

ఆంధ్రభాషా చరిత్రము.

ఏడవ ప్రకరణము.

వాక్య క రణ ము.

వాక్యము.

ఇంతవఱకును ప్రత్యేకధ్వనులు, ధ్వనులగు గుఱుతులగు వర్ణములు, ధ్వనుల సముదాయములగు పదములు, పదములచేరిక గలిగిన సమాసములు, అను విషయములను గూర్చి ముచ్చటించియుంటిమి. కాని, యివి యెవ్వ యును భాషాకాండాలను. మనోగతాభిప్రాయము సంపూర్ణము సంపూర్ణమైన దనియు, సట్టి సంపూర్ణాఖండాభిప్రాయమును దెలుపఁగల ధ్వని వాక్యమే యగుననియు నాటవయథాధ్యయము నాదిమందు సూచించియుంటిమి. 'పుస్తకము' అను పదమునందు పు, స్త, క, ము, అను ప్రత్యేకాక్షరములు గుఱుతులుగాఁ గల ధ్వనులకు స్వతంత్రమెట్లు లేదో, యట్లే 'నేను పుస్తకమును చదువుచున్నాను' అను వాక్యమున 'నేను, పుస్తకమును, చదువుచున్నాను' అను ప్రత్యేకపదములకును స్వతంత్రమము లేదు. సంపూర్ణ వాక్యమే యొక యభిప్రాయమునకు గుఱుతై యర్థవంత మగుచున్నది. వైయాకరణులు వాక్యమును పదములుగా విడఁచియుట యస్వాభావికమును కృత్రిమము నగుచున్నది. తెలియనివారి కర్థవివరణముఁ జేయుటకై వా రట్లు విడఁచియుదురు.

వాక్యము ప్రధానము కాదనియు స్వతంత్రమములుగల ప్రత్యేక పదముల సముదాయమే వాక్యమనియు, వాక్యమందలి పదముల యర్థము కంటె వాక్యముసర్థము భిన్నము కాదనియు పదవాదు లందురు. కాని, యీ వాదమును వైయాకరణు లంగీకరింపలేదు. శబ్దరూపమగు వాక్య మవ్యక్తమును, నిత్యమును సంపూర్ణమునగు వాక్యస్ఫోటమునకు వ్యక్తరూపము. అవ్యక్త, నిత్య, అఖండబ్రహ్మమునుండి వ్యక్తానిత్య ఖండ ప్రపంచ మెట్లు కలుగుచున్నదో యట్లే అవ్యక్త నిత్యాఖండ స్ఫోటమునుండి వ్యక్తానిత్య ఖండవాక్యమును గలుగుచున్నది. వ్యక్తవాక్కుచ్చరింపఁబడినంతనే మఱుఁగుపడిపోవుచున్నను దానికి మూలమగు స్ఫోట మెల్లప్పుడును వికారము నొందక యట్లే యుండును. కావుననే యనేకకాలములందు భిన్నవాక్యములతోఁ దెలుపఁబడిన

యభిప్రాయము మాత్ర మొక్కటియేయై మాఱకయుండును. వాక్యమే సంపూర్ణస్వతంత్రాభిప్రాయమును దెలుపునది. స్వతంత్రములై, స్వతంత్రార్థములు గలవిగఁ గాన్పించు పదముల యర్థము వాక్యముసర్థమునందు లీనమై పోవును. వాక్యమున కర్థము ప్రతిభవలనఁ గలుగుచున్నది. ఈ ప్రతిభ ప్రతివ్యక్తికిని సహజమైనది; పూర్వజన్మవాసనవలన నది కలుగుచున్నది. అది యింద్రియములనుండికాని, యనుభవమువలనఁ గాని కలుగునది కాదు. ఈ ప్రతిభకు సంస్కారము, భావన యను పేళ్లును గలవు.

వాక్యమనఁగా నేమో సరిగ నిర్వచించుట కష్టసాధ్యమే. పదముల సముదాయము వాక్యమనుట పొసఁగదు. వాక్యమునందలి పదములకు ఆసత్తి, సాకాంక్ష, యోగ్యత, అను మూఁడు లక్షణము లుండవలెను. ఆసత్తియనఁగా అత్యంతసామీప్యము. పదములు వెంటవెంటనే యుచ్చరింపఁబడకపోయిన యెడల వాక్యత్వము సిద్ధింపదు. 'నేను', 'ఇంటికి', 'పోయితిని' అను పదములను వ్యనిధానముతో వేర్వేరు కాలములందుచ్చరించినచో నభిప్రాయము వ్యక్తము కాకపోవుటచేత నవి వాక్యమును గల్పింపఁ జాలవు. అట్టిపదముల నొకదానితరువాత నొకటిగా వెంటవెంటనే యుచ్చరింపవలెను. అట్లుచ్చరించినను నా పదములకు సాకాంక్ష—అనఁగా పరస్పరసంబంధము లేనిచో వాక్యత్వము సిద్ధింపదు. 'ఆవు గుఱ్ఱము కాకి చదవె' అని యిట్లు పదముల నొకదాని తరువాత నొకదాని నుచ్చరించినచో నది వాక్యము కానేరదు. ఇట్టి సాకాంక్షయుండినను నా పదములు వాక్యమునఁ జేరుటకు యోగ్యత యుండవలెను. 'అగ్నిచే చల్లారు చున్నాఁడు' అను పదముల కూర్పునందగ్నికి చల్లార్చు యోగ్యత లేకపోవుటచేత నవి వాక్యమును గల్పింపఁజాలవు. ఆసత్తి, సాకాంక్ష, యోగ్యత, అను గుణములుగల పదములు చేరునప్పుడే సంపూర్ణమగు నొక వాక్యము వ్యక్తమయి దాని సోభితమునకు గుఱుతుగ నేర్పడును.

వాక్య మెట్లేర్పడుచున్న దనువిషయమున ననేకాభిప్రాయములు గలవు. అందొకటి యాఖ్యాత శబ్దమొక్కటే వాక్యము కాఁగలదనునది. 'కురియుచున్నది' అను తిజంత శబ్దమువలననే 'వర్షము కురియుచున్నది; ఆకాశమునుండి వర్షము కురియుచున్నది; ఆకాశమునుండి హోరున వర్షము కురియుచున్నది; ఆకాశముననున్న మేఘములనుండి హోరున వర్షము కురియుచున్నది' అని యీ రీతిగా నెన్ని వాక్యార్థము లయినను కలుగఁ గలవు. ఈ వాక్యము లన్నిటియందును 'కురియుచున్నది' అను ఆఖ్యాతశబ్దమే ప్రాధాన్యమును వహించుచున్నది. తక్కిన శబ్దములను వ్యక్తీకరింపకపోయినను నవి యాఖ్యాతశబ్దమున లీనములై యుండనే యుండును. వాక్యమయిన

వ్యాకరణము.

ఆఖ్యాతపదము నిసాతము, కారకము, విశేషణము, అవ్యయము ననువానిలో నొకదానితో నయినను నన్నిటితో నయినను నుపయోగింపవచ్చును. 'గట్టిగా చదువుచున్నాడు; అన్నమును నుడుచున్నాడు; అనిశమును పనిచేయుచున్నాడు' ఇత్యాది వాక్యవిన్యాసమునందీ విషయము గోచరింపఁ గలదు. ఇందువలన వాక్యమున నాఖ్యాతశబ్దము మూల్యమయినదనియు, తక్కిన వాసుషంగికము లనియుఁ దెలియఁ గలదు. కాని వాక్యమున తిజంతశబ్ద మొక్కటే యుండవలెనను నియమము లేదు. అనేక క్రియాపదములున్నను వాని కొండొంటితో సంబంధముండి, వానిలో నొక్కక్రియకు మాత్రము ప్రాధాన్యమున్నయెడల నవి యన్నియును గలిసి యేకవాక్యమగును. 'స్నానము చేసినాడు, అన్నము నుడుచున్నాడు, తిన్నాడు' అనుదానిలో మూడవ క్రియాపదములున్నను, నందు 'తినుట' అను క్రియకు ప్రాధాన్యముండుటచే నవి యన్నియును గలిసి యేకవాక్యమగుచున్నది. దీనికంతటికిని స్ఫోట మొక్కటియే. ఇట్టి యభిప్రాయము ననుసరించియే పరస్పరసంబంధముగల యభిప్రాయములను వ్యక్తము చేయు ననేకవాక్యముల సముదాయమగు నొకగ్రంథమంతయును నేకవాక్యమే యనియు, పట్టివాక్యమునకు 'గ్రంథస్ఫోటము' మూలమనియు నొక యభిప్రాయము బయలుదేరినది.

వై విచారమునుబట్టి యాఖ్యాతపదము వాక్యముని యేర్పడినను గొందఱు తిజంతపదమునకు నుబంధపదమును వాక్యము కావచ్చు ననుచున్నారు. 'గాయకుడు నడుచున్నాడు' అనుదానియందు 'నడుచున్నాడు' అను క్రియాపదము లేకున్నను 'గాయకుడు' అను సంబంధపదములననే 'పాట' అను క్రియ వ్యక్తమగుచుండుటచే 'గాయకుడు' అను నొక్కటియే వాక్యము కాఁగలదని వారి వాదము. అయినను 'పాట' అను వ్యాపారమును దెలుపుటచేతనే 'గాయకుడు' అను పదమునకు వాక్యత్వము సిద్ధింపచుండుటచే వాక్యమునఁ గ్రియయే ప్రధానమయినదని దెలియకపోదు.

స్ఫోటవాదము ప్రకారము స్ఫోటమనునది మూలప్రకృతి. అదియే సత్యము. ధ్వని దాని కొకలక్షణము. స్ఫోటము బాహ్యము, అభ్యంతరము నని రెండువిధములు. బాహ్యస్ఫోటమును జాలిస్ఫోటము, వ్యక్తిస్ఫోటము నని రెండువిధములుగ నేర్పఱుపవచ్చును. సంఘాతవర్తిని—అనగా, అనేకాభిప్రాయములకూడిక జాలిస్ఫోటము వ్యక్తిస్ఫోట మేకము ననవలెనను నయి యుండును. దానిని భాగములుగ విడఁచియ నీలులేదు. అది బుద్ధ్యనుసంపాతివలనఁ గలుగుచున్నది. స్ఫోటవాదము ప్రకార మర్థసంతమగు వాక్య మఖండము; నిరంశము; అనగా దానిని విభజింప సాధ్యము కాదు. అది జాతి

సోఫీటముగఁ గాని వ్యక్తిసోఫీటముగఁ గాని యుండవచ్చును. ఆ సోఫీట ముసాధి భేదమువలన నేకభాషయందు వివిధవాక్యములుగను, సనేకభాషలయందనేక విధములగు వాక్యములుగను వ్యక్తమగుచుండును. ఆయాజాతులయొక్కయు, వ్యక్తులయొక్కయు వాగింద్రియ నిర్మాణాది కారణములవలన వివిధభాషల యందును, ఏకభాషయందును నేకసోఫీటమున కేకకాలమందు సనేకకాలము లందును వివిధవాక్యము లుత్పన్నములగుచున్నవి.

ఖండపక్షమువారి ప్రకారము వాక్యము (i) క్రియాపదము (ii) పద క్రమము (iii) పదసంఘాతము (iv) ఆద్యపదము (v) సాకాంక్షగల సుప్తి జంతపదములు అనువానిలో నొకటి యగుచున్నది. వీనిలో పదక్రమము ముఖ్యమయినది. క్రమమనుట తోడనే పౌర్వాపర్యము స్ఫురించుచున్నది. వాక్యమునందలి ప్రతిపదమును కర్తృత్వ, కర్తృత్వాద్యర్థములతో నొకదానిని తెలియఁ జేయుచుండును. ఈ యర్థము లొకదాని తరువాత నొకటిగ నొక క్రమము ననుసరించి యితర్థాత్ విశేషములతో వాక్యమున స్వ్యక్తమగు చుండును. చైత్రుఁడు పుస్తకమును చదువుచున్నాఁడు - అను వాక్యమునకు 'చైత్రుఁడు కర్తగను, పుస్తకము కర్తృగను గల చదువుట అనుక్రియ' అని యర్థముచెప్పవలెను. ఇందు ప్రత్యేకపదముల యర్థముల కూడికవలన గలిగిన యర్థమునకు కర్తృత్వము మొదలగునవి విశేషార్థమును గలిగించుచుండును. ఈ విశేషార్థ మొక క్రమము ననుసరించి వ్యక్తమగుచుండును. ఈ క్రమమే వాక్యమునఁ బ్రధానాంశము; అదిలేక వాక్యత్వము సిద్ధింపదు.

ఖండపక్షమువారి వాక్యనిర్వచనములను భాట్టమతమును ప్రాభాకర మతమును ననుసరించి రెండువిధములుగ నేర్పఱుపవచ్చును. కుమారలభట్టు వాదమునకు 'అభిహితాన్వయవాద' మనిపేరు. ఈ వాదము ప్రకారము వాక్యము 'పదసంఘాతము' కాని, 'పదక్రమము' కాని యగుచున్నది. ప్రభాకరుని వాదమునకు 'అన్వితాభిధాన వాద' మనిపేరు. దీని ప్రకారము వాక్యము, ఆఖ్యాతమో, ఆద్యపదమో, సాకాంక్షమగు సర్వపదసమూహమో యగును. ఈ రెండువాదములును వాక్యము సర్థమునకు సంబంధించినవి.

పై విచారమువలన వాక్యమనఁగానేమి, వాక్యము సర్థమనఁగానేమి యను విషయమున సనేకాభిప్రాయములు బయలుదేరుటచే నీ విషయము చాల వివాదగ్రస్తమయినది. సోఫీటవాదము ప్రకారము ప్రతిభయే వాక్యము సర్థమగుచున్నది. క్రియయే వాక్యమని యాఖ్యాతవాది యనుచున్నాఁడు. అభిహితాన్వయవాది 'సంసర్గము' వాక్యము సర్థమని తలంచుచున్నాఁడు; అనఁగా వాక్యమునందలి పదముల యర్థముకంటె భిన్నమగు తాత్పర్యార్థము వాక్యమువలన దోర్భోతకమగుచున్నదని యాతని యభిప్రాయము. దీనినే

విలక్షణ బోధయని యాతఁ డనుచున్నాఁడు. కాని, అన్వితాభిదానవాది వాక్యమందలి పదముల యర్థమే వాక్యము సర్థమని చెప్పును. అభిహితాన్వయవాది ప్రతిపాదించిన విలక్షణబోధ వాక్యములోని పదములయర్థముల సముదాయమేకాని వానికి భిన్నముకాదని యీతని యభిప్రాయము.

వైవాదములలో నేది సరియైన దను విషయమును నిర్ణయించుట కష్టసాధ్యము. పదములు ప్రధానములనువారును, వాక్యమంతయును బ్రధానమనువారును గూడఁ దమవాదములకు మంచి యుపపత్తులను జూపక పోలేదు. కాని, యీరెండుమతములందునుగూడ సభిప్రాయప్రకటనమునకు వాక్యమే మూలమును విషయమును వైయాకరణులందఱు సంగీకరించియున్నారు. అట్టి సంపూర్ణవాక్యమునందలి యంశములను విడఁదీసి వానికాయా రూపములెట్లు కలిగినవని నిర్ణయించుటకు వైయాకరణులు పూనిరి. వాక్యమునందలి యాయాభాగముల వ్యాకరించుట, అనఁగా విడఁదీయుటకే వ్యాకరణమని పేరు.

పదజాతములు.

వాక్యమునం దంశములుగాఁ జేరు పదములు (i) నామములు (ii) ఆఖ్యాతములు (iii) ఉపసర్గములు (iv) నిపాతములు, అని నాలుగు విధములుగా నుండునని యాస్కుఁడు తెలిపియున్నాఁడు. ఐంద్రవ్యాకరణమున 'పద' మనున దొక్కటే యనియు, పదములు వర్గములుగా విభజింప వీలులేదనియుఁ దెలుపఁబడినట్లు దుర్భుఁడు నిరుక్త వ్యాఖ్యయందు వ్రాసియున్నాఁడు. 'సుప్తి జంతం పదమ్' అను పాణిని సూత్రము ననుసరించి కొందఱు పదములను సుబంతములు, తిజంతములు, సనురెండు వర్గములుగ విభజించియున్నారు. కొందఱు 'యాస్కుఁడు వివరించిన నాలుగు వర్గములకును 'గతి', 'కర్మప్రవచనీయము' లను జేర్చి పదజాతము లాఱని తెలిపియున్నారు.

వైవానిలో నామము, ఆఖ్యాతము, అనున వర్గవంతములుగావున ముఖ్యములయినట్లు వైయాకరణులు చెప్పుచున్నారు. ఉపసర్గములకును నిపాతములకును స్వతంత్రార్థములేదు. అవి నామాఖ్యాతములతోఁ జేరి వానికర్థవిశేషములను గల్పించుచున్నవి. కొందఱుపసర్గ నిపాతములును సర్థవంతములే యనుచున్నారు.

యాస్కుని పదవిభాగమున సర్వనామములును, విశేషణములును అన్యాయములును గానరావు. సర్వనామములును నొకరీతి నామములే యను సభిప్రాయముతో నాతఁడు వానిని ప్రత్యేకవర్గముగ వివరించియుండకపోవచ్చును. లేదా, అవి వస్తూపలక్షణమును దెలియఁజేయుచు విశేషణములగుచున్నవను భావముననై నను వానిని విడిచియుండవచ్చును. విశేషణములు

నామములు తెలుపు వస్తువుల గుణములను దెలుపుటచే నవి నామములకంటె భిన్నములు కాజాలవు. అట్లే అవ్యయములును క్రియలతో స్వయంబుచ్చు వానిలక్షణమునే కలిగియుండుటచే నాఖ్యాతములకంటె వేరుకావు. లేదా, అవ్యయములకు నపుంసకలింగము, ద్వితీయావిభక్తి, ఏకవచనము అనునవి విధింపఁబడి యుండుటచే వానిని నామములుగఁ బరిగణించినను తిష్ఠలేదు. కావున యాస్కని విభాగమే సరియైన దై నట్లు తోచుచున్నది.

ప్రకృతి ప్రత్యయ విభాగము.

వై యాకరణములు పదములను పదజాతములుగా విభజించి యూరకన లేదు. పదములనుండి వానియందుండు ప్రకృతి, ప్రత్యయములనుగూడ విడిచి దీసిరి. ఇట్లు విడచియుటకు సంస్కారమనిపేరు. ఇట్లు శబ్దముల సంస్కారమును దెలుపుటకే శబ్దానుశాసన మనిపేరు. శబ్దము ననుసరించి శాసింపబడుటే శబ్దానుశాసనము. శబ్దములు లోకమునందు సహజములుగ నుండునవి. అవి వై యాకరణుడు కల్పించునట్టివికావు. శబ్దముల నెవ్వఁడును సృష్టించేయలేదు. “కుమ్మరివాని యింటికిపోయి, ‘కుమ్మరీ, నాకుకుండలుచేయు’ మన్నట్లు వై యాకరణునియొద్దకుపోయి, ‘ఓయీ, నాకు శబ్దములను చేయుము’ అని నెవ్వఁడు ననరు.” శబ్దమెల్లప్పుడును నఖండముగనే యుండును. చానియందలి ప్రకృతి ప్రత్యయములను విడచియుట వై యాకరణ కల్పనము. ప్రకృతి ప్రత్యయములం దొకదానిని విడిచి యొకటి ప్రత్యేకముగ నుండఁజాలదు. కాని, యనేక శబ్దములను గూర్చి మీమాంస చేయఁదలపెట్టిన వై యాకరణుడు వానియందలి యన్వయవ్యతిరేకములను గుర్తించి వానిని ప్రకృతులుగను ప్రత్యయములుగను విడచియును. రాముఁడు, భీముఁడు, మనుష్యుఁడు మొదలగు వానిలో నాతనికి ‘డుజ్’ అనున దంతమందు సామాన్యముగఁ గాన్పించుచుండుటచే నది ప్రత్యయమనియు, నొకదానికొకటి పోలని రాము, భీము, మనుష్యు అను నవి ప్రాతిపదికములనియు నాతఁడేర్పాటు చేయును. అట్లే, చేయుచున్నాఁడు, చేసెను, చేయును అనువానిలో ‘చేయు’ అనునది సామాన్యముగ నుండుటచే నది ప్రకృతి, లేక ధాతువనియు, డుజ్, ఎను, ను, అనునవి ప్రత్యయములనియు ‘చున్న’ మొదలగున వాయా యర్థములం బాగమములుగా వచ్చిన వనియుఁ దెలుపును.

ప్రకృతులును బ్రత్యయములునుగూడ స్వతంత్రార్థబోధకములే యనువారును లేకపోలేదు. కొన్ని ప్రత్యయములను బ్రకృతితో కలిపి కాక ప్రత్యేకముగఁ గూడఁ బ్రయోగింపవచ్చు ననుమాట నిజమే. ఇందునలనఁ బ్రత్యయములును నొకప్పుడు సంపూర్ణ పదములుగ నుండెడివని తెలిసికొనవచ్చును. కాని, లోకమున నిది ప్రకృతి, యిది ప్రత్యయము అను జ్ఞానము

కలిగి శబ్దములను ప్రయోగింపరు. పదములను ప్రకృతి ప్రత్యయములుగ విడదీయుట వైయాకరణుడు చేయుపనియే కాని వేఱుకాదు.

పదజాతములలో నామపదములు నాఖ్యాతములను ముఖ్యములు. అందు నామపదములకు విశేషణములును సర్వనామములును ఆఖ్యాతముల కవ్యయములు నుపలక్షణములు. కావున తొలుత నామపదములనుగూర్చియు, పిమ్మట విశేషణములనుగూర్చియు, పిదప సర్వనామములనుగూర్చియు, తదుపరి ఆఖ్యాతములనుగూర్చియు, తరువాత నవ్యయములనుగూర్చియు నిక ముచ్చ టింపఁబడును.

నామపదములు లింగ, వచన, విభక్తులను గలిగియుండును. మొదట సంస్కృత నామపదముల లింగమునుగూర్చి విచారితము.

లింగము.

సంస్కృతమున లింగము శబ్దగతము. ఆయా శబ్దముల యంశములను బట్టి యవి పుం, స్త్రీ, నపుంసకలింగములలో నెవ్వయో నిశ్చితము లగుచుండును. ఆ శబ్దములు తెలుపు జంతువులయు, వస్తువులయు జాతినిబట్టి సంస్కృతమున లింగము నిర్ణీతముకాదు. ఉదాహరణమునకు—మిత్రమ్ = స్నేహితుడు, ఇది పుంలింగ శబ్దముకాదు; సపుంసకలింగ శబ్దము. దారాః = భార్య, ఇది స్త్రీలింగముకాదు, పుంలింగము. వృక్షః = చెట్టు. ఇది సపుంసకలింగముకాదు, పుంలింగము. ఇస్త్రి, నృక్షః, శాఖా, ఫలమ్, అను శబ్దములు మూఁడును జడవాచకములై సను, శాఖాఫలములు వృక్షమునకు సంబంధించిన భాగములై సను, వానిలో నృక్షశబ్దము పుంలింగము, శాఖాశబ్దము స్త్రీలింగము, ఫలశబ్దము సపుంసకలింగము. అచేరితిగా, దారాః, భార్యా, కలత్రమ్, అను మూఁడును పెండ్లామను సర్థము కలవి, కాని వేర్వేరు లింగములకుఁ జెందినవి. వానిలో 'దారాః' పుంలింగము, 'భార్యా' స్త్రీలింగము, 'కలత్రమ్' సపుంసకలింగము.

సూలదృష్టికి సంస్కృతమున లింగవివేక మిరీతిగనున్నను, సూక్ష్మముగ నాలోచించినచో శబ్దముల యంతములనుబట్టియే లింగమును నిర్ణయించుట సాధ్యము కానట్లు తెలియకపోదు. అకారాంతశబ్దములు పుం సపుంసకలింగములలో నేవయినఁ గావచ్చును; కొన్నియెడల నేకశబ్దమే పుంలింగముగాని సపుంసకలింగముగాని కావచ్చును. ఇ, ఊ, ఋ, లంతమందుగల శబ్దములు కొన్ని పుంలింగములు, కొన్ని స్త్రీలింగములు, కొన్ని సపుంసకలింగములు. ఈయచ్చులలో నేవయిన సంతమందుగల ఏకశబ్దమే పుంసపుంసకలింగములలో నొకటయికాని, పుంస్త్రీలింగములలో నొకటయికాని యుండవచ్చును.

ఇట్లే, హలంతశబ్దములందును నేకహల్లంతమందుగల శబ్దములు నియతముగ నేదో యొకలింగము నాశ్రయించియుండుననియుఁ జెప్ప నీలులేదు. ఇట్లు సంస్కృతమున ననియతస్థితక మగుటచేతను, లోకము నాశ్రయించి యుండుట చేతను, లింగమశిష్యమని చెప్పదురు. అయినను నీ లింగనిర్ణయ విషయమునఁ గొన్ని సాధారణ నియమములను వైయాకరణు లేర్పఱచి యున్నారు. అవి యీక్రింద వివరింపఁబడినవి.

స్త్రీలింగము.

1. ఋ-కారాంత శబ్దములలో 'మాతృ, దుహితృ, స్వస్వ, యాతృ, ననాందృ' శబ్దములు మాత్రమే స్త్రీలింగములు.

2. '-అని' ప్రత్యయంత భాతువులును, '-ఊ' ప్రత్యయంత భాతువులును స్త్రీలింగములు: ఉదా. అవనిః, చమూః. కాని—

అశని, భరణి, అరణి, శబ్దములు పుంలింగములుగూడ నగును.

3. '-మి', '-ని', అను ప్రత్యయము లంతమందుగల శబ్దములు స్త్రీలింగములు: ఉదా. భూమిః, గ్లానిః. కాని—

(అ) వహ్ని, వృష్టి, అగ్ని శబ్దములు పుంలింగములు.

(ఆ) క్రోణి, యోని, ఊర్తి శబ్దములు పుంలింగములు కూడను.

4. 'క్తి' అంతములన్నియు స్త్రీలింగములు. ఉదా. కృతి, గృతి, మతి మొదలయినవి. కాని—

పతి, నృపతి, స్థపతి, భూపతి, ఇట్లు 'పతి' శబ్దముతోఁ గూడినవి పుంలింగములు.

5. ఈ కారాంత శబ్దములన్నియు స్త్రీలింగములు. ఉదా. లక్ష్మీః, మొదలయినవి.

6. 'ఊచ్', 'ఆస్' అను ప్రత్యయము లంతమందుగల శబ్దములు స్త్రీలింగములు: ఉదా. కురూః, విద్యా మొదలయినవి.

7. ఈ, ఊ, లంతమందుగల యేకాక్షర శబ్దములు స్త్రీలింగములు: ఉదా. శ్రీః, భూః, మొదలయినవి.

8. వింశతి, త్రింశత్, చత్వారింశత్, పంచాశత్, షష్టి, సప్తతి, అశీతి, నవతి అను సంఖ్యానాచకములు స్త్రీలింగములు.

9. 'దుందుభి' శబ్దము జూదములోని పాచిక యను నర్థమునందును, 'నాభి' శబ్దము 'ఒక క్షత్రియుఁడు' అనునర్థము లేనప్పుడును స్త్రీలింగములు, ఇతరార్థములం దవి పుంలింగములు.

10. తల్ - అంత శబ్దములు స్త్రీ లింగములు. ఉదా. శుక్లతా, బ్రహ్మణతా, గ్రామతా, దేవతా మొదలయినవి.

11. భూమి, విద్యుత్, సరిత్, లతా, పనితా అను శబ్దములును, అదే యర్థముగల యితర శబ్దములును స్త్రీలింగములు. కావున, 'భూః, సౌదామనీ, నిమ్నగా, వల్లీ, యోషిత్' మొదలగునవి స్త్రీలింగములు. కాని, 'యాదస్' శబ్దము సరిహద్దాచకమైనను సపుంసకలింగమే.

12. భాః, స్రుక్, స్రక్, దిక్, ఉష్ణిక్, ఉపాసత్, శబ్దములు స్త్రీలింగములు.

13. స్థూణ, ఉర్ణ శబ్దములు స్త్రీలింగములు, సపుంసకలింగములు గూడ నగును. అనగా వాని రూపములు స్థూణా, స్థూణమ్, ఉర్ణా, ఉర్ణమ్ అని రెండు విధములుగ నుండును. కాని, స్థూణశబ్దమునకు గృహశబ్దమును, ఉర్ణ శబ్దమునకు శశశబ్దమును బూర్వమందుచేరి సమసింపినచో నవి సపుంసకరూపములనే పొందును. గృహస్థూణమ్, శశశ్చమ్.

14. ప్రావృట్, విప్రుట్, దుట్, తృట్, విట్, త్విత అను శబ్దములు స్త్రీలింగములు.

15. దర్వి, విది, వేది, స్వని, శాని, అశ్రి, వేశి, కృషి, ఓషధి, కటి, అంగులి శబ్దములు స్త్రీలింగములు. వీనికి జీప్ కూడచేరి 'దర్వి' మొదలగు రూపములును నేర్పడును.

16. తిథి, నాడి, రుచి, విచి, నాలి, ధూలి, కకి, కేలి, ఛవి, రాత్రి మొదలగు శబ్దములు స్త్రీలింగములు.

17. శమ్కులి, రాజి, కుటి, అశని, వర్తి, భ్రుకుటి, త్రుటి, వలి, పంక్తి శబ్దములు స్త్రీలింగములు.

18. ప్రతిపద్, ఆపద్, విపద్, సంపద్, శరద్, సంసద్, పరిపద్, ఉషన్, సంవిత్, యుత్, పుత్, ముత్, సమిధ్ శబ్దములు స్త్రీలింగములు.

19. ఆశీః, ధూః, పూః, గోః, ద్వాః శబ్దములు స్త్రీలింగములు.

20. అప్, సుమనస్ (పుష్పమను నర్థమగుదు), సమా, సికతా, వర్షా శబ్దములు స్త్రీలింగములు. వీనిని బహువచనమునందే సాధారణముగ వాడవలెను. సుమనశ్శబ్దము దేవతావాచియైనచో పుంలింగము.

21. స్రక్, త్వక్, జ్యోక్, వాక్, యవాగూ, నాః, స్ఫిక్, శబ్దములు స్త్రీలింగములు.

22. త్రుటి, సీమన్, సంబధ్యా శబ్దములు స్త్రీలింగములు.
 23. చుల్లి, వేణి, ఖారి, శబ్దములు స్త్రీలింగములు.
 24. తారా, ధారా, జ్యోత్స్నా మొదలగునవి స్త్రీలింగములు గూడ నగును.
 25. శలాకా శబ్దము నిత్యముగా స్త్రీలింగమగును.

పుంలింగము.

1. ఘోష్, అప్, ఘాచ్ ప్రత్యయము లంతమందుగల శబ్దములు : పాకః, త్యాగః, కరః, గరః, విస్తరః, గోచరః, చయః, జయః మొద. కాని, భయ, లింగ, భగ శబ్దములు సపుంసకలింగములు.

2. సజ్ ప్రత్యయ మంతమందుగల శబ్దములు: యజ్ఞః, యత్నః, మొద. కాని, యాచ్ఛా శబ్దము స్త్రీలింగము.

3. కి-ప్రత్యయాంతమగు 'ఘు' ప్రత్యయముగల శబ్దములు: ఆధిః, నిధిః, ఉదధిః మొద. కాని, 'ఇషుధి' శబ్దము స్త్రీలింగము కూడనగును.

4. దేవ, అనుర, ఆత్మన్, స్వర్గ, గిరి, సముద్ర, సఖ, కేశ, దంత, స్తన, భుజ, కంఠ, ఖడ్గ, శర, పంక శబ్దములును వాని యర్థములు గల యితర శబ్దములును పుంలింగములు: సురాః, దైత్యాః, తేత్రజ్ఞః, నాకః, పర్వతః, అబ్ధిః, కరరుహః, శిరోరుహః, దశనః, కుచః, దోః, గలః, కరవాలః, మార్గణః, కర్దమః మొద. కాని—

(అ) స్వర్గవాచులగు 'త్రివిష్టప, త్రిభువన' శబ్దములు సపుంసకములు.

(ఆ) స్వర్గవాచి 'ద్యౌ' శబ్దము స్త్రీలింగము.

(ఇ) శరవాచి 'ఇషు' శబ్దమును, భుజవాచి 'బాహు' శబ్దమును స్త్రీలింగములు కూడనగును.

(ఈ) శరవాచకములగు 'బాణ, కాండ' శబ్దములు సపుంసకలింగములు గూడ నగును.

5. స-కారాంత శబ్దములు పుంలింగములు: రాజన్, తక్షన్, మొద. చర్మ, వర్మ, మొదలగు సకారాంత శబ్దములు సపుంసకములని ముందు వివరింపఁ బడునుగాన అట్టివి పుంలింగములు కావు.

6. క్రతు, పురుష, కపోల, గుల్ఫ, మేఘ శబ్దములును నా యర్థములు గల యితర శబ్దములును పుంలింగములు. ఉదా. అధ్వరః, నరః, గండ, ప్రపదః, నీరదః మొద. కాని, మేఘవాచియగు అభ్రశబ్దము సపుంసకలింగము.

7. ఉకారాంత శబ్దములు : ప్రభుః, ఇక్షుః, మొద. కాని—

(అ) ధేను, రజ్జు, కుహూ, సరయూ, తను, రేణు, ప్రియంగు శబ్దములు స్త్రీలింగములు. రజ్జుశబ్దము సమాసగతమైనప్పుడు పుంలింగము గూడ నగును. ఉదా. తృతీయైకవచనము: కర్కటరజ్జ్వా, కర్కటరజ్జ్వానా మొదలయినవి.

(ఆ) శ్శశ్రు, జాను, వసు (ధనమను నర్థమందు), స్వాదు, అశ్రు, జతు, త్రపు, తాలు, దారు, కనేరు, వస్తు, మస్తు శబ్దములు నపుంసకములు

(ఇ) మద్దు, మధు, నీధు, శీధు, సాను, కమండలు శబ్దములు నపుంసకములు గూడ నగును.

8. కకార ముపధగాఁగల శబ్దములు పుంలింగములు. ఉదా. స్తబకః, కల్కః మొద. కాని—

(అ) చిబుక, శాలూక, ప్రాతిపదిక, అంశుక, ఉల్కుక శబ్దములు నపుంసకములు.

(ఆ) కంటక, అనీక, సరక, మోదక; చషక, మస్తక, పుస్తక, తడాక, నిష్క, శుష్క, వర్షస్క, పినాక, భాండక, పిండక, కటక, శండక, పిటక, తాలక, ఫలక, పులక శబ్దములు నపుంసకములు గూడ నగును.

9. టకార ముపధగాఁగల శబ్దములు పుంలింగములు. ఉదా. ఘటః, పటః మొద. కాని—

(అ) కిరీట, ముకుట, లలాట, వట, వీట, శృంగాట, కరాట, లోష్ఠ శబ్దములు నపుంసకములు.

(ఆ) కుట, కూట, కపట, కవాట, కర్పట, నట, నికట, కీట, కట శబ్దములు నపుంసకములు గూడ నగును.

10. ణకార ముపధగాఁగల శబ్దములు పుంలింగములు. ఉదా. గుణః, గణః, పాపాణః మొద. కాని—

(అ) ఋణ, లవణ, పర్ణ, లోరణ, ఉష్ణ శబ్దములు నపుంసకములు.

(ఆ) కార్షాపణ, స్వర్ణ, సువర్ణ, వ్రణ, చరణ, వృషణ, విషాణ, చూర్ణ, తృణ శబ్దములు నపుంసకములు గూడ నగును.

11. థకార ముపధగాఁగల శబ్దములు పుంలింగములు. ఉదా. రథః మొద. కాని—

(అ) కాష్ఠ; పృష్ఠ, సిక్ఠ, ఉక్ఠ శబ్దములు నపుంసకములు. దిగర్థకమగు కాష్ఠాశబ్దము స్త్రీలింగము.

(ఆ) తీర్థ, ప్రోథ, యూథ, గాథ శబ్దములు నపుంసకములు గూడ నగును.

12. నకార ముపధగాఁగల శబ్దములు పుంలింగములు. ఉదా. ఇనః, ఛేనః మొద. కాని—

(అ) జఘన, అజన, తుహిన, కానన, వన, వృజిన, విషిన, వేతన, శానన, సోపాన, మిథున, శ్మశాన, రత్న, నిమ్మ, చిహ్న శబ్దములు నపుంసక లింగములు.

(ఆ) యాన, మాన, అభిధాన, నలిన, పులిన, ఉద్యాన, శయన, ఆనన, స్థాన, చందన, ఆలాన, సమాన, భవన, వసన, సంభావన, విమాన శబ్దములు నపుంసకములు గూడ నగును.

13. పకార ముపధగాఁగల శబ్దములు పుంలింగములు. ఉదా. యూపః, దీపః, సర్పః, మొదలయినవి. కాని—

(అ) పాప, రూప, ఉడప, తల్ప, శిల్ప, పుష్ప, శవ్వ, సమీప, అంతరీప, శబ్దములు నపుంసకములు.

(ఆ) శూర్ప, కుతప, కుణప, ద్వీప, విటప శబ్దములు నపుంసకములు గూడ నగును.

14. భకార ముపధగాఁగల శబ్దములు పుంలింగములు. ఉదా. స్తమ్భః, కమ్భః మొదలయినవి. కాని—

(అ) తలభ శబ్దము నపుంసకము. (ఆ) జృంభ శబ్దము నపుంసకము కూడ నగును.

15. మకార ముపధగాఁగల శబ్దములు పుంలింగములు. ఉదా. సోమః, భీమః మొదలయినవి. కాని—

(అ) రుక్మ, సిద్ధ, యుద్ధ, ఇద్ధ, గుల్మ, అధ్యాత్మ, కుంకుమ, శబ్దములు నపుంసకములు.

(ఆ) సంగ్రామ, దాడిమ, కుసుమ, ఆశ్రమ, త్రేమ, ఔమ, హోమ, ఉద్దామ శబ్దములు నపుంసకలింగములు కూడను.

16. యకార ముపధగాఁగల శబ్దములు పుంలింగములు. ఉదా. సమయః, హయః మొద. కాని—

(అ) కిసలయ, హృదయ, ఇంద్రియ, ఉత్తరీయ శబ్దములు నపుంసకములు.

(ఆ) గోమయ, కషాయ, మలయ, అన్వయ, అవ్యయ శబ్దములు నపుంసకములు కూడను.

17. రేఫ ముపధగాఁగల శబ్దములు పుంలింగములు. ఉదా. ఝరః, అంకురః మొద. కాని—

(అ) డ్వార, అగ్ర, స్థార, తక్ర, వప్ర, షీప్ర, ఝుద్ర, నార, తీర, దూర, కృచ్ఛ, రంధ్ర, అశ్ర, శ్వభ్ర, భీర, గభీర, హ్రార, విచిత్ర, కేయూర, కేదార, ఉదర, అజస్ర, శరీర, కంఠర, మందార, పంజర, అజర, జతర, ఆజర, వైర, చామర, పుష్కర, గహ్వర, కుహర, కుటీర, కులీర, చత్వర, కాశ్మీర, నీర, అంబర, శిశిర, తంత్ర, యంత్ర, క్షత్ర, జ్యేత్ర, మిత్ర, కలత్ర, చిత్ర, మూత్ర, సూత్ర, వక్త్ర, నేత్ర, గోత్ర, అంగులిత్ర, భలత్ర, శస్త్ర, శాస్త్ర, వస్త్ర, పత్ర, పాత్ర, ఛత్ర శబ్దములు నపుంసకములు.

(ఆ) చక్ర, వజ్ర, అంధకార, సార, ఆవార, పార, క్షీర, తోమర, శృంగార, భృంగార, మందార, ఉశీర, తిమిర, శిశిర శబ్దములు నపుంసకములుకూడ నగును.

* మందార, శిశిర శబ్దములు (అ), (ఆ) ల రెండింటిను పరితమగుట విచార్యము.

18. షకార ముపధగాఁగల శబ్దములు పుంలింగములు. ఉదా. వృషః, వృక్షః, మొద. కాని—

(అ) శిరీష, జోష, అంబరీష, పీయాష, పురీష, కిల్బిష, కల్దాష, శబ్దములు నపుంసకములు.

(ఆ) యూష, కరీష, మిష, విష, వర్ష, శబ్దములు నపుంసకములుకూడ నగును.

19. సకార ముపధగాఁగల శబ్దములు పుంలింగములు. ఉదా. వత్సః, వాయసః, మహానసః, మొద. కాని—

(అ) పనస, బిస, బుస, సాహస శబ్దములు నపుంసకములు.

(ఆ) చమస, అంస, రస, నిర్యాస, ఉపవాస, కార్వాస, చాస, మాస, కాస, కాంస, మాంస శబ్దములు నపుంసకములుకూడ నగును. ప్రాణివాచకము కానప్పుడు 'కంస' శబ్దమును పుంసపుంసకోభయలింగమగును.

20. రశ్మి, దివస శబ్దములును నా యర్థములు గల యితరములును పుంలింగములు. కావున, మయాఖి (రశ్మి), ఘస్ర (దివస) మొదలగు శబ్దము

లును పుంలింగములగును. కాని, 'దీధితి' (=రశ్మి) శబ్దము స్త్రీలింగము. దిన (దినన), అహన్ (దినన) శబ్దములు నపుంసకములు.

21. మానా (కొలత)ర్థక శబ్దములు పుంలింగములు. ఉదా. కుడవః, ప్రస్థః మొద. కాని—

(అ) ద్రోణ, ఆఢక శబ్దములు, నపుంసకములు గూడనగును.

(ఆ) ఖారీ, మానికా శబ్దములు స్త్రీలింగములు మాత్రమగును.

22. దార, అక్షత, లాజ, అను శబ్దములు పుంలింగములు. వీనికి బహు వచనమునందే ప్రయోగము.

23. నాడీ, అవ, జన, అనువానికి వరుసగా వ్రణ, అంగ, పద, అను శబ్దములు చేరి, పుంలింగములగును. నాడీవ్రణః, అపాంగః, జనపదః, వ్రణ, అంగ, పద, శబ్దము లుభయలింగము లయినను, నీ సమాసములం దవి నపుంసకములు కావు. పుంలింగములే.

24. మరుత్, గరుత్, తరత్, ఋత్విక్, శబ్దములు పుంలింగములు.

25. ఋషి, రాశి, ధృతి, గ్రంథి, క్రిమి, ధ్వని, వలి, కాలి, హాలి, రవి, కవి, కపి, ముని శబ్దములు పుంలింగములు.

26. ధ్వజ, గజ, ముంజ, పుంజ శబ్దములు పుంలింగములు.

27. హస్త, కుంత, అంత, వ్రాత, వాత, దూత, ధూత, సూత, చూత, నుహస్త శబ్దములు పుంలింగములు. అమరుడు ముహూర్త శబ్దమును పుంసపుంసకోభయలింగముగఁ జెప్పినాడు.

28. మండ, మండ, కరండ, భరండ, వరండ, తుండ, గండ, ముండ, పామండ, శిఖండ, శబ్దములు పుంలింగములు.

29. వంశ, అంశ, పురోడాశ శబ్దములు పుంలింగములు.

30. ప్రాద, కంద, కుంద, బుద్బుద, శబ్ద, అను శబ్దములు పుంలింగములు.

31. అర్ఘ్, పథి, మథి, బుభుక్షి, స్తంబ, నితంబ, సూగ శబ్దములు పుంలింగములు.

32. పల్లవ, పల్వల, కఫ, రేఫ, కటాహ, నిర్వ్యాహ, మఠ, మణి, తరంగ, తురంగ, గంధ, స్కంధ, మృదంగ, సంగ, సముద్ర, డంఖ, శబ్దములు పుంలింగములు.

33. సారథి, అతిథి, కుక్షి, బస్తి, పాణి, అంజలి శబ్దములు పుంలింగములు.

సపుంసకలింగము.

1. భావార్థమున ల్యుప్ ప్రత్యయము చేరిన శబ్దములు : ఉదా. హసనమ్ మొదలయినవి.

2. భావార్థమున నిష్టార్థము గల శబ్దములు : హసితమ్, గీతమ్ మొదలయినవి.

3. తద్ధితప్రత్యయములగు ' - త్వ, 'వ్యభో' లు చేరిన శబ్దములు : శుక్లత్వమ్, శౌక్ల్యమ్, చాతుర్యమ్, సామగ్ర్యమ్, ఔచిత్యమ్ మొద. పితృసామర్థ్యముచే వీనికి స్త్రీత్వముగూడ నగును. ఉదా. చాతురీ, సామగ్రి, ఔచితీ మొదలయినవి.

4. బ్రాహ్మణాది జాతుల గుణ, కర్మలను దెలియఁజేయు శబ్దములు : బ్రాహ్మణ్యమ్.

5. యత్, అ, థక్, యక్, అభో, ణ్వుభో, ఛ, అను ప్రత్యయములు భావకర్తార్థమునఁ జేరిన శబ్దములు. ఉదా. స్తేయమ్, సఖ్యమ్, కాపేయమ్, ఆధిపత్యమ్, ఔష్ఠ్యమ్, ద్వైహాయనమ్, పితృపుత్రకమ్, అచ్చావాకీయమ్.

6. అవ్యయీభావ సమాసములన్నియు సపుంసకములు. ఉదా. అధిస్త్రీ మొదలయినవి.

7. ద్వంద్వసమాసమున నేకత్వమును బోధించు శబ్దములు : పాణిపాదమ్ మొదలయినవి.

8. వైదికభాషయందు 'హేమంతశిశికా', 'అహోరాత్రే' అను సమాసములు.

9. శరచ్ఛాయమ్, ఇనసభమ్ మున్నగు తత్పురుషసమాసములు.

10. తత్పురుషసమాసమున 'సురా, సేనా, ఛాయా, శాలా, నిశా' శబ్దములు చేరునప్పుడు సపుంసకలింగమును స్త్రీలింగమును గూడ నగును.

11. మిగిలిన తత్పురుషసమాసముల లింగము పరశబ్దము లింగమునే కలిగియుండును.

(అ) రాత్ర, అహ్నా, అహః శబ్దములు పుం లింగములు. (ఆ) రాత్రి శబ్దము సంఖ్యాపూర్వ మైనచో సపుంసకలింగము. ఉదా. త్రిరాత్రమ్. సంఖ్యాపూర్వము కానప్పుడు 'సర్వరాత్రః'. ద్విగుసమాసము సపుంసకలింగ ముండేకాక స్త్రీలింగమునందు నుండును. ఉదా. పంచమూలీ, త్రిభువనమ్ మొదలయినవి.

12. ఇన్, ఉన్, లంతమందుగల శబ్దములు: హవిన్, ధనున్ మొదలయినవి. కాని—

‘అర్చిన్’ శబ్దము స్త్రీలింగముకూడ నగును. ‘ఛదిన్’ శబ్దము స్త్రీలింగము మాత్రము.

13. ముఖ, నయన, లోహ, వన, మాంస, రుధిర, కార్ముక, వివర, జల, హల, ధన, అన్న శబ్దములును, నాయర్థములుగల యితర శబ్దములును నపుంసకములు. ఉదా. ఆననమ్, లోచనమ్, కాలమ్, గహనమ్, ఆమిషమ్, రక్తమ్, శరాసనమ్, బిలమ్, వారి, లాంగలమ్, ద్రవిణమ్, అశనమ్ మొదలయినవి. కాని—

(అ) సీర (హల), అర్థ (ధన), ఓదన (అన్న) శబ్దములు పుంలింగములు మాత్రమగును.

(ఆ) వక్త్ర (ముఖ); నేత్ర (నయన), అరణ్య (వన), గాండీవ (కార్ముక) శబ్దములు పుంలింగములు గూడ నగును.

(ఇ) అటవీ (వన) శబ్దము స్త్రీలింగము మాత్రమగును.

14. లకార ముపధగాఁగల శబ్దములు నపుంసకలింగములు. ఉదా. కులమ్, కూలమ్, స్థలమ్ మొదలయినవి. కాని—

(అ) తూల, ఉపల; తాల, కుసూల, తరల, కంబల, దేవల, వృషల శబ్దములు పుంలింగములు.

(ఆ) శీల, మూల, మంగల, సాల, కమల, తల, ముసల, కుండల, పలల, మృణాల, వాల, నిగల, పలాల, బిడాల, ఖల, శూల శబ్దములు పుంలింగములుకూడ నగును.

15. సంఖ్యలలో సహస్ర శబ్దము నపుంసకలింగము. ఒకప్పడిది పుంలింగముకూడను. శత, అయిత, ప్రయత శబ్దములు పుం, నపుంస కోభయలింగములు; లక్షా, కోటి శబ్దములు స్త్రీలింగములు; శంకు శబ్దము పుంలింగము.

16. మన్ ప్రత్యయాంతములయి, కర్తృవాచులుకాని, రెండచ్చులుగల శబ్దములు నపుంసకలింగములు. ఉదా. చర్మ, వర్మ, నామ, రోమ మొదలయినవి. కాని—

(అ) బ్రహ్మన్ శబ్దము పుంలింగము కూడ నగును.

17. ‘అన్’ అంతమందుగలిగి, రెండచ్చులుగల శబ్దములు నపుంసకములు: ఉదా. యశన్, మనన్, తపన్ మొదలయినవి.

‘అప్పరన్’ శబ్దము స్త్రీలింగము. ఇది సాధారణముగ బహువచనము నందే యుండును.

18. త్రాంతములు నపుంసకలింగములు. ఉదా. పత్రమ్, ఛత్రమ్ మొదలయినవి. కాని—

(అ) యాత్రా, మాత్రా, భస్త్రా, దంష్ట్రా, వరత్రా, శబ్దములు స్త్రీలింగములు మాత్ర మగును.

(ఆ) భృత్ర, అమిత్ర, ఛాత్ర, పుత్ర, మంత్ర, వృత్ర, మేఢ్ర, ఉష్ట్ర, శబ్దములు పుం లింగములు.

(ఇ) పత్ర, పాత్ర, పవిత్ర, సూత్ర, ఛత్ర శబ్దములు పుం లింగములు గూడ నగును.

19. బల, కుసుమ, శుల్క్వ, పత్తన, రణ శబ్దములును, ఆయర్థములుగల యితరములును నపుంసకలింగములు. కావున, వీర్య (బల) మొదలగునవియు నపుంసకములు.

(అ) పద్మ, కమల, ఉత్పల శబ్దములు పుం లింగములు గూడ నగును.

(ఆ) ఆహవ, సంక్రామ శబ్దములు పుం లింగములు మాత్రమగును.

(ఇ) ఆజి శబ్దము స్త్రీలింగము మాత్రమగును.

20. ఫలజాతిని తెలుపు శబ్దములు నపుంసకలింగములు. ఉదా. ఆమలకమ్, ఆమ్రమ్ మొదలయినవి. వృక్షజాతిని తెలుపు శబ్దములు కొన్నియెడల స్త్రీలింగములు మాత్రమగును. ఉదా. హరీతకీ మొదలయినవి.

21. వియత్, జగత్, నకృత్, శకన్, పృషత్, శకృత్, యకృత్. ఉదశ్విత్ శబ్దములు నపుంసకములు.

22. నవనీత, ఆవత, అనాన్వత, అమృత, నిమిత్త, విత్త, చిత్త, పితృ, వ్రత, రజత, వృత్త, పలిత శబ్దములును, శ్రాద్ధ, కులిశ, దైవ, పీక, కుండ, అంక, అంగ, దధి, నక్తి, అక్షి, ఆస్య, ఆస్పద, ఆకాశ, కణ్వ, బీజ శబ్దములును నపుంసకలింగములు. * ‘దైవ’ శబ్దము పుం లింగముకూడ నగును.

23. ధాన్య, ఆజ్య, సస్య, రూప్య, పణ్య, వర్ణ్య, ధృష్ట్య, హవ్య, కవ్య, కావ్య, సత్య, అపత్య, మూల్య, శిక్య, కుడ్య, మద్య, హర్ష్య, తూర్య, పైస్య శబ్దములు నపుంసకలింగములు.

24. ద్వంద్వ, బర్హ, దుఃఖ, బశిశే, పిచ్ఛ, బింబ, కుటుంబ, కవచ, వర, శర, వృందారక శబ్దములు నపుంసకములు.

25. ఇంద్రియమును నర్థమున ‘అక్ష’ శబ్దము నపుంసకలింగము.

స్త్రీ, పు ముభయ లింగము.

1. (అ) గో, నుణి, యష్టి, ముష్టి, పాటలి, వస్త్ర; శాలి, త్రుటి, మసి, మరీచి.

(ఆ) మృత్యు, సీధు, కర్కంధు, కిష్కు, కండు, రేణు శబ్దములు స్త్రీ పు ముభయలింగములు.

2. ఉకారాంతమగు గుణవాచకశబ్దములు మూడు లింగములందును నుండును. ఉదా. పటు, పటుః, పట్వీ మొదలయినవి.

3. తద్ధిత రూపములందు అపత్యార్థకములు పుం స్త్రీ లింగముల రెండింటి నుండును. ఉదా. ఔషగవః, ఔషగవీ మొదలయినవి.

పుం నపుంసకోభయలింగము.

1. (అ) ఘృత, భూత, ముస్త, జ్వేలిత, ఐరావత, పుస్తక, బుస్త, లోహిత.

(ఆ) శృంగ, అర్ఘ, నిదాఘ, ఉద్యమ, శల్య, దృఢ.

(ఇ) వ్రజ, కుంజ, కుఢ, కూర్చ, ప్రస్థ, దర్ప, అర్భ, అర్ధ, ఋచ, దర్భ, పుచ్ఛ.

(ఈ) కబంధ, ఔషధ, ఆయుధ, అంత.

(ఉ) దండ, మండ, ఖండ, శత, సైంధవ, సార్వ, ఆకాశ, కుశ, కాశ, అంకుశ, కులిశ.

(ఊ) గృహ, మేహ, దేహ, పట్ట, పటహ, అష్టాపద, అంబుద, కకుద, అను శబ్దములు పుం నపుంసకోభయలింగములు.

ఇంతవఱకును వివరించినది శబ్దగతలింగము. ఇట్టిదిగాక స్త్రీలింగము నేర్పఱచుటకు స్త్రీ ప్రత్యయములను జేర్చుటయు సంస్కృతమున నెక్కువ ప్రచారమం దున్నది. అట్టి ప్రత్యయములు చేరునప్పుడు కొన్ని యాగమాక్షరములు చేరుటయు గలదు. ఈ క్రింద నా యా ప్రత్యయములును, ఆగమాక్షరములును నుదాహరణములతో వివరింపఁబడియున్నవి. ఆయాప్రత్యయములను జేర్చికొన సమర్థములగు శబ్దములను గూర్చియే యీ వివరణము చేయఁబడినదిగాని, తత్సాదృశ్యముగల సకలశబ్దములకును నాయా ప్రత్యయములు చేరు ననుకొనరాదు.

1. టాప్ :

i. అజాదిశబ్దముల తుది యత్తుకంటె టాప్ ప్రత్యయము వచ్చును. ఉదా. అజా, ఏడకా, అశ్వా, చటకా, మూషికా.

ii. సమ్, భస్త్ర, అజిన, శణ, పిండ, శబ్దములు పూర్వమందుగల ఫల శబ్దముకంటె టాప్ వచ్చును: సంఫలా, భస్త్రఫలా, అజినఫలా, శణఫలా, పిండఫలా.

iii. సదచ్, కాండ, ప్రాంత, శత, ఏక శబ్దపూర్వకమగు పుష్పశబ్దము కంటె టాప్ వచ్చును: సత్పుష్పా, ప్రాకుష్పా, ప్రత్యకుష్పా, కాండపుష్పా, ప్రాంతపుష్పా, శతపుష్పా, ఏకపుష్పా.

iv. జాతివాచకమును, మహచ్ఛబ్దపూర్వకము కానట్టియు శూద్ర శబ్దముకంటె టాప్ వచ్చును: శూద్రా;-కాని, పుం యోగమున 'శూద్య' యగును. మహచ్ఛబ్దపూర్వకమైన 'మహశూద్య' అగును.

v. సఖ్ పూర్వకమగు మూలశబ్దముకంటె టాప్ వచ్చును: అమూలా.

2. జీవ్ :

i. ఉగిదంతమగు ప్రాతిపదికముకంటె స్త్రీలింగమున జీవ్ వచ్చును: ఉదా. భవతీ, పచంతీ, దీవ్యంతీ మొదలయినవి. వీనియందు నుమాగమము విశేషము. ఉఖాస్తత్, పర్ణధ్వత్, అనువానికి జీవ్ రాదు. 'అంచితీ'కి వచ్చును: ప్రాచీ, ప్రతీచీ.

ii. వన్నంత శబ్దములకు జీవ్ వచ్చును. రేఫ మంతాగమముగాఁ గూడఁ జేరును: వన్నంతమనుటచే జ్వనివ్, క్వనివ్, వనివ్, లు గూడ గ్రహింపఁబడును. ఉదా. అతిసుత్వరీ, అతిధీవరీ, శర్వరీ. కాని, హశంతభాతువునకు విధింపఁ బడిన వన్నంత శబ్దములమీఁదను, వన్నంత శబ్దము లంతమందుగల శబ్దముల మీఁదను జీప్సృత్యయమును, రాగమమును రావు. అవావా బ్రాహ్మణీ; రాజ యుధ్వా. బహువ్రీహిసమాసమున జీప్సను రాగమమును వైకల్పికముగ వచ్చును; ఉదా. బహుధీవరీ, బహుధీవా.

iii. 'సాద్' శబ్దము సమాసమందుచేరి యీ సమాసమునంతమం దున్నప్పుడు జీప్స వైకల్పికముగా వచ్చును: ద్విపదీ, ద్విసాత్-కాని యీ సమాసము ఋక్కును దెలుపునప్పుడు 'సాత్' శబ్దముకంటె టాప్ వచ్చును. జీప్ రాదు: ద్విసదాఋక్, ఏకపదా. పశ్చ, చతుశ్శబ్దములవై టాప్ రాదు: పశ్చ, చతస్రః.

iv. మన్నంతశబ్దములకంటె జీప్ రాదు: సీమా, సీమానా. బహువ్రీహి సమాసాంతమగు అన్ అంతశబ్దములకంటెనుగూడ జీప్ రాదు: బహుయజ్వా, బహుయజ్వానా. ఇట్టి మన్నంత, అన్నంతశబ్దములకంటె డాప్ ప్రత్యయము వైకల్పికముగ వచ్చును: ఉదా. సీమా, సీమే, సీమానా; దామా, దామే,

దామానా; బహుయజ్ఞా, బహుయజ్ఞే, బహుయజ్ఞానౌ మొదలయినవి. కాని, బహువ్రీహినమానమున ఉపధావర్ణము లోపించునట్టి అన్నంతిశబ్దముల కంటె జీప్ వైకల్పికముగ వచ్చును. ఉదా. బహురాజ్ఞీ, బహురాజ్ఞ్యే; బహురాజా, బహురాజే, బహురాజానౌ.

v. ప్రత్యయస్థమగు కకారమునకుఁ బూర్వమందుండు అకారమునకు 'ఆప్' పరమై, ఆ 'ఆప్' వై సుప్టు పరముగా నుండనిచో ఇకార మాదేశ మగును : ఉదా. సార్వికా, కారికా.

(అకారమున కనుటచే 'నౌకా' శబ్దమునఁ గలుగదు. ప్రత్యయస్థ మగుటచేత 'శకా' శబ్దమునఁ గలుగదు. సుప్టు పరముగా నుండనిచో ననుటచే 'బహుపరివ్రాజకా (నగరీ)' అనుదానియందు కలుగదు. కకారమున కను టచే 'నందనా' శబ్దమునఁ గలుగదు. 'కకారమునకుఁ బూర్వమందుండు' అను టచే 'కటుకా' శబ్దమునఁ గలుగదు. ఆప్ పరమై యున్నప్పు డనుటచే 'రాకా' శబ్దమునఁ గలుగదు. 'ఆప్' అనుటచే 'కారకః' శబ్దమునఁ గలుగదు.)

మామక, నరక, శబ్దములకు వై సూత్రము వర్తింపకున్నను వాని కా కార్యము కలుగును: మామికా, నరికా.- త్యక్, త్యప్ ప్రత్యయాంతశబ్దముల కును బై కార్యము కలుగును: దాక్షిణాత్యికా, ఇహత్యికా. త్యకస్ ప్రత్య యాంతముల కా కార్యము రాదు: అధిత్యకా, ఉపత్యకా. ఇట్లే సమాసమున ఉత్తరపదలోపమైనచో నా కార్యము కలుగదు: దేవదత్తికా, దేవకా.-క్షిపక మొదలగు శబ్దములకును నా కార్యము రాదు: క్షిపకా, ధ్రువకా, కస్యకా, చటకా.—పక్షివాచ్యమైనప్పుడు ప్రాచ్యుల వ్యవహారమున 'వర్తకా' యగును; ఉదీచ్యుల వ్యవహారమున 'వర్తికా' యగును. 'తారక' యనఁగా సత్సూత్రము, 'తారిక' యనఁగా 'దాని'. 'వర్ణకా' యనఁగా బట్టి; 'వర్ణికా' యనఁగా వ్యాఖ్యాత. 'అష్టకా' యనఁగా పితృదేవత్యము, 'అష్టికా' అనున దొకకొలఁత పాత్ర.-సూతకా, పుత్రికా, వృందారకా, శబ్దములకు వైకల్పికముగా నగును: సూతకా, సూతికా; పుత్రకా, పుత్రికా; వృందారకా, వృందారికా. ఉదీచ్యులమతమున 'యక' అంతమందుగల శబ్దములకుఁ గలుగు ఆకారస్థాన మున, కకారమునకుఁ బూర్వమందున్న అకారమునకు మాఱుగ ఇకారము వైకల్పికముగ వచ్చును: ఆర్యకా, ఆర్యికా; చటకకా, చటకికా; ధాత్యంత య, క, కారములవై ఇకారము నిత్యముగా నగును: సునయికా, సుపాకికా. అభాషితపుంస్కశబ్దములకు విధింపఁబడిన అకారమునకు మాఱుగ ఇకార మగును: గంగకా, గంగికా; ఇట్టివానియందు 'ఆ'కారముగూడ వైకల్పికముగ నగును: గంగాకా.

vi. ఉపసర్జనము లేని అదంతములగు “టిత్, థ్, అణ్, అఞ్, ద్వయసచ్, దఘ్నచ్, మాత్రచ్, తయప్, రక్, రఞ్, కఞ్, క్వరప్” అను ప్రత్యయములంతమందుగల శబ్దములకంటె ‘జీప్’ వచ్చును. ఉదా. (1) టిత్ - కురుచరః, కురుచరీ; నదః, నదీ; (2) థ్ - సౌపర్ణేయః, సౌపర్ణేయీ; (3) అణ్ - ఇంద్రః, ఇంద్రీ; (4) అఞ్ - ఔత్సః, ఔత్సీ; ఔదపానః, ఔదపానీ; (5) ద్వయసచ్ - ఊరుద్వయః, ఊరుద్వయనీ; (6) దఘ్నచ్ - ఊరుదఘ్నః, ఊరుదఘ్నీ; (7) మాత్రచ్ - ఊరుమాత్రః, ఊరుమాత్రీ; (8) తయప్ - పంచతయః, పంచతయీ; దశతయః, దశతయీ; (9) రక్ - ఆక్షికః, ఆక్షికీ; శాలాక్షికః, శాలాక్షికీ; (10) రఞ్ - లావణికః, లావణికీ; (11) కఞ్ - యాదృశః, యాదృశీ; తాదృశః, తాదృశీ; (12) క్వరప్ - ఇత్వరః, ఇత్వరీ; నస్వరః, నస్వరీ; మొదలైనవి.

తాచ్ఛీలికార్థకమగు ణ - ప్రత్యయాంతముకంటెఁ గూడ జీప్ వచ్చును: చారః, చారీ; తాపనః, తాపనీ.

నఞ్, స్నఞ్, ఈకక్, ఖ్యున్ అను ప్రత్యయము లంతమందుగల శబ్దములకంటెను, తరుణ, తలున, శబ్దములకంటెను గూడ జీప్ వచ్చును. ఉదా. నఞ్ - సైణః, సైణీ; స్నఞ్ - పౌన్నః, పౌన్నీ; ఈకక్ - శాక్తీకః, శాక్తీకీ; ఖ్యున్ - ఆఢ్యంకరణీ; మొదలయినవి. తరుణః, తరుణీ; తలునః, తలునీ.

యఞ్ ప్రత్యయాంతశబ్దములకంటెఁ గూడ జీప్ వచ్చును: గార్గ్యః, గార్గీ, హల్లునకు తద్ధిత యకారమునకుఁ బూర్వమందు హల్లుండినచో దానికి ఈత్ పరమైనప్పుడు యకారము లోపించును: గార్గ్యః, గార్గీ. ఇట్టి లోపము అపత్యార్థమునందే వచ్చును. కావున, ద్వీపమునందు పుట్టినది ‘ద్వైపా’ యగునుగాని ‘ద్వీపీ’ అని కాదు.

ప్రాచ్య వైయాకరణులమతమున యఞ్ - ప్రత్యయాంతములకంటె ‘ష్ట’ అను ఆగమము చేరును. ‘ష్ఠ’ లో ష - కారమిద్వర్ణము. ఇట్టి ప్రత్యయము లందలి ష, థ, ఛ, ఖ, ఘ అను వర్ణముల స్థానమున వరుసగా ‘ఆయస్, ఏయ్, ఈన్, ఈయ్’ అనునవి యాదేశములుగా వచ్చును. ‘గార్గ్యః’ అను పదమునుండి పుట్టిన తద్ధితమగు ‘గార్గాయణ’ శబ్దముపై జీప్ రాఁగా ‘గార్గాయణీ’ అని యగును. ఇట్లే ‘వాత్స్యాయనీ.’ గార్గీ, వాత్సీ అను రూపములుగూడఁ గలవు.

గర్గాది గణములో సంతర్గణమైన లోహితాదిక తాంతశబ్దములగు యఞంతములపై ‘ష్ఠ’ వచ్చును. ఉదా. లోహిత్యానః, లోహిత్యానీ; కౌత్యానః, కౌత్యానీ;—ఇట్లే కౌరవ్య, మాండుకశబ్దములపైఁ గూడ

నగును: కౌరవ్యాయణీ, మాండూకాయణీ. అనురశబ్దముపైఁ గూడ నిట్లే యగును: అనురాయణీ.

vi. ప్రథమవయోవాచులగు నదంత శబ్దములపై స్త్రీలింగమున 'జీప్' వచ్చును. ఉదా. కుమారః, కుమారీ. చరమవయోవాచులుగాని అదంతశబ్దములపై 'జీప్' వచ్చునని చెప్పవచ్చును. ఉదా. వధూటీ, చిరంటీ. కన్యాశబ్దముపై జీప్రాదు.

vii. అదంతమగు ద్విగుసమాసముపై జీప్ వచ్చును. ఉదా. త్రిలోకీ. పరిమాణవాచకములు కానట్టి శబ్దములును బిస్త, ఆచిత, కంబల్య శబ్దములును ద్విగుసమాసమున నుత్తరశబ్దములుగా లేనప్పుడు తద్ధితలోపము కలిగినచో జీప్రాదు. ఉదా. పంచాశ్వా, ద్విబిస్తా, ద్వావ్యచితా, ద్వికంబల్యా. పరిమాణవాచకమైనచో 'ద్వావ్యధాకీ'; సమాహారవాచి యైనచో 'పంచాశ్వీ' మొదలయినవి.

ద్విగుసమాసము 'కాండ' శబ్దాంతమై ష్టేత్రపరిమాణమును నిర్దేశించినప్పుడు జీప్ రాదు. ఉదా. ద్వికాండా, ష్టేత్రభక్తిః. ష్టేత్ర పరిమాణమును జెలుపునప్పుడు 'ద్వికాండీ రజ్జుః.'

ద్విగుసమాసమున పురుషశబ్దము పరిమాణవాచకమై యుత్తరపదముగా నిలిచి తద్ధితలోపము కలిగినచో జీప్ వైకల్పికముగా నగును. ఉదా. ద్విపురుషీ, ద్విపురుషా (పరిభా).

ఊధన్ శబ్దము బహువ్రీహిసమాసమున నుత్తరపదముగా నున్నప్పుడు 'అనజ్' అనునది ఆదేశముగా వచ్చును. బహువ్రీహిసమాసమున ఊధశ్యబ్దముపై స్త్రీత్వమున 'డాప్', 'జీప్'లు రావు, 'జీప్' వచ్చును. ఉదా. కుండోఘ్నీ. స్త్రీత్వమున ననుటచే 'కుండోధో ధై నుకమ్'. ఇచట 'అనజ్' ఆదేశముకూడ రాదు.—కాని, సంఖ్యావాచకముగాని, అవ్యయముగాని 'ఊధన్' శబ్దమునకు బహువ్రీహిసమాసమునఁ బూర్వపదముగా వచ్చినచో 'జీప్' వచ్చును, 'జీప్' రాదు. ఉదా. ద్యూయధ్నీ, అత్యూధ్నీ; ఇయ్యది బహువ్రీహియందుమాత్రము వచ్చును. 'ఊధో' అతిక్రాంతా' అని విగ్రహము చేయునప్పుడు 'అత్యూధాః' అగును.

(viii) సంఖ్యాదియై 'దామ', 'హాయన' శబ్దాంతమగు 'దామ' 'హాయన' శబ్దములతో నంతమగు బహువ్రీహిసమాసమున 'జీప్' వచ్చును. ఉదా. ద్విదామిన్, ద్విహాయనీ (బాలా).—త్రి, చతుర్ అను సంఖ్యావాచకములు సమాసాదినిగల హాయన శబ్దమందలి నకారమునకు ణత్వము కూడ నగును. వయోవాచక సమాసగత 'హాయన' శబ్దమునకు మాత్రము

‘జీవ’ ‘ణ’త్వములు ప్రాప్తించును. ఉదా. త్రిహాయనీ, చతుర్థాయణీ. వయో వాచకము కానప్పుడు, త్రిహాయనా, చతుర్థాయనా (శాలా).

ix. అన్నంతమై ఉపధా లోపముగల బహువ్రీహినమానము సంజ్ఞా వాచకమయినప్పుడును వేదమునందును జీస్ వచ్చును. ఉదా. నురాజ్ఞి (ఒక నగరము పేరు); వేదమునందు-‘శతమూర్ధ్ని’. ఇట్లే సంజ్ఞావాచకములందును, వేదమునందును ‘కేవల, మామక, భాగధేయ, పాప, అపర, సమాన, ఆర్యకృత, సుమంగల, భేషజ’ శబ్దములు బహువ్రీహినమానమున సంఖ్యా వాచక పూర్వపదములై నప్పుడును, వేదమునందును జీప్షును పొందును : కేవలీ, మామకీ, భాగధేయీ, పాపీ, అపరీ, సమానీ, ఆర్యకృతీ, సుమంగలీ, భేషజీ. ఇతర స్థలములయందు ‘కేవలా’ మొదలగు రూపములు. లోకమందు సంజ్ఞావాచకము కానప్పుడు ‘మామికా’ (బుద్ధి) అగును. మాతులపత్ని ‘మామీ’, ‘మామకీ’.

x. అంతర్వత్, పతివత్ శబ్దములకు ‘నుక్కు’ను ‘జీప్షు’ను వచ్చును : అంతర్వత్తీ, పతివత్తీ, జీవద్భర్తృకయైన గర్భిణి అంతర్వత్తీ. ఇతర త్రు మతుష్ప నిపతింపఁబడును : పతిమతీ, పృథివీ.

xi. యజ్ఞసంబంధము గలిగినప్పుడు పతి శబ్దమునకు స్త్రీత్వమున నకారాదేశము వచ్చును : పత్నీ ‘పసిష్ఠుని పత్ని’ యనఁగా పసిష్ఠకృత క్రతుఫల భోక్త్రీ యని యర్థము.

‘స’ అనునది పూర్వమందు గల ‘పతి’ శబ్దమునకు స్త్రీత్వమున నకారాదేశము వైకల్పికముగ వచ్చును. గృహపతిః, గృహపత్నీ, అను రెండు రూపములును స్త్రీలింగములే. ఇట్లే, దృఢపతిః, దృఢపత్నీ; వృషలపతిః, వృషలపత్నీ. వృషలపత్నీ శబ్దమునందు నుక్కువచ్చుట యజ్ఞసంబంధముచేతఁగాదు; ‘పత్నివంటిది’ అని ఔపచారికము. స - పూర్వమనుటచేత ‘గవాంపతిః’ అను నది స్త్రీవాచకమగును. సపత్న్యని శబ్దములందు నుక్కు నిత్యముగా వచ్చును : సపత్నీ, ఏకపత్నీ, వీరపత్నీ మొదలయినవి

xii. ‘పూతక్రతు’ శబ్దమువై ‘ఐ’ అనున దాదేశముగా వచ్చును : పూతక్రతాయీ. ఇట్లే ‘వృషాకపి, అగ్ని, కుసిత, కుసిద (‘కుసీద’కాదు) శబ్దములవై ఉదాత్తమగు ‘ఐ’ ఆదేశమగును : వృషాకపాయీ, అగ్నాయీ, కుసితాయీ, కుసిదాయీ.

‘మను’ శబ్దమువై ‘మౌ’ అనునదియు వైకల్పికముగ వచ్చును : మనావీ, మానాయీ, మనుః.

xiii. రంగును దెలియఁజేయు శబ్దములం దుపధగానుండు అనుదాత్తాంతమగు ‘త’కారమునకు ‘న’కార మాదేశముగా వచ్చి, జీప్షు కలుగును. ఏతా

(= చిత్రవర్ణముగలది), ఏనీ, రోహితా (ఎఱ్ఱనిరంగుగలది), రోహిణీ. 'శ్వేతా' అనునది అనుదాత్తాంతము కాదు. కావున 'శ్వేనా' అనురూపము లేదు. 'పిశజ్జ' శబ్దముపై గూడ జీప్ వైకల్పికముగ వచ్చును. పిశజ్జీ, పిశజ్జా. వేదమున 'క్నా'ంత శబ్దములమీఁదను జీప్ వచ్చును. అసిక్సీ, పలిక్సీ. 'అవదాత' శబ్దమునకు 'శుద్ధమైన వర్ణము' అని యర్థము; 'తెలుపు' కాదు. కావున అవదాతీ, అవదానీ, అను రూపములు రావు.

3. జీప్.

i. తోపధభిన్నములై, అనుదాత్తాంతములు కాని వర్ణవాచక శబ్దములపై జీప్ వచ్చును; జీప్ రాదు. కల్తాషీ, సారంగీ. అనుదాత్తాంతములు కావు గావున 'కృష్ణా', 'కపిలా' అను రూపములుమాత్రముండును.

ii. పిదంతములకంటెను, గౌరాది శబ్దములకంటెను 'జీప్' వచ్చును. ఉదా. సర్తకీ, శారీ. - "శౌర, మత్స్య, మనుష్య, శృంగ, పింగల, హయ, గవయ, ముకయ, ఋష్య, పుట, తూణ, దుణ, వ్రోణ, హరిణ, కాకణ, పటర, ఉణక, ఆమలక, కువల, బింబ, బదర, కర్కర, తర్కార, శర్కార, పుష్కర, శిఖండ, సదల, శుష్కండ, సనంద, సుషమ, సుషవ, అలింద, గుడుల, పాండశ, ఆఢక, ఆనంద, అశ్వత్థ, సుపాట, ఆపచ్చిక, శమ్మల, సూర్ప, శూర్ప, సూత్ర, యూష, యూఘ, సూప, పూప, మేయ, వల్లక, ఘాతక, నల్లక, మాలక, మాలత, సాల్వక, వేతన, బృస, అతస, ఉభయ, భృంగ, దహ, మర, ఛేద, పేశ, మేద, శ్వేష్, తక్షుష్, అనుడుహ (అనడ్వాహ), ఏషణ (కరణార్థమున), దేహ, దేహల, కాకాదన, గవాదన, తేజన, రజన, లవణ, ఔద్గాహమని, గౌతమ, పారక, అయఃస్థూణ, భౌరిక, భౌలికి, భౌలింగి, యాన, మేఘ, ఆలంబి, ఆలజి, ఆలబ్ధి, ఆలక్షి, కేవాల, ఆపక, ఆరట, నట, టోట, నోట, మూలాట, శాతన, పోతర, పాతన, పాటన, ఆస్తరణ, అధికరణ, అధికార, ఆగ్రహాయణ, ప్రత్యవరోహిన్, సేచన, సుమంగల (సంజ్ఞాయందు), అండర, సుందర, మంగల, మంధర, మండల, పట, పిండ, పిటక, వండ, ఉర్ద, గుర్ద, శమ, సూద, ఆర్ద, హృద, పాండ, భాండ, లోహండ, కదర, కల, కందర, తరుణ, తలున, కల్తాష, బృహత్, మహత్, సోమ, సాధర్మ, రోహిణీ, రేవతీ (నక్షత్రము), వికల, నిష్కల, పుష్కల, కటా చ్ఛోణి వచనే; పిష్పల్యా దేశ్య (పిష్పల్యాదులు :- పిష్పలీ, హరితకీ, కోశాతకీ, శమీ, వరీ, శరీ, పృథివీ, కోస్త్రీ, మాతామహీ, పితామహీ)—ఇది గౌరాదిగణము.

iii. సూర్య, తివ్య, అగస్త్య, మత్స్య, శబ్దములం దుపధగానున్న యకారమునకు లోపముగలిగి, దానిపై జీప్ చేరును: సారీ, తైషీ, ఆగస్తీ, మతీ.

iv. జానపద, కుండ, గోళ, స్థల, భాజ, నాగ, కాల, నీల, కుశ, కాముక, కబర శబ్దములకు వరుసగా వృత్తి, అమత్ర, అవపనా, అకృత్రిమా, త్రాణా, స్థూలా, పర్ణ, అనాచ్ఛాదన, అయోవికార, మైదునేచ్ఛా, కేశవేశ అనుసర్థములందు జీప్ వచ్చును.

1. జానపదీ = ఒకవృత్తి; జానపదీ (ఆద్యుదాత్తమగుటచే జీప్) = జానపదస్త్రీ.

2. కుండీ = కుండ; కుండా = తండ్రి బ్రతికి యుండఁగా జారునికి పుట్టిన కూతురు.

3. గోణీ = గోనె, చింకిగుడ్డ; గోణా = ఒక సంజ్ఞావాచక శబ్దము.

4. స్థలీ = దున్ననినేల; స్థలా = దున్నిన నేల.

5. భాజీ = ఉడికించిన అన్నము మొదలయినవి; భాజా = ఉడికించనిది.

6. నాగీ = స్థూలమైనయేనుఁగు; సర్పపరమైనచో దీర్ఘమైనది; నాగా = సాధారణమైన యేనుఁగు లేక పాము.

7. కాలీ = నలుపురంగు; కాలా = ఒక సంజ్ఞావాచకశబ్దము.

8. నీలీ = నీలవర్ణము, నీలా = నీలిరంగుగలబట్ట; ('నీలినీ' అని కూడ రూపము గలదు. నీలీ శబ్దము నీలి పైరునకును జెల్లును. ప్రాణివిషయమునను నీలీశబ్దము నుపయోగింపవచ్చును; నీలీగాః.-సంజ్ఞావాచకమైనప్పుడు 'నీలీ', 'నీలా' అని రెండు రూపములు నుండును.

9. కుశీ = నాఁగలి యినుపమొన; కుశా = త్రాడు, దర్భ.

10. కాముకీ = మైథునేచ్ఛగలస్త్రీ; కాముకా = ధనమును గోరుస్త్రీ.

11. కబరీ = కొప్పు; కబరా = చిత్రమైనది (విశేషణము).

ప్రాచ్యులమతమున 'శోణ' శబ్దముకంటె 'జీప్' వచ్చును: శోణీ. శోణా.

v. ఉదంతములగు గుణవాచకశబ్దములకంటె 'జీప్' వైకల్పికముగ వచ్చును: మృద్వీ, మృదుః.

(ఉదంతమనుటచేత 'శుచి' శబ్దముపై రాదు. గుణవచనమనుటచే 'అఖు' (ఎలుక) శబ్దముపై రాదు. 'ఖరు' (= పతిని స్వయముగా వరించు కన్య) శబ్దము మీఁదను, ఉపధావర్ణము సంయుక్తాక్షరముగాఁగల శబ్దముల మీఁదను 'జీప్' రాదు: పాండుః).

vi. 'బహు' మొదలగు శబ్దములకంటె గూడ 'జీప్' వైకల్పికముగ వచ్చును: బహ్వీ, బహుః.

(‘క్రిస్’ కాని కృత్ప్రత్యయముగ ‘ఇ’కారమువైఁ గూడ నిట్లే యగును : రాత్రిః, రాత్రీ; రాజిః, రాజీ. ‘క్రిస్’ అర్థములేని యెట్టి పదాంత ఇకారము మీఁదనైనను జీప్ వచ్చునని కొందఱు అందురు: శకటిః, శకటీ. - ‘పద్ధతి’ శబ్దము ‘క్రి’ స్మృతమైనను దానికంటె జీప్ వైకల్పికముగ వచ్చును: పద్ధతిః, పద్ధతీ.)

vi. ‘ఈమె ఇతనిభార్య’ అని ప్రత్యేకముగాఁ జెప్పినప్పుడు పుంవాచక శబ్దమువై జీప్ వచ్చును: గోపస్య స్త్రీ, గోపీ. (కాని, ‘పాలికా’ శబ్ద ముత్తర పదముగాఁ గల సమాసములందు జీప్ రాదు: గోపాలికా, అశ్వపాలికా. సూర్యునిస్త్రీ, దేవతావాచియైనచో ‘ఆప్’ వచ్చి ‘సూర్యా’ అగును. మనుష్య స్త్రీయైనచో ‘సూరీ’ = కుంతి.

vii. ఇంద్ర, వరుణ, భవ, శర్వ, రుద్ర, మృడ, హిమ, అరణ్య, యవ, యవన, మాతుల, ఆచార్య శబ్దములవై ‘ఆనుక్’ ఆగమమును దాని కంటె ‘జీప్’ను వచ్చును: ఇంద్రాణీ, వరుణానీ, భవానీ, శర్వాణీ, రుద్రాణీ, మృడానీ, హిమానీ (నిక్కువ మంచు), అరణ్యానీ (దట్టమైన యడవి), యవానీ (పుచ్చిన యవధాన్యము), యవనానీ (యవనుల లిపి విశేషము), మాతులూనీ (మాతులీ అను రూపమును గలదు), ఆచార్యానీ, ఆచార్యాణీ (‘ఆచార్య’ శబ్ద మువై ‘అణ్’ వచ్చినది. ఆచార్యాని యనఁగా ఆచార్యుని భార్య. ‘ఆచార్యా’ అనురూపమును గలదు; ‘స్వయం వ్యాఖ్యాత్రి’ అని దీనియర్థము).

ఉపాధ్యాయ శబ్దముమీఁదఁ గూడ ‘ఆనుక్’, ‘జీప్’లు వైకల్పికముగ వచ్చును: ఉపాధ్యాయానీ = ఉపాధ్యాయుని భార్య; ఉపాధ్యాయా = స్వయముగా అధ్యయనము చేయుచున్నది.

అర్య, క్షత్రియ శబ్దములవైఁ గూడ స్వార్థమున ఆనుక్, జీప్, లు వైకల్పికముగ వచ్చును: అర్యాణీ, అర్యా = స్వామిని; లేక వైశ్యస్త్రీ. పుంయోగమున ‘అర్యీ, క్షత్రియీ’ అను రూపములు కలుగును. బ్రాహ్మణ శబ్దమువై కర్తవ్యార్థమున ‘అణ్’ వచ్చి ‘బ్రహ్మను తీసికొని వచ్చినది. లేక జీవింపఁజేయునది’ అను నర్థమున ‘బ్రాహ్మణీ’ అను రూపము కలుగును.

viii. దేనిచే అమృతబడినదో ఆ వస్తువును దెలుపు శబ్దము సమాసమున పూర్వమందు గల ‘క్రీత’ శబ్దముకంటె జీప్ వచ్చును: వస్త్రక్రీతీ. — ఒకప్పుడు రాదు: ధనక్రీతా.

ix. కరణవాచకశబ్దమువై సమాసమునఁ జేరిన క్రాంతశబ్దముకంటె అల్పార్థమున జీప్ వచ్చును: అభ్రలిక్తీ ద్యాః = మేఘములు కొంచెముగా వ్యాపించిన యాకాశము.

x. క్లాంతమై, అంతోదాత్తమై, అదంతమగు బహువ్రీహిసమాసమున జీప్ వచ్చును. ఈ విధి జాతివాచకశబ్దము పూర్వపదమైనప్పుడే వర్తించును. కావున, 'బహు, నఖ్, సు, కాల, సుఖ' మొదలగునవి పూర్వపదములైనచో జీప్ రాదు. ఉదా. ఊరుభిన్నీ; కాని,—బహుకృతా. 'జాత' అనునది పూర్వ పదమైనచో జీప్ రాదు. దంతజాతా.—అగ్నిసాక్షికముగ పాణిగ్రహణము చేసినస్త్రీ 'పాణిగృహీతి'; ఇతర విధముల పాణిగ్రహణము గలిగినది పాణి గృహీత = జారిణి.

xi. క్లాంతమై, అంతోదాత్తమై; అదంతమగు బహువ్రీహిసమాసమున పూర్వపదము దేహమందలి యొకయంగమును దెలుపు శబ్దముకానిచో జీప్ వైకల్పముగ వచ్చును: ఉదా. సురాపీతీ, సురాపీతా. కాని,—ఊరు భిన్నీ ('ఊరుభిన్నా' అని కాదు).

xii. సమాసమున నుత్తరపదము దేహములోని యొకయంగమును దెలుపునదై, అముఖ్యమైనదై: దాని యుపధావర్ణము సంయుక్తాక్షరము కానప్పుడు జీప్ వైకల్పికముగా వచ్చును. ఉదా. అతికేశీ, అతికేశా; చంద్రముఖీ, చంద్రముఖా, సుస్తనీ, సుస్తనా (స్త్రతిమా);—కాని, సంయోగోపధము కావున 'సుగుల్ఫా' ('సుగుల్ఫి' అని కాదు).

xiii. సమాసమున 'బహు, సు, నఖ్, కాల, సుఖ' మొదలగునవి పూర్వమందులేని నాసిక, ఉదర, ఓష్ఠ, జంఘా, దంత, కర్ణ, శృంగ శబ్దములవై జీప్ వైకల్పికముగ వచ్చును. ఉదా. తుంగనాసికీ, తుంగనాసికా;—కాని, సునాసికా, అనాసికా (సునాసికీ, అనాసికీ, అనఁగూడదు). అంగ, గాత్ర, కంఠ శబ్దముల మీఁదఁగూడ (బహు, సు, మొదలయినవి పూర్వమందున్నను) జీప్ వైకల్పికముగ వచ్చును. ఉదా. స్వంగీ, స్వంగా;—'పుచ్చ' శబ్దముకంటెఁగూడ నిక్లేయగును. ఉదా. సుపుచ్చీ, సుపుచ్చా;—పుచ్చశబ్దము కబర, మణి, విష, శర, శబ్దములవై సమాసమందు చేరినచో నిత్యముగా జీప్వచ్చును: కబరపుచ్చీ = నెమలి. ఉపమానవాచకమువై పక్ష, పుచ్చ, శబ్దములు సమాసమునఁ జేరిన యెడల జీప్ నిత్యముగా వచ్చును: ఉలూక పక్షీశాలా; ఉలూకపుచ్చీసేనా.

xiv. దేహములోని యొక యంగమును దెలియఁజేయుచు, క్రోడాది గణమునఁ జేరిన శబ్దముగాని, రెంటికంటె నెక్కువ యచ్చులుగల శబ్దముగాని సమాసమున నుత్తరపదమైనప్పుడు 'జీప్' రాదు. క్రోడయనఁగా గుఱ్ఱపు ఊరము. (క్రోడ, నఖ, ఖుర, ఉఖా, వాల, శఫ, గుద; భగ, గల, ఘోణ, నాల, భుజ, కర మొదలగునవి క్రోడాది గణమునఁ జేరినవి). ఉదా. కల్యాణక్రోడా, సుజఘనా.

xv. సహ, సఖ, విద్యమాన, శబ్దములు పూర్వపదములుగా నుండి దేహవయవబోధక పదము లుత్తరపదములుగానున్న సమాసములపై జీప్ రాదు : సుకేశా, అకేశా, విద్యమాన నాసికా.

xvi. సఖ, ముఖశబ్దములు సమాసోత్తరపదములై సంజ్ఞావాచకము లయినయెడల జీప్రాదు. ఉదా. శూర్పణఖా, గౌరముఖా. సంజ్ఞావాచకము కానప్పుడు 'తామ్రముఖి కన్యా'.

xvi. దిగర్థక శబ్దము పూర్వపదమును, దేహవయవమును డెలుపునది యుత్తరపదమునుగాఁగల సమాసమున 'జీప్' కు మాఱుగ 'జీప్' వచ్చును. ఉదా. ప్రాజుఖి.

xvii. సఖ శబ్దముపై లౌకికభాషలో జీప్వచ్చును : సఖి.

xviii. యకార ముపధగాలేని, స్త్రీవిషయముకాని జాతివాచక పద ముకంటె జీప్వచ్చును : ఉదా. తటీ, వృషలీ, మొద. గోత్ర, చగణ, శబ్దముల మీఁదను ఈ జాతి కార్యమగును : ఉదా. ఔపగవీ, కఠీ, బహ్వృచీ, మొద. కాని, యకార ముపధగాఁగల 'హయ, గవయ, ముకయ, మనుష్య, మత్స్య,' శబ్దములపై జీప్వచ్చును : హయీ, గవయీ, ముకయీ, మనుషీ (మనుష్యపదములో య-లోపము), మత్స్యీ.

xix. పాక, కర్ణ, పర్ణ, పుష్ప, ఫల, మూల, వాల, అనునవి సమాస మున నుత్తరపదములైనప్పుడు వానికంటె జీప్వచ్చును : ఓదనవాకీ, శంకు కర్ణీ, శాలపర్ణీ, శంఖపుష్పీ, దానీఫలీ, దర్భమూలీ, గోవాలీ, మొదలయినవి. ఈ పదములన్నియు ఓపధివిశేషవాచకములుగ రూఢములు.

xx. మనుష్యజాతిని తెలుపు ఇకారాంత పదములపై జీప్వచ్చును : దాక్షీ. ఈ కార్యము యోపధ శబ్దములపైఁ గూడ వచ్చును : ఉదా. మేయీ, ఔదమేయీ. మనుష్యజాతి యనుటచే 'తిత్తిరి' శబ్దముపై జీప్వచ్చి తిత్తిరి, అని కాదు.

4. ఊజ్.

i. ఉకారాంతములై, యకార ముపధగాలేని మనుష్యజాతి వాచకపద ములపై 'ఊజ్' వచ్చును. ఉదా. కురూః. అధ్వర్యుశబ్దము యోపధముగావున ఊజ్ రాదు.—అప్రాణిజాతివాచకములును, రజ్జాది పదభిన్నములునగు పద ములపైఁ గూడ నిట్లే యగును. ఉదా. అలాబూః, కర్కంధూః. వీనికి పుం లింగములోఁ గూడ నివే రూపములైనను స్వరమున భేదమున్నది.

ii. సంజ్ఞావాచకములై 'బాహు' అను పద మంతమందుగల సమాసములపై ఊజ్ వచ్చును. ఉదా. భద్రబాహూః. — సంజ్ఞావాచకము కానప్పుడు—వృత్తబాహూః.

iii. 'పబ్జు' శబ్దముమీదను 'ఊజ్' వచ్చును: పబ్జూః. ఇట్లే శ్వశుర శబ్దము మీదను వచ్చును: శ్వశూః.

iv. ఉపనూనవాచకము పూర్వపదమై, ఊరుశబ్ద ముత్తరపదమగు సమాసమునకును ఊజ్ వచ్చును: కరభోరూః.

v. పూర్వపద ముపనూనవాచకము కాకున్నను, అది 'సంహిత, శఫ, లక్షణ, వామ' పదములలో నొకటియై యుత్తరపద మూరుశబ్దమైనను ఊజ్ వచ్చును: సంహితోరూః, శఫోరూః, లక్షణోరూః, వామోరూః.

vi. కద్రు, కమండలు శబ్దములు సంజ్ఞావాచకములై నచో వానికంటె 'ఊజ్' వచ్చును: కద్రూః, కమండలూః.—సంజ్ఞావాచకములు కానప్పుడు 'కద్రూః, కమండలుః.'

5. జీన్.

శార్ఙ్గరవాది శబ్దములం దకారాంతములగు జాతివాచక పదములపై జీన్ వచ్చును. ఉదా: శార్ఙ్గరవీ, బైదీ. (శార్ఙ్గరవ, కాపటవ, గాగ్గులవ, బ్రాహ్మణ, గౌతమ, కామండలేయ, బ్రాహ్మణకృతేయ, ఆతిథేయ, ఆనిథేయ, ఆశోకేయ, వాత్సాయన, మౌంజాయన, కైకసేయ, కాప్య, శైబ్య, ఐహి, పర్యేహి, అశ్విరథ్య, బౌదహన, అరాల, చండాల, వతండ, భోగవద్, గౌరమత్, పుత్ర—ఇవి శార్ఙ్గరవాదులు.) నృ, నర, శబ్దములపై 'వృద్ధి'వచ్చును: నారీ.

6. ఆప్.

యజంతములపై ఆప్. వచ్చును: అంబప్య, కారీషగంధ్యా. షకారముమీదను అశంతములమీదను ఆప్ వచ్చును. ఉదా. పౌతిమాప్య. 'అవట్ట్య' శబ్దముమీదఁగూడ ఆప్ వచ్చును: అవట్ట్యా.

7. తి.

యువన్ శబ్దముపై 'తి' అను తద్ధితప్రత్యయుము వచ్చును: యువతిః. అనుపసర్జనమందే 'యువతి' అను రూపము వచ్చును. సమాసమున 'బహుయువా.' 'యువతీ' శబ్దము యకాతిధాతువు శత్రంతముపై జీప్ చేరుటవలనఁ గలిగినది.

పైని వివరించినదానినిబట్టి సంస్కృతమున లింగము శబ్దగతముగ సాధారణముగఁ గాన్పించుచున్నను, కవులవాడుకయం దనేకశబ్దముల లింగము

తార్థాగరుచు వచ్చెనని తెలిసికొనవచ్చును. ఒకప్పు షోకయర్థముగల యనేక శబ్దము లేకలింగమును గలిగియుండుటయుఁ గాననగును. ఒకటే శబ్దము వుం నపుంసకలింగములందుగాని, వుం స్త్రీ లింగములందుగాని, మూఁడు లింగములందుగాని వాడఁబడుచుండెను. ఇట్లు లింగవ్యవస్థ తొలుత నిర్ధారితమై యుండినను, రాను రాను నియమహీనమగుచు వచ్చెను. వై ని వివరించిన శబ్దముల లింగముల విషయమై నిఘంటుకారులు వేర్వేరుగఁ దెలిపియుండుటయు నిట్టి యవ్యవస్థకు లక్షణ మనకతీరదు. కాని, యింకను జాతినబట్టి లింగమేర్పడుట సంస్కృతమునఁ గలుగలేదు. కొన్నియెడల నట్టి జాతిలింగము గోచరించుచున్నను, నట్టి నియమము మాత్రము సంస్కృతభాష నుపయోగించినవారి మనస్సుల నావేశింపలేదు. ఇట్లు సంస్కృతమున నవ్యవస్థనందిన లింగము విషయమునఁ బ్రాకృతమున నింకను నెక్కువ యవ్యవస్థ మేర్పడెను.

ప్రాకృతమున లింగము.

సంస్కృతమందలి హలంత శబ్దములన్నియుఁ బ్రాకృతమున నజంతములయి యజంతములవలెనే లింగ, వచన, విభక్తుల నందఁజొచ్చినవి. లింగవిషయమున వ్యత్యయము గలిగినది; వచనమున ద్వివచనము లోపించినది; విభక్తి ప్రత్యయములు చాలవఱకు సమసిపోయినవి. ఇట్లు స్వరూపమునఁ జాలవఱకు మాతీయుండిన ప్రాకృతభాషలయందు సంస్కృతమునందే యవ్యవస్థతనందిన లింగజ్ఞానము మఱింత వ్యత్యయమగుట వింతగాదు. “లిङ्గంచ” అని సంస్కృతమునందువలెనే ప్రాకృతములందును మూఁడు లింగములను నెఱుంగవలెనను సూత్రముప్రక్కనే ప్రాకృతలక్షణకారుఁడు “కృచిద్వ్యత్యయః” అనుదానిని పొందుపఱచినాఁడు. దీని కుదాహరణములుగ నాతఁడొ సంస్కృతమున స్త్రీలింగమగు విద్యుచ్ఛబ్దము ప్రాకృతమున ‘విజ్జణో’ అనువుం లింగ రూపమగుననియు, వుం లింగమగు దేవశబ్దము నపుంసక లింగమగుననియుఁ జెప్పి, “దేవాణి రక్ష్ంతు” అను నుదాహరణము నిచ్చియున్నాఁడు - ప్రాకృతమునందలి యీ లింగవ్యత్యయమునుగూర్చి హేమచంద్రుఁడు తన ప్రాకృతవ్యాకరణమునఁ గొంచె మెక్కువగ వివరించియున్నాఁడు.

సంస్కృతము

ప్రాకృతము

(1) ప్రావృట్ (స్త్రీ)

పాఉసో (పుం.)

శరత్ (స్త్రీ)

నరఁ (పుం.)

(2) దామన్, శిరన్, నభన్ శబ్దములుతప్ప తక్కిన నకారాంత, సకారాంత శబ్దములన్నియుఁ బ్రాకృతముల వుం లింగములగును. ఉదా,

సంస్కృతము.	ప్రాకృతము.
యశస్ (నపుం.)	జసో (పుం.)
పయస్ (నపుం.)	పట (పుం.)
తమస్ (నపుం.)	తమో (పుం.)
ఉరస్ (నపుం.)	ఉరో (పుం.)
జన్మ (నపుం.)	జమ్మా (పుం.)
నర్మ (నపుం.)	నమ్మా (పుం.)
మర్మ (నపుం.)	మమ్మా (పుం.)

కాని, దామ (దామం), శిరస్ (శిరం); సభస్ (సభం) అగును.

(3) అక్షి శబ్దమును ఆ యర్థమును బోధించు శబ్దములును, వచన, మొదలగు శబ్దములును వైకల్పిగముగా ప్రాకృతమున స్త్రీలింగములగును. ఉదా. ఏసా అచ్చి (స్త్రీలింగము, ఏవవచనము); అచ్చిఇం (నపుంశకలింగము, బహువచనము); చక్ఖా (స్త్రీలింగము, ఏవవచనము); చక్ఖాఇం (నపుం. బహు.); నయణా (స్త్రీ. ఏవ.); నయణాఇం (నపుం. బహు.); లోఅణా (స్త్రీ. ఏవ.); లోఅణాఇం (నపుం. బహు.); నయణా = నచన (స్త్రీ. ఏవ.); వయణాఇం (నపుం. బహు.); ఇట్టే, నిట్టాణా, విట్టావ; కులో, కులం; ఛందో, ఛందం; మాహాప్స, మాహాప్సం = మాహాత్మ్యమ్; దుఃఖా, దుఃఖాఇం; భాయణా, భాయణాఇం మొదలయినవి.

(4) గుణ, మొదలగు శబ్దములు వైకల్పిగముగా క్లిబములగును. ఉదా. గుణాఇం = గుణాని, గుణా = గుణాః; దేవాణి = దేవాని; దేవా = దేవాః; బిందుాఇం = బిందుాని; బిందుణో = బిందవః, ఖగ్గం = ఖడ్గమ్. (ప్రథమావి.), ఖగ్గో = ఖడ్గః; మండలగ్గం = మండలాగ్రమ్ (ప్ర. వి.), మండలగ్గో = మండలాగ్రః, కరరుహం (ప్ర. వి.) కరరుహమ్; కరరుహో = కరరుహః; రుక్మాఇం = రుక్మాణి; రుక్మా = రుక్మాః.

(5) ఇమనిజంతములును, అంజల్యాదిశబ్దములును ప్రాకృతమున వైకల్పికముగ స్త్రీలింగములగును. ఉదా. ఏసా గరిమా, ఏస గరిమా; ఏసా మహిమా, ఏస మహిమా; ఏసా నిల్లజ్జమా, ఏస నిల్లజ్జమా; ఏసా దుత్తిమా, ఏస ధుత్తిమా; ఏసా అంజలీ, ఏస అంజలీ; పిఠీ, పిఠం; అచ్చి, అచ్చి; పట్టో, పట్టో; చోరిత, చోరితం; కుచ్చి, కుచ్చి; బలీ, బలిం; నిహీ, నిహిం; విహీ, విహిం; రస్సీ, రస్సిం; గంఠీ, గంఠం మొదలైనవి.

ప్రాకృతమున గలిగిన లింగవ్యత్యయమును గూర్చిన యీ క్రింది యుదాహరణములు పిమ్మల్ పండితుడు రచించిన ప్రాకృత వ్యాకరణమునుండి గ్రహింపబడినవి.

ఆడి తేడి వాడి = ఆపస్తేజోవాయుః.

తుంగోచ్చిల హోయ మనో = తుంగమేన భవతి మనః.

ఏన సరో = ఏత త్సరః.

ఖండి మహేందస్య జసో = * యుదితో మహేంద్రస్య యశః.

అణ్ణో అణ్ణస్య మణో = అన్య దన్యస్య మనః.

మారుల-లద్ధ-తామో మహిరః = మారుత-లబ్ధ-స్థామ మహీ-రజః.

తమాల-కనణో తమో = తమాల - కృష్ణం తమః.

తారిసో అ ఉరో = తాదృశం చ ఉరః.

తప్రా కట = తపః కృతమ్.

సుమణం = సుమనస్.

మనమ్ = మనస్.

తట రాణాణి = త్రీణి స్థానాని.

దంతాఇం = దంతాన్ మొదలయినవి.

ఆధునికార్యభాషలయందు లింగము.

ఇట్లు ప్రాచీన ప్రాకృతభాషలయం దస్తవ్యస్తమయిన శాబ్దికలింగము నేటి యనేకార్యభాషలందు మఱింత వ్యత్యయమునొంది యున్నది. ఇందు ను తెన్నునులేక యున్నది. కొన్నిటియం దసహజమగు నీ లింగము విడనాడబడి, జాతినిబట్టి లింగ మేర్పడజొచ్చినది. అట్టిభాషలలో నీ విధానము చాలసరిగ్గా ద్రావిడభాషామార్గము ననుసరించుచున్నది. నేటి కొన్ని యార్యభాషల నున్న యీ లింగప్రక్రియ యీక్రింద పొందుపఱువబడినది.

1. బంగాళీభాష : ఇందు మనుష్యవాచక శబ్దములగు మాత్రము ప్రథమా బహువచనమున 'రా', 'ఏరా' అను ప్రత్యయములు వేరును. తిర్యగ్జడవాచక శబ్దముల బహువచనము ప్రత్యేక బహువచన బోధక శబ్దము లను జేర్చుటవలన గలుగును. ఇందు విశేష్యముల లింగము ననుసరించి విశేషణముల లింగము మాఱదు.

2. అస్సామీభాష : విశేష్యములలింగము ననుసరించి యిందు విశేషణముల లింగము మాఱదు.

3. తూర్పు హిందీభాషాభేదములు :—

i. అవధీభాష : ఈ భాషలో క్రియారూపములందు పుంలింగ స్త్రీ లింగముల భేదము కానవచ్చుచున్నది. ఈ భేదము ప్రథమపురుషమందేకాక యుత్తమ మధ్యమపురుషములందును గలదు.

ii. బహిరభాష : ఇందు విశేష్యములలింగము ననుసరించి విశేషణముల లింగము మాటుదు.

iii. ఛటిన్ గణీభాష: ఇందు ఆకారాంతములగు తద్యవవిశేషణముల స్త్రీలింగమునందు 'ఆ'రు బదులుగ 'ఈ' కారము చేరును. కాని, యీ నియమము సార్వత్రికముకాదు. తక్కిన విశేషణముల లింగము విశేష్యములనుబట్టి మాటుదు.

4. భాస్-కురాభాష: ఇందు లింగము జాతి ననుసరించి యుండును. స్త్రీవాచకము లన్నియు స్త్రీలింగములు. తక్కినవన్నియు పుంలింగములు. ఇట్టి మార్పునకు టెబెటో - బర్మనుభాషల ప్రోద్బలము కారణమని గ్రియర్సన్ పండితుఁ డభిప్రాయపడుచున్నాఁడు. ఇందు వర్తమాన క్రియలయందును సజ్జత క్రియలయందును ప్రథమ, మధ్యమ పురుషములందు పుంస్త్రీ లింగ భేదము కాననచ్చుచున్నది. ఉత్తమపురుషమునగ దీభేదము లేదు. భూతకాలమునను ఈభేదము గలదుగాని యట ప్రథమపురుషక్రియలయందే కాన్పించుచున్నది.

5. మధ్యసహాణీ, లేక, కుమానీ భాష : ఇందు ప్రథమపురుషమున పుంస్త్రీ లింగముల కేర్పేట రూపములును బహువచనమున రెంటికి నొక్కటే రూపమును గాన్పించుచున్నది. భూత, అద్యతనభూత, అనద్యతనభూతకాలిక క్రియలయందు పుంస్త్రీ భేదముల ననుసరించి క్రియారూపములును మాటును.

6. ఖన్ పజ్జియాభాష: ఇందలి క్రియారూపములలో మధ్యమపురుషైకవచనమున భూతకాలమున పుంస్త్రీ భేదమును జూపించు ప్రత్యేక రూపములున్నవి; ప్రథమపురుషమున నీ భేదమేకవచనమందేకాక బహువచనమునందును గలదు.

7. గర్హవాళీభాష: తద్యవ విశేషణములు తప్ప తక్కిన విశేషణములు విశేష్యముల లింగమును బొందవు. అవి మాత్రక యట్లే నిలుచును. భవిష్యత్కాలిక క్రియారూపములగు నన్ని పురుషములందును నీ భాషలో పుంస్త్రీ భేదము ననుసరించి ప్రత్యేకరూపము లున్నవి.

8. పడమటి సహాణీ భాషలు:

i. బహూణీభాష: ఇందు క్రియారూపములలో భవిష్యత్కాలమందు ప్రథమపురుషమున పుంస్త్రీ లింగములగు ప్రత్యేకరూపములున్నవి.

ii. కిఉన్దాలీభాష, : iii. ముల్లీభాష: ఈ రెంటియందును బహూణీ (i) యందువలెనే యున్నది.

iv. మండ్రి ఆలీ: ఇందు వర్తమానకాలమున మూడు పురుషములందును పుంస్త్రీలింగములకుఁ బ్రత్యేకరూపము లున్నవి.

v. గాడిభాష: ఇందు సర్వమాన భవిష్యత్కాలములయందు మూడు పురుషములందును బుంస్త్రీ లింగములందు ప్రత్యేకరూపము లున్నవి.

vi. భద్రవాహి, భలేనీ భాషలు: వీనిలో భవిష్యత్కాలిక క్రియలయందు పుంస్త్రీలింగములకుఁ బ్రత్యేకరూపము లున్నవి.

vii. పాడిరీభాష } ఈ యెనియందును భద్రవాహి భలేనీ భాషల

viii. గుజరిభాష } యందువలెనే యున్నది.

9. పట్టోభాష: ఇది దినద్యుతన భూతకాలిక క్రియల మూడు పురుషములందును బుంస్త్రీ భేదము ననుసరించి ప్రత్యేకరూపములు గలవు.

10. ఓర్కూటిభాష: ఈ భాషయందు సాణివాచకశబ్దములకు జాతి లింగము వాడుకలో నున్నది. ఇందు సాధారణముగ మహాదుర్గమములకు సరిపోవు మహతీరూపములు ప్రత్యేకశబ్దములచేఁ జెలుపబడును. ఈ భాషలో కొన్ని విశేషణములు విశేష్యముల లింగము ననుసరించి మాటయందును గాని యట్టి విశేషణములు క్వాచిత్యముగ నూత్రమున్నవి; అనేక విశేషణ శబ్దము లట్లు మార్పునొందవు. ఇందలి క్రియారూపములు భూత, అనమాప్త భూత, అసద్యతనభూత, అసమాప్త భవిష్యత్, అసద్యుతన భవిష్యత్కాలము లందు పుంస్త్రీ భేదముల ననుసరించి ప్రత్యేకరూపముల నందుచుండును.

11. బెలోచీభాష: ఈ భాషలో శాబ్దికలింగము లేదు. విశేష్యముల లింగము ననుసరించి విశేషణశబ్దముల లింగము మాటదు.

12. బుందేలీభాష: ఇందు భవిష్యత్కాలిక క్రియలలో పుంస్త్రీ భేదముచేఁ ప్రత్యేకరూపములు గలవు.

13. బనఫారీభాష: ఇందు భూతకాలిక చేదగమనగమను, భూతార్థ క్రియాజన్యవిశేషణములకును పుంస్త్రీ భేదముచేఁ బ్రత్యేకరూపములు గలవు.

14. పంజాబీభాష: పుంస్త్రీ భేదముచేఁ బ్రత్యేకరూపము లీభాష యందు వర్తమాన, భూతకాలక్రియలయందు గలవు.

15. మాత్వాటిభాష: అసమాప్త భూతకాల క్రియలయందును, భవిష్యత్కాలిక క్రియలలో నొక తెగయందును మూడు పురుషములలోను పుంస్త్రీ భేదముచేఁ బ్రత్యేకరూపములు గలవు.

16. సింధీభాష: ఇంద్ర జాతిలింగ మంతరించినపుచున్నది; చాల మట్టును జాతిలింగ మనుసరించబడుచున్నది. ఆ, ఈ, ఊ, అంతమందు గల విశేషములు పురుషనామములై ప్రస్తావన పురిలింగములను, స్త్రీనామములైనప్పుడు స్త్రీలింగములును పఠించును. బహువిధములను, గుణవాచక పదములను స్త్రీలింగము లగుచున్నవి. ఉదాహరణములు: రాజా = రాజు (పుం.); హాస = హాస్య (స్త్రీ); సాగీ = స్నేహితుడను (పుం.); గోలీ = బానిస (స్త్రీ) (స్త్రీ); రహణూ = ఒక స్థలమున నివసించు గలవాడను (పుం.); ఆదిరూ = శౌరవము (స్త్రీ); క్రియారూపములలో భూత భవిష్యత్కాలములందును, నిర్ధారిత వర్తమానకాలములందును, అసమాప్త భూతికాలములందును, వర్తమానాపరివర్తన వేద్యకరంపములందును పుస్త్రీభేదములచే బ్రత్యేకరూపములున్నవి.

విశాచభాషలు.

17. బాష్కలీ: ఇంద్ర బహువిధముల లింగములు స్త్రీలింగములుగ నున్నవి. ప్రాతరాజుగలవాడు జాతిలింగమునూత్ర మనుసరించబడుచున్నది. సాధారణముగ నీ శేష్య, విశేషణముల లింగభేదమును జెలుపకుండుటయే యీ భాషయందలి సంఖ్యలక్షణముగ నున్నది. కొన్ని విశేషణములు విశేష్యముల లింగముల ననుసరించి మార్పు నొందవు.

18. వై అలంభాష: ఇంద్ర జాతిలింగమున్నది. మహాప్రహారముల భేద మిక్రిందవిధముగఁ జూపబడుచున్నది.

i. శబ్దములయంతముందుగల గుర్తుల మార్పుచేతను. ఉదా. దబల = బాలుడు; దబలి = బాలిక మొదలయినవి.

ii. వేర్వేరుపదముల నుపయోగించియు. ఉదా. మనమ్ = మనుష్యుడు, మేషి = ఆడుపది; త్ర = ఎద్దు; గూ = ఆవు మొదలయినవి.

iii. మహాప్రహార భేదమును జూపుటకుఁ బ్రత్యేక పదముల నాయాపదములకుఁ బూర్వమునను వేర్వేరుపదములను. ఉదా. చూ = మగకుక్క; సరేస్తా - చూ, లేక, ఇస్త్రీ - చూ = ఆడుకుక్క మొదలయినవి.

ఈ భాషలో విశేష్యముల లింగవిభక్తుల ననుసరించి, విశేషణముల లింగవిభక్తిగూఢములు మూలపు. కొన్ని సంకల్భములలో విభాషలోని క్రియలలో లింగభేదమును గొప్పించుటకునుగూడ గుట్టిభేద మగుదనియే చెప్పవచ్చును.

19. కలాపాభాష: ఇందు శాబ్దిక లింగము లేదు. ప్రాణివాచక శబ్దముల కొకరితిగను, అప్రాణివాచకముల కొకరితిగను విభక్తిప్రత్యయములు విన్నవిధాన మిందు గలదు. ఈభాషలో విశేషణములను లింగము లేదు. వాస్తవే విభక్తిప్రత్యయములును జేరవు.

20. అవకోబటిభాష : ఇందు ప్రథమిధనవిభక్తులలో విశేషణములకు మార్పు గలుగదు.

21. పహాయిభాష: ఇందు విశేషణములను లింగభేదము లేదు. క్రియారూపములలో భూతకాలమున పుంస్త్రీభేదములే బ్రత్యేకరూపములున్నవి.

22. షినాభాష: ఇందు విశేషణములు విశేష్యముల లింగవచనముల ననుసరించి మాటుచుండునుగాని, వాని విభక్తిరూపముల నుండవు. ఇందు వర్తమాన, భూత, అపరిసమాప్తభూత, అనద్యతసభూతకాలిక క్రియారూపములందు పుంస్త్రీభేదములే బ్రత్యేకరూపములు గలవు.

23. డాన్ దేశమందలి భోక్సాభాష: సినిలో విశేషణములు విశేష్యముల లింగము ననుసరించి మాటుట చాల నగుదు. అన్ని కాలముల క్రియారూపములందును పుంస్త్రీభేదములే బ్రత్యేకరూపములు గలవు.

24. డహ్ హను దేశపు భోక్సాభాష: ఇందు విశేష్యములందు శాబ్దిక లింగము స్పష్టముగా లేదు. వర్తమాన, భూతకాలిక క్రియలందు పుంస్త్రీభేదములే బ్రత్యేకరూపము లున్నవి.

25. కాశ్మీరీభాష: ఇందు ప్రాణివాచక శబ్దములను జాతిలింగము మాత్రము గలదు. జడవాచక శబ్దముల లింగ మాచార శబ్దముల మంతముగదు గల మాత్రాచ్చుల మార్పులవలన దెలియజేయబడును. (ఈ భాషయందు మాత్రాచ్చులయందలి మార్పులవలన ననేక వ్యాసరణకార్యములు కలుగుచుండును. వాని నన్నిటిని వివరించుట యనావశ్యకము. కాని, శబ్దమందలి యొక యచ్చు మాటుటవలనగాని, శబ్దమునకు మఱియొకయచ్చును జేర్చుటవలనగాని, శబ్దగతాచ్చులు మాటునట్టి సంప్రదాయము తెనుగవనను గ"రింపజాలకు గాన్పించుచున్నదని మఱియొకచోట జెప్పబడి యున్నది.) విశేషణములను విశేష్యములుగ వాడినదప్ప, కేవలవిశేషణములై విశేష్యములకు బూర్వము చేరునప్పుడు వానియం దెట్టిమార్పును గలుగదు. ఈ భాషలో భూత, వర్తమాన క్రియారూపములును, అనద్యతసభూతకాలిక క్రియబిన్యవిశేషణములును, పుంస్త్రీభేదము ననుసరించి బ్రత్యేకరూపములు కలుగుచుండును.

26. తోత్యాలీభాష: ఇందు విశేష్యముల లింగవచన విభక్తుల ననుసరించి వాని విశేషణములందు మార్పులు గలుగవు.

27. బురుషస్కీ, లేక, ఖజునాభాష: ఇందు జాతిలింగమే కలదు; మహాన్మహాతీరూపములు ప్రత్యేకముగఁ గలవు. తిర్యగ్జడవాచకపదములు మహాన్మహాతీరూపములనుండి వేరుపడి యుండును.

28. మగహీభాష: ఇందు విశేషణములు విశేష్యముల ననుసరించి మాటవు.

29. భోజ్పురీభాష: ప్రామాణిక భోజ్పురీభాషలో విశేష్యముల ననుసరించి వాని విశేషణములు మాటవు. భూత, సర్వమానకాలిక క్రియారూపములందు పుంస్త్రీభేదముచేఁ బ్రత్యేకరూపము లుండును.

30. బటియాభాష: ఇందు జాతిలింగమున్నది. మహదమహద్ విధానమున్నది.

31. మరాఠీభాష: ఇందు ప్రాణివాచకశబ్దముల యేకబహువచనరూపములును, ప్రాణివాచకశబ్దముల బహువచనరూపములును నపుంసకములు. ప్రాణివాచక బహువచనరూపములు మహాన్మహాతీ సామాన్యరూపములుగ నుండును; లేదా, ఋత్విభేద మనిర్ధారితముగ విడిచివెట్టబడును. కొంకణదేశపు మరాఠీభాషయందు రజస్వలలుకాని కన్యకలవిషయమున నపుంసక లింగైకవచనమును వాడుదురు. గౌరవార్థమున స్త్రీలకు నపుంసక లింగబహువచనము నుపయోగింతురు. ఆ కారణమున విశేషణములు తప్పక దక్కిన విశేషణములు విశేష్యముల ననుసరించి మార్పునొందవు.

32. పాళీబీభాష: ఇందును విశేషణములు విశేష్యముల లింగవచనముల ననుసరించి మార్పులఁ జేసెను.

ద్రావిడభాషలలో లింగము.

కొన్నివైపునఁ గలద్రావిడభాషలలోని లింగము ఇండో-యూరోపియను భాషలయందలి లింగమును బోలక, చాలవఱకు సిధియను భాషలలోని లింగమును బోలియున్నదనియు, ఇండో-యూరోపియను భాషలను మాట్లాడు జాతులవారు లాఢికభాషనానంపత్సంకలితులు గావున ననువ్యభుజుష, స్త్రీవాచకశబ్దములును పుంస్త్రీలింగప్రత్యయములను సహజముగఁ జేర్చుటయేకాక, తిర్యగ్జడవాచకశబ్దములు దలుపు నాయూనస్తువులకును గుణవాచకశబ్దములకును గూడ పుంస్త్రీభేదమును గల్పించి, వానికి ప్రాణప్రతిష్ఠచేసి, తమ కవితాదృష్టిని వెల్లడించిననియు, సిధియనుభాషలను మాట్లాడువా రట్లుచేయక తిర్యగ్జడవాచకములను నపుంసకలింగములుగఁ దలంచిరి సరేకదా, బుద్ధియుతులగు మానవ పురుషస్త్రీలనుగూడ నప్రాణివస్తువుల జతఁజేర్చి వానికిని నపుంసకలింగత్వము నంటఁ గట్టి, ప్రాణ్యప్రాణ్యవాచకముల నన్నిటి నొక్కవర్గము

లోనికి దింపి తమభావనాబలహీనతను బ్రకటింపింపియు, ద్రావిడభాషలను మాట్లాడువాడు సిద్ధియనుభాషలను మాట్లాడువారివలెనే పుంస్త్రీవాచకశబ్దములకుఁ బ్రత్యేక ప్రత్యయములను జేర్చక వానిని లింగ్యజ్జవచకములతో సమానముగఁ బరిగణించుటచే ద్రావిడభాష లీ విషయమున సిద్ధియను భాషా సంప్రదాయము ననుసరించుచున్నదిగాని ఇండో-యూరోపియను భాషా సంప్రదాయము ననుసరింపలేదనియు వ్రాసియున్నాడు.

కాల్లువెల్లుపండితుడు వెల్లడించిన యీ యభిప్రాయ ములని భావనాబలమును కవితాశక్తిని వెల్లడించుచున్నదిగాని వాస్తవముగఁ బరిశీలించినచో ఇండో-యూరోపియను భాషలను మాట్లాడువారి భాషసాబలమును, సిద్ధియను ద్రావిడభాషలను మాట్లాడువారి భావనాబలహీనతను సంతమాత్రమును వెల్లడింపజాలవు. స్త్రీయైన వెండ్లామును భార్యనంటే స్త్రీలింగమం దుంచక, ఒకప్పుడు మగవానినిచేసి 'దార' అనియు, ఒకప్పుడు మహిళను సపుంసకత్వము నారోపించి 'కళత్ర' మనియుఁ జెప్పుట యేటిభాషన ? మహిళమును పులింగముచేసి, శిలను స్త్రీలింగము చేయనేల ? అయిన, సంక్రమములు పుంసకచితములు కావుననా యవి పులింగము లగుట ? అయిన రణము సపుంసకులు చేయునదియు, ఆజి స్త్రీలు చేయునదియు గావున వారికి సపుంసక, స్త్రీలింగములు పరుసగ నాచుదింపబడినవని చెప్పవగునా ? సంక్రమ రణాజులయందు గాపలసిన వీర్య, బలములు సపుంసకము లగుట యేటిభాష ? వ్యాకరణగ్రంథమున కశ్లీలతాదోషము లేదుగావున చెప్పవలసినదెన్నినది— స్త్రీత్వ చిహ్నముగు నవయవవాచక పదమునకు పులింగస్వరూపును గల్పించి, పుంస్త్వ చిహ్నద్వ్యోతకముగు పదమునకు సపుంసకస్వరూపును గల్పించుట యెంతటి తెలివి ?

సిద్ధియను, ద్రావిడభాషలను మాట్లాడువారన్నిశబ్దములను ఏకరూపతయను చావుమట్టమునకుఁ (dead level of uniformity) దచ్చుటయేకాక వానినన్నిటిని నిర్జీవసదార్థవాచకములుగఁ జేసిరిని కాల్లువెల్లుగా ననిరి. సంస్కృతభాషావిషయమునఁ గూడ నీ విధముగనే చెప్పవచ్చును. సంస్కృత భాషయందు పుం, స్త్రీ, సపుంసకలింగ ప్రత్యయములు విశేష్యములతోఁ గూడ వఱకు నున్నచో, ద్రావిడభాషలయం దాభేదము నానికి సూబూధింపింప క్రయూరూపములందు గాన్పించుచునే యున్నదిగదా ! రూపమెట్లున్నను క్రియగదా ముఖ్యమైనది ? సంస్కృత మేమిచేసినది ? శబ్దములకు రూపభేదమును గల్పించినను, క్రియలోనన్నిటిని సపుంసకములఁ జేసివైచినదిగదా ! స భవతి, సా భవతి, తద్భవతి, అని మూడులింగములందును క్రియలకేకరూపముగలిగి

యన్నియుఁ జూపు మట్టమునకు వచ్చినవేకదా ! అందువలన ద్రావిడులే బుద్ధి శాలురు, భావనా బలసంపన్నులును, ఇండో - యూరోపియను జాతులవారు కారు నని చెప్పనగునా ?

కావున భావనాశక్తివాదము సరియైనదికాదు. పుం, నపుంసక భేదములను శబ్దములవిషయమునఁ గల్పించినది వైయాకరణులుగాని, తత్త్వ ద్భాషలను మాట్లాడు జనులుకారు. ఇండో - యూరోపియను భాషలయందు విశేష్యములు వానివాని యంతాక్షరములనుబట్టి వేర్వేరువర్గములుగఁ జాల వఱకు నేర్పడియుండెను. ఆయా యంతములుగల శబ్దములకు వచనవిభక్తులు చెప్పవలసినప్పు డాయావర్గముల శబ్దములన్నియు నేకరీతిగ మార్పుల నొందుచు వచ్చెను. వీనివిషయమై, పుంస్త్య, స్త్రీస్త్య, నపుంసకత్వములను యథార్థముగ నూహించుట సమంజసముకాదు. సంస్కృతమునను జాతిలింగము లేదనుట పొరబాటు. టాస్, డీస్, జీష్, డాష్ మొదలగు ప్రత్యయములు తత్త్వదాగమ వర్ణములతోఁ బురుషవాచక శబ్దములఁ గూడి స్త్రీవాచకములును స్త్రీలింగ ములు నగుచున్నవి గదా! పురుషవాచకములు కాని పుంలింగశబ్దములకుఁ గూడ నాప్రత్యయములు చేరుట యవి తత్సదృశాంతము లగుటయే కారణము. ఇఁక ద్రావిడభాషలయందువలె పురుషవాచకములకుఁ దగిన స్త్రీవాచకములు ప్రత్యేక శబ్దములచే నిరూపింపఁ బడుటయు సంస్కృతమునఁ గల సంప్రదాయమే : ఉదా. పురుషః, స్త్రీః; పితృ, మాతృ, భ్రాతృ, స్వస్థః; వరః, వధూః; జామాతృ, స్నుషా; భానుకః; వధూనీ మొదలయినవి. ఆడు, మగ అనువర్ణములుగల శబ్దములఁ జేర్చి లింగమును నిరూపించుటయు సంస్కృత సంప్రదాయావిరుద్ధమే. ఉదా. పురుషసంతానమ్, స్త్రీసంతానమ్, పురుషశిశుః, స్త్రీశిశుః మొదలయినవి. ఒక్కటే శబ్దము స్త్రీపురుష సామాన్యవాచకముగ నుండుట కుదాహరణములు : జనః, బంధుః, కవిః మొదలయినవి. ఒకప్పుడు స్త్రీపురుషసామాన్యవాచకముగ నుండిన గోశబ్దము రానురాను స్త్రీవాచకముగ నిలిచిపోయినది.

మహాదమహద్వాచకములు.

తెనుఁగునను నక్కిన ద్రావిడభాషలయందును సంస్కృతాది భాషల యందువలెఁగాక పుం స్త్రీ నపుంసక లింగములను దెలుపు ప్రత్యేక ప్రత్యయ ములు లేవనియు, నందుచేత ద్రావిడ భాషలలోని పదములన్నియు సాధారణ ముగ నపుంసకలింగ రూపములతోనే యుండుననియుఁ గాల్గువెల్లు చెప్పుచు నిది కారణముగా ద్రావిడ సంస్కృత భాషలకు పరస్పరసంబంధము లేదని చెప్పి యున్నాడు. సంస్కృతమునందే వ్యాకరణలింగ మనియతముగా నుండే ననియు, ప్రాకృతాది భాషలలో లింగభోధకప్రత్యయములు సాధారణముగ

వికారమునుబొంది, లింగజ్ఞాన మంతరించుటచే నీవిషయమున ననేకవ్యత్యాసములు గలిగినవనియు, ఇంకను వ్యాకరణలింగమును బాటింప యత్నించుచున్న యాధునికార్యభాషలలోఁ గూడ శబ్దములకు నియతలింగము కానరాక చాలవ్యత్యాసములు కలిగినవనియు, నాధునికార్యభాషలయందు నలెనే ద్రావిడభాషలయందును తొల్లింటి వ్యాకరణలింగము లోపించి, స్త్రీ, పుం, నపుంసక జాతులను దెలుపుట యావశ్యకమగు పట్టులఁ బ్రత్యేకపదములను, పదవికారములగు ప్రత్యయములను జేర్చి యాజ్ఞానమును బనులు పొందుచుండిరనియు నింతకుముందు తెలిసియున్నాము. అట్టి జ్ఞానమును గలిగించు పదములలోను, ప్రత్యయములలోను గొన్ని పదములకుఁ దరువాతను, కొన్ని వానికిఁ బూర్వమందును జేరుచు వచ్చినవి. స్త్రీజాతిని పుంజాతినిఁ బ్రత్యేకించుటకెట్టి ప్రత్యయములు సాధారణముగఁ జేరుచుండును. ఆరెండింటినిఁ బ్రత్యేకించినచోఁ దిర్యగ్గడ వాచకములకుఁ బ్రత్యేకసంజ్ఞ యక్కఱలేదు. అయినను దిర్యగ్వాచకములందును స్త్రీ, పుం భేదమును దెలుపవలసినపుడు ప్రత్యేకపదప్రత్యయములతో నాభేదమును గల్పించుట యనావశ్యక మయ్యెను. అట్టి పదప్రత్యయములు చేరనప్పుడు మహానమహద్వాచకములు ప్రత్యేకపదములుగా నుండును. ఈ విధాన మొక్కద్రావిడభాషలయందే కాక యార్యభాషలయందును గానవచ్చుచున్నది.

(1) పదములను పూర్వమందు చేన్పుట.

సంస్కృతము : ఆపత్యము—పుమపత్యము, స్త్రీపత్యము; పురుషశిశువు, స్త్రీశిశువు మొదలయినవి.

ఇంగ్లీషు : Child (చైల్డ్)—He-child (హీ - చైల్డ్), She-child (షీ - చైల్డ్) మొదలయినవి. Ass—He-ass, She-ass మొదలయినవి.

తెనుఁగు : బిడ్డ—మగబిడ్డ, ఆడబిడ్డ మొదలయినవి. గాడిద—మగగాడిద, ఆడగాడిద మొదలయినవి.

తెనుఁగున మహద్వాచకములను దెలుపుటకు 'పోతు' అనియు, మహతీతిర్యగ్వాచకములను దెలుపుటకు 'వెంటి' యనియుఁ బదములకుఁ బూర్వమందు చేర్చుటయుఁ గలదు.

(2) మహానమహతీవాచకములు వేర్వేరుగా నుండుట.

సంస్కృతము : భ్రాత, స్వస; పిత, మాత; వరుడు, వధువు; జానాత, న్నుష మొదలయినవి.

ఇంగ్లీషు : Brother (బ్రదర్), Sister (సిస్టర్); Father (ఫాదర్); Mother (మదర్) మొదలయినవి.

తెనుగు : తండ్రి, తల్లి, అన్న, అక్క; తమ్ముడు, చెల్లెలు; మామ, అత్త మొదలయినవి.

(3) పదములను ప్రత్యయములను పరమందు చేర్చుట.

పదములకు బరమందుచేరి మహా స్వహత్వర్థములను దెలియజేయు ప్రత్యయములును పదములును నీ క్రింద వర్గీకరింపబడినవి:—

1. మహాద్వాచకములు.

పురుషులను తెలియజేయు పేర్లు మహాద్వాచకములు. సాధారణముగ. దెనుగున నిట్టి పేర్లు—దుజ్ఞో ప్రత్యయమునుగాని యితర ప్రత్యయములను గాని జేర్చుట కానరాదు. అట్టి పదములు సంసర్భమును బట్టి మహాదర్థమును గాని, మహాత్వర్థమునుగాని కలిగి యుండును. కాని, కొన్నిటికి మహాదర్థము మాత్రము కాన్పించు చున్నది. ఉదా:—

(అ) మహాద్వాచకములు : ప్రత్యయములు లేనివి.

ఉదా = పేడి, నపురసగుండ; ప్రేపుడు = అధికుండు; దొర, నంబి; వైద = పిల్లవాడు; కన్నడి; ప్రై(ప)గ(-గ, -వ)డు; మానటి = శూరుండు; నలువ; పడాలు, పడవాలు, రాజు, రారాజు (లింగ-, పోతుల మొద.); అరుసు, గేన్తు, బచ్చు, వెజ్జు, పేడి, గామిడి, దళవాయి; రుసి, జోసి, మంతిరి, బొమ్మ చారి, బోయ (దేవు-, నదగు మొద.); చదువులయ్య, దాసరయ్య, నల్లనయ్య, బావనయ్య, ఎంబన్న, దేవర, వెనకయ్య, కన్నయ్య, కంబమయ్య, జియ్య, హనుమ, బమ్మ, తురక, మిత్త, బజ్జ, రాచ, జోగి, నియ్యోగి మొదలయినవి.

మనుష్యుల గత్యవస్థలను తెలుపు కొన్ని మహాద్వాచకపదములు ప్రత్యయరహితములుగ గానవచ్చుచున్నవి. ఉదా. అన్న, అబ్బ, అయ్య (-య), కొడుకు, తండ్రి, తంబు, తాత, నాయన, నాన్న, పితర, పెండ్లికొడుకు, పెనిమిటి, బావ, మామ మొదలయినవి.

(ఆ) మహాద్వాచకములు : ప్రత్యయములు గలవి.

1.—అడు: అడియడు, అనుమడు, అరుహడు, ఉలువడు, కొడు కడు, చెడుగడు, దుడుగడు, పొడవడు, వడుగడు.

2.—ఆడు: ఆడుప్రత్యయ ముప్పుడును బహువచన లకారము మీదనే చేరుచుండును. ఇది '—వాడు'లోని తొలివకారము లోపించుట వల్లన నేర్పడినది.—

కఱతలాడు, కలుదులాడు, కొడిమెలాడు, చిన్నెలాడు, తెక్కులాడు, తక్కులాడు, నేరువులాడు, పోకలాడు, బిరుదులాడు, బూమెలాడు, బొంకులాడు, (మటు) మాయలాడు, రజ్జులాడు, వగలాడు, వన్నెలాడు, వాడులాడు.

కొన్ని యెడల నీ ప్రత్యయ మమహద్వాచక పదములయందును గాన్పించును : బొక్కలాడు = సర్పము.

3.—ఇండి : కట్టిండి.

4.—ఇయడు : బొట్టియడు.

5.—ఇయుడు : కొండియుడు.

6.—ఈకుడు : తా(దా)ళీకుడు.

7.—ఈడు : అటమటిడు, అగడిడు, ఉక్కడిడు, ఉక్కిడు, ఉద్దిడు, ఉడిగిడు, ఎకిమి(P)డు, ఎక్కటిడు, ఒంటరిడు, ఒడ్డిడు, కత్తళిడు, కన్నడిడు, కమతీడు, కమ్మటిడు, కమ్మతీడు, కమ్మరిడు, కల్లరిడు, కానీడు, కుంఁపనీడు, కొండిడు, కోడిగిడు, గారడిడు, డంగరిడు, తిండిడు, తెరువాటిడు, తోటిడు, తిమ్మరిడు, దానరిడు, దానరిడు, దిండిడు, దిమ్మరిడు, దుండగిడు, - నీడు, పాండిడు, ప్రల్లనీడు, బవినీడు; బాననీడు, బూటకీడు, బొందలిడు, బోయీడు, మచ్చరిడు, ముంపడిడు, మన్నీడు, మొక్కడిడు, రక్కనీడు, వానీడు, పెగ్గలిడు, పెట్టిడు, పెంగడిడు, సాలీడు, సావలిడు, సుంకరిడు, సుంకీడు, హెగ్గడిడు.

వై యుదాహరణములలో 'ఈడు' ప్రత్యయము స్వార్థమునందు వచ్చినది. శీలార్థమునను నది బహువచన లకారముపై వచ్చును : వాట్లీడు.

అమహద్వాచకములయందును - ఈడు ప్రత్యయము గాన్పించుచున్నది. ఏకలిడు = అడవిపంది; ఒడ్డిడు = ఉడ్డిసగతిగల పోవురాయి; సాలీడు.

8. ఉడు: అంకుడు, అక్కజుడు, అలగుడు, అనఘుడు, ఆకెకుడు, ఇచ్చుకుడు, ఇతవుడు, ఉక్కలుడు, ఉక్కివుడు, ఉక్కుడు, ఎల్లిదుడు, ఒడయుడు, కమనుడు, కావరు(-లు)డు, కందుడు, కణకంకుడు, కుచ్చితుడు, కొమరుడు, కొమారుడు, గరుటా(ల)మంతుడు, గాయుడు, గాయకుడు, గాళకుడు, చదురుడు, చాదస్తుడు, చెలువుడు, జముడు, తమ్ముడు, తిరుడు, దట్టుడు, దుగినుడు, దుస్సనేనుడు, నాయకుడు, నెయ్యుడు, పాలనుడు, పాటుడు, పితరుడు, పుడమిశుడు, ప్రల్లదుడు, బండగుడు, బందుగు(వు)డు, బత్తుడు, బలియుడు, బలువుడు, బల్లిదుడు, బాపనుడు, బూటకుడు, బెట్టిదుడు, బెడిదుడు, బొప్పడు, మల్లకుడు, రక్కనుడు, వియ్యంకుడు, విరటుడు, వివ్వచ్చుడు, వెన్నుడు, నడ్డకుడు, సిరిమంతుడు, సుక్కురుడు, సెల్లుడు, సాబగుడు.

9. ఎడు: ఎడ్డెడు, బొట్టెడు.

10. య : అట్టియడు, ఇట్టియడు, ఎట్టియడు; (తోడి) యల్లుయడు, కున్నయడు, క్రించుయడు, గుండయడు, గుమ్మయడు, గేమ్మయడు, గొల్లయడు, జగిలయడు, జన్నయడు, జాణయడు, జోన్యయడు, నట్టుగు(-పు)యడు, పాపయడు, మావతుయడు, (ఇలు-, నెయ్యపు-, పసిడి-, పాప-, పుడమి-, పైడి-) తేయడు, వితాకుయడు, వేయడు.

11. కాడు:—ఈ ప్రత్యయము (1) చేయువాడు (2) కలవాడు (3) శీలముగలవాడు, (4) వృత్తిగలవాడు, అనుసర్థములందును (5) స్వార్థ (6) నీచార్థములందును చేరి మహాదర్శభోధకమగును. కాడు ప్రత్యయము చేరునప్పు డొకచో పూర్వపదము తుది మువర్ణములోపించును.

అంకకాడు, అంటు-, అంప-, అక్కణ-, అక్కను-, అడవ-, అటమట-, అన్నె, అబ్బ-, అగ-, అలరువిలు-, అగడ-, అణి-, ఆయ-, ఆయతి-, ఆస్తి-, ఆబూతి-, ఈడు-, ఈగి (-వి)-, ఈను-, ఉద్ది-, ఎడ-, ఎత్తు (-తు) బరి-, ఎమ్మె-, ఎలమి-, ఏన-, ఒంటరి-, ఒడిసెల-, ఒత్తు-, ఒరుదల-, కక్కుటితి-, కటారి-, కమత-, కవణ-, కావలి-, కినుక-, కీలు-, కుంటెన-, కైలాట-, కొంచె-, కొండె-, కొటి (-ట్టి)-, కొలుపు-, కొల్ల-, కోటి-, కోడె-, కోప-, కోలు-, గగ్గుల-, గద్దటి-, గమి-, గుత్త-, గుమి-, గుఱి-, గుల్ల-, గెలుపు-, గొంగడి-, గొంటు-, గొనబు-, చాగ-, చికిలి-, చిటి-, చిల్లర-, చెలి-, చెలిమి-, చేత-, చేరువ-, చేవడి-, చొరవ-, జగిలె-, జజ్జర-, జట్టి-, జంత్ర-, జల్లి-, జాడ-, జాల-, జమ్మ-, జూద-, టాటోటు-, రవళి-, డాలు-, తక్కిడి-, తరి-, తరువు-, తాపి-, తాలిమి-, తిండి-, తిత్తి-, తుటారి-, తూలి-, తెక్కలి-, తెరవేటు-, తెరువాటు-, తేర-, తేరు-, త్రిమ్మట-, దందన-, దబ్బటి-, దాడి-, దొడ్డ-, దోపు-, దోపుడు-, నచ్చు-, నంటు-, నట్టువ-, ననుపు-, నాణె-, నిమిత్త-, నీటు-, నెణ-, నేత-, నేరుపు-, నేస్త-, నొడి-, పచ్చె-, పంత-, పందె-, పారపత్తె-, పీలి-, పువ్విలు-, పేరిమి-, పొత్తు-, పొందు-, పోటు-, బంది-, బందె-, బయ-, బరి-, బలిమి-, బూమె-, బేర-, మన్నె-, మర-, మాట-, మాయ-, మాలిమి-, ముడి-, మొన-, రంత-, రాయిడి-, అంప-, అత్తె-, లంజె-, వగ-, వడి-, వన్నె-, వల-, వలపు-, వల్లడి-, విట-, విలు-, విలువ-, వీర-, వెచ్చ-, వేట-, వేగిర- వేడుక-; వైపు-, వ్రాత-, వ్రాయన-, సంగడి-, సంగాత-, సందడి-, సిబ్బితి-, సుతి-, సూడు-, సేద్య-, సాగను-, హెగ్గడి-, హొంత-, హాను-.

ఒకప్పుడు - కాడు ప్రత్యయము తిర్యగ్దడవాచకములందును గాన వచ్చును. ఒట్టికాడు = చిలుక, గోరువంక; ఒంటికాడు = పంది, ఒంటరి కాడు = పంది.

12. - గాఁడు: ఇది 'కాఁడు' నకు రూపాంతరము.

అత-, ఆత-, ఇత-, ఈత-, ఎత-, ఏత-, అంద-, అమాంత-, ఆత్త-, ఆతె-, కన్న-, కొల-, గాలి-, చొఱి-, జీత-, డోసు-, తిరిప-, తోయ-, పాళె-, పిల్ల-, పెత్తన-, పోటి-, పోఱి-, బిచ్చ- బుచ్చి-, బూచి-, ముస-, లుల్లి-, వేన-, సన్న-, సూన-.

ఒకప్పుడు - గాఁడు ప్రత్యయము తిర్యగ్దడ వాచకములయందును గాన వచ్చుచున్నది.

పక్షులు.

అంబటిజోరిగాఁడు, ఆనకపైరగాఁడు, కాటగఁడు, గిజిగాఁడు, గిజ్జిగాఁడు = పచ్చపిట్ట; గుండుములుపుగాఁడు; పోలిగాఁడు; పల్లెట్టిగాఁడు; తోచిగాఁడు = ఒకడేగ; తోనిగాఁడు = ఒకడేగ.

జంతువులు.

గాలిగాఁడు = గాడిద; బావురుగాఁడు = బావురుబిల్లి, ఇబ్బందుగాఁడు = బెబ్బలికిని చిటుతపులికిని పుట్టినపులి; పూచిగాఁడు = ఒకకుక్కపేరు; అనుమతిగాఁడు = ఒక కుక్కపేరు.

చెట్లు.

పొద్దుగాఁడు = క్రోవ్వుపుచ్చిక.

13. గారు: ఇది ' - కాఁడు, - గాఁడు' లకు బహువచనరూపము. దీనిని శారవార్థమందు వాడుదురు: అయ్యగారు. మహాత్మ్యమునను దీనిని వాడవచ్చును. అమ్మగారు, రాణిగారు.

14. తుఁడు: పగ(-వ)తుఁడు, మార్తుఁడు, పచ్చ-, అలస-, పు (విలు[†] తుఁడు).

15. వాఁడు : (i) ధాతుజ విశేషణములపై : అందిపోందిన-, ఉన్న-, ఏలిన-, కల-, కానని-, చేగల-, అల్లు-, చాలు-, నడుచు-, చను.

(ii) విశేషణములపై : గట్టి-, చిన్న-, పిచ్చి, వెలి-, ఎడ-, కడ.

(iii) విశేష్యములపై : లెస్స-, లేకి-, వింత-, తుది-, పగ-, పని-, పల్లాయనంబు-, వెఱి.

(iv) విశేష్యముల వస్త్రీవిధ క్రైకవచనరూపములపై : తోడి-, పాలి-, పొట్టకూటి-, వింటి-, వెనుకటి-.

(v) వస్త్రీ బహువచనరూపములపై : అంతలపొంతల-, అప్పుల-, పసుల-, పాముల-, బుడుబుడుక్కుల-, పూసల-.

(vi) కర్మధారయమున మువర్ణమున కాదేశముగా వచ్చిన పు-వర్ణముపై: పట్టపు-, నన్నపు-.

(vii) శీలార్థమున: అల్లు-, చిప్పె.

(viii) వాసస్థానార్థమున: నీరుకాయ-, వెలివాడ-.

(ix) మతుబర్ణమున: దిన(-స్స) మొల-.

(x) స్వార్థమున: చోఱ-, తమ్ము-, నట్టు-, మగ.

(xi) వృత్త్యర్థమున: కొమ్ము-, జీనిగిరి-, డుబుడుక్క-, తోట-, దబ్బ-, పంచాణంబు-, సతిగ-, పనుల-, పాముల-, పాలేరు-, పూనల-, పూటకూటి-, పొట్టకూటి-, బుక్క-, బుడుబుడుక్కుల-, వంట-, వాతగాని-, వింటి-, పేగు-, సాలె-.

(xii) జాతివాచకములందు: ఈడిగ-, కమసాల-, కుట్రపు-, కుడిమి-, గవుండ-, రాచ.

(xiii) దేశోవయవములనుబట్టి: కొంగకాళ్ల-, గద్దముక్కు-, గాడిదకాళ్ల-, గూని-, గేడకాళ్ల-, తొంటిచేతి-, తొట్టి-, దొడ్డికాళ్ల-, నడ్డిముక్కు-, నత్తి-, పంగటికాళ్ల-, పుటకాలి-, పొట్ట-, బట్టతల-, బుడ్డ-, బుట్టముక్కు-, బూరకాలి-, బొడ్డ.

(xiv) ఆలంకారికముగ: పెద్దవిన్నపమువాడు = చెవిటివాడు.

16. - వారు: (i) 'అయ్య' పైఁ జేరి యిది యుపాధ్యాయుడు అను నర్థము నిచ్చును. దీనిని మహాతీవాచకపదములపైఁ గూడ వాడవచ్చును: రాణివారు. 'అయ్య' పైఁ జేరి యిది స్త్రీదేవతావాచక మగును.

(ii) జాతివాచకములందు: కొండ-, కోలల-, పండా-, బ్రద్దల.

17. వాండు: గాజల-, పనస-, పిచ్చుగుంటి.

18. ఆతఁడు: ఇంటి యూతఁడు.

మహాతీ వాచకములు.

అకారాంతములు.

దేశ్యములు: కుంక, జోటిక, పారిక, నంగ, ఎలనాగ, గొంజ, ముండ, బిడ, బిడ్డ (ఈ పదము రాయలసీమలో ఆడుదానికే వ్యవహారమున నున్నది; ఉత్తరసర్కారులలో మహన్నహాతీవాచకము), ఆడుబిడ్డ, చోఱబుడుత, అత్త, చాన, లతకూన, చెడిప, పాప (ఈ పదము రాయలసీమలో ఆడుదానికే చెల్లును); ఇంటిపాప, జొత్తుపాప, పిన్నపాప, కొమ, కోమ, కొమ్మ, (పడపుఁ

గొన్న), (కొమ్మ) మాచకన్న, నవల, అడవ, అతివ, ఐదువ, చెలువ, తెఱవ, మగువ.

వైకృతములు: అక (అక్క), పాటుటక్క, బాపనక్క, కైక, తాగ, దుగ్గ, వంజ, జెప్ప, గాణ, ఉవిద, ముగుద, అవ, అప్ప, అమ, అమ్మ (అంకమ్మ, ఎఱ్ఱపోతమ్మ, ఎల్లమ్మ, గంగమ్మ, గంగనమ్మ, గంటలమ్మ, పూటకూళ్లమ్మ, పెద్దమ్మ, పెద్దింటమ్మ), ముత్యాలమ్మ, సోమిదమ్మ, కన్నియ, చేడియ, లయ్య, అచ్చర, చదుర, అవ, అవ్వ, సూత్తవ్వ, రక్కెన.

ఇకారాంతములు.

దేశ్యములు: కలికి, చిలుకలకొలికి, నంగనాచి, కలునకంటి, క్రాలు గంటి, తెలిగంటి, తొగకంటి, మచ్చెకంటి, వాలుగంటి, వాలుగకంటి, గొంటి, పెంటి, బోటి, అలరు, ఇంచు-, ఇగురు-, చిగురు-, తలీరు-, తియ్య-, తీగ-, నన-, పుపు-, పువ్వారు-, పూ-, పూపు-, మించు-, విరి-(బోడి), దుండి, క్రొత్తడి, తెంపి, ముండమోపి, మోపి, జఱి, గట్టిపొయి, ఒయ్య(-య్య)రి, ఓయారి, తుటారి, పోరి, బిత్తరి, మిటారి; ఉగ్గలి, తొయ్యలి, పెదలి, ఉప్ప మల్లి, తలి, తల్లి, బిడ్డతల్లి, మాటుదల్లి, నవతిత్లి.

వైకృతములు: సకి, సింగి, దుగ్గి, లచ్చి, బాజి, బోటి, నీమాటి, చండి, జోగిణి, రాణి, ఇంతి, గొంతి, ఆరంజోతి, నవతి, దాది, క్రొవడి, చిత్తిని, జక్కిని, జవ్వని, నాగిని, నుకిని, సాని (ఎఱున-, వలిన-, ఒజ్జ-, దొర-, నాగన-, నాప-, మంతర-, వియ్యపు-, వేలుపు-, సోమి-); (నురిడి) ముహూర్తి, లక్కిమి, అమ్మి, అమ్మాయి, తాయి, దేవేరి, మానికదారి, సింగారి, కోమలి, దాదిలి, బనవి.

ఉకారాంతములు.

దేశ్యములు: అంకు, తోడబుట్టుగు, తోడబుట్టుగు, ఆడుపడుచు తోడబుట్టు, ఆడుతోడు, గొడ్డు, పుట్టుగొడ్డు, తొత్తు, నెండ్ల(-ండ్లము) కూతురు, ఆడుకూతురు, పెండ్లికూతురు, నాంచారు, మైలారు, పోలేలు ఆలు, గట్టువాలు, మందప్రాయాలు, కోడలు, తోడికోడలు, మనుమరాలు ఆడుబుట్టువు, తోడబుట్టువు, తోడబుట్టువు, మేపుట్టువు.

వైకృతములు: పొత్తువు.

ఎకారాంతములు.

వైకృతములు: కొమిరె, కన్నె.

ఓకారాంతములు.

దేశ్యము: ముత్తొ.

- త ప్రత్యయాంతములు.

దేశ్యములు: అఱవత, ఎఱవత, కుమ్మరత, కొఱవత, చాకిత, నెలత, పల్లెత, పాఱుత, బావత, బోయత, మిండత, ముట్టుత, మెలత, వానెత. వే(వే)త, జంత.

వైకృతములు: గొల్లత, వడ్లత.

- ఇత ప్రత్యయాంతములు.

వైకృతములు: కొను(-మా)రిత (-ర్త), గరిత, ముదిత.

- ఇంత ప్రత్యయాంతములు.

గేశ్యములు: చూలింత.

- ఎత ప్రత్యయాంతములు.

దేశ్యములు: బంకెత, బోయెత, మాలెత, అంకెత, లంజెత.

వైకృతములు: గుబ్బెత, చెంచెత, జాణెత, వానెత.

- ఎంత ప్రత్యయాంతములు.

దేశ్యములు: బాలెంత.

- తి ప్రత్యయాంతములు.

దేశ్యములు: గోతి, నాతి, పడతి (గడన-), పొలతి, నుడతి, వలతి.—

* త, తి-ప్రత్యయాంత మహతీవాచకములపై -'ఉక' ప్రత్యయము స్వార్థము నందు చేరుటయును గలదు: పొలతుక, నెలతుక, పడతుక, నాతుక, వెలదుక.

- ది ప్రత్యయాంతములు.

ఆటది, ఆడ(-డు)ది, పడుచుది, బోగముది, వెలది (ఆట-).—

* విశేషణదులపై -'ది' ప్రత్యయముచేరి మహత్వార్థమును సూచించును; ఇది మహతీతరామహదర్థమునందును వచ్చును: చిన్నది, పెద్దది, గొప్పది, చెడ్డది మొదలయినవి.

- అలు ప్రత్యయాంతములు.

కోడలు, చెలి(-ల్లి)యలు, చెల్లెలు, మఱుదలు.

- ఆడి ప్రత్యయాంతములు.

ఈ ప్రత్యయ మెప్పుడును బహువచన లకారముమీఁదనే చేరుచుండును: ఎమ్మెలాడి, ఒప్పులాడి, ఒఱపులాడి, కులుకులాడి, గచ్చులాడి, గుబ్బలాడి, చిన్నెలాడి, చివ్వలాడి, తెక్కులాడి, తక్కులాడి, తనుకులాడి, పోకలాడి, బాగులాడి, బూమెలాడి, బొంగులాడి, మాయలాడి, ముద్దు

లాఁడి, మెచ్చులాఁడి, రజ్జులాఁడి, రంపెలాఁడి, అంకులాఁడి, వగలాఁడి, వన్నె
లాఁడి, విటుకులాఁడి.

- ఆలు ప్రత్యయంతములు.

i. ఇది చేరునప్పుడు సాధారణముగ రుగాగమము కలుగును: ఈ 'ర' వర్ణము బహువచనవిహ్నుము కావచ్చును. అక్కజురాలు, ఐదువరాలు, ఒడయురాలు, కేస్తురాలు, గొడ్డురాలు, చనవురాలు, జవరాలు, జోగురాలు, నెయ్యురాలు, నేస్తురాలు, పక్కెరాలు, పగతురాలు, ప్రల్లదురాలు, బాలెంతరాలు, బెట్టిదురాలు, బెడిదురాలు, మిసిమింతురాలు, (ముని) నునునురాలు, విటురాలు, వింతరాలు, వియ్యంకురాలు, వియ్యపురాలు, వెజ్జురాలు.

ii. ఒకప్పు డిది చేరునప్పుడు ఇతరాగమవర్ణములను జేరిట గలదు: పురుటియాలు, పురుటాలు, పేరటాలు, అంకుటాలు, మగనాలు.

iii. రు-గాగమము కలుగునప్పుడు మువర్ణాంతశబ్దముల నుండి మువర్ణమునకుఁ బూర్వమున పుగాగమ మగును: వియ్యపురాలు, నెయ్యపురాలు.

iv. కొన్నియెడల నెట్టియాగమమును గలుగదు: ఇల్లాలు, ఏరాలు, చూలాలు, పోయాలు, వెలయాలు.

- కత్తె, - కత్తియ ప్రత్యయములు.

అంటు-, అడవ-, అంద-, అనుగు-, ఆట-, ఎడ-, ఎల్లాపి-, కటారి-, కుంటెన-, కొంచె-, కొండె-, కొల్ల-, కోవ-, గడన-, గమి-, గోటు-, తగులాట-, తరువు-, తాటు-, తాపి-, తాలిమి-, తిండి-, తుటారి-, తెలివి-, తేర-, దందన-, దబ్బిట-, దొడ్డ-, నంటు-, ననుపు-, నాణె-, నీటు-, నేస్త-, పొంత-, పొత్తు-, బందె-, బూమె-, బేగ-, బోటి-, బోన(ము)-, రాయిడి-, రిత్త-, వంట-, వగ-, వన్నె-, పలపు-, విట-, వీగ-, వెల్లాట-, వేగిర-, వేడుక-, సంగాత-, సిగ్గరి-, సిబ్బితి-, సొగసు-, సోదె-, హొగ్గడి-.

- గుమ్మ.

ముద్దు(ల)గుమ్మ.

III. మహాన్మహతీ వాచకములు.

తెనుగున ననేకపదములు మహాన్మహతీ సాధారణముగ వాడఁబడుచున్నవి. అట్టి వీక్రింద వాని యంతముల ప్రకారము వర్గీకరింపఁబడినవి.

(అ) అదంతములు.

దేశ్యములు: డంక, లెంక (లేక); కుంటుపిచ్చుక, బుగుక; క్రిక్క, బ(బ్ర)క్క; గొంగ, జట్టింగ, ఊ(దొ)ంగ, గడి(-ండి)దొంగ; గొరగ, వటగ;

కోచ; తూట; కేడ, బోడ; గొడ్డ, బిడ్డ; బుడుత; లండ; అంబేద; కూన; కున్న, పన్న; చనువ, పాన(చంటి-, పసి-, పుట్టు-); దూబ, ద్రాబ; జోడు కోడియ, తోటమాలియ, దాయ; గండ్ర, పులుగర, ముచ్చుగోర, వరర, వెంబర; తట్ట; అంగజాల, గోల, పెడనెల, పెద్దతల, రెచ్చెల; గొల్ల; గట్టివ, తులువ, దొడవ, పలువ, పొడువ, పొలువ; గిరన, బానిస; అన్నగళ.

వైకృతములు: బిక్క; మూగ (పుట్టు-, చెవిటి-), బొడిగ; పోడ, జాణ; ప్రాత; తొంద, పంద; అనడ, పేద, బీద; పెద్ద (బడి-); కుంటెన; ఆకతాయ, ఎడ్డియ, తనర, డగ(-గ)ర, వదర; కుట్ట; ఆడబాల, బేల; పిల్ల; గలువ, నట్టువ; కూళ.

(ఆ) - ఈక

దేశ్యము: పుచ్చడిక.

(ఇ) - ఉక.

వైకృతము చిటుతుక.

(ఈ) ఆ దంతములు.

దేశ్యము: గట్టివా.

వైకృతము: బడవా, బందా.

(ఉ) ఇదంతములు.

దేశ్యములు.

సొందోడి; చెరికి, తమకి; కొరవంజి; నసగూటి; తెఱగంటి, తెలిదమ్మి కంటి, పసిడికంటి, పెడకంటి, కంటి, నొప్పిగుంటి; అవిటి, (కన్నవిటి), ఆర కాటి, కఱటి, చెవిటి, మేటి; జెట్టి, పట్టి (పట్టి); వాతవాడి; గోడి, చేబోడి, జావడి, తిరుముడి, పిసిడి, బోడి, నుగుడి; గుడ్డి, పుట్టుగుడ్డి; సాహిణి; దను వంది; చలపాది, చలవాది, నెఱవాది, పరవాది, బిగాది; పిసిని; ఉలిపి, ఉలుపి, ఎల్లాపి; ఎదిరి, తెగుదారి, బరి, నయగారి, నొడికారి, బయకారి; నెట్టి, పుట్టు నెట్టి; చూలి, చెలి, తఱునలి, పింగలి, బిత్తలి; ఎబ్బరాసి, కట్టువకాసి, దరి బేసి, వెక్కసి; నుమాళి.

- ఇడి, - ఇడి

ఒఱపిడి, ప్రాయిడి, వీటిడి, వేటిడి, వెరవిడి, వెఱపిడి, సిగ్గిడి.

- రి

అఱకురి, కల్లరి, పుట్టుకల్లరి.

- అరి.

ఆలరి, ఈబరి, ఈవరి, ఉక్కరి, ఏతరి, ఒంటరి, బఱసరి, బసవరి, బళవరి, ఓరుపరి, కలమరి, కాపరి, ఆలకాపరి, కాలరి, కుడుపరి, కూడుపరి, గడుసరి, గుడుసరి, గొంటరి, చదువరి, చనవరి, చలమరి, చుటుకరి, చూపరి, చెటుపరి, చెలిమరి, చొప్పరి, డి(ది)మ్మరి, తగవరి, తఱుగరి, తిరిపరి, తీరుపరి, తుంటరి, తెంపరి, తెరువరి, త్రిప్పరి, త్రిమ్మరి, త్రోపరి, త్రోవరి, దళవరి, దానరి, దోచరి, నగవరి, నిజమరి, నుడువరి, నెప్పరి, నెయ్యరి, నొసరి, నెలవరి, నెళవరి, నేగుపరి, నోవరి, పనుపరి, పఱిగరి, పులసరి, (పేగు) పూసరి, పెనసరి, పెనుపరి, పొలపరి, పొలమరి, పోటరి, ప్రేలరి, ప్రోపరి, లగ్గరి, బొగరి, బేలరి, బొంకరి, మనుపరి, మెణకరి, మేతరి, లాపరి, నంటరి, వణారి, వఱుపరి, విడుపరి, వితమరి, వెడ్డరి, వెరవరి, వేగరి, వేటరి, వేసరి, సోమరి, సిగ్గరి, సూసరి, సూసరి, సోమరి.

- అరి.

కిలారి, కీలారి, పిసినారి, పిల్లారి, పెచ్చారి, బిటారి.

- అఱి.

కన్నఱి, గడ్డఱి, గుజాఱి, దబ్బఱి.

వైకృతములు.

పిఱికి; ఓడంగి; కోణంగి; చాగి; బైరాగి; కొనటి; పొట్టి; సెట్టి; కన్నడి; కిగ్గాడి; గారడి; హెగ్గడి; విన్నాణి; సంగాతి; వాఱి; కుడిటి; సూడు, (కోమర-); తారి, దోసకారి, దునె(-నే)దారి ?; నిరాబారి, పగదారి, పడగదారి, పడి(ణి)హారి, బాటసారి, మాకరి, రాయబారి, నీకారి; కుట్టి; వెళ్(-క్క)లి; వెంగలి; తపసి; తుపాసి, పిసాసి; మట్టసి; మానిసి; కాలు - , చాలు - , నీరు - , పాటు - , పులు - , పోటు - , బెండు (మానిసి); రక్కసి (రాకాసి), బొమ్మరాకాసి, విసువాసి, సన్నాసి, (దొరకు - ; దొరకోలు -), సావాసి, నుకవాసి, సోమాసి.

- అరి.

ఇతవరి; కంచరి; కఱకరి; కీలరి; జూదరి; టక్కరి; తక్కరి; తలవరి ?; తలారి ?; తూటరి; తూడరి; దిచ్చరి; దిమ్మరి; పూజ(జా-)రి; రూపరి; నుంకరి; హితవరి; బండారి.

- అరి.

బండారి.

-రి

ఉపమరి; చౌదరి; లేకరి; సాకిరి; గుట్టుసాకిరి.

(ఊ) ఉదంతములు.

దేశ్యములు.

చీఁకు; టంకు, మంకు; అనుఁగు, వెడఁగు, తుజుగు, పినుగు, పిలుగు, పెరుగు, నడుగు, పుట్టువడుగు, వేగు; పడుచు, పెళుచు; ముచ్చు; బొజు; గొంటు, పిచ్చు(క)కుంటు; కనుకుట్టు, చట్టు, తుట్టు, తోఁబుట్టు, సంచికట్టు; తొండు; చేదోడు, చోడు, నూడు; సైదోడు; పలువిత్తు, వెంగలివిత్తు, వెంబరవిత్తు; ఎఱిగందు, కనుగందు; హసదు; కాపు (ఇంటి-; తోట-; పంట-; పడి -; పసి -; సారి -; పాలి - , పూట -; పెద్ద -); కుదుపు; చల్లజంపు; (తరి -; విలు -) దాలుపు, కుదుపు, (ఇలు -; నేల -) వేలుపు; దోము; (తోడి -; తొలి -) చూలు; బాడుగోలు; మెడ(మడి)వాలు; కందుపు, కాలి పుట్టుపు, పెరుపు, నడుపు; కట్టుపకాను; అచ్చాళు, నురి(రె-)యాళు.

ము - వర్ణాంతములు.

అరగడము; చుట్టము; నాలిబూతము; సాలిచుట్టము; వియ్యము; వీయము; వెట్టము.

వైకృతములు.

గొఱకు; నినుఁగు; జోగు; జొగ్గు; కి(క్రి)ంచు; చెంచు; అలుచు; గుజ్జు; మఱుగుజ్జు; బంటు (కాలి -; పోటు -); చోటు; వరపుడు; దుడ్డు; బట్టగుత్తు, బీరుదాయత్తు; చందు; విందు; కలువవిందు; జోదు; (సాదన -; నడ -); దొద్దు; స్రొద్దు; వెక్కురు; బాసవాలు; నినుపు; పబుపు; వరపు; సినుపు.

ము - వర్ణాంతములు.

సబము.

(బు) ఎదంతములు.

దేశ్యములు : దుడ్డె; దేబె.

వైకృతములు : ఎడ్డె, చిట్లుకట్టె; తోటనూలె.

- వారు.

అన్యవారు (= దేవత), అయ్యవారు (= ఉపాధ్యాయుడు); రాణివారు, ప్రభువువారు, ఏలినవారు.

శీలార్థక ప్రత్యయములు.

ఈక్రింది ప్రత్యయములును బదములును జేరి శీలమును పలియఁజేయుచు మహాన్యహత్కరముల రెంటియందును వర్తించును:-

1. అంగి: ఆడంగి.
2. కటై: పెడసర--.
3. కాకి: పలు-, పల్--.
4. కారి: గడె-, చలప, మాట-, వల-, హా-లె--.
5. కుప్ప: నచ్చు--.
6. కొయ్య: గుండ--.
7. కొఱవి: చేట్ల-, త్రోపనం--.
8. కోరి, కోరు: మిండల-- (ఇది హిందూస్థానీ ప్రత్యయము.)
9. క్రచ్చ: కయ్యాల--.
10. గంప: కలపన--.
11. గుంటి: నొప్పి--.
12. గొంటి: తెగు (-వు)లు-, తెల్ల--.
13. గొట్టు: ఈబరి-, ఉలిపి-, చాడి-, తిరిప-, తిట్టి-, దేవుడు-, దొంబులి-, నచ్చు-, పిసిని-, వలిపిరి-, వాఱిరి.
14. గొండి: ఇచ్చ-, చిల్ల-, చేరు-, జగడ-, తగులు-, దూల-, లంచ--.
15. చేట : చెఱవన--.
16. తిండి: దూ (P) బఱ(P)--.
17. దారి: మాయ-- (ఇది హిందూస్థానీ ప్రత్యయము.)
18. నంగ: మాటి--.
19. పోతు: అగచాట్ల-, అప్పల-, ఉడుకు-, ఉడు, కచ్చె-, కు(కు)ళ్లు-, గొడ్డు-, చమరు-, చండి-, తిండి-, తిరుగు-, తోడు-, త్రాగు-, త్రుళ్లు-, దూల-, నిక్కు-, నిదు (ద్దు)ర-, నేర-, పాఱు-, పొగరు-, బండెల-, బం-, బెదరు-, బోరెం-, మాయ-, అంకు-, వదరు.
20. బండి: నవ్వుల--.
21. బలి: దండు--.
22. బాగులు: వెట్టి--.

23. మారి: అగచాట్ల-, కట్ల-, కడగండ్ర-, కొట్ల-, జగడాల-, జత్తుల-, తలకొట్ల-, తొత్తుల-, పాట్ల-, పెట్ల-, బికిరాల-, మంట-, మందుల-, లంపుల-, సుళ్ల-.

24. మిడుకు: ఉదురు-.

25. ము(ముగ్గ)చ్చు: గరిశి-, నాలి-, బంక-, లొట్టి-, (తిర్యక్కు: కొండ-.)

26. రట్టు: వాత-.

27. వాలు: చిలుము-.

మతుబాద్యర్థములజేరు ప్రత్యయములను పదములను నాయావర్గముల క్రిందఁ జూచికొనవలెను.

కులవాచక పదములు.

(1) కులవాచకపదములు సాధారణముగ నదంతములై యుండును: అజవ, ఆదివెలమ, ఆసర, ఈండ్ర, ఈడిగ, ఉప్పర, ఎఱుకల, ఎఱ్ఱగొల్ల, ఏతుల, కంచర, కమ్మర, కరణకమ్మ, కరిణ, కాటిపాప, కుమ్మర, కురుప (-బ, మ, -వ), కైకోల, కొణిద, కొఱవ, కోయ, గొడగర, గొల్ల, శార, చాకల, జేండ్ర, తట్ట, తంబళ, తన్నళ, తొగట, తోచ, దేండ్ర, దొమ్మర, పద్మవేలమ, పలుపట్టడ, పట్ట, పిళ్ల, పూనిగొల్ల, బడగ, బలిజ, బాపన, బెస్త, బోయ, మంగల, మాదిగ, మాల, ముత (-త్త) రాచ, మేదర, లింగబలిజ, వెలమ, నదగుబోయ, మొదలయినవి.

(2) కొన్ని 'ఇ, ఎ' లంతమందు గలవై యున్నవి. ఇవి 'ఇక' ప్రత్యయంతములయి ప్రాకృతమున నాప్రత్యయము నది 'ఇయ' గ మాఱఁగా దానికి వికారములై తెనుఁగునఁ జేరియుండవలెను.

ఆసాది, ఏకరి, ఏనాది, ఒడ్డె, కాసె, చచ్చుడి, చా(సా)తాని, పరికి, బేరి, రట్టి (రడి, రడ్డి, రెడి, రెడ్డి), వైజాతి, సాలె.-ఇట్టివికొన్ని మాత్రమే తెనుఁగునఁ గలవు.

(3) 'తెలగా' అనుపద మాకారంతము.

(4) కొన్ని ఉదంత కులవాచక పదములును గలవు: ఎఱుకు, కొమ్ము, గాడు, జక్కులు, లొంపు, సాతె మొదలయినవి.

(5) అన్ని కులవాచక పదములమీఁదను బహువచన - లువర్ణము గాని, వారు, వాండ్రు, వాళ్లు పదములుగాని చేరవచ్చును.

కులమునకుఁ జెందిన వ్యక్తులు.

కులమునకుఁ జెందిన వ్యక్తుల నామములు సాధారణముగ ఇదంతములై యుండును. అట్లు లేనప్పుడు కులవాచక పదమువై 'వాడు' అనుపదము చేరును.

ఆనరి, ఉప్పరి, కబ్బిలి, ఏకరి, కమ్మరి, కామాటి, కుమ్మరి, కోమటి, గూబరి, గొడగరి, గొడారి, గోదరి, గోసరి, చాకలి, చాక, జలగరి, జాదిలి, జాలరి, జాలారి, తంబళి, తమ్మళి, దాసరి, దొమ్మరి, నేతరి, పింజారి, బేహ (-హ)రి, మంగలి, మంగి, మేదరి, మొదలారి, రంగరి, వడ్త (-డ్డ)రి, సంపాసరి, సావలి, సొన్నారి.

సమూహవాచక పదములు.

మహాన్తహతీవాచకములకుఁ జెందినవి.

గుంపు, దండు, మది; కొలము, పజ (-జ్జ), బలగము, మంగడము, సంత, సాతు.

లింగమనఁగా గుఱుతు, చిహ్నము. పుంలింగమనఁగా పురుషునికి గుఱుతు; స్త్రీలింగమనఁగా స్త్రీకి గుఱుతు; నపుంసకలింగమనఁగా పుం లింగము కాని దానికి గుఱుతని యర్థము చెప్పవలెను; కాని, యందు స్త్రీ లింగమును చేర్చరు; పుం స్త్రీ లింగములు రెండును కానిది నపుంసకలింగ మందురు.

పురుషత్వ స్త్రీత్వములకును పుం స్త్రీలింగములకును సంస్కృతాది భాషలయందు సంబంధములేదు. శబ్దముల యంతములే యందు పుం స్త్రీలింగ త్వములను గల్పించునట్టి గుఱుతులు. కాని, పురుషత్వ పుంలింగములను, స్త్రీత్వ స్త్రీలింగములకును నేదియో యొకరీతి సంబంధముండి నచ్చునని యూహించి అందము మొదలగు సంతోషజనకములగు గుణములు గలవి స్త్రీత్వము గలవనియు, బలము, వీర్యము మొదలగు గుణములుగలవి పురు షత్వము గలవనియుఁ గొందఱుందురు. కాని, యిది సరియైనట్లు తోచుదు. 'పువ్వు' సుకుమారమైనది, అందమైనది, పరిమళించునదియు నై నను పుష్ప వాచక శబ్దములన్నియు సంస్కృతమున నపుంసకలింగములే యగుచున్నవి.

ప్రసక్తేశవతి స్త్రీయనియు, మిసములు గడ్డములుగలవాడు పురుషుఁ డనియు నీ రెండును లేనిది నపుంసకమనియుఁ బరిణామమునను నసముల మాట యెట్లున్నను బురుషుఁడును గేశములను బెంచుకొనుచున్న గనుక యీ నిర్వచనమును సరిగలేదు. ప్రసవ వివక్షయందు, అనఁగా ఒకదానిని పుట్టించుటకు సమర్థుడైనవాడు పురుషుఁడనియు, సంస్థాన వివక్షయందు

అనగా వృద్ధిచేయుటకు సమర్థయైనది స్త్రీయనియు, ఈ రెండు లక్షణములును లేనిది సపుంసకమనియు నాతడే తెలిపియున్నాడు. స్త్రీ పురుష లక్షణము లగు ప్రసవ సంస్కారములకు సమమనుండు 'స్థితి' యను లక్షణముగలది సపుంసకమని కై యటుని యభిప్రాయము. అనగా సపుంసకలింగశబ్ద వాచ్యమగు వస్తువునందు శక్తి యంతయుగా నుండి క్షీణింపదని యాతని యభిప్రాయము. అందుచేతనే యనంతమగు నిర్గుణబ్రహ్మము సపుంసకలింగ సంజ్ఞ చే నిర్దేశింపబడుట కాఁబోలు.

ఏది యెట్లున్నను, సంస్కృతముగ నే లింగజ్ఞానము సరిగ లేకపోయెను. వ్యాకరణ లింగమునకును లోకవ్యవహారమున వస్తువులకుఁ గల జాతిలింగమునకును భేదముగడుచునే యుండెను. గ్రంథములందును జాతిలింగము వాడఁబడుచుండెను. ఇట్టి యవ్యవస్థిత లింగమగుటచేతనే "పతివ్యతి హ్యేచా ర్యో లింగమశిష్యం లోకాశ్రయత్వా ల్లింగస్యేతి" అని మహాభాష్యకర్త చెప్పి యూరకొన్నాడు.

ఇతర-ఇండ్-యూరోపియనుభాషలలో లింగము.

ఒకానొకప్పుడు శబ్దముల యంతముల ప్రకారము లింగము గలుగుచుండిన ఇండ్ యూరోపియను భాషలలో నీ విధానము రానురాను లోపించి పోయినది. ఇంగ్లీషున father, mother, brother, sister, boy, girl, king, queen, మొదలగువానిలోని యంతములనుబట్టి లింగమేర్పడకున్నది. లింగజ్ఞాన మింకను కొంత మిగిలియున్న జర్మను భాషలోఁగూడ శబ్దముల యంతములను బట్టి కాక, వానికిఁ బూర్వమునఁ జేర్చు నిర్దేశార్థక విశేషణములనుబట్టి లింగము కొంతవఱకు గుర్తింపఁబడుచున్నది. Leib=దేహము, Anker=అంగరు; Auster=ఎండ్రకాయ; Frau = స్త్రీ; Weib = స్త్రీ; Fenster = కిటికీ, మొదలగు శబ్దముల యంతములనుబట్టి లింగనిర్ణయముచేయ వీలులేదు. der Leib, der Anker అనువానిలో 'der'ను చేర్చుటవలన Leib, Anker అనునవి పుంలింగములనియు; die Auster, die Frau, అనువానిలో 'die' ని చేర్చుటవలన Auster, Frau, అనునవి స్త్రీలింగములనియు, das Weib, das Fenster, అనువానిలో 'das' ను చేర్చుటవలన Weib, Fenster అను పదములు సపుంసకలింగములనియుఁ దెలిసికొనవలెనే కాని మఱియొకదారి లేదు.

లింగముల సంఖ్యయందును నాయాభాషలయందు భేదము గలదు. ఇంగ్లీషు, జర్మను, లాటిను, గ్రీకు, సంస్కృతము, స్లావికు భాషలలో మూడు లింగములు గలవు. రోమాన్సుభాషలలోను స్కాండినేవియను భాషలలోను

రెండే లింగములు గలవు. ఆస్త్రికా ఖండమునందలి కొన్ని బంటూ-భాషలలో నిరువదియొక్క లింగములు గలవు. బంటూ నర్తమునకుఁ జేరిన సుబియ-భాషలో వచన పురుషముల ననుసరించి లింగమును మాణుచుండును. 'నేను' నకు ఒక లింగము; నాకును, నా ప్రక్కవారికిని ఒక లింగము; 'నీవు'నకు ఒక లింగము; నీకును నీ ప్రక్కవారికిని ఒక లింగము; ఒక్క పురుషునికి ఒక లింగము; అనేకులకు మతీయొక లింగము; ఒక చిన్నవస్తువున కొకలింగము; అనేకములగు చిన్నవస్తువులకు వేటొకలింగము; గుణవాచకపదముల కొక నొకలింగము; ఈ రీతిగా నిరువదియొక్క లింగములు గలవు.

ప్రాకృతములో లింగము.

ప్రాకృతభాషలలో సంస్కృతమునందలి పుం నపుంసకలింగముల విషయమునఁ జాల వ్యత్యాసములు గలిగినవి. (i) సంస్కృతమున పుంలింగపదము లయినవి ప్రాకృతమున నపుంసకలింగము లగునవి : ఉదా. భో పాహస్వి సో లేహి=యత్ ప్రార్థయసే త ల్లభస్వ; మత్తాఞ్ = మాత్రాః; పిక్కుమం= విక్రమః; దేవాణి = దేవాః మొద. (ii) సంస్కృతమున నపుంసకలింగము లయినవి ప్రాకృతమునఁ బుంలింగములయినవి : ఉదా. తుంగో చ్చి హోఞ్ మణో = తుంగమేవ భవతి మనః; ఏన ననో = ఏతన్ సరః; ఘడిట మహేందస్య జసో = * త్కుదితం మహేంద్రస్య యశః; అణ్ణో అణ్ణస్యమహో = అన్యదన్యస్య మనః; తమాలకసణో తమో = తమాలకృష్ణగ తమః; మరణో=మరణమ్; తాణి అమృషియరో పుచ్చియాణి = తా వగభాషితరౌ పృష్టౌ; కమ్మో=కర్మ; మమ్మో = మర్త; జమ్మో = జమ్మ; మొద.

ఆధునికార్య భాషలయందలి లింగము.

ఇట్లవ్యవస్థితమగు లింగ మింగను గొన్ని యుత్తరార్య భాషలయందు కొంతవఱకు విడిచియున్నది. కొన్నిటియందది లోపించుటచే నందు ద్రావిడ భాషలయందువలెనే మహదమహద్యములనుబట్టియే వ్యవహారము నడచుచున్నది. ఈ విషయ మింతకుముందు వివరింపఁబడినది. వ్యాకరణలింగ మతి ప్రాచీనకాలమునందే హిందూస్థా నార్యభాషలయందు లోపించుచు వచ్చినదని భాషా శాస్త్రజ్ఞు లొప్పుకొనుచున్నారు. కాని, యిట్లు వ్యాకరణలింగము లోపించుటకుఁ గారణమేమను విషయమున భిన్నాభిప్రాయములు గలవు. టిబెట్-బర్మను భాషలతోడి సంపర్కమువలన నిట్లు గలిగినదని యూలే బ్లాకుగా రనుచున్నారు (Langue Marathe, * 180); కాని, వ్యాకరణలింగము కొద్దిగనో గొప్పగనో క్రీ. శ. పదుమూడు, పదునాలుగు శతాబ్దములవఱకును గొన్ని యాధునికార్యభాషలలోఁ గనఁబడుచుండుటచేతను, టిబెట్-బర్మను

భాషలతో నెట్టి సంపర్కమును గలిగియుండని పశ్చిమ-బంగాళా, ఒడియా భాషలలోఁగూడ నిట్టిమార్పు గలిగియుండుటచేతను నీ వాదము సరికాదేమో యని సందేహించుచు, కోల్ భాషల సంపర్కమువలన నిట్లు జరిగియుండ వచ్చునని సునీతి కుమారఛాటర్జీగారు రనుచున్నారు. (Orig. and devpt. of the Beng. Lang., పు. 722.) అప్పటి కోలుభాషల స్వరూపమును దెలిసి కొనుటకు మన కాధారములు లేవు కావున నిదియు నొక యూహయే యగు చున్నది. కొన్ని యాధునిక కార్యభాషలందు ప్రాణ్యప్రాణివాచకములను బట్టి వర్గముల నేర్పఱుచుట ద్రావిడభాషా సంపర్కము మూలముననే కలిగినదని ఛాటర్జీగారు తెలిపిరి. కాని, యీ విషయమునను భావనాశక్తియే యాధారముగాని మఱియొకటి కానరాదు. ఆనాటి ద్రావిడభాషలనఁగా నేవి? వాని స్వరూపమెట్టిది? అను ప్రశ్నములకు సరియగు సమాధానము రానంతవఱకును, లింగముసంసలి వ్యత్యాసము హిందూస్థాన కార్యభాషలయందును, ద్రావిడభాషలయందును నొక్క తీరుననే కలిగినదని యిప్పటి కొప్పు కొనవలసి యున్నది.

వచనము.

లోకములో వస్తువులుగాని ప్రాణులుగాని నానావిధములయినవి కాన్పించుచున్నవి. అం దొక్కొక్కవస్తువునో, ప్రాణినో మనము గుర్తించు నప్పు డావస్తువునుగాని ప్రాణినిగాని తెలుపుపద మేకవచనమునం దున్నదని వై యాకరణులందురు. ఒకటికంటె నెక్కువ వస్తువులనుగాని ప్రాణులనుగాని తెలుపు పదములు బహువచనమునం దున్నవని యందురు. సంస్కృతమునం దును దానికి సరిబంధించిన పూర్వకాలపు ఇండో-యూరోపియను భాషలయందును రెండు వస్తువులకుఁగాని, ప్రాణులకుఁగాని, గుణవాచక క్రియావాచక పదములకుఁగాని ప్రత్యేకముగా ద్వివచన మనునది యుండెడిది. రెండింటికీ బ్రత్యేకముగా ద్వివచన మాకాలముం దేలకావలసినవచ్చెనో మనకిప్పుడు తెలియదు. ద్వివచనము తోలుత జంటలుగా నెల్లప్పుడును బ్రకృతియందు గాన వచ్చు వస్తువుల విషయముననే వాడుచుండెడివారు కాఁబోలు. వేదమున మిత్రవరుణులు, నాసత్యులు, మొదలగువారు జంటదేవతలు గావున వారి నామములను దెలుపుటకుఁ బ్రత్యేకవచనము కావలసినట్లు వారికిఁ దోచి యుండును. అట్లే మానవదేహమునఁ గొన్ని యవయవములు సాధారణముగ జంటలుగనే కానవచ్చుచుండుటచే, పాదములు, హస్తములు, నేత్రములు, కర్ణములు, స్తనములు, కక్షములు, నాసాపుటములు మొదలగువానిని దెలుపుటకు ద్వివచన ముపయోగింపఁ బడుచుండెడిది. రానురాను ద్వివచన మన్నియెడలను నుపయోగింపఁబడుచుండెను. కాని, రెండు వస్తువులను దెలుపుట కొక

వచనమున్నప్పుడు, మూడింటికి, నాల్గింటికి, ఐదింటికి, నీ రీతిగాఁ బ్రత్యేకముగ ననంతములగు ప్రత్యేకవచనము లేల యుండఁగూడదో తెలియదు. ఇట్టి యభిప్రాయము ననుసరించియే కావలయు సంగ్రహవచనముల నేర్పలుచుట సాధ్యము కాకపోవుటను, రెండింటికిఁ బ్రత్యేకముగ వచనము నేర్పలుచుట యస్వాభావికమగుటచేతను, ఏక, బహువచనములను రెండుమాత్రము జనవ్యవహారమున నిలిచినవి. ఒకఁడానిని తెలుపు సద మేకవచనముననున్న దనియు నొకటికంటె నెక్కువవానిని తెలుపు సదము బహువచనముననున్న దనియు మాత్రము జనులు గ్రహింపసాగిరి. ఆధునిక ప్రపంచభాషలలో నేక బహువచనములే కాని ద్వివచనము కానరాదు.

ద్వివచనము.

సంస్కృతమునను, ప్రాచీన ఇండో-యూరోపియను భాషలందును ఇద్దఱు, రెండు, అను సంఖ్యను తెలుపుటకుఁ బ్రత్యేక విభక్త్యంతర రూపము లుండెడివనియు, నట్టిరూపములు ద్రావిడభాషలయందు లేవు గావున ద్రావిడ భాష లిండో-యూరోపియను భాషావర్గమునకుఁ జేరినవి గావనియుఁ జెప్ప వాదము సరికాదు. భాషల చరిత్రమందు నుడికారము చూపిపోవుచుఁ గొన్ని వ్యాకరణరూపములు లోపించి, వాని స్థానమున నితర రూపములు నిలుచుచుండుట సహజమే. ఇండో-యూరోపియను వర్గమునకుఁ జేరిన యనేకభాషల ప్రాచీనావస్థయందే ద్వివచనము లోపించి, దాని స్థానమున బహువచనమే ప్రచారములోనికి వచ్చినది. ఉదాహరణమునకు నేటి యింగ్లీషుభాషలో ద్వివచనరూపములు లేవు. ఈ యింగ్లీషు భాషకుఁ బ్రాచీనావస్థను చూపు 'ఆంగ్లో-సాక్సను' భాషయందును లేవు. దానికిఁ బ్రాచీన రూపముగు గాథకు భాషయందును లేవు. అందుచేత నింగ్లీషు ఇండో-యూరోపియను భాషావర్గమునకుఁ జేరినది గాదని చెప్పఁగూడదు. ఇట్లే యితరములగు నైగోపీయ భాషలయందును జరిగినది. ఆయా ఐరోపీయ భాషలయందు ద్వివచనము లోపించుటకుఁ గారణము ద్వివచనము లేని యితర భాషాకుటుంబముల సరిసర్కమనవచ్చునా? అయినచో నా భాషాకుటుంబము లేవి?

నేటి హిందూస్థానార్యభాషలయందును ద్వివచనము లేదు. వాని ప్రాచీనావస్థయందును నది యున్నట్లు కానరాదు. అది యా భాషలయందు లోపించుటకు ద్రావిడభాషల, లేదా అనార్యభాషల, సంపర్కమే కారణమని కొండఁబందురు. ఇట్టి వాదము యూరోపియనుభాషల విషయమున బయలుదేర లేదు. యూరోపియను భాషలందు ద్వివచనలోపము సహజమును, భారతీయార్యభాషల విషయమున నితరభాషాసంపర్కములమును సని చెప్పనగునా?

సంస్కృతభాషయందే కొన్నియెడల ద్వివచనమునకు బదులుగ బహువచనమును వాడు నాచారము వచ్చినది. “అన్తదోద్వయోశ్చ” అను సూత్రము ప్రకారము అన్తచ్ఛబ్ద ఏకవచన ద్వివచనములకు మాటుగ బహువచనము నుపయోగింపవచ్చును. ‘అహం బ్రవీమి’, ‘ఆవాం బ్రూమః’, అనువానికి మాటుగ ‘వయం బ్రూమః’ అనవచ్చును. ఏకవచనమునకు మాటుగ బహువచనము గలుగుట యన్ని భాషలందును గొన్ని సందర్భములందు శౌరవాద్యర్థములఁ గలుగుచుండును. ఇచట మనకుఁ గావలసినది ద్వివచనమునకు బహువచనము గలుగుటయే. అయినను ‘అన్త’చ్ఛబ్దము విశేషణముతోఁ గూడియున్నచో సంస్కృతమున నేక ద్వివచనములకు మాటుగ బహువచనము నుపయోగింపరాదు. “పట రహం బ్రవీమి” “పటూ ఆవాం బ్రూమః” అనుచోట్ల “పట పౌ వయం బ్రూమః” అనఁగూడదు.

ఇట్లే నక్షత్రవాచకములగు ‘ఫల్గునీ, ప్రోష్ఠపదా’ అను పదములు రెండేసి నక్షత్రముల గుంపులకు పేర్లు. కావున నా పదములు ద్వివచనమునందుండవలసియున్నను వానిని బహువచనమునందును వాడవచ్చును. ‘ఉదితే పూర్వే ఫల్గునీః; ఉదితాః పూర్వాః ఫల్గున్యః; పూర్వే ప్రోష్ఠపదే, పూర్వాః ప్రోష్ఠపదాః’ అను రెండేసి రూపములును సంస్కృతమున సాధువులే.

సంస్కృతమునను నితరములగు ఇండోయూరోపియనుభాషలందును ద్వివచనము నిలిచినది. కాని, ప్రాకృతముననే ద్వివచనము లోపించి దాని సాసమును బహువచనము సూత్రము నిలిచినది. ఉదాహరణములు:—
 మహారాష్ట్రీ: బలకేశవాణం = బలకేశవయోః (గౌడవహా 26); హత్థా ధరధరంతి (హేలుని సప్తశతీ, 165); కణ్ణేను = కర్ణయోః (రావణవహా 5, 65); అచ్చీహిం = అక్షిణీ (గౌడవహా 44);—అర్ధమాగధి: జణగా = జనకౌ (ఆయారంగనుత్త 1, 6, 1, 6); పహణాట = ఉపాసహా (తాణంగ నుత్త 359); భుమగాట, అచ్చీణి, కణ్ణా, ఉట్టా, అగ్రహత్థా, హత్థేను, రణయా, జాణాఇం, బంఘాట, పాయా, పాయేను = భ్యవౌ, అక్షిణీ, కణ్ణౌ, ఓష్ఠౌ, అగ్రహస్తా, హస్తయోః, స్తనకౌ, జానునీ, జంఘే, పాదౌ, పాదయోః (ఉవాస గదసాట * 94);—జై నమహారాష్ట్రీ: హత్థా, పాయా = హస్తౌ, పాదౌ; తణ్ణాచుహాట=తృష్ణాక్షుధౌ (ద్వారావతి, 500, 7); దోవి పుత్తా జమలగా = ద్వౌ వపి పుత్త్రే యమలకౌ, చిత్తసంభూవహిం = చిత్తసంభూతా భ్యామ్;—కేరసేని: మాహవ-మఅరందా ఆలచ్చంతి = మాధవ-మకరందా వాగచ్ఛతః (మాలతీమాధవము, 293, 4); రామరావణాణం = రామ-రావణయోః (బాలరామాయణము, 260, 21); సీదా-రామేహిం = సీతారామా

భ్యామ్ (ప్రసన్నరాసువము 64, 5); సిరీ - సరస్వతీణం = శ్రీ-సరస్వత్యోః (విద్ధసాలభంజక 108, 5);—మాగధి : లామ-కట్టాణం = రామ-కృష్ణయోః (కంసవధము 48, 20); అష్టే హి లుహిలం పివన్తు = ఆవా మపి రుధిరం పిబావ (వేణీ-సంహారము 35, 21); కలేన్తు = కరవావ (చండకాళికము 68, 15, 71, 10); దాక్షిణాత్యః చందణక - వీరవహిం = చందనక - వీరకా భ్యామ్ (మృచ్ఛకటికము 105, 8); సుంభ - నిసుంభే = శుంభ - నిశుంభా (మృచ్ఛకటికము 105, 22);—అపభ్రంశము: రావణ-రామహా, పట్టణ - గామహా = రామరావణయోః, పట్టణ - గ్రామయోః (హేమచంద్రుడు, 4, 407);—మొద.

ఆధునికార్యభాషలయందును వానితోఁ బాటు ద్రావిడభాషలయందును నీ ప్రాకృతసంప్రదాయము ననుసరించియే ద్వివచనము లోపించి యేక బహువచనములు మాత్రము మిగిలియున్నవి.

ద్రావిడభాషలలో పదములన్నియుఁ బ్రత్యయవిహీనములనియు సగదు చేత మహాదమహద్వివక్ష యర్థగతమేకాని ప్రత్యేక ప్రత్యయములచేఁ గలుగదనియు, నట్టిప్రత్యయము తెల్పియైననున్నచో నవియన్నియుఁ దత్సమపదముల సామ్యమున సర్వాచీనకాలమునఁ జేరినవే యనియుఁ గావున రూపమున ద్రావిడపదములన్నియు సమహత్తులేయనియుఁ గాల్గువెల్లభిప్రాయపడినాడు. ఈ యభిప్రాయము సరియైనదేకాని యీ విషయమున సంస్కృతమునకును ద్రావిడభాషలకునుగల భేదము ననుసరించి యూరేండింటికి నట్టిసంబంధమును లేదనుటమాత్రము సరిగలేదు. సంస్కృతము నసరితరచరిత్రమును గమనించి యపభ్రంశభాషలచరిత్రమును సపభ్రంశభాషాజన్యములగు నాధునికార్య భాషాపదముల స్వరూపమాను గుర్తించినచోఁ గాల్గువెల్లు సభిప్రాయముప సారములేనట్లు తెలియకపోదు. అపభ్రంశ ప్రాకృతములోను నేటి సింధీ మొదలగు భాషలలోను ప్రథమైకవచనమున నన్ని పదములును నుకారాంతములై యుండి రూపమున ద్రావిడభాషలయందువలెనే సమహత్తులవలె గాన్పించును. అర్థమునుబట్టియే యవి మహద్వాచకములో యమహద్వాచకములో తెలిసికొన నగును.

ద్రావిడభాషలయం దమహద్వాచక పదములన్నియు నేకవచనము నందే యుండుననియు వానికిఁ బూర్వమందు సంఖ్యావాచకపదము చేరినను నాపదముపై బహువచనప్రత్యయము సాధారణముగఁ జేరదనియు, నొకవేళ చేరినను దానితో సంబంధించిన క్రియాపదముమాత్ర మెన్నడును బహువచనమున నుండదనియుఁ గాల్గువెల్లు చెప్పియున్నాడు. ఈ సందర్భమున బహువచన తత్త్వమును గొంచెము విచారించుట యావశ్యకము కాకపోదు.

ఏకత్వమా ? బహుత్వమా ?

వ్యాకరణమునఁ బ్రత్యయములను జేర్పు విషయమున బహువచనము నందున్న పదములు దెలుపు వస్తువులకును మనస్సునకును గల సంబంధము నాలోచించినచో నేకత్వమే కాని బహుత్వము గోచరింపజేమా యని తోచుచున్నది. ఏకత్వవిషయమునను నొక యవ్యక్తమును సాముదాయికమును నగు నొకబింబము మన మనస్సునఁ బ్రతిఫలించుచుండును. 'గోవు' అనుపదము నుచ్చరించునపుడు మనస్సు నెదుటఁ గానఁబడు బింబమెట్టిది? అది యెఱ్ఱని యావా? తెల్లనిదా? నల్లనిదా? మచ్చలుగలదా? పెద్దకొమ్ములదా? చిన్న కొమ్ములదా? ముసలిదా? లేతవయసుదా? పాలిచ్చునదా? వట్టిపోయినదా? అది వీనిలోఁ నెట్టిదియుఁ గాదు; వీని లక్షణములన్నియు నం దిమిడియుండును. మన మింతకుఁ బూర్వము చూచియుండిన యావుల లక్షణములన్నియు దాని యం దుండును. మైసూరి యావులనుగాని, యింగ్లీషు ఆవులనుగాని మన మింతకుముందు చూచియుండినచో వాని ప్రత్యేకలక్షణములు దానియందుఁ గాన్పింపవు. కావున 'గోవు' అను పదము నుచ్చరించునపుడు మన మనను నెదుట గోచరించు నాపు ప్రత్యేకవ్యక్తికాదు. అది సాముదాయికలక్షణము గల యవ్యక్తమైనయావు. ఆ యావురూప మందఱకును నొక్కతీరుగఁ గాన్పింపదు. వారివారి గోవుల యనుభవము ననుసరించి యా యవ్యక్తరూపము గూడ భేదించుచుండును. కావున 'గోవు' అను నేకవచనమందున్న పదమునందనేకత్వముగూడఁ గాన్పించుచున్నది. అట్లే 'గోవు' శబ్దమునకు బహువచనములు - వల్లముఁజేర్చి 'గోవులు' అని యుచ్చరించినను మనస్సునందలి ప్రతి బింబము సాముదాయికమేకాని, యందు చిన్నయావులు, పెద్దయావులు, ఎఱ్ఱయావులు, నల్లయావులు మొదలయిన ప్రత్యేకమయిన యావులస్వరూపములు వేర్వేరుగఁ గాన్పింపవు. కావున బహుత్వమునందేకత్వమే కాన్పించుచున్నది. కావున నేకత్వ బహుత్వములను భేదము కల్పనికమేకాని వాస్తవికముకాదని తేలుచున్నది. మానసికముగ నెట్లున్నను, లోకవ్యవహారమున మాత్రము ఏకము, అనేకము అను భేదముండుటచేతను నా భేదమును దెలుపుటకు బహువచనమునఁ బ్రత్యేకవర్ణము సాధారణముగఁ గనఁబడుచుండుట చేతను బహువచనమును గూర్చి వ్యాకరణములందు విచారము చేయవలసియున్నది. కావున ద్రావిడభాషలయందును నార్యభాషలయందును గల బహువచనప్రత్యయములను గూర్చి విచారితము.

ద్రావిడభాషలలో బహువచనము.

కాల్లువెల్లు ద్రావిడభాషలలోని బహువచనమును గూర్చి విమర్శించి, యా విషయమున సిద్ధియనుభాషావర్ణముతో ద్రావిడభాషల కెక్కువ పోలిక

గలదనియు, నిండోయూరోపియను భాషావర్ణముతో సంబంధము లేదనియుఁ జెప్పుచు, ద్రావిడభాషలకును నిండో యూరోపియను భాషలకును బహువచనమును దెలుపుపట్లఁగల భేదముల నిట్లు వివరించినాఁడు.

(1) కొన్ని సముదాయార్థక శబ్దములందు తప్ప, ప్రాచీన ఇండో-యూరోపియను భాషలలో నేకవచనమునకును బహువచనమునకును ప్రస్ఫుటమగు భేదము కాన్పించుచున్నది. సిథియను భాషావర్ణమునందు బహువచనవిధాన మంత బిగువుగ నుండక, వచనము సాధారణముగ నన్వయముగ విడిచి వేయఁబడును; ప్రకరణమునుబట్టియే వచనమును ప్రసంగింపఁబడును.

(2) తమిళమున సమసాద్యాచకములకు సాధారణముగ బహువచన ప్రత్యయములు చేరవు; ఇండోయూరోపియను భాషలలో నట్లుగారు.

(3) ఇండోయూరోపియను భాషలలో విభక్తివచనము లొక్కటి ప్రత్యయముచేఁ దెలుపఁబడుచున్నవి; సిథియనుభాషలలోఁ బ్రత్యేకముగ బహువచన ప్రత్యయము, విభక్తి ప్రత్యయమునకుఁ బూర్వమునఁ జేర్పఁబడును.

(4) ద్రావిడభాషలలో మహదమహద్విసత్ ననుసరించి బహువచన విధానము భేదించును; ఇండో - యూరోపియను భాషలలో నట్లుగారు.

పై భేదములలో మూడవదానికి దన్ను దక్కినవాని కట్లు వెల్లు సరియగు సుదాహరణముల నీయలేదు. బహువచన ప్రత్యయమును, విభక్తి ప్రత్యయమును వేర్వేరుగ నుండుట యొక ద్రావిడభాషలయందే కాక, బ్రాకృతములందును, వాని పరిణామరూపములగు నేటి యూర్యభాషలయందును గూడఁ గలదు. సంస్కృతమునందులి శబ్దముల యొక ప్రత్యయము లన్నియుఁ బ్రాకృతములం దనేకవిధములుగ మాత్రము ప్రత్యయస్వరూపులగు లోపించినవి. అందుచే నేటి యూర్యభాషలయందు ద్రావిడభాషలయందు వలె దిరుగ బహువచన ప్రత్యయములను, విభక్తి ప్రత్యయములను ప్రత్యేకముగఁ దెలుపు పదములు చేరవలసివచ్చినది. ఈ పదములు మూలం గొన్ని యెడలఁ బ్రత్యయములుగ మాత్రము విభక్తికొరకు జేరినపదములు ప్రత్యయములుగ మాత్రము లేదా, విభక్తి ప్రతిరూప కావ్యయములుగ నిలిచినవి. ఈ విషయమున ద్రావిడభాషలకును నేటి యూర్యభాషలకును నట్టి భేదమును లేదు.

కాల్డువెల్లు ద్రావిడభాషలకును నిండో యూరోపియను భాషలకును జూపిన మొదటిభేద మొక్క తమిళభాషకుమాత్ర మనుపర్చించును; తక్కిన ద్రావిడభాషలయం దది పొనఁగదు. తమిళమున 'నాల్కుమాడు మెల్లుఁబడు'

(నాలుగు ఎడ్లు మేయుచున్నది) అను వాక్యము తెనుఁగువాడుకకుఁ జాల విరుద్ధము; కాని, తెనుఁగునను నిట్టివాడుక లేకపోలేదు: నాలుగుమంది, పదిమంది (జనము); సంతర్పణలో వెయ్యివిస్తరి పడినది; అతనికి వెయ్యి గొట్టె ఉన్నది; ఈ గాడెలో నాలుగుబండి ధాన్యము పట్టును; ఇట్టి ప్రయోగము లెన్నియో తెనుఁగు నుడికారమునఁ గాన్పించును. ఇట్లే కన్నడ మళయాళ ములకుఁ గూడను. తమిళమునందును 'నాల్కు మాడుగళ్ మేయిన్తన' (నాలుగు ఎడ్లు మేయుచున్నవి) అను వాడుక లేకపోలేదు.

కాల్లు వెల్లు తెలిపిన రెండవభేదమును బై దాని యట్టిదే.

నాల్గవ కారణమును గూర్చి కొంత విచారింప వలసియున్నది. తమిళమున 'అర్' అనునది మహాన్దహతీ బహువచన ప్రత్యయమనియు (మనిదర్, అవర్ మొద.), 'గళ్', 'పు' అనునవి అమహాద్భహువచన ప్రత్యయములనియు (కుదిరెగళ్, అపు మొద.), గాల్లు వెల్లు సభిప్రాయము. తమిళమునఁ జారిత్రకముగ నిది సరియో కాదో చెప్పవీలులేదు గాని, తెనుఁగు కన్నడములం దట్టి నియమము లేదు. ప్రాచీనకన్నడమున 'అర్' ప్రత్యయము నట్లే 'గళ్' ప్రత్యయమును మహాన్దహతీ బహువచనములందు గానఁబడుచున్నది. తెనుఁగునఁ గొన్నిటియం దనఁగా లకార ముపధగాఁగలిగిన యకారాంత మహద్వాచకముల యందును (బాలురు మొద.), ప్రథమపురుష మహద్వాచకసర్వనామములందును, మఱికొలది స్థలములందును 'రు' పర్ణము బహువచనమును దెలుపుచున్నది గాని తక్కిన యన్నిచోట్లను మహదమహద్వివక్ష లేక 'లు' ప్రత్యయమే వాడఁబడుచున్నది.

ఈ క్రింద నేటి యార్యభాషలయందలి ద్రావిడభాషలతో సంబంధించిన బహువచనసంప్రదాయము వివరింపఁబడినది. ఆయా విషయములు "లింగ్వెస్టిక్ సర్వే ఆఫ్ ఇండియా" (Linguistic Survey of India) అను సంపుటములనుండి యుద్ధరింపఁబడినవి.

(1) ఏక బహువచనములగు దొక్కటే రూపముగల భాషలు: ద్రావిడ భాషలు: తమిళము; ఆర్యభాషలు: మయాంగ్, కుత్నాలి - తర్, పడుమటి భోజ్ పురీ, ప్రామాణికమరాఠీ, కొంకణీ, లహండా, బమ్గలీ, వై - అల్లా, వసీ వెరి, కాశ్మీరీ, సిరాజీ, తోర్వాలీ, మైయా, పడుమటి హిందీ, బ్రజ్, బుందేలీ, మేవాటీ, మాల్వీ, జయపురీ, మాత్వాటీ, పఠో.

వై భాషలలో బహువచన ప్రత్యయములు లే వనుకొనఁగూడదు. కొన్నిశబ్దములకు మాత్రము ప్రత్యయము చేరదు.

(1) (i) ద్రావిడభాషలు: తమిళము: గళ్, గ, అంగ్; కొరవ: గ, గళు,ంగ: కైకాడి: గా, అంగ్; బుర్గండి: అంగ్; కన్నడము: గళు, కళు, గోళ్, గోడ; బిజాపురి: గోళ్; గోలరి: గోడ; సేటనీ: గోట్; కురుమ్వారి: గాండ్లు; బడగ: కళు; గోండి: క,జ్జ్, స్క; కూఇ: గా, ంగా, స్కా; తెలుగు: కులు; బ్రాహ్మి: ఆక్, ఇక్; మళయాళము: గళ్, క్కళ్, అవర్గళ్, ఆర్గళ్, కురుఖు: గురీ; పర్జీ: కుల్; కొలమి: కోల్; భిలీ: కుళ్; నాయికీ: కోర్.

(ii) ఆర్యభాషలు: రాజ్ బంగ్ నీ; గులా*, ఘర్; -హైజోంగు: గిలా; సిల్హెటులోని యాగ్నేయ ప్రదేశమందలి భాష: గుర్; ఉర్; ప్రామాణికమైన అస్సామీ: బిలాక్; పశుమటి అస్సామీ: గిలాక్; కుత్నాల్-వరి: గులా; బమ్గళి: కిలె; వై-అలా: కెలె; వీనీ-వెరి: కిల్, కిలి; గవర్-బతి: గిల, గిలె; జేబాకీ: గన్.

(3) (i) ద్రావిడభాషలు: తమిళము: అర్, ఆర్, ఓర్, అవర్; కొరవ: అర్, అరు, మార్, మారు; కన్నడము: అర్, ఆర్, ఇర్, ఈర్; గోండి: రు; కూఇ: రు; తెలుగు: రు, టు; మళయాళము: అర్, ఆర్, మార్, అన్నార్, అవర్; సంబల్ పురపురుఖు: ఆర్, ఈర్, ఓర్; మాల్తా: ర్; పర్జీ: వర్; కొలమి: ఉర్, ర్; నాయికీ: కోర్.

(ii) ఆర్యభాషలు: బంగాళీ: ఏరా; రాజ్ బంగ్ నీ: రా*, ఘర్: తూర్పు-సిల్హెటు తూర్పుభాగము: రా; గిల్గితీ: రె, అరె; గురేజీ: ఆర్; కన్నాడి: హ్వర్, హ్వరు; మాలీవ్: హోర్; ఖాస్ - కురా: హరు, హెరు; రాజస్థానీ: హోర్, హోరో, హోనో; ఛట్టిస్ గఢీ = హర్.

V. సంపుటము, భాగము I.

బంగాళీభాష (పుట 34).

మనుష్యులపేళ్లకు మాత్రము ప్రథమా బహువచనమున 'ఏరా' అను ప్రత్యయము చేరును: సంతాన్, సంతానే = బాలుడు; బహు. సంతానేరా; ఇతరజీవులపేళ్లకు బహుత్వబోధకమగు నొకపదము చేరును: కుక్కుర్ - సకల్ = కుక్కలు. జడవాచకములకును బహువచన మిట్లే కలుగును: గాచ్ఛ - సకల్ = చెట్లు.

మాన్ భూమ్లోని 'ఖతియా - తార్' భాష (పుట. 91.)

ఏకవచనరూపమే బహువచనమున వాడబడును; కావలసినచో బంగాళీ భాషయందలి బహువచన ప్రత్యయముల నుపయోగింతురు.

రాజ్ బంగ్ సీ భాష (పుట 164)

రా, లేక, గులా అనునవి సామాన్య బహువచన ప్రత్యయములు: బాలక్ - రా, బాలక్ - గులా = బాలకులు; 'గిలా' ను కూడ బహువచన ప్రత్యయముగ వాడవచ్చును. ఈ పదము లొకప్పుడు ప్రాతిపదికమునకుఁగాక షష్ఠ్యైకవచన రూపమునకుఁ జేర్చబడును: ఉదా. సాతేర్ - గులా = సహవాసులు; 'గులా' కు మాఱుగ 'ఘర్' అనియు వాడవచ్చును: చాకరేర్ - ఘర్ = చాకర్లు, సేవకులు; బంధుర్ - ఘర్ = బంధుగులు; సఖిర్ - ఘర్ = స్నేహితులు. కొన్ని ప్రదేశములందు - 'లా' అను బహువచన ప్రత్యయమును జేరును: హి-లా; ఇ-లా=ఇవి; ఐ-లా=అవి; జేయ్ - లా = ఏవి; చాక్రియూ - లా = చాకరులు, సేవకులు; కస్తీ-లా = లంజలు.

మిమెన్ సింగులొని హైజింగుభాషలో (పుట 214) సాధారణముగ బహువచనమున 'గిలా' అనునది చేరును.

తూర్పు సిల్హెట్ లొని తూర్పుభాగమున (పుట 225) మానవులను దెలుపు పదములకు బహుత్వమున - 'రా' చేరును: మానుష్, మానుషే; బహు. మానుష్-రా. ఒకప్పుడు బహువచనమున - ఆర్ ఇన్ అనునదియుఁ జేరును: ఘరాఇన్ = ఇండ్లు; గాసాఇన్ = చెట్లు.

సిల్హెట్ లొని యాగ్నేయ భాగమందలి భాష (పుట 293) కొన్ని బహువచనములు 'హల' ప్రత్యయము చేరి కలుగును: చాయర్ - హల - రే = చాకరులకు. కొన్ని నామవాచకములకు బహువచనమున - గున్, లేక, ఉన్ ప్రత్యయముచేరును; కుఉర్-గున్ = కుక్కలు, ఘోతా - ఉన్ = గుఱ్ఱములు. సాధారణముగ - 'రా' అను నదియే బహువచన ప్రత్యయము.

అస్సామీ భాష.

ప్రామాణికమైన అస్సామీ (పుట 402)

ప్రథమైకవచన రూపములకు '-బిలాక్,' '-బోర్,' లేక '-హత్' అను ప్రత్యయముఁ జేర్చుటవలనఁ బ్రథమా బహువచనరూప మేర్పడును. ఇట్లు చేరినపిదప 'మానుహ్ = మనుష్యుడు' అను పదమునకుఁ జేరినట్లే విభక్తి ప్రత్యయములు చేరును.

పడుమటి అస్సామీ (పుట 414)

-హత్, -హేత్, అనునవి బహువచన ప్రత్యయములు. 'సాకార్ - గిలా-కక్' = చాకరులకు, అనురూపమున రాజబంగ్ సీ బహువచన ప్రత్యయ మగు - గిలాక్ కనబడుచున్నది.

మయాంగ్ (పుట 421)

సకలశబ్ద పర్యాయములగు - 'హాబీ,' - 'లోకెయ్' అనుపదములను జేర్చుటవలన బహువచనము కలుగును. ప్రకరణమునుబట్టి వచనము స్పష్టము కానప్పుడే బహువచన ప్రత్యయము చేరును. 'జెలా' కు 'జెలెయ్' బహువచనమయినట్లే, 'లోక్' అనుదానికి 'లోకెయ్' అనుపదము బహువచన రూపమైనట్లు తోచుచున్నది.

సంపుటము V-భాగము II.

బిహారీ భాష.

మైథిలీ (పుట 26)

సముదాయ వాచకములగు - సబ్, - సబహీ, - లోక్ అనుపదము లఁజేర్చుట వలన బహువచన మేర్పడును. నేనా = బాలుడు; బహు. నేనా - సబ్; నేనా-సబహీ; నేనా - లోకని = బాలురు.

మగహీ (పుట 38)

పదముతుది దీర్ఘాచ్చు హ్రస్వమయి, దానివై 'స్' చేరుటవలన బహు వచన మేర్పడును. ఘోరా = గుఱ్ఱము; బహు. ఘోరన్; ఘర్ = ఇల్లు; బహు. ఘరన్. - సబ్, - లోక్, అను సముదాయవాచకపదములను జేర్చుట వలన గూడ బహువచన మేర్పడును: ఘోరా-సబ్ = గుఱ్ఱములు; రాజా - లోక్ = రాజులు.

భోజ్ పురీ (పుట 50)

పదము తుది దీర్ఘాచ్చును హ్రస్వముచేసి - ని, - న్, - న్, అను చేర్చుటవలన బహువచనమేర్పడును: ఘోతా = గుఱ్ఱము; బహు. 'ఘోతిన్, ఘోతిన్, ఘోతిన్; ఘర్ = ఇల్లు; బహు. ఘరని, ఘరన్, ఘరన్. సబ్, లోక్, మొదలగు సముదాయవాచకపదములఁ జేర్చియు బహువచనమును జెప్పవచ్చును: ఘోతా - సబ్; రాజా - లోక్.

కుత్నాలి-తర్ (పుట 147)

బహువచనరూపమునకును నేకవచనరూపమునకును భేదము లేదు. కాని, మానవవాచకపదములకు బహువచనమున - 'గులా' చేరును: మునిన్ - గులా-కే = సేవకులకు; బాబు-గులా-క్ = బాబులకు.

పడుమటి భోజ్ పురీ (పుట 249)

ఏక బహువచనరూపములకు భేదములేదు.—అన్ అను బహువచన ప్రత్యయ మరుదుగ వాడుకయందున్నది.

నాగ్ పురియా (పుట 280)

‘మన్’ అను బహువచన ప్రత్యయ మీ భాషలోనికి ఛటీస్ గణీ భాష నుండి వచ్చినది. ఇదియైనను ప్రాణివాచకపదములకే చేరుచుండును.

ఒటియా.

ప్రామాణికభాష (పుట 380)

(1) మహాన్మహాతీవాచకములు, స్థలములు:—మానే; ఉదా. పురుష-మానే; వ్యవహారమున ‘పురుషే’. - ‘మానే’ కు మాటుగ - ‘దల, - లోక’ మొదలగు సముదాయవాచకపదములను వాడవచ్చును. ఇవి చేరునప్పుడు ఏకవచనమునందువలెనే బహువచనమునందు విభక్తిప్రత్యయములు చేరును.

(2) తిర్యగ్జడవాచకములు:—నబు, - నకల, మొదలగు సముదాయవాచకముల జేర్చుటవలన బహువచన మేర్పడును.—మానప్రత్యయము చేరినచో నది -‘మాన’ అని నిలుచును గాని - మానే యని కాదు.

సంపుటము VI.

తూర్పు హిందీ.

ప్రామాణికభాష.

(1) వే, వనె, వన్; (2) నె, అన్; (3) ఇన్.

బఘేలీ.

ఏ, ఏ.

ఛ ట్రిస్ ఘటీ.

మన్ (తఱచుగ దీనిని చేర్చకుండుటయుఁ గలదు), సబ్, సబ్, సబ్బ, జేమా, జేమ్మా, అనువానిని పదములకుఁ బూర్వమునఁ జేర్చియు బహువచనము చెప్పవచ్చును. వీనిని జేర్చునప్పుడు - మన్ ప్రత్యయమును చేర్చినఁ జేర్పవచ్చును.

సంపుటము VII.

మరాఠీ.

ప్రామాణికభాష.

(1) ‘అ’కారాంత పుంలింగపదములకు బహువచనము ‘అ’కు మాటుగ ‘ఏ’ చేర్చుటవలనఁ గలుగును: ఘోడా, ఘోడే. తక్కిన పుంలింగశబ్దములకు బహువచన మేకవచనరూపమే.

(2) (i) చాల స్త్రీలింగశబ్దములకు 'ఆ' చేర్చుటవలన బహువచన మేర్పడును:—జీభ = నాలుక; జీభా = నాలుకలు.

(ii) ఊ కారాంతములగు కొన్ని స్త్రీలింగశబ్దములకు బహువచన మున మార్పు గలుగదు: దారూ = సారాయి, సారాయిలు.

(3) 'ఏ' అంతమందుగల నపుంసకలింగశబ్దములకు బహువచనమున తుది 'ఏ' కారము 'ఈ' గా మారును: తాళే = చెఱువు; తాళీ = చెఱువులు. తక్కిన నపుంసకలింగపదముల కన్నిటికి బహువచనమున 'ఏ' వచ్చును: ఘోర = ఇల్లు; ఘోరే = ఇండ్లు; మోతీ = ముత్యము; మోతీ = ముత్యములు.

(4) ఇ దుదంతశబ్దములకు బహువచనమున మార్పు గలుగదు: కవి = కవి, కవులు; ధేను = ఆవు, ఆవులు.

కొంకణీ.

ఈ భాషయందు నామవాచకముల బహువచనము ప్రామాణిక మరాఠీభాషయందువలెనే కలుగును; కాని స్త్రీలింగ బహువచన ప్రత్యయములు 'ఓ, ఈ, ఒ' లును, బలహీన ప్రాతిపదికముల నపుంసకలింగ బహువచన ప్రత్యయము ఆ యును నగును. రాణ్యో = రాణులు, పురస్కార = పండ్లు. ఇతర బహువచన ప్రత్యయములు.

ప్రథమ ఏక.

పుం. ఊ: పుతు = కొడుకు

స్త్రీ. అ: ధువ = కూతురు

ఇ: పోతి = కూతురు

నపుం. అ: చిత్తల = జింక

ప్రథమ బహు.

అ: పుత = కొడుకులు.

ఒ: ధువై = కూతులు.

ఈ: పోతీ = కూతులు.

అ: చిత్తల = జింకలు.

హాలబీ.

ఫర్తినీఘటిలో వలె నిందు బహువచనము - మన్ చేర్చుటవలన గలుగును: బాబా - మన్ = తండ్రులు; సాధారణముగ బహువచన ప్రత్యయము చేరదు; లేదా, సముదాయవాచకపద మొకటి చేరుచుండును: హున్ = వాడు; హున్ - మన్ = వారు; నొకర్ - నబో - కే = నొకరులకు; ఖుబే - ఘోడా, లేక జుగే - ఘోడా = గుఱుములు.

సంపుటము VIII-భాగము I.

సింధీ.

ఏకవచనరూపమే బహువచనముగ నుండును. ఒకప్పుడు దానికి ఊ చేరును; ఒకప్పుడు ఏకవచనము తుదిని 'అ' అను నస్వప్రాచ్చ చేరి బహు త్వము తెలుపబడును.

లహండా.

దీని ప్రామాణికభాషలో నాటు విధములుగ బహువచన మేర్పడు చున్నది. ఈ యుదాహరణముల నలన నీ విషయము బోధపడును.

- (1) ఘోటా - ఘోటే; (2) కుక్కుర్ - కుక్కుర్; (3) ఘర్ - ఘర్; (4) గల్ల = మాట - గల్లా; (5) అక్ష - అక్షీ; (6) హాఖ్ - హాఖూ.

సంపుటము VIII-భాగము II.

నర్ది కు లేక పిశాచభాషలు.

బష్గలీ.

ఈ క్రింది యుదాహరణములన నిందలి బహువచన విధానము బోధ పడగలదు :

ఏక.

బహు.

i. తొత్త = తండ్రి

తొత్త; తొత్త - కితె = తండ్రులు.

ii. ముఖ్చీ = మనుష్యుడు

ముఖ్చీఆన్ = మనుష్యులు.

* iii. అర్ఖు = ఎద్దు

అర్ఖె = ఎడ్లు.

iv. గబ - ఆవు

గో (ఆవులు)

v. కుటి = కుక్క

కుటి = కుక్కలు

vi. గక్కున్ = జింక

గక్కుసో = జింకలు.

వై - అలా.

ప్రకరణమునుబట్టి స్పష్టపడనప్పుడు తప్ప సాధారణముగ బహువచన మున నేకవచనరూపమే యుండును. బహువచనమును బ్రత్యేకముగఁ దెలుప వలసినప్పుడు సముదాయవాచకపద మొకటి చేరును: — మనష్ = మనుష్యుడు; మనష్ - కెలె = మనుష్యులు; త్ర = ఎద్దు; ఎచ్చు-త్ర = ఎడ్లు; తత-తతె - కెలె, గుట్ - గుటె.

వసీ-వెరి, లేక, వెరొన్.

బహువచన మనేకవిధములుగ నున్నది. ఉదాహరణములు:—

ఏక.

బహు.

(1) యా = తండ్రి

యా-కిల్, యా-కిలి.

(2) లుష్టు = కొమార్తె

లుష్టు-కిల్, లుష్టు-కిలి.

పిఎ = కొడుకు

పిఎ; పిఎ-కిలి.

వజ్జెమి = మనుష్యుడు

వజ్జెమి.

వెస్తై = ఆడుది

వెస్తై.

ఈరి = గుఱ్ఱము

ఈరి.

రెష్టై = ఎద్దు

రెష్టై.

గూత్ = ఆవు

గూత్.

కిరుఖ్ = కుక్క

కిరు.

గవర్ బతి, లేక నర్నాతీ.

బాబ్ = తండ్రి, బాబ్ - గిల; జో = కొమార్తె, జో - గిల;

తాటి = మనుష్యుడు - మనుష్ (బహువచనము లేదు.)

గిలె, - నమ్మే మొదలగు సముదాయవాచక పదములను జేర్చుటవలన బహువచన మేర్పడును.

పమాయి.

ఈ క్రింది యుదాహరణములవలన నాయు బహువచన ప్రత్యయము లను దెలిసికొనవచ్చును:—

ఏక.

బహు.

(1) తాతీ (తండ్రి)

తాతీ - లాన్.

ప్రథమేతరవిభక్తి: తాతిన్

తాత్ - కులీ, తాత్ - కులియ్, తాతీ - లాన్

(2) ఆద్ అమి = మనుష్యుడు

ఆద్ అమి, ఆదమన్.

(3) వేయ (కొమార్తె)

వేయిల

ప్రథమేతరవిభక్తి: వేయ్ అన్ వేలయ్ అనా, వయ్

తూర్పు పమాయిభాషలో బహువచనమున - ఏలా అను ప్రత్యయము చేరును: గోతా - గోతేలా. పడుమటి పమాయిభాషలో - ఏలా, లేక - లా అను ప్రత్యయముకట్టే బహుత్వమును దెలుపును.

భోవారు.

(1) సాధారణముగ నేకవచనరూపమే బహువచనమునందును నుపయోగపడును.

(2) ఒకప్పుడు - అ, - ఆన్, - ఎన్ అనునవి బహువచన ప్రత్యయములుగఁ జేరును.

షినా.

గిల్గిలీ.

రె, - ఆరె, అనునవి కొన్నియెడల బహువచన ప్రత్యయము లగును: దారె = కొడుకులు; పేజారె = చెప్పలు; దీజారె = కొమార్తెలు.

గురేజీ.

ఒకప్పు డీ భాషయందు బహువచనము - ఆన్ ప్రత్యయమును జేర్చుట వలనఁ గలుగును : సన్స్ = అక్కచెల్లెలు; సజోర్ = అక్కచెల్లెండు.

కోహిస్థానీ.

ఒకప్పుడు - ఆల్ అనునది బహువచన ప్రత్యయమగును : ఈస్ = స్త్రీ; ఈసాల్ = స్త్రీలు.

పిశాచభాషలగు కాశ్మీరీ, సిరాజీ, తోర్వాతీ, మైయా, మొదలగు వానిలో నొకప్పుడు బహువచనమున నేకవచన రూపమే వాడుకయందున్నది.

సంపుటము IX - భాగము I.

సడుమటి హిందీ.

ఆకారంత వుంలింగ తద్భవశబ్దములకు మాత్రము 'ఆ' కు బదులు 'ఏ' చేరి బహువచన మేర్పడును. ఆ శబ్దములందును బంధుత్వ వాచక శబ్దములు బహుత్వమున నట్లే నిలుచును. ఇతరవర్ణము లంతమందుగల శబ్దముల కేక బహువచనములందు భేదములేదు.

కనౌజీ.

విశేష్యములకును సర్వనామములకును గూడ - హ్యార్, - హ్యారు అను ప్రత్యయములను జేర్చుటవలన బహువచన మీభాషయం దేర్పడును.

సంపుటము IX - భాగము II.

బ్రజ్; బుందేలీ, మేవాటీ, మాల్వీ, జయపురీ, మత్వాణీ, భాషల యందు బలహీన పుంలింగశబ్దములకు బహువచన ప్రత్యయము చేరదు. మాల్వీభాషలో - 'హోర్' అను ప్రత్యయము చేరును.

సంపుటము IX-భాగము II.

పహాణీ, గుజరీ భాషలు.

ఖాస్ - కురా

- హరు ప్రత్యయముఁ జేర్చుటవలన బహువచన మేర్పడును. ఒక వృద్ధుడు - హెరు కూడఁ జేరును: ఉదా. చాకర్ - హరు; కేటూ - హరు మొదలయినవి. ఈ ప్రత్యయము తిర్యగ్జడ వాచకములకుఁ జేరదు. చూ. మాల్వీ - రాజస్థానీ: - హోర్, -హోరో, -హోనో; కనౌజీ: హ్యో; హ్యోర్; ఛటిన్ గణీ: - హర్.

సంపుటము X.

ఐరేనియన్ భాషలు.

పస్తోభాషలోఁ గొన్ని శబ్దముల బహువచన మేకవచన రూపముగనే యుండును. ఓర్తుణీ భాషలోఁ గొన్ని శబ్దములకు - అన్నీ, - గన్నీ ప్రత్యయ ములుచేరి బహువచన మేర్పడును: హాతీ = ఏనుఁగ; హాత్యన్నీ = ఏనుఁగులు; మాహీ=చేప; మాహీ-గన్నీ = చేపలు. జోబాకీ, సంగ్లీచీ, లోక ఇష్కాష్టీ భాషలో నొకప్పుడు - గన్ చేరి బహువచన మేర్పడును.

ద్రావిడభాషలలో బహువచన ప్రత్యయములు.

ఇక ద్రావిడభాషలలో బహువచన విధానమును వివరింపము.

(1) కొన్ని ద్రావిడభాషలలో తిర్యగ్జడ వాచకములకే బహువచన రూపములందు భేదములేదు.

(2) ఆ యా భాషల యందు చేరు బహువచన ప్రత్యయములు:

(i) తమిళము: అ, అర్, గళో; వ్యవహారముగ: గ, ఆళో, ఆ, ఆంగ్; మ్.

కొరవ : అర్, అరు, మార్, మారు, గ, గళు,ంగ.

కైకాడి : గా, ఆంగ్.

బుర్గండి : ఆంగ్.

(ii) కన్నడము : గళు; వ్యవహారము: గోళో, గోడ; ల్, లా; అర్ అర్, ఇర్, ఈర్; మ్.

బిజాపురీ : గోల్.

గోలరీ : గోడ్.

సేటనీ : గోట్.

కురుమ్వారీ : గాండ్లు.

బడగ : కళు.

(iii) గోంఱీ : క, జ్, స్క, రు.

(iv) కూఱ : రు, వి, గా,ంగా, స్కా.

(v) తెలుఁగు : లు, రు, కులు; ము, టు.

(vi) బ్రాహ్మణ : ఆక్, ఇక్.

(vii) మళయాళము: గల్, క్కల్; అర్, మార్, అన్నార్, అవర్గల్, ఆర్గల్; లు.

(viii) కురుఖు : ఆర్, గునీ.

(సంబల్ పురమున) : ఆర్, ఈర్, ఓర్.

(ix) మార్కొ : ర్.

పర్జీ : ఏర్, ల్, కుల్.

కొలమి : ఉల్, కోల్, ఉర్, ర్.

బసేమునందలి భిలీభాష : ల్, కుల్.

నాయీకీ : కోర్, ల్.

పై ప్రత్యయములకును నేటి యార్యభాషలలోని ప్రత్యయములకును

బహువచనమునఁ గల పోలిక లీక్రింద వర్ణకరింపఁబడినవి.

(4) (i) ద్రావిడభాషలు: తమిళము: ఆల్, కన్నడము: వ్యవహారము-ల్, లా, తెలుఁగు: లు: పర్జీ: ల్, కొలమి: ఉల్; భిలీ: ల్; నాయీకీ: ల్.

(ii) అర్యభాషలు: సిత్తైటు ఆగ్నేయభాగము: హల; పషాయి: లాన్; లాన్; ల; ఏలా; లా, కోహిస్థానీ: ఆల్.

(5) (i) ద్రావిడభాషలు: తమిళము, మళయాళము, తుళు, కన్నడము, తెలుఁగు: మ్, ము (సర్వనామములందు) కొరవ: మార్, మారు; మళయాళము: మార్, అన్నార్.

(ii) ఆర్యభాషలు: ఒటియా: మానీ, మాస; ప్రామాణిక ప్రాచ్య హిందీ: వే, వనె, వన్; హాలబీ: మన్; సింధీ: డా; నాగ్ పురియా: మన్; చట్టిన్ గణీ: మన్.

(6) (i) ద్రావిడభాషలు: తమిళ మళయాళములు: అ.

(ii) ఆర్యభాషలు: పడుమటి భోజపురి: అన్; ప్రామాణిక మరాఠీ. ఆ; కొంకణీ: ఓ, ఒ; లహండా: ఆ; వనీ-వెరి: ఒ; భోవారు: అ, ఆన్, ఎన్.

పై వివరణము వలన ద్రావిడార్యభాషలకు బహువచనమున గల సన్నిహిత సంబంధము స్పష్టపడె గలదు. ద్రావిడభాషలనుండి యార్యభాషలు భారతవర్షమున దంతటను నీ ప్రత్యయముల నెరవు తెచ్చుకొన్నవని కొందఱు అనవచ్చును. అయినను గావచ్చును; ఆర్యభాషలింగము ద్రావిడభాషల కెట్లు సంబంధించియున్న ప్రాచీన యీ యెరవువాదమును గూర్చి యాలోచింపము.

ద్రావిడభాషలలోని బహువచన ప్రత్యయముల యుత్పత్తి.

ప్రాచీన ఇండో-ఆర్యభాషలలోని ద్వివచనము మధ్యఇండో - ఆర్య యుగమునాటి కంతరించినది. ప్రాకృతములలో ద్వివచనములేదు. అదువాతి కాలమున నేకబహువచనముల భేదముగూడ గొన్ని యార్యభాషలలో లోపించినది; కొన్నిటిలో మిగిలినది. ప్రాచీన బహువచన ప్రత్యయము లందలి తుదియచ్చులు లోపించుటచే నేకబహువచన రూపములకు గొన్ని భాషలయందు భేదములేకుండఁ బోయినది. ఇట్లు బహువచన ప్రత్యయములోపించుట తృతీయయందును షష్ఠీయందును దప్ప తక్కిన యన్నివిధ క్తులందును గలిగినది. వికారమునొందిన తృతీయా బహువచన ప్రత్యయమును, షష్ఠీ బహువచన ప్రత్యయమును సామాన్య బహువచన ప్రత్యయముగా నాయా భాషలయందు సంక్రమించినది. 'భిన్' ప్రత్యయ ప్రాకృత రూపముగు అహి, ఏహి, హి, అనునవి బంగాళీ, ఒరియా, బిహారీ, మున్నగు భాషలయందు అఇ, లుగామాటి, ప్రథమా బహువచన ప్రత్యయముగాఁ గూడఁ గొన్నించుచున్నది. ఉదా. బం. లోకే; సబే మొదలయినవి.

'ఆనామ్' అను షష్ఠీబహువచన ప్రత్యయము ఇతరవిభక్తుల బహువచన ప్రత్యయముగాఁ జేరుట బంగాళీ మున్నగు భాషలలో స్పష్టముగఁ గాన నగును. ఈ 'ఆనామ్' అను ప్రత్యయము 'ఆన్, అన్, ఆణ్, అణ్, ఆల్' లుగా మాటి దేశవాచకముగా భారతవర్షమున ననేక ప్రాంతములను దెలుపుచున్నది. 'భోటాన్' = భోటానామ్ (దేశ); కోల్హాన్ = కోల్హా (కోలుజాతి) నామ్ (దేశ); మళయాళమ్ = మలయా (పర్వతదేశ) నాం (దేశ); కొంకణము = కొంగా (కొంగుదేశమువారు) నాం (దేశ); తెలింగా (తెలుగువారి) కామ్ (దేశ) మొదలయినవి. మళయాళ శబ్దప్రత్యయము జెప్పుచు కాల్డువెల్లు - ఆళప్రత్యయము 'ఆల్ = ఏలు' అను ధాతువునుండి పుట్టినదని చెప్పట సరికానట్లు తోచుచున్నది.

‘అహి = అఇ = ఏ’ యను తృతీయా బహువచనప్రత్యయమును, ‘అనామ్ = ఆన్, ఆణ్, ఆళ్, అన్, అళ్’ అను షష్ఠీబహువచనప్రత్యయమును సర్వవిభక్తి సామాన్యప్రత్యయముగ నేర్పడని సందర్భములం దన్ని యాధునికార్యభాషలయందును సముదాయవాచక శబ్దములను జేర్చి బహువచనములను జెప్పికోనుట పరిపాటి యైనది. ఇట్టి సంప్రదాయము ప్రాకృతమునందే పొడచూపినది. బహువచన ప్రత్యయములుగ నార్యభాషలందు గల సముదాయవాచకములలో ‘జన = జన్; గణ = గణ్; గళ్; మన, మాన = మనుష్య; అనేక = అనేక, అనే, నే; సకల = సకల్, సవల; లోక = లోక; సర్వ = సభ, సబ, సబ్; సమస్త, సస్తు; కుల = కుల్, గుల, గుల్’ అనునవి ముఖ్యములై నవి. వీనికిని నాయా ద్రావిడభాషా బహువచనప్రత్యయములకును గల సంబంధము సులభముగ బోధపడఁ గలదు. గణ = గణ్ = గళ్; మన = మ్, మ, ము; లోక = లోక = లు; కుల = గుల, కుల్, గుల్, మున్నగు వ్యుత్పత్తులు స్పష్టముగనే యున్నవి. కాని, ద్రావిడభాషల కార్యభాషా సంబంధము నొల్లని కాల్డువెల్లు, సునీత్ కుమార్ ఛాటర్జీ ప్రభృతు లీ సంబంధము నేర్పఱుచుట భ్రమజనితమని యందురు; ఎందుకో తెలియదు; తామును ద్రావిడభాషా బహువచనప్రత్యయములకుఁ దగిన వ్యుత్పత్తిని చెప్పజాలరు.

స్వామినాథ అయ్యరుగారు ‘కళ్’ ప్రత్యయమును ‘క+ళ్’ గా విభజించి ‘క’-వర్ణము స్వార్థిక క-ప్రత్యయముగ నిర్వచించిరి. అయినను గావచ్చును. అప్పుడు ‘లు, ళ్’ ప్రత్యయముల వ్యుత్పత్తిని జెప్పవలెను. ఈ ‘ల్’ అనునవి ఇండో - జెర్మానిక్ ప్రథమా విభక్తిక ‘క్త’ (చూ. భరన్ మొదలయినవి) నుండి కలిగినదని అయ్యరుగా రనిరి. మహాతీ ప్రత్యయమగు ‘ల్, ళ్’ లు గూడ ‘క్త’ భవములనియే వారు నిర్వచించిరి. ఇట్లనుటకంటె నితర కార్యభాషా బహువచనరూపములందలి ‘ల’ కారమునకువలె దీనికిని ‘లోక’ శబ్దమునుండి వ్యుత్పత్తిని గల్పించుట సమంజసము.

మహాన్నహాతీ ప్రత్యయమగు ‘ర్, రు, లు’ అనువానికి సరిపోవు రేఫ యుక్త బహువచనప్రత్యయము లనేకములగు నిండో-ఆర్యభాషలయందున్న త్రింతకుముందే తెలుపఁబడినది. ఈ బహువచనరేఫము సుత్పత్తినిగూర్చి విచారింపవలసియున్నది. బంగాళీభాషలో సర్వసాధారణమగు ప్రథమా బహువచనప్రత్యయములు, ‘- రా,’ ‘- ఏరా,’ అనునవి. ఇవి ద్రావిడభాషల యందువలె మనుష్యులపేళ్లకు మాత్రము చేరును: ఇట్లే, రాజ్ - బంగ్ సీ, తూర్పు-సిల్హెట్ భాషయందును గానవచ్చుచున్నది. దర్దికు (పిశాచ) భాష యగు ‘షినా’ లో - ‘రె’, - ‘ఆరె’ అనునవి బహువచనప్రత్యయములు; గురేజీభాషలో - ‘ఆర్’, కనాజీ భాషలో - హ్వార్; హ్వరు, అను ప్రత్యయ

ములు బహువచనబోధకము లగుచున్నవి. బ్రజ్జ, బుందేలీ, మేవాటి, మాల్వీ, జయపురీ, మాత్వాటి, భాషలలో - 'హా' అను బహువచన ప్రత్యయము గలదు. ఖాన్ - కురా భాషయందు 'హీ', 'హె' అనునవి గలవు. ఈ భాషలన్నియు నార్యభాషలే. ద్రావిడభాషా ప్రత్యయముగు '-రు' వర్ణ మిన్నిభాషలయందును జొరబడినదని చెప్పవలయును, నాయా యార్యభాషలయందువలె నిందును నున్నదనియు, ద్రావిడభాషలును నీ విషయమునఁగూడ నార్యభాషాలక్షణమును గలిగియున్నవనియు, నా భాషలలో నా ప్రత్యయమెట్లు కలిగెనో ద్రావిడభాషలయందును సట్లే కలిగినదనియుఁ జెప్పట యుక్తముగదా.

బంగాలీభాషలోని యీ -రా, -ఏరా, అను బహువచనప్రత్యయములఁ గూర్చి ఛాటర్జీగారి రిట్లు చెప్పుచున్నారు. ఈ ప్రత్యయములు షష్ఠీ బహువచనములు. తొలుత వీని తరువాత సముదాయవాచకములగు 'మీ', 'నకల్' మొదలగు పదములుచేరి, ప్రథమా రూపము లేర్పడుచుండును. రాసిరా నా సముదాయవాచకశబ్దముల యావశ్యకత తగ్గిపోయి - రా, - ఏరా, ప్రత్యయము లంతమందుగల రూపములు ప్రథమా బహువచనరూపములుగ నిలిచినవి. రేఫమంతమందుగల సర్వనామ బహువచనరూపములు నిష్ఠీ కలిగినవి. తొలుత 'అమ్మారా - (అమారా-, ఆమరా) సాబా = మేము (కష్ట. ఆమ్); తోమ్మారా - (తోమారా-, తోమరా-) సాబా = తమగు = మీరు; అను మొదలగు రూపములుండి 'అమరా, తోమరా' మొదలగు షష్ఠీ బహువచన రూపములే ప్రథమా బహువచనరూపములుగ భాషయందు నిలిచినవి. ఇట్లే ఏ-రా, ఏరా సబ్ = వీరు, వీరందఱు; తా-రా = వాడు, తాడు, అను రూపములును గలిగినవి. ద్రావిడభాషలయందలి బహువచన - రువర్ణమును నిట్లే కలిగియుండవచ్చును.

తెనుఁగున బహువచనము.

తత్సమపదముల బహువచనము.

తత్సమాచ్చికపదము లన్నిటిమీఁదను తెనుఁగున - లువర్ణము బహువచనమున సాధారణముగఁ జేరుచుండును. తత్సమశబ్దములలో నది మహద్వాచకమగు డుజ్ ప్రత్యయస్థానమున వచ్చును. డుమంతములు కాని శబ్దములపై నది యాగమముగానే చేరును. ము, వు, వర్ణకము లంతమందుగల శబ్దములకు - ము, వు వర్ణకేతరవిభక్తులు పరంబగునపుడు ప్రథమైకవచనేతరవిభక్తులందు డుజ్జర్ణకము లోపించినట్లే యీ ము, వు వర్ణకములును లోపించుననియు, కాని యవి మఱల నాగమరూపమునఁ జేరుచుండుననియు

ము, వు, వర్ణకములకు వర్తించు వ్యాకరణవిధు లాగమము-, -వు, వర్ణకములకును వర్తించుననియు వైయాకరణులు చెప్పుచున్నారు. ఇట్లు చెప్పుట శాస్త్రార్థముగాని వాస్తవికముకాదు. ము, వు, వర్ణకములు నిజముగ లోపింపను లేదు; మఱల నవి యాగమాక్షరములుగఁ జేరనులేదు. తత్సమము - వర్ణకాంతశబ్దముల మువర్ణక మెన్నడును లోపింపదు; కాని, తత్సమవు-వర్ణకము ప్రథమైకవచనేతర విభక్తులందు బహుళముగ లోపించుట గలదు; ఉదా: వజ్రములు, రథములు, వనములు; రాహువులు, రాహులు; సానువులు, సానులు; తరువులు, తరులు; కృకవాకువులు, కృకవాకులు;- మధువులు, వధువులు, క్రతువులు మొదలయినవి. (మధులు, వధులు, క్రతులు మొదలగు బహువచనరూపములు గానరావు.) బహువచనములు, ల-వర్ణకములును, ప్రత్యయాగమరూపమగు సకారమును పరమగునపుడు ప్రథమైకవచనమందు వర్ణకముగాను, వైయాకరణుల ప్రకార మాగమముగాను వచ్చిన 'ము' వర్ణకమునకు లోపమును దత్పూర్వస్వరమునకు దీర్ఘమును గలుగుచుండును. లోకవ్యవహారమున నీ కార్యము నిత్యము; గ్రంథములందలి యీ కార్యమును గూర్చి చిన్నయనూరి వైకల్పికత్వమును బెలుపుచు 'ఒకానొకచో' నట్లగునని సూత్రమునందుచేర్చి తత్సూత్రవివరణమున 'ఒకానొకచోట' ననుటచేత నీ కార్యంబునకుం బ్రయోగవైరళ్యంబు సూచింపఁబడియే' నని వ్రాసెను. ఈ వివరణము నాధారముగాఁ జేసికొని యనేకులు నేఁ డిట్టిరూపము లసాధువులనుకొని వానిని వ్రాతలయందు నిషేధించుచున్నారు. ఆంధ్రశబ్దచింతామణిలో "వికృతైః స్వభిః స్వలోపో మోర్దీప్లు శ్చాత ఆదిమన్య భవేత్" అను సూత్రమున ములోప తత్పూర్వస్వరదీర్ఘ కార్యములు వికృతిశబ్దములయందు కలుగునని చెప్పఁబడినది. గీని నాధారముగఁ జేసికొని "సంస్కృతపదంబు గృతులఁ దత్సమము సేయునపుడు ముత్వమయిన దీర్ఘమయినఁ జెల్లు' నిత్యాద్యాధునికానాం లక్షణ మతీవ దూషణగ్రస్తమితి స్పష్టమేవ" అని యహోబలుండు చెప్పినాఁడు. కాని, వెంటనే 'మానుగ ధృతరాష్ట్రుడు ప్రాణానం గలుగంగ' అను తిక్కన ప్రయోగము స్వరణకు రాఁగా, 'ప్రాణానన్' అను రూపమునకు సాధుత్వముం గల్గింపనెంచి 'ఉతామత్ర (పాతాంతరము: అనంబుద్ధా) భవే ద్వా వు రస్త్రియాం ల్వాదివర్ణకే, ప్రాయశో వైకృతపదే లోపో దీర్ఘశ్చ మోర్దీప్లుకే" అను సధర్వణకారికయందు ప్రాయికముగా వైకృతపదములందు మువర్ణ లోపమును బూర్వస్వరమునకు దీర్ఘమును గలుగునను ప్రాయోగహాణముచేఁ దిక్కనప్రయోగము సాధు పగుచున్నదని తెలిసికొనుచున్నాఁడు. ఈ సమాధానము తత్సమశబ్దములవిషయమున నెట్లు పోనఁగునో తెలియదు. 'ప్రాయికముగా వైకృతపదములం దీకార్యము కలుగు'

ననుటచే వైకృతపదములం దీకార్య మొకప్పుడు కలుగుననియే యర్థమగును గాని తత్సమపదములందు కలుగునని బోధపడదు. కావున నాంధ్రశబ్దచింతా మణ్యధర్వణకారికల మతమున ములోప, తత్సూర్వస్వరదీర్ఘములు వికృతి పదములకే చెల్లుననుట నిశ్చయమగుచున్నది. నన్నయ భారతభాగవతమున తత్సమ పదములందుగాని, వైకృతపదములందుగాని యిట్టి మార్పుకలుగుట కుదాహరణములు కానరావు; కాని, నాటిశాసనములలో నిట్టిరూపములు కాన్పించుచునే యున్నవి. తత్సమములందు: దీపానకు (ద. ఇం. శా. IV. 939; 1000; V. 1005); వైకృతములందు: మిరియాలు (ద. ఇం. శా. V. 65, 66); గుండానకు (ద. ఇం. శా. V. 1114); కుంచాలు (ద. ఇం. శా. IV. 1064; V. 68.) అహోబలు ననుసరించి కావలయుఁ జిన్నయసూరి తన సూత్రమును దత్సమపరిచ్ఛేదమునఁ జేర్చి 'ప్రాయశః' అనుపదమును 'ఒకానొకచో' నని యాంధ్రీకరించినాడు. కాని, యాతఁ డనుకొని నట్లేకార్యమునకు వైరశ్యము లేదు. లోకమున 'ములు' అంతమందుగల బహువచన రూపములు లేనేలేవని చెప్పవచ్చును. గ్రంథములందును ములోప తత్సూర్వస్వరదీర్ఘములు గల బహువచనరూపము లనేకములు ప్రయోగింపఁ బడియున్నవి. కాని యీ రూపము లసాధువులను సభిప్రాయమాధునికలాక్షణికుల కందఱకును విడువకున్నది. కూచిమంచి తిమ్మకవివంటి యుదాహరణాత్మణికుఁడగు నాడ నిట్టిరూపములు గ్రామ్యములనియే తలంచినాడు. అతఁడు తన నర్వలక్షణ సారసంగ్రహమున (విభక్తిప్రకరణము, 14), 'వనము, కాలము, ప్రాణము, ధనము, డెండ, మన ముకారాంతములకు నా తెనయు నొక్కతఱిని మూల్వోయి దీర్ఘముల్ దాపలి దెనవర్ణములకు విభక్తులనుచ్చు సభవ' యని వ్రాసినను, గ్రామ్యత్వమును నిర్ణయించునట్లున, 'తగిలివర్ణంబు, లెక్కువ తక్కువలుగ నియమమెడలించి పల్కునవియె తలంప గ్రామ్యమగుచుండఁ బరులఁ దెగఁడెడుచోట్లఁ జెప్పఁదగునవి కలఁదాతశిఖరినదన'; ప్రాకటముగఁ గృతులనాకడ నీ కడయనుచుఁ బలుకుచోట నాడ నీడ యనిన వర్ణలోపమగు ఫలములకు 'ఫలాలనంగ హెచ్చు నీలకంఠ' అని వ్రాయుటచే ఫలాలను రూపము గ్రామ్యమనియే యాతఁడు తలంచినాడు. ఇట్లే యిప్పటి పండితులును దలంచుచున్నారు. ఇట్టి ప్రయోగములకు గ్రంథములనుండి కొన్ని యుదాహరణములు:

తల్లి! యన్నిది నాలకేనియు సుధాధారారసస్యందియై యుల్లంబున్ సుఖియింపఁజేయు పలు కట్టోవింటి (భీమ. II. 120); రసాలాలు (చంద్రశే. I. 12); కొన్నిది నాల ఋణానుబంధముల్ (రాధామా. III. పు. 44); తోరణాలమేల్కట్టు (రాధామా. III. పు. 59); దినాలలో (రాధామా. III. పు. 69); దైవాలఁ బ్రార్థించి (తొండమాన్. ఆం. సా. పరి. ప. 1913, పు. 315); మొదలయినవి.

డు మంతశబ్దముల ప్రథమైకవచన డుష్వర్ణమునకు బహువచనమున లోపముగలిగి దానిస్థానమున బహువచనమున లుప్తము చేరును. ఉదా: పురుషుడు, పురుషులు; బ్రాహ్మడు, బ్రాహ్మలు (ద. ఇం. శా. VI. 1096); ఆత్రేయ గోత్రుడు, ఆత్రేయ గోత్రులు; - 'గోత్రులు' అని కూడఁ గలదు. (ఆత్రేయ గోత్రులైన - ద. ఇం. శా. VI. 982.) ఇట్లే, వ్యవహారమున 'రాముల్లు, భీముల్లు' మొదలయిన బహువచనరూపములు కానవచ్చుచున్నవి. కాని, 'అదంతమయి దీర్ఘపూర్వలోపధంబయిన మహద్వాచక తత్సమ పదములందు విభక్తి లకారమునకు బహువచనమున రేఫమగును': 1 ఉదా. బాలుడు, బాలురు; నృపాలుడు, నృపాలురు మొదలయినవి. దయాళు, కరుణాళు², కృపాళు మొదలగు మతుబర్ధక - ఆళు ప్రత్యయాంత శబ్దములు ఉదంతము లయినను వానికి బహువచనమున రేఫమే వచ్చును. 'చోళుడు' అనునది తత్సమపదమైనచో దానికి బహువచనమున 'చోళురు' అను బహువచనరూపము కలుగునేమో తెలియదు; 'చోళులు' అనురూపము నుప్రసిద్ధముగా నున్నది. 'ద్విత్యయు క్తలాంతంబు మీఁది 'లుల' లకును 'రుర లాదేశంబగు' నని ప్రౌఢ వ్యాకరణకారుడు తెలిపి 'అరరే!...వీరారి మ, ల్లరకున్ మట్టియగున్' అను రామాభ్యుదయమున ప్రథమాశ్వాసస్థపద్యము నుదాహరించెను; ఇట్లే, పోతన "చెల్లా చెదరైరి పాటి చిక్కిన మల్లర్" (భాగ. X. I. 1371) అని ప్రయోగించెను. కాని, యిచట 'మల్లల్' అని నను సరిపోవును. తిక్కనమాత్రము 'మల్లలు' అనియే ప్రయోగించియు

1. 'ఁబజసో లశసో²లాంతాత్, లాంతాత్తు రురౌ తయోః క్రమేణ స్తః' అను నాంధ్రశబ్దచింతామణి సూత్రమున దీర్ఘపూర్వలోపశబ్దములకు మాత్రముగాక యన్ని లాంత శబ్దములకును బహువచనమునరేఫమగునని తెలుపఁబడినది; కావున నీ సూత్రమున కతివ్యాప్తి దోషము పట్టినదని యైనను చెప్పవలెను; లేదా, యా సూత్రకారుని మతమున జటిలుండు, కుటిలుండు మొదలగు పదములకును జటిలురు, కుటిలురు మొదలగు బహువచనరూపములు కలుగునని యైన చెప్పవలెను. ఇదిగాక, 'లాంతాత్' అనుటవలన అద్యుక్త లకారమునకే యీ కార్యము కలుగునుగాని, ఇ దుత్పహిత లకారమునకుఁ గలుగదనియు గ్రహింపవచ్చును. లాంతాత్తను నపుడు లకారముపై నెట్టియచ్చున్నను బహువచనమున రేఫము వచ్చు నన్నచో 'దయాళురు' మొదలగు రూపములకు గతికలుగును. కాని, వానితోఁ బాటు 'పుణ్యశాలురు' మొదలగు రూపములును సాధువు లగును.

2. ఆలుచ్ ప్రత్యయము దయాశబ్దముమీఁదనే చేరునుగాని, కరుణా, కృపా మొదలగు వానిపైఁ గలుగదనియు, కరుణాల, కృపాల, అను నిట్టిరూపములు 'బాల' శబ్దమువంటి వనియు నవి ఆకారాంతములనియు, కావున వానికి కరుణాలురు, కృపాలురు, అనురూపములు కలుగుట కాక్షేపము లేదనియు గుప్తార్థప్రకాశికాకారుల మతము.

న్నాడు. 'వలసిన ... వెనంగుజెట్టి మ, ల్లులవిటుతున్' (విరా. I. 223, ప్రాస స్థానము); జెట్టిమల్లులతోనిప్పు డట్టువైతె; నీదువేడ్కుకుఁ బెనంగిద నేర్పినట్లు (విరా. II. 13); చిక్కనిమల్లులు (విరా. II. 20); వలలుఁ డనంగ ... జెట్టిమ, ల్లుల విటుచున్ (విరా. V. 323 ప్రాసస్థానము.) 'సావిదల్లుడు' అనుపదము నకు 'సావిదల్లులు' అనియే బహువచనరూపము ప్రయోగములఁ గాన్పించుచున్నది. 'భిల్లుడు' అనుదానికి 'భిల్లురు' అను రూపముండునేమో తెలియదు. 'భిల్లులు' అను రూపము ప్రసిద్ధము. 'వల్లురు' మొదలగు శేషాంత బహువచనము లర్వాచీనకాలమున 'అల్లురు' మొదలగు వానియొలిక నేర్పడియుండును. 'దీనురకు' అని ద. ఇం. శా. VI. 628 లో నున్నది.

"స్వర్గివాచి దేవ, సురశబ్దంబు లేకత్వ బహుత్వంబులఁ బ్రయోగింపంబడు." 'దేవుడు' అను పదమునకు 'దేవులు' అను బహువచనరూపము లేదు. 'భూదేవుడు' అనునది స్వర్గివాచికాదు కావున దానికి 'భూదేవులు' అను బహువచనరూపము కలుగును. వ్యవహారముసమాత్రము 'దేవుళ్లు' అను రూప మెక్కువప్రచారమందున్నది. 'దేవ' శబ్దమునకు 'దేవడు' అను ప్రథమైకవచనరూపము పదునొకండవశతాబ్దమునుండియు శాసనములందు కానవచ్చుచున్నది. దానికి 'దేవరు' అను బహువచనరూపమును గాన్పించుచున్నది. కాని, యట్టివేయగు 'లింగడు' మొదలగువానికి 'లింగరు' మొదలగు బహువచనరూపములు లేవు. స్వర్గివాచి సురశబ్దముసమాత్ర మెప్పుడును బహువచనమందే వాడఁబడును: సకలసురలు.—'భూసురు' శబ్దము స్వర్గివాచికాదు గావున దానికి బహువచనరూపము 'భూసురులు' అనియే యుండును. 'అసురు' శబ్దమునకు మహత్తునందు ప్రథమైకవచనమును అనుగ, అనుగుడు, అను రెండురూపములు నుండును; బహువచనమున 'అనుగులు' అను రూప మొక్కటిమాత్రము గలదు; సమానమున 'అనుగుడు' అనియే యేకవచన రూపము: బకాసుగుడు. ఇట్లే, యోధ, యోధుడు అనునవి యేకవచన రూపములు; యోధులు అని మాత్రము బహువచనరూపము.

సంస్కృత ఇదంత శబ్దములు తత్సమము లగునపుడు వానిపైఁ బ్రథమైకవచన డుజ్ ప్రత్యయముచేరదు. ఈ యిదంతశబ్దములపై బహువచనలు-వర్ణము పరమగునపు డాయత్వమున కుత్వము వచ్చును: హరి, హరులు; మతి, మతులు; వారి, వారులు.

సంస్కృత ఉదాహరణదంత శబ్దములు తత్సమము లగునపుడు వానిపై ప్రథమైకవచనమున వునర్ణము వచ్చును. బహువచనమున నీ వునర్ణముపై లువర్ణము చేరును. ఉదంత పులింగశబ్దములపైఁ జేరు వునర్ణము బహుళముగ లోపించును: బాహుషళింది; బాహువులు, బాహులు (భార. విరా. I,

234. (క్రొ. III. 91.) శత్రువులు, శత్రులు (భార. VI. ఆర. 72. శాంతి. II. 405); జంతువులు, జంతులు (భార. ఆర. V. 57); సానువులు, సానులు; బంధువులు, బంధులు (భార. విరా. II. 70)——బాహు అనునది ప్రథమైక వచనరూపమయినట్లు శత్రు, జంతు, సాను, అనునవికావు.

‘సంస్కృతసమంబులం దికారాంతములైన శబ్దముల యుపధా ‘చ, జ’ లు బహువచనంబు పరంబగునపుడు దంత్యములగును: వీచి, వీచేలు; రోచి, రోచేలు; వాజి, వాజేలు; రాజి, రాజేలు మొదలయినవి. ఇట్టి శబ్దములందు తాలవ్యమగు నుపధా ‘శ’ వర్ణముగూడ బహువచనమున దంత్యమగు ‘స’ వర్ణముగ బహుళముగ మాఱును: రాశి, రానులు; - కాని, మాంసాశి (-శులు); సుకేశి (-శులు), పేశి, పేశులు; -‘కాశి’ (వట్టణము) కి బహువచన మేమియో నిర్ణయింపఁ బ్రమాణములేదు. బహువచనమున ‘సమితి’ శబ్దము నందలి యుపోత్త మేత్వమునకుఁ నేటి వ్యవహారమున నుత్వము కలుగు చున్నది: సముతులు.

‘కంచుకి’ శబ్దమునకు బహువచన లు-వర్ణము పరమగునపు డుచ్చారణమున ‘కంచేకులు’ అని చవర్ణము దంత్యముగ వ్యవహారమున వినఁబడు చున్నది.

‘దృష్టి’ శబ్దమునకు బహువచన రూపమయిన ‘దృష్టులు’ ‘దృష్టు’ అను రూపము తోడను భారతమునఁ బ్రయోగింపఁబడి యున్నది. (విరా. II. 74; ఇట్లే నన్నయ.)

వైకృతశబ్దముల బహువచనము.

లు-వర్ణముగాక తెనుఁగున -రు, -లు వర్ణములును నొకచో బహు వచన బోధకములుగఁ జేరుచుండును. ఇవిగాక యొకప్పుడు వ, మ, వర్ణములును బహువచనమునఁ గానవచ్చుచున్నవి. కొన్ని శబ్దములపై -కులు, -గులు, అనునవి చేరుచుండును. ఇవి యితర ద్రావిడ భాషలలోని, ‘కళు, గళు’ అను దాని వికారము లనవచ్చును. ఆయా యంతములు గల యేకవచన రూపములపై నేయే బహువచన ప్రత్యయములు చేరునో యా క్రింద వివరింపఁ బడుచున్నది.

1. ఆచ్ఛికములగు మహద్వాచక డుజ్వర్ణాంత శబ్దములు.

i. —“ఆడు ప్రత్యయాంతములు:—వీని బహువచన లకారమునకు రేఫమును, దానికిముందు పూర్ణబిందు పూర్వక డ-కారమును నగును. శబ్ద శాస్త్రప్రకారము వీని బహువచనములు - టు చేరుటవలనఁ గలుగుననియు; వీని యేకవచన రూపములు ప్రాచీన ద్రావిడ భాషావస్థనుండియు వచ్చిన -అన్

ఆంధ్రభాషాచరిత్రము

త గూపములనియుఁ దెలిసి కొనవచ్చును. ద్రావిడమున న్ + అు = స్ట్ర, గమాఅుచుండును. గండన్ + అు = గండన్తు = గణ్డన్తు; శాననములందు వాన్తు, మగన్తు, మొదలగు రూపములు కానవచ్చుచున్నవి. కాని, 'ద్రు' అంతమందుగల బహువచనరూపములను భారతకవులు వాడినట్లు నరాదు. పదునాల్గవ శతాబ్దమునుండియు నవి గ్రంథములలోని కెక్కిరుండును.

మగఁడు, బహు. మగలు; అనియే భారతప్రయోగములు. దండిగలు (భార. ద్రో. iii. 218); పోటుమగలు (భార. విరా. v. 89; ద్రో. i. 170); మగలరాజు (భార. ద్రో. II. 239); మగలు (భాగ. VIII. 59).

ఈ క్రింది పదములు వ్యవహారభ్రష్టములై యుండుటచేతను, పూర్వ గ్రంథములందు వీని బహువచనరూపము తెప్పియో నిర్ణయించుటకుఁ దగిన ప్రమాణములు లేకుండుట చేతను, వాని బహువచన రూపములు -లు, -రు, -ద్రు, -ళ్లులలో దేనితోనంతమయ్యెడివో తెలిసికొన వీలులేకున్నది. అడియఁడు, బహు. అడియలు అయియుండ వచ్చును; అనుమఁడు, బహు. అనుమలు కావచ్చును, అరుహఁడు, బహు. అరుహలు; ఉలుపఁడు (-లు ? ఱ్లు ?); ఒడయఁడు (-లు); 'ఒడయరు' అను రూపము కన్నడమునుండి వచ్చియుండును; కొడుకఁడు (బహువచనము ? లు ? రు ? ద్రు ? ఱ్లు ?); గండఁడు, బహు. గండలు; 'గండర గండఁడు' అను దానిలో బహువచన రు-వర్ణము కాన్పించుచున్నది. గండద్రు, గండండ్లు, గండళ్లు అను రూపములు కలవ్రా లేవ్రా తెలియదు. గుండఁడు, బహు. గుండలు కావచ్చును; చెడుగఁడు, బహు. ? ; దుడుకఁడు, బహు. ? ; పొడవఁడు, బహు. పొడవళ్లు ? ; మిండఁడు, బహు. 'మిండలు' అని బహువచన రూపము వ్యవహారమున నున్నది; మిండద్రు అను రూపమున్నదో లేదో తెలియదు; గుమ్మఁడు, బహు. గుమ్మలు (గుమ్మద్రు, గుమ్మళ్లు, గుమ్మరు, అను రూపములుండ వేమో.) నాయఁడు, బహు. నాయలు, నాయళ్లు; అను రూపములు వ్యవహారమున నున్నవి, నాయండ్లు; నాయద్రు, అని యనవచ్చునో రాదో తెలియదు, పొడవఁడు, బహు. 'పొడవలు' కావచ్చును. పొడవద్రు, పొడవళ్లు, అను రూపములు న్నవ్రా లేవ్రా తెలియదు. వడుగఁడు, బహు. వడుగలు ? -ద్రు ? -ండ్లు ? ఇదేరీతిగ కోటఁడు, జుమ్మఁడు, దమ్మఁడు, దుడుకఁడు, జాణఁడు, నడగఁడు, నరసింగఁడు, నాగఁడు, నిడుపఁడు, నీలఁడు, పులియఁడు, బొల్లఁడు, పొదఁడు, పాపఁడు, బుడుతఁడు, బాఁపఁడు, మనుమఁడు, బొమ్మఁడు, తిమ్మఁడు, పోఱఁడు, పోలఁడు, ప్రోడఁడు, బండఁడు, బయ్యఁడు, బనవఁడు, బిడ్డఁడు, రాయఁడు, మన్నియఁడు, అప్పఁడు, నరియఁడు, ముదుకఁడు, బోయఁడు, బురు

కడు, బూరడు, బొల్లడు, బోడడు, మాలడు, రంగడు, కుట్టడు, మాలడు, వెలమడు, గొల్లడు, రేవడు, లింగడు, వడుగడు, సింగడు, సిరంగడు మొదలయిన వాని బహువచన రూపములు లు-వర్ణాంతము లై యుండును. అతడు, ఇతడు, ఎతడు అను సర్వనామములకు బహువచన రూపములు లేనేలేవు; వానికి 'వాడు'నకు బహువచనమగు 'వారు, వాండ్లు, వాండ్లు, వాంట్లు, వాట్లు' అను రూపములే బహువచన రూపము లగుచున్నవి. మిండండ్లు, గండండ్లు అని చిన్నయసూరి యిచ్చిన యుదాహరణముల కై నను సరియైన ప్రయోగములు చిక్కలేదు. వ్యవహారమున నా రూపములు లేనే లేవు; మిండలు, గండలు అనియే లోకమున విసంబడుచున్నది.

ii. ఆడు ప్రత్యయాంతములు:—ఆడు ప్రత్యయము మతుబర్థమున షష్ఠీబహువచన ల-వర్ణముపై చేరుచుండును. అది 'వాడు' అను సర్వనామమునఁ దొలి వకారము లోపించుటచే నేర్పడినది. ఆడు ప్రత్యయాంత శబ్దములకు బహువచన మెట్లుకలుగునో తెలియదు. తగిన ప్రయోగములు లేవు. మహాప్రత్యయమగు - ఆడి చేరిన పదములకువలె దీనికిని బహువచనము కలుగునా యని సగదేహము కలుగుచున్నది; లేదా, లు వర్ణమునకు రేఫాదేశమును దానికిఁ బూర్వము బిందుపూర్వక డకారమును గలుగునా? కఱతలాడు, బహు. కఱతలాడులు (-లాట్లు? లాండ్లు?); ఇట్లే - కఱదులాడు, కొడిమెలాడు, చిన్నెలాడు, తెక్కులాడు, తక్కులాడు, నేరుపులాడు, పోకలాడు, బిగుదులాడు, బూమెలాడు, బొంకులాడు, బొక్కలాడు, రజ్జులాడు, నగలాడు, వన్నెలాడు, వాదులాడు మొదలయిన పదముల విషయమునను బహువచన రూపములను నిర్ణయించుట కాధారములు లేవు.

iii - ఇడు ప్రత్యయాంతములు:—అట్టిడు (భార. సభా. I. 276; ఆది. IV. 167); ఇట్టిడు (భార. ఆది. V. 234); అను పదములకు అట్టిరు (భార. ఆది. IV. 17; సభా. I. 234); ఇట్టిరు (భార. ఆది. IV. 187; ఆది. VII. 73; ఆర. IV. 157) అను బహువచన రూపములు కానవచ్చుచున్నవి. కాని, ఎట్టిడు (భార. ఆది. IV. 251; రామా. నుం. ఎట్టిడు నా నిజేశుడు) అను రూపమునకు బహువచన రూపము కానరాలేదు. అట్టిరు, ఇట్టిరు అను రూపముల పోలికను 'ఎట్టిరు' అనుదాని నూహించుకొనవలె నేమో. ఈ బహువచన రూపము లిట్లుండఁగా నేటి గ్రంథకర్తలు అట్టిడులు, అట్టిండ్లు, ఇట్టిడులు, ఇట్టిండ్లు, ఎట్టిడులు, ఎట్టిండ్లు అను బహువచన రూపములను ప్రయోగించుచున్నారు. పూర్వ గ్రంథికసంప్రదాయము తెలియకుండు

ఆంధ్రభాషాచరిత్రము

ము, విపరీత పాండిత్యమును జూపనభిలాషయునే దీనికి గారణము.—
'బొట్టియడు' అను పదమునకు బహువచనరూపమేమో తెలియదు.

iv. - ఇయుడు ప్రత్యయాంతములు:—'బొట్టియడు' అను దానికి 'బొట్టియలు' అని బహువచన రూపము కలుగు నేమోకాని, 'కన్నడియడు' ను దానికెట్లు కలుగునో తెలిసికొనుట కష్టము. ఇట్లే, తక్కిన - ఇయుడు ప్రత్యయాంత శబ్దముల విషయమునను సందేహము కలుగు చున్నది.

v. - ఇయుడు ప్రత్యయాంతములు:—'ఒడయుడు' అను పదము కు 'ఒడయులు' అను బహువచన రూపము కలుగునేమో తెలియదు. 'ఇయుడు' అంతమందు గల యితరపదముల విషయమునను నింతే.

vi. - ఈడు ప్రత్యయాంతములు:—ఈడు ప్రత్యయాంత శబ్దము కు బహువచనమున డుజ్ స్థానమున లు-వర్ణము వచ్చును: మందడిడు, బహు. మందడిలు (భార. విరా. I 95); మన్నీడు, బహు. మన్నీలు (భార. శాం. I. 9); ఉక్కిడు, బహు. ఉక్కిలు (నిర్వ. III.); ఎక్కటిడు, బహు. ఎక్కటిలు (చంద్రభా.); ఏకలీడు, బహు. ఏకలీలు (హరి. సల. II); కమతీడు, బహు. కమతీలు (సారం. I.); ఇట్లే అటమటిడు, ఉక్కడిడు, ఉద్దీడు, ఉడిగీడు, ఎకిమీడు, ఒంటరీడు, ఒడ్డిడు, కత్తలీడు, కన్నడిడు, కమ్మటిడు, కమ్మతీడు, కమ్మరీడు, కల్లరీడు, కానీడు, కుంఠనీడు, కొండీడు, కోడిగీడు, తిండిడు, గారడిడు, డింగరీడు, తెరువాటిడు, తోటిడు, త్రిమ్మరీడు, దావరీడు, దావరీడు, దిండిడు, దిమ్మరీడు, దుండగీడు, పాండిడు, ప్రల్లదీడు, బవినీడు, బాననీడు, బూటకీడు, బొందడిడు, బోయీడు, మచ్చరీడు, మావటిడు, మాస్తీడు, మొక్కడిడు, రక్కనీడు, వాట్లీడు, వానీడు, వెగ్గలీడు, వెట్టిడు, సంగడిడు, సాలీడు, సావటిడు, నుంకరీడు, నుంకీడు, హెగ్గడిడు—మొదలగు వానికిని డుజ్ స్థానమున లువర్ణము చేరుటవలననే బహువచనరూపము లేర్పడునని యనుకొనవలెను. -'ండ్లు, -ండ్లు'తో బహువచన రూపములు కలుగునేమో తెలియదు; ప్రయోగములు కానరాలేదు.

vii. - ఊడు ప్రత్యయాంతములు:—తత్సమ శబ్దములందువలె ఉత్పడుజ్జాలు చేరిన యాచ్ఛికశబ్దముల బహువచనమున డుజ్ స్థానమున లు-గాని, రు-గాని రావచ్చును:

ఒడయుడు, బహు. ఒడయులు (భార. శాంతి. II. 2); ఎల్లిడుడు, బహు. ఎల్లిదులు (నిర్వ. VIII.); బెట్టిడుడు, బహు. బెట్టిదులు (భార. విరా. IV. 54); లావంతుడు, బహు: లావంతులు (భార. విరా. II. 161);

కాని, బలియురు (భార. భీష్మ. III. 6); నెయ్యురు (భార. ఆర. VI. 62; ఆర. VII. 297; శాంతి. III. 512; అను. II. 271.)-‘మల్లుడు’ అనుదానికి ‘మల్లులు’ అనియే బహువచన రూపము; ‘మల్లురు’ అనురూపము ‘అల్లురు’ అనుదాని పోలిక నాధునికకవు లుపయోగించిరి. అతగుడు, అవఘళుడు, ఉక్కలుడు, ఉక్కిప్పుడు, కమనుడు, కావరుడు, కూళుడు, దట్టుడు, దాళుకుడు, చెలువుడు, తమ్ముడు (కన్నడము. తమ్మ); తాళీకుడు, దాళీకుడు, పాటుడు, ప్రల్లదుడు, బత్తుడు, బూటకుడు, వితాకుడు, వియ్యంకుడు మొదలగు శబ్దములకును బహువచనమున డుజ్ స్థానమున లు-వర్ణ మేవచ్చును.

viii. - డుజ్ ప్రత్యయంతములు:—‘అల్లుడు’ అను పదమునకు ‘అల్లువాడు’ అని యర్థము చెప్పదురుకాని, అది కన్నడములోని ‘అళియ’ శబ్దముతో సంబంధించినది. ‘అలియడు’ అను రూపము తెనుగున నెన్నడైన నుండనేమో కాని, యిది ‘అల్లుడు’ అను రూపముతోనే తెనుగు గ్రంథము లందు కాన్పించుచున్నది. ‘అల్లువాడు’ అను రూపము తప్పు వ్యుత్పత్తివలన నేర్పడిన కృతకరూపము; అది లోకములో నెక్కడను వినబడదు. ‘అల్లుడు’ అనుదానికి బహువచన రూపము తొలుత ‘అల్లురు’ అనియే యుండెను. (భార. ఆది. VIII. 53; ఉద్యో. IV. 122.) ‘అల్లుండు’ అనురూపము గ్రంథముల నున్నదేమో తెలియదు. కాని యారూపము మాండిలికముగ నుండియుండ వలెను. వ్యవహారమున ‘అల్లుళ్లు’ అను దానికిఁ బూర్వరూపములు ‘అల్లుండ్లు, అల్లుండు’ అని యుండవలెను. ‘అల్లులు’ అని మాత్రము బహువచనరూపము గలుగదు. ‘అల్లులూ’ మల్లు గొప్పవాడు’ అను సామెత మాత్రముగలదు.

పగతుడు, మార్తుడు, (అలరు) విలుతుడు, అను శబ్దములలో ‘తు’ అను నాగమాక్షరము పగ, మాటు, విలు అనుపదములవైఁ జేరినది. ఈ ‘-తు’ పల్లము తమిళమున వష్టివిభక్తి ప్రత్యయము చేరకపూర్వము కొన్ని పదములవై నుపవిభక్తిగ నుపయోగించు ‘-త్తు’ పల్లముతో సంబంధించినది. పగతుడు, మార్తుడు అను శబ్దములకు పగతురు (భార. ఆర. VI. 27); మార్తురు (ద్రోణ. III. 242; III. 304; సౌప్తి. I. 53); అనునవి బహువచన రూపములు. (అలరు-) విలుతుడు అనుదానికి బహువచనమేమో తెలియదు. - ‘విలుతులు’ అగునేమో.

viii. కాడు ప్రత్యయంతములు:—“కాప్రత్యయంబు మీఁది బహువచన లకారంబునకు లఘులఘురేఫంబులును, లఘురేఫంబునకు ముందు బిందుపూర్వక డకారంబునగు. విలుకాండు, విలుకాటు; వేటకాండు, వేటకాటు; వేడుకకాండు, వేడుకకాటు.-”చిన్నయసూరి. ఈ సూత్రమునఁ జెప్పబడిన వానిలో టు-వర్ణ కాంత బహువచనరూపములు ప్రాచీనములు.

నన్నయ భారతమున 'సంగడికాడు, * దాపికాడు, నేర్పుకాడు, పరికాడు' అను నేకవచన రూపములున్నవి కాని, -కాడు ప్రత్యయంత శబ్దముల బహువచనరూపములు ప్రయోగింపబడి యుండలేదు. అతనికాలమున నవియెట్లుండెనో తెలియదు. తిక్కన 'తెక్కలికాటు (భార. స్త్రీ. I. 44); వేటకాటు (స్త్రీ. I. 102) అని ప్రయోగించెను. నిబన్ధకాటు (ద. ఇం. శా. V. 220); మనవితికాటు (ద. ఇం. శా. V. 176.) తిక్కన '-కాటు' వైమరల బహువచన లు-వర్ణమును గూడ వాడినాడు. "వేడుక, కాటులు జాలరులు సూచి" (శాంతి. III.)

'-కాండ్లు' తోడి బహువచన రూపములు పదునాల్గవ శతాబ్దము నుండియుఁ గానవచ్చుచున్నవి. చెలికాండ్లు (భాగ. VII. 122); సంగడికాండ్లు (భాగ. VII. 211); తరిగాండ్లు (భాగ. VIII. 206); వేడుకకాండ్లు (ఉ. రా. IV.); కటారికాండ్లు (కళా. VIII.); గమికాండ్లు (అచ్చ. రా. ఆర.) - ఒత్తుకాండ్లు (ద. ఇం. శా. VI. 955); వాస్యకం (కాం) ఱకు (ద. ఇం. శా. VI. 1116) అని నున్నవై యి వర్ణము శాసనము లందు కనబడుచున్నది. '-కాండ్లు' వై మరల బహువచన రువర్ణము చేరుటయుఁ గలదు. గమికాండ్లు (అచ్చ. రా. ఆర.)

పురుషసంజ్ఞావాచక శబ్దములకు 'గాడు' చేరి నీచార్థము నిచ్చును; దాని బహువచనన రూపమగు 'గారు' శౌరవార్థమున నేకవచనబోధకమగును. శౌరవార్థమున బహువచనమున 'గారులు' అగును; 'గాడు' సకు గాండ్లు, బహువచనమయి నీచ, శౌరవార్థములందుకాక సామాన్యార్థమునఁ బ్రయోగింపబడును; దాని వికారమగు 'గాళ్లు' నీచార్థమున బహువచన బోధకమగును. 'అయ్యంగారు' మొదలగు రెండేసి బహువచన ప్రత్యయములు చేరియు నేకవచన బోధకములే యగును. అట్లే 'పంతులుగారు, శాస్త్రులుగారు, మొదలగు వానియందును రెండేసి బహువచనసంజ్ఞలు చేరియు నేకవచనమునే తెలుపుచున్నవి. 'పంతులవారు' అను రెండు బహువచన ప్రత్యయములు చేరిన యేకవచనబోధకపదమునకు 'పంతుళ్లవారు' అనునది బహువచన రూపము; ఇందు మూడు బహువచన ప్రత్యయములు చేరినవి. శాసనము లందును వ్యవహారమునందును - గారు అనునది ప్రథమమిందఁ జేరుటయే కాక దానికిఁ బూర్వమందు అనుస్వారము కూడఁ జేరుచుండును: వేమారెడ్డింగారు (ద. ఇం. శా. V. 2); చిట్టమరునుంగారు (ద. ఇం. శా. IV. 702); ఓబుళరాజంగారు (ద. ఇం. శా. IV. 279); తిరుపణి పిళ్లంగారికి (ద. ఇం. శా. IV. 282); ఖొజా అల్లింగారు (ద. ఇం. శా. IV. 711); సూరసంగారు (ద. ఇం. శా. V. 36); చిన్నా దేవమ్మంగారు (ద. ఇం. శా. VI. 695);

తిరుమలమ్మంగారు (ద. ఇం. శా. IV. 702):—ఒకప్పుడు - గారు ద్వితీయా రూపములపై వచ్చును: యల్లా భక్తునింగారికి (ద. ఇం. శా. IV. 702); ఇట్లే, రామా రాయనింగారు, బహువచనరూపముపై ననుస్వారము చేరగా దానిపై 'గారు' చేరుటయుఁ గలదు; శ్రీ రంగరాజులుంగారు (ద. ఇం. శా. IV. 279), రామా పండితులుంగారు (ద. ఇం. శా. IV. 696); ఒకప్పు డనేక గౌరవ వాచకపదములు చేరునప్పుడు 'గారు' తుది పదముపైఁ జేరును; సోమాపండితులు లింగాం పండితులు మంలా పండితులుంగారు (ద. ఇం. శా. IV. 699).

ix. - వాడు ప్రత్యయంతములు:—‘-వాడు’ అను సర్వనామ మంత మందుచేరిన శబ్దముల బహువచనరూపములందు ‘వాడు’ కు గల బహువచన రూపములు ‘వాడు’నకు మాటుగఁ జేరును. అట్టివానిలో ‘వారు’ అంతమందు గలవి ప్రాచీనములు; ‘వాండు’ అంతమందు గలవి యర్వాచీనములు; సన్నయ భాగతమున -‘వాండు’తో రూపములు లేవు. తిక్కన గ్రంథము లందు కనబడుచున్నవి. అంత వట్టువారు (భార. సా. II. 8); కొంచెపువారు (భార. ఉ. I. 14); బాసలవారు (భార. విరా. III. 166); మగవారు (భార. ఉ. I. 247); వేగులవారు (భార. ద్రో. II. 404); అర్వాచీనకాలమున నిట్టి యెడల ‘-వాండు’ అనియుఁ జేరుచుండెను. ‘-వాండు’ పై మరల బహు వచన ‘-రు-’వర్ణము చేరుటయుఁ గలదు: ‘వెలివాండురపల్లియ (భార. శాంతి. III. 284).

ఇతరములగు - డుజ్ ప్రత్యయంతములు:—“తే ప్రభృతుల బహు వచనమునకు ముందు డుజ్గు” నని చిన్నయసూరి చెప్పెనుగాని యా ప్రభృతు లెవ్వయో తెలుపలేదు. ‘బోడు, వేడు’ పదములుమాత్ర మట్టివి కాన వచ్చుచున్నవి. వానికి బోలు, వేలు, అను బహువచనరూపములే కాని బోండ్లు, వేండ్లు, అనునవి కానరావు.

2. ఆచీకములగు ము-పల్లూతశబ్దములు:—

i. సాధారణముగ పృథ్వైకవచన ము వర్ణముపై గ్రంథములందు లు-వర్ణమే బహువచనమునఁ జేరుచుండును : కొంచెములు (భార. ఆర. IV. 192, 292); పగ్గములు (భార. ఆర. V. 92); బాహిరములు (భార. విరా. I. 187); గొసయములు (విరా. I. 172); వంటకములు (భార. I. 219); పావడ ములు (భార. విరా. III. 74); మతకములు (భార. విరా. II. 295); లంచ ముల్ (భార. విరా. II. 334); దెంచనమ్ములు (భార. విరా. III. 167); కావరములు (భార. ఉ. III. 28); మీసంబుల్ (భార. VI. 94) మొదలయినవి.

ii. “లులనలు పరంబులగు నపు డొకానొకచో నుగాగమంబునకు లోపంబును దత్పూర్వ స్వరంబునకు దీర్ఘంబును విభాషనగు: వజ్రములు, వజ్రాలు మొదలయినవి.” - చిన్నయసూరి. దీనిపై విమర్శను మీఁదల జూడ నగును. తొలుతనుండియు నీమార్పు తెలుగునఁ గానవచ్చుచునే యున్నది. చిన్నయసూరి యన్నట్లు దీనికి బ్రయోగ వైరల్యము లేదు. నన్నయ భారత భాగమున నిందు కుదాహరణములు లేకున్నను నాటి శాసనములందు గాన వచ్చుచునే యున్నవి. ఉదా. 11-వ శతాబ్దమున మిరి చూలు (ద. ఇం. శా. V. 65, 66); గుండానకు (ద. ఇం. శా. V. 1114); కుంచాలు (ద. ఇం. శా. IV. 1064; V. 68); తరువాతి కాలమున: కళ్యాలు (భార. విరా. I. 95; కర్ణ. I. 140); చుట్టలు (భార. అను. IV. 382; భాగ. I. 233; II. 53; పాండు. III. 18); నిజాలు (భాగ. VI. 200); బోనాలు (భాగ. ఉ. III. 229); గురాలు (ఉ. నై. 70); వియ్యాలు (ఉ. హరి. III. 82); వేసాలు (దశా. 313); గుతాలు (పాండు. II. 38; రామాభ్యు. VII. 274); మీసాలు (మను. II; పాండు. III. 66) అలుసాలు (భార. ఉద్యో. III. 117); చందాన (భార. ఆశ్ర. I. 103); సారసానకు (భార. భీ. I. 142); ఆశోన్నతినాన (భీమ. II. 120); ముత్యాలు (శృం. నై. VIII. 161); జేరావకు (శుక. పు. 47); - మొదలయినవి. చోద్యాలు (వరాహ. I. 3); చంతాలు (కళా. I. 147); ముత్యాలు (పాండు. II. 175); బేహారాలు (వరాహ. IX. 125); గంగాళాలు (వరాహ. IV) మొద.

iii. ఒకప్పుడు డిట్టిచోట్ల ‘ఆ’ కు ‘ఏ’ కూడవచ్చును: ముత్తేలు (యయా. పు. 7); కల్లేలు (రంగారా. III. 204); కడేలు (యయా. పు. 16); బల్లేలు (రంగారా. III. 200); బిడేన (యయా. పు. 17).

iv. ఒకప్పుడు మునర్ణము లోపింపఁగాఁ గలిగిన అకారదీర్ఘమునకు హ్రస్వమును గలుగుచుండును. చుట్టలు (భార. శల్య. II. 134; విరా. I. 49); మీనలు (భార. ఆర. VI. 315; భాగ. VI. 92; 318); కుంచము, కుంచములు; కుంచాలు, కుంచలు (ద. ఇం. శాసనములు) మొదలయినవి.

v. ఆ-త్యము పూర్వమందుగల ము-కారాంతపదములు మునర్ణ కారంత ములవలెఁ గాన్పించును. వానికి బహువచన లు-వర్ణము సరమగునపుడు ము వర్ణము లోపించును: జాజాము, జాజాలు; ఏతాము, ఏతాలు; పెండ్లాము (భాగ. III. 982), పెండ్లాలు.

vi. ‘మొదపు’ శబ్దమునకు ‘మొదపులు, మొదాలు, మొదలు’ అను మూడు బహువచన రూపములును శాసనములందు గాన్పించుచున్నవి.

3. మహాతీవాచక ప్రత్యయములు:—

i. - ఆడి ప్రత్యయాంతములు:—‘ఆడి’ అనునది మహద్వాచక మగు - ఆడు ప్రత్యయమువలె షష్ఠీ బహువచన రూపములమీఁదనే చేరు చుండును: కులుకులాడి, వన్నెలాడి మొదలయినవి. వీనికి ఇదంతశబ్దములకు వలెనే బహువచనరూపములు గలుగును: కులుకులాడులు, వన్నెలాడులు మొదలయినవి. కులుకులాళ్లు మొదలగురూపములు కలుగనేమో.

ii. -త-, -తి-, తుక-, ద-, ది-, దుక మొదలగు మహత్వర్థబోధక ప్రత్యయములపై లువర్ణము చేరును; ఇత్విమున కుత్వము కలుగును: నెలఁ తలు, పొలఁతులు, నెలతుకలు, ఉవిదలు, వెలఁదులు, వెలదుకలు మొదలయినవి; గోతి, గోతులు.

iii. లి-వర్ణాంత మహాతీవాచకపదములపై బహువచన లువర్ణముచేరి తత్సూర్యమందున్న యిత్తునకు ఉత్తు కలుగును: చెలి, చెలులు; తొయ్యలి, తొయ్యలులు; ఉగ్గలి, ఉగ్గులులు; పైదలి, పైదలులు మొదలయినవి. తొయ్యళ్లు, ఉగ్గళ్లు, పైదళ్లు, అను రూపములు కలుగవు. - ‘ఆలి’ కి ‘ఆలు’ కువలె ‘ఆండు’ అగును. ‘ఆలులు’ అని బహువచనరూపము కలుగునేమో తెలియదు. ‘చూలి’కి బహువచనరూపము ‘చూలు’కు వలె ‘చూళ్లు’ అగు నేమో; ‘చూండు’ అనికాదు.

iv. లు-వర్ణాంత మహాతీవాచకపదముల బహువచనమున వాని తుది లు-వర్ణము లోపించి, బహువచన లువర్ణమునకు రువర్ణ మూదేశముయి దాని పూర్వమందు లందుపూర్వక డకారము నిలుచును: ఆలు, ఆండు; చెలియలు, చెలియండు; చెల్లెలు, చెల్లెండు; మఱదలు, మఱదండు మొదలయినవి. ఈలుపుటాండు (భార. ఆర. VII. 61); ‘ఈలుపుటాలు’ అను ప్రయోగము కనబడలేదు. కోడండు (భాగ. I. 267); ముద్దరాండు, వింతరాండు (భాగ. VI. 255); అక్కసెలియండు (భాగ. VIII. 183); అక్కాచెల్లెండు (భాగ. VIII. 473); ఆండు (భార. విరా. II. 231).

-‘ఆండు’ పై మరల బహువచన రు - వర్ణము చేరునా? ఆండురు (భార. అశ్వ. IV. 69; స్వర్గా. I. 65; విరా. II. 140.) ఇది ‘ఆండుకు’ అను శిథిలరూపము కావచ్చును.

‘ఏరాలు’ అనుపదమునకు బహువచనమేమో తెలియదు. ‘ఏరళ్లు’ అని లోకమున విసంబడుచున్నది. ఇది ప్రాచీనరూపమగు ‘ఏరండు’ అను దాని వికృతికావలెను. అపుడు ప్రాచీనకాలమున ‘ఏరాలు’కు ప్రాస్వరూప మగు ‘ఏరలు’కు ‘ఏరండు’ అను బహువచన రూపముండెడిదని యూహింప వలెను. ఇట్లే, ‘గొడ్డాలు’కు బహువచనరూపము లోకమున ‘గొడ్డాళ్లు’

అని వినబడుచున్నది. పూర్వకాలమున 'గొఱ్రాండ్రు' అను రూపముండెడి దేహా; ప్రయోగములు కానరావు.

'గట్టువాలు' అనుపదమునకు బహువచనము తలచుదు; 'గట్టివాళ్లు' అగునేహా! 'గట్టువాండ్రు' అని కాదేమి! 'గట్టివా' శబ్దమువలె నిది 'గట్టువా' అనుశబ్దము దానిమీఁద బహువచనము వర్ణనలు చేరుట వలన నీ రూపము కలుగలేదు. కావున నిది 'గట్టువా + ఆలు' అయి యుండవలెను. 'గట్టివ'కు "గట్టివచేతలుంబసలు గల్గిపడంబులు" అని ప్రయోగమున్నది (పాంచా. I.); అట్లే "గట్టివాజూడఁ గట్టుగాఁ బట్టువడిగను" (సీతా. III.) 'గట్టివా' యొక్కతే (ఉ. రా. III.) 'గట్టివా' అనునది 'గట్టివ' కు మునుపటి రూపమని శబ్దరత్నాకరకూటంబు దానికి 'ధూర్జియ, ధూర్జిరాలు' అనురెండర్థములను జెప్పెను. ఇట్లు చెప్పట సరికావట్లు తోచుచున్నది. 'గట్టివ' మహాద్వాచకమును, దానికి 'గట్టివా' మహాతీరుణము మునుపట్లు 'కానవచ్చుచున్నది. 'గట్టువాలు' పదము 'గట్టువా + ఆలు' అను పదములను రూపము కావచ్చును కాని, 'గట్టువ' కు ప్రయోగము కానరాదు.

v. " కూతుశబ్దము ప్రథమైకే సచసంబునకు గుర్తించగలె. కూతురు—కూతులు.—కూతురులు, కూతుల్లు, కూతురి నీ తల్లియ రూపంబులు గ్రామ్యంబులని యెఱుంగునది. "— చిన్నయసూరి భిల్లవ్యాసగణము. ఆచ్చి. 8.

వైసూత్రమువలన 'కూతురు' శబ్దమునకు 'కూతులు' అనుపదయే బహువచన రూపమనియు, కూతురులు, కూతుల్లు అనురూపములు వ్యవహారమునం దున్నను వానిని గ్రంథములం దుపయోగించిన సమస్తములనియుఁ దేలుచున్నది. 'కూతుండ్రు' అనుబహువచనరూపము సుదాహరణము పోయినను నది గ్రామ్యమే యయినట్లు చిన్నయసూరి యభిప్రాయము కానోపును.

చిన్నయసూరి 'కూతు' శబ్దమును బ్రాతిపదికముగఁ దలంచి దానిపైఁ బ్రథమైకవచన ప్రత్యయముగఁ గు- వర్ణమునచ్చుననితలంచి యుండవచ్చును. 'కూతు' అనునది యే పూర్వగ్రంథమందును బ్రథమైకవచన రూపముగాఁ బ్రయోగింపబడి యుండకున్నను నేటి కొండలు కవులును బండితులును దానినే బ్రథమైకవచనమునఁ బ్రయోగించుచున్నారు. ఇది తప్పు. 'కూతురు' అనునది మహాతీవాచకపదము. అందు 'రు' అనునది మహాతీబోధకమగు ప్రథమైకవచన ప్రత్యయమనిచెప్పట పొరబాటు. 'కూతురు' అను పదమునకు 'కూతులు' అనియు రూపాంతరము కలదు. 'కూతురు (-లు)' అనుప్రథమైకవచన రూపమందలి తుది 'రు', 'లు' అనునవి కొన్నియెడలఁ బ్రథమైకవచనేతర విభక్తులందు లోపించునని సూత్రించుట సమంజసముగ నుండియుండును

‘కూతురు’ లోని తుది రు-వర్ణము ప్రథమైకవచనప్రత్యయ మందుచేసి ‘చెల్లెలు, మఱదలు’ మొదలగువానియందలి తుది లు-వర్ణమును బ్రథమైకవచనప్రత్యయమే యని చెప్పవలయును. కాని, యట్లు చెప్పముగదా. చెల్లెలు, మఱదలు అను వానిలోని ‘లు’ అనునది మహత్ప్రథమైకవర్ణమనియు, - ఆలు పదమునందలి తునుకయనియు నందుము. ‘కూతురు’ శబ్దములోని రు-వర్ణ మట్టి మహత్ప్రథమైకవర్ణముగానైన గానరాదు. శబ్దస్వరూపమే యది యని తోచుకొనదు. కావున ‘కూతురులు, కూతుళ్లు, కూతుండ్రు’ మొదలగు బహువచనరూపములు సాధువులే యగుచున్నవి. వీనిని పూర్వవైయాకరణులనఁగాఁ గేతనయు విన్నకోట పెద్దన్నయు నుదాహరింప కున్నను నహోబలుఁ డుదాహరించియే యున్నాఁడు. పూర్వకవులు ‘కూతురులు’ అనురూపమును బ్రయోగింపకున్నను ‘కూతుండ్రు’ అనురూపమును వాడియున్నారు. ‘కూతుళ్లు’ అనురూపము నర్వాచీనకవులెల్లరును వాడినారు. నేటిగ్రంథకర్తలందఱుఁ దమగ్రంథములందు ‘కూతుండ్రు, కూతుళ్లు, కూతురులు’ అనురూపములను వాడుచు నేయున్నారు. చిన్నయసూరియే ‘కూతుండ్రు’ అని ప్రయోగించెను. కాని, చిన్నయసూరి వ్యాకరణమే నేటికొందఱికి పరమప్రమాణ మగుటచే వారు ‘కూతు’ అనుదానిని ప్రథమైక వచనమున వాడుచున్నారు. ‘ద్రాపది ద్రుపదునికూతు,’ ‘నేనామెకూతను,’ ‘నీవు వానికూతవు’ అను నిట్టి కృత్రిమరూపములు నేడు వాడఁబడుచున్నవి. ‘కూతుళ్లు, కూతుండ్రు’ మొదలగు ప్రాచీనకవుల ప్రయోగములను నేటి పరిష్కర్తలు దిద్దివేయ సాహసించుచున్నారు. వా రెంతదిద్దినను ముద్రితగ్రంథములందొకను నీ రూపములు నిలిచియేయున్నవి. అట్టిప్రయోగము లీ క్రిందఁ జూపబడినవి:—

“నిబిడతమము వితానము నీడగాఁగఁ, పెండ్లికూతుండ్రు చందాన వెడలివచ్చు, జారిణుల వానకాలాన జారతతిని, నొక్కటిగఁ గూర్చు నెవడింక నోర్పుమింక.” - పార్వతి III. పు. 26.

“రాచకూతుండ్రు సుతుల సంగ్రామనిరత హృదయులగువారిఁ గాంచఁ గోరుదురకాదె.” - శుక. పు. 114.

“అత్తిప్రాప్తి నామధేయలయిన కంసభార్య లిద్దఱు దనకూతుండ్రు గావున.” — హరి. ఉ. 1. 4.

“పెండ్లికూతుని కూతుండ్రున్న పక్షమందు.” — హిందూధర్మశాస్త్రసంగ్రహము; చిన్నయసూరి, పు. 47., పేరా, 194.

“సునవిలాసవతులు గౌసల్య నైక సుమిత్రయనెడి పేళ్లఁబేర్చి మీటి, హరిశచనకు మువ్వరనుగఁగఁ గూతుళ్లు వారల పరించునంచుఁ దెలిసె నధిప.” — నిర్వ. వి. రా. పు. 58. రాచకూతుండ్రు. భార. స్త్రీ. II. 166.

vi. 'బో' (cP) టి' శబ్దము నబిందుకమా' ని నిర్బిందుకమా' భాగవతమున VIII-వ స్కంధమున—

“ తేటియొకటి యొగి ప్రియమిను, ను యేకమాటికని నొగమదబల గంధం బేటికినని తనుఁబొందెడు, బోటికను బొట్టు ని యెఱుఁగించె దెనుననె.” అని 'బోటి' నిర్బిందుకముగి శబ్దంతొక్కకమున నుచుఁబరిచిబడినది. ముద్రిత భాగవత గ్రంథమునందును స్పష్టమున్నది. కాని, 'మోటిక' ని నుపన్యాయించువుండవలెనని మనకుఁ దలయును. ఏమిటికినోని 'మ' ఇంద్రములోఁపించుటచే నది నబిందుకమే. 'మాటిక' లోఁగనాడె సునున్న బోటిగంటి శత్రులుపయోగించినారు. కావున, 'బోటి' నబిందుక మున్నట్లే కాన్పించుచున్నది. దీనికి బహువచనము 'బోంట్లు, బోంతులు' అనికావలెను.

'పోడి' అంతమందుగల 'పుపుబోడి, లొలనబోడి' మొదలగు వానికి 'బోడులు, బోంట్లు' అని బహువచనమునొప్పును. పుపుబోంట్లు (భాగ. VI. 255).

'అడుది' అను పదమునకు 'అడువి' అని బహువచనమునొప్పును కలుగదు; 'అడువారు' అని చెప్పకలెను.

మహాన్మహతీసామాన్యవాచకపదములు.

మహాన్మహతీ సామాన్య వాచకపదములన్నియు ఆయా యంతములు గల మహతీతరామహద్వాచక పదములవలన బహువచనరూపములను బొందును. ముదునలి, వెంగలి, పెలి అనుపదములకు బహువచనము సళ్లు, ముదునళ్లు, ముదునలులు; వెంగలులు, పెలులు, అనునవి బహువచనరూపములు. ముదునండ్లు; వెంగండ్లు, పెగళ్లు, పెనండ్లు, పెనళ్లు, అనురూపములు గలుగవు. ముదునళ్లు (భార. ఆర. V. 121); వెంగలులు (భార. క్రో. II. 192).

పగలు, చూపలు, అనువాని కేకవచనరూపములు లేవు: పగవాడు, చూచువాడు అనునవి వానియేకవచనమును దెలుపును. పగడు, చూపడు, అను నేకవచనరూపములు లేవు. పగలు (భార. క్రో. II. 144, భీష్మ. I. 154; ఉద్యో. I. 287; అశ్వ. I. 124; ఆర. VI. 194.); చూపలు (భార. విరా. V. 37, 124; భీష్మ. IV. 289; ద్రోణ. II. 127; శల్య. I. 221, 87.) మొదలయినవి. 'చూపలు' పై మరల 'లు' - వర్ణమునుచేర్చి యర్వాచీన గ్రంథకర్తలు ప్రయోగించియున్నారు గాని, యారూపములు కృత్రిమములు కావచ్చును. చూపలులు (ఉ. రా. I. పు. 11); చూపలులకు (కవిక. II. 104); మొదలయినవి. లోకమున నీ రూపము నేడు లేదు. 'చూపలు'కు

చూపఱి' అను రూపాంతరము నున్నది; ఇది 'అంపఱి' వంటిది; 'అంపఱి' కును మార్పరూపము 'అంపఱి' అని యుండవలెను. భార. విరా. I. 82 లోని చూపఱి తెలియము వెక్కనంపఱి' అను సచ్చుచారము తప్పుకావలయును. దానికి 'చూపఱి యెంతయు' అను సాకారాంతరము గలదు. ఊ-వర్ణాంత బహువచనరూపములు ప్రాచీనములు; ఊ - వర్ణాంతరూపములు తరువాతి కాలమున నేర్పడినవి. అందులు, ఇందులు, ఎందులు, అనురూపములు నిట్టివే. 'పగఱి వారు' అని నిన్వ. IV. 5 లో నున్నది.

'కొల్లుడు' అను బహువచన రూపమున కేకవచన రూపమేమో తెలియదు. 'కొల్లుడు' అనునదిలేదు. 'కొలివాడు' అనునదియులేదు.

'కనలు' అనునది కేకవచనరూపము; అది బహువచన రూపమును భ్రమచే నొందుకొని తరువాతి కాలమున తెనుగువారు 'కవ' యను కేకవచన రూపము నేర్పాటుచేసికొనిరి. కన్నడము: కనల్; తమిళము: కనడు, కవర్, మళయాళము: కవగ; తెలుగు: కబు.

'పడవాలు' సాకారాంతరముగ మహద్వాచకముగ నుండి బహువచనమున 'పడవాళ్లు' అను రూపమును పొందుచున్నది. (భార. భీష్మ. I. 82; శల్య. I. 98); రానూ. యుద్ధ. 3 'పడవాళ్లు' అని ప్రయోగింపఁ బడియున్నది. స్త్రీ, పైన్యాధిపత్యమును పహించినయెడల నామెను గూడ 'పడవాలు' అని పిలువవచ్చునో కూడదో తెలియదు.

వాదోడు, చేదోడు, పైదోడు, నూను శబ్దములకు బహువచన మెట్లు కలుగునో నిర్ణయించుట కష్టము: వాదోడులు, చేదోడులు, పైదోడులు, నూడులు అని మాత్రము యడసేమా. వాదోళ్లు, చేదోళ్లు మొదలగు ద్విత్వ శ-కాగ రూపము లుండవు. వాదోడు, చేదోడు, పైదోడు, అను పదములు నిత్యైకవచనములైనను గావచ్చును.

"కొన్ని డుమంతంబుల బహువచన లకారంబునకు రేఫంబును దానికి ముందు పూర్ణ బిందుపూర్వక డకారంబునగు." "అల్పాదుల బహువచన లకారంబునకు, రేఫంబును నుండఱి లువర్ణంబునకు బిందుపూర్వక డకారంబునగు" అని చిన్నయసూరి నిత్యవిధులను గల్పించినాడు. ఇందువలన కోడండ్లు, కోడల్లు, అల్లుండ్లు, అల్లుళ్లు, కొమాళ్లు మొదలగు రూపములకు లక్షణము లేకపోయినది. ఇట్టి రూపములు వ్యవహారమున నున్నవి. కావ్యము లందును గలవు.

సీ. అసజయంబెఱుంగని-యచటిరాచకొమాళ్లు రణమున వెనుకయకా - రామునగుదు (రు) (రాధా. II. 38)

మ. తల్లిదండ్రుల్ ... గూడఁజెట్టిన ధనంబుల్ లోకమందుం గొమా
 శ్లవిగా కెవ్వరివచ్చు (సారం. II. 84)

శా. నగర్లోనికిన్, బోరో రారొ కొమాళ్లు (సారం. III. 10).

సీ. నెనరుతోఁ బినతల్లి యని కొమా శ్లింజికి నచ్చిన నయఁ జూచు
 వారులేరె (సారం. III. 47)

చెల్లెండవై (విజయ. II. పుట 23); కోడంగిడ్లగున్ (శివసుధా. III. 99);
 కోడంగిడ్ల (శుక. I. పు. 11); కుమాళ్లు (హంస. III. 29, 30).

“కాప్రత్యయంబు మీఁది బహువచన లకారంబునకు లఘులఘు
 రేఫంబులును లఘురేఫంబునకు ముందు బిందుపూర్వక డకారంబునకు: విలు
 కాండ్రు, విలుకాటు మొదలయినవి” అని చిన్నయసూరి వ్రాసెను. అం
 దుచే, తెక్కలిగాండ్లు, మిండగిండ్లు మొదలగువాని కారణముఁ గల్పింపఁ
 డయ్యెను. అట్లే, మహద్వాచక తదర్థ, ఇదమర్థక సర్వనామములకు ‘వారు,
 వారలు, వాండ్రు; వీరు, వీరలు, వీండ్లు’ అను రూపములను చెప్పి యూర
 కొనెను. వాండ్లు, వీండ్లు మొదలగు కావ్యప్రయోగముల కారణమ గతిగల్పింప
 లేదు. ప్రయోగములు:—గీ. దండి తెక్కలి గాండ్లకు - మిండగిండ్ల, కంపుగా
 మబ్బు మసీజల్లు (అచ్చతె. భాగ. పుట. 583)

శా. వాండ్లు స్విండ్లునునుం బడంతి యనుచున్ వాండ్రుచ్చు గావించు,
 తా విండ్లంబుల్ శిశుపాలుఁడందుకొని నీ-విండ్ల కొనం దోడ నిల్లాండ్ల న్నావి
 జయించి (రాధా. III. పుట. 49)

మత్తుగాండ్లు (బసవ. పిడు. III. పు. 79); పంగిడికాండ్లు (బసవ. పిడు.
 1. పు. 8); జూదరికాండ్లు (సానం. II. 29); కొండెగాండ్లు (సానం. IV. పు.
 64); కొండెగాండ్లు (సానం. V. పు. 88); పండెగాళ్లు (హంస. III. 212);
 అర్థివాండ్లు (నృసిం. శత.); ఆండ్లు, లంచగాండ్లు (వేణుగో. శత. 52).

మహతీత రామహద్వాచకపదముల బహువచనము.

మహతీత రామహద్వాచకపదములను వాని యంతాక్షరముల ప్రకా
 రము వర్గీకరించి వాని బహువచనము లెట్లు కలుగునో తెలిసికొనుట యుక్త
 ముగా నుండును. ఈక్రింద అ, ఆ, ఇ, ఈ, ఉ లతో అంతముగు పదము
 లకు వానితోఁ జేరియున్న యంత్యపాల్లుల ననుసరించి బహువచన రూపములు
 వివరింపఁ బడును. బహువచనమున నేవేని పదములందు మార్పులు కలిగిన
 యెడల నవియుఁ దెలుపఁబడును.

1. అకరాంత పదములు.

i అకరాంత శబ్దములన్నిటిమీఁదను బహువచనమున లువర్ణము చేరును: గోక, పోకలు; కుక్క, కుక్కలు; వంక, వంకలు; మొగ్గ, మొగ్గలు; దొంగ, వొంగలు; పోచ, పోచలు; మచ్చ, మచ్చలు; అంచ, అంచలు; గుంజ, గుంజలు; ఒజ్జ, ఒజ్జలు; వాజ, వాజలు; ఆట, ఆటలు; గుట్ట, గుట్టలు, మంట, మంటలు; కాడ, కాడలు; మండ, మండలు; గుడ్డ, గుడ్డలు; ఉడుత, ఉడుతలు; పుంత, పుంతలు; అత్త, అత్తలు; ప్రమిద, ప్రమిదలు; వంద, వందలు; ముద్ద, ముద్దలు; వాన, వానలు; సున్న, సున్నలు; చాప, చాపలు; పాప, పాపలు; చెంప, చెంపలు; కప్ప, కప్పలు; గూబ, గూబలు; రెంబ, రెంబలు; దెబ్బ, దెబ్బలు; చెలమ, చెలమలు; బొమ్మ, బొమ్మలు; కాయ, కాయలు, పెయ్య, పెయ్యలు; కూర, కూరలు; పాఱ, పాఱలు; మొట్టి, మొట్టిలు; నేల, నేలలు; బల్ల, బల్లలు; మొదవ, మొదవలు; గువ్వ, గువ్వలు; ఊళ, ఊళలు; కళ్ల, కళ్లలు.

ii. 'నెల, శబ్దమునకు బహువచన ప్రత్యయమగు 'లు' పరమగునప్పుడు 'ల' వర్ణముమీఁది 'అ' త్తు లోపించును. ఈ లోపము లవర్ణాంతములగు నన్ని శబ్దములమీఁదను కలుగదు; నెలలు, నెల్లు. (కలలు, కల్లు; గొలలు, గొల్లు; వెలలు, వెల్లు, వలలు, వల్లు అని కాదు.)

గీ. దర్పణము నీడ దోచు నా-తామ్ర కాంతి, నెవ్వనికి వాడు నార్వెల్ల కేఁగు దివికి (కాశీఖండము. V. 262.)

మ. నెలరెన్నెల్ల కుఁ జీరచిక్కెఁ ద్రిజగన్నిర్మాత యిల్లాళికిన్. (కాళహస్తి మాహాత్మ్యము. II. 79.)

క. తనబింబ మద్దమునఁ జూచినఁ దలలేకున్నవాడు చెల్లును రెన్నెల్లను (జైమినీ భారతము VIII. 100.)

గీ. ఇపుడు నార్వెల్ల కొకపరి - యిందుధరుని (బసవపురాణము, పిడుపర్తి III. 106.).

చ. నె, న్నడలు దొడంబడం దొడఁగె - నాతికిఁ దొమ్మిది నెల్లు నిండఁ గన్. (యయాతి చరిత్రము, 67.)

మ. తెప్పన నార్వెల్లకు జీవనం బచటనం-పూర్ణంబుగా నుంపఁగన్. (వేంకటేశ్వర మాహాత్మ్యము. పుట. 106.)

ఆ. వె. పిండరూపమగుచు - బెంబొంది మూఁనెల్ల కవయవములు పుట్టు - ననఘచరిత (సానందోపాఖ్యానము, పుట. 66.)

2. ఆకారాంత పదములు.

1. ఆకారాంతపదము లన్నిటి మీఁదను బహువచనమున లు వర్ణము చేరును: నవలా, నవలాలు; నేజా, నేజాలు. నతనాభిన్నసలా నొకానొక మరు న్నారీ శిరోరత్నమున్ (మను. II.); II. కల్వమొగ్గ నేజానలు చిమ్మి (భాను. III.) నవలా, నేజా, శబ్దముల తుదిదీర్ఘమునకు ప్రాప్త్యమును నొకప్పుడు కలుగును. అన్నవల ముద్దుమోమును, దిన్నని నెన్నడుము సగవుదేతెడు కన్నుల్ (విక్ర. V.); అనుఁగఁ జట్టంబైన యలవసంతునిరాక విరవాజి బలు నేజ విఱుఁగఁబూచి (చంద్ర. III). III. 'నేజా' శబ్దము క్లిబనమమై మువర్ణకమునుగూడఁ బొందును: నేజము గొని యిపోటున నేజము నిన్జేర్తు ననుచు (శశాం. V).

3. ఇదంతశబ్దములు.

i. తత్సమేకారాంతశబ్దములకువలె బహువచన లువర్ణముచేదనప్పు డాచ్చికేకారంతశబ్దముల తుది ఇత్తున కుత్తు కలుగును: కాకి, కాకులు; కంకి, కంకులు; దుక్కి, దుక్కులు; జిగి, జిగులు; ముంగి, ముంగులు; బుగ్గి, బుగ్గులు; గోచి, గోచులు; సంచి, సంచులు; కచ్చి, కచ్చులు; కాజి, కాజులు; గంజి, గంజులు; గజ్జి, గజ్జులు, కుంపటి, కుంపటులు; వెంటి, వెంటులు; చట్టి, చట్టులు; గడి, గడులు; గండి, గండులు; గడ్డి, గడ్డులు; జక్కిణి, జక్కిణులు; కోతి, కోతులు; దొంతి, దొంతులు; కత్తి, కత్తులు; గది, గదులు; గొంది, గొందులు; కొద్ది, కొద్దులు; పని, పనులు; ఉన్ని, ఉన్నులు; తఱపి, తఱపులు; కలయంపి, కలయంపులు; పుప్పి, పుప్పులు; ఊబి, ఊబులు; నంబి, నంబులు; గొబ్బి, గొబ్బులు; ఓరిమి, ఓరుములు; కమ్మి, కమ్ములు; అల్లరి, అల్లరులు; తఱి, తఱులు; మట్టి, మట్టులు; కరువలి, కరువలులు; నల్లి, నల్లులు; పెదవి, పెదవులు; జువ్వి, జువ్వులు; బేసి, బేసులు; తొస్సి, తొస్సులు; రహి, రహులు; ఎగతాళి, ఎగతాళులు; మిల్లి, మిల్లులు.

ii. "వికృతియం దికారాంతముల యుపోత్తమేత్వంబునకు బహువచనంబు పరంబగునపు డుత్వంబగు. ఇచ్చట వికృతిశబ్దంబుచే సంస్కృత నమే తరంబు గ్రహింపవలయు: కలికి, కలుకులు; ములికి, ములుకులు; చెలిమి, చెలుములు; బలిమి, బలుములు. ఉపోత్తమేత్వంబున కనుటంజేసి జిగి, నిసి, ఇత్యాదులం దుత్వంబులేదు. జిగులు, నినులు.

"ర, ల, దోషధ నవార్థాదుల యుపోత్తమేత్వంబున కుత్వంబు గలుగదు. పందిరి, పందిరులు; పిడికిలి, పిడికిళ్లు; రాపిడి, రాపిడులు; తొమ్మిది, తొమ్మిదులు." చిన్నయసూరి.

ఇచట నుపోత్తమ మనఁగా మూఁడక్షరములును సంతకైక్కువయుఁ గల పదములందు తుది వర్ణమునకుఁ బూర్వవర్ణ ము; అనఁగా ఉపధకుఁ బూర్వ వర్ణము.

చిన్నయసూరి చెప్పిన సూత్రమునందలి బాహుళికత్వముచేత నింకను గొన్నిచోట్లఁ బైకార్యములు కలుగవనియుఁ గొన్నిశబ్దములలో నుపోత్త మేత్వమునకేకాక యుపోపోత్తమేత్వమునకును నుత్వము గలుగుననియుఁ దెలియనగును.

i. ఉపోత్తమేత్వమున కుత్వము కలుగనందుకు: సిబ్బితి, సిబ్బితులు; జక్కిని, జక్కినులు.

ii. ర, ల, దోషధ నవార్థాదులలో నుత్వము కలుగుటకు: ఉరిడి, ఉరు డులు; మరిడి, మరుడులు; గరిడి, గరుడులు; అలికిడి, అలుకుడులు; కురిడి, కురు డులు; నరిడి, నరుడులు; ఉదిరి, ఉదురులు; తండిరి, తండురులు; తొమ్మిదికి వ్యవహారమున తొమ్మదులు అనియే బహువచనరూపము; తొమ్మిదులు అని శ్రీనాథుఁడు 'మి'నియతిస్థానమున వాఁడివాఁడు (కాశీ. III. 181.) ఇది కక్కుర్తి కావచ్చును. 'తొమ్మదులు' అని శకుంతలాపరిణయము రెండవయాశ్వాస మున (పుట 45) వాడఁబడినది.

'రాపిడి'కి 'రాపుడులు' అనియు బహువచనరూపము గలదు; పత్తిరి, తిత్తిరి, పదములకు వ్యవహారమున పత్తురులు, తిత్తురులు, అను బహువచన రూపములు వినఁబడుచున్నవి.

iii. ఉపోపోత్తమేత్వమునకును నుత్వము కలుగుటకు: అలికిడి, అలు కుడులు; ఎనిమిది, ఎనుముదులు.

iv. తత్సమశబ్దములందును నుపోత్తమేత్వమున కుత్వమొకప్పుడు కలుగ వచ్చును: సమితి, సముతులు.

v. ఒకరితి, ఎవరితి, అనుపదములపై లువర్ణముచేరి ఒకరితులు, ఎవ రితులు, అను రూపములు కలుగవు.

టి వర్ణాంతశబ్దములు బహువచనమున - టులు అంతములుగా మాఱును; - టు మీఁదిఉత్వము వైకల్పికముగా లోపించును: కోమటి, కోమ టులు, కోమట్లు; చక్కటి, చక్కటులు; చక్కట్లు; పెంటి, పెంటులు, పెంట్లు. తత్సమమగు 'కోటి, దృష్టి, శబ్దములమీఁదను నిల్లేయగును: కోటులు, కోట్లు; దృష్టులు, దృష్టు. ఖండబిందుపూర్వక టి వర్ణాంతశబ్దములకు బహువచ నమునఁ గలుగు - 'టులు' లోని 'టు' మీఁది యుత్వము లోపించునపుడు ఖండ

బిందువునకుఁ బూర్ణబిందువు వచ్చును: తేటి, తేటులు (భార. అను. I. 181); తేంట్లు; (భాగ. VIII. 104); బోటి, బోటులు, బోంట్లు; - 'ట్టి' అంత మందుగల పదముల బహువచనరూపములలోని 'ట్టులు' అను దానిలోని 'ట్టు' లోని యుత్వమేకాక యొక టవ వర్ణముగూడ వైకల్పికముగ లోపించును: ఉట్టి, ఉట్టులు, ఉట్టు; జెట్టి, జెట్టులు, జెట్టు; పుట్టి, పుట్టులు, పుట్టు; సెట్టి, సెట్టులు, సెట్టు; -కొన్నియెడల నీమార్పు కలుగకపోవచ్చును: చిట్టి, చిట్టులు; మట్టి, మట్టులు; ముట్టి, ముట్టులు మొదలయినవి.

- 'టి' వర్ణాంత శబ్దములవై బహువచన లువర్ణము చేరునప్పుడు 'టు' వర్ణముమీది యుత్వము వైకల్పికముగ లోపించును: తిట్టువాటు, తిట్టువాట్లు (భార. ఉద్యోగ. III. 37.) తఱటు, తఱటులు, తఱట్లు (భాగ. V. ii. 140.) 'ఒఱటు' నకు 'ఒఱట్లు' అనుబహువచనరూపము కలుగుననియే తోచుచున్నది. ఒఱటులు (భార. అను. V. 98.)

- 'టు' అంతమందుగల శబ్దములకు బహువచన ల కారము చేరునప్పుడు యుత్వమేకాక యొకటకారమును లోపించును: కట్టుఁబట్టు, కట్టుఁబట్టులు, కట్టుఁబట్టు (భార. భీష్మ. I. 82.); చుట్టు, చుట్టులు, చుట్లు (చుట్లనుండి-భార. ద్రో. II. 78); పరిచుట్లు (భాగ. VIII. 209); మేలుకట్టు, మేలుకట్టులు, మేలుకట్టు (భార. ఉద్యోగ. I. 93); వీడుఁబట్టు, వీడుఁబట్టులు, వీడుఁబట్లు (భార. అశ్వ. I. 136.)

ఖండబిందు పూర్వక టు వర్ణాంత పదములకు బహువచన ల కారము చేరునపుడు టు వర్ణముమీది యుత్వము లోపించునపుడు వైకల్పికముగ ఖండబిందువు పూర్ణబిందువగును: తూటు, తూటులు, తూంట్లు (భాగ. III. 1003.)

-ది వర్ణాంతశబ్దములకు బహువచన లకారము చేరునపు డిత్వమున కుత్వముకలిగి, డకారమునకు శకారముగూడ నాదేశమగును; డువర్ణముమీది యుత్వము లోపించును: లేడి, లేడులు (భార. విరా. III. 37.); లేళ్లు (భార. శల్య. I. 232; ద్రోణ. IV. 142; భీష్మ. II. 157); గుడి, గుడులు, గుడ్లు గుళ్లు (భార. ఆశ్ర. I. 7); అంగడి, అంగడులు, అంగళ్లు (భార. శాంతి. II. 383); అలజడి, అలజడులు, అలజళ్లు (భార. శాంతి. II. 387, అశ్వ. IV. 155); అట్టళ్లు (భాగ. VII. 96; X. ii. 838-దీనికేవలచనము 'అట్టడి' యో 'అట్టలి' యో నిర్ణయింపఁ బ్రయోగము గానరాలేదు); నడవళ్లు (భాగ. III. 387); పొడి, పొడులు, పొళ్లు (భీష్మ. III. 357.); మడి, మళ్లు (కళా. IV, 97); మెరవడి (ణి), మెరవళ్లు (ఉ.రా. పు. 78); నాడి, నాళ్లు (కళా. V. 162); పలు

కుబడి, పలుకుబళ్లు (సరహ. I. 9.); పచ్చడి, పచ్చడులు, పచ్చళ్లు; నూ(ను) టిపిడి, నూ(ను) టిపిడులు, నూ(ను) టిపిళ్లు; కురిమిడి, కురిమిడులు, కురిమిళ్లు; సాలిమిడి, సాలిమిడులు, సాలిమిళ్లు, రాపిడి, రాపి (పు) డులు, రాపి (పు) ఱ్లు; గరిమిడి, గరిమిడులు, గరిమిళ్లు మొదలయినవి.

పంగిడి, చప్పిడి, పిసిడి, శబ్దములకు పంగిళ్లు, చప్పిళ్లు, పిసిళ్లు, అను రూపములు కలుగునో కలుగవు తెలియదు. తడి, నుడి, మిడి, పడి, వడి, విడి మొదలగు వానికి - 'ళ్లు' తోడిబహువచన రూపములు గలవు.

కావళ్లు (భార. మా I. 29);; వేళ్లు (భార. ద్రో. II. 25); మొదలగు 'ళ్లు' అంతమందుగల బహువచన రూపములును నున్నవి.

వ్యవహారమున - 'ళ్లు' అంతమందుగల బహువచనరూపములే విన వచ్చుచున్నవి; - 'డులు' రూపములు వినబడుట యరుదు. - 'ళ్లు' రూపములు కవులు పద్యగణములతోటకు గల్పించినవిగఁ దోచుచున్నవి.

ఖండబిందుపూర్వక డివర్ణమంతమందుగల శబ్దములకు బహువచన లు-ప్రత్యయము చేరునప్పుడు 'డి' 'డు' గ మాటుటయేకాక, ఖండబిందువును వైకల్పికముగఁ బూర్ణ బిందునగును: పసిడి, పసిడిలు, పసిండ్లు; కాడి, కాడులు, కాండ్లు (భార. విరా. V. 53); ('కాళ్లు' అని వ్యవహారమునఁ గలదు.) - కొన్ని యెడల - 'డులు' - 'ండ్లు' గమాటునో మాఱదో తెలియదు: గాడి(గాండ్లు?) చూడి, చూండ్లు; తాడి (తాండ్లు?); పాడి (పాండ్లు?) వాడి (వాండ్లు?), వేడి (వేండ్లు?); పూఁబోడి మొదలగు మహతీ వాచకపదములకు పూఁబోడిలు, పూఁబోండ్లు, పూఁబోళ్లు, అను బహువచనరూపములు గలుగును. కవికర్త రసాయనము IV. 37 లో పువ్వఁబోంట్లు అను రూపము కానవచ్చుచున్నది.

'-ండి' అంతమందుగల శబ్దములు బహువచనములు 'ండులు' అంతమందు గలవై 'డు' మీఁది యుత్వము లోపింపఁగా - 'ండ్లు' అంతమందు కలవ గను: గిండి, గిండులు, గిండ్లు; తిండి, తిండులు, తిండ్లు; బండి, బండులు, బండ్లు. కొన్నిచోట్ల నట్లగునో కాదో నిర్ణయింప వీలులేదు: కొండి (కొండ్లు?); తొండి (తొండ్లు?), దండి (దండ్లు?); దుండి (దుండ్లు?); దొండి (దొండ్లు?); బగ్గుండి (బగ్గుండ్లు?); వెండి (వెండ్లు).

'-ండ్లు' గూపములలో 'డ' కు 'ళ' ఆదేశమయి - 'ంళ్లు' అను రూప మును పొందియుండుట శాసనములందు కానవచ్చుచున్నది. స్థిరవర్ణమునకుఁ బూర్వమందాచ్చిక పదములలో ననుస్వార ముండదను కారణమునఁ జిన్నయ సూరి యిట్టిరూపము యుండవని తలంచెను; కాని, శాసనములం దట్టి రూప

ములు గలవు. రానురాను-‘ంళ్లు’ లోని యనుస్వారోచ్ఛారణము లోపింపఁగా -‘ళ్లు’ తోడి బహువచనరూపములు ప్రచారములోనికి వచ్చినవి: బళ్లు, తిళ్లు, మొదలగునవి. కొన్నిచోట్ల నిట్టిశబ్దములకు - ‘ళ్లు’ తోడిబహువచన రూపములు గలుగవు.

‘-డ్డి’ అంతమందుగల శబ్దములకు బహువచనమున ‘-డ్లులు’ అను దంతమందు రాఁగా నందు ‘డ్లు’ లోని యుత్పమును నొక డకారమునున లోపించుటయుఁ కలదు. ఇట్టి ‘డ్లు’ అను బహువచన రూపమునకు ‘ళ్లు’ అదే శముకాదు: గ్రుడ్డి, గ్రుడ్లులు, గ్రుడ్లు; బుడ్డి, బుడ్లులు, బుడ్లు; దిడ్డి, దిడ్లులు; దిడ్లు;—అడ్డి (అడ్లు), నడ్డి (నడ్లు); గడ్డి (గడ్లు); మడ్డి (మడ్లు) అను బహువచన రూపములు వ్యవహారమున నున్నవి.

‘-డు’ అంతమందుగల పదములపై బహువచనమున లువర్ణము చేరఁగా ‘డు’ మీఁది యుత్పము లోపించుటయు, డకారమునకు శకార మాదేశముగా వచ్చుటయుఁ గలుగును. కీడు, కీడులు, (భార. ఆశ్ర. V. 432), కీళ్లు, కీళ్లు. (భార. ఆశ్ర. I. 90; శాంతి. III. 71); వఱడు, వఱడులు, వఱళ్లు (భార. కర్ణ II. 116; శల్య. II. 240), వఱళ్లు; మెదడు, మెదడులు, మెదళ్లు (భార. శల్య. I. 130), మెదళ్లు; అఱువుడు, అఱువుడులు, అఱువుళ్లు, అఱువుళ్లు (భార. విరా. V. 36; ద్వ్య. II. 39; III. 203; భీష్మ. III. 306; 233); వీడు, వీడులు (భార. అను. I. 51), వీళ్లు (భార. ఉద్యో. III. 303); వీళ్లు (భార. ఉద్యో. IV. 269, 382); చప్పుడు, చప్పుడులు, చప్పుళ్లు, చప్పుళ్లు (భార. భీష్మ. I. 267; III. 247; భాగ. VIII. 55); - ఇట్లే, పేడు, పేడులు, పేళ్లు, నేరేడు (మొద.), నేరేడులు, నేరేళ్లు, నేరేళ్లు (మొద.); నంజుడు, నంజుడులు, నంజుళ్లు, నంజుళ్లు; - తోడు (=సాహాయ్యము, సాహాయ్యకుడు) అనుపదమునకు తోళ్లు, తోళ్లు, అను బహువచన రూపములు లేవేమో. ఇట్లే, గడు, గాడు, గోడు, చాడు, చోడు, జాడు, తోడు, తెరలుడు, బోడు, రాడు, పదములకును - ఱ్లుతోడి బహువచన రూపములు లేవు. ‘కోడి’ శబ్దమునకు ‘కోడులు’ అనురూపము గ్రంథములందు కానరాలేదు. గ్రంథములందును వ్యవహారమునందును ‘కోళ్లు’ అనురూపమే యున్నది.

ఖండ బిందుపూర్వక డువర్ణాంత శబ్దములపై బహువచన లువర్ణము చేరునప్పుడు ఖండబిందువున కొకప్పుడు పూర్ణ బిందువు వచ్చును. అప్పుడు ‘డ’ కారమునకు శకార మాదేశముయి ‘-ంళ్లు’ కాఁగా ననుస్వారము లోపించి ‘ళ్లు’ అను బహువచనరూపము కలుగును. ఈ ‘ళ్లు’ ‘ళ్లులు’ గఁగూడ విడిపో

వును; ఏడు, ఏడులు, ఏండ్లు (భార. శాంతి. V. 46), ఏళ్లు, చెన్నబ. పు. 29); ఏళులు; తూడు, తూడులు, తూండ్లు (భార. అను. III. 220), తూళ్లు, తూళులు; గూడు, గూడులు, గూండ్లు, గూళ్లు, గూళులు; - 'నాడు' కు 'నాడులు', 'నాళ్లు', 'నాళులు' అనియేకాని 'నాండ్లు' అను బహువచన రూపము లేదు. నాళ్లు (భార. అర. V. 228; భీష్మ. I. 64; ద్రోణ. I. 59; 130; కర్ణ. I. 53; శాంతి. III. 66; అను. II. 83).

పూర్ణబిందుపూర్వక డువర్ణాంతపదములపై బహువచన లువర్ణము చేరునపుడు తటచుగ 'డు' మీఁది యుత్వము లోపించును. ఈ - 'ండ్లు' 'ంళ్లు' గను'ళ్లు' గనుమాటుటగలదు. గుండు, గుండులు, గుండ్లు (భార. ద్రోణ. III. 67; సా. I. 197, భాగ. III. 988); పండు, పండులు (భార. అను. I. 50); పండ్లు (భాగ. V. ii. 21), పళ్లు; ఇల్లే, పుండు, పుండులు, పుండ్లు. పుళ్లు; దిండు, దిండులు, దిండ్లు, దిళ్లు; గొబ్బండు, గొబ్బండులు, గొబ్బండ్లు, గొబ్బళ్లు; మొదలయినవి. లొండు, రొండు, బొండు, బెండు, చెండు, చుండు, లకు, 'ండ్లు' తోడి బహువచనరూపములు గలుగవు.

'డ్డు' అంతమందుగల శబ్దములకు బహువచన లువర్ణము పరమగు నపుడు 'డ్డు' లోని తుదియుత్వమును నొక డకారమును లోపించుటయుఁ గలదు. ఇట్లేర్పడిన 'డ్లు' 'ళ్లు' 'ళులు' గా మాఱదు. గుడ్డు, గుడ్డులు, గుడ్లు (భాగ. III. 702); ఇట్లే, అడ్డు, బడ్డు, గొడ్డు, జిడ్డు, త్రెడ్డు, దుడ్డు, బడ్డు, బొడ్డు, టొడ్డు, లొడ్డు, వెడ్డు, సొడ్డు, లకును దెలిసికొనవలెను.

'ణి' అంతమందుగల 'పింగాణి' శబ్దమునకు 'పింగాండ్లు' అను బహువచన రూపము వరాహపురాణము నాల్గవ అశ్వాసమున వాడఁబడినది.

'ది, - ఁది, - ంది, - ద్ది' అను సంతమందుగల శబ్దముల బహువచన లకారమునకు ముందు వాని తుదియుత్వమున కుత్వము కలుగును. -దు, -ఁదు, -ందు, - ద్దు, లపై బహువచనమున లువర్ణము చేరును. ఇట్లేర్పడిన బహువచన రూపములందలి దులు, ఁదులు, ద్దులు, లందు -డులు, -ఁడులు, -డ్డులు' లందు గలుగు లోపాదికార్యములు కలుగవు. - 'ఎడ్లు' శబ్దమునకు బహువచనమున 'ఎడ్లు' అనియు రూపము కలుగును. 'ఎడ్లు' లోని డకారమునకు శకారముగూడ నరుదుగ నాదేశమగునని తెలుపుటకు శబ్దరత్నాకరమున "బండ్లు కట్టింపు పై బరువు లెక్కింపు మీఁదెళ్లను బూన్పు కావళ్లనునువు" (హరి. పూ. VI.) అను నుదాహరణ మీఁబడినది. కాని, లోకమున 'ఎడ్లు' అనురూపమేకాని, 'ఎళ్లు' అనునది లేకుండుటచేతను, కావళ్లకు 'కావడ్లు' అను రూపమును నుండుటచేతను, 'ఎడ్లను బూన్పు కావడ్ల నునువు' అనుసాఢాతమే సరియైనదనియును 'ఎళ్లు' అనురూపము లేదనియుఁ జెప్పవచ్చును. 'ఎడ్లు'

శబ్దము ఆవు, ఎద్దు, ఎనుము, లకు సామాన్య హాచకముగ తొలుత నుపయోగింపఁబడి యుండవచ్చును. శాసనములలో 'ఇనుపమెడ్లు' అని కానవచ్చుచున్నది. ఈ పదము 'ఎనుము' లకు పర్యాయ నాచకమయినట్లు కనఁబడుచున్నది. (చూ. తమిళము: ఎఱుదు. కన్నడము, ఎత్తు = ఎద్దు; కన్నడము; ఎఱుమె = ఎనుము.) ఎడ్లు - భార. ఆర. IV. 349;

'కోస' శబ్దమునకు బహువచన లుప్త్యము పరమగునపు డొకచో దాని తుది యత్వమునకు దీర్ఘము కలుగును: కోసాలగొంది (సాండు V. 296.) ఇది 'కోణములగొంది' కి రూపాంతరమైనను గావచ్చును.

'ను' వర్ణాంత శబ్దములను వాని బహువచన రూపములనుబట్టి మూడు వర్ణములుగా విభజింపవచ్చును: (i) ను వర్ణము లోపించునవి (ii) ను వర్ణము లోపించి లుప్తశేషమువై 'కులు' గాని 'గులు' గాని చేరునవి (iii) ను వర్ణము లోపింపక లుప్త్యము చేరునవి, అని.

(i) నువర్ణము లోపించునవి: చేను, చేలు; పేను, పేలు; మీను, మీలు (భార. అను. II. 262); - వ్యవహారమున చేనులు, పేనులు, అనురూపములును గలవు. 'మీను' నేడు వ్యవహారమున లేదు. దానికి 'మీనులు' అను బహువచనరూపము కవిక. III. 48; IV. 41; చెన్నబ. పు. 123. లో కానవచ్చుచున్నది.

(ii) (అ) ను వర్ణములోపించి బహు వచనమున 'కులు' చేరునవి: కలను, కలఁకులు: కెలను, కెలఁకులు (భార. దో. V. 132; శల్య. I. 53; అను. I. 181; భాగ. VIII. 213); కోలను, కొలఁకులు (భార. ఆర. IV. 332; అను. I. 181), గవను, గవఁకులు (భాగ. IV. 767); మాను, మాఁకులు (భార. ఆర. VII. 99; భీష్మ. I. 251; అను. II. 9); ఇట్లే, కొఱను, కొఱఁకులు, నెఱను, నెఱఁకులు; వరను, వరఁకులు; వలను (దిక్కు-అనునర్థమున), వలఁకులు (ఉపాయమును నర్థముద నీ రూపము కలుగదు); వై పదములలో కోలను, గవను, మాను, అనుపదములు మాత్రము నేటి వ్యవహారమున నున్నవి; వ్యవహారమున వానికి కొలనులు, గవనులు, మానులు, అను బహువచన రూపములను గలవు. 'ముసలిమూనుల్' అని వసుచరిత్ర కారుఁడు (ఆశ్వాసము I.) జ్ఞేషించినాఁడు.

(ఆ) బహువచనమున నువర్ణము లోపించి-'గులు' చేరునవి: రేను, రేఁగులు; గోను, గోఁగులు. - ఉత్తరేను, సుబరేను, శబ్దములకు బహువచనమున నీకార్యము గలుగదు.

(iii) బహువచనమున ను వర్ణము నిలిచి లు వర్ణము చేరునవి:

(అ) కొలను శబ్దము వంటివి: అదను, చదును, జడను, జతను, పదును, పసను, సొబను.

(ఆ) మీను, మ్రాగును, గోను శబ్దములవంటివి: కాను, గూను, జాను, జీను, మేను, వీను.

కన్ను శబ్దమునకు బహువచనము 'కన్నులు.' ప్రాచీనకవు లిట్లేవాడిరి. కాని, కండ్లు, కళ్లు, అను రూపములు వ్యవహారమందును నర్వాచీన కావ్యము లందును గలవు. వీనికెవ్వరును లక్షణముఁ గల్పింప కుండుట యా రూపముల దోషముకాదు.

చ. మొగంబునఁ బొట్టుదిద్ది యంజనము గండ్లఁ దీర్చి (కవిజనచ. చ. IV. 178).

ఆ. వె. నేడు, గలిగెఁ జూడఁ గల్గకఱువుదీఱ (నిర్వ. విరా. పు. 35)

సీ. కడగండ్ల బడువారిఁగడగండ్ల నీక్షించి (నిర్వ. వి. రా. పు. 147)

క. కల్లంగి వేసినట్లా, తుల్లడమున మోహుఁబట్టి (ప్రబో. పు. 41)

చ. వింతచేష్టలం గడువడిఁ దానొక్కొక్కయెడఁ గండ్లెఱజేయుచు (రాజశే. III. 26)

ఆ. వె. ముండ్లకట్టె నొకని - కండ్లువెటికి (సానం. పు. 26.)

గీ. కొందఱి, కండ్లు వెటికి నిన్ను - పండ్లుగుచ్చి (సానం. III. 57)

ఇట్లే, 'చన్ను' శబ్దమునకు 'చన్నులు' బహువచనరూపము; అర్వాచీన కవులు 'చండ్లు' అనివాడిరి. వ్యవహారమున 'చళ్లు' అని వినఁబడుచున్నది. 'న్ను' అంతమందుగల తక్కిన శబ్దముల కన్నిటికిని బహువచనమున 'లు' వర్ణము మాత్రము చేరును. నువర్ణమునకెట్టి వికారమును గలుగదు.

వైభక్తిక మువర్ణముకాని మువర్ణముతో సంతమగు కొన్ని శబ్దము లకు బహువచన లువర్ణము చేరునపు డా మువర్ణము వైకల్పికముగ లోపించును: ఉదా. జాము, జాములు, జాలు (కాశీ. V. 333; మను; పేంక. పంచ. IV. 164); పెండ్లాము, పెండ్లాములు, పెండ్లాలు ('పెండ్లము' వైలు వర్ణము నకు బూర్వమందు 'ము' లోపము కలుగదు); జాజాము, జాజాములు, జాజాలు; గుడ్డాము, గుడ్డాలు; జంజాము, జంజాలు; దోణాము, దోణాలు; గోతాము, గోతాలు మొదలయినవి. ఈ మువర్ణము దీర్ఘముల మీఁద నున్నప్పుడే కొన్నియెడల బహువచనమున లోపించుచుండును. ఆము, ఈము, గాము, గీము, గోము, చీము, తీము, తూము, దీము, నాము, నోము,

పాము, పేము, బాము, బోము, మోము, వాము, వేము, సాము లకు బహువచనము వర్ణమునకుముందు లోపము గలుగదు. ఇట్లే, అనుము, ఆలము, ఇనుము, ఇటుము, ఇల్లము, ఇనుము, వెసము మొదలగు వానియందును బహువచనమున మువర్ణము లోపింపదు.

(i) కొన్ని - యి వర్ణాంతశబ్దములపై బహువచనము వర్ణము చేరునప్పుడు యకారమునకు తకార మూడేళమగును: చేయి, చేతులు; దాయి, దాతులు; నూయి, నూతులు; పీయి, పీతులు; నేయి, నేతులు.

(ii) కొన్ని - యి వర్ణాంతశబ్దముల నుండి యి వర్ణము బహువచనమున లోపించును: వ్రాయి, వ్రాలు; రేయి, రేలు; త్రాయి, త్రాలు; ప్రాయి, ప్రాలు; 'త్రాయి' కి 'త్రాల్లు' అనియు బహువచనరూపము వ్యవహారమున గలదు.

(iii) కొన్ని - యి వర్ణాంతశబ్దముల బహువచనరూపములను నిర్ణయించుట కష్టము: కూయి, మెయి, కుయి, దోయి, బాయి, రోయి, పోయి, రొయి, నుయి, గొయి.

(iv) 'వాయి' కి బహువచనము 'వాతులు'; కాని, ఉప్పలవాయి, కరవాయి, అరవాయి, దళవాయి మొదలగు పదములకు బహువచనము నిర్ణయింప సాధారణము లేవు. అమ్మాయి, అబ్బాయి, శబ్దములకు అమ్మాయలు, అబ్బాయలు, అని వ్యవహారమున బహువచన రూపములు వినబడుచున్నవి.

(v) 'పాయి' కి 'పాలు' అనియు, 'కయి' కి 'కేలు' అనియు బహువచన రూపము లగునేమో. 'పాలు' బాగున్నవి, రుచిగానున్నవి, అని బహువచనమునందే యుపయోగింతుము. పయశ్యబ్ద భవమగు 'పాయి' యిపుడు పిల్లల విషయముననే యుపయోగింపబడుచున్నది. "కొడుకు, బాయని యుక్కునబట్టి పాలిండ్ల నొత్తి" (హరిశ్చ. భా. II.).

'కేలు' ఏకవచనమునందును బహువచనమునందును గూడ గ్రంథములందుపయోగింపబడినట్లు తోచుచున్నది; కాని, యిదమిథ మని నిర్ణయింప వీలు లేకున్నది. "పడి నొడు గఱచి వలకేల్ నిడుచన గనయమున బెనచి (భార. ఆది. VII. 175.) ఇందు నన్నయ 'కేలు' శబ్దము నేకవచనమున నుపయోగించినాడు. "అని కేలు మొగిచి మ్రొక్కిన" (ఆది. V. 20); "కొందఱు మొగిన కేలు మొగిచి మ్రొక్కిరి" (ఆర. II. 102) లో దానిని బహువచనమున వాడినాడు. ఆర. V. 277లో, 'ఇరుకేలకా' అనియున్నది; ఇచట నిది బహువచనమో యేకవచనమో తెలియదు. ఇరు, ఇను, మూ, నలు, అనువానిపై శరీరపదము లేకవచనమునందే సాధారణముగ గాన్పించుచున్నవి. ఇరుచే

యునెత్తి (భార. మా. I. 151); ఇరుదెఱంగు (ఉద్యో. IV. 168; V. అను. 14f, 181; అశ్వ. II. III; మా. I. 54, 53); ఇరుపీనుఁగు (భీష్మ. II. 209; ఇరుప్రాద్దు (శాంతి. IV. 368; అను. V. 8; అశ్వ. II. 168); ఇరుమేను (భీష్మ. I. 251); ఇరుమూఁడు (భీష్మ. I. 273); ఇరుపఱియ (కర్ణ. I. 94; సా. I. 192); ఇరువాఁగు (నిర్వ. V. 73; విరా. III. 170; భీష్మ. II. 42; 290, 395; III. 208, 315; ద్యో. I. 271; V. 278; కర్ణ. I. 69); ఇను మడి (విరా. II. 45; అను. IV. 419); ఇనుమాటు (భాగ. II. 227); ఇను మాటు (కర్ణ. III. 317); ముత్తునియ (భీష్మ. II. 53, 79; ద్యో. IV. 27); నలుగడ (ద్యో. III. 62; కర్ణ. I. 5; శాంతి. V. 440; అను. I. 287); నలుమడి (ద్యో. II. 213); కాని, ఇరుకెలంకుల (ద్యో. V. 142, ఇది వచనమున నున్నది; 'కెలనన్' అనినను తప్పు లేదు); ఇరుతెఱంగుల సైని కులకు (ద్యో. I. 135, దీనిని 'ఇరు తెఱంగుల సైనికులకు' అని సవరింప వీలున్నది); ఇరువంకలన్ (ఉద్యో. III. 253, ఇది వచనమున నున్నది; 'ఇరువం కన్' అని యుండనేమో); నలుదిక్కులన్ (ద్యో. II. 79; దిక్కునన్' అని యుండవచ్చును); నల్దిక్కుల మన్నీలు (శల్య. I. 9; 'దిక్కున' అని యుండ వచ్చును);—ఇట్లున్నను పిరాటపర్వము III. 198లో 'ఇరువాఁగులు' అని 'లు'వర్ణము ప్రాసస్థానమం దున్నది. ఇందువలన ఇరు, మూ, నలు, లవై, జేరు పద మేకవచనమం దయినను బహువచనమం దయినను నుండవచ్చునని తేలు చున్నది. కావున 'ఇరుకేలన్' అనుచోట 'కేలు' ఏకవచనరూపమో, బహువ చనరూపమో నిర్ణయించుట కష్టము. 'కేలు' ఏకవచనరూప మైనచో దానికి 'కేళ్లు' అనుబహువచనరూప ముండవలెను. కాని, యది గ్రంథములందు కాన రాదు. 'కయి'కి 'కేలు' బహువచనరూపము కానిచో దానికి బహువచనరూప మేమై యుండును? కయి, కేలు, అను రెండును నేడు వ్యవహారభ్రష్టములు గావున నీ విషయమై యేమి చెప్పటకును వీలులే కున్నది.

రి- వర్ణాంతపదములవై బహువచన లువర్ణము పరమగునపుడు సాధా రణముగ 'రి' మీఁది యిత్యమున కుత్వము వచ్చును. ఈ యుకారము లోపిం చుచుండును.

అరి, అరులు; అల్లరి (-రులు); ఉదిరి (-రులు); ఉరి (-రులు) ఊపిరి (-రులు); ఎడారి (-రులు); తిరి (-రులు); విరి (-రులు); సరి (-రులు) మొదలయి నవి. వీని యన్నిటియందును '-రులు', '-ర్లు' గ, మాఱును. ఈ 'ర్లు' 'ళ్లు' గ మాఱదు.

'వరి' శబ్దమునకు 'వడ్లు' అనునది బహువచనరూపము.

‘సీవిరి’ శబ్దమున కర్థ మేమో తెలియదు. “తెల్లసీవిరులును వెల్లనిగొడుగునై, యల్లవాఁడె పాండవాగ్రజుండు” (భార. కర్ణ. I. 190) నీనికి “తెల్లనైన సిడము, తెల్లనిగొడుగునై” అని పాఠాంతరము గలదు “కడలుకొనఁ జాట్టు పట్టెడు గొడుగు తెప్పి, యెనక మెనగంగ సీవిరు లేలపట్టగు” (శల్య. II. 402.) ఇందు ముద్రితపాఠమున ‘సీవురులు’ అని యున్నది. దీనికి సంస్కృత భారతమున “క్వతేత దమలం ఛత్రం వ్యజనం క్వచ పార్థివ” అని యున్నది. దీనిని బట్టి శ. ర-కారుఁడు ‘సీవిరి’ కి ‘ఆలపట్టము’ అని యర్థము వ్రాసెను. ఉద్యోగపర్వము IV. 123లో “ఉచితగతిఁ జేరి నంది, ప్రచయము గీర్తింప నెక్కె రథముం దొనరన్, ఖినియించిన వజ్రంబుల, రుచులను బొలుపారు సీవిరులు బెరయంగన్” అని యున్నది. ఇందు ‘బెరయంగన్’ అనగా సర్థమేమి? ‘వ్యాపింపన్’ అని యర్థము చెప్పవచ్చునా? అయిన ‘సీవిరులు=ఆలపట్టములు’ వ్యాపించుట యేమి? ఇచట ‘సీవిరులు’ అనుటకు ‘నాసిరులు’ అను పాఠాంతరమున్నది. కాని, ‘నాసిరి(?)’ శబ్దరత్నాకరమున లేదు. ‘నాసిరి’ కర్థ మేమి? ‘సీవిరి’ యేకవచనరూప మగునా? లేక నిత్యబహువచనమా? లేదా, ‘సీవిరులు’ మరులు, అరులు, మొదలగువానివలె సేకవచనరూపమా? ‘సీవిరి’ ‘సీవురు’ అనువానిలో నేది సరియైనరూపము? ‘సీవిరి’ యేకవచనమైనచో బహువచనమున దాని యుపోత్త మేత్వమున కుత్వము కలిగినదా?

రు-వర్ణాంతశబ్దములపై బహువచన లువర్ణము చేయనప్పుడు ‘గు’మీఁది యుత్వము లోపించును. చాలపదములలో నీ ‘ర్లు’ ‘ర్లు’గా మారును. ఈ ‘ర్లు’ ‘ర్లు’గా గ్రంథములలో శిథిలమైకూడఁ గాన్పించుచున్నది. వ్యవహారమున ‘-ర్లు’ రూపము లుండవు. -ఎదురు, ఎదురులు, ఎదుర్లు, ఎదుర్లు (భార. ఉద్యో. III. 228); నీరు, (నీరులు?), (నీర్లు?), నీర్లు (భార. ఆది. IV. 128; V. 18; VI. 173, 179, 219; ఆర. I. ఆర. 6; XI. 87); కన్నీర్లు (భార. ఆది. VII. 268; VI. 259); నీర్లు (భార. ఆది. IV. 86; V. 259; ఉద్యో. II. 125; భీష్మ. III. 156; ద్యోణ. III. 160, 161; శాంతి. IV. 413); కన్నీర్లు ద్యోణ. IV. 333; ఆశ్ర. I. 164); ఎనరు, ఎనరులు (భార. ఉద్యో. IV. 116); ఎనర్లు (?), ఎనర్లు; కుదురు, కుదురులు, కుదుర్లు, కుదుర్లు (భాగ. VIII. 55); పేరు, పేరులు, పేర్లు, పేర్లు, పేర్లు, (భార. శాంతి. V. 626, VI. 436; అశ్వ. II. 156); ఊరు, ఊరులు, ఊర్లు, ఊర్లు, ఊర్లు (భార. ఆది. V. 267; విరా. III. 119; ఉద్యో. II. 219; శాంతి. II. 386; ఆశ్ర. I. 7, 102); తుమురు, తుమురులు (తుత్తుమురులు, భార. భీష్మ. I. 267); తుముర్లు, తుముర్లు (భార. ద్యోణ. I. 341; నోరు, నోరులు, నోర్లు, నోర్లు (భార. ద్యో. II. 87); పేరు, పేరులు, పేర్లు, పేర్లు (భార. ఆది. II. 140; సా. I. 16);

గోరు, గోరులు, గోర్లు, గోర్లు (భార. విరా. I. 148; పా. I. 153); చిగురు, చిగురులు (భార. విరా. II. 67); చిగుర్లు, చిగుర్లు, చిగుర్లు (భార. విరా. V. 402); నగరు, నగరులు, నగర్లు, నగర్లు (భార. ఉద్యో. III. 153); నగర్లు (భార. విరా. I. 130); ఏరు, ఏరులు, ఏర్లు, ఏర్లు; కరుదు, కరుదులు (-ర్లు, -ర్లు); చీపురు (-లు, రులు, -ర్లు, -ర్లు); నల్లేరు (లు, - రులు, - ర్లు, - ర్లు); నదురు (-లు, -రులు, -ర్లు, -ర్లు, -); వెదురు (-లు, -రులు, -ర్లు, -ర్లు.) అంబరు, అవురు, అకరు, అగురు, అనరు, అంబరు, అలరు, అవురు, ఉల్లారు, ఎలరు, ఓరు, కనరు, కనురు, కారు, కిసరు, కోరు, కారు, గంజారు, గగు (గ్గు) రు, గదురు, గన్నె (న్నే) రు, గరు, గలిజె (జే)రు, గుబు (ము) రు, గురు, గొవరు, గౌరు, చమూరు, చౌరు, జిగురు, ఊగరు, తలిరు, తేరు, తైరు, తొగరు, తొట్టు, నెత్తురు, నెత్తురులు (విరా. I. 148); నౌరు, పీరు, నైరు, మేరు, మౌరు, సారు, సోరు, సౌరు, అను పదముల బహువచనరూపములు - 'ర్లు' తో, అంతము కావు.

ఋ-వర్ణాంతశబ్దములలో 'ఏఱు' అను దానికిమాత్రము 'ఏఱులు' (భార. శాంతి. III. 280); సలయేఱులు (భార. భీష్మ. II. 240; భాగ. VI. 221), ఏఱు, ఏర్లు, అను బహువచనరూపములు గలుగును. తక్కినవానికి లువర్ణము చేరును; 'ఱులు' - 'ర్లు'గ మాఱదు.

ల-వర్ణాంత శబ్దములలో 'నెల' కు బహువచనరూప మగు 'నెలలు' మాత్రము 'నెల్లు' అని యగును. ఉదాహరణము లదంతశబ్దముల బహువచన రూపములలో నీయఁబడినవి.

లి-వర్ణాంతపదముల బహువచనమున లు వర్ణము చేరి పదాంత మం దలి యిత్యమున కుత్వము కలుగును; ఒకప్పుడు పదము నుబోత్త మేత్వమున కును నుత్వము కలుగును. ఇట్లేర్పడిన - 'లులు' 'ర్లు' గ మాఱుటయు, '-ర్లు' '-ర్లు' గా విడుటయుఁగూడఁ గలుగుచుండును: 'వేనలి' కి బహువచనరూప మగు 'వేనలులు' (భార. స్త్రీ. I. 98) అనుదానియందు తప్ప సాధారణముగ 'లులు' తోడి బహువచనరూపము లరుదనియే చెప్పవచ్చును. '-ర్లు' తోడిరూపములు కేవల గ్రాంథికములు; పద్యగణాది సౌకర్యముకొరకు వానిని కవులుకల్పించి యుందురు.

ల-వర్ణాంత శబ్దములలో 'నెల' కు 'నెలలు, నెల్లు' అను రెండు బహు వచనరూపము కాన్పించు చున్నవి. ఇట్లే, 'కుచ్చె'లకు కుచ్చెలు, కుచ్చెర్లు' అను బహువచనరూపము లున్నవి. వ్యవహారమున 'ఒడిసెల, ఒడిసెర్లు; కల, కల్లు; కె(గొ) ల, కె(గొ)ల్లు; గోల, గోల్లు; తల, తల్లు; తొల, తొల్లు; దూల, దూల్లు; నేల, నేల్లు, మూల, మూల్లు; వల, వల్లు; వెన్నెల, వెన్నెల్లు; వెల,

వెల్లు; చీల, చీల్లు' అను బహువచనరూపములు వినఁబడుచున్నవి గాని వానికి గ్రంథములందు ప్రయోగములు కానరావు. 'తొట్టెల, తొట్టిల, లకు తొట్టెళ్లు, తొట్టిళ్లు' అని వ్యవహారమున బహువచనము కలదు; గ్రంథముల లోను నుండు నేమో. "అడ్డాలలో నున్నప్పుడే బిడ్డలు" అను నానుడిలో 'అడ్డాల' అనునది నిత్యబహువచనముగా నున్నది; దీని కేకవచనరూపము 'అడ్డాల' అని యుండనా? లేక 'అడ్డములు = అడ్డాలు' అని చెప్పి, అడ్డాలు అను బహువచనరూపమువై మరల బహువచన లు-వర్ణము చేరిన దని చెప్పవలెనా?

లి-వర్ణాంత శబ్దములలోఁ గొన్నిటివై బహువచన లు వర్ణము చేరునప్పుడు 'లి' 'లు' గా మాత్రము మాఱును: వేనలి, వేనలులు (భార. స్త్రీ. I. 98); ఇలి, ఇలులు; (ఉగ్గలి, ఉగ్గులులు); ఉలి, ఉలులు; ఓకలి, ఓకలులు; కడలి, కడలులు; కరువలి, కరువలులు, కలి, కలులు; కూలి, కూలులు; కొలి, కొలులు (తొలులుఁ గొలులు-ఉ. హరి. V.); గాలి, గాలులు; గిలి, గిలులు; చీలి, చీలులు; చెలి, చెలులు; చూలి, చూలులు (-ళ్లు?); జూలి, జూలులు (-ళ్లు?) జూలి, జూలులు; జోలి, జోలులు, తాలి, తాలులు; (తోయ్యలి, తోయ్యలులు - కళా. III. 255); తొలి, తొలులు (తొలులుఁ గొలులు- ఉ. హరి. V.); దాలి, దాలులు; నాలి, నాలులు (కూలినాలులు); నులి, నులులు; పులి, పులులు; పొలి, పొలులు; బలి, బలులు; మెలి, మెలులు; లాలి, లాలులు; వలి, వలులు; గుబ్బలి, గుబ్బలులు; జిలిబిలి, జిలిబిలులు; మొదలయినవి. వ్యవహారమున బహువచన లువర్ణమునకుఁ బూర్వముం దున్న యుత్పమునకు లోపము వినఁబడుచున్నది. కూల్లు, నాల్లు, పుల్లు, మొద.

కొన్ని లి-వర్ణాంత శబ్దములవై బహువచన లువర్ణము చేరునప్పుడు లి వర్ణమునకు బిందుపూర్వక డకార మాదేశ మయి -ండ్లు తోడి బహువచన రూపము లేర్పడును. ఈ -ండ్లు, -ంళ్లుగ మాటి శాసనములందు కాన్పించుచున్నది. గ్రంథములందును వ్యవహారమునందును నదియే 'ళ్లు' గ నిరనుస్వారమై కానవచ్చుచున్నది. ఇట్టివానిలోఁ గొన్నిటికి -ండ్లు తోడి రూపము లకు గ్రంథములందును వ్యవహారమునందును ప్రయోగములు గానరా కున్నవి. కాంగిండ్లు (మను. II. 54) అను ప్రయోగ మున్నది గాని యది '-ండ్లు తోడి రూపమును స్థిరపఱుపఁ జేలదు. కొన్నిటికి -లులుతోడి రూపములు కానరావు. గ్రంథములందు -లులు, -ళ్లులు తోడి బహువచనరూపములు గాన్పించినను నవి కృత్రిమములును, గణాదులకొఱ కేర్పడినవియును నని తోచుచున్నది. ఉదా. ఎరగలి, ఎరగళ్లు (భార. కర్ణ. II. 227); చెక్కిలి, చెక్కిళ్లు; వాకిలి, వాకిళ్లు (భార. ఆర. VII. 107; శాంతి. II. 383); వేవిలి

(ఏకవచనరూప మున్నదా?), వేవిళ్లు; కప్పలి, కప్పళ్లు; తొంగిలి, తొంగిళ్లు (-డ్లు); ఎక్కిలి, ఎక్కిళ్లు; ఓకిలి, ఓకిళ్లు; అంకిలి, అంకిళ్లు; అంగిలి, అంగిళ్లు; ఆకలి, ఆకళ్లు; (అత్తాకలి - దీనికి బహువచనము లేదు); దోసి (-యి) లి, దోసి, (-యి) ఱ్లు; పొంగిలి, పొంగిళ్లు; పింపిలి, పింపిళ్లు; ఎంగిలి, ఎంగిళ్లు; ముంగిలి, ముంగిళ్లు; కమికిలి, కమికిళ్లు; పుడిసిలి, పుడిసిళ్లు; పిడికిలి, పిడికిళ్లు; పుక్కిలి, పుక్కిళ్లు; లొడితిలి, లొడితిళ్లు; గుప్పిలి, గుప్పిళ్లు; గుక్కిలి, గుక్కిళ్లు; నాగలి, నాగళ్లు; నెమిలి, నెమిళ్లు; నందిలి, నందిళ్లు; పట్టిలి, పట్టిళ్లు; ('పట్టెళ్లు' అని వ్యవహారరూపము); పొంగలి, పొంగళ్లు; పొక్కిలి, పొక్కిళ్లు; పొక్కలి, పొక్కళ్లు; పొదిగిలి, పొదిగిళ్లు; బచ్చలి, బచ్చళ్లు; మించిలి, మించిళ్లు; బాణలి, బాణళ్లు; ముదుసలి, ముదుసళ్లు; (మను. IV. 36);—వై లి-వర్ణాంత శబ్దములకు - డ్లు తోడి బహువచనరూపములు కానరావు. 'మంగలి' కి 'మంగడ్లు' (ద. ఇం. శా. VI. 250) అను బహువచనరూపము కానవచ్చుచున్నది. ఇట్లే, 'చాకలి', 'చాకడ్లు', 'కంసాలి' అను వానికి 'కంసాడ్లు' అని బహువచనరూపములు కలుగునా? 'మొగలి' కిని 'మొగడ్లు' అను బహువచనరూపము కలదు. (ద. ఇం. శా. VI. 628. మొగడ్ల చెఱువు.) 'చిమ్మిలి' కి బహువచనరూపము 'చిమ్మిళ్లు' అగునా? 'పిప్పలి' తత్సమపద మయినను దానికి 'పిప్పళ్లు' అను బహువచనరూపము గలదు.

ఎంగిళ్లు (భార. కర్ణ. II. 54); వాకిళ్లు (భార. శాంతి. IV. 97)- ఇట్టి రూపములు పద్యగణములు సరిపోవుటకుఁ గవులు చేసిన శిథిలరూపములు.

పూర్వకాలపు శాసనములలో 'ఎంగిడ్లు' మొదలగు '-డ్లు' తోడి బహువచనరూపములు కాన్పించుచున్నవి. లి-వర్ణాంత శబ్దములు తొలుత డి-వర్ణాంతములుగ నుండెడి వేమో. లేదా, '-ళ్లు' లోని తొలి 'ళ' కారము డకారముగ మాఱి యైన నుండవచ్చును.

తిరుగలి, గొడ్డలి, కొడవలి, గుడ్డలి, కాగిలి (కాగిండ్లు, మను. II. 54); కాగిళ్లు; వీనికి -ండ్లు, -ళ్లు ల తోడి రెండేసి బహువచనరూపములు గలవు.

ఆలి, ఆవిలి, ఇక్కిలి, ఇరివిలి, ఒంపిలి, ఒడిపిలి, ముచ్చిలి, చలి, జంగిలి, చెంగలి, కుఱగలి, ముంగలి, వెనుకలి, పింగలి, చిందిలి, ఒంజలి, ఒంపిలి, అరగలి, కొడి(-ణి)దిలి, గబ్బిలి, జమిలి, గుమి(-బి)లి, ఆర్కిలి, ఎక్కలి, జిగిలి, దూకలి, నలి, అత్తాకలి, గేలి, జుట్టిలి, బడిలి, నర్మిలి, తనకలి, నెంజలి, పక్కిలి, పికిలి, పిక్కిలి, మాగిలి, వింజలి, అను పదములకు బహువచనరూపము లున్నట్లు కానరాదు.

‘పెండ్లి’ శబ్దమునకు బహువచన లు-వర్ణము చేరునపుడు లి-వర్ణము లోపింపదు: పెండ్లిండ్లు (పేర్వేర బొమ్మల పెండ్లిండ్లు సేయుచు - భాగ. X ద. ఇం. శా. IV. 803). పెండ్లిండ్లకు. వ్యవహారమునను గ్రంథములందును నిందలి రెండు - ండ్లును- ళ్లుగ మాటును. పెళ్లిళ్లు. పెండ్లి శబ్దమునంటివే యగు గొండ్లి, తొండ్లి, బొండ్లి, అనువానికి బహువచనరూపము తెల్లుండునో తెలియదు. ద. ఇం. శా. IV. 784 లో ‘పెణ్ణిండ్లు’ అని యున్నది.

‘జమలి ముక్కాల్లి’ శబ్దమునకు ‘జమలి ముక్కాళ్లు, జమలి ముక్కాలులు’ అను బహువచనరూపములు కలుగునేమో తెలియదు. ‘చెక్కిలి’ కి ‘చెక్కు’ అను రూపాంతరము గలదు; దాని బహువచనరూపము ‘చెక్కులు’ అగును. ‘ప్రబ్బలికి బహువచనరూపము ‘ప్రబ్బళ్లు’ అని యగునేమో తెలియదు; శబ్దరత్నాకరమున ‘ప్రబ్బలి’ శబ్దముక్రింద ‘ప్రబ్బలాగ!’ అను నుదాహరణ మున్నది; ‘ప్రబ్బ’ అను నేకవచనరూపమునకు గ్రంథములందు ప్రయోగము కానరాదు.

‘గొబ్బిళ్లు’ అను బహువచనరూపమున కేకవచనమున ‘గొబ్బిలి’ అని యుండునా? ‘గొబ్బి’ అని వ్యవహారమున నున్నది. ‘గొబ్బి’ కే ‘గొబ్బిళ్లు’ బహువచనరూపమా? ‘గొబ్బి’కి బహువచనము ‘గొబ్బులు’ కావలెను; దానిపై మఱియొక బహువచన లు-వర్ణము చేరినచో ‘గొబ్బులులు’ అని యగును. ‘లులు’ ‘ళ్లు’ గా మాతినచో ‘గొబ్బుళ్లు’ అగును గాని ‘గొబ్బిళ్లు’ అని కాదు. కావున ‘గొబ్బి’ కి రూపాంతరము ‘గొబ్బిలి’ అని యుండునలెను. అది భాష నుండి లోపించి దాని బహువచనరూప మగు ‘గొబ్బిళ్లు’ మాత్రము నిలిచినదని చెప్పవలెను.

లు-వర్ణాంతశబ్దములకు బహువచన లు వర్ణము పరమగునపుడు ‘లులు’ ‘ళ్లు’ గా మాటును: ఒడలు, ఒడళ్లు (భార. దో. V. 286; వర్ణ. V. 213); కాలు, కాళ్లు (భార. ఆది. V. 18, 224; VI. 289; దో. II. 292; విరా. I. 228. II. 17; 250; అను. I. 232); తెవులు, తెవుళ్లు (భార. అను. V. 429); పగలు, పగళ్లు (భాగ. II. 16); పాలు, పాళ్లు = భాగములు (భార. ఆది. VII. 221; శాంతి. V. 46); మొగిలు, మొగిళ్లు (భార. దో. I. 361); మొదలు, మొదళ్లు (భాగ. III. 638); - ఇట్లే, కీలు, కీళ్లు; తాఁబేలు, తాఁబేళ్లు; తేలు, తేళ్లు; తోలు, తోళ్లు; నూలు, నూళ్లు; దిగులు, దిగుళ్లు(?); పగులు, పగుళ్లు; పొటే (-ట్టే) లు, పొటే (ట్టే) ళ్లు; బదులు, బదుళ్లు; తోలు, తోళ్లు; సవాలు (హిం.), సవాళ్లు; రూలు (ఇంగ్లీషు), రూళ్లు; సీలు (ఇంగ్లీషు), సీళ్లు; కోలు అంతమందు గల పదములు ‘కోళ్లు’ అని

బహువచనమం దగును (ఎదురుకోలు, ఎదురుకోళ్లు; మొద.); కడలు, కడళ్లు; కుందేలు, కుందేళ్లు; కోలు, కోళ్లు; గడ్డోలు, గడ్డోళ్లు; చాలు, చాళ్లు; చూలు, చూళ్లు; మేలు, మేళ్లు; వీలు, వీళ్లు; మొదలయినవి.

గ్రంథములలో ‘-ళ్లు’ ‘ళులు’ గ మాటుట గానవచ్చుచున్నది. ఇది కేవలము గణాది సౌకర్యముకొఱకయి యుండవచ్చును. ముద్రితగ్రంథములలో ‘ళ్లు’ వై మఱల బహువచన - లువర్ణము చేరుట గానవచ్చుచున్నను నట్టి ప్రయోగములు వ్యవహారమున నెన్నడయిన నుండేనా యని సం దేహింపవలసి యున్నది: ఉదా. ఒడళ్లు (భార. విరా. III. 167; శల్య. I. 105); కాళ్లు (భార. శల్య. I. 104; శాంతి. IV 182; భీష్మ. II. 211; విరా. III. 8); చూలు, చూళ్లు, చూళ్లు (పద్మపు. XI. 81); తోడే ళులు (భార. శాంతి. III. 42%); పాళ్లు (భార. అర. IV. 286); మొగిళ్లు (భార. ద్రో. I. 132. II. 44; భీష్మ. II. 216; అను. IV. 113); వేళ్లు (భార. విరా. I. 148,) మొదలయినవి; కాళ్లు (భార. విరా. I. 78); పాళ్లు (భార. అను. II. 237).

‘-లులు’ తోడిరూపములును కవికల్పితములే యని తోచుచున్నది. మేలులు (భార. శాంతి. IV. 171); మొదలయినవి.

‘వాలు’ శబ్దమునకు ‘వాలులు’ అనియే బహువచనరూప మయినట్లు తోచుచున్నది. ‘వాళ్లు’ అను రూపము లేదేమో. ఇట్లే, కరవాలు, కొంగవాలు (కుక్కల నొంపఁ జూచి మఱి కొందఱు గొన్నిటిఁ గొంగవాలులకా బక్కలు సింఁచినన్ - యయాతి.); బాసవాలు, మొదలయినవి. ‘నటవాలు’ (= అశ్వగతి విశేషము) అను పదమునకు ‘నటవాళ్లు’ అని బహువచనరూపము కలుగునా? ఇట్లే, సేలు, మొదలగువానికిని బహువచనరూపములు తెలియవు.

‘కాళ్లు’ అను రూపము గ్రామ్యమని యప్పకవి యన్నదాని కర్థమేమో తెలియదు. అది యనాచిత్యగ్రామ్యమని యాతని యభిప్రాయమై యుండవచ్చును. అర్థమునందు గాని, బహువచనరూపమందు గాని యాతఁడు దానికి గ్రామ్యత్వము నూహించి యుండఁడు. భారతకవులేమి తరువాతి వారేమి ‘కాళ్లు’ కనాచిత్యగ్రామ్యత్వము నూహించి యుండలేదు.

‘వేళ్లు’ అను కాశీఖండము IV. 121 వ పద్యములోని రూపము వేళ్లు’ అని యుండవలెను.

‘-ల్లు’ అంతమందు గల కొన్నిశబ్దములకు బహువచన లు-వర్ణము పరమగునపుడు ‘-ల్లులు’ ‘-ండ్లు’ గ మాటును. ‘-ండ్లు’ అనునది ‘-ంళ్లు’, ‘-ళ్లు’ గఁ గూడ నూటును. ‘-ండ్లు’ ను ‘-ండులు’ గ శిథిలము చేసి కవులు గణ

సౌకర్యముకొఱకు వాడుకొందురు : పొదరిల్లు, పొదరిండ్లు (భాగ. VIII. 30); పల్లు, పండ్లు (భార. అను. I. 147); ఇల్లు, ఇండులు (భాగ. మహాప్ర. I. 11); విల్లు, విండ్లు (భార. దోగ్. III. 83); విండులు (భాగ. విరా. I. 172; దోగ్. I. 291); పాలిండ్లు (భార. విరా. IV. 26), నీని కేకవచనరూప మగు 'పాలిల్లు' అనుదానికి ప్రయోగము లేదు; అది వ్యవహారమునను లేదు; కల్లు, కండ్లు; వడగల్లు, వడగండ్లు, మొద; ముల్లు, ముండ్లు; ఇండ్లులు (నిర్వ. VI. 39) అను ప్రయోగ మచ్చుప్రతులలో నున్నది; అది 'ఇండులు' అని యుండవలెనేమో.

చెల్లు, చొల్లు, జ(ద)ల్లు, జొల్లు, పిల్లు, పుల్లు, పెల్లు, సొల్లు, నుల్లు, తెల్లు లకు బహువచనమున -ండ్లు తోడి రూపములు గలుగవు. వానిపై బహు వచన లు-వర్ణముమాత్రము చేరును : జల్లులు, మొదలయినవి. 'ఇల్లు' అను పదమునకు 'ఇల్లులు' అను బహువచనరూప మొకదోట గానంబడుచున్నది. గోకులమిల్లులు.

పు - వర్ణాంత శబ్దములలో 'చెయుపు' అనుదాని బహువచన లకార మునకుమాత్ర మలఘురేఫము విభాష నగు నని చిన్నయసూరి చెప్పెను. చెయ్యలు (భార. భీష్మ. III. 350); ఎలర్పుఁ జెయ్యలుఁ జిత్తజుకేళిఁ దేతె (భార. ఉద్యో. II.); చెయ్యలు (భాగ. VI. 519); - అు వర్ణముతోడి బహువచనరూప మర్వాచీనమై యుండును. 'కాయ్యు, తెలిపు, ఉలిపు' మొదలగువానిపై బహువచనమున నలఘురేఫము రాదు. కాయ్యలు (భార. ఉద్యో. II. 109).

బహువచనము పరమగునపు డాపు ప్రభృతుల తుదియక్షరంబునకు లోపంబు విభాష నగునని చిన్నయసూరి. ఆవులు, ఆలు; జాములు, జాలు; చుట్టములు, చుట్టలు; మీసములు, మీసలు; అను నుదాహరణముల నిచ్చెను. 'ఆవు'నకుఁ బూర్వరూపము కన్నడమున 'ఆ' అని యున్నది. 'ఆ' అను నేక వచనరూపము తెనుఁగున లేకున్నను దాని బహువచనరూప మగు 'ఆలు' మాత్రము తెనుఁగున నిలిచినది. 'ఆలు' (భార. ఉద్యో. I. 254.) 'ఆలు' అను బహువచనరూపము నేటి వ్యవహారమున వ్యస్తముగ లేకున్నను 'ఆలమంద, ఆలకాపరి' మొదలగు సమాసములందు నిలిచి యున్నది. 'ఆవు' శబ్దమునకు బహువచనరూపము 'ఆవులు' అగును. 'ఆవు' శబ్దమువంటి రూపమునే కలిగిన చావు, తావు, నోవు, ప్రేవు, ప్రోవు, మావు, మోవు, లావు, అను పదములపై లువర్ణము చేరునప్పుడు దాని తుది పు - వర్ణమునకు లోపము గలుగదు. 'పూవు' శబ్దమునకు పూవులు, పూలు అను రెండు బహువచన రూపములున్నవి. వీనిలో 'పూలు' ప్రాచీనరూపము; కన్నడమున నేకవచనమున

‘పూ’ అని యుండును. ‘పూ’ అని యేకవచనమునఁ దెనుఁగునను బ్రాచీన కవిప్రయోగముకలదు. ‘నూపు’ శబ్దమునకు ‘నూలు’ అను బహువచన రూపమున్న దేమో చెప్పలేము. ‘నూలుండ, నూలపిండి’ అని వ్యవహారమున వినఁబడుచున్నది.

మీసము, చుట్టము, మొదలగు వానిని జిన్నయసూరి యాపుప్రభృతులలోఁ జేర్చుట విచార్యము. ‘ఆపు’ పదమునకును వానికిని రూపమునఁ బోలిక లేదు. మీసములు, మీసాలు, మీసలు; చుట్టములు, చుట్టాలు, చుట్టలు, అని యారూపముల నిష్పత్తియగుచున్నది. ‘ఆలు’ కు అట్లు చెప్పవీలువేదు. మువర్ణాంత శబ్దముల బహువచనమున మువర్ణము లోపించి తత్సూర్యమందున్న యత్తునకు దీర్ఘము కలుగునట్లే వు వర్ణాంతమగు ‘మొదపు’ శబ్దములోని తుది వువర్ణము లోపించి, తత్సూర్యమగు నత్తునకు దీర్ఘముకలిగి ‘మోదాలు’ అను బహువచనరూప మేర్పడుటకు శాసనములందనేక ప్రయోగములు గలవు. ‘మోదాలు’ నకు ‘మోదలు’ అనియు రూపాంతరము గలదు. మోదాలు (ద. ఇం. శా. IV. 715, 718, 721, 725, 727, 729, 730, 732. 735, 742, 743, 746, మొద.), మోదలు (ద. ఇం. శా. IV. 724, 733, 766, 1048, 1110 మొద).

నిత్యైకవచనములు.

1. కొన్ని శబ్దముల తుది ద్విత్వహల్లున నొకటి లోపింపఁగా మిగిలిన యేకవచన రూపమువై బహువచన లువర్ణము చేరదు : అన్న, అన; అప్ప, అప; అమ్మ, అమ; అక్క, అక; ముక్కు, ముకు; చిట్టి, చిటి; పొట్టి, పొటి; లొట్ట, లొట; రెడ్డి, రెడి; రడ్డి, రడి; పెద్ద, పెద; చిన్న, చిన; పిన్న, పిన; పొన్న, పొన; సన్నె, సనె; కుమ్మి, కుమి; దుమ్ము, దుము; కొఱ్ఱు, కొఱు; గొఱ్ఱ, గొఱ; జెట్టి, జెటి; తొట్టి, తొఱ; పొట్టి, పొట; కట్టి, కఱ; మొట్టి, మొఱి; తల్లి, తలి; పల్లు, పలు; పుల్ల, పుల; ఇల్లు, ఇలు; పుల్లు, పులు; విల్లు, విలు; పువ్వు, పువు; మువ్వ, మువ; కుళ్లా, కుళా; మొదలగువానికి అనలు, అపలు, మొదలగు బహువచన రూపములుండవు.

కాని, కొన్నిటి కిట్టియెడల బహువచనమున లువర్ణము చేరుటయుఁ గలదు:—

నిప్పట్టు, నిప్పటు, నిప్పటులు; లొట్టిపిట్ట, లొట్టిపిట, లొట్టిపిట్టలు; బిడ్డ, బిడ, బిడలు; తాయెత్తు, తాయెతు, తాయెతులు; రావుత్తు, రావుతు, రావుతులు; కన్ను, కను, కనులు; బసవన్న, బసవన, బసవనలు; కొమ్మ, కొమ, కొమలు.

కొమలు; నాగవల్లి, నాగవలి, నాగవలులు; జాబిల్లి, జాబిలి, జాబిలులు; కువ్వ, కువ, కువలు; నువ్వ, నువు, నువులు, దినన్సు, దినను, దిననులు మొదలయినవి.

2. అక్కడ మొదలగు సమస్త పదములకు బహువచన ప్రత్యయము చేరదు: అక్కడ, ఇక్కడ, ఎక్కడ: అచ్చట, ఇచ్చట, ఎచ్చట; అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు; ఆవల, ఈవల, ఏవల; ఆనాడు, ఈనాడు, ఏనాడు; మొదలయినవి. అక్కడ, ఇక్కడ, ఎక్కడ అను పదములందు 'కడ' కు ప్రాధాన్యము వివక్షించునపుడు సప్తమీ విభక్తియందు బహువచనమున లువర్ణము చేరును: అక్కడలన, ఇక్కడలన, ఎక్కడలన.

3. సస్యవాచక శబ్దము లెల్లప్పుడు నేకవచనమునందే ప్రయోగింపఁబడును: కంది, వెనర, మినుము, పరి, ఆరుగ, చోడి, సెసగ, మొదలయినవి.

4. కొన్ని తీగల పేర్లును నేకవచనమునందే ప్రయోగింపఁబడును: బీర, కాకర, గుమ్మడి, బచ్చలి, బొండ మొదలయినవి.

5. కొన్ని సంభార వాచకపదములు నిత్యైక వచనములు: నూన, ఆముదము, ఉప్పు, చింతపండు, ఇంగువ, పసుపు మొదలయినవి. ఇట్లే, "అగలు కేసరి కదంబ మంబరు పునుంగు జవ్వాద హరిణమదము, బుక్కయత్తరు గోవ గంబూరబోలు చట్టకలపంబు పన్నీటఁ జాఁదిపూసి (హంస. V).

6. లోహవాచకశబ్దములును నిత్యైకవచనములు: పెండి, రాగి ఇత్తడి, బంగారము, కంచు మొదలయినవి.

7. సరి, సాటి, ఈడు, ఎన మొదలగు సమానార్థక పదములకు బహువచనరూపములు గలుగవు. 'కన్నులు వెన్నుల్, నురుచిర పదములు రదములు, నిరు పురకుంజూడ నొక్క యై యునికిన్' (రా.కిష్కిం.) 'నతు లీభాగ్గవికి భాగ్య సంపద నెనయే' (భార. ఆది. III.); 'నీకెనయె మానవనాథులు (భార. సభా. I.); దీనికినెనకావు మఁడీ తలంపనేధర్మంబుల్' (భార. అను. II.); 'సభలెల్ల... నవి దీనికిసరిగా వత్వంత విభవ సౌందర్యములన్' (భార. సభా. I.); 'ఆ పురారవుఁడా దన్యులాజయంతఁ డాపులన్త్యునిమనుమఁ డీయధిపుతోడ సాటి యగుదురె' (నైష. VI.) 'ప్రధానులు దక్కినవారు సాటియే మామిడి వీర భద్రునకు' (నైష. I.) - 'సరులులేని దృక్పంజన శాబకములు' (నైష. III.) మొదలగుచోట్లఁ బై శబ్దములలో సాటి, ఈడు, లకు బహువచనములు గ్రంథములందును గొన్ని మండలముల వ్యవహారమునందును కానఁబడుచున్నవి.

8. గుణ, రస, వాచకములైన దేశ్య విశేషణ శబ్దములు నిత్యైక వచములుగ నుండును : ఈ కాగితములు తెలుపు; ఆ బట్టలు ఎఱుపు; మామిడి పండ్లు తీపు; చింతకాయలు పులుపు; కాకరకాయలు చేదు మొద.

9. కొన్ని యితర శబ్దములకును బహువచనమునఁ బ్రయోగము గ్రంథములందును వ్యవహారమునందునుగూడ లేదు: అని = యుద్ధము; చక్కిలి గిలి, పోరచి, రోయి, అర (అ) మర (అ), మున్నీరు, ఇడుమ ('ఇడుమలఁ గుడువదె' అని భార. II. 234 లో ప్రయోగమున్నదిగాని యది 'ఇడుమంగుడువదె' అనియే యుండవలెను).

10. కొన్ని రోగములపేళ్లైనవచనమునం దుండును: అయిర, ఉంగిడి, ఉక్కిస, దగ్గు, జలుబు, ఉబ్బస, ఊంప మొదలయినవి. 'ఏల పల్కవు చెప్పవేయన్న నీకు, నరిమియో కోవయో యంగిటిముల్లో' (భల్లా. III.)

11. 'పొల్ల' పొల్లు, అనువాని నేకవచనమునందే యుపయోగింపవలసినను (చలము రోషము పొల్లయునై - భార. ఆర. IV. 357) 'పొల్లలు' అను బహువచనరూపమును గాన్పించుచున్నది. (పొల్లలు - భార. ఆర. IV, 294.)

12. 'తాయి'కి బహువచనరూపము లేదు; అట్లే ఒకరితి, ఒకరిత, మొదలయిన యేకార్థక మహతీవాచకపదములకును, 'ఎవరిత' మొదలగు వానికిని బహువచనరూపములు లేవు.

బహువచనములైనను నిత్యైకవచన తుల్యములైనపదములు.

అన్ని, ఇన్ని, ఎన్ని, కొన్ని, రెండు మొదలుగాఁగల యమహద్వాచక సంఖ్యావాచకపదములు రూపమున నేకవచనములుగ నున్నను బహువచనములే. రెండు మొదలగు సమహద్వోధక సంఖ్యావాచకపదములకు బహువచన లువర్ణము చేర్చుటయుఁ గలదు: రెండురెళ్లు, మూడుమూళ్లు, నాలుగు పదులు మొదలయినవి. సంఖ్యా వాచకపదములు సమూహార్థకములగు నపుడేకవచనమందును, అట్టి సమూహముల బహుత్వమును దెలుపవలసినపుడు బహువచనమందును నుపయోగింపఁబడును: రెండుపదులు ఇరువది మొద.

సమాసమునందు సంఖ్యావాచకపదము పూర్వపదముగా నున్నప్పుడాసమస్తపదము తఱచుగ నేకవచనాంతమగును: ఇరువాగు, ఇరుగేలు, ఇద్దము, ఇక్కట్టు, ఇరాటు, ఈరాటు, ఇబ్బంది, ఇబ్బడి, ఇమ్మడి, ఇడుగడ, ఇడుమ, ఇనుమడి, ఇనుమాటు, ఇనుమిక్కిలి, ఇన్నూటు, ఇరుఁదలపాము, ఇరుఁదల పులుగు, ఇరువాయికట్టు, ఇరువది, ఇరుస, ఇల్లము; ఈరేడు; ముక్కాక, ముక్కాలు, ముచ్చిపుక, ముక్కన్ను, ముక్క(క్క)లిపీట, ముక్కాని, ముక్కారు, ముక్కొటిక, ముక్కోణము, ముక్కోల, ముచ్చిచ్చు, ముచ్చెలక,

ముచ్చట్లు, ముచ్చే (చ్చి) మూడు, ముచ్చవలము, ముత్తుము, మున్నూలు, ముప్పది, ముప్పాతిక, ముప్పాపు, ముప్పాపులా, ముప్పిరి, ముప్పూట, ముప్పొంగు, ముప్పాద్దు, ముబ్బడి, ముమ్మడి, ముమ్మాడ్డు, ముయ్యందు, ముయ్యంచుతుంగ, ముయ్యడ, ముయ్యెలగుట్ట, ముయ్యార్కుబొన్న, ముయ్యారులు, ముయ్యేడు, ముయ్యేలు, మువ్వంచాకు, మువ్వంచ, మువ్వంటు, మువ్వన్నె (మొకమువిల్లు), మువ్వీసము; నన్నూలు, నలుగడ, నలుముల, నలుతుము, (నల్తుము), నలువది, నలుసాల; ఏబది, ఏడుము, ఏనూలు; అటువది, ఆర్దుము, ఆర్నూలు, ఆటుస; ఏడ్డుము, ఏడ్లుూలు, డేబ్బది; ఎనమందుము, ఎనమనూ (-న్నూ) లు, ఎనుబది; తొంబది, తొమ్మనూ (న్నూ)లు, తొంబ (-మ్మ) నూలు, తొమ్మందుము.

రెండు, మూడు, నాలుగు, ఐదు, ఆలు, ఏడు, ఎనిమిది, తొమ్మిది అనుసంఖ్యావాచకపదముల తఱువాత వచ్చు విశేషణము బహువచనమునందే యుండును; వానికి ఇర్, ఇరు, ఇను; ము, మూ; నలు, నాలు; ఏను; అలు, ఆర్; ఏడ్ (-ల్); ఎన, ఎను; తొం; అనునవి సమాసములఁ బూర్వపదములుగ నిలిచినచో వానివైఁ జేరుపదములు సాధారణముగ నేకవచనరూపముతోడనే యుండును. సాధారణముగ ననుటచే నొకప్పుడు ఇరుడలలు, ముచ్చమటలు, నలుగడలు, ఏనాళ్లు, మొదలగు బహువచన రూపములును గలుగునని గ్రహింపవలెను.

ఏకవచనములయినను బహువచనరూపములవలె గానవచ్చు పదములు.

ఈక్రిందిపదములు బహువచనములను భ్రమను గల్పించుచున్నవి. కాని యవి తొలుత బహువచనములుకావు; వానినుండి తెనుఁగున మరల నేకవచన రూపములు కలుగలేదు!

అగచాట్లు (కన్న. ఏక. అగచాటలు); అంగలు (-ఆన్పు, కన్న. ఏక. అంగల్); ఆనాలు = ఆనవాలు = ఇపురఁ గాచినపాలు; ఇనుళ్లు (కన్న. ఏక. ఈచల్); తొప్పలు, దోరలు (కన్న. ఏక. తొప్పల్ = ఒత్తుగా రాలిన చిన్న యాకుల సమూహము) పొట్ల (పొడల కాయ); (కన్న. ఏక. పడవల, పడల; మరాఠీ, ఏక. పడవళ); అబినీలు (ఇది గాడ్పుబాబాలనక్కి-క్రిష్ణిరి తావి యబినీల్ దువాళించునట్టి బయలు, చంద్ర.) హిం. ఏక. అబ్నీల్; అగులు (కన్న. ఏక. అరుల్); ఇరులు (కన్న. ఏక. ఇరుల్) ఇర్లవారము (భార. శీల్య. II. 86); కురులు (కన్న. ఏక. కురుల్); భాగ. VIII. 279; VI. 101; మరులు (కన్న. ఏక. మరుల్); అఱవఱలు భార. వ్రో. III. 158; భాగ. VIII. 217; (కన్న. ఏక. అఱవఱల్); నూరెలు (భార. వ్రో. II. 295;

III. 179; స్త్రీ. I. 119; II. 19; ఉద్యో. III. 183); కాని, 'సూరెగిల్లు' అను నామధాతువున 'సూరె' అను నేకవచనరూపము కాన్పించుచున్నది; క్రేళ్లు (ఉఱుకు) దాటు భార. విరా. II. 38; నరలు, 'కలయ నరలువచ్చి తల తెల్లనై సంతఃజేసి యెట్లు నీకుఁ జేరు నెఱుక (భార. ఆర. IV. 201); 'నరలుగల కామునై నను దరుణులు రోయుదురు' (భార. ఆది.)—నర అనఁగా 'వెండ్లు కలయందు కనఁబడు తెలుపు' అనుఅర్థము శబ్ద రత్నాకరముననున్నది. దీనికి భారతమున 'నరలు' అనియే ప్రయోగమున్నది. 'నరలు' బహువచనమను భ్రమచేఁ దరువాతి వారు దానినుండి 'నర' యను మఱియొక యేకవచన రూపమును గన్పించికొనిరి. అవిభు తలనొక నరయున్నఁ జూపి తరలాక్షి యనున్ (మార్క. VII); 'అలుగులఁబడు' అను భార. విరా. III. 50 లోని ముద్రితపాఠము 'అలుగుల' లోని ల-కారము బహువచనబోధక మను భ్రమచేతఁ గలిగినది; 'అలుగులము + పడు' అను పదముల కలయిక వలన నా శబ్దపల్లవము కలిగినది; 'అలువులు' = కంటికొన అనుదానిలోని లు-వర్ణము బహువచన బోధకము కాదేమో (భార. విరా. V. 240); కేకినలు (భార. మా. I. 41; శేష. I; హంస IV; బహు. II.); తుంపెనలు (భాగ. XII. 688)—ఈపదము లేకవచనములే; కన్నడమున-'నల్' అంత శబ్దము లేకవ చనములు;- 'క్రేళ్లు' ఇది 'కెరలు' నకు రూపాంతరము కానోపును. 'కెంపు దళుకొత్తు వాలుతోఁ క్రేళ్లువాటు నావృకోదరుపై' (భార. భీష్మ. II.); 'కేలిమై నొక్కట లీలఁక్రేళ్లుఱికిడు వాలుగ సోగల మేలుడించి (భార. విరా. II.); 'హయము క్రేళ్లుఱుకునో యని రెండు కడలందు వాగెపట్టిరి మత్స్య వత్సవతులు (కళా. II.); 'క్రేళ్లుఱికిం దొలఁగం బగతుని, యఱకడనుండి భువివూడ కబ్బలియుండున్' (హరి. పూ. VII.); 'రోహిణాద్రియ వెక్కు రూపులై యున్నట్లు క్రీడాచలంబుల క్రేళ్లుగలిగి' (రా. యు. కాం.); 'మీలు క్రేళ్లుదాటుచు మాటికిని సముల్లోల కల్లోలములఁదేలు క్రమముఁగన్దొంఁటె;' (విష్ణు. పూ. II.); 'అడ్డంపు నిడుపు టాఁబడ్డలగతి మన్నుబిళ్లు డొంకలనుండి క్రేళ్లుదాట' (మను. II.); 'అల జలంబులు ధాత్రి నవఘళింపకమున్న క్రేళ్లుబ్బు వారి యక్షీర్తిపంకము' (కాశీ. V.);—గుంజులాడు—తమి. కుంజల్ = ఈడి గిలఁబడుట; 'గుదగుదలాడు' మొదలగు కొన్ని శబ్దములలో 'దల్, నల్, చల్, పల్' మొదలగు వర్ణము లంతమందుగల పదములు 'అల్' అను కృత్తద్ధిత ప్రత్యయము చేరుటవలన నేర్పడిన యేకవచన రూపములు; కాని, యవి బహువచన రూపములనియే తెనుఁగువారు తలంపఁ జొచ్చిరి. వానిలోఁ గొన్నిటి తుదివర్ణమగు లువర్ణము బహువచన ప్రత్యయమను భ్రమచే వారు మరల లువర్ణ రహితములగు నేకవచనరూపముల నేర్పాటు చేసి

కొనిరి; కొన్నిటి కట్లుచేయలేదు. గుసగుసలు, గెగ్గలు, గొప్పలు, గోరుపులాడు, గోర్పిల్లాడు (దీనికి 'గోర్పిలి' అను నేకవచనరూపము కానరాదు), చిటచిట లాడు, చిదురలు, చిదురువలు, చిటుతలు కవియు, చుంగులు, చుమ్ములు చుట్టు, చెమికలు (దీనికి 'చెమిక' అను నేకవచన రూపములేదు), తలముల్లి = వేటు కాని, లేక దొంగయొక్క సాధనము; కన్నడమున 'ముల్లు' కు 'ముల్లి, ముల్', అనునది యేకవచనరూపము; తుంపెనలాడు, తుమ్మలుదూలు; సంబెరుమాల్లు, పెరుమాల్లు, అనునానిలో 'ఆల్' అనునది యేకవచనమును చాలియడచియును; 'గోవాల్లు' శబ్దమునిట్టిదే. 'నీకుడగిన గోవాల్లు మహిమ నమకి సగరాడె' మను. (IV.) కన్నడమున గోవ శబ్దభవము 'గోవ' అనియున్నది. 'గోవాల్' అనగా 'గొల్లవాడు' అని యర్థము; 'గొల్ల' శబ్దమాలంకారికముగ 'వెట్టి' వానికి దెనుగున నుపయోగింపఁబడును; కావున పై ప్రయోగమున 'గోవాల్ల' అనగా 'వెట్టివానిని' అని యర్థము చెప్పికోసవచ్చు నేమా. కాని, శబ్ద రత్నాకరమున నాపదమునకు 'యావసము గలవాడు' అని యర్థమున్నది; అది బహువచన మయినట్లు తెలుపఁబడినది. 'గోవ + వారలు' అని దానికి నిగ్రహము చెప్పఁబడినది. 'గోవకు' 'యావసము, మనోజ్ఞము' అని యర్థము వ్రాయఁబడినది. 'గోవ' కుఁ బ్రత్యేకముగఁ బ్రయోగములేదు. 'గోవు' నకు 'గోవు' అని రూపాంతరముండునా? ఉన్నయెడల 'గోవాల్లు' అను పదమునకు 'విలాస పురుషుడు' అని యర్థము చెప్పికోసవచ్చును. ఎట్లయినను 'గోవాల్లు' అనుపదము బహువచనరూపము కాదు. - 'నవ్వుటలు' (భార. ఉద్యో. III. 61.) అనునది 'నవ్వులాట' కు రూపాంతరము; 'నవ్వుట' అను నేకవచనరూపములేదు. - నామరులు; ఇది యేకవచనరూపము కానోపును: 'బలితపుఁ బద్మజాండమను పాళిఘటిం చటమీదఁ బడ్డ బీ, పులనెడు సొరలుంచి రహిపుట్టఁగ న మ్మిహిరేందునామముల్ గలిగిన నామముల్ గొని యతాకిక చిత్ర దురోదరంబుగా, నలరమతోడ నాడు కమలాక్షుడు మైకోనె గంట జూదమున్ (చమ. I.); - నెరవులు = చుట్టుబట్టు (భార. విరా. I.) 243, 245; (III. 26), ఈ యర్థమున నిది యేకవచనమే యగునని తోచుచున్నది; వ్యాసము, మార్గము. పూర్తి, మొదలగు నర్థములందు 'నెరవు' అను నేకవచన రూపమున్నది; పడలు = బ. రానులు, అ. శబ్ద రత్నాకరము. 'ఏచిన పొడలఁబడల్పడ' (భార. ఆర. II.) అని ప్రయోగము; కన్నడమున 'పడల్' అనగా పడుట, పాలు, అని యర్థము. ఈ యర్థమందే యీ ప్రయోగమున 'పడలు' పదము వాడఁబడినది. అది యేకవచనమే కాని బహువచనము కాదు;—పానలు = బ. సందేహము, అని శబ్ద రత్నాకరము; 'బసవా యనగ విన్నఁ బానలొండేల, పసి బాలలకునైనఁ బ్రబలదే భక్తి'

(భల్లా. II. భాగ.); 'పానలు' ఏకవచనమే కాని బహువచనముకాదు; 'పాన' అను నేకవచన రూపములేదు. పింపినలు; వసివాళ్లు; 'వసివాడ్ (-ళ్)' అను నేకవచన రూపముపై నుత్వము చేరునపుడు 'ళ' కు ద్విత్వము కలిగినది; విచ్చవిచ్చలు; వీచోపులు; వెట్టిబాగులు; సకినల మంచము; ఇందలి 'సకినలు' అనుదానికి 'సకిన' అను నేకవచన రూపములేదు; సగ్గిన ముగ్గినలు; సిల్లు : 'దే. వి. బ. (ఏనుఁగును పొడిచెడు) బరిగోల,' 'మ. హిమవత్పాదవ నాంత కేలిరతిమై నేపార కోపారుణ; క్రమ నేత్రాంచలమై ప్రభూత మద రేఖంబైన గంధద్విపేం, ద్రముడాయంజని సిల్లుసూపుట నుమీ ధర్మాత్మ సత్కృత విక్రము గౌంతేయవరిష్ఠు నీవు దొడరంగఁజూచు టూహింపఁ గన్ - భార. ఆర. VI. మొదటి రూపము, 'సిడులు' అని శబ్దరత్నాకరము, 'సిడి' కి బహువచనరూపము 'సిల్లు' అని శబ్దరత్నాకరకారుని యభిప్రాయము. కాని యిట్టి సందర్భమున నేకవచనమగు 'సిడి' కి ప్రయోగములేదు. 'సిడి' యనఁగా 'ఏతపుత్రాను: ఏతపుసిడి దావంగినఁ బాతాళపు నీరుదెచ్చు.' - సిడులజాతరకు నాటిన స్తంభముమీఁది యడ్డమాను 'అంభోధరముమీఁద నసియాడు నై రావతియుఁబోలె సిడివేలఁ దెలుప యోర్తు' పాండు III. ఇది గంపసిడి, గాలపుసిడి అని ద్వివిధము, అని శ. ర. ఈ యర్థములు ఏనుఁగు నకు సిల్లుచూపుట యనునప్పుడు కుదురవు. కన్నడమున, 'సిడి' విశేష్య మగు నపుడు సూక్ష్మత్వము, ఇనుపకొక్కెము, చెదరుట, ఇనుప మరబోను, తృప్తిచే మొగము మొత్తుట; భయము, కలవరము (చూ. తెనుఁగు: చిడి ముడిపాటు), ఏనుఁగుమదము, అను నర్థములు గలవు. కన్నడమున 'సిడి' కి 'సిడిల్' అనునది పూర్వరూపము; ఏకవచనము. అనేకములగు లకారాంత పదములందువలె గన్నడమున నిందలి తుది లకారము లోపించి క్రొత్త యేకవచనరూప మేర్పడినది. తెనుఁగున నేనుఁగు విషయమునఁజూపునది 'సిల్లు' గాని 'సిడి' కాదు. 'సిల్లు' కు 'మదము' అనికాని 'అంకుశము' అనికాని యర్థము చెప్పవలెను. ఈ పద మేకవచనమే కాని బహువచన మయినట్లు తోచదు. (చూ. భార. ద్రో. II. 114; విరా. V. 81; ఆర. IV. 175; మొద.)— కుప్పన (-లు)ఁ గూరలు, (భార. ఆర. V. 7); సూరెలు; నీవిరి అని శ. ర. లో నేకవచనము; ఇట్టి రూపమున్నట్లు తోచదు. 'నీవిరులు' అని యే ప్రయోగములు; 'నీవురులు' అనియు ముద్రిత పాఠముగలదు.- చిదురుపలు : ఇది యేకవచనరూపము (భార. భీష్మ. II. 66, 361); దీని నుండి 'చిదురుప' అను నేకవచనరూప మర్వాచీన కాలమునఁ గల్పించి నట్లు న్నది'-చిట్టలు = ఆశ్చర్యము, 'నీదుమహత్త్వ మెంతయుఁ జిట్టలుగాదె' (భార. ఆర. V. 228); ద్రోణ. V. 25;—చిట్టలు గట్టుమంట (భార. ద్రో. III.

152) ఇందును ఏకవచనము. నిక్కలువడు (భాగ. VII. 209); సెరలు: వీట్టి సెరలు (భార. ద్రోణ. III. 178).

కేలు: ఇది యేకవచనమో బహువచనమో నిర్ణయించుట కష్టము. 'కై' కిది తొలుత బహువచన రూపమయి యేకవచనమునఁగూడ ప్రయోగింపబడి యుండును. పెడకేలుకట్టి (భార. అర. VI. 251; విరా. III. 12); ఒక కేలన్ (భార. అశ్వ. I. 153); పలకేలు (భార. అను. IV. 113); కరినాథు కేల్ నిడుదకొమ్మలతో బెరయంగఁ ద్రుంప; ఈ ప్రయోగములలో 'కేలు' ఏకవచనముగఁ గాన్పించుచున్నది. ఇరుగేలఁబట్టి (భార. స్త్రీ. I. 130); కేలు మొగిచి (భార. శాంతి. I. 385); అను. I. 250); కేలుమొగిడ్చి (భార. అను. I. 163; III. 281; అశ్వ. I. 218); ఈ ప్రయోగములలో 'కేలు' బహువచనము; పలుపంచలు: (ఇంద్రుని యిల్లాలు పలుపంచలును జూలించియే నేడు - భాగ. VIII. 474); దప్పలు, ఇమ్ములు: వాని దప్పలును పరిశ్రమించి (భార. V. 43); దాదవ్వలంజూచి (భార. భీష్మ. II. 183). ఉ. పారి. II. 16; III. 87; కాశీ. IV. 260 ఇమ్ములనుండి (భార. అను. V. 120.) ఇట్టి చోట్ల నీ రెండు పదములును నేకవచనమునందే ప్రయోగింపఁబడినవి. — కుమ్మెలు: శ. ర. లో 'కుమ్మె' అని చూపఁబడినది; కాని యిట్టి యేకవచన రూపమునకుఁ బ్రయోగములులేవు; - మక్కెలు = ఎముకలు; నీనికి 'మక్కె' అను నేకవచనరూపము కానరాదు; 'మక్కెలు' అను నేకవచనరూపము బహువచనమున వాడఁబడి యుండవచ్చును. సొమ్మలు, పొమ్మ (భాగ. II. 188); కడుపు 'చుమ్మలు' చుట్టు; 'చెట్టలు' పట్టు (భార. సౌ. 197) మొదలగు వానిలో 'సొమ్మలు, చుమ్మలు, చెట్టలు' అనునవి ప్రత్యేకముగా నేకవచన రూపములే; ఓరంత పొద్దులన్ (మను. V. 7).

లు - వర్ణాంతైకవచనరూపములందు తుది అచ్చము బహువచన ప్రత్యయమును భ్రమచే నేర్పడిన క్రొత్త యేకవచనరూపములును దినుఁగున గలవు. వీనిలోఁ గొన్ని లు-వర్ణాంతములగు ప్రాంత యేకవచనరూపములును వాడుకయందున్నవి.

i. ఇతర ద్రావిడభాషలయందు నేకవచనమున లువర్ణాంతములై తెనుఁగున నా వర్ణములోపించిన పదములు: ఆట (కన్న. ఆటల్, ఆటల్, ఆట్ల); ఈతచెట్టు (కన్న. ఈచల్; తమి. ఈజ్జల్); ఉండ (కన్న. ఉన్దల్), కుప్ప (తమి. కుప్పల్); గుడిన (-నె) (కన్న. గుడ (-డి) నల్); మళ. కడిజ్జల్ తుళు. గుడిచ (-న) ల్; గురుగు = ఒక పువ్వు (కన్న. గురుగులు); జమ్మ = ఒకగడ్డి (కన్న. జమ్మలు = జల + పులు?); తిక్క (కన్న. తిక్కలు); తెమ్మెలు

తెమ్మెర (కన్న. తెమ్మెరల్); తొక్క (కన్న. తొగలు); పుచ్చి (కన్న. పుటి చిల్); పక్కు (కన్న. పక్కలై, హక్కలై); తొగ(-వ), కన్న. తొగల్; (తమి. వలజల్); కొన (కన్న. కొనల్); అన (కన్న. అనల్); ఎంగెన (కన్న. ఎంగె సల్); ఎగిసె (కన్న. ఎగిసల్); కొ(గొ?)దలు (కన్న. కొదలు); చూ. అద గొదలు; సిబ్బి (కన్న. చిబ్బల(-లు), చిబ్బులు); ముట్టు=మైల (కన్న. ముట్టల్, ముట్టిల్, ముట్టి); మఱున (కన్న. మఱునల్).

ii. ఇతర ద్రావిడభాషలయందువలె లు-వర్ణాంతశబ్దము తెనుఁగున నిలిచి యేకవచన బోధకమైనను దానినుండి లువర్ణము లోపించిన మఱియొక యేకవచన మేర్పడును:—

అంచెలు (అంచెలంచెలన్ - మను. IV. 62), అంచె (తమి. మళ. అంచల్, అంచల్); ఉరులు, ఉరి (కన్న. ఉరుల్); కవలు, కవ (కన్న. కవల్; తుళు. కబర్; తమి. కనర్); 'కనలు' కు 'కవళ్లు' అని బహువచనరూప మున్నది. 'ఎడనెడను గవళ్లఁ దడబడకుండఁగ గుఱుతులు మదిఁ బాదు కొలిపి నిలిపి' (కళా. IV); (అద)గొదలు, గొద, కొద (కన్న. కొదలు); చెదలు, చెద (కన్న. కెదలు; మళ. చిదలు, చిదలె, చిదల్; తమి. చిదలై, చిల్, చెల్లు); తెట్టెలు, తెట్టె (కన్న. తెట్టెల్); తెప్పలు, తెప్ప (కన్న. తెప్పల్); తొట్టెల, తొట్టె, తొట్టి (కన్న. తొట్టిల్); ఒడిసెల, ఒడిసె, (కన్న. ఒడిసెల్); నొగలు, నొగ (కన్న. నొగల్); 'నొగలు' భారతమున నేకవచనముననే ప్రయోగింపఁ బడి యుండును. 'నొగ' అనియు నందు రూపము కాన్పించుచున్నది. 'పగ్గం బులు నొగలముడిచి' (భార. విరా. IV. 73); నొగలు (ద్రోణ. III. 25); ఉద్యో. III. 48; IV. 125; ద్రోణ. IV. 154; సా. II. 53); నొగ (విరా. III. 169; ద్రో. III. 124; 104' అను పాఠము తప్ప. 'పొదరు' (విరా. భార. II. 112 III. 82); పొద (కన్న. పొదల్); 'పొద' కు తెనుఁగున 'పొదలు' అను బహువచనరూపమును నున్నది (భార. ఉద్యో. III. 183); నిచ్చలు, నిచ్చ (రెండును నేకవచనరూపములే).

iii. అస్యదేశ్యములగు లు-వర్ణాంతైకవచనరూపముల విషయమునను గొన్నియెడల నిట్టి భ్రమకలిగినది. ఇంగ్లీషు: కనిష్టేబిలు, కనిష్టేబు; హిందూ ఘానీ: ముటాలు, ముటా.

iv. కన్నడమున 'అంతలు, ఇంతలు, ఎంతలు, అత్తలు, ఇత్తలు, ఎత్తలు' అనుపదము నేకవచనములు; తెనుఁగున 'అంతలు, ఇంతలు, ఎంతలు' అనునవి బహువచనములను భ్రమను గలిగించుటచే నందుండి 'అంత, ఇంత, ఎంత' అను నేకవచనరూపము లేర్పడినవి. ప్రాచీనాంధ్రవాఙ్మయమున 'అంతలు, ఇంతలు, ఎంతలు' అనునవి యేకవచనమునందే ప్రయోగింపఁబడి

నవి; వానికి సంబంధించిన విశేష్యములు బహువచనమునందున్నను నవీ యేకవచనరూపములే. అంతలుసేసి (భార. ఉద్యో. III. 101); అంతలంతలు వడి (ఉద్యో. III. 201); అంతలంతలు (ఉద్యో. IV. 73); చచ్చునంతలు వడి (అను. IV. 274); అంతలంతలు మాటలు (స్త్రీ. I. 12); నుయోధానుఁ డింతలుసేసె (ఉద్యో. III. 47); ఇంతలు పాపము లాచరించునే (ఉద్యో. III. 83); ఇంతలేసిదొరలు (ఉద్యో. III. 95, -‘ఇంతలు’ మహద్వాచకపద ములకును విశేషణముగ నున్నది); ఇంతింతలు సెక్కలై (ద్రోణ. II. 99); ఇంతింతలు (భాగ. II. 25).

కన్నడమందలి ‘అత్తలు; ఇత్తలు, ఎత్తలు’ అను రూపములు తెనుఁ గున ‘అట్లు, ఇట్లు, ఎట్లు’ అనురూపములతోఁ గాన్పించుచున్నవి. అవి బహు వచనరూపములను భ్రమచేఁ గావలయుఁ దెనుఁగువారు వానినుండి ‘అట్లు, ఇట్లు, ఎట్లు’ అనురూపములను గల్పించి కొనిరి. నేటికి వ్యవహారమునఁ గూడ నీ రెండువిధములగు రూపములును గాన్పించుచున్నవి. ‘అట్లు, ఇట్లు, ఎట్లు’ అనున వ్యయములు గావున వానివిషయమున బహువచనజ్ఞానము కలుగదు.

vi. మల్లె, జాజి, మొదలగు నేకవచనరూపము లాచూఁపుజాతు లను దెలుపును; మల్లెలు, జాజులు, మొదలగు బహువచనరూపములు పుష్ప ములను సూచించును.

vii. ‘నీరు-’ దీనికి బహువచనము ‘నీళ్లు’ అగునుగాని యగ్రమున భేదము గానరాదు: నీరు తేటగా నున్నది, నీళ్లు తేటగా నున్నవి. ‘మున్నీరు’ శబ్దమునకు ‘మున్నీళ్లు’ అను బహువచనరూపము గలుగదు. ‘పాలు’ తొలుత ‘పాయి’ (సం. పయన్) కి బహువచనరూపమే యైనను వాడుకయందు దేక వచనముగా వాడఁబడుచున్నది; దీనికి బహువచనరూపము లేదు. ‘పాలు రుచిగా నున్నది’ అని కొన్ని మండలములందు వ్యవహారమున్నది కాని సాధారణముగ దానితో బహువచనక్రియయే చేరుచుండును.

viii. ద్రవ్యవాచకపదములు సమూహార్థకములై యేకవచనమున వాడఁబడును; ఆద్రవ్యములకు సంబంధించిన విడివిడివస్తువులను దెలుపునపుడు బహువచనమునఁ బ్రయోగింపబడును: ఈయిల్లు కట్టుటకు లక్షయిటిక పట్టి నది; పునాదులకోసము పదివేలతాయి తెప్పించినాను; నాలుగిటికలు ఇక్కడ పెట్టు; పదితాళ్లు తీసికొనిరా.

నిత్యబహువచనములు.

1. అందఱు, ఇందఱు, ఎందఱు, కొందఱు, పెక్కురు, పెక్కుండు, పలుగు(-వు)రు(-ండు), ఇరువురు, ఇద్దఱు, నలువు(-గు)రు, ఏవు(-గు)రు, ఐదు

గురు. ఆఱువు(-గు)రు, ఏడ్వరు, ఏడుగురు, ఎనమండు, ఎనమండుగురు, తొమ్మండు, తొమ్మండుగురు, పదువు(-గు)రు, పదురు, పదుండు, పదునొక్కండు, పదునొక్కరు, పన్నిరువురు, పన్నిదొండు, పందొండుగురు, పదుమువ్వు(-గు)రు, పదునలువు(-గు)రు, పదునేవు(-గు)రు, పదునాఱువురు, పదునాఱుగురు, పదునేడ్వరు, పదునెనమండు, పదునెనమండుగురు, పందొమ్మండు, పందొమ్మండుగురు, ఇరువండు, ఇరువదియొక్కరు(-ండు), ... ముప్పండు ...; నలువండు ...; ఏబండు ...; అఱువండు; డొబ్బండు ...; ఎనుబండు ...; తొంబండు ...; నూర్వు(-గు)రు ...; వేవురు; ఈ సంఖ్యావాచక మహాస్మృతీ బోధకపదము లెప్పుడును బహువచనరూపములతోడనే యుండును; వాని కేకవచనరూపము లుండుటకు వీలులేదు. 'చూపఱు' పై లు-వర్ణము నుత్తరాంధ్రకవులు చేర్చిరి: చూపఱులు (ఉ. రా. I. పు. II); చూపఱులకు (కవిక. II. 104).

2. ధాన్యవాచకశబ్దములు సాధారణముగ బహువచనరూపములతోడనే యుండును; వాని యేకవచనరూపములు తత్తత్సన్యవాచకములై యేకవచనమునం జే యుండును:—

అక్కుళ్లు, అలసందెలు, ఆముదాలు, ఆరెవడ్లు, ఆవాలు, ఆళ్లు, ఉద్దులు, ఉలవలు, ఎండువులు, ఒదివిరి ప్రాలు, కందులు, కస్తురిపట్టియలు, కాకితెక్కలు, కుటీనవ్వులు, కొఱ్ఱనువ్వులు, గంటెలు, గరుడనరులు, గుత్తిమల్లెలు, గోధుమలు, చిఱువడ్లు, చెంద్రవంకలు, జొన్నలు, చేమపూరాజనములు, చోళ్లు, జవలు, తవిడెలు, తిరువరంగములు, ధనియాలు, నూగులు, నువ్వులు, పాలకన్నులు, పునాసలు, నెమిలివడ్లు, పిచ్చిపెసలు, పెసలు, పేరాముదాలు, పొంగు ప్రాలు, ఖనుములు, మెంతులు, రాగులు, రెడ్డిపాలవంకలు, తెక్కపాయలు, సన్నమండెగలు, సెనెగలు, మొదలయినవి.

3. కొన్ని విత్తనములపేళ్లును బహువచన రూపముతోడనే వాడుక యందున్నవి: గనగసాలు, మోదుగ మాడలు, కనుపాలివెత్తులు, కాపీగింజలు, మొదలయినవి.

4. కొన్ని యాటలపేళ్లు బహువచన రూపముతో నుండును:—

అచ్చనగ (-గు) ండు (గాయలు). అచ్చనలు, అప్పళాలు, ఆలంకలు, ఈనెగాజులు, ఈలకూతలు, ఉప్పనబట్టెలు, ఏలపాటలు, ఓమనగాయలు (-గుంటలు), కనుమూసి గంతలు, కుందికాళ్లు, కుప్పిగంతులు, కుప్పీలు, గీరన గింజలు, గుంటచాళ్లు, గుజగుజతేకులు, గూవనాలు, ఓగుళ్లు, గుడిగుడిగుంచాలు, గొబ్బిళ్లు, గోడిపట్టెలు, గోర్పిళ్లు, చిక్కనా బిల్లులు, గ్రచ్చకాయలు,

చిమ్మబిల్లులు, చిఱుతనబిల్లులు, చీకటిమొటికిళ్లు, జాబిళ్లు, డా (డా) గన (డాగలి, డాగుడు (రు)) మూతలు (ముచ్చులు), డింకీలు, తూరన గోలలు (-తుంకములు), బొట్టనగోలలు, బొమ్మరాలు, నామనములు, వెన్నెలకుప్పలు, సరిబేనులు, సాగటాలు. కొన్నిగూటల పేర్లైనచనమునందే యుండును: గట్టినబోది, చిట్టివట్టె, దూఱుదుంకెన, తన్నుబిల్లు, గుంజనఁగాలు, కుండెనగుడి (-గిడి); తూనరతుక్కము మొద.

5. కొన్ని భక్త్యములపేర్లు బహువచనరూపములతోడనే కొన్నించుచున్నవి: అంగరొల్లలు, అడుకులు, అమృతకలశములు, ఇడదండలు, ఉక్కరలు, గుగ్గిళ్లు, చక్కెరబుడగలు, జిల్లేడుకాయలు, బీడలు, నెగులు, పడిగుడుకలు, పాలకాయలు, పిండిపోకలు, పుడు (-లు) కలు, పోగీలు, బూరియలు, లడ్డువములు, సుకియలు, మొదలయినవి.

6. కొన్ని యాభరణముల నామములును బహువచనములందే కొన్నించుచున్నవి.

అంటుపోగులు, అడ్డిగలు, ఒంట్లు, కనుపులగుండ్లు, కమ్మపొరాలు, పట్టుపోగులు, కుండపోగులు, గీటుగాజులు, గుమ్మతీలు, గొడుగుమట్టలు, చిటుకనబొద్దులు, చెంపనరులు, చెంపకల్లీలు, చెవులపూవులు, చేకట్లు, చొకట్లు (-లు)లు, జంపులు, జుమికీలు, జొత్తులు, (భార. విరా. I. 228); పగజాలకమ్మలు, పాజేబులు, పాటీలు, పోచీలు, బావిలీగొలునులు, బిరికీలు, పిరమద్దియలు (-మధ్యములు, ముద్దియలు, ముద్రికలు) మొదలయినవి. ఇట్లు కొన్ని పదములేకవచనమందే యుండుట గలదు, బన్నసరము, బుగ్గె, బిరికీ ముదలయినవి.

7. కొన్ని మనుష్యజాతులపేర్లు : అఱనలు, కరణకమ్మలు, కలణలు, కాపులు, జక్కులు, పంపరెడ్లు, పద్మనాయకులు (-వెలములు); పచ్చగుండువాండ్రు, బడగులు, కోమట్లు, భట్రాజులు మొదలయినవి.

8. కొన్ని వృత్తుల నవలంబించిన వారిపేర్లు; కోలలవాగు, గాజలవాండ్రు మొదలయినవి.

9. ఇతరములు: అడ్డాలు ('అడ్డాలలో నున్నప్పటి బిడ్డలు, గడ్డాలు వచ్చిన తరువాత బిడ్డలా?); అంకళ్లు, అంక (-ంకా) పొంకము (-ంకా)లు; అంట్లు, అంతికలు, అక్షింతలు, అంపసెలలు, (భార. ఉద్యో. IV. 192); అపరాలు, అడరులు, అమడలు, అమ్మనలు; అర (అ) సర (అ)లు, అగచాట్లు, అగచాళ్లు, అడిగండ్లు, అడుకులు (భార. ద్రోణ. IV. 89); అడ్డవాట్లు, అడ్డసాళ్లు, (భార. ద్రో. I. 262); అరిగాళ్లు, అరిమెనకుండలు, అఱనఱలు (భార. భీష్మ. II. 186, అఱువుళ్లు, అలకలు, అల్లుడుకొమాళ్లు, ఆగడపలు, ఆడంగులు, ఆసాసలు, ఇట్టింకులు, ఇట్టియలు, ఇల్లిగ్గులు; ఇసిటింతలు, ఉడ్డాలు,

ఎండమావులు, (భాగ. V. 168; VI. 556) ఎత్తుగడ్డలు, ఏటికోళ్లు, ఒంట్లు, ఒడిఁబ్రాలు, ఒదిగిళ్లు, ఓలచెంగనాలు; కక (-కా) వికలు, కటకటాలు, కటుమరలు, కడగండ్లు, కడికండలు, కనుపొట్టలు, కఱదలు, కఱుకుట్లు (కుమా. భా. I. IV. 60); కనఱలు, కాఱులు, కుప్పీలు, కేకీసలు, కైచాఱులు, గండ్రికలు, గగ్గులు, గప్పాలు, గస్తీలు, గిడిగిళ్లు, గిరిగిటలు, గుంజుళ్లు; గుండ్రలు, గుత్తిపండ్లు, గుదిగుంజలు, గుదియకఱ్ఱలు, గుఱుములు, గోవాళ్లు, చింకలు, చిచ్చుబుడ్లు, చిట్టంటుచేతలు, చిట్టంటులు, చిట్టుములు, చిదురుపలు, చీవాట్లు, చుంగులు, చెంగనాలు, చేగుడులు (ళ్లు), చందమామ గ్రుక్కిళ్లు, చందురసంకలు (-కూనలు); జంపాలు, జంకెలు (భార. భీష్మ. II. 113); జతిగెలు, జోతలు, జోబిల్లు, జింగిళ్లు, తప్పదెబ్బలు, తలమునుకలు (భార. భీష్మ. III. 119); తళ్లు, తానకాళ్లు (-కోళ్లు), తుందునుకలు, తుంపిళ్లు, తుంపెసలు, తొంగిళ్లు, తొలుచదువులు, దండెపుబీటలు, దిక్కమొగములు దీవనఱుబ్రాలు, దొడ్డికాళ్లు, ధనశములు, నక్కిళ్లు, నల్లిండ్లు, నామరులు, నీరుకాళ్లు, నుచ్చిళ్లు, నులివాళ్లు, నెత్తఱులు, పంచకరపాటులు, పంబుదాళ్లు, పచ్చఱుబ్రాలు, పడలు, పల్లఱుపులు, పాసలు, పాఱుటాకులు, పాలపండ్లు, పాలబుగ్గులు, పాలిండ్లు (వరాహ. IV. 153), పాలెలు, పావటీలు, పావలు, పాగా (-వా)లు, పింపినలు, పింపిళ్లు, పితగులు, పితాళ్లు, పిసికిళ్లు, పుడి (-ణి) కిళ్లు, పులకలు, పూజెగుండలు, పూజెగులు, పూఱుటకూళ్లు, (ఏజులు) పూఱుడులు (మను. I. 73), పెండకట్లు, పెండ్లికుండలు, పెద్దలు, పెనుమినుకులు, పేణ్ణీళ్లు, పేలలు, ప్రేలాలు (ఉ. హరి. IV. 216); పొంగునీళ్లు, పోకిళ్లు, పోలానిగంటలు, ప్రాజదువులు (మినుములు), ప్రాలు, బయ్యంకలు, బాగములు, బిట్టుబిళ్లు (ఇది యన్యాయముగా నుపయోగింపఁ బడుచున్నది; ఏక. బిట్టుబిడి?); బారుగు (-వు)లు, బోగులలుపులు, మంగలికోళ్లు, మంచినీళ్లు, మగచెయ్యలు, మదనచేతులు, మిడిగ్రుడ్లు, మిడుగుఱులు; మిడుగుఱు; అని యేకవచనరూపమును గలదు. దిశల మిడుగుఱు చెదరె (భాగ. III. 604); ముకు (-క్కు)గ్రోళ్లు, ముక్కుళ్లు, ముట్టునీళ్లు, మెఱికలు, లాఱలు, లూడుపులు, వంగుళ్లు, వాటపద్యములు, వానకాళ్లు, విశంగీలు, వైరపులు, నడింపులు, సెనగపేడలు (హర. II. 9); సేసలు, సోరణగండ్లు (భార. ఉద్యో. II. 112), కుచ్చెళ్లు (దీని కేకవచనముగ 'కుచ్చె' అను రూపము శబ్దత్సాకరమున నీఁబడినదిగాని, దానికి ప్రయోగము లేదు; న్యవహారమునను గ్రంథములందును నీపదము బహువచనాంతముగానే యున్నది. 'కుచ్చెళ్లు' అను బహువచనరూపము గలుగుటకు 'కుచ్చెలు' అను నేకవచనరూప ముండవలెను; కాని యట్టి రూపము

లేదు. 'కుచ్చె'కు బహువచనరూప మగు 'కుచ్చెలు' కు స్త్రీగులు అని యర్థము.

పై వానిలోఁ గొన్నిటికి వృత్తియం దేకవచనరూపము గలుగును: అదగుటగ్గి, ఎండువుఁ దట్ట మొన.

10. (i) కొన్ని ఆ - వర్ణాంత శబ్దములు బహువచనరూపములై యుండవచ్చును. అవి యేకవచనరూపము లను భ్రమచే వానిపై మగల లున ర్ణము చేరుచువచ్చినది: చిందఱ, (చీందఱ), దబ్బఱ, పాఠఱ, (చెవులు సిగదఱ గొన - భాగ. VII. 210); చిందఱ వందఱ (భార. భీష్మ. I. 26). వీనికి వరుసగా చిందు, దబ్బు, పాఠు, నందు, అనునవి యేకవచనరూపములు గావచ్చును. కాని, 'శ్రుతిపుటములు చీందఱలుపైస' (భోజ. VI.); చిందఱ వందఱలై (భాగ. III. 116; VI. 337).

'మిడుగులు' తొలుత నేకవచనరూపమే (కన్న. మిడుగుహళులు = మినుకు పురుగు).

'చిచ్చు' నకు 'చిచ్చఱ', 'చిచ్చుఱ' అను రెండును బహువచనరూప ములే. చిచ్చఱకన్న (భార. భీష్మ. III. 299); చిచ్చుఱకోల (భాగ. I. 282); చి, చ్చఱపిడుగు (భార. విరా. V. 143, యతిస్థానము); చి, చ్చుఱపిడుగు (భార. విరా. IV. 83, యతిస్థానము); ఇట్లే, 'అమ్ము' బహు. అంపఱ; తమ్మి, తహు. తంపఱ మొద.

(ii) 'చింపిఱ': ఇది 'చిమ్ము' నుండి కలిగిన బహువచనరూపమై యుండు ను; జంజఱ: దీని నేకవచనము 'జజ్జ' అయియుండును; తుంపర: ఇది 'తుమ్ము' నకు బహువచనమా? తుమ్మునష్టాడు కలుగు నోటినుండియు ముగ్గునుండియు వెడలు నీటిబొట్ల నమూహమని తొలుత సర్థమై. పిదపనట్లు చిమ్ము నీటిబొట్ల కన్నిటికిని నదివర్తించెనా?—'తుంపర'కు 'తుంపరలు' అనియు బహువచన రూపమున్నది. (భాగ. VIII. 209); తుమురు (భార. శ్రోణ. IV. 177) అని బహువచనమునఁ బ్రయోగమున్నది; దీనికి 'తుమ్ముఱ' అనియు భారతమున బహువచనరూపము కాన్పించుచున్నది.

తొలుత బహువచనములై తరువాత నేకవచనమున నుపయోగింపఁ బడిన పదములును గొన్ని కలవు: 'పంతులు': దీని కేకవచన మనఁదగు 'పంతు' తెనుఁగునలేదు; మరాఠి యందున్నది. 'మోరేపంత్' మొదలయినవి. దీనికి పాలి, ప్రాకృతములందు 'భంతే' అని రూపము. ఇది 'భనంతః' అను బహు వచన రూపమునకు వికృతి. దీనినిబట్టి 'పంతు' అనునదియే బహువచన రూప మనియు, ఆ గౌరవము చాలక తెనుఁగున 'పంతులు' అని యేకవచనార్థ ముననే మఱియొక బహువచన లు-వర్ణమును జేర్చికొనిరనియు, దీనికి బహు

వచనముగ 'పంతుళ్లు' అని యేర్పడినదనియు, ఇంకను గౌరవముకొఱకు 'పంతుళ్లవారు, పంతులవారు, అని తెనుఁగువారు పిలిపించుకొన నెంతు రనియుఁ బెలిసికొనవచ్చును.

తిరునాళ్లు : 'తిరునాళ్లు' అనఁగా నుత్సవదినములు; ఉత్సవదినములకు సంబంధించిన పండుగ 'తిరునాళ్లు'; తొలుత నిది బహువచనమైనను నేకవచనమునగూడఁ బ్రయోగింపఁబడుచున్నది.

పిళ్లు = గడ్డి వెంటి; దీనికి 'పిరి', లేక 'పిఱి' అను నేకవచనరూపమున్నను నీ బహువచనరూపమే యేకవచనమునను నుపయోగింపఁబడుచున్నది.

తొలుత నేకవచన రూపములకు బహువచనరూపములు గలుగఁగా, నా బహువచన రూపములనుండి మరలఁ గలిగిన యేకవచన రూపములు కొన్ని గలవు. అట్టివానిలోఁ గొన్ని తెనుఁగునకు మొదటి యనన్థలోనే కలిగి నవి. అట్టివానిలో -క, -ఁక, -ంక, -క్క; -కు, -ఁకు, -ంకు, -క్కు; -గ, -ఁగ, -ంగ, -గ్గ; -గు, -ఁగు, -ంగు, -గ్గు; అను వర్ణములతో నంతమగు ననేక పదములు చేరినవనియు, నవి '-కలు, -కులు, -గలు, -గులు' అను ద్రావిడ బహువచన ప్రత్యయము లేకవచన రూపములవై జేరఁగా నందోక్క -లువర్ణమే బహువచన రూపము అనుకొని యేకవచనరూపములందలి క, కు, గ, గు, అను పదలుటవలన నీ క్రొత్తరూపము లేర్పడినవనియు శబ్దశాస్త్రజ్ఞులందురు. కాని, యీ క్రొత్త యేకవచనము లందలి క, కు, క్క, క్కు; గ, గు, గ్గ, గ్గు, లు స్థానమున జేరిన కవర్ణమును దద్వికారములును నని యొక జెప్పవచ్చును. కొన్ని ను- వర్ణాంతైకవచన రూపములకు రూపాంతరములుగ నేర్పడిన కు, గు వర్ణాంతపదములను గూర్చిమాత్ర మవి 'కులు, గులు' అను బహువచన ప్రత్యయములలోని లు-వర్ణమును వేఱుచేయఁగా మిగిలినవని మాత్రము చెప్పవచ్చును. కొలను, కొలఁకులు, కొలఁకు; కలను, కలఁకులు, కలఁకు; నలను, నలఁకులు, నలఁకు; గవను, గవఁకులు, గవఁకు; గోను, గోఁగులు, గోఁగు; చేను, చేఁగులు, చేఁగు; మొదలయినవి. ఇందు కు, గు, లంతమందుగల యేకవచన రూపము లర్వాచీనములు.

ఔపవిభక్తిక పదముల బహువచనము.

ఔపవిభక్తిక పదములు సాధారణముగ -టు, -ఁడు, -డు, -ండు, -ను, -న్ను, -యి, -రు, -ఱు, -ఱ్ఱు, -లి, -లు, -ల్లు, అను వర్ణములతో నంతమగు చుండును. వాని బహువచన రూపములను గూర్చి యీ ప్రకరణమున నింతకుముందు వివరింపఁబడినది; కాని, వానిని గూర్చి యొక్క విష

యము మాత్రము వివరింపవలసి యున్నది. ఇవర్ణమే యుపవిభక్తి యనియు దానికిఁ బూర్వమందున్న ట్, త్, అను వర్ణము లుపవిభక్తులు చేరునప్పుడు డంతకుఁ బూర్వమే యాయా శబ్దములందుండిన హల్లులకుఁ గలుగు వికారము లనియు విభక్తి ప్రకరణమునఁ దెలుపఁబడును. ఔపవిభక్తికి ములగు యి వర్ణాంత శబ్దముల బహువచన లువర్ణమునకుఁ బూర్వమందు ప్రథమేతర విభక్త్యేకవచనమున నున్న 'త్' అనునది నిలుచుచుండును: చేయి, చేతులు; చేతిని, చేతులను; మొద. కాని, గు, ఱు, లి, లు, ల్లు, లగు, లచ్చు 'ట్, త్' లు బహువచనమున నిలువవు. గోరు, గోరులు, గోర్లు, (గోటులు, గోట్లు, అని కాదు); గోటిని, గోళ్లను ('గోటులను' అని కాదు); గోటిచే, గోళ్లచే ('గోట్లచే' అని కాదు); ఏఱు, ఏఱులు, ఏళ్లు, (ఏటులు అని కాదు); ఏటిని, ఏట్లను (ఏట్లను అని కాదు); రోడలి, రోడళ్లు (రోడట్లు అని కాదు); రోడలితో, రోడళ్లతో (రోడట్లతో అని కాదు); మొదలు, మొదలులు, మొదళ్లు (మొదట్లు అని కాదు), మొదటికి, మొదట్లకు (మొదట్లకు అని కాదు); విల్లు, విండ్లు (వింట్లు అని కాదు); వింటిచే, విండ్లచే (వింట్లచే అని కాదు). ఇట్టియెడల ప్రథమైకవచనేతర విభక్తులందు టికారమునకు డికార మాదేశమగు (Voicing) నని చెప్పకొనవలెనని గోచించుచున్నది. అప్పుడు గోట్లు = గోడ్లు = గోళ్లు; ఏట్లు = ఏడ్లు = ఏళ్లు, మొదట్లు = మొదడ్లు = మొదళ్లు, రోడట్లు = రోడడ్లు = రోడళ్లు; వింట్లు = విండ్లు = వింళ్లు = విళ్లు, అనురీతి మార్పులు కలిగినవని చెప్పికొనవలెను. ఇట్లు 'అంతమందు గల శబ్దముల బహువచనమును గూర్చి మాత్రము సందేహము కలుగుచున్నది. అట్టులు, అటుతులు; గొట్టులచేన్, గొట్టుతులచేన్; పట్టులకు, పలుతులకు, మొదలగు రూపాంతరము లుండునేమో విచారింపవలసియుండును.

సమాసములందును, శబ్దపల్లనములందును, కొన్ని కృత్తద్ధ ప్రత్యయములు చేరునప్పుడు కానవచ్చు నేకబహువచన నియమములను గూర్చి తత్తద్విషయములను జర్పించునప్పుడు వివరింపఁబడినది కావున నిచట నా విషయమై తెలుపుట పునరుక్తమగును. సర్వనామ శబ్దములయు క్రియాపదములయు బహువచన విధానమును గూర్చి యా యా ప్రకరణములందు వివరింపఁబడును.

అన్యదేశ్యబ్దముల బహువచనరూపములు.

హిందూస్థానీ పదములు.

1. హస్తాచ్చు లంతమందు గల హిందూస్థానీపదముల బహువచన మార్చికపదములకువలెఁ గలుగును, ఉదా:—

అదంతములు: రూపాయ, రూపాయలు ('రూపాయి' కి 'రూపాయలు' అను బహువచనరూపము లేదు); సరివెణ, సరివెణలు; టపాకాయ, టపాకాయలు మొదలగునవి.

ఇదంతములు: తనాబి, తనాబులు; పిల్లాడి(-ణి), పిల్లాడు(లు)లు, పిల్లాండ్లు; బికారి, బికారులు; పంపిణి, పంపిణులు; చావడి, చావళ్లు; చీటి, చీట్లు; సురతాణి, సురతాణులు; సస్కాసి, సస్కానులు; సారాయి, సారాయులు; కళాయి, కళాయులు; సుకారి, సుకారులు; మాగాణి, మాగాణులు; ఇట్లే, కానులు, ఏగానులు.

ఉదంతములు: తట్టు(లు), జీను(లు), తబుకు(లు), చాకు(లు), నత్తు(లు), సేర్లు, డబ్బులు, బదుళ్లు, నకళ్లు, రుమాళ్లు మామూళ్లు, హసీళ్లు, నజరులు (గ్లు) మొదలయినవి.

2. ఆకారాంతములగు హిందూస్థానీ శబ్దముల తుది దీర్ఘమునకు ప్రాస్వము కలుగదు: పహారాలు, తర్జుమాలు, మసాయిదాలు, హోదాలు, మజాకాలు, మేజాలు, ఫర్మానాలు, ఖాజాలు, తాలూకాలు, జిల్లాలు, దావాలు, ఆవర్దాలు, టెక్యాలు, నమూనాలు, ఖాయిదాలు, ముచ్చలకాలు, జెండాలు, బిచానాలు, తగాదాలు, తాషామర్పాలు, బాజాలు మొదలయినవి. వీని కేకవచనమునందును తుది దీర్ఘమునకు ప్రాస్వము కలుగును.

3. (i) అనేకములయిన ఈకారాంత హిందూస్థానీ శబ్దములకు బహువచనమున లువర్ణము చేరునపుడు సాధారణముగ దీర్ఘమునకు ప్రాస్వము కలుగదు; కావున ఇత్వమున కుత్వమురాదు: ఉదా. గరిడీలు ('కెంపుటోడు బిల్లల గరిడీలు - వను. IV; సాముగరిడీలు మాకు గోత్రామరేంద్ర.-మను II.); పాళీలు (భాగ. XI); బోయాలు, జట్టీలు, పట్టీలు, ('రోట్టి'కి, బహు; రొట్టెలు అనికాదు; 'రోట్టె'కు రొట్టెలు అగును); దట్టీలు, లట్టీలు, వెట్టీలు, గుమ్మిటీలు, దమ్మిడీలు మొదలయినవి. వీని కేకవచనమున దీర్ఘమునకు ప్రాస్వము వైకల్పికముగ నగును.

(ii) 'దీర్ఘపూర్వక' 'యి' వర్ణము అంతమందుగల హిందూస్థానీ పదముల తుది యిత్తునకు బహువచనమున దొల్లింటి దీర్ఘము మరల గాన్పించును: ఇలాయాలు, బోయాలు, కసాయాలు మొదలయినవి.

కొన్ని యెడల దీర్ఘము మరల గాన్పించక లు వర్ణమునకు బూర్వమందు 'యి' 'యు'గ మాటయ్యు గలదు: (తగ సూర్యప్రభ లాయలా యులును జంద్రజ్యోత్స్నలున్.- హంస. III.); ఇట్లే, కబాయులు, ముద్దాయులు, మిటాయులు, తురాయులు, బడాయులు, బజాయులు, డమాయులు

పంజాయలు, అవాయలు, కసాయలు మొదలగు బహువచనరూపములును గలుగవచ్చును.

ఇట్లే, లకోరీ, లకోరి, లకోరీలు లకోరులు; తేబీ, తేబి, తేబీలు, తేబాలు; (కోమటులెల్ల నర్థపులు గుఱ్ఱములెల్లను దేజు లప్పురిస. విక్ర. I); ఇట్లే, జాడీ, జాడి, జాడీలు, జాడులు (జాళ్లు అనవచ్చునేమో). పల్లగీ, పల్లగీలు (కళా. II. 8); పల్లకులు అని యనవచ్చునేమో కాని దివ్యేటి (టీ), దివ్యేటిలు (వేం. పంచ. పు. 14), 'దివ్యేటిలు' అను రూపము లేదు.

ఇంగ్లీషు, ఇతరాస్య దేశ్యములు.

ఇంగ్లీషు పదములును నితరాస్య దేశ్య పదములును దేనుఁగునఁ బొందిన యేకవచన రూపములపై తెనుఁగు మర్యాద ననుసరించినను, బహువచన రూపముల నొందును : మిషనరీలు, గవర్నరులు, తువాట్లు మొదలయినవి. కేరేజీలు, కేరేజాలు; మేరేజీలు, మేరేజాలు, కాలేజీలు, కాలేజాలు, మొదలగు రూపములును గలవు. -జివర్ణాలె పదములకుఁదప్ప పిక్కిన గుఱ్ఱకారాలె పదములకు బహువచనమున నిత్తున కుత్తు నలుగదు; 'మిషనరీలు' మొదలగు బహువచన రూపములు లేవు.

శాసనములందు గానవచ్చు కొన్ని బహువచనరూపములు.

ఈ క్రింది బహువచనరూపములు దక్షిణ హిందూదేశ శాసనముల 4, 5, 6 సంపుటములలోఁ గానవచ్చు చున్నవి. ఇందలి స్థూలములు సంపుటములను అందలి శాసనసంఖ్యను డెలువును.

1. మహద్వాచకములు: ఆప్వకరు బోలవసమున (IV. 1008) ఏక వచనము 'బోడు'; దీనురకు (VI. 628)-ఏక. దీనుడు; బ్రాహ్మలకు (VI. 1096), ఏక. బ్రాహ్మడు; వాస్యకంటకు = వాంశికులకు (VI. 1116), ఒత్తు కాంటు (VI. 955), ఏక. ఒత్తుకాడు; మనపిఱికాటు (V. 176), ఏక. మన నితికాడు; నిబన్ధకాటు (V. 220). ఏక. నిబన్ధకాడు; పెరుమాడ్లకు (VI. 602) = -ళ్ల.

2. మహతీవాచకములు : నాయకుఁజాలు (V. 1311), ఇందలి శకట రేఫము బహువచన బోధకము, ఆణ్ణు (IV. 1270, 1271, 1272, 1274, 1275, A) ఏక. ఆలు.

3. కులవాచకపదములు : పులవరు, దొండా, మాళలు, కఱలువరు, కుమ్మరులు, కోనికాండ్రు (VI. 729.).

4. '-గారు' = ఏకత్వబోధకమై గౌరవార్థమున: వేమారెడ్డింగారు (V. 2). మంచెనంగారిచేత (V. 137), తిరుపణి పిళ్లంగారికి (IV. 282), ఓబుళరాజుంగారి కొమారుండ్లు శ్రీరంగరాజులుంగారు (IV. 279); రామా పండితులుంగారు. (IV. 686); యల్లా భక్తునింగారికి (IV. 702); తిరుమల మ్మంగారు, లక్కంమ్మంగారు (IV. 702); చినాదేవమ్మంగారిచేత సమ స్పించిన (IV. 695), సూరసంగారే (V. 36), భోజా అల్లింగారు (IV. 711), చిట్టమకుసుంగారు (IV. 702); తమ తల్లిదండ్రుంగారికిన్ని (IV. 789); -సోనూపండితులు లింగాం పండితులు మంలా పండితులుంగారు (IV. 699)

5. '-వారు' పదముచేరినవి: కొన్ని యేకవచనమున గౌరవార్థ బోధ కములగును: మహారాజులు అయ్యవారు (IV. 686), సోమయాజులవార్కి, ఆరాధ్యులవార్కి, పండితులవార్కి, (IV. 699);—సానివారు (IV. 702); కోమటిపెండ్లిని కూంత్తువారు రూక అచ్చువారు (కూంత్తువా రనగా పెండ్లి కూతురివారు, ఆడుపెండ్లివారు).

6. సంబ్యల్లకు (VI. 923), దీనికి ఏకవచనమున 'నంబియఁడు' అని యగునేమో;—ఆత్మేయ గోతులైన (IV. 982).

7. 'తల్లిదండ్రులకు' అనుటకు (తమ) తల్లితండ్రుకి (IV. 919), తల్లిం దండ్రుకి (IV. 752), తమ తల్లిదండ్రుగారికిన్ని, (IV. 789.)—అను ప్రయో గములు కానవచ్చుచున్నవి.

III. మహతీత రామహద్వాచకములు:—

1. అపాలు (VI. 695), అప్పాలు (VI. 731), ఒరయాలు (VI. 727), కక్కరాలు కఖరాలు (VI. 695), (VI. 731), గదురు సుచ్చాలు (VI. 731), పడిఅప్పాలు (VI. 737), పానకాలు (VI. 695), పానాలు (VI. 731); పితాలు (VI. 695), పెద్దఅప్పాలు (VI. 727), బడాలు (VI. 695), మిరియాతోలఁ సంబారాలు (VI. 695), విడియాలు (VI. 933), స్వాదు మనోహరాలు (VI. 695).

2. మూఁడు గాలాలాను = మూఁడు కాలములను (V. 155.)

3. నాడీలు (VI. 695), హంసకల్లీలు (VI. 695.)

4. అరిశలు, కర్పూర కాంతులు, సారసేతులు (VI. 695), కూరలు, ఊరుంగాయలు (IV. 981), అనుదలు, పెరువుపట్టెలు, కుడుములు, పప్పు అటికలు (VI. 731.)

5. మొదవులు, మోదాలు, మోదలు (VI. 1009).

6. కుంచ్య. ఏక. (VI. 1000), కుంచలు = కుంచములు (VI. 986.)

7. పుడ్లులు = పుట్లు (VI. 135), ఏక. పుట్టి, — పుట్టువాడికిగట్టు, కొన్నగట్టు (VI. 1004.) జోన్యవల్లయభట్టు (IV. 1078), — పెగ్గడ్లు (V. 1185), రెండువాడ్లకున్ను = రెండువాడలకున్ను (IV. 970), వొడ్డు = వాడలు (IV. 748); — గుడ్డు = గుడులు (IV. 749); (VI. 123, 124); పచ్చళ్లు (IV. 981); మామిళ్లు = ఘ్లు (IV. 784), పనిళ్లు = పనిలును దినములు (VI. 1128), నంజుడ్లు (IV. 1015, 1021), (కుంచము) పైళ్లు (?); రెండు పె (o) అడ్లు = పెరడులు (VI. 1066); — మనోహరిలడ్లు (VI. 923); — మత్తు. ఏక, (IV. 766), మత్తులు, మత్తులు (VI. 591) మాలు తురులు (VI. 649), మత్తులు (VI. 624); — మఱుతున్న ఎడ్లు (IV. 1015) వెల్లెడ్లు (VI. 143, 636), వీడ్లు (IV. 1015); కొట్టెడ్లు పట్టి (V. 139), ఆడ్లు పట్టు (VI. 112), ఆడ్లు (VI. 585), ఊడ్లు (VI. 236, 585), పోడ్లు (VI. 1040); నీడ్లు (VI. 1011, V. 213), పేడ్లు (VI. 938); — పొగడ్లు = పొగలులు = పొత్తేళ్లు (VI. 218), మూడ్లు = మూఱలు (V. 216, 117, 218), మూడ్లు = మూఱలు (VI. 979); — గుడికట్టు కచ్చెళ్లు (IV. 709), ఏక. గుచ్చెలు; పడి కట్టు కుచ్చళ్లు (IV. 709); — ఎంగిడ్లు (IV. 1015); పొంగిడ్లు (IV. 803), మంగడ్ల కొమ్మన (VI. 250), మొగడ్ల (=ళ్లు) చెలుపు (VI. 628), ఏక. మొగలి; — కాహడ్లు = కాహళ్లు (IV. 675), నొం చెడ్లపుగము (VI. 748).

బహువచనమున సర్వవిశేషములు.

కొన్ని పదములపై బహువచనములు - వర్ణము చేసినపుడు సర్వవిశేషములును వేరర్థములును కలుగుచుండును :—

i. అంకిలి = కలత, అడ్డగింత, ఆపద; అంకిళ్లు = దవుడక్రింది కీళ్లు; — అంటు = స్పర్శము, కూడిక, అశౌచము, ముట్టు; అంటు = పండ్లకడగని పాత్రములు, అంటుపేలు; — అంతిక సం. = అక్క, ఒక గూఁడు, ప్రాయ్య, సమీపము; అంతికలు, దే. = చాచవలె నల్లిన కనవు తడవలు; అనడు = సంకటము; అనరులు = జీవస్థానము, మర్తము; అపరము = ఇతరము, క్రిందిది, మీదిది, మృతినొందిన తరువాతి సంస్కారము; అపరాలు = పయర ధాన్యము; అడంగి = ఆడుదాని స్వభావముగల పురుషుడు; అడంగులు = ఆడువారు; ఉప్పడు = ఉప్పట, ఆవిరిపోక యుడికించుట; ఉప్పట్లు = ఉప్పడు బియ్యము; ఉను = పనిలేనికాలము, వృత్తాంతము; ఉనులు = కాలక్షేపము కొఱకు మాట్లాడు మాటలు; ఎదురుకోలు; = ఎదురుకోనుట; ఎదురుకోళ్లు = వివాహమునందు వెండికొమరైవాకు వెండికొడుకువారి కెదురుగాబోయి

యాహ్వనించు నొక యాచారము; నాడు = దినము; (ఏ) నాళ్లు = అయిదు దినములు, వివాహానంతరము విద్యార్థు లొకరికొకరికి పంపెడుసారె; ఒత్తు = అదుముడు, తఱచుచదనము, మెత్త, ఆక్రమణము; ఒత్తులు = బిడ్డలచేతి యాభరణము; ఒండు = ఒకటి; ఒండ్లు = ఇతరములు, ఇతరులు; గుంజలి = గోవనము; గుంజిళ్లు = కూర్చుండి లేచుచుండుటలు; చింక = చిన్నకాలువ; చింకలు = రెల్లలలోనుండు జొన్నలు; తంతియ = తీగ; తంతియలు = మెట్లు (' అనిమిషకోటి దైత్యవధ మాత్మను మర్వకయండఁ జెల్వఁగా, వెనుకొని కోట తంతియల వెంబడిగా దిగివచ్చి నందనం, దనుగను నన్నచోఁ బదప దాని సమున్నతిఁ జెప్పనేటికిన్.—భద్రా. I.); తచ్చన = కవటము; తచ్చనలు = పరిహాస నచనములు; ఉల్లసము = ఉత్సాహము; ఉల్లసములు = ఉల్లసపు మాటలు; ప్రల్లదము = పారుష్యము; ప్రల్లదములు = పరుషపు మాటలు; బెట్టిదము, బేడిదము = ఉద్ధతి, కార్యము; బెట్టిదములు, బెడిదములు = పగుషవచనములు; అనరు = సంకటము; అనరులు = జీవస్థానము, మర్తము; కన = జంట; కనలు = కవలబిడ్డలు; కొమరు = ప్రాయము; కొమరులు = కుమార్లు, దూలపు గుఱ్ఱులు; గొప్ప = త్రవ్వట; గొప్పలు = త్రవ్విన మంటిదిబ్బలు; చావ = ఏ చావయైనను సరే; చావలు = (ఒకప్పుడు) చిక్కు చావలు; ప్రొద్దు = సూర్యుడు, కాలము; ప్రొద్దులు = ప్రసవసమయము; రవ = సన్నని నూక, వజ్రపు తునుక; రవలు = చిన్న తుపాకి గుండ్లు, వజ్రపు తునుకలు; సడింపు = బియ్యము దంచుట; సడింపులు = దంచినబియ్యము; మైల = మాలిన్యము, మలినవస్త్రము; మైలలు = మలిన వస్త్రములు; వేవిలి = పొలము; వేవిళ్లు = ఒక గర్భిణీ లక్షణము; జాబిలి = చంద్రుడు; జాబిళ్లు = ఒక పిల్లలయాట; కాటు = పరుషము, పారుష్యము; కాటులు = పరుషవచనములు (భార. కర్ణ. II. 93); సొమ్ము = ధనము; సొమ్ములు = ధనములు, ఆభరణములు, పశువులు, (ఆవులు) (ఆర. IV. 294, 347; భాగ. I. 13); నార = చెట్టునార; నారలు = నారబట్టలు; (నారలుగట్టి కూరలశనంబుగ - భార. ఆర. V. 349).

ii. క్రొత్త, ప్రాత, పెద్ద, చిన్న, పిన్న, మొదలగునవి విశేషణము లయినను మహాన్మహాతీర్థాధిక విశేష్యములుగఁగూడ నేకవచనమున నుపయోగింపఁబడును; బహువచనమున క్రొత్తలు, ప్రాతలు, పెద్దలు, చిన్నలు, పిన్నలు అను రూపములు గలిగి క్రొత్తవారు, ప్రాతకాలమునుండియు నున్నవారు, పెద్దవారు, చిన్నవారు, పిన్నవారు, అను నర్థములను బొందును, (మేము) కారవుల ప్రాతలము (భార. విరా. I. 285).

iii. పచ్చ, కెంపు, నీలము అనునవి యేకవచనమున రంగులకును జాతి తాలకును వర్తించును; బహువచనమున (పచ్చలు, కెంపులు, నీలములు) జాతితాలను మాత్రము తెలుపును.

iv. అఱవ, ఒడ్డె, కాపు, కమ్మ, అంగజాల, కంసాల, కుమ్మర మొదలగున వేకవచనమున జాతి, వృత్తి మాత్రపరములు; వాని బహువచన రూపములు తత్తజ్ఞాతులకుఁ జెందిన మనుష్యులను డెలుపును. ఏకవచనమున మనుష్యపరముగ వాడునప్పుడు వానిపై 'వాడు' అను తచ్ఛబ్దము చేరును.

v. రాగి, వరి, కంది, మినుము, మొదలగు నేకవచనరూపములు సన్యవాచకములు; వాని బహువచన రూపములగు రాగులు, వడ్లు, కందులు, మినుములు, మొదలగునవి ధాన్యవాచకములు.

బహువచనమును గూర్చిన కొన్ని విశేషములు. ప్రశ్నలు.

భాషకు ప్రాణము లనఁదగినవానిలో బహువచన ముకంటి. బహువచనరూపముల కేకవచన రూపములుగాని, యేకవచనరూపములగు బహువచనరూపములుగాని చెప్పలేనియెడల నా భాష పరిచితముయైనది కాదని నిస్సంశయముగఁ జెప్పవచ్చును. జీవచ్ఛావలో బహువచనమును వాడుకను బట్టి సందేహము లేకుండ నిర్ణయించుకొనవచ్చును; ఒక బహువచన రూపమున కేకవచన రూపముగాని, యేకవచన రూపమునకు బహువచన రూపముగాని వాడుకలో లేనప్పుడు తెనుఁగువారి నేటి వాడుకలో నట్టి రూపములు లేవు అని తెనుఁగువారు చెప్పికొఁగలరు. సామ్యమునుబట్టి యీ రూపములను గల్పించి వాడినయెడల నీతఁడు తెనుఁగువాఁడు కాడు, అని పెంట్టనే చెప్పవచ్చును. జీవల్లోకమునుండి శ్రష్టమయిన ప్రాచీన భాషావిషయమున నాయారూపములు నేటికిని నిలిచియుండినదప్ప యిదమిత్థమని నిర్ణయింప వీలులేకుండును. ప్రాచీన భాష వాడుకనుండి తొలఁగి యుండుటచే దానిని గూర్చి పరిశోధనములుచేసి శాస్త్రదృష్టితో నున్న రూపములను వర్ణింపి, 'ప్రాచీన భాషావిషయమున మాకు తెలిసినదిగతే' యని పరిశోధకులు తెలుపఁగలరు. వారయినను నిది యిట్లే యుండవలెను అని శాసింపలేరు. ప్రాచీనపదముల బహువచన నిర్ణయ సందర్భమున నెన్నియో సందేహములున్నవని యింతవఱకు వ్రాసినదానిబట్టి స్పష్టమయి యుండును. ఆయా సందర్భములందు చేర్చుటకు వీలుపడని కొన్ని విషయముల నిచ్చటఁజేర్చి యీ వచనమును గూర్చిన ప్రకరణమును ముగింపవలసి యున్నది.

బాలుడు : దీనికి బహువచనము 'బాలులు' అనవచ్చునా ? అనఁగూడ నిచో 'బాలులార' అను సంబోధనరూప మెట్లు గలిగినది ? అది తప్పా ? 'బాలురార !' అనవలెనా ? 'బాలుండు' అను రూపము కలుగునా ?

సోబగుడు : దీనికి బహువచనరూప మేమి ? సోబగులు ? సోబగురు ? సోబగుండు ? సోబగులు ?

పగతుడు : దీనికి 'పగతులు, పగతులు' అను బహువచనరూపములు గలుగునా ?

మార్తుడు : 'ధూర్తులు' అనునట్లు 'మార్తులు' అనవచ్చునా ?

బాఁసనుడు : బహువచనము ? బాఁసనులు ? బాఁసనురు ? బాఁస నుండు ?

తమ్ముడు : 'అల్లుండు' వలె 'తమ్ముండు' అనవచ్చునా ? అనఁ గూడనిచో వ్యవహారమున 'తమ్ముళ్లు' అనురూప మెట్లు కలిగినది ?

కొమరుడు : 'కొమార్లు, కొమాళ్లు' అనునట్లు 'కొమర్లు, కొమళ్లు' అని యనవచ్చునా ? 'కొమారుడు' కు కొమాళ్లుగునట్లు, 'వజీరుడు' కు 'వజీళ్లు' అగునా ?

ఒక (కొ)రుడు : దీనికి 'ఒక (-కొ) ర్లు' అను బహువచనరూపములు గలవా ?

సంధ్రుడు : 'చంద్రులు' అనునట్లు చంద్రార్థమున 'సంద్రులు' అనవచ్చునా ?

ఉక్కివుడు : బహువచనము ? 'ఉక్కివులు' అనుటకుఁ బ్రమాణ మేమి ?

రక్కనుడు : దీనికి 'రక్కనుండు' అను బహువచనరూప మున్నదా ?

చెలువుడు : దీనికి బహువచన రూపమేమి ? చెలువులు ? చెలువుండు ?

ఒకొ (కొక్క)రుడు : దీనికి బహువచనము 'ఒకొ (కొక్క)రులు' అని కాన్పించుచున్నది. ఒకొరుండు, ఒకొరుళ్లు, అని యనవచ్చునా ?

ఒకఁడు : అమహద్వాచక మగునపుడు దీనికి బహువచనరూప మేమి ? ఒకలు ? ఒకర్లు ? ఒకండు ?

పదునొకఁడు : దీనికి 'పదునొకండులు' అని బహువచనరూప మున్నది. 'ఒకఁడులు' అని వ్యస్తముగఁ బ్రయోగింపవచ్చునా ? అమహత్తున 'పదునొకలు, పదునొకరు, పదునొకండు' అనవచ్చునా ?

రెంటికంటే నెక్కువ వర్ణములుగలిగి ' -ఆయి ' అంతమందుగల శబ్దములబహువచన రూపములను నిర్ణయించుట కష్టము : అబ్బాయి (-యిలు ? -యులు ?), అమ్మాయి (-యిలు ? యులు ?), పాపాయి (-యిలు ? యులు ?), ఆకతాయి (-యిలు ? యులు ?), కంకణాయి, గిట్టిడా (-లా-ళా) యి; ఉవ్వాయి, తరువాయి, తువ్వాయి, దిగువాయి, బొన్నుడాయి, వెన్నుడాయి, అవాయి, తిమ్మాయి, రామాయి, ఇళాయి (దీనికి ' ఇళాయలు ' అని యుకకవి బహువచన రూపమును బ్రయోగించెను. ' తగనూత్య ప్రభ లా యిలాయలును జంద్రజ్యోతులున్ - హంస. III.); కబాయి, కసాయి, చీసవాయి, జిబడాయి, జీనువాయి, ముద్దాయి, మిటాయి, తురాయి, ఉమాయి, జజాయి, పంజాయి, నవాయి, పావురాయి.

' వడగండ్లు ' : దీనికి ' వడగలి, వడగల్లు ' అనున వేకవచనరూపములు కావచ్చునుగాని వానికిఁ బ్రయోగములు గానరావు. ' నయ్యుడు ' : దీనికి ' నెయ్యుడు ' ఏకవచనరూపమై యుండవలెను; కాని, ప్రయోగము ? పగలు, కాల్వరు, చూపలు, చెయ్యలు, అనువాని కేకవచనరూపములు కానరావు.

' పొదుగిళ్ళు ' (పరాహ. VI. 5) : దీని కేకవచనరూపము ' పొదుగిలి ' యా, ' పొదిగిలి ' యా ? ప్రయోగములు ? ' పొత్తిళ్ళు, తొంగిళ్ళు, ' వీని కేకవచనమున ' పొత్తిలి, తొంగిలి ' అనవచ్చునేమో కాని ప్రయోగము మృగ్యములు ; ' పొత్తిటన్ ' అను నౌపవిభక్తిక రూపమున్నది. ' పొత్తుల శిగువు ' : దీనికి ' పొత్తు ' అను నేకవచనరూప మున్నట్లు గానరాదు. ' పొత్తిళ్ళు పొతురు ' (ప్రభులిం. I. పు. 23) : దీనికేకవచనమున ' పొదిలి ' యగునా ? ప్రయోగము ? అర్థ మస్పష్టము.

' సారి : పర్యాయము = ఒకసారి, రెండుసారులు (-ల్లు); కాని ' సారె సారెకున్ ' ; ' సారి సారికిన్ ' అని యందురా ? ' సారె ' = పర్యాయము అను నర్థమున ' సారెలు ' అను బహువచనరూపము లేదు. బూరియ = బూరె, బహు. బూరెలు; బూరెల మూడు = బూర్ల మూడు అనవలెనా ? ' బూర్లెమూడు ' అనవలెనా ? అట్లే, ' గార్లెతట్టయా ' ? ' గార్లెత్తట్టయా ' ?

' ఒక్కచోన్ ' అనవచ్చును; ' రెండు చోలన్ ' అనగూడదు. ' ఇమ్మెయిన్ - బహువచనము : ' రహిన్ ' అని సప్తమ్యేకవచనమునందే యవ్యయార్థమునఁ బ్రయోగము; దీనికి ' రహలు, రహులక్ ' మొదలగు బహువచన రూపములును గలవా ? ఇట్లే సరవిన్, కరణిన్, ఒగిన్, మొగిన్ మొదలయినవి.

' ప్రేతలు ' అనుటకు శకుంతలాపరిణయము, I. పు. 20 లో ' ప్రేయులు ' అను రూపము కానవచ్చుచున్నది; దాని కేకవచనరూపములు ' ప్రేయి, ప్రేయు ' అనునవి కావలెను కాని, యా రూపములు తెనుఁగున లేవు.

హలవసానములు పరములగునపు డనంయుక్తములును, ప్రథమా బహువచన ప్రత్యయములును నగు లు, రు, వర్ణముల యుత్వము వైకల్పికముగ లోపించును : 'వారి దప్రతతుల్ సాల్వడి నల్లడం జెదరఁగాఁ బాటెన్ మనో వేగుఁడై, పతకేంద్రుండమృతాంతికంబునకుఁ దత్పాలుర్ భయంబందఁగన్.' భార. ఆది. II. పలువుర్, కవుల్, మొదః — పగలు, కాళ్లు, వేటకాండ్రు, బండ్లు మొదలగువానియం దుత్వమునకు లోపములేదు. 'పుత్రుల్లేని' అని వరాహపురాణము IX. 86 లో ప్రయోగమున్నది. వ్యవహారమున నున్న 'మీకూ మాకూ మాటల్లేవ్ గుప్చవ్!', 'దొంగలు మా మూటల్లాక్కొన్నారు', 'బల్లల్లేని పిల్లలున్ను, పుస్తకాల్లేనివాళ్లున్ను ఇంటికి పొండి' — అను నిట్టి ప్రయోగములు సురక్షితము లగుచున్నవి. ఇట్టి యల్లోపము వ్యవహారమునఁగాని, కావ్యములందుగాని యన్ని చోట్లను గలుగదు. 'దొంగల్ మా మూటల్ లాక్కొని సారిసాయినార్' అని వ్యవహారమునఁగాని, 'పొడవులు వచ్చినవార్' అని కావ్యములందుగాని (?) యుండదు.

బహుత్వంబున ద్వితీయాది విభక్తులందు ప్రథమా బహువచన ప్రత్యయము తుది యుత్వమున కత్వమగును. వనములు, వనములను; బాలురు, బాలురతోన; పగలు, పగటవలన; వేడుకకాండ్రు, వేడుకకాండ్ర కంటెన్; కాళ్లు, కాళ్ళయఁదు; గూండ్లు, గూండ్లన్ మొదలయినవి.

'స్త్రీనమంబులగు విశేషణంబులయు, మువర్ణ కాంత విశేషణంబులయు బహువచనంబున కేకవచనంబు బహుళంబుగా నగు.' బాల. కారక. 20. ఉదా. మాటలు పెక్కేల - పెక్కులేల; కులిశధారల్ గుంతితంబయ్యె; ఇప్టమగు (ఇప్టములగు) పదార్థములు.

పూజ్యతయం దేకవచనమున కొకప్పుడు బహువచనము వచ్చును: శంకరాచార్యులు. ఒకప్పుడు పూజయందు రెండు బహువచన ప్రత్యయములు చేరును: మధ్యాచార్యులవారు; -వారలు; మొద. ఒకప్పుడు మూడు బహువచన ప్రత్యయములు చేరును: మీరలు (ఇందు మ్, ర్, ల్, అను మూడును బహువచన బోధకములే.)

బహువచన ప్రత్యయముపై మరల బహువచన ప్రత్యయములు చేరుట తెనుఁగునఁ గాన్పించుచుండుట గలదు. ఈ విషయమును గుర్తించియే "అపి సంయుక్త సమాస్తో భూయోఽంతే లుః ప్రదృశ్యతే నామ్నామ్" అని యాంధ్ర శబ్దచింతామణి కారుఁడు సూత్రించినాఁడు. మరల -లువర్ణము చేరుననుటచే దాని కాదేశముగావచ్చు రువర్ణమును గూడ గ్రహింపవలసి యుండును. కావున, నీళ్లులు, ఊళ్లులు, తాళ్లులు, కాళ్లులు, ఆండ్రురు, వెక్కెం

డురు మొదలగు రూపములును నున్నవని చింతామణికారుని యభిప్రాయము. కాని, యిట్టి రూపములు ప్రాచీన శాసనములం దెచ్చటను గానరాకున్నవి. ముద్రిత గ్రంథములలో విండ్లలన్ (భార. ఆర. VI. 234); అడ్డసాళ్లు (భార. ఆర. V. 29); ఏండ్లు (భార. శాంతి. VI. 224); కీళ్లు (భార. శాంతి. 154, 232); ఎన్నాళ్లు (భార. ఆశ్ర. II. 15) మొదలగు ప్రయోగములు కానవచ్చుచున్నవి. కాని, విండులన్, అడ్డసాళ్లు, ఏండులు, కీళ్లు, ఎన్నాళ్లు, మొదలగు రూపములే సరియైన వైసట్లు తోచుచున్నది. అడ్డసాళ్లు (విరా. I. 72) మొదలగు రూపములే యెక్కువగ గ్రంథములందు కాన్పించుచున్నవి. దీర్ఘముపై సంయుక్త బహువచనము కలుగునపు డాసంయుక్తాక్షరమును శిథిలముచేసి రెండు హల్లుల నడుమను గణములకొఱకు నుత్తును గవులు చేర్చుచుందురు. ప్రాస్య స్వరముమీఁదను వారట్లే చేయుదురు గాని యట్టిచోట్ల సంయుక్త బహువచనముపై మరల బహువచనము, రు, వర్ణములను జేర్చుట కుదాహరణములు గానరావు. ముడుససళ్లు (భార. ఆది. VIII. 38); మొదళ్లు (భార. ఆది. V. 170); ఎనసళ్లు (భార. భీష్మ. I. 83); మొగిళ్లు (భార. భీష్మ. I. 9); ఒడళ్లు (భార. ఉద్యో. III. 224) పఱమొయిళ్లు (భార. విరా. IV. 86); మొదలగు రూపములు కాన్పించుచున్నవిగాని, ముదుసళ్లు, మొదళ్లు, ఎరవళ్లు, మొగిళ్లు, మొయిళ్లు, ఒడళ్లు, అనునిట్లు రూపములు ముద్రిత గ్రంథములందును గానరాకున్నవి. ఇట్లే, ఆంధ్రురు, పెక్కంధ్రురు మొదలగు ముద్రిత శాసనములకు ఆండురు, పెక్కండురు మొదలగునవియే సరియగు రూపములగునట్లు తోచుచున్నది. ఆ రూపము లయినను గవికల్పితములే కాని, వ్యవహారికమున నెన్నడైన నున్నట్లు గానరావు.

‘విభక్తి’ యనఁగా విభజింపఁ బడినది. సుప్ తిజంతము పదము. నామ ములవై సుష్టులును ధాతువులవై తిజ్ఞులును చేరి పదము లగుచుండును. సుప్తి జ్ఞాదులకుఁ బ్రత్యయము లని పేరు. సుష్టులును తిజ్ఞులును పదములతో నెల్లప్పు డును గలిసియే యుండును. వానికిఁ బ్రత్యేక ప్రయోగము లేదు. సుష్టులును తిజ్ఞులును చేరిన మూలరూపమునకుఁ బ్రాతిపదికము, లేక, ప్రకృతి యని పేరు. ఈ ప్రకృతి రూపము ప్రత్యయముతోఁ గూడక ప్రత్యేకముగఁ బ్రయోగింపఁబడదు. కాని, వైయాకరణులు శబ్దస్వరూపమును నిర్ణయించు టకుఁ బదములను బ్రకృతులుగను ప్రత్యయములుగను విడఁదీయుదురు. వీనిలోఁ బ్రాతిపదికమున ధాత్వర్థము కొంతవఱకు గోచరించు చుండునుగాని ప్రత్యేకింపఁబడిన ప్రత్యయమునకు ప్రత్యేకార్థముండదని కొందఱుందురు. కాని, కొందఱు దానికిని బ్రత్యేకార్థము కలదనియు, ‘అర్థం ప్రత్యాయయ తీతి ప్రత్యయః’ అను వ్యుత్పత్తిని బట్టియే దాని కర్థము గలదని తెలియుచున్న దనియు నందురు. ప్రత్యయము తొకప్పుడు పదములుగనే యుండి, రాను రాను వికారములను బొంది ప్రత్యేకార్థవత్త్వమును గోల్పోయియుఁ బ్రాతి పదికములతో నిత్యసంయోగముఁ బొంది, వానికిని వాక్యమందలి యితర పదములకును గల సంబంధమును స్పష్టము చేయుట కుపయోగించుచున్న వనియు తెలుపు వాదమున కీ యభిప్రాయము తోడ్పడుచున్నది.

అన్వయ వ్యతిరేకములను గుర్తించి వైయాకరణులు ప్రత్యయములను ప్రాతిపదికములనుండి విడఁదీయుదురు. సంస్కృతమునఁ బ్రథమైకవచన మున ‘రామః’ అను పదమునందు ‘రామ’ అనియు ‘న్’ అనియు రెండు భాగములు కాన్పించుచున్నవి. అట్లే, హరిః, గురుః మొదలగువానిలోఁ గూడ ‘హరి, గురు’ అను భాగములును ‘న్’ అను భాగమును గాన్పించు చున్నవి. వీనిలో ‘రామ, హరి, గురు’ అను భాగములు మాఱుచుండఁగా ‘న్’ అనుభాగ మన్నిటికిని సమానముగా నిలిచియున్నది. ఈ భాగమునకుఁ బ్రత్యేకముగ నర్థము లేదు. అది తత్పూర్వ భాగములకుఁ జేరి యాయా వ్యక్తు లొక్కొక్కరే యున్నారని బోధించుచున్నది. ‘రామా’ అనునప్పుడు ‘రామ’ అనుభాగము నిలిచి, ‘న్’ అనునది పోయి దానిస్థానమున ‘ఔ’ అని చేరినది. ఇట్లే, కృష్ణా, వృక్షా మొదలగువానియందును ‘ఔ’ అనునది సమానముగాఁ గాన్పించుచు నా యా వ్యక్తులు రెండేసి యున్నవని తెలుపుచున్నది.

తత్సూర్య భాగములతోఁ గలియకయున్నప్పుడు 'జౌ' కుఁ బ్రత్యేకార్థము లేదు. కావున 'జౌ' అనునదియుఁ బ్రత్యయమే యగుచున్నది. అది ద్వీపచనబోధక ప్రత్యయమని వైయాకరణుఁడనును. ఈ రీతిగా నేఁడు (ఎనిమిది) విభక్తులందును ఏక, ద్వీ, బహువచనములందు వేర్వేరు ప్రత్యయములు నిలిచి వేర్వేరు సంబంధములను దెలుపుచుండఁగా నా ప్రత్యయములు చేరినట్టి భాగము లర్థవంతములై తాము ప్రాతిపదికసంజ్ఞను బొందుచున్నవి. ప్రాతిపదిక ప్రత్యయ సంయోజనమువలన నేర్పడు భాషలయందల్ల పదముల నిట్లే విడఁ దీయుట వైయాకరణసంప్రదాయమై యున్నది.

సంస్కృతమున 'న్ (ఉ) జౌ జన్'; అమ్ జౌ (ట) (ఛ) లన్; (ట) ఆ భ్యామ్ భన్; (జ్) ఏ భ్యామ్ భన్; (జ్) లన్ (ఇ) భ్యామ్ భన్; (జ్) అన్ ఓన్ ఆమ్; (జ్) ఇ ఓన్ సు (ప్) ' అను ప్రత్యయముల పట్టికలో మొదటి 'సు' అనునదియు తుది 'ప్' అను ఇద్వర్ణమును గలిసి 'సుప్' అను ప్రత్యాహార మేర్పడుచున్నది. ఇది యా పట్టికయందలి ప్రత్యయముల పన్నిటిని సంక్షేపముగ బోధించును. ఈ సంస్కృత ప్రత్యాహారమునే తెనుఁగు వైయాకరణులు తెనుఁగు విభక్తులకును బ్రత్యాహారముగ వాడుచున్నారు. తెనుఁగున 'సుప్' ప్రత్యాహార మనమంజసమైనను ననేక విషయములందు వలె తెనుఁగునను సంస్కృతపరిభాష వాడుకలోనికి వచ్చినది. సుస్పృత్యయము లన్నియు నామముల మీఁదనే చేరును గనుక, వీనిని నామవిభక్తులనుటయుఁ గలదు.

'తి (ప్), తన్, (ద్వి) ఇ; సి (ప్), థన్, థ; మి (స్), నన్, మన్; త్, ఆతామ్, (ద్వి) అ; థాన్, ఆథామ్, థ్వమ్; ఇ (ట్), వహి, మహి (జ్) ' అను ప్రత్యయములు ధాతువులవైఁ జేరి సంపుష్కక్రియాపదముల నేర్పఱుచును. వీనిలో మొదటి 'తి' యును, తుది 'జ్' అను నిద్వర్ణమును గలిసి 'తిజ్' అను ప్రత్యాహారమనఁబడును. తిజ్జులనఁగాఁ గ్రియాపదముల నేర్పఱుచుటకు ధాతువులవైఁ జేరు ప్రత్యయములు. తెనుఁగువైయాకరణులు తెనుఁగు క్రియలయందు చేరు ప్రత్యయములకు సంస్కృత సంప్రదాయము ననుసరించి 'తిజ్జు' లనుటయుఁ గలదు. చిన్నయసూర్యులు వీనికి 'డుజ్, రు; వు, రు; ను, ముఖ్' అను ప్రత్యయములను బట్టి తెనుఁగున 'డుఖ్' ప్రత్యాహారమును గల్పించిరి. ఈ ప్రకరణమునఁ దెనుఁగునందలి సుబ్విధానమును గూర్చి మాత్రము తెలుపఁబడును.

సంస్కృతమునందలి సుబ్విధానమునకును ద్రావిడభాషలలోని సుబ్విధానమునకును జాలభేదము గలదు. (1) సంస్కృతమున నొక్కొక్క విభక్తియందును నేక, ద్వీ, బహువచనములను మూడువచనములు గలవు; ద్రావిడభాష

లలో నేక, బహువచనములను రెండే కలవు. (2) సంస్కృతమున నొక్కొక్క వచనమున ప్రత్యేక విభక్తులందు ప్రత్యేక విభక్తి ప్రత్యయములున్నవి; ద్రావిడభాషలలో నొక్కొక్క విభక్తియందు నేకవచనమునను బహువచనమునను గూడ నొక్కటే విభక్తిప్రత్యయము చేరును; ఈ విభక్తిప్రత్యయములు బహువచనమున బహువచనబోధకమగు ప్రత్యేక ప్రత్యయముపైఁ జేరును. (3) సంస్కృతమున విభక్తిప్రత్యయము వచనమును గూడఁ దెలుపును; ద్రావిడభాషలలో నది వచనమును దెలుపదు; వచనమును దెలుపుటకు ప్రత్యేక ప్రత్యయము చేరును; ఈ బహువచన ప్రత్యయ మన్నివిభక్తులయందును నొక్కటియే యైయుండును. (4) సంస్కృతమున నాయా పదముల యంతముల ననుసరించి స్రవణమేతర విభక్తులయందు ప్రాతిపదికరూపము భేదించుచుండును; ఉదా. షష్ఠీఏకవచనము: రామస్య, హరేః, మరుతః, అస్య మొద. ద్రావిడభాషలలో ప్రాతిపదిక రూపమునందిట్టి మార్పులు కలుగవు; ఏమయిన మార్పులు కావచ్చినను నవి సంస్కృతము నందలి మార్పులవంటివి కావు.

పై కారణములను బట్టి కాల్డువెల్లు సంస్కృతమునకును ద్రావిడభాషలకును సంబంధములే దను తనయూహా కొకయూధారమును గల్పించుకొన్నాడు. కేవల సంస్కృతముతోఁ బోల్చునప్పుడు ద్రావిడభాషలకు సంస్కృతముతో సంబంధము లేనట్లే కాన్పించును. కాని, సంస్కృతము ననంతరచరిత్రము నాలోచించినచో సంస్కృతద్రావిడముల పరస్పర సంబంధము గోచరింపఁ గలదు. ఈ విషయమును నిర్ణయించుటకు సంస్కృతమునను ప్రాచీనప్రాకృత భాషలలోను, ఆధునిక ప్రాకృతభాషలలోను నీ సుబ్విధాన మెట్లున్నదో కొంచెము వివరింపవలసియున్నది.

సంస్కృతమున సుప్యత్యయములు.

1. సంస్కృతమున నీ క్రింది సుబంత ప్రత్యయములు పేర్కొనఁ బడినవి :

	ఏ.	ద్వి.	బహు.
ప్రథమా విభక్తి	న్ (ఉ)	ఔ	(జ్) అన్
ద్వితీయా విభక్తి	అమ్	ఔ (ట్)	(శ) అన్
తృతీయా విభక్తి	(ట్) ఆ	భ్యామ్	భిన్
చతుర్థి విభక్తి	(జ్) ఏ	భ్యామ్	భ్యన్
పంచమా విభక్తి	(జ్) అన్ (ఇ)	భ్యామ్	భ్యన్
షష్ఠీ విభక్తి	(జ్) అన్	ఓన్	ఆమ్
సప్తమా విభక్తి	(జ్) ఇ	ఓన్	సు (వ)

2. వై ప్రత్యయములన్ని ప్రాతిపదికముల మీఁదను నొక్క రీతిగాఁ జేరవు; వానికిఁ బూర్వమందు కొన్నియెడలఁ గొన్ని యాగమవర్ణములు చేరుచుండును. కొన్నియెడల నాయావిభక్తి ప్రత్యయములకు మాఱుగ వేఱు ప్రత్యయములు చేరుచుండును. కొన్ని శబ్దములవై విభక్తి ప్రత్యయములు లోపించును. ఇట్టి విషయముల నన్నిటి నిచట వివరింప వీలులేదు ; కాని దిక్షా త్రముగాఁ గొన్ని మాత్రము చూపఁబడుచున్నవి. ప్రాకృతాది భాషల యందు ద్వివచనము లేకపోవుటచే నీ క్రింద ద్వివచనరూపములఁగూర్చి విచారింపలేదు.

ప్రథమైక వచనము : ఆకారాంత ఈకారాంత శబ్దములమీఁదను, కొన్ని నపుంసకలింగ పదములమీఁదను, హలంతశబ్దముల మీఁదను, కొన్ని సర్వనామ శబ్దములమీఁదను ప్రథమైక వచన ప్రత్యయమగు 'న్' చేరదు: ఉదా. మాలా, నదీ, వారి, మధు, సరిత్, శిరస్, అహమ్, త్వమ్ మొద. ఆకారాంత నపుంసకలింగ శబ్దములవై సుప్థాసమున 'అమ్' చేరును : ఉదా. ఫలమ్:— ను - లోపము కలుగునపు డా శబ్దములందలి యజ్ఞలు లగి ద్వాక్-హో మార్పులు కలుగుచుండును : ఉదా. హనుమాన్, సఖా, అనడ్వాన్ మొద. కొన్ని నపుంసకలింగ హలంతశబ్దములవైఁ బ్రత్యయము చేరకుండుటయే కాక యా శబ్దముల తుదిహల్లుకూడ లోపించును : ఉదా. నామ మొదలయినవి.

ప్రథమా బహువచనము : అజంత నపుంసకలింగ శబ్దముల ప్రథమా బహువచనమున అన్ - స్థానమున -'ని' చేరును; 'ని' చేరునపుడు తత్సూర్వ స్వరమునకు దీర్ఘము కలుగును : ఉదా. ఫలాని, వారీణి, మధూని. హలంత నపుంసకలింగ శబ్దములకు ప్రథమా బహువచనమున తుది హల్లువై ఇ-స్వరమును, హల్లునకుఁ బూర్వమందు 'న్' ను చేరుచుండును : మహంతి, శిరాని, జగంతి మొద. కొన్ని సర్వనామముల బహువచనము ప్రత్యేక రూపములను దాల్చియుండును : వయమ్, యాయమ్, తే, సర్వే మొద. 'అన్' చేరునపుడు తత్సూర్వ స్వరములకుఁ గొన్నియెడల గుణము వచ్చును : హరి + అన్ = హరే + అన్ = హరయ్ + అన్ = హరయః ; ఇట్లే, వాయవః మొద.--- కొన్ని 'అన్' అంత నపుంసకలింగ శబ్దముల తుది సకారము లోపింపఁగా మిగిలిన రూపముల తుదియచ్చు ననుసరించి బహువచనరూపము లేర్పడును: నామాని.

ద్వితీయైకవచనము : ద్వితీయైకవచన ప్రత్యయమగు 'అమ్' లోని తొలి అకారము కొన్నియెడల లోపించును : రామమ్, ఫలమ్, హరిమ్, మాలామ్, నదీమ్, వాయుమ్, వధూమ్ మొద. కొన్నియెడల ననగా నపుంసక లింగ శబ్ద

ములపై నెట్టి ప్రత్యయమును జేరదు : వారి, మధు, మహత్ మొదలయినవి. కొన్ని హలంత శబ్దములపై విభక్తి ప్రత్యయము చేరకుండుటయేకాక యా శబ్దముల తుది హల్లుకూడ లోపించును : ఉదా. నామ.

ద్వితీయా బహువచనము : ద్వితీయా బహువచనమున అకారాంత పుంలింగశబ్దములపై 'అన్' చేరును : రామాన్; దీర్ఘజంతశబ్దములపై 'న్' నూత్రము చేరును : మాలాః, నదీః మొద. నపుంసకలింగశబ్దముల ద్వితీయా బహువచన రూపములు శ్రుథమా బహువచన రూపములవలెనే యుండును : ఫలాని, వారీణి, మధూని, జగంతి, శిరాంసి మొద.

తృతీయైకవచనము : అకారాంత పుంసపుంసకలింగపదములపై 'ఆ' స్థానమున 'ఇన్' వచ్చును. రామేణ, ఫలేన; ఇ, ఉ లంతమందుగల శబ్దములపైఁ గొన్నియెడల 'నా' చేరును : హరిణా, వారిణా, వాయునా, మధునా మొద. కొన్నియెడల 'నా' వైకల్పికముగఁ జేరును : మతినా, మత్యా మొద. ఆకారాంతశబ్దముల తుది యచ్చునకు హ్రస్వము కలిగి యా హ్రస్వాచ్చుపై 'య్' ఆగమముగా వచ్చును : మాలయా మొద.

తృతీయా బహువచనము : అకారాంత శబ్దములపైఁ దృతీయా బహువచనమున 'ఐన్' వచ్చును : రామైః, ఫలైః మొద.

చతుర్థైకవచనము : అకారాంత శబ్దములపైఁ జతుర్థైక వచనమునఁ 'ఏ' స్థానమున 'అన్' వచ్చును : రామాయ, ఫలాయ; అకారాంత శబ్దములపై 'య్' ఆగమముగా వచ్చి, వైభక్తిక 'ఏ' కారమునకు 'ఐ' ఆదేశమగును : మాలాయై; కొన్నియెడల నాగమాక్షరము లేకయే 'ఏ' అనునది విభక్తి ప్రత్యయముగాఁ జేరును : నద్యై మొద. సర్వనామ పదములందు 'స్య', 'స్మ' అను నాగమాక్షరములపై 'ఐ' చేరును : సర్వస్మై, సర్వస్యై మొద.

చతుర్థి బహువచనము : అకారాంత శబ్దములపై 'భ్యన్' చేరునపుడు వాని తుది అకారము ఏకారముగ మాటును : రామేభ్యః, ఫలేభ్యః మొద.

పంచమ్యైకవచనము : అకారాంత పుం సపుంసకలింగ శబ్దములకు పంచమ్యైకవచన స్థానమున 'అత్' అనునది చేరుచుండును : రామాత్; ఫలాత్; సర్వనామ పదములకు 'అత్, అన్'లు చేరుటకుఁ బూర్వము వరుసగా 'స్మ', 'స్య' లాగమములగునా? సర్వస్మాత్, సర్వస్యః.

ఋ-కారాంత శబ్దములతుది ఋ-కారమునకు 'ఉ' కార మాదేశమై, పంచమ్యైకవచనమున 'న్' మాత్రము చేరును : పితుః మొద.

సంచమి బహువచనము : చతుర్థి బహువచనమునందువలెనే పంచమి బహువచనమునందును రూపములు గలుగును.

షష్ఠ్యైకవచనము : షష్ఠ్యైకవచనమున అకారాంత పుంసపుంసకలింగ పదములపై 'అన్' స్థానమున 'స్య' చేరును : రామస్య, ఫలస్య. స్త్రీలింగ సర్వనామ శబ్దములపై 'అన్' చేరుటకుఁ బూర్వము 'స్య' ఆగమముగాఁ జేరును : సర్వస్యాః, తస్యాః.

షష్ఠీబహువచనము : అజంత శబ్దములపై 'అమ్' ప్రత్యయమునకుఁ బూర్వము 'న్' ఆగమముగా వచ్చును ; అప్పుడు కొన్నియెడల పూర్వాచ్చు నకు దీర్ఘము కలుగును : రామాణామ్, ఫలానామ్, హరీణామ్, మాలానామ్, నదీనామ్, గురూణామ్, వధూనామ్ మొదలయినవి. గో శబ్దమునకు 'గవామ్' అను రూపము కలుగును. సర్వనామపదములపై పుం సపుంసకలింగముల 'ఇష్', స్త్రీలింగమున 'అన్' అనున వాగమములుగాఁ జేరును : సర్వేషామ్, తేషామ్; సర్వాసామ్, తాసామ్.

సప్తమ్యైకవచనము : సప్తమ్యైకవచనమున ఇ దుదంత శబ్దములపై 'ఇ' స్థానమున 'ఔ' చేరును. అట్లు చేరునపు డాస్రాతిపదికముల తుది యచ్చు లోపించును : హరా, గురా, సర్వనామములపై పుం సపుంసకలింగముల 'స్నిక్', స్త్రీలింగమున 'స్యామ్'లు చేరును : సర్వస్నిక్, తస్నిక్; సర్వస్యామ్, తస్యామ్.

సప్తమీబహువచనము : అకారాంత పుంసపుంసకశబ్దములపై 'ను' చేరు నపు డా శబ్దముల తుది అకార మేకారముగా మారును. రామేషు, ఫలేషు.

సంబోధన ప్రథమైకవచనమున విభక్తిప్రత్యయము చాల యెడల లోపించును : రామ, ఫల, జగత్ మొదలయినవి. ఇ దుదంత పుంలింగ శబ్దముల తుది యచ్చులకు గుణమువచ్చును : హరే, గురో. ఈ దూదంతశబ్దముల తుది దీర్ఘమునకు ప్రాస్వము కలుగును : నది, వధు. ఋకారాంతశబ్దముల తుది యచ్చుస్థానమున 'అన్' చేరును : భర్తః. సంబోధనప్రథమా బహువచన రూపము ప్రథమా బహువచనరూపమువలెనే యుండును.

వై ని వివరించినదానిని బట్టి సంస్కృతమునను విభక్తిరూపము లన్ని యెడల నొక్కతీరునఁ గలుగలేదనియు, నేకార్థముననే యనేకవిధములగు ప్రత్యయములు చేరుచున్నవనియుఁ దెలియనగును. కాని, సంస్కృతమునకును నాధునికార్యభాషలకును గల యొక ముఖ్య భేదమును మాత్రము గుర్తింప వలసియున్నది. సంస్కృతమున నాయా ప్రత్యయములు విభక్తినేకాక వచన మును గూడఁ దెలుపుచుండఁగా నాధునికార్యభాషలయందు ద్రావిడభాష లందువలెనే విభక్తి వచనములు వేర్వేరు ప్రత్యయములచే తెలుపఁబడు చున్నవి. ఇట్టి గొప్ప మార్పుకలుగుట కనేక కారణములున్నవి. అందు ముఖ్య

మయినది ధ్వనులయందు కలుగు సహజమగు మార్పు. ఇంతకుముందు తెలిపినట్లు నేకములగు మార్పులుగలిగి శబ్దముల తొల్లింటి స్వరూపము పోల్చుకొన వీలు లేనంతగమాటినది. ఈ మార్పు ప్రత్యయములకుఁగూడ సోఁకినది. ప్రత్యయములుశబ్దముల తుడనుండుటచే వానిపై నూతన(accent)చెడి యాయాప్రాకృత భావలందు కొన్నియెడల నవి మాటుటయుఁ గొన్నియెడల లోపించుటయుఁ గలిగినది. ఇట్టి మార్పులవలన వేర్వేరు విభక్తిరూపము లేక రూపమును బొందుట సంభవించినది. ఆ మార్పుల నన్నిటి నిట వివరించు టనావశ్యకము. ఈ క్రింద ప్రాకృతసుబంతములం దెట్టి తబ్బిబ్బులు గలిగినవో తెలుపుట కాయా ప్రత్యయములు వివిధవిభక్తిర్థముల నెట్లు పొందినవో తెలుపఁబడుచున్నది.

ప్రా:—అ.

ప్ర. ఏ. (సం. పుం. అ), గల=గజః; పావయ=పావకః; సుపురిస=సుపురుషః; మాగ. కామ=గ్రామః; మాగ. చండా=చండాలః; మాగ. ణల=నలః; మాగ. పంచయ్యనా = పంచజనః.

(సం. స్త్రీ. ఆ), సేవిద = సేవితా; కృతా+ఇతి = కడత్తి.

(సం. స్త్రీ. ఔ), ణావ = నాః.

(సం. నపుం. అన్). మాగ. శిల = శిరన్.

ప్ర. బ. (సం. పుం. అ), అవ. పుత్ర = పుత్రః

ద్వి. బ. (సం. పుం. అ). అవ. పుత్ర = పుత్రాన్.

తృ. ఏ. (సం. పుం. ఋ), పిలర = పిత్రా.

సం. ప్ర. ఏ. (సం. పుం. అ), మాగ. అర్థమా. మాగ. పుత్ర = పుత్రః;

(సం. పుం. ఋ). మహా. (పిల, పిలర.)

ప్రా:—అ ఊ.

ప్ర. బ. (సం. పుం. ఇ), మహా. అర్థమా. జై మహా. అగ్గఊ=అగ్నయః

ప్ర. ఏ. (సం. పుం. అ), ఫణిహారా = ప్రతీహారః; వీనా = విషం; కందా = కందః; చందా = చంద్రః; కంతా = కాంతః; నీలలా = శీతలః; దడ్డ = దగ్ధః.

(సం. స్త్రీ. ఆ), మహా. మాలా=మాలా; ప్రా. శా. పట్టికా=పట్టికా.

(సం. పుం. ఋ), మహా. అర్థమా. జై మహా. భత్తా=భర్తా; మహా.

పిల=పితా; శౌర. మాగ. పిదా=పితా.

(సం. స్త్రీ. ఔ), అర్థమా. నావా = నాః; శౌర. ణావా=నాః.

ప్ర. బ. (సం. పుం. అ), ఘటిహారా=ప్రతీహారాః; వీసా=విషాః; కందా = కందాః; చందా=చంద్రాః; కంతా=కాంతాః; నీలలా=నీలలాః; దద్ధా=దద్ధాః; ప్రా. శా. విజశా. పతీభాగా = ప్రతిభాగాః; అద్ధికా = అధికాః; కోలికా = కోలికాః; గామేయికా = గ్రామేయికాః; ఆయుత్రా = ఆయుక్తాః; మహా. అర్థమా. అప. పుత్రా = పుత్రాః.

(సం. నపుం. అ), జైమహా. అర్థమా. ఫలా=ఫలాని.

(సం. స్త్రీ. ఆ), మహా. అర్థమా. జైమహా. మాగ. మాలా=మాలాః; ప్రా. శా. బాధా=బాధాః; ప్రా. శా. పిలా=పీడాః.

(సం. పుం. ఋ.), అర్థమా. భత్తా=భర్తారః

(సం. స్త్రీ. ఓ.), అర్థమా. గవా=గౌః.

ద్వి. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఆ), ప్రా. శా. బాధా=బాధామ్; ప్రా. శా. పిలా=పీడామ్

ద్వి. బ. (సం. పుం. అ), మహా. అర్థమా. అప. పుత్రా=పుత్రాః.

(సం. నపుం. అ), జైమహా. అర్థమా. ఫలా=ఫలాని.

(సం. స్త్రీ. ఆ), మహా. అర్థమా. జైమహా. శౌర. మాగ. మాలా = మాలాః.

పం. ఏ. (సం. పుం. అ), మహా. అర్థమా. జైమహా. జై శౌర. పుత్రా=పుత్రాత్; భయా = భయాత్; ప్రా. శా. విజశా. కాంచీపురా = కాంచీపురాత్.

సం. ప్ర. ఏ. (సం. పుం. అ), మహా. అర్థమా. పుత్రా=పుత్ర.

(సం. స్త్రీ. ఆ.), మహా. మాలా=మాలే.

(సం. పుం. ఋ.) మహా. భత్తా=భర్తః; మహా. పిలా=పిలః;

సం. ప్ర. బ. (సం. పుం. అ.) మహా. అర్థమా. పుత్రా=పుత్రాః

(సం. నపుం. అ.) అర్థమా. జైమహా. ఫలా = ఫలాని.

(సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్థమా. జైమహా. శౌర. మాగ. మాలా = మాలాః.

ప్రా—ఆయ.

చ. ఏ. (సం. పుం. అ.) అర్థమా. పుత్రాయ (పద్మములలో) = పుత్రాయ.

(సం. నపుం. అ.) ప్రాశా. విజశా. వాసనత సహస్సాయ = వర్షశత సహస్రాయ.

ప్రా—ఆయే.

చ. ఏ. (సం. పుం. అ.) ప్రాశా. విజశా. అజాతాశతే = అజాతాయ.

ప్రా—ఆల.

తృ. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. మాలాల = మాలయా.

చ. ఏ. (సం. పుం. ఆ.) మాగ. పుత్తాల (పద్యములలో) = పుత్తాయ;
మహా. పుత్తాల = పుత్తాయ.

పం. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా. జైమహా. [మాలాల] =
మాలాయా.

ష. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. మాలాల = మాలాయా.

స. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. మాలాల = మాలాయామ్.

ప్రా—ఆడి.

ప్ర. బ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా. జైమహా. మాలాడి = మాల్యా.

ద్వి. బ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా. జైమహా. మాలాడి = మాల్యా.

పం. ఏ. (సం. పుం. ఆ.) మహా. అర్ధమా. జైమహా. పుత్తాడి = పుత్తాత్.

(సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా. జైమహా. మాలాయా = మాలాడి.

పం. బ. (సం. పుం. ఆ.) మహా. [పుత్తాడి] = పుత్తేభ్యః.

(సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా. [మాలాడి] = మాలాభ్యః.

సం. ప్ర. బ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా. జైమహా. మాలాడి = మాల్యా.

ప్రా—ఆఏ.

తృ. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అప. మాలాప = మాలయా.

ప్రా—ఆఏ.

తృ. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. మాలాప = మాలయా.

(సం. స్త్రీ. ఔ.) అర్ధమా. నావాప = నావా.

చ. ఏ. (సం. పుం. ఆ.) అర్ధమా. జైమహా. పుత్తాప = పుత్తాయ; అర్ధమా.
సాగపాగాయే = శాకపాకాభ్యామ్ (ద్వివచనమున కేకవచనము; పుంలింగ రూప
మునకు స్త్రీలింగరూపము. శాకపాకాయ = శాకపాకాయై.)

(సం. నపుం. ఆ.) దేవత్తాప = దేవతాయ; రుక్మత్తాప = పృక్షత్వాయ;
గోణత్తాప = గోత్యాయ; హంసత్తాప = హంసత్వాయ మొద.

(సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. మాలాప = మాలాయై.

పం. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) శౌర. మాగ. మాలాప = మాలాయా.

ష. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. మాలాప = మాలాయా.

స. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. మాలాప = మాలాయామ్.

ప్రా—ఆట.

ప్ర. బ. (సం. పుం. అ.) అర్థమా. పుత్తాట = పుత్తాః.

(సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. శౌర. మాగ. మాలాట = మాలాః.

(సం. స్త్రీ. ఓ.) మహా. గాట = గావః.

ద్వి. బ. (సం. స్త్రీ. అ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. శౌర. మాగ. మాలాట = మాలాః.

(సం. స్త్రీ. ఔ.) అర్థమా. నావాట = నావః.

పం. ఏ. (సం. పుం. అ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. పుత్తాట = పుత్తాత్.

(సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. మాలాట = మాలాయాః = మాలాతః.

పం. బ. (సం. పుం. అ.) మహా. [పుత్తాట] = పుత్రేభ్యః.

(సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్థమా. మాలాట = మాలాభ్యః.

సం. ప్ర. బ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. శౌర. మాగ. మాలాట = మాలాః.

ప్రా—ఇ.

ప్ర. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఇ.) పాణజాఇ = ప్రాణజాతిః.

(సం. నపుం. ఇ.) మహా. శౌర. మాగ. దహి = దధి.

(సం. పుం. అ.) మాగ. సక్కి = శక్యః.

(సం. నపుం. అన్.) మాగ. శిలి = శిరన్.

ప్ర. బ. (సం. స్త్రీ. ఇ.) పాణజాఇ = ప్రాణజాతయః.

(సం. నపుం. అ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. ఫలాఇ = ఫలాని.

(సం. నపుం. ఇ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. శౌర. మాగ. దహిఇ = దధీని.

ద్వి. ఏ. (సం. నపుం. ఇ.), మహా. అర్థమా. జై మహా. శౌర. మాగ. దహి = దధి.

ద్వి. బహు. (సం. నపుం. అ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. ఫలాఇ = ఫలాని.

తృ. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. మాలాఇ = మాలయా.

పం. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. మాలాఇ = మాలాయాః.

ఋ. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. మాలాఇ = మాలాయాః.

స. ఏ. (సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. మాలాఇ = మాలాయూమ్.

(సం. పుం. ఇ.) మహా. అగ్ని = అగ్నే.

(సం. నపుం. ఇ.) మహా. దహి = దధి.

(సం. పుం. అ.) అప. పుత్రి = పుత్రే.

సం. ప్ర. బ. (సం. నపుం. అ.) అర్థమా. జైమహా. ఫలాఇ = ఫలాని.

ప్రా—ఇ.

ప్ర. బహు. (సం. నపుం. అ.) మహా. అప. ఫలాఇ = ఫలాని.

ద్వి. బహు. (సం. నపుం. అ.) మహా. అప. ఫలాఇ = ఫలాని.

(సం. నపుం. ఇ.) మహా. అర్థమా. జైమహా. శౌర. మాగ. దహి

ఇ = దధీని.

సం. ప్ర. బహు. (సం. నపుం. అ.) మహా. అప. ఫలాఇ = ఫలాని.

(సం. నపుం. ఇ.) మహా. అర్థమా. జైమహా. శౌర. మాగ. దహి

ఇ = దధీని.

ప్రా—ఇం.

ప్ర. బహు. (సం. నపుం. అ.) మహా. అర్థమా. జైమహా. శౌర. మాగ.

ఫలాఇం = ఫలాని.

(సం. నపుం. ఇ.) మహా. అర్థమా. జైమహా. శౌర. మాగ. దహి

ఇం = దధీని.

(సం. స్త్రీ. ఉ.) మహా. అర్థమా. జైమహా. మధూఇం = మధూని.

(సం. స్త్రీ. ఓ.) మహా. గోణాఇం = గావః.

ద్వి. బహు. (సం. నపుం. అ.) మహా. అర్థమా. జైమహా. శౌర. మాగ.

అప. ఫలాఇం = ఫలాని.

(సం. నపుం. ఇ.) మహా. అర్థమా. జైమహా. శౌర. మాగ. దహి

ఇం = దధీని.

సం. ప్ర. బహు. (సం. నపుం. అ.) మహా. అర్థమా. జైమహా. శౌర. మాగ.

అప. ఫలాఇం = ఫలాని.

(సం. నపుం. ఇ.) మహా. అర్థమా. జైమహా. శౌర. మాగ. దహి

ఇం = దధీని,

పం. బ. (సం. పుం. ఉ.) మహా. అర్థమా. [వాడొంట] = వాయుభ్యః.

ష. ఏ. (సం. పుం. ఉ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. [వాడొంట] = వాయోః.

ప్రా. - ఎ.

స. ఏ. (సం. పుం. అ.) అప. పుత్రే = పుత్రే.

ప్రా. - ఏ.

ప్ర. ఏ. (సం. పుం. అ.) మాగ. సక్తే = శక్యః; మాగ. అర్థమా. పుత్రే = పుత్రః.

(సం. పు. ఋ) అర్థమా. భత్తారే = భర్తా.

(సం. నపుం. అన్) మాగ. శిలే = శిరస్.

(సం. స్త్రీ. ఓ.) అర్థమా గవే = గౌః.

ద్వి. బ. (సం. పుం. అ.) మహా. అర్థమా. అప. పుత్రే = పుత్రాన్; ప్రాశా. విజశా. పల్లవే = పల్లవాన్; గోపల్లవే = గోపల్లవాన్; అమచ్చే = అమాత్యాన్; ఆరకాధికతే = ఆరకాధికృతాన్; గుమికే = గుమ్మికాన్; తూధికే = [తూధి]కాన్; భోజకే = భోజకాన్; దేసాధికతాదీకే = దేశాధికృతాదికాన్.

(సం. పుం. ఋ.) మహా. [పిలరే] = పితౄన్; శౌర. పిదరే = పితౄన్.

తృ. ఏ. (సం. పుం. అ.) అప. పుత్రే = పుత్రేణ.

స. ఏ. (సం. పుం. అ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. శౌర. మాగ. వై శాచి జై శౌర. అప. ప్రాశా. పుత్రే = పుత్రే; వినయే = విషయే; చిల్లరేకకొడుంబకే = చిల్లరేకకుటుంబకే.

(సం. పుం. ఋ.) జై మహా. శౌర. భత్తారే = భర్తరి.

సం. ప్ర. ఏ. (సం. పుం. అ.) మాగ. పుత్రే = పుత్ర.

(సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. మాలే = మాలే.

ప్రా—ఏం.

తృ. ఏ. (సం. పుం. అ.) అప. పుత్రే = పుత్రేణ.

ప్రా—ఓ.

ప్ర. ఏ. (సం. పుం. అ.) మహా. అర్థమా. పుత్రో = పుత్రః; ప్రాశా. విజశా. మహారాజాధిరాజో = మహారాజాధిరాజః; భారద్వాయో = భారద్వాజః; పతిభాగో = పతిభాగః.

(సం. పుం. ఋ.); మహా. అర్థమా. జై మహా. భత్తారో = భర్తా; మహా [పిలరో] = పితా.

(సం. స్త్రీ. ఓ.) అర్థమా. మాగ. గోణో=కాః; గో=కాః.

ప్ర. బ. (సం. పుం. ఋ.) మహా. [పిలరో] = పితరః; అర్థమా. జై మహా.
పియరో = పితరః; శౌర. పిదరో=పితరః.

సం. ప్ర. ఏ. (సం. పుం. అ.) అర్థమా. పుత్రో=పుత్ర.

(సం. పుం. ఋ.) మహా. పిలరో = పితః.

సం. ప్ర. బ. (సం. పుం. ఋ); అర్థమా. భత్తారో = భర్తారః.

ప్రా—ణ.

తృ. ఏ. (సం. పుం. అ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. శౌర. జై శౌర. మాగ.

అప. వై శాచి. పుత్రేణ=పుత్రేణ; అప. పుత్రేణ, = పుత్రేణ (ప్రాశా. విజశా. మదేన లిఖితేన.)

(సం. పుం. ఇ) అప. అగ్గిణ=అగ్నినా.

(సం. పుం. ఉ.) అప. వాడణ=వాయునా.

(సం. పుం. ఋ.) మహా. [పిలరో]=పిత్ర.

మ. బ. (సం. పుం. అ.) మహా. అర్థమా. పుత్రాణ=పుత్రాణామ్; ప్రాశా. విజ
శా. పల్లవాణ=పల్లవానామ్; మణుసాణ=మనుష్యాణామ్; తత్తవాణ =
తత్ స్తవానామ్; భాతుకాణ = భ్రాతృకానామ్;

(సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. మాలాణ=మాలానామ్.

(సం. పుం. ఇ.) మహా. అగ్గిణ=అగ్నినామ్.

(సం. పుం. ఉ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. వాడణా=వాయూణామ్.

ప్రా—ణం.

తృ. ఏ. (సం. పుం. అ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. పుత్రేణం=పుత్రేణ.

మ. బ. (సం. పుం. అ.) మహా. అర్థమా. శౌర. మాగ. అప. పుత్రాణం =
పుత్రాణామ్; ప్రాశా. విజశా. పల్లవాణం=పల్లవానామ్; బ్రహ్మణాణం=
బ్రహ్మణానామ్; సముఖాణం=సముఖానామ్.

(సం. స్త్రీ. ఆ.) శౌర. మాగ. మాలాణం=మాలానామ్.

(సం. పుం. ఇ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. శౌర. మాగ. అగ్గిణం =
అగ్నినామ్.

(సం. పుం. ఉ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. శౌర. మాగ. వాడణం
= వాయూనామ్.

(సం. పుం. ఋ.) అర్థమా. పిఠాణం, పిఠాణం, = పితౄణామ్.

ప్రా—ణా.

తృ. ఏ. (సం. పుం. ఇ.) మహా. అప. అగ్నిణా=అగ్నినా.

(సం. పుం. ఉ.) మహా. అప. వాఙ్మణా=వాయునా.

(సం. పుం. ఋ.) మహా. పిఠాణా=పిత్రా; శౌర. మాగ. పిదుణా=పిత్రా

మ. బ. (సం. పుం. అ.) మహా. అర్థమా. పుత్రాణా=పుత్రాణామ్.

(సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్థమా మాలాణా = మాలానామ్.

(సం. పుం. ఇ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. అగ్నిణా=అగ్నినామ్.

(సం. పుం. ఉ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. వాఙ్మణా=వాయునామ్

ప్రా—ణి.

ప్ర. బ. (సం. నపుం. అ.) అర్థమా. జై మహా. జై శౌర. ఫలాణి = ఫలాని.

(సం. నపుం. ఇ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. శౌర. మాగ. దహీణి = దధీని.

(సం. నపుం. ఉ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. శౌర. మాగ. మహాణి = మధూని.

ద్వి. బ. (సం. నపుం. అ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. శౌర. మాగ. ఫలాణి = ఫలాని.

సం. ప్ర. బ. (సం. నపుం. అ.) అర్థమా. జై మహా. జై శౌర. ఫలాణి = ఫలాని.

(సం. నపుం. ఇ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. శౌర. మాగ. దహీణి = దధీని.

ప్రా—ణో.

ప్ర. బ. (సం. పుం. ఇ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. శౌర. అగ్నిణో = అగ్నయః.

(సం. పుం. ఉ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. వాఙ్మణో = వాయవః.

(సం. పుం. ఋ.) మహా. [పిఠాణో] = పితరః.

ద్వి. బ. (సం. పుం. ఇ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. అగ్నిణో = అగ్నిన్.

(సం. పుం. ఋ.) మహా. [పిఠాణో] = పితౄన్.

పం. ఏ. (సం. పుం. ఇ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. అగ్నిణో = అగ్నేః.

(సం. పుం. ఉ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. [వాడణో] = వాయోః.
ప. ఏ. (సం. పుం. ఉ.) మహా. అర్థమా, జై మహా. శౌర. మాగ. వాడణో =
వాయోః.

(సం. పుం. ఋ.) మహా. అర్థమా. భత్తుణో = భర్తుః; మహా. అర్థ
మా. జై మహా. పిడణో = పితుః; శౌర. మాగ. పిదుణో = పితుః.

సం. ప్ర. బ. (సం. పుం. ఇ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. అగ్గిణో =
అగ్నియః.

ప్రా—తు.

పం. ఏ. (సం. పుం. అ.) వై శాచి. ప్రాశా. పుత్రాతు = పుత్రాత్.

ప్రా—తో.

పం. ఏ. (సం. పుం. అ.) వై శాచి. ప్రాశా. పుత్రాతో = పుత్రాత్.

ప్రా—త్తో.

పం. ఏ. (సం. పుం. ఆ.) మహా. (పుత్తత్తో) = పుత్రాత్.

(సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. [మాలత్తో] = మాలా
యాః (= మాలాతః ?)

(సం. పుం. ఇ.) మహా. అర్థమా జై మహా. [అగ్గితో] = అగ్నేః.

(సం. పుం. ఉ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. [వాడత్తో] = వాయోః
[= వాయుతః ?]

పం. బ. (సం. పుం. అ.) మహా. [పుత్తత్తో] = పుత్రేభ్యః.

(సం. పుం. ఇ.), మహా. అర్థమా. జై మహా. [అగ్గితో] = అగ్నిభ్యః
(= అగ్నితః ?)

(సం. పుం. ఉ), మహా. అర్థమా. [వాడత్తో] = వాయుభ్యః
(= వాయుతః ?)

ప్రా.—దు.

పం. ఏ. (సం. పుం. అ.) జై శౌర. పుత్రాదు = పుత్రాత్.

ప్రా.—దో

పం. ఏ. (సం. పుం. అ.). శౌర. జై శౌర. మాగ. పుత్రాదో.

(సం. స్త్రీ. ఆ.) శౌర. మాగ. మాలాదో = మాలాయాః
(= మాలాతః)

(సం. పుం. ఇ.) జైశౌర. శౌర. (మాగ.), అగ్గిదో = అగ్నేః
(= అగ్నితః?)

[ప్రా.—ం = మ్

ప్ర. ఏ. (సం. పుం. అ.) మహా. ఫలం = ఫలమ్.

(సం. పుం. ఇ.) మహా. [అగ్నిం] = అగ్నిః.

(సం. నపుం. ఇ.) మహా. అర్థమా. జైమహా. శౌర. మాగ. దహిం =
దధి.

(సం. పుం. ఉ.) మహా. వాడిం = వాయుః.

ద్వి. ఏ. (సం. పుం. అ.) మహా. పుత్తం = పుత్రమ్; ప్రాశా. విజశా. పరి
హారం = పరిహారం; వాటక (౮) = వాటమ్; పువ్వదత్తం = పూర్వ
దత్తమ్; నివతణం = నివర్తనమ్; వారణం = వారణం.

(సం. నపుం. అ.) ప్రాశా. విజశా. ఉపరిలిఖతం = ఉపరిలిఖతం.
ఆణతమ్ = ఆనతమ్, ఆజ్ఞప్తం; మహా. ఫలం = ఫలమ్.

(సం. స్త్రీ. ఆ.) మహా. మాలం = మాలామ్.

(సం. పుం. ఇ.) మహా. అగ్గిం = అగ్నిమ్.

(సం. నపుం. ఇ.) మహా. అర్థమా. జైమహా. శౌర. మాగ. దహిం =
దధి

(సం. పుం. ఉ.) మహా. వాడిం = వాయుమ్.

(సం. నపుం. ఉ.) మహా. అర్థమా. జైమహా. శౌర. మాగ. మహుం
= మధు.

(సం. పుం. ఋ.) మహా. భత్తారం. మాగ. భత్తాలం = భర్తారమ్.

(సం. స్త్రీ. ఔ.) మహా. అర్థమా. నావం = నావమ్; అర్థమా.
నావం = నావమ్.

త్రి. ఏ. (సం. పుం. ఇ.) అప. అగ్గిం = అగ్నినా.

(సం. పుం. ఉ.) అప. వాడిం = వాయునా.

ష. బ. (సం. స్త్రీ. ఓ.) మహా. గవం = గవామ్.

సం. ప్ర. ఏ. (సం. పుం. ఋ.) మహా. పిలరం = పితః.

[ప్రా.—ంమి.

స. ఏ. (సం. పుం. అ.) అర్థమా. పుత్తంమి = పుత్రే.

(సం. పుం. ఇ.) అర్థమా. జైమహా. అగ్గింమి = అగ్నా.

(సం. పుం. ఉ.) అర్థమా. జైమహా. వాడింమి = వాయా.

ప్రా.—మి.

- స. వ. (సం. పుం. అ.), మహా. జై శౌర. అర్థమా. పుత్తమి = పుత్రే.
 (సం. పుం. ఇ.), మహా. అగ్నిమి = అగ్నమ్.
 (సం. పుం. ఉ.), మహా. అర్థమా. జై మహా. వాడమి = వాయా.

ప్రా—ంసి.

- స. వ. (సం. పుం. అ.), అర్థమా. పుత్తంసి = పుత్రే.
 (సం. స్త్రీ. ఆ.), అర్థమా. గిరిగుహంసి = గిరిగుహయామ్.
 (సం. పుం. ఇ.), అర్థమా. జై మహా. అగ్నింసి = అగ్నమ్.
 (సం. పుం. ఉ.), అర్థమా. వాడంసి = వాయా.

ప్రా—శ్శ.

- ష. వ. (సం. పుం. ఉ.), మాగ. వాడశ్శ = వాయోః.

ప్రా—స.

- ష. వ. (సం. పుం. అ.), ప్రాశా. విజశా. [కులగోత్రస] = కులగోత్రస్య.
 (సం. పుం. ఇ.), ప్రాశా. విజశా. భట్టిస = భట్టిః.

ప్రా—సుంతో.

- పం. బ. (సం. పుం. అ.), మహా. [పుత్తాసుంతో, పుత్తేసుంతో] = పుత్రేభ్యః.
 (సం. స్త్రీ. ఆ.), మహా. అర్థమా. [మాలాసుంతో] = మాలాభ్యః.
 (సం. పుం. ఇ.), మహా. అర్థమా. జై మహా. [అగ్నిసుంతో] = అగ్నిభ్యః.
 (సం. పుం. ఉ.), మహా. అర్థమా. [వాడసుంతో] = వాయుభ్యః.

ప్రా—స్స.

- ష. వ. (సం. పుం. అ.), మహా. పుత్తస్స; ప్రాశా. విజశా. కులగోత్రస్స =
 కులగోత్రస్య; సానణస్స = శాననస్య; [దేవకులస్స] = దేవకులస్య.
 (సం. పుం. ఉ.), మహా. అర్థమా. జై మహా. వాడస్స = వాయోః.
 (సం. పుం. ఋ.), అర్థమా. పిడస్స = పితుః; జై మహా. పియరస్స =
 పితుః; అర్థమా. భత్తరస్స = భర్తః.

ప్రా—స్సు.

- ష. వ. (సం. పుం. ఆ.), అప. పుత్తస్సు = పుత్రస్య.

ప్రా—హ.

- ష. వ. (సం. పుం. అ.), అప. పుత్తహ; మాగ. పుత్తాహ = పుత్రస్య.
 (సం. పుం. ఋ.), అప. పిలరహ = పితుః.

ప్రా—హ.

వ. బ. (సం. పుం. అ.), అప. పుత్తహః; అప. (మాగ.) పుత్తాహః = పుత్రాణామ్.

(సం. పుం. ఇ.), అప. అగ్గిహః = అగ్నినామ్.

(సం. పుం. ఉ.), అప. వాఉహః = వాయునామ్.

ప్రా—హి.

తృ. బ. (సం. పుం. అ.), అప. పుత్తహి; మహః. అర్ధమా. జైమహః. జైశౌర. అప. పుత్తేహి = పుత్రైః. విజశా. ఏవమాదికేహి = ఏవమాదికైః. పరివారేహి = పరివారైః.

(సం. స్త్రీ. ఆ.), మహః. అర్ధమా. జైమహః. మాలాహి, = మాలాభిః.

(సం. పుం. ఇ.), మహః. అర్ధమా. జైమహః. అప. అగ్గిహి = అగ్నిభిః.

(సం. పుం. ఉ.), మహః. అర్ధమా. జైమహః. వాఉహి = వాయుభిః.

(సం. పుం. ఋ.), అర్ధమా. భత్తారేహి = భర్తృభిః.

పం. ఏ. (సం. పుం. అ.), మహః. పుత్తాహి = పుత్రాత్.

(సం. పుం. ఇ.), మహః. అర్ధమా. జైమహః. అగ్గిహి = అగ్నేః.

పం. బ. (సం. పుం. అ.), మహః. [పుత్తాహి] = మత్రేభ్యః; [పుత్తేహి] = పుత్రేభ్యః.

ప్రా. - హిం.

ద్వి. బ. (సం. పుం. ఇ.), మహః. అగ్గిహిం = అగ్నినామ్.

తృ. బ. (సం. పుం. అ.), అప. పుత్తహిం; మహః. అర్ధమా. జైమహః. జైశౌర. శౌర. మాగ. అప. పుత్తేహిం = పుత్రైః.

(సం. స్త్రీ. ఆ.), మహః. అర్ధమా. జైమహః. శౌర. మాగ. మాలాహిం = మాలాభిః.

(సం. పుం. ఇ.), అర్ధమా. జైమహః. శౌర. మాగ. అగ్గిహిం = అగ్నిభిః.

(సం. పుం. ఉ.), మహః. అర్ధమా. జైమహః. శౌర. మాగ. వాఉహిం = వాయుభిః.

(సం. పుం. ఋ.), అర్ధమా. పిఉహిం, పిఉహిం, [పిఅరేహిం] = పితృభిః.

(సం. స్త్రీ. ఓ.), మహః. గోహిం = గోభిః.

పం. బ. (సం. పుం. అ.), మహః. అర్ధమా. జైమహః. పుత్తేహిం = పుత్రేభ్యః.

స. బ. (సం. పుం. అ.), మాగ. పుత్తేహిం = పుత్రేషు.

ప్రా. - హింతో.

పం. ఏ. (సం. పుం. అ.), మహా. పుత్రాహింతో = పుత్రాత్.

(సం. స్త్రీ. ఆ.), మహా. అర్థమా. జైమహా. మాలాహింతో = మాలాయాః.

(సం. పుం. ఇ.), మహా. అర్థమా. జైమహా. అగ్గీహింతో = అగ్నేః.

(సం. పుం. ఉ.), మహా. అర్థమా. జైమహా. [వాడహింతో] = వాయోః.

పం. బ. (సం. పుం. అ.), మహా. [పుత్రాహింతో], అర్థమా. పుత్రేహింతో = పుత్రేభ్యః.

(సం. స్త్రీ. ఆ.), మహా. అర్థమా. మాలాహింతో = మాలాభ్యః.

(సం. పుం. ఇ.), మహా. అర్థమా. జైమహా. అగ్గీహింతో = అగ్నిభ్యః.

(సం. పుం. ఉ.), మహా. అర్థమా. వాడహింతో = వాయుభ్యః.

ప్రా. - హీ.

తృ. బ. (సం. పుం. అ.), అప. పుత్రహీ; మహా. అర్థమా. జైమహా. జైశౌర. అప. పుత్రేహీ = పుత్రైః.

(సం. స్త్రీ. ఆ.), మహా. అర్థమా. జైమహా. మాలాహీ = మాలాభిః.

(సం. పుం. ఇ.), అప. అగ్గీహీ = అగ్నిభిః.

స. బ. (సం. పుం. అ.), అప. పుత్రహీ, [పుత్రిహీ, పుత్రేహీ.]

ప్రా. - హు.

పం. ఏ. (సం. పుం. అ.), అప. పుత్రాహు = పుత్రాత్.

పం. బ. (సం. స్త్రీ. ఆ.), అప. మాలాహు = మాలాభ్యః.

ష. బ. (సం. స్త్రీ. ఆ.), అప. [మాలహు] = మాలానామ్.

ప్రా. - హూ.

పం. బ. (సం. పుం. అ.), అప. పుత్రహూ = పుత్రేభ్యః.

(సం. పుం. ఇ.), అప. అగ్గీహూ = అగ్నిభ్యః.

(సం. పుం. ఉ.), అప. వాడహూ = వాయుభ్యః.

ష. బ. (సం. పుం. ఇ.), అప. అగ్గీహూ = అగ్నినామ్.

(సం. పుం. ఉ.), అప. వాడహూ = వాయూనామ్.

ప్రా. - హే.

సం. ఏ. (సం. పుం. అ.), అప. పుత్రాహే = పుత్రాత్.

(సం. స్త్రీ. ఆ.), అప. మాలహే, మాలాహే = మాలాయాః.

(సం. పుం. ఇ.), అప. అగ్గీహే = అగ్నేః.

(సం. పుం. ఉ.), అప. వాడహే = వాయోః.

ష. ఏ. (సం. పుం. ఉ.), అప. [వాడహే] = వాయోః.

ప్రా—హూ.

ష. ఏ. (సం. పుం. అ.), అప. పుత్రహూ = పుత్రస్య.

సం. ప్ర. బ. (సం. పుం. అ.), అప. పుత్రహూ = పుత్రాః.

ప్రా—హూః.

ష. ఏ. (సం. పుం. అ.), అప. పుత్రహూః = పుత్రస్య.

సం. ప్ర. బ. (సం. పుం. అ.), అప. పుత్రహూః, పుత్రాహూః = పుత్రాః.

(సం. పుం. ఇ.), అప. అగ్గిహూః = అగ్నయః.

(సం. పుం. ఉ.), అప. వాడహూః = వాయవః.

వైని వివరించిన ప్రత్యయము లీక్రింద నాయా విభక్తులుగ వర్గీకరింపఁ
బడుచున్నవి:—

ప్ర. ఏ.

1. అ. (పుం. అ.) మహా. మాగ. ...

(స్త్రీ. ఆ. ఔ.) మహా.

(నపుం. అన్.) మాగ.

2. ఆ. (పుం. అ.) మహా.

(స్త్రీ. ఆ. మహా. చూవై శా.

(పుం. ఋ.) మహా. అర్ధమా.

జైమహా. శౌర. మాగ.

(స్త్రీ. ఔ.) అర్ధమా. శౌర.

ప్ర. బ.

1. అ. (పుం. అ.) అప.

2. అఱ్ఱ (పుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.

జైమహా.

3. ఆ. (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా. అప.

(నపుం. అ.) జైమహా. అర్ధమా.

(స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా.

జైమహా. మాగ. చూవై శా.

(పుం. ఋ.) అర్ధమా.

(స్త్రీ. ఓ.) అర్ధమా.

4. ఆఉ. (స్త్రీ. ఆ.) మహా.

5. ఆఓ. (పుం. అ.) అర్ధమా.

(స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా.

ప్ర. ఏ.

ప్ర. బ.

3. ఇ. (పుం. అ.) మాగ.
 (స్త్రీ. ఇ.) మహా.
 (నపుం. ఇ.) మహా. శౌర. మాగ.
 (నపుం. అన్.) మాగ.

4. ఈ. (పుం. ఇ.) మహా.
 (నపుం. ఇ.) మహా. అర్థమా.
 జై మహా.
 (స్త్రీ. ఓ) మహా. అర్థమా.
 జై మహా.

5. ఉ. (పుం. అ. (అప.
 (నపుం. అ.) అప.
 (నపుం. ఉ.) మహా. అర్థమా.
 జై మహా. శౌర. మాగ.

- జై మహా. శౌర. మాగ.
 (స్త్రీ. ఓ.) మహా.
 6. ఇ. (స్త్రీ. ఇ.) మహా.
 (నపుం. ఇ.) మహా. అర్థమా.
 జై మహా. శౌర. మాగ.
 (నపుం. అ.) మహా. అర్థమా.
 జై మహా.
 7. ఇ. (నపుం. అ.) మహా. అప.
 8. ఇం. (నపుం. అ.) మహా. అర్థమా.
 జై మహా. శౌర. మాగ.
 (నపుం. ఇ.) మహా. అర్థమా.
 జై మహా. శౌర. మాగ.
 (స్త్రీ. ఉ.) మహా. అర్థమా.
 జై మహా.
 (స్త్రీ. ఓ.) మహా.
 9. ఈ. (నపుం. అ.) మహా. అర్థమా.
 జై మహా.
 (పుం. ఇ.) మహా. అర్థమా.
 జై మహా.
 (నపుం. ఇ.) మహా. అర్థమా.
 జై మహా. శౌర. మాగ.
 (నపుం. ఉ.) మహా. అర్థమా.
 జై మహా. శౌర. మాగ.
 (పుం. ఋ.) అర్థమా.

10. ఈఓ. (పుం. ఇ.) మహా. అర్థమా.
 జై మహా. శౌర.
 11. ఉ. (నపుం. అ.) అప.
 12. ఉః. (పుం. ఉ.) మహా. అర్థమా.
 జై మహా.
 (నపుం. ఉ.) మహా. అర్థమా.
 జై మహా.

ప్ర. ఏ.

6. ఊ. (పుం. ఉ.) అప.

7. ఏ (పుం. అ.) మాగ. అర్ధమా.

(పుం. ఋ.) అర్ధమా.

(నపుం. అన్.) మాగ.

(స్త్రీ. ఓ.) అర్ధమా

8. ఓ (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా.

ప్రాశా. విజశా....

(పుం. ఋ.) మహా. అర్ధమా.

జై మహా.

(స్త్రీ. ఓ.) అర్ధమా. మాగ.

9. ం = మ్ (నపుం. అ.) మహా.

(పుం. ఇ.) మహా.

(నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.

జై మహా. శౌర. మాగ.

(పుం. ఉ.) మహా.

ద్వి. ఏ.

1. ఆ (స్త్రీ. ఆ.) చూపై శా....

ప్ర. బ.

13. ఊట. (పుం. ఉ.) మహా.

అర్ధమా. జై మహా.

14. ఓ (పుం. ఋ.) మహా. అర్ధమా.

జై మహా. శౌర.

15. ణి (నపుం. అ.) అర్ధమా. జై

మహా. జై శౌర.

(నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.

జై మహా. శౌర. మాగ.

(నపుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా.

జై మహా. శౌర. మాగ.

16. ణో (పుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.

జై మహా. శౌర.

(పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా.

జై మహా.

(పుం. ఋ.) మహా.

ద్వి. బ.

1. అ. (పుం. అ.) అప.

2. ఆ. (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా. అప

(స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా జై

మహా. శౌర. మాగ.

ద్వీ. ఏ.

ద్వీ. బ.

2. ఇ (నపుం. ఇ.) మహా. అర్థమా.
జైమహా. శౌర. మాగ.

3. ఈ (నపుం. ఇ.) మహా. జైమహా.

4. ఉ (పుం. అ.) అప.
(నపుం. అ.) అప.
(నపుం. ఉ.) మహా. అర్థమా.
జైమహా. శౌర. మాగ.

5. ఓమ్ (పుం. అ.) మహా. ప్రాశా. విజశా.
(నపుం. అ) ప్రాశా. విజశా.
(స్త్రీ. అ.) మహా.
(పుం. ఇ.) మహా.
(నపుం. ఇ.) మహా. అర్థమా.

3. ఆఉ. (స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్థమా.
జైమహా.

4. ఆఓ (స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్థమా.
జైమహా. శౌర. మాగ.
(స్త్రీ. ఔ.) అర్థమా.

5. ఇ. (నపుం. అ.) మహా. అర్థమా.
జైమహా.

6. ఇ. (నపుం. అ.) మహా. అప.
(నపుం. ఇ.) మహా. అర్థమా.
జైమహా. శౌర. మాగ.

7. ఇం (నపుం. ఆ.) మహా. అర్థమా.
జైమహా. శౌర. మాగ. అప.
(నపుం. ఇ.) మహా. అర్థమా.
జైమహా శౌర మాగ.

8. ఈ (నపుం. అ.) మహా. అర్థమా.
జైమహా.
(నపుం. ఇ.) మహా. అర్థమా.
జైమహా.
(నపుం. ఇ.) మహా. అర్థమా.
జైమహా. శౌర. మాగ.
(నపుం. ఉ.) మహా. అర్థమా.
జైమహా. శౌర. మాగ.

9. ఊ. (నపుం. ఉ.) మహా. అర్థమా.
జైమహా.

10. ఊఓ (పుం. ఉ.) మహా. అర్థమా.
జైమహా.

11. ఏ. (పుం. అ.) మహా. అర్థమా.
అప.

(పుం. ఋ.) మహా. శౌర.

జైమహా, శౌర. మాగ.

(పుం. ఉ.) మహా.

(నపుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా.

జైమహా, శౌర. మాగ.

(పుం. ఋ.) మహా. మాగ.

(స్త్రీ. ఔ.) మహా. అర్ధమా.

తృ. ఏ.

1. అ (పుం. ఋ.) మహా.

2. ఆ (స్త్రీ. ఆ.) మహా.

3. ఆఎ (స్త్రీ. ఆ.) అప.

4. ఆవ (స్త్రీ. ఆ.) మహా.

(స్త్రీ. ఔ.) అర్ధమా.

5. ఇ (స్త్రీ. ఆ.) మహా.

6. ఏ (పుం. అ.) అప.

7. ఏం (పుం. అ.) అప.

8. ఐమ్ (పుం. ఇ.) అప.

(పుం. ఉ.) అప.

9. ణ (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా.

జైమహా, శౌర. జైశౌర.

మాగ. అప. వైశా.

తృ. ఐ.

1. హి (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా.

జైమహా, జైశౌర. అప.

(స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా.

జైమహా.

(పుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.

జైమహా, అప.

(పుం. ఉ.) మహా, జైమహా.

(పుం. ఋ.) అర్ధమా.

2. హిం (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా.

జైమహా, జైశౌర. శౌర. మాగ.

అప.

(పుం. ఇ.) అర్ధమా. జైమహా.

శౌర. మాగ.

(పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా.

జైమహా, శౌర. మాగ.

3. హీ (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా.

జైమహా, జైశౌర. అప.

(స్త్రీ. ఆ.) మహా, అర్ధమా.

జైమహా.

(పుం. ఇ.) అప.

(పుం. ఇ.) అప.

(పుం. ఉ.) అప.

(పుం. ఋ.) మహా.

10. ణం (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా.

జై మహా.

11. ణా (పుం ఇ.) మహా. అప.

(పుం. ఉ.) మహా. అప.

(పుం. ఋ.) మహా. శౌర. మాగ

చ. ఏ.

చ. బ.

1. ఆల (పుం. అ.) మహా. మాగ.

2. ఆవ (పుం. అ.) అర్ధమా. జై మహా.

(నపుం. అ.) మాగ.

(స్త్రీ. ఆ.) మహా.

3. ఆయ (పుం. అ.) అర్ధమా.

4. ఆయే (నపుం. అ.) చూపై శా.

(పుం. అ.) మహా. మాగ.

పం. ఏ.

పం. బ.

1. ఆ (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా.

జై మహా. జై శౌర. చూపై శా.

2. ఆల (స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా.

జై మహా.

3. ఆఉ (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా.

జై మహా.

4. ఆవ (స్త్రీ. ఆ.) శౌర. మాగ.

5. ఆఓ (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా.

జై మహా.

(స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా.

జై మహా.

6. ఇ (స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా.

జై మహా.

7. ఈఉ (పుం. ఇ.) మహా. జై మహా.

8. ఈఓ (పుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.

జై మహా.

చతుర్థి బహువచనమున షష్ఠీ

బహువచనమునందలి ప్రత్యయములే

యన్ని ప్రాకృతములందును గాన్పించు

చున్నవి. చతుర్థ్యేకవచన ప్రత్యయ

ములలో 'ఆల' 'ఆవ' లు షష్ఠ్యేక

వచనమందును గాన్పించుచున్నవి.

1. ఆల (పుం. అ.) మహా.

(స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా.

2. ఆఓ (పుం. అ.) మహా.

(స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా.

3. ఈఓ (పుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.

జై మహా.

9. ఊడ (పుం. ఉ.) మహా. అర్థమా. 4. ఊడ (పుం. ఉ.) మహా. అర్థమా.
జై మహా.
10. ఊ (పుం. ఇ.) మహా. అర్థమా.
జై మహా,
(పుం. ఉ.) మహా. అర్థమా
జై మహా.
11. తు (పుం. ఇ.) వై శా. చూవై శా.
12. తో (పుం. అ.) వై శా. చూ
వై శా.
13. త్తో (పుం. అ.) మహా. 5. త్తో (పుం. అ.) మహా.
(స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్థమా. (పుం. ఇ.) మహా. అర్థమా. జై
జై మహా. మహా.
(పుం. ఇ.) మహా. అర్థమా. జై (పుం. ఉ.) మహా. అర్థమా.
మహా.
(పుం. ఉ.) మహా. అర్థమా.
జై మహా.
14. దు (పుం. అ.) జై శౌర.
15. దో (పుం. అ. శౌర. జై శౌర.
మాగ.
(స్త్రీ. ఆ.) శౌర. మాగ.
(పుం. ఇ.) శౌర. జై శౌర. 6. నుంతో (పుం. అ.) మహా.
(మాగ.) (స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్థమా.
(పుం. ఇ.) మహా. అర్థమా. జై
మహా.
(పుం. ఉ.) మహా. అర్థమా.
16. హి (పుం. అ.) మహా. 7. హి (పుం. అ.) మహా.
(పుం. ఇ.) మహా. అర్థమా. జై 8. హిం (పుం. అ.) మహా. అర్థమా.
మహా. జై మహా.
17. హింతో (పుం. అ.) మహా. 9. హింతో (పుం. అ.) మహా. అర్థమా.
(స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్థమా. (స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్థమా.
జై మహా. (పుం. ఇ.) మహా. అర్థమా. జై
(పుం. ఇ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. మహా.
(పుం. ఉ.) మహా. అర్థమా. జై మహా. (పుం. ఉ.) మహా. అర్థమా.

18. హు (పుం. అ.) అప.

10. హు (స్త్రీ. ఆ.) అప.

19. హే (పుం. అ. ఇ. ఉ; స్త్రీ. ఆ) అప.

11. హూ (పుం. అ.) అప.

(పుం. ఇ.) అప.

(పుం. ఉ.) అప.

ష. వ.

ష. బ.

1. ఆల (స్త్రీ. ఆ.) మహా.

2. ఆవ (స్త్రీ. ఆ.) మహా.

3. ఇ (స్త్రీ. ఆ.) మహా.

4. ఊట (పుం. ఉ.) మహా. అర్థమా. జై మహా.

1. ంమ్ (స్త్రీ. ఓ.) మహా.

2. ణ. (పుం. అ.) మహా. అర్థమా.

ప్రాశా. విజశా.

(స్త్రీ. ఆ.) మహా.

(పుం. ఇ.) మహా.

(పుం. ఉ.) మహా. అర్థమా.

జై మహా.

3. ణం (పుం. అ.) మహా. అర్థమా.

శౌర. మాగ. ప్రాశా. విజశా.

(స్త్రీ. ఆ.) శౌర. మాగ.

(పుం. ఇ.) మహా. అర్థమా. జై

మహా. శౌర. మాగ.

(పుం. ఉ.) మహా. అర్థమా. జై

మహా. శౌర. మాగ.

(పుం. ఋ.) అర్థమా.

4. ణా (పుం. అ.) మహా. అర్థమా.

(స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్థమా.

(పుం. ఇ.) మహా. అర్థమా. జై మహా.

(పుం. ఉ.) మహా. అర్థమా.

జై మహా.

5. ణో (పుం. ఉ.) మహా. అర్థమా.

జై మహా. శౌర. మాగ.

(పుం. ఋ. మహా. అర్థమా.

జై మహా. శౌర. మాగ.

మ. ఏ.

6. శ్య (పుం. ఉ.) మాగ.
 7. స. (పుం. అ.) చూవై శా.
 (పుం. ఇ.) చూవై శా.
 8. స్స. (పుం. అ.) మహా. చూవై శా.
 (పుం. ఉ.) మహా. అర్థమా. జై
 మహా.
 (పుం. ఋ.) అర్థమా. జై మహా.
 9. న్ను (పుం. అ.) అప.
 10. హ (పుం. అ. మాగ.
 (పుం. ఋ.) అప.

11. హే (పుం. ఉ.) అప.
 12. హూ (పుం. అ.) అప.
 13. హో (పుం. అ.) అప.

స. ఏ.

1. ఆల (స్త్రీ. ఆ.) మహా.
 2. ఆవ (స్త్రీ. ఆ.) మహా.
 (పుం. అ.) అప.
 3. ఇ (స్త్రీ. ఆ.) మహా.
 (పుం. ఇ.) మహా.
 (నపుం. ఇ.) మహా.
 4. ఎ. (పుం. అ.) అప.
 5. ఏ. (పుం. అ.) మహా. అర్థమా.
 జై మహా. శౌర. మాగ. వై శా.
 చూవై శా. జై శౌర. అప.
 6. ంమి (పుం. అ.) అర్థమా
 (పుం. ఇ.) అర్థమా. జై మహా.
 (పుం. ఉ.) అర్థమా. జై మహా.
 7. మ్మి (పుం. అ.) మహా. అర్థమా.
 జై శౌర.

మ. బ.

5. హ (పుం. అ.) అప. (మాగ.)
 (పుం. ఇ.) అప.
 (పుం. ఉ.) అప.
 6. హు (స్త్రీ. ఆ.) అప.
 7. హూ (అం. ఇ. ఉ.) అప.

స. బ.

ప. వ.

ప. బ.

(పుం. ఇ.) మహా.
(పుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా. జై
మహా.

8. ంసి (పుం. అ.) అర్ధమా.

(స్త్రీ. ఆ.) అర్ధమా.
(పుం. ఇ.) అర్ధమా. జై మహా.
(పుం. ఉ.) అర్ధమా.

సం. ప్ర. వ.

1. అ (పుం. అ.) మాగ. అర్ధమా.
2. ఆ (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా.
(స్త్రీ. ఆ.) మహా.
(పుం. ఋ.) మహా.
3. ఆల (స్త్రీ. ఆ.) మహా.

4. ఈ (పుం. ఈ.) మహా.

1. హిం (పుం. అ.) మాగ.
2. హీ (పుం. అ.) అప.

సం. ప్ర. బ.

1. ఆ. (పుం. అ.) మహా. అర్ధమా.
(నపుం. అ.) అర్ధమా. జై మహా.
(స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా. జై
మహా. శౌర. మాగ.
2. ఆఉ. (స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా.
3. ఆఓ (స్త్రీ. ఆ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ.
4. ఇ. (నపుం. అ.) అర్ధమా. జై మహా.
5. ఇ (నపుం. అ.) మహా.
(నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ.
6. ఇం. (నపుం. అ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ. అప.
(నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ.
7. ఈ. (నపుం. అ.) అర్ధమా. జై మహా
(పుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా.
(నపుం. ఇ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ.
(నపుం. ఉ.) మహా. అర్ధమా.
జై మహా. శౌర. మాగ.

సం. ప్ర. ఏ.

5. ఉ (సపుం. ఉ.) మహా. అర్థమా.

జై మహా.

6. ఏ. (పుం. అ.) మాగ.

(స్త్రీ. ఆ.) మహా.

7. ఓ (పుం. అ.) అర్థమా.

(పుం. ఋ.) మహా.

8. ం=మ్ (పుం. ఋ) మహా.

సం. ప్ర. బ.

8. ఉ (సపుం. ఉ.) మహా. అర్థమా.

జై మహా. శౌర. మాగ.

7. ఓ. (పుం. ఋ.) అర్థమా.

8. ణి (సపుం. అ.) అర్థమా. జై మహా

జై శౌర.

(సపుం. ఇం.) మహా. అర్థమా.

జై మహా. శౌర. మాగ.

9. ణో (పుం. ఇ.) మహా. అర్థమా.

జై మహా.

10. హా (పుం. అ.) అప.

11. హో (పుం. అ. ఇ. ఉ.) అప.

సంస్కృత హలంతశబ్దములు.

(1) సంస్కృత త - కారాంతశబ్దముల తుది తకారము ప్రాకృతమున లోపించును. మిగిలినరూపము సంతమందుగల యచ్చుల ననుసరించి వానికి విభక్తి రూపములు గలుగుచుండును: ఉదా. మహా. ఇంద్రఇణా = ఇంద్రజితా; ఇంద్రఇణో = ఇంద్రజితః; ఇంద్రఇస్స = ఇంద్రజితః; ఇంద్రఇమ్మి = ఇంద్రజితి.

(2) ఒకప్పుడు తుది తకారము లోపింపఁగా మిగిలిన రూపము తుది యచ్చునకు నీర్థము గలుగును. ఉదా. తడీ = తడితః; తలీ = తడితమ్; మరూ = మరుతః; విజ్ఞా = విద్యుత్; జగత్ = నుహా. ప్ర. ఏ. జలం; అర్థమా. జగే; అప. జగు;- ద్వి. ఏ. అర్థమా. జగం = జగతమ్; ఏక. షష్ఠీ. అప. జలస్సు = జగతః; స. ఏ. మహా. జలమ్మి = జగతి, జప = జగతి; అర్థమా. జగఈ, జగంపి=జగతి; జై. శార. స. ఏ. జగది; అప. జగి = జగతి— స్త్రీలింగ శబ్దములందు. ప్ర. ఏ. నచనమున తకారముపై ఆ-కారముచేరి, తా = ఆ, యా, లుగా మారును; ప్ర. ఏ. మహా. సరిత; జై. మహా. సరియా; అప. సరిత ('ఆ'కు ప్రాస్వము) = సరితః; మహా. షష్ఠీ. బ. సరితహా; అప. తృ. బ. సరిహీ = సరిద్భిః; విజ్ఞాప, విజ్ఞాణా, విజ్ఞాణో = విద్యుతః (ప్ర. బ.)

(3) (i) -అత్ - మత్ - వత్, అంతమందుగల సంస్కృతశబ్దముల ప్రథమైక వచనరూపముల తుది నకార మనుస్వారమగును; నకారమునకుఁ బూర్వమందున్న ఆకారమునకు ప్రాస్వము గలుగును - ఉదా. జాణం = జానన్; విజ్ఞం = విద్వాన్; చక్షుమం = చక్షుష్వాన్; దిట్టిమం = దృష్టిమాన్; ఆయవం నాణవం ధన్యువం బంభవం = ఆత్మవాన్, జ్ఞానవాన్, ధర్మవాన్, బ్రహ్మవాన్; పుట్టవం = స్పృష్టవాన్; భామవం = స్థామవాన్; కువ్వం = కుర్వాన్; మహం = మహత్; అరహం = అర్హన్; భలవం = భగవాన్;— కొన్నియెడల నిట్టుమార్పు వైకల్పికముగఁ గలుగును: శౌర. షష్ఠీ. ఏక. రుమణ్ణదో = రుమణ్ణతః; కాని, ప్ర. ఏ. రుమణ్ణో = రుమణ్వాన్.

(ii) కొన్నియెడల అత్, మత్, వత్, అనున వంతమందుగల సంస్కృత శబ్దములకుఁ బ్రాకృతమునఁ బ్రథమైకవచనమున- అంత,- మంత, - వంత,- అను సంతములుగల రూపములు ప్రాతిపదికము లగును. ఉదా. పి అంతో = పిబన్; చలంతో = చలన్; గుణవంతో = గుణవాన్; అర్థమా. మూల మంతే = మూలవాన్; కందమంతే = కందవాన్; వల్లమంతే = వల్లవాన్ గంధమంతే = గంధవాన్;- తృ. ఏ. పిఅంతేణ=పిబతా; జంపం తేణ=జల్పతా ష. ఏ. భగవంతస్స = భగవతః; జాణంతస్స = జానతః; భగవంతస్స = భగవతః; హణమంతస్స = హనుమతః మొద.

(iii) కొన్నియెడల అత్, మత్, వత్ అంతముందుగల సంస్కృతశబ్దముల తుది తకారము లోపించి తత్పూర్వ స్వరము స్థిరమగును: అర్హన్ = అరహ, అరిహ: హనుమాన్ = మహా. హనుమా మొదలయినవి.

(4) తక్కిన సంస్కృత హలంత శబ్దములకును ప్రాకృతమున సాధారణముగ తుదిహల్లు లోపింపఁగా మిగిలిన యజంతరూపములు ప్రాతిపదికములయి యాయా యజంతపదముల యట్లే విభక్తి రూపములను పొందుచుండును. కొన్నియెడలఁ బ్రథమేతర విభక్తులం దజంతశబ్దములకు హలంత రూపములును హలంతశబ్దముల కజంతరూపములును గలుగుట కానించును. ఉదా.

రాఆ, రాఓ = రాజా (ప్ర. ఏ.), రాఆణం, రాఇణం, రాఅం, రాయం = రాజానమ్; రణ్ణా, రావణ = రాజ్ఞా, రణ్ణో, రాఆదో, రాఆను = రాజ్ఞః (ప్ర. ఏ.); రణ్ణో, రాయస్స = రాజ్ఞః (ష. ఏ.); రాఇమ్మి, రాఅమ్మి, రావ = రాజ్ఞి, రాజని (స. ఏ.); రాఆణో, రాఆ = రాజానః (ప్ర. బ.); రాఆణో, రాఆ = రాజ్ఞః (ద్వి. బ.); రాఈహిం, రావహిం = రాజభిః; రాఈహిం, రాఈహింతో, రాఈనుంఠో, రాఆనుంఠో = రాజభ్యః (సం. బ.); రాఈణం, రాఇణం, రాయాణం = రాజ్ఞామ్ (ష. బ.); రాఈనుం, రావనుం = రాజను; ఆయా, ఆదా, అప్పా = ఆత్మా (ప్ర. ఏ.); పెమ్మం = ప్రేమన్; పెమ్మస్స = ప్రేమ్మః; నామం = నామ (ప్ర. ఏ.); కామిస్స = కామినః (ష. ఏ.); మొదలయినవి.

పై వివరణమునుబట్టి ప్రాకృతభాషలయందే విభక్తి ప్రత్యయముల విషయమున నెట్టి యవ్యవస్థ యేర్పడినదో తెలియఁగలదు. కొన్ని ప్రాకృతములలో నేకవచన బహువచన రూపములందు భేదము పోయినది, కొన్నిటిలో ననేకవిభక్తుల కేకరూపము కలిగినది. ఇందువలన నేరూప మేవిభక్త్యర్థమున వాడఁబడినదో తెలిసికొనుట కష్టమైనది. ఈ పరిస్థితులు గ్రాంథిక ప్రాకృతములందే యిట్లుండఁగా వ్యావహారిక ప్రాకృతముల మాట వేఱ చెప్పనక్కఱలేదు. విభక్తి వచనము లొక్కటే ప్రత్యయముచే తెలుపఁబడునవస్థ యంతరింపగా, కేవల విభక్తిని దెలుపు సాధనము లోపింపఁగా దత్త తస్మాక్ప్రత భాషలను మాట్లాడుజనులు బహువచనమును దెలుపుటకుఁ బ్రత్యేకపదములను, విభక్తిని దెలుపుటకు వేఱుపదములను వాడుకొనఁ జొచ్చిరి. బహువచనమును గూర్చిన పదము లింతకుముందు వివరింపఁబడినవి. ఈ పదములును వికారములనుబొంది ప్రత్యయములుగ మాఱినవి. విభక్త్యర్థమును బోధించు క్రొత్తపదములును నానాఁటికిని బ్రత్యయములయినవి. ఇవి యేకవచనమున నొకప్పుడు ప్రథమావిభక్త్యేకవచన రూపముమీఁదను నొకప్పుడు

ప్రథమేతర విభక్తి ప్రాతిపదికముమీఁదను జేరుచుండెను; బహువచనమున బహువచన బోధక పదముమీఁదనో తద్వికారమగు ప్రత్యయము మీఁదనో చేరుచుండెను. ఆధునిక కార్యభాష లనఁబడు హిందీ, బంగాలీ, మరాఠీ మొదలగు భాషలలో నీ విధానము నెలకొనినది. ఇదేవిధానము ద్రావిడభాషలయందును గాన్పించు చున్నది. ఇందువలన నీ పద్ధతి నాధునిక కార్యభాషలు ద్రావిడ భాషలనుండి యెరవు తెచ్చుకొనినవని యాధునిక పాశ్చాత్య పండితు లభిప్రాయపడసాగిరి. ఈ యెరవువాదము సమంజసముగ నున్నట్లు తోఁపదు. ద్రావిడభాషల పూర్వచారిత్ర కావస్థనుగూర్చి మనకుఁ దెలియదు; అట్లే యాధునిక కార్య భాష లనఁబడు వాని పూర్వచారిత్ర కావస్థయు మనకుఁ దెలియదు. ఈ రెండువర్గముల భాషలకును వాఙ్మయావస్థ కలిగిననాటికిఁ గొంచెము పూర్వ మాయాభాషల మాట్లాడు వారి ప్రదేశములందు కనఁబడు శాసనాదులవలనఁ దత్ప్రదేశములందు ప్రాకృతభాష లుండినట్లు మనకుఁ దెలియుచున్నది. కావున నాయాప్రాకృతభాషలే వివిధ వికారములను బ్రత్యేకముగఁ బొంది ప్రత్యేక భాషలుగఁ బరిణమించినవని యనుకొనుటయే యుక్తి యుక్తమగును గాని, చారిత్ర కాధారములేక ద్రావిడులను నొక జాతివా రార్యులు భరతవర్ష మునఁ బ్రవేశించుటకుఁ బూర్వ మీదేశమం దెల్లడల వ్యాపించి యుండిరనియు, వారిభాష యార్యభాషలకంటెఁ బటుత్వము గలదై, యార్యుల నాగరికతకంటె నెక్కువ నాగరికతను దెలుపునదియై, సమస్త విధముల సాంస్కృతిక భాషల నిర్మాణమునే మార్పగలుగునంతటిశక్తి గలదియై యుండెననుటయుఁ బొసగదు. ద్రావిడభాషలును ప్రాకృతభాషలే; ప్రాకృతభాషలందు గాన్పించు పరిణామమే ద్రావిడభాషల యందును గాన్పించుచున్నది. విభక్తివర్ణములఁ దెలుపు విషయమున నార్యభాష లనఁబడు వానికిని ద్రావిడభాషలకును దగ్గఱ పోలికలు కాన్పించుచున్నవి. ఆ పోలికలను వివరించుటకుఁబూర్వ మాధునిక కార్య భాషలందలి విభక్తి ప్రత్యయములను, విభక్తివర్ణములఁ దెలియఁజేయు పదములను సగ్గీకరించి యీ క్రింద చూపుచున్నాను.

ప్రథమావిభక్తి

ప్రథమయం దార్యభాషలలో సాధారణముగఁ బ్రత్యయములు లేవు. కొన్ని భాషలందుమాత్రము కరణ కారకము గలిగిన తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయముతోఁ గూడిన రూపము ప్రథమైకవచనముననిలిచినది. బంగాలీ భాషలో ప్రాణివాచక పదములపై నవి సకర్మక క్రియలతోఁ గూడియున్నప్పు డీ ప్రత్యయము చేరుచుండును. ఉదా. బంగాలీ: సంతాన్; ప్ర. ఏ. సంతానే; పితా, ప్ర. ఏ. పితాయ్ మొద. ఇట్టి సందర్భములందే తూర్పుహిందీ

భాషయందును 'నే' అను ప్రత్యయము చేరును. ఈ ప్రత్యయము సంస్కృత మందలి 'నా' (మునినా, హరిణా ముద.), 'ఇన' (రామేణ, ధనేన మొద.) అను ప్రత్యయముల వికాగమని యాభాషల వ్యాకరణములను వ్రాసినవారు తలంచుచున్నారు. ఈ యభిప్రాయమునే నేటి పాశ్చాత్య విద్వాంసులును భాషాపరిశోధకులును వెల్లడించి యున్నారు. ఈ 'నే' ప్రత్యయము ప్రత్య హింగీయందుకంటె ప్రతీచ్య హిందీభాషయందెక్కువ ప్రచారమునందున్నది. మరాఠీ భాషయందది యేకవచనమున 'నే' గను బహువచనమున 'నే' గను గాన్పించుచున్నది. కెల్లాగ్ సండితుడైన తన తూర్పుహిందీ ప్రాంతమున నీ ప్రత్యయమునకు సంస్కృతమునకు గానవచ్చు తృతీయ యుగదీ 'నా' మూలము కాదనియు, నది 'లగ్' థాణు కృదంత రూపమున 'లగ్య' అను దాని యపభ్రంశరూపమనియు దలంచుచున్నాడు.

హైజోంగు భాషలో బ్రథమైక వచనమునకు బ్రాణివాచక పదములవై - 'రా' అనునది చేరును: పలా-రా = పుష్కరిణి ముద. ఒకప్పుడు ప్రథమైక వచనమునకు బ్రాణివాచక పదములపై 'అ' చేరును: హా పాలా కుబాలే = ఆ పిల్లవాడు కొట్టెను; ముద. అస్సామీ భాషలో బ్రథమైక వచనమునకు సకర్మక క్రియాలతోఁ గూడియున్నప్పుడు పదములకు వర్ణము కొన్ని వికారములను బొందును: ఉదా. మానుహ = మనుష్యుడు, ప్ర. ఏ. మానుహే; పుత్ర = పుత్రుడు, ప్ర. ఏ. పుత్రయ; గా = శరీరము, ప్ర. ఏ. గాఙ; సరాఙ = పక్షి, ప్ర. ఏ. సరాయే; సకు = కీర్తనకు, ప్ర. ఏ. సకు-వే; నాట = నావ, ప్ర. ఏ. నా-వే; ముద.

ఇట్లున్నను స బ్రాణివాచక పదము లన్నిటిమీఁదను, బ్రాణివాచక పదముల కొన్నిటిమీఁదను బ్రథమైక వచనమున నట్టి ప్రత్యయముగాని, ప్రత్యయ సదృశమగు పదముగాని చేరకుండుటయే కావలయుచున్నది. ఉదా. బంగాళీ: ప్ర. ఏ. గాఢ్ = చెట్టు; కుక్కుట = గుక్క; బెకియా: పురుష = పురుషుడు; ఘర = ఇల్లు; మొద.

ద్వితీయా విభక్తి

ఉత్త రార్యభాషలలో సాధారణముగా బ్రథమైక వచనరూపమే ద్వితీయైక వచనమునను గానవచ్చును. కాని, కొన్ని యెడల చతుర్థి, షష్ఠీ ప్రత్యయములు చేరియు నీ భాషలయందు ద్వితీయావిభక్త్యర్థమును గలిగించుచుండును. కొన్నిభాషలలో నీ క్రింది చతుర్థి షష్ఠీ ప్రత్యయములు ద్వితీయా విభక్త్యర్థమునకు గానవచ్చుచున్నవి:

బంగాళీ:—కే; హైజోంగు:- కే,- గే,- రా అస్సామీ: - అకో,
-ఆకే;- కో,- కే; హిందూస్థానీ:- కో; దక్షిణీ: కో, కూ, కే, క్తే, క-క్తే,
కనే; వ్రజభాష: కు, కూ, కౌ, కణి, కే; కనాజీ:కో, కా; బుందేలీ: కో, ఖో;
బనాఫరీ: ఖా, కా, కౌ, కై.

తృతీయా విభక్తి.

తృతీయా విభక్తియం దీ క్రింది ప్రత్యయములును విభక్తి ప్రతిరూప
కావ్యయములును గాన వచ్చుచున్నవి :—

బంగాళీ:—తే (ఇది చాల నరుదు);- కర్తృక్; దియా, మొద.-
హైజోంగు:- దే,- ది ఆ,-ది.

అస్సామీ:—ఏరే; య;- ఏ;- రే;- వే;- వేరే; ఉదా: మానుహ్ =
మనుష్యుడు, తృ. ఏ. మానుహే, మానుహేరే; పుత్ర = పుత్రుడు, తృ.
ఏ. పుత్ర-యే, పుత్ర- ఏరే; గా = శరీరము, గా-యే, గా-రే; సరాయ్ =
పక్షి; తృ. ఏ. సరాయే, సరాఇ-రే, సరాయ్-ఏరే; సకు = నేత్రము, తృ.
ఏ. సకు-వే, సకు-రే, సకు-వేరే; నావ్ = నావ, తృ. ఏ. నావే, నావేరే
మొద.

మైథిలీ లేక ప్రామాణిక బిహారీభాష:—ఇందు 'ఎ' అనున దొక్కటే
సరియైన తృతీయా విభక్తి ప్రత్యయము. దీనిపై తృతీయావిభక్త్యర్థముననే
యరుదుగ నస్తమీ విభక్తి ప్రత్యయములగు 'ఏ; హి; హి' అను వానిని
జేర్చుటయుఁ గలదు.

పశ్చిమ హిందీభాషా భేదముగు బనాఫరీభాష :— ఇందు-'తై' అను
నది తృతీయా విభక్త్యర్థమునఁ జేరును.

పంజాబీ భాషలో 'తే, తో, థో, దో' = చేత, తో, వలన, 'న-
ఉండి' అను ప్రత్యయములు తృతీయా విభక్తి ప్రత్యయములుగఁ బరిగణింపఁ
బడుచున్నవి.

మరాఠీభాషా భేదముగు కొంకణిలో 'కడె' అనునది 'తో' అను తృతీయా
విభక్త్యర్థమునఁ బ్రాతిపదికములపైఁ జేరుచుండును : ఉదా. బాపాయ్-కడె=
తండ్రితో, తండ్రికడ.

పిశాచ భాషలలో పషాయి భాషయందు 'దే' అను ప్రత్యయమును,
వర్నిక్వార్ భాషయందు 'ఇంద' అను ప్రత్యయమును ద్వితీయా విభక్త్యర్థ
మున వచ్చును.

చతుర్థి విభక్తి

ప్రాకృత భాషలలోనే చతుర్థి, షష్ఠీ విభక్తులకు భేద మంతరించినది రెండింటియందును నాయాభాషలం దొక్కటే విభక్తి ప్రత్యయము చేర సాగినది. దీనికి 'కొఱకు', 'యొక్క' అను రెండర్థములును గుదురుకొనినవి. వాస్తవమైన షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయముయొక్క వికారరూపములు నేడు మరాఠీ మొదలగు కొన్ని యార్యభాషలయందు మాత్రము నిలిచినవి. తక్కిన వానిలో నది కేవలము లోపించుటచే ప్రత్యేకావ్యయములు చేరి యావిభక్తిర్థముల బోధింప సాగినవి. ఆధునిక కార్యభాషలలో చతుర్థి ప్రత్యయము లనుపేర నీ క్రిందివి ప్రచారములో నున్నవి.

బంగళీ :—కే (ప్రాణివాచక పదములమీఁద మాత్రము);—రే.

హైజోంగు :—గే (ద్వితీయా విభక్తియందు నలెనే);—కా ఇ;—రిట్; ఉదా. మాస్టర్-రిట్ కలే = మాస్టరుతోటి అనెను.

అస్సామీ :—లాఇ;—లాఇకే.

మైథిలీ లేక ప్రామాణిక బిహారీ భాష :—కే;— బనాఫరీభాష :—ఖా, కా, కా, కే, కై, = కాజే.

పిశాచ భాషలు :

బాష్కలీ :—త, తా, తార్, తా, కే, కా (ఇవి హలంత పదములపై సాధారణముగ వచ్చును; గె, గ, ఇవి సాధారణముగ నజంతపదములపై వచ్చును; 'దొంగ'—దుగా,—త్క అనునవి కూడ చతుర్థ్యర్థమున వచ్చుచుండుట గలదు.

వై-అలా :—క, -కె; -కేత్రి, -కనె; గవర్-బత్రి :—కె, -కై; పషాఇ :—ఆంతే; గార్వీ :—కహా, -కేర్; తోర్వాలీ :—కె, -కీ; మైయా :—కై; షర్మి క్వార్ :—ఘ;—బాక.

బ్రజ్-భాష :—కా; బుందేలీ :—ఖో; మాల్వీ :—కే; జైపురీ :—కై, కు, కూ, వఇ, కే;

సింధీ :—ఫే, -కనే; హిందూస్థానీ :—కో;—కేలియే; దఖ్ఖనీ :—కూ, -కూ.-కో, -కేతై, -కతై, -కనే; బుందేలీ :—కో, -ఖో; డంగీ :—కై; డాంగ్-భాంగీ :—కై.

పంచమీ విభక్తి.

కొన్ని యాధునికార్య భాషలలో, బంచమీ విభక్తి ప్రత్యయములుగా నీ క్రిందివి వాడబడుచున్నవి.

బంగాళీ:—థాకియా, -థాకే; - హైజోంగు:- థాక్కెఆ; - తన్; ఉదా. చుఆ-థాక్కెఆ=నూతనుండి; బాప్-తన్=తండ్రినుండి; మొద. ఒకప్పుడు-తన్-ప్రత్యయము షష్ఠీప్రత్యయమువై జేరుచుండును. ఉదా. బాప్ -లా -తన్=తండ్రినుండి.

పిశాచభాషలు:

బాష్కలీ:—స్తే, -స్త, -స్తై; ఇవిగాక-‘త, -తా, -తా, -తార్’ అనునవి గూడఁ బంచమ్యర్థముననే వాడబడుచున్నవి. వీనికి ‘వలన, లో, యొక్క, మీఁద, కారణమున, తో, -కు, కొఱకు’ మొదలగు ననేకార్థములు గలవు. ఇవియచ్చునకుఁ బరమైనప్పుడు ‘ద, దా’ మొదలగు రూపములను బొందును.

వై-అల:—కే, -కనె; ఉదా. జూ-కేలిఆ-కనె = కూఁతుళ్లనుండి-వలన; మొద.

గవర్-బతి :- న్న; ఉదా. మాల-న = ఆస్తినుండి.

సష ఈ:(i)— ఉదై; -ఉదె, -ఓదై, -ఓద = దగ్గఱ, దగ్గఱనుండి; (ii)-తే = నుండి. బాంగరూ (కర్నల్-పాటియాలా ప్రాంతములందలిభాష)-‘కాని-తీ.’

షష్ఠీ విభక్తి.

‘యొక్క’ విభక్తినిమాత్రమే యాధునికార్యభాషలయందు షష్ఠీవిభక్తిగ నెంచుచున్నారు. ‘యొక్క’ అనునర్థమున వచ్చు ప్రత్యయములను ద్వితీయాచతుర్థివిభక్త్యర్థము లందును వాడుట గలదు.

బంగాళీ: ప్రాణివాచకపదములవై - ‘ఏర్, - ఆర్’ అనున వేకవచనమునఁ జేరుచుండును; బహువచనమున - దేర్, - దిగేర్, అనునవి చేరును; ఉదా. సంతానేర్ = సంతానముయొక్క; పితార్ = తండ్రియొక్క; సంతాన్ దేర్ (-దిగేర్) = సంతానములయొక్క; పితాదేర్ = తండ్రులయొక్క.- అప్రాణివాచకపదములవై - ‘ఏర్’ వచ్చును. ఉదా. గాఢేర్ = చెట్టుయొక్క.

హైజోంగు:—లా; - లాక్; ఉదా. రాజా-లాక్ = రాజయొక్క; రాణి-లా = రాణియొక్క.

అస్సామి:-ర్, -అర్, -అరె; ఉదా. మానుహర్, మానుహరె = మనుష్యునియొక్క; పుత్రర్, పుత్రరె = కొడుకుయొక్క; గార్, గారె = శరీర మయొక్క; సరాగర్, సరాగరె = పక్షియొక్క; సకుర్, సకురె = కంటియొక్క; నావర్, నావరె = నావయొక్క.

మైథిలీ, లేక ప్రామాణిక బిహారీ:—కో, -అకో, -కె, -కర, -కేర.

హిందూస్థానీ:—కా, -కే, -కీ; దక్షిణీ:—కా, (-కే, -కీ);

వృజభాష:-కా, -కే, -కీ;

కనాజీ:—కో, -కే, -కీ, బుందేలీ:—కో, -కే, -కీ, -ఖో, కర్నూట్ - పాటి యాలా ప్రాంతమందలి బాంగరాభాష:- కా, -కే, -కై; డాంగ్:—కో, -కే; డాంగ్ భాంగ్:—కా, -కై; బనాఫరీ:—కా, -కా, -కే, -కై, -కీ, సంజాబీ:—దా; ఉదా: ఘర్తా = ఇంటియొక్క; ఘోటేదా-మూహ్ = గుట్టపుమూతి.

మరాఠీ భాషావికారముగు ఛాఢోడి భాష:- నా; ఉదా. బాహాస్ - నా = తండ్రియొక్క; మా-నా = నాయొక్క; తూ-నా = నీయుక్క; -చొరణీ; -కా, కా; ఉదా. మా-కా = నాకు; తా-కా = వారికి; తా-కా = వానికి ఆప్-నా-క్ = తనకు మొద.

వృజభాష:-కా, -కే, -కీ; బుందేలీ:—కో, -కే, -కీ; రాజస్థానీ భాషా వికారము లగు (I) మేవారీ:—కో, -కా, -కీ; (II) మాల్వీ:—రో, -రా, -రీ; కో, -కా, -కీ;

(III) జైపురీ:—కో, -కా, -కీ; (IV) మార్వాడీ:—రో, -రా, -రీ;

గుజరాతీ:—నో, -నా, -నీ.

పిశాచభాషలు:

బాస్కలీ:—స్, -స్; ఇది సంస్కృతమందలి '-స్య' కు వికారము. ఇది సాధారణముగ లోపింపఁగా, మిగిలిన ప్రథమేతరవిభక్తి ప్రాతిపదికరూపమే వ్యవర్థమున వాడఁబడును: ఉదా ప్ర. ఏ. తోత్ = తండ్రి; వ. ఏ. తొతి, తొతిట్, తొత్ = తండ్రియొక్క.

వై - అల :—బ;—గవర్ బతీ:—అన; ఉదా. మనుష్-అ-న = మనుష్యుని; బాబ్-అ-న = తండ్రియొక్క; సార్-అ-న = పండులయొక్క; ఖుదాయ్-అ-న = దేవుని; పుల్తేస్-అ-న = పుత్తుని;—లహండా భాష యుత్తరమాండలిక వికారములందును ఈ-అనప్రత్యయము వ్యవర్థమున వాడుకయందున్నది. ఒకప్పుడిందలి న-వర్ణము ముఖ్యముగా స్త్రీ వాచక పదములపై-నివర్ణముగా మాటుచుండుటయుఁ గలదు.

షినా :—ఎయ్; ఉదా. పుచెయ్ = పుత్తునియొక్క; ఈ 'ఎయ్' ని 'ఐ' గాఁ గూడ వ్రాయుదురు. కర్నల్ బిడల్ గారు దీనిని 'ఏ'గ వ్రాసిరి. ఈ ప్రత్యయములై నితర విభక్తి ప్రత్యయములు చేరునపుడు దానిని 'ఏ'గనో 'ఎయ్'గనో వ్రాయుదురు.

కాశ్మీరీ, కష్మీనారీ భాషలు :—ఉకు: దీని సప్రాణివాచకములును పుంలింగములు సగు పదముల యేకవచనమందు వాడుదురు.

సప్తమి విభక్తి.

సాధారణముగా నుత్తరహిందూస్థానభాషలలో సప్తమివిభక్తి యందు ప్రాతిపదికములపై -'ఏ' చేరుచుండును. బంగాళీ: ప్రాణివాచక పదములపై: సంతాన్ = సంతానము, స. ఏ. సంతానే = సంతానమునందు; అప్రాణివాచకపదములపై సప్తమ్యర్థమున 'ఏ' ఒక్కటేకాక -'ఏతే,' -'తే'లుకూడఁ జేరుచుండును : ఉదా. గాచ్,=చెట్టు; స.ఏ.గాచ్ - తే, గాచ్తే= చెట్టునందు.

హైజోంగు భాషలో బంగాళీ భాషయందువలెవే యాయా ప్రత్యయములు చేరుచుండును. కాని, -'మి, -ని, -మిని' అను ప్రత్యయములును జేరుట గలదు. ఉదా. ఘర్ = ఇల్లు, స. ఏ. ఘర్ని, ఘర్నిని = ఇంటిలో; దేష-ని = దేశములో.

అస్సామీ భాషలో సప్తమ్యర్థమున -'త్, -తే, -అత్, -అతే'లు ప్రాతిపదికములైఁ జేరును: ఉదా. మానుహ్ = మనుష్యుడు, స. ఏ, మానుహత్, మానుహతే; పుత్ర=కొడుకు, స. ఏ. పుత్రత్, పుత్రతే; గా= శరీరము. స. ఏ. గాత్, గాతే; సరాఇ = పక్షి, స. ఏ. సరాఇత్, సరాఇతే; సకు=కన్ను, స. ఏ. సకుత్, సకుతే; నావ్ = నావ, స. ఏ. నావత్, నావతే.

మైథిలీ, లేక ప్రామాణిక బిహారీ భాషలో -'మే, -మే'లు చేరును.

మరాఠీ భాషా వికారమగు కొంకణీ భాషలో -'లో' అను ప్రత్యయమును గానవచ్చుచున్నది. ఉదా. చోకరాంత్ - లో=చోకర్లలో.

పిశాచ భాషయగు షినా భాషలో -'రో' అనునది సప్తమ్యర్థమునఁ జేరుచుండును: ఉదా. మనుజే- రో = మనుష్యులలో; పూచే- రో = పుత్తునిలో; పూచోరో = పుత్తులలో. ఈ షినాభాషలో 'క్రింద' అను సర్థముగల 'కిరిహ్' అను ప్రత్యయమును సప్తమ్యర్థముగలదిగాఁ బరిగణింపఁబడుచున్నది.

సంబోధన ప్రథమా విభక్తి.

పిశాచ భాషయగు బాష్పలియందు ప్రాతిపదికముపై 'అ', 'ఓ'లు చేరుటవలన సంబోధనార్థము కలుగుచున్నది. ప్రథమా రూపమునకుఁ బూర్వమున 'ఏహ్' అను దానిని జేర్చుటవలనను నీ భాషయందు సంబోధన మేర్పడును. ఇట్లే, మఱికొన్ని యుత్తరార్య భాషలయందును గానవచ్చుచున్నది. సింధీ భాషలో ప్రథమావిభక్తి రూపమునకుఁ బూర్వమందు 'హో', 'రే', 'అరే', 'రి' అను దానిని జేర్చుటవలన సంబోధన మేర్పడుచున్నది.

ద్రావిడ భాషలయందు సుబ్బిధానము.

ఇందో- యూరోపియను భాషలలోని విభక్తి ప్రత్యయములు తొలుత ప్రత్యేకపదములుగా నుండి, ప్రాతిపదికరూపములలోఁ గలిసి తత్ప్రసంగములను దెలుపుచుండెడి వనియు, కాని, రానురా నవి యనేక వికారములకు లోనయి ప్రత్యేకార్థహితములగు ప్రత్యయములుగాఁ బరిణమించినవనియు భాషా శాస్త్రజ్ఞుల యభిప్రాయము, సంస్కృతమునంటి యిందో- ఆర్య భాషలలో నీ ప్రత్యయములుగూడ నాయా ప్రాకృత భాషలయందొకప్పుడు వికారములను బొంది యేరితిగఁ దమ ప్రత్యయత్వమును గోల్పోయినవూ ప్రాకృతభాషలయందలి విభక్తులను గూర్చి వివరించినప్పుడు తెలుపఁబడినది. ఇట్టి విభక్తి ప్రత్యయములు లోపింపఁగా నాయా సంబంధములను దెలుపుటకు మరల నాయా ప్రాకృతభాషల మాటలాడు జనులు క్రితపదముల నుపయోగించుకొనఁ జొచ్చిరి. ఆ పదములును వికారము నొందఁ జొచ్చెను. అందుకొన్ని యెక్కువగ వికారమునొంది మరల ప్రత్యయము లగుచుండఁగా, మఱికొన్ని యంతమార్పు నొందక తమ పదస్వరూపమును సంపూర్ణముగఁ గోల్పోక యుండెను. ఉత్తరార్యభాషలయందీ యవస్థయే వ్యక్తమగుచున్నది. ఈ విషయమున నుత్తరార్య భాషలకును ద్రావిడ భాషలకును సంపూర్ణములగు పోలికలు కాన్పించుచున్నవి. ఇందో-యూరోపియను భాషలలో నేక బహువచనములందు వేర్వేలు బహువచన ప్రత్యయము లుండినను ప్రాకృతభాషలందావిధానమంతయు నెట్లంతరించినదో, బహువచనముల దెలుపుటకుఁ బ్రత్యేక పదములును బ్రత్యయములు నెట్లే జేరినవూ, పూర్వావస్థయందేక ప్రత్యయమువలననే తెలుపఁబడుచుండెడి వచన విభక్తులు రానురాను వేర్వేలుగఁ బ్రత్యేకప్రత్యయముల మూలమున నెట్లు వ్యక్తము కాఁజొచ్చినవూ యింతకుఁబూర్వము వివరింపఁబడియున్నది. ఇట్లు వచనమునుండి విడఁబడిన విభక్తివిధానము విభక్తిప్రత్యయములన్నియు మాసిపోవుటవలన నాధునికార్య భాషలయందు విభక్తిప్రతిరూపకావ్యయము లా ధర్మమును నెరవేర్చు జొచ్చి

నవి. ఉత్తరార్యభాషలయందువలెనే ద్రావిడభాషలయందును నేక బహువచనములను భేదములేక రెంటియందును నొక్కటే యవ్యయము వాడుకలోనికి వచ్చినది. కాల్లువెల్లి విషయమున ద్రావిడభాషలు సిథియను భాషలను బోలి యున్నవని చెప్పెనుగాని, యతఁడనుకొనిన సిథియను భాషాకుటుంబ మనునది లేదని యిటీవలి విద్వాంసులు నిర్ణయించియుండుటచే నాతఁడు తెలిపినపోలికలను గూర్చి విమర్శింపనక్కఱలేదు.

సంస్కృతమున నాయా యంతములుగల పదములను బట్టివిభక్తి ప్రత్యయములును నవిచేరునట్టి విధానమును భేదించుచుండును. ఉదా. రామః, రామా, రామాః; ఫలమ్, ఫలే, ఫలాని; హరిః, హరీ, హరయః; వారి, వారిణీ, వారిణి; ధాతా, ధాతారౌ, ధాతారః; మరుత్, మరుతౌ, మరుతః; గుణవాన్, గుణవంతౌ, గుణవంతః; నః, తౌ, తే.—ఈ రీతిగా ననేకములగు భేదములు గలవు. కాని, ద్రావిడభాషలయందట్టి భేదములులేక యొక్కటే విధాన మనుసరింపఁబడుచున్నది. ప్రథమావిభక్తియందు కొన్ని చిన్నభేదములున్నను నవి విభక్తి విధానమునకు సంబంధించినవి కావు. ప్రథమేతరవిభక్తి ప్రాతిపదికము సాధారణముగఁ బ్రథమావిభక్తి రూపమే యైయుండును; ఆ రూపమునకుఁ గొంచెము వికారము గలిగినను నదియేర్పడినపిదపఁ దక్కిన విభక్తి ప్రత్యయము లన్నియు నన్నిపదములమీఁదను నొక్కటేతీరునఁ జేరుచుండును.

ద్రావిడభాషలలోని విభక్తులను నైయాకరణులు సంస్కృతవ్యాకరణ మర్యాద ననుసరించి యెనిమిదిగా నేర్పఱచియున్నారు. కాని, యీవిభక్తులిన్నియని ద్రావిడభాషల విషయమున నిర్ణయింప వీలులేదు. ఒక్కొక్కయర్థమును దెలుపుట కొక్కప్రత్యయమో, అవ్యయమో చేరుచుండును. ప్రత్యేకార్థములుగల ప్రత్యేక ప్రత్యయములనుబట్టి ప్రత్యేకవిభక్తుల నేర్పఱచుట యుక్తము.

ఇక తెనుఁగునందలి విభక్తులనుగూర్చి విచారించుచు, నా విభక్తిప్రత్యయములకును నితరద్రావిడభాషలయందలి వానికినిగల సంబంధమును దెలిపి, ద్రావిడవిభక్తి ప్రత్యయములకును బ్రాకృతభాషలయందలియు నాధునికార్యభాషలయు విభక్తిప్రత్యయములకును గల సంబంధమును విచారింపవలసియున్నది.

ప్రథమా విభక్తి.

ద్రావిడభాషలలోఁ బ్రథమావిభక్తి ప్రత్యయములు లేవనియు, ఉన్నట్లు కాన్పించునట్టివి వాస్తవముగాఁ బ్రత్యయములు కావనియు, ఆయాపెళ్లే యెట్టి ప్రత్యయములను బొందక ప్రథమావిభక్తియంద పయోగింపఁబడుననియుఁ

గాల్లు వెల్లు చెప్పియున్నాడు. ఇందు చాలవఱకు సత్యము లేకపోలేదు. సంస్కృతమునందలి విభక్తివిధానము ప్రాకృతములందు వికారముఁబొందుటయు, నట్లునిలిచిన యాయా విభక్తిరూపములందు చాల మార్పులుగలిగి తొల్లింటి విభక్తి స్వరూపమంతయు మఱుగుపడఁగా నాధునికార్య భాషలయందు క్రొత్త పదముల చేరికచే వాక్యమందలి పదముల సంబంధము తెలుపఁబడుచుండుటయుఁ గూర్చి యింతకుముందు వివరింపఁబడినది. ప్రథమావిభక్తియందు మాత్ర మనేకపదములకు ప్రాకృతముద్వారా వికారమునుబొందిన రూపములు నిలిచినవి. కొన్ని భాషలయందు మాత్రము ప్రథమావిభక్తి క్త్యర్థమును దెలుపుటకు తృతీయాకారకము ప్రచారములోనికి వచ్చుటచేత తృతీయావిభక్తియంతపదమే ప్రథమావిభక్తియంత పదమను భ్రమను గలిగించి ప్రథమావిభక్తి రూపముగా నిలిచిన ట్లుత్తరార్యభాషా తత్త్వజ్ఞులు తెలుపుచున్నారు. ఉదాహరణమునకు సంస్కృతమున “రామః అగచ్ఛత్” అనుటకు “రామేణగతమ్” అను నుడికారము కుదురుకొన్నది. ఇట్లే, ‘రామో గతః’ అను నుడికారమును గలదు. ఈ రెండు నుడికారముల మూలమునను హిందీభాషలో ప్రథమావిభక్తియందు “రామ్ - నే,” “రామ్” అను రెండు రూపము లేర్పడినవి. ఇందు మొదటిదానిలోని ‘నే’ అనునది ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయముగా స్థిరపడినది. దానికి హిందీభాషలో తృతీయావిభక్తి క్త్యర్థ మంతరించిపోయినది. కరణార్థమున నా భాషయం దా ప్రత్యయము నిష్పాదు వాడరు. ఈ కరణ కారకము మూలమున నేర్పడిన రూపములు మరాఠీ మొదలగు భాషలయందును గలవు. కాని, యిందు ‘నే’ అనునది తృతీయావిభక్తి క్త్యర్థముననే వాడఁబడుచున్నది. బంగాలీ, ఒరియా మున్నగు భాషలయం దీ ప్రత్యయము లేదు.

ద్రావిడభాషలయందలి ప్రథమా మహత్ప్రత్యయమగు ‘అన్’ అనునది హిందీ మొదలగు భాషలయందువలెనే కరణకారకము మూలమున నేర్పడియుండునా యను సందేహము కలుగకపోదు. కాని, యీ యూహకు రెండ్రాక్షేపణ లున్నవి. I. హిందీభాషలో ‘నే’ ప్రత్యయము మహద్వాచక పదములమీఁదనే కాక యన్ని పదములమీఁదను వచ్చుచుండును. ఉదా:

పుంలింగము.

- (1) అకారాంతము : బాలక్ - నే ; (2) ఆకారాంతము : లడకే - నే ; రాజా - నే ; బాప్ - దాదా - నే ; బాప్-దాదే-నే (3) ఇకారాంతము : ముని-నే ; (4) ఈకారాంతము : మాలీ - నే ; (5) ఊకారాంతము : సాధు - నే ; (6) ఊకారాంతము : డాకూ - నే ; (7) ఏకారాంతము : చాబే - నే ;

(8) ఓకారాంతము : రాసో - నే ; (9) ఔకారాంతము : జో - నే ; (10) సానుస్వార ఓకారాంతము : ఓదో - నే.

స్త్రీలింగము.

(1) ఆకారాంతము : బహిన్ - నే ; (2) ఆకారాంతము : శాలా - నే ; (3) యా వర్ణాంతము : బుధియా - నే ; (4) ఇకారాంతము : శక్తి - నే ; (5) ఈకారాంతము : దేవీ - నే ; (6) ఉకారాంతము : ధేను - నే ; (7) ఊకారాంతము : బహూ - నే ; (8) ఔకారాంతము : గౌ - నే ; (9) సానుస్వార ఓకారాంతము : సరసో - నే.

II. హిందీభాషలో 'నే' ప్రత్యయము ప్రథమైవచనమునందే కాక బహువచనమునందును వచ్చును : ఉదా. ఏక. బాలక్ - నే ; బహు. బాలకో - నే ; ఏక. లడకే - నే ; బహు. లడకో - నే ; ఏక. రాజా - నే, బహు. రాజాఓ - నే మొద.

పయి యాక్షేపణలకు సమాధానములు లేకపోలేదు. హిందీ మొదలగు భాషలయందు శబ్దగత లింగజ్ఞానము కేవల మంతరించిపోలేదు ; కాని, - నే ప్రత్యయము ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయమను జ్ఞానము స్థిరపడినది. ఏక బహు వచనములం దనేక పదములకు ప్రాచీన తమిళభాషయందు వలెనే రూప మొక్కటియే యగుటచేత రెండు వచనములందును ప్రథమా ప్రత్యయ ముగా స్థిరపడిన - నే ప్రత్యయము చేరుచున్నది. ద్రావిడభాషలయందు కొన్నియెడల మహన్నహతీ వాచక పదములకు బహువచన ప్రత్యయము చేరుచుండుటవలన 'అన్' ప్రత్యయ మేకవచనమునందును 'అక్' ప్రత్యయము బహువచనమునందును నిలిచినవి. ఈ 'అన్' ప్రత్యయము కేవలము మహద్వాచకములమీఁదనే ద్రావిడభాషలయందు వచ్చుననియు, మహతీత రామహద్వాచక పదములపై 'అమ్' ప్రత్యయము వచ్చుననుటయుఁ బొరపా టయినట్లు కాన్పించుచున్నది. కన్నడమున చెట్టు అనుటకు 'మరం' అని వ్రాతలో కాన్పించుటచేత దానిని 'మరమ్' అని మకారాంతముగఁ జదువు చున్నారు. కాని, దానిని 'మరన్' అనియే చదువవలయునని తోచుచున్నది. అది న - కారాంతము కావుననే తెనుఁగున 'మాను' అను ను - వర్ణాంత శబ్ద మేర్పడినది. కన్నడముననే 'మరం + ఇర్దు' = మరనిర్దు అని యగును గాని 'మరమిర్దు' అని కాదు. కావున వ్రాతయందలి సున్న నకారస్థాన మున వచ్చినది కాని, మకారస్థానమున వచ్చినది కాదు. ఇట్లే, కులం = కొలను, మొదలగువానియందును సున్న నకారస్థానమున వచ్చినదే. 'ఫలమ్' అనుదాని

తద్యవముగా తమిళమున 'పలన్' అను పదమున్నట్లు కాట్టువెల్లే వ్రాసి యున్నాడు. కాబట్టి 'అన్' అనునది కేవలము మహత్ప్రత్యయమని చెప్పట సరికాదు. కాని, 'అన్' = మగవాడు, అను జ్ఞానము ద్రావిడుల కుండుటచే గావలయుఁ దక్కిన యార్యభాషలయందువలెనే యేర్పడిన 'అన్' ప్రత్యయము కొన్ని ద్రావిడభాషలయందు ప్రథమైకవచనమున మహత్ప్రత్యయముగా నిలిచినది. ఈ అన్ ప్రత్యయము సర్వనామముగు 'అవన్' నుండి యేర్పడినదని కొందఱు అందురు; అప్పుడును నందలి 'అన్' ప్రత్యయ మెట్లేర్పడినదో నిర్ణయించుకొనవలయును గదా.

'అన్' ప్రత్యయమునకుఁ దోడు కొన్ని ద్రావిడభాషలయందు మహతీ బోధకముగ 'అళ్' ప్రత్యయము గలదు. ఇది 'అలు' అను పదమునుండి కలిగినదని కొందఱు మతము; సంస్కృతమందలి 'తా, తి' అను మహతీబోధక స్త్రీలింగప్రత్యయముల వికారమని యార్యభాషా సంప్రదాయజ్ఞులమతము. ఇక మహతీత రామహత్ప్రత్యయముగు 'అమ్', 'ము' అనునవి ప్రథమైకవచన ప్రత్యయములుగా మిగిలినవి. ఇవి సంస్కృత ప్రాకృతభాషల కాలము నుండియు మహతీతరామహద్వాచక ప్రత్యయములుగ నున్నవే కాని క్రొత్తవికావు. ఈ 'అమ్' ప్రత్యయమునకును 'అదు' అను ద్రావిడ సర్వనామమునకును సంబంధమును గల్పించుటకుఁ గాట్టువెల్లు చాలఁ బ్రయాస పడియున్నాడు. కాని, యా వ్యుత్పత్తి క్లిష్టమగుటయేకాక యనావశ్యకము నగుచున్నది. తెనుఁగు కన్నడములందు 'వు' అనుదానినిగూడ మహతీతరామ ద్వాచక ప్రత్యయముగ నెంచుటగలదు. ఇది 'ము' లోని యనునాసికత్వము లోపించుటవలనఁ గొన్నియెడలను, ప్రాకృత భాషలందు సంస్కృత ప్రథమైకవచన ప్రత్యయము వికారమునొంది 'ఉ'గా మాఱఁగా దానిపై నుచ్చారణముకొఱకుఁ జేరిన 'ప' కారము మూలమునఁ గొన్నియెడలను నేర్పడి యున్నదని చెప్పవచ్చును.

వైనిచెప్పిన ప్రత్యయము గాక ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయత్వము దెలుపునవిగాఁ గనఁబడు మఱి రెండు విషయములను గాట్టువెల్లు తెలిపి, యవి ప్రథమాప్రత్యయములు గావని నిర్ధారణ చేసియున్నాడు.

(1) కన్నడమున 'నాను, నీను, తాను' అను సర్వనామములలోని తుది 'ను' వర్ణము లోపించియు 'నా, నీ, తా' అను వానినే ప్రథమైకవచనమున వాడుట గలదు కావున, వానితుది 'ను' వర్ణము ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయమని భ్రమపడవచ్చునని యుఁ, గాని యా 'ను' వర్ణము ప్రథమేతర విభక్త్యైకవచనములందెల్లఁ గానవచ్చుచుండుటచే (ననగె, నినగె మొద.) దానిని ప్రథమావిభక్తి

ప్రత్యయముగ నెంచఁగూడదనియు నాతని యభిప్రాయము. సంస్కృత సంప్రదాయము ప్రకారము ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయము ప్రథమేతర విభక్తులందు నిలువ దనుట సత్యమే కాని ప్రాకృతాది భాషలకాలమునుండియు, ననఁగా సంస్కృత విభక్తి జ్ఞానమంతరించిన కాలమునుండియు ఆ రూప ముత్పదించునట్లు వర్ణము విభక్తి ప్రత్యయమయినను గాకున్నను బ్రథమైక వచన రూపముమీఁదనే ప్రథమేతరైకవచనరూపములందు వచ్చు ప్రత్యయములుగాని, ప్రత్యయ ప్రతిరూప కావ్యయములుగాని చేరుచుండుట పరిపాటియైనది. మళయాళమునందు ‘రామనుక్కు’, కన్నడమున ‘రామనిగె’, తెనుఁగున ‘రామునికి’ అను రూపములందు ‘స’ కార మాగమముగా, అర్థరహితముగాఁ జేరినదని పలువు రభిప్రాయపడుచున్నారు. కాని, యీ యూహ సరియైనట్లు తోచదు. ప్రథమావిభక్త్యైకవచనమునందలి ‘స’ కారమే తక్కిన విభక్తులందును గానవచ్చుచున్నదనుటయే యుక్తమని తోచుచున్నది. తెనుఁగు వ్యవహారమున ‘రాముడికి, రాముడితో’ మొదలగు రూపము లున్నవిగదా. ఇట్లే తెనుఁగున ఫలమునకు, కన్నడమున ‘ఫలంగె’ మొదలగువాని యందును ప్రత్యయమువలె గానవచ్చు ‘ము’ వర్ణము లోపింపదు. ఇందలి ‘ము’ వర్ణ మాగమ మువర్ణమని తెనుఁగు వైయాకరణులు సమాధానము చెప్పికొనిరి. ఆగమమని చెప్పినంత మాత్రమున ‘ము’ వర్ణముయొక్క ప్రథమైక వచనత్వముపోదు. ప్రయోజనములేక, యర్థరహితముగ నెట్టి యాగమ వర్ణములును జేరవు. ‘వు’ వర్ణము విషయమునఁగూడ నిట్లే యని తెలిసికొనవచ్చును.

(2) కొన్ని ద్రావిడ భాషలయందు దుత్తమ, మధ్య మాతృకక సర్వ నామములకుఁ బ్రథమావిభక్తియందు దీర్ఘస్వరమును, ప్రథమేతర విభక్తులందు హ్రస్వస్వరమును గాన్పించుటచే దీర్ఘస్వరమునే ప్రథమైకవచన ప్రత్యయముగఁ గొందఱు తలంపవచ్చుననియుఁ గాని, యట్లనుకొనుట పొరపాటనియు, కొన్ని ద్రావిడ భాషలలో నట్లున్నను తెనుఁగు మొదలగువానిలో ‘నాకు, నాతో, మాకు, మాతో’ మొదలగు రూపములలో దీర్ఘస్వరమే నిలిచి యుండుటచేత దీర్ఘత్వము ప్రథమాత్వ బోధకము గాదనియు, నిదిగాక యట్టి మొదల బ్రథమైకవచనమందలి దీర్ఘము ప్రథమేతర విభక్తులందు హ్రస్వమైనదో, ప్రథమేతర విభక్తులందలి హ్రస్వస్వర మూఁదిపలుకుటకొఱకుఁ బ్రథమయందు దీర్ఘమైనదో చెప్ప వీలులేదనియుఁ గాల్చెట్లు వ్రాసి యున్నాడు. ఇదియంతయుఁ గాల్చెట్లు కల్పించుకొన్న కల్పనగాని వేఱుగాదు. దీర్ఘము ప్రథమావిభక్తిత్వ బోధక మని యేవై యాకరణుడును ననలేదు.

ప్రపంచమందలి మఱి యే భాషయం దయినను స్వరము దీర్ఘమగుటవలనఁ బ్రథమైక వచనరూప మేర్పడుట గానఁబడుదు.

ఏది యెట్లున్నను గొన్ని యాధునికార్య భాషలయందువలె ద్రావిడ భాషలయందును ననేక పదములకుఁ బ్రథమైకవచన ప్రత్యయములు చేరుట లేదనుమాట మాత్రము సత్యమేకాని, తెనుఁగున 'డు, ము, వు, లు' అను నవి ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయములుగ నిరూపింపఁ బడియున్నవి. ఇందు 'డుజ్' ప్రత్యయ మితరద్రావిడ భాషలలోని 'అన్' ప్రత్యయముతో సంబంధించినది. ఈ 'అన్' లోని నకారమునకు మూర్ధన్యోచ్చారణము గలుగఁగా నది 'అన్' గామాఱి, దానిపై నుత్వము చేరునప్పుడు ణకారమునకు ద్విత్వము కలుగుటయు, నందలి రెండవ ణకారమున కనునా సికత్వముపోగా 'ణ్ణు' అని యేర్పడుటయుఁ గలిగినది. ఈ 'డుజ్' వర్ణము తెనుఁగున తత్సమాకారాంత మహద్వాచక పదములపై నిత్వముగను దత్సమోకారాంత మహద్వాచక శబ్దములపై వైకల్పికముగను జేరుచుండును. తెనుఁగుభాష యునికిని గూర్చి మనకుఁ దెలిసిన ప్రథమకాలమునాటికి 'రాముణ్ణు, భీముణ్ణు' మొదలగు రూపము లనేకములు గాన్పించుచున్నవి. 'రాముణ్ణు, భీముణ్ణు' మొదలగు ప్రాతిపదిక రూపములపై నుత్వము చేరిన రూపములును నాకాలమున లేక పోలేదు. కాని, రానురా నుత్వవిశిష్ట రూపములే 'డ' కారముమీఁది యుత్వ ముయొక్క ప్రోద్బలముచేత కాఁబోలు ప్రబలఁజొచ్చినవి. 'ము, వు' అను ప్రత్యయములెట్లు కలిగినవో వైని వివరింపఁబడియే యున్నది. -లు వర్ణము కేవలము బహువచన బోధకము; అదియుఁ దక్కిన విభక్తులయందు లోపింపదు, కాని దానిపై సంబంధార్థక షష్ఠీ విభక్తి సూచకమగు 'అ' కారము వానిపైఁజేరి ప్రథమేతరవిభక్తి బహువచన రూపములకుఁ బ్రాతిపదిక మగును. డుజ్ వర్ణము తత్సమముల మీఁదనేకాక ప్రాచీనార్వాచీన తద్భవ పదములమీఁదను నొకప్పుడు చేరుచుండును. అట్లే 'ము, వు' వర్ణకములును జేరుచుండును. కాని, యనేక ప్రాచీన తద్భవపదములపై నీ వర్ణకములు చేరకయే ప్రథమైక వచనము వ్యక్తమగుచుండును. 'డు, ము, వు' అను ప్రత్యయములు చేరిని పదములు సాధారణముగ ప్రాకృతముద్వారా వికారము పొంది యజంతములుగా నిలిచినవై యుండును, కాని వాని యంత మందు వచ్చు నచ్చులు విభక్తులు ఊహింపఁగా మిగిలిన గుఱుతులను జ్ఞాన మంతరించి పోయినది.

ద్వితీయావిభక్తి.

ద్రావిడభాషలలోని ద్వితీయావిభక్తి ప్రత్యయములను:

(1) తమిళము: ఎయ్ ; కొరవ: ఎ ; మలయాళము: ఎ ; బ్రాహ్మణ

(2) కొరవ: అన్, ఉన, ని; కైకాడి: అన్, ఉన, ని, ల్; కన్నడము: అన్ను, అ; కురుఖు: న్, అన్, ఇన్; మాల్తో: న్, అన్, ఇన్; కూఱ: ని; గోందీ: ఉన్, కోలాబా: న్; నాయకి: న్, ఉన్; బ్రహ్మఱ: ఇన్; తెనుగు: న్.

(3) బుర్గండి: క్; గోందీ: క్.

(4) కోలామి: న్; నాయకీ: కున్.

అను నాలుగు వర్ణములుగా విభజింపవచ్చును. వీనిలో మొదటివర్ణము లోని ఎ, ఏ, ఎయ్లకు మాగధ్యాదిభాషలలోని ప్రథమా, ద్వితీయా ప్రత్యయముగు 'ఏ' అనునది మూలముగావచ్చును. ద్రావిడప్రత్యయముగు అమ్ లోని తుది నుకారము లోపింపగా మిగిలిన అకారము ఏ, ఎయ్లుగా మారినదని కాల్డువె ల్లభిప్రాయపడెను. కాని, యతనికి గుజరాతీ, పంజాబీ మున్నగు నార్యభాషలయందును ద్వితీయావిభక్తి ప్రత్యయములుగ ఎ, ఏలు కనఁబడినవి. రెండవవర్ణములోని 'న్' మొదలగువానికి సంస్కృతప్రాకృతములందలి ద్వితీయావిభక్తి ప్రత్యయముగు 'మ్' అనునది మాతృక కావచ్చును. (చూ. రామమ్, హరిమ్, ధేనుమ్ మొద.) ఈ వ్యుత్పత్తిని కాల్డువెల్లును ఒప్పుకొని యున్నాఁడు. మూడవ వర్ణములోని 'క' కారము చతుర్థి ప్రత్యయము నందలిది; చతుర్థిప్రత్యయమునే ద్వితీయార్థమున వాడుట ప్రాచీనప్రాకృతభాషలయందును నాధునికార్యభాషలయందును స్థిరసంప్రదాయముగ నెలకొన్నది. బంగాళీ:-కే; హైజోంగు: - కే, - కే; అస్సామి:-అక్, -అకే, -కే, -క్; హిందూస్థానీ; దక్షిణీ:-కో, -కూ, -కూ, -తై, -క-తై; -కనే; వ్రజభాష:-కు, -కూ, -కౌ, -కఇ, -కే; కనాజీ:-కో, కా; బుందేలీ:-కో, -ఖో; బనాఫరీ:-ఖా; కా, కా, కౌ, కై — ఇవన్నియు ద్వితీయావిభక్తి ప్రత్యయములే. ఈ కకారమునకు మూలమునుగూర్చి చతుర్థివిభక్తి ప్రత్యయముల విమర్శనందర్భమున వివరింపఁబడును. నాలుగవ వర్ణములోని-న్, -కున్ అనునవి రెండవ మూడవ వర్ణములలోని ప్రత్యయముల మిశ్రస్వరూపములు.

“కూర్చి, ల, ను, నయో భవేద్ద్వితీయా తు” అను నాంధ్రశబ్దచింతామణి సూత్రమున “గూర్చి, ల, ను, ని” అనునవి తెనుగున ద్వితీయావిభక్తి ప్రత్యయములుగఁ దెలుపఁబడినవి. చిన్నయసూరి ను వర్ణమును మాత్రము ద్వితీయావిభక్తి వర్ణకముగఁ దెలిపియున్నాఁడు. ‘ని’ అనునది ‘ను’ వర్ణమునకుఁ గలుగు వికారము గావునను, లవర్ణము బహువచన ప్రత్యయమగుటచేతను, ‘కూర్చి’ యనునది ప్రత్యయముగాక విభక్తిప్రతిరూపకావ్యయ

మగుటచేతను నాతఁ డట్లు చెప్పియుండును. వీనిలో 'ని, ను'లను గూర్చియు, లవర్ణమును గూర్చియు నింతకుముందు దెలుపఁబడినది. 'కూర్చి' యనునది 'కూర్పు' ధాతువునకు క్తార్థకరూప మని సాధారణముగఁ జెప్పుచుందురు; అది క్తార్థకరూపమగుట వాస్తవమేకాని, * 'కృత్య' = కృత్యా అను సంస్కృత రూపమునకు వికారమునట తగునేమో. ఇట్టి సందర్భములందు సంస్కృతమున '(అధి) కృత్య' అని యుపయోగించుట గలదుగదా. ఉపసర్గతో కూడకున్నను వేదమునందు 'కృత్య' 'గృహ్య' మొదలగు రూపములను క్తార్థకములుగా నుపయోగించుట గలదు. 'కృత్య' కుఁ బ్రాకృతమున 'కిచ్చి' 'కుచ్చి' * 'కురిచి' మొదలగు రూపములగును. సన్నయభారతమున 'కుటిచి' అను రూపము మాత్రము గాన్పించుచున్నది గాని, 'కూర్చి' అను రూపముగాని, 'గుటించి' అనురూపముగాని లేదు. 'కుటిచి' కి 'కుటిచ్చి' అనునది రూపాంతరమయి, యందుండి 'కుటించి' యనియు నాదిపరుషమునకు సరళాదేశము గలుగుటచేఁ 'గుటించి'యనియు నేర్పడియుండును. 'కుటిచ్చి' లోని రెండవ వర్ణముమీఁది యూఁత మొదటి వర్ణముమీఁదికి వచ్చునప్పుడు 'చ్చి' యొక్క ద్విత్వముపోయి తొలిస్వరమునకు దీర్ఘము గలిగినది. 'కూర్చి' కి కన్నడమున 'కుటితు' అనునది సరిపోవును.

తృతీయా విభక్తి.

ద్రావిడభాషలలోని తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయములను—

(1) తమిళ మళయాళములు :— ఆల్; తెనుఁగు:- అన్ (చూ. చేతన్, రోకటన్ మొద.)

(2) తమిళ మళయాళములు :- ఒడు, -ఓడు; - ఉడన్; కొరవ:-ఓడు; కన్నడము:-ఒడనె,-ఒడం;- దె, ది(0),-రిం; తెనుఁగు:తో,తోడ;కురుఖు,మాల్తో: త్రీ, తూ; మాల్తో:-త్; కూఞ:-తై; బ్రాహ్మణ:-అట్; తుళు:-డ,-ట.

(3) కన్నడము :- ఇం-ఇంద,-ఇందె,-ఇందం.

(4) తెలుఁగు: చే, చేత, చేసి, మై, మొదలగునవి.

అను మూఁడు వర్ణములుగా విభజింపవచ్చును. ఇవి యన్నియు సహజ బోధకమగు 'తోడ' వర్ణకమునరకముగలవి. వీనిలో మొదటివర్ణములో నివి సంస్కృత పంచమీవిభక్తిక 'అత్' ప్రత్యయమునకు సంబంధించినవి. పంచమీవిభక్తిని తృతీయకు మాఱుగ వాడుట ప్రాచీనప్రాకృతముల కాలమునుండియు వచ్చినది. 'అత్' అనునది ప్రాకృతమున 'అల్' గా మాఱును. మలయాళమునందును నిట్లే 'అల్' అనునది 'అత్'కు వికారమగుచున్నది. తెలుఁగు నందలి-అన్ ప్రత్యయము దీని వికారమే. కాని, కాల్డువెల్లు 'ఆల్' ప్రత్యయము 'కాల్' = కాలు, అను పదమునుండికాని, 'కాలువ' అను పదమునుండి

కాని, కలిగియుండవచ్చు నని చెప్పియున్నాడు. ఏదోయొక పుస్తకాన్ని చెప్ప వలెనను నుద్దేశముతప్ప నీయభిప్రాయములో సారమేమియు నున్నట్లుతోచదు.

రెండవ వర్గపు ప్రత్యయములతో బంగాళీ:- తే; హైజోంగు:- దే, - ది, - ది; అస్సామీ:- రే, - ఏరే; బనాఫరీ:-తై; పంజాబీ:-తే, - తో ధో, - దో; పహాయి: దే; - అను తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయములను బోల్ప వచ్చును.-‘తో’ అను తెనుగు ప్రత్యయము సంస్కృతములోని ‘తస్’ అను ప్రత్యయమునుండి కలిగిన దేమో విచారింపవచ్చును.- ‘తస్’ అనునది ప్రాకృతమున -‘తో’, - ‘దో’ లుగా మారును. కాని ప్రాకృతమున ‘తు, తో, త్తో, దు, దో’ (పుత్తాతు, పుత్తాతో, పుత్తత్తో, పుత్తాదు, పుత్తాదో) అను ప్రత్యయములు పంచమ్యర్థమున వాడబడుచున్నవి. పంచమ్యర్థక ప్రత్యయములు తృతీయార్థమున వాడబడుట. ప్రాకృతసంప్రదాయవిరుద్ధము. కాల్డు వెల్లు ‘తోడన్’ అను ప్రత్యయము తమిళమందలి ‘తోడు=తాకు; తోడర్ = అనుసరించు; తోటిమెయ్ = అనుగుడనము; తోలుది = సమూహము; తోలు = ఆవులసాల’ మొదలగు పదములతో సంబంధము గలిగి యున్నట్లు హింతుచున్నాడు.

మూడవ వర్గములోని-ఇం, - ఇంద, - ఇందె, - ఇందం-అను కన్నడ ప్రత్యయములతో హైజోంగు:- దే, - ది; బిహారీ:- ఏ, ఏ, హి, హి; పర్షిక్వా:- ఇంద, అను ప్రత్యయములను బోల్పవచ్చును. ప్రాకృతప్రత్యయముగు -‘హిం’ ను గూడ నీ సందర్భమున స్మరింపవచ్చును.

‘తో, చేత, తోడ, చే, చ తృతీయాయాః’ అని యాంధ్ర శబ్దచింతామణి సూత్రము. కాని, చిన్నయసూరి ‘చేత, తోడ’ లను మాత్రము తృతీయావిభక్తిప్రత్యయముగఁ జేర్చి, వాని ప్రథమాక్షరములు వైకల్పికముగ శేషించునని వేటాక సూత్రమును గల్పించినాడు.

చతుర్థీవిభక్తి.

ద్రావిడభాషలలోని చతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయములను—

- (1) తమిళము:- కు, ఉక్కు; కొరవ:- ‘కె, - క, - కో; కై కాడి:- అక్,- క, - కు; బుర్గండి:- కో; మళయాళము:- క్కు; కన్నడము:- గె, - ంగె, - ఇగె, - ఇంగె, - కె, - ఇకె, - కం, - గం; కురుఖు - ఫే, - కే; మల్తో:- ఫే, - కే, - కో, - కో; కూయి:- కి; నాయకి:- కున్; తెనుగు:- కిన్, - కున్; - కై, - కొఱకున్; కోలాభి:- క్క; తుళు:- కు, - గు, - క, - గ,

(2) మళయాళము:- న్ను; గోంది:- ఉన్; కోలామి:- న్; నాయకీ:- ఇన్, - ఉన్; బ్రాహ్మణ:-ఇన్.

(3) బ్రాహ్మణ:- ఏ.

(4) కన్నడము:- ఓస్కర, - ఓసర, - కోస్కర; తెనుగు:- కోసము, - కోసరము, *(కోస్కరము)అను నాలుగువర్ణములుగా నేర్పఱుపవచ్చును.

పీనిలో మొదటివర్ణములోని 'క' కారముతోఁగూడిన ప్రత్యయములు త్తరార్యభాషలయందును సర్వత్ర వ్యాపించియున్నవి. అవి యితరములగు ఆసియాభాషలయందును నున్నట్లు కాల్లువెల్లు తెలిపియున్నాడు. ఈ ప్రత్యయము వ్యుత్పత్తినిగూర్చి విచారించుచు నాంగ్లవిద్వాంసులును దదను యాయులగు భారతీయవిద్వాంసులును దానికిని నార్యభాషలయందలి ప్రత్యయములకును సంబంధము లేదని తలంచుచున్నారు. ఈ సందర్భమున ద్రావిడభాషల ప్రత్యేకత్వవాదమునకు ముఖ్యపురోహితుఁడగు కాల్లువెల్లు మాటలనువివరించి, పిదప నితరుల యభిప్రాయములను దెలుపుట యుక్తము.

“ఉత్తరహిందూస్థాన భాషలలో ద్వితీయా చతుర్థీవిభక్తులకు సాధారణముగా నొక్కటే ప్రత్యయ ముపయోగింపబడును.”—కాల్లువెల్లు.

ఇది కొన్ని యుత్తర హిందూస్థాన భాషలకు మాత్రము నర్తించును. అట్టి యనేక భాషలలోఁ బ్రథమావిభక్తి రూపమో, దానికిఁ గొంచెము వికారము నొందిన రూపమో ద్వితీయార్థమున వచ్చుచుండును; అట్టి భాషలలోఁ జతుర్థీవిభక్తికిఁ బ్రత్యేక ప్రత్యయము లుండును.

“గోందీభాషయందు తప్ప తక్కిన ద్రావిడభాషలలో ద్వితీయా చతుర్థీవిభక్త్యర్థముల భేదము చాలముఖ్యమును బ్రత్యేకసంజ్ఞతోఁ దెలుపఁ బడునదియునై యున్నది.”—కాల్లువెల్లు.

గోందీభాషయందేకాక కోలామి, నాయకీ, బ్రాహ్మణ భాషలయందును నీ రెండు విభక్తులకును భేద మంత ముఖ్యము కాదు; అందు వానికిఁ బ్రత్యేకసంజ్ఞలు లేవు. తక్కిన భాషలలోఁ గొన్నిటఁ గూడఁ జతుర్థీకిమాటుగ ద్వితీయ నుపయోగించుట గలదు. “వచ్య ర్థాముఖ్య కర్మంబునకుఁ దోడ కువర్ణకంబులు ప్రాయికంబుగ నగు. ప్రాయికంబునుటచే నొకానొకచో ద్వితీయయునగు” నను బాలవ్యాకరణ సూత్రమున నీ విషయము సూచింపఁ బడినది. “కుంతీ సుతాగ్రణి సంయమిందుఁ బలికె నిట్లని వినయ సంపదలు వైలయ” నను హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యాన పద్యమునఁ జతుర్థ్యర్థమున ద్వితీయ వాడఁబడినది. ఇట్లే కన్నడమునందును వాడుకగలదు.

“తక్కిన విభక్తులలో వివిధ ప్రత్యయముల నొకటే యర్థమున ద్రావిడభాషలలో వాడవచ్చును గాని, చతుర్థిప్రత్యయము మాత్ర మొక్కటే యున్నది.” కాల్డువెల్లు.

ముఖ్యద్రావిడ భాషలలో మలయాళమునందు చతుర్థ్యర్థమున ‘-కు’ కాక ‘-న్ను’ కూడ నున్నది. కోలామి భాషలో ‘-న్’ కాక ‘-న్’ కూడనున్నది. నాయకీ భాషలో ‘-కున్’ కాక ‘-న్, - ఉన్’ లు కూడ నున్నవి ఇవి రూపాంతరము లని కాల్డువెల్లు నభిప్రాయము. కాని యవియే ద్వివితీయా విభక్తి ప్రత్యయములుకూడ నగునను విషయమును మఱువఁగూడదు.

“ఆయా ద్రావిడభాషలయందు ద్వివితీయా, తృవితీయా, పంచమి, సప్తమి విభక్తులందు వివిధార్థములతో వివిధ ప్రత్యయము లున్నవి; కాని, చతుర్థికి ప్రత్యయ మొక్కటి మాత్ర మున్నది.”-కాల్డువెల్లు. వై దానికిచ్చిన సమాధానమే దీనికిని వర్తించును.

చతుర్థివిభక్త్యర్థమున ‘- కె ’ అను ప్రత్యయము ప్రాచీన ఇండో - యూరోపియనుభాషలలో లేదు; కాని యాధునికార్యభాషలయందు సాధారణ ముగఁ గాన్పించుచున్నది. ప్రాకృత భాషలలో సంస్కృత ప్రత్యయములు క్షీణింపఁగా నా యా విభక్త్యర్థములను దెలుపుటకు ప్రత్యేక పదములును నవ్యయములును వాడుకలోనికివచ్చినవి. అట్టివానిలోఁ జతుర్థ్యర్థమునవచ్చినది ‘కృతే’ అనునది. సంస్కృతమండే యీ యవ్యయము చేరినది. అది ప్రాకృ తమున ‘కప’, ‘కిప’, ‘కే’ లుగమాజినది. ‘కృతక’, ‘కృతమ్’ అనునవి ‘కట’, ‘కో’, ‘కు’ మొదలగు వికారములఁ బొందినవి. ఈ ‘కే’, ‘కు’, మొద లగు ప్రత్యయములు సంబంధార్థకప్రత్యయమగు క-ప్రత్యయమునుండి కలిగి యుండవచ్చునని నునీత్ కుమార ఛాటర్జీగారి యభిప్రాయము. ఈ వికారము లను బొందిన రూపములే యాధునికార్యభాషలయందును వాడఁబడు చున్నవి; ద్రావిడభాషలలోని యవేరూపములును నా ప్రాకృతరూపములే కావనుటకుఁ దగిన కారణములు గానరావు. ఆధునికార్యభాషలలోని యీ ప్రత్యయములు సంస్కృతముతో సంబంధము గలిగియుండుటచేతనే ద్రావిడభాషలలో నవే ప్రత్యయములకును నాధునికార్యభాషలలోని ప్రత్య యములకును నెట్టి సంబంధమును లేదని చెప్పటకుఁ జాలునని కాల్డువెల్లుగారు తేల్చినారు. ఇట్లు వ్రాయుట తమ వాదముపై నభిమానముచేతఁగాని వేఱు గాదు. అయిన నీ ద్రావిడప్రత్యయములకు మూల మే మని తర్కించు కొని దీనికిని కృదంత ప్రత్యయమగు ‘కు’ వర్ణకమునకును ప్రాచీన తమిళము నందు కానవచ్చు భవిష్యత్కాల సూచకమగు ‘కు’ అను క్రియా ప్రత్యయ మునకును సంబంధ ముండునేమో పరిశోధనచేయుటవలన లాభమున్నదేమో

యాలోచించుకొనుచున్నారు. ఆ విషయమై తమకే సందేహము గలదని తెలిపినారు.

రెండవవర్గములోని ప్రత్యయములలో మళయాళములోని 'న్న' అనునది 'క్కు' వెనుక ననుస్వారము చేరగా 'ంగు' అయి 'జ్ఞు', 'న్ను' లుగా మాతీనదని కాల్డువెల్లు నభిప్రాయము. తక్కిన భాషలలోని 'ఇస్, డిస్' లను గూర్చి యాతఁడు విచారింపలేదు; అవియును మలయాళ ప్రత్యయము వలెనే యేర్పడినవని యాతఁడు చెప్పియుండునేమో. మలయాళ ప్రత్యయముగు 'జ్ఞు' కాల్డువెల్లు చెప్పినట్లే యేర్పడి యుండును. కాని, యీ వర్గములోని తక్కిన ప్రత్యయములు ప్రాకృతమందలి ' - మ్ ' అను షష్ఠీ ప్రత్యయముతో సంబంధించినవేమో విచారింపఁ దగును.

మూడవ వర్గములోని ' ఏ ' అను ప్రత్యయమునకును ప్రాకృతభాష లలోని ' ఆయ, ఆవ, ఆయే ' అను చతుర్థీ ప్రత్యయములకును బోలిక కాన్పించుచున్నది.

ఇక నాలుగవ వర్గములోని ప్రత్యయములకు సంస్కృత మందలి ' అవసర ' శబ్దము మూలము. అది ప్రాకృతమున ' ఓసర ' అని యగును. తమిళమున నది ' ఓసర ' అనియే వాడఁబడుచున్నది. కాని, తెనుఁగునది షష్ఠీ ప్రత్యయముగు ' కు ' వర్ణకముతోఁ గలిసి ' కోసర ' అను రూపమును దాల్చి నది. తెనుఁగువారి వాడుకయందది ' కోసరము ' అనియే విడఁదీయఁబడు చున్నది. ' కోసరము ', ' కోస్రము ', * ' కోస్సము ', ' కోసము ' అనియు మాతీనది. కన్నడమున ' ఓసర ' శబ్దము ' కె ' ప్రత్యయముతోఁ గలిసినను, నా ' కె ' వర్ణకము ప్రత్యేకమయినదనియే కన్నడులు తలంచుచున్నారు. కాని, వెనుకటి ' కె ' వర్ణకము ప్రోద్బలముచేత ' ఓసర ' లోని సకారముపైఁ గకారముచేరి ' ఓస్కర ' అను క్రొత్తరూప మేర్పడినది. కన్నడ దేశప్రాంత మందలి తెనుఁగువారు ' కోసరము, కోసము ' అనుటకు ' కోస్కరము ' అని యనుటయుఁ గలదు.

పంచమి విభక్తి.

ద్రావిడభాషలోని పంచమివిభక్తి ప్రత్యయముల నీ క్రింది వర్గము లుగా నేర్పఱుపవచ్చును:—

(1) తమిళము: ఇన్దు; ఇరున్దు, నిన్దు; కొరవ లేక యెరుకుల; ఇంఁడె, డిండ్, ఇంఁడై, ఇందె; కురుఖు; తీ, నీ;

(2) బుర్గండి: కే, కున్;

(3) గోంది: ఆల్; బ్రాహ్మణ: అన్; తెలుగు: అన్, న్.

(4) గోంది: సే.

(5) కరుణ: గు స్తీ; మాల్తో: స్తే; కన్నడము: అక్తి వ్ర; తెలుగు:కంఠె; కన్నడము: అత్తణిం, దెసెయింద.

(6) కూయి: అగ్గడ

(7) తెలుగు: వలన, పట్టి, ఉండి.

పై వానిలో మొదటివర్గములోని ప్రత్యయములు ప్రాకృతమందలి 'హిం, హింతో' అను ప్రత్యయములతో సంబంధించియున్నవి. రెండవ వర్గమందలి 'కే, కున్' ల నాధునికార్యభాషలలోని ద్వితీయా చతుర్థీ షష్ఠీ ప్రత్యయము లగు 'కే, కు' లతోఁ బోల్చువచ్చును; ఒక విభక్తి మఱియొక విభక్త్యర్థమున వచ్చుట సాధారణముగఁ గాన్పించుచున్నది. 'దానికిది యెక్కువ, దీని కది తక్కువ' అను వాక్యములందు షష్ఠీ ప్రత్యయమగు 'కు' వర్ణకము పంచమ్యర్థమునవచ్చినది. మూడవ వర్గములోని 'ఆల్, అన్, న్' లు సంస్కృతమందలి 'అత్' ప్రత్యయమునకు వికారరూపములు. 'అత్' అనునది ప్రాకృతమున 'అల్' గా మాఱును. 'అల్' తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయముగఁగూడ వాడఁబడుచున్నది. నాల్గవవర్గములోని 'సే' ప్రత్యయ మాధునికార్యభాషలలోనిదే యర్థమునఁ గలదు. అయిదవ వర్గమందలి ప్రత్యయములు సంకీర్ణములు. వానిని 'గు+సే+తీ; సే+తే; అకె+ఇంతః కు+అంఠె = ఇంత' అని విడదీయ వచ్చును. ఆఱవ వర్గమందలి 'అగ్గడ' అనునది ప్రత్యేకపదమయి విభక్త్యర్థమును దెలుప వాడఁబడుచున్నది. ఏడవ వర్గమందలి 'వలన' అనునది 'వలను' = 'దిక్కు' అను పదమునకుఁ బంచమీరూపము; 'పట్టి, ఉండి' అనునవి క్త్యా ర్థకములు. ఇవి ప్రత్యయములు కావు; విభక్తి ప్రతిరూప కావ్యయములు.

ద్రావిడభాషలలో గమనార్హక పంచమీ విభక్తి ప్రత్యయములు లేవనియు పంచమ్యర్థమును దెలియఁజేయు ప్రత్యేకపదములునూత్ర మున్నవనియు, నా పదములను సప్తమీ విభక్తి ప్రత్యయమువైఁ జేర్చెద రనియు కాల్డువెల్లు తెలిపియున్నాడు. ఆ సప్తమీ విభక్తి ప్రత్యయము తమిళము నందును దానితో సంబంధించిన ద్రావిడ భాషలయందును 'ఇల్, ఇన్' లగను ప్రాచీన కన్నడమునందు 'ఇమ్' గను కానవచ్చుచున్నదని యాతని యభిప్రాయము. ప్రాచీనకన్నడమున తృతీయా పంచమీ సప్తమీ విభక్తి ప్రత్యయముకూడ 'ఇన్' కాని 'ఇమ్' కాదు. నకారస్థానమునఁ జేరిన వ్రాత లోని నున్నను నేటివారు మకారముగ నుచ్చరించుట వాస్తవమే కాని పూర్వకాలమున దానిపై నచ్చు చేరునపు డది నకారమే యగుచుండుటచేత

నాప్రత్యయము 'ఇన్' అనియే నిశ్చయింపవలసినది. ఈ 'ఇన్' ప్రత్యయము ద్రావిడపదముగు 'ఇల్' అను గృహవాచక పదమునకు వికారమని కాల్డు వెల్లు చెప్పియున్నాడు. కాని, యాయూహ సరియైనట్లు తోచదు. ప్రాచీన ద్రావిడభాషలలో 'ఇన్' కనపడుచున్నది గాని 'ఇల్' కానరాలేదు; కావున 'ఇల్' అను నది 'ఇన్' నుండి యేర్పడిన యర్వాచీనరూపమై యుండును. సంస్కృత సర్వనామముల సప్తమివిభక్తి రూపములం దున్న 'ఇన్' ప్రత్యయముతో (చూ. తస్మిన్, సర్వస్మిన్, అముష్మిన్ మొద.) కాల్డు వెల్లు సంబంధమును సూచించెను గాని, దానిని ప్రాకృతములందలి 'హిం' తోఁ బోల్పుటయే యుక్తమయినట్లు తోచుచున్నది. ఈ 'ఇన్' ప్రత్యయమును బ్రత్యేకముగఁ బంచమ్యర్థమున వాడవచ్చును. చూ. తమిళము: మలెయిన్ విలుమ్ అరువి = కొండనుండి పడు జలపాతము. కాని, సాధారణముగ 'ఇన్' వై నవ్యయములను జేర్చి పంచమ్యర్థమును దెలుపుట వాడుకయైనది. తమిళమున 'ఇరున్దు, నిన్దు' మొదలగువానిని, తెనుఁగున 'ఉండి' మొదలగువానిని చేర్చుచుందురు. తెనుఁగున నికారాంత పదములపై 'ఇన్' ప్రత్యయమును (చూ. హరినుండి), ఉకారాంతశబ్దములపై 'న్' ప్రత్యయమును (చూ. శంభునుండి), అకారాంత శబ్దములపై 'న్ - అన్' ప్రత్యయములను జేర్చుచుందురు (చూ. వనముననుండి.) 'న్ - అన్' అనునవి యుకారాంత మహద్వాచక పదముల మీఁదను జేరును (చూ. చెట్టుననుండి,) ఈ 'న్ - అన్' ప్రత్యయమునకును 'ఇన్' ప్రత్యయమునకును సంబంధము గలదని కాల్డు వెల్లుంగీకరించి యున్నాడు. కన్నడములోని 'అత్తణి' అనునది హాళగన్నడ రూపమని కాల్డు వెల్లును కర్నాటకవైయాకరణులును దెలిపియున్నారుగాని ప్రాచీనకన్నడమున దాని వాడుక చాల విరళము; 'ఇం, ఇంద' అనువాని వాడుకయే విస్తారముగ నున్నది. ఈ 'అత్తణి' అనునది 'అస్థానాత్' అను సంస్కృత రూపములకుఁ బ్రాకృత వికారమగు 'అత్తాణాహిం' అనురూపము ద్వారా వచ్చియుండును. 'దెసెయింద' అనునదియు హాళగన్నడమున సంతగ వాడుకయందు లేదు; అది 'దిసాహింతో' అను ప్రాకృతరూపమునుండి యేర్పడియుండును. తుళు భాషలోని 'ద్దు, డ్డ' అనునవియు తుడ భాషలోని 'ఎద్ద, ఎడ్డ' అనునవియు కన్నడమందలి 'ఇంద'తో సంబంధించినవని కాల్డు వెల్లు తలంచెను గాని, యవి తమిళమందలి క్షార్థక రూపమగు 'ఇరున్దు'తో సంబంధించినవని యైనను జెప్పవచ్చును. తమిళమందలి 'ఇరున్దు'కు కన్నడములోని 'ఇర్దు, ఇడ్దు'లు సరిపోవును

షష్ఠీ విభక్తి.

ద్రావిడభాషలలోని షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయముల నీ క్రింది వర్గములుగ నేర్పఱుపవచ్చును:—

(1) తమిళము:—ఉడ్-ఎయ్-ఆ; మలయాళము:— ర్-ఎ; ఉడ్-ఎ, గోంది: ఓర్; బుర్గండి: ఏ, న్-ఏ; కురుఖు: గహ్-ఇ, ఘ్-ఇ, ఘ్-ఏ, గ్-ఏ, క్-ఏ, ఏ, హ్-ఇ, ఇ; మాల్టో: కో-ఇ; కూయి: న్-ఇ; కోలామి: న్-ఎ; న్-ఎ-త్; నాయకీ: న్-ఏ; తెలుగు: ఏకవచనమున 'ఇ.'

(2) కన్నడము: అ; గోంది: ఆ; తెలుగు: బహువచనమున: అ; బ్రాహ్మణ: న్-ఆ; బహువచనమున: ఆ; స్థాచీనతమిళము: ఆ.

పైవానిలో మొదటివర్గమునందలి ప్రత్యయములతో మహారాష్ట్రీ ప్రాకృతమునందలి-ఆఏ,-ఇ, అను షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయములను, రెండవవర్గమువానిలోని ప్రత్యయములతో మహారాష్ట్రీయందలి 'ఆఅ' అను ప్రత్యయమును, మాగధ్యవభ్రంశభాషలలోని 'ఆ అ, హ' అను ప్రత్యయములను పోల్పవచ్చును.

ద్రావిడభాషలలోని షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయముల వ్యుత్పత్తినిగూర్చి కాల్డు వెల్లు దీర్ఘమగు చర్చ గావించియున్నాడు. అతడు వాని నేడు శీర్షికల క్రింద నేర్పఱచియున్నాడు.

(1) సర్వనామములలో దీర్ఘస్వరము ప్రాస్వమగుటవలన నేర్పడిన షష్ఠీవిభక్తి: తమిళ, మలయాళ, కన్నడభాషలలో సర్వనామముల ప్రథమైకవచన రూపమునందలి దీర్ఘాచ్చు శేషషష్ఠీయందు ప్రాస్వమగును: ఉదా. తమి. మళ-ప్ర. ఏ, నాన్, నీన్, నామ్, నీమ్, తాన్, తామ్-ష. ఏ. నన్, నిన్, నమ్, నిమ్ తన్, తమ్; కన్న. ష. ఏ. నన్న, నమ్మ, నిన్న, నిమ్మ, తన్న, తమ్మ. శేషషష్ఠీరూప మొకవిధమగు విశేషణత్వమును దెలుపుననియు, విశేష్యము విశేషణత్వమును పొందునప్పుడు దీర్ఘస్వరము ప్రాస్వమగుట సహజమనియు, ఈ విధానము సంఖ్యావాచక పదములందు కానవచ్చుచున్నదనియు (చూ. తమి. ఆటు, అటుబదు; ఏటు, ఎటుబదు, మొద.) నాతడు తెలిపియున్నాడు. ఇందు కొంత సత్యము లేకపోలేదు. కాని, యారీతిగ షష్ఠీయందును, విశేష్యములు విశేషణము లగునప్పుడును దీర్ఘస్వరము ప్రాస్వమగుట సార్వత్రికముకాదు. చూ. ఏమ్=5; ఏంబదు=50 ('ఏంబదు' అనికాదు.); కన్నడము: మూటు, మూవత్తు, ముప్పత్తు; తెనుగున సర్వనామములలో షష్ఠీయందు దీర్ఘస్వరము ప్రాస్వమకాదు: చూ. నేను, మేము, నీవు, మీరు; షష్ఠీరూపములు: నా, మా, నీ, మీ. 'తన, తమ' లలో మాత్రము

షష్ఠీయందు ప్రాస్వత్వము కాన్పించుచున్నది. కాని, దీర్ఘస్వరము ప్రాస్వ మగుటవలన షష్ఠీరూప మేర్పడుచున్నదా యను విషయమునఁ గాల్డువెల్లు గూడ సందేహించి, ప్రాస్వస్వరముగల రూపములే పూర్వ రూపములును, దీర్ఘస్వరముగలవి యందుండి యేర్పడినవియుఁ గానవచ్చునని వ్రాసి యున్నాఁడు.

(2) తమిళమునందును తెనుఁగునందును నమహద్వాచకపదముల షష్ఠీ రూపములను గలిగించు-అత్తు, -అత్తు, -టి, -తి, మొదలగు ప్రత్యయములు:-

ఇవియన్నియు ద్రావిడ సర్వనామమగు 'అదు' యొక్క వికారములని కాల్డువెల్లు నభిప్రాయము. 'అదు' ను విశేషణముగ - అనఁగా షష్ఠ్యర్థమున వాడునప్పుడు దకారమునకు బరుషత్వమును ద్విత్వమును కలుగుట ద్రావిడ భాషా సంప్రదాయానుసారముగా నున్నది. ఇట్లు పరుషత్వ ద్విత్వములు గలుగుట తమిళమునందును సార్వత్రికముగాదు. ఉదా. తుళిత్తు మీన్ = కొలినిమీను; మరత్తు - కొ - కొప్పు = మూనికొమ్మ; వాతెయ్ - అదు - పటిమ్ = అరటిపండు. ఈ 'దు' యొక్క యిట్టి ప్రయోగము తెనుఁగునను 'నాదుమనవి, తనదు గృహము'. మొదలగు చోట్ల సర్వనామ ములవైఁ గాన్పించుచున్నది. ఇందు 'దు' మాత్రమే షష్ఠీ బోధకము; అది 'అదు' యొక్క లుప్త శేషమగునేమో తెలియదు. నాయదుమనవి, తనయదు గృహము అని తెనుఁగునవాడుక లేదు. 'నాయది మనవి, తనయది గృహము' అనియు ననవచ్చును గాని, యిందు 'అది' షష్ఠీ విభక్త్యర్థమునఁ బ్రయోగింప బడలేదు. 'నాది మనవి, తనదిగృహము' అని తెనుఁగువా రెసరు. తమిళము నందును 'అదు'కుఁ బ్రత్యేకముగా 'అత్తు, అత్తు' అను షష్ఠీరూపములు గాన రావు. కావున 'అత్తు, అత్తు' లు 'అదు'కు వికారరూపములాయనుషయమున సందేహము తీరకున్నది. కన్నడమునందలి 'ద' (చూ. మరద, గృహద) కును 'అత్తు, అత్తు, తి, టి' లకును సంబంధముగలదు, తమిళమున నొకప్పుడు 'అదు' అనునది షష్ఠీ - సప్తమీ ప్రత్యయమగు - ఇన్ వైఁ జేరుచుండును: ఉదా. మత్ - అత్ - ఇన్ - అదు కొప్పు; వాతె - య్ - ఇన్ - అదు పటిమ్.

(3) అమహద్వాచక సర్వనామమగు 'అదు', దాని దీర్ఘరూపమగు 'అదు' అనునవియు షష్ఠీ విభక్తి బోధకములుగ ప్రయోగింపఁబడుచుండును. ఇవి సాధారణముగ ప్రథమేతర విభక్తిప్రాతిపదిక రూపములవైఁ జేరుచుండును. ఇవిచేరిన రూపములనే వాక్యమునఁ గర్తగాఁగూడ నుపయోగింప వచ్చును. తమిళము: ఎనదు - కెయ్ = నాదుచేయి; ఎనదు పోయిట్లు = నాది (నా ధనము) పోయినది.

‘అదు’, ‘ఆదు’లు వైఁ జూపిన ‘అత్తు, అత్తు, టి, తి’ మొదలగు వానివంటివే. ఇవి యన్నియు నేక వచనమునందే చేరును. అదు, ఆదు లు నిర్దేశార్థక సర్వనామము లని కాల్డువెల్లు నభిప్రాయము. అట్లయినచో వాని బహువచన రూపముల నట్లుపయోగింపకుండుటకుఁ గారణము కానరాదు. ‘ఎనదు - కెయ్’ అన్నట్లు ‘ఎనవు - కెయ్గళ్’ అనఁగూడదు. తెనుఁగునను ‘నాదు - చేయి’ అనునట్లు ‘నావు - చేతులు’ అనఁగూడదు. ‘నాదు - చేతులు’ అని చునవచ్చునేమో తెలియదు. నాది - చేయి, నావి - చేతులు అని తెనుఁగున వాడుక లేదు. ‘దు, అదు, ఆదు’ లు చేరిన షష్ఠీరూపముల వాడుక మాత్ర మన్ని ద్రావిడభాషలయందును బ్రాచీన వాఙ్మయమునందు మాత్రము కానవచ్చుచున్నది; నేటి వ్యావహారిక భాషలయం దట్టివాడుక లేదు.

(4) షష్ఠ్యర్థమునఁజేరు ‘ఇన్’ అను నదియు దాని రూపాంతరములగు ‘ని’ మొదలగునవియుఁ దొలుత సప్తమి నిభక్తి ప్రత్యయములని కాల్డువెల్లు నభిప్రాయము. తమిళమున ‘ఇన్’ అనునది షష్ఠ్యర్థమున సర్వసాధారణముగ వాడుకయందున్నది. ఆ భాషలో ‘అత్తు’ అనునది యమహద్వాచక కైకవచన మందును, ‘అత్తు’ అనునది యమహద్వాచక బహువచనమందును వాడఁ బడుచుండును. కాని ‘ఇన్’ అనునది మహదమహద్వివక్షగాని, యేక బహు వచన వివక్షగాని లేక యన్నియెడలను వాడఁబడును. మలయాళభాషయం దును నిట్టి వాడుకయే కలదు. కన్నడమున మాత్రము ‘ఇన్’ అనునది యాగమవర్ణముగఁ జేరుచుండును. ‘ఇన’ అను కన్నడమందలి షష్ఠీ ప్రత్యయ మందు తుది ‘అ’ వర్ణముమాత్రము షష్ఠ్యర్థబోధకము; ‘ఇన్’ అనునది యాగమముగఁ జేరినది. తెనుఁగున ‘ని’ వర్ణమును, దాని రూపాంతరముగు ‘న’ వర్ణమును షష్ఠీయందు వచ్చుచుండునని కాల్డువెల్లు తెలుపుచు నవి తమిళమునందలి ‘ఇన్’ వర్ణకమునకు రూపాంతరములని చెప్పినాఁడు. ఇందును ‘న్’ వర్ణనూగమాక్షర మనియే యేల చెప్పఁగూడదో తెలియరాదు. ‘స’ ‘ని’ లలోని అకార ఇకారములు మాత్రము షష్ఠీబోధకములగుట యొప్పును. కన్నడమున ‘ఇన’ వర్ణకమువలెనే తెనుఁగున ‘స, ని’ లేక వచనమునందు మాత్రము చేరుచుండును. కూయి భాషలోఁ దెనుఁగునందువలెనే ‘ని’ వర్ణమే షష్ఠీవిభక్తి బోధకముగా నున్నది. గోందు భాషలోని, న, నా, ద, ఆ, లును, బ్రాహ్మాయి భాషలోని ‘నా’యును, తమిళమందలి ‘ఇన్’ వర్ణక ముతో సంబంధించినవే. ఈ ‘ఇన్’ వర్ణకమును తమిళ వైయాకరణులు షష్ఠీ ప్రత్యయముగా నేర్పఱుపలేదు. కాని, విశేష్యములపై - ‘ఉడైయ’ అను ప్రత్యయము - ‘ఇన్’ ప్రత్యయము ముందుగాఁజేరిన రూపముమీఁదనే

చేరుచుండును. ఉదాహరణమునకు అదు+ఉడ్డైయ = 'అదుడ్డైయ' అనికాక, 'అదినుడ్డైయ' అని యగును. తంబి+అదు = 'తంబియదు' అనికాదు. 'తంబియినదు' అని యగును. ఇట్టి సందర్భములలో 'ఇన్' అనునదియే షష్ఠీప్రత్యయమనుకొనవలెను. ఈ 'ఇన్' అనునదియే విశేష్యముల నుండి విశేషణముల నేర్పఱుచుచు సంబంధమును దెలియజేయుచుండును : పొన్ - న్ - ఇన్ - కుడమ్ = బంగారుగిన్నె. ఇట్టి సందర్భమందు 'అమ్,' 'అన్,'లు కూడ విశేషణత్వబోధకము లగుచుండును. ఉదా. ఆల్ - అమ్ - పూ = మట్టిపువ్వు; ఆట్రంకరై = ఏటిగట్టు మొద.

ఉత్తరహిందూస్థాన భాషలలో నీ 'ఇన్' ను పోలిన ప్రత్యయము లొక్క గుజరాతీభాషయందుమాత్ర మున్నవని (-నో, - నీ, - నున్) కాల్డువెల్లు తెలిపియున్నాడు. కాని, మరాఠీభాషావికారమగు కాఠోడీ భాషయందును (-నా), గవర్-బతీభాషయందును (-అన) గూడ నిట్టి 'న' కారము ముఖ్యాంశముగఁ గల షష్ఠీ ప్రత్యయములు గలవు. నేటి యుత్తర హిందూస్థానభాషలయందుగాక 'ఇన్' తో సంబంధించిన ప్రత్యయములను కాల్డువెల్లు ఇండో - యూరోపియనుభాషలలో నధికముగఁ జూపి యున్నాడు. సంస్కృతము :- అన్, - అన; గ్రీకు :- ఓన్, - ఇన్; జెర్మానిక్కు:- ఎన్, - ఇన్; ఆధునికపెర్షియను:- ఇన్; కెల్టికు:- న్, - అన్, - ఎన్; లిథువనియను:- న్, - అన్, - మన్. ఈ సందర్భమున నాతఁడు సంస్కృతమందలి 'మమ = నా,' జెందు : మన = నా, ప్రాచీన పెర్షియను: మనా = నా; గాథికు: మెయ్న = నా; దెయ్న = నీ; సెయ్న = వాని, అను రూపములను గూడ స్మరించియున్నాడు. పై వాని యన్నిటియందును 'న' అనునది షష్ఠీబోధకమై సంబంధార్థమును దెలుపుచున్నది. కాల్డువెల్లి ప్రత్యయమును తాను సిథియనుభాష అనుకొనిన మధ్యఆసియా భాషల యందును జూపియున్నాడు, కాని యవి యిండో - యూరోపియనుభాషలకు సంబంధించినవి కావని తెలుపుట కాధారము కానరాదు.

(5) షష్ఠీప్రత్యయమగు 'అ' : కాల్డువెల్లు ప్రకారము 'అ' అనునది ద్రావిడభాషలందు ప్రత్యేకముగ షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయము; అదియే ద్రావిడభాషలందు తొల్లిటి షష్ఠీప్రత్యయము. ఇప్పటి తమిళమున నీ ప్రత్యయ మంతగ నుపయోగమున లేదు. కాని, తమిళ లాక్షణికులు దానిని షష్ఠీప్రత్యయములందు మొట్టమొదటఁ జేర్చియున్నారు. ద్రావిడ భాష అన్నిటియందును నీ ప్రత్యయమున్నది. తెనుఁగున మాత్ర మది బహు వచనమందు మాత్రము వచ్చును. ఉదా. రాముల, అందఱ మొద. ఈ 'అ' ప్రత్యయమును బోలిన షష్ఠీ ప్రత్యయములు సిథియను భాషలందు

లేవనియు నిండో - యూరోపియను భాషలందు మాత్ర మున్నవనియుఁ గాల్డు వెల్లు తెలిపియున్నాఁడు. ప్రాకృతములందలి షష్ఠీ ప్రత్యయమగు 'అ' అనునదియు 'య, అ' లుగా పరిణమించిన 'స స్స'లును, 'అ' గా మాఱిన 'హ'యు, 'స'గా మాఱిన 'ణ, ణా,' లును ద్రావిడభాషలందు షష్ఠీ ప్రత్యయములుగాఁ గానవచ్చుచున్న 'అ, య, స' లకు మూలములై యుండవచ్చును. ఉత్తర హిందూస్థాన భాషలలోని కొన్ని ప్రత్యయముల తుది - 'అ' కార మీ షష్ఠిని బోధించునని నా యభిప్రాయము. చూ. హైజోంగు: ౯ - ఆ; పంజాబీ: ద్ - ఆ; కాఢోడి: న్ - ఆ; మాల్వీ: ౯ - ఆ; మార్వాడి: ౯ - ఆ; గుజరాతీ: న్ - ఆ; వై - అల: బ్ - అ; గవర్ - బతీ: అన్ - అ; వీని యన్నిటిలోను 'అ' 'అ'లు మాత్రము షష్ఠీబోధక ములును, 'అ, ద్, న్, ౯, బ్, అన్' అనున వాగమాక్షరములును నై యుండును.

(6) మలయాళమున షష్ఠ్యేకవచన ప్రత్యయములగు 'రె' 'దె' లు: ఇవి 'అదు' అను సర్వనామము వికారములని కాల్డు వెల్లు సభిప్రాయము. తెనుఁగువిభక్తి ప్రత్యయములతో వీనికి సంబంధ మంతగా లేకుండుటచే దానిని గూర్చి యిచటఁ జర్చింపలేదు.

వై ప్రత్యయములు కాక తెనుఁగున 'యొక్క,' తమిళమున 'ఉడైయ' అను సహాయక ప్రత్యయములు గలవు. 'ఉడైయ' అనగా 'ధన మయిన' అని యర్థము. తెనుఁగునందలి 'యొక్క' కు వ్యుత్పత్తిని సరిగఁ జెప్పట కష్టము. తెనుఁగు న్యవహారమున దీనిని షష్ఠీ ప్రత్యయముగ నెవ్వ రును వాడరు. 'ఆయొక్క, ఈ యొక్క' అని కొందఱు ఛాందసులందురు గాని యట్టి వ్యవహారము విరళము. తెనుఁగున గ్రంథములందు గాని శాసనము లందుగాని 'యొక్క' గానరాదు. దీని యర్థమేమో యిదమిత్థమని చెప్ప లేము. 'నా' యన్నను 'నాయొక్క' యన్నను సర్థమొక్కటే కావున 'యొక్క' కూడ సంబంధార్థమున నూతనపదముగాఁ జేరుచున్న దనవచ్చును. ఇది తొలుత యకారాదియై యుండియుండదు. 'ఉండి' పదమునాదిని సకారము చేరి 'నుండి' యని యేర్పడినట్లే 'ఒక్క' అను తొల్లింటిరూపము నాదిని యకారముచేరి 'యొక్క' అని యేర్పడియుండును. కాని, యది యజాదియను జ్ఞానము తెనుఁగువారియందు లోపించియుండును. తొలుత నిది 'ఒక్క'గా నుండినచో దానికిని తమిళ - మళయాళము లందలి 'ఒక్క' అను పదమునకును సంబంధ ముండియుండును. తమిళ - మలయాళములలో ఈ 'ఒక్క'ను షష్ఠీ ప్రత్యయముగ వాడుటగలదు. ఆ భాషలయందు 'ఒక్క' అనునది 'ఒక్క' = ఒప్పు, తగు, అను సర్థముగల ధాతువునుండి యేర్పడిన

క్రియాజన్య భూతార్థక విశేషణము. మలయాళమున 'ఒక్క' యనగా ఒప్పిన, తగిన, యని యర్థము; నీనినుండి తెనుఁగున 'యొక్క' కు 'సంబంధించిన' యను నర్థభేదము గలిగియుండును. తమిళమున 'ఒక్క' కు 'కలిసి,' 'ఆధికముగా', 'సమానముగా' అను నర్థములు గలవు. ఇందుబట్టి యీ 'ఒక్క' అనునది సంఖ్యాన్యభేదకముగ 'ఒక్క'తో సంబంధించినదా యను సందేహమును గలుగక పోదు. యొక్క న్యుత్పత్తిని గూర్చి యిప్పటి కింతకంటె నెక్కువగ వివరింప వీలులేదు.

సప్తమీ విభక్తి

ద్రావిడభాషలలోని సప్తమీ విభక్తి ప్రత్యయముల నీ క్రింది వర్గములుగా నేర్పఱుప వచ్చును:

(1) తమిళము: ఇల్, కొరవ, లేక, యెరుకుల: ఉల్లి, ఒల్లి; కై కాడి: అలి, ఉళి; బుర్గండి: అళి, ఉళి; మలయాళము: ఇల్; కన్నడము: అల్లి; ప్రాచీనము: ఒల్, ఓల్, ఒళం; తెలుఁగు: లో, లోపల; నాయకీ: లోపుల్.

(2) మలయాళము: ఏ; గోండి: ఏ; బ్రాహ్మాయి: ఆఏ.

(3) బుర్గండి: కో, కే.

(4) కురుఖు: నూ; మల్తో: నో; తెలుఁగు: న.

(5) కోలామి: త్; బ్రాహ్మాయి: టీ; తుళు: దు, డ్, తు, ట్.

(6) తెలుఁగు: అందు.

వైవానిలో (1), (4), (6) వర్గములోనివి స్థలవాచకములు; అందు నూ, నో, న, లు 'లో'కు వికారములయి యుండును. రెండవ వర్గములోని 'ఏ', 'ఆ ఏ' లు సంస్కృతము ద్వారా ద్రావిడ భాషలయందు చేరియుండును. కో, కే, లు త్తరార్థభాషల ద్వారా చేరియుండును. ఐదవ వర్గములోని ప్రత్యయములు 'ఉల్' అనునది 'ఉడ్' కాగా నందుండి యేర్పడినవని గండ్లద్దురభిప్రాయపడియున్నారు. తెనుఁగున 'న' వర్గము సప్తమీ విభక్తి ప్రత్యయముగా నాంధ్రవైయాకరణులు తెలిపియున్నారు గాని యిది సరియైనట్లు తోచుచుండు. బౌపవిభక్తిక పదములపై జేరు. 'అన్' ప్రత్యయమే (చూ, చేతన్, ఇంటన్ మొద.), 'వనమునన్' మొదలగు వాని యందును గాన్పించుచున్నది, కావున న వర్ణకము గాక 'అన్' అనునదియే సప్తమీ విభక్తి ప్రత్యయ మనుట యొప్పును. అందుచేత సిథియను భాషలయందును 'న' వర్ణకము సప్తమీ విభక్తి బోధకముగ నున్నదని చూపుటవలన బ్రయోజనము లేదు.

ప్రాకృతభాషలలోని 'అ, ఎ, ఇ, ఎ, ఏ' లను వై రెండవ వర్గమందలి ప్రత్యయములతోను, మి, ంమి, మ్మి, లను మొదటివర్గపు ప్రత్యయములతోను పోల్చినప్పుడు. ఉత్తర హిందూస్థాన భాషలలో బంగాళీ; 'ఏ' ను పము రెండవ వర్గమందలి ప్రత్యయములతోను, హైజోంగు: మి, ని, మిని; మైథిలి: మే, లను మొదటి వర్గమందలి ప్రత్యయములతోను, అస్సామీ: త్, తే, అత్, అతే, లను అయిదవ వర్గమందలి ప్రత్యయములతోను, కొంకణి:-లో; పినా:-లో, లను తెనుగులోని 'లో' ప్రత్యయముతోను సరిపోల్చినప్పుడు. లో, లోపల, ప్రత్యయములను తెనుగు వైయాకరణము షష్ఠీ ప్రత్యయములలో జేర్చియున్నారుగాని వాస్తవముగనవి యధికరణమునవచ్చు 'అందు' ప్రత్యయమువంటి వగుటచే నవి సప్తమి విభక్తి ప్రత్యయములే యని చెప్పవలెను.

సంబోధన ప్రథమా విభక్తి

సంస్కృతమున అకారాంత పుంసపుంసక శబ్దములయు, ఇకారాంత నపుంసకలింగ శబ్దములయు, అనేక హలంత శబ్దములయుఁ బ్రాతిపదికరూపములే సంబోధన ప్రథమైక వచనమున నిలుచుచుండును. ఉదా. రామ; ఫల, వారి; మరుత్, సంపద్, విరాట్ మొద. సంబోధన బహువచనమున నన్ని శబ్దములకును బ్రథమా బహువచన రూపములే యుండును. సంబోధన ప్రథమైక వచనమున నితరశబ్దములందు కొన్ని విశేషములు కాన్పించుచున్నవి: హరే; మతి, మతే; నూలే; వాయో; నది; కర్త; విద్వన్; నామ మొద. ఈ సంబోధన రూపములకుఁ బూర్వ మేకబహువచన వివక్షలేక 'హే, రే, రేరే' మొదలగు నవ్యయములు నిలుచుటయుఁ గలదు.

ప్రాకృతభాషలలోను నుత్తరార్యభాషలలోను సంబోధనమునఁ గలుగు రూపము లింతకుముందు వివరింపఁబడి యున్నవి. ఇట్టి రూపములన్నియు ద్రావిడ భాషలయందును నదేరీతిగఁ గలుగుచున్నవి. తమిళ మలయాళము లందు మాత్ర మైక విశేష మున్నది. సంబోధనమునఁ దుది యచ్చును దీర్ఘముచేయు వాడుక ననుసరించియే తమిళమునఁ బదములతుది 'ఎయ్' కారము 'ఆయ్' గా మాటును. ఉదా. తంగెయ్=చెల్లెలు; తంగాయ్=చెల్లెలా! తెనుగు నను నీ సంప్రదాయము క్వాచిత్రముగ నున్నది. ఉదా. పాపాయ్! అమ్మాయ్ మొదలయినవి. ఇట్టిరూపములు పాప, అమ్మ, మొదలగు పదములు 'ఎయ్' కారాంతములుగ నుండిన యవస్థనుండియుఁ దెలుగున నిలిచినవనియైనఁ జెప్పవలెను; లేదా పాపా! అమ్మా! అమ్మా! అను సంబోధనరూపములతుది అత్వమువై 'య' కార మాగమముగా వచ్చినదని యైన చెప్పవచ్చును. లేదా, పాపాయి,

మువర్ణము విభక్తిప్రత్యయము కాదేమోయని తోచుచున్నది. అంతకుఁబూర్వము శబ్దగతమైయున్న మకారముపై నుత్వముచేరుటవలన నిది యేర్పడియుండును. దీనిపై బహువచన లువర్ణముచేరునపుడు 'ము' వర్ణము లోపించి తత్పూర్వమందున్న అత్వమునకు దీర్ఘము కలుగుచుండును.

పువర్ణముగూడ విభక్తిప్రత్యయము కాదు. ఉత్వముపై 'వ'కారమును దానిపై తెనుఁగుసంధ్రదాయము ప్రకార ముత్వమును నాగమములుగాఁ జేరుటవలన నీ 'పు'పుర్ణమేర్పడినది. ఈ వర్ణముగూడ లోపించుటయుఁ దత్పూర్వ ఉకారము ధీర్వమగుటయు నచ్చటచ్చట వ్యవహారమున మాత్రము కానవచ్చుచున్నది.

లు-వర్ణము ప్రథమాబహువచనమున వచ్చు ప్రత్యయము. ఇందలి 'ఉ'కారము మాత్రము ప్రథమావిభక్తి ద్యోతకము; లకారము తక్కిన విభక్తుల యందును నిలుచుచున్నది.

ప్రథమావిభక్తిని గూర్చిన తక్కిన విషయములు మఱియొకచోట విస్తరింపఁ బడినవి.

“ప్రాతి పదికార్థలింగపరిమాణ వచనమాత్రే ప్రథమా,” “సంబోధనే చ” అని పాణిని సూత్రించెయున్నాడు. అనఁగా కేవల ప్రాతిపదికార్థముఁ గలిగియున్నప్పుడును (ఉచ్చైః, నీచైః), నియతలింగము కలిగి యున్నప్పుడును (కృష్ణః, జ్ఞానమ్, సీతా) ప్రాతిపదికార్థమని చెప్పుదురు. ఈ ప్రాతిపదికార్థము గాక లింగముగూడ భేదించునప్పుడును ప్రథమవచ్చును (తటః, తటీ, తటమ్); పరిమాణవాచక పదముగూడ ప్రథమావిభక్తియందుండును. (ద్రోహోప్రీహిః); వచనమును దెలుపుపదములును బ్రథమావిభక్తి యందుండును (ఏకః, ద్వౌ, బహవః); సంబోధనమును దెలుపు పదమును ప్రథమావిభక్తియందుండును. (హేరామ !.) సంబోధ్యవాచకపదము ప్రథమయందుండునా యను విషయమున నభిప్రాయ భేదమున్నది. కొందఱుదియవ్యయ మందురు; కొందఱు విశేషణ మందురు. పాణిని సూత్రముప్రకారము 'ఉచ్చైః, నీచైః' మొదలగు నవ్యయములకును ప్రథమావిభక్తిత్వము కలుగుచున్నది. అట్లే తెనుఁగున 'అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు, అట్లు, ఇట్లు, ఎట్లు' మొదలగు నవ్యయములును బ్రథమావిభక్తియందున్నవని. తెలుపవలెను. తెనుఁగున లింగవివక్షకుఁ బ్రాధాన్యములేక, మహా దమహాదరములకే యుండటచే నిచట మహా దమహత్తులనే లింగ పర్యాయములుగాఁ దీసికొనవలసి యున్నది. పరిమాణవాచకపదము కొలువఁబడు దానిని దెలుపుపదము తరువాత వచ్చునప్పుడేను ప్రథమావిభక్తిత్వమును బొందుచున్నది; తత్పూర్వమందు చేరినచో మానార్థమున 'ఎడు' వర్ణకము చేరును. 'ఎడు'

వర్ణ సహిత మానార్థకపదము ప్రథమయం దున్నదని చెప్ప వీలున్నదేమో తెలియదు. 'ఎడు' వర్ణ మేకవచనపదముపై జేరి విశేష్యమునకుఁ బూర్వమందును బరమందును జేరును. సోలెడు పెసలు ; పెసలు సోలెడు. 'పెసలు సోల' అని యనుటయుఁ గలదు. బహువచనమం దున్న మానార్థకపదములపై 'ఎడు' వర్ణకము చేరదు. ఉదా. పెసలు రెండు సోలలు. ఇట్టియెడ మానార్థకపదము విశేష్యమునకుఁ బూర్వమందు చేరినచో షష్ఠీరూపమును బొందును : రెండు సోలల పెసలు.

పాణిని సూత్రమునే యించుమించుగ ననుసరించి చిన్నయసూరి “ప్రాతిపదిక సంబోధనోక్తార్థంబులం బ్రథమయగు”నని వ్రాసియున్నాడు. నియతోపస్థితకము ప్రాతిపదికమని యూహించు నిర్వచించెను; అనఁగా 'రామ' అను ప్రాతిపదికము నుచ్చరించునప్పుడు గలుగు నర్థస్ఫూర్తియే నియతముగా 'రాముడు' అని యుచ్చరించు నప్పుడును గలుగుచున్నది. కావున 'రాముడు' అను పదము 'రామ' అను ప్రాతిపదికము నర్థము నందే నిలిచి ప్రథమా విభక్త్యంతమును బొందుచున్నది. సంస్కృతమునందువలె గాక తెనుఁగున సంబోధనమున నకారాంత పుంలింగ మహద్వాచకపదములపై డుబ్బర్లకము చేరుచున్నది కావున నదియుఁ బ్రథమా విభక్తియందే యున్న దనవచ్చును గాని యిచట సంబోధకమునకై చేరు 'అ, ఆర' మొదలగు ప్రత్యయములకును బ్రథమాత్వమును జెప్పవచ్చు నేమో తెలియదు. క్రియచే చెప్పఁబడు వానిని (దానిని) దెలుపు పదమును బ్రథమావిభక్తి యందే యుండును. దీనికే ఉక్తార్థ మని పేరు. 'రాముడు రావణుని చంపెను' అనునప్పుడు 'చంపెను' అను క్రియపై 'ఎవడు చంపెను?' అను ప్రశ్నమురాఁగా 'రాముడు' అనునది ప్రథమావిభక్తియం దున్నదని యందుము.

ప్రథమేతర విభక్తి ప్రాతిపదికము.

i. తత్సమ పదములు.

తక్కిన ద్రావిడభాషలయందువలె దెనుఁగునను పదముల షష్ఠీ విభక్తి రూపము ప్రథమేతరవిభక్తి ప్రత్యయములు చేరుటకుఁ బ్రాతిపదిక మగుచున్నది. సాధారణముగా దత్సమములం దకారాంత, ఇకారాంతములై ప్రథమా విభక్త్యేకవచనమునఁ దెనుఁగున నిలిచిన పదములే షష్ఠ్యేకవచనమునను నిలుచుచుండును. సీతతోడ, హరికంఠె, దాతకు మొద. తెనుఁగున డుమంతము లయిన పదములకుఁ బ్రథమైకవచనమున వచ్చు డుబ్బర్లము ప్రథమేతర విభక్తులందు లోపించి, దాని స్థానమున షష్ఠ్యేకవచనమున న వర్ణము

బహుళముగ నిలుచును. రామునకు, రాముతోడ; ప్రభునకు, ప్రభుతోడ, విశ్వకర్మునకు, విశ్వకర్ముతోడ మొద. డుమంతశబ్దముల యీ 'న' వర్ణమునందలి యత్వమునకు షష్ఠ్యేకవచనమున వైకల్పికముగను, తక్కిన విభక్తులందు నిత్యముగను ఇత్వము వచ్చును; అట్లు వచ్చునప్పుడు షష్ఠీ కు వర్ణముమీది యత్వమునకును నిత్యము వచ్చును. రామునినీ, రామునిఁగూర్చి; రాముని చేత, రామునికై, రామునివలన, రామునికంటె, రామునికి, రామునియందు; ప్రభునినీ, ప్రభునకు; ప్రభునికి; మొద. అజాత ప్రత్యయము చేగునప్పుడీ నివర్ణముమీది యిత్వము వైకల్పికముగ లోపించును. రామునగు మొద. మహద్వాచక తత్సమపదముల ప్రథమైకవచనమున నీలిచిన ము వర్ణము ప్రథమేతర విభక్తులందు లోపింపదు. ఆ ము వర్ణము మీఁదనే షష్ఠ్యేక వచనమున న వర్ణము బహుళముగఁ జేరుచుండును. వనమునకు, వనమున యందు, వనమునకంటె. షష్ఠ్యేకవచనమునఁ దప్పఁ దక్కిన విభక్తులందీ 'న' వర్ణము బహుళముగ లోపించును. వనమును, వనముచేతన, వనముతో (—తోడ), వనముకొఱకు, వనమువలన, వనములో, వనములోనల, వనమునను; వీనిలో న వర్ణమునకు నిత్యలోపము;—వనముకంటె, వనమునకంటె, వనమందు, వనమునయందు; ఇచట లోపము వైకల్పికము; 'వనమునందు' అనుచో 'న' వర్ణముమీది యత్వమునకు లోపము. వీనిలో వనమునకంటె, వనమునయందు, అను రూపములు ప్రాచీనములు.

అమహద్వాచక వు వర్ణాంత తత్సమపదముల వు వర్ణము ప్రథమేతర విభక్తుల యేకవచనమున లోపింపదు. తరువునీ, తరువుచేత, తరువువలన, తరువునకు, తరువునందు మొద. తరువు, తరువ్, తరుచేత, తరువువలన, తరువకు, తరునందు; ఇట్లే తనువు, తనుకీ మొదలగు రూపములుండవు.

ద్రావిడభాషలయందు శేష షష్ఠ్యర్థమున 'అ' వర్ణము చేరుచుండును. ఈ 'అ' వర్ణము తెనుఁగునఁ బ్రథమేతర విభక్తుల బహుళవచనమున తప్పకఁ జేరుచుండును; ఏకవచనమున తత్సమ మహద్వాచక పుంలింగ శబ్దములపై వచ్చు నకారముమీది అకారమిట్టిదియే. కన్నడమున 'రామన' అనునది షష్ఠ్యేకవచనరూపము. ఇందు ప్రథమైకవచనమందలి మహద్బోధకమగు నకారము లోపింపలేదు. (రామను + అ = రామన.) అట్లే, తెనుఁగునను 'న' వర్ణము భాషయొక్క పూర్వావస్థయందు తక్కిన ద్రావిడభాషలయందు వలె నిలిచియున్న మహద్బోధకవర్ణమే కాని యర్థరహితమగు నాగమాక్షరము కాదేమో యని తోచుచున్నది. ప్రథమేతర విభక్తులందు ప్రథమ యందలి డుష్వర్ణము ఉత్తర సర్కారులందలి 'వ్యవహారమున' లోపింపదు. రాముడితో, రాముడికి మొదలగు పలుకుబడి యచట సర్వసాధారణము.

పడుమటి తెనుగు జిల్లాలలో నిట్టి రూపములు లేవు; అందు 'రామునితో, రామునికి' అనియే యందురు. కావున నీ పలుకుబడులు మాండలికములు; రెండిటియందును బ్రథమైకవచన ప్రత్యయమునకు లోపములేదు. ఈ మహద్వాచకపదముల ప్రథమేతర విభక్తులందలి 'న' కారము కొన్నాళ్ల కర్థరహితము కాఁగా నది యమహద్వాచకపదములందును జేరుచుండెను కాఁబోలు. 'కాని, ము, ను వర్ణాంతములగు పదముల షష్ఠ్యైక వచనమున నీ 'న' వర్ణము మనకుఁ దెలిసిన తెనుగులో తొలి యవస్థనుండియుఁ గానవచ్చుచునే యున్నది. 'ఉరమునయందు, వనమునకంటె' మొదలగువానియందలి 'న' కారము కవి కల్పితమయినఁ గావలెను, లేదా, 'విశఖవట్టనమునవారు, తామరచెఱునయందు' మొదలగు శాసనస్థ ప్రయోగముల ననుసరించి 'న' వర్ణము షష్ఠ్యైకవచనమునఁ బ్రాచీనకాలమున వ్యవహారమున నున్నదని యైనను జెప్పవలెను.

తెనుగున 'ఇ' కారము విశేష్యములనుండి విశేషణముల నేర్పఱచు వర్ణముగా నున్నది. ఈ యికారమే యించుమించుగ విశేషణముల యర్థమును గలిగిన షష్ఠీ విభక్తియం దుపవిభక్తిగ నెలకొనియున్నది. దీనినిగూర్చి యీ క్రింద సవిస్తరముగఁ జెప్పఁబడును. ఈ యి వర్ణము ప్రోద్బలముచేఁ గావలయు కన్నడముతోఁబాటు 'రామన' మొదలగు షష్ఠ్యైకవచన రూపముల నొకప్పుడు గలిగియుండిన తెనుగున 'నాథని, రామని,' మొదలగు రూపములును వచ్చినవి.

ii ఆచ్ఛికములు.

ఆచ్ఛికపదము లన్నియు ప్రథమేతరవిభక్త్యైకవచనమునఁ బొందు ప్రాతిపదిక రూపముల ననుసరించి రెండువర్ణములుగా నేర్పడుచున్నవి. అందు మొదటివర్ణములోనివాని ప్రథమైక వచనరూపమునకుఁ బ్రథమేతర విభక్తులం దెట్టి మార్పును గలుగదు. ఇట్టివానిని గూర్చి ఇచట విచారింపనక్కఱలేదు.

బౌపవిభక్తికములు.

బౌప విభక్తికము లనఁగా నామవిభక్తి ప్రత్యయములు ప్రథమేతర విభక్తులందు పదములకుఁ జేరికపూర్వ మాపదముల ప్రాతిపదికమగు షష్ఠ్యైక వచనరూపము కలుగుటకుఁ జేర్చఁబడు 'ఇ, టి, ంటి, తి' అను వర్ణములు కలిగిన పదములు. అఱవమునందు విశేష్యములు విశేషణములుగ వాడఁ బడునప్పుడు పదముల తుది సరళవర్ణములు పరుషత్వమును ద్విత్వమునుబొందు చుండుట గలదు. విశేష్యములు విశేషణములుగ వాడఁబడునప్పుడు విశేష్యముల తుదనుండు గ, డ, ద, బ లు పరుషగ క్క, ట్ట, త్త, ప్ప లగును. ఈ సం

ప్రదాయము తెనుఁగునను గొంతవఱకుఁ గలదు. ఇదిగాక తెనుఁగున మఱి కొన్ని వర్ణము లంతమందుగల శబ్దములకును షష్ఠ్యైకవచనమునఁ గ్రొత్తవర్ణములు చేరుటయో, పదముల తుదివర్ణములకుఁ గ్రొత్తవర్ణము లాదేశము లగుటయో కలుగును. ఇట్లు విశేష్యములను విశేషణములుగ ననఁగా షష్ఠ్యైకవచన రూపములుగ మార్పునట్టి వర్ణముల కుపవిధక్తు లని వైయాకరణులు సంజ్ఞసేర్పాటు చేసినారు. ఈ యుపవిధక్తు లేయే పదములపైఁ జేరునో వాని కాపవిధక్తికము లనిపేరు. తక్కినవి యనౌపవిధక్తికములు.

ఇ, టి, తి వర్ణము లౌపవిధక్తికము లని చిన్నయసూరి వచించెను. కొండఱు -ంటిని గూడ వీనికిజేర్తురు. “బౌపవిధక్తికవర్ణా స్త్రింట్యాదయో భవంతీహ, రుల్యాదే ర్నామ్నాం స్యు స్తే హి విభక్తా సమాసే చ” అని యాంధ్రశబ్ద చింతామణికారుఁడు ‘-ంటి’ ని బౌపవిధక్తికములలోఁ జేర్చి యున్నాఁడు. “టింట్యా” దులని యీ సూత్రమున నుండుటచేత ‘ప’ వర్ణమును గూడ సహాబలపతి యౌపవిధక్తికముగా నెంచియున్నాఁడు. ‘ప’ వర్ణము షష్ఠీ సమాసమందు ‘ము’ వర్ణసానమున నిలుచునట్టిది. దానికి షష్ఠ్యర్థమున్నను నది యౌపవిధక్తిక మనిపించుకొనదు. బౌపవిధక్తికమనఁగా విభక్తిప్రత్యయములను జేర్చుటకుఁ బూర్వము పదములపైఁ జేరు పర్ణ మని యర్థము. ‘ఇంటన్’ అనునట్లు ‘పాపన్’ (పాము) మొదలగురూపములు సిద్ధింపవు. ‘ప’ వర్ణ మౌపవిధక్తికమైనయెడల ‘ము’ స్థానమునవచ్చు‘పు’ వర్ణముగూడ నట్టిదే కావలసియుండును.

-ఇ, - టి, - టి, - తి, వర్ణము లౌపవిధక్తికములని వ్యాకరణములందున్నను, ఇందలి‘ఇ’వర్ణమొక్కటి మాత్రమే వాస్తవముగ నౌపవిధక్తికమని చెప్పవలసియుండును; -ట్, -ంట, -త్, అనువానికి విభక్తిత్వముతో సంబంధములేదు. ఆ యౌ పదములపై నివర్ణము చేరునప్పుడు స్వర శాస్త్రము ననుసరించి -ట్, -ంట-త్, అనున వుచ్చారణమందు కలుగుచుండును. ఏఱు+ఇ=* ఏఱు+ఇ* = ఏట్రు+ఇ = *ఏట్టు+ ఇ=* ఏట్ట=ఏటి; పండు + ఇ = పంట్+ఇ=పంటి; వాయి + ఇ = వాయ్ + త్ (ఈ ‘త్’ కారము తెనుఁగు పూర్వా వస్థయందు శబ్దగతమై యుంకినదే; చూ. తమి. వాతిల్=ద్వారము) + ఇ = * వాయ్ = * వాత్తి = వాతి; - ఈ రీతిగ నా యారూపములకు నిష్పత్తిని శబ్దశాస్త్రము ప్రకారము చెప్పికొనవలెను. - ఇ వర్ణమును జేర్చుటలనఁ గొన్ని విశేష్యములు విశేషణము లగుచున్నవి. షష్ఠీరూపముగూడ నొకవిధమగు విశేషణ మగుటచే నిచటను నా యివర్ణమే చేరుచున్నదని యూహింపవచ్చును.

ఈ సందర్భమున నహోబలుఁడు పడిన మఱియొక పొరపాటునుగూర్చి తెలుప వలసియున్నది. “కేషాం చి దుదంతానాం నేతి విభక్తా పునో లుక్ స్యాత్ ” అను చింతామణి సూత్రమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాయుచు నతఁడు “కేషాం చి దుకారాంతానాం నేతి సప్తమివిభక్తి పరత ఉనో లుక్ స్యాత్. ఉకారాంతాన్నవర్ణక విధాన మిత్యత్ర ఇదమేవ సూత్రం జ్ఞాపకమ్. చోటున, చోట; ఊరున, ఊర; నడుమున, నడుమ; మీఁదున, మీఁద; పేరున, పేర నిత్యాది. బహుళపద మనువర్త్య క్వచిత్ పేరున, చోటున, ఇత్యాదిరూప స్యాపి సాధుత్వ మవగంతవ్యమ్. కేషాంచి దిత్వక్తేః ‘ఆ వై పున’ ఇత్యాదౌ న. ‘ఉదంతా హ్ంతాః స్థానార్థవాచకా యుక్తభోధకాః, కావరేతు భవే దత్వం ల్వంతో లాంతః ప్రకారయక్” ఇత్యధర్వణః. ఇటురమ్ము, అటుపైమ్ము, ఎటు పైయెదు; ఇటుకు, అటుకు, ఎటుకు; అటులువల్లె, అట్లువల్లె; అటుకై, ఇత్యాది ” అని వివరించియున్నాఁడు. ఈ వివరణము భ్రమజనితము. ‘కేషాంచిదుదంతానామ్’ అని సూత్రమునఁ దెలుపబడిన పదము లౌప విభక్తికములని యాతఁడు పొరపడినాఁడు. అధర్వణునివివరణము సరిగానున్నది; కొన్నియుదంత శబ్దము లనఁగా స్థానార్థముఁ గలిగిన ‘అటు, ఇటు, ఎటు, అను నవని యాతని యభిప్రాయము. అవి ఔపవిభక్తికములుకావు; అయినను నవి సప్తమి విభక్తియందు అటున, ఇటున, ఎటున, అనురూపములను బొందక ‘అటన్’, ఇటన్, ఎటన్’ అనురూపములఁ దాల్చుననియు, ప్రకారార్థమున అటు, ఇటు, ఎటు, లపై ‘లు’ వర్ణము చేరి, ‘అటులు, ఇటులు, ఎటులు’ అనురూపము లను బొందుననియు నాతని యభిప్రాయము. ఇది సమంజసమేకాని ఈ వివరణమునందును చిన్న భేదమును గుర్తింపవలసి యున్నది. ‘అటు, ఇటు, ఎటు’లు దిగర్థకములు; ‘అటుపైయె’ ననఁగా నా దిక్కున కని యర్థము. ‘అటన్, ఇటన్, ఎటన్’ అనునవి స్థానార్థకములు; ‘అటనుండె’ ననఁగా నాస్థానమున నని యర్థము. ఇట్టి యర్థభేదమున్నను శబ్ద మొక్కటియేకావున నాతని సూత్ర వివరణమున లోపము లేదు. కాని, యహోబలుని వ్యాఖ్యానము కేవల మసందర్భముగ నున్నది. ఇట్టి వ్యాఖ్యానముల ననుసరించియే యిప్పటి పండితులు ఊరునకు, చోటునకు, ముందునకు, అందునకు, మొదలగు సన్వాభావిక రూపములను గ్రంథములం దుపయోగించుచున్నారు.

ఆంధ్రశబ్ద చింతామణియందు సమాసములను గుఱించి తెలుపు ప్రకరణమున “కార్యా ఔపవిభక్తిక వ దంతవిధయశ్చ” అను సూత్రమునకు సమాసాంతములం దౌపవిభక్తికములకు వలెఁ గార్యము లగును అను సర్థము ననుసరించి ముక్కంటి, తమ్మిచూలి, మొదలగువాని తుది - ంటి, ‘ఇ’ మొదలగునవి యౌపవిభక్తికములని కొందఱు భ్రమించుచుందురు. అవి యౌపవిభ

క్రికముల 'వంటివి' గాని యాపవిభక్తికములుగావు; అందలి తుది యివర్ణము మత్స్వర్ణీయ తద్ధితప్రత్యయము.

దౌపవిభక్తిక శబ్దముల వివరణము.

1. (i) -టు వర్ణాంతములలో 'తూటు' శబ్ద మౌపవిభక్తికము : తూటి.

(ii) -ంటు అంతమందుగల శబ్దములలో 'కుంటు, గంటు' లౌపవిభక్తికములు : కుంటికి, గంటికి.

(iii) -టు వర్ణాంత శబ్దములలో 'చోటు' అనున దౌపవిభక్తికము : చోటికి, చోటన్; 'అచ్చ (చ) టు, ఇచ్చ (చ) టు, ఎచ్చ (చ) టు' లు గూడ నౌపవిభక్తికపదములే: అచ్చటన్, అచ్చటికి మొద. ఇచ్చటన్ (భార. ఆది. IV. 26.); అచట నచట (భార. శాం. II. 91); అచటన్ (భార. అను. IV. 438); అచటి (భార. ఉ. IV. 6); అచటికి (భార. విరా. II. 91; V. 317; శల్య. II. 29); ఇచ్చటచ్చట (భార. విరా. I. 148); ఇచ్చటచోట్టిటనకెచ్చటనైన (భార. విరా. I. 254); ఇచటన్ (భార. విరా. II. 30; ఆర. V. 148); ఇచ్చటన్ (భార. ద్రో. I. 40; శాంతి. VI. 219); ఇచ్చటి (భార. శాంతి. I. 160); ఇచ్చటికి (భార. ఆర. VII. 23; శాంతి. III. 502); ఎచ్చటన్ (భార. విరా. II. 40; శల్య. II. 54.)— పాటు = విధము— 'పాటునైనన్' (భార. విరా. I. 79); అప్పాటన్ (భార. అను. V. 107; విరా. I. 74; పారిజా. II.; పాటు = అనుభవము, పడుట, అను సర్థములం దౌపవిభక్తికము కాదు. పాటున కింతులోర్తురె (పారిజా. II.)

(iv) 'పిమ్మటన్' (భార. ఆర. vii. 335) అనునది సప్తమ్యేక వచన రూపమున నున్న యవ్యయము. దీనికిఁ బ్రథమైక వచనమున 'పిమ్మట' అని కాని 'పిమ్మల్' అని కాని ప్రథమైకవచనరూప ముండవలెను. 'పిమ్మల్' అని అరవమున నున్నది.

2. (i) -డకారాంత శబ్దములలో అక్కడ, ఇక్కడ, ఎక్కడ, లు ప్రాచీనకాలమున నౌపవిభక్తికములు గాకున్నను దరువాతి కాలమున వైకల్పికముగ నౌపవిభక్తికము లగుచున్నవి. అక్కడకు, అక్కడికి మొదలయినవి. ఎక్కడిదానవు (భార. విరా. I. 90); ఎక్కడిమాట (భార. విరా. I. 281); భయము నాకు నెక్కడిది (భార. ఉ. IV. 216); మొద. 'తక్కెడ, రేగ(-వ)డ,' శబ్దములౌపవిభక్తికములు : రేగ (-వ) టినేల, తక్కెటన్. పామరజన వ్యవహారమున సేనంతపురముజిల్లాలో 'అడ, ఈడ, ఏడ' లౌపవిభక్తికములుగ వాడఁబడుచున్నవి; ఆటికి, ఈటికి, ఏటికి.— 'అఱకడన్' (భాగ.

V. I. 106, భార. ఉ. III. 310. అనునవి 'అఱకటన్'. అనియుండవలెనేమో. దీనికి 'అఱకల్', అఱకల' అనునవి ప్రభుత్వ వచనరూపములై యుండును.

(ii) -'ండి' అంతమందుగల పదములలో కొండి, రొండి, అనున వౌప విభక్తికములు : కొంటన్, రొంటన్; -'ండి' అంతమందుగల పదములు తొలుత -'ండు' అంతములేయెయ్యుండును. -'ఎల్లుండి' విశేష్యమైనవి నౌప విభక్తికములమై 'ఎల్లుంటికి, ఎల్లుంటన్' అను రూపములు గలిగినవి.

(iii) -'డి' అంతమందుగల శబ్దములలో 'అంగడి, కావడి, గొంగడి, లేడి, అనున వౌపవిభక్తికములు: అంగటి, కావటి, గొంగటి, లేటి, కొదమ లేటి' (భా. గ్రా. iv. 121), 'సింగంబు లేడికెట్లు పుట్టు' (భార. కర్ణ. I. 307); అనుపాదములన్నవి; 'లేటికి' అనియుండవలెను. 'లేడి' యిప్పుడనౌప విభక్తికముగనుపయోగించు బడుచున్నది. 'సీరాటిలేవు' (కళా. II. 141) ఇందు 'సీరాడు' అను క్రియాజన్యవిశేషణ మాపవిభక్తిక విశేష్యముగా నుపయోగించబడినది.

(iv) -'డు' అంతమందుగల శబ్దములలో 'ఏడు, గూడు, తూడు, నాడు, నేడు' వౌపవిభక్తికములు : ఏటి, (ఏంటన్, భా. అను. III 304); (శాసనములు) ఏంట, ఏట్ట మొద. తూటికూర, నాటిమాట, నేటివిద్య, నేటి యెల్లింటిలోపల (భాగ. X. i. 1593); నేటి యెల్లింటిలోనన్ (భార. V. 301); నేటికిఁబోయి (భార. భీ. II. 252) గూటన్, (భా. శాంతి. V. 224) గూటిలోన్ (భాగ. VII. 63); గూటన్ (భార. శాం. V. 224); 'ఏడు' వర్ణకమాప విభక్తికము: పుట్టెంటిపట్టు (S. I. I. VI. 98); అడ్డంటి లెక్క (S. I. I. V. 1180); అడ్డంటి లెక్కను (S. I. I. V. 1157); నగ మొంటిలోను (S. I. I. V.); ఇంటిబంటి (ఉ. హరి. V. 26); కుత్తుకబంటి, కాలిబంటి, మొలబంటి, మొదలగు వానిలోని 'బంటి' * 'పాటి'కి రూపాంతరమై యుండును; 'పాటి' * 'పాడు' నకౌపవిభక్తికరూప మగును. లేదా, అది 'పట్టు' అనున చౌప విభక్తికముకాగా 'పట్టి' అను రూపమేర్పడి యుండు * 'పంటి' 'బంటి' అను రూపమేర్పడి యుండును.

(v) -'ండు' అంతమందుగల శబ్దములలో 'పండు, పుండు, రొండు, చుండు (శిరోరోగము) తుండు, (P) అనున వౌపవిభక్తికములు : 'నిమ్మ' పంటికి, పనసపంటి చందంబున (భార. స్త్రీ. I. 47) పుంటి, రొంటి -(నొప్పి), చుంటిలల, గుడ్డతుంటన్ (P).

(vi) -'డు' అంతమందుగల శబ్దములలో 'అంకుడు' (అంకుటివిత్తులు), ఓడు, ఓటి, కాడు-కాటి; (భా. అను. III. 210; హరి. పూ. VIII. 101) కుంకుడు - కుంకుటికాయ; కూడు - కూటికి; కొఱడు - కొఱటి; (మంచము)

కోడు - కోటికి; చవుడు - చవిటి; చవుటఁబెట్టిన విత్తులు (భా. ఉద్యో. III. 77); చవుటనిడినవిత్తులబోలె (భా. అను. III. 181); చాటనిడిన విత్తును బోలె (భార. అను. III. 181); జల్లేడు - జల్లేటి; ('జల్లేడు - జల్లేటి' యగునా?); కోడు- జోటి,(-డి) మామువ్వరతోడి జోడియగుమూర్తి (భార. విరా. I. 185); తంకే(-ంకె)డు - తంకే(-ంకె)టి (భార. శాంతి. V. 391; అను IV. 164, వృషా. శత. 78); తగడు - తగటి; తవుడు, తవు (వి) టి; తాడు తాటి(సిఁము) (భా. మాస. I. 25); తొగడు-తొగటి; తోడు-తోడి(-లోకం బుతోడివారు-భార. విరా. V. 201); శల్యుడు వానుదేవుతోడి ఈనువాడు (భార. ఉ. IV. 221); దయతోడిపాడి (భార. భీ. I. 41; ఆశ్ర. I. 76.) తఱులతోడి పొత్తు (దాశ. శత. 37); తోటిబాలురతోడ నాటలాడి (రాజగో. శత. 36). (నేటి వ్యవహారమున 'తోటికోడలు'); త్రాడు - త్రాటి; త్రాటన్ (భాగ. I. 192); బలుద్రాటన్ (భార. విరా. I. 275); మొలత్రాటన్ (హరి. ఉ. III. 16); పెయ్యదామెనత్రాటన్ (హరి. పూ. V. 248); నిరుడు - నిరుటి; నేరె(-రే)డు నేరె(-రే)టి; పదడు - పదటి; పదటఁ గలిపి (హరి. ఉ. IV. 57); పాడు (పదేశము) వంకాయలపాటను (S. I. I. VI. 120); ఎవ్వరున్ ధర్మముపాటిగారు (భాగ. II. 177) - ఇందు 'పాటి' అనునది * 'పాలు' అనుపదమునుండి యేర్పడి యుండును. పాటి = ధర్మము (హరి. పూ. V. 6) అనునది యావిభక్తిక రూపమైనను బ్రథమయందు వాడఁబడినది. ఇది 'పాడి' కి రూపాంతరము. పాటి; పురుడు - పురుటి; పురు టికిన్ (భార. ఆర. III. 41); పురుటిల్లు (భాగ. II. 177.) పెరడు-పెరటి; (భాగవ. II. 177. ఆర. III. 241); పోడు - పోటి; బీడు-బీటి (నేల); మూఁ కుడు - మూఁకుటి; మెదడు - మెదటి, వీడు, - వీటికి (ఇంద్రునీటిపై - నిర్వ. VI. 62); వీటిపట్టునకు (హరి. పూ. VI. 5); ఇంద్రునీటిపై నడచుచు నుండి (నిర్వ. VI. 62); ప్రేపల్లె వీటిపట్టునకు దొరసె (హరి. పూ. VI. 5) అను నవాప విభక్తికములు- 'రాడు' పదమునకునప్తమీరూపమగు 'రాటన్' అను దానికి నేడు 'రాట' అను ప్రథమైకవచన రూపముక్రొత్తగాఁ గలిగినది. అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు, తాపవిభక్తికములు. అప్పటఁగోలెను (భార. ఆది. VI. 192); అప్పటికి (భార. ఆర. III. 263; S. I. I. IV. 1323); క్రందుఁగయ్యంబు నప్పటికిన్ (నిర్వ. V. 124); అప్పటప్పటికి (భాగ. VI. 39); అప్పటికప్పటికి (భార. అను. V. 28, ఆశ్ర. I. 157; భాగ. VIII. 210); ఇప్పటిభంగిన్ (భార. విరా. I. 148); ఎప్పటియట్టుల (భార. విరా. III. 55); ఎప్పటిచందముల్ (భార. ద్యో. I. 14); ఎప్పటికి(ప్రభా. II. 55)

అర (-న)టి, 'అరఁడు'కు ఔపవిభక్తిరూపము కావచ్చును. (భార. స్త్రీ. I. 32); అనఁటికాయ (S. I. I. VI. 932).

3. (అ) 'త్త' అంతముదుగల 'మెత్త' పదముపై 'టి' వర్ణమునేఁడు చేరుచు మెత్తటి (మన్ను) అను రూపము నొందుచున్నదిగాని యీ 'టి' వర్ణమాపవిభక్తికము కాదు: దీనిపై విభక్తి ప్రత్యయములు చేరవు. (ఆ) అంత, ఇంత, ఎంత, ల నౌపవిభక్తికములుగ నన్నయ వాడలేదు, కాని తరువాతి కాలమున నవి యకాపవిభక్తికములుగఁ బ్రయోగింపఁబడినవి. వీనికిఁ బూర్వరూపములు 'అంతలు, ఇంతలు, ఎంతలు' కావుననే లకారము టకారము కాఁగా నందుపై 'ఇ' చేరి 'టి' వర్ణ మేర్పడినది: ఈయంతటన్ (హరి. పూ. VIII. 133); అంతంతటన్ (భార. అర. VII. 16); ఒకయింతటి లోన (భార. విరా. I. 21); ఇంతటి పనులకుఁ జాలితమి (భార. భీ. III. 437); ఎంతటిపని (భార. అర. VI. 943; ఉ. IV. 386) ఎంతటివెద్ద (భార. విరా. I. 31); -అంత, ఇంత, ఎంత, యనియుఁ బ్రయోగములు గలవు. అంత వారెందు నెవ్వరులేరు (భార. ఉ. IV. 258); ఇంత వెట్టివాఁడుగలగు (భార. ఉ. IV. 377.)

4. (అ) 'ఆదటన్' (భార. శాంతి. I. 141.); ఇది 'ఆద'కు సప్తమి రూపమైయుండును. 'తుద' ఔపవిభక్తికము: తుది.

(ఆ) ఒద్ద, వద్ద లపైఁగొంద ఊవర్ణమును జేర్తురు. ఒద్దకు, ఒద్దికి; వద్దకు, వద్దికి - ఇవర్ణముతోడి రూపము లసాధువు లనిలోఁచుచున్నది. 'తమతమ యొద్దిబలంబులు' (భా. విరా. V. 65) అను పాఠము తప్పుకావచ్చును. ఇట్లే 'అతినియొద్ది జోదులు(భా. శాంతి. I. 141.) పుణ్యాశ్రమంబున యొద్దియేట విడిసి (భా. ఉద్యో. III. 146.)

5. (i) 'దు' వర్ణాంతములలో చేఁదు - చేతి (పొట్ల); మీఁదు - మీఁదికి, మీఁదటికి, ఔపవిభక్తిక శబ్దములు. పిఱుఁదు (-ందు) పదమునకు పిఱిఁది(కి), పిఱుందన్ అను విభక్తిరూపము లున్నవి. 'పిఱిందవలన' (భార. ద్యో. III. 47.)

(ii) -'ందు' అంతముందు గలవానిలో 'క్రిందు, ముందు' లౌపవిభక్తికములు: క్రింది, క్రిందటి; ముందటి (కి):-అందు, ఇందు, ఎందు, లపై 'ల' వర్ణముచేరి షష్ఠీరూప మేర్పడును:-ఊలతోడి రూపములు నేఁడులేవు. ఇందుల మానులు (S. I. I. IV. 994); ఇందుల స్థానపతులు (S. I. I. IV. 722) ఇందులపహింఘుట (S. I. I. IV. 1019); అందలి, యిందలి విలుకాండు (భా. ఉద్యో. IV. 229). పాఠము తప్పు. అలి (=కన్న. అలి,

అల్లి) అనునదొకప్పుడు 'అందు, ఇందు, ఎందు'లవైఁ జేరియుండును. 'నేఁడలి తోడిరూపములు మాండలికములుగఁగూడ న్యవసరమునలేవు. 'అందుల యిందలి విలుకాండ్రు' (భార. ఉ. IV. 229) అనునయోగమున 'అందుల యిందుల' అని యుండవలెను. 'అందలి పరాకు' అని పాండి. IV. 49 లో నున్నది.

(iii) 'ప్రాద్దు' శబ్దమాపవిభక్తికము : ప్రాద్దుటినీడ (దేవగీతం. శత. 73) కాని, 'ప్రాద్దునన్' (భాగవ. VIII. 267, 135.)

6. 'న' వర్ణాంతములగు ఎఱ్ఱన, నల్లన, పచ్చన, మొదలగు గుణవాచక పదములపై 'ఇ' వర్ణము చేరును గాని, యది విశేషణమును గల్పించునది; బౌపవిభక్తికవర్ణము కాదు. అల్లని న్నన్య. (భార. అర. IV. 260) తళతళని (మను. V. 100); చిక్కని మల్లులు (భా. విరా. II. 20); చిక్కని మనుసులు (భార. అర. V. 333); చిక్కనిపయ్యెంటు (భాస్క. యు. 1665); నల్లనిపట్టు దుప్పటి (రాజగో. శత. 18); పలుచని చెక్కు (భాస్క. యు. 1852) పరుసనివాన (హరి. పు. IV. పు. 175); నున్నని సెలగోల (హరి. పూ. V. 243); వెలుచని యెలుగు (హరి. పు. IV. 222) పలుచని చెక్కు (భాస్క. యు. 1852); చిక్కనిపయ్యెంట (భాస్క. యు. 1665); ప్రన్నని (భాస్క. యు. 1205); చిక్కనిమనుసులు (భా. అర. V. 333); అల్లనినవ్వు (భా. అర. IV. 260); నల్లని పట్టు దుప్పటి (రాజగో. శత. 18); మెత్తని సంభ్రమంబుతోన్ (భార. అర. VII. 215); చిక్కనితాలు (కుమా. భా. II. 169).

(7) (i)-ను వర్ణాంత శబ్దములలో 'అదను, ఉత్తరేను, కలను, కొలను' గవను, గూను, చేను, జీను, మేను, పదను, మ్రాను, లోను, పలను, మొదలగున బౌపవిభక్తికములు : అదని ('అదనునన్' అని యుండునేమూ); ఉత్తరేనిచెట్టు; గూని,చేనన్, జీనికి, పదనికి, మేనన్, మ్రానన్,లోనికి, పలనికి;—కొలనిలోనన్ (భా. అను. I. 224); కొలనికావలి (భార. అను. III. 222); కొలనికిడానెన్ (భార. అర. VII. 397) తామరకొలనిని దలమిండగ (భార. దో. III. 43); కెలనికి (భార. ఉ. II. 84); కెలనన్ (భార. శాం. VI. 170);—'గవనిన్' (భాస్క. యు. 444) అనునది 'గవనన్' అని యుండుననేమూ; 'వాడిన చేనివాడు' (భా. శాంతి. VI. 594); చేని (భాగ. V. 128); కెలనన్ (భా. శాంతి. VI. 170); పదనన్ (భార. ఉ. I. 293); పదనికి (భార. ఉ. III. 69);మును (విరా. V. 355); ముని (మునిమాపు. నిర్వ. IX. 84); మలుమేనన్ (భాగ. I. 100); తోలుమేనన్ (భాస్క. యు. 390; పాండు. IV. 56); కురు

సేనలోనన్ (భార. భీ. II. 17); మ్రానన్ (భార. విరా. I. 168). 'రేను' శబ్ద మనంతపురమున నౌపవిభక్తికము : రేనిపండు;

(ii) 'న్న' అంతమందుగల 'తిన్న, నున్న, పిన్న'లపై 'టి' వర్ణము చేరి తిన్నటి, నున్నటి, కిన్నటి, అని యగును గాని, యవి విశేషణములు; ఔప విభక్తికరూపములు గావు. అవినన్నయవాడినవి గావు. పిన్నటి నవ్వు (భా.రా. దోణ. IV. 72).

నిన్న, మొన్న లపై టి వర్ణమాగముగాఁ జేరును: నిన్నటి, మొన్నటి;-

(iii) అన్ని, ఇన్ని, ఎన్ని, కొన్ని, ఔపవిభక్తికములు; కాని, 'కొన్ని నడిగితి (భాగ. II. 261.)

(iv) - 'న్ను' అంతమందుగల 'కన్ను, జన్ను, మన్ను, మిన్ను, మున్ను, విన్ను' లౌపవిభక్తికములు : 'కంటి, జంటి, మంటి, మింటి, మున్నిటి, వింటి.' కడకంటి చూడ్కి (భార. విరా. II. 118); కంటిరెప్ప (హరి. ఉ. VII. 86); కన్దంటన్ (భాగ. VIII. 240); దర్భగంటిన్ (భార. శల్య. II. 160); మింటిక్రేవన్ (భార. భీ. III. 345); మింటికలయంతయు (భార. దో. III. 152) మింటి (ప్రభా. V. 216; శకుం. II. పు. 24).

జంటిగ (భాగ. VII. 437); కాని, కన్నునీరు (నిర్వ. V. 120); మిన్నునకు (భాగ. X. I. 253); మిన్నుబ్రాచు (భాగ. III. 1011; ఎండకన్ను వానకన్నును నెఱుంగని పురంఘ్రులు (భార. ఆశ్ర. I. 143.)

(8) 'సేపు' లొలుత నౌపవిభక్తికము కాదు: కొండాకసేపునకు (భార. భీ. I. 50); సేపునకు (భార. అర. V. 394); ఒక్కింత సేపునకు (ప్రాసస్థాన ము - భార. అశ్వ. II. 89.)—

(9) - 'మి' వర్ణాంతమగు 'ఏమి' అను నవ్యయ మాపవిభక్తికము ; ఏమిటికి, ఏమిటన్. ఏమిటికతల్ (కళా. V. 51); ఏమిటియందు (భాగ. IV. 720); ఏమిటివాడవై యిచ్చితి పుడమి (భార. శల్య. II. 74); ఏమిటికి (భార. దో. V. 105; IV. 88; II. 257); ఏమిటన్ (భార. దో. IV. 134); ఏమిటివాడు (భార. భీ. I. 48); మాకేమిటగడమ (భార. అర. V. 115); అద్దేవుని యస్తమించు టేమిటన్ (భార. అర. VII. 423); ఏమిటనైనన్ (భార. అశ్వ. II. 185); ఏమిట నెట్టులరయవలసె నమ్మెయి (భార. విరా. II. 214).

(i) 'ఏమిటి' లో 'మి' మీఁది యిత్యము లోపించి మకార మధ్వాను స్వారముకూడ నగును : ఏటి(కి). తృతీయా సప్తములయం దీలోపము కలు

గదు. ఇది యేటిమాటలు (భార. అర. IV. 250); ఇవి యేటిమాటలు (భార. ఉ. IV. 377); ఏటిది = ఎంతటిది ? (భార. విరా. III. 225); ఈతఁడేటి పతి (భార. శాం. I. 361).

కలుగనేటికిఁ దల్లులకడుపుచేటు (భాగ. I 14); ఏటికి (భార. అర. V. 385; కర్ణ. II. 72); మారిదియేటి కాగడంబు సేసెదరు ? (భార. అను. V. 312);—వ్యవహారమున ఏమిటి, ఏటి, అనునవి ప్రథమావిభక్తియందు వాడఁబడుచున్నవి: ఆదేటి, అదియేమిటి. 'ఏమి' అనునది 'ఏమిటి'కి మాఱుగ వ్యవహారమున వాడుక యందున్నది: ఏమిమాట ?

(ii) - 'ము' అంతమందుగల 'నడుము' శబ్ద మాపవిభక్తికము : నడిమికి; నడుమన్ (నిర్వ. III. 100; భాగ. I. 73); నడిమితోంట (S. I. I. IV 1021); నడిమియొప్పిదము (శకుం. పరి. II. పు. 32).

(10) - 'యి' వర్ణాంతములగు 'చేయి, డా(డా)యి, నూయి, నేయి, పీయి, తాయీ, వాయి, అనున నాపవిభక్తికములు : చేతి, డా(డా)తి, నూతి, పీతి, తాతి.—'పయిచేళ' (= పయిటివేళ.) అనియనంతపురమున వ్యవహారము గలదు. 'పయి' వై నాపవిభక్తిక 'టి' వర్ణముచేరి 'పయిటి' అనురూప మేర్పడినది.

ఉదా. చేతిబలుపు (భార. ఉ. IV. 192; దో. IV. 9); చేతియేడ్చె (భార. దో. II. 41); ముంజేతన్ (భాగ. IV. 140); నూతికప్పవిధంబున (భార. ఉ. IV. 196); నేతన్ = నేతితో (భార. అను. V. 273); నేతిపనటులు (హరి. పూ. VI. 22); నల్లతాతకట్టి (S. I. I. VI. 1142); వెడదవాతి దొడ్డతూపు (భార. భీ. II. 49); వెడందవాతి యమ్ము (భార. భీ. III. 39); పులివాతికండ (భార. దో. III. 127); కత్తివాతియమ్ము (భార. దో. III. 228); వాతివాడితనము (భాస్క. నుం. 201); వఱువాతన్ (హరి. పూ. V. 241);—'రేయి' వై -టి, -ంటి, చేరును : రేయింటి తెఱంగు (భార. సా. I. 228); 'రేయి' సామ్యమును బట్టి, 'రాత్రి' శబ్దముమీఁదను 'టి, ంటి' చేరును : రాత్రింటి (S. I. I. VI. 1118).

(11.) (అ) విస్తరి, పందిరి, అను 'రి'వర్ణాంతశబ్దములు నేటి వ్యవహారమున నాపవిభక్తికములుగ వినఁబడుచున్నవి. విస్తట్లో, పందిట్లో; పందిరి రాటలు, పందిటిరాటలు;—'విస్తటియన్నము' అని నేనెచ్చటను వినలేదు.

(ఆ) - రు వర్ణాంతములగు ఊరు (ఊరి); ఎదురు (ఎదిరి, ఎదుటి); ఎసరు (ఎసటి); ఏరు (ఏటికోల); కదురు (కదుటి); తేరు (తేరి); నగరు (నగరి), నీరు (నీరి) ప్రాచీనము; (నీటి); నుదురు (నుదుటి); నెత్తురు (నెత్తుటి); నోరు

నోరి (ప్రాచీనము); నోటి; గోరు - గోరి (ప్రాచీనము); గోటి; కోరు (కోరికి = భాగమునకు); పేరు (పేరికి); వేరు (వేరి); వేటు (వేటి, వేటిటి); ఔప విభక్తికములు.

ఉదా. ఎదురన్ (భార. దో. IV. 261); కుదుటన్ (భార. విరా. V. 401); కుదుటఁగూడు వెట్టి కుడుచువారలు (భార. ఉ. II. 9); తేరికూబరము (భార. భీ. III. 197); మున్నీటిచేరువ (భార. అను. I. 181); నీరిలోను (భార. అను. I. 232); నీరున్ (భార. I. 255); నడునీటన్ (భార. దో. I. 26.); నీటివ్రాలు (భార. శాం. I. 207); పాలమున్నీటిలోపల (భాగ. VIII. 176); నుదుటన్ (భార. హ్ర. IV. 47; భాగ. VII. 61); పెన్నెత్తుటన్ (భార. దో. II. 251); నెత్తురు వెల్లులు (భార. దో. III. 103); నెత్తురుటేరు, భార. దో. I. 146), నెత్తురులు (భార. భీ. III. 225); నెత్తుటంజొత్తిల్లి (భార. దో. II. 137); నోరుప్రేయింతుఁ జమ్ము (భార. దో. V. 365); నోరికండ (భార. దో. II. 25); నోరికొలఁదుల్ వచరించెదు (భాస్క. యు. 322); తెఱనోటినరుఁడు (ఆంధ్రనా. శత. 38); మాణికమను పేరితో (S. I. I. తంశ్రీపాలుండను పేరుతోడ (భార. విరా. I. 100); 700); మాపేరిటన (S. I. I. V. 874); కృతయుగంబు పేరింటియుత్తమ కాలంబు (భార. శాం. VI. 410); వారుగలరు వీరుగలరు పోరికినని చెప్పెదవు (భార. ఉ. IV. 206); తంశ్రీపాలు డను పేరితోడ (భార.విరా. I.100)

‘కూఁతురు’ పదము షష్ఠియం దివర్ణము చేరును. కాని, తృతీయా సప్తములం దౌపవిభక్తిక పదములకుఁ గలుగు కార్యము లీపదమునకుఁ గలుగవు. కావున దీని నౌపవిభక్తికపద మనఁగూడదు.

(ఇ) నల్లేరు, గన్నేరు, పల్లేరు, పైరు, చూరు, కారు, కదురు, నెదురు లౌపవిభక్తికములగునో కావు చెప్పలేము. ‘నల్లేటి, గన్నేటి’ అని నేను వినలేదు. ‘పల్లేటికాయ’ అని యే మండలమునందయిన నందురేమో. ‘చూరు’ కు ‘చూడి, చుండి’ అనునవి షష్ఠ్యేకవచనరూపములై యుండ వచ్చును. చూ. చూరెలుక, చూడెలుక, చుండెలుక. ‘కదుటినుాలు’ అని యక్కడక్కడ నందురు. ‘నెదుటి’ అను రూప ముండ దనుకొందును. ‘పైటి గాలి’ అని వ్యవహారమునఁ గలదు.

(ఈ) ‘చిన్నారి, పొన్నారి’ (పరాహ. VI. 52; కాశీ. I): - ఇది ‘చిన్నారు, పొన్నారు’ అను క్రియాజన్య విశేషణములపై ఇ వర్ణము చేరుట వలన నేర్పడినవి.

(ఉ) '—గారు' అను పూజార్థక బహువచన ప్రత్యయ మాప విభక్తిక లక్షణములఁ గలిగియున్నది. ఓజశరాజంగారి కొమారుండ్లు శ్రీరంగ రాజులుంగారు (S. I. I. IV. 279); తిరుపణపిళ్లంగారికి (S. I. I. IV. 282); యల్లా భక్తునింగారికి (S. I. I. IV. 702); తమ తల్లిదండ్రుంగారికిన్ని (S. I. I. IV. 789); మంచెనంగారిచేత క్రయబద్ధమయిన (S. I. I. V. 137); అరియమరాజుగారి పరమాపుండ్రు (వృషా. శత. 100);—కాని '—గారు' కుఁ దృతీయానస్తములందు '—గారన్' అను రూపము గలుగదు.

(ఊ) 'నగరు' అను తదభవపద మాపవిభక్తికము: నగరిశిఖరాన (S. I. I. IV. 988); మొద.

12. (i) 'ల' వర్ణాంత పదములలో ఆ (అ) న (ను) ల (లవ్వల) - ఆ (అ) వలి (అవ్వలి); ఈ (ఇ)వ (ఇవ్వ)ల-ఈ (ఇ)వ (ఇవ్వ)లి; ఏవ (ఎవ్వ)ల-ఏవ (ఎవ్వ)లి; ఒడిసెల (ఒడిసెంటన్); కుచ్చెల - కుచ్చెంటన్; చా (ఛా)పల-చాపలి (-టి); వలపల - వలపలి (-టి); మోసల-మోసలి; నెవ్వల-నెవ్వలి; పింగల-పింగలి;ముంగల - ముంగలి అనునవి యాపవిభక్తికములు.

ఉదా. అవులన్ (భార. శాం. V. 395; అను. II. 110; అను. V. 170; స్త్రీ. II. 45); అవ్వలన్ (భాగ. I. 327); అవ్వలిచన్ను (మను. I. 3); అవ్వలిపని(భాస్క.య.4); ఆవల (భార. అను. V. 170); ఇవులన్ (భార. II. 110; అశ్వ. I. 63); ఈవల (నిర్వ. VI. 7); చాపలికొమ్ము (భార. భీ. II. 98); చాపలిచేయి (భార. విరా. I. 211); చాపటన్ (భార. భీ. II. 42; దో. III. 47; అను. II. 310); నెవ్వలిసన్ను (కుమా. భా. II. 12, 169, 179); పింగలిగాన్ (నిర్వ. VI. 146); ముంగలిగా (నిర్వ. VI. 146); ముంగలన్ (భాగ. I. 105; వృషా. శత. 86); మోసలన్ (భాస్క. బాల. 94); కోటస్థలంబులోపలి యలఁగడ్డగ్రామం (S. I. I. IV. 981); కడుపులోపలిబిడ్డ (భార. అను. I. 113); నగళులలోపలిమాట (భార. విరా. I. 130); ఇంటిలోపలఁబోలె (నిర్వ. IV. 61); వలపలిదిక్కు (భార. విరా. I. 291); వలపటన్ (భార. విరా. IV. 249; భీ. II. 42; దో. III. 47; అను. II. 310.)

(ii) 'లి' వర్ణాంతములలో 'అంగిలి, అంబలి, ఆఁకలి, కొడవలి, గొడ్డలి, తిరుగలి' అను నవాపవిభక్తికములు: అంగిటి, అంబటి, ఆఁకటి, కొడవటి, గొడ్డటన్, తిరుగటన్.

ఉదా. ఆఁకటిప్రొద్దు (భార. విరా. II. 215); కాఁగిటన్ (భాస్క. సుం. 14); చెంగటి యెలమావి (మను. III. 75); చెంగటన్ (భాగ. I.16); దోయిటన్ (భార. శాం. V. 205); నాఁగటన్ (భాస్క. బాల. 668); పిడికిటి

పోటు (భాగ. I. 168); పుక్కిటిబంటినీరు (హరవి. II. 27); పుక్కిటిణము (హరి. పూ. I. 4); పుడిసిటిలోనన్ (భాస్క. సుం. 13); పొదిగిటన్ (భార. శాం. III. 209); తలవాకిటి బోరుడలుపు (కభా. VI. 129); వాకిటికిన్ (భార. శాం. V. 320; భాస్క. కి. 135);-కాని, వాకిలిం బుచ్చుము (భార. దో. II. 270); —‘-లి’ వర్ణాంతశబ్దములు తొలుత ‘ల’ కారాంత హలంత శబ్దములు. వానిపై నాపవిభక్తిక ‘ఇ’ త్వముచేరగా తెలుగునఁ బ్రథమైకవచనమున నవి నెలకొన్నవి.

(iii) ‘లు’ వర్ణాంత పదములలో అసలు, ఆలు, కడలు, ఒడలు, కాలు, కుందె(-ందే)లు, కేలు, చేదలు, చాలు, చూలు, చెలియలు, తాఁబే(-మే)లు, తోఁడేలు, నూలు, నొగలు, నొసలు, పగ (-వ)లు, పాలు = భాగము, ప్రోలు, మేలు, మొదలు, ఊలు, వ్రేలు, అనున వాపవిభక్తికములు : అసలి, ఒడలి, కడలి, కాలి, కుందె (-ందే)టి; కేలి, చదలి, చాలి, చూలి, తాఁబే (-మే)టి; తోఁడేటి, నొసలి(-టి), పాలి, పోలి, మేలి. మొదలి(-టి); ఊలి (-టి); వ్రేలి—అసలు, నొసలు, ల ‘ల’ వర్ణమునకు ‘టా’ దేశముగూడ నగును : అసటి, నొసటి; ఆలు, కోడలు, చెల్లెలు, చెలియలు, మఱుదలు, అను వాని షష్ఠీయందు ఇ వర్ణము వచ్చును. తృతీయానస్తములం దాపవిభక్తిక పదములకుఁ గలుగు కార్యములు వీనికి రావు.

ఉదా. (1) సవతాలి ప్రజలు వైందనేర్తురే (భార. భీ. I. 168; ఈగ కాలి యంతయేనియు (భార. శాం. II. 335); నలుగాలివానన్ (భార. శాం. I. 71); మోడ్పుఁగేలితోన్ (భార. అను. IV. 443); చదలికి (భార. అర. VII. 21); చెలియలికట్ట(భార. భీ. II. 217; III. 241; దో. I. 202); చెలియలికి (భార. దో. II. 140); మొలనూలిమణులు (భార. స్త్రీ. II. 133); పొత్తినూలిపువ్వు (భార. అను. V. 230); నొగలన్ (భార. భీ. III. 260); పట్టపగలింటి సూర్యునిపగిది (భార. కర్ణ. III. 18); పట్టపవలింటి సూర్యుని (భార. దో. IV. 231); పగలింటియాహవము (భార. సా. I. 146); పాలి సమానము (భార. అను. V. 34); పాలివాఁడు (భార. ఆశ్ర. I. 38); పాలన్=పాలతో (భార. అను. V. 273); పాలికిన్ = ఒడ్డుకు (భాగ. III. 19); పాలిటి (భాగ. I. 522); మేలిచీరలు (భార. అను. IV. 359); కాని, మేలు నకు (భార. అను. IV. 326); మొదలిరాజు (భార. కర్ణ. II. 397); మొదలి నాలపుపాలు (భార. శాం. V. 136); మొదలింటనుండియున్ (భార. విరా. II. 169); మొదలిటి (భార. విరా. I. 179); మొదటి అనున దర్వాచీన రూపము; మా మొదలిటివారు = మాపూర్వులు (భార. విరా. I. 179);

టోటితో (హరి. పూ. V. 246); టోలన్ (హరి. పూ. V. 243); భార. విరా. V. 35); నిన్ను జుట్టనవేళలనుం జూపవచ్చునే (భార. దోగ్. II. 304).

(iv) 'తోల్లి' ఔపవిభక్తికాంతము : తొల్లిటి, తొంటి, (భా. భీష్మ. I. 219; అను. V. 91.) తొంటి విధంబు (భార. విరా. I. 96; IV. 96; భీ. I. 219; అను. V. 91; తొల్లిటి (భాగ. I. 241.) 'ఎల్లికి, ఎల్లిటి(-ంటి)' అని వష్టిరూపము: నేటి యెల్లింటిలోపల - (భాగవ. XI. 1593); నేటి యెల్లిటిలోనన్ (భార. విరా. V. 301; నన్నయ 'నేట నెల్లిటన్' అనును.) కాని, 'ఎల్లి నేటిలోన' (నిర్వ. V. 108); 'ఎల్లిట నేటన్' అని నన్నయ యను. ఎల్లి ప్రొద్దున (భార. II. 57); 'ఎల్లిటి ప్రొద్దున, అని కాని, ఎల్లిట బ్రొద్దున' అని కాని యనవచ్చును. ఎల్లి యతినితో (నిర్వ. VII. 28); ఇచట 'ఎల్లి' కళిగా వాడబడినది; అని ద్రుత ప్రకృతికము గూడనగునా? 'వాఁ డెల్లిడుండును, వాఁడెల్లిడుండును; ఎల్లిపోయెద, ఎల్లిఁబోయెద' అను వానిలో నేది నాధువు? 'ఎల్లిటఁబోయెద' నాధువే.

(v) 'ల్లు' అంతమందు గలవానిలో 'ఇల్లు, కల్లు = కొయి, పల్లు = దంతము, ముల్లు, విల్లు' లౌప విభక్తికాంతములు : ఇంటి, కంటి, పంటి, మంటి, వింటి (భా. విరా. V. 106); వింటికోపునన్ (భాగవ. I. 473); వింటి కొమ్ములు (భా. ద్రోణ. IV. 222); వింటివాడు (భార. విరా. V. 136); కాని 'విల్లు నటిముఱిం ద్రుంచెన్' (భా. కర్ణ. I. 128); పాతముతప్ప, 'వింటిన్' అని యుండవలెను. తీవయింటికి (భా. విరా. II. 308.) ఇంటింటన్ (భాగవ. I. 265); ఇంచిలోపలఁబోలె (నిర్వ. IV. 61); పంటికొద్దిని (రాధా మా. II. పు. 18).

(12) (i) శకటరేఖాంతశబ్దములలో 'డ(ద)గ్గఱ' అనునది 'డగ్గఱు' అను ధాతువునకుఁ దుమున్నర్థకరూపము. ఇది 'ముందఱ'ను పోలియుండుటచేఁ గావలయు విశేష్యమను భ్రమను గల్పించుటచే దానిపై విభక్తి ప్రత్యయ ములను తెనుఁగువారు చేర్చుచు వచ్చిరి. 'ముందఱను, ముందఱికి' అనునట్లే 'దగ్గఱకు, దగ్గఱికి' అను రూపములును దెనుఁగునఁ జేరినవి. 'ముందఱ' అను దానికి 'ముందఱు' అనునది పూర్వరూపము; 'ముందఱు మఱింది' (S. I. I. IV. 667); ఔపవిభక్తికము : ముందఱికి, ముందఱికి: ముందటన్ (భాగ. III. 169); ముందటి దెసను (భార. దోగ్. III. 47); 'పాఠఱ' ఔపవిభక్తికమా? "పఱిగలనేరినం గొలుచు పాఠటికిం గలదే తలం పఱన్" అను నుత్తర హరివంశపు ప్రయోగము కలదు గాని యది 'పాఠఱ' యౌపవిభక్తిత్వమును నిర్ణయింపఁజాలదు. నేటి వ్యవహారము

రమున నా పద మాపవిభక్తికము కాదు. 'పడుమటు'కుఁ బూర్వరూపము 'పడమటు' అయి యుండవలెను. అరవమున దీని రూపము 'పడుజ్జాయిరు', దీని ప్రథమేతర విభక్తి ప్రాతిపదిక రూపము 'పడుమటి' (S. I. I. V. 14); రేవుదొడంగి పడుమటిజామునకు భార. (అశ్వ. IV. 221);

(ii) - 'ఱు' వర్ణాంత శబ్దములలో 'ఏఱు (ఏటికి), మాఱు (మాటికి), కోనేఱు (కోనేటి)' అనున నౌపవిభక్తికములు. సెలయేటి (భాగ. VIII. 49); మాఱు తడవ మాటికి; 'మాటి మాటికిన్' (భాగ. VI. 39 భార. ద్యో. II. 13); ముమ్మాటి జలపానము (భార. అను. III. 285); మాఱు (-వేఱు) పదనకు విశేషణ రూపము 'మాఱట'; ధర్మవేత మాఱట తనువు (భార. ఆశ్ర. II. 77); మాఱట నోరిదానను (భార. ఉ. III. 107); మాఱట రుద్రుఁడు (భాగ. IV. 107; మాఱటమూర్తి (భాగ. X. II. 3); మాఱట చేతులు (హరి. పూ. I. 24);

(iii) - 'ఱు' అంతమందుగల పదములలో 'అఱు, కఱు, కుఱు, కొఱు, గొఱు, పఱు, మఱు, మిఱు, వఱు' అనుననౌపవిభక్తికములు. ఇందు 'మఱు' అనునది 'పఱు'కు రూపాంతరము: పన్నుంబఱు పనుమఱు, మొదలగు మార్పుల మూలమున నిదియేర్పడినది: పన్నుంబఱితి వారి (S. I. I. V. 147); వెలు దుఱితిందూర్పణ (S. I. I. V. 151; 'వెలుదుఱుతన్' అని మొదటి రూపము); అఱుతి తులసిపూసలు (భాస్క. బాల. 45); గంగకఱుత (S. I. I. IV. 662); మిఱుతన్ (భార. శాం. III. 308); కొఱుతన్ (వసు. I. 8); అర (ఱ?) తన్ (రాఘ. పాం.), అనునవి కొఱుతన్, అఱుతన్, అని యుండ వలయును గాని వ్యవహారము ననుసరించియు, శ్లేషకొఱుతను నా కవులు వాని నకార మధ్యమములుగ వ్రాసినారు. 'పఱు': పఱుత = పఱుదన్ = పఱదన్ = *పఱదన్ లేఖక కల్పితము (భార. శాం. III. 56); 'పఱదన్' అను రూపము నుండి 'పఱద' అను ప్రథమైక వచన రూపమేర్పడినది.

(అఱుతన్, కఱుతన్, కుర్తన్, కొఱుత్, గొర్తన్, పఱుతన్, మర్తి, మిర్తి, పఱుతన్.

(13) 'ఒడలు' పదమున కాధునికరూపమగు 'ఒళ్లు'కు 'ఒంటిని, ఒంటన్, ఒంటికోనము, ఒంటినుండి, ఒంటి, ఒంటన్' అను నౌపవిభక్తిక రూపములు కలిగినవి.

(14) వైఁజెప్పిన శబ్దములుగాక యమహత్తులగు సంఖ్యావాచక శబ్దము లన్నియు నౌపవిభక్తికములే:

ఒకడు—ఒకటి; రెండు—రెంటి; మూడు—మూటి; నాలుగు—నాలుగిటి(-ంటి), ఏను—ఏనిటి(-ంటి) కి; ఐదు-ఐదిటి(-ంటి)కి, ఆఱు- ఆఱిటి(-ంటి) కి; ఏడు-ఏడిటి (-ంటి) కి; ఎనిమిది- ఎనిమిదిటి (-ంటి)కి; తొమ్మిది-తొమ్మిదిటి (-ంటి)కి, పది - పదిటి (-ంటి - యింటి)కి; ఇట్లే 'ఇరువది' మొదలయినవి; నూఱు-నూటికి; నూటికికి (ంటి) కి; వేయి - వేయిటి (-ంటి)కి; అన్ని, ఇన్ని, ఎన్ని, కొన్ని—అ (ఇ, ఎ, కొ)న్నిటి(-ంటి)కి; పెక్కు - పెక్కిటి (-ంటి)కి; మొద. కాని, 'పెక్కున్' (భా. ద్రోణ. II. 51) = 'పెక్కిటిన్', 'తక్కు' కూడ 'పెక్కు' వంటిదే- 'తక్కిటియింతి' (భా. అను. V. 287); తక్కిటి, (భా. అశ్వ. II. 29); తక్కిటిదొరలు (భా. ఉద్యో. IV. 127); తక్కిటి (భా. కర్ణ. I. 37), తక్కిటివారు (భా. ఉద్యో. I. 59; విరా. V. 265); కాని, తక్కున్నదిశ్ (నిర్వ. V. 44); ఇట్లే 'తక్కుం గల' మొదలయినవి. 'పెల్లు' బొంబిభక్తికము కానట్లు తోచుచున్నది.

* సంఖ్యావాచకపదము తొపవిభక్తికములుగ న్యనహారమున నెల కొని యుండుటచే దత్తామ్యమున సంస్కృతశబ్దముగు 'అనేక' అనుదానిని గూడ నొపవిభక్తికముగ నేడు తెనుగువారు వ్యవహరించుచు 'అనేకంటికి' అనుచున్నారు. ఈ రూపమాధునిక గ్రంథములందు కానవచ్చుచున్నది. వ్యావహారికభాషలో వ్రాయబడిన కొన్ని ప్రాచీనగ్రంథములందును నీ రూపము గాన్పించుచున్నది.

మహద్వాచక సర్వనామ పదములలో తొలుత నమహద్వాచకమయిన 'ఒకడు' అనునది మహద్వాచకపద మయినపిదప 'ఒకరుడు' అను మహద్వాచకపదము షష్ఠీరూపముగు 'ఒకరు' అనునది బహువచన రూపముగ నిలిచినప్పు డది యాపవిభక్తికముగ వాడుకయందు నిలిచినది: ఒకరిని, ఒకరికి, మొద. కాని, తృతీయా సప్తములందు దీనిపై 'అన్' అనిరాదు. ఇద్దఱు, ఇరువురు, అందఱు, కొందఱు మొదలగు మహద్వాచక పదముల ప్రథమేతర విభక్తులపై తొలుత 'ఇ' వర్ణముచేరుచుండుట లేదేమో. కాని, పిల్లలమఱికిపిన వీరభద్రుని కాలమునాటి కీ 'ఇ' వర్ణ మిశబ్దములపైఁ బ్రథమేతర విభక్తులందు స్థిరపడిన దనుటకు "దనుజుఁబరిమార్చి యందఱి, కిని దానవబాధఁ దీర్చి-కృతకృత్యుండై" అను శకుంతలాపరిణయ ప్రయోగ మాధారముగా నున్నది. అంతకుఁ బూర్వమందును నెంతో కాలమునుండియు శిష్టన్యనహారమున నది యుండకుండినచో గ్రంథముల కెక్కుట సంభవింపదు. ఇద్దఱకు, మువ్వరికు, అందఱకు మొదలగు రూపములతోఁబాటు 'ఇద్దఱికి, ముగ్గురికి, అందఱికి' మొదలగు రూపములును గ్రంథములందు చేరినవి, అందుమొదటికి

కేవల గ్రాంథికములు; వ్యవహార భ్రష్టములు; రౌఢవని గ్రంథములందును శిష్ట వ్యవహారమునందును నున్నవి.

(15) సంఖ్యావాచకములు కాని తక్కిన సర్వనామములలో మహతీత రామహద్వాచకములగు అది, ఇది, ఏది, అనునవి యాపవిభక్తికము: ద్వి. దానిన్, తృ. దానన్, ష. దాని, స. దానన్. - 'వారు' శబ్దముపైఁ బ్రథమేతరవిభక్తులం దిత్వము చేరును: వారికి, వారిచే మొద. ఈరూప సామ్యముచేతనే 'ఇద్దరికి, అందరికి' మొదలయిన రూపములు ప్రచారములోనికి వచ్చినవి. 'అవి, ఇవి, ఏవి' యను నమహద్వాచక శబ్దముల మీఁదను 'టి' వర్ణము చేరి 'వాటి, వీటి, వేటి' అను రూపము లర్వాచీనకాలపు గ్రంథములందు ప్రయుక్తములై యున్నవి. ఇవి వ్యవహారమునఁ జిరకాలమునుండియుఁ గలవు, ఈ 'టి' వర్ణము ద్రావిడ సంప్రదాయము ననుసరించి వచ్చినది. అరవము: ప్ర. అవై; (తె. అవి) ద్వి. అవత్తై = అవత్తై = అవత్తై (తె. ప్రాచీనము: వానిన్; ప్రాచీనకాలము నుండియు మాండలికము, అర్వాచీనకాలమున గ్రాంథికము కూడను: వాటిని); ష. అవత్తుక్కు = అవత్తుక్కు = అవత్తుక్కు (తె. రాయలసీమ వ్యవహారము: అవిటికి, ఇవిటికి, ఎవిటికి; ఇతర మండలములందు 'వాటి'కి; ఇది అర్వాచీనకాలమున గ్రాంథికముకూడను; - వానికి అనునది ప్రాచీనరూపము*); మొద. కాని, యిందొక విశేషమున్నది; తృతీయా సప్తములందు వీనికి 'వానన్, వీనన్, వేనన్' అను రూపములుండఁగా 'వాటన్, వీటన్, వేటన్, అను రూపములు మాత్రము కలుగలేదు.

'వీటి'లో అరసున్న యుండవలయునేమో తెలియదు. అప్పకవి "వీటిలోపల నొక మూఁటిచే నడిలేని హీనపాదము ముందు గానఁబడును" అని తన ఛందోగ్రంథమునఁ (IV. 270) బ్రయోగించినాడు. దీనినిబట్టి యిం దరసున్నయుండవలెనని తోచుచున్నది. అప్పుడు 'వీనిటి' అనురూపము నూహించుకొనవలసి యుండును. "వీటి సాటిని మేచి నీబోటి బోటి" (ఉషాక. III. 52) ఇచ్చట 'బోటి'లోనరసున్నయుండవలసినచో 'వీటి'లోఁ గూడ నుండవలెను.

బౌపవిభక్తిక శబ్దములకుఁ బ్రథమేతర విభక్తులందు గలుగు రూపము లీక్రింద వివరింపఁబడుచున్నవి:

1. (అ) 'తూఁటి' మొదలగువాని కిత్వంబగును: తూఁటు - తూఁటి; కుంటు - కుంటి; గంటు - గంటి; చోటు - చోటి; అచ్చటు, ఇచ్చటు, ఎచ్చటు - అచ్చటి, ఇచ్చటి, ఎచ్చటి; అదను - అదని; గూను - గూని; చేను - చేని; జీను - జీని; మేను - మేని; మ్రాను - మ్రాని; లోను - లోని; వలను -

వలని; నడుము - నడిమి; ఊరు - ఊరి; తేరు - తేరి; కోరు = భాగము - కోరి; పేరు - పేరి; వేరు - వేరి; ఆ (ఈ, ఏ) వల - అ (ఈ, ఏ) వలి; కడలు - కడలి; కాలు - కాలి; చాలు - చాలి; చూలు - చూలి; పాలు = భాగము - పాలి; మేలు - మేలి; వ్రేలు - వ్రేలి. (ఆ) పేరు, వేలు లపై 'ఇటి', 'ఇంటి' అను నవికూడఁ జేరును: పేరి, పేరిటి, పేరింటి; వేలు, వేటిటి, వేటింటి.

2. -డ, -ండి, -డి, -ఁడు, -ండు - -డు, -లు, అను వర్ణము లంతమందు గల యాపవిభక్తిక శబ్దములకుఁ బ్రథమేతర విభక్తుల ప్రాతిపదికమున 'డ, ట' లకు 'ట' కార మాదేశము కాఁగా, దానిపై 'ఇ' వర్ణము చేరును; తక్కెడ - తక్కెటి; రేగ (వ)డ - రేపటి; కొండి - కొంటి; రొండ్లి - రొంటి; అంగడి - అంగటి; కావడి - కావటి; గొంగడి - గొంగటి; లేడి - లేటి; ఒకఁడు - ఒకటి; గూఁడు - గూఁటి; తూఁడు - తూఁటి; నాఁడు - నాటి; నేఁడు - నేటి; ఒండు - ఒంటి; పండు - పంటి; పుండు - పుంటి; రొండు - రొంటి; చుండు - చుంటి; (రాతి) గుండు - గుంటి?; (బోడి) గుండు - (బోడి) గుంటి (?); తుండు - తుంటి (?); అంకుడు - అంకుటి; కుంకుడు - కుంకుటి; కూడు - కూటి; కొఱుడు - కొఱుటి; (మంచము) కోడు - కోటి, చవుడు - చవిటి, జల్లేడు - జల్లేటి; తంగేడు - తంగేటి; తగడు - తగటి; తవుడు - తవిటి; తాడు - తాటి; తొగడు - తొగటి; తోడు - తోటి; (అధునికము); త్రాడు - త్రాటి; బలుద్రాటన్ (భా. విరా. I. 275); మొలత్రాటన్ (హరి. ఉ. III. 16); దామెనత్రాటన్ (హరిపు. V. 243); నేరేడు - నేరేటి; పాడు - పాటి వంకాయల పాటన్ (S. I. I. VI. 120); పెరడు, పెరటి, బీడు - బీటి; వీడు - వీటి; ఏలు - ఏటి; మాలు - మాటి; కోనేలు - కోనేటి. - 'నూలు' పదము శకటరేఫమునకు 'ట' కారాదేశమును దానిపై నిత్యమును గలుగును: నూటి. ఒకప్పు డాశకటరేఫముమీద 'ఇటి, ఇంటి' అనునవి పర్యాయమునఁ జేరును; నూటిటి (-ంటి.)

3. రు, లు, వర్ణము లంతమందుగల కొన్ని శబ్దములపై ఇ వర్ణముచేరి యొకరూపమును, ర, ల లకు టకారమాదేశము యొకరూపమును గాన వచ్చుచున్నది. వీనిలో 'ఇ' వర్ణముచేరిన రూపములు ప్రాచీనములును, 'ట' కారమాదేశమున రూపము లర్వాచీనములునై యుండును. లేదా, అవి మాండలిక రూపభేదములయినఁ గావచ్చును. ర, ల లకు డకారము కొన్ని మండలములందు వినఁబడుచుండుటచే నామండలములందు 'డ'కారమునకు విశేషణత్వమునఁ బరుషోచ్ఛారణము గలిగి 'ట'కారముగ మాఱియుండును. రేఫముపై నిత్యము చేరునప్పుడు దానికి ద్విత్యము కలిగియైనను 'ట'కారో

చ్చారణమేర్పడి యుండును. ఉదా: ఎదురు-ఎదిరి, ఎదుటి; నీరు-నీరి, నీటి; నోరు-నోరి, నోటి; గోరు-గోరి, గోటి; నొసలు-నొసలి, నొసటి; మొదలు-మొదలి (మొదలిటి, -ంటి, మొదటి); తోలు-తోలి, తోటి.

4. -న్న అంతమందుగల యాపవిభక్తికశబ్దము లితరద్రావిడభాషల యందు ణకారాంతములు. కన్న-అర. కన్న. కణ్, కణ్ణ; మన్న-అర.కన్న. మణ్ మొద. ఈ-‘ణ్ణ’ వై ‘ఇ’కారము చేరునప్పుడు ‘ణ్ణి’ అని యేర్పడి, పరమందున్న ణకారమునకు మాత్రము పరుషోచ్చారణము గలిగి ‘ణ్ణి’ అని యేర్పడినది: కన్న-కంటి; జన్న - జంటి; మిన్న-మింటి; విన్న-వింటి. ‘వెన్న’ పదమునకు సప్తమీరూపమగు ‘వెంటన్’ అనునది మాత్రమున్నది.

-ల్లు అంతమందుగల యాపవిభక్తికశబ్దములు కన్నడమున ‘ళ’కారాంతములు. ఈ ‘ళ’కారమునకు ‘ణ’కారాదేశమును, పరమందలి ణకారమునకుఁ బరుషత్వమును గలిగి, దానిపైఁ జేరిన యిత్వముతో-ంటి తోడి రూపము లేర్పడినవి. లేదా, లకారమునకు నకారాదేశమును, నకారమునకు మూర్ధన్యోచ్చారణమును గలిగియైనను నిట్టి రూపులేర్పడి యుండవచ్చును: ఇల్లు (కూయి: ఇడ్డు=ఇండు); చూ. బహు. ఇండులు), ఇంటి; ముల్లు (కన్న. ముళ్) ముంటి; కల్లు=తాయి-కంటి; పల్లు=దంతము-పంటి; పనసపంటి చందమున (భా.స్త్రీ. I. 47); పంటికొద్దిని’ (రాధానూ. II. పు. 18); విల్లు (కన్న. బిళ్) వింటి.

5. ప్రొద్దు, ఏమి, వేయి, రేయి, అను పదములపై వైకల్పికముగ ‘టి’ వర్ణ మాగమముగాఁజేరును: ఎల్లిప్రొద్దున (భా. భీష్మ. II. 252); ప్రొద్దుటి, ఏమిటి; వేయిటి, రేయిటి.

6. చేదు శబ్దము తుదిదకారమునకుఁ బ్రథమేతరవిభక్తులందు పరుషత్వముకలిగి ‘త’కారమగును. చేతి.

7. -యి వర్ణాంతములగు నాపవిభక్తికశబ్దములపై ‘తి’ వర్ణముచేరును; అప్పుడు యి వర్ణములోపించును: చేయి-చేతి; దా (డా)యి - దా(డా)తి; నూయి-నూతి; వీయి-వీతి; తాయి-తాతి.

8. ‘ఱ్ఱ’ అంతమందుగల శబ్దములపై ‘ఇ’వర్ణము చేరునప్పుడు దాని ద్రావిడోచ్చారణమగు ‘త్తు’ అనుదానియందు వర్ణవ్యత్యయము గలిగి ‘ర్తు’ అని యేర్పడఁగా, దానిపై ‘ఇ’ వర్ణముచేరి- ‘ర్తి’ తోడి రూపములు కలిగినవి: అఱ్ఱ-అర్తి; కఱ్ఱ-కర్తి; కుఱ్ఱ-కుర్తి; కొఱ్ఱ-కొర్తి; గొఱ్ఱ-గొర్తి; పఱ్ఱ-పర్తి మఱ్ఱ-మర్తి; మిఱ్ఱ-మిర్తి; వఱ్ఱ-వర్తి.

9. బౌపవిభక్తికములగు 'లి' వర్ణాంత పదములందలి తుది యత్వము బౌపవిభక్తిక ఇ వర్ణమేయైనను, నట్టిపక్షిరూపములు తెలుగునందు ప్రాప్తమైనవచనమున నెలకొన్నవి. కావున వాని పక్షియందు 'ల' కారమునకు 'ట' కారము మాత్ర మాదేశమయి, పూర్వ మౌపవిభక్తికపదము యందుండిన యత్వ మట్లే నిలుచును: నాఁగలి-నాఁగటి; తిరుగలి-తిరుగటి ముది. తొల్లి' పదము కూడనిట్టిదే; దీనికి 'తొంటి, తొల్లిటి (-ంటి)' అనునవి పక్షిరూపములు.

10. (i) రెండు, మూడు, పదముల డకారమునకు టకార మాదేశ మగును: రెంటి, మూటి;-వానిపై 'టి' వర్ణ మౌగమముగాఁ జేరును; అప్పు డాశబ్దములపై మొదట ఇవర్ణముకూడఁజేరును: రెండిటి, మూడిటి. ఈ రూపములలో టి వర్ణము పూర్ణానుస్వార పూర్వముగను నుండును: రెండింటి, మూడింటి. 'ఒకడు' లోని డకారమునకు టకార మాదేశమయి బౌసమీక్షాద నివర్ణముచేరును. ఇట్లేర్పడిన 'టి' వర్ణము పూర్ణానుస్వారపు వర్ణముగూడ నగును: ఒకటి, ఒకంటి. (ii). నాలుగు, ఏను, ఐదు, ఆలు, ఏడు పదములపైఁ బర్యాయమున-ఇటి, -ఇంటి అనునవి చేరును: నాలుగిటి (-ంటి), ఏనిటి (-ంటి), ఐటిటి (-ంటి), ఆటిటి (-ంటి), ఏడిటి (-ంటి.) iii. ఎనిమిది, తొమ్మిది, పది, అన్ని, ఇన్ని, ఎన్ని, కొన్ని అనువానిపై -టి, -ంటి, అనునవి చేరును: ఎనిమిదిటి (-ంటి), తొమ్మిదిటి (-ంటి), పదిటి (-ంటి), అ (ఇ, ఎ) కొన్నిటి (-ంటి); కాని, 'కొన్ని నడిగితి' (భాగ. II. 261.)

11. మొదలు, పగలు, పదములపై 'ఇ' వర్ణము మాత్రము చేరును: మొదలి. పగలి; మొదలి నాలవుపాలు (భా. శాంతి. V. 136); మొదలిరాజు: (భా. కర్ణ. II. 397); ఒకప్పుడు వానిపై 'ఇటి, ఇంటి,' అనునవియునుఁ జేరును. మొదలింటనుండియున్ (భా. విరా. II. 169), మొదలిటి (భా. విరా I. 179) మొదలింటి, పగలిటి (-ంటి); ఈ పదములతుది 'ల' కారమునకు 'ట' కార మాదేశము కాఁగా నారూపములపై 'ఇ' వర్ణము చేరుట యాధునికము: మొదటి, పగటి.

12. (అ) క్రిందు, మీఁదు, ముందు, తేపు, రేపు, మాపు, నునుపు, సేపు అనుపదములపై 'టి' వర్ణ మౌగమముగాఁ జేరును; చేరుచో వాని యత్వమున కత్వము వచ్చును: క్రిందటి, మీఁదటి. ముందటి, తేపటి, రేపటి, మాపటి, మునుపటి, సేపటి; 'మీఁదటికీడదియేమి వ్రట్టునో' (భాస్కర. యు. 1730); మాపటి నీడ (దేవకీనం. శత. 73); 'సేపు' పదముతోలుత ననౌపవిభక్తి కము. క్రిందు, మీఁదులపై ఇవర్ణము కూడఁజేరును: క్రింది, మీఁది. 'మున్ను' పై 'ఇటి' మాత్రముచేరును: మున్నిటి. (మున్నటనుండి ?)

(అ) అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు, ల డకారమునకు టకారాదేశమును, దానిపై ఇవర్ణమును జేరును; చేరుచో 'పు' మీఁది యుత్వమున కత్వము వచ్చును: అ (ఇ, ఎ) ప్పటి.

13. అంత, ఇంత, ఎంతలపై టి వర్ణము నన్నయకాలమునఁ జేరుట లేదు. తరువాతికాలమునఁ వైకల్పికముగఁ జేరుచువచ్చెను. అ (ఇ, ఎ)ంతటి. ఈ టి-వర్ణమా శబ్దముల పూర్వానన్ధయందుండిన అంతలు, ఇంతలు, ఎంతలు, ల తుది 'ల' కారమునకు 'ట' కార మాదేశముకాఁగాఁ గలిగినది. ఇట్లే, తొలుత, వెనుక, పిదప, లపై 'టి' వర్ణముచేరి 'తొలుతటి, వెనుకటి, పిదపటి, అను రూపములు కలుగుటకు 'తొలుతల్, వెనుకల్, పిదపల్' మొదలగునవి వానికిఁ బూర్వ రూపములగుటయే కారణము: అంత వా రెందు నెవ్వరులేరు (భా. ఉద్యో. IV. 258); ఇంత వెట్టివారునుగలరు (భా. ఉద్యో. IV. 377); అంతం తటన్=అంతంతదూరమున (భా. అర. VII. 16); ఎంతటివెద్ద (భా. విరా. I. 21); ఒక యింతటిలోన (భా. విరా. I. 21.); ఇంతటిపనులకుఁ జాలితమి (భా. భీష్మ. III. 437); ఎంతటిపని, భా. అర. VI. 94; ఉద్యో. IV. 386); మాది పిదపటిపట్టి (భా. కర్ణ. II. 378.) ఈయంతటన్ (హరి. పూ. VII. 133.)

14. అనేకములైన తెనుఁగుపదము లొకానొకప్పు డౌపవిభక్తిములై యుండును. వానిపై ఇత్వముచేరి వస్తీరూపము లేర్పడుచుండును. కాని, యీ యివర్ణము చేరిన రూపములే ప్రథమైకవచనమున స్థిరపడిన నాటనుండియు ననౌపవిభక్తికములు కాఁజొచ్చినవి. అట్టివానికిఁ గొన్ని యుదాహరణములు మాత్ర మిచటఁ జేర్పఁబడుచున్నది. చెనఁటి (*చెనఁడు), చెన్నటిపల్కులు (భా. కర్ణ. I. 125); తేఁటి (తేలు) (భాగవ. VIII. 31); తుంటి (*తుండు); వెంటి (*వెండు); అర (-నఁటి) (*అరఁడు) (భార. స్త్రీ. I. 32; S I. I. VI. 932), అవిటి (అవుడు), ఇం (ఈఁ) జేటి (*ఇం (ఈఁ) జేడు), ఒకటి (ఒకఁడు), కఱిటి (*కఱిడు), కుంటి (కుంటు), చింగోటి (*చింగోడు), చిల్లోటి (*చిల్లోడు), చీఁకటి (*చీఁకల్ చూ. చిమ్మ (చీఁకటి), (చీఁకటి) (చిమ్మంధకారము), చక్కటి (*చక్కల్) చక్కటితోడి బవరంబు (భార. సా. I. 24); తరిటి (*తరుడు), పాటి (పాడు), బోఁటి (పోలు), వ్రే (వే) కటి (*వ్రేకల్), రేగ (-వ) డి, (రేగ (వ) డ), కాఁడి (*కాడ), చూఁడి (చూలు), తాఁడి (తాఁడు), పాఁడి (పాలు=క్షీరము), వాఁడి (వాలు), నొప్పి (నోపు, నొప్పు,* నొప్పు), పుప్పి (పుప్పు), అల్లరి (అల్లర), ఆలి (ఆలు), తొల్లి (తొల్), నొవ్వి (నొవ్వు), తొట్టి (తొట్ట), వెట్టి (వెట P), మొదలయినవి.

15. (అ) కొన్ని యౌపవిభక్తిక పదములందలి తుది ద్విత్వము లోపించును. అట్టి లోపమునొందిన రూపము లౌపవిభక్తికములు కావు : కన్ను—కంటి (కను—?); విల్లు—వింటి (విలు—?); మొదలయినవి.

(ఆ) కొన్ని యౌపవిభక్తిక పదముల యాది దీర్ఘము ప్రాస్థమయి తుది వర్ణమునకు ద్విత్వము గలుగఁగా నేర్పడిన రూపము లౌపవిభక్తికములు కావు : గోయి-గోతి (గొయ్యి—?), నూయి-నూతి (నుయ్యి—?), మొదలయినవి.

16. బౌపవిభక్తికముల తృతీయా సప్తమీ విభక్తులకు “అను” అను నాదేశము బహుళమని యభిప్రాయపడుచు నేటి వైయాకరణులు కొందఱు ‘గోరిచేతను, గోరను; ఊరియందు, ఊరను; గొడ్డటితోన, గొడ్డటన’ అనునీతి రెండు రూపములు నుండవచ్చునని తెలుపుచున్నారు. ‘గోరిచేతను, ఊరియందు, గొడ్డటితో’ మొదలగు రూపములు కృతకములు. అట్టివి గ్రాంథికములు కావు; వ్యవహారమున వినబడవు; వ్యవహారమున గోరుతో; ఊర్లో (=ఊరులో), ఊల్లో; గొడ్డలితో, అనియే వినబడుచున్నవి. —‘గో’ అను ప్రత్యయము చేరునప్పుడు మాత్రము ‘నోటిలో (నోట్లో) ^{గోటిలో} (తోట్లో), మొదలగు నుడికారము గలదు. ఇట్లే, చేతితో, నోటితో మొదలగు రూపములు నున్నవి. నేటి వ్యవహారమున నీ విషయమునఁ జాల తబ్బిబ్బులు గలిగినవి. కావున, నీవిషయమును వ్యవహారము ననుసరించియే తెలిసికొనవలెను. ‘నేటి యెల్లింటిలోపల (భాగ. * I. 1593); నేటి యెల్లింటిలోనన (భార. విరా. V. 301); గూటిలోన్ (భాగ. VII. 63); పాకనాటిలో (భార. అర. VII. 469); కొలసలోనన్ (భార. అను. I. 224); మాణికము పేరితో (S. I. I. IV. 700); పాలమున్నీటి లోపల (భాగ. VIII. 176); తంత్రి పాలుండను పేరితోడ (భార. విరా. I. 100.); మొడ్పుఁ గేలితోన్ (భా. అను. IV. 443).

తెనుఁగునందలి యౌపవిభక్తి కానౌపవిభక్తిక విభాగ మొకమార్గ మనుసరించలేదు. ఏకవర్ణాంతములగు శబ్దములే కొన్ని యౌపవిభక్తికములు గను గొన్ని యనౌపవిభక్తికములుగను నున్నవి. ‘చోటు’ బౌపవిభక్తికము, కాని, ఆటు, ఈటు, ఊటు, ఏటు, కీటు, చేటు, నీటు, పేటు, పోటు, బేటు, రోటు, లోటు, వాటు మున్నగునవికావు; ‘అక్కడ’ తోలుత నౌపవిభక్తికము కాకపోయినను దరువాతికాలమున నైనది; కాని, దాని సామ్యమునఁ దక్కిన డవర్ణాంతపదము, లౌపవిభక్తికములు కాలేదు; కొండి-కొంటి; రొండి-రొంటి-అయినట్లు, తిండి-తింటి, బండి-బంటి మొదలగు రూపములు సిద్ధింపవు. అంగడి-అంగటి అయినట్లు అడజడి, ఆఱడి, ఉమ్మడి, ఊడి,

వైడి, మొదలగునవికావు; పండు-పంటి, పుండు-పుంటి, యైనట్లు బొండు-బొంటి, బెండు-బెంటి, అనికావు; అంకుడు-అంకుటి, కుంకుడు-కుంకుటియైనట్లు గోడు-గోటి, చీడు-చీటి, బేడు-బేటి, యని కావు; కరుడు-కరుటి; కరడు-కరటి యగునేమో; క్రిందు-క్రింది, క్రిందటి, అయినట్లు కందు, విందులు మార్పులఁ జెందవు; ముందు-ముందటి యగునుగాని 'ముంది' యనికాదు; ప్రొద్దు-ప్రొద్దుటియైనట్లు, గుద్దు-గుద్దుటి కాదు; తిన్న-తిన్నటి; నున్న-నున్నటి యైనట్లు దున్న-దున్నటి కాదు; అన్ను, చెన్ను, తెన్ను, పన్ను, పొన్నులు కన్ను, జన్ను, మన్ను, మిన్ను, విన్ను, వెన్నులవలె నౌపవిభక్తికములు కావు; మున్ను-మున్నిటి యగునుగాని 'ముంటి' కాదు; చేయి-చేతి; నూయి-నూతి; తాయి-తాతి; వాయి-వాతి యైనట్లు కూయి, డాయి, ప్రాయి, వ్రాయి, అనునవి కూతి, డాతి, ప్రాతి, వ్రాతి యను రూపముల నొందవు. కాను, వీను లు చేను, మేను, మ్రాను, లోను ల వంటివికావు; తూపు, పోపులు, మాపు, తేపు, సేపులవంటివికావు. 'అదరు' 'ఎదురు' వంటిది కాదు; ఆవల, ఈవల, ఏవల, ఆతల, ఈతల, ఏతల లవలె ఊయల, కోయిల, మున్నగునవి యౌపవిభక్తికములు కావు; అంగిలి, ఆఁకలి, మున్నగువానివలె అంకిలి, ఆలి, కడలి, కూలి మున్నగువానిపై నుపవిభక్తులు చేరవు. ఒడలు, కడలులపై నిత్యముచేరునట్లు అరలు, ఇరులు, కోలు మున్నగువానిపైఁ జేరదు; ఇల్లు, కల్లు, ముల్లులవలె చెల్లు, చొల్లు, జొల్లు, పిల్లు, పుల్లు, పొల్లులు చెంటి, చొంటి, జొంటి, పింటి, పుంటి, పొంటి, అను రూపములను దాల్చువు.

ఇట్లుండఁగా నేవియౌపవిభక్తికములూ, యేవి యౌప విభక్తికములూ తెలిసికొనుటకు ముఖ్యముగ వ్యవహారమును, గ్రంథములందలి ప్రయోగ ములును బ్రమాణమగుచున్నవి. గ్రంథములం దొకకాలమున నౌపవిభక్తికములుగఁ గాన్పించుచున్న వింకొకకాలమున నౌపవిభక్తికము లగు చున్నవి. తరువాతి కాలమున నౌపవిభక్తికానౌపవిభక్తిక రూపములు రెండును గాన్పించుచున్నవి. రెండును నేకకాలమున నున్నప్పుడు కించి దర్శ భేదములతో వ్యవహారమున నెలకొనుచున్నవి. కవులుమాత్రము వాని కర్థ భేదమును బాటింపక యభేచ్ఛముగ వాడుకొని యున్నారు.

ఉపవిభక్తులు విభక్తి ప్రత్యయములను జేర్చికొనుటకు శబ్దములతోఁ గలియుచున్నను, నట్టి యుపవిభక్తులు చేరిన రూపములపై నన్నివిభక్తి ప్రత్యయములును జేరి యుండనక్కఱలేదు; ముఖ్యముగ నీ యుపవిభక్తులు విశేష్యములనుండి విశేషణముల నేర్పఱుచుటకుఁ జేరినవనియు, నట్టి రూప ములను గావలసినచో విభక్తి ప్రత్యయములను జేర్చికొనుటకుఁ బ్రాతిపదిక ములుగ నుపయోగించు కొనవచ్చుననియుఁ జెప్పవలసియున్నది.

బౌద్ధవిభక్తికములు.

1. నన్నయభారతమున నున్న యీక్రిందిపదములు దగువాని కాలమున నౌపవిభక్తికములుగ నిలిచినవి:

ఇ.

ఎక్కడ - (కళా. IV. 144) ఎక్కడిది (పాండు V. 107); ఎక్కడికి. (శకుం. పరి. II. పు. 32) ఇక్కడికి; ఎదురు (శకుం. పరి. I. పు. 8.) ఎదిరికి; (కళా. II. 41) పోరు-(నిర్వ. III. 15, 95), పోరికి; (నిర్వ. V. 27) సోరిలో; నిర్వ. II. 11 (పోరకా;) VII. 20; రామాభ్యు. VIII. 18; దశావ. పు. 190; (మీఁడు)-(నిర్వ. VI. 90) మీఁదనొ, (నిర్వ. VI. 42, ప్రభా II. 81) మీఁదికి, (దశావ. పు. 62,) మొదలికి;-చోటు-చోటనొ (నిర్వ I. 44, 47. II. 56; వరాహ. 143; పాండు. II. 4, 153, III. 100, IV. 81; III. 153(10), 150. ప్రభా. I. 132; చోటికి(నిర్వ V. 59, 137, VI. 59; హరి. పూ. VIII. పు. 189, శకుం. పరి. III. 48; పాండు. II. 126, V. 21, ప్రభు II. 42.) కేలు (నర్వచూ. II. 71); ముందట = ముందటనొ? (నిర్వ. II. 41, 21. నిర్వ. V. 59; IV. 38, 155, పాండు. II. 179, ముందట (హరి. పుం. VIII. 192; కళా I. 181; ప్రభా, II. 42, (పాటు-అప్పాటనొ, భా. విరా. I. 74 V. 10); ఏపాటనై ననొ (భా. విరా. I. 79); నేఁడు-పాండు. IV. 61 నేఁటన పండు-(పాండు. V. 230 పంటికి; (ఉ. రా. పు. 104) ఆఁటలి; (పాండు. III 156) ఆఁటలనొ; లేడి (పాండు. I. 126. III. 131) లేడి; (మను VI. 75 రా. పు. 72; వరాహ. III. 33.)

అప్పటంగోలె (భా. ఆది. VI. 192); అప్పటికి (భా. ఆది. III. 268; S. I. I. VI. 1323); అప్పడు (నిర్వ. V. 124) అప్పటికి; (నరహ. II. 86); అప్పటప్పటికి (భాగ. VI. 39); అప్పటికప్పుటికి (భా. అను. I. 28; ఆశ్ర. I. 157; భాగవ. VIII. 210); ఇప్పుడు—ఇప్పటిభంగిని (భా. విరా. I. 148); ఏఱు—(మను. V. 71, నరహ II. 53); పిఱికిలి—(నరహ. VII. 59); ఎప్పుడు—(ప్రభా. V. 52, II. 55); ఎప్పుడి (భా. విరా. III. 55; ద్రోణ. I. 14).

ఏమి—(హరి. పూ. IX. పు. 212); మాకేమిటగడను (భార. e V. 115.)

కన్ను—(నిర్వ. VI. 80,) కంటి తెప్ప (హరి. ఉ. VII. 86.)

చన్ను—(పాండు. I. 136)

మిన్ను—(ప్రభు II. 31, 82; V. 216 శకుం. పరి. పు. 24.)

పాలు—(హరి. పూ. IV. పు. 82) పాలికి

2. అచ్చోటు, ఇచ్చోటు, ఎచ్చోటు, అనునవి * అచ్చ(చ)టు, *ఇచ్చ(చ)టు, * ఎచ్చ(చ)టు లుగాఁగూడ మొదటినుండియుఁ గాన్పించు చున్నవి.

అచ్చటి (ప్రభా. I. 100; II. 24, 123; IV. 14, 37, 52, 67); అచ్చటికి (భార. ఆది. VI. 297); అచ్చటన్ (భార. ఆది. III. 106; ఆది VI. 30, 85); అచటికి (భార. విరా. II. 91, V. 317; శల్య. II. 29); అచటన్ (భార. అను. IV. 438), అచటనచట (భార. శాంతి. II. 91); అచటి (భార. ఆది. III. 151. ఉద్యో. IV. 6); ఇచట, ఇచటన్ (భార. విరా. II. 30. భార. ఆర. V. 148); ఇచ్చటన్ (భార. ద్రోణ. I. 40; ఆది. IV. 26, శాంతి. VI. 219); ఇచ్చటికి (భార. శాంతి. ఆర. VII. 23; III. 502); ఇచ్చటివి (భార. శాంతి. II. 160); V. 55, 136); ఎచ్చటి (పాండు. III. 24.); ఎచ్చటన్ (భార. విరా. II. 40, శల్య. II. 54); ఇచ్చటచ్చోటన కెచ్చటనైనన్ (భార. విరా. I. 254);

అచ్చటు (భార. ద్రోణ. IV. 76, మాన. I. 80); ఎచటు (భార. విరా. I. 312); ఆపుర మిచ్చటచ్చటను నానల వచ్చితి ?

3. అప్పడు, ఇప్పడు, ఎప్పడు-వీని యశాపవిభక్తికరూపములు అప్పటి, ఇప్పటి, ఎప్పటి, అనునవి. చూ. శకుం. పరి. III. పు. 54 అప్పటఁగోలెను. వీనిని బోలియున్న 'ఉప్పడు' నకు 'ఉప్పటి' యను ఔపవిభక్తికరూపము వ్యవహారమున వినఁబడుచున్నది. 'చచ్చుడు' నకు ఔపవిభక్తికరూపము 'చచ్చుటి' యగునో 'చచ్చటి' యగునో నిర్ణయింపలేము. రెండురూపములును వ్యవహారమున నున్నవి. 'చప్పటి కూర' అనునప్పుడు 'చప్పటి'కి ప్రథమైకవచన రూపమేమో తెలియదు; 'చప్ప' యగునా? 'చప్పడు' ఔపవిభక్తికముకాదు.

4. 'డు' వర్ణాంతములైన యశాపవిభక్తికశబ్దములు :

'తోడు' దీనివై మొదటినుండియు 'ఇ'త్వము మాత్ర ముపవిభక్తి గాఁ జేరుచున్నది. మా మువ్వరతోడి జోడియగు మూర్తి (భార. విరా. I. 185); లోకంబుతోడివారు (భార. విరా. V. 201); శల్యుడు వాసుదేవుతోడి యీసువాడు (భార. ఉద్యో. IV. 221); దయతోడిపాడి (భార. భీష్మ. I. 41, ఆశ్ర. I. 76); తఱ్ఱులతోడిపొత్తు (దాశ. శత. 37);-నేటి వ్యవహారమున 'ఇ' చేరునప్పుడు 'డ'కారము పరుషమగుచున్నది. 'నీతోటి వస్తాను, తోటి కోడలు' మొద. తోటిబాలురతోడ నాటలాడి (రాజగో. శత. 36.)

'నాడు'—'మఱునాడు నాటికిన్' (ఆది. VII. 183); వ్యవహారమున 'నాటి'నాటికి, నానాటికి; నేడు—దీని యశాపవిభక్తికరూపము 'నేటి' (ఉ. మారి. III. 22 లో 'నేడెల్లలోన' అని యున్నది. ఎల్ల నేటిలోన (నిర్వ. V. 108).

దీనికి 'నేటియెల్లిటి (ంటి) లోన,' అనికాని 'నేటు నెల్లిటు (ంటు), అనికాని, 'నేడెల్లిటి (ంటి) లోన' అనికాని, 'నేడెల్లిటు (ంటు)' అనికాని, 'నేటుయెల్లి', అనికాని, 'నేటునెల్లిలోన, నేటి యెల్లిలోన' అనికాని, యన వచ్చునో రాదో నిర్ణయింపలేము. ఇట్లే పాండు. IV. 61 'ఎల్లినేటునవచ్చు' అని యున్నది. దీనికిమాటుగ 'ఎల్లినేడు వచ్చు, ఎల్లిటు (ంటు) నేటువచ్చు, ఎల్లిటు (ంటు) నేడువచ్చు' ఈ మొదలగు రూపములను వాడవచ్చునేమో తెలియదు. ఎల్లిప్రాద్దున(భార. భీష్మ II 252); 'ఎల్లియతనితో'—(నిర్వ. VIII. 28) ఇచ్చట 'ఎల్లి' కళ. వాడెల్లిడుండును; వాడెల్లి నీడనుండును; ఎల్లి పూయెద ఎల్లిబోయెద, ఎల్లిటబోయెద—ఇట్టి ప్రయోగములలో నేవిసాధువులు? ఎల్లుండి యాపవిభక్తికమే; 'ఎల్లుంట' ననవచ్చును (శకు.పరి. III. పు. 56 నేటు తేపటనెల్లి యెల్లుంట.); నేటి యెల్లింటిలోనన్ (భార. విరా. V. 301); నేటి యెల్లింటిలోపల (భాగ. X. I. 1593).

పండు—గ్రంథములలో నిది ఔపవిభక్తికమే కాని వ్యవహారమున నిది యనాపవిభక్తికమైనది. 'పండులో, పండుతో, పండుకంటె. మొద, గ్రంథములందైనను షష్ఠీవిభక్తియందు తప్ప నితర విభక్తులయందును 'పండు' శబ్ద మాపవిభక్తికముగ వాడబడినట్లు కాన్పింపదు.

పదడు—(వరాహ. V. 52) పదటిపాలు; (శాంతి. V.) పదటంగలుపు; పదటంగలిపి (హరి. ఉ. IV. 57); కాని, (పండితా. II) పదడుచేపట్టుడు పసిడి యైనట్లు.

మారేడు—'మారేటికి బలుమా తేటికిజన' (యయా. IV); (సర్వ. మా. II. 41) మారేటి; కాని (ఉ. రా. పు. 104); మారేడుఁ బంటిక్తె.

మూకుడు—(పాండు. IV. 173.) శ్రావమూఁకుటన్; వ్యవహారమున 'మూఁకుటిలో, మూఁకుటితో, మూఁకుటికంటె' మొద. 'మూఁకుటి' అన వచ్చునా?

రేగడ, రేగడి, అని శ. ర. 'రేగడి' ఔపవిభక్తిక రూపమగును. ప్రథమైక వచనరూపము 'రేగడు' కావచ్చునా? 'రేగటి మన్నులు' (మను. IV. 20); వీడు—(ఉ. హరి. 14.); వీటన్.

క్రిందు—దీనిపై కవిశ్రయమువారి గ్రంథములలో 'ఇ'త్వమే యుపవిభక్తిగఁ జేరుచుండెను. తరువాతి కాలమున 'క్రిందటి' యను నాపవిభక్తిక రూపమును నేర్పడినది. కళా. II. 161, 181; కొన్నినాళ్లు క్రిందట; (ప్రభా. IV. 82.) క్రిందటి దినములు ,, (V. 53.) క్రిందటికి; ,, (179)

క్రిందటిగా. గ్రాంథికభాషలో 'క్రింది' 'క్రిందటి' శబ్దము లర్థభేదము లేకుండ వాడబడుచున్నవి. వ్యవహారమున 'క్రింది' స్థలవాచకము, 'క్రిందటి' కాల వాచకము.

పిఱుందు—(భార. ద్రోణ. III. 47. నిర్వ. VII. 76.) పిఱింది; కాని. చూ. (వరాహ. VI 10.) దొడ్డతనము పిఱుందునఁ దాల్చెన్.

తుద (హరి. పూ. VII. పు. 181.) తుదికి.

ప్రాద్దు—(కాశీ. IV. 27. VI. 24.); ప్రాద్దునకు (భోజరా. V. 336) ఎంత ప్రాద్దుకైన; వ్యవహారమున ప్రాద్దుటికి, ప్రాద్దుటితో, మొద.

మీఁదు—(వరాహ. I. 151; V. 126.) మీఁదటి (కళా. III. 85.) మీఁదన్; (పాండు. II. 162, 23) మీఁదటన్; (దశావ. పూ. 44; ప్రభా. II. 53; V. 63 మీఁదట, మీఁదిఁ ప్రభా. IV. 52) అటమీఁదటి. మీఁది, 'మీఁదటి' అనునవి ఏకార్థకములు; వ్యవహారమునను నట్లే.

ముందు—దశావ. పు. 264 ముం, దిరికి (యతి) కక్కుర్తి కావచ్చును. వ్యవహారమున 'ముందిటికి' అని యున్నది.

అదను—మను. V. 96 అదనన్; పూర్వాంధ్రము: అదనున.

పదను—పదనన్ (భార. ఉద్యో. I. 293); పదనికి (భార. ఉద్యో. III. 69.)

మేను—తోలుమేనన్ (భాస్క. యు. 390.) లోను-లోనన్ (భార. భీష్మ II. 17).

కెలను—(నిర్వ. V. 130) కెలనన్; (VI. 139) కెలనికిన్ (భార ఉద్యో. II. 88.) ఉత్తరాంధ్రము: 'కెలనున' అని కూడ.

మాను—మానన్ (భా. విరా. I. 168).

కొలను—(నిర్వ. III. 72) కొలనన్; (భార. ద్రోణ. III. 43) కొలనింద పించెన్; కొలనికిడాసెన్ (భార. అర. VII. 39.); కొలని (భార. అను. III. 222

గవను—కళా. IV. 110 (ఔప); ఉత్తరాంధ్రము: గవనున.

చేను—(చెన్నబ. పు. 22.) చేనికి; (భాగ. V. 123.) చేని.

కన్ను—కన్గంటన్ = చూచి చూచి (భాగ. VIII. 240); కడకఁ చూడ్చి (భార. విరా. II. 118); ఎండకన్ను గానకన్నును నెఱుంగని (భా ఆశ్ర. I. 143.)

మన్ను—నన్నయ: మన్నునన్ (ఆది. V. 236); 'మంటి' కే: వాడియుండునో! కాని (వరాహ. II. 19) మంటన్; ఉ.రా. పు. 28 మంటి

మిన్ను—మింటికిన్ (సాండు. IV. 293); మిన్నునకు (భాగ. X. 253); మింటి కలయంతయు = మిన్ను కలంతమట్టుకు (భార. ద్రోణ. III. 152); మింటి క్రేవన్ (భార. భీష్మ. III. 345); మింటి (శకుం. పరి. II. పు. 24; ప్రభా. V. 216); కాని, మిన్నుఁబ్రాకు (భాగ. III. 1011).

మున్ను—ఈ రూపమును నన్నయ యాపవిభక్తికముగ వాడినట్లు కనబడదు. ‘ముందటన్’ అను ప్రయోగములు అచ్చు ప్రతులలో నున్నవి గాని యవి యన్నియు ‘ముందటన్’ అనియే యుండవలెననుటకు. కాని ‘ముందటి’ (ద. ఇం. శా. V. 65.) ‘ముందిటి, ముందటి’ అని కూడ వాడనచ్చునా? ‘మున్నిటి’ (ప్రభలిం. పు. 129; వృషా. శత. 89).

మేను—ఇది యెప్పుడును నాపవిభక్తికమే. (నిర్వ. VI. 59) మేనన; (మను. VI. 40.) మేనన; (కళా. IV. 162) మేనన; (భాగ I. 100); మఱు మేనన్. ఈ ‘మేను’ శబ్దము నేటి వ్యవహారమున జాలవఱకు లోపించినది. ఈ ‘మేనఁ బ్రాణము లున్నంతవఱకు’ అనుటకు వ్యవహారమున ‘కంఠములో పాణ మున్నంతవఱకు’ అని వాడుదురు.

మును—మునిమాపు (నిర్వ. IX. 84.)

లోను—ఇది యీ రూపముతోఁ బ్రయోగించఁ బడియున్నది: “గుర భివేశంబైన యాలోను నిశ్చింతంబై సతికేలు వట్టుకొని బ్రాచ్చున” (భార. శాంతి. II); “దేవగణమున సురలున్ లోనుగ” (భార. శాంతి VI); ‘ధర్మకోటులన్నియు లోనగు నిర్దగుణ యహింసకు’ (భార. అను. IV); “లోని” (ద. ఇం. శా. IV. 1132, 1208). ‘లో,నికి’ (యతి) (మను. II. 21.)

వలను—నిర్వ. V. 23; హరి. పూ. VII. పు. 172. వలనికి; ‘వలనున’ అని కొన్ని యర్వాచీన ప్రయోగములు కాన్పించుచున్నవి.

చన్ను—(వరాహ. III. 92); చంటిన్; (సాండు. I. 136.) చంటి.

మొన్న—దీనిని నన్నయ వాడలేదు గాని ‘నిన్నటఁగోలె’ (ఆది. VIII. 118) అని వాడియుండుటచే ‘మొన్న’ కూడ నాకాలమున నాప విభక్తికమై యుండును. (సమీ. VII. 146.) ‘మొన్నమాపు’ అని యనాప విభక్తికముగఁ బ్రయోగము. నేటి వ్యవహారమున ‘నిన్న (మొన్న) ఉదయము’ ‘నిన్నటి (మొన్నటి) మాట (వాడు); మొదలగు చోట్ల రెండు విధములుగను వాడుక గలదు.

మాపు—శకుం. పరి. III. పు. 54 నిన్న మాపటఁ గోలె (నిర్వ. VII. 23); మాపటికి (శకుం. పరి. III. 52); మాపటిదాక.

మాపటిలోనన్ (భాస్క.కె. 738); మాపటి (S. I. I. IV. 659)

రేపు—రామాభ్యు. VIII. 135 'రేపటబట్టి' కాని, 'రేపునన్' (హరి. పూ. V. 202.)

తేపు—(శకుం. పరి. III. పు. 56.) 'నేటతేపటన్లై యెల్లుంట. తేపటి (S. I. I. VI. 1022; IV. 659); తేపటనుండి (భాగ. VII. 63.)

సేపు-తేపు, తేపటి యని యున్నప్పుడు సేపు, సేపటి కూడ గావలసి యుండును. కాని ప్రాచీనాంధ్రమున 'సేపు' అనాపవిభక్తిక ముగనే వాడబడి యున్నది. ఈ మాట నన్నయ భారత భాగమునఁ గానరాదు. (నిర్వ. V. 119 సేపునన్; కళా. III. 76 ఇంచుక సేపులోన (,, II. 92; IV. 148.) సేపు నకు; ఉ. రా. I. పు. 26 సేపునకు ఉ. రా. I. పు. 16 సేపునకు (సమీ. V. 107. III.) సేపునకు; భార. భీష్మ. I. 50 అర. V. 394; అశ్వ. II. 89. సేపునకు (ప్రాస) కాని, రంగారా. III. 177 సేపటికి.

తూర్పు—తూర్పుటాను (S. I. I. V. 10.)

రాత్రి—రాత్రిటిఘాప అవసరం (S. I. I. VI. 847.)

నడుము—ఇది యెల్లప్పుడును నాపవిభక్తికమే. (ఆది. VI. 43; ఆర. I. 235; ఆర. II. 190) నడుమన్; (ఆది. II. 26; IV. 203; VI. 73; VIII. 269 నడుమన; I) S. I. I. IV. 102 (నడిమితోంట); (ఉ. హరి. I. 186) నడిమిపని; (కాశీ. I. 90; VII. 186) నడిమికి; V. 104; నడిమి వరాహ. III. 8; XII. 10; నడిమికి; పాండు. II. 222 నడుమన; II. 227 (నడుమన్; ప్రభా. I. 58, 139 నడుమన్; I. 63) నడిమి; (కళా. V. 33; భాగ. I. 73) నడుమన్; శకుం. పరి. II. పు. 32. నడిమియొప్పదము; కాని, కొండలు కవులు దీని న నాపవిభక్తికముగఁ గూడ వాడియున్నారు. ఉ. రా. పు. 112 నడుమునకు; కూచిమంచి తిమ్మకవి 'నడుముకు' అని ప్రయోగించి నాడు. (చూ. చిత్రభా. III. 56.) నడుముకు.

ఏమి—(భార. ద్రోణ. IV. 114) ఏమిటన్; (భార. ద్రోణ. II. 257; V. 105; IV. 88; సర్ప. మా. I. 28; భాగ. IV. 720) ఏమిటియందు; (భార. శల్య. II. 74 ఏమిటివాడవు; (భార. భీష్మ. I. 48 ఏమిటివాడు; కళా. V. 51) ఏమిటికతల్; భార. అర. V. 385 ఏమిటఁగడమ; (భార. అర. VII. 423 అద్దేవుని యస్తమించుటేమిటన్); (భార అశ్వ. II. 185) ఏమిటనై నన్; (భా. విరా. II. 214) ఎప్పుడెయ్యడనేమిట నెట్లు అరయవలసె నమ్మెయి నారయుము.

‘ఏమిటి’ అనునది ‘ఏటి’గ మాత్రీనది:—అనఘ యిది యేటి తపము (ఆది. IV.); ఏటిమాట (అర. IV. 350; ఉద్యో. IV. 377; శాంతి. I. 361); ఏటిది (భార. విరా. III. 225); ఏటికి(భార. అర. V. 385; కర్ణ. II. 72; అను. V. 312 భాగ. 14.)

గ్రంథిక సంప్రదాయము ననుసరించి ‘ఏమిమాట; అదేమిటో; అదేటి; అది యేమిమాటో’ అను వ్యవహార రూపముల కాధారము కనబడదు. కాని, వ్యవహారము తప్పించుకొనరానిది; నేటి కపు లిట్టి ప్రయోగములను దమ గ్రంథములలో జేయుచున్నారు.

రేయి—(హరి. పూ. VIII. పు. 200;) రేయిటనుండి; (భార. సా. I. 228) రేయింటి తెలుగు.

తాయి—(ఆది. VI. 114) తాతిమీదను; కాని (పాండు. V. 212) తాయివంటి.

వాయి—(వరాహ. II. 58) వాతి; వ్యవహారము:నోరూ వాయీలేని వాడు; నా వాతబడ్డాడు.

ఒక్క తరవాయి దొరకొని = ఒక వరుసంబట్టి (హరి. పూ. VII. 81) వఱువాతన్ (హరి.పూ. V. 241); వాతివాడితనము (భాస్క. నుం. 201); నల్లతాతకట్టి (S. I. I. VI. 1142); నేతిపనటులు (హరి. పూ. VI. 22); ముంజేతన్ (భాగ. IV. 140); చేతియేడ్డెట (భార. ద్రోణ. II. 41); చేతి బలుపు (భార. ఉద్యో. IV. 192; ద్రోణ. IV. 9); కత్తివాతియమ్మ(భార. ద్రోణ. III. 223); పులివాతికండ (భార. ద్రోణ. III. 127); పెడందవాతియమ్మ (భార. భీష్మ. III. 39); వెడదవాతి దొడ్డతూపు (భార. భీష్మ. II 49); నూతికప్ప (భార. ఉద్యో. IV. 196); నేతన్ = నేతిలో (భార. అను. V 273.)

రాత్రి—రాత్రింటి (S. I. I. VI. 1118.)

ఎదురు—దీనివైఁ బూర్వకావ్యములం దిత్యము చేరుచుండను. ఈ వాతికాలమున రేఖమునకు బ్రథమేతరవిభక్తులందు ‘ట’ ఆదేశముగ వచ్చెను. (భార.ద్రోణ. IV. 261); నిర్వ. VI. 92, VII. 78; ఉ. హరి. I. 21 కాశీ. VI. 201); ఎదురన్; కాని, (కళా. III. 80) ఎదుటికడుగు వెట్టదయ్యె (III. 109 ఎదుటికి;—వ్యవహారమున ‘ఎదురెదురుగా, ఎదుటివాడు’ మొద నిర్వ. VII. 78 ఎదురెదురన్, ‘ఎదుటెదుటన్’ అని యనవచ్చునా?

ఎసరు—ఇది యాపవిభక్తిక మనుటకు వ్యవహారమే ప్రమాణమనటి పోతలు; ఎసటిలో; మొద. గ్రంథములందు ప్రయోగములు మృములు.

గోరు—‘గోరన్’ (నరాహ. XII. 32) అని పూర్వప్రయోగములు; ‘గోటన్’ అని యర్వాచీన ప్రయోగములు. (రామాభ్యు. VI. 195) గోరునకు . (అనౌప.)

గారు—రాజగారి (వృషా. శత. 100); తల్లిదండ్రులగారికిన్ని (S. I. I. IV. 789); ఓబుళరాజంగారి కొమారుండ్లు (S. I. I. IV. 279); తిరుపణి పిళ్లంగారికి (S. I. I. IV. 282); భక్తునింగారికి (S. I. I. IV. 702); మంచె నంగారిచేత (S. I. I. V. 137) తొగ = కలువ, ఇది శకుం. పరి. II. పు. 32 లో ‘నల్లతొగటచేకు’ అని యశాపవిభక్తికముగాఁ బ్రయోగింపఁబడినది.

కుదురు—కుదుటఁ గూడు వెట్టి కుడుచువారలు (భార. ఉద్యో. II. 93. విరా. V. 403.)

నీరు—దీనిపై ‘ఇ’త్వము చేరుటయే సన్నయభారత సంప్రదాయము. నీరున్=నీటిన్ (భార. అను. I. 255); నీరిలోననుండి (ఆది. V.); నీరిలోను (భార. అను. I. 232); అర్వాచీన ప్రయోగములు : (నిర్వ. VII. 76) మున్నీటన్; (రామాభ్యు. VII. 17) కన్నీటివాన; (భాగ. VIII. 176); పాలమున్నీటిలో పల; (భా. శాంతి. I. 207); నీటివ్రాలు; (భార. ద్యోణ. I. 26) నడునీటన్; (భార. అను. I. 181) మున్నీటి.

తేరు—ప్రాచీనాంధ్రమున నాపవిభక్తికము : తేరునన్, తేరునందు, మొదలగు నాధునిక ప్రయోగములు కానవచ్చుచున్నవి. తేరికూబరము (భార. భీష్మ. III. 97).

నగరు—ఈ పదమే యర్వాచీనమైనట్లు తోచుచున్నది. ఎఱ్ఱాప్రెగడ తొలుత దీనిని వాడినాడు. (హరి. పూ. IX. పు. 208) నగరన్; (మను. IV. 33; V. 54) నగరన్. ఇటీవల ‘నగరున’ అనియుఁ బ్రయోగములు గలవు.

నుదురు—నుదుటన్ (భాగ. VII. 61; భార. ద్యోణ. IV. 47).

నెత్తురు—నన్నయ దీని యశాపవిభక్తిక రూపములను వాడలేదు. (ఉ. హరి. I. 45) నెత్తుటఁ జొత్తిల్లి;—వ్యవహారమున, అనౌప. కూడ, నెత్తురు వరదలు; నెత్తురు వెల్లులు (భార. ద్యోణ. III. 103); నెత్తురుటేలు (భార. ద్యోణ. I. 146); నెత్తురుటేలులు (భార. భీష్మ. III. 225); పెన్నెత్తుటన్ (భార. ద్యోణ. II. 251); నెత్తుటంజొత్తిల్లు (భార. ద్యోణ. II. 137.)

నోరు—దీనిపైఁ జాలకాలమువఱకు నిత్యమే చేరుచుండెను. (ఉ. హరి. III. 52 నోరన్; IV. 263) నోరుసారుండు; (నరాహ. I. 145) నోరిమాట నోరనేయుండంగ; (మను. IV. 98) నోరికి; నోరుప్రేయింతు (భార. ద్యోణ. V. 365); నోరికండ (భార. ద్యోణ. II. 25; భాస్క. యు. 322) నోరికొలఁదుల్

వచరించెను; నోటికి మొదలయిన రూపములును జాలకాలమునుండియు గ్రంథములందున్నవి. తెఱనోటి నరుడు (ఆంధ్రనా. శత. 38).

పేరు = నామము-దీనిపై నెల్లప్పుడును నిత్యమే చేరుచున్నది. తరువాతి కాలమున 'ఇటి' కూడఁ జేరినది. (నరాహ. IX. 99; V. 70) పేరన్;—కాని, (పాండు. II. 156); పేరిటన్ (ప్రభా. I. 54); పేరిటి (భా III. 140); పేరన్; (నశావ. IX. 17) పేరిటి; (పు. 104) పేరు పేరులన్ మాణిక మను పేరితో (S. I. I. IV. 700); మాపేరిటన (S. I. I. V. 834), కృతయ్యగంబను పేరింటి యుత్తమకాలంబు (భార. శాంతి. VI. 410), తంప్రీసాలుండను పేరితోడ (భార. విరా. I. 100).

పోరు—ప్రాచీనాంధ్రమున నౌపవిభక్తికము; పోరికి (భార. ఉద్యో. IV. 206) అర్వాచీనగ్రంథములలో ననౌప విభక్తికముగఁ గూడఁ గాన్పించుచున్నది—వేం. పంచ. పు. 108 (పోరునకు); (సమీ. V. 104) పోరున.

పడుమఱ... పడుమటి (S. I. I. V. 147); పడుమటిజామునకు (భార. అశ్వ. IV. 221); గ్రంథములును వ్యవహారము నిట్లే.

అందఱు—(విష్ణు. పు. III. 10, 84, 104); అందఱి (పునర్వ రూపము అందఱకు).

ఇందఱు—భారతమున ననౌప విభక్తికము. (నరాహ. XI. 5) ఇందఱి! (యతి)—వ్యవహారమున నిత్యము తప్పక చేరును.

కొందఱు—(విష్ణు. పు. V. 41) కొందఱి(పునర్వరూపము: కొందఱకు);

ఏఱు—ఎల్లప్పుడు నౌప విక్తికమే. కాని (ఉ. రా. I. పు I.) : అను. '(యతి ప్రాసస్థానములు)—కక్కూర్తి కావచ్చును; 'కోడటిపాలా' (S. I. I. V. 131). సెలయేటి (భాగ. VIII. 49.)

మాఱు—దీనికి 'మాఱట' అను విశేషణము గలదు; మాఱటచేతు (హరి. పూ. I. 24); మాఱటమూర్తి (భాగ. X. II. 3); అది నిభ రూపముగాదు.

మాఱట రుద్రుడు (భాగ. IV. 107); మాఱట తనువు (భార. ఆ II. 77); మాఱట నోరిదానను (భార. ఉద్యో. III. 107); మాటి మాట్ (భాగ. VI. 39); భార. క్రోణ. II. 13); ముమ్మాటి జలసానము (భా అను. II. 285).

కొందలు—(నరాహ. XI. 130) కొందఱి—చూ. ఇందలు.

ముందలు—‘ముందలు మఱి’ (S. I. I. IV. 667) = ముందటి.

ముందఱ (-ఱు?)—(కాశీ. IV. 288; వరాహ. III. 23) ముందఱికి (యతి), (ప్రభా. II. 29) ముందఱి; (పాండు. IV. 224.) ముందఱికి (యతి); (భాగ. II. 179 III. 169) ముందట; ముందటి దెసను. (భార.ద్రోణ. III. 47).

‘ఇటి కాగిటన్’—(నిర్వ. V. 132) ‘ఇటు’ అను రూపముగలదా? ‘ఇటియు’ లో ‘యు’ లోపించినదా?

అట్టు—దీనికి సప్తమియందు ‘అరతన్’ అని రాఘవపాండవీయములో రూపమున్నది. శ్లేషకు కక్కుర్తి.

ఇట్లే వసుచరిత్రము (I) న ‘కొఱతంబడున్’ అని ‘కొట్టు’ కు సప్తమి యందు శ్లేష కక్కుర్తి; ‘అటుతి తులసిపూసలు’ (భాస్క. బాల. 75); ‘పన్నం బఱితి’ (S. I. I. V. 147); ‘వెలుదుఱితిన్’ (‘వెలుదుఱుతన్’ అనుటకు — S. I. I. V. 151); గంగకలుత (S. I. I. IV. 662); పట్టు—పఱదన్ (‘తన్’ కాదు—భార. శాంతి. III. 56); మిఱుతన్ (భార. శాంతి. III. 307.)

వెనుకల (వరాహ. VI. 31) వెనుకటి; ప్రభులిం. పు. 145. వెనుకటి కన్న.

అవుల—ఔప విభక్తికముగాదు; అవులన్ (భార. శాంతి. V. 395, II. 45.)

ఆవల—(నిర్వ. V. 4.) ఆవలి మోము చేసికొని; అవ్వలన్ (భాగ. I.)

అవ్వల—(భాస్క. యు. 4.) అవ్వలిపని; అవ్వలన్ (భాగ. I. 327); నెవ్వలిసన్న (కుమా. భా. II. 12, 169, 179);

కడపల—(మను. IV. 115) కడపలన్; వ్యవహారమునను గొన్ని గ్రంథములందును కడపటన్ (ఉ. రా. పు. 60).

దాపల—దాపట (భార. భీష్మ. II. 42; అను. II. 310 ద్రోణ. III. 471); దాపలిచేయి (భార. విరా. I. 211); దాపలికొమ్ము (భా. భీష్మ. II. 98);

మునుపల—(వరాహ. IX. 3) మునుపట; (కళా. V. 11, ప్రభా. I. 67) మునుపటి.

‘మోసల’—ఔపవిభక్తికము కాదు. మోసలన్ (భాస్క. బాల. 94);

లోపల—(నిర్వ. VI. 35) లోపలి కొలువున; (భాగ. X. రుక్మి.) లోపలి సౌధంబు; కోటస్థలంబులోపలి యల్ల గొడ్డ గ్రామం (S. I. I. IV. 981); కడుపు లోపలిబిడ్డ (భార. అను. I. 113); నగభలలోపలి (విరా. I. 139); హరవి. III. 7) లోపటి; (ప్రభులిం. పు. 114) లోప, లికి (యతి, ప్రాస.)

వలపల—(ఉ. రా. పు. 168) వలపటనుండి; వలపట (భార. దోగ్రణ. III. 47; విరా. IV. 249; భీష్మ. II. 42 అను. II. 310) వలపలిదిక్కు (భార. విరా. I. 291).

ముంగల—(భాగ. 105, వృషా. శత. 96.) ముంగలన్.

వెలుపల—(వరాహ. XI. 7.) వెలుపటి కొలుపు; (పాండు. III. 150) వెలుపటికి.

మఱును—మఱునునాడు (వేం. పంచ. పు. 106); ‘మఱునల్’కు ‘మఱునటి’ యని వ్యక్తిరూపము.

లివర్ణాంతములు:—ఆకలి (వరాహ. VII. 199); ఆకటిప్రాప్తు (భా. విరా. II. 215); అకంటన్. (XII. 24) కొడవంటన్; (II. 45) కొడవంటి; (కళా. III. 100) కవుంగిట; (భాస్క. నుం. 14 నిర్వ. V. 132) కాంగిటన్; (మను. III. 110) కుఱంగుటన్; (నిర్వ. VII. 83) చంకిటన్;—కాని, (నిర్వ. VII. 86) చంకన్; (ప్రభులిం. పు. 178) చిమ్మిటుండలు (‘చలిమిటుండలు’ అన వచ్చునా?) (మను. III. 75) చెంగటి; (భాగవ. I. 16: శకుంపరి. II. పు 38) చెంగటన్; (ప్రభా. V. 179) చెక్కిటన్; (భాస్క. నుం. 13.) పుడిసిటి లో నన్; (మను. IV. 92) తిరుగలి (తిరుగటన్’ అనవచ్చునా; స్రయోగములు? వ్యవ హారము: తిరుగలి కొట్టుటిక్కు; (భాస్క. బాల. 668) నాంగటన్; (ఉ. హరి. I. 10.) (నాంగటన్; హరి. II. 27.) పుక్కిటి; (భార. శాంతి. III. 209.) పొది గిటన్; ముంగిటి పందిటిరాట; (పాండు. V. 236 ప్రభా. III. 102) మఱునటి; (వరాహ. VIII. 40); రోకంటన్; (ఉ. హరి. I. 64) లోగిటన్; (కళా. VI. 129; నిర్వ. II. 5) వాకిటి; (భార. శాంతి. V. 320 భాస్క. కి. 135) వాకిటికి; (భార. దోగ్రణ. II. 270) వాకిలిఁ బుచ్చుము (పాండు. IV. 233, 242) ముంగిటికిన్; (ప్రభా. IV. 132) నందిట; (దశావ. పు. 277 పరగట) పుక్కిటి సాము (హరి. పు. I. 4); తఱంగలి మెఱుంగులు (భార. విరా. I. 294), పిడికిటి పోటు (భాగ. I. 168); దోయిటన్; (భార. శాంతి. V. 205) ‘పట్టిలి’ బాప నిభక్తికమా? పట్టిటన్ అన వచ్చునా?

లువర్ణాంతములు—కాలు (ఉ. హరి. I. 96) కాలన్—ఎప్పుడును నె పనిభక్తికమే. ఈగకాలియంతయేనియు (భార. శాంతి. II. 335); నలుగాఁ వానన్ (భార. శాంతి. I. 71); నొసలు (దీనికి ‘నొసలి’ పూర్వరూపము; ‘నొసటి’ ఆర్వాచీనరూపము, ఆటపుపాలినమానము (భార. అను. V. 34:) పాలివాఁ (భార. ఆశ్ర. I. 38) పాలికిన్; (భాగ. III. 19) పాలిటి; (భాగ. I. 52: పాండు. III. 138) నొసలిలోపలి; మేలిచీరలు (భార. అను. IV. 359); మే

(ఇదియాపవిభక్తికమే; కాని; (శకుం. పరి. III. పు. 60 భార.అను. IV. 326; మేలునకు), టోలు-టోలన్ (భార. విరా. V. 35; హరి. పు.V. 243); పగలు (నన్నయ: పట్టపగల, సభా. II. 299; తిక్కన: పట్టపగలింటి సూర్యుని పగిది; (ఉ. హరి. I.152) పగటి భానుడు; (భార. సా. I. 146) పగలింటియాహవము; 'పగటి' అర్వాచీన రూపము: (దశావ. పు. 127) పగలిట; పట్టపగలింటి సూర్యుని పగిది (భార. కర్ణ. III. 18); మొదలు-పూర్వపు ఔప. మొదలి, మొదలింటి; ఆర్వా. రూపము మొదలిటి (ఉ. రా. I. పు. 11.) మొదలింట నుండియున్ (భార. విరా. II. 169); చెలియలికట్ట (భార. ద్రోణ. I. 202). వెలికి (భాగ. III. 702); జుట్టన వ్రేలనుం జూపవచ్చునే (భార. ద్రోణ. II. 304); చెలియలికి (భార. ద్రోణ. II. 140); చెలియలికట్ట (భార. భీష్మ. II. 217; III. 247 ద్రోణ. I. 202); సవతాలి ప్రజలు వైందనేర్తురే (భార. భీష్మ. I. 168,) చదలికి (భార.అర. VII. 21; మోక్షుగేలితోన్ (భార.అను. IV. 443)-ఈపాఠమునరియైనచో 'కేలు' ఏకవచనమగును.

ఇట్లే, (దశావ. పు. 127) రాత్రిట; (పు. 143) పక్కట; (కాశీ I. 5) పాలియు, ఋషులపాలిటివే యింతలేసిపనులు; మొలనూలిమణులు (భార. శాంతి. II. 133; ద్రోణ. VI. 231); పొత్తినూలి పువ్వు (భార. అను. V. 230).

అంత, ఇంత, ఎంత, లు నన్నయభాషలో నౌపవిభక్తికములు కావు. వీనిపై నర్వాచీనకాలమునటి' వర్ణ మాగమముగా వచ్చెను. (ప్రభా. IV. 116) అంతటను; (V. 192,) అంతట (కళా III. 160) అంతటివాడు; (హరి. పూ.VIII. పు. 183.) అది యంతటియందున్; (VIII. పు. 181)ఇంతటి తోడ; (ఉ. హరి. I. 123) అంతటిలో; (నిర్వ. II. 99) అంతటికి; (సర్ప. మా. I. 39. ఇంతటికన్న; (వరాహ.X. 92) ఎంతటి పని, (ప్రభా. II.55) ఎంతటి, అంతన్, మొదలగురూపములనుగూడ నర్వాచీనకవులు వాడిరి. (ఉ. హరి. I. 10) అంతనుండి; (ప్రభా. IV. 117) అంతన్ = అంతటన్; (కళా. I. 142) అంత కంతకు=క్రమముగా; (విక్రమా. IV. 17) నీరజాసనుం డంతకు నేరడు; (విజ. I.) అంతనుం డిన్నెల సన్నగిల్లె.

అర్వాచీనకాలమున-టివర్ణ ముపవిభక్తిగాఁ జేరిన కొన్ని శబ్దములు, (ఉ. హరి. IV. 28) తెల్లంటి చీర (చూ. నల్లటి, ఎట్టంటి, పచ్చటి; పచ్చటి (ని) ఆకు 'పచ్చాకు' వేటు.) తెల్లటిగాన్ = తెలియునట్లు (భాస్క. యు. 383) తొల్లి-పూర్వకాలపు ఔప. రూపము 'తొంటి' (భార. విరా. I. 96); తొల్లిటి (భాగ. I. 241; ప్రభా. III. 120); తొల్లింటిపెద్దలు' మొద. అర్వాచీన

రూపములు. తొలుత, తొలుతటి, తొల్తటి, 'మొదలగు నౌపవిభక్తికరూపములును దరువాతకాలమున వచ్చినవి. (ప్రభులిం. పు. 164) తొలుతటి; (సమీ. VII. 67) తొల్తటి; మొద. కాని, తొలుమేనన ('పాండు. IV. 56.) — పంగ: దీని పూర్వరూపము 'పంగలి' యగునేమో. (మను. IV. 110) పంగటి కాట్లు. వ్యవహారమున 'పంగరించు' = పంగలించు ? (వేం. సం. చ. పు. 106.) పలుచటి.

సంఖ్యా వాచకములు.

ఒంటిన్ (ఉ. రా. I. పు. 13); ఒకటిచే (కళా. V. 27); పదునొకొంటి లెక్కలు (పాండు. III. 191); తొమ్మిదింటిలెక్కలు (పాండు. III. 179); మూటిలెక్కలు (పాండు. IV. 5); రెంటిని (మను. IV. 42) — 'రెండింటిని' ఇంకనుసర్వాచీనము; (విష్ణు. పు. I. 57.) నలుగురిక. (I. 60.) ముగురిన్' పాండు. II. 4.) ఇద్దటి; నాలుగిటికి (కళా. V. 27) — 'నాలుగింటిక' ఇంకను సర్వాచీనము; డెబ్బదిట (ఉ. హరి. I. 46); — 'పదిట' ససవచ్చునా ? అన్నింటిని (ఉ. హరి. I. 140); అన్నింటిపనులు (నిర్వ. I. 63); కొన్నింటిని (పాండు. II. 212); కొన్నింటినాళులు (హరి. పూ. VIII. పు. 202)

కొండి—ఇది ప్రభులిం. పు. 170 లో నౌపవిభక్తికముగ వాడబడినది. 'కొంటన్'

కాను—ఇది యౌపవిభక్తికమా ? కానట్లేతోచుచున్నది.

చదలు (భార. చదలన్; హరవి. 136. చదలునకు);

మోలన్—దీనికి ప్రథమైకవచన రూపమేమో ? మ్రాలు ?

కడ—ఇది ఔపవిభక్తికముకాదు; కాని, అక్కడ, ఇక్కడ, ఎక్కడ, ఔపవిభక్తికముగ నున్నవి: ఎక్కడిదానపు (భార. విరా. I. 90), ఎక్కడిమాట (భార. విరా. I. 281); భయమునాకెక్కడిది (భార. ఉద్యో. IV. 216.) అఱకడన్ (భార. ఆది. VI. 114, 160; ఉద్యో. III. 310; భాగ. V. I 106); దీనికి ప్రథమైకవచనరూపము 'అఱకల్' అనునది. 'అఱకటన్' అనిదే వ్రాతప్రతుల పాఠము. ఈ పాఠాంతరములను గుర్తించియు 'అఱకలి' యన రూపము నూహించియు 'అఱకడన్' అని యేల ముద్రించిరి తెలియదు.

వాడ—దీనిపై ప్రథమైకవచనవిభక్తియం దిత్వము మాత్రము చేడకారమునకుఁ బరుషత్వముకలుగకున్నరూపము శాసనములందు గలద కొండనాతవాడిలోని (S. I. I. VI. 237.)

కట్టు—'అడుకట్టన్' (విరా. I. 228), ఇచట 'కట్టు' ఔపవిభక్తికముగ బ్రయోగింపబడినది.

చక్కటి=ప్రక్క, దగ్గరతావున, ఇది ప్రథమైకవచన రూపముకాదు; ఈ చక్కటి నిలుతమె (భార. విరా. I. 156); ఇచట సప్తమీవిభక్తిరూపమువలె కాన్పించుచున్నది. అయిన దాని ప్రథమైకవచన రూప మికారాంతమైయుండవలెను. 'చక్కటి' అని షష్ఠీరూపము కూడఁగలదు. ఇది తొలుత'ల' కారంత పదమై 'చక్కల్' అనియుండవలెను. చూ. వెనుక (ల్)+ఇ=వెనుకటి.

దర్భగంటిన్ (భార. శల్య. II. 160)- 'దర్భగంటన్' అనియుండవలె నేమో. అయిన దీని ప్రథమైకవచన రూపము 'కంటు' అగును; ఇది 'కన్ను' అనుపదమునకు రూపాంతర మగును.

పాపటన్ (భార. విరా. I. 228)- 'పాపట' అనునది ప్రథమైకవచనరూపమగు నా ? దీని ప్రథమైకవచన రూపముతొలుత 'పాపల్' అనియుండును; దీనికి 'పాపటన్' అనునది సప్తమ్యైకవచనరూపము. కాని, 'పాపటి' అనుషష్ఠీరూపము నకుఁ బ్రయోగము కానరాదు.

పట్టు—'బంటి' (చూ. కుత్తుకబంటి, మొద.) అనునది 'పట్టు' అను దాని యాపవిభక్తిరూపమై యుండవలెను. పట్టు+ఇ=పట్టి= * పంటి=(సరళాదేశము) బంటి. ఇంతబంటి (ఉ. హరి. V. 26) మొద.

పోల్ రూ. పోన్+ఇ=పోని; పోణ్+ఇ= * పోణ్ణి= * పోణ్ణి= (సరళాదేశము) బోణ్ణి=బోటి; 'వంటి' 'బోణ్ణికి' రూపాంతరమా? లేక 'వలె'కు మూలమయిన * వల్=వన్=వణ్+ఇ= * వణ్ణి=వంటి అని రూపనిష్పత్తిగల్గింపవలె నేమో: విత్తువంటి (పాండు. III. 2); అటువంటి (పాండు. IV. 145; V. 238) ఎటువంటి (పాండు. IV. 160); మావంటి (పాండు. V. 43); కల్పకంబువంటి (పాండు V. 197); తాయివంటి, తాతివంటి, (పాండు. V. 212); 'వంటి' అర్వాచీన గ్రంథములొనున్నది; 'బోటి,' 'అట్టి' (భార. ఆర. V. 115) అను నవి ప్రాచీన గ్రంథముల నున్నవి.

చట్టన్—ఇది యవ్యయము; 'చట్టు' కు సప్తమ్యైకవచన రూపమై యుండును. 'చట్టన్'=చట్+అనన్, అని ప్రాచీన గ్రంథములందున్నది. నేడు 'చట్టున్' అని వ్యవహారము. 'చట్టన్' అని యాపవిభక్తికముగ (భార. ఆర. IV. 317) లో ప్రయోగమున్నది. మానార్థక ప్రత్యయమగు 'ఎడు'లోని'డ' కారమునకుఁ బరువత్వమును ఇకారమునుగాని; డు వర్ణముపై ఇటి, ఇంటి, అనునవికాని చేరుచుండును: అడ్డటికి, అడ్డంటికి, అడ్డడిటికి, అడ్డడింటికి; ఇట్లే తవ్వ, సోల, మాన, మణుగు, వీసె, రూపాయి, అణా, పావలా, దమ్మిడి మొదలయిన యనేకశబ్దములపై నేడొపవిభక్తికకార్యములు గాన్పించుచున్నవి; పూర్వ కాలపు శాసనములందును నిట్టి వాని కుదాహరణములు గలవు.

‘పాటు=విధము’ ఔపవిభక్తికము: ఎంతగాలమయిన నిస్పాట భరియి
చుండనోపన్ (భార.ఆది. IV. 228); ఇట్లే ‘ఎస్పాటన’ (ఆది. I. 114. ఆది.
III. 50, ఆది. IV. 70, ఆది. V. 170, సభా. 126, సభా. II. 147, ఆర. II.
110, ఆర. IV. 108, 119, మొద.) పష్టివకవచనము: పాటి—‘ఇస్పాటినో
ములు దొల్లి కడగి నోచితినిగాకేమి (ఆది. IV. 102); ఇట్టిపాటి వెఱపించుట
లును మాయలును నేమిసేయు (ఆది. VII. 43.) ఎస్వరుసంధర్మజాపాటిగారు
(భార. ఉద్యో. I. 51;)

పాడి—ఇది తొలుత ‘పాడు’ అనుపదమునకు పశ్యేకవచనరూపము;
డకారమునకుఁ బరుషత్వము గూడఁగలిగి ‘పాటి’ యైనది. పాడి, పాటి, అను
రెండును బ్రథమైకవచనమున స్థిరపడినవి. “కోటయు మిన్నును దమబోఁ
బాటికి జగడింప” (భాగ. X); “మిన్నేటి పాటియుఁ బెన్నయున్నతియు
విపాశవాసియుఁ జంద్రభాగ చేయును” (పాండు. I.); బ్రహ్మదండంబుల
పాటియై మర్కంబు లిట్టు నోనాటునే యితనిచేత (భార. భీష్మ. III.); “నాపుడు
నేమియుం బలుక నాలుకలాడక పాటియైన ధాత్రీవరశోటియుండు నొకటిక్కున
(ఉ. హరి. III.) అనినవిని యమ్మాటలు పాటిగాఁబట్టి విరాటుండు భయ
భక్తియుక్తంబుగా వేడిశోనిన(భార. విరా. V.); “బాదరాయణుభక్తియేపాటి
యదియొ” (కాశీ. VII.); పాటు=ధర్మము (హరిపూ. V. 6.)

‘పువ్వుటముల్లు (భా. విరా. II. 28), ఇట్లే, ‘కఱకుటమ్ము’ మొదలగు
వానిలో ‘టి’ వర్ణ మాగమముగావచ్చి విశేష్యములను విశేషణములుగ
మార్చియుండును.

‘పుట్టెంటిపట్టు’ (S. I. I. VI. 98); అడ్డంటి లెక్కను (S. I. I. V.
1157); అడ్డంటిలెక్క (S. I. I. V. 1180); సగమింటిలోను; వీనిలో ‘టి’
వర్ణము ‘ఎడు’ ఔపవిభక్తిక ప్రత్యయమగుటచేఁ గలిగియుండును.

‘కటికివాడు’ (భాగ. X. II. 84); కటికిచీకటితిండి (మను. I.); కటి
కినగపు (కాశీ. VI. 227); ఇందు ‘కటిక’ అను పదముపై నిత్యము చేరినది.

‘వేఁబోకటి మలయపవనుడు’, (భార.విరా. II. 238); వేగుంబోకటన్
(భార. ఉద్యో. III. 245); ఇందు‘వేఁబోక’ పై టి వర్ణము చేరినది; ఇట్లే, ‘లేఁగ
లేని లేఁగటికుత్తి (భాగ. I. 395.)

ఇకఁ జాలును. ఏవి యౌపవిభక్తికములు, ఏవి యనౌపవిభక్తికముల
నని యిప్పటి వాడుకనుబట్టి నిరూపింపవచ్చును. భాష ప్రాచీనావస్థల
నాయా పదముల స్వరూపమెట్లున్నదో చెప్పుట చాలకష్టము. ఎంత పరిశోధి
చినను నెన్నియో సందేహములు కలుగుచునేయుండును. అచ్చు ప్రతులలో

పాఠములను బరిష్కర్తలు దిద్దినప్పుడు కష్టమధికమగును. ఒక్క యుదాహరణమునూత్ర మిచ్చి యాపవిభక్తిక పదములఁ గూర్చిన చర్చను ముగింప వలసియున్నది. 'ప్రోలు' అను పద మాపవిభక్తికమా, కాదా?

సన్నయభారతము, అరణ్యపర్వము, IV. 80 లోని :—

క. కనకమయమైన యీ ప్రో, లునఁ దమనుతు లాహవంబులో నమరులచే
త నవధ్యులుగాఁ దగ న, వ్యసజుచేఁ బడసి రనురవనితలు గరుణన్ "

అను పద్య ముదాహరించి 'ప్రోలు' అనాపవిభక్తిక మని తిమ్మకవి తన సర్వలక్షణసారసంగ్రహములో చెప్పియున్నాడు. ఈ మాటనుబట్టి గుప్తార్థ ప్రకాశికారుఁడును 'ప్రోలు' అనాపవిభక్తికముగఁ గూడఁ బ్రయోగింపఁ బడి నని వ్రాసెను. వై పద్యమున 'ప్రోలున' అనుటకు 'ప్రోలును' అను పాఠము వ్రాతప్రతులయం నున్నది. ప్రకరణమునుబట్టి 'ప్రోలును' అను పాఠమే సరియైనది. 'అనురవనితలు (1) ఈ ప్రోలిని (2) తమ నుతు లాహవంబులో నమరులచేత నవధ్యులుగాన్' రెండువరములను బడసిరని యీ పద్యము నభిప్రాయము. సంస్కృత మూలమునందును నిట్లే యున్నది. కావున 'ప్రోలును' అను పాఠము ఒప్పు; ఇందు 'ను' వర్ణము సముచ్చయార్థకము. సన్నయకాలమునుండి నేటివఱకును 'ప్రోలు' ఔపవిభక్తికముగానేయున్నది. నేడు 'ప్రోలు' స్థలవాచక సంజ్ఞాపదములలో మాత్రము కొన్ని వికారము లనుగూడఁ బొందియున్నది. నిడుఁబోలు, అమ్మనఁబోలు, రాయప్రోలు; 'ప్రోలు' 'పోలు, ఫ్రాలు, మోలు' లుగఁ గూడ మాతినది: అంపోలు (విశాఖ పట్టణంజిల్లా శ్రీకాకుళము నొద్ద); నిడుమోలు (కనకసుందరం), 'నిడుమోలి' వారు; రాయప్రోలు నుబ్బారావు (ప్రోలి అనవలెను.); నిడుదఫ్రాలు (నిడు దఫ్రాలి); 'పోలు' 'ఓలు' గఁ గూడ మాతినది. 'ఒంగోలు' వెంకటరంగయ్య; 'ఒంగోలి' అని యనవలెను; అట్లే తెనుఁగు వారందురు. ఈ 'ప్రోలు, దోలు, మోలు, ఫ్రాలు, ఓలు, డ్-ఓలు' లు నల్లమలలకుఁ బడుమటనున్నట్లు కానరావు; తూర్పు తీరముననే యివి తఱచు; అనంతపురము జిల్లాలో లేవు. 'ప్రోలు' పదము హళగన్నడమున 'పోల' గాను (వాసస్థానము, పెద్దనగరము, పట్టణము); అరవమున : పోలి=భూమి, విస్తీర్ణము, గొప్పతనము అను రూపము లతో నున్నది. శాసనములలో నిది యాపవిభక్తికముగానే యున్నది. 'ప్రోలి' (S. I. I. IV. 945); 'చేంబ్బోలనుండి' (బెజవాడ యుద్ధనుల్లుని శాసనము) మొదలయినవి. సన్నయభారతమున 'ప్రోలికిన్' (ఆది. I. 116; ఆది. VI. 264, 294) అని ప్రయోగింపబడినది. కావున, తిమ్మకవి తప్పుపాఠమును జూచి భ్రమపడినాడని యనవలెను. ఇదిగాక యర్వాచీన కవుల ప్రయోగములు పదముల యాపవిభక్తికత్వానాపవిభక్తికత్వములను సరిగ నిర్ణయింపఁ

జాలపు. పదునాఱు శతాబ్దము దాటినపిదపఁ గొంతవఱకుఁ గృతకభాష యేర్పడినది. ప్రాస, యతి, గణాదులకొఱకుఁ గవులు స్వాతంత్ర్యమును వహించి యిచ్చవచ్చినట్లు ప్రయోగించినారు. “వీడు చదివించె నయ్యెడ, వీడని వేడుక బలారి బుధులతోవే, వీడు మణులనఁగఁ దగుతన, వీడునగల మాని కములు వివిధాంబరముల్” - వసుచరిత్రము. ఇందు ‘డు’ ప్రాసము నిమిత్తము ‘వీడు’ అనాపవిభక్తికముగఁ బ్రయోగింపబడినది. “విన్నున నేఁగు తామరల విందు కిలాతపు నీడలెప్పుడున్” - యయాతి చరిత్రము; ఇందు ‘విన్నున’ అను ప్రయోగమును ప్రాసముకొఱకే.

ద్వితీయావిభక్తి.

పదము కర్మమును వచించునపుడు దానికి ద్వితీయావిభక్తి కలుగును. ధాతువునకు, ఫలమును వ్యాపారమును నను రెండర్థములు గలవు. వ్యాపారమున కాశ్రయమగు వాడు (ఆమె, అది) కర్తయగును. అట్టి కర్తృపదము ప్రథమావిభక్తియందుండును. ప్రథమావిభక్తికి ప్రకృతియనియుఁ బేరు గలదు. ఇంగ్లీషునఁ బ్రథమావిభక్తికి ‘నిలుపు’ విభక్తియని (Straight case) పేరు. ప్రథమా విభక్తిర్థము ప్రక్కకు వాలుటచే, అనఁగా సర్థమిత రార్థములను బొందుటచేఁ బ్రథమేతర విభక్తులగు ననియు, వానికి ‘వాలు’ విభక్తు (Oblique Cases) లని పేరనియుఁ జెప్పుదురు. ద్వితీయా విభక్తికి వికృతి విభక్తియను పేరును గలదు. ధాత్వర్థఫల మాశ్రయముగాఁ గలది కర్మము. కర్మవాచక పదము ద్వితీయా విభక్తియందుండి, ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయములను బొందును.

“కూర్చి, ల, ను, నయోభవే ద్వితీయాతు” అని యాంధ్రశబ్ద చింతా మణి ‘కూర్చి, ల, ను, ని’ అను వానిని ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయములుగ వివరించు చున్నది.

కూర్చి: ఇది ప్రత్యయముగాఁ దెనుఁగున మొదటనుండియు లేదు. భారతమున నన్నయ ‘కుటిచి’ అని వాడినాడు. ఇది ‘కుటి (-ఱు?) చు’ అను ధాతువునకుఁ క్తార్థక రూపము. ‘కుటి (-ఱు) చు’ ధాతువును నందుండి యేర్పడిన యితర వ్యాకరణ రూపములును దెనుఁగున మొదటి నుండియు నున్న ట్లగపడదు. ‘కుటి (-ఱు)చు’ నామధాతువై యుండును. ‘కుటి’, ‘కుటిష్ట’ అనునవి తమిళ రూపములు. తెనుఁగున ‘కుటి’ సరళాదియై ‘గుటి’ = (లక్ష్మము) యనురూపము నొందినది. దీనినుండి ‘గుటించు’ అను నామధాతువును, నందుండి ‘గుటించి’ అనుక్తార్థక రూపమును నేర్పడినవి. ‘గుటించి’ అనఁగా ‘ఉద్దేశించి, లక్ష్యముంచి’ అని యర్థము. ‘కూర్చి, గుటించి’ యనునవి తెనుఁగున సర్వాచీన ప్రత్యయ రూపములు. ఆ రెండింటిలో ‘గుటించి’ పూర్వ

రూపమును 'కూర్చి' తరువాతి కాలమున నేర్పడిన రూపమునుగఁ గాన్పించుచున్నవి. 'కుటుచు' అనునది 'కూర్చు'గ మాటినతరువాత నందుండి 'కూర్చి' యను క్షార్థక రూప మేర్పడినది. నన్నయ కాలమునఁ 'కూర్చు' థాతువు లేకపోలేదు; కాని యందుండి యేర్పడిన 'కూర్చి' అను క్షార్థకరూప ముద్దేశార్థమున ద్వితీయార్థ బోధకముగ నేర్పడియుండలేదు. 'కూర్చి' యనున దాంధ్రశబ్దచింతామణి విధించిన రూపమైనచో నన్నయ చింతామణిని రచింపలేదని చెప్పవచ్చును. కాని సూత్రమందలి 'కూర్చి' యపపాఠమును, 'కుటిచి, ల, ను, నయోభవేద్ద్వితీయాతు' అను పాఠము సాధువు ననుకొన్నచోఁ జింతామణిని నన్నయ కర్తృతా విషయమున బాధయుండదు. 'కుటిచి' యను పాఠమువలన గణభంగము గలుగదు. కాని, చింతామణి వ్రాతప్రతులలో నొక్కదానియందును 'కుటిచి' యను పాఠము కానరాదు.

బాలవ్యాకరణమున 'కూర్చి' యనునది ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయముగాఁ బిలువఁబడ లేదు. 'ఉద్దేశార్థమునందు ద్వితీయకు గుటిచియు ననుప్రయుక్తంబగు' నని ప్రాథమికవ్యాకరణకారుఁడు తెలిపినాఁడు. 'కుటిచి' యనుటయే యాతని యభిప్రాయమై యుండనోవును. 'కుటిచియు' నని సముచ్చయార్థకముగఁ జెప్పటచే 'గుటించి, కూర్చి' యనునవియుఁ గలుగునని యాతని యాశయము కావలయును గాని 'సముచ్చయ గ్రహణము కూర్చి జ్ఞాపనార్థ' మని మాత్ర మాతఁడే చెప్పి యూరకొన్నాఁడు.

కుటిచి, గుటించి, కూర్చి యనునవి ద్వితీయా ప్రత్యయమగు నువర్ణము మీఁదనే చేర్పఁబడుచుండును; ఇందువలన విభక్తి ప్రత్యయముపై మఱల విభక్తి ప్రత్యయము చేరుచున్నదని చెప్పవలసి యుండును. ఇట్లు చెప్పటకంటె నవి ప్రత్యేకావ్యయము లని చెప్పటయే యుక్తముగ నుండును.

ఉదాహరణములు:—

నన్నుఁగుటిచి (హరి. పూ. I. 101); మముఁగుటిచి (హరి. పూ. II. 91); నిన్నుఁగుటిచి (హరి. పూ. I. 131); నన్లుగుటిచి (హరి. ఉ. V. 26); కుటిచి (భాస్క. యు. 1081); ఈ యార్యజనంబులు నిన్నుఁ గుటించి వచ్చిన వారు (భార. ఆర. IV, 364); ఆతనిం గుటించి (భార. శల్క. II. 73); కృప గుటించి = లక్ష్యముతోఁ గృపఁజూపి (దాశ. శత. 40).

'కుటిచి' యనునది వ్యవహితము గూడనగును : 'అబ్జాసనుఁడు దన్ను నర్థితోఁ గుటిచి యజించుట గోరి నృజించె సురల' (హరి. పూ. I.) కూర్చి, గుటించి, అనువానిని గూడ వ్యవహితముగ ప్రయోగింప వచ్చును.

చిన్నయసూరి 'ను' వర్ణమునుమాత్రము ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయముగఁ జెప్పినాఁడు 'డుమంతంబునకు ద్వితీయా ద్వేకవచనంబు పరంబగు

నపుడు నిగాగమంబు సర్వత్ర విభాషనగు నను' సూత్రమును గల్పించి, ఆ నివర్ణముపై ద్వితీయా వైభక్తి కను - వర్ణకము చేరగా 'ఇకారంబు మీఁది కు, ను, వు, క్రియా విభక్తుల యుత్వంబున కిత్వంబగు' నను మఱియొక సూత్రముచే విభక్తి ప్రత్యయమగు ని - వర్ణకమును సాధించినాడు. ఆంధ్ర శబ్దచింతామణిలోని 'మహతో నితా విభక్తౌ టాదౌ వచనద్వయే క్రమేణ స్తః' అను సూత్రముచే 'ని' వర్ణము తృతీయా ద్యేకవచనము లందు సాధ్య మగుచున్నది. ఈ నివర్ణ మాగమాత్మక మైనది. ద్వితీయ యందు ని - వర్ణమును బ్రత్యయముగఁ జెప్పి యుండుటచేతఁ దృతీయా ద్యేక వచనములందు నివర్ణమాగమముగా వచ్చునని చింతామణియందు చెప్పవలసి వచ్చినది. చింతామణి ప్రకారము 'నిరమో మహతాం, లుక్ప్రస్యాత్' అను సూత్రము చొప్పున నకారాంత మహద్వాచక పదములమీఁద ద్వితీయ యందు నిగాగమము వచ్చును గావున 'రామునిని' మొదలగు రూపములు సాధ్య ము లగుచున్నవి. బాలవ్యాకరణము ప్రకారముగూడ 'రామునిని' వంటి రూపములేర్పడఁగా నిందలితుది నివర్ణము ద్రుతాంతముకావున 'రామునినిన్' వంటిరూపములును సాధ్యము లగుచున్నవి. నిగాగమము వైకల్పికము కాబట్టి 'రాము+నున్' అని యుండఁగా 'డుమంతంబు మీఁది నువర్ణకంబు నుత్వంబగు' నను సూత్రమును గల్పించి చిన్నయసూరి 'రామునిన్' అను నిట్టి రూపము లను సాధించెను. నిగాగమ వైకల్పికత్వముచే 'రామును' అను నిట్టి రూప ములును బాలవ్యాకరణము చొప్పున సాధ్యములయినను నట్టివి ప్రయోగము లందు మృగ్యములు. 'రామును' వంటి రూపములలోని నువర్ణము నుత్వము లోపించి, 'రామున్' వంటి రూపము లేర్పడుటకు బాలవ్యాకరణమున సూత్రములేదు.

ఇంతవఱకును వివరించినది తత్ప్ర మాకారాంత డుమంతములకు వర్తించును. "అనుదంతములగు తెనుఁగు డుమంతములకును నిగాగమము నిత్య ముగా నగును" అని చిన్నయసూరి వచించెను. దీని ప్రకారము 'మగఁడు' అను పదమునకు ద్వితీయైక వచనమున 'మగ + నున్' అని కాఁగా, 'ని' గాగమము కలిగి 'మగ + ని + నున్' అయి, 'ఇకారంబు మీఁది కు, ను, వు, క్రియా విభక్తుల యుత్వంబున కిత్వంబగు' నను సూత్రము చొప్పున 'మగని నిన్' అను రూప మేర్పడుచున్నది. నిగాగమము నిత్య మనుటచే 'రామును' అనునట్లు 'మగను' అను రూప మేర్పడదు. అనుదంతముల కనుటచే 'బాపి నీడు, కన్నమనేడు' మొదలగు పదముల ద్వితీయైకవచనమునందును నిగా గమము నిత్యముగ నయి 'బాపినీనిన్, కన్నమనేనిన్' అను రూపములే బాలవ్యాకరణము ప్రకారము సిద్ధించుచున్నవి; కాని, బాపినీనిన్, బాపి

నీస్, కన్నమనేనిస్, కన్నమనేన్; అను నిట్టి రూపములు సిద్ధింపవు. ఉదంతములగు తమ్ముడు, అల్లుడు, మొదలగువానికి నిగాగముము వైకల్పికము. కావున, తమ్మునున్, తమ్మునినిన్, అల్లునున్, 'అల్లునినిన్' మొదలగు రూపము లేర్పడుచున్నవి. ప్రయోగములందు 'తమ్మున్, తమ్మునిన్' అల్లున్, అల్లునిన్' అను రూపములే కాన్పించు చున్నవి గాని వై రూపములు కానరాకున్నవి. ఉ దృదంతములగు తత్సమ శబ్దముల కదంతములకు వలె నిగాగముము వైకల్పిక మనియే చిన్నయసూరియభిప్రాయము. ఇందువలన శంభును (న్), శంభునిని (న్); విధాతృను (న్), విధాతృనిని(న్) అను నిట్టి రూపము లేర్పడుచున్నవి. కాని, శంభునున్, విధాతృనున్, మొదలగు రూపములు ప్రయోగములందు మృగ్యములు; 'శంభున్, విధాతృన్' మొదలగు రూపములకు వ్యాకరణములందు గతి కానరాదు.

డుమంతములు కానట్టి తత్సమాచ్చిక పదములలో నికారాంతములపై నివర్ణకమును, దక్కిన వానిపై నువర్ణకమును ద్వితీయైకవచనమునఁ జేరును. ఉదా. హరిని, కోతిని, స్త్రీని, తేజని:—కాని, దాతను, మాటను; నవలాను; వాక్కును, గట్టును; వన్నెను; మొద.

ఔపవిభక్తిక శబ్దముల ద్వితీయా ద్వ్యైకవచనముల ప్రాతి పదికము లిదంతములుగ నుండును గావున ద్వితీయావైభక్తిక నువర్ణకము నివర్ణకముగ మాటును. కావున, ఊరినిన్, నేతినిన్, ఏటినిన్, ఇంటినిన్, అను నిట్టిరూపము లేర్పడును. కాని, ప్రయోగములందు కానవచ్చు 'ఊరిన్, నేతిన్, ఏటిన్, ఇంటిన్' మొదలగు రూపములు వ్యాకరణములప్రకారము సాధ్యములు కావు.

ఇక నాంధ్రశబ్దచింతామణి చెప్పిన లవర్ణము మిగిలినది. ఇది ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయమా యను విషయము విచారింపవలసియున్నది. ద్వితీయావిభక్తి ప్రత్యయపరిగణనసూత్రమునకేకాక 'శసోః' అనుసూత్రమునకు 'ల' అను విభక్తిప్రత్యయ మెప్పుడువచ్చునో ప్రత్యేకముగఁ జింతామణియందు చెప్పఁబడినది. ఇదిగాక యీ లవర్ణము తృతీయాది విభక్తి బహువచనములందాగమవర్ణముగ వచ్చునని చెప్పఁబడినది. ప్రథమేతరబహువచనములందు బహువచనసూచకముగవచ్చు ల వర్ణము ద్వితీయయందు ప్రత్యయముగను తృతీయాదులయందాగమవర్ణముగను వచ్చునని చెప్పటయందలి యభిప్రాయము తృతీయాదులయందు లవర్ణము వైభక్తిక మన్నచో దానిపై మఱల విభక్తిప్రత్యయములు చేరునని చెప్పట శాస్త్రసంప్రదాయముకాదని చెప్పటయే కాని, ద్వితీయాబహువచనమున ల వర్ణమును విభక్తిప్రత్యయముగఁ జెప్పటవలన ద్వితీయైకబహువచనములందు క్రమముగా 'దాతనున్, దాత

లన్; హరినిన్, హరులన్; శంభునిన్, శంభులన్' అను నిట్టి రూపములే సిద్ధించుచున్నవిగాని, ప్యయోగరూఢములైన 'దాతన్, దాతలను(న్); హరిన్, హరులను (న్); శంభున్, శంభులను (న్), మొదలగురూపములు చింతామణి ప్రకారము సాధ్యములుకావు. ఇట్టిరూపములను సాధించుటకు 'వాక్యంతగత పదానాంచ,' 'కవిభల్లఁజై క్రియాణాం నామ్నాంచోల్లోప ఇవ్యతేహి' మొదలగు సూత్రములను బలవంతముగ నీ విషయమున ననుసంధించుట సమంజసము కాదు. ఆ సూత్రములు వేఱువ్యాకరణరూపములను సాధించుటకేర్పడినవి. ఇట్టియనుపపత్తి నూహించియే కావలయుఁ జిన్నయసూరి తృతీయాది బహువచనములందు వచ్చు లవర్ణమునేకాక ద్వితీయాబహువచనమున వచ్చు దానిని గూడ నాగమ లవర్ణముగ నెంచియున్నాఁడు. కావున నాతని ప్రకారము ద్వితీయయందు వచ్చు ల వర్ణము బహువచనబోధకమగు నాగమ లవర్ణముగాని విభక్తిప్రత్యయమగు ల వర్ణముకాదు. కావున, నాతని యభిప్రాయమున 'రాములను (న్)' వంటి రూపములు సాధ్యములగుచున్నవి.

తృ తీ యా వి భ క్తి.

"తో, చేత, తోడ, చే చ తృతీయాయాః" అని యాంధ్రశబ్ద చింతామణి. "చేత, తోడ తృతీయ" అని చిన్నయసూరిచెప్పి "చేత, తోడ, ల ప్రథమాక్షరంబులు వైకల్పికంబుగా శేషించు" నను మఱియొకసూత్రముచే 'చే, తో' లను సాధించియున్నాఁడు. 'చేతన్' అనునది 'చేయి' పదమునకును 'తోడ' అనునది 'తోడు (=సహాయము)' పదమునకును తృతీయా-పంచమీ-సప్తమ్యేకవచనమున వచ్చు రూపమని యందురు. 'చేయి' కి 'చే' పూర్వ రూపమనియు దానికి సప్తమ్యేకవచనరూపము 'చేన్' అనియు, నా రూపమే తృతీయా పంచములందును వచ్చుననియు గూడఁ జెప్పుదురు. 'తో' అనునది సంస్కృత 'తన్' ప్రత్యయమునకుఁ బ్రాకృతరూపమై యున్నది. అర్థము నందును రూపమునందును తెనుఁగునందలి 'తో' ప్రత్యయ మీప్రాకృత ప్రత్యయమును బోలియున్నది.

'చే' ప్రత్యయమును హిందీమొదలగు భాషలలోని తృతీయా పంచమీ విభక్తిక 'సే' ప్రత్యయముతోఁ బోల్పవచ్చును. తెనుఁగు 'చే' ప్రత్యయమునకును హిందీ 'సే' ప్రత్యయమునకును నర్థమునందును వాడుకయందును భేదములేదు. హిందీ 'సే' ప్రత్యయము ప్రాకృతమందలి పంచమీ ప్రత్యయమగు 'సుంతో'నుండి కలిగినదని హూయెర్నల్ పండితుఁడును గోవింద నారాయణ మిశ్రపండితుఁడును దలంచుచున్నారు. 'కెల్లాగ్' పండితుఁ డది 'సమ' అను సంస్కృతశబ్దమునకు వికార మనుచున్నాఁడుకాని 'సే' కు 'సమ' అను నర్థములేదు కావున నీ ప్యుత్పత్తి సమంజసముగలేదు. హిందీ 'సే'

ప్రత్యయమునకు వ్యుత్పత్తినా కిట్లు తోచుచున్నది. ఉత్తరార్యభాషలయందు ద్రావిడభాషలయందువలె షష్ఠ్యేకవచనరూపము ప్రథమేతర విభక్తులందు ప్రాతిపదికమగుచున్నది. సంస్కృత షష్ఠ్యేకవచనప్రత్యయమగు 'స్య' అను దాని వికారమగు 'స్' అనునది ప్రాకృతభాషలయందు దకారాంత పదముల మీఁదనేకాక యన్ని శబ్దములమీఁదను చేరుచున్నది: హరిస్య, (* హరిస్య); విష్ణుస్య (= * విష్ణుస్య); హణుమంతస్య (= * హనుమంతస్య; రాజస్య (= * రాజస్య); జనస్య (* యశస్య); మొద. సంస్కృత తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయమగు

'ఇన్' అనునది ప్రాకృతమున 'ఇ, ఇం' మొదలగు వికారములను బొందినది. తృతీయా బహువచనప్రత్యయమగు 'భిన్' కూడఁ బ్రాకృతమున 'హిం, ఇం' లుగ మాఱినది. ఈ రీతిగ 'స+ఇం' = సేం, సే, సే, లుగ్గమాఱియదినేటియార్య భాషలందు తృతీయైక బహువచన ప్రత్యయముగఁ గానవచ్చుచున్నది. హాశ గన్నడమున 'ఇం' అనునదియే తృతీయాప్రత్యయము. తెనుఁగున 'చేన్' ప్రత్యయమును నీ రీతిగనే కలిగియుండవచ్చును.

'చేత' లోని 'త' వర్ణము ప్రాకృత 'సుంతో, హింతో' అను వాని లోని 'తో' కు వికారమునై యుండును. 'త' అనునది మాగధీ ప్రాకృతవికారములగు బంగాలీ, అస్సామీ, మొదలగుభాషలలో సప్తమీ ప్రత్యయముగఁ గాన్పించుచున్నది. ఈ సప్తమీప్రత్యయమే తృతీయా పంచములందును నెలకొన్నది. ఈ 'త' ప్రత్యయము 'అంతః' అను సవ్యయమునకు వికారమని నునీతికుమారఛాటర్జీ యభిప్రాయపడుచున్నాఁడు. 'చేత'లోని తవర్ణ మీ రీతిగనై నను గలిగియుండవచ్చును. 'తోడ' లోని 'డ' వర్ణమునకును 'త=ట=డ' అనురీతిని వ్యుత్పత్తిని గల్పింపవచ్చును.

పై ప్రత్యయములేకాక తెనుఁగున 'చేసి, మెయి, మై' అనునవియుఁ దృతీయార్థమున వచ్చును. వీనిలో 'చేసి' అనునది 'చేయు' థాతువునకు క్తార్థకరూపము. "కొన్నియెడలఁ జేత విభక్త్యర్థకవర్ణకంబులకును వలన వర్ణకంబునకును దఱచుగఁజేసి యనుప్రయుక్తంబగు" నని ప్రాశస్త్యాకరణము. ఇది సాధారణముగ మహతీతరామహద్వాచకపదములపై ద్రుతము చేరఁగా నాద్రుతముపైఁ జేరుచుండును: వచ్చుటంజేసి, రామింజేసి; భారత భారతీ శుభగభస్తిచయంబులఁజేసి, మొద. ఇట్టి రూపములందలి ద్రుతము ద్వితీయావిభక్తిక సుస్థానమునఁగాక, తృతీయార్థమునవచ్చు 'అన్' అను దానితో సంబంధించియుండును. ఈ 'అన్' అనునది సాధారణముగ ఔప విభక్తికశబ్దముల తృతీయా, పంచమీ, సప్తమీ విభక్తులయందు జడవాచక పదముల మీఁదనే చేరును. కొన్ని యిదంత జడవాచక తత్సమాచ్చిక శబ్ద

ముల మీద 'న' మాత్రము కాన్పించును. 'శక్తి' = శక్తితో, శక్తిచే; 'శక్తి' అన్నను, 'శక్తిజేసి' యన్నను నొక్కటే. 'చేసి' యను దానిని చేర్చుట పునరుక్తిగఁ దోచును.

'జడపదంబులమీది' 'తోడ' కు 'మెయి, మై' లు వికల్పంబుగ నగు నని ప్రాథవ్యకరణకర్త సూత్రించినాడు. 'చేసి' వలెగాక 'మెయి, మై'లు ద్రుతాంతములు. తృతీయావిభక్తియందు 'తోడ'కు మాఱుగ వచ్చు 'మెయి, మై'లుగాక 'మయి, మెయి, మై' అనునవి శరీరము, విధము, మొదలగు నర్థమునందును విశేష్యములుగఁ గూడఁ గానవచ్చుచున్నవి; ఇట్లే మ(మె)యి కొను (-కోలు), మై (మే)కొను (-కోలు) అను వానిలోఁగూడ నివికాన్పించు చున్నవి. కాని, యివియెవ్వియు తృతీయావిభక్త్యర్థమునవచ్చు ప్రత్యయములుకావు. 'మెయి, మై' లకు వెంబడి అను నర్థము శబ్దరత్నాకరముననున్నది. "ఏకరసమయక్షేత్రమనేకావధి రసమయంబయిన యట్లునుమీ, యేకవిధమైన బుద్ధి యనేకములగు కర్మములమెయిం బోక నృపా." (భార. శాంతి. IV. 195.) తృతీయార్థమున వచ్చు 'మెయి, మై, లకును 'వెంబడిని, వంకన్, మధ్యమున, అనునరించి' మొదలగు నర్థములను జెప్పికొన్న సరిపోవును. ప్రాథవ్యకరణకర్త చెప్పినట్లు 'తోడ' కు మెయి, మైలు వచ్చునని చెప్పఁగూడదు. 'తోడ' కుఁ గల యర్థములన్నియు మెయి, మై లకు లేవు. 'మెయి, మై'లు సంస్కృత 'మధ్యే' అను 'మధ్య' శబ్దపు సప్తమ్యేక వచనరూపమునకు వికారములై యుండును. 'మధ్యము'నకుఁ దెనుఁగున 'మయము' అను తద్యవరూపముగలదు; 'మధ్యే' అనునది ప్రాకృతమున 'మాఝే=మాయే=మావ'లుగా మాఱి హిందీ మొదలగు భాషలలో 'మే'గా సప్తమీ ప్రత్యయముగ వాడఁబడుచున్నది. సప్తమీరూపములే తృతీయా పంచములందును వాడఁబడుట ద్రావిడభాషలందును నుత్తరార్యభాషలందును సంప్రదాయమయినది. ఆ సంప్రదాయము ననుసరించి ప్రాకృతమందలి 'మాయే' అను రూపము తెనుఁగున 'మెయి, మై'లను రూపములతోఁ ద్వితీయార్థమున నెలకొన్నదని చెప్పవచ్చును; లేదా, ప్రాకృతమందలి సప్తమ్యేకవచన ప్రత్యయములగు 'మి, మి, మ్మి' అనువానికి తెనుఁగునందలి 'మెయి, మై'లు వికారములని యైనఁ జెప్పవచ్చును. ఈ రెండిటిలో మొదటిసమస్తమై సరియైనట్లు తోచుచున్నది.

చేత, చే.

కర్తృవాచకపదముపై చేత, చే, అను తృతీయా విభక్తిప్రతిరూపకావ్యయములుచేరును. ధాతువునర్థముచేఁ దెలుపఁబడు వ్యాపారమున కాశ్రయముగవాడు (-అది) కర్త. హేత్వర్థమందును, గరణార్థమందును, గ్రహించు ననునర్థముగల పంచమీవిభక్తియందువచ్చు ప్రత్యయమునకు మాఱుగను

నీయవ్యయములు చేరుచుండును. ఉద్దిష్టఫలమును సాధించుటకుఁదగిన పదార్థము హేతు వనఁబడును: ఉదా. ధనముచేత మదము హెచ్చును, విద్యచేత వినయముగలుగును. ధనమువలన, విద్యవలన, ననియు ననవచ్చును. ఉద్దిష్టఫలసిద్ధి కెక్కువగఁదోడ్పడు పదార్థము కరణమనఁబడును: ఉదా. ఖడ్గముచేత ఖండించెను; కోలచేతఁ గూలనేసెను; ఖడ్గముతోడ, కోలతోడ, ననియు ననవచ్చును. 'గృహించు' అనునర్థముగల పంచమివిభక్తికిమాటుగ: జరాసంధుఁడు రాజులచేతఁ గప్పంబుఁగొనియె; 'రాజులవలన'ననియు ననవచ్చును. 'చేత'వర్ణకమునుపయోగించుపట్ల నెల్ల 'చే' వర్ణకమును నుపయోగింపవచ్చును.

రామరాజయ్యగారిచేతను సదాశివరాయలకు విన్నపం చేయించుచు (S. I. I. IV. 280); ఒరుచేపడవు (ఇందు 'చే'అనునది ద్రుతాంతముగ వాడఁబడలేదు. భా. విరా. I. 278); పగఱచేవ్ (భా. అర. VI. 194); ఉపవాసములచేఁగట్టిన (వరాహ. II. 176); వేటొకటి చేతన్ = తోడన్ (నర్వేశ్వరశత. 68.); వారు నీచేపత్తురు (భా. ఉ. II. 202; = నీకువశులై.) దానపుచేతనొచ్చి (నిర్వ. V. 30); నీచేతఁజెడ (నిర్వ. V. 47); మొద.

చేసి.

చేత, చే, వలన, తోడ, అనువాని యర్థములందు 'చేసి' అనునదియుఁ జేరుచుండును. అదిచేరునప్పుడు అన్, న్, నన్, లు ఆగమములుగా జేరును. పురాణించుటంజేసి (భా. విరా. I. 286); ఉన్నతిఁజేసి, ప్రసన్నత్వమునఁజేసి, స్థైర్యమునఁజేసి (చెన్నమల్లుశత.), ఈ ధమ్మునపునంజేసి (S. I. I. IV. 661); ఒప్పుటంజేసి (S. I. I. IV. 675); ఈనునఁజేసి (భాస్క. యు. 1812); మాపుణ్యమునఁజేసి, ఆవేశమునఁజేసి (కుమా. భా. I. 395.) మొద. ఈ అన్, న్, నన్, లుతృతీయార్థమునఁజేరినవై నను వానివై మరల 'చేసి' చేరుట పునరుక్తియేయనినను నట్టి ప్రయోగములు కాన్పించుచున్నవి. ఒకప్పుడేవార్థక 'అ'కారముపై 'చేసి' 'పరమగును: దాననచేసి, మొద. ఒకప్పుడు కత న్, కతమునన్, కారణమునన్, మైన్, వలనన్, మొదలగువానిపై 'చేసి' యను ప్రయుక్తమగును: పుత్రుకతనఁజేసి (భాగ. IV. 406); పూర్తిమైఁజేసి (చెన్నమల్లుశత. 1. ఇందఱును నిన్నిభంగుల నిడుమ కుడువ వలసె ధర్మతనూభవు వలనఁజేసి (భా. విరా. II.) ప్రథమారూపములమీఁదను నది తృతీయార్థమునఁజేరును: కాపేయమునేసి = కాపేయమునంజేసి (భాస్క. సుం. 496); అట్లే ద్వితీయారూపముమీఁదను జేరును: తండ్రిపనుపుఁజేసి ముదిమిఁగొని జవ్వనంబిచ్చె (భా. ఆది. IV.); వెలివెట్టిరే బాడబులు పరాశరు పట్టి దాశకన్యాకేళి తప్పఁజేసి (మను. II.): తెల్లనై నంతఁజేసి యెల్లు నీకుఁజేరు

నెఱుక (భా. అర. IV. 201; అయినంతమాత్రముచేత' ననియర్థము. ఇచట 'చేసి' అనునది 'అంతన్' అనునవ్యయముపైఁజేరినది.); నాతప్పునుఁగాఁజేసి (బసవపు. పు. 22; ఇచట 'కాన్' అను నన్నంత క్రియవ్యవధానము గా వచ్చినది.)

ధాతుజవిశేషణములపైఁ 'దానన్' అను తచ్చబ్ధ తృతీయారూపము చేరుటవలనను దృతీయార్థము గలుగుచుండును: పొనరించినదానన్ (నిర్వ. II. 95=పొనరించుటచేత): 'దానన్' అనుదానిపై మరల 'చేసి' చేరుచుండును: దానంజేసి, పొనరించినదానంజేసి; మొద.

తోడ, తో.

1. 'కరణసహృద్ధ తుల్యార్థయోగంబులం దృతీయకుం దోడవర్ణకంబగు.' కరణము: కోలతోడఁగూలనేసి; సహృద్ధము: రాజు సేనలతోడ వచ్చె; తుల్యార్థము: చైత్రునితోడ మైత్రుండు తుల్యుండు." బాలవ్యాకరణము.

2. 'వచ్య ధాముఖ్యకర్తంబునకుఁ దోడవర్ణకము ప్రాయశఃముగా నగు. బాలవ్యాకరణము.—'అను' మొదలగుకొన్ని ధాతువులు ద్వికర్తకములుగ నుండును. ఆ రెండుకర్తములయందునొకటి ద్వితీయయందే యుండును. అది ముఖ్యకర్తము; రెండవదానిపై ద్వితీయాప్రత్యయములేకాక తృతీయాషష్ఠీ విభక్తిప్రత్యయములనుగూడఁ బ్రయోగమునఁ జేర్పవచ్చును. అట్టివాని కముఖ్య కర్తము అనిపేరు. ద్వికర్తకధాతువులలో 'వచ్' అనుసంస్కృతధాతువునకును దదర్థకములగు నితరధాతువులకును (అను, చెప్ప, పలుకు, మొద.) సంబంధించిన యముఖ్యకర్తములపై తోడవర్ణకముగూడఁజేరును. ఉదా. మైత్రుండు చైత్రునితోడనిట్లనియె; 'మైత్రుండు చైత్రు నిట్లనియె' ననియు ననవచ్చును. 'కొంత పొద్దు జరపు కుంతీనుతాగ్రణి సంయమిందుగఁ బలికె నిట్లని వినయ సంపదలు వైలయ (హరిశ్చ. I.)

3. 'ఉపయోగంబునం దాఖ్యాతకుం దోడవర్ణకంబగు. నియమపూర్వక విద్యాస్వీకారం బుపయోగం బనంబడు. రామకృష్ణులు సాంసీపనితోడ వేదం బులం జదివిరి.' బాలవ్యాకరణము.

4. ఒకానొకచోఁ దోడకుఁ బ్రత్యేక ప్రయోగంబునుం జూపఁపైడి: ఉదా. స్తంభగత రత్నపుత్రిక తనదు బోఁటియని విలోకించి తోడ మాటాడ కునికి నలుగడల సూచి (రామాభ్యు. IV.) ప్రాధవ్యాకరణము. తోఁకొని (భా. విరా. III. 126, 152); తోస = వెంటనే (భా. భీ. I. 238; అర. VII. 134); తో రాన్ (భా. అను III. 70); తోరాఁగన్ (భా. అను. V,

450); తో నరుగుదేరగా (భార. విరా. I. 59); తోనరుగన్ (భార. ఉ. IV. 80). తో నడువన్, తో నేతేరన్ (భార. భీ. I. 112); తోనెక్కి (భార. శల్య. I; 307), మొద.

తోడ, తో, లకు గొన్ని ప్రయోగములు.

బిమ్మటితోడన్ (భాస్క. నుం. 29); బిమ్మటితోడన్ (భాస్క. నుం. 85); పదిలముతోడన్ (భాస్క. యు. 1322); ఇంతటితోడన్ (హరి. పూ. VIII. 82); గదతోడం గద చుట్టిరాన్ (భార. శల్య. II. 259); కళ్యాణతోడ (భార. క. I. 140); పుయిలోటతోడ (భార. విరా. III. 205); పేరితోడన్ (భార. విరా. I. 100; నన్నయ: పేరన్); ఇంతతోఁ గయ్యముడిగి శాంతుడవు గమ్ము (భార. క. I. 34; నన్నయ: ఇంతకు, ఇంతటన్; తోన్ = అవధితో); ఎక్కుడుగ వలయు నను తలంపుతోమనుట (భార. శాం. II. 262); = తలంపు నన్; సంగడములతో (భార. భీ. I. 93); అంతతోన=అంతటన్ (భార. ద్వో. I. 111); పరిపాటితోన్=పరిపాటిన్ (భార. ఆర. VI. 4); క్రొత్తరంగలతోన్ (హరి. ఉ. VII. 86); ఈరసతోన్ (భాస్క. యు. 1971); ఎడమడుగు మదితో (హరి. పూ. I. 85); గజ్జతడపు లెమితోఁగట్టి = ఎలమిన్ (హరి. పూ. V. 254); చిగురులతో (భార. విరా. II. 67); తన యిచ్చతోఁబడియె= ఇచ్చన్ (భార. ఉ. III. 358); తత్తజ్ఞాతితోఁ బండ్లగున్ (నర్సేళ్వరశత. 87= అనుసరించి); విగువ్వనతో (S. I. I. 672; కు వర్ణకము చేరునప్పటి వలె నగాగమము); క్రమంబుతోడ = క్రమముగా (నిర్వ. V. 44); మరు వము మొలవఁగఁదోడనె పరిమళ ముదయించు (విక్ర. I. 191; వ్యవ ధానము), మొద.

తోడుతన్.

‘తోడన్’ అనుటకు ‘తోడుతన్’ అనియు పదునాల్గవ శతాబ్దము నుండియు కావ్యములందు రూపాంతరము గాన్పించుచున్నది. ఇది ‘తోడ్తోన్= తోడు+తోన్’ అనుదానికి రూపాంతరమై యుండును. ‘తోడ్తోన్’ = వెంటనే అనునది కేవలకావ్యముగ నుపయోగపడుచుండఁగా ‘తోడుతన్’ అనునది ‘తోడన్’ వలె విభక్తి ప్రత్యయముగా నుపయోగపడుచున్నది. కాని, ‘తోడన్’ కు కలుగు కార్యములు ‘తోడుతన్’ కు కలుగవు. తోడ్తోన్ (భార. విరా. II. 321; ద్వో. I. 255; కర్ణ. II. 295; ఉ. హరి. II. 14; మొద.) ఇట్లే, ‘తోడుతోడన్’ అను నవ్యయమునుగలదు. ‘చుక్కలు తోడుతోడఁ దల చూపఁదొడంగె (భార. విరా. II. 319); తోడుతోడఁ బెరుగన్ = వెంట వెంటనే (భార. విరా. II. 349); మొద. ‘తోడ్తోన్’ అనునది నేటి వ్యవహార మున ‘తోడ్డ’ అని వినఁబడుచున్నది.—‘తోడుతన్’ కు ధాహరణములు;

మానావమానములకు నోర్చి యడచువతోడుతనునికి యరిది (భార. విరా. I.); పగతురచేతిలోఁ బడక పాణముతోడుత నున్నవాడవే (భాగ. X. పూ.); వేడ్కతోడుతన్ (భాగ. V. i. 138; XI. 53); చిత్తంబుతోడుతన్ (భాగ. VI. 298); సూక్తులతోడుతన్ (భాగ. VIII. 271); సమ్మానముతోడుత మ్రొక్కుచు (భాస్క. బాల. 13); * దశాస్యతోడుతన్నిలిచి పెనంగఁగాఁ బులుగ నీకు వశంబె (భాస్క. అర. II. 138); నోళ్లతోడుత (భాస్క. యు. 517); ఇట్లే, పాండు. II. 235; కృష్ణరా. II. 113; సారం. I. పు. 6; మొద.

వ్యవహారమున నేడు 'తో' మాత్రముపయోగింపఁ బడుచున్నది. 'తోడ' కు మారుగ 'తోటి' అని వినఁబడుచున్నది. ఉదా. వానితోటి. మాట్లాడకు, మొద.

మెయి, మయి, మై, మే.

"జడపదంబులమీఁది 'తోడ' కు 'మెయి, మై'లు వికల్పంబుగనగు. ఉదా. అందఱుఁగూడి మోసలకు నర్థమెయిం జనుదెంచి (నిర్వ. II.); ముక్తి కున్ముఖతవహింపఁగావలయు మోహముఁ బాయఁగఁదోచి భక్తిమైన్ (లక్ష్మీ. IV.); అవారణమెయిన్ (భార. దో. IV. 99); పరిపాటిమెయిన్ (భార. ఉ. I. 289; భీ. I. 7); సముత్సృతమెయిన్ (హరి. పూ. IX. 6); కూర్చి మైనిత్తుఁ గండలు గోసియైన (భార. భీ. III. 283); తివుటమైన్ (భార. విరా. V. 395); ఓలిమైన్ (భాగ. V. ii. 124); పౌఢమైన్ (భాస్క. యు. 2156); ఎఱుకమెయిన్ (హరి. పూ. V. 242); ఉగ్రస్ఫూర్తిమైన్ (భాస్క. యు. 2107); ఓర్మిమైన్ (కాశీ. II.); మొద. మై, మెయి, అను పదములకు విధ మని యర్థము. ఆ యర్థమున నవి ప్రత్యేకముగను బ్రయోగింపఁ బడినవి. ఉదా. ఉచితంపుమెయిన్ (భార. కర్ణ. II. 226); ఇమ్మెయికి మెయికోనవు (హరి. పూ. I. 131); తగుమైన్ (భార. భీ. I. 93); ఇమ్మైన్ (భార. అర. VI. 21); ఈమైన్ (భాస్క. కిష్కి. 122); కయ్యంబుమై జెప్పుచున్ (భార. భీ. I. 109); నీతలంపుమే గెలువన్ (భార. దో. V. 124);—ఒకప్పుడు మై, మెయి, లు చేరి యవ్యయము లేర్పడును: ఉదా. మెయిమై బోవచ్చునే (భాస్క. యు. 1795); ఒంటిమై జిక్కగదయ్య (భాస్క. కిష్కి. 355); వేగ మైన్ (భార. ఆర. VI. 72);—ఒకప్పుడు 'మెయి, మై'లు 'తోడ' అను నర్థ మునఁగాక యితరార్థములందును నుపయోగింపఁబడును: ఉదా. ఏవనిమెయి వర్తిల్లుడు = పనియందు (భార. విరా. I. 108); రాత్రిమైన్ = రాత్రియందు (భాస్క. కిష్కి. 117); బాసమైన్ = బాసప్రకారము (భార. విరా. III. 109);—మెయి, మై, లపై 'కొను' థాతు వనుప్రయుక్తమై 'పూను' అను నర్థము నిచ్చును. ఉదా. ప్రియమైనకార్యంబు మెయికోనంగఁ గనుటకంటెను

(భార. భీ. III. 301); ఇమ్మెయికి మెయికోనవు (హరి. పూ. I. 131); పృథిన పూరిగింపమేకోని (భార. దోగ్గ. II. 359); మేకోని (భార. ఉ. IV. 242; దోగ్గ. II. 359; III. 21), మొద. కాని, మేకోనజాలదు = ఓర్వజాలదు (భార. విరా. I. 103); 'మై' కి 'తెంచు' అనుబంధముగాఁ జేరి 'సమ్మతించు' అను సర్థము నిచ్చును. ఉదా. మై తెంచి (కుమా. భా. II. 327); మొద. 'కార్యంబుమై వాడు' కార్యమునందు వ్యాపృతుడైనవాడు (భాస్క. యు. 486). జడ పదంబులమీఁది 'తోడ' కు మెయి, మై, లగునని ప్రాథమ్యవ్యాకరణకారుడు చెప్పినను నవి తోడ నను సర్థమున గుణవాచకపదములమీఁదనే చేరును గాని వస్తువాచకపదములపైఁ జేరవు. ఖడ్గము మెయింజంపె, లేఖనిమెయిన్ వ్రాసె, మొదలగు ప్రయోగములు గానరావు. 'తోడ' నను సర్థమున నన్నయ మెయి, మై, లను వాడలేదు. ఇవి యెన్నఁజైన వ్యవహారమున నున్నవేమో తెలియదు. నేటి వ్యవహారమున లేవు. కావ్యములందవి 'న్, అన్' అను తృతీయావిభక్తిప్రత్యయములకు మాఱుగఁ జేరుచుండును: కూర్కిమైన్ = కూర్కిన్ ఓర్కిమైన్ = ఓర్కిన్; అవారణమెయిన్ = అవారణన్; పరిపాటిమెయిన్ = పరిపాటిన్; సముత్సక్తమెయిన్ = సముత్సక్తన్; మొద.

సప్తమియందువలె దృతీయయందును 'అన్, న్' లు ప్రత్యయము లుగఁ జేరును. ఉదాహరణములు మున్నందు చూపఁబడును. వై ప్రత్యయములు గాక, తృతీయార్థమున బడిన్, వెంటన్, మొదలగు నవ్యయములును జేరుచుండును :

ఉదా:—చనియెం గేకయను తానుచారికలబడిన్ = తో (భార. విరా. I. 306); మొద. ఇట్లే, కూడన్ = తో (కళా. II. 17); ఈరసమెత్తి = ఈరసముతో (భార. ఉ. IV. 306); మేదినీతనయుడు లక్ష్మణుండునయితంబుగ (భాస్క. అయో. 61); నిన్నుఁగనుఁగొనఁబడసి నాదు చూడ్కి చరితార్థమయ్యె (భార. ఉ. I. 273); మొద.

శిరసావహించి (భాగ. IV. 688); ఇట్లే, మనసా, క్రమేణ, మొదలగు సంస్కృత తృతీయాంతరూపములును దెనుఁగు కావ్యములందును వ్యవహారమునందును ప్రయుక్తము లగుచున్నవి.

చతుర్థివిభక్తి.

'సంప్రదానంబునకుం జతుర్థియగు. త్యాగోద్దేశంబు సంప్రదానంబు నాఁబడు. జనకుండు రామునికొఱకుఁ(కై) గన్యనిచ్చెను. కొన్నియెడల నుద్దేశ్యమాత్రంబునకగు: పురుషార్థంబుకొఱకు యత్నింపవలయు. బాలవ్యాకరణము. 'కై, కొఱకున్' అనునవి తెనుఁగునఁ జతుర్థిర్థమునఁ బ్రథమేతరవిభక్తి ప్రాతిపదికముపైఁ జేరును. ఇవి సంప్రదానార్థమందే కాక యుద్దేశార్థము

నను వచ్చును. ఉద్దేశార్థమున వీనికిని 'కుఱిచి, కూర్చి, గుఱించి' అనువానికిని భేదములేదు. 'కై' అనునది 'కు+అయి' అనువాని చేరికవలనఁ గలిగినదని యందురు. ఈ పక్షమున 'అయి' అనుదానికి "సహాయపడి, పక్షమును బూని" యనుసర్థము వచ్చును. ఈయర్థమున "అయి" అనునది ప్రత్యేకపదమగును; 'కు' అనునదియే ప్రత్యయమగును. బాగుగ నాలోచించినచో 'కు, కి' అనునవి వాస్తవముగఁ జతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయములు. వానికి సంబంధించిన తమిళమందలి 'కు', కన్నడమందలి 'కె, క్కె, క్కె, క్కె, క్కె, క్కె' మొదలగునవి చతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయములుగ నే తమిళ కర్నాటక వైయాకరణులు తెలిపియున్నారు. 'కై' అనునది 'కు+అయి' అనువాని సంధివలన నేర్పడిన దనుటకంటె, సంస్కృతమందలి 'కృతే' అను నవ్యయమునకుఁ బ్రాకృతరూపమగు 'కపి' అనుదాని సంక్షేపరూపమని చెప్పట యుష్వను.

'కొఱకున్' అను ప్రత్యయమును నన్నయ వాడలేదు; పదునొకండవ శతాబ్దపు శాసనములందుగాని తత్పూర్వపు శాసనములందుఁగాని యది కానరాదు. కాని, యాంధ్రశబ్దచింతామణి దానిని బేర్కొనుచున్నది. 'కై' అనునది మాత్రము నన్నయ భారతభాగమున మూఁడుసార్లు వచ్చినది. అందొకసారి యతిస్థానమున వచ్చినది; అచట నచ్చే ప్రధానముగా నున్నది; తక్కిన రెండు చోట్లనుబట్టి దాని హల్వుధానత్వమును నిర్ణయింప వీలులేదు. 'కు' తో చేరికయే 'అయి' అనునది ప్రత్యేకముగఁ బ్రత్యేకార్థములందు నన్నయభారతమున నుండుటచే 'కై' అనుదానిని నన్నయ 'కు+అయి' అనియే భావించినట్లు నిర్ణయింపవచ్చును. కావున 'కై' అనునది కూడ నన్నయకాలమునఁ జతుర్థ్యర్థక ప్రత్యయముగ లేదనియే తలంపవచ్చును. కాని, యాంధ్రశబ్దచింతామణియందది చతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయముగ నే పేర్కొనఁబడియున్నది. 'కొఱకు' అనుదానిని 'కొఱ (=ప్రయోజనము)+కు' అని విడఁదీయుదురు. 'అఱ పొఱడు కుఱుచచేతులు, నొఱవశరీరంబు గలిగి యొరులకుఁ జూడం గొఱగా కుండియు మన్నఘ, నొఱపులఁబడియెడు నితండు యవతీప్రియుడై (భార. ఆర. II. 134) అను పద్యమున 'కొఱ' యనుపదము నన్నయభారతభాగమున నొక్కసారి మాత్రము వచ్చినది. ఈ 'కొఱకు' 'ప్రయోజనము' అను సర్థమును జెప్పవచ్చునేమో. ఇట్లే 'కొఱగామి, కొఱమాలిన పనులు' మొదలగువానియందును నీయర్థము తోచుచున్నది. కాని, 'కొఱ' కు ప్రయోజనమను సర్థ మెట్లుకలిగినదో తెలియరాకున్నది. 'కొఱ' కు 'కొఱఁత' అనునది సుప్రసిద్ధార్థము; ఇతర ద్రావిడభాషలలో తమిళము: కుఱై; మలయాళము: కుఱై; కన్నడము: కొఱై; తుళు: కొరె, అను పదములకు 'కొఱఁత' యనియే కాని 'అక్కఱ' యను సర్థము లేదు. తెనుగునను 'అఱ

గొఱ, కొఱప్రాణము' మొదలగు వానియందు దానికి కొఱతయనియే యర్థమున్నది. "ముఱిముఱి చీకటిలో నందఱురాజులు సమరముడిగి తగ నెల్లొట్టి కిన్ గొఱ గల కల నగు నడుపుడు నెఱవగు గోవర్ధనాద్రి నేలకుననుచున్" (ఉ. హరి. IV) లోఁ గూడ 'కొఱ'కు 'కొఱత' యనియే యర్థము. 'కొఱముట్టు' అనుదానియందు 'కొఱ' యనఁగా 'పని' యనునర్థము కలుగుచున్నది. కొఱమాలిన పనులు, కొఱగాని కొడుకు, మొదలగు వానియందును 'కొఱ' యనునది 'పని' యనునర్థమందే వచ్చుచున్నది. 'కొఱమించు పగడంపు గుండ్ర కంబంబులు' (అచ్చ. రా. అర. కాం.) అను ప్రియోగమున 'కొఱ' యనఁగా 'పనితన' మనునర్థము కలుగుచున్నది. ఈ 'పని' యను నర్థము నుండియే 'ప్రియోజన' మను నర్థవిశేషము కలిగియుండును; గాని, యీయర్థమున నీపదముతో సంబంధించిన యితర ద్రావిడభాషాపదములు కానరాకున్నవి. కావున ప్రయోజనము, పని, యనునర్థములుగల 'కొఱ' యను తెనుఁగుపదము ద్రావిడతరభాషలనుండి తెనుఁగునఁ జేరియుండును. అది పాశ్చాత్యపదమైనచో 'కృష, కర్ష' మొదలగు 'కృష్' ధాతుజన్యములగు సంస్కృతశబ్దములకు వికారమగు పాశ్చాత్యపదమునుండి పుట్టియుండునని చెప్పవచ్చును.

పూర్వకాలపు తెనుఁగున 'పొంఁటెన్' అను నొక యవ్యయము 'కొఱకు' అను నర్థమున వాడుకయందుండెను. అది నేటి వ్యవహారమున నెందును గానరాదు. దాని వ్యుత్పత్తిని గూర్చి 1888-వ పుటలో విచారింపఁ బడినది. ఉదా. విప్రుల మంత్రులఁగా నొనరించితె కార్యసంప్రయోగముపొంఁటెన్, (భార. సభా. I.), మొద.

కై అను ప్రత్యయము పదము శేషవస్థీ రూపమువైఁ జేరును: రామునికై, నాకై, హరికై, మొద. డుమంతమగు శబ్దమువై 'కై' చేరునప్పుడు 'కు' వర్ణము చేరునప్పటి తీరుననే నగాగమము వచ్చును: రామునకై, శంభునకై, విభాత్యనకై, మొద. అర్వాచీన కృతులందు నగాగమము లేకుండఁ గూడఁ బ్రయోగములు కాన్పించుచున్నవి: ప్రాచేతనుకై (భాస్క. బాల. 3.)

'కొఱకు' 'పొంఁటె' అనునవి శేషవస్థీరూపముల మీఁదనే కాక, 'తద్ధర్మార్థక ధాతుజ విశేషణముల మీఁదను జేరుచుండును: చేయుకొఱకు, చేయుపొంఁటె, మొద.

కొన్ని ప్రయోగములు.

కొఱకు:—i. పృథమా రూపములవై: పార్థులతోడివిగ్రహము కొఱక (భార. ఆర. V. 858); నీ బ్రదుకు కొఱకు (భాస్క. కిష్కి. 532); కలఁచుట

కొఱకు (భాస్క. నుండ. 199); బ్రహ్మకొఱకు (భాస్క. యుద్ధ. 126); నందర్య నంబు కొఱకు (కళా. IV. 140); సిరికొఱకు (పాండు. II. 40).

ii. శేష షష్ఠీ రూపముపై : బ్రభుకొఱకునై (హరి. ఉ. VI. 260); * 'నాకొఱకు' అనుటకు 'నాదుకొఱకు' అని భాస్క. కిష్కి. 329లో ప్రయోగము గలదు.

iii. తద్ధర్మార్థక ధాతుజ విశేషణములపై : చేయుకొఱకు (భాగ. I. 233, IV. 531; కళా. II. 7); జరుగనీకుండుకొఱకు (భాగ. IV. 31); 'కొఱకు' పై మరల 'అయి' చేరును: సిద్ధించుకొఱకునై (వరాహ. VII. 36); మర్దించుకొఱకునై (శకుం. పరి. II. పు. 22; విష్ణుపు. II. 116); చూపు కొఱకు (కళా. III. 161), మొద.

* గుగ్గిలంబు పెట్టి కొఱకై (S. I. I. V. 529); ఆసీవాణదంబు నేసికొఱకై (S. I. I. V. 1153)—వీనిలో పెట్టి = పెట్టే; చేసి = చేసే, అని యుండవలెనేమో.

iv. అవ్యయముపై : ఏమికొఱకై (భాగ. VIII. 440); మొద.

కై, కయి:—i. నాకై కసింగొని (నిర్వ. III. 43); నీకై పొరలితిమి (=నీవంకకు, భార. ఉ. IV. 26); మాకై (భార. అశ్వ. IV. 268); ధర్మరక్షణము నకై (భార. మా. I. 86); ఆతెనికై వేదంబులు విధించె నఖిలక్రియలన్ (హరి. ఉ. IV. 51); ఉదరపోషణకై (భార. విరా. II. 218); అంబకై పూనివచ్చి (భార. భీ. I. 54). నీకయి (భార. అశ్వ. III. 59); గంధమాదనంబునకయిచను చున్న (భార. ఆర. V. 414); నీకయికదా (భార. ద్యౌ. IV. 263); అమ రులకయి నమరంబునేసి (హరి. ఉ. II. 139); దానింగనుటకయి (భార. భీ. I. 209); దానికై కాదే (భాస్క. యు. 75); తనకై యెరులకయి (హరి. పూ. I. 129).

ii. నగాగమములేకుండ: పాఞ్చేతనుకై (భాస్క. బాల. 2); బ్రహ్మ దత్తుకై (భాస్క. బాల. 322); వాయుపుత్రుకై (భాస్క. నుం. 492)

iii. కున్+వి=కునై : నీకునై (భా. అను. IV. 125); చేయుటకునై (భార. ఆర. VI. 82); * కు+అయి; కున్+అయి: అనునవిచేరి చతుర్వర్ణమును బోధించునట్లే 'కున్+కాన్' అనువాని కూడికవలనఁ గూడఁ జతుర్వర్ణము ద్యోతకమగును: ఉదా. నాకుఁగాన్ (నిర్వ. VI. 18; VII. 68); నుపద్యుల కుఁగా (ఉ. రా. I. పు. 23); తమ్మునికిఁగాఁగభీష్ముడు గన్మియలఁగొని పోయె (భార. ఉ. IV. 280); మాకుంఁగా దీనిని విడువవలయు (భార. ఆర. V. 433); దైన్యమునకుంఁగా నొచ్చియున్ (భార. ఉ. IV. 261); త్రావుటకుఁగాన్

(భార. అను. I. 227); ఒకపనికిగా (విష్ణుపు. VI. 142); దశబందానకుంగా (S. I. I. IV. 923, శక. 1300.), మొద.

పొంటె:—దీని వ్యుత్పత్తి యేమో నిర్ణయింప వీలులేదు. అఱవము లోని 'పొరుట్టు' అనుదానికిని దీనికిని సంబంధ మున్నదందురు. స్పృశ్ ధాతు జన్యమగు *. 'స్పృష్టి' అనుదాని చతుర్థ్యేకవచనము 'స్పృష్ట్యై' అను దానికి ప్రాకృతమున 'పుట్టివ' అనియగును; అది తెనుఁగున 'పొంటె' అని యగుట కవకాశమున్నది. కొంచె మించుమించుగ 'స్పృశ్ ధాత్వర్థమందే 'పొంటె' నుపయోగింపఁబడుచుండుటచే నీ వ్యుత్పత్తి సరియైనదేమో విచారార్హముగ నున్నది.

i. ప్రథమారూపముపై: విప్రులమంత్రులఁగా నొనరించితె కార్య సంప్రయోగముపొంటెన్ (భార. సభా. I.)

ii. తద్ధర్మార్థక ధాతుజవిశేషణములపై: హితమొనర్పు పొంటెన్ (హరి. పూ. VI. 64); జడిపట్టుపొంటె (హరి. పూ. VII. 160); ఋణంబు నీగుపొంటె (హరి. ఉ. I. 94); చేయుపొంటె (హరి. పూ. II. 106); మొద.

కోసము, కోసరము:—'కోసము' అను పదముగూడ చతుర్థి విభక్త్యర్థకావ్యయముగ గ్రంథములందును వ్యవహారమునందునున్నది. ఇది కన్నడ మందలి 'ఓస్కర' శబ్దముతో సంబంధించినది. కన్నడదేశ ప్రాంతములవారగు నాంధ్రుల వ్యవహారమున నిది 'కోస్కరము' అని వినఁబడుచున్నది. 'అదక్కె + ఓస్కర' = అదక్కోస్కర, అను సంధిరూపము నాప్రాంతపు తెనుఁగువారు విడదీయునప్పుడు 'కోస్కర' అని వేఱుచేయుటవలన నీ రూప మేర్పడినది. 'కోస్కరము' అనునది 'కోసరము, కోసము' లుగా మాఱి యుండును. ఉదా:

ఉ. ఎవ్వరికోస మీవగలకేమి యికం బదమంచు (అనిరుద్ధ చరిత్రము I. 111).

ఉ. స్థిరభక్తిని గొల్వఁజే పరా, ధీనులుగాక మీరు వనుదేవకుమారకు ముక్తి కోసమై (అప్పకవీయము IV. 314).

ఉ. భూసుతకోసమే గనక - బొంకితి నేనియు (ఉత్తర రామాయణము పుట 313).

నీ. ఎలమితోఁ గపిరాజు చెలిమి పాటించుట, నీ కోసమేకదా - నీర జాఱి (ఉత్తర రామాయణము పుట 317).

నీ. వలరాజుకోసమై యలవసంతుఁడు గుంపు నేసిన చిలుక తేజీ లనంగ. (ఉత్తర రామాయణము I. 21.)

సీ. చెలువాయెఁ గ్రొత్తనందుల వస్త్రమని యెంచుకొన నిదె
పయ్యంటకోస మనును (నిరంకుశోపాఖ్యానము. II. 45).

ఉ. మా, కోసము తల్లిదండ్రు లిది - గోయదిగోయని చూచుటాయె.
(తిరుపతి వేంకటకవులు: నానారాజ సందర్శనము.)

తొగకంటికోసమై (రాధికా సాంత్యనము III. 118); ఆడిన కోసము
(వైజయంతీ విలాసము III. 96); బంటుకోసమై (వైజయంతీ విలాసము
IV. 5.) దాని కోసమై (హంసవింశతి III. 36); రాళ్లకోసమై (కాళహస్తీ
శ్వర శతకము 23).

ముక్తికోసరము (నరసింహశతకము 7); కూటికోసరముకై (నర
సింహ శతకము 52).

ఇతర విధములఁ గూడఁ జతుర్థమును దెలుపుట గలదు: ఏగుదే
వలయు పే పనిఁబూని (భార. విరా. II. 40); దేవహితార్థ మిమ్ముహిం జన
నము నొందినారము (భార. ఆర. IV. 186); ఏమిటి కతంబునన్ (భార. దోగ్గ.
II. 262); ఏమి గారణంబు వచ్చిరో (భాస్క. కీష్క. 14); ఇట్లే, నిమిత్తము,
మొదలయినవి.

పంచమి విభక్తి.

‘పట్టి, వలన, కంటే ఇతి పఞ్చమి’ అని యాంధ్రశబ్దచింతామణి
సూత్రము చొప్పుననే బాలవ్యాకరణమునఁగూడ ‘పట్టి, వలన, కంటే’ అనునవి
పంచమివిభక్తి పృథ్వీయములుగాఁ బేర్కొనఁబడినవి. ‘స్పృష్ట్యా’ అను
సంస్కృతత్వాంతరూపమునకుఁ బ్రాకృతరూపమగు ‘పట్టి’ అనుదానినండి యీ
‘పట్టి’ వర్ణకము గలిగినదనియుఁ జెప్పవచ్చును. వీనిలో ‘పట్టి’ అనునది ‘పట్టు’
అను ధాతువునకుఁ గ్రార్థకరూపము; ‘గ్రహించి’ అని దాని కర్థము. ఇది పద
ముల ద్వితీయావిభక్తి రూపములమీఁదఁ జేరుచుండును: జ్ఞానమునుబట్టి; చెప్పు
టంబట్టి; ఒకప్పు డిది హేత్వర్థమున నన్నంతక్రియలమీఁదను జేరును: నీవుకలు
గఁబట్టి, రాఁబట్టి, కాఁబట్టి, మొద.

‘ఎట్టునమకూరు వీరికి నీప్రభావ మీవు గలుగంగఁబట్టికా కిందువదన’
(కాశీ. III. 44); సేవింపఁబట్టి (కాశీ. VII. 18); పావనాత్ముండలఁ బ్రభ
వింపంబట్టి; (ప్రభులి. పు. 111), మొద.

‘పట్టి’ ని హేత్వర్థముననేకాక యితరార్థములందును వాడవచ్చును;
ఉదా. పెద్దగాలంబునంబట్టి (కాశీ. V. 275; VII. 140); నాటంబట్టియు
(విశ్వ. V. 215); తడవులంబట్టి (ప్రభా. III. 97; కళా. III. 116); మొద.
పట్టి వర్ణకము వైయర్థములందు నేటివ్యవహారమునను గలదు: నీవు రాబట్టి ఈ

పనినెరవేరింది; వాడు ఇవ్వబట్టి యీ అప్పటిరింది; అప్పటిబట్టి యిక్కడనే ఉన్నాను; మొద. హేత్వర్థమున నొక్క. 'పట్టి'నేకాక యన్ని ధాతువులక్తార్థక రూపములను వాడవచ్చును. ఉదా. వానితో చెప్పి లాభములేదు; కొట్టి ప్రయోజనము లేదు; చదివి ప్రయోజనమేమి? మొద. ధర్మనందనుడు కల్లంబట్టి (భార. ఆర. VI. 61); సత్యగుణనిష్ఠంబట్టి (హరి. పూ. I. 34).

2. "అపాయ భయ జగుస్సా పరాజయ ప్రమాద గ్రహణ భవన త్రాణ విరా మాంతర్ధి వారణంబు లెద్దాననగు దానికి వలన వర్ణకంబగు. రాజ్యంబువలన భగ్గొండయ్యె; చోరునివలన భయపడియె; పాపంబువలన నేవగించె; అధ్యయనమువలన డస్సె; పాడివలనం బరాకువడియె; మైత్రునివలన ధనంబుఁగొనియె; మనువువలనంబ్రజలు వుట్టిరి; చోరునివలనంగాచె; భోగంబు లవలన విరమించె; తల్లివలన డాగె; శోకంబువలన వారించె; -బాలవ్యాకరణము.

మోహంబువలనఁ బై ముసరులోభంబు (భార.ఆర. IV. 288); వీగ్రతుఁ డనైతి నీవలన (భార.ఆర. VI. 125); ఇట్టిట్టిని సౌలవకు రాజువలన నటు గైకే యిన్ (భాస్క. అయో. 86); సకలభయంబులవలనం బాసిన (హరి. పూ. I. 92); సత్రాజిత్తు జనార్దనునివలన శంకించి (హరి. పూ. III. 176); వారికంటె నీకేమిటివలనఁ దక్కువ (హరి. పూ. IV. 81); నీవలన సంతసిల్లితి (హరి. ఉ. X. 274); -ఎల్లవలనఁ గలుగు భువనవాసులఁ బిలిచి (హరి. పూ. I. 134-ఇందు 'వలను' ప్రత్యేకపదముగానున్నది).

'వలనన్' అనునది దిగర్థకమగు 'వలను' పదమునకు సప్తమ్యేకవచన రూపము; ఆ రూపమే పంచమ్యర్థమునను వాడఁబడుచున్నది. ఇది 'వల్న,' 'వల్ల' అనియు వికారము నొందినది. 'వల్న, వల్ల' లర్వాచీన కావ్యములలోని కెక్కినవి. నేటి వ్యవహారమున 'వల్ల' యే కాని 'వలన, వల్న'లు లేవు.

'వీ, ణా మానిం బచరించి తుంబురుని వ-ల్నం గన్న గాంధర్వవిద్యా మాహాత్మ్యము (చంద్ర భా. V. 206); తప్పనా, వల్లను గల్గెనంచు జన వల్లభుడేవి నొసంగనైతి (నిర్వ. వి. రా. VI. 218); అల్లేమ చను హళాహళి, వల్లనెకాదు (బహులా. II. 56); ఈ కళానిధివల్ల నేకదా ..., ఈ వసుఖని వల్లనేకదా ..., ఈ మహావిభువల్ల నేకదా ..., ఈ సత్ప్రభునివల్ల నేకదా ... (బిల్లి. II. 55); తేజనందిత్థిమల్లధీరువల్ల (మధు.); చలిమలవల్లనుల్లసిలు చల్ల దనంబును నూనకుండినన్ (మను. II. 10); విశ్వమంత నీ, వల్లను సంభవించు (శివర. పు. 18); ఎవ్వనివల్లఁబుట్టు జగమెల్లను సంతతముం బ్రవర్ధనం బెవ్వని వల్ల లీనమగు నెవ్వనివల్లఁ దిరోహితంబునా (శివర. పు. 22); తన్నుఁగనుట వల్ల నీవల్ల ధారుణీవల్ల భాజ్జ,మీటి (సారం. III. 95); మొద.

‘వలన’ కు మాఱుగ ‘కు’ వర్ణకమును నొకప్పుడు గావ్యములందు వాడుటగలదు. ఉదా. రాజ్యంబునకు భ్రష్టుండయ్యె; చోరునకువెఱచె; మనువునకుం బ్రజలుపుట్టిరి; మొద. గ్రహణ, త్రాణ, విరా, మాంతర్థర్థములందీ కార్యము గలుగదు: మైత్రునికి ధనంబుఁగొనియె; చోరునకుఁగాచె; భోగంబులకు విరమించె, తల్లికిడాగె, అను నిట్టి ప్రయోగములుండవు. వ్యవహారమున నేఁడు ‘వలన’ కు రూపాంతరమగు ‘వల్ల’ ను భయ, పరాజయ, గ్రహణ, భవ నార్థములందే వాడుచున్నారు. దొంగలవల్ల భయము; చదువువల్ల అలసట; వారివల్ల పుచ్చుకొన్నాను; గింజలవల్ల మొలకలుపుట్టుతవి; మొద. నేఁడు ‘రాజ్యమువల్ల భ్రష్టుడైనాడు; పాపమువల్ల అనఘ్నించుకొన్నాడు; ధర్మమువల్ల పరాకుపడినాడు; చోరులవల్ల కాపాడినాడు; తల్లివల్లదాగినాడు, అను నిట్టి వాడుకయున్నను వాని యర్థమునందు చాల మార్పుగలిగినది. ఇందు ‘వల్ల’ కు ‘కారణముచేత’ అను సర్థము కలిగినది. ‘నేఁడు రాజ్యమువల్ల భ్రష్టుడైనాడు’ మొదలగువానిలో భ్రష్టతకు రాజ్యమును, ఏవకుఁబాపమును, పరాకునకుధర్మమును, రక్షణమునకుఁ జోరులును, దాగుటకుఁ దల్లియుఁ గారణములను సర్థము గలుగును. ‘వలన’ కీ యర్థమున నర్వాచీన కావ్యములందు ప్రయోగములు గలవు. అందువలన (పాండు. II. 225); మొద. ‘ఆపని నావల్లకాదు’ మొదలగు వాడుకలును వ్యవహారమునను నర్వాచీన కావ్యములందును నున్నవి.

‘ఉండి’ యను క్తార్థకరూపము పంచమీ విభక్తి ప్రతిరూప కావ్యయముగా నుపయోగింపఁబడినది. అది ద్రుతముతోఁ గలిసి ‘నుండి’ యై హలాదిగనే విభక్తిప్రత్యయముగఁ బరిగణింపఁబడుచున్నది. వ్యవహారమున ‘నుండి’యేకాక ద్రుతముతోఁగూడిన ‘ఉంచి’ యను క్తార్థకరూపమును బంచమీవిభక్త్యంతముగ నిలిచినది. ‘ఉండి’ ‘నుండి’ యైనట్లే ‘ఉంచి’ ‘నుంచి’ యైనది. ఈ ‘నుంచి’ ప్రత్యయమును గవులును వాడియున్నారు.

గీ. కాంచి యమ్మంత్రి యెచ్చోట-నుంచివచ్చె. (కృష్ణరాయవిజయము IV. 28.) శా. ...న, న్నుంచే; నాటనుంచి (దశావ. పు. 64, 298); అప్పటి నుంచి (దశావ. పు. 206); మణిగవాత్సులనుంచి వేమాఱుఁగాంచి (ఉషాక. V. 70); మొద.

‘ఉండి’ పదము కావ్యములందొకప్పుడు వలన వర్ణకమున కనుప్రయుక్తమగును. ఉదా. హీమగిరివలననుండి గంగవైడమె; నాకంబువలన నుండి నారదుండువచ్చె, మొద. కదుపులవలననుండి వచ్చెనందగోవుఁడు (హరి. పూ. V. 180.) ‘ఉండి’ తొలుత సప్తమీ రూపములమీఁదనే వాడఁ

బడుచుండెను. అఱకటనుండి (హరి. పూ. VII. 105); పిన్ననాటనుండే నియు (భాగ. VII. II.); పసిపాపనాటనుండియు (హరి. ఉ. VIII. 263); అనేకజన్మములనుండే నన్ను (ఓం. రఘు. శత. 13); వ్యవహారమునను 'వల్లనుండి, వల్లనుంచి' అని వాడుటకలదుగాని యవి హేత్వర్థమున మాత్రము వాడబడుచున్నవి.

'ఉండి' పదమును 'వలనన్' అను 'వలను' శబ్దము సప్తమ్యైకవచన రూపము మీఁదనేకాక యితరపదముల సప్తమీ రూపములమీఁదను, ద్వితీయా రూపములమీఁదను గూడ వాడవచ్చును: ఉదా. సప్తమీ రూపములపై: వనముననుండి వచ్చె, వనమందుండివచ్చె, వనమునందుండివచ్చె, వనములనుండివచ్చె, వనములందుండివచ్చె, వనములయందుండివచ్చె; ఊరనుండివచ్చె, ఊరియందుండివచ్చె, ఊళ్లనుండివచ్చె, ఊళ్లయందుండివచ్చె; గగనమందుండివచ్చి (భాగ. XII. 900); 'ఎందు' వైఁగూడ 'ఉండి'చేరును: ఎందుండిరాక (భార. శాం. V. 7); ద్వితీయారూపములపై: వనమునుండి వచ్చె, ఊరినుండివచ్చె. నేటివ్యవహారమున ద్వితీయారూపములమీఁదనే 'ఉండి' చేరుచుండును. 'నన్నుండి యీవెతలందవలసె (రాధికా. III. 70); నిన్నుండి (రాధికా. III. 22); తన్నుండి (రాధికా. III. 21); అను నిట్టి ప్రయోగము లర్వాచీనములు. 'ఉండి' పదమును వ్యవధానముతోఁగూడ వాడవచ్చును: ఉదా. ఎన్నాళ్లనోయుండి = ఎన్నాళ్లనుండియో (పాండు. III. 33.)—'ఉంచి, ఉండు'లు షష్ఠీరూపముల మీఁదను సర్వాచీనకృతులందును నేటి వ్యవహారమునను గాన్పించుచున్నవి. అప్పటినుంచి (దశావ. పు. 206); నానుంచి, మీనుంచి, మొద.

పూర్వకృతులందు పంచమియందు 'కోలెన్' అను పదమును వాడుచుండిరి. ఇది ప్రథమా, సప్తమీ విభక్త్యంతరూపములమీఁదను, భూతార్థకథాతుజ విశేషణముల మీఁదను వాడబడును: ఉదా. పాపగోలెన్ = చిన్నతనమునుండియు (శకుం. పరి. II. పు. 25); అన్నిదినంబులం గోలెన్ (శకుం. పరి. I. పు. 19); పుట్టినకోలెను (భార. ఆర. V. 10; హరి. ఉ. VI. 207; VIII. 204; హరి. పూ. II. 207 నను చేరినకోలెను (హరి. పూ. IX. 55); గోగ్రహణంబునఁగోలె (భార. ఉ. III. 92); విన్నకోలె (భాస్క. యు. 156); కనినప్పటఁగోలెను (భాస్క. అర. I. 149); (నిర్వ. IX. 53).

'కంటె' వర్ణకమును 'కు+అంటె' అని విడదీయుదురు. దీనికి గన్నడమున సరిపోవు ప్రత్యయము 'అకి (క్కి)ంత' అనునది. ఇది 'అకె+ఇంత' అను వాని సంధివలన నేర్పడినది. 'అకె' లోని తొలి 'అ'కారము షష్ఠీబోధక ప్రత్యయము; దానిపైఁ జతుర్థ్యర్థక 'కె' ప్రత్యయముచేరినది. ఇట్లేర్పడిన

‘అకె’ వై ‘ఇంత’=ఇంక (ను) అనునవ్యయము చేరి ‘అకిన్త’ అను రూప మేర్పడినది. వైయాకరణులు చేయు ప్రకృతి ప్రత్యయవిభాగమువలన భాషా తత్త్వవిషయమున నెట్లు తప్పుదారిఁ బడుదుమో యీ ‘అకిన్త’ అను ప్రత్యయ చరిత్రమువలనఁ దేటపడఁగలదు.

తెనుఁగు : దానికంటెను = కన్నడము : అదక్కిన్త = దానికింకను (నిదియొక్కవ).

కంటె వర్ణకము (i) అన్యార్థాదియోగజమగు పంచమికిని (ii) నిర్ధారణ పంచమికిని నగును. అన్యము, ఇతరము, పూర్వము, పరము, ఉత్తరము, దక్షిణము, సమీపము, దూరము, దగ్గఱ, ఎక్కువ, తక్కువ, మేలు; మొదలయిన వన్యదులు. రామునికంటె నన్యఁడు ధానుష్కండులేడు; లోభము కంటె నితరము దోషములేదు; దానికంటె నిదిపూర్వము; దీనికంటె నది పరము; దానికంటె నిది యుత్తరము; దీనికంటె నది దక్షిణము; దానికంటె నిది సమీపము; దీనికంటె నదిదూరము; దానికంటె నిది దగ్గఱ; దీనికంటె నదియొక్కవ (తక్కువ, మేలు); మొద. ఇట్టియెడల ‘కంటె’ వర్ణకమునకు మాఱుగ ‘కు’ వర్ణకమును వాడవచ్చును. రామున కన్యండు ధానుష్కండు లేడు; మొద.

నిర్ధారణమందు : జానపదులకంటె నాగరులు వివేకులు; మానహాని కంటె మరణముమేలు. ఇందు ‘జానుపదులకు నాగరులుమేలు’ మానహానికి మరణముమేలు, అని ‘కంటె’ కు ‘కు’ వర్ణకమాదేశముకాదు.

i. కంటెవర్ణకము ప్రథమైకవచన రూపముపైఁ జేరవచ్చును = చేయుటకంటె (భార. ఆర. VII. 18); తండ్రికంటె నెక్కుడు (భాస్క. యు. 325); నడికంటెఁజూపుమేలు (భార. ఆర. VII. 293); జంబూద్వీపంబుకంటె (భార. భీ. I. 27); బలికంటెఁ బూర్వజుండు (హరి. పూ. VI. 66).

ii. ‘కంటె’ వస్తీరూపములమీఁదను జేరును; బహువచనమున వస్తీ రూపములమీఁద మాత్రము చేరును; ఎల్ల జనులకంటెను ఘనుఁడు (భార. ఆర. IV. 206); కుంతీతనయుఁడు మీకంటె వృద్ధతముఁడగు పురుషుండు (భార. ఆర. IV. 360); ఒక్కఁ డొక్కనికంటె= ఒకనికంటె నొకఁడు (భార. ఆర. V. 291); ఆకసంబు దానికంటెఁ బెద్ద (భార. శాం. IV. 196); తొంటి కంటెను (భాస్క. యు. 628); ఇంతటికంటెన్ (హరి. ఉ. VII. 105); ఇంద్రియములకంటె మనము, అహంకారతత్త్వ మంతకంటె; దానికంటె బుద్ధి; బుద్ధికంటెఁ బ్రకృతియొక్కఁడు (భార. అను. IV. 219); మునులకంటె మీఁదై యొప్పును (హరి. పూ. I. 59); మొద.

iii. ఒకప్పుడు 'కంటె' చేరునప్పుడు ప్రథమా రూపమువై 'న' వర్ణముచేరును : ఇంద్రలోకమునకంటె మీఁద (భార. ఆర. VI. 132).

'కంటె'ననురూపము పదముల పైరూపములమీఁదనే కాక క్రియావి శేషణముల మీఁదను మొదటినుండియుఁ జేరుచున్నది.—

కాంచుకంటె (భార. ఆర. V. 349); రవియుదయించుకంటెమును (నిర్వ. VII. 139); ప్రకటించుకంటె (నిర్వ. VIII. 20); చనుదెంచుకంటె (భాస్క. యు. 1290); చెడుకంటెన్ (హరి. పూ. V. 219); ఒనర్చుకంటెన్ (హరి. పూ. VIII. 67). మనుపకుండినకంటెఁ గల్గుపముగలదె (విక్ర. III. 93); అందినకంటె సంతనమునందె లతాంగి (వికృ. V. 27); ఏలినకంటెను (వికృ. VII. 22); కోసినకంటె (శకుం. పరి. II. పు. 39); మేల్కనుకంటె (వరాహ. VIII. 7), మీర లిద్దఱువచ్చినకంటెన్ వరమింక నొండు గలదె (వరాహ. VIII. 39) మొద.

'కంటె' వర్ణక మవ్యయములమీఁదను జేరును: మునుకంటె (కవిక. II. 99); చెప్పినంతకంటెను (భార. ఉ. III. 68); అంతకంటెను బలవంతులు (భార. ఉ. II. 199); ఇంతకంటెను (భార. ఆర. IV. 379); హరి. పూ. VI. 72; IV. 164; [విభక్తిప్రతిరూప కావ్యయములు విభక్త్యంతరూపములవైఁ జేరుచుండుట సాధారణముగఁ గాన్పించుచున్నది. చేయుటంజేసి, వనమునయందు, నాటంగోలె, హిమగిరివలననుండి మొద. ఇట్లే 'కంటె' వర్ణకమును నితర విభక్తి ప్రత్యయములపై వ్యవహారమున నుపయోగింపఁ బడుచున్నది. నేటి గ్రంథకర్త లనేకు లిట్టి ప్రయోగములను దమ గ్రంథములందు చేయుచున్నారు: ఉదా. ద్వితీయావిభక్తిమీఁద; ధనమునుకంటె ధర్మమును ప్రేమించుటమేలు; తృతీయావిభక్తి: ఈ పనిని వానిచేతకంటె పీనిచేతచేయించిన బాగుగఁజేయును; నోటితోకంటె చేతితోలేదని చెప్పట ముంచిది; ఉద్యోగము కోసముకంటె వ్యాపారముకోసము ప్రయత్నించుట లాభకరము; పుస్తకములనుంచికంటె లోకమునుంచి యెక్కువజ్ఞానమును సంపాదించవచ్చును; తండ్రివల్లకంటె తల్లివల్ల మనమెక్కువ యుపకారమును బొందుదుము; ఆమందుబట్టికంటె దీనిఁబట్టి యెక్కువ నయమైనది; ధనము నింటికికంటె పొలములకు పెట్టుటమంచిది; చెంబులోకంటె బిందెలో నెక్కువ నీళ్లు పట్టును. ఇట్టివ్యవహారమపరిహార్యము. ఈ నుడికారమును బూర్వాంధ్రములోనికి మార్చుట చాలఁగట్టము; మార్చిన నసహజమగును. ఇట్లేయితర విభక్తి ప్రత్యయములను వ్యవహారమునఁ గుదురుకొన్నవి: దానిలోనుంచి, మొదలయినవి.]

‘కంటె’ వర్ణకమునకుమాటుగ ‘కన్న’ వర్ణకమును గ్రంథములందును వ్యవహారమునందును జేరినది: ప్రాణములు నిలుపుకన్న ధర్మంబుగలదె (పాండు. IV. 160); నా, కన్న దురాత్ముడున్ ... నీ, కన్న మహాత్ముడున్ (దాశ. శత. 59. ప్రాస).

రాకమున్ను, పోకమున్ను-మొదలగువానిలో వ్యతిరేకత్వార్థక రూపములు పంచమ్యర్థమును గలిగియున్నవి. పంచమ్యర్థమున ‘వెంట, చేసి, కతన, కతనఁజేసి, మొదలగు పదములునుఁ బ్రయోగింపఁబడును : జూదంబువెంట మోసపోయి (భాస్క. ఉ. I. 22); పనివెంటను (భార. విరా. I. 65); కార్యంబులచేతఁజేసి (భార. శాం. IV. 283); ననుం గొనియాటఁజేసి (భార. దో. I. 73); భూషణజాలంబు కతన (భార. భీ. I. 83); మీదయ వెంపుకతనఁజేసి (భార. స్వర్గా. I. 84).

షష్ఠీవిభక్తి.

‘లోపల, కి, కు, యొక్కాన్యా’ అని యాంధ్రశబ్ద చింతామణి సూత్రము. చిన్నయసూరి ‘కు, యొక్క, లోపల’ అనుమాత్రము షష్ఠీప్రత్యయములుగఁ బేర్కొన్నాడు. ‘కి’ వర్ణకమును ‘కు’ నుండి మఱియొక సూత్రముచే నాతఁడు సాధించినాడు. అట్లే ‘లో’ అనువర్ణకమును ‘చే, తో’ లతో సాధించుకొన్నాడు. ఈ ప్రత్యయములలో ‘లో, లోపల’ లు వాస్తవముగ ‘అందు’ అనునర్థమును గలిగి సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయములుగఁ బరిగణింపఁబడవలెను. ‘కి, కు’ లు తక్కిన ద్వావిడభావలలోని ‘కు, కె, కె, ంకె’ అను వానితో సంబంధించినవై చతుర్థ్యర్థమును గలిగి యుండుటచే వానిని చతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయములుగనే పరిగణింపవలెను. కావున, స్వస్వామి సంబంధ సూచకమగు శేషషష్ఠి యొక్కటిమాత్రమే షష్ఠీవిభక్తిగ మిగులుచున్నది. ‘యొక్క’ అనునది శేషషష్ఠీ ప్రత్యయము; కాని, దానిని సాధారణముగ నెవ్వరును వ్యవహారమున వాడుటలేదు. కావ్యములందు దానినెవ్వరును వాడి యుండలేదు.

ద్రావిడభాషలయందు శేషషష్ఠ్యర్థమును ‘అ’ అను ప్రత్యయము తెలియఁజేయుచుండును. ఉదా. కన్నడము: ప్ర. ఏ. రామను; ష. ఏ. రామన; ప్ర. ఏ. హరి, ష. ఏ. హరియ; ఒకప్పుడీ ‘అ’ వర్ణము చేరుటకుఁ బూర్వము కొన్ని యాగమాక్షరములు ప్రకృతివైఁ జేరుచుండును. ఉదా. కన్న. మాతిన = మాటయొక్క; మరద = చెట్టుయొక్క; అదట = దానియొక్క; తమి. రామనుడైయ = రామునియొక్క; మొద. తెనుఁగునను నీ ‘అ’ వర్ణకమే శేషషష్ఠీయందు ప్రకృతులవైఁ జేరుచుండును. కాని, కొన్ని

యెడల నేకవచనమున నది సాధారణముగ లోపించును; ఒకప్పుడది 'ఇ' వర్ణకముగ మాటును: రాముని, శంభుని, మొదలగు వానికి కన్నడరూపములు 'రామన' 'శంభువిన' అనునవి. 'ఊరి, ఇంటి, తాతి, తోటి' మొదలగు వానియందు 'ఇ' వర్ణకమే సంబంధార్థమును దెలుపుచున్నది. తెనుఁగున 'అ, ఇ' లంతమందు గలశబ్దములపై నెట్టిప్రత్యయమును జేరకయే సంబంధార్థ మేర్పడును. నీతమాట, హరినేర్పు, మాటతీరు, కోతిచేష్ట, మొద. ఉకారాంతపదములపైఁ గూడ నెట్టి ప్రత్యయమునుజేరదు. ఉదా. వనముతోవ, చెట్టుకొమ్మ, మొద. కాని, వానిపై నజంతపదము చేరునపు డా రెంటిమధ్యను నగాగమము గలుగును; రాజనాజ్ఞ, మోమునందము, మొద. ఒకప్పు డర్వాచీన కృతులలో నీ నగాగమమురాని ప్రయోగములును గానవచ్చుచున్నవి : ఉదా. ఏనుండము మందయాన ముఖమందము మీటు నవారవిందమున్ (విజవి.)—ఏకవచనమున నిట్లున్నను పదముల బహువచనమున 'అ' వర్ణకమే షష్ఠీయందు తెనుఁగున సంబంధార్థమును దెలియఁజేయుచున్నది. ఉదా. రాముల, మాటల, చెట్టుల, హరుల, వనముల, మొద.

కు (క్తి)

1. తుల్యార్థము తెలుపవలసినపుడు 'తోడ' వర్ణకమునకు మాటుగ 'కు' వర్ణకమును వాడవచ్చును: మైత్రుండు చైత్రునితోడఁ దుల్యుండు; మైత్రుండు చైత్రునికిఁ దుల్యుండు.

2. వచ్యర్థా ముఖ్యకర్తృమునకు ద్వితీయా ప్రత్యయమును, తోడ వర్ణకమునే కాక 'కు' వర్ణకమును జేర్పవచ్చును: వాఁడు నన్నిట్లనియె, నాతోడ నిట్లనియె, నా కిట్లనియె.

3. చతుర్థీ ప్రత్యయములగు కై, కొఱకు లకు మాటుగఁ దఱచుగఁ గువర్ణకమే యుపయోగింపఁ బడును; జనకుఁడు రామునకుఁ గన్యనిచ్చెను; పురుషార్థంబునకు యత్నింపవలయును.

4. కొన్నియెడలఁ గంటె వర్ణకము స్థానమునఁ గువర్ణకము వచ్చును: రామున కన్యుండు ధానుష్కుండు లేఁడు.

5. ఈ క్రింది ధాతువులతో సంబంధించిన విశేష్యాదులపై సాధారణముగఁ బూర్వ కావ్యములందును గొన్నియెడల నేడును గువర్ణకము చేరుచుండును:—

(1) అగపడు: ఇంచు విత్తుని యలరమ్ముల బారికి నగపడ్డ భామలు (నిర్వ. I. 32); మనబారి కగపడు (భార. విరా. V. 16); అనిలతనయు బారి కగపడు (భార. భీ. III. 80); బంధుల కగపడ్డ (భార. విరా. II. 70).

(2) అగు: తన తేరువ్రామెడు తెరువునకై నంతసేన (భార. దోగ్గ. III. 141); ఉరవడికిం గాక (భార. దోగ్గ. I. 387), వేటొక్క పనికింగాను (భార. విరా. I. 286).

(3) అను: అమ్ముని కనియె న ద్దనుజవిభుడు (నిర్వ. V. 43;—ముని ననియె, మునితో ననియె, అనియు ననవచ్చును).

(4) అలుగు: విప్రున కలుగంగా దగదు (భార. ఉ. IV. 312.)

(5) ఇచ్చు: నాకు భండన మిమ్ము (భాస్క. కిష్కిం. 159.)

(6) ఉరులు: మధుపకులము లబ్జవనముల కురులంజొచ్చె (భార. విరా. II. 237).

(7) ఉఱుకు: వాజుల కుఱుకు (భాగ. VI. 270); ధర్మసూతి యున్న తిట్ట కుఱికి (భార. భీ. III. 219); గుఱ్ఱంబుల కుఱికి (భార. భీ. II. 71); లేళ్ల కుఱుకు తెఱంగున (భార. ఉ. II. 139); మీ తండ్రి కుఱికి (భార. కర్ణ. II. 329); అతనిక యుఱికెద (భార. విరా. VI. 246); ఇట్టి యెడల నేటి వ్యవ హారమున 'వై, వైకి' అని 'కు' వర్ణమునకు మాటుగ నుపయోగింపఁ బడును).

(8) ఊఱడిల్లు: ఇట్టి పనికి నూఱడిల్లి (భార. విరా. II. 30).

(9) ఎక్కు: నీ భక్తి మగనికెక్కి (భార. ఆర. VII. 235); ఒక్కఁడు పెక్కండ్ర కెక్కిన (భార. విరా. III. 164); నీ దృష్టికి నెక్కున్ (భార. విరా. I. 279); గభీరత రాశికెక్కి (భార. దోగ్గ. I. 82); కీర్తికి నెక్కు (భాస్క. యు. 2084); వాసికెక్కు (భార. కర్ణ. I. 215); వాసికి నెక్కు (భాగ. II. 124; IV. 595); కెలనం బెవ్వరి కెక్కిడున్ (భార. సా. I. 24); తక్కుకు నెక్కుడై (భార. VI. 174).

(10) ఎత్తు: ఆజికెత్తుట (భార. ఉ. IV. 165); రణంబునకు నెత్తి (భార. స్త్రీ. II. 29).

(11) ఒల్లు: నిఘరతకుఁ జాల నొల్లన్ (భార. భీ. I. 181).

(12) ఓర్పు: ఆ చాలుట కోర్వలయు (భార. విరా. III. 110); ఏవిధ నైన నాపదల కోర్చెద (భార. విరా. II. 328); కయ్యాన కోర్తురు (భార. ఉ. IV. 166); మీ రీతక్కువ కోర్చితిరి (భార. దోగ్గ. II. 266); కోల్తల కోర్వక (భాగ. VI. 276).

(13) ఓహటించు: కవ్వడికి నోహటింపక (భార. దోగ్గ. III. 45).

(14) కలియు: నీకునేఁ గలిసితిన్ (భాస్క. అర. I. 138).

(15) కలుగు: నాకు నేర్పుగలదు (భార. విరా. I. 81; నన్నయ: నేను నేర్పుగలను); నాకు బొంకుగల్గినయేనిన్ (నిర్వ. V. 66); (పై న్యము) ఒక

యత్కౌహిణికిం గలిగి యొప్పె (భార. ఉ. I. 221, 228); కార్యమునకు ఖడ్గమునకుఁ గలవాఁడై (భార. ఉ. I. 281); శాంతనవుండు సర్వకురుసంతతికిం గలవాఁడుగాఁడె (భార. ఉ. II. 164); వెయ్యి కర్ణిలి గలదు (భార. అను. II. 427); వారి కగ్గలము గలరు (భా. దో. II. 342.)

(16) కవియు: భీష్మునికిఁ గవిసె (భార. విరా. V. 293); మహాపార్శ్వుండు... గవిసెఁ గవినాథునకున్ (భాస్క. యు. 1013); కపిసేనకుం గవిసి (భాస్క. యు. 1324); కపిసేనయెల్లఁ గోటకుఁ గవిసెన్ (భార. ఆర. VII. 69).

(17) కల్లవు: కయ్యమునకుఁ గాల్గివ్వు (భార. శాం. III. 15.)

(18) కూర్పు: పనికిఁ జాలఁ గూర్పు నేను (భార. విరా. I. 101); అహింసకుఁ గూర్చి గడుంగలఁ డతండు (భార. ఉ. II. 7); నీకు విభుండు గూర్పు (భాస్క. అయో. 11); ఇతనికిఁ గూర్తురేని ధనమిత్తురు (భార. ఉ. II. II).

(19) కైకొను: ఒక చీరికిం కైకొనక (భాగ. IV. 326); కానికి కైకొనక (హరి. ఉ. VII. 37).

(20) కొను: చీరికిం గొనక (భార. భీ. II. 258); ఒక చేరికిం గొనఁడు (భా. విరా. V. 11); చీరికిం గొనఁడు (భా. దో. III. 298); కులంబునకు గుడ్డలి గొని (భార. శల్య. II. 328).

(21) కొలుపు: క్రియలకుం దార్కొల్పి (భాగ. III. 928).

(22) చను: ఏమి పల్కితేని నీకుం జనియెఁ బొమ్ము (భార. దో. V. 109).

(23) చాలు: నిష్ఠురతకుఁ జాల నొల్లన్ (భార. భీ. I. 181); కీలారితనమునకునేఁ జాలుదు (భార. విరా. I. 100); పరిచారికా ధర్మములకు నెల్లఁ జాలి వర్తించితి (భార. విరా. I. 316); నీచములగు పనులకు నేఁజాలకునికి (భార. విరా. II. 96); అనికిఁ జాల నేను (భార. విరా. IV. 59); వారు ధర్మంబు సెడుటకుం జాలరు (భార. ఉ. I. 288); అచ్చీటి కతనింజాలించి (భార. దో. IV. 46); మీ నిదుర సెడుటకుం జాలక (భార. శాం. I. 22); నీచము లయ్యెడు పనులకు నా చాలమి యెఱింగి (భార. విరా. I. 318); నొప్పించుటకుం జాల (భార. భీ. I. 194); నీచములగు పనులకేను సాలకునికి (భార. విరా. II. 96); భారంబునకుఁజాలి (భార. ఆర. IV. 242); వురో హితలుయజ్ఞప్రయోగ విశేషంబులకుఁ జాలియుండునది (భార. ఆర. VI. 71.)

(24) చొచ్చు: తీరునకుం జొచ్చియున్నవారు (భార. దో. IV. 156); చూపునకుఁ జొరవయీకున్నన్ (భార. దో. V. 86); దొడ్లకుఁ జొచ్చినన్ (భార. మా. I. 185); తఱికిఁజొరుము (భార. ఉ. IV. 191); ఏను దీనికిఁ జొర

నేల (భార. భీ. I. 186); చెనంటి తెఱంగునకుఁ జొచ్చి చెడిపోవుదుఁదిన్ (భార. ఆర. VI. 19); తఱికింజొచ్చి (భార. భీ. II. 183).

(25) డాయు: కొలనికి డాసెన్ (భార. ఆర. VII. 397).

(26) తప్ప: ఈ వనభూమి... వనతికిఁదప్పె (హరి. పూ. VI. 15); యీ ధమ్మానకు దప్పినా (S. I. I. IV. 280).

(27) తలకడచు: తోడంబుట్టువునకుం దలకడచి (భార. దోగ్. I. 198).

(28) తిగుచు: నీరికిందిగిచి (భార. దోగ్. III. 305).

(29) తెగు: పోరికిఁదెగిరి (భార. ఉ. IV. 167).

(30) తెచ్చు: నాలుకకుఁ దెచ్చినమాట (భార. కర్ణ. II. 11).

(31) తొలఁగు: అనికే దొలఁగి చను (భార. దోగ్. I. 229); సకల దురితములకుఁ దొలఁగింతు నిన్ను (భార. భీ. I. 224); రథంబు... సమర ప్రదేశంబునకుఁ దొలంగఁ బఱచె (భార. ఆర. VI. 8).

(32) తుంగుచు: శల్యుచాపంబు ముష్టికింద్రుంచినన్ (భార. దోగ్. III. 223).

(33) దాఁటు: ఉర్వికి దాఁటిపోయె (భార. దోగ్. IV. 150).

(34) నవ్వు: దీనికి నవ్వుదురు (భార. విరా. IV. 189).

(35) నేర్చు: ఇంతకు నేర్చు నీకు (భార. విరా. I. 2); మీరలాపనికి నేర్తురే (భార. అశ్వ. I. 148); నేర్తురాయుధములకెల్ల (భార. ఉ. IV. 266); పరలోకసౌఖ్యముల్ గనుటకు నేరరు (భార. ఆర. IV. 176); భీముఁడు గదకు నేర్చు (భార. ఉ. II. 217).

(36) పట్టు: నాకెట్టు మనంబు వట్టు (భార. విరా. II. 192).

(37) పుచ్చు: మద్రనాథుని చనియెడు మార్గమునకుఁ బుచ్చి (భార. ఉ. I. 92).

(38) పెట్టు: ధృతికిఁ బట్టువెట్టు (భార. విరా. II. 299).

(39) పొందు: అతనికి నెట్టియెడల దురిత మేలపొందు (భార. ఆర. VI. 332).

(40) మార్కొను: సేనకు మార్కొనన్ (భార. విరా. V. 279); దీనికి మార్కొనఁజాలెడు దానికి (భార. విరా. II. 9).

(41) మీఱు: వృత్తు బాహుబలం బలవికి మీఱెను (భార. ఉ. I. 126) ఇట్లే, మిగులు.

(42) మెచ్చు: నీకు మెచ్చుగన్ (భార. ఆర. IV. 397); ఇట్లే, నీకు మెచ్చితిని; మొద.

(43) మేకొను: కీడుపాటునకు మేకొనఁ జాలదు (భార. విరా. I. 103).

(44) రోయు: అతని యభిప్రాయంబునకు రోసి (భార. ద్రో. I. 112).

(45) వచ్చు: భవదుదారవాగ్భంగికి మెచ్చువచ్చె (భార. ఆర. VII. 224); నేను నరుని చిత్తమునకు వచ్చువాఁడ (భార. విరా. I. 285); నను ముట్ట నెవ్వరికి వచ్చు (భార. విరా. II. 104); నేను మహీవరుని చిత్తమునకు వచ్చు వాఁడ (భార. విరా. I. 285); ఇట్టి కష్టమునకు వచ్చితిని (భార. ఆర. VI. 20); సారసానకు వచ్చిన చండమునను (భార. భీ. I. 142); ఏటు పోటు తలకు వచ్చి (భార. కర్ణ. III. 197.)

(46) వేడ్క సేయు: పాండుతనయు లని సేతకు వేడ్క సేయుట (భార. విరా. III. 197).

(47) వ్రస్సిపడు: పేర్కికి వ్రస్సిపడక (భార. శాం. V. 324).

(48) సంతనమందు: నకుల సహదేవులు దానికి సంతనమంది (భార. ఉ. III. 144).

(49) సైఁచు: ఈ దుర్భాషితములు మాకు సైఁచవు (భార. ఆర. IV. 345); మనుజుగా నిన్నుఁ గను తప్పు మాకు సైఁపుము (హరి. పూ. VII. 237)—ఇట్లే, సహించు, సైఁరించు, కోపించు, కరుణించు, మొదలగు ననేక ధాతువులతో 'కు' వష్టికారకము ప్రాచీనకృతులందు గానవచ్చుచున్నది.

అర్వాచీనకృతులం దిట్టి వష్టికారకమున మార్పు గలిగినది: ఇతనివై నలుగవలదు (భాస్క. యు. 1739; పూర్వకృతులు: ఇతని కలుగవలదు); నా బాల్యంబుఁ గరుణసైఁపవలయు (భార. ఆర. VII. 334; నన్నయ: నా బాల్యంబునకుఁ గరుణసైఁపవలయు); ఘోరదుఃఖవేదనములు సైఁచె (భార. ఆర. V. 334; నన్నయ: వేదనములకు); దానిపయికిన్ లంఘించినన్ (భార. ద్రో. IV. 235; పూర్వకృతులు: దానికి లంఘించినన్).

కు-వర్ణకము నుపయోగమును దెలుపు కొన్ని ప్రయోగము లీ క్రింద పొందుపఱుపఁ బడుచున్నవి:—

(i) మదలోభిత్వములు లేవు మందునకయినన్ (భార. ఆశ్ర. I. 104); పెండ్లికిఁ బిలిచిన యట్లు వికచహృదయుఁడై (భార. విరా. II. 323); చెవికిం జేదగు నీవాకృము (భార. ఉ. II. 94); పగకు మేలిమిలేదు ధ్రువంబు (భార. ఉ. III. 21); కంటికిన్ తెప్పయుఁబోలె (భార. ఉ. IV. 114); అనికి రక్క నుఁడు (భార. ఉ. IV. 222; చూ. తిండికి తివ్వుక్క; పనికిబావ్వుక్క); మీరు లేక వేఁగునె మాకున్ (హరి. పూ. V. 231); అందుకుఁ దోడు (భోజరా. VI. 142);

అందు = అది; అందుకు = దానికి; నడపుకవచ్చేటందుకు (S. I. I. IV. 280; వచ్చుకొనుకు); మెట్టునకుఁ జన్నె తరములు వెట్టిచూడ (హరి. పూ. VIII. 70); దానికేను సంవాదము సేయువాఁడ (భార. అను. I. 188); వలసిన కడ కేఁగెద (భార. విరా. I. 224); తమతల్లితండ్రికి = తల్లికిని దండ్రికిని = తల్లిదండ్రులకు (S. I. I. IV. 919); తమతల్లిందండ్రికి = తల్లికినిదండ్రికిని = తల్లిదండ్రులకు (S. I. I. IV. 751); ఇట్టిపనికి నూఱడిల్లి = ఇట్టిపనిచేయు టకు సమాధానపడి (భార. విరా. II. 30); ఒక్కడుగు నేఁగెడుదానికి నోర్య = ఏఁగుటకు (భార. విరా. 148); ఎల్లవెంటకును గొఱంతలేక = దేనికిని (భార. ఉ. II. 77); పాండుపుత్తులమాత్రకు భయము నాకు నెక్కడిది (భార. ఉ. IV. 216); కాలముగాదు దానికిన్ (భార. భీ. I. 159); వరపునకు నల్లినట్టులు సరకుగొనక (భార. విరా. III. 185); క్రొత్తముట్టున కియ్యకొలుపు వెరపు (భార. విరా. I. 95); ఇట్టిమహిమ కలిమికిఁ గతమెయ్యది (భార. ఆర. IV. 189); సమృద్ధపూరమునకు గఱువతనమను బలితంపుఁ గట్టవెట్టి (భార. విరా. III. 55); చూడ్కికిఁ జుట్టినఁజూఱ (భార. విరా. II. 86); పెట్టనికోట నీకు హరి (భార. ఉ. I. 297); అతఁ డతిరథుల కెల్లఁ దల (భార. ఉ. IV. 268); దానికేమి = అదియటుండనిమ్ము (భార. విరా. II. 228); ఇందులకు నెయి = దీనికి (S. I. I. V. 1180); నీ వతనికిఁ గాన్పుము = కనఁబడుము (భార. ఉ. I. 270); మీ రమ్మికోనుఁడు సేయువెలలకు (భార. అను. II. 265); ఇందుకు = దీనికి (S. I. I. IV. 280).

(ii) ధమ్మానకు (S. I. I. IV. 280); బియ్యానకు (S. I. I. VI. 1059); దశబందానకుంగా (S. I. I. 923, శక. 1300); నెఱదీపానకు (S. I. I. VI. 928); చుట్టాలకు (భాగ. I. 233); కయ్యానకు (భార. ఉ. IV. 266); బుక్కపట్నానకు (S. I. I. V. 874); నాయంకరానకు (S. I. I. IV. 801).

(iii) ఎట్టకేనియు (భార. ఆర. V. 414); ఎట్టకేలకు (భార. ఆర. V. 371); ఎట్ట, ఏల లపైఁ గువర్ణకము; ఆఱునాళ్లకున (భార. ఆర. V. 223; 'కున్' వై సవధారణాకారము).

(iv) 'కు' చేరి యవ్యయమగుట: నిజంబునకు = నిజముగా (భార. స్త్రీ. II. 12); నిక్కమునకేమును డస్సితిమి (భార. విరా. I. 154).

(v) వీస్పార్థమున: మ్రాని మ్రానికి నరిగి యరిగి యడుగు (భార. ఆర. II); ఇండ్లిండ్లకు (కథా. III); ఇంటింటికిన్ (భాగ. IV. 860); మాటమాటకు (భాగ. I. 48).

(vi) కాలార్థమున: కొండాక సేపునకుఁ దెలిసి (హరి. ఉ. I); నెట్టన వర్షావధికిం బెట్టంగల యప్పనములు వెట్టియు (వి. పు. VII.), పార్థునిశిర మాఱునెలల కుర్విఁద్రెళ్ల శపియించి (జై. IV), మొద.

అంతకు, ఇంతకు, ఎంతకు

అంతకుఁ దెలియెంది = ఆకాలమునకు లోఁగానే (భార. ద్రో. V. 173); అంతకేమియుననక = అంతకంటె (భార. కర్ణ. I. 14); అంతకు = అంత వఱకు (భార. శల్య. II. 64; కర్ణ. III. 351; విరా. III. 67; అను. II. 301; S. I. I. IV. 737); దశాననుండు నీచెప్పినయంతకుఁ గలఁడు = చెప్పినంతసామర్థ్యము గలవాఁడు (భాస్క. యు. 2263); పొద్దుగ్రంథునంతకుఁ గరిపురిసాచ్చి = గ్రంథువేళకు (భార. ఉ. II. 2); అంతకంతకున్ = ఒకదాని కంటె నొకటిగా (భార. భీ. I. 26); ఇంతకు = ఇంతటివనికి (హరి. పూ. IX. 77); భాస్క. అర. II. 248); ఇంతకు నేర్పు నీకు = ఇంతచేయుటకు (భార. విరా. I. 21); వారు నచ్చినచోటఁ బూరియున్ మొలవదె యింతకు = ఈ పాటికి (భార. విరా. III. 95); ఇంతకు వత్తురు = కొలఁదికాలములోనే; వచ్చువేళ యైనది (భార. అర. VI. 158); ఇంతిం గాము డిట తేఁడె యింతకని = ఇంత లోనే, చాల శీఘ్రముగా (భార. విరా. II. 330); ఇంతక = ఇంతలోనే (కాలము) (భార. ఉ. III. 400); ఇంతకున్ = దీనికంతటికిని (భార. భీ. I. 27); ఎంతకైనఁ జాలుదు = ఎంతటి పనిచేయుటకైనను (భాస్క. అర. I. 189); — ఇంకను అంతకు, ఇంతకు, ఎంతకు, అనున వనేకార్థములందు వాడఁబడును. వాని నన్నిటి నిట వివరింపఁ దావులేదు.

(vii) శేషపశ్యర్థమునఁ గువర్ణము: దానికిఁజేరు నుదర్శన = దానిపేరు (భార. అను. I. 46); అందెకున్ మొగపు మాణిక్యము (వరాహ. VIII. 35); గొంతికిఁ బ్రాణము ప్రాణము (భార. విరా. V. 328).

(viii) 'నః శా' (ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి) - అనఁగా 'కు. విభక్తి ప్రత్యయము పరమగునప్పుడు నగాగమము వచ్చును.' అధర్వణుఁడు దీనిని 'తఱచుగ ఋకారాంత శబ్దములపైఁ గూడ వచ్చు' నని సవరించినాఁడు. ఈ వాక్యముల నాధారముగఁ జేసికొని యహోబలుఁడు భాస్కరరామాయణ మందలి 'రామాయణముగ రచించి ప్రాచేతసుకున్' అను ప్రయోగమును 'ప్రాచేతసుకై' అనియు, పారిజాతాపహరణమందలి 'వంతుకువచ్చు సత్యగరు వంబు' అనుదానిని 'వంతున కెక్కు సత్య గరువంబు' అనియు సవరించుకొన వలెనన్నాఁడు. చిన్నయసూరి ఋకారాంతముల కనుగ్రహించిన ప్రాయస్త్య మును గణింపక యచటను నగాగమము నిత్యమన్నాఁడు. చిన్నయసూరి

సూత్రమును సవరించు నుద్దేశముతోఁ జాగ్రహవ్యాకరణకారుఁడు “కు వర్ణ కంబు పరంబగునపుడు కవిత్త్రయంబు వారి ప్రయోగంబులం దక్కఁ దక్కిన మహాకవి ప్రయోగంబులందును గొన్నియెడల నగాగమంబు చూపట్టదు” అని చెప్పి ‘ప్రాచేతసుకున్, బచ్చుకున్’ అను నుదాహరణముల నిచ్చియున్నాఁడు. నేటి కొందఱు పండితులు జాగ్రహవ్యాకరణమును బ్రమాణముగ నంగీకరింపక నగాగమము నిత్యముగఁ బాటించవలెనందురు. ఈ ‘సః కా’ సూత్రము నేటి గ్రంథకర్తల ప్రయోగములం దెన్నడును గని విని యెఱుంగని వింత కృతక రూపములకు హేతువై నది. అందు, ఇందు, ఎందు, ముందు, మొదలగుశబ్దము లన్నియు గూడ నేడుగొందఱు నగాగమమునుచేసి, అందునకు; ఇందునకు, ఎందునకు, ముందునకు, అని ప్రయోగించుచున్నారు. ఇవియన్నియు కృతకములే. అందులకు, ఇందులకు, ఎందులకు, ముందటికి, అనునవి వీని ప్రాచీనరూపములు. అందుకు, ఇందుకు, ఎందుకు, ముందుకు, మొదలయినవి కవిసమ్మతములయిన యర్వాచీన రూపములు; ఈ నగాగమములేనిరూపములు పదునాల్గువ్రతాబ్దము నుండియు భాషయం దున్నవి. కవులు వానిని యభేచ్ఛముగ వాడినారు.

ఉదాహరణములు:—మోముకు (అని. I. 81); పెండ్లికొడుకుకు (అని. I. 98); వాఁగుకు (అప్ప); కనవుకు (ఆంధ్ర. నానా.); పేరుకు (ఆం. భా. I. 19); వైరుకు (ఆం. భా. III. 32); లోఁతుకు (ఇందు. ప. III. 60); దిక్కుకు (ఉ. హరి. II. 40); ఉత్సవముకు (ఉ. హ. VI. 140); తూపుకు (కవిక. III. 119); పచ్చనాకుకు (కవిక. IV. 95); గురువుకు (కవిరాజ. 111); కఱపుకు (కువ. I. 101), మంతుకు; (కిరాతా. I. 210); పొట్టాజుకు (కిరాతా. IV. 100); కీడుకు (కిరాతా. IV. 199); మందుకు (కేయూర. III. 171); కానుకు (నన్నె. కుమా. VIII. 16); నభముకు (నన్నె. కుమా. XI. 734); పనిపాటుకు (గంధ.); నృపాలుకు; అప్పారావుకు; నీలాద్రిరాజుకు (చంద్ర. వి.); పట్టుకు (చంద్రభా.); వాదుకు (చమ. I. 109); రాజుకు (జైమిని. VIII. 57); చూలుకు, రాజుకు, అంతపట్టుకు (నిర్వ. వి. రా.); బచ్చుకు (నైష. VI. 115); చెఱువుకు (పంచత. I. 70); పోతుకు (పంచత. I. 246); చేటుకు (పంచత); భవుకు (పట్టాభిరా. III. 98); తనువుకు (పట్టాభిరా. V. 145); మనసుకు (పట్టాభిరా. V.); పురముకు (పద్మ. ఉ. ఖ. I. 116); నగముకు (పద్మ. ఉ. ఖ. I. 148); వికుండలుకు (పద్మ. ఉ. ఖ. III. 46) ఒరుకు (పద్మ. ఉ. ఖ. II. 222); చేటుకు (పద్మ. ఉ. ఖ. VII. 97); లోకముకు (పద్మ. ఉ. ఖ. IX. 380); సూడుకు (పాండు. II. 175); చెట్టుకు (పద్మ. ఉ. ఖ. III. 54); ధేనుకు (పద్మ. ఉ. ఖ. IV. 77); మరాళముకు (పద్మ. ఉ. ఖ. V. 24); విషముకు (పద్మ. ఉ. ఖ. V. 77); చిచ్చుకు (పాలవర్తి సోమేశ్వరుఁడు; నన్నె.

కుమా. టీక I. 160); వంతుకు (హరి. సర్వ. సా. నం. లో నుదాహృతము I. 82); వాదుకు (ప్రభా. II. 92); రాజుకు (ప్రభా. I. 104); వృత్తుకు (ప్రబో.); బసవుకు (బసవ. పిడు); దేవదేవుకు (బసవ. పిడు); తెరువుకు (బసవ. పిడు); ఆతపరాజుకు (బసవ. పిడు); ఎఱుకుకు (భాగ.); వ్రాతముకు (భాగ. II. 85, 201); మనువుకు (భాగ. II. 142); వనముకు (భాగ. IV. 358); రాజుకు (భాగ. IV. 442); ఎదురుకు (భీమ. IV. 12); ధేనువుకు (భోజ. II. 48); కసవుకు (భోజ. IV. 62); కాయముకు (భోజ. III. 107); బింబముకు (భోజ. VII. 45); పడుచుకు (భోజ. V. 299); కొడుకుకు (భోజ. I. 327); రాజ్యముకు (భోజ. VI. 366); ఆయాసముకు (భోజ. VI. 380) పొద్దుకు (భోజ. V. 336); గృహంబుకు, తడవుకు (భోజ. VI. 13); పురంబుకు (భోజ. VI. 84) వాదుకు (భోజ. VI. 142); శ్వాసముకు (భోజ. VI. 354); కానుకు (భోజ. VI. 341); రాజుకు, వాదుకు, పోరుకు, విందుకు (రాధికా.); వాసవుకు (రామస్త.); చెట్టుకు, ఏనుగుకు, నుతుకు (రుక్మాంగ.); తడవుకు (వరాహ.); మాఱుకు (వరాహ. II. 51); గట్టుకు (వరాహ. X. 144); వంశజుకు (వాసి. రా.); కాలుకు (వాసి. రా.); వసరుహనాభుకు (విక్ర. I. 36); పొత్తుకు (విక్ర. VI. 59); సిగ్గుకు (విజయ. II. 30); శ్రీమంతుకు (విజయ. II. 37); వాదుకు (విజయ.); పనిపాటుకు (వైజ. II. 126); మంతుకు (శశాంక. I. 16, 54); పోగుకు (శశాంక. II. 20); మంచుకు (శశాంక. I. 80); పొద్దుకు (శశాంక. I. 109); పద్దుకు (శశి.); రాజుకు, ధనువుకు, కొడుకుకు (శశి.) హితంబుకు, హితవుకు (శివ.); మొగముకు (శైవపు.); సాంపుకు (శ్రీరంగ. భైరవ I. 252); మనసుకు, కాలముకు (శ్రీరంగ. V. 1207); రాజ్యపదముకు (శ్రీరంగ. V. 1277); శ్రేష్ఠుకు (శ్రీరంగ. I. 29); మఱువుకు (శ్రీరంగ. I. 138); పొందుకు (శ్రీరంగ. I. 167); బ్రహ్మంబుకు (శ్రీరంగ. II. 429); ప్రదేశముకు (శ్రీరంగ. III. 721); యోగంబుకు (శ్రీరంగ. IV. 879); నెలవుకు (శ్రీరంగ. IV. 989); కైవల్యముకు (శ్రీరంగ. V. 1228); ఏనుగుకు (శృం. శా. II. 196); పొడవుకు (సమీ. V. 17); ఖగరాజుకు (సమీ. VI. 138); మఱువుకు, అనుభవముకు, ముందుకు, పొద్దుకు, కానుకు (సానం.); గొట్టుకు (నానా. 86); చెఱువుకు, తంతువుకు (స్థావర. 88); చెట్టుకు (నానా. 90); తిట్టుకు (నానా. 94); పులుగుకు (నానా.); విందుకు (సారం.); ద్విజరాజుకు (సునందా పరి.); వాదుకు (హంస. I. 233); అంచుకు (హంస. I. 236); అఖిలముకు (ఉ. హరి. VIII. 199); వసుదేవుకు (VIII. 226, 322) నూడుకు (పాండు. II. 175); ఎఱుకుకు (భాగ. XII. 723); వడుగుకు (భాగ. VII. 422); మడుగుకు; జని (కృ. శత. 17); తోఁబుట్టుకున్ (బం.

రఘు. శత. 68); బిడుపుకు, ఘట్టుకు (S. I. I. IV); ధరాధిపుకు (భాగ. III. II.)
మనువుకు (భాగ. II. 144); కడుఁబొడవుకెగసి (భాస్క. నుం. 383), మొద.
అందుకు.

కువ. III. 122; కృష్ణ. III. 199; చంద్రికా. IV. 102; చిత్రభా.
VI. 78; చంపూరా. V. 92; నిర్వ. వి. రా.; పట్టాభి. IV. 1141. రాజశే.
II. 55; రామా. V. 288; హంస. I. 84; 123, మొద.

ఇందుకు.

కృష్ణ. II. 97; చంద్రభా. I. 144; చంపూరా. IV. 79; III. 73; V.
72; VI. 18; నిర్వ. వి. రా.; రామస్త. రామా. V. 242; రుక్మాం. వరాహ.
IX. 8, 44, 85; వసు. III. 144.

ఎందుకు.

దశ. VIII. 235; నరసింహ. హరిభట్టు. I. 124; నిర్వ. విరా. పట్టాభి
(II. 117); రాజశే. I. 114; రాధా. III. 62; రామస్త. హంస. V. 171.

అందఱికి, ఇందఱికి, ఎందఱికి, ఇద్దఱికి, అర్వురికి- మొదలగు రూప
ములు బాలవ్యాకరణముఁ బట్టి సాధింప వీలులేకుండుటచే నవి గ్రామ్యము
లని కొందఱు తలంతురు. కాని, యట్టివానికిఁ జ్రాధవ్యాకరణకారుఁడు
సాధుత్వమును గల్పించినాఁడు. వ్యవహారమునందు ఇత్వముతోఁ గూడిన
రేఫమే యిట్టి శబ్దములందు వినఁబడుచున్నది. గ్రంథములందును నిట్టి
ప్రయోగములు లేకపోలేదు. యతిస్థానముననుండి యొక్క యుదాహర
ణము :

క. దనుజుఁ బరిమార్చి యందఱికిని దానవబాధఁదీర్చి ర కృతకృత్యుండై

మునిజనములు హర్షింపఁగ, జననాయకమాళి విజయ ర శంఖం బొత్తెన్.

(శకుంతలా పరిణయము)

చాకుండమున్న (భార. విరా. III. 118.); తిరుగుచుండఁగఁ గారణ
మేమి (సర్వ. మా. II. 50.) మొదలగు రీతులఁ గు వర్ణకము చేరునప్పుడు
గలుగు నర్థము వ్యక్తమగును.

శేషవృత్తి.

సంబంధార్థమున వచ్చు వృత్తికి శేషవృత్తి అనిపేరు. ఇదియే తెనుఁగున
సరియైన వృత్తి. కు, కి, వర్ణకములు వాస్తవముగ చతుర్థీప్రత్యయములు;
అట్లే లో, లోపల, లు సప్తమీప్రత్యయములనవలెను. శేషవృత్తియందు
'యొక్క' వర్ణకమును వైయాకరణులు విధింతురు. కాని, యాప్రత్య
యము వ్యాఖ్యానావసరమున వచ్చును గాని, ప్రయోగములందు కానరాదు.

(1) సాధారణముగ నదంతపదముల ప్రథమైకవచన రూపమే షష్ఠ్యైక వచనమునను శేషషష్ఠీయందు నిలుచును : దూతమాట, తాత దగ్గు, అవ్వ సోమంగు, మొద. ఆచ్ఛికపదములందన్ని యచ్చులతో నంతమందు పదములును శేషషష్ఠీయందట్లే నిలుచును : కోతిచేష్ట, ఆవుపాలు, గేదెకొమ్ము, మొద.

(2) డుమంతశబ్దములందు శేషషష్ఠ్యైకవచనమునఁ బ్రథమేతర విభక్తుల ప్రాతిపదికములపై 'ని' వర్ణము వైకల్పికముగఁ జేరును : రాము మాట, రామునిమాట; శంభుకన్ను, శంభునికన్ను; విభాతృచెయ్ది, విభా తృనిచెయ్ది; మొద. మగాదులపై 'ని' వర్ణము నిత్యముగా వచ్చును : మగనిమాట, రాయనిపలుకు, మొద.

(3) 'ని' వర్ణమందలి నకార మాగమాక్షరము; 'ఇ'త్తు మాత్రము సంబంధమును దెలియఁజేయు వర్ణము. ఈ యివర్ణమే యావవిభక్తిక పద ములపై శేషషష్ఠీయందుచేరును. ఇంటి, ఏటి, నేతి, మొద.

(4) బహువచనమునఁ దెనుఁగున శేషషష్ఠీయందు 'అ' కారము చేరును : రాముల, బాలుర, ఆండ్ర, మొనల్ల, మొద. కన్నడమున నేక బహువచనముల రెంటును శేషషష్ఠీయం దకారముచేరును : రామన, రామర; అవన, అవర, మొద.

(5) ఈ క్రింది సందర్భములందు కర్తృపదప్రథమకు తఱచుగ శేషషష్ఠీ కావ్యప్రయోగములందును, నొకప్పుడు వ్యవహారమునందును కానఁబడుచున్నది :

(i) ధాతుజ విశేషణ పూర్వావ్యవహిత కర్తృపదప్రథమకు : బాహుకు రథంబు గడపు నేర్పున కచ్చెరువడి (భార. ఆర. II) తన మును వడ్డ బన్న ములు (భార. ఉ. III); తన మున్ను గన్నటులు గామికి (హరి. ఉ. IX); నాయొనర్పంబూనిన కళాపూర్ణోదయంబు (కళా. I).

(ii) ధాతుజ విశేషణ పూర్వావ్యవహిత కర్తృపదప్రథమకు : అన్నల భూపాలకు పోయిన వలను (భార. ఆర. II); వాని పన్నిన వృషభగోమయ భక్షణంబు (భార. ఆది. I); హింసచేసిన వారల యేఁగుగతికి (భార. ఆది. VII); నా చూడనిరాజు తెవ్వరును లేరు. (భార. ఆర. II); మా పడియెడు నీ యవస్థ (భార. ఆది. II); నీ చేయువేదన నన్నుదాఁచ నోపదు. (భార. ఆది II); తనవినినంతకంటెను (భార. ఆర. II).

(iii) భావార్థ పూర్వా వ్యవహిత కర్తృపదప్రథమకు : మనపుట్టిబుద్ధి యెఱుఁగుట మొదలు (హరి. పూ. V).

(iv) భావార్థక పూర్వావ్యవహిత కర్తృపదప్రశమన : పరీక్షిజ్ఞన పాలుచనుట (భార. ఆది. II).

శేషషష్ఠీకి గొన్ని ప్రయోగములు.

I. (అ) ఉకారాంత జడవాచకపదములు : నీరువట్టు (భార. ఆర. VI. 131); కుక్కతోల్లిత్తి (భార. ఆర. VI. 201); మనసుపొందు (భార. ఆర. V. 3); ఎమర్కట్టున (కాశీ. VI. 262); పలుకుతియ్యము (భార. ఆర. VI. 184).

(ఆ) ఉదంతపదములు : ఔపవిధక్తికములు : పొత్తినూలిపువ్వు (భార. శాం. VI. 227).

(ఇ) మువర్ణాంత పదములు : గొంతికి బ్రాణము ప్రాణ మితఁడు (భార. విరా. V. 328); జూదము నప్పుడు (భార. స్త్రీ. II. 31); తపంబు ఫలంబు (నిర్వ. VI. 88); జవ్వనంబు చొరవ (భార. ఉ. IV. 373); యుద్ధంబుసేత (భార. శాం. III. 182); యశముపెల్లు (భార. భీ. I. 183); మననగరంబు తూర్పుకడ (కళా. VII. 7); మహీతలము నుగ్గులులు (భార. ఆర. VI. 101); నెయ్యము తియ్యము కల్తి (భార. విరా. II. 98); దినము తెగుదల (భార. ఆర. V. 340); పశ్చిమంబువారు (నిర్వ. II. 4) మొద.

(ఈ) ఇకారాంతపదములు : రాత్రి తెగుదల (భార. ఆర. V. 340.); చెనఁటితెఱంగు (భార. ఆర. VI. 19.); నడికిరేయి (భార. ఆర. VII. 323.); పసిపాడి (భార. ఆర. IV. 292.); లాఁతియిల్లు (భార. విరా. II. 99.); పర దేశి దొరలు (భార. విరా. III. 74.); ఆఱడి విపులు (భార. ఆర. IV. 349); చెనఁటిరజ్జులు (భార. దో. V. 101); మొద.

II. సర్వనామముల శేషషష్ఠీరూపములవై దువర్ణము చేరిన రూపములు : నీదువైన్ (భాగ. X. i. 1482.); మీదై నకరుణ (భా. అర V. 185.); మొద.

III. దుష్వర్ణకముచేరు పదములు : ఉక్కినిమనంబు (భార. విరా. III. 7); తేరకాని విధమున (భాస్క. యు. 1393); సోమయాజిగానిది (వరాహ. V. 116); దుస్ససేను వ్రేల్లు ఉ. (భార. III. 116); పాటువానికి (భార. ఆర. IV. 340); విధాతృచెయ్ది (భార. శాం. IV. 399); దోణుజంటకు (భార. దో. III. 49); మోఱకు చందంబున (భార. విరా. I. 221); మొద.

IV. బహువచన రూపములు : ఈతాటల నడలు (భాస్క. ఆర. II. 123); వారలచేటు (భార. ఉ. III. 273); గొటియల పాడి (భార. ఆర. IV. 295); చిచ్చుట పిడుగు (భార. విరా. IV. 83); చిచ్చుట పిడుగు (భార. విరా. V. 143); చిచ్చుటకోల (భాగ. I. 232); చిచ్చుటకన్ను (భార. భీ. III. 299); మంగడ్లకొమ్మన (S. I. I. VI. 250); బాసలవారు (భార. విరా. III. 166); మగలరాజు (భార. దో. II. 239); లేళులపిండు (భార. దో. II. 25); కాళ్లయొప్పిదము (భార. విరా. I. 228.); వేళుల పుటంబులు (భార. విరా. I. 148); మొగిళులగమి (భార. దో. II. 44) రేగుఁబువ్వుల రసంబు (భార. ఆర. V. 338); ఇల్ల (P) వారము (భార. శల్య. II. 88); నిజాలచుట్టముల్ (భాగ. VI. 200); మొగడ్ల చెలువు (S. I. I. VI. 628); నొంచెడ్లపురము (S. I. I. IV. 748); కారవుల ప్రాతలము (భార. విరా. I. 285); వేయిగన్నులవాడు (భాగ. VIII. 49); చూపటపిండు (భార. దో. II. 127); ఆరాధ్యులవార్కి, సోమయాజులవార్కి, పండితులవార్కి (S. I. I. IV. 699); గొటియలపాడి (భార. ఆర. IV. 295); అనుజల దెసకు (భార. విరా. I. 182); ముత్యాలచేటు (S. I. I. VI. 903); ప్రజల ప్రజల తరమున (S. I. I. VI. 98); భూసురు లిండులు (వృషా. శత. 91); వాల్మీకుల శాపాక్షరములు (భాస్క. బాల. 10); మొద.

V. ము వర్ణాంతపదములపై 'న' వర్ణము చేరిన రూపములు: ద్రోణ పర్వంబున కడపట (హరి. ఉ. X. 318); దీపమునమాట (S. I. I. V. 1088, 1089); అధికాత్సుక్యంబున కలిమికి (భార. విరా. I. 45) అత్తెఱంగున రేఖ (భార. విరా. II. 67) జంబువునఫలంబు (భార. అను. III. 194) ఏవిధమున వాడు (భార. ఆర. VI. 203) స్తంభంబున మఱువున (హరి. పూ. III. 16) భోగానవేశ (S. I. I. VI. 1040); ఆశ్రమంబున సమీపమున (నిర్వ. IX. 6); మొద.

నిర్ధారణషష్ఠి.

1. "నిర్ధారణషష్ఠికి లోపల వర్ణకంబగు. జాతి, గుణ, క్రియా సంజ్ఞలచేత స్థముదాయంబునుండి యేక దేశంబునకుం బృథక్కరణంబు నిర్ధారణమనంబడు. ఎద్దానివలన నిర్ధారణంబగు నచ్చటి షష్ఠికి 'లోపల' వర్ణకంబగు సనియర్థము. మనుష్యులలోపల క్షుత్త్రియుండు శూరుండు; గోవులలోపలఁ గపిల బహుక్షీర; అధ్వగులలోపలఁ బాటువాడు శీఘ్ర గామి; ఛాత్రులలోపల మైత్రుండు సమర్థుండు— ఇచట సప్తమియుం గలదు. మనుష్యులయందు క్షుత్త్రియుండు సమర్థుండు, ఇత్యాదు లెఱుంగు

నది." బాలవ్యాకరణము. 'లోపల' లోని యాద్యక్షరముమాత్రము శేషించి 'లో' అనియుఁ బ్రయోగింపబడును.

2. సంస్కృతమున నిర్ధారణార్థమున సప్తమి బహువచన రూపముల వలె షష్ఠీబహువచనరూపములను వాడుటగలదు గావున నా సంప్రదాయముచొప్పున తెనుఁగునందలి 'లోపలి, లో' లను నిర్ధారణ షష్ఠీ ప్రత్యయములుగా నాంధ్రవైయాకరణులు పేర్కొనిరి. కాని, వానిని 'అందు, న' లనువలె సప్తమి ప్రత్యయములుగఁ బరిగణించుటయే సరి. 'అందు, న' లధికరణ నిర్ధారణార్థముల రెంటును బ్రయోగింపబడునట్లే 'లోపల, లో' లుగూడఁ బ్రయోగింపఁ బడుచున్నవి. నిర్ధారణార్థమున నివి యన్నియు బహువచన రూపములమిఁదనే చేరును. మొత్తమునుండి యొక భాగమును వేఱు చేయునప్పు డేకవచనముండును. అధికరణార్థమున నేక బహువచన రూపములు రెంటిమిఁదను జేరును.

కొన్ని ప్రయోగములు.

i. నిర్ధారణార్థమున: మొదవులలో నెల్లఁ గపిలమొదవ పరివంబు (భార. III. అను. III. 19.) ఆయువులోనను సర్థంబరిగె (భాగ. IV. 804); మీలోపల నొకగోవు (భార. అను. III. 8).

(ii) అధికరణార్థమున: కలిమిలో = కలిగినదానిలో (భార. ఆర. VII. 295); పెన్నీటిలోన్ = పబడలో (నర్వే. శత. 94); స్తంభములోఁ జూపర చూతాము (ఓం. రఘు. శత. 104); ప్రత్యయములలో (S. I. I. V. 874); ఆస్థానములో నొక్కరుండైన (భార. విరా. II. 141); కనుఁగవలో మ్రింగికొనుచు (భార. విరా. II. 79); విష్ణులోన్ (భాగ. VI. 483); మంట లో నుఱికిన మిడుతవ్రాలె (భార. భీ. II. 62); నీరిలోన్ (భార. ఉ. III. 366); పాలలోఁ బడిన బల్లివిధంబున (భార. ఉ. III. 135); వగవు వలదు చిత్తంబులో నీకు (భార. ఆర. V. 323); చుట్టాలలోన్ (హరి. పూ. V. 236); వీటిలోనుంబోలె (భార. సా. II. 10); వార్ధిలోఁ జొచ్చుట సాలఁ గార్యము (నిర్వ. VI. 109); బండలోపలను (S. I. I. V).

(1) 'లోన్' అనునది 'లోను' అను ప్రథమైకవచన రూపము నకు సప్తమియందు వచ్చు 'లోనన్' అనుదాని సంతేపరూపమై యుండును. 'లోన్' ప్రత్యయమును వాడునట్లే 'లోనన్' అనుదానిని గూడ వాడుట గలదు: ఆయువులోనను సర్థంబరిగె (భాగ. IV. 804); నీళ్లలోనన్

(భార. శాం. IV. 78); వారిలోనన్ (హరి. పూ. II. 109); రణకేళి లోన లీలంజనుచున్ (నిర్వ. III. 4).

(2) కాలవాచకములపై 'లోన్, లోనన్, లోపలన్' అనునవి చేరి 'ముగియక పూర్వము' అను సర్థమునిచ్చును : మాత్రలోన్ (భార. ఆర. VII. 66); గడియలో (భాగ. VII. 267); సంవత్సరంబులోపల (వరాహ XI. 135); మధ్యాహ్నములో నరిగిరి (ఉ. రా. పు. 115).

(3) అవి 'ఆ, ఈ' లపై జేరి దిక్కాలసూచకము లగును : ఈ లో ననే = ఈ కాలము. ముగియకమునుపే (హరి. పూ. VIII. 97); ఆలో నఁదెలిసి (కాలము— భార. విరా. III. 169); ఆలోనన (భార. భీ. III. 236; దో. I. 197; III. 259, కాలము); ఆలోన్ = నాలుగు దిక్కుల మధ్యను (భార. ఆర. VII. 397; దో. I. 190; భాస్క. సం. 24); ఈలోన్ (భార. దో. III. 184; కాలము).

(4) అందు, ఇందు, ఎందు, లపై నవిచేరి వానికి సర్వనామముల యర్థములను గలుగఁజేయును: అందులో = వారిలో (హరి. పూ. II. 105, 162, 184); ఇందులోనన్ = వీరిలో (భాస్క. అయో. 56); ఇందులోను = వీటిలో (S. I. I. IV. 282) అందులో = దానిలో (ఉ. హరి. III. 155) ఇట్లే, అందులో, ఇందులో = వాటిలో, వీటిలో, మొద.

(5) 'లోను' అనునది ప్రత్యేకముగఁ బ్రయోగింపఁ బడినప్పు డొక దానికంటె నెక్కువ విశేష్యములపై జేరి 'ఆదిగా' అనునర్థము నిచ్చును:

పరశురాముండు భృగుఁడును బలియు లోనుగాఁగ (భార. అను. I. 140) పాయసములు నపూపములు మోదకములు లోనుగాఁగఁ గల వంటకములు (భార. దో. II. 206); మృగములుఁ బక్షులు లోనుగ (భార. అశ్వ. IV. 227); ఈ నెలఁతఁ గన్న మన్మథుఁడైన జిగురు గొడుగుఁ బువ్వుటమ్ముల పొదులున్ లోనుగ సెజ్జలు సేయం దా నియమింపండె (భార. విరా. II. 28) పొడవుగా మీఁది కెగసి చనుట, యచ్చటనుండి చక్కనేలకుఁ జోడువట్టి డిగ్గుట, దూర పాతభంగి, సంగతి, పరువడి, చాలులీలాగతి, వక్రయానము, వలయక్రమంబు లోనుగాఁగ గతులు నూటొక్కటిగలవు (భార. కర్ణ. II. 61); కోసలపతియగు బృహద్బలుండును ... నీలుండును ... నుశర్మయు ... అలంబనహలాయుధులును, సాల్వసావీర శూరసేనాభీర యవనవసుధాధిపులును లోనుగా (భార. భీ. I. 95); ఆకర్ణంబు నడపిన దొరలును జిత్రసేనాది భవత్కుమారులును గర్భకొడుకు సత్యసేనుండును లోనైన యాత్తజనంబులు (భార. శల్య. I. 74) మొద.

కాని, ' ఇది దగునే దశానన మహేంద్రుడు లోనగు దేవతాతతింగద సములో జయించు' (భార. ఆర. VII. 140) ఉత్తర లోనుగాఁగల పయోజ ముఖుల్ వగల్గెల్లఁ బ్రీతితో నృత్తముఁ జేసిపోవ (భార. విరా. II. 265); అను ప్రయోగములందు 'లోను' కుఁ బూర్వముం దొక్కవిశేష్యముమాత్రము ముద్రిత ప్రతులయందు గానవచ్చుచున్నది. ఇందు 'మహేంద్రుడు నాదిగ; ఉత్తరయాదిగా' అని యుండవలెనని తోచుచున్నది. మొదలగు, మొదలుగా ఆదిగా, అనువానిని జేర్చునప్పు డొక్కటే విశేష్యమును, 'లోను' పదమును జేర్చునప్పు డొకటికంటె నెక్కువయు వాడుట కవిశ్రయమువారి సంప్రదాయము.

సప్తమీ విభక్తి.

' అంద్విందునాస్తు సప్తమీ' అని యాంధ్ర శబ్ద చింతామణియందు ' అందు, ఇందు, న ' అనునవి సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయములుగఁ దెలుపఁబడినవి. చిన్నయసూరి వీనినుండి ' ఇందు ' ను దొలఁగించి ' అందు, న ' లను మాత్రము పేర్కొనెను. వాస్తవముగ ' ఇందు ' అనునది ' అందు ' వలె స్థల వాచక పదమే యయినను దానిని ప్రత్యయస్థానమున ' అందు ' ను వలె జేర్చి వీలులేదు. ' వనమునందు ' అను నట్లు ' వనమునిందు ' అనియనము. కాని, ' అందు ' తో సాజాత్యము గలిగి ' అలి ' ' ఉల ' మొదలగు నాగమములను బొందుటచేఁ గావలయు ' ఇందు ' కూడ ' అందు ' తోఁబాటు పరిగణనము నొందినది. అయినచో ' ఎందు ' ను గూడ నీ గణమునఁజేర్చి అంద్వింద్విందు నాస్తు సప్తమీ ' అని యనవలసి యుండెను. అందు, ఇందు, ఎందులు పూర్వాంధ్రమునఁ గళలు: ఇందు ప్రత్యక్షమై (యుద్ధమల్లుని బెజవాడశాసనము). తరువాతి కాలమున వానిని గవులు ద్రుతాంతములుగ వాడినారు.

అధికరణార్థమున సప్తమీ విభక్తి వచ్చును. కాని, అందు, న, లధిక రణమందేకాక నిర్ధారణార్థమందును వాడఁబడును; కావున వానిని నిర్ధారార్థ మందు వచ్చు లో, లోపల, ల వలె షష్ఠీ ప్రత్యయములుగఁ గూడఁ బరిగణింపవచ్చును.

అందు, న, లనే సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయములుగ వైయాకరణులు నిరూపించినను ' న్, అన్ ' అందులన్, లు కూడ సప్త మ్యంతములుగఁ గాన వచ్చుచున్నవి. ఔప విభక్తికముల యేకవచనమునందును, అన్ని శబ్దముల బహువచనమునందును సప్తమీయందేకాక తృతీయా, పంచములందుఁ గూడ ' న్, అన్ ' లు ప్రయోగింపఁబడును. ఆయా ప్రత్యయములను జూపు ప్రయోగము లీ క్రింద పొందుపఱుపఁబడినవి.

(1) అన్, న్.

(i) అదంతపదములపై: కడు రేపకడయ మేల్కొని ('కడన' అనియుండ వలెను - (భార. ఆర. VII. 204) చెంతన్ (భార. విరా. V. 20) పొంతన్ (భార. విరా. II. 203; V. 20; శాం. V. 132); ఆవెంటన్ (భార. విరా. I. 43); చేరువన్ (భార. ఆర. IV. 153; అను. I. 181; III. 228; శాం. VI. 853; స్త్రీ. II. 67); ఉన్నెడన్ (భార. ద్రో. III. 151); అవ్వలన్ (భాగ. V. II. 65); ఎడ్డన్ (భార. శాం. VI. 335); అత్తలన్ (భార. శాం. III. 165); ఈ బయలు నీతలనె కట్టికొనుము (భార. శల్య. II. 72); ఏవెంటనయిన (భాస్క. యు. 1614); నాలపు వెంటన్ (భాస్క. యు. 773); తగిన వెంటం జొరపు (భార. ఉ. II. 280); తనయులగెడనై నన్ (భార. ఆర. V. 320); పెడవాడన్ (భార. ఆర. VI. 298); దండపాటి కల్లాను = ఎల్లన్ (S. I. I. VI. 80); పుటి కల్లాను = ఎల్లన్ (S. I. I. VI. 126); రేవెల్లను గన్నుమూయుటలేక వగచు చుండె (భార. ఆర. VI. 95); ఎలుంగుగుత్తుకం దగులన్ (భార. ద్రో. III. 278); కటకటంబడు (భార. ద్రో. I. 389); మొద.

(ii) ఇదంతములపై: బారిన్ (ఆంధ్రనా. శత. 24); వీటిబోవు (భార. సా. II. 15); ఆశ్రితమానము వీటిబుత్తురే (భార. భీ. III. 268); సరసిన్ (భార. అను. I. 288); మేమెయి న్నిలుచుటయొప్పు (భార. శల్య. I. 394); ఏచక్కటిఁ బడియున్నాఁడో (భార. ద్రో. II. 251); చక్కటిన్ (భార. భీ. III. 190); మనమీచక్కటి నిలుతము (భార. విరా. I. 156); వట్టోడిఁ బడిన పేరడవి చందంబున (భార. ద్రో. II. 62); (దివ్యాస్త్రము) అరిఁ బోసి (భార. భీ. III. 385; కర్ణ. III. 287); నా పుత్రులు విఠిగియడవింగలిసి రొకొ (భార. భీ. I. 58); వాలమ్ముల బారింబడి (భార. ఉ. IV. 193); ఒక్క వెంబడిన్ (ప్రభా. I. 117); పేల్లిడిన (భార. విరా. I. 56); వైరమున్ మదిఁబెట్టికోలు (భార. శాం. III. 22); ఎల్లిన్ = గొడుగుమీఁద (భాస్క. యు. 1017); తొలితొలిన్ (భార. ఆర. VII. 306— అవ్యయము); మొద.

(iii) (అ) ఉదంతములపై 'అన్': ఇచ్చటన్ (భార. విరా. V. 28); మ్రొలన్ (భార. అను. IV. 77; భాగ. VI. 17); ఆలోనఁదెలిసి (భార. విరా. III. 169); ఏంటాను = ఏఁటేటన్ (S. I. I. IV. 661); ఏంటా = ఏఁటేటన్ (S. I. I. IV. 974); నీ మీఁదఁ బక్షమేను గలిగియుండుదు (హరి. పూ. I. 38).

(ఆ) ఉదంతములపై సగాగమము మీఁద 'అన్': అక్కునఁజేర్చి (భార. అశ్వ. III. 17); కొలఁతునన్ (భాగ. VIII. 267); ముప్పనన్

(భాగ. VI. 200); పొత్తుననారగించు (భాగ. I. 369); వింతగూరలు గుడువున వేడ్కనేయు భంగి (భార. శల్య. II. 93); ఆ సందున (భార. దోగ్. IV. 215); ఆ తడవునన్ (భార. దోగ్. III. 166); జనములు నీ పొరువునఁబో వెఱుతురు (భార. విరా. III. 60); తూప్పు = ముట్టు = ముట్టున (S. I. I. V. 149); పెడఁగు వడిన యుల్లంబు వట్టునఁబలువం దనకు వశముగాకున్న (భార. విరా. II. 292); తెప్పల మాటునన్ (భార. దోగ్. I. 14); గీటునఁ బుచ్చుచు (భార. విరా. I. 68); అంకమునన్ (భార. అను. V. 289); మునుమునన్ (భార. భీ. I. 79); సీసానం బట్టియు = శీర్షమున (భార. విరా. II. 15); చందానన్ (భార. ఆశ్ర. I. 103); బవరానన్ (భార. అశ్వ. IV. 165); కయ్యానఁ జచ్చుట (భార. ఉ. IV. 184) డెందానన్ (భార. ఉ. III. 19); ధృతరాష్ట్రుఁడు వ్రాణానం గలుగంగ (భార. ఉ. III. 345); మొద.

(iv) ఉదంతములపై 'న్' : పండితుం డందుఁ బొందండు (భార. శాం. VI. 320); చుట్టుఁ గవిసియుండ (భార. స్త్రీ. II. 69).

(v) ఏదంతములపై 'న్' : చే నిరతముగాదు గాండివము (భార. భీ. I. 181); నామే బ్రాణముల్ నిల్పె (భార. శల్య. II. 21); రేన్ = రాత్రి యందు (విరా. II. 296; శాం. VI. 821; అను. I. 22).

(vi) ఓదంతములపై 'న్' : అచ్చోన్ (భార. ఆర. VII. 26; విరా. II. 36; శాం. II. 233); ఇచ్చో (భార. విరా. II. 143); ఎచ్చోన్ (భార. విరా. I. 107, 116; శాం. II. 233); చోన్ (నిర్వ. II. 43); అగపడ్డచో (నిర్వ. VII. 45); అట్టిచోన్ (భార. ఉ. IV. 88); పెనంగుచోన్ (భార. కర్ణ. I. 36); ఆర్జించుచోన్ (భార. దోగ్. II. 200); ఒక్కొక్కచో (భార. విరా. I. 53); ఉన్నచో (భార. విరా. I. 58); మొద.

(vii) బహువచనరూపములపై 'అన్' : ముక్కాఁకలందీటి (మారుతీ శత. 87); కెడలన్ (భార. ఉ. IV. 125); పెడచెవులంబెట్టి (భార. కర్ణ. III. 93; ప్రభా. III. 96); చెవులంజలికించి (వరాహ. IV. 7); చెవులనుగడియలు వడ (పాండు. III. 103); ఇరువక్కియలన్ (దాశ. శత. 45); పసిండిక్రాగులన్ (వృషా. శత. 92); అలువులన్ (భార. అశ్వ. III. 196); ఇమ్ములన్ (భార. ఆర. V. 120); సూరెలన్ (భార. ఉ. III. 183; దోగ్. II. 295; దోగ్. III. 179; స్త్రీ. II. 19); చాదవులన్ (భార. భీ. II. 183); పగ్గంబుల నొగలముడిచి (భార. విరా. IV. 73); వాని దవులన పరిత్యజించి (భార. ఆర. V. 43); వాకిళ్లందూతె (భార. ఆర. VII. 107); మొద.

(2) అందు.

(i) అందు (అగమములేక యడాగమముతో): తేరందు (భార. శాం. I. 349); చీరయందు (భార. ఉ. I. 295); నాదిండ్ల అందు (S. I. I. IV. 672); ఉత్తరాయణ సంక్రాంతియందు (S. I. I. IV. 667); నగరియందు (S. I. I. V. 1172); సరసియందు (భార. అను. I. 289); సంక్రాంతియందు (S. I. I. V. 1308); ఇరుసందియలయందు; ధమ్మపులయందు (S. I. I. V. 192); కులములందెల్ల నీ రాచకులము సాలబెట్టిదంబు (భార. భీ. I. 61); ఏ జన్మమందునో (భాగ. VI. 463); భండారమంద్దు (S. I. I. V. 1172); స్థళమంద్దు (S. I. I. IV. 686); ఈ దినమందు (S. I. I. VI. 935); ఘటికాచలమందు, నగరమందు (S. I. I. V. 874); ప్రతిసంవత్సరమందున్న (S. I. I. V. 1184); విజయనగరమంద్దును (S. I. I. IV. 280); ప్రాణునియందు (భార. అను. V. 260).

ii. సగాగమముతో 'అందు': లేతప్రాయంబునందు (కాశీ. VI. 3); ఆతనిదాల్పునాభిదలితాబ్జమునం దుదయించె (S. I. I. VI. 628); మద్గ్రహంబునం దునికికి సమ్యతించితి (భార. విరా. III. 67); బండరమునంద్దు (S. I. I. V. 1151); మనమునందు (భాస్క. యు. 2429); అపానునందు (భార. అను. V. 260); రామునందును గార్తవీర్యక్షీతీశునందు నరునందు భీష్మునియందుఁ దక్కఁ గలుగునే యెందు నీ యస్త్రబలము (భార. దో. III. 134); అర్పితము ... ఈశ్వరునందుఁ జేత (భార. శాం. I. 149); మొద.

(iii) సగాగమము + అందు = నయందు: ఆహవంబునయందు (భార. శ్రీ. II. 33); రాజనంతమునయందు (హరి. పూ. VIII. 85); రవి వ(-వా) రమునయందు (S. I. I. V. 1172); అధ్వరమునయందు (భార. ఆర. VI. 67); నాయకత్వమునయం దభిషిక్తుడవై (భార. ఆర. V. 226); సమయంబునయందు (హరి. పూ. II. 147); బుజ్జవంబునయందు (హరి. పూ. II. 224); చిత్తమునయందు (హరి. పూ. II. 228); మొద.

(iv) విశేషణములపైఁ గాక యితరపదములపై: దొరకొనినందు = దొరకొనినవానియందు (భార. అను. IV. 244); ఎల్లయందు (హరి. పూ. V. 161; భార. అశ్వ. II. 215); ఇట్టియందు (భార. ఉ. I. 287); మొద.

(v) మాసంబులోనియంద యెక్కుడు దినములు (భార. అను. IV. 151) = లోనివే చాలదినములలో.

(vi) అందులన్: పుణ్యకాలమందులను, విజయనగరమందులను (S. I. I. IV. 279); మొద.

అందు, లో, లోపల, లు స్థలవాచకావ్యయములు; అట్లే క్రిందన్, మీఁదన్, వెలుపలన్, బయటన్, దగ్గఱన్, ప్రక్కన్, వైన్, ఒడ్డన్, మొదలగు స్థలవాచకపదములును విశేష్యసర్వనామములవైఁ జేరునప్పుడు వానిని గూడ సధికరణమునవచ్చు సప్తమీప్రత్యయము లని యనవచ్చునేమో. ఉదా. పగఱవైన్ (భార. భీ. I. 154); మేపయిన్ (హరి. ఉ. V. 173); ప్రాణంబుపయివచ్చునంతటి పోరామి (హరి. పూ. III. 207); ఇంద్రజితువై (భాగ్య. యు. 534)—మొద.

‘ఒద్ద’ యనుపదము పుష్పత్తి యేమో తెలియదు. అది ‘వద్ద’ యను రూపమున వ్యవహారమునందును గ్రంథములయందును మధ్యయుగమునాట నుండియు నున్నది:

గీ. చేరి భుజియించి దూర్వాస - శేఖరుండు

వామదేవ వసిష్ఠుల - వద్దనిలిచి.

(పట్టాభిరామాయణము II. 60.)

ఉ. ముద్దుల గుమ్మకెంతయును - మోడికనంబడు నేను బేళమచే

వద్దకుఁ చేరరాఁగఁ దలవంచుట గన్గొని మోడియాడునా.

(సార్వభౌమ పరిణయము II. 79.)

గీ. వచ్చియా నరనాయకు - వద్ద నిలిచె

(చిత్ర భారతము V. 168.)

క. ముద్దిచ్చును గోపాలుండు

వద్దను నడయాడుచున్న శ వార్తలు విన్నన్

గద్దించును లేఁ డన్నను

బద్దించును జూడకున్నఁ శ బరితాపించున్.

(రాధామాధవ సంవాదము పుట. 5.)

గీ. వారిజానన వీనుల శ వద్దఁ జేరి

బుద్ధిగా నిట్టులను రాధ శ బుజ్జగించి.

(రాధికాసాంత్యసము II. 107.)

ఉ. పంచనుబొంచి యర్చకులు శ వద్దఁ దొలంగిన సందుఁజూచి...

(వై జయంతీ విలాసము IV. 109.)

అధివసించు, అధ్యాసించు, అధిరోహించు, అను క్రియలు సప్తమీ కారకమున నిలిచి యుండును: మూఁడవు దిక్కున శమనుఁ డధివసించు (వరాహ. X. III); సైకతమున నధివసించి (ఉ. రా. పు. 50); మింటనధివసించి (ఉ. రా. V. పు. 83); ఇచ్చోట నధివసింతున్ (సర్ప. మా. III. 61);

అమృతానందుఁ డెచ్చోట నధివసించు (పాండు. II. 213); ఏనధివసించుభక్తుని యందు (పాండు. IV. 101); మండపమధ్యంబున నధ్యాసించి (పాండు. V. 192); అందంబుగా నిందు నధిరోహణంబు (ప్రభులిం. పు. 165); మొద. ఇట్లే, ఉండు, నిలుచు, మొదలగు నాచ్చిక క్రియలకును దెలియవలెను.

సంబోధనము.

సంబోధనమును దెలియఁజేయు విభక్తిని సంబోధన ప్రథమావిభక్తి యందురు. సంబోధనమునవచ్చు రూపమునకు విభక్తిత్వమును సంస్కృత వై యాకరణులు కొండఱంగీకరింపక యది యొకరీతి యవ్యయమని చెప్పిరి.

తెనుఁగున నామంత్రణమున 'ఓ' యనున దొకప్పుడు చేరును. ఇది పదమునకుఁ బూర్వమందు సాధారణముగఁ జేరుచుండును. వ్యవహారమునను గొన్ని యెడల గ్రంథములందును నది పదమునకుఁ బరమందును జేరుట గలదు. ఇది సాధారణముగ దూరాహ్వానమందే యుపయోగింపఁబడును. 'ఓ' యనునది పదముపైఁ జేరునప్పుడే విభక్తి ప్రత్యయ లక్షణమును గలిగి యుండునని చెప్పవలెను. 'ఓ' అనునది 'హోయ్' అనురూపమునఁ బ్రాకృత మునఁ గానవచ్చుచున్నది. 'హోయ్' అనునది తెనుఁగున 'ఓయి' అని నిలిచి మహద్వాచక సంబోధనార్థమున నెలకొనియున్నది. మహత్సంబోధనమున 'ఓరి' యనునది గూడఁజేరును. సంస్కృతమందలి 'అరే, రే' అనుదానికిని తెనుఁగు నందలి 'ఓరి, ఒరే' లకును సంబంధము గలదు. 'ఓరి' అనునది గ్రంథము లందును వ్యవహారమునందును గూడఁ గలదు; వ్యవహారమున 'ఓరి' క్వాచి త్కముగ మాత్రమున్నది. 'ఒరే' అనునదియే సర్వసాధారణము. ఓరి, ఒరేలు మిత్రులను, నీచులను సంబోధించు నపుడును గర్హార్థమందును నుపయోగిం తురు. 'ఓయి' అనునది మిత్రులను, బావమఱుదులను, అల్లుండ్రను, పిలుచు నపు డుపయోగింతురు. అనంతపురమున బావమఱుదులు మాత్రము 'ఓయి' అని సంబోధించుకొందురు. 'ఓ' ను ఏకబహువచనముల రెంటును జేర్పవచ్చును, ఓయి, ఓరి, అనుదాని నేకవచనమునందు మాత్ర ముపయోగింతురు. ఒక ప్పడు 'ఓరి' బహువచనశబ్దములతోఁ గూడియుఁ బ్రయుక్తమగుట గలదు. సంస్కృతమందలి 'హే' అనునది 'హేయ్' అయి, తెనుఁగున 'ఏయ్' అనియు నాహ్వానమున వినఁబడుచున్నది. ఓయి, ఓరి, అనువాని తుది యిత్యమునకు దీర్ఘముకలిగి 'ఓయీ, ఓరీ' అనురూపములును గలుగును. ఓ, ఓయి, ఓరి, అనునవి నామపదములతోడనేకాక క్రియాపదములతోడను నవ్యయములతో డను గూడఁ బ్రయోగింపఁబడును. ఓయి, ఓరి, అనునవి మహద్వాచకముల సంబోధనమున మాత్ర ముపయోగింపఁబడును. మహతీవాచకపదములతో 'ఓసి, ఓసీ' లుపయోగింపఁబడును. ఇవి గ్రంథములందు మాత్రము కాన్పిం

చుచున్నవి. వ్యవహారమున వీని యుపయోగము క్వాచిత్రము. వ్యవహారమున మహద్వాచకములతో 'ఒరే' ఉపయోగింపబడునట్లు మహతీవాచక పదములతో సంబోధనమున మిత్రత్వసీచత్వ సంబోధకములగు 'ఒసే, ఏమే' లుపయోగింపబడును. వీని తుది యేత్వమువై 'య' 'వ' శ్రుతులు కలుగుటయుఁ గలదు. 'ఒసేవ్, ఏమేవ్, ఒరేవ్, ఒసేయ్. ఎమేయ్, ఒరేయ్' 'ఏమో !' అని స్త్రీలలో దగ్గఱ మైత్రికలవారు పరస్పరముఁ బిలిచికొందురు.

ఓ.

ఉదాహరణములు:—i. పదములకుఁ బూర్వమందు: (అ) ఏక వచనమున: ఓ కర్ణ (భార. ఆర. VII. 284); ఓ యన్న (భార. ఆర. VII. 391; శాం. III. 315); ఓ యవ్వు (భార. స్త్రీ. II. 178); ఓ రాజ (భార. స్త్రీ. II. 127); ఓ యభిమన్యుడా (భార. వో. II. 242).

(ఆ) బహువచనమున: ఓ జనసంఘములార ! (భార. ఆర. IV. 358.)

(ఇ) అవ్యయమునకుఁ బూర్వమందు: ఓ చెల్ల (భార. ఆర. V. 327);

ii. పదములకుఁ బరమందు: వ్యవహారమున సాధారణముగ దూరాహ్వానమునందును, సత్వరాశ్రియ తోచైచ్చరాహ్వానములందును 'ఓ' అనునది పదములకుఁ బరమందుచేరును: అయ్యో ! అమ్మో ! రాముడో ! మొదలయినవి. పదములపై 'ఓ' చేరి కొన్ని యవ్యయము లేర్పడుచున్నవి: మొట్టోయనుచు (ఆంధ్రనా. శత. 71); మొఱయో (భార. ఆర. V. 17).

iii. వ్యవధానముతో: ఓ వినువీధినున్న ఖచరోత్తములార (వీర. II.); ఓ తోయజనేత్రుఁ గాంచిన వధూమణి (విజ. III).

ఓయి.

i. పదములకుఁ బూర్వమందు: ఓయి సత్యకాత్తజ (హరి. ఉ. VI. 153).

ii తుదిదీర్ఘముతో: ఓయీ విప్రులవతంస.

iii. ప్రత్యేకప్రయోగము: సంగతియ యోయి యినుమంత రింగణాపు; ఓయీ ననుఁ జెనకరాకు.

iv. అవ్యయములపై: ఏమోయి, ఎందుకోయి, అందుకేనోయి.

v. క్రియలపై : సాధారణముగ నన్నిక్రియలమీఁదను 'ఓయి'ని చేర్చవచ్చును. ప్రార్థనార్థకక్రియల మధ్యమ పురుషైకవచనమున వాని వ్యతిరేకార్థక రూపమువై 'ఓయి' చేరును : రామోయి, పోమోయి, చెప్పమోయి, చూడమోయి; రమ్మోయి, పొమ్మోయి, చెప్పమ్మోయి, మొదలగు రూపములును గలవు. వ్యవహారమున 'రామోయి, పోమోయి' మొదలగు రూపములే కలవు.

ఓరి.

i. పడములకుఁ బూర్వమందు : ఓరి ధాత్రీనురాధమ (భార. సా. II. 59); ఓరి దుర్గద (భాగ. V. 144); ఓరి మహాగ్రహతకుండ యోరి నిషాదుండ (భాస్క. బాల. 9).

ii. ప్రత్యేకప్రయోగము : ఓరి వినుము (భార. ఆర VI. 82.)

iii. ద్విర్వచనము : ఓరోరి దీనిదాటునఁ బాడియైపడితివి (భాస్క. యు. 698); ఓరోరి వెడంగువానర (భాస్క. సుం. 43).

iv. 'రా' పై 'ఓరి' : వినరోరి జీవన్ముత (భాగ. V. 144); వినరా యోరి (భాగ. III. 656); పోరోరి దురాత్మ (భాస్క. బాల. 9).

ర, రా.

i. అది, అద్ది, అను సర్వనామములపైఁ జేరి యవ్యయముల నేర్పఱుచుటకు; అది(ద్ది) ర (రా).

ii. ఏమి, ఏ, ఏల,లపైఁజేరి ప్రశ్నార్థద్యోతకమగుటకు: ఏమిరా వాను దేవుండ (హరి. ఉ. VI. 236); రక్షోనాయకుండలైనేని వశమేరా! (భాస్క. ఆర. I. 164); ఏరా దక్ష (వీర. విజ.) గోపాలుండవు పూజఁగొందువేరా (ఆంధ్రనా. శత. 34); పనేమిరా (ఒం. రఘు. శత. 20); ఏలరా = ఎందుకురా (ఒం. రఘు. శత. II.)

iii. ప్రార్థనార్థక క్రియలపై : పొమ్మరా (భాస్క. యు. 117); ముద్దులయ్యగా! రార (మాతృశత. 39); రార (రామతా. శత. 54); సుమ్మర (భార. శాం. I. 39); కాసీరా, ఉండురా, చెప్పరా, మొద. అను, విను, కొను, కను, చను, మను, లపై 'ర, రా'లు చేరునప్పుడు వాని యుత్వమున కత్వమును వచ్చును : వినరా సుమతీ, కనరా, కొనరా, మొద. ఏలరా = ఏలుమురా (ఒం. రఘు. శత. 11).

iv. 'అట' పై : ఏ మున్ను వెఱతునటరా (భాస్క. బాల. 199).

v. ఇతరక్రియలపై : ఔనురా! (మహతి: ఔనే!); కొల్పెదవురా, ఎంతురా (ఒం. రఘు. శత. 20.) వ్యవహారమున పడతావురా, వస్తానురా, పోతానురా, మొద. రావద్దురా (ఒం. రఘు. శత. 66); వ్యవహారమునందు మాత్రము 'అరా' అనునది బహువచనమునఁ జేరును : రారా, పోరా, వస్తానుండరా, ఉండండరా, ఏమరా, పట్టుకోరా, పట్టుకోండరా, మొద.

vi. అగు, బలి, మొదలగువానిపైఁ జేరి: అగురా, అవురా, ఔరా, బలిరా, మొద.

vii. ప్రత్యేకముగ : నీమంత్రంబె మంత్రంబురా (ఓం.రఘు. శత. 7).

viii. ఏది, ఏడి, ఏరి, ఎట్లు, ఎక్కడ, ఎప్పుడు, మొదలగువాని మీఁదను 'రా' చేరును : ఏడిరా (రాజగో. శత. 14); ఎట్టెట్టా (భాగ. X. I. 1261).

రో.

i. స్త్రీవాచక పదమునకుఁ బరముగ : కమలదళాక్షిరో, రమణిరో, హవల్లభరో (భాస్క. కిష్కిం. 55), మొద. ఇట్టిరూపములు వ్యవహారమున లేవు.

ii. మహద్వాచకపదములపై : బసవయ్యరో! (బస. పు.)

iii. తిర్యగ్జడవాచక పదములమీఁదను నా మంత్రమున 'రో' చేరు నని కొందఱందురు. కాని, సరియగు గ్రాంథిక ప్రయోగములు కానరాలేదు.

iv. మహదర్థమునఁ బ్రాథనార్థక క్రియలపై నేకవచనమున : రారో, పోరో, మొద.

v. ఇతరపదములపై : ఏమిరో, ఎప్పుడువచ్చినావురో, మొద.

vi. బహువచనార్థమున అత్యంత సంబోధనమునఁ గ్రియలపై వ్యవహారమున 'అరో' చేరును; రారో, చంపుతున్నాడరో, రక్షించుండరో, మొద.

రే.

ఇది చేరునప్పు డాశ్చర్యాద్ధకావ్యయములు చేరును : భళిరే, అరరే, చెల్లరే! (హరి. ఉ. VII. 237); అయ్యరే! అయ్యరే!—కాని, అమ్మరే; అప్పరే, అక్కరే, మొదలగు నవ్యయములు నాకు వినరాలేదు.

ఏ.

'ఏ' అనునది సంస్కృతమందలి 'హే' అనుదాని వికారమైయుండును. వ్యవహారమున నిది పదములకుఁ బూర్వమందు విడిగాఁ జేరునప్పుడు యశ్చుతితో వినఁబడుచుండును. గ్రంథములయందును వ్యవహారమునందును నత్యంత ప్రాథనమున నమహద్బోధక మధ్యమ పురుషక్రియలమీఁదను గొన్ని యవ్యయములమీఁదను ఏ చేరుచుండును : ఉదా. ఏమే యెక్కడనున్నదాన విబురావే యుల్లమల్లాడెడిన్ (భాస్క. అర. 260); జానకి యెక్కడనున్నదానవే (భాస్క. అర. II. 262.) మహద్వాచక పదములమీఁదను నిది చేరుటగలదు : రావే యీశ్వర కావవే వరద సంరక్షింపు భద్రాత్మకా (భాగ. VI.) నేటి వ్యవహారమున స్త్రీలను సంబోధించునప్పుడే

‘ఏ’ చేరును. ప్రార్థనార్థకమధ్యమ పురుషక్రియలపై! నది చేరునప్పు డేవచనమున ‘పు, అపు’లును, బహువచనమున ‘రు, అరు’లును నాక్రియల కంతా దేశము లగును : రావే, చెప్పవే; రారే, చెప్పరే. ఇతర ద్రావిడభాషలందు ‘ఏ’ అనునదే సంబోధనమునఁ బదములపైఁ జేరుచుండును; తమి. మళ. కన్న. రామనే, మొద.

తుది యచ్చునకు వైకల్పిక దీర్ఘము.

(i) తెనుఁగున సాధారణముగ న దిదంతపదముల ప్రథమైకవచన రూపమే సంబోధన ప్రథమైకవచన రూపముగ నిలుచును. దీనికి దీర్ఘమును గలుగును : దూత, దూతా; మామ, మామా, సీత, సీతా; అత్త, అత్తా; మేఁక, మేఁకా; శాఖ, శాఖా; కొమ్మ, కొమ్మా; హరి, హరీ; మఱిది, మఱిదీ; దమయంతి, దమయంతీ; చెల్లి, చెల్లీ; మయూరి, మయూరీ; పంది, పందీ; నది, నదీ; మొద. ఎదంతపదములమీఁదను సంబోధనమున నిట్లే కలుగును : వదినె, వదినే; గేఁదె, గేఁదే; పెట్టె, పెట్టే; మొద. ఎదంతాచ్చిక పదములకు గ్రంథములందు గలుగు సంబుద్ధిరూపముల నిర్ణయించుట కష్టము. కొన్ని ప్రయోగములు : మామా! (భార. శల్య. I. 395; భాస్క. కి. 579); బేలా! (భార. శాం. III. 391); స్వామీ! కొపం బుపసంహరింపుము (భా. శాం. V. 441); పూఁబోఁడీ (భాగ. IV. 791); వైదలీ! (భాగ. VIII. 466); లేమ! (భాగ. VIII. 467).

(ii) ఉదంతపదముల తుది యుత్తువై సంబోధనమున అ, ఆ, లు చేరును : రాముఁడ, రాముఁడా; వృక్షమ, వృక్షమా; శంభువ, శంభువా; కొడుక, కొడుకా; కోడలు, కోడలా; పాపజాతురాల (భార. అర. VI. 307).

వ్యవహారమున నుదంతశబ్దములపై సంబోధనమున నత్వముచేరి కొన్ని మండలములందు మాత్రము వినఁబడుచున్నది. మైసూరిలోని బెంగుళూరు, కోలూరు జిల్లాలలోను, హైదరాబాదు సంస్థానమందలి గద్వాలు, అమరచింతల లోను ‘రాముఁడా’ అను సంబోధనము వినఁబడును. తూర్పుతీరపు తెనుఁగు జిల్లాలలోఁగాని దత్తమండలములలోఁ గాని నా కట్టి పలుకుబడి వినఁబడలేదు. అచట అ, ఇ, ఎ, లకువలె నుత్తునకును దీర్ఘ మే కలుగును : రాముడూ! తమ్ముడూ! చెల్లెలూ! ఆవూ! మొదలయినవి. ఇట్లుత్తునకు సంబుద్ధియందు దీర్ఘము (పుత్రము) సంస్కృత తోదంతనామముల మీఁదనే కలుగుచుండుట గ్రాంథిక భాషా సంప్రదాయము. ఉదా. విష్ణూ, శంభూ, మొద. కాని వ్యవహారమున నీ కార్య ముదంతాచ్చికపదముల మీఁదను గలుగునని గ్రహింపవలెను. ఆచ్చికతోదంత నామములమీఁద చేరు డుట్టునకు సంబుద్ధిని లోపము గలుగదు: తమ్ముఁడా (భా. అర. VII. 387).

‘కృతోత్కంబగు సంస్కృతనామంబు సంబుద్ధి డుజ్జునకు లోపంబు విభాషనగు’నని చిన్నయసూరి చెప్పెను. -డుజ్జు లోపించుటచేఁ దత్సూర్యపు ఉత్వముగూడ లోపించునని యాతని యభిప్రాయము: ‘కర్ణ! కయ్యపు బలు పాడెదు’ (భార. కర్ణ. II. 25); రామ, రామా; కృష్ణ, కృష్ణా; మొద. వ్యవహారమున ముద్దుగఁ బిలుచునపుడు ‘రామూ, భీమూ,’ అని కూడఁబిలుచుటగలదు.

ము విభక్త్యంత పదములకు వ్యవహారమున సంబుద్ధి యందు మువర్ణము మీఁది యుత్వము లోపించును; లేదా, అట్టి యుత్వము లేని రూపమే ప్రథమైకవచన రూప మనియు, నదియే సంబోధనయం దుపయోగపడుననియుఁ గూడఁ జెప్పవచ్చును. ‘గుఱ్ఱం! గుఱ్ఱం! ఎందుకు మేసినావు కావే?’ గ్రంథముల యందు ‘గుఱ్ఱ(మ)మా!’ అని యుండును. ‘మాయ దైవమ! యేనేమి సేయువాడ’ (భార. విరా. II. 62); పనరము; (భార. కర్ణ. III. 221); మహద్వివక్షయం దమహద్వాచక పదములకును సంబోధనమున మహద్ద్రూపములే కలుగును: ‘సహకార! మత్ప్రియ సహకారుఁ, బున్నాగ! పున్నాగుఁ, దిలక! భూభువన తిలకుఁ, జందన! బుధ హరి చందనుఁ, బుష్పితాశోక! సుహృద్భవ శోకదమను, నకుళ! కులైక దీపకు, విభీతక! భయభీతార్తి హరు, నలుఁ బ్రీతితోడ’ (భార. ఆర. II. 221); యేనేమి సేయువాడ (భార. విరా. II. 62); పనరమ! (భార. కర్ణ. III.

బలరామా ఘనబాహ (భాగ. X. II. 502) లో ‘బాహు’ శబ్దముపై సంబోధనమున అత్వము చేరినది. ‘బాహు’ పదమునకు ‘బాహా’ అను రూపాంతర మున్నది గావున దానికి ‘బాహా’ అని ప్రాప్త్యము గలిగి, దానిపై, సుత్వ డుజ్జులు కలిగిన వనియు, నపుడుదానికి రామశబ్దమునకువలె సంబోధనమునఁ గార్యము కలిగినదనియు సమర్థింపవచ్చును.

‘మహారాజా! వినుము’ (భార. ఉ. III. 276) అను ప్రయోగమున ‘రాజన్’ శబ్దము తత్సమమయి బహువ్రీహి సమాసమున నుత్తర పదముగ లేనప్పుడు ‘రాజ’ అను రూపమేర్పడును గావున, దానిపై ‘అ, ఆ’లు చేరి ‘రాజ, రాజా’ అను సంబోధన రూపము లేర్పడునని చెప్పనలెను.

‘మాలవిధియా! యని దైవము దూఱు’ (భార. విరా. II. 104) అను ప్రయోగమున నిదంత ‘విధి’ శబ్దము సంబోధనమున నిత్తునకు దీర్ఘము కలుగక ‘ఆ’ చేరినది.

‘అయ్య, అన్న’ అను పదములకు సంబోధనమున ఆత్వము చేరునప్పుడు వాని య్య, న్న, ల ద్విత్వము వైకల్పికముగ లోపించును: అనా! (భార. శాం. III. 315; అను. IV. 335); వేవేగ విల్లీవనా! (భార. మా. I. 123); కావింపు మనా (భాస్క. ఆర. I. 113); రావనా (భాస్క. యు. 227); ఇట్లే;

రావయా, పోవయా, మొదలయినవి. అయ్య, అన్న, లు క్రియలకుఁ బరముగఁ జేరునప్పుడే య్య, న్న, లకు ద్విత్వ లోపము కలుగును; అవి ప్రత్యేకముగఁ బ్రయుక్తము లగునప్పుడు కలుగదు. అయ్య, అన్నలకు వలె అమ్మ, అక్క, అప్పలకు సంబోధనమున ద్విత్వలోపము కలుగునో కలుగదో తెలియదు.

‘ముద్దులయ్యగా! రార’ (మాతృ. శత. 39) అను ప్రయోగమున ‘అయ్యగాఁడు’ అను పదమునందు సంబోధనమున డుజ్జునకు లోపము గలిగినది. ‘అయ్యగా!’ లోని తుదియచ్చునకు హ్రస్వము కలిగి ‘అయ్యగ!’ అని యగునేమో తెలియదు. సంజ్ఞా పదములగు ‘రామిగాఁడు, భీమిగాఁడు’ మొదలగు వానికిని సంబోధనమున నిట్లే డుజ్జు లోపించును. కాని, ‘కాఁడు’ చేరిన యన్ని పదములకును సంబోధనమున డుజ్జు లోపింపదు. విలుకాఁడు, విటకాఁడు, నేర్పుకాఁడు, మొదలగు వానికి ‘విలుకా! విటకా! నేర్పుకా!’ యను నిట్టి సంబోధనరూపములు గలుగవు. ‘-ఈఁడు, ఏఁడు’ అంతమందు గల మహద్వాచకపదముల డుజ్జును సంబోధనమున లోపింపదు: బాపినీఁడు, కన్నమనేఁడు మొదలగు వానికి ‘బాపినీ!, కన్నమనే!’ మొదలగు సంబోధన రూపములు గలుగవు.

బల్లిదాదులు సంస్కృత తుల్యము లయినను వాని గ్రాంథిక సంబోధన రూపములను సంస్కృత శబ్దములకు వలె ననందిగముగఁ జెప్ప వీలులేదు. ‘రామా!’ అనునట్లు బల్లిదా, అక్కజా, కావలా, బెట్టిదా. బెడిదా, మిసిమింతా, మొక్కలా, మొదలగు సంబోధనరూపములు కావ్యభాషయందు గానరావు: వ్యవహారమున లేవు.

మగాదులలోఁ జేరిన ‘రాయ’ శబ్దమునకు ‘రాయఁడా, రాయా’ అను సంబోధన రూపములు గలుగును; కాని, మగా, మనుమా, మొదలగునవి కలుగవు. వేగఁడు, జేఁడుల తుది డుజ్జు సంబోధనమున లోపింపదు. ఈ, కా, ప్రత్యయాంతములకు నిట్లే. కైరాదులలోని జన్న, నీల, లకు జన్నా, నీలా, అను సంబోధన రూపములు కలుగవచ్చునేమో కాని, కయిరా, కత్తళా, అను రూపములు గలుగవనియే తోచుచున్నది. ఇట్లే, పగతాదు లందలి తుది డుజ్జు సంబోధనమున లోపింపదు. పగతా, అల్లూ, నెయ్యా, బలియా, మార్తా, మొదలగు సంబోధన రూపములు లేవు.

బహువచనమున సంబోధనము.

సంబోధనమున బహువచనమున కారగాగమ మగును. ఉదా. అక్కల ఘలారా (భార. సా. II. 67); అన్నలారా (భార. ఆర. V. 177); అయ్యలార (భార. ఆర. VI. 20); ఓ జనసంఘంబులార (భార. ఆర. IV. 358); తపఃవరులార (భార. అశ్వ. II. 263); దుర్గదులార (భార. ఉ. III. 403); ధార్మికు

లారా (భార. అశ్వ. II. 216); నిర్మలాత్మకులార (భార. అశ్వ. II. 214); మునీంద్రులార (భార. సా. II. 67); వేదములార (భార. అశ్వ. IV. 82); సంయమింద్రులారా (భార. స్వర్గా. I. 89).

సంబోధ్యవాచకములును వానికి సంబంధించిన క్రియలును బహువచనమున నున్నను క్రియలపైఁ జేరు 'అమ్మ' మొదలగునవి యేకవచనమందే యుండును: మన యశోద సిన్ని మగవానిఁ గనెనట, చూచిన త్తమమ్మ నుదతులార (భాగ. X. i.)

మధ్యమపురుషక్రియలతో నన్వయించునపుడు పదముల బహువచనమున సంబోధనమునం దారగాగమము కలుగకుండుటయుఁ గలదు. 'వీని వధించిరండు దనుజుల్' (భాగ. VII. 187); తప్పొప్పనకుఁ డొప్పు తప్పని చెప్పకుఁ డీ కవులు పాస్త్రీ సేసెద మిమ్మున్ (ఆంధ్ర భా. భూ.) జనక తనూజ నాకుఁ బరిచర్యలు సేయుతఱిన్ దపస్విగీజనపరిచర్య లేమఱెనొ, సంభ్రమ కారణమేమి సంయముల్ (భాస్క. అర. 1); అప్పలు! (ఉ. హరి. IV. 302).

'దేశ్యంబులం గొన్నియెడల స్త్రీ వాచక స్త్రీ సమంబులగు సంబోధ్య వాచక శబ్దముల మీఁద నేకవచనంబునఁ గాన శబ్దం బొందును, 'అల' యను నవ్యయంబొందును గానంబడియెడి. 'అల దీర్ఘాంతంబు నగు'* అని ప్రౌఢ వ్యాకరణము, శబ్ద. 15-వ సూత్రము. ఉదా. భవ్యరతి దేవతాచార షరమ పుణ్య ధర్మమేమటకుండు మీ తల్లి కాన (నై. ప. VII.); మా సామికాన (సా. I.); మొద. 'కాన' అనునది 'కృష్ణ' శబ్ద భవము. కృష్ణ = ప్రాకృతము: కణ్ఠి; తె కన్న. ఇది ప్రేమ సూచకపదముగ ననుబంధముగ సంబోధనమునఁ జేరుచుండును. 'కాన' శబ్దము పుష్పత్పత్తి మఱుఁగుపడుటచేతను, సంబోధనమున మాత్రము తఱచుగ నా శబ్దము చేరుచుండుట చేతను, ప్రేమ సూచకముగనే కాక యది తిట్లయందును జేరుచు వచ్చినది: ఉదా. లంజకాన! మొద. ఈ యర్థభేదము ననుసరించియే సానందోపాఖ్యానకర్త 'పాపజాతి కాన!' అని ప్రయోగించినాఁడు. 'కాన' అనునది తొలుత శబ్దమే యయినను, 'అల' మాత్రము ప్రౌఢవ్యాకరణకర్త యనిన ట్లవ్యయముకాదు. సంబోధనమున 'అ, ఆ' లేకవచనమునరూపములమీఁదనే కాక బహువచన 'లు' వర్ణకము మీఁదను గొన్నియెడల జేరుచుండునని చెప్పవలసియుండును: అయ్యలు, అక్కలు, అమ్మలు, అన్నలు, అనువానిపై 'అ,ఆ' లు సంబోధనమునఁ జేరుటచే అయ్యల (-లా), అక్కల (-లా), అమ్మల (-లా), అన్నల (-లా) అనురూపము లేర్పడినవి. ఇవియన్నియు నాశ్చర్య సంతాపార్థములం దవ్యయములుగ నిలిచి బహువచనస్ఫోరకములు కాకుండుటచే వాని నేకవచనార్థము

నందును కవులు వాడుచువచ్చిరి: అక్కల కన్యకాత్వమిటు లాఱడివ్రావ నకారణంబ నీకెక్కడిచూలు వచ్చె (నిర్వ. II.); తొడిబడనమ్మలక్కలని తూలుచు (ఆము. II.); సెలవులలాలలు దొఱగంగ నన్నలా యని యొఱలున్ (ఉ. హరి. IV.);—వ్యవహారమున నిట్టిపదముల బహువచన రూపములపై సంబోధనమున ‘ఓ’ కూడఁజేరును; అప్పుడు లకారమునకు ద్విత్వమును గలుగును: అమ్మల్లో! అక్కల్లో! మొద.

బహువచనమున లువర్ణము చేరునపుడు దానిపై ‘ఆర’ అనునదిచేరి ‘-లార!’ అనియగునుగాని ‘రు, టు, ండు’ అనునవి బహువచనమున వచ్చునప్పుడు వాని సంబోధనరూపములెల్లుండునో నిర్ణయించుట కష్టము. బహువచన రువర్ణమునకు సంబోధనమున ‘ల’వర్ణమే వచ్చునని చెప్పవలెనేమో. బాలురు, బాలులార! (‘బాలురార!’ అని యనఁగూడదేమో) ఇల్లై, నృపాలులార, దయాళులార, మొద.

మగఁడు. బ. మగలు, సం. బ. ‘మగలార’ యనవచ్చునా? ప్రయోగము? మహాత్ము; పాపఁడు; మహాతి: పాప; రెంటికిని బహువచనము: పాపలు, సం. బ. పాపలార! టేఁడు. బ. టేండ్లు, సం. బ. ‘టేండ్లార’ అనికాదు; ‘టేఁడులార’ అనవచ్చునా? వేఁడు. బ. వేలు, సం. వేలార! అనికాదు; బ. వేండ్లు? సం. వేండ్లార అనికాదు; ‘వేండులార!’ అనవచ్చునా?—పగతురు. సం. పగతులార! అనవచ్చునేమో; ‘పగతురార!’ అనఁగూడదు.—అల్లురు, సం. ‘అల్లులార!’ అనవచ్చునా? ‘అల్లురార!’ అని యనరు. అల్లుండు. సం. అల్లుండ్రార!’ అనఁగూడదు. నెయ్యురు, సం. నెయ్యులార! బలియురు. సం. బలియులార! మార్తురు—మార్తులార? ప్రయోగము?—గండండు. సం. ‘గండండ్రార, గండండురార!’ అనఁగూడదు; ‘వేఁడులార’ అనునట్లు ‘గండఁడులార!’ అనియు ననఁగూడదు; ‘గండలార!’ అనవచ్చునా? ప్రయోగము?—మిండండు. సం. మిండలార! మిండండ్రార, మిండండురార, మొదలగు సంబోధనరూపములు గలుగవు.—విలుకాండు, విలుకాటు, వేటకాండు, వేటకాటు, వేడుకకాండు, వేడుకకాటు; మన్నీలు(-ండు?), సుంకరీండు, దుండగీండు, ఆండు, చెలియండు, చెల్లెండు, కోడండు, మఱదండ్రు—వీరినందఱను బహువచనమున గ్రాంథికభాషచొప్పున నేమని పిలువవలెనో తెలియదు.—కూఁతురు, బ. కూఁతులు, సం. కూఁతులార! అని సంబోధింపవచ్చునా? ప్రయోగములు? ‘కూఁతురులు, కూఁతుళ్లు’ అనునవి యర్వాచీన బహువచనరూపములు. వీనికి సంబోధనమున గ్రంథములందు ‘కూఁతురులార, కూఁతుల్లార, అనురూపములు గలుగునా? వ్యవహారమున ‘కూతుల్లారా’ అని పిలుతురు. గుండ్లు, గిండ్లు, కాళ్లు, మొసళ్లు, గొంట్లు,

తుంట్లు, గోర్లు, గోళ్లు, నీవిర్లు, త్రాళ్లు, గుమ్మళ్లు, మొగిళ్లు, పిడికిళ్లు, ఊళ్లు, పందిళ్లు, తాళ్లు, విళ్లు, సిళ్లు, అన్నట్లు, పనంట్లు, గోంట్లు, తేంట్లు, ఏండ్లు, కాండ్లు, కొడవండ్లు (-ళ్లు), మొదలగునాని నొకవేళ పిలువ వలసినచ్చినయెడల (పిలుచుట తప్పకాదు- గిరులార, తరులార, మొదలగు ప్రయోగములు కలవు; వ్యవహారముందును చరాచర ప్రపంచమునఁగల జంతువస్తుజాలమును బిలుచుటగలదు) వానియంతమందలి సంయుక్త బహువచనరూపములపై నారగాగ మము గలదు. గుండులార, గిండులార, కాళులార, మొసళులార, అనఁడు లార,-ఈ రీతిగ నసంయుక్తబహువచనలువర్ణముమీఁదనే యా యాగమము గలుగును. వ్యవహారమున బహువచన లవర్ణమునకు సంబోధనమున ద్విత్వము వైకల్పికముగఁ గలుగును: తల్లుల్లారా! పిల్లల్లారా! పిల్లల్లారా! పత్నుల్లారా! మొద.

వ్యవహారమునందు నీవా! రా, నీవా! రా, అని పేరపేర పిలిచినాఁడు; మీరా! కాపాడండి, మీరా! కాపాడండి, అని దేవతల దేవతలకు మొగ్గినాడు; ఓ వారా! రండి, ఓవీరా! రండి, అని కేకలువేసినాఁడు; అనునట్టి సంబోధనములు కొన్ని సర్వనామములమీఁదను వినఁబడుచున్నవి. ఇట్టివి గ్రంథములకెక్కలేదు.

గ్రాంథికభాషయంద నేకములగు నాచ్చికపదములకు సంబోధనమున రూపములెట్లుండునో నిర్ణయించుటకుఁదగిన ప్రమాణములుగానరావు. వ్యవహారమున నాయారూపములను వాడుకనుబట్టి యుపయోగించుకొనవలెను.

తెనుఁగువ్యాకరణములందు సంస్కృతమార్గము ననుసరించి తెనుఁగు విభక్తుల నేడుగా విభాగించినారు. వీనిలో నొకవిభక్తిలోఁజేరవలసిన ప్రత్యయములు మఱియొక విభక్తిలోఁజేరినవి. న్యాయముగ నాయా ప్రత్యయము లిట్లుండవలెను.

ప్రథమ: ఁడు, ము, వు, లు;-ద్వితీయ: ని, ను, ల;-తృతీయ, అన్; చతుర్థి: కు (కీ); పంచమి; అన్; -షష్ఠి: ఏకవచనమున ప్రాతిపదికరూపము, బహువచనమున 'అ';- సప్తమి: అన్.

కూర్చి, గుఱిచి, గుఱించి; చేతన్, చేన్, తోడన్, తోన్; కై, కొఱకు, పొంటెన్; వలనన్, వట్టి, కంటెన్; కోలెన్, ఉండి; లో, లోపల; అందు, -ఇవి అవ్యయములు; విభక్త్యర్థములందు వాడఁబడునవి.

వీనిలో గుఱిచి, చేన్, తోడన్, కై, పొంటెన్, కోలెన్, అందు, అనునవి పూర్వమునందువలె నేడు వ్యవహారమున లేవు.

తెనుఁగునవిభక్తులే డేయున్నవని చెప్పఁ గూడదనియు, నెన్నిసంబంధము అనుదెలుపు నెన్ని ప్రత్యయములుండిన నన్ని విభక్తులున్నవని చెప్పవలెననియు

కాల్డు వెల్లు నభిప్రాయము. ఇందు సత్యములేకపోలేదు. కాని, విభక్త్యర్థము లందువచ్చు పదములకును విభక్తిప్రత్యయములకును భేదముచు గమనింప వలెను. 'డు, ము, వు,' అనునవి మహదనుహదర్థములందు వచ్చు ప్రత్యయ ములును, ప్రథమావిభక్త్యేకవచన ప్రత్యయములు గూడనై యున్నవి. అట్లే. 'లు, ల' అనునవి బహువచన బోధకము లయియున్నవి. ఇక నాయావికారము లను విడిచినయెడలఁ దెనుఁగునఁ బ్రత్యయసంజ్ఞనుబొందఁ గలవి నకారమును, కువర్ణకమును మాత్రముమిగులును. కావుననే యర్థవిశేషములను దెలుపుటకు వేర్వేరుపదముల సాహాయ్య మావశ్యకమగుచున్నది.

ఇది యిట్లుండఁగా వైయాకరణులు వివరించిన ప్రత్యయములు వారు విధించిన విభక్తులయందేకాక యితర విభక్తుల యర్థమునందును వచ్చుచుం డుట సంభవించినది. ఈ విషయమునే యాంధ్రశబ్ద చింతామణికారుఁడు 'అన్యస్యాకి క్వచి ద్భవే చ్చాన్యా' 'ఒకప్పు డొక విభక్తికి మఱియొకవిభక్తియు రావచ్చును' అని చెప్పవలసినవాఁడయ్యెను. ఒకవిభక్తికి మఱియొకవిభక్తి వచ్చుట కీక్రింద నుదాహరణములు పొందుపఱుపఁబడుచున్నవి:—

ప్రథమకు ద్వితీయ.

భూవినుత ! ని న్నశుచివని యెట్లు వలుకనగును (భార. ఆది. I. 96);

ప్రథమకుఁ దృతీయ.

మహిమచేత మెఱసి (భాగ. VI. 287); నన్నయ : మహిమ మెఱసి.

ప్రథమకు షష్ఠి.

తనయిచ్చిన దివియ (S. I. I. IV. 1008); భీమనాథుని వెట్టినదీపము (S. I. I. V. 1056); చిన్నమనాయకుని వెట్టిన దీపము (S. I. I. V. 1054) తమకట్టించిన శనివారమండపము (S. I. I. V. 138); నాకుం బోక గర్జంబు (భార. దో. IV. 138); కర్ణున కెఱుంగ నెంతదవ్వు (భార. ఉ. IV. 425); నాకు నిన్ దెలుప నేల (భార. ఆర. VI. 184); పుణ్యున కొనరింపవలయు కార్యము (భార. ఆర. V. 108); పెక్కులు వల్కుఁగాదు నీకు (భార. ఆర. VI. 156); అతనికిఁబడవలసె నకట (భార. భీ. I. 59); పావ్వతి దేవుల యిచ్చిన యినుపయెడ్లు (S. I. I. VI. 228); నీచెప్పెడుమెయి (భార. కర్ణ. II. 359); నీకుఁ బోలేదు (భార. అను. V. 287); నింగికి నేలకుం జాలి (భార. దో. V. 144); నీకు నిట్లు భయమందఁగ నేటికి వచ్చె (భాస్క. యు. 889) తగు నీకేమని పల్కినన్ (నిర్వ. VII. 91); నాకుఁగల తెఱంగు సెప్పవలయు=

నేను నీకు (నిర్వ. VII. 98); రాజులకెల్లను నెక్కుడు (భార. అను. V. 353); మీకు సాధింపరాని కార్యంబు (నైష. III. 64).

ద్వితీయకుఁ బ్రథమ.

i. విశేషణముల ద్వితీయకుఁ బ్రథమ : అహీనబహుబలసారఘసుల్ మధుకైటభాది దైత్యపతులనెల్ల (నిర్వ. V).

ii. జడము ద్వితీయకుఁ బ్రథమ : ఋణమిగిలొను (వరాహ. II. 76); ఉత్తరము ముట్టినట్టి తూర్పున (భార. శల్య. II. 5); నెఱను నోనాడునవియు (భార. విరా. III. 162); నీవీక్కడ యేతెంచుట వింటి = యేతెంచుటఁగూర్చి (భార. కర్ణ. III. 46); చిచ్చొడింగట్టినయట్లు (భార. ఉ. III. 118); దురితంబు లెన్నండుఁ బారయక (భార. ఆర. VI. 307); కుశలం బడిగితి (భాస్క. నుం. 330); నీ తోడుగు పాదుక లానతియిమ్ము (భాస్క. అయో. 269); చాతుర్యము మెఱసి (భార. విరా. I. 70); మేను దొఱంగుచుండి (నిర్వ. V. 19); యోగముఁ దొడఁగుట (భార. అను. IV. 208); శర మరినమర్చి (భార. ద్రో. II. 373), శర మరిఁ బోయి (భార. ద్రో. I. 169.)

iii. అజడము ద్వితీయకుఁ బ్రథమ : అనిలజనంబునం బఱచు నమ్మద నాగ మెదిర్చి క్రమ్మఱించిన పరికాడు పొలె (భార. ఆది. IV.); తనవారణేంద్ర మక్కురుకుల వీరుమీఁద నెనకొల్పిన (భార. ఆర. VI); తత్కృతుహయోత్తమ మొక్కెడఁ గట్టఁ బంపుచున్ (జై. భార. V).

ద్వితీయకుఁ దృతీయ.

మనకు లవణ మెంతేని నడుగు యాదవులచేత (ఉ. హరి. IV. 152); నొగ నొగతోఁ దాఱన్ (భార. కర్ణ. II. 248); మైత్రుండు చైత్రునితోడ నిట్లనియె.

ద్వితీయకుఁ జతుర్థి.

అతఁడొకనాడు వేటకొఱకై తను నేలినవారు వేడ్కతోఁ బొతముంగ జై నమాటఁగని (భల్ల. VII.) అడవికి వేటకై యరిగి (పాండు. V).

ద్వితీయకు షష్ఠి.

పాండవులు గౌరవులతోడి పగకు నొల్లరు (భార. ఉ. I. 233); ఆజ్ఞకుఁ దప్పడు (భాస్క. కి. 485); అతనియాజ్ఞకు మిగులకు (పద్మపు. V. 25); తన కెదిరి (భార. భీ. I. 48); మాబోటి వారలు (భాగ. V. 150); నీ బోటికిన్ (భాగ. VII. 43); నాబోటికిన్ (భాగ. I. 522); నాకుఁబోలె (నిర్వ. V. 10); అతనికి మెచ్చి (హరి. పూ. IV. 19); వలతు నేభక్తకోటికి భక్త

కోటియు వలచు నాకు (హర. వి. II. 13); విభుని యాజ్ఞకు మీఱవెఱచి (పద్మపు. VII. 100); శీలంబునకు మెచ్చి (పద్మపు. VII. 211); కష్టదశకు నోర్వఁ జాలను (పద్మపు. VI. 166); దుష్పికిం గవియన్ (పాండు. V. 14); ఎంతటి కీనోపదు (పాండు. III. 42); ఎవ్వనికి వలచె నొకొ (పాండు. III. 66); పాపరే నాకు నీ యింతిబాధ (శకుం. పరి. II. పు. 31); దానికెదిరించి (ప్రభా. I. 73); దండకంబునకు మెచ్చుచు (కళా. I. 184); చిరముగ బ్రహ్మకుం దపము సేసి (భార. ఆది. II.); విరహంబున కోర్వఁగ లేక (కళా. III. 6), పురినివాసమునకుం బెడఁబాసె (వరాహ. II. 37); మైత్రుండు చైత్రున కిట్లనియె.

ద్వితీయకు నష్టమి.

ప్రేమాతిశయంబునం బొంది (పద్మపు. X. 42); అంతర్ధానంబునం బొందె (వరాహ. I. 101; పద్మపు. VII. 157); కాని 'అంతర్ధానమునొందు' (కళా. II. 95); అది ప్రకృతియందుఁ బొందును (పద్మపు. VI. 13); అ ఉ ఉమ్ మూఁడును నేకవర్ణత్వమునఁ బొంది (వరాహ. II. 158); వైలక్ష్యం బునం బొంది (వరాహ. V. 80); కీడ్పాటునం బొంది (హరి. ఉ. IV. 85); పెంపునఁ గల మానికంబు (హరి. పూ. VII. 41); పుణ్యమునం బొందిడిది = బొందెడిది (S. I. I. V. 193); కడు ననురాగచిత్తమునఁ గల్గి (S. I. I. IV. 672); బ్రుంగుడుఁ బాటునఁ బొందు (భార. విరా. II. 192); పరిభవంబునఁ బొందక (భార. విరా. II. 140); కొండలమునఁ బొందకుండ (భార. దోగ్. II. 247); మోదంబునఁ బొందుచు (నిర్వ. II. 90); ఉల్ల మచ్చెరువున నూనన్ (భార. అశ్వ. I. 69), మాత్రమునఁ బురీషమున నూనుచును (భార. శాం. IV. 292); సంతనంబునఁ బొందితిమి (భాస్క. కి. 750); మోదంబునొందున్ (భాస్క. యు. 2211); ఆతంకంబునఁ బొంది (హరి. పూ. I. 189); సిగ్గునఁ జెందనేటికిన్ (భాగ. IV. 755); మీ రివ్వరునం దధికయత్నంబు సేయునది గార్యంబు (భాస్క. యు. 1020.)

తృతీయకు బృథమ.

విగతరోషుడవై నుఖముండు మిగ (భార. ఆది. VII); మా తండ్రి పరాశరుచేతం బడసితి ననుజ్ఞ (భార. ఆశ్ర. I.); తల్లి ద్రాపదితోడన్ (జై. భార. I.); చక్కఁ జలము పెనఁగఁ జనదు = చలముతో (భార. దోగ్. IV. 312.)

తృతీయకు ద్వితీయ.

ధేను నివహంబుఁ ద్రొక్కించి = నివహముచేత (భార. అను. III. 48); జగదంబ నిన్ను నేనుని చెప్పెన్ = నీతో (హరి. ఉ. VII. 112); రామునిఁ

బల్కెన్ (సమీ. IV. 90); చదివించ వచ్చిన శాస్త్రులనెల్లఁ జదివించఁగాఁ జూచి సతియును బతియు (ప్రభులిం. II. పు. 50); త్రైలోక్యంబును నుష్టిం బొందె (వరాహ. II. 163); రాముఁడు వాలి నొక్కకోలం గూలనేసె; అర్జునుఁడు శత్రుసేనలను బాణంబులను రూపుమాపె. అతని దోర్బధ్యసరసి నోలాడుచున్న ఘనతరస్తనచక్రవాకముల సలరు నంబను.

తృతీయకుఁ పంచమి.

దుష్టమృగ శిక్షణంబువలన (శకుం. పరి. I. పు. 16).

తృతీయకు షష్ఠి.

లోకోత్తర చరితుండగు నా కావ్యతనూజ నీకు నారాధ్యను (భార. ఆది. III); అతివ యీ గర్భమెవ్వరికైతి (కాశీ. IV. 226); త్రోవువడుటకుఁ గోపమొంది (హరి. పూ. VII. పు. 169); అనురులకును బూజనీయులు (హరి. పూ. II.); అరిమదభేది నీకు విషమాజిముఖంబుల మార్కొనంగ నోవరు నరు లెవ్వరున్ హరి కిభంబులు మార్కొను నయ్య (భార. ఆర. IV); అంగ పతి కెదిరించెన్ (కళా. VIII); భూపున నాశ్వినేయుల సరి (భార. ఆర. VII. 181); నాకుఁ బల్కుము (భాగ. V. i. 28); శత్రులోకమునకు నీవు పధ్యుఁ డవుగావు (భార. ఆర. VII. 286); ఎందుఁగలుగునె యర్జును నీడువాఁడు (భార. విరా. II. 204); నేలకుఁ గోలకుఁదెచ్చు (భార. ద్యో. III. 107; V. 219, 333; హరి. పూ. V. 210); ఏమిసేట్లకుం జెడుటకు నొక్కొ (భార. ద్యో. III. 199); మారుత పుత్రునెన (భార. ఉ. IV. 266.)

తృతీయకు సప్తమి.

అనివారణన్ (భార. భీ. I. 255); నీయాన గాండివంబునాన దివ్యశరం బులాన (భార. ద్యో. II. 311; ఎగువన్ = ఉద్ధతితో (భాస్క. యు. 123); ఏడైతన్ (భార. భీ. I. 256, 284; ద్యో. I. 14); ఒయ్యనన్ (నిర్వ. IV. 3); కింకన్ (భాస్క. కీష్కి. 155); ములుకోలం బొడుచుచు (భార. అను. V. 371); భూవిభున్ గదవేయంగ (నిర్వ. VII. 55); చెచ్చెరన్ (భార. ఆర. V. 77, 379); తివుటన్ (భాగ. IV. 12); మచ్చికన్ (భాగ. VIII. 39); రమణన్ (భార. శాం. III. 62); వరునన్ (భార. ఆర. V. 102); వర్తనన్ (భాగ. I. 62); వరునన్ (భార. ఆర. V. 102); వర్తనన్ (భార. I. 62); శంకంగూరు (భాగ. III. 520); ఆనంగూరిరి (భార. శల్య. I. 110);— అర్థిలిన్ (భార. అను. V. 416); అఱిముఱిన్ (భార. ద్యో. I. 89; భీ. II. 71, 88; వృషా. శత. 97); అలంతింబోదు (భార. ఉ. IV. 26); ఉరవడిన్ (భార. ద్యో. I. 156); ఒక్కయుమ్మడిన్ (హరి. పూ. VI. 37); కడిమిన్ (భార. భీ. II. 372); కను

కనిక్ (భార. ఆర. V. 24), కరణిక్, కై వడిక్ (భాస్క. సుం. 558), చిడిముడిక్ (రాజగో. శత. 14); చెయిడిక్ (భాస్క. యు. 1732); తరవారిక్ (హరి. ఉ. X. 107); నెమ్మిక్ (భార. ఆర. IV. 250); నెటిక్ (భార. ఉ. IV. 114); పగిడిక్ (భాస్క. సుం. 558); పరిపాటిక్ (హరి. పూ. I. 196); పృథువడిక్ (భాస్క. యు. 678); (దాని) బడిక్ (హరి. పూ. VI. 78); (గోవుల) బడిక్ (హరి. పూ. VIII. 80); మాబడిక్ (హరి. ఉ. I. 25); బడిబడిక్ (హరి. పూ. IX. 92); బలువిడిక్ (భార. ఆర. VI. 219); (వింటి) బలిమిక్ (భార. దో. III. 206); బల్విడిక్ (భార. ఆర. V. 391, 393; నిర్వ. I. 41. 42; II. 85; III. 21); రాయిడిక్ (హరి. పూ. VI. 5); (శక్తి) లేమిడిక్ (మాత్మశ. 95); విచ్చలవిడిక్ (నిర్వ. I. 62); విన్నిక్ (భార. విరా. V. 393) సంఘడిక్ (భార. విరా. III. 166.)— అడటునక్ (భాస్క. యు. 1131); అన్నునక్ (భార. ఆర. V. 434); ఉక్కునక్ (భార. ఆర. IV. 303); ఉడరిపాటునక్ (భాస్క. ఆర. II. 51.) పేరుబ్బునక్ (భార. దో. I. 138), ఎత్తునఁగొందుఁ గొరవులనెల్లను (భార. విరా. IV. 19); ఏనుఁగున నేనుఁగునై చుచు (భాస్క. యు.) ఏవునక్ (భాగ. IV. 328) ఒడికమునక్ (భార. ఆర. V. 306); క్రమమునక్ (భాస్క. సుం. 383); పొట్టకొవ్వనక్ (భాగ. VI. 281); గరువంబునక్ (భార. ఆర. V. 271); చాడ్పునక్ (భాగ. III. 822). మిడుతలతఱచునక్ (భాస్క. కిష్కి. 612); కులిశంబుతఁకునక్ (భార. దో. III. 62); తెలివునక్ (హరి. ఉ. VI. 165), తోడంటునక్ (సర్వే. శత. 44); భూమిదానముననుబోవు నక్కిడ్ (భార. శాం. I. 307); సిరివట్టునక్ (భాగ. VI. 281); పరుసునక్ (భార. ఆర. VII. 311); పుయిలోటమున మోముపుల్లగిలఁగ (భార. విరా. II. 70); పురుడునక్ (భార. ఆర. VI. 272); భీ. II. 130); బరవనమునక్ (భార. విరా. IV. 62); బిటుసునక్ (భాస్క. ఆర. I. 15), మెలవునక్ (భార. భీ. I. 93; దో. I. 95); మెల్పునక్ (నిర్వ. VI. 58 VIII. 26. 38); వడువునక్ (భాస్క. సుం. 383), వినయంబునం గేలు మొగిచి (భార. శాం. I. 385); సాకతమున నేలుదురు (భార. విరా. I. 298); సావరమునక్ (సాతాం. సావనమునక్) భాస్క. యు. 202;— సాత్యక్తి యలఁతులఁ బోయెడివాఁడె (భార. ఉ. I. 268); అలంతులం బోయెడివాఁడుగాఁడు (భార. దో. II. 104); అలంతులంబోవక (భార. విరా. II. 228); ఆసానలక్ (భార. ఆర. VI. 327; భాస్క. యు. 521); ఆశాపాశంబులఁ గట్టువడినారు (నైష. IV. 79); ఏ కొలఁదులక్ (హరి. పూ. I. 21); కఱదులమాటలక్ (హరి. ఉ. X. 252); కాళులక్ (భార. విరా. I. 78); తెప్రుళ్లక్ (భార. అను. V. 429) బిరుదుతనంబులక్ (భార. విరా. I. 95), విండులక్ (భార. ఆర. VI. 233)

అటచట్లమోచి (హరి. ఉ. IX. 63); కురుపతి ప్రాణంబులం గలఁడే (భార. శ్లో. II. 16).

బిడియమునఁ = బిడేనఁ (యయా. పు. 17); శీర్షమునఁ = సీనమునఁ;
సీసానఁబట్టి (భార.విరా. II. 15); కశ్యములఁ = కశ్యాలఁ (భార.విరా. I. 95.)
చతుర్థికి బృథమ.

సీరాకవార్చి = రాకకై (భార. శాం. VI. 582); నారాకవార్చి (భార. శాం. VI. 593);- ఇట్లే, సంధ్యవార్చు = సంధ్యాకాలముకొఱకు వేచియుండు;
రాను రానర్థభేదము గలిగినది. సరపతి కార్యమేఁగెద = కార్యమునకై (భాస్క. సుం. 50.); కాలంబువేచెదము (భార. ఉ. I. 175).

చతుర్థికి ద్వితీయ.

వలసినపనిఁబంపుము = పనికై (భాస్క. బాల. 416); కాలంబు వేచెదము (భార. ఉ. I. 175.)

చతుర్థికి షష్ఠి.

వానికిఁ బూనివచ్చు (హరి. పూ. IX. 67); మాకుంఁగా దీనిని విడువవలయు (భార. ఆర. V. 433) ఎవ్వరి దెనకుఁ (భార. భీ. I. 197); తమ్ముఁడు నాకెత్తిపోయి (భార. భీ. I. 43); నీకుఁగా నని సేయుట (భార. భీ. I. 157); ఆఁగుటకు = ఆఁగుటకొఱకు (భార. మా. I. 50); ఏమి గార్యమునకు (భాస్క. యు. 1813); ఖగేంద్రుఁడు హతుఁడయ్యె నాకుఁబూని (భాస్క. ఆర. II. 369); ఎవ్వరికాచరితంబు = ఎవ్వరికొఱకు (నిర్వ. I. 32); పెండ్లి కని పిల్వఁబంచినఁ (భార. ఉ. I. 42); ఇయ్యెడ కేఁగుదేవలయు లేపనిఁ బూని (భార. విరా. II. 40); నీవర్జునునిపాలి కరుగుము నాకుఁ = నాకొఱకు (భార. దో. III. 296).

చతుర్థికి సప్తమి.

ఉపజీవితఁ = ఉపజీవించుట కొఱకు (భార. శాం. I. 110).

పంచమికి బృథమ.

తేరుడిగ్గి (నిర్వ. IX. 69).

పంచమికి ద్వితీయ.

ఎక్కడఁ వచ్చియో (కళా. II. 70); సాధముఁడిగ్గి (కళా. VI. 135); విచ్చేయు మదితిగర్భముఁ జెచ్చెర వెలువడు మహాత్మ (భాగ. VIII); అహింస ధర్మవితతికెల్లను మేటి (భార. ఆర. V. 48); రాజులకెల్లను నెక్కుడు (భార. అను. V. 353); మముఁ జింతం బాపరాదో (భార. ఉ. III. 72) సరసిన్ వెడలెన్ (భా. అను. I. 288); ఇట్టిదాని నిన్నేలపాపుదు (భార. అను. IV. 77).

పంచమికీ దృతీయ.

పవనాత్మజచేత విసంబద్ధ (భార. భీ. II) ; మహాజనాలు అందరిచేత నున్న క్రయంగొని (S.I.I. IV. 280); పడసెను ... పావ్యతివల్లభుచేత ... జనపాలకుచేత (S. I. I. VI. 117); ఒదయభట్టోపాద్యలచేత బెట్టి కొన్న ... చేను (S. I. I. V. 136); మీ చేత నెఱుంగవలయు (నిర్వ. II. 51). నాచేత నిన్ను వినిన యపుడె పుత్తైంచె (భార. ఉ. IV. 280); చిన్నా దేవమ్మంగారిచేత సమస్పించిన (S. I. I. VI. 695); (భీష్మునకు) తనయందు గలిగె భంగంబు శిఖండిచేత (భార. భీ. I); కాంతయులు నాచేనడంగ రెట్లు (భార. దో. I. 71) మహిమచేత మెఱసి (భాగ. VI. 287 ; -నన్నయ: మహిమ మెఱసి); ఎవ్వరిచేత న్నుగుబాటుదేక (ఉ. హరి. II.97) ఆ వనితయొప్పు లోకులచేత వినుట (దశ. కు. VI. 181) ద్రుమముతోఁ బాసిన తీగఁబోలి (భాస్క. యు. 1930); కదుపుతోబాసిన కొదమజింకయుఁ బోలె (భాస్క. యు. 2283); దాక్షాయణితోఁ బాసి (కాశీ. IV. 243).

పంచమికీ షష్ఠి.

సకల దురితంబులకుఁ దొలఁగింతు నిన్ను (భార. భీ. I. 224); మము నాపదలకుఁబాపితి (హరి. ఉ. X. 255); ఆహవమహికిం దొలఁగెను (హరి. ఉ. VIII. 130); కొలఁదికి నెక్కుడై (హరి. ఉ. III. 107); కొంకుగొలఁదికి మీతె (భార. విరా. II. 106); ఆపదలకువిడుమడఁగాంచి (భార. విరా. I. 49); నీ వాహరంబు గొనక నిలువం దొడంగిన నాటికి నేఁ డాటపు దినంబయ్యె (భార. శాం. VI. 568); రుద్రునకు నీవేమిటఁ దక్కువ (భార. దో. III. 25); (ఇది) బాంధవమునకు నీతికి బాహిరంబు (భార. ఉ. III. 216); నీ వలుగులఁబడుటకు దుఃఖావేశము (భార. విరా. III. 50); పుణ్యలోకములకుఁ బాసి (భార. ఆర. V. 242); అహింస ధర్మ వితతికెల్లను మేటి (భార. ఆర. V. 48) (మనసును) అహంకారంబు పజ్జకుం బాపి (భార. ఆర. V. 3); సమరప్రదేశంబున కుదొలంగి (భార. ఆర. VI. 8); రణభూమికిం దొలంగి చనియె (భార. ఆర. V. 401); అవ్వహంగంబు నాకుఁబెద్ద (భార. ఆర. IV. 364); రాజులకెల్లను నెక్కుడు (భార. అను. V. 353); భోజనంబు వెట్టు పెల్లపుణ్యములకుఁ బెద్ద (భార. అను. V. 33); అంతకు నీవల (నిర్వ. VIII. 10); దానము లన్నిటికిని భూదానం బెక్కుడు (భార. అను. II. 350), జాతికిం బెడఁబాపి (భార. అను. I. 130); అహింస ధర్మ వితతికెల్లను మేటి (భార. ఆర. V. 48); రాజుల కెల్లను నెక్కుడు (భార. అను. V. 353); చెఱకుఁబాపరా ? (భార. ఉ. II. 204); అంతకుముందఱ (నిర్వ. VI. 124); కుబేరుని వీటికిఁబెద్ద (నిర్వ. I. 45); ఆణికిం

దొలంగండోలె (భార. దో. IV. 31); పసులు వులికిం బాటు (భార. దో. IV. 156); తుంగమడువున జొచ్చిన మాతంగంబునకు మిగిలి (భార. దో. III. 101); విష్ణుండు వాసెం బోరికి (భాస్క. యు. 1752); మము నీ యాపడకు బాపి (భాస్క. యు. 629); వనరాళికి మిగిలెనేని (భాస్క. యు. 278); విలువిద్యనొరులు నీకగ్గలముగ లేకుండ (భార. ఆది. V.); దుష్కృతము నీకు దొలంగు (వరాహ. XII. 9); అరుగుము భక్తజనాళిలో వెడలి (బస. పు. 236, పం. 28); నూతిలో వెలువడఁ గోమలిం దిగిచె (భార. ఆది. III).

పంచమికి సప్తమి.

వీతెంచె నొకవాక్య మాకసమునక (భాస్క. అయో. 307); నేడాదిగ దీన బాయబడెనో మనకు (కాశీ. V. 43); (రక్తంబు) నదనగహ్వరమున వజ్రదవాట (భాగ. X). ఉడుపథంబున జాటు నుడువప్రతిభాతి మెడహార ముల వెన పుడమిఁదాక (పాండు. V). నలుఁ దొల్లి యాక్రమించిన కలి గర్కోటకవిషంబుఁ గ్రక్కుచు నొడల న్నెలువడి (భార. ఆర. III); హెచ్చిన సంభ్రమంబున ననేకులు బ్రద్దలవారలెక్కడన్ వచ్చియొ మోది రాకొలుపు వారి (కళా. II); వేటోక చోటిగాని వచ్చితినే (భార. శాం. IV. 440).

షష్ఠికి బృథమ.

నీ విక్కడ యేతెంచుట వింటి (భార. క. III. 46); నా ప్రతికూల దుర్గలితవాక్యంబుల్ నహింపందగుక (భార. ఆర. VII. 202); నా బాల్యంబు గరుణసైంపవలయు (భార. ఆర. VII. 333); వేదనములు సైచె (భార. ఆర. V. 334); వేటరాచె (వరాహ. II. 51); వేటనని (భార. ఆర. IV. 335). వేటవ్రాయినారు (భార. ఆర. VI. 163); ప్రాణహాసపడక (భార. ఉ. IV. 257); పరమదుర్లభపదమానపడి (భార. అను. I. 96); ఈ విధమేను నచ్చి (హరి. పూ. IV. 181); కీడుతెరువు ననరు (భార. స్త్రీ. II. 170), నే నీతెరువేలవత్తు (భార. క. III. 57); వీ డెల్ల బోటిబాలుండు గాఁడు (హరి. పూ. V. 149); ఇక్కడవచ్చి (హరి. ఉ. VII. 101); నీ విక్కడ యేతెంచుట వింటి (భా. క. III. 46); భూరిశ్రవుండు నచ్చుట సైరింపక (భార. దో. IV. 279); ఉద్ధతిసైంపక (భార. విరా. V. 105); మనను వచ్చినన్ని దినములు నలువుఁ డిచ్చోట (భార. విరా. I. 206); ఆజ్ఞమిగిలినచోట (భార. విరా. I. 124); వేటపొగడ్త లాసపడక (నిర్వ. I. 38); లంక యాసపడుట (నిర్వ. III. 94); క్రయముగాం గొంప (S. I. I. V. 155); కలుపు లియ్యకొనుట (భార. విరా. I. 268); కృష్ణుడురాక (భార. ఉ. IV. 165); జూదపుసిరి యా సపడంగాదు (భార. ఉ. I. 316); యమలోకం బేగి (భాస్క. కిష్కి. 425); నాపని గాలి ప్రావదె (భాస్క. నుం. 71); వీడునికి పర్ణాశాతలో గ్రాటవుల్

(భాస్క. యు. 335). ఇందురాకకు (భార. శాం. VI. 564); గొంతి కూర్పు మనుషుడు (భార. దో. II. 236); నేడు పదినాళ్లు (భార. భీ. III. 363); పోయిరి క్రమ్యుట నెక్కడేని (భార. ఉ. IV. 339); భవన్మందరవాస మియ్యకొనినం గడతేటు మదీయ వాంఛ (భార. విరా. III. 62); అక్కడ వాసి చనియె (భార. ఆర. VI. 64); అటయేగి (భార. ఆర. V. 27); అది గర్భమై = దానికి (కాశీ. VI. 107); ఒడలినుఖము లాసపడగరాదు (విష్ణుపు. VII. 372); నేడేనాళ్లనుండి = నేటికి (పాండు IV. 153); ఇటవచ్చి (పాండు. IV. 61); కీడువలనుబాచి = వలనికి (పాండు. I. 147); వేటవచ్చి (శకుం. పరి. పు. 32); వేట యే నేల వచ్చితి (శకుం. పరి. II. 26); చెట్టా కడుగాఁగ (మను. IV. 103); నేడు మూనాళ్లనుండి (మను. IV. 73); మీ రెక్కడవ్రాయెదరు (వరాహ. X. 81); తీర్థయాత్ర వ్రాయి (వరాహ. IX. 4); జయము రక్షకుండు శౌరికి (కవిలో. చిం.); పరిపంథి మదోన్మథనుడు రామున కెనయే పృథివిం జిలుదొరలు (సర్వ. సా. సం.); యుద్ధంబయ్యె రిపుభయద భుజుడు భీమున కపరిమితబలుండు గౌరవాధీశునకు (భార. భీ. II); విద్యా రాజీవభవుండు మారయకు 'బుణ్యాచార భీమాంబకుం బుత్తుండు; ఖడ్గ వ్యాఘ్ర మిమ్మంచు గొండకు రావచ్చునె (మను. II); భుజాటోపభయంకరుఁ డర్జును కోపాసలము (భార. ఉ. I); పార్థివప్రాగ్రసరుండు ధర్మజనిపన్ను (భార. ఆర. VI).

షష్ఠికి ద్వితీయ.

అప్సరిసాటి నిన్ను మును వినుపించితి (భార. అను. IV. 186); నాకు నిఁదెలుపనేల (భార. ఆర. VI. 184); ఎక్కడం దిరిగి (హరి. పూ. II. 44); ఎక్కడఁబోయెదు (భాస్క. నుం. 43); నీ వెక్కడఁబోయెదు (భాస్క. కి. 362); కట్టుము పట్టమతనికా (భార. దో. I. 62); అవిభుం గట్టెదఁబట్టము (భార. విరా. I. 27); ఆ వంకఁబోడు (భాగ. VII. 117); నాచనసోము నెఱిగి (భాగ. VI. 11); దీనిపై రింపఁదగు (హరి. పూ. VII. 201; 'దీనికి' అని నన్నయ); మిమ్ము నేల సహింతు (హరి. పూ. VI. 162; 'మీకు' అని నన్నయ); దక్షిణదిక్కుఁ బోవఁగా (హరి. ఉ. I. 25); చన్నకడం జను (భార. ఉ. IV. 178); అడవిఁబోయి (భార. ఆర. IV. 382); అయ్యధిష్ఠిరు రాజ సూయంబు చిదురపాలిం బోల దీమఖంబు (భార. ఆర. VI. 90); సహించునె నక మరుడు (భార. విరా. II. 296; 'నాకు' అని నన్నయ); వారియం దొకరి లోని చిదురపాలును బోలండు (భార. ఉ. II. 160); మమ్ముఁ గినియకుము (భార. అను. I. 76); 'మాకు' అని నన్నయ); నన్ను సైచునె=నాకు (హరి. పూ. V. 224); దానిపైఁవక (హరి. పూ. IV. 177); మనమునందు నతనిఁ

గినియవలదు = అతనికి (భాస్క. యు. 2429); క్రూరంపుఁ జరితంబులను మిగిలి వర్తింతురు వారు నామెచ్చుగారు = చరితంబులకు, నాకు (భార. శాం. V. 11); వెనుంబడున్ (భార. విరా. II. 303), సహించునె నన్ (భార. విరా. II. 104, 296); భూతమయ్య మొక్కెద (భాగ. I. 55); నిన్నేమిసెప్పుదు = నీకు (నిర్వ. V. 123); నాకు నిన్ దెలుపనేల = నన్ను నీకు (భార. ఆర. VI. 184); ఎక్కడం దిరిగి (హరి. పూ. II. 44); నిద్రంబెడఁబాసి (ఉ. హరి. II. 97); లక్ష్మణకుమారుండు మిమునెల్ల మిగులు (భార. ఉ. IV. 224); ఇతఁడు మిము మెచ్చింపంగఁజాలున్ (భార. విరా. II. 10); ఎక్కడనేనియుం జను వాఁడు (కాశీ. IV. 107); జగదంబ నిన్ను నేమనిచెప్పెన్ = నీకు (హరి. ఉ. VI. 175); నిన్వినుపించువేళ (ప్రభా. III. 94); అతని బలుకున్ (పాండు. V. 6); అతనిఁగరుణించి (పద్మపు. VII. 220); నిన్ను నోర్వఁగవచ్చుటన్ (పద్మపు. VII. 81.)

షష్ఠికీ దృతీయ.

విధితో నెవ్వఁడు నేర్చుంగటా = 'విధికి' అని నన్నయ (భాస్క. అయో. 113); నేలతో వేగిసి = నేలకుఁ బడునట్లు (భార. భీ. II.); నా తెఱఁగు నాబలంబును నీతో నెఱుఁగింతు (భాస్క. అర. II. 93); యత్నునిచే నగపడ్డ వీరిప్రాణంబులు (భార. విరా. I. 183); నాచే నగపడియె శుష్కనగఖండము (దశకు. X. 56); పురందరుతో నరకుం డెదిర్చె = 'పురందరునకు' అని నన్నయ (ఉ. హరి. I. 44); వైరిచే నగపడనీక (ఉ. రా. V. పు. 84).

షష్ఠికీ బంపమి.

వీరి మాటలవలన సంశయము మానుము (శకుం. పరి. II. పు. 31).

షష్ఠికీ సప్తమి.

గదారణము వచ్చెం బెద్దగాలంబునన్ (భార. ఉ. II. 218); నామీదం గృపగలవు = 'నాకు' అని నన్నయ (హరి. పూ. VII; 39); చేడియమీద నధిక్షేపించి = చేడియకు (హరి. పూ. V. 229); (భీష్మునకు) తనయందు గలిగె భంగంబు శిఖండిచేత (భార. భీ. I); చిరకాలమున నుపార్జింపఁబడ్డ (నైష. III. 68); పాథుని శిర మాఱునెలల కుర్చిం ద్రైశ్లశపియించి (జై. IV).

సప్తమికీ బృథమ.

గోకులమిల్లులు (హరి. పూ. V. 202); పొయ్యిడుదు (భార. విరా. I. 78); ఇట్టి యవగాఢపుఁ బొత్తు మనంగవచ్చునే (భార. విరా. III. 32); నిష్ఠమడుఁగు (భార. అను. III. 291); పొత్తు మనఁగవలయు (భార. శాం. III. 527); శరములు నెఱఁకులాడి (భార. ఆర. I); విహీనశౌచులు దీర్ఘము

లాడనోపరు (భార. ఆర. II); మోము బాష్పజలపూరము గ్రమ్మగ (భార. శల్య I); ఎండి యవియుటయును నావమిడినఁ బగిలిపోవుటయును (భార. స్త్రీ. I.); భావంబుల్ భయముజ్జగించి చొరుఁడీ భవ్యాద్రిచా టందఱున్ (హరి. పూ. VII.) కనుఁగొంటిం బరమేష్ఠిఁదొట్టి నురసంఘం బేకతం బుండఁగన్ (హరి. పూ. V.); అదియున్ సేనుచ్చి (భాస్క. అర. II.); జనయిత్రి చిచ్చుఱికిన దాదు లాబాలకునిఁ గాంతలంబునకుఁ గొనివచ్చి (జై. భార. VIII.); పంకము గొరిజ దిగఁబడి పటవలేపు మన్ను లివ్వేళ రేగఱిమన్నులందు (మను. IV.); ఆద్యుఁడు హిరణ్యగర్భనం దంతకంఠె (ఆము. III).

సప్తమికి ద్వితీయ.

వెన్నడింబోయి (భాస్క. కిష్కి. 730); ఎవ్వరు నెక్కాలము నిట్టునేసిరె (భార. విరా. V. 247); ఎందునుండి వచ్చితివి (విష్ణుపు. II. 27); లంకం గలకలంబువులై; మీనంబులు జలంబుల నుండు; బలిమిఁగొనిన ధనముఁ బది వేల యొంఁటెలఁబెఱికి (భార. సభా. I.); శబ్దముల మంత్రమును మనుజుల విపుండు సమధికత్వ భాజనములండు (భార. ఆది. III).

సప్తమికి దృతీయ.

కాముచేఁ జిక్కిన నెమ్మనంబు (భార. విరా. II. 23).

సప్తమికి బంచమి.

విభునివలన నేరము లెన్నుదురు (శకుం. పరి. I. పు. 14); నీవలన నాకుఁ బ్రేమ గలదు (శకుం. పరి. I. పు. 4); ఆ గుణంబులు వీనివలనఁ గాన రావు (వరాహ. IX. 22).

సప్తమికి షష్ఠి.

ఆదిత్యులు వన్నిద్రఱుఁ బెద్దవాఁడు = పన్నిద్రఱయందు (వరాహ. V. 89); నట్టేటికి నెదురీదినగతి (వరాహ. II. 53); అవనికి డిగ్గిరి (కళా. III. 5); ధరణికి దిగివచ్చు (కళా. III. 7); ఇలకుడింప నుద్యోగించి (కళా. VI. 130); కోమలి నీ కనురక్త (భార. ఆర. II.); ఈ పాండిత్యము నీకుఁదక్క మఱి యెందేఁ గంటిమే (మను. II.); చిత్రమున దూపుంబోలె (భార. ఆర. VII. 407); తోటకలిపైరమునవారు (S. I. I. V. 1116); తూపున పొలాన (S. I. I. V. 132); అందుల తామ్రశాసనాలు (S. I. I. IV. 279); ఇందుల సంకీర్తనశాసన (S. I. I. IV. 280); మొద.

సర్వనామ ప్రకరణము.

ప్రావిడభాషలలోని సర్వనామములను (1) యుష్మద్దేశ్య సర్వనామములు (2) నిర్దేశారథ సర్వనామములు (3) ఆత్మార్థ సర్వనామములు (4) సంబంధార్థ సర్వనామములు (5) ప్రశ్నార్థ సర్వనామములు (6) సంఖ్యార్థ సర్వనామములు అని యాఱువర్గములుగా విభజింపవచ్చును. తెనుగునందలి యా సర్వనామముల కితరప్రావిడభాషలలోనివానితోడి సంబంధమును, ప్రావిడభాషలలోని సర్వనామములకు ఇండో - ఆర్యభాషలలోనివానితోడి సంబంధమును ఈ క్రింద సంగ్రహముగా చూపఁబడినది.

i. నిర్దేశారథ సర్వనామములు.

కాల్ముకెలు వీనినిగూర్చి యొక్కొక్క జర్పించి యున్నాఁడుగావున వానివిషయమై ముందుగఁ జర్పించుట యుక్తము. వివిధప్రావిడభాషలలోని వాని రూపము లీ క్రిందిపట్టికలో నీయఁబడినవి.

	మ. ఏ.	మహాతి. ఏ	ఉభయ బ.	అను. ఏ.	అను. బ.
తన్నిశము { దూర అంతిక	అవ్ - అన్	అవ్ - అల్	అవ్ - అర్	అద్ - ఉ	అవ్ - అన్ - ఐ.
	ఇవ్ - అన్	ఇవ్ - అల్	ఇవ్ - అర్	ఇద్ - ఉ	ఇవ్ - ఇన్ - ఐ.
	ఉవ్ - అన్.	ఉవ్ - అల్	ఉవ్ - అర్	ఉద్ - ఉ	ఉవ్ - ఉన్ - ఐ.
మళయాళము { దూర అంతిక	అవ్ - అల్, ఓవ్	అవ్ - అల్, ఓవ్	అవ్ - అర్, ఓర్	అద్ - ఉ	అవ్ - అ.
	ఇవ్ - అన్	ఇవ్ - అల్	ఇవ్ - అర్	ఇద్ - ఉ	ఇవ్ - అ.
	అవ్ - అను	అవ్ - అల్లు	అవ్ - అరు	అద్ - ఉ	అవ్ - ఉ.
కన్నడము { దూర అంతిక	ఇవ్ - అను	ఇవ్ - అల్లు	ఇవ్ - అరు	ఇద్ - ఉ	ఇవ్ - ఉ.
	ఉవ్ - అను	ఉవ్ - అల్లు	ఉవ్ - అరు	ఉద్ - ఉ	ఉవ్ - ఉ.

[illegible]

వైఁ జూపిన రూపములలో ననేకముల యంతమున ఉకార మున్నది. అది ధాతుగతము కాదు; ఉచ్చారణ సౌకర్యమునకుఁ జేరినది.

ఇవిగాక (1) అ, ఇ, ఉ, అను నిర్దేశార్థక చిహ్నములు: ఉదా. తమిఁబము: అక్కుదిరెయ్ (ఆ గుట్టము); ఇమ్మనెయ్ (ఈ యిల్లు); ఉవ్వణి, మొద. (2) ఆ, ఈ, ఊ, ఏ, ఓ, అను నిర్దేశార్థక విశేషణములు: ఉదా. తెలుఁగు: ఆ గుట్టము; తుఘు: ఈ జన; కురుఖ్: ఊ ములుక్; కూఈ: ఏ దేశ; ఓ కోగజ్జు = ఆ పిల్లవాడు, మొద. అనువానిఁ గూర్చికూడ నీ సందర్భమున విచారింపవలెను.

దూర్ఘాత్మును దెలియఁజేయు నీ సర్వనామములందలి అవ్, అవ అను నవే మళయాళము, కూఈ, గోందీ, చెన్నరాజభాని గోందీ భాషలందు కొన్ని రూపములలో 'ఓ' గాను, తుఘు భాషలో 'ఆ' గాను మాటియున్నది. తుఘు భాషయందలి ఈ 'ఆ' కారము ప్రథమేతర విభక్తులలోను, బహువచన మందును 'ఎయ్' గా మాటుచున్నది. ఉదా. ఎయ్క = దానికి; ఎయ్కులు = వారు. కొన్ని తెలుఁగు రూపములలో (వాడు, వీడు, వారు, వీరు) అ, ఇ లు పదములలోని తమ ప్రథమస్థానమును పోగొట్టుకొన్నవి. ఇట్లే తుఘులోని (మోఖ్, మేర్, మోకుఘు) పదాది అ, కార ఉకారములును దమ ప్రథమస్థానమును పోగొట్టుకొన్నవి. తెలుఁగులోను, మద్రాసు గోందీలోను ప్రథమావిభక్తియందు (అది, అవి, ఇది, ఇవి, మొద.) పదాదిని అకార ఇకారములు నిలిచినను, ప్రథమేతర విభక్తులం దా యచ్చులు తమ స్థానమును గోల్పోయినవి (దాని, దీని, వాని, వీని, మొద). తుఘు భాషలో సర్వనామములందు కాన్పించు మకారము ధాతుగతమేకాని కాల్లువెల్లు తలంచిన ట్లుచ్చారణ సౌకర్యమునకు వచ్చిన వకారమునకు మాటురూపము గాదు.

అ, ఇ, ఉ, అను మూడు నిర్దేశార్థక వర్ణములలో 'అ' దూరపు వస్తువును, 'ఇ' దగ్గర వస్తువును దెలుపును. 'ఉ' అనునది రెండిటికి మధ్యనున్న వస్తువును దెలుపునని కిట్టెల్ మున్నగువా రూహించిరి. కాని, యాయా భాషల వ్యాకరణములను వ్రాసిన ప్రాచీనులు దాని కట్టి యర్థమును నిరూపించి యుండలేదు. ప్రాచీన తమిళమునందుగాని హళగన్నడమునందుగాని ప్రయోగములందు దానికట్టి యర్థములేదు. అది దూరపువస్తువునే తెలుపుచుండెను. తమిళమున 'ఉకుబ్' అనగా 'దూరపు ప్రక్క'; 'ఉంజ్జు' అనగా 'ఎత్తైన', 'మీఁది' అని యర్థము; 'ఉప్పక్కమ్' అనగా 'వెనుక ప్రక్క' 'దూరముగా నున్న ప్రక్క' అని యర్థము; 'ఉప్పాల్' అనగా 'దూరపుదిక్కు' అని యర్థము. తెనుఁగున 'ఉల్ల' అనునది దూరపు వస్తువును నిరూపించుట యందే ప్రాచీన వాఙ్మయమున క్వాచిత్యముగ వాడఁబడినది. నేడు తుఘు

భాషయందు తప్ప మఱి దేనియందును ఈ 'ఉ' కారము నిర్దేశార్థమున వాడుకయందు లేదు. అందైనను 'ఇందు', 'ఉందు' అనునవి 'ఇది' అను సర్థముననే వాడబడుచున్నది. 'ఇందు', 'ఉందు' లు తుళు భాషయందు దేశార్థమున వాడుటను బట్టి 'ఉ' అనునది మధ్య ప్రదేశ సూచకము కాదనియే తెలియుచున్నది. దూరార్థ బోధకమయిన 'అవ' అనునది ఇండో-ఐరేనియను భాషలలోనిదనియు, అదియే పెర్షియనుభాషలో 'ఉ' గాను, ఉత్తర హిందూస్థాన భాషలలో ఓ, ఊలుగాను మాఱినదనియు, ద్రావిడ భాషలలోని ప్రాప్య 'ఉ' కారమునకును నట్లే యుత్పత్తిని చెప్పుకొనవలె ననియు తోచుచున్నది.

తమిళ వ్యాకరణమైన 'సన్నులు' 13-వ శతాబ్దారంభమున పుట్టినది. అందు "అ, ఇ, ఉ, ఎ"ల తర్వాత 'య, వ'లు వచ్చినయెడల 'వ' కార మాగమముగా వచ్చుననియు, నితర హల్లులు పరమైనయెడల నా హల్లులకు ద్విత్వము కలుగుననియుఁ జెప్పబడియున్నది. ఉదా:

అ + అణి = అవ్వణి; ఆ + వలై = అవ్వలై; ఆ + యానై = అయ్యానై
ఆ + కుదిరై = అక్కుదిరై; ఆ + మనై = అమ్మనై, మొద.

ఈ సూత్రము ననుసరించి అవన్, ఇవన్, ఉవన్, ఎవన్, అను సర్వ నామములను అ + వ్ + అన్; ఇ + వ్ + అన్; ఉ + వ్ + అన్; ఎ + వ్ + అన్, అని విభజించుట యాచారమైనది. కార్తవీలు ఈ విభాగమునే యనుసరించినాడు. కాని, సన్నులునందే మఱియొకచోట అవ్, ఇవ్, ఉవ్, ఎవ్, లు ప్రాతిపదికములుగ చెప్పబడినవి. దీని ననుసరించి ఆ + యానై = అవ్యానై; ఇ + యానై = ఇవ్యానై; ఉ + యానై = ఉవ్యానై, అగును. ఇట్లే అ, ఇ, ఉ, లకు పరుషాక్షరములు పరమైన యెడల 'ఁ' ఆయ్యము ఆగ మముగా వచ్చునని చెప్పబడియున్నది. దీనినిబట్టి అ + కుదిరై = అంఁకుదిరై అగును. ఇట్లే అంఁదు = అవ్ + తు; ఇంఁదు = ఇవ్ + తు; ఉంఁదు = ఉవ్ + తు అగును. కాబట్టి ఆయ్యముతోఁ గూడిన రూపములే ప్రాచీనము లనియు, అంఁకమ్, అంఁకేనమ్, ఎంఁకు అను ప్రాచీనరూపములు అక్కమ్, అక్కేనా, ఎక్కులుగా మాఱినట్లే "అంఁకుదిరై" మొదలగు రూపములనుండి "అక్కుదిరై" మొదలగు రూపములు పుట్టినవనియు, వ-కార మాగమాక్షరము కాదనియు, అది ధాతుగతమే యనియు, అవ్, ఇవ్, ఉవ్, ఎవ్, లే నిర్దేశ వాచకములు గాని, అ, ఇ, ఉ, ఎ, లు కావనియు, అ, ఇ, ఉ, ఎ, లా సంపూర్ణ రూపములందలి ప్రథమాక్షరములు మాత్ర మనియు, కావున అవన్, ఇవన్, ఉవన్, ఎవన్, లను అవ్ + అన్, ఇవ్ + అన్, ఉవ్ + అన్, ఎవ్ + అన్, అని విభజింపవలెననియు తేలుచున్నది. ఇట్లే, 'అదు, ఇదు, ఉదు, ఎదు'లలో

అద్, ఇద్, ఉద్, ఎద్, లు ధాతుగతములు, కావున వానిని అద్ + ఉ, ఇద్ + ఉ, ఉద్ + ఉ, ఎద్ + ఉ, అని విభజింపవలెను గాని అ + ద్ + ఉ, ఇ + ద్ + ఉ, ఉ + ద్ + ఉ, ఎ + ద్ + ఉ లు గ కాల్లువెల్లుచేసినట్లు విభజింపఁగూడదు.

సంస్కృతమున నిర్దేశార్థక సర్వనామములు.

సంస్కృతమున 'తద్, త్యద్' లు ప్రథమపురుషసర్వనామములుగను, నిర్దేశార్థక సర్వనామములుగను గూడ వాడఁబడును. ఇవిగాక అదన్, ఇదమ్, ఏతద్, అను అ, ఇ, ఏ, లు ఆదియందుగల నిర్దేశార్థక సర్వనామములును సంస్కృతమునఁ గలవు. 'అయమ్ (పుంలింగము)' ఇయమ్ (స్త్రీలింగము), ఇదమ్ (నపుంసకలింగము) అనునవి యంతికార్థమును గలిగినవి. వీని ప్రథమేతర విభక్తులందు అన, ఇమ అనునవి ప్రాతిపదికములుగఁ గొన్నియెడలఁ గాన్పించుచుండును (అనేన, అనయా, అనయోః; ఇమా, ఇమే, ఇమా; ఇమాని.) 'అసా (పుం. స్త్రీ), అదన్' లు దూరార్థకములు. వీని ప్రథమేతర విభక్తులందు 'అమ్' ప్రాతిపదికముగాఁగల 'అము, అమూ, అమీ,' అను రూపములు కానవచ్చును. 'అవ' అనునది గూడ సతిప్రాచీనకాలమున దూరార్థక సర్వనామముగ ఋగ్వేదమున రెండు, మూడు సార్లు షష్ఠీద్వివచనమునఁ గానవచ్చినది. 'అవ'కు రూపాంతరమగు 'అమ' అనునది అథర్వవేదమున 'అమోహమస్మి' అను ప్రయోగమున నొకసారి కానవచ్చినది.

ఐరేనియనుభాషలో

నిర్దేశార్థక సర్వనామములు.

ఐరేనియను భాషలో (i) పుం. అవత; స్త్రీ. అవతా; నపుం. అవద్; (ii) పుం. ఇమ; అ; స్త్రీ. ఇమా, అ; నపుం. ఇమద్. ఇద్. (iii) పుం. అవ; స్త్రీ. అవా; నపుం. అ ఒమ్, అవద్. వీనిలో i-వ వర్గములోనివి సంస్కృతములోని 'ఏతద్' వలెనే యున్నవి. ii-వ వర్గము ప్రథమేతరవిభక్తులలో "అద్, ఇద్, అ, ఇ, ఇమ" అను ప్రాతిపదికములు కానవచ్చుచున్నవి. ఇవిగాక ప్రథమా, ద్వితీయా విభక్త్యైకవచనములలో నపుంసకలింగమున "అద్, ఇద్, ఈద్"లును, నపుంసకలింగ ప్రథమా బహువచనమున 'ఈ, ఇమా' పుంలింగమున 'ఇమే,' స్త్రీలింగమున 'ఇమాప' అను రూపములును గాన్పించుచున్నవి. iii-వ వర్గము ప్రథమేతరవిభక్తి రూపములన్నియు 'అవ్' అను ప్రాతిపదికమునుండియే కలుగుచున్నవి. ప్రథమా బహువచనమున వీనికి 'అవే' అనురూపము కలుగును. 'అమ్' అను ప్రాతిపదికమునుండి యేర్పడిన అరూపములు తప్ప, తక్కిన యన్నిరూపములును కొన్ని వికారములలో ఐరేని

యను భాషయందును గాన్పించుచున్నవి. ఈ రూపము లన్నిటిలోను 'అ, ఇ, అవ్, అన్, ఇద్' అనునవి సంస్కృత, ఐరేనియను భాషలయందుండుటయే కాక, ఇంఛో-జెర్మానికుయుగమునుండియు నున్నట్లు బ్రుగ్ మన్ వ్రాసిన ఇంఛో-జెర్మానిక్ భాషల చరిత్రమువలనఁ దెలిసికొనవచ్చును. లాటిను భాషలోని 'ఇద్', ఇంగ్లీషులోని 'ఇట్' అనునవికూడ ద్రావిడభాషలలోని 'ఇద్' తో సంబంధించిన వనుట స్పష్టము.

ఆధునిక పెర్షియనుభాష.

ప్రథమ పురుషైకవచనమున ఆధునిక పెర్షియను భాషలో 'అవ్' అనునది నిర్దేశార్థక సర్వనామము. దీనిని 'ఊ' గా ఉచ్చరింతురు. దీనికి ప్రాచీనరూపము 'ఊవ' = వాఁడు, ఆమె, అది. ఇది అవెస్తాభాషలోని 'అవ'కు వికారము. ఆధునిక పెర్షియను 'ఊ; (ఓ)' = వజేందుభాష 'ఓ' = ప్రాచీన పెర్షియను 'అవ.' ఆధునిక పెర్షియను 'ఈ' = వజేందుభాష 'ఓయ్' = ప్రాచీన పెర్షియను 'అవ+హ్య.' 'వై' అనునది 'అవ' 'ఓయ్' ల సమ్మేళనమువలన గలిగియుండవచ్చును. దీనికి బహువచనరూపము : "ఈ-షాన్. = వారు."

ప్రాచీన పెర్షియనులో 'ఇమ్' అను మఱియొక నిర్దేశార్థక సర్వనామ మున్నది. ఇది సంస్కృతములోని 'ఇమ' తో సంబంధించినది. 'రోజ్జే=వినుట' వప్ = రాత్రి; సాల్ = సంవత్సరము; కొన్నియెడల 'బార్ = కాలము' అను శబ్దములకు పూర్వమందు వచ్చు 'ఈన్' అను పదమునకు బదులుగ 'ఇమ్, వచ్చుచుండును.

ఇవిగాక 'ఈ' (ప్రాచీనరూపము 'ఏ') అనునొక నిర్దేశార్థక విశేషణ ముగూడ నాధునిక పెర్షియనునందున్నది. దీనిని విశేష్యములకుఁ బూర్వ మందు ఏకవచనమందును, బహువచనమందునుగూడఁ జేర్పవచ్చును. ఇది ప్రాచీన పెర్షియనులోని 'అవత' అనుదానినుండి కలిగినది.

ఆధునిక ఇంఛో-ఆర్యభాషలలో నిర్దేశార్థక సర్వనామములు.

	దూర	అంతిక
	ప్ర. ఏ.	ప్ర. ఏ.
హిందీ	ఉ, ఓ, వహ్	ఇ, ఇహ్, ఏ, ఏహ్, యహ్.
పంజాబీ	ఉహ్	ఇహ్, ఏహ్.
సింధీ	ఊ, హూ, హో	ఈ, హీ, హే.
గుజరాతీ	ఆ	ఏ
బంగాలీ	ఓ	ఏ

ఐరేనియను
అవెస్తాభాష.

ఇండో - ఆర్యభాషలు
వైదికభాష

ద్రావిడభాషలు.

(2) స్వతంత్రనిర్దేశార్థక విశేష
షణములు.

ఆ, ఈ (కన్న. తుళు, మళ.
కురుఖ్, తెలుగు.)

ఊ, ఏ, ఓ (కూర్చ)

ఉ (కురుష్)

ఏ ఓ (బ్రాహ్మణ.)

వై దానినిబట్టి ద్రావిడభాషలలోని నిర్దేశార్థక సర్వనామములు అవెస్తా, వైదిక, సంస్కృత, ఆధునికార్యభాషలలోని నిర్దేశార్థక సర్వనామములతో సంబంధము గలవని సూక్ష్మదృష్టికి గోచరింపగలదు. దీనిని బట్టి మూడు విధములైన నిర్దేశార్థకపదములు తేలుచున్నవి.

(i) అద్, ఇద్; అవ్, ఇవ్:

అవెస్తాభాషలో అద్, ఇద్, లును, సంస్కృతమున 'అద్-అన్,' 'ఇద్-అమ్, లును నపుంసకలింగై కవచన రూపములు. అట్లే ద్రావిడభాషలలో అద్, ఇద్; అద్-ఉ, ఇద్-ఉ; అద్ - ఇ; ఇద్ - ఇ - అనునవి కూడ నపుంసకలింగై కవచనరూపములే.

నపుంసకలింగ బహువచనమున అవెస్తాభాషలో 'అవే, ఇమా, ఇమ, ఈ, లును, సంస్కృతమున 'అమూని, ఇమూని, ఇమా' లును, ప్రాచీన పెర్షియనుభాషలో 'అవై, ఇమై' లును వచ్చును. నపుంసకలింగబహువచనముననే ద్రావిడభాషలలో 'అవ్, ఇవ్' అను ప్రాతిపదికములనుండి అవ్, ఇవ్; అవ్-వి, ఇవ్-వి; అవ్-ఇ, ఇవ్-ఇ; అవ్-ఉ, ఇవ్-ఉ—అనునవి గలవు.

నపుంసకలింగై కవచనమున 'ద' కారము అజ్ఞమధ్యగత పరుషమునకు వికారముగాదు; అది ధాతుగతమే. కావుననే తెనుగున నది పదాదిని జేరినను 'ద' కారముగనే నిలిచినది: అది, దాని; ఇది, దీని, మొద. ఇట్లే నపుంసకలింగ బహువచనమున 'వ' కారము ధాతుగతమేకాని కాల్డువెల్లు చెప్పినట్లు ఆగమ వర్ణముకాదు.

అవెస్తాభాషలో అవ్, ఇమ్, లకు పుంస్త్రీ, నపుంసకలింగ ప్రత్యయములను జేర్చుటవలన నాయా సర్వనామము లేర్పడును: పుం. అవ; స్త్రీ. అవా; నపుం. అవద్, అబమ్, పుం. ఇమ; స్త్రీ. ఇమా; నపుం. ఇమద్. ఇండో-ఆర్య-

గ్రాంథికభాషలలో వైదికకాలమున 'ఇమ్' అనుదాని పోలికను 'అమ్' అను నొక ప్రాతిపదికము చేరినది. 'అవ్' అనునది లోపించినది. లేదా, 'అవ్' లోని 'వ'కారము 'మ'కారముగా మారినదనియైనను జెప్పవచ్చును. ఇట్లే. తమిళము మొదలగు ద్రావిడభాషలలో అవ్, ఇవ్,లు సర్వనామముల ప్రాతిపదికములైనవి. ఉదా: అవ్-అన్; ఇవ్-అన్; అవ్-అల్, ఇవ్-అల్; అమ్-అమ్, ఇమ్-అమ్.

ఇండో-ఆర్యభాషలకును ద్రావిడభాషలకును నీరీతిగా నిర్దేశక సర్వనామముల విషయమున సంపూర్ణ సంబంధ మేర్పడినది. 'మ'కారమునకు మాటుగ 'వ'కారము కనబడుట యొకభేద మనవచ్చునుగాని, ఆ 'మ'కారము తుళు భాషయందు కానవచ్చుచు నేయున్నది.

(ii) అ, ఇ, ఉ, ఎ, ఆ, ఈ, ఊ, ఏ, ఓ:

అవెస్తా భాషలోని 'అవ' 'ఓ'గాను, 'ఇవ' 'ఈ'గాను ప్రాచీన పెర్షియను భాషయందే మాఱినవి. ఆధునికార్యభాషలందును నివి కాన్పించుచున్నవి. గోండిలో 'ఓర్', మద్రాసుగోండిలో 'ఓణ్ణ';కూఈలో 'ఓలణ్ణ'అనునవి 'వాడు' అను సర్థమునఁ గానవచ్చుచున్నవి. ఈ 'ఓ,యే' 'ఓ,ఊ, ఉ'లుగ మాఱినవి. అ, ఆ, ఇ, ఈలు సర్వసాధారణముగ నన్నిద్రావిడభాషలయందును కాన్పించుచునే యున్నవి. 'ఏ' అనునది అవెస్తాలో 'ఎయ్త' గను ప్రాకృతమున 'ఏ' గను, కొన్ని యాధునికార్యభాషలలో 'ఏ' = గా కాన్పించుచున్నది.

(iii) అన్:—గ్రాంథికముగ తమిళభాషలో క్రియాప్రత్యయములందు 'అనన్, అనల్, అన్త్రి, అనర్, అన' అనునవి 'ఇరుద్దవన్, ఇరుద్దవల్, మొదలగు రూపములందువలెనే ఏర్పడుచున్నవి. అవన్, అవల్ లకు, 'అవ్' ప్రాతిపదికమైనట్లే, వీనికి 'అన్' అనునది ప్రాతిపదికము.

(iv) త:—తెలుగు: అతడు, ఆతడు, అతను, ఆతను; ఇతడు, ఈతడు, ఇతను, ఈతను; కన్నడము: ఆతమ్, ఈతమ్, ఊతమ్; తుద: అతమ్, ఇతమ్—ఈ రూపములలోని 'త' వర్ణము సంస్కృత ప్రాతిపదికము 'ఏత', అవెస్తా ప్రాతిపదికము 'ఎయ్త' అనువానిలోని 'త' వర్ణము ననుసరించి యున్నది.

ద్రావిడభాషలలో ప్రశ్నార్థకసర్వనామము.

ముఖ్యములయిన ద్రావిడభాషలలోని ప్రశ్నార్థకసర్వనామము లీక్రింది పట్టికలో చూపబడినవి.

మ. ఏ.	మహ. ఏ.	ఉభ. బ.	అమ. ఏ.	అమ. బ.
ప్రాచీనతమిళము-	యావ్ - ఆల్	యావ్ - ఆర్	యా-దు	యా; యావ్
యావ్ - ఆన్		యార్		

(లింగరహితమగు రూపము యార్; ఎనన్, ఎన్న.)

ఆధునికతమిళము-	ఎవ్ - ఆల్	ఎవ్ - ఆర్	ఎ - దు	ఎవ్ - వి.
ఎవ్ - ఆన్			ఏ - దు	

మళయాళము-	యావ్ - ఆల్	యావ్ - ఆర్	యా - దు	
యావ్ - ఆన్		యార్		

ఏవ్ - ఆన్	ఏవ్ - ఆల్	ఏవ్ - ఆర్	ఏవ్ - ఆ.
		ఏవ్ - ఆర్	
		ఆర్	

కాళిగన్నడము-ఆవ్ - ఆమ్	ఆవ్ - ఆల్	ఆ - ర్	ఆవ్ - ఉరు	ఆవ్ - ఉవు.
-----------------------	-----------	--------	-----------	------------

కొనగన్నడము-	యావ్ - అళు	యావ్ - అరు	యావ్ - అరు	యావ్ అవు.
యావ్ - అను		యా - రు		
		ఆ - రు		

దావ్ - అను	యావ్ - అళు	దా - రు	దావ్ - అదు	దావ్ - అవు.
------------	------------	---------	------------	-------------

తెలుగు-ఎవ్ - ఆడు	ఎది, ఏ - ది	ఎవ్ - అరు	ఎ - ది	ఎ - వి.
			ఏ - ది	ఏ - వి.

(అవ్యయము: ఏమి)

వైరూపములలో కొన్ని 'యా' తోను, కొన్ని 'ఆ' తోను, కొన్ని 'ఎ, ఏ'లతోను, కొన్ని 'దా'తోను ఆరంభించుచున్నవి. వీనిలో 'యా'తో నారంభించు రూపములు ప్రాచీనములు. తమిళమున 'తోల్కాప్పియ' మందు 'ఎ' తో నారంభించు రూపములు లేవు. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి ప్రకారము తెనుఁగున పదాదిని 'య'కార ముండవచ్చు ననుట ప్రాచీనసంప్రదాయమును స్మరింపజేయుచున్నది. కాఁబట్టి 'యా'తోడి రూపములు ప్రాచీనము లనియు 'అ, ఆ, ఎ, ఏ'లతోడి రూపము లర్వాచీనము లనియుఁ జెలిసికొనవలెను.

'దా' తోడి రూపములు యా = జా = దా అనురీతిగ మాటుటవలన నేర్పడినవి. ప్రాకృతములలో యకారము జకారముగ మాటును. ఉదా. యష్టి = జష్టి; యశన్ = జసో; యక్ష = జక్ష, మొద; 'ఇట్లే యావత్' 'జావ' గా మాటును. సంస్కృత 'య'కారము అర్థమాగధీ, సింహళీభాషలలో దకార ముగా మాటును. ఉదా. జగుప్సా = దుగుంఛా; జ్యోత్స్నా = దోసినా; రాజన్ = రాద; తేజన్ = తేదు; మజ్జా = మిదుల్, మొద. కొన్ని ఉత్తర హిందూస్థానభాషలలో 'జామాతా' = దామాదా, మొద.

ఉత్తర హిందూస్థాన భాషలనుండియు, భారతీయేతర భాషల నుండియుఁ జేరిన పదములలోని జకారముగూడ ద్రావిడభాషలలో దకార

ముగా మాటును. ఉదా. జినును = దినును; జవన = దవన (ఒక ఓషధి), మొద. కన్నడముననేకాక తుళుభాషలో 'జానే (ఏమి) = దానే, అను రెండు రూపములును, దా, దాయే, అను రూపములునుగలవు. ఈ బ్రాహ్మణ భాషలో 'దేర్' = ఎవరు అను రూపము గలదు. ఈ యుదాహరణము లన్నిటినిబట్టి, 'యా' ఆదియందుగల రూపములు ప్రాచీనము లనియు; దక్కిన యన్నిరూప మాలు సర్వాచీనములనియు, ఈ ప్రశ్నార్థక సర్వనామ ప్రాతిపదికము సంస్కృతము, అవెస్తా, ఉత్తర హిందూస్థానభాషలు, ద్రావిడభాషలు— అన్నిటికిని సామాన్యమనియుఁ దేలుచున్నది.

'యా' అను సర్వనామ ప్రాతిపదికమునకు వ్యుత్పత్తిని దెలుపుచు సంబంధార్థక యచ్ఛబ్దమునుండి యది గలిగియుండవచ్చు నని తెలిపియుంటిమి. తెనుఁగున 'ఏమి' మొదలగు ప్రశ్నార్థకశబ్దములను వైయాకరణులు 'యతి మర్థకము' లని తెలిపియున్నారు గదా. ఇట్లే, సంస్కృతాద్యార్యభాషల యందును యచ్ఛబ్దమునకు కిమర్థముకూడ కొన్నియెడల సంక్రమించినది. కాబట్టి 'యా' అనునది యచ్ఛబ్దభవ మనుట యసంగతము కానేరదు.

లేదా, 'యా' అనుదానికి వేఱు విధముగఁ గూడ సంస్కృతమందలి కీమ్ శబ్దమునుండియే వ్యుత్పత్తి నేర్పఱుపవచ్చును. కీమ్, కీయత్, కీవత్ (వేదము) మొదలగువానియందు కకారముతో తాలవ్యాచ్చు చేరియున్నది. కావుననే హిందూస్థానీ మొదలగు భాషలందు 'క్యా' మొదలగు రూపము లేర్పడినవి. తాలవ్యాష్ట్యుల్పయోగమున కకారము తాలవ్య హల్లుగా మాటుట సహజమే. ఇట్టి మార్పు గుజరాతీ భాషయందు గలిగినది. ఆ భాషలో పుంలింగమున 'శో,' స్త్రీలింగమున 'శీ,' నపుంసకలింగమున 'శుమ్' అనునవి ప్రశ్నార్థక సర్వనామములుగ నున్నవి. సింధీభాషలో 'ఛా' అనునది నపుంసలింగ ప్రశ్నార్థక సర్వనామము. కావున కకారము చ, శ, లుగా మాఱి, తుదకు యకారముగ మాఱియుండును. ఇట్లు ప్రశ్నార్థక కీమ్ శబ్దభవమగు యకారమును, యచ్ఛబ్దభవమగు యకారమునుగూడ ద్రావిడభాషలందుచేరి, రాను రాను వాని వ్యుత్పత్తి మఱుఁగుపడి, యారెండును నొక్కటే యను భ్రాంతిని గలిగించి యుండవచ్చును.

సంబంధార్థక క్రియాజన్య విశేషణములు.

వీనికిఁ దమిటమున 'వెయరెచ్చమ్' అందురు. భూత, వర్తమాన, తద్ధర్మ కాలబోధకములగు మూఁడు విధములగు నిట్టి విశేషణములు గలవు.

ద్రావిడ భాషలనుండి యిండ్లో - ఆర్యభాష తెరపుతెచ్చుకొన్నవని స్ట్రైస్ కోనో ప్రభృతులు తెలుపు ప్రత్యయములను గూర్చి విచారించినచో సా ప్రత్యయము లిండ్లో - ఆర్యభాషలయందు మొదటనుండియు నున్నవే కాని, ద్రావిడభాషలనుండి యెరపు తెచ్చుకొన్నవి కావని స్పష్టము కాఁగలదు. ఈ క్రింద ప్రథమైకవచన మహత్ప్రత్యయములు చూపఁబడినవి:—

ద్రావిడప్రథమేతర

ద్రావిడ భాషలు.	ద్రావిడ ప్రత్యయములు	ఆర్య రూపములు	ఆర్యభాషలు.	విభక్తి ప్రాతిపదికములు
తమిళము	} అవన్ అవను	} భరన్	వేదము	అవనై
మళయాళము				
కన్నడము				
హళగన్నడము	అవమ్	భరమ్	అర్థమాగధి	అవనమ్
బడగ				
తెలుఁగు	వాఁడు	భరన్తో	పాలి	వాని
	వాణ్డు			
మద్రాసుగోందీ	ఓణ్డు	భరన్తు	అపభ్రంశము	ఓన్
గోందీ	ఓర్			ఒన్
కూఱి	ఏ అఱ్ఱు ఓ అఱ్ఱు	} బరన్ =బరన్స్	అవెస్తా	ఏ అన్
తుళు	ఆయె			
		ద్వా ఎ =దు	అవెస్తా	

వై రూపములను బరిశీలించినచో హళగన్నడమందలి 'అవమ్' అనునది మాగధీ, అర్థమాగధీ ప్రాకృతములలోని 'భరమ్' ను బోలియున్నదనియు, జైన, శౌద్ధమతముల ప్రోద్బలముచే నట్టిరూపము వెలసెననియు, తమిళ మందలి 'అవన్' అనునది వై దికరూపమగు 'భరన్తో'లోని 'త్తో' లోపిం పఁగా మిగిలిన 'భరన్' అను రూపమును బోలియున్నదనియు, బ్రాహ్మణమత ప్రోద్బల మీ ప్రత్యయవిషయమునఁ గానవచ్చుచున్నదనియు తెలియనగును. అట్లే, తెలుఁగు, మద్రాసుగోందీ భాషలలోని మహత్ప్రత్యయము పాలి, అపభ్రంశ భాషలయందలి 'అన్తో,' 'అన్తు'ల నుండి యేర్పడినది. కూఱి-భాష లోను 'ఱ్ఱు' రూపము 'ణ్డు' నకు తాలవ్యరూపమనియైనను, లేదా, అవెస్తా భాషలోని 'బరన్' వంటి రూపముగలిగిన యొక నష్టప్రాకృతమునుండి

వచ్చినదనియైనను జెప్పవలెను. 'అస్' రూపము సంస్కృతములోని 'విద్వాంస్' మొదలగువానియందు గానవచ్చుచునే యున్నది.

తుళుభాషలోని ప్రథమైకవచన ప్రత్యయముగు 'ఆయే' అనునదియు నొక నష్టప్రాకృతమునుండి వచ్చినదనియైనను, లేదా, ఇందలి తుది 'ఏ' కారము మాగధిభాషనుండి కలిగిన దనియైనను చెప్పవలెను. మాగధీ ప్రాకృతమున ప్రథమైకవచన ప్రత్యయముగ 'ఏ' వచ్చును. ఈ క్రింది శ్వేతాంబరజైనుల వాక్యమును జూడుడు.

శే భగవం మహావీరే మహామాహనే
సం. స భగవాన్ మహావీరో మహాబ్రాహ్మణః
తెనుఁగు: ఆ భగవంతుఁడు మహావీరుఁడు మహాబ్రాహ్మణుఁడు

ప్రథమైకవచనమున 'ఏ' ప్రత్యయము తుళుభాషయందును, కన్నడ మునకు మాండలిక భాషయగు కోతభాషయందును విస్తారముగఁ గాన్పించు చున్నది. ఈ 'ఏ' ప్రత్యయమును, హళగన్నడ, బడగభాషలలో ప్రథమైక వచన మహత్ప్రత్యయములందలి 'మ్' అనునదియు మాగధీ ప్రాకృతము నుండి కలిగిన వనుటకు సందేహము లేదు.

గోందీభాషలో ప్రథమైకవచనమున 'ఓట్' కానవచ్చుచున్నది. ఇందలి రేఫము బహువచనబోధకమనియు, నారూపమే యేకవచనమున వాడుక లోనికి వచ్చెననియు పైన్ కోనో పండితుని యభిప్రాయము. ఇది సరియైనట్లు తోచదు. ఈ రేఫము ప్రథమైకవచనమున మాత్రము కానవచ్చుచున్నది. తక్కిన విభక్తుల యేకవచనములందు 'ఓన్' అనునది ప్రాతిపదికమగు చున్నది. ఇట్లే, నిర్దేశార్థక సర్వనామముగు 'ఏర్,' ప్రశ్నార్థక సర్వనామ మగు 'బోర్' అను గోందీరూపములందు ప్రథమైకవచనమున రేఫమును, ప్రథమేతర విభక్తులందు వానికి 'ఏన్,' 'బోన్' అనునవి ప్రాతిపదికము లగు చున్నవి. ఇట్లే, గోందీ 'తమ్మూర్' = తమ్ముఁడు అనుదానికి ప్రథమేతర విభక్త్యేకవచనమున 'తమ్మూన్' అను రూపము గలుగుచున్నది. దీనినిబట్టి పై రూపములందలి రేఫము బహువచన బోధకము కాదని చెప్పవచ్చును. అది తెనుఁగునందలి 'ఁడ్' = 'ట్' = 'ర్' అని నిర్వచింపవచ్చును.

తెనుఁగు: 'ణ్ణ' ప్రత్యయము ఇండ్ - ఆర్యభాషలోని 'న్తు' యొక్క వికారము.

పై ని వివరించిన మహత్ప్రత్యయములలో తెనుఁగునఁగల 'ణ్ణ', 'ఁడు' ప్రత్యయములు సంస్కృతమునందలి 'న్తు' ప్రత్యయముతో సరిపోవుచున్నది' తమిళకన్నడములలోని దంత్య త, ద, లు తెనుఁగున మూర్ధన్య ట, డ, లుగఁ గానవచ్చును. చూడుడు—

గ్రంథిక తమిళము	కన్నడము	తెలుగు.
కున్దు		కొండ
ఒన్దు	ఒందు	ఒండు
ఎన్దు		ఎండ
ఇన్దు		నాఁడు = దినము
ఎన్దేన్	ఎందెను	అంటిని
తిన్దేన్	తిందెను	తింటిని
పున్దు	హుత్తు	పుట్ట
శున్దు	సుత్తు	చుట్టు

ఈ క్రిందివానిలో తెలుగునఁగల-‘ండ’ సంస్కృతమందలి ‘న్త’ కు సరిపోవుచున్నది:

i. మధ్యమపురుష క్రియలలోని అండు, - ఊండు: రండు, వినుండు.
- చూ. సం. ఆగచ్ఛ - అస్తు, శృణ్వ - అంతు.

ii. మానార్థక ‘-ఎడు’ ప్రత్యయము:— ఊదా. మూతెడు, మానె
డు-చూ. వైదిక ప్రత్యయము ‘-యత్’: ఇ-యత్, కి-యత్, మొద.

iii. -వంటి = పోలిన = మావంటి, అటువంటి. -చూ. వైదికరూప
ములు: ‘మావంత’ = నావంటి; ‘త్వావంత’ = నీవంటి, మొద.

iv. అండ = సమీపము; సం. అంత; అంతిక; అంతేవాసిన్, మొద

v. పెరడు; సం. పర్యంత; ప్రా. పేరంత.

ద్రావిడభాషలలో మహత్ప్రత్యయము.

ద్రావిడభాషలలో మహత్ప్రత్యయము ప్రథమైకవచనమున నొకొక్క
దానిలో నొకొక్కరీతిగ నున్నట్లు కాన్పించుచున్నను, ప్రథమేతర విభక్తు
లందు ‘న’కార మన్నిభాషలయందును దప్పక కనఁబడుచున్నది. చూ.
తమిళము: అవనై; హళగన్నడము: అవనమ్; తెలుగు: వాని; గోండి:
ఓన్; కుఇ: ఒఅన్. వీని యన్నిటికిని సరిపోవు నిండో-ఆర్య చిహ్నములు గలవు.
ఈ యార్యరూపములందు ‘న్త’ అను సంయుక్తహల్లు కనఁబడుచున్నవి. ఇది
ఇండో - శెర్పానికుభాషావస్థలోనిది; కాలక్రమమున దానికి వివిధరూపభేద
ములు గలిగినవి. ఈ ‘న్త’ గల రూపములు ఇండో- ఆర్యభాషలలో (1) వర్త
మాన, తద్ధర్మ, భవిష్యదర్థకములగు ‘అన్త’ ‘స్యన్త’ అనున వంతమందు గల
క్రియాజన్య విశేషణములందు (2) భూతార్థమున ‘వన్త’ అంతమందుగల
క్రియాజన్య విశేషణములు (3) మతుష్ప్రత్యయాంత శబ్దములు—వీనిలో
గాననగును. ఈ శబ్దము లన్నియు బలవద్యూపము లనియు, బలహీన రూపము

లనియు రెండువిధములుగ నుండును. బలవద్యూపములు ‘స’ కార సహితము లుగను (బలవాన్, బలవన్తౌ, బలవన్తః; బలవన్తమ్, బలవన్తౌ); బలహీనరూపములు ‘స’ కార రహితములుగను (బలవత్, బలవతీ, బలవంతి) నుండును. అందు పుంలింగరూపములు ప్రథమావిభక్తి మూడు వచనములందును, ద్వితీయావిభక్త్యేక, ద్వివచనములందును బలవంతముగ నుండును; తక్కిన విభక్తులు బలహీనములు. నపుంసక లింగమున ‘స’ కారము ప్రథమ, సంబోధన ప్రథమ, ద్వితీయల బహువచన రూపములందు మాత్రము బలవద్యూపములు కాననగును. ఇతర విభక్తులయందును, వచనములందును నవి బలహీనము లగును. దీని స్త్రీలింగ ప్రథమైకవచన రూపములు నపుంసకలింగ ప్రథమైకవచన రూపములకు ‘ఈ’ చేర్చుటవలన నేర్పడును. అప్పు డవి ఈ-కారాంత స్త్రీ లింగ శబ్దములవలె విభక్తి ప్రత్యయములను పొందును.

సంస్కృతమున పుంలింగప్రథమైకవచనమున న-కారాంతములయిన రూపములు—ద్యుతిమాన్, బలవాన్; విద్వాన్; బలీయాన్; భరన్; వృధన్; భరిష్యన్— అను రీతిగ నుండును. ద్రావిడభాషలయందలి ప్రథమైకవచన న-కార మీ ఇండో-ఆర్య రూపముల పోలికను దాల్చినవని చెప్పవచ్చును.

ఈ యూహ కొక యాక్షేపణము రావచ్చును. “సంస్కృతములోని లింగము వస్తువుల జాతినిబట్టి కాక, శబ్దముల యంతముఁబట్టి యుండును; సింహ, వృక్ష, మనుష్య, దారాః, అనున వన్నియు సంస్కృతమున పుంలింగములే. కాని, యవి ద్రావిడభాషలలో కొన్ని మహద్వాచకములును గొన్ని యమహద్వాచకములు నగును. ‘న’ అనునది ద్రావిడభాషలలో నిండో-ఆర్య భాషలయందు న-కారము చేరు సందర్భములం దెల్ల చేరదు. కావున, సంస్కృతములోని ‘అన్’ ప్రత్యయమునకును ద్రావిడభాషలలోని దానికిని నెట్టి సంబంధమును లేదు” అని యెవరై న ననవచ్చును. కాని, దీనికి సమాధానము లేకపోలేదు. తమిళమున నిప్పుడు అన్నంతశబ్దములు మహద్వాచకములుగఁ గాన్పించుచున్నవి గాని, మొదటినుండియు నవి యట్లు లేవనుటకు నిదర్శనములు గలవు. తొల్కాప్పియము (శొల్లదిగారమ్ : పిఱప్పు 49)లో తొమ్మిది యహమ చ్చుబ్బములందు మాత్రము తుది న-కారము మకారముగ మాఱదని చెప్పఁ బడియున్నది. సన్నాలు (121 సూత్రము) నందు తమిళభాషలోని యమహద్వాచకముల తుది మకారమునకు బదులుగ న-కారమును జేర్చవచ్చు కొన్ని శబ్దములు గలవని చెప్పఁబడినది. ఈ రెంటిని జేర్చి సమాలోచించినచోఁ దమిళమునఁ బ్రాచీనకాలమున న-కారాంతామహ చ్చుబ్బము లనేకము లుండెడివనియు, నవి యిప్పుడు మ-కారాంతములుగ మాఱె

ననియు నూహింపవచ్చును. ప్రాచీన తమిళగ్రంథములందు న-కారాంతములుగనుండి నేడు మ-కారాంతములుగ నున్న కొన్ని యమహచ్చబద్ధములు—
పులమ్, పులన్; వళమ్, వళన్; తిఱమ్, తిఱన్; మరమ్, మరన్, అఱమ్, అఱన్; నిలమ్, నిలన్; ఇడమ్, ఇడన్; మొద.

మహాతీవాచకపదములుగూడ నొకప్పుడు 'అన్'-అంతములుగ నుండెడివి. ఉదా. (1) పదుమన్ - దేవి = పద్మాదేవి (2) వెణ్మగన్ = మగళ్ (3) అక్కన్ = అక్కా, అక్కాళ్; (4) అమ్మన్ = అమ్మై, అమ్మాళ్. గంజాము, విశాఖపట్టణము జిల్లాలలో 'అమ్మన్న, కామన్న' మొదలగునవి యాడువారి పేళ్లుగా వినబడుచున్నవి. ఇందలి 'అన్న' అనుదానికి సోదరుఁ డను నర్థము కాదు. 'అన్' అంతముపై అకారముచేరుటవలన నిట్టిరూపము లేర్పడును.

కావున, తొలుత నన్నిశబ్దములును మహాదమహద్వివక్షలేక న-కారాంతములుగ నుండెననియు, రానురాను సంస్కృతనపుంసకలింగశబ్దముల, ననుసరించి మహాత్యేతరామహద్వాచకపదములు మకారాంతములుగను, మహాద్వాచకపదములు అన్ అంతములుగను విడిపోయెననియు చెప్పవలసియున్నది.

ద్రావిడములోని యుపవిభక్తియగు త-కారము.

తమిళమున మహాద్వాచకముల ప్రథమైకవచన ప్రాతిపదికమును ప్రథమేతర విభక్త్యైకవచన ప్రాతిపదికమును నొక్కటే; కాని, అమహాద్వాచకములందు ప్రథమైకవచనమునగల 'మ-' కారమునకు బదులుగ ప్రథమేతర విభక్త్యైక వచన ప్రాతిపదికమున 'త-' కారము చేరును. ఉదా:—

మహత్.	ప్ర. ఏ. మగన్	ప్రథమేతర ఏక. మగన్	ద్వి. ఏక మగన్
	ప్రాచీనము అఱన్	అఱన్	అఱన్
	నవీనము అరమ్	అఱత్	అఱత్
అమహత్	ప్రాచీనము ఇడన్	ఇడన్	ఇడన్
	నవీనము ఇడమ్	ఇడత్	ఇడత్

ఇందలి తకారము సంస్కృతమందలి నపుంసకలింగైకవచనరూపములగు 'భవత్,' 'భరత్' మొదలగువాని ననుసరించుచున్నది.

ద్రావిడభాషలందు మహాతీచిహ్నముగు 'ళ'-కారము.

తమిళ, మళయాళ, కన్నడములలో స్త్రీవాచక ప్రత్యయముగ 'అళ్' అనునది కాన్పించుచున్నది. క్రియారూపములందును నీప్రత్యయ మా భాష

లయందున్నది. కాని, తెనుఁగునఁ గ్రియలలో నది లోపించినది. తెనుఁగున నేకవచనమున క్రియలలో 'అది,' 'ది' అనునవియు బహువచనమున మహత్తు లకువలె 'వారు,' 'రు' అనునవియు జేరుచుండును. తెనుఁగునఁ గొన్ని విశేష్య ములందు మాత్రము 'అలు,' 'ఆలు,' 'లు' అనునవి స్త్రీవాచక ప్రత్యయము లుగ నున్నవి. ఆలు, కోడలు, చెలియలు, చెల్లెలు, మఱదలు, మొదలగున విట్టివి కొలదిగ నున్నవి. 'ఆలు' శబ్దవికారమగు 'ఆడు' అనునది స్త్రీవాచక విశేషణముగఁ గూడ నున్నది. కుఱ భాషలో 'కు ఆలి' అనఁగా కుఱ - స్త్రీ; కురుఖు భాషలో 'ఆలీ' అనఁగా స్త్రీ.

తెనుఁగున ఆలు, కోడలు, చెలియలు, చెల్లెలు, మఱదలు అనుపద ములకు వరుసగా ఆండు, కోడండు, చెలియండు, చెల్లెండు, మఱదండు, అనునవి బహువచనరూపములు. వీనిలో 'ండు' అనున దెట్లు కలిగి నది. 'రు' అనునది బహువచనప్రత్యయ మగుట స్పష్టము. ఇత 'ండ్' అను దాని వ్యుత్పత్తియేమి? ఇది ఉపవిభక్తికాదు. కావున, దీనికిని మహద్వాచక ప్రత్యయమగు 'ండు' నకును సంబంధ ముండవలెననియు, ఇదియును సంస్కృత మందలి 'న్' నుండియే పుట్టియుండవలెననియు, ద్రావిడభాషలయం దొకా నొకప్పుడు మహన్తహతీరూపములకు భేదము లేకుండెననియు, రానురా నిట్టి భేదము కలుగఁగా, మహన్తహతీరూపములు వేఱయ్యెననియు స్వామినాథయ్య రుగారు చెప్పినారు. ఇది నిజమైనను గావచ్చును. లేదా, 'అ' అను బహువచన ప్రత్యయము 'ఆల్, అల్, ల్' లవై జేరఁగా 'ల-' కారము 'న' కారముగా మారీ 'న్' అను సంయుక్తాక్షరమేర్పడి ద్రావిడభాషా సంప్రదాయానుసార ముగ 'ండు' అను నుచ్చారణము కలిగిన దనియైనను జెప్పవచ్చును. అప్పుడు 'ల్' అనునది సంస్కృతమందలి స్త్రీశబ్దభవమగు 'ఇత్తి,' 'తి' లకు వికారములగు 'లి' 'ల్' ల నుండియే ఏర్పడి స్త్రీవాచకమయి యుండును.

ద్రావిడస్త్రీవాచక ప్రత్యయము లగు 'ది,' 'త్తి,' మొదలయినవి.

కాల్డువెల్లు ఈ ప్రత్యయములు 'అది' అను నిర్దేశార్థక సర్వనామము నుండి కలిగిన వని చెప్పినాడు. కాని, యిది స్త్రీశబ్దభవమగు ప్రాకృత మందలి 'ఇత్తి' నుండి కలిగిన దనుట స్పష్టము. పాలిభాషయందు, చతురిత్థిట = నలుగురు స్త్రీలు; మనుస్సిత్థి = మనుష్యస్త్రీ; నాటికిత్థిట = నటకురాండు; తరు ణిత్థి = తరుణస్త్రీ—మున్నగు రూపము లెన్నియో కలవు. సంస్కృతమునందలి కృతవతీ, బుద్ధిమతీ, బలవతీ, మున్నగు రూపముల ననుసరించి యైనను ద్రావిడ భాషలోని 'తి, త్తి,' అనునవి కలిగియుండవచ్చునుగాని యిది యసంభవము.

‘ది’వర్ణమిట్టి ‘తీ’ వర్ణకాంత సంస్కృతశబ్దములనుండియైనను, ప్రాకృతము లోని ‘ఇత్థి’ యందలి ‘త’ కారమునకు సరళాదేశము కలిగియైనను నేర్పడి యుండవచ్చును. చూ. సం - భవతీ; ప్రా. భోది.

యుష్మదన్తదంత్యార్థక సర్వనామములు.

యుష్మదన్తదంత్యార్థక సర్వనామములకు మహాదమహద్వివక్ష లేదు. వాని కేక బహువచనరూపములు మాత్రము గలవు. ఈ క్రింది పట్టికలు కాల్లు వెల్లు వ్యాకరణమునుండి యుద్ధృతము లయినను, అందు నవీన పరిశోధనముల వలనఁ దేలిన కొన్ని మార్పులు చేయఁబడినవి. ఈ పట్టికలలో ఉత్తమపురుష బహువచనమున అన్తదర్థకరూపము మీఁదిపంక్తిలోను, యుష్మదన్తదర్థక రూపము క్రిందిపంక్తిలోను చూపఁబడినవి. ఒకభాషలో నొకదానికి రెండు రూపములు చూపఁబడినప్పుడు మీఁదిపంక్తిలోనిది కేవల గ్రాంథికమయి, వ్యవహారభ్రష్టమయినదో, అగుచున్నదో అని తెలియవలెను.

ఈ పట్టికలలోని యీ క్రింది విషయములను గూర్చి పరిశోధక పండితు లందఱు నేకాభిప్రాయమై యున్నారు:—

(1) క్రియాపదములలోని సర్వనామబోధక ప్రత్యయము లతిప్రాచీన ములు. నేటి సర్వనామరూపములు ప్రాచీనరూపములనుండి చాల మార్పు చెందియున్నవి.

(2) ఉత్తమపురుష సర్వనామమునకు ‘ఆన్, ఏన్, యాన్,’ అను నవియు, మధ్యమపురుషసర్వనామమునకు ‘ఈన్, ఈ, నీ’ అనునవియుఁ బ్రాచీనరూపములు. ‘ఆన్, ఏన్, యాన్, ఈన్, తాన్’ అనువానిలోని తుది న-కారము ప్రత్యయము. ఈ న-కారము తొలుత నిర్దిష్టార్థక సర్వనామము లోని న-కారమే యని పైన్ కోనోపండితుఁడు తెలుపుచున్నాఁడు.

(3) సాధారణముగా ‘నీ’ సర్వనామములందు మ-కారము బహువచన ప్రత్యయము. మధ్యమపురుష, ఆత్మార్థక సర్వనామములం దీ మ-కారమునకు నూఱుగ రేఫము బహువచనబోధకముగ వచ్చును.

(4) యుష్మదన్తదర్థక సాధారణ బహువచనరూప మాదిద్రావిడమందు లేదనియు కోలుభాషలసంపర్కమువలన నది ద్రావిడభాషలయందు చేరిన దనియు పైన్ కోనోపండితుని యభిప్రాయము.

ఈ పట్టికలం దీ క్రింది విషయములను గూడ గమనింపవచ్చును:—

(1) యుష్కదస్త్రదర్శకసామాన్య బహువచనములు గల ద్రావిడభాష లేడు గలవు. వీనిలో నైఁదు 'న'-కారముతో నారంభ మగుచున్నవి. ఈ యైదిటిలో మళయాళము, తుళు, కురుఖు, మాల్తో, అను నాలుగు భాషల యందును ఈ సామాన్యరూపములు మాత్రమే న-కారాదిగ నున్నవి. ఈ బహువచనరూపములు తరువాతి కాలమున నాయా భాషలయందు చేరియుండ వచ్చును. వీనిలో న-కారమే యు త్తమపురుషములోని యితర రూపములకును వ్యాపించియుండుటయు నసంభవముకాదు.

(2) వ్యావహారిక తమిళభాషలో 'ఎనక్కు', 'ఉనక్కు', అనురూప ములు 'నేక్కు', 'నోక్కు' అనురూపములఁ బొందినవి. ఈ నకార మాదిగఁగల రూపములు తుళు, తెలుఁగు వర్ణముల భాషలలో గ్రాంథికముగ వ్యవహారమునందును రూఢములైనవి. 'ఆన్, ఏన్, ఆమ్, ఏమ్, ఈమ్' అను రూప ములే వైరీతిగ 'నా, నే, నీ, మా, మే, మీ' లుగ మాఱియుండవచ్చును. వీనిపై మరల నాయా విభక్తిప్రత్యయములు చేరినవి.

(3) ఈ సర్వనామములందలి యాదిమ న-కార మంతకు పూర్వమం దుండిన య-కారమునుండి కలిగియుండవచ్చును. చూ. సం. యమ, తమి, నమన్ సం. యుగ, తమి. నుగమ్. మొద. యకారము మళయాళమునందువలె తోలు త 'ఇ' కారముగను, ఆ ఇ-కారము న-కారముగను మాఱియుండవచ్చును.

(4) ద్రావిడభాషలయందలి నిర్దేశార్థక సర్వనామములకును, ఆత్మార్థక సర్వనామమునకును ఇండ్ - ఆర్యా భాషలయందును, విరేనియను భాషయం దును నెన్నియో సంబంధములు కానవచ్చుచున్నవి. అట్లే, యుష్కదస్త్రదర్శకసర్వ నామములు ద్రావిడభాషల యతిప్రాచీనావస్థయందు 'యా, 'యా,' లుగా నుండెనని యూహించుట కవకాశమున్నది.

(5) తమిళమునందలి 'నుమ్, ఉమ్, ఉంగళ్' అనువానిలో ఉ-కారమ సాధారణము. ఈ రూపములు సంస్కృతమందలి 'యుష్క' అను రూపమునుండి కలిగియుండవచ్చును. అట్లే, గాడభాషలలోని 'ఆమి, హామి' మొదలగు రూప ములఁ బోలిన ద్రావిడరూపములగు 'ఆము, అమ్మా, అమ్' మొదలగునవి ప్రాకృతమందలి 'అమ్మ, ఆమ్మి, అమ్మే' మొదలగు రూపములద్వారా, సంస్కృత మందలి అస్తచ్చబ్రముతో సంబంధము గలిగియున్నవి.

అన్య దర్శనానుమతి

భాష	ఏకపదము		ద్వీపదము	
	ప్రథమా విభక్తి	ప్రథమేతరవిభక్తి ప్రాతిపదికము	ప్రథమా విభక్తి	ప్రథమేతరవిభక్తి ప్రాతిపదికము
తమిళము	యాన్ నాన్	ఏన్, నే (వ్యవహార) చూ. నేక్తు = ఎనక్తు	i. యామ్, నామ్ ii. నామ్, నామ్బల్ (వ్యవహార)	i. ఎమ్, ఓమ్ ii. అమ్, ఆమ్
మళయాళము	యాన్	ఎన్, ఇన్	i. నజ్జల్, ఎజ్జల్ ii. నామ్, నోమ్	i. నజ్జల్, ఎజ్జల్ ii. నమ్.
కన్నడము	ఆర్, యాన్ నాను, నా	ఎన్, ఎన్, నన్ ఎన్, ఎ	నమ్మల్, నమ్మల్ ఆమ్, నామ్	ఎమ్, ఏమ్
తెలుగు	ఎను, ఏ, నేను, నే, నాను	ఎన్, నన్ 'ను, ని' *	i. ఏను, నేను ii. మేను, మాము (వ్యవహారము)	i. మా, మమ్ (ము, మి) *

* మళయాళమునఁ గ్రియాపదములందు సర్వనామ చిహ్నములు లేవు. తెనుగునఁ గ్రియాపదముల సర్వనామ చిహ్నము లా భాషయందలి సర్వనామముల తుది యక్షరములై యున్నవి.

తూర్పు	యాన్	యెజ్, యెన	ఎ	iii. మనము	iii. మన, మనల	అ
గోండి	అన్నా, సన్నా	నా	ఆన్, న	i. యెంకుళు, ఎంకుళు ii. సను అన్నాట్, మన్నాట్ i. అము ii. ఆజు i. ఏమ్ ii. నామ్ i. ఏమ్ ii. నామ్	i. యెంకుళె ii. నమ్, సను మా i. మా ii. అమ్మా i. ఎమ్ ii. నమ్ i. ఎమ్ ii. నమ్	ఆమ్, అమ్, ఓ, ఆము
కుర్తి	అను	నా, నన్	ఇన్, ఇజ్, ఎ			
కురుళ్	ఎన్	ఎన్, ఎంగ్	...			...
మల్లో	ఎన్	ఎంగ్	...			

యమ్మ ద ర క స ర్వు నా మ ము.

తమిళము	సీ, సీయ్	నిన్, నున్, ఉన్ (వ్యవహార), ఓన్, నో (చూ నోక్కు = బస క్కు = ఉనక్కు) నిన్	ఈ, ఇ, ఐ, అయ్, ఓయ్	సీమ్, సీవిర్, నీయిర్, నీర్	నుమ్, ఉమ్, ఉంగళ్	ఇన్, ఇనిర్, ఇర్ ఈర్
మళయాళము	యీ, సీ		...	నిజ్జిల్, సీజ్జిల్	నిమ్, నిజ్జిల్	...

భాష	ఏకవచనము			బహువచనము		
	ప్రథమా విభక్తి	ప్రథమేతిర విభక్తి పాత్ర	క్రియాపదముల ప్రత్యయము	ప్రథమా విభక్తి	ప్రథమేతిర విభక్తి పాత్ర	క్రియాపదముల ప్రత్యయములు
తెలుగు	ఈవు, నీవు, నీ	నీ, నిన్	(వు, వి)	ఈగు, మీరు	మీ, మీమ్	(గు, రి)
కన్నడము	నీవ్, నీ, నీను	నిన్	ఈ, ఇ, ఈయె,	నీమ్, నీవు	నిమ్	ఇర్, ఇరి, ఈరి
తమిళ	ఈ	నిన, ని	అయ్, ఎ	నీకుళు, ఈర్	నిగుళె, ఈరె	అరి
			అ	(గౌరవ.)	అర్	అర్
గోండి	ఇమాన్	ని	ని, ఇ	మీ	మీ	ఈట్
కుఱి	ఈను	నీ, నిన్	ఇ	మీ, మీన్	మీ, మీన్	ఏరు, ఆరు
కురుఖ్	నీన్	నిజ్, నింగ్	...	నీమ్	నిమ్	...
మల్లో	నీన్	నింగ్	...	నీమ్	నిమ్	...

అత్తార్ క సర్వ నా మ ము

అన్నిద్రావిడ భాషా తాన్

తన్, తన

తాన్ (తాంగళ్)

తమ్, తమ,

(తంగళ్)

...

యమన దరమన గౌరవమును జెలుపుటకు—తమి. తాంగళ్; మళ. తాన్, తజ్జల్; కన్న. తాపు; తెలుగు. తాము

తమరు.

బహువచనచిహ్నముగు 'మ'-కారమునకు మూలము.

యుష్మదస్యదాత్తార్థక సర్వనామముల బహువచనరూపములందు 'మై, కళి, క్, త్' అనునవి బహువచనచిహ్నములుగఁ గాన్పించుచున్నవి. వీని లోని మ-కారము నుత్పత్తినిగూర్చి చర్చించుచు కాట్టువెల్లు అది ద్రావిడ భాషలయందలి సముచ్చయచిహ్నముగు 'ఉమ్' నుండి పుట్టినదని నిర్ధారించెను. ఇది సంభవమే కాని, యీ 'ఉమ్' అను సముచ్చయ మెట్లు కలిగినది ?

ఈ క్రింది ద్వంద్వములను గమనింపదగును—

తమిళము	తెనుఁగు	సంస్కృతము
1. తాయమ్-తగప్పనుమ్	తల్లియున్ దండ్రీయున్	మాతరపితరా మాతాపితరా
2. విణ్ణుమ్-మణ్ణుమ్	విన్నున్ మన్నున్	ద్యావాతమా
3. అల్లుమ్-బగలుమ్	రేయున్ బగలున్	నక్షోపాసా
4. ఇయిరుమ్-తింగళుమ్	సూర్యుఁడున్ జంద్రుఁడున్	సూర్యాచంద్రమసౌ

వై వానిలో సముచ్చయచిహ్నము జంటలలోని రెం డవయవములకును జేరుచున్నది. ప్రథమేతర విభక్తలందును సముచ్చయచిహ్నము రెం డవయవములకును జేరవలెను.

5. ఎన్నైయుమ్ సన్నును	ఎన్-మగనైయుమ్ నాకొడుకును	అశైత్తాన్ పిలిచెను
6. ఇరు ఉనక్కుమ్ ఇది నీకును	ఉన్-తంబిక్కున్ నీ-తమ్మునకును	పొదు సమానము.

ఇది ద్రావిడభాషలలోని మాటతీరు. సముచ్చయచిహ్నము రెండు సార్లు రాకుండఁగూడ వై వానిని చెప్పవచ్చును. 'నాన్, ఎన్-మగన్—ఇరువ రైయుమ్ అశైత్తాన్,' 'నేను, నాకొడుకు, ఇద్దరిని పిలిచెను'—అని యన వచ్చునుగాని, ఇది తమిళ, తెనుఁగుభాషల నుడికారము కాదు.

ద్వంద్వసమాసములలో రెం డవయవములకును సముచ్చయచిహ్నమును జేర్చుట ఐరేనియనుభాషలో ప్రాచీన అవెస్తా భాషలో నున్నది. "అవెస్తా వ్యాకరణము"న జాక్సన్ పండితుఁడు అవెస్తాభాషయందు ద్వంద్వసమాసము లందలి రెం డవయవములును బ్రత్యేకముగ ద్వివచనరూపమున నుండునని చెప్పుచున్నాఁడు. ఉదా. పను-వీర = పశువులు, మనుష్యులు; పనుబ్య-వీరబ్య = పశువులచేతను, మనుష్యులచేతను (§ 879).

ఋగ్వేదమునందును ద్వంద్వసమాసములలోని రెం డవయవములును ద్వివచనమున నుండుటయే సర్వసాధారణముగఁ గాన్పించుచున్నది. రెం డవ

తుళు:	యెంకుళు, ఎంకుళు	యెంకుళే	నమ	నమ్, నమ.
కుఱ:	ఆము	మా	ఆజు	అమ్మా
కురుళు:	ఏమ్	ఎమ్	నామ్	నమ్
మల్లో:	ఏమ్	ఎమ్	నామ్	నమ్

ఈ క్రింది ద్రావిడభాషలలో యుష్మదస్మదుభయార్థక సర్వనామములు లేవు.

“మేము”

కన్నడము:	ఆమ్, ఆవు, నావు	ఎమ్, నమ్	...	...
గోందీ:	అమ్మాట్, మమ్మాట్	మా.	...	...

పై పట్టికలనుబట్టి తేలువిషయములు: (1) గళ్, కళ్, కుళ్, అంతమందు గల రూపము లుభయార్థకములుకావు (2) తెనుగున ‘నేము’, కన్నడమున ‘నావు’ అనునవి తప్ప న-కారాది రూపము లన్నియు నుభయార్థకములు. (3) కుఱ భాషలోని ‘అజు’ అనునదియు, తెనుగున ‘మన, మనల’, అనునవియుఁ దప్పఁ దక్కిన యుభయార్థక రూపము లన్నియు ‘న’-కారముతో నారంభ మగుచున్నవి. వీనిలో తెనుగునందలి ‘మన’ అను రూపము ‘నమ’= నన్ను, అను కన్నడరూపములోని యక్షరములు స్థానములను మార్చుకొనుట వలన నేర్పడిన ననుకొన్నచో, నదియుఁ దొలుత న-కారాదియే యని చెప్పవలయును. ఈ విషయమాల నన్నిటి నాలోచించినచో ‘నమ్, నామ్’ అను రూపములే యుభయార్థక సర్వనామములుగ నున్నవని చెప్పవచ్చును. కాని, యీ యుభయార్థక సర్వనామములు తొలుతనుండియు ద్రావిడభాషలయందుండి నవి కావనియుఁ దరువాతికాలమున నేర్పడినవనియు పైన్ కోనో పండితుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. ఇది సత్యము కావచ్చును. కొన్ని ద్రావిడభాషలలో నీ రూపములు లేకుండుటకుఁ గారణ మదియే యై యుండవచ్చును.

మఱియొక విశేషము. ద్రావిడభాషలలో యుష్మదస్మ దర్థకసర్వనామములందు య-కారాది రూపము లతిస్పృశీనములు. మళయాళమునందలి ఇ-కారాది రూపములు వానినుండియే పుట్టినవి. ఆ, ఏ, ఈ, లను సచ్చులతో నారంభించు రూపములు తొలుత య-కారాదులై యుండి పిమ్మట అ-కారాదులయ్యె ననుటకంటెఁ దొలుత అ-కారాదులై యుండి తరువాత య-కారాదులయ్యె ననుట యుక్తము. నకారాదు లర్వాచీనములు. ఏను, ఏము, ఈవు, ఈరు, ఈరలు, అనునవి నేను, మేము, నీవు, మీరు, మీరలు అను రూపముల కంటెఁ బ్రాచీనములు. ఇట్లే తక్కిన ద్రావిడభాషలయందును.

అయిన న-కారాదులగు నుభయార్థముగల యుష్మ దస్మ దర్థక సర్వనామము లెట్లయీ భాషలయందు చేరినవి? సంస్కృతమునందు దస్మచ్ఛబ్దము నకు ప్రథమా ద్వివచనమున ‘ఆవామ్, నౌ’ అను రెండు రూపము లున్నవి.

ఈ రెండిటిలో 'నా' అనునది యుష్మద్దన్తదుభయార్థకముగ వేదమునందు సాధారణముగఁ గాన్పించుచున్నది. చూడుడు—

i. సహ నౌ యశః సహ నౌ బ్రహ్మవర్చసమ్ (తై. ఆర. 5. 3).

కలసి మనమిద్దఱమును యశస్సు, కలసి మనమిద్దఱమును బ్రహ్మవర్చస్సును (పొందుదుము గాక!).

ii. సహ నావ్ అవతు సహ నౌ భునక్తు

కలసి మనలనిద్దఱను (ఈశ్వరుడు) రక్షించునుగాక, కలసి మనలనిద్దఱను (ఈశ్వరుడు) (వరముల) ననుభవింపఁ జేయునుగాక !

తేజస్వి నావ్ - అధీతమ్ - అస్తు

తేజస్వి మనయిద్దఱకు చదివినది అగుఁగాక !

iii. సం నౌ మనాసి ఆకరమ్ (ఏకాగ్నికాండ. 1. 3.)

మన యిద్దఱ మనస్సులను కలిపెదను.

iv. సం ఉ దేష్ట్రి దిదేష్టు నౌ (ఏకాగ్నికాండ. 1. 11.)

ఉపదేష్ట్రి మనయిద్దఱకు నుపదేశించునుగాక !

v. సమ్ - అజ్ఞాస్తు విశ్వేదేవా హృదయాని నౌ (ఏకాగ్నికాండ).

విశ్వేదేవతలు మన యిద్దఱ హృదయములను పరస్పరస్నేహయుక్తములుగఁ జేయుదురుగాక !

vi. తాని భద్రాణి బీజానివృషభా జనయన్తునౌ (ఏకాగ్నికాండ. 1. 14.)

వీర్యవంతులగు దేవతలు మనయిద్దఱ బీజములును ఫలవంతములగు నట్లు చేయుదురుగాక !

vii. అహమ్ నావ్ - ఉభయోన్ - నువ్రా రోత్యౌమి (తైత్తిరీయ సంహిత 1. 7. 9. 1.) నేను మనయిద్దఱకు స్వర్గము లేవఁ జేసెదను.

ఇట్టి యుదాహరణముల నింక ననేకముల నీయవచ్చును. ఋగ్వేదమున 'నా' అను ద్వివచన మాఱుసార్లు కనబడుచున్నది. అది యన్నిచోట్ల నుభయార్థతోధకముగనే యున్నది.

'నా' అనున దుభయార్థకముగ వేదకాలపు వ్యవహారభాషయందు ప్రసిద్ధముగ నుండి యుండవలెను. ఔత్పము దీర్ఘము గావున 'నా' = 'నాఉ'గా నుండి; 'నావ్' గా మారియుండును. ద్వావిడభాషలయందది పరంపరా న్యాయమున సంక్రమించి 'నామ్'గా పరిణమించిన దని చెప్పవచ్చును.

వేదసంహితలయందన్తద్దర్శకసర్వనామ ప్రథమా ద్వివచనమున 'ఆవామ్' అనురూపములేదు, 'వామ్' అని మాత్రమున్నది. శతపథై తరేయ బ్రాహ్మణములందు 'ఆవామ్' అనురూపము కానవచ్చుచున్నది. ద్వితీయా

ద్వీపచనమున 'ఆవామ్' అనురూపము సంహితలయందేకాక బ్రాహ్మణము లందును లేదు. 'నా' అనునదిమాత్రము గలదు. చతుర్థి, షష్ఠీ ద్వీపచనము లందు సంహితలలో ఈ 'నా' అనురూపమే యున్నదిగాని, 'ఆవాభ్యామ్,' 'ఆవయోః' అనురూపములు లేవు. ఐతరేయబ్రాహ్మణమున 'ఆవాభ్యామ్' అనురూపమును, శతపథబ్రాహ్మణమున 'ఆవయోః' అను రూపమును దొలుతఁ గానవచ్చుచున్నవి.

వేదములందు యుష్మదర్థక ద్వితీయా, చతుర్థీ, షష్ఠీ, ద్వీపచనములందు అస్మదర్థక ప్రథమా ద్వీపచనరూపముగు 'వామ్' అనునదియే యున్నది. ఇట్లు యుష్మదస్మదర్థక సర్వనామములు ద్వీపచనమున నేకరూపముఁ దాల్చి యుండుటచే నది యుభయార్థబోధకముగ వైదిక వ్యవహారభాషలయందును, అందుండి పరిణామమునొందిన ప్రాకృతములందును నేర్పడియుండును.

ఆత్మార్థక సర్వనామము.

అన్ని ద్రావిడ భాషలయందును 'తాన్' ఏకవచనమునందును 'తామ్' బహువచనమునందును నాత్మార్థక సర్వనామములుగా నున్నవి. ఈ సర్వ నామము నుపయోగము వివిధముగను విచిత్రముగ నుండును. తమిళమునం దలి యీ ప్రయోగములను గమనింప నగును.

(అ) i. వల్లి తన్ మగనుడన్ వన్దాయ్ = వల్లి తన కొడుకుతో వచ్చెను.

ii. అవన్ తన్ మగనుడన్ వన్దాన్ = అతఁడు తనకొడుకుతో వచ్చెను.

iii. నీ ఉన్ మగనుడన్ వన్దాయ్ = నీవు నీకొడుకుతో వచ్చితివి.

iv. నాన్ ఎన్ మగనుడన్ వన్దేన్ = నేను నాకొడుకుతో వచ్చితిని.

(iii), (iv), లలో 'ఉన్,' 'ఎన్'లకు మాటుగ 'తన్' అని వాడరాదు.

(ఆ) i. నాళైక్కు తాణ్ణళై వరుగిఱదాగచ్-చొన్నార్ = తాము (వారు) తేపు వత్తుమన్నారు.

ii. నాళైక్కు నీ వరుగిఱదాగచ్-చొన్నాయ్ = నీవు తేపు వత్తు సన్నావు.

iii. నాళైక్కు నాన్ వరుగిఱదాగచ్-చొన్నేన్ = నేను తేపు వత్తు సంటిని. (ii), (iii) లలో 'నీ,' 'నాన్' లకు మాటుగ 'తాన్' అనివాడఁగూడదు.

(i) లో నాత్మార్థ మభిహితము కాలేదు.

iv. నాళైక్కు తానే వరుగిఱదాగచ్-చొన్నాన్ = తేపు తానే వత్తు సన్నాడు.

v. నాళైక్కు నీయే వరుగితాయా? = తేపు నీవే వత్తువా?

vi. నాళైక్కు నానే వరుగితేన్ = తేపు నేనే వత్తును.

వై మూడు వాక్యములందును నాత్కార్థమున్నది గాని, యా యర్థము 'ఏ' అను ప్రత్యయమువలనఁ గలుగుచున్నది. యుష్మదస్మదర్థక సర్వనామములకు మాఱుగ 'తాన్' అని వాడఁగూడదు.

(ఇ) i. అవన్ తన్నై వెఱుత్తుక్కొణ్డాన్ = అతఁడు తన్ను ద్వేషించు కొనెను.

ii. నీ ఉన్నైయే వెఱుత్తుక్కొళ్ళవేణ్ణుమ్ = నీవు నిన్నే ద్వేషించు కొనవలెను.

iii. నాన్ ఎన్నై వెఱుత్తుక్కొణ్డాన్ = నేను నన్ను ద్వేషించుకొంటిని.

వై వానిలో నాత్కార్థము 'ఏ' అను ప్రత్యయమువలనను, 'కొళ్ళ' అను ధాతువువలనను ద్యోతక మగుచున్నది.

(ఈ) వైని (అ), (ఆ), (ఇ) ల లోని యుదాహరణములందు 'తాన్' అను దానికి బహువచనమును గల్పింపవచ్చును. ఈ క్రిందివానిలో 'తాన్' అను నది కర్తృపదవచనమును బట్టి మాఱదు. దాని నన్ని పురుషములందును వాడవచ్చును.

i. అవ్వళవు తాన్ = అంత తాను = అంతే, ఎక్కువలేదు.

ii. పత్తుపేర్ తాన్ = పదిమందితాను = పదిమందిమాత్రమే.

iii. అదై అవర్క్కళ తాన్ శెయ్యవేణ్ణుమ్ = దానిని వారేతాను చేయవలెను.

iv. ఆదై నాక్కళ తాన్ శెయ్యవేణ్ణుమ్ = దానిని మేమే తాను చేయవలెను.

(ఉ) ఈ క్రింది సమాసములలో 'తన్' (తర్) అనునది స్వప్తముగ నాత్కార్థమును గలిగియున్నది.

i. తర్కొలై = ఆత్మహత్య ii. తఱ్కుగట్ చ్చి = ఆత్మస్తుతి.

iii. తన్నరళునాడు = స్వపరిపాలనముగల దేశము; iv. తత్కొత్తల్ = ఆ తరక్ష.

(ఊ) ఈ క్రిందివానిలో 'తాన్' అను పదమున కాత్కార్థము గలదు. దానిని మూడు పురుషములందును వాడనగును:—

i. అవన్ తానాగ వన్దానా? = అతఁడు తానై వచ్చెనా?

ii. నీ తానాగ వన్దాయా? = నీవు తానై వచ్చితివా?

iii. నాన్ తానాగ వరవిత్తై = నేను తానై రాలేదు.

వై యుదాహరణములలో 'తాన్' కు పూర్వమున విశేష్యముగాని సర్వనామమును గాని ప్రయోగింపకయే దానిని వాడవచ్చును:—

తానాగ వరుదల్; తానే వరుదల్ = తానే వచ్చుట.

తన్నై మఱత్తల్ = తన్నే మఱచుట; తన్నై అఱిదల్ = తన్నే తెలిసికొనుట.

(ఋ) ఈ క్రింది యదాహరణములలో ప్రథమేతరవిభక్తి ప్రాతిపదికమగు 'తన్' అనునది మూడు పురుషములందలి సర్వనామముల ప్రథమేతరవిభక్తి ప్రాతిపదికములతోడను వాడబడినది. అట్లే దానిని విశేష్యములతోడను జేర్చవచ్చును. ఇట్లు 'తన్' తోఁ జేరిన రూపములే యాయా సర్వనామములయు విశేష్యములయుఁ బ్రథమేతరవిభక్తి ప్రాతిపదికము లగును. వానివై విభక్తి ప్రత్యయములను జేర్చవచ్చును.

i. ఎన్ తన్ మగనే! = నా తన కొడుకా! = నాకొడుకా!

ii. ఉన్ తన్నై మఱవేన్ = నీ తన్ను మఱవను = నిన్ను మఱవను.

iii. అవన్ తనక్కు = వాని తనకు = వానికి.

iv. మరమ్ తన్నై వెట్టు = చెట్టును తన్నుకొట్టుము = చెట్టు కొట్టుము.

(౯) కాల్డువెల్లుగారు 'తమ్' పూర్వపదముగాఁగల బంధుత్వ బోధకము లగు కొన్ని సమాసములవలెఁ గానంబడు పదముల నుదాహరించి, వానిలోని 'తమ్' అనునది గౌరవార్థ సూచకమని వ్రాసియున్నారు. (1) తమ్మిరాన్ = ప్రభువు (2) తమప్పన్ = తండ్రి; (3) తన్నై = తండ్రి; (4) తమైయన్ = అన్న; (5) తమక్కై = అక్క; (6) తమ్మి = తమ్ముడు; (7) తజ్జై = చెల్లెలు- ఈ సమస్త పదములుగఁ గానంబడునవి వానిలోని రెండవపదముల యర్థమునే కలిగి యున్నవి.

(ఎ) తాన్, తామ్, లు మధ్యమపురుష సర్వనామములకు మాఱుగ గౌరవార్థమున నన్నిద్రావిడ భాషలయందును వాడబడుచున్నవి.

తమి: తాజ్జళ్; మళి. సింఘ: తాన్; బహువచనము: తాజ్జళ్, తజ్జళ్; కన్న, తాపు; తెనుగు: తమరు, తాము.

వై దానిని బట్టిచూడ 'తాన్' అనునది తొలుతఁ బ్రథమపురుష సర్వనామముగానుండి, వాడుకవలనఁ గొన్నియెడల నాత్మార్థమును బొందుట చేత, ప్రథమపురుష సర్వనామములు ప్రత్యేకముగనుండుటచే దీనికాత్మార్థము స్థిరపడెననియు, కొన్నియెడల నీ సర్వనామమున కాత్మార్థము లేకున్నను వైయాకరణము దాని నాత్మార్థక సర్వనామముగనే పేర్కొనుచున్నారనియును జెప్పవలసియున్నది.

ఇండో - ఆర్యభాషలలో ఆత్మార్థక సర్వనామములు

వేదములో 'స్వ' అను విశేషణమును, సాధారణముగఁ బ్రథమావిభక్తిలోనే వాడబడుచుండు 'స్వయమ్' అనునవియు నాత్మార్థమును దెలియఁ

జేయును. ప్రథమా విభక్తియందుగాక యితరస్థలములలో 'తను' అను పదముమూలమున నాత్మార్థము తెలుపబడును. ఉదాహరణములు—

- i. స్వయం గాతుం తన్వ ఇచ్ఛమానమ్ (ఋగ్వేదము IV. 18. 10.)
- ii. యజన్వ తన్వమ్. (ఋ. X. 7. 6.)
- iii. మా హస్మహి ప్రజయా మా తనూభిః (ఋ. IX. 128. 5.)
- iv. అగ్నే యజన్వ తన్వం తవ స్వామ్ (ఋ. VI. 11. 2.)

ఋగ్వేదమున 'ఆత్మన్' శబ్దము స్వయమర్థమున క్వాచిత్కముగ వాడబడినది.

ఉదా: 'బలం దధాన ఆత్మని' (ఋ. IX. 113); 'యత్త్వం సర్వస్మాద్ ఆత్మనః... వివృహామి' (X. 163.) 'ఆత్మానమ్' అను ద్వితీయారూపము స్వయమర్థమున ఋగ్వేదమునఁ బ్రయోగింపబడకున్నను దరువాతి సంహితలందున్నది.

'ఆత్మన్' శబ్దమునకు మాఱుగ 'త్మన్' అను రూపము ఋగ్వేదమునఁ గానవచ్చుచున్నది.

'త్మానమ్, త్మనా, త్మనే, త్మని, త్మన్' అను విభక్తిరూపములు వాడబడినవి.

ఋగ్వేదమున నిట్లు స్వయమర్థమునఁ దలచూపుచుండిన 'ఆత్మన్' శబ్దము తరువాతిభాషావస్థలో సాధారణముగ వాడుకలోనికి వచ్చినది. సంస్కృతమున నిది మూఁడు పురుషములందును వాడబడుచుండెను: 'తను' అను రూప మంతరించెను. 'త్మన్' అను రూపమును బ్రచారమున నుండెను. ఉదా. ఆత్మభగినీ, ఆత్మహత్యా, ఆత్మనాశః, ఆత్మగృహమ్; * త్మ - నుతా, * త్మ-పితా, * త్మ - భర్తా, మొద.

పాలిభాషలో 'ఆత్మన్,' 'త్మన్' శబ్దముల వికృతులగు 'ఆత్త, అతుమ, తుమ' అనునవి స్వయమర్థమున నున్నవి. సమాసముననివి 'అత్త, అతుమ, తుమ' అని యున్నవి. అశోకుని శాసనములలో 'అత్తపాషండ' = తన మతము అనురూపమున్నది. నేటి గౌడభాష లన్నిటిలోను 'ఆత్మన్' శబ్దభవమగు 'ఆప్' అను రూపము స్వయమర్థములోను మధ్యమపురుష సర్వనామమునకు మాఱుగ గౌరవార్థమందును వాడుకలో నున్నది.

కాల్డు వెల్లుపండితుఁడును ఆత్మార్థక సర్వనామము విషయమునఁద్రావిడ భాషలకుకు ఇండో-యూరోపియను భాషలకును గల సంబంధము నొప్పుకొనుచు నీక్రింది సదృశరూపముల నిచ్చియున్నాఁడు:-ఁదోరికు, 'తేనేన్'; ఇయోలియన్, 'కేనోన్', గ్రీకు, 'ఎ-కెయ్నోన్,' ప్రాచీనపెర్షియను, 'తన్స్ = తనస్'

‘తనము’ అను ప్రత్యయమునకును సంస్కృతములోని ‘తత్త్వమ్’ నకును గల సంబంధమును గూడ నాతఁడు నిరూపించెను. కాని, ‘తనము’ వేదభాషలోని ‘త్వనమ్’ నుండి ప్రాకృతరూపముగ ‘త్తణమ్’ ద్వారా ద్రావిడభాషలలోఁ జేరినదని మఱియొకచోట నిరూపించియున్నాము.

కాల్డు వెల్లుచెప్పిన ‘తంబిరాన్, తమప్పన్, తమక్కన్’ మొదలగు వానిలో నాదియందున్న ‘తమ్, తన్, త, మొదలగునవి శౌరవార్థకములు గావనియు, నవి ‘ఆత్మన్’ శబ్దభవములనియుఁ జెప్పవలెను. ఇవి ‘ఆత్మన్’ శబ్దరూపాంతరమగు ‘త్మన్’ కు పాలిభాషారూపముగ ‘తుమ’ ద్వారా కలిగినవి. ‘తంబి, తంక్రై’ అను తమిళరూపములందు శౌరవార్థము పొసగదు.

సంస్కృత సర్వనామములు : తెనుఁగునఁజేరినవి.

సంస్కృతమున ‘సర్వ’ శబ్ద మాదియందు గల గణమునఁ జేరిన పదములకు సర్వనామములని పేరు. తెనుఁగున సంస్కృత సర్వనామములు కొన్ని మాత్రమే ప్రచారములోనికి వచ్చినవి. వానికై నను గొన్ని తత్సమ రూపములు మాత్రమే కొన్ని యర్థములందు కలిగినవి.

సర్వ—దీనినుండి యమహద్వాచకమగు ‘సర్వము’ మాత్రము కలిగినది; దీనికి సంస్కృతమున ‘సర్వే’ అను బహువచన రూపమున్నట్లు ‘సర్వములు’ అను రూపము తెనుఁగున లేదు. సర్వ అను స్త్రీలింగ మహతీవాచక రూపముగాని, ‘సర్వుడు’ అను మహద్వాచక రూపముగాని కలుగలేదు. ‘సర్వులు’ అను మహాస్మహతీ సామాన్యబహువచన రూపము వ్యవహారమున నున్నది.

విశ్వ—దీనినుండి ‘విశ్వము’ అను రూపము కలిగినదికాని, యది ‘ప్రపంచము, లోకము,’ మొదలగు నర్థములందే వాడఁబడుచున్నది. దానికి ‘సమస్తము’ అను నర్థమున వ్యస్తప్రయోగము లేదు. ‘విశ్వ’ అను స్త్రీలింగ మహతీరూపములేదు. ‘విశ్వడు’ అను మహద్భూషముగలదు గాని, అది ‘ఒక గణదేవత’ అను నర్థమున సంజ్ఞావాచకపదముగ మాత్రమున్నది.

ఉభయ—దీనినుండి ‘ఉభయము’ అను రూపము గలిగినది. ‘ఉభయములు’ అను బహువచనరూపముగాని, ‘ఉభయ’ అను మహతీరూపముగాని

లేవు. 'ఉభయులు' అను మహాన్మహాతీ సామాన్య బహువచనరూపము వ్యవహారమునఁ గలదు. గ్రంథములందును నున్నదేమో నాకు కనఁబడలేదు.

అన్య—అన్యము, అన్యములు, అను రెండురూపములును గలవు; 'అన్య' అను స్త్రీలింగరూపమునకు 'పరకీయ, ఇతరుని భార్య' అను సర్థము మాత్రము గలదు. (శ. ర. లో లేదు.) 'అన్యుఁడు, అన్యులు' అను రెండు రూపములును గలవు. (శ. ర. లో లేవు.)

అన్యతర—అన్యతరము; అన్యతరుఁడు (శ. ర. లో లేదు) అను రూపములు గ్రంథములందు గలవు. 'అన్యతర' అను రూపమున్నదేమో తెలియదు.

ఇతర—ఇతరము (శ. ర. లో లేదు), ఇతరుఁడు, అను రూపములు గలవు; 'ఇతరులు' అనునది మహాన్మహాతీ సాధారణము. ఇతర, ఇతరలు, అను రూపములు నాకుఁ గానరాలేదు.

సమ—సమము, సముఁడు (రెండును శ. ర. లో లేవు); 'సమ' అను రూపము 'సంవత్సర'మను సర్థమున మాత్రము తెనుఁగున వ్యస్తముగ గ్రంథములందు ప్రయుక్తమయినది.

పూర్వ—పూర్వము, పూర్వుఁడు, అను తత్సమరూపములు గలవు. 'పూర్వ' అను స్త్రీసమ రూపము లేదు. శ. ర. లో పూర్వ = తూర్పు, తొలి ఓక్కు అను సర్థ మీఁబడినది. వ్యస్తముగా నా పదమునకుఁ బ్రయోగము గానరాలేదు. 'అది దీనికంటె పూర్వము; వాఁడు నాకంటె పూర్వుఁడు; ఆమె నాకంటె పూర్వ (?), పూర్వురాలు (?)'

పర—పరము, పరుఁడు, అను రూపములు గలవు; 'పర' అను స్త్రీసమ రూపమునకు వ్యస్తప్రయోగము లేదు. కాని, అతనికి తన; పర, అనే భేదము లేదు' అను వ్యవహారము గలదు. ఇందు 'తన, పర' అనునవి విశేష్యములూ, విశేషణములూ ?

దక్షిణ, ఉత్తర—ఇవి దిగర్థకములుగ 'దక్షిణము, ఉత్తరము' అను రూపముల నున్నవి. వీనికి 'కుడి, మీఁదు' అను సర్థములందు వ్యస్తప్రయోగము లేదు.

అపర—'అపరము' అను రూపము వ్యవహారమున నున్నది గాని, దానికి 'ప్రేతసంస్కారా ద్యంత్యసంస్కారము, అను సర్థము గలిగినది.

అవర—‘అవరము, అవర, అవరుడు’ అనువానికి గ్రంథములందు మాత్రము ప్రయోగములు గలవు.

స్వమ్—దీనికి ‘స్వము=తాను’ అను సర్థము శ. ర. లో నున్నదిగాని, వ్యస్తముగ ప్రయోగములు కానరావు. ‘స్వమ్ము’నకుఁ దద్భవరూపమగు ‘సామ్ము’ అనురూపము ‘ధనము’ అను సర్థమున నున్నది.

అంతర—‘అంతరము’ అను తత్సమరూపము మాత్రము గలదు.

ఏక—‘ఏకము’ అను తత్సమ రూపము గలదు; ‘ఏక’ అను స్త్రీలింగ స్త్రీ సమరూపముగాని, ‘ఏకుడు’ అను మహద్భూషము గాని, తెనుఁగునఁ గానరాలేదు. ‘అనేక’ శబ్ద మమహద్భూషక మగునప్పుడు ‘అనేకము’ అను రూపము నొందును. దీనికి ‘అనేకములు’ అను బహువచనరూపమును గలదు. ‘అనేకులు’ మహాన్మహాతీరూపము. గుణవాచకపదము నేకవచనముతోఁ గూడ ‘అనేకము’ అని వాడవచ్చును; ఈతని పౌరుష మనేకము (భార. ఆర. VI. 210); అనేకభంగులన్ (భార. అశ్వ. III. 206); అనేకభంగిన్ (భార. విరా. III. 164).

ద్వి—దీనినుండి పుట్టిన ద్వయము, ద్వికము, అను రూపములు మాత్రము తెనుఁగున నున్నవి.

సంస్కృత సర్వనామములగు ఉభ, డతర, డతమ, త్వత్, త్వ, నేమ, సిమ, అధర, స్వమ్, త్వద్, తద్, యద్, ఏతద్, ఇదమ్, అదన్, యుష్మద్, అన్నద్, భవత్, కిమ్, అనునవి తెనుఁగునఁ దత్సమరూపములను బొందలేదు. వీనిలో డతర, డతమ, నేమ, సిమ, అనువానికి సంస్కృతమందే ప్రచారము విరళము. సంస్కృతమునుండి తెనుఁగునఁ దత్సమములయిన సర్వనామ పదము లన్నియుఁ దక్కిన శబ్దములవలెనే యాయా విభక్తి ప్రత్యయములను బొందును. సంస్కృత సంఖ్యావాచక పదములలో ఏక, ద్వి, అనునవి మాత్రము సర్వాదులలోఁ జేర్పబడినవి. తక్కిన సంఖ్యావాచక పదము లేల చేరలేదో తెలియదు. ‘ద్వి’ నుండి పుట్టిన ‘ద్వయము, ద్వికము’లు తెనుఁగునఁ జేరినట్లే, ‘త్రి’ నుండి పుట్టిన ‘త్రయము, త్రికము, లు గూడ చేరినది. చతుర్, పంచ, షష్, సప్త, అష్ట, నవ, దశ, లనుండి ‘క’వర్ణకముతోఁ గూడిన తత్సమరూపములు గలవుగాని చతుష్కము, పంచకము, షష్ఠకము, సప్తకము, అష్టకము, నవకము, దశకము, అనువానికి సమాసములందే ప్రయోగము గలదు; వానికి సంఖ్యార్థమున వ్యస్త ప్రయోగము లేదు. ఇట్లే, యే సంస్కృత సంఖ్యావాచక

పదముమీఁద నైనను కవర్ణకమును జేర్చి తత్సమముల సేర్పఱుపవచ్చును. అట్టివాని కన్నిటికిని గ్రంథములందు ప్రయోగములు దొరకవు. ఇట్లున్నను నాయా సంఖ్యావాచక పదముల పూర్వార్థక రూపములను మాత్రము తెనుఁగునఁ దత్సమములఁ జేసికొనవచ్చును: ప్రథమము, ప్రథమ, ప్రథముఁడు, ద్వితీయము, ద్వితీయ, ద్వితీయుఁడు; మొద. వింశతి, చతుర్వింశతి, షష్టి, సప్తతి, అసీతి, నవతి, శతము, శతకము, సహస్రము, లక్ష, కోటి, అను నవి దెనుఁగునఁ దత్సమములయి వ్యస్తప్రయోగము గలవగుచున్నవి. త్రింశత్తు, పంచాశత్తు, అను రూపములు తెనుఁగునఁ బ్రయోగములందు గానరావు. సమాసములందు పూర్వావయవములుగనో యుత్తరావయవములు గనో యన్ని సంస్కృత సంఖ్యావాచక పదములను వాడు కొనవచ్చును.

ప్రాకృత సర్వనామములు.

అస్మచ్ఛబ్దమునుండి పుట్టిన ‘అహం, అహై, మహా’ మొదలయిన విభక్తిప్రత్యయములు గల రూపములనుండి ‘ఏను, నేను, ఏము, మేము, మన, మనము, మా,’ మొదలయిన తెనుఁగు సర్వనామరూపములు పుట్టియుండును. కాని, యిట్టి సర్వనామముల చరిత్రమును ప్రాకృతావస్థకంటె నింకను బూర్వ కాలమునకు, అనఁగా ఇండో-ఐరేనియను భాషల కాలమునకు దీసికొని పోవ లయుననియుఁ జాలవఱకు వానితో సంబంధించిన రూపములకొఱకు ప్రాచీన ఇండో - యూరోపియను భాషల నన్వేషింపవలె ననియు నింతకుముందు సూచింపఁబడినది.

ఇట్లే సంఖ్యావాచకము లగు సర్వనామముల చరిత్రముకొఱకుఁగూడ నిండో - ఐరేనియను భాషల చరిత్రము నన్వేషింపవలసియున్నది. కాని, ప్రాకృతభాషలనుండి యర్వాచీనకాలమునఁ దెనుఁగున జేరిన కొన్ని సంఖ్యా వాచకపదములు గలవు. వీనిలోఁ గొన్ని నేటి వ్యవహారమునఁగూడ నున్నవి; కొన్నిగ్రంథములందు మాత్రము నిలిచినవి; వానిలోఁ గొన్ని సమస్తపదము లం దవయవములై తద్భవావస్థయందు గుఱుతింప వీలులేకయున్నవి.

(1) ఒకటి: ఎక్కటి: కనలు బింకపుఁ గింకఁగలుగు వేడిమియెల్ల నెక్కటి యై యొడలెత్తె ననఁగ (లక్ష్మీ. II.) = ఒకటిగాఁ గలిసి; “భీముఁదా నెక్కటిఁ దాఁకె దిక్కరి సహింపక సింహముఁ దాఁకునట్టులు” (భార. ఆర. IV.) = ఒక్కఁడే, అనఁగాయుండె; “ఎక్కటికయ్యము. ఎక్కటిపోరు, మొద. — ఎక్కటిఁడు = అనఁగాయుండు, “ఇగురుకై జీతపు పెక్కటిలకు గుఱ్ఱపఱువు మామిడి కట్టుబడిగఁ

జేసి (చంద్ర.):— ఎగ్గతము = ఏకాంతము, ఏకాంతస్థలము, “ఎగ్గతం బునఁ దాను గారగ్గిఁ గాలెనటె. (భార. ఆశ్మ. II.); అయ్యవ్వ యతఁ డెగ్గ తంపుఁజోట నరయది క్కెవ్వరును లేనియట్టి తెగుట నొండఁగలవాఁడుగాఁ బల్క (భార. మా. I.);— ఏకతము = ఒంటరి, ఏకాంతము;—ఇవి యన్నియు కేవల గాఢాంశములు.

ఏకలీఁడు = ‘ఒంటరి’అను అడవిపంది; ఈ పదము గ్రంథములందును వ్యవహారమునందునుగలదు; ఎక్కము: అంకెల స్థానము నెంచునప్పుడు ‘ఎక్కం, దహం’ అని యనుట గలదు. ‘ఎక్కము’ అనఁగా గుణకారమును దెలుపు సంకె ల వరుసలు; వీని కనంతపురమున ‘ఒంట్లు’ అనియు నందురు. ఏకాండము=ఏక ఖండము, అతుకులులేనిది, “మలిచి యేకాండముగ నొక్కమానికమున, వేడ్క నెద్దాని నిర్మించె విశ్వకర్మ, యట్టి దేవేంద్రదత్త మహర్షి నూత్న వీటికాపేటి మామ భూవిభున కొనగె (నైష. VI.); ఏకాండపుఁ దెరచీరలు (కవిక. III.); ఏకోను = సమష్టి, అంతయును గలిసినది; ఇది కేవల వ్యావహారికరూపము. దీనిని ‘ఏక+ఊను’ అని విభజింపవలెను; ‘ఊను’ అనునది ‘ఊన’ శబ్దభవము; ‘ఊన’ అనఁగా ‘ఒకటి’; ఇంగ్లీషు ‘one’ (వన్); ‘unit’ (యూనిట్), ‘unite’ (యూనైట్), ‘union’ (యూనియన్), మొదలగువానితో సంబంధించినది. ‘ఏకోను’ అనఁగా ‘అంతయును ఒక్కటిగా’ అని యర్థము.

వంచే, వంచేము, వంచి, అను మూఁడు పదములును ద్యూతమునందు ఒకటికిఁ బర్యాయవాచకములుగ గ్రంథములందు గాన్పించుచున్నవి. ఇవి ‘ఊన’ శబ్దభవములై యుండును. ఉకారమునకు సంప్రసారణము గలిగినది; ‘చ’ వర్ణము సమూహార్థకమగు ప్రత్యయము; చూ. రెంచ = రెంటి సమూహము. సోగటాలాటయందు రెండు పాచిక లుండును. ఒక్కొక్కపాచికకు నాలుగు ప్రక్కలు, ఒక్కొక్క పాచిక ప్రక్కలపై వరుసగ ఆఱు, నాలుగు, మూడు, ఒకటి, గ చుక్కలుండును. రెండు పాచికలను తాళించి వేసినయెడల $6 + 6 = 12$; $6 + 4 = 10$; $6 + 3 = 9$; $4 + 4 = 8$; $6 + 1 = 7$; $4 + 3 = 7$; $3 + 3 = 6$; $4 + 1 = 5$; $3 + 1 = 4$; $1 + 1 = 2$; అను తొమ్మిది విధములైన పందె ములు పడును. ఒకటి, మూడు, పదకొండు, పడవు. ‘ఒకటి’ అను నర్థముగల ప్రాకృత రూపమగు ‘వంచ’ను తీ, చౌ, మొదలగువానితోఁ గలిపిన వాని కొకటి చేర్చవలెనని యర్థమగును; తీ = $3 +$ వంచ = $1 = 4$; చౌ = $4 +$ వంచ = $1 = 5$; మొద. ఈ పందెముల వివర మీ క్రింది పద్యమున నున్నట్లు, శ. ర. కారుఁ డుదాహరించి యున్నాఁడు. అత్తిపం, చిత్తిగ, దుగ, సత్తా, దచ్చాక, వంచ, చౌవం-, చీరై, దిత్తిగ యద్దుగ, బద్దలు, చిత్తం

బునఁ దలఁచినట్లు చేతికిఁ దెచ్చున్” (ఉ. హరి. III.); ఇందు, తీవంచ = $3 + 1 = 4$; ఇత్తిగ = $3 + 3 = 6$; దుగ = $1 + 1 = 2$; సత్తా = $6 + 1$; $4 + 3$; దచ్చాక = $4 + 4 = 8$; చౌవంచ = $4 + 1 = 5$; ఇంతవఱకును సరిపోయినది గాని, వంచ = 1; తిగ = 3; అను పదములు పడుటకు వీలులేదు; ‘అద్దుగ’ యనఁగా నేయో యర్థము తెలియదు. అ + దుగ అని పదచ్ఛేదము చేసిన యెడల ‘దుగ’ కుఁ బునరుక్తి గలుగును. పై పద్యము సరియైన పాఠము కాదేమో. ‘అద్దుగ’ కు మాఱుగ ‘ఇత్తిగ’ అనియు ‘వంచ చౌవంచ’ యనుటకు ‘వంచ తీవంచ’ యనియు నుండవలయునేమో. అట్లయినచో తీవంచ = $3 + 1$; ఇత్తిగ = $3 + 3$; దుగ = $1 + 1$; సత్తా = $6 + 1$; $4 + 3$; దచ్చాక = $4 + 4$; వంచ తీవంచ = $1 + 4$; ఈరైదు = $6 + 4$; తిగయిత్తిగ = $3 + 6 = 9$; బద్ద = $6 + 6 = 12$; అను లెక్క సరిపోవును.

‘పగడ, పగడము’ అను పదములు సాగటాలాటయందు సారైపై నుండు నొంటి చుక్కకుఁ జేరు. ఇది దేశ్యపదమని శ. ర. కారుఁడు వ్రాసినాఁడు కాని, యవి ‘ప్రవాళ’ శబ్ద భవములై యుండును. మణులతో చేయఁ బడినపాచికలపై నెఱ్ఱని చుక్కలుగఁ గాన్పించుటకు రాజులు ప్రవాళములను పొదిగించుట యాచారముగ నుండెను. పగడ, పగడములు, తొలుత సంఖ్యా వాచక పదములు గాకున్నను సాగటాలాటయందలి పరిభాషనుబట్టి వానికి ‘బకటి’ యను నర్థము గలిగినది.

(2) రెండు: ‘దుగ, దువ’ అనునవి ‘ద్విక’ శబ్ద భవములు. ఇందలి ‘దు’వర్ణమే దుప్పటి, దుగులము, దుగ్గాని, అను పదములందును గాన్పించుచున్నది. జత, జంట, జంటి, జంటీ, జట్టి, జోత, జోత (తా)ము, అను పదములకు ‘యుక్త’ అనునది మూలము. జమిలె, జమిలి, అమడలు, అను పదములకు ‘యమళ’ శబ్దము మూలము. ‘దోయి’కి ‘ద్వయీ’ ప్రకృతి; దొండము, దొందు’లకు, ద్వంద్వ శబ్దము ప్రకృతి. ‘ద్వి’ శబ్దము ‘బే’ గా నూటి బేడ = బే అణా = 2 అణాలు; బెత్త, బెత్తిలి, బేటు, అనునవి ‘ద్విధా’ శబ్ద భవములై యుండును. బేడిగ (= భాగధేయము, పన్ను) పదమునకు రెండవ భాగము, సంగోరు, అని యర్థము గావున నిందలి ‘బే’కిఁ గూడ ‘ద్వి’ యనునది మూలమై రెండను నర్థమును గలిగించుచున్నది. బొంకిత = ద్వి: కృత = దుగ; దుబాసి = ద్విభాషి; దుశ్శాలువ, దుప్పటి, మొదలగు పదములందును ‘దు = ద్వా, ద్వి’ కనఁబడుచున్నది.

(3) మూఁడు: తిగ, తివ, తీ,లు 'త్రిక' శబ్ద భవములు; తికమక, తిక్కట మక్కట మొదలగు పదములలో 'త్రి' మఱుగుపడి యున్నది. తికమక = త్రికర్మక = ప్రా. తికమ్మక- 'ఉవిదపిండు తోడ, నవ విమానము తోడ, దనదు విద్యతోడఁ ధరణి ద్రెల్లి, తిరిగి లేవలేక తికమక గుడువంగ (భాగ. VI.); ఒక మొగము గాక దివిజులు తికమక గొని వైరులెల్ల దీకొని తమ్మున్, బకపక నగ నకవకలై లుకలుకఁ బరువెత్తి రోడి లోఁగొను భీతిన్ (భాగవ. VI.)

(4) నాలుగు: ఇద్దుగ = ఇరు × దుగ = రెండు రెల్లు; తీవంచ = తీ+వంచ మూఁడున్నొకటి; తిగ+వంచ = మూఁడున్నొకటి;-సం. చతుర్ = ప్రా. చఉ = తెనుఁగు: చవు, చా; దీనినుండి 'చాకట్టులు చాకము, చాకళించు (-ంత), చాకాడిగుదియ (కాలిపీట, - గంటి, - టోలు,-పదము,- పుటము,- సాల), మొదలగు సమ స్తపదములు గలిగినవి. 'చాదరి' = సం. చతుర్థహారిక = ప్రా. చాత్తహారిక = * చాత్తహారిక = * చాద్ధారిక = తెనుఁగు: చాధరి, చాదరి; పన్నులలో నాల్గవభాగమును గొని యేలికపరముగా నొక ప్రదేశమునఁ బ్రభుత్వమును సాగించువాఁడు; చావడి = ప్రా. చతుష్పథి; చాపష్టి = సం. చతుష్పష్టి = 64; చాసీతి = సం. చతురశీతి = 84; మొద. చవలము, చివుక, ముచ్చివుక, ముచ్చాక, అను నాణెముల పేళ్లలో చతుశ్శబ్దభవముగు 'చా' అనునది నిలిచి యున్నది. చివుక = నాల్గవభాగము, రూపాయలోఁగాని, అన్నిటి కంటె పెద్ద నాణెములోఁగాని నాల్గవభాగము; మూఁడుచివుకలు 'ముచ్చివుక, ముచ్చాక' యగును. చచ్చాకము = సం. చతుశ్చతుష్కమ్ = ప్రా. చఉచ్చఉ క్కమ్;— అష్టా చెమ్మ = అట్టచెమ్మ, అను గవ్వలాటలో 'చెమ్మ' అనఁ గా నాలుగు; ఇదియు చతుశ్శబ్దముతో సంబంధించినదే.—'పుంజి' అనఁగా నాలుగని గంజాము, విశాఖపట్టణము జిల్లాలలో నర్థమున్నది: నాలుగు పురజీల వంకాయలు, పిడకలు, రూపాయలు, మొద. పుంజీ = సం. పుంజికా = ప్రా. పుంజిక; 'రాశి, పోగు' అని యర్థము. రెండురెండుగా, నెంచినవి జతలు; నాలుగు నాలుగుగా నెంచినవి పుంజీలు; అయి దయిదుగా నెంచినవి చేతులు; పది పదిగా నెంచినవి పదులు; ఇరుపదియైఁ దిరుపదియైఁదుగా నెంచినవి పాతకలు; ఎనుబది యెనుబదిగా నెంచినవి పణములు; నూఱు నూఱుగా నెంచినవి నూర్లు, వందలు. 'పుంజి' సమూహవాచకము; 'నాలుగు' కు రూఢిగ నిలిచినది.—ఉడ్డ = సం. ఉర్ధ్వ = ప్రా. ఉడ్డ; ఇదియు రాశివాచకమే; పుంజీవంటిది; నాలు గను నర్థమును బొందినది; ఉడ్డకేలువేలుపు = చతుర్భుజుఁడు, విష్ణువు; ఉడ్డ మోమువేలుపు = చతుర్ముఖుఁడు, బ్రహ్మ; ఉడ్డపల్లంచి = నాలుగు గవ్వల

తో నాడెడు నొక బాలికాక్రీడ; 'ఉడ్డ' కు 'ఉడ్డా' అని రూపాంతరము. ఈ పదము లిప్పు డెక్కడనైన వ్యవహారమున నున్నవేమో తెలియదు.

(5) అయిదు: చౌవంచ, చవ్వంచ, చౌవంచి = చౌ+వంచ = వంచి = నాలుగున్నొకటి, ఐదు; అంజి=గవ్వలతోనాడు నొక బాలికాక్రీడ; తమిళము, మలయాళము: అంజ, సం. పంచన్.

(6) ఆఱు: ఇత్తిగ = ఇల్+తిగ = రెండుమూళ్లు; తిగ = సం. త్రిక;- బెత్రి = ద్వి+త్రి = రెండుమూళ్లు = ఇత్తిగ.

(7) ఏడు: సత్తా, సత,=సం. సత్తన్; 'చక్కు'-ఇది 'సత్తక' శబ్దభవము కావచ్చును. ద్యూతమునందు 'ఏడు' కు 'పగడ' అనికూడ వ్యవహారముగలదు.

(8) ఎనిమిది: దచ్చెక = సం. ద్వా X చతుష్క; దచ్చి = సం. ద్వా + చతుష్కికా; -అట్ట (చెమ్మ) = అష్ట; అట్టము = సం. అష్టకము = పేదభాగము.

(9) తొమ్మిది: ముత్తిగ = మూ(డు) + తిగ = మూడు మూళ్లు.

(10) పది: దహం, దాహం = సం. దశత్; సంఖ్యాస్థానముల నెంచు నప్పుడు 'ఎక్కం, దహం, (దాహం), అని యందురు; -బంతి = సం. పంక్తి.

(12) పండ్రెండు: బద్ర, బార, బారా: ఈ మూడును 'ద్వాదశ' శబ్ద భవములు; బారసి, బారాసి' అనునవి. 'ద్వాదశ' శబ్దభవములు; -నల్లిగ=నల్ + తిగ= నాలుగు మూళ్లు; పదింబేడు = పది + బేడు; బేడు=సం. ద్వితయ; చూ. బేడ = బేలణా; ముచ్చెకము = మూ(డు) + చౌకము = మూడు నాలుగులు.

(13) పదుమూడు: తేరసి = సం. త్రయోదశికా = ప్రా. తేరసి ఆ.

(32) ముప్పదిరెండు: బత్తీసు = సం. ద్వాత్రింశత్ (పండితా. పు. 410).

(37) ముప్పదియేడు: సత్తీసు=సం. సత్తత్రింశత్ (పండితా. పు. 142).

(56) ఏబదియాలు: ఛప్పన్న = సం. వట్టంచాళత్; ఛప్పన్నదేశములు.

(64) అఱువదినాలుగు: చౌషష్టి = సం. చతుష్షష్టి.

(72) డబ్బదిరెండు: బాహత్తర, (-రి) = సం. ద్విసప్తతి.

(84) ఎనుబదినాలుగు: చౌసీతి = సం. చతురశీతి.

ప్రాకృతమునుండి వచ్చిన యాయా సంఖ్యావాచకపదములకుఁ

గొన్ని ప్రయోగములు.

‘వనితమెచ్చవు వంచివై చిన ననుచు, ననఘుఁ డచ్చవువంచి యను దాయమాడు; నాకు నాతీ వంచనయె గెలుపంచు, నాకాంక్షఁ దీవంచ యను దాయమాడు; ఒడలుసత్తా శివయోగులకంచుఁ దడయకయాడు సత్తా యని పడిన; వలవ ద చ్చౌకమాటలు నీకు ననుచు నలఘుఁడు దచ్చౌకమను దాయమాడు (పండితా. పురా. పు. 125); అతీవంచ తిగడుగయు, సత్తాదచ్చౌకవంచ చౌవంచీరైఁ దిత్తిగ యిద్దుగ బద్దలు చిత్తంబునఁ దలఁచినట్లు చేతికిఁ దెచ్చున్ (ఉ. హరి. III. 121-ఈ పాఠముకూడ తప్పే; చూ. వై. ని. (1) వంచ-జత బారా పది దచ్చి యిత్తిగముగా చౌవంచ తీవంచ బొంకిత (-ద్వికృత = దుగ) సర్తకి (సత్తిగ?) యంచు నాడెను భయాంగీకారమేపారఁగన్ (నిరం. III. 120); ఉన్నవాఁడీతఁడే తిగకన్ను లేని శంభుఁ డవుచును శంభుఁ డీ సమయమునను (చంద్రాలో. 15); వామాక్షి యొకతె తీవంచ వేయుమటన్న నది శిల్పి రాక యెట్లగు నటంచు (చమత్కా. I. 43); పొడవైన మువ్వంచఁ బాలుచునట్లుగ నేనుఁగులకు గుట్టములకుఁ గొట్టములును (భార. ఉద్యో. I. 93); కంకణంబులు మ్రోయఁగా దుగ బెత్తి చౌవం చంచుఁ బందెముల్ వైచువారు (చమత్కా. I. 136); దచ్చౌక చౌవంచి యిత్తిగ బారా దుగ యంచుఁ జిల్కొద లుద్దీపింపఁ దా దవ్వలన్ (కళా. III. 181); వడి దచ్చి యేనుఁగుల్ కడభూమిఁజేరుట మాఢాక కటు నిల్వనోడికాదె (సారం. I. 37); మంపు దులకించు ముత్తిగ మానికముల మొలకనిద్దా కడాని సొమ్ములమెఱుంగులు (రసిక. III. 47); హోరాహోరిం బోరిరి బారాసి దినంబు లవనిప్రజలు దలంకన్ (ఆము. III. 14); చేడియకోపము పాడిదప్పె నా బారామాటకు (చమత్కా. I. 39); మొద.

ప్రాకృత సంఖ్యావాచకరూపములు కొన్ని నాణెములు, కొలతలు, మొదలగువానిఁ దెలియఁజేయుపదములందు కావచ్చుచున్నవి; పావ (పు) లా = సం. పాదికా = రూపాయలో నాల్గవభాగము; చివుక, చవలము, ముచ్చివు (-చ్చౌ)క (-సం. చతుష్కీక); బేడ = బే (ద్వి) అణా; అణా = ప్రా.

అద్ధా = సం. అర్ధ = సగము (ఎందులో?); దుగ్గాని, దుగులము (దు = ద్వా ద్వి); పాతిక = సం. పాదిక = నాలుగవభాగము (సాధారణముగా నూటిలో; ఇతర సంఖ్యలయందును గావచ్చును; పాతికభాగము = నాలుగవభాగము); వీసె = సం. వింశతికా = ప్లా. వీసాఇయా = ఇరువదియవ భాగము (ఎందు లోని; ఒకానొకప్పుడు 20 వీసెల బరువేమో. కంట్లమా ?) వీసము = సం. వింశతికమ్ = ప్లా. వీసఇయం = దేనిలోనైనను ఇరువదియవ భాగము; మా నము మాటి మటియొక యర్థమున రూఢియైనది; ఇప్పుడు పదునాఱవ భాగము; పదలము = పది పలములు; ఏబదలము, ఏబలము, ఏబులము = 5 పలములు; అడ్డ = సం. అర్ధ = ప్లా. అద్ధ, అడ్డ = కుంచములో సగముభాగము (రాజమహేంద్రవర వ్యవహారము; గంజాము విశాఖపట్టణములలో కుంచ మునకు నాలుగడ్డలు); సోల = సం. షోడశ = ప్లా. సోళ అ = హిం. సోళా = పదునాఱు, పదునాఱవ భాగము (ఎందులో? కుంచములో అయిఉండును; అప్పుడు కుంచమునకు నాలుగడ్డలు, అడ్డకు నాలుగు సోలలు నగును.)

ప్రాకృతమున 'ఆ' అను నిర్దేశార్థక విశేషణము లేదు. కాని 'ఏతత్, ఇదమ్' అనువాని వికారమగు = ఈఅ = ఈ, అనునదియు, 'ఊ' = ఆ (ప్రాచీ నద్రావిడము: ఊ) అనునదియు, 'ఏల' = సం. ఏతద్ = ద్రావిడము: 'ఏ' అను నదియుఁ గలవు. 'ఆ' 'ఊ' లేకార్థకములు; వానిలో 'ఊ' ప్రాచీనము.

ఆధునిక ద్రావిడేత రార్యభాషలలో ద్రావిడ సర్వనామములను బోలు రూపము లీ క్రిందివి కాన్పించుచున్నవి:

ఏను

కిఁంథాలీ, సిమ్లాసిరాజీ: ఆ; హండ్వారీ: హఁఊ; శొరొఱాలి: ఆ ఊ; మండ్ర ఆలీ: హఁఊ హఁఊ.

విశాచ భాషలు: దర్: ఆ, య, మ; ఖోవార్: అవ, కలాషా: ఆషినా: మ; వైగల్: యే; గవర్-బతీ; ఆ — వీనితో ద్రావిడభాషలలోని 'ఆమ్, ఆన్, ఏవ, యేను, (మా, మాము, మేము), మొదలగు రూప ములను బోల్పవచ్చును. 'మేము' లోని తొలి మకారము తొలుత నేక వచనమునకే సంబంధించినదై యుండవచ్చును. — తెనుగు: నా, మా; కోహిస్థానీ: మా; ఖోవార్: మ; పమాయి; మే-నా.

ఏము

కి ఁంథాలీ: హమే; సిమ్లాసిరాజీ: అఇ, ఏ, ఐము, ఎఊ; శొరొఱాలి: హమే, ఆమే; మండ్రఆలీ-పహఁడి: హమేహ.

పిశాచ భాషలు : బాష్లలీ : ఇమా; కోహిస్థానీ : మా; వై-అల : యెమ, యుమ; గవర్ బతీ : అమా; పషాయీ : హమా; - వీనితో తెనుఁగు నందలి ఏ (యే, మే) ము, నా, మా, లను బోల్పవచ్చును;—బాష్లలీ : ఇమా; కలాషా : హోమ; కోహిస్థానీ : మో, మున్; వై అల : యుమ; గవర్ బతీ : అమోని; వీనితో ద్రావిడభాషలలోని 'నా, మా; ఉన్' మొదలగు వానిని బోల్పవచ్చును.

నీవు.

పిశాచభాషలు : కాఫిర్ (వెరోన్) : ఈయూ; చూ. తెనుఁగు. ఈవు:- కాఫిర్ (వెరోన్) : ఈ, ఈ ఊరీ; చూ. తెనుఁగు: నీ;

మీరు.

పిశాచ భాషలు : కాఫిర్ (వెరోన్) : మిఊ; చూ. తెనుఁగు : మీరు; కాఫిర్ (కలాషా) : మీ-మి; వై అల : విమ-బ; చూ. తెనుఁగు : మీ.

వాడు.

పిశాచభాషలు : పినా : అనో, ఓ; కోహిస్థానీ : ఓ; చూ. ద్రావిడము : అన్, అవన్, మొద :— పినా : అనై ; చూ. ద్రావిడము : అవన, వాని, మొద.— పషాయీ భాషలో ప్రథమపురుష సర్వనామమునకు మూలమగు 'ఉ' మీఁదనే తక్కినవిభక్తి ప్రత్యయములు చేరును. 'ఉ' అనునది ప్రథమ పురుషమున ద్రావిడభాషలయందును గలదు.

పిశాచీభాషలలోను వాని సంపర్కముగల కొన్ని యితరభాషలలోను మాత్రము ద్రావిడభాషలలోని యుత్తమ, మధ్యమపురుష సర్వనామములకు పోలికలు కాన్పించుటను గమనింపఁదగును.

తెనుఁగున సర్వనామములు.

తెనుఁగున 'అన్ని ప్రభృతులు సర్వనామములని చిన్నయసూరి చెప్పి వానిని 'అన్ని, ఇన్ని, ఎన్ని, కొన్ని, వెక్కు, పలు, ఆ, ఈ, ఏ, నీ, నా, మన, తా, సంఖ్యా వాచకములు' గ వివరించినాడు. ఇందు 'అన్ని, ఇన్ని, ఎన్ని, కొన్ని, వెక్కు, పలు' లు గూడ నొక విధముగ సంఖ్యావాచకములే, 'పలు' సర్వనామమయినప్పుడు 'వెల్లు, ఎల్లు,లు గూడఁ గావలసియుండును.

ఈ క్రింద నాయా సర్వనామముల వివిధ విభక్తిరూపములు వివరింపఁ బడుచున్నవి. అం దసాధారణరూపము లున్నయెడలఁ బ్రయోగములు సాధ్య మయినంతవఱకుఁ జూపఁబడును:

అహమద్వాచకములు.

1. సర్వతావదర్థకము: అన్ని: ఔపవిభక్తికము, నిత్యైకవచనరూపమును నిత్య బహువచనార్థమునుగలది: ప్ర. ప. అన్ని: దుఃఖావశులవన్ని తొలగిపోవు; ద్వి. బ. అన్నిటిని (రామతా. శత. 41); తృ. బ. అన్నిటన్, అన్నిటిచేత (చే, తోడ, తో); చ. బ. అన్నిటికై (కొఱకు); పం. బ. అన్నిటన్+అన్నిటివలన (బట్టి, కంటె) ష. బ. అన్నిటి (కి, లో, లోపల); దానము అన్నిటికిని భూదానం బెక్కుడు (భార. అను. II. 350); స. బ. అన్నిటన్ (అన్నిటియందు) ప్రయోగములు: అన్నింటిన్ (భార. భీ. I. 266; ద్రో. IV. 113); అన్నిటిన్ (భార. భీ. II. 211); అన్నింటిపనులు=అన్ని యువకరణముల పనులు (నిర్వ. I. 63); లోకములకన్నిటికిన్ (భార. అను. V. 317); అన్నిటి యందు (ప్రభా. IV. 155).

విశేషణముగ: అన్నాళ్లు (భార. దో. I. 130) మనను వచ్చినన్నిదినములు (భార. విరా. I. 206) కొన్నిదినములకున్ (నిర్వ. VII. 63); పాండు రంగ మహాత్మ్యమున (IV.) 'కొన్' అని యున్నది. 'వాని కెన్' తలలు (శ.ర.)

2. ఇయ దర్థకము: ఇన్ని: ఔపవిభక్తికము; నిత్యైకవచనరూపమును నిత్య బహువచనార్థమును గలది: ప్ర. బ. ఇన్ని; ద్వి. బ. ఇన్నిటినిన్; తృ. బ. ఇన్నిటన్, ఇన్నిటిచేత (చే, తోడ, తో); చ. బ. ఇన్నిటికై (కొఱకు); పం. బ. ఇన్నిటన్ = ఇన్నిటివలన (బట్టి, కంటె); ష. బ. ఇన్నిటి (-కి, లో, లోపల); స. బ. ఇన్నిటన్, ఇన్నిటియందు, విశేషణముగ: ఇన్నాళ్లు (భార. కర్ణ. I. 53; శాం. III. 66; భీ. I. 64; హరి. పూ. III. 187); ఇన్నేల = ఇన్ని+ఏల (భాగ. X. II. 730).

3. కియ ద్వ్యవ దర్థకము: ఎన్ని: ఔపవిభక్తికము; నిత్యైకవచనరూపమును నిత్య బహువచనార్థమును గలది. ప్ర. బ. ఎన్ని; ఎన్నాళ్లు (భార. ఆశ్ర. II. 15); ద్వి. బ. ఎన్నిటినిన్; తృ. బ. ఎన్నిటన్, ఎన్నిటిచేత (చే, తోడ, తో); చ. బ. ఎన్నిటికై (కొఱకు); పం. బ. ఎన్నిటన్, ఎన్నిటివలన (బట్టి, కంటె); ష. బ. ఎన్నిటి (కి, లో, లోపల); స. బ. ఎన్నిటన్, ఎన్నిటి యందు. - 'వానికెన్ తలలు గలవు' అని శ. ర. కారుడువ్రాసెను, కాని యది గ్రంథస్థప్రయోగమగునో కాదో తెలియదు - ఎన్నియెన్ని = ఎన్నో, చాలా (ప్రభా. III. 12).

4. కతిపయార్థకము: కొన్ని: ఔపవిభక్తికము, నిత్యైకవచనరూపమును నిత్యబహువచనార్థమును గలది. ప్ర. బ. కొన్ని; ద్వి. బ. కొన్నిటిన్ (యయా II); కొన్నిటినిన్; కొన్నిన్ (కొన్ని నడిగితి-భాగ. II. 261); తృ. బ. కొన్నిటన్, కొన్నిటిచేత (చే, తోడ, తో); చ. బ. కొన్నిటికై (కొఱకు);

బ. కొన్నిటన్; కొన్నిటివలన (బట్టి, కంటె); ష. బ. కొన్నిటి (-కి -లో, -లోపల); స. బ. కొన్నిటన్, కొన్నిటియందు.

ప్రయోగములు: కొన్నిటి (భార. భీ. II. 211). 'అన్ని, ఇన్ని, ఎన్ని, కొన్ని' అనువానికి 'అని, ఇని, ఎని, కొని' అనునవి రూపాంతరములని కొందఱు అందులు. కాని యట్టిరూపములు కృతకములు; 'పురాణంబు, లనియును నొక విద్య' అని భార. శాం. III. 119 లోని ప్రయోగమును శ. ర. కారుఁ డిచ్చె ను గాని 'పురాణంబులన్నియు నొకవిద్య' యన్నను సరిపోవును.

5. బహ్వర్థకములు: i. పెక్కు: ఔపవిభక్తికము, నిత్యైకవచనరూపమును నిత్య బహువచనార్థమును గలది. దీనికి బహువచనమున లు వర్ణము గూడఁ జేరును; కాని, యట్లుచేరిన రూపములవై విభక్తిప్రత్యయములు చేరవు; ప్ర. బ. పెక్కు, పెక్కులు; ద్వి. బ. పెక్కిటినిన్; తృ. బ. పెక్కిటన్, పెక్కిటిచేత (చే, తోడ, తో); చ. బ. పెక్కిటికై (కొఱకు); పం. బ. పెక్కిటన్, పెక్కిటివలన (బట్టి, కంటె); ష. బ. పెక్కిటి (కి, లో, లోపల); స. బ. పెక్కిటన్, పెక్కిటియందు; - పెక్కులను, పెక్కులతో, మొదలగు రూపములులేవు.

ప్రయోగములు: మాటలు పెక్కాడితివి (భార. విరా. V. 89); రూపములు పెక్కు (భార. సా. I. 104); నారాచంబులు పెక్కులు (భార. క. I. 165); పెక్కులెడలు (భార. భీ. III. 177); పెక్కులు వల్కఁగాదు (భార. ఆర. VI. 156) పెక్కుఁగాలము (విష్ణు పు. III. 14); పెక్కు భంగి విలపించె (భాస్క. యు. 1386).

ii. పలు: దీనికి విశేషణముగ మాత్రము వాడుక గలదు; అప్పు డది విశేష్యమునకుఁ బూర్వమందే ప్రయోగింపఁబడును: పలుపోకలఁబోవుచు (భార. విరా. II. 150); పలుగడలన్ (భార. శల్య. II. 29); పలుపువ్వులు (భార. విరా. I. 320).

iii. వెల్లు: దీనికి బహువచనరూపములేదు. దీనిని విశేషణముగ విశేష్యమునకుఁ బూర్వము ప్రయోగింపరు. పేదవారికిఁ బ్రజవెల్లుపైడము; దుర్దశలవెల్లు (భార. విరా. I. 51); వెల్లుగ భోగింపక (భార. విరా. I. 140); గడ్డికవణములును బెల్లుగా నొడఁగూర్చి (భార. ఉ. I. 93); జననాథులవైఁ బెల్లెసిన (భార. భీ. III. 13); అస్తవృష్టి వెల్లుగురిసె (భార. దో. I. 165); తాఁచువెల్లు (భార. దో. III. 152); పెల్లెసినన్ = శరములవెల్లు (ఇట్లే తిక్కన సాధారణముగా 'వెల్లు' నుపయోగించును (భార. దో. V. 129, 150); వెల్లువుట్టుదురు వ్రజలు (భార. శాం. I. 216); - 'వెల్లు' నవ్యయముగఁ గూడ నుపయోగింపవచ్చును: రెండుసైన్యములు నాహవకేళికి నుత్సహించి

పెల్లొప్పె (భార. భీ. I. 146) - 'పెల్లు'కు మహన్తహతీవాచకరూపములు లేవు. మహన్తహతీబహువచనరూపముగ 'పెల్లు' నే యుపయోగింపవచ్చును: మనుష్యులపెల్లు, స్త్రీలపెల్లు, ప్రజలుపెల్లు, మొదలయినవి.

iv. ఎల్లు: ఇది ద్రుతాంతమగు నవ్యయమని కొందఱందురుగాని యట్లుకాదని తోచుచున్నది. 'ఎల్లన్' అనునప్పుడు 'న్' అనునది సముచ్చయ చిహ్నముగాని కేవలద్రుతముకాదు. 'ఎల్లయుఁ గలయంగని (నిర్వ. IV. 28)' అనుప్రయోగమువలన నీ విషయము బోధపడఁగలదు. తక్కిన సర్వ నామములవలె దీనినిగూడ విశేష్యములకుఁ బూర్వమందు వాడవచ్చును; దీని నేకబహువచనములందున్న విశేష్యములరెంటికిని పూర్వమున నుపయోగింపవచ్చును: దీనిపై వచ్చు పరుషములకు గ న డ ద వా దేశముఁ జేయకుండఁ దిక్కన ప్రయోగించినాఁడు. ఇది యట్టియెడల విశేషణమగును గావున గ న డ ద వా దేశము రాకుండుటయే సరి. ఎల్లపనియు (నిర్వ. IX. 45, - 'ల్ల' యతి స్థానము, 'ప' ప్రాసస్థానము); ఎల్లకృత్యము (నిర్వ. IX. 48); ఎల్లచోటు నరసి (భార. అను. III. 101); ఎల్లభంగిన్ (భార. విరా. III. 120; అశ్వ. III. 181; శాంతి. V. 279); ఎల్లవెంటకును గొఱంతలేక (భార. ఉ. II. 77); ఎల్లవెంటలన్ (భార. ఆర. V. 307); ఎల్లకలుషము (కళా. I. 129); - 'ఎల్లన్ శిష్యులఁ గొంచు వత్తున్' అని శ్రీనాథుఁడు 'ఎల్ల' విశేష్యమునకుఁ బూర్వమందున్నపుడును ద్రుతాంతముగఁ బ్రయోగించినాఁడు; కన్నడమున నిట్లే 'ఎల్లవరు, ఎల్లాయవరు' అని ప్రయోగింపవచ్చును.

విశేష్యమునకుఁ బరమందు 'ఎల్ల' ను బ్రయోగించినప్పుడు ద్రుత చిహ్నమగు 'న్, ఉన్' లను జేర్చియే యుపయోగింతురు: రాజ్యమెల్లను దారై = రాజ్యమందంతటను (ఇచట 'ఎల్లన్' అనునది సప్తమీరూపమువలెఁ గాన్పించుచున్నది); చోటికినెల్లను (శకుం. పరి. II. పు. 31); నీపలుకెల్ల (కళా. III. 96); నవ్వె సభయెల్లన్ (కళా. III. 133); భవద్బలంబు పయి నెల్లను (భార. క. III. 144); రక్కసులకెల్లఁ జాటెవినఁగ (భార. ఉ. III. 101); ఆపదలకెల్లను నోర్చెద (భార. విరా. II. 228).

'నకల' శబ్దముతోఁ గూడియున్న విశేష్యముపై మరల 'ఎల్లను' కపు లుపయోగించిరి. నకలజీవులకెల్ల (భాగవ. V. I. 19).—

వ్యవహారమునందును శాసనములందును 'ఎల్ల' కు ద్రుతాంతమగు 'అల్లా' అనునది కాన్పించుచున్నది: వేంచేశేటప్ప డల్లాను (S. I. I. IV. 280).

'ఎల్ల' పై విభక్తిప్రత్యయములు చేరవలసివచ్చినప్పుడు దానికిఁ దచ్చ బ్ధాధిక సర్వనామముల విభక్తిరూపములనుప్రయుక్తములగును. ఎల్లదానను

జెడితిమి = అన్నిటికిని (హరి. పూ. V. 221); ఎల్ల దానను బాగ డ్వడె=అన్నిటి యందును (భార. భీ. I. 27); ఎల్లది (భార. అను. I. 68); ఎల్లవియున్ (భార. ఆర. V. 298); తీర్థములెల్లవియు (భార. అను. IV. 241); ఎల్ల వాఁడుం దన వారిందోడ్కొని=ప్రతియొక్కడున్ను (భార. విరా. III. 126); ఎల్ల వాఁడున్=ప్రతివాడున్ను (భార. సా. I. 45); వెరవిట్టి తెఱఁగని వెంగలితనమని యెల్లవాఁడును దనయెఱిగినట్టి తెఱఁగున నిజకార్యదృష్టిఁ గనుంగొనును; ఎల్లవారి కధికులు = అందఱకంటె (భార. అను. V. 317);—‘ఎల్ల యందు’ అనిఎల్ల’ పై అందు’ అను సప్తమివిభక్తి ప్రత్యయమును జేరును.

‘ఎల్ల’ను మహన్నహతీ సామాన్య వాచకపదముగ వాడవచ్చును: కృపుఁడు రాజనుతుఁ డన తేరిపై నిడి తొలంగఁ దెచ్చె నెల్లఁజూడ (భార. భీ. II. 322); ఎల్లఁజూడ సిడము విల్లు నశ్వంబుల సూతుఁ దునిమి నన్ను నాతఁ డలపు నెఱయ గలిచె (భార. కర్ణ. III. 110); మున్ను పలికినాడ ... ఉద్యోగవేశయందు నెల్ల వినుచునుండ = అందఱును (భార. శల్య. I. 96); వీఁ డెల్ల బోఁటిబాలుఁడు గాఁడు (హరి. పూ. V. 149); ఇట్లే, ఎల్లవినఁగ = ఎల్లరువినఁగ ; మొద. — అన్నిటికంటె నధికమను ‘తమ’ అను నర్థమున నెల్లను వాడుదురు. మొదవు లలోనెల్లఁ గపిలమొదవు వరిష్ఠంబు (భార. అను. III. 19).

మహన్నహతీ సామాన్యరూపములు.

బహువచనము.

1. సర్వతాప దర్శకము: అందఱు, అందఱన్, అందఱచే (చేత, తోడ, తో), అందఱకై (కొఱకు), అందఱవలన (ఁబట్టి, కంటె), అందఱ (కు, లో; లోపల), అందఱయందు; అర్వాచీన రూపములు: అందఱిన్, అందఱిచే, అందఱికిఁజు, అందఱివలన, అందఱికి, అందఱియందు, మొద. అందఱుగల యంగనుంగొని (కాశీ. VI. 233).

అందొఱు: భీమునకునం, దొఱుఁ గీడ్వడఁ దొడఁగి రుద్ధతులు రాజ నుతుల్. (భార. ఆది. V. 164); ‘అందొఱు’ అను రూపము యతి నిమిత్తము కవికల్పించినదై యుండును. ఇందొఱు, ఎందొఱు, కొందొఱు, అను రూపము లకుఁ బ్రయోగములు కానరావు.

2. ఇయదర్శకము: ఇందఱు, ఇందఱన్; ఇందఱకు; మొద. ఇందఱిన్, ఇందఱికి, మొదలగున వర్వాచీన రూపములు. మాయిందఱరాక (భార. నిర్వ. II. 5).

3. కియద్యావ దర్శకము: ఎందఱు, ఎందఱన్, ఎందఱకు; మొద. ఎంద ఱిన్, ఎందఱికి, మొదలగున వర్వాచీనములు. ఎందఱో = ఎందఱనో (హరి. పూ. IX. 88).

4. కతిపయార్థకము : కొండఱు (యయా. II.); కొండఱన్, కొండఱకు, మొద. కొండఱన్, కొండఱకి, మొదలగున వర్వాచీనరూపములు. 'కొండఱకి, కొండఱన్' (భాగ. I. 233; పరిష్కర్తలు దీనిని సవరింపలేదు; I. 20 లో సవరించినారు).

5. బహ్వర్థకములు : వెక్కండు, వెక్కండ్రన్, వెక్కండ్రకు, మొద. వెక్కండు (భార. విరా. III. 164; భీ. III. 47; దో. II. 41; దో. III. 225; శాం. VI. 200; అను. V. 107) వెక్కండ్రతోడ (భార. కర్ణ. III. 171); వెక్కండ్రయందు (మను. VI. 69).

'వెక్కండురు' అను రూపము ముద్రిత ప్రతులయందున్నది. తొలుత నది 'వెక్కండురు' అనియే యుండియుండును: (భార. ద్రో. II. 206; కర్ణ. I. 37; ఆది. VIII. 25).

'వెక్కురు' అనురూపము నవీనము: నీలాసుం. II.

ii. 'పలువురు, పల్వురు' ప్రాచీనరూపములు; 'పలుగురు' అర్వాచీన రూపము; పలువుండ్రు; పలుగుండ్రు, అనురూపములు శ. ర. లో నున్నవి గాని ప్రయోగములు గానరావు. 'పలుమంది' అని ఉ. రా. పు. 34 లో నున్నది.

iii. 'ఎల్ల' అనుదానిని మహాస్థావర్థకముగ వాడవచ్చును. మే మెల్ల, మీరెల్ల, వారెల్ల, మొద. 'ఎల్లరు' అనురూపమును గలదు. 'ఎల్ల వారు' అనునది 'ఎల్లవాడు' కు బహువచన రూపముకాని రెంటికి నర్థభేదము గలదు. 'ఎల్లవాడు' = అందఱులో ప్రతియొక్కడు; ఎల్లవారు = అందఱు.

అన్ని, ఇన్ని, ఎన్ని, కొన్ని, అనువానివలెనే అంత, ఇంత, ఎంత, కొంత; అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు మొదలగువానినిగూడ సర్వనామములుగఁ బరిగణింప వలసియుండును. దానిపై విభక్తిప్రత్యయములు చేరునుగదా. కాని, వాని యర్థముగల సంస్కృతపదములను సంస్కృత వైయాకరణ లవ్యయములుగఁ బరిగణించి యుండుటచేత, దెనుఁగు వైయాకరణులను వాని నవ్యయములుగఁ బరిగణించిరి. వీనినిగూర్చి యవ్యయ ప్రకరణమున ముచ్చటింపఁబడును.

ప్రథమపురుష సర్వనామములు.

ఆ, ఈ, అను నిర్దేశార్థక విశేషణములును 'ఏ' అను కిమిశక విశేషణమును ద్రావిడ భాషలయందు ప్రథమపురుష సర్వనామములకు మూలములని వైయాకరణులు చెప్పుదురు. కాని, యింతకుముందు తెలిపినరీతిగా అద్, ఇద్, ఎద్, అవ్, ఇవ్, ఎవ్, అనునవే వానికిమూలము అని యనుకొనవలెను. వానినుండి యాయాసర్వనామము లెట్లేర్పడినదియు నింతకు ముందు తెలుపఁబడియున్నది. ఈ క్రింద వాని వివిధరూపములును, విశేష రూపములకు బ్రయోగములును జూపఁబడుచున్నవి.

మహద్వాచకములు - ప్రథమైకవచనము.

1. తదర్థకము: (అ) వాడు. ఇది క్రియాపదములందు 'ఆడు' గా మాతీనది. చెప్పినాడు, చేసినాడు; మొద. పామరజన వ్యవహారమున 'ఆడు' అనియే 'వాడు' కు మాటగ వినబడుచున్నది. ఇట్లే, రజ్జులాడు (భార. ఆర. VI. 63); ముద్దులాడు (భార. ద్రో. II. 239) మొదలగు వాని యందును 'ఆడు' ఉన్నది. వీని సామ్యమును బట్టి మంగలాడు, చాకలాడు, మొదలగు నవియు సాధువు లగుచున్నవి.

(ఆ) ఆతడు, అతడు: ఇది నేడు కొంచెము గౌరవము తెలుపునప్పుడు వాడబడుచున్నది. 'వాడు' నీచత్వ మిత్రత్వములందు వాడబడుచున్నది. పూర్వకాలములం దిట్టి భేదము గాన్పింపదు. 'ఆతడు' ను 'ఆ+తా+వాడు' అనువాని కూడికకు సంక్షేపరూపమని చెప్పవచ్చును. 'ఆతడు' లోని తొలి 'ఆ' త్వమునకు ప్రాస్వముకలిగి 'అతడు' ఏర్పడినది. అతడు ... అతిరథులకెల్లఁ దల (భార. ఉ. IV. 268); కట్టుము పట్టుమతనిన్ (భార. ద్రో. I. 62); అచ్చోటి కతనిం జాలించి (భా. ద్రో. IV. 46); ఆతనిదాల్పు నాభిదలితాబ్జ మునం దుదియించె (S. I. I. VI. 626); అతనికి నెట్టియెడల దురిత మేల పొందు (భార. ఆర. VI. 382); నీవతనికిఁ గాన్పుము (భార. ఉ. I. 270); ఆత నికిఁ బడవలసెనకట (భార. భీ. I. 59); అతనికి మెచ్చి (హరి. పూ. IV. 19).

(ఇ) 'ఆతగాడు' అనియు రూపము గలదు. దీనితొలి యాత్వము ప్రాస్వమయి 'అతగాడు' అగును. ఇంచుమించుగ 'ఆయన' అను నర్థమందే యీ రూపములను వాడుదురు.

(ఈ) ఆయన = ఆ+అన (భాగ. X. ii. 1005); ఆ, యన యజుత (హరి. ఉ. I. 68- 'య' యతిస్థానము, 'న' ప్రాసస్థానము); ఆ, యన (యతి ప్రాసస్థానములు) — (భా. ఆర. IV. 384; ఉ. III. 48; భీ. II. 261; కల్య. II. II. 357; హరి. పూ. V. 75); ఆయనన్ (భార. ఆర. V. 10); ఆయనకు (హరి. పూ. VII. 191).

ii. మహానన్దహతీవాచకము: — ప్రథమా బహువచనము: (అ) వారు: నేటి వ్యవహారమున 'వారు' కేవల గౌరవార్థమందే వాడబడుచున్నది. దీని నేకవచనమునను గౌరవార్థమున వాడవచ్చును. పూర్వకావ్యములం దిట్టి భేదములేదు. నేడు కేవల బహువచనమున 'వాండ్లు, వాళ్లు' అనునవి వాడబడుచున్నవి. పామరజన వ్యవహారమున 'అళ్లు' అనియుఁ గలదు. జాతివాచక పదమువై జేరునప్పు డది పామరజన వ్యవహారమున 'ఓళ్లు' కూడ నగును: నాగర్థకవ్యవహారము: కోమటివాండ్లు, (-వాళ్లు); కోమటాళ్లు; పామరజనవ్యవ

హారమునః కోమటోట్లు. పామరజనులు 'వారు' కు 'ఆరు' అనియు నందురు. క్రియాపదములందు 'వారు' గ్రంథములందును 'ఆరు' అయినది: చెప్పినారు, చేసినారు, మొద.

(ఆ) వారలు: ఇది కేవలము గ్రాంథికరూపము. మగవారలు (భాగ. I. 160); వారలెవ్వరో వినుటకు (భార. అశ్వ. II. 221); ఏను వారలఁ దీర్తున్ (భార. దో. V. 121); చెప్పెద మనవారల వారివారి మానములు (భార. ఉ. IV. 219); వారలందఱు... తనతన తెఱఁగుమెఱయ (భార. భీ. I. 100);

(ఇ) వాండ్లు: ఇదియుఁ గేవల గ్రాంథికరూపమే. కవిత్వయమువారు దీనిని వాడలేదు; ఇది మాండలికరూపమై యుండును. (భాగ. X. i. 1526); వాండు + రు = వాండ్లు; 'వాండ్లు' పై మరల బహువచన 'రు' వర్ణము చేరునందురు; వెలివాండ్లుర పల్లియ (భార. శాం. III. 284); 'వాండుర' యగునేమో. వాండు, వారు, లితర పదములకుఁ బరములయి సాధారణముగ మధ్యమపదలోపి సమాసము లగును: విపులభద్రమూర్తివాండు = కలవాండు (భాగ. I. 16); ఎగుభుజంబులవాండు (విజయ.) = ఎగుభుజములు కలవాండు, నుతువాండు = నుతుండుగాఁ గలవాండు (భా. ఉ. III. 25); వంటవాండు = వంటచేయువాండు.

(ఈ) వాండ్లు: ఇది నేటి రామలసీమయందును, మైసూరులోని బెంగుళూరు, కోలూరు జిల్లాలయందును సర్వసాధారణముగ నున్నది; గ్రంథములలోనికిఁగూడ నెక్కినది: 'వాండ్లున్ వీండ్లు ననున్ బడంతి యనుచున్ వాక్రువ్వఁగా వించుఁ దా విండ్లంబుల్ శిశుపాలుఁ డందుకొని' (రాధామా. III. పు. 49); అర్థివాండ్లు (నరసిం. శత. పు. 4) మొద.

'వాండ్లు' అను బహువచనరూపమునకుఁ బూర్వవ్యాకరణములం దను శాసన మున్నది. 'నిత్య జ శ్చసోర్లుతా తస్తాత్' (ఆంధ్రకాముది. సూ. 285); 'వాండ్లుర్ బహువచనేఽపి వా స్త్రియాం చ' అడవాండ్లు, విధవ వాండ్లు; 'పుం వాచకపదానా మపి బహువచనే వాండ్లుర్ నిత్యం స్యాత్'; మగవాండ్లు (ఆంధ్రకా. సూ. 286). ఇట్లే కాండ్లు (మత్తుగాండ్లు), మొదలగువానిని సర్వాచీనగ్రంథములందు ప్రయోగములు గలవు.

వాండు + లు = వాండ్లు; లేదా, వాండు + రు = వాండ్లు (ర=ల)= వాండ్లు. అర్వాచీనభాషలో డుమంతములగు నాచ్చిక మహద్వాచకపదముల తుది డుజ్ఞునకు బహువచన రు, లు, వర్ణములు పరములగునపు డొకచో లోపము రాకుండెను. ఉదా. గండండ్లు, మిండండ్లు, విలుకాండ్లు, వేటకాండ్లు, వేడకకాండ్లు, జేండ్లు, మొద. ఇందు డువర్ణకమునకుఁ బూర్వ

మందలి యర్థానుస్వారమునకు బహువచనమునఁ బూర్ణానుస్వారము కలుగు చుండెను. వాండ్లు, కాండ్లు, కూడ నిట్టి బహువచనరూపములే.

(ఉ) వాళ్లు: ఇది 'వాఁడు' అనుపదము నిరనుస్వారమయినతరువాత వాడు + లు = వాడ్లు; డ = శ; వాళ్లు, అనురీతి నేర్పడియుండును. లేదా, వాండ్లు (డ = శ) = వాండ్లు (అనుస్వారలోపము) = వాళ్లు, అని యైనను గావచ్చును—లేదా, వారలు = వార్లు = వాళ్లు; లోకములో 'వాళ్లు' అను రూపము సర్వత్ర వినఁబడుచున్నది. పూర్వకాలపు గద్యవాఙ్మయమం దీరూప మున్నది. నేటి పద్యగద్యరచయితలలో వ్యవహారమున 'వారు,' 'వాళ్లు' అను వానికి స్పష్టమగు సర్థభేదముకలదు; కావున, రెండును సపరిత్యాజ్యములు: మంగలవాళ్లు, చాకలవాళ్లు, బండ్లవాళ్లు, అనవలెనుగాని, హేళనచేయునప్పుడు తప్ప 'మంగలవారు, చాకలవారు, బండ్లవారు' అని యనరు—'గొల్లవాడు' (భాగ. VIII. 206) అని పోతన శౌరవార్థమందే వాడినాడు. గ్రాంథిక వాదులుకూడ దానిని వాడియున్నారు. లంబాడీవాళ్లు (విజ్ఞానసర్వస్వము. కే. వి. లక్ష్మణరావు); మీవాళ్లు, ఆడవాళ్లు (వీరేశలింగము: సత్యవతీచరిత్ర; వాళ్లతల్లి (చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహము: సుధాశరచ్చంద్రము); మొద.

పై వాని కితరవిభక్తులందు రూపములు.

(1) పిన్నవాడు = పిన్నవయస్సు గలవాడు (భార. దో. II. 11; అశ్వ. III. 190); పిన్నవారు (భార. అను. IV. 135); సూనివాడు = సూని యైన వీఁడు గలవాడు (భార. అను. V. 104); పనులవాడు = పనులను కాంచువాడు (భార. శాం. V. 279); కలవాడు = ధనముగలవాడు (భార. శాం. V. 278); తోటవాడు = తోటను వెంచువాడు (భార. శాం. II. 300); కానివాడు = అడ్డగింప శక్యముకానివాడు; (భార. దో. III. 168); చాలువాడు = పనిచేయఁజాలువాడు (భార. ఉ. IV. 143); వంటలమేర వాడు = వంటలుమేరగా (పనిగాఁ) గలవాడు (భార. విరా. I. 226); సడి సన్నవాడు = లోకమున పేరెక్కినవాడు (భార. విరా. III. 152); సార్వ భౌమపదవికి దగియెడు భంగివాడు (భార. విరా. I. 186); పౌరుషము వాడు = పౌరుషము కలవాడు (రామాభ్యు. I. 63); అల్లువానికి = ప్రియుఁ డయినవానికి (రామాభ్యు. IV. 14); ఏలినవానిన్ = తన్ను, ప్రజలను, భూమిని, ఏలినవానిని (భార. విరా. III. 184); అర్జునునకు సరివింటివానిన్ = అర్జునునివింటికిడగు విల్లుగలవానిని (భార. ఉ. II. 166); మెత్తనిమేనివానిన్ = మేనుగలవానిని (భార. దో. II. 3); మాలవానిన్ = మాలకులమునకుఁ జెందినవానిని (భార. అను. IV. 46); పాటువానికి = పాటు (జాహ్ను)

కులమునకుఁ జెందినవానికి (నీచార్థమున—భార. ఆర. IV. 340); ఏచందంబు వాఁడు = ఏచందముగలవాఁడు = నన్నయ; ఏచందంబునవాఁడు (భాగ. II. 77); సానివారు = సానికులమువారు (S. I. I. IV. 702; 'వారు' అనుట వలన నా కాలమున సానికులము నీచముగఁ జూడఁ బడలేదని తెలిసికొన వచ్చును); కూంత్తువారు = (వెండ్లి) కూతురి ప్రక్కవారు (S. I. I. IV. కోమటివెండ్లిని కూంత్తువారు రూక అచ్చువారు; ఆ కాలమున వెండ్లినుంకము లను దీసికొనుచుండేవారు); అంతవట్టువారిని = అంత సంఖ్యగల జనులను (భార. పా. II. 3); ఇంతవారగుటకు=ఇంతటి బలము గలవారగుటకు (భార. భీ. II. 258); పయివారు = శత్రువులు (భార. భీ. I. 141); ఇంత వెట్టివారును గలరే = వెట్టిపట్టినవారు (భార. ఉ. IV. 377); ఎరవగువారు = వింతవారు (భార. విరా. I. 138); తోలువారు (రథమును దోలువారు) (భార. భీ. III. 235); కానివారు=అనమర్థులు, చేతకానివారు (భార. దో. V. 105); చూ. అయినవారి కాకులలోను, కానివారికి కంచాలలోను (అయినవారు=బంధువు లయినవారు; కానివారు బంధువులు కానివారు); ఎఱుక పడ్డవారు = లోకము నకు బాగుగఁ దెలిసినవారు (భార. స్త్రీ. II. 167). లోకమువారు = లోకము లోని ప్రజలు (భార. ఉ. III. 102); కొలువువారు = కొలువునందున్నవారు (భా. ఉ. III. 255); మగవారు = మగతనముగలవారు; శూరులు (భార. ఉ. I. 247); వేగులవారు=వేగువృత్తిగలవారు (భార. దో. II. 304); ధర్మజుఁ డెఱ్ఱెయి వాఁడొక్కొ (భార. దో. IV. 130).

వార్ దోడ్డై వచ్చిరి; (భార. మహాప్ర. I. 50; గణముకొన ముత్వ లోపము); అట్టి, ఇట్టి, ఎట్టి, అనువానివై వాఁడు, వారు,లు చేరునపుడు పూర్వకావ్యములందు వాని 'వా' లోపించును: అట్టిఁడు, ఇట్టిఁడు, ఎట్టిఁడు; అట్టిరు, ఇట్టిరు (భార. ఆర. IV. 157); ఎట్టిరు.

ఇదమర్థకము.

i. మహద్వాచకము : ప్రథమైకవచనము : (అ) వీఁడు (గ్రంథములు, వ్యవహారము); పామరజన వ్యవహారమున 'ఈఁడు' అనియుఁ గలదు. ఇవి మిత్రత్వ నీచత్వములందు నేఁడుపయోగింపఁ బడుచున్నది. పూర్వ గ్రంథ ములం దిట్టి యర్థనియమము లేదు.

(ఆ) ఇతఁడు, ఈతఁడు : ఇది నేఁడు కొంచెము గౌరవమును దెలుపు నప్పుడు వాడుదురు. పూర్వగ్రంథములందు వాఁడు, ఇ (ఈ) తఁడు ల కర్థభేద ము లేదు. ఈతఁడు = 'ఈ + తాన్ + వాఁడు' అనువాని కూడికకు సంక్షేప రూపము. ఇతఁడు 'ఈతఁడు' లోని తొలి యీత్యమునకు హ్రస్వము కలు గుటవలన నేర్పడినది. ఇతనిఁ గావవలయుటేమి (భార. భీ. I. 77); ఈతఁడే

టిపతి (భార. శాం. I. 361); గొంతికిఁ బ్రాణము ప్రాణ మితఁడు (భార. విరా. V. 328); ఇతనివై నలుగవలదు (భాస్క. యు. 1789).

(ఇ) ఇ (ఈ) తగాడు : దీని నించుమించుగ 'ఈయన' అను నర్థమందే వాడుదురు.

(ఈ) ఈయన = ఈ + అన; ఈ, యన (హరి. ఉ. X. 237; 'య'యతి స్థానమున; 'స' ప్రాసస్థానమున; (భార. భీ. II. 252; కర్ణ. I. 315); ఇయ్యన లక్ష్మి (భార. ఆశ్ర. I. 159).

ii. మహన్నహతీసామాన్య వాచకము :—ప్రథమాబహువచనము : వీరు (గ్రాంథికము; వ్యావహారికము); వీరలు (కేవల గ్రాంథికము); వీండ్లు (కేవల గ్రాంథికము); వీండ్లు (గ్రాంథికము, వ్యావహారికము) (రాధామా. III. 49; వీళ్లు (వ్యావహారికము); ఈళ్లు (పామరజన వ్యవహారికమున); వ్యవహారికమున 'వీరు గౌరవార్థకము; 'వీళ్లు' సీచత్వమిత్రత్వ బోధకము. వీండ్లు = వీంట్లు = వీళ్లు; లేదా, వీఁడు + లు = వీడ్లు = వీళ్లు; లేదా, వీరలు = వీర్లు = వీళ్లు.

యత్కిమర్థకము.

i. మహద్వాచకము :—ప్రథమైకవచనము: ఎవఁడు, ఎవ్వఁడు, ఏవాఁడు. ఎవ్వఁడు (విధితో నెవ్వఁడు నేర్చుంగటా - భాస్క. అయో. 113); వేఁడు, ఏఁడు; ఇవి యన్నియు గ్రాంథికములు; వీనిలో ఎవఁడు, ఎవ్వఁడు, వేఁడు, ఏఁడులు వ్యవహారికమునందును గలవు; తక్కిన ఏవాఁడు, ఎవ్వఁడు, లు కేవల గ్రాంథికములు.

వేఁడు: వీరిలో ముఖ్యులెవ్వారు వేఁడు రాముఁ డతని యనుజమ్ముఁడెట్టి వాఁడు (రామాభ్యు. VII); ఓడితిమె యేము రణమునఁ గ్రీడికిఁ గ్రేడించిరాక గెలుపే, యతఁడున్ వేఁడి డాగెనొకో, మాతోడి బవరమిట్లు దాను దొలగఁ జనునే (భా. దోళ. I.)

'ఏఁడు' ప్రథమైకవచనమునఁ బ్రయుక్తమై యున్నదేమో విచార్యము. 'ఏఁడి' అను ప్రయోగము మాత్ర మున్నది: ఏఁడి నా బలుమానికంబుల కొటారు ? (అచ్చ. రా. అర.); వాఁడేఁడు ? 'అను రీతిప్రయోగము గ్రంథములందున్నట్లు కాన్పింపదు.

ii. మహన్నహతీ వాచకము :—ప్రథమా బహువచనము: ఎవరు, ఎవ్వరు, ఏవారు, ఎవ్వారు, ఎవ్వారులు, వేరు, ఏరు; ఇవియన్నియు గ్రాంథికములు. వీనిలో ఎవరు, ఎవ్వరు, మాత్రము వ్యవహారికమునఁ గలవు. ఎవ్వరు నెక్కాలము నిట్లు సేసిరె (భార. విరా. V. 247). ఎవ్వరున్ ధర్మజు పాటిగారు. (భార. విరా. I. 51); అంతవారెందు నెవ్వరులేరు. (భార. ఉ. IV. 258);

ఎవ్వరికాచరితంబు (నిర్వ. I. 32); ఎవ్వరిదెనకున్ (భార. భీ. I. 197); నను ముట్ట నెవ్వరికి వచ్చు (భార. విరా. II. 104); ఈ మేర యెవ్వరు అతిక్రమించినాను (S. I. I. IV. 276). పామరజన వ్యవహారమున మాత్రము 'యారు' అను రూపము గలదు; కన్నడమున 'యారు' గాంధికము; అగ్రజాతులవారి వ్యవహారమునను గలదు. చిన్నయసూరి 'ఎవ్వండ్లు, ఎవ్వండ్లు, అను రూపములను గూడ నిచ్చినాడు. ఇవి గ్రంథములందు గానరావు; వ్యవహారమున లేవు.

వేరు: వేరీ ... వీరుల్ (హరవి. III. 145); ఈ ట్టోణి నిన్నుఁబోలు సత్కవులు వేరీ నేటికాలంబునన్ (కాశీ. I).

ఎవ్వరు: (శాసనములు) ఎవ్వరు చెల్ల నీకుంన్నను (S. I. I. VI. 149); ఈమేర యెవ్వరు అతిక్రమించినాను (S. I. I. IV. 276); ఎవ్వరు తప్పినాను (S. I. I. IV. 710); ఎవ్వరడ్డపడ్డాను (S. I. I. IV. 935); కాకుండా నెవ్వరు (S. I. I. V. 192); దీని నెవ్వరేని విలంబము సేసినవారు గోబ్రాహ్మణవధ సేసినవారు (S. I. I. V. 162); ఎవ్వరికై నఁజేరఁ జొర నెన్నడురాని (హరి. పూ. VII. 89).

వ్యవహారమునందు యెవ్వరు అను రూపమును గలదు. ఇది శాసనము లందును నున్నది. యెవ్వరు తప్పించుకొన్నాను (S. I. I. IV. 803); యెవ్వరు తప్పినాను (S. I. I. IV. 981).

పామరజన వ్యవహారమున 'ఓరు' అనునది 'ఎవరు' కుఁ బర్యాయపదముగ నున్నది. దీనిని పోతన వాడినాడు: ఓరేడ్వకుండు = ఒకఁడును, ఎవ్వరును (భాగవ. VI. 523).

'ఎవరు' అనునది యేకవచన బోధకముగ గౌరవార్థకము గాకున్నను బ్రయోగింపఁబడును.

ఈమె యెవరు? వాఁడెవరు? నే నెవరు? నీ వెవరు? - 'నీ వెవ్వ రేమిపనికై యేవలనికీఁ బోవుచునికీ యిది నావుడు (భార. విరా. I. 297); నీ వెవ్వరు = ఎవ్వతెవు (భార. విరా. I. 287); నీ వెవ్వరవు (భార. ఉ. I. 171).

'ఎవ్వఁడు' యదర్థక మనుటకు: కలలోనవచ్చి యెవ్వండు నిన్నుఁ గలసె నతండు నీకుం బలియయ్యెడం బొమ్ము (హరి. ఉ. VII. 77) — 'ఎవఁడు' వై సముచ్చయార్థకమగు 'ఉన్' చేరి 'ఒక్కఁడున్ను' అను నర్థము నిచ్చును; విల్లెత్త లేఁడెవ్వఁడు (భార. భీ. III. 401).

ఈ క్రింద వైవానికి ద్వివీర్యాది విభక్తులందు గలుగు రూపములును నందసాధారణ రూపములకుఁ బ్రయోగములను బొందుపఱుపఁ బడినవి. విభక్తి

ప్రత్యయములలో తృతీయమందు చే, తోడ; సప్తమియందు 'అందు' అను నవి కేవల గ్రాంథికములు; తక్కినవి వ్యవహారమునందును వచ్చును.

ద్వితీయావిభక్తి.

వాడు : ఏక. వానిని (వాడిని, వాణ్ణి - వ్య.); బహు. వారిని, వారలను (గ్ర.); వాండ్రను (గ్ర.); వాండ్రను, వాళ్లను (వ్య.); ఆళ్లని (ప్రామర జనవ్య.) అ (ఆ) తనిని (అతడిని, అతణ్ణి - వ్య.); అతగానిని, (ణ్ణి); ఆయనను.

వీడు : ఏక. వీనిని (వీడిని, వీణ్ణి - వ్య.); బహు. వీరిని; వీరలను (గ్ర.); వీండ్రను (గ్ర.); వీండ్రను (గ్ర. వ్య.); వీళ్లను, -ని (వ్య.); ఈళ్లని (ప్రామర జన వ్య.); ఇ (ఈ) తనిని, ఇ (ఈ) తడిని, ఇ (ఈ) తణ్ణి-వ్య.); ఇతగానిని(ణ్ణి); ఈయనను.

ఎవడు : ఏక. ఎవనిని (ఎవడిని, ఎవణ్ణి, వ్య.); ఎవ్వనిని (ఎవ్వడిని, ఎవ్వణ్ణి, వ్య.); ఏవానిని (గ్ర.); ఎవ్వనిని (గ్ర.); వేనిని (గ్ర.); ఏనిని (గ్ర.); బహు. ఎవరిని, ఎవ్వరిని; ఏవారిని (గ్ర.); ఏవారలను (గ్ర.); ఎవ్వారిని (గ్ర.); ఎవ్వారలను (గ్ర.); వేరిని (గ్ర.); ఏరిని (గ్ర.); ఓరిని (ప్రామరజన వ్య.); -ఎ (ఏ) తనిని (ఎతణ్ణి - వ్య.); ఏయనను.

తృతీయా విభక్తి.

వాడు : ఏక. వాని (అతని, అతగాని, ఆయన); చేత, మొద. (వాడి చేత-వ్య.); బహు. వారిచేత, మొద; వారలచేత, (గ్ర.); వాండ్రచేత (గ్ర.) వాండ్రచేత; వాళ్లచేత, మొద.

వీడు : ఏక. వీనిచేత, మొద. బహు. వీరిచేత, మొద.

ఎవడు : ఏక. ఎవనిచేత, మొద. బహు. ఎవరిచేత మొద. ఇట్లే తక్కిన విభక్తులందును నాయా రూపములను దెలిసికొనవలెను.

అనువాద్యాచకము - ప్రథమావిభక్తి.

i. తదర్థకము : ఏక. అది, అద్ది, ఆయది, అయ్యది; బహు. అన్ని, అవి, ఆయవి, అయ్యవి. - వీనిలో అది, అవి, మాత్రము వ్యావహారికములు గూడ నగును; తక్కినవి కేవల గ్రాంథికములు.

ii. ఇదమదర్థకము : ఏక. ఇది, ఇద్ది, ఈయది, ఇయ్యది; బహు. ఇవి, ఇన్ని, ఈయవి, ఇయ్యవి. - వీనిలో ఇది, ఇవి, మాత్రము వ్యవహారమున గూడ నున్నవి; తక్కినవి కేవల గ్రాంథికములు.

iii. యత్కిమర్థకము : ఏక. ఎది, ఏది, ఎద్ది, ఏయది, ఎయ్యది; ఇట్టి ఘహిమకుఁ గతమెయ్యది (భార. ఆర. IV. 189);- బహు. ఎవి, ఏవి, ఎన్ని,

ఏయవి, ఎయ్యవి;- వీనిలో 'ఏది, ఏవి' మాత్రము వ్యవహారమునందును గలవు; తక్కినవి కేవల గ్రాంథికములు.

ద్వితీయాది విభక్తులు.

తదర్థకము: ఏక. దాని, ఆదాని, అద్దాని (గ్ర.);- బహు. వాని (గ్ర.); ఆవాని (P), అవ్వాని (P); వాటి (గ్ర. వ్య.)- 'వాటి' అని సబిందుకముగా వ్రాత ప్రతులలో; గాన్పించుచున్నది; 'వాని' వై 'టి' వర్ణముచేరి 'వానిటి = వాన్ టి = వాటి' అని యేర్పడినందున 'వాటి' సబిందుకముని నిర్ణయింప వచ్చును. కాని, తమిళమున పృ. అవెయ్. ద్వి. అవజ్జె, (ఉచ్చారణము: అవజ్జె) నుండి నిర్బిందుకముగు 'వాటి' కూడ నేర్పడియుండును. అనంతపురమున 'అవిటి = వాటి' అనురూపము సర్వసాధారణముగ నున్నది. 'వాటి' అనుటకు బ్రయోగములు: 'నల, గగ, భ, జ, స, గణంబు లేనునెకాని, కందంబునకు నొండు గణము సొరదు, వీటిలోపల నొక మూటిచే వడిలేని హీనపాదము ముందు గానఁబడును' (అప్పక. IV. 270); 'క్షితి మహారాష్ట్రభాషచే జెప్పఁబడెడు భీకరోక్తులు బిరుదులై వెక్కుదనరు, వాటి బిరుదాపళి యొనర్పవలయునండు బుధులు సంబుద్ధి పదములు పొసఁగఁ గూర్చి (అప్పక. IV. 359); వాటి (ప్రభులిం. పు. 156); వాటిచే (చెన్న. బ. పు. 29, 158); వాటికి (దశావ. పు. 21); వాటిన్ (దశావ. పు. 267); గ్రంథముద్రణమునందు పరిష్కర్తలు 'వాటి, వీటి, వేటి, అనువానిని 'వాని, వీని, వేని' అని దిద్దివేయుటచేతను, అట్లు దిద్ద సాధ్యము కానప్పు డా పదములకు మాఱుగ వేఱుపదములనే చేర్చిరి కావునను నే డా రూపములు ముద్రితప్రతులం దెక్కువగఁ గానరావు; కాని, వ్రాత ప్రతులలో నవి చాల నెక్కువగనే కాన్పించును. మహద్వాచక వచనములగు 'వాని, వీని, వేని' అనువానికిని, మహతీత రామహద్వాచక బహువచనములగు 'వాని, వీని, వేని' అనువానికిని భేదము గల్పించుటకు 'వాటి, వీటి, వేటి' అను నవి భాషయం దత్యంతావశ్యకములు.

తక్కిన ప్రథమేతర విభక్తులందు వై షష్ఠీ రూపములపై నాయావిభక్తి ప్రత్యయములు చేరును.

ii. ఇదమర్థకము: ష. ఏక. దీని, ఈదాని (గ్ర.); ఇద్దాని (గ్ర.);- బహు. వీని (గ్ర.); ఈవాని (P); ఇవ్వాని (P); వీటి, వీటి (గ్ర. వ్య.)- వీటి సాటినిమేటి యీబోటి బోటి (ఉషా. క. III. 52).

iii. యత్కిమర్థకము: ష. ఏక. దేని; ఏదాని (గ్ర.); ఎద్దాని (గ్ర.);- బహు. వేని (గ్ర.); ఏవాని (గ్ర.); ఎవ్వాని (గ్ర.);- వేటి (వ్య. గ్రP).

తృతీయా, పంచమీ సప్తములయందు గ్రంథములలో ఏక. దానన్, దీనన్, దేనన్; ఆదానన్ (P), అద్దానన్;- ఈదానన్ (P), ఇద్దానన్; ఏదానన్ (P), ఎద్దానన్; బహు. వానన్, వీనన్, వేనన్; ఆవానన్ (P), అవ్వానన్; ఈవానన్ (P), ఇవ్వానన్ (P); ఏవానన్, ఎవ్వానన్-అను రూపములు గాన్పించుచున్నవి. వానన్ (భార. శాం. I. 71. V. 232; అను. II. 395; IV. 135; V. 217); వీనరెంటునన్ (భార. ఆర. VI. 123); వీనను (భార. శాం. II. 234); మొద. దాన విచిత్రాతనురాగ ప్రాధివచ్చి తనుఁ బైకొనఁగన్ (రాఘ. పాం; II.); ఆతపంబు దూఱదు దీనన్ (భార. ఆర. II.); కాననము గిరులు నదులును నానాతీర్థములు భూజనంబులకెల్లన్ భూనుత సాధారణములు వానను ధర్మములు సేయవచ్చునిజేచ్చన్ (భార. అను. II.); కలవు ... ఘనమాయ లభివనాకు, వానఁ దగులకపోరాదు వనజభవునకై న (లక్ష్మీ. IV.); భ్యానంబిద్రియ వృత్తులుమానించు టహింస గురుసమర్పనవిధి నిత్యానుష్ఠానము దపమును, వీనం బరసేవ్యమెద్ది (భార. అను. IV.); తీగ్గుణంబులును బ్రవర్తించు వీన జనితంబులగుఁ బ్రీతిసంతాపమోహాదులు (భార. అను. V.); దీనసంశయంబువలదు (భార. అను. V. 156); దీన సీవు గన్నది గలదే (భార. ఉ. IV. 237); వీనన్ (భార. ఆర. VI. 123; అను III. 263; IV. 277); ఎల్లదానను జెడితిమి (హరి. పూ. V. 221).

‘అది, ఇది, ఏది’ అనువానియర్థమున ‘అందు, ఇందు, ఎందు’ లు ప్రథమేతర విభక్తులందు గ్రంథములలోను వ్యవహారములోను గాన్పించుచున్నవి: అందుమీఁద = దానిమీఁద (కళా. V. 167); అందుననొచ్చి (ఉ. రా. పు. 40); అందులో (హరి. పూ. VIII. పు. 105. 189); అందులో = వారిలో (హరి. పూ. II. పు. 162). అందుకు (రామరా. పు. 163); అందుకుఁదోడు (భోజరా. VI. 148); ఇందులోనన్ = వీరిలో (భాస్క. అయో. 56); ఇందులోను = వీటిలో (S. I. I. IV. 282); ఇందులకు నెయి (S. I. I. IV. 1180); ఇందుకు = దీనికి (S. I. I. IV. 280.) ఇట్లే, అందుచేత, అందుతో, అందుకొఱకు, అందువలన, అందులోపల మొద.

తమిళ మలయాళ కన్నడములందలి ‘అదు’ కు ‘అండు’ ఈ యర్థమున రూపాంతరము గావచ్చును.

“సర్వశబ్దంబులు సంబంధంబునందుఁ దచ్చబ్దంబుతోడ సమసించు” (బాలవ్యాకరణము). ఉదా. నావాఁడు, నాయది, నాయవి; ఇంటివాఁడు. ఇంటియది, ఇంటియవి; రామునివాఁడు, రామునియది, రామునియవి; మొద. అద్ది, అవ్వి, అనున వీ సందర్భమున జేరవు. “అది, యవి” శబ్దంబుల యత్తునకు వృత్తిని లోపంబు బహుళంబుగనగు : నా + అది (అవి) = నాయది

(యవి); నాది (వి); ఇంటి + అది (అవి) = ఇంటియది (యవి), ఇంటిది (వి); అరుగునట్టివి (భార. అను. V. 182); అఱచేతలోనివి (హరి. ఉ. VIII. 320); ఉన్నదియే (భార. ఆర. VI. 147); పిన్నది (భార. ఆర. VII. 319); ఇంక నవుదానికి (భార. ఉ. IV. 394); ఈప్పింతబైనది వేడుము (భార. ఆర. VI. 255); కానిది = తగనిది (భార. విరా. I. 179); సతీజనమిట్టిదె యెజ్జగంబులన్ (భార. విరా. I. 295); దుర్యోధనునిదైన తులువతనము (భార. ఆర. V. 335); ఏనిచటనైనవి యేటిది (భార. విరా. III. 205); నినుఁజుట్టినదిబలె (భాగ. X. I. 99); హితమిబ్బంగిది (భార. ఉ. III. 80); పొగడ్త మొగులు ముట్టినట్టిది (భార. ఉ. III. 195); ఎల్లది (భార. అను. I. 68); కానిది = సమకూరనిది (భార. అను. V. 266); మంచిది (భాగ. V. ii. 26); వినఁగలది (భార. భీ. III. 314); ఉదంతములగు తద్ధర్మ విశేషంబులకు మీఁద లోపంబు లేదనియు, నిదంతంబులగు తద్ధర్మ విశేషంబుల మీఁద నిత్యంబనియు బహుళ గ్రహణముచే నెఱుంగునది : వచ్చినది (-వి); వచ్చెడిది (-వి); (బాలవ్యాకరణము.)- కాని, తద్ధర్మ విశేషణములపై లోపము నిత్యమునట తగదు ; చెప్పెడియది, వచ్చెడియది, మొదలగు రూపములును నుండవచ్చును.

‘ఆ, అది, అవి,’ అనున ప్రకృత డూతపదములుగఁ బ్రయోగింపఁబడును : ‘తత్పూర్వప్రము పాద పీఠికా శిరముల కొప్ప నర్చనలుచేసిన పువ్వుల యవ్యధంబునన్ (భార. ఆది. VIII.); దుర్యోధనునిదైన దుర్లయంబు (భార. ఆర. V. 335); బావులు నూటిటికంటె నొక్క సత్కృతువదిమేలు (భార. ఆది. IV.); దుఃఖివళు లవన్ని దొలఁగి పోవు (రామతా. శత. 41); ఒండ్రవిసాములు (భార. ఆర. IV. 347).

భావార్థక టవర్ణమునకు మాఱుగ నొకప్పుడు ‘అది’ అనునది ప్రయోగింపఁబడును. ఘోరతపంబు చేయుచున్న దానికి భయపడి (భార. ఉ. I. 117); ఒడఁబాటునకుం బొరనిదానికిఁ గినిసి (భార. ఉ. II. 283); తనకవశంబు సేసికొను దానికి నేర్పు (భార. ఉ. II. 199); నాశమొనరించు దానికై యుద్యమించె (భార. ఉ. IV. 101); మార్కొనఁ జూచెడు దానికి (భార. విరా. II. 9); ఒంటితిగు దానికోర్వదు (భార. విరా. I. 103); కులక్షయ మయ్యెడు దానికోర్చి (భార. భీ. I. 186); ఒక్కడగు నేఁగెడు దానికినోర్వ నెఱ్ఱెయిన్ (భార. విరా. I. 148); ధర్మకర్తము సేయుదానికి (భోజరా. VI. 327); వినుఁ గన్నది మొదలుగ (భార. విరా. II. 99); వచ్చినదానికిం గతంబెయ్యది (భార. విరా. I. 90); ఇట్లే వ్యవహారమున చెప్పేదానికి లేదు; మొద. వ్యవహారమున నిట్టి సందర్భములందు ‘అందుకు’ అనియునందురు. చెప్పే అందుకు (చెప్పేటందుకు) తదిదమర్థక సర్వనామములపై ‘ఎ, ఏ, ఒ, ఓ, ఓ’ అనునది

చేరి వస్తునిర్దేశమును జేయును : వాఁడె నురానురులెల్ల కడ్డమై వచ్చిననై న రాక్షస వివాహమునం గొనిపోవు నిన్ను (భాగ. X.); వీఁడె (భార. విరా. I. 11; స్వర్గా I. 62); వీఁడె వచ్చుచున్నవాడు పార్థుడు (భార. విరా. V. 181); అదె యిదె (భార. ఆశ్వు. II. 31); ఇదెపోయెద (భార. ఉ. III. 69); ఇదొ (రాధికా. II. 110); ఇదో (పండితా. పు. 403); వీడుగో (శకుం. పరి. II. పు. 33); అదె (భార. ఉ. III. 296); ఇట్లే, వారె; వీరె; (వీరె వచ్చిరి-భార. శల్య. II. 44); అవె, ఇవె; వాడుగో, వారుగో, వీరుగో; అదిగో, ఇదిగో, అవిగో, ఇవిగో; మొద.-ఇట్టి సందర్భములందు 'వాఁడొ, వారొ, వీఁడొ, వీరొ, ఆమెగో, ఈమెగో, మొదలగు రూపములు కలుగవు. వాడుగో, వీడుగో, వారుగో, వీరుగో, లు నేడును నెల్లూరు పాఠమున వ్యవహారమున నున్నవి. కొన్ని ప్రదేశములలో నివి అడుగో, ఇడుగో, అరుగో, ఇరుగో, అను రూపములను పొందును. 'ఇదిగో, ఇవిగో' లకు వ్యవహారమున 'ఇదుగో, ఇవుగో' లనియు రూపములు గలవు.

ఏడు, ఏరు, లవై 'ఇ, ఈ,' లు చేరి ప్రశ్నార్థకము లగును. ప్రశ్న యందు ఏది, ఏవి, అనువాని తుది యిత్తునకు దీర్ఘమును గలుగును.

అతఁడేడి (భార. దోగ్. I. 374); లక్ష్మణుఁడేడనుచున్ (భాస్క. యు. 1587); ఏఁడీ నా బలుమానికంబుల కొటారు (అచ్చ. రా. అ.); వారేకి సిరి మూటగట్టికొని పోవంజాలిరే (భాగ. VIII.); ఏది యేదీ యిదిసాలఁ గ్రొత్త (కళా. I.); ఏదీ (భాగ. VI. 310);- 'ఏఁడీ'కి 'వేడి' యనియు రూపము గలదు: 'పోడిగ నెందునుంగలడు పొమ్మను దానుని జిహ్వనుండియో వేడిర మా విభుండనెడి వేటిడిదై త్యుని దృష్టి నుండియో' (భోజరా. I.); పార్థుడువేడి (భార. దోగ్. III. 46); అయ్యవేడి (భార. ఆశ్వు. II. 31); వేరీ... వీరుల్ (యతి - హరవి. III. 145); వేరి ? (భార. విరా. V. 322.)

ద్రావిడభాషల ప్రాచీనావస్థయందు 'అదు, ఇదు, ఉదు; అవు, ఇవు, ఉవు' అను రూపములుండెను; వీనిలో 'ఉదు, ఉవు' లన్ని ద్రావిడభాష లయందును వ్యస్తముగఁ బ్రయోగింపబడలేదు. తెనుఁగున 'నాదు, మాదు, నీదు, మీదు, తనదు, తమదు; చేయదు' మొదలగు నిట్టి రూపములందు 'అదు' అనునదియు, 'చేయవు' మొదలగువానియందు 'అవు' అనునదియు నున్నవి. అదు, అవులు. కన్నడమున నేడును గలవు. ఉదు, ఉవులు కన్నడమున నేడు కొన్ని క్రియాపదములందు మాత్రమున్నవి. తెనుఁగున 'అల్ల, ఇల్ల, ఉల్ల' లు గూడఁగలవు; 'అల్ల' ప్రసిద్ధిని దెలుపునని శ. ర. కారుఁ డనెనుగాని 'అల్ల'యు, 'ఉల్ల' యు దూరమునందుండు వస్తువును నిర్దేశించు విశేషణములు; 'ఆ' అను సర్వముగలవి. 'ఉదు, ఉవు' లు 'దూరమునుగాక దగ్గరయుగాక మధ్యమం

దుండు వస్తువని కాల్డువె ల్లర్థము చెప్పెను. కాని, 'అదు' వలె 'ఉదు' కూడ దూరవస్తువును దెలియజేయునదే. కాల్డువెల్లు సనుసరించి నేటికొందఱు తెనుగులోని 'ఉల్ల' కు 'దూరముననుగాక దగ్గఱను గాక మధ్యమున నున్న' యని యర్థము చెప్పుదురు. కాని, యట్లుచెప్పట సరికాదు. 'ఉల్ల' దూరపు వస్తువు నే నిర్దేశించునట్టి విశేషణము. శ. ర. కారుడు 'ఇల్ల, ఉల్ల' లను తన నిఘంటువున జేర్చలేదు; 'అల్లను' నన్నయ వాడినాడు (ఆది. IV. 20; VI. 211, 264; ఆర. I. 115; III. 86.); 'ఇల్ల' ఉల్ల లను వాడలేదు. ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ 'ఉల్ల' ను వాడినాడు: ఉల్లకాంచనరథము (ఆర. VI. 153, 185), ఉల్లపద్మాకరముపొంత (ఆర. VI. 154); ఉల్లమహాగజంబు (ఆర. VI. 183); ఉల్ల (ఆర. VI. 152, 209; 213); నన్నయ 'ఇల్ల' యర్థమున 'ఈ' యనివాడియే సాధించినాడు; ఈ యున్న పౌష్యబోలికి (ఆది. IV.)— నేటివ్యవహారమున 'ఉల్ల' లేదు. అల్ల, అల్లా (అల్ల+అ), అల్లక్కడ (అల్ల+అక్కడ); ఇల్లీ (ఇల్ల+ఈ) 'ఇల్లిక్కడ (ఇల్ల+ఇక్కడ), అని వ్యవహారమున నెల్లయెడలను నున్నది. అల్ల, క్కడ, ఇల్లిక్కడ, ఎల్లెక్కడ, అనునవి 'అల్లి+అక్కడ; ఇల్లి+ఇక్కడ; ఎల్లి+ఎక్కడ' అనియైనను విభజించి, 'అల్లి, ఇల్లి, ఎల్లి' అనునవి ఒకప్పుడు కన్నడము నందువలె తెనుగునను నుండెననియు జెప్పికొనవచ్చును.

ఆ, ఈ, ఏ, లు.

ఆ, ఈ, లు నిర్దేశార్థక విశేషణములు; 'ఏ' యత్కిమర్థక విశేషణము. ఈ మూడిటివై నితరపదములు చేరునపుడు గలుగుమార్పులు సంధిప్రకరణమునఁ దెలుపఁబడినవి. అ (ఇ; ఎ) చ్చ (చ, చ్చొ, చొ) ట (టు); అ (ఇ, ఎ) వ్వ (వ, వు) ల; అ (ఇ, ఎ) చ్చొ (చొ) టు; మొదలగువాని మొదట ఆ, ఈ, ఏ, లు చేరియున్నవి; వాని నా సమస్త పదమునుండి వేఱుచేయవీలులేదు.

ఆలోన్, ఈలోన్, అనునవి కాలార్థమునను దిగర్థమునను వాడఁబడినవి. కాలార్థమున: ఆలోన్ (భార. దోగ్. I. 190, 197; III. 259; భీ. III. 236; విరా. III. 169); ఈలోన్ (హరిపూ. VIII. 97; భార. దోగ్. III. 184); దిగర్థమున: ఆలోన్ (భార. ఆర. VII 397; భాస్క. సుం. 24);— ఆచాలుట కోర్వవలయు (భార. విరా. III. 110 = దానికి, దానిని చేయుటకు); ఎఱుగనియట్లు లుండుటిది యే పురుషార్థము (భార. దోగ్. I. 223 = ఎట్టి); ఇదియే నాటి చందము (భార. ఆర. IV. 350 = ఎన్నడయినఁ గలదా); ఈ యా దేశంబననేల (మను. I. 71—ఈదేశము, ఆ దేశము, అననేల).

మహాతీవాచకములు.

మహాతీవాచక సర్వనామ పదములు యేకవచనమునఁ దొలుత. మహాతీ త రామహద్యాచక సర్వనామములగు 'అది, ఇది, ఏది' అనునవియే వాడఁ

బడుచుండెను. సన్నయ వీనినే వాడియున్నాడు. ఇవి నేటివ్యవహారమునందును మహాతీవాచకములుగ నేయున్నవి గాని వానిని మిత్రత్వ నీచత్వములను దెలుపు నప్పుడే వాడుదురు. సన్నయ వీని నిట్టి యర్థభేదమున నుపయోగింపలేదు. ద్రాపది, కుంతి, గాంధారి, అందఱకును నీ సర్వనామముల నాతఁ డుపయోగించినాడు. అతని ననుసరించి కావ్యకర్తలందఱును వానినట్లే ప్రయోగించుచు వచ్చిరి. కాని, సన్నయకుఁ దరువాతికవులు మహాత్మ్యమున వ్యవహారమందలి యితరపదములఁ గూడ వాడుచువచ్చిరి. ఏకవచనమునం దిట్లు స్త్రీలను గూర్చి 'అది, ఇది, ఏది' అని వాడుచుండినను బహువచనమున మాత్రము మహద్వాచకములతోఁబాటు 'వారు, వాండ్లు, వాండ్లు; వీరు, వీక్షు; వీండ్లు; ఎవరు, ఎవ్వరు' అనుపదములే కలవు. మహాతీవాచకపదములు గ్రంథములందును వ్యవహారమునందును మహద్వాచక పదము బహువచనములనే కలిగియున్నవి. ఏకవచనమునఁ బ్రథమేతరవిభక్తులందును మహాతీతరామహద్వాచక పదము లకు వలె వీనికిని రూపము లుండును; కాని, తృతీయా, పంచమీ, సప్తమ్యేక వచనములందు వీనికి 'డానన్, దీనన్, దేనన్' అనురూపములులేవు.

ఆ, ఈ, ఏ, లవై అయ్య, అప్ప, అక్క, అనుపదములు చేరి స్త్రీలను నిర్దేశించును : ఆ యయ్య, ఆ యప్ప, ఆ యక్క-ఇందు 'ఆ యయ్య' 'ఈ యయ్య' 'ఏ యయ్య' అను నిండురూపములు నేఁ డనంతపురము జిల్లాయందు వాడుకయందున్నవి. పామర స్త్రీలనయినను 'ఆ యయ్య, ఈ యయ్య, ఏయయ్య' అనియే చెప్పవలెను. 'అది, ఇది, ఏది' అని నిర్దేశించినయెడల వారు తప్పుపట్టుకొందురు. 'అప్ప' అనునది స్త్రీ వాచకముగ రాయలసీమయందు వాడఁబడదు ; అది యచట కన్నడమునందువలె 'తండ్రి' యను సర్థముగలది ; 'అప్ప=అక్క' అను వ్యవహారము తూర్పుజిల్లాలది. తూర్పుజిల్లాలయం దయినను 'రామప్ప, సోమప్ప' అను నపుడు 'అప్ప' పురుషునే బోధించును. 'అప్ప' ను 'అక్క' అనుసర్థమున తిక్కన వాడినాడు (భార. విరా. II. 36, 39, 59; అను. I. 207; IV. 138; ఆశ్శ. II. 22); అప్పాచెల్లెండు (నిర్వ. III. 92); బెంగుళూరు ప్రాంతములలో 'అక్క' యని స్త్రీజన సామాన్యవాచకములుగ నుపయోగింపఁ బడును. అక్కడ స్త్రీలను 'అక్కా' యని పిలుతురు; రామక్క, భీమక్క, మొదలగు వానియం దది స్త్రీమాత్రపరము. 'అక్క' కు సహోదర్యర్థమున సన్నయ కాలమునుండియు బ్రయోగములు గలవు. అక్క నెలియండు (భాగ. VIII. 183); అక్కాచెల్లెండు (భాగ. VIII. 473); స్త్రీమాత్రపరముగ : సానెక్క (S. I. I. IV. 987.) అయ్య, తుది ద్విత్వహల్లులలో నొకటిలోపింపఁగా మిగిలిన 'అమ' యనునది ఆ, ఈ, ఏ, లవై, జేరి 'ఆయమ, ఈయమ, ఏయమ' అనియే 'ఆమె, ఈమె, ఏమె,' లుగా మార్పునొందినది: ఆయమ (భార. శాం. I.

7; ఆర. V. 304); ఇయ్యమ (భార. ఆశ్శ. I. 148) 'అపె, ఈపె, ఏపె, ఆకె, ఈకె, ఏకె,' అను సర్వనామరూపములు 'ఆ, ఈ, ఏ'లపై 'అప్ప = అప; అక్క = అక' అనునవిచేరి యేర్పడినవని కొందఱనుతము. ఈ మతము సరియైనదో కాదో నిర్ణయింపలేదు. ఆకె, ఈకె, ఏకె,లు కన్నడమున గలవు; దక్షిణ మహారాష్ట్రమందలి కన్నడమున నివి గౌరవార్థముననే వాడఁబడుచున్నవి; 'అవళు, ఇవళు, యావళు' అనునవి గౌరవముచూపవలసిన వారియెడల నచట వాడరు. మైసూరు ప్రాంతమందలి కన్నడమున నిట్టి యర్థభేదములేదు. నాకంటె, నకట యుత్తమ యాకె యగుట చెప్పవలయునా? (ప్రభా. V.); తక్కినవానికిఁ బ్రయోగములు మృగ్యములు; ఈ రూపములన్నియు నర్వాచీనములు; శ్రీనాథుని కాలము వఱకునుగల గ్రంథములలో నివి కానరాలేదు.

'ఆ బిడ, ఈ బిడ, ఏ బిడ; ఆ విడ, ఈవిడ, ఏ విడ' అనునవియు మహాతీవాచక సర్వనామములుగ వ్యవహారమునఁ గలవు. వీనిలో మొదటిమూఁడును రాయలసీమలోని కొన్ని ప్రాంతములలో మాత్రము వినఁబడును; తక్కిన మూఁడును తూర్పు తీరపు తెనుఁగు జిల్లాలయందెల్ల వాడుకలోనున్నవి.

యత్కినుర్థక మహాతీవాచక సర్వనామముగు 'ఎవతె' అను దానికివై యాకరణులు వివిధరూపాంతరములను జూపియున్నారు. ఆ రూపములు: 'ఎవ-ఎవ్వ-, ఎవర్-, ఎవ్వర్- ఎవరి-, ఎవ్వరి-, అనువానిపై స్త్రీ శబ్దమునుండి పుట్టిన ప్రాకృతమందలి 'ఇత్థీ' అనుదాని వికారములగు '-త, -తి, -తె, -తుక' అనువానిని జేర్చుటవలన నేర్పడుచున్నవి: ఎవత, ఎవ్వత, ఎవర్త, ఎవ్వర్త, ఎవరిత, ఎవ్వరిత; ఎవతి, ఎవ్వతి, ఎవర్తి, ఎవ్వర్తి, ఎవరితి, ఎవ్వరితి; ఎవతె, ఎవ్వతె, ఎవర్తె, ఎవ్వర్తె, ఎవరితె, ఎవ్వరితె; ఎవతుక, ఎవ్వతుక, ఎవర్తుక, ఎవ్వర్తుక; - 'ఎవరి-, ఎవ్వరి' అనువానిపై 'తుక' చేరదు.

ఇవియన్నియు వేరేర్వేలు మండలములందలి రూపములుగాని, యేకమండలమందలి వివిధ సంఘములవారి వాడుకయందున్న రూపములు గానియై యుండును. '-తుక' తోడి పదములు వ్యవహారమున నాకు వినఁబడలేదు. తక్కిన వన్నియు నేడు సజీవములై యున్నవి. నన్నయ వీనిలో నొక్కదానిని గూడ వాడలేదు. తిక్కన 'ఎవ్వత' అనుదానిని రెండుసార్లుమాత్రము భారతమున వాడినాఁడు: 'ఎవ్వతనేని థాత సృజియించెదగన్ మగవానిఁగాఁగ నా కొవ్వమిఁజేసి యట్టి నిను నుగ్గలి నేయగ నొల్ల (భార. భీ. III. 821); ఏనెవ్వతనై తినేమి (భార. అను. III. 222); శ్రీనాథుఁడీ రూపములను వాడినట్లగ వడదు; ఎవ్వతెవీవు భీతహరిణేక్షణ యొంటిఁజరించె దోటలే కివ్వనభూమి' నని వెద్దన్న (మను. II) ప్రయోగించెను. తక్కిన రూపములకుఁ జాలనర్వాచీనతావ్యములనే వెదుకవలసియుండును.

వృత్తియందు పదములపై 'అది' చేరి మహాతీబోధకమును నగును : ఆటదివ్రాలె (భార. దో. III. 201); అంటరానిదానిక (భార. శల్య. II. 283); ఈ పిన్నది నాకూతురు (భార. ఆర. VII. 319); బూచిదానిక (మాతృ. శత. 40.) మొద.

ఏమి.

'ఏమి'ని సాధారణముగ నవ్యయముగఁ బరిగణింతురు. కాని, 'ఏది'వలె నదియు సర్వనామమే. 'ఏది, ఏమి' రెండును బ్రశ్నార్థకములు; రెండును బూర్వోక్త వస్తువును సూచించును: రెంటిమీఁదను విభక్తి ప్రత్యయములు చేరును. కాని, 'ఏమి'కి బహువచనరూపములేదు. 'ఏది' కున్నవి. ఉదా. ఏమి (భార. ఆది. I. 117; III. 211. VI. 240; VIII. 116); ఏమినీఁగ రాదయ్యె డినో (భార. భీ. I. 48); ఏమిటనైనన్ (భార. అశ్వ. II. 185); అద్దేవునియ స్తమిం చుటేమిటన్ (భార. ఆర. VII. 423); ఎప్పు డెయ్యెడ నేమిట నెట్టులరయవలసె నయ్యెయి నారయుము (భార. విరా. II. 214); ఏమిటన్ = ఎందునలన (భార. దో. IV. 134); ఏమిటికతల్ (కళా. V. 51); ఇవి యేటిమాటలు (భార. ఆర. IV. 350; ఉ. IV. 37); ఏమిటివాడు (భార. భీ. I. 48); ఏమిటికి నలందురన్ (భార. దో. II, 257); ఏమిటికి (భార. దో. IV. 88; V. 105); ఏటికి (భార. ఆర. V. 335; కర్ణ. II. 72); కలుగనేటికిఁ దల్లులకడుపుఁజేటు (భాగ. I. 14); ఏమిటియందు (భాగ. IV, 720);— ఏమి గార్యమునకు (భాస్క. యు. 1813); అనుదానిలో 'ఏమి' 'ఏ' యను స్థముగలిగి విశేషణ మగుచున్నది.— తక్కిన పదముల మీఁదవలె 'అది' యనునది 'ఏమిటి, ఏటి' అనువానిపైఁ జేరి సమాసము గావచ్చును: ఏటిది (భార. విరా. III. 225);

అస్మదర్థక సర్వనామము.

ప్రథమైకవచనము: (i) ఏను (భారతకవులు 'ఏను' అనియే వాడిరి. 'నేను' ను వాడలేదు) - ఏనేలనడతు ధర్మేతరంబు (భార. ఆర. VII. 338); మాయుడైనను యేనేమి సేయుదాన (భార. విరా. II. 62); అనికేఁ జాలనేను (భార. విరా. IV. 59); ఏనుగట్టువాలుదానను (భార. విరా. I. 298); ఏను విదపటనడిగియెద (భార. శల్య. II. 333); ఏనులోనుగా (భార. శాం. VI. 18); ఏనట యొక్కెడ నొక్కరుఁ గానఁగ బోదునటె (భార. శాం. VI. 581); ఈ విధమేను నచ్చి (హరి. పూ. IV. 181); ఏను నతఁడు నయినన్ (హరి. పూ. IV. 122); ఇప్పుడేను రాకుండ నొకండు వచ్చి మఱియొండునె (మను. II. 48); హల్లుపరమయినపుడు 'ఏను' లోని తుది 'ను' వర్ణము వైకల్పికముగ లోపించును. ఏ మున్ను వెఱుతునటరా (భాస్క. బౌ. 199).

(ii) నేను (ఇది యర్వాచీనరూపము); నేనై చేయఁగవలసిన (ఉ. రా. పు. 33); నేను (పాండు. IV. 158); ఇప్పుడు వ్యవహారమున 'ఏను' లేదు. పామరజనులు 'నాను' అనియు నందురు. 'నాను' అనునదితర ద్రావిడభాషల యందు సర్వసామాన్యము.

ప్రథమా బహువచనము: (i) ఏము: కావ్యములందీ రూపమే చాల తటచుగఁ గాన్పించుచున్నది. నిక్కమున కేమును డస్పితిమి (భార. విరా. I. 154); ఏమయి = మేముస్వయముగా (ప్రభా. III. 71).

(ii) మేము: మేము కారవుల పాఠలము (భార. విరా. I. 285); మేము గోటివచ్చెదము (వరాహ. X. 69); పామరజనులు 'మాము' అనియు నందురు. నేటి వ్యవహారమున 'ఏము' లేదు.

(iii) నేము: (S. I. I. IV. 280; 802; భార. ఆర. V. 199, 200);- ఇతర ద్రావిడభాషలయందు 'నామ్, నావు' మొద.

(iv) అస్తద్యుష్ట దర్శకము : మనము: మనమందఱు నోడుటెఱిగి, (భార. దో. V. 102); ఇప్పుడు మనమంత గాలుద్రవ్వవలవదు (భార. విరా. V. 10).

ద్వితీయైకవచనము: (i) నన్ను (న్): నన్నుఁగూర్చి (పాండు. IV. 191); నన్ను సైచునె (హరి. పూ. V. 224.).

(ii) నను (న్): నను మిగిలి జగతిఁ గల్పించినవాఁ డెవఁడు (వరాహ. V. 224);

(iii) నన్: నన్ బఱిచెన్ (భార. విరా. II. 176); సహించునె నన్ మరుఁడు (భార. విరా. II, 296); నన్ = నన్ను (పాండు. II. 207);- నేటి వ్యవహారమున 'నన్ను' మాత్రమున్నది.

ద్వితీయూ బహువచనము: (i) మమ్ము(న్): మమ్ముఁ గినియకుము (భార. అను. I. 76).

(ii) మము (న్); మమునాపదలకుఁ బాపితి (హరి. ఉ. IX. 255). మముఁజింతం బాపరాదోకదే (భార. ఉ. III. 72); మము న్నవ్యాకులచిత్తులన్ (భాగ. VI. 28); మముఁబోంట్లు (భార. భీ. I. 12); మముఁ బోటులు (భార. ఉ. II. 97; IV. 248);- 'మమ్ములన్' అనికవులు వాడినట్లు గానరాదు. - 'మమ్ము' అనిమాత్రము నేటి వ్యవహారముననున్నది- 'మమ్ములను' అనునది. 'మమ్ముల్ని' అనినేడు వినబడుచున్నది.

(iii) అస్తద్యుష్ట దర్శకము: మనలన్; ఇది నేటి వ్యవహారమునను గలదు,

తృతీయైక వచనము: నాచేత (చే, తోడ, తో); నాచేత నిన్ను వినిన
యపుడ పుత్రైంచే (భార. ఉ. IV. 280); బహు. మాచేత (చే, తోడ, తో);
మనచేత (చే, తోడ, తో):—మనలచేత (చే, తోడ, తో) అనురూపములను
గవులు వాడినట్లు కాన్పింపదు. ఆ రూపములువ్యవహారమునలేవు. ‘మనలచేతను’
అని బాలవ్యాకరణ కారుఁ డుదాహరించుట ప్రమాదజనితము.

చతుర్థ్యైకవచనము: నాకై, నాకొఱకు; బహు. మాకై, మాకొఱకు;
మనకై, మనకొఱకు;—మనలకై, మనలకొఱకు, అని కవులు వాడినట్లగపడదు.
అవి వ్యవహారమునలేవు.

పంచమ్యైకవచనము: నా వలన (కంటె); బహు. మావలన (కంటె);
మనవలన (కంటె)—మనల వలన (కంటె) అను రూపములు కావ్యములందు
గానరాలేదు. వ్యవహారమునలేవు.

షష్ఠ్యైకవచనము (i) నా; బహు. మా, మన; ‘మనల కొలఁదులు’
అని రామాభ్యు. VI. 72 లో నున్నది. పూర్వకవులు దీనిని వాడలేదు; వ్యవ
హారమున నిదిలేదు.

(ii) నాదు: నాదుకొఱకు (భాస్క. కి. 329); నాదుమీఁదనా (కళా.
V. 39); బహు. మాదగు (విష్ణువు. V. 86); మనదగు; - ‘మనలదగు’ అని
కనఁబడలేదు; వై రూపములెవ్వియు లోకమున వినఁబడవు.

(iii) నాకు (లో, లోపల); బహు. మాకు (లో, లోపల); మనకు
(లో, లోపల); - ‘మనలకు (లో, లోపల)’ అని కావ్యములఁ గనఁబడలేదు.
లోకమునను వినఁబడవు.

సప్తమ్యైకవచనము: నాయందు; బహు. మాయందు, మనయందు; -
‘మనలయందు’ అని కావ్యములందుగాని వ్యవహారమునఁగాని లేదు.

యుష్మద్దర్థక సర్వనామము.

ప్రథమైకవచనము: ఈవు, నీవు; బహు. ఈరు; మీరు; ఈరలు,
మీరలు; - ఇందు ‘ఈవు, ఈరు, ఈరలు’ ప్రాచీనములు; నేటివ్యవహారమున
లేవు; ‘మీరలు’ కూడ నేటి వ్యవహారమున లేదు: నీవెక్కడ బుద్ధితెరువు
లెక్కడ (భార. ఆర. VII. 297); శత్రులోకమునకు నీవు వధ్యుడవుగావు
(భార. ఆర. VII. 286); - ఈరు (భార. ద్యో. V. 38; విరా. V. 123); -
‘మీరు’ ‘మీర్’ కూడ నగును: (భార. ఆర. V. 383); - మీరలు (భార.
శాం. II. 2; ఉ. IV. 140); మొద. ద్వితీయైకవచనము: నిన్ను, నిను, నిన్;
బహు: మిమ్ము, మిమ్ములన్; - నేడు ‘నిను, నిన్, మిము’, అనునవి వ్యవహార
మునలేవు—నిను: ఏ పుణ్యురాలొకో యిప్పుడు నినుఁ బుత్రుగాఁ గాంచుటకు

మేలికలనుగాంచు (భార. ఆర. VII. 344); నినునగరే (భార. భీ. III. 250); నిన్: పాపంబు నిన్ ద్రొక్కొనున్ (భార. ఆర. VI. 192); మిముఁబోటులకున్ (భార. ఆర. VI. 366); మిముఁజూడఁబడయఁగంటి (భాస్క. ఆర. I. 106); మిముఁబోటి (భాగ. I. 449); మిముఁబోంట్లు (భార. శాం. III. 294; శల్య. I. 42); మిమ్ములన్ (భార. ఉ. I. 26) - వ్యవహారమున 'మిమ్ముల్ని' అని నేఁడు వినఁబడుచున్నది. తృతీయైకవచనము: నీచేత (చే, తోడ, తో); బహు. మీచేత (చే, తోడ, తో); - మీ (ఈ) రల చేత, మిమ్ములచేత, మొదలగురూపములు కావ్యములందును వ్యవహారమునందును గానరావు. చతుర్థైకవచనము: నీకై (కొఱకు); బహు. మీకై (కొఱకు); - మీ (ఈ) రలకై, మిమ్ములకై, లేవు—పంచమ్యైకవచనము: నీవలన (కంటె); బహు. మీవలన (కంటె); మీ (ఈ) రలవలన (కంటె) లేవు. షష్ఠ్యైకవచనము: నీ, నీదు; నీకు (లో, లోపల) బహు. మీ, మీదు; మీకు (లో, లోపల); - మీలోపల నొకగోపు (భార. అను. III. 83); మీలో నభిమన్యుఁడు లేడేమో (భార. ద్యౌ. II. 233); మీలోమీ రెరవుపడందగునే (భార. ద్యౌ. V. 371); నీదైన (భార. ఆర. V. 346); నీదు మహత్త్వ మెంతయుం జిట్టలుగాదె (భార. ఆర. V. 223); నీదు నై పుణములకెల్లఁ దలకట్టు (హరి. ఉ. VII. 161); నీదువైన్ (భాగ. X. i. 1482); నీదగు రాజ్యలక్ష్మి (భాస్క. అయో.); మాదగు (విష్ణుపు. V. 86); మీదైన కరుణ (భార. ఆర. V. 185); - (ఈ) మీరల (కు, లో, లోపల), అను రూపములుగాని; మిమ్ముల (కు, లో, లోపల) అనురూపములుగాని లేవు. సప్తమ్యైకవచనము: నీయందు; బహు. మీయందు; - మీరలందు, మిమ్ములందు, అనురూపములు లేవు.

ఆత్మార్థక సర్వనామము.

ప్రథమైకవచనము: తాను, తాన్, తా; బహు. తాము, తారు, తమరు. ఇందు 'తారు' కావ్యములందు మాత్రమున్నది; నేఁడు వ్యవహారమునలేదు; నన్నయ 'తారు'ను వాడినాడు; 'తాము'ను వాడలేదు. 'తమరు'కు పదునాఱవ శతాబ్దమునకుఁ బూర్వమందు ప్రయోగములు కాన్పించవనితోచుచున్నది. 'తాము'ను నేఁ డాత్మార్థమందే కాక యుష్కదర్శమందును వాడుదురు; 'తమరు' కేవలము యుష్కదర్శమందే వాడఁబడుచున్నది.

ద్వి. ఏ. తన్ను, తను, తన్; ద్వి. బ. తమ్ము, తము ('తమ్ములన్' లేదు); తృ. ఏ. తనచేత (చే, తోడ, తో); తృ. బ. తమచేత (చే, తోడ, తో); చ. ఏ. తనకై (కొఱకు). చ. బ. తమకై (కొఱకు); పం. ఏ. తనవలన (కంటె), పం. బ. తమవలన (కంటె); ష. ఏ. తన (కు, లో, లోపల). ష. బ. తమ (కు, లో, లోపల); స. ఏ. తనయందు, స. బ. తమయందు.

అత్యంతదయాంతరంగుఁడు గృతాహితభంగుఁడు దానుఁ దమ్ముఁడున్
(భార. ఆర. VII. 154); కర్తృశమము తానై కలుగున్ (భార. భీ. I. 202);
ఏమీ పౌంధ్రుఁడు దానుఁ జుట్టములునై యేతెంచెనే (హరి. ఉ. VI. 203);
అతనికిం దాం బుట్టిరి (S. I. I. VI. 628; ఇందు 'తాము = తాం'); నోము
లోవేయును నోచి తా ఁకాడంగఁ దొడంగినట్లు (ఓం. రఘు. శత. 6); తారు
(అర. V. 58, 307, 373, 409; అను. V. 247; సా. I. 27); తార = తారే
(విరా. II. 35; భీ. I. 204); తన్నుమఱచి (మను. VI. 34); తన్నుఁ గాన
రాక పగిది వీచినన్ (నిర్వ. VIII. 24); తనుఁగొల్వఁగన్ (భార. ఆర. VII.
37); తనుమెఱసి (భార. విరా. I. 140), తనున్ = తన్ను (భార. ఆర. VII.
37; ద్మో. I. 22; 24; శాం. VI. 394); తనుఁ జుట్టిరా (ఉ. హరి. II. 84);
తనునగరె (నిర్వ. V. 90); తనమున్ (హరి. పూ. IV. 82; ఇది యపూర్వ
రూపము; గణముకొఱకై యుండును); తన్ = తన్ను (కాశీ. II. 80); తన
విల్లునిల్పి (భార. భీ. III. 401); తప్తతనదెన లేదు (భార. ఉ. IV. 5); తన
యిచ్చినదివియ (S. I. I. IV. 1008); తమ తల్లిందండ్రికి (S. I. I. IV.
751); తమతల్లితండ్రికి (S. I. I. IV. 919; కారవార్థమున నేకవచనమునకు
బహువచనము); తమకట్టించిన శనివారముండపము (S. I. I. V. 138- కార
వార్థమున ఏక. వ. కు బహువ.) తమతల్లి దండ్రిం గారికిన్ని (S. I. I. IV.
789- కారవార్థమున ఏకవ. నకు బహువ.)-తనదులోనన్ (పాండు. IV. 78,
గణముకొఱకు కక్కుర్తి); తనకెదిరి (భార. భీ. I. 48); భీష్మనకుఁదనయందు
గలిగె భంగంబు శిఖండిచేత (భార. భీ. I.); హంసి తానయై ధరణికిడిగి (ప్రభా.
III. 8).

'తారు' నుండియేర్పడిన ప్రథమేతర విభక్తి రూపములులేవు. 'తమరు'
నుండి 'తమరిని, తమరిచేత, తమరిలో, తమరికొఱకు, తమరివల్ల (కంటె), తమ
రికి (లో, లోపల), అనురూపములు వ్యవహారమునందుగలవు. కావ్యములందు
లేనట్లే లోచుచున్నది.

'తాను' పదమును దాని యితరవిభక్తి రూపములును నాత్మార్థమునఁ
బ్రథమపురుష సర్వనామము లగుటయేకాక యితరార్థములందును నుపయో
గింపఁబడినవి.

దానవి తనకున్ (= నాకు) మగడవగుమనిన (భాస్క. అర. I. 145);
తన్ గొల్వ నేఁబోయెదన్ (భాస్క. కి. 515 = అతనిని); ముల్లోకములకెల్ల
ముత్తవన్నాకుఁ దల్లివిగాన నాతల్లి ! నీయట్టి తల్లివి గలుగంగఁదనకు (= నాకు)
రోగంబు నెల్లెడ బొందంగ నెట్లుండవచ్చు (బసవపు. పు. 70); పెనిమిటితన్నుఁ

(= నన్ను) జంపినఁ జంపనిమ్ము అనుచుఁ దూపొడువ కే నరిగితినవుడు (బసవపు. పు. 66); ద్విజాలము దార (= మనము) యంత్యజాలముగాక ద్విజాలమే యని చాఁగివెండియు మ్రొక్కి (పండితా. పు. 159); కునుమాస్తుహతికిఁదా (= నేను) గుటియైతి (పండితా. పు. 333); దొడ్డపూతనకు (= నాకు) నీతోడి కూటంబు (పండితాపు. 339); తన కిండు పోయెన నననేల (= నాకు; పండితా. పు. 482); తా రామభద్రుండన్ (= నేను) (భాగ. I. 17); తా (= అతఁడు) వచ్చెనుదర్శనాయుధుఁడు (భాగ. X.); ఏమఱకుండని తాను ప్రబోధించె (= అతఁడు) (భార. ఆది. VI); నీవు సెప్ప నొడికంబుగఁ బూనిన యీ ప్రబంధముం దనకిపు డంకితంబు ప్రమదంబుగఁ జేయుము (= నాకు) (రుక్మాం. I.); మొద.

“కర్తృబహుత్వంబునఁ దనతనకుఁ దమతమయునగు” (ప్రాథ. పు. 37); తమతమపుత్రుఁడుగాఁ జిత్తములం జేకొని దయను బృథగ్భావములేక ముదంబునఁ బెంచిరి (భార. ఆర. III.) తమతమయొద్దిబలంబులు (భార. విరా. V. 65); - కాని, అందఱు తనతనమది నున్న తెఱఁగుఁ దధ్యమచెపుఁదా (భార. విరా. I. 65); తీర్చికొనుఁడు తనతన వాహనములు (భార. విరా. IV. 89); మొద.

తనుదాన్, తనుదాన (నె), తనంతనె అనువాని కితర సహాయములేక యని యర్థము: తనుదా (భార. విరా. I. 103); తనుదానదాచికోలు (భార. ఉ. I. 348); తనుదానె కాఁగిలించెను (సిం. నార. శత. 30); తనంతనె (భాగ. IV. 699); తనుదాన తొఱఁగిన పచ్చకప్పురపురజము (మను. II); ఇట్లే, వానికి వాఁడె, వీనికి వీఁడె, నాకు నేనే; మొద.

‘తమకతమకతనియు’ (భార. ఆర. VII. 76; దో. II. 71; భీ. II. 342) = ‘ఎవనిమట్టుకువాఁడు తనియు’ అని యర్థమగునేమో.

‘షష్ఠ్యంత త దేత ద్యుష్ట దస్త దాత్త శబ్ద పూర్వకం బంతట శబ్దంబు పృథగర్థకంబగు: వానియంతట వాఁడున్నాఁడు. మొద.’ (ప్రాథ. పు. 43).

సంఖ్యావాచకములు.

ఇంతకుఁ బూర్వము ఏకవచనము బహువచనము అను వానిని గూర్చి ముచ్చటించి యుంటిమి; కాని, ఏక, బహువచన పరిజ్ఞానమున మాత్రమే వ్యవహారము సాగదు. ఒకటి కంటె నెక్కువయగు వస్తువు లెన్నియో సరిగ నిర్ణయింపవలసి యుండును. అప్పుడు సంఖ్యలను బ్రత్యేకముగఁ దెలియఁ జేయు శబ్దములు కావలసి యుండును. కాని, అనంతమయిన సంఖ్యాసముదాయ మంతటిలోను నొకొక్కదాని కొకొక్క పదము నేర్పఱుచు కొనుటకు సాధ్యముకాదు. కావుననే యాయా భాషావర్గము లందలి భాషలను మాట్లాడువారు

సంఖ్యల పేళ్ల విషయమున నొక మితి నేర్పఱుచుకొని అంతకు వై సంఖ్యలను జెప్పవలసి నప్పు డన్ని మితులును బైఁగా మిగిలిన విడివస్తువుల సంఖ్యను దెలుపుకొనఁ జొచ్చిరి. ఒక్క భాషలోనే యనేక విధములగు సంఖ్యామితి వాచక పదము లుండవచ్చును. తెనుఁగున నన్నిటి కంటె తక్కువ వర్గము 'జత'; ఇందు రెండేసి వస్తువు లొక మితిగ నేర్పడును; దేహావయవములలో కన్నులు, చెవులు, ముక్కుఁ జెరమలు, చేతులు, కాళ్లు, అన్నియు జతలుగా నున్నవి. తల్లి, తండ్రి; ఆలు, మగఁడు; పుంజు, కోడి; ఉపాధ్యాయుఁడు, శిష్యుఁడు; అని యీ రీతిగ రెండు రెండుగ జతలు కనఁబడుచున్నారు. కావున జతలుగ లెక్కించుట స్వాభావికమే. రెండు రెండుగఁ గానవచ్చు వస్తువుల సంఖ్యకు వేర్వేరు పేళ్లును నుండవచ్చును; అందొకపే రొకవిధమగు వస్తువుల కును నితరము లితరములగు వస్తువులకును మాత్ర ముపయోగింపఁబడును; కొన్నివస్తువుల విషయమున రెండు, మూఁడు పదములను గూడ నుపయోగింప వచ్చును; ఉదాహరణమునకుఁ దెనుఁగున 'కవ, జంట, జత, దోయి' మొదలగు పదముల నుపయోగింపవలసి వచ్చినప్పుడు 'అడుగుదోయి' అందురుగాని అడు గుఁగవ, అడుగు జంట (జత), అని యనరు. 'క (చ) ను దోయి', క (చ) నుఁ గవ' అందురుగాని 'క (చ) ను జత, క (చ) ను జత' అని యనరు; 'చెప్పల జత' అందురుగాని చెప్పల కవ (జంట, దోయి) అని యనరు. 'తమ్ముదోయి' (భార. అశ్వ IV. 143) అను ప్రయోగము గలదు. ఇట్లే యింకను నీ విషయ మున నెంతయో వైచిత్రి గలదు. వస్తువుల నెంచునప్పుడు రెండు (మూఁడు, నాలుగు, మొద.) జతలుమ బై నొకటియు నేర్పడును; కాని, యీ సంఖ్యా పద్ధతివలన ఒకటి, రెండు, మూఁడు, మొదలగు సంఖ్యావాచక పదముల ప్రయోజనము లేకుండఁబోదు. వస్తువులను మూఁడు మూఁడులుగా నెంచు సంప్రదాయము తెనుఁగున లేదు; నాలుగులుగా నెంచుట గంజాము జిల్లా యందున్నది; నాలుగు వస్తువుల సమూహమున కచట 'పుంజీ' యందురు' వస్తువుల నెంచునప్పుడు రెండు పుంజీల ఒకటి, మూఁడు పుంజీల మూఁడు, పది పుంజీల రెండు, అని యీ రీతిగఁ జెప్పుదురు. కాని, యిందువలనను సాధారణ సంఖ్యల యావశ్యకత తొలఁగిపోదు. 'పుంజీ' అను పదము గంజాము జిల్లాకు దగ్గఱగ నివసించు సవరల భాషలో 'ఉంజీ' అని కాన్పించుచున్నది. తెనుఁగు వా రా పదమును సవరలనుండి గ్రహించిరో సవరలే తెనుఁగువారి నుండి గ్రహించిరో చెప్పలేము. పండ్లు, కాయలు, పిడుకలు, మొదలయిన కొన్ని విధ ములైన వస్తువులను మాత్ర మే పుంజీలుగ లెక్కింతురు. పుంజీల లెక్క మఱి కొన్ని తెలుగు జిల్లాల యందును నుండిన నుండవచ్చును; కాని, యిది సర్వ సామాన్యము కాదు. ఐఁ దైఁదులుగఁ గూడఁ దెనుఁగున లెక్కించుట

గలదు; ఐదు వస్తువుల సముదాయమునకు 'చేయి' అని పేరు. చేతిపై నైదు ప్రేళ్లున్నవి గనుక వానిని బట్టి లెక్కించుట లోకమందంతట నాచారముగ నున్నది. పుంజీలుగ లెక్కించు వస్తువులనే చేతులుగ లెక్కింతురు. ఆఱు, ఏడు, ఎనిమిది, తొమ్మిదేసి వస్తువుల సమూహములకు దెనుఁగునఁ బ్రత్యేకముగఁ బేర్లులేవు. 'పదేసి' గ లెక్కించుట సర్వసామాన్యము. ఈ పద్ధతి యిండ్లో - యూరోపియను భాషలయందెల్లఁగలదు. పదులుగ లెక్కించు దశాంక పద్ధతిని, నున్న నుపయోగించు పద్ధతిని హిందూ ఆర్యులు కనుఁగొనిరని చెప్పుదురు. పూర్వకాలపు రోమనులు పండ్రెండలుగ లెక్కించుచుండిరి. అట్టి పద్ధతి కింగ్లీషున 'డూట-డెసిమల్' (Duo-decimal) పద్ధతి' యని పేరు. నేఁ డింగ్లీషు నెలల పేర్లలో నా సంఖ్యాపద్ధతి కొంత నిలిచియున్నది. సెప్టెంబరు, అక్టోబరు, నవంబరు, డిసెంబరు, నెల లింగ్లీషున నేడు తొమ్మిది, పది, పదకొండు, పండ్రెండవ నెలలుగనున్నవి; కాని, వాని పుస్త్యత్వత్యర్థమునుబట్టి చూచిన యెడల నవి ఏడు, ఎనిమిది, తొమ్మిది, పదియవ నెలలు కావలసినది. ఇరువదులుగ నెంచుటయు దెనుఁగునఁ గొన్ని మండలములందు గలదు. నేటి పై శాచీభాషలయందెల్ల సంఖ్యామాన మీపద్ధతి ననుసరించియే యున్నది; ముండాభాషలయందు దశాంక పద్ధతియు వింశత్యంక పద్ధతియుఁగూడఁ గలవు. అందు 'ఏబది' అనుటకు 'రెండిరువదులపది' అను నర్థమునిచ్చు పదముల నుపయోగింతురు. 'ఇరువదియైదు' కు 'పాతిక' అని తెనుఁగున వ్యవహారము గలదు; ఇది 'పాదికా' (=నాల్గవభాగము) శబ్దభవము; నూటిలో నాల్గవభాగ మని యర్థము; ఒకటిలో నాల్గవభాగమునకును 'పాతిక' యనియే యందురు: 'మూడు ముప్పాతిక,' మొద. రాజమహేంద్రవరమున 'ఎనుబదు' లుగ లెక్కించి అట్టి వర్గములకు 'పణము' లందురు. 'నూఱు, వేయి, లక్ష, కోటి' మొదలగు వ్యవహారము దశాంకపద్ధతి ననుసరించిన సంఖ్యావాచక పదముల క్రమము.

భరతవర్షమందలి యార్యభాష లన్నిటియందును దశాంకపద్ధతియే యున్నది. సంస్కృత మందును నట్లే కలదు. వింశతి=రెండుపదులు; త్రింశత్ = మూడుపదులు; చత్వారింశత్ = నాలుగుపదులు; పంచాశత్ = అయిదు పదులు; షష్టిః = ఆఱుపదులు; సప్తతిః = ఏడుపదులు; అశీతిః = ఎనిమిది పదులు; నవతిః = తొమ్మిదిపదులు; మొద. వింశతి, షష్టి, సప్తతి, అశీతి, నవతి, శబ్దములలోని తుది 'తి' వర్ణము 'పది' యను. నర్థముగలది; అది కేవలము స్త్రీ ప్రత్యయముకాదు. అది ప్రాకృతమున 'ది, యి, ఇ,' లుగ మాఱును; తెనుఁగున పది, ఇరువది, ఇరువయి, మొదలగు వాని తుదివర్ణముల నీ సందర్భమున స్వరింపవచ్చును. 'పది' కి పూర్వమందు రెండు, మూడు, మొదలగు

పదములను జేర్చి ఇరువది, ముప్పది, మొదలగు నర్థమిచ్చు సంప్రదాయమున సంస్కృత ద్రావిడభాషలకు సామ్యముగలదు. సంస్కృతమునఁ దొలుత 'తోమ్మిది' ని దెలుపుపదము ప్రత్యేకముగ లేకుండి యుండవలెను; కావుననే 'క్రొత్త' అను నర్థముగల 'సవ' అను పదము సంస్కృతాంకములందు చేరి నది. పందొమ్మిది, ఇరువది తోమ్మిది, మొదలగు వానిని దెలుపుటకును సంస్కృత మున పదములు లేకుండెను; వానిని దెలుపుటకు వానిపై యంకెలగు 'వింశతి, త్రింశత్, చత్వారింశత్' మొదలగు పదములకుఁ బూర్వమందు 'ఊన' అను అనుపదమును సంస్కృతమున మాట్లాడువారు చేర్చుకొనుచుండిరి. 'ఊన' అను పదమునకు 'ఒకటి' అని మొదటి యర్థము. ఇదియే లాటిను: ఊనున్; గ్రీకు: ఓయనోన్; ఇంగ్లీషు: వన్, యూనిట్, యూనియట్, మొదలగు పదములందు గానవచ్చుచున్నది. అదిచేగునప్పుడు మధ్యమపదలోపి సమాసమేర్పడి ఊనవింశతి; అనగా 'ఒకటి (తక్కువ) ఇరువది, ఊనత్రింశత్ = ఒకటి (తక్కువ) ముప్పది' అనునర్థములు గలిగినవి; దీనిని బట్టి సంస్కృతమున 'ఊన' పదము నకు 'తక్కువ' అనునర్థము గలిగినది; పాదోన = పాతిక తక్కువ; మొద. ద్రావిడభాషలయందును దొలుత 'తోమ్మిది' కిఁ బ్రత్యేకముగ మాటలేకుం డనుండవలెను. కాని, సంస్కృతమునుండి ద్రావిడులు 'సవ' అనుపదమును గ్రహింపక 'ఊనవింశతీత్యాది సంప్రదాయము ననుసరించి 'పది'కిఁ బూర్వ మందు దామును 'ఊన' పదమును జేర్చుకొని యుందురు. ద్రావిడభాషల యందును 'ఊన' పదము 'ఒం, ఒణ్-డు, ఒణ్-లు; ఒన్-దు' మొదలగు పద ములయందు గాన్పించుచునే యున్నది. 'పది'కిఁ బూర్వమం దిట్లు 'ఊన' పద మును జేర్చుకొన్నను ద్రావిడులు పందొమ్మిది, ఇరువదితోమ్మిది, మొదలగు చోట్ల 'ఊన'ను జేర్చుట మానుకొనిరి; 'ఏక'నుండి 'అష్ట'వఱకును క్రిందిపదికి జేర్చి, 'తోమ్మిది'కిఁ బ్రత్యేకముగ నేర్పడిన పదమునుగూడ నట్లే చేర్చుట వారికి స్వాభావికముగనే కాన్పించెను. 'సవ'ను క్రింది 'దశత్తు'కుఁ జేర్చుట సంస్కృతమునను లేకపోలేదు: చూ. 'సవనవతి:' మొద. కొన్ని 'దశత్తు'లకుఁ బూర్వమందు 'సవ' చేరకుండుట సంస్కృత భాషా సంప్రదాయమున నిలిచి నది. కాని, సంస్కృతమునకు సంబంధించిన యన్ని యాధునిక భాషలందును 'సవ'తో సంబంధించిన పదము క్రిందిదశత్తుకు చేరుచున్నది.

సంస్కృత సంప్రదాయమునకును ద్రావిడ సంప్రదాయమునకు పదు లకుఁ బై యంకెల పరిగణనమున భేదముగలదు. సంస్కృతమున నాయా దశ త్తులకుఁ బై నున్న విడి యంకెలను దెలుపు పదముల నా దశత్తులను దెలుపు పదములకుఁ బూర్వమందు చేర్తురు; ద్రావిడ భాషలలో వానికిఁ బరమందు చేర్తురు. ఏకాదశ, ద్వావింశతి, త్రయస్త్రింశత్, చతుశ్చత్వారింశత్ = ఒక

టింబది, రెండునిరువది, మూడున్నుప్పది, నాలుగున్నలువది మొదలయినవి. ద్రావిడము : పదునొకండు, ఇరువది(యు)రెండు, ముప్పది(యు)మూడు, నలువది(యు)నాలుగు; మొద. సంస్కృతమునం దిట్లున్నను దానికి సంబంధించిన కొన్ని ప్రాచీనాథుని కార్యభాషలయందును ద్రావిడభాషల యందువలెనే యెక్కువగనున్న యంకెలను దశత్తులకుఁ బరమందుచేర్చు సంప్రదాయము లేకపోలేదు. ఇంగ్లీషున పదకొండు నుండి పందొమ్మిది వఱకును సంస్కృత సంప్రదాయమున్నది. ఇరువదికిఁ బై సంఖ్యలయందు ద్రావిడమునందలి సంప్రదాయము వంటిదే యున్నది. థర్టీన్ (Thirteen) = మూడుంబది; ఫోర్టీన్ (Fourteen) = నాలుగుంబది; నైన్-టీన్ (Nineteen) = తొమ్మిదింబది; మొద. కాని, ట్వెంటీ-వన్ (Twenty-one) = ఇరువదియొకటి; థర్టీ-టూ (Thirty-two) = ముప్పదియురెండు; మొద. జర్మను మొదలగు భాష లిప్పటికిని నీ విషయమున సంస్కృత సంప్రదాయమునే యనుసరించునున్నవి. ప్రాచీన ప్రాకృతములలో సంస్కృత సంప్రదాయమే యున్నను నేటి వైశాచీభాషలలో ననేకములందెక్కువయగు సంకెలను క్రింది పదులకుఁ జేర్చుటయే సంప్రదాయముగ నున్నది. ఇండియాలోని నేటి కొన్ని యార్యభాషలు సంస్కృత సంప్రదాయమును, కొన్నివైశాచీ సంప్రదాయము ననుసరించుచున్నవి. వైశాచీ ననుసరించిన వానిలో ద్రావిడభాషలు చేరినవి.

ద్రావిడభాషలకు ప్రాకృతభాషలయందు గాని నేటి ద్రావిడేశరార్య భాషలందుగాని సంఖ్యావాచకపదముల విషయమున నెక్కువపోలికలు కనబడవు. యూరోపియనుభాషలందును ఐరేనియను భాషలందునుగూడ వీని కెక్కువ సామ్యము గాన్పింపకున్నది. సంఖ్యావాచకపదములు ద్రావిడభాషల యందు ప్రత్యేకముగఁ బుట్టినవై, లేక నేడు ప్రచారమునుండి తొలగిన యే వైశాచ్యాది భాషలనుండి యైన వానియందు చేరినవై నిర్ణయించుట కష్టము. ఐరేనియనుభాషలయందలి స్వరపరిణామ సంప్రదాయమును బట్టియు, నేటి కొన్ని వైశాచీ భాషలయందలి కొన్నిరూపములను బట్టియు నాలోచించి పరిశోధన చేసినయెడల ద్రావిడ సంఖ్యావాచకపదముల స్వరూప నిర్ణయమున కొక సూత్రము చిక్కునేమో వెదుకవలసియున్నది. అట్టి ప్రయత్నము చేయుటకు ద్రావిడభాషలయందలి ఒకటినుండి పదివఱకుఁ గల సంఖ్యలఁ దెలుపు పదముల మొకచోటఁ జేర్చి యితరభాషలయందు వానిని బోలినపదము లున్నచో వానిని జూపి, లేనియెడల వ్యుత్పత్తి నూహింపవలసి యున్నది.

[త. = తమిళ్; కొర్. = కొర్వి (బెల్గాము); కై. = కై కాడి (హోలా పూరు); మ. = మలయాళము; క. = కన్నడము (బెల్గాము); కు. = కురుఖు

(పలమన్); మల్ = మల్తా; కూ = కూళ (ఖోండ్ మలలు); గో = గోండ్ (మండ్ల); తె = తెలుగు; బ్రా = బ్రాహ్మణ (కలత్.)]

ఒకటి

త. ఒన్ను, ఒరు, ఓర్; కొర్ : ఒన్డ్; కై : వణ్ణ; మ. ఒరు : క. ఒన్దు; కు. ఒన్టా; మల్, ఒర్, ఓన్డ్-ఒన్డ్; కూ. రొణ్ణి, ఏక; గో. ఉణ్ణీ; తె. ఒకణ్ణు, ఒణ్ణు; బ్రా. అసిట్. వీనిలో సనేకరూపములకు 'ఒక' అనునది మూలము; కొన్నిటిలో సనునాసికత్వము నేడు పోయినది; కాని, తొలుత నన్నిభాషలయందును నుండియుండవలెను. 'రొణ్ణి' యనునప్పుడు తొలి ఒకార మునకు స్థానవ్యత్యయము కలిగినది; బ్రాహ్మణ లోని 'అసిత్' కు ద్రావిడ మూలము లేదు.

ద్రావిడేతరార్యభాషలలో 'ఉన' శబ్దము మూలముగాఁ గల పదములు చాల భాషలలో సేకారవచకములుగ నున్నవి.

'తెనుఁగునందలి 'ఒక(టి, ఁడు, రుఁడు)' అనునది సంస్కృతమందలి 'ఏక' శబ్దమునుండి కలిగినదని యాంధ్రపండితుల యభిప్రాయము. ఈ వ్యుత్పత్తి యసంభవము కాదని కాల్మషెల్లు ఒప్పకొనుచున్నాడు. కాని, యారెండు పదములకుఁ గల సంబంధము చాల దూరమనియు, సేకారవచకము లగు బంగాళీ : ఒక్, పెర్ని యను 'యక్' అనువానికిని ఏకశబ్దమునకును గల దగ్గఱ సంబంధమును 'ఒక, ఏక'లకుఁ జెప్ప వీలులేదనియు నాతని యభిప్రాయము. అయినను నాతఁడు 'ఒక' యనునది 'కలుపు, చేర్పు, అను సర్థముగల 'ఒ' అను ద్రావిడధాతువుతో సంబంధించినదని చెప్పట యుక్తమని చెప్పి యున్నాడు. కాని, 'ఒ' యను ధాతువునుండి 'ఒక్క' అను పద మెట్లు కలుగునో సరిగ నిర్వచింపలేదు. ఇట్లు ద్రావిడ ప్రాణాయాముగ వ్యుత్పత్తి సేర్పఱుపఁ బాటుపడుటకంటె, బంగాళీ, పెర్నియను భాషలయందువలె తెనుఁగు లోని 'ఒక' కూడ సతి ప్రాచీనకాలముననే యేకశబ్దమునుండి యేర్పడినదని చెప్పటయే బాగుండును.

రెండు

త. ఈరణ్ణు, ఇరు, ఇర్; కొర్. రణ్ణ్; కై. రణ్ణ; మ. రణ్ణు; క. ఎరడు; కు. ఎణ్ణ్; మల్. ఈర్, ఏణ్ణిన్; కూ. రిణ్ణి, దుళి; గో. రణ్ణ్; తె. రెణ్ణు; (వ్యవహారమున : రొణ్ణు), బ్రా. ఈరట్.

ఈ రూపములను బోలిన ద్రావిడేతరార్యభాషారూపములు గాన భావు. కాని తెనుఁగునందలి వ్యవహారమున 'రొండు' అను రూపమునుబట్టి దీని

వ్యుత్పత్తిని నిర్ణయింప వచ్చునేమో. తెనుఁగున పసిపిల్లలు 'రెండు' కు 'దొందు' అని యందులు. ఈ యుచ్చారణము రానురాను 'రొండు' గ మాటును. పెద్దవారుకూడ సర్వత్ర 'రొండు' అని వాడుట గలదు. 'దొందు' లోని తొలి 'ద' కారము తెనుఁగునందే రేఫముగ మాటినదని యనుకొన వలెను. 'దొందు' అను రూపము శబ్దరత్నాకరమునఁ జేరినది. దొందడి, దొంద డించు, దొందము, అను రూపములను 'దొందు' తో సంబంధించినవే. ఇవి యన్నియుఁ గావ్యముల కెక్కినవి. ఇద్దలున్ దుర్జయ శత్రుసైన్యముల దొందడి నేమయిరొక్కొ (భార. ద్రో. IV. 129); తెగి రాలు హఠమాక్తికములు నశ్రు బిందువులు నేర్పటుప రాక దొందడింప (హరి. పూ. IX.); మొద. సంస్కృత ద్వంద్వశబ్ద మపభ్రంశప్రాకృతమున 'దొందు' అగును. దకారము ప్రాకృతమున రేఫముగ మాటును: త్రయోదశ = తేరస = తేరహ = హిం. తేరా; ద్వాదశ = బారస = బారహ = హిం. బారా; మొద. పదమధ్య మందలి 'ద' కారమే కాక పదాది దకారమును రేఫముగ మాటవచ్చును. చూ: దిమ్మ (పట్టు) = రిమ్మ (పట్టు); దొమ్మ = పశువుల తొమ్మడువు రోగము రొంప = మనుష్యుల తొమ్మునకు సంబంధించిన రోగము; దమ్ము = రొంపి; మొద. తెనుఁగుననే పిల్లలును పెద్దవారునుగూడ 'రమ్ము' అనుటకు 'దా' అని యనుట కలదు. పెద్దవారి భాషలో నొకప్పుడది 'రా' గ మాటును. ఇట్లే సంస్కృతమందలి తక్ష = ప్రా. రంప; సం. తక్షణ = ప్రా. రంప (-ఫ) ణ; సం. దావారిక = ప్రా. రవ్వారి ఆ; అను వానిని బట్టి పదాదినందు 'త, ద' లు రేఫముగ మాటుట గాననగును. పదాది 'ద' కారము రేఫముగఁ గాకున్నను లకారముగ మాటుట యనేకాధునిక వైశాచీభాషలయందు గలదు: పట్టో భాషలయందెల్ల 'దశత్' = 10' అనునది 'లస్' గ మాటుచున్నది. ఘల్చ - భాషలలో 'దశత్' = 'లోస్' గ మాటుచున్నది; వైశాచీ భాష యగు కాఫిర్ - వెరోన్ భాషలో సం. ద్వా = * దో = లూ, అయినది, అట్లందే దశత్ = లెజ్, అయినది. లకారము రేఫముగ మాటుట మఱియొక్క మెట్టు మాత్రము. వైదానినిబట్టి సంస్కృతపదములు ప్రాకృతమున మాటిన విధమును పట్టియు, ప్రాకృతమునందలి యదాహరణములను బట్టియు, ఆధునిక వైశాచ్యాది భాషలయందలి మార్పు ననుసరించు తెనుఁ గుననే కలుగుచుండు మార్పును బట్టియు పదాది 'ద' కారము రేఫముగ మాటుట వింత గాదనియు, సంస్కృత 'ద్వంద్వ' శబ్దమునుండి యేర్పడిన 'దొందు' ప్రాకృతాపభ్రంశ ద్వారా తెనుఁగున నిలిచి యంత కంతకును 'రొండు' గను 'రెండు' గను మాటినదనియు చెప్పటయందు దోషము లేదని తోచుచున్నది. ద్రావిడభాషలయందు పదాదిని రేఫము నుచ్చరించుటకు

వీలులేక 'రెండు' 'ఇరండు' గ మాటియుండునేమో. ఈ వ్యుత్పత్తిని గూర్చి తజ్ఞులు నిష్పక్షపాతముగ నాలోచితురు గాక.

మూఁడు.

త. మూన్తు, మూ, ము; కొర్. మూడ్; కై. మూణ్ణ; మ. మూన్ను; క. మూఱు; కు. మూణ్; మల్. తీన్; కూ. మూన్జి, తిని; గో. మూణ్; తె. మూఁడు; బ్ర. ముసిట్.

పై వానిలో మల్లో లోని 'తీన్', కూయిలోని 'తిని' అనునవి హిందీ మొదలగు భాషలనుండి యాభాషలలోఁ గ్రొత్తగా జేరియుండును. తక్కిన రూపముల కన్నిటికి 'మూన్' అనునది మూలమగును. ద్రావిడేతరభాషలలో దేనియందును దీనిని బోలిన త్ర్యర్థవాచకపదము కానరాలేదు.

నాలుగు.

త. నాఱు, నాలు, నాల్; కొర్. నాల్; కై. నాల్; మ. నాలు; క. నాల్కు; కు. నాఖ్; మల్. చార్; కూ. నాల్లి, సారి; గో. నాలూంగ్; తె. నాలుగు; బ్ర. చార్.

పీనిలో మల్లో లోని 'చార్', కూయిలోని 'సారి', బ్రాహ్మణి లోని 'చార్' అనునవి హిందీ మొదలగు భాషలనుండి క్రొత్తగా నాభాషలయందు చేరియుండును. తక్కిన రూపముల కన్నిటికిని 'నాల్' అనునది మూలరూపము. దీనిని బోలిన రూపము ద్రావిడేతరభాషలయందు కానరాలేదు; కాని, యుత్తర హిందూస్థాన భాషలలోఁ గొన్నియెడల 'చతుర్ శ్వః' = నాలుగు దినముల పిమ్మట అనుటకు 'నర్ సా' అని యున్నట్లు లింగ్విప్లిక్ సర్వే ఆఫ్ ఇండియా¹యందు తెలుపఁబడినది. ఇందలి 'నర్' యొక్క వ్యుత్పత్తిని దెలిసి కొనినచో ద్రావిడమందలి 'నాల్' కుఁ గూడ వ్యుత్పత్తి తేలును. కాని, యట్లు కనుగొనుట కాధారము లెవ్వియుఁ జక్కలేదు.

అయిదు.

త. ఎయ్న్దు, ఎయ్న్; కొర్. అఱ్; కై. ఆఱ్; మ. అఱ్దు; క. ఏను, ఐదు; కు. పంచే; మల్. పఛ్; కూ. సిణ్ణి, పాను; గో. పైయూంగ్; తె. అయిదు; ఐదు; ఏను; బ్ర. పఞ్.

పీనిలో మల్లో : పఛ్; కూయి : పాను; బ్రాహ్మణి : పఞ్, అనునవి 'పంచన' శబ్దభవములై హిందూస్థాన భాషలలోని రూపములను బోలియున్నవి. అవి తరువాతికాలమున నా భాషలలోనికి జేరియుండును. కూయిలోని

‘సిజ్జి’ గోందీలోని ‘సైయాంగ్’ అనువానిలోఁ దొలుత ‘స’ కారము చేరినది; ఏల చేరినదో తెలియదు. పయి రూపముల కన్నిటికిని ‘పంచస్’ అను సంస్కృతరూపమే మూలమైయుండును. తొలి హకారము హకారముగను, హకారము అకారముగను, చకారము జకారముగను, తద్వారా దకారముగను మాఱి యా యా రూపము లేర్పడియుండును. పదిహేను, పదహైదు (అనంతపురము) అను వ్యావహారిక రూపములలో నింకను హకారము మిగిలియున్నది.

ఆఱు

త. ఆఱు, అఱు; కొర్. ఆర; కై. ఆర; మ. ఆఱు; క. ఆఱు; కు. ఛస్ సాయే; మల్. చో; కూ. సజ్గి; స; గో. సారూజ్; తె. ఆఱు; బ్ర. షష్.

వైవానిలో మల్తోలోని ‘ఛో’, కూయిలోని ‘సజ్గి, స,’ బ్రాహ్మణ్యలో ‘షష్’ అనునవి సంస్కృతములో ‘షష్’ కు సంబంధించినవి. ఛో, ఛః, మొదలగు రూపము లుత్తర హిందూస్థానభాషలయందెల్ల నున్నవి; వానినుండి యీ భాషలలోని కవి తరువాతి కాలమునఁ జేరియుండును. తక్కిన రూపముల కును ‘షస్’ అనునదియే మూలమై యుండును. ఐరేనియను భాషలో పదాది సకారము హకారముగ మాఱును : సప్త = హప్త; సింధు = హిందు; సోమ = హోమ; మొదలయినవి. ద్వాదశ = హిం. బారా; త్రయోదశ = హిం. తేరా, మొదలగు వానిలో శ = స = ర, అనురీతి మార్పు కాన్పించుచున్నది. ప్రాకృతమున శ్రు = హణ; శ్రుత = హణి అ; అనువానియందలి శవర్ణము నకు హకార మాదేశమయినది. తెనుఁగునను నిట్టి మార్పులు లేక పోలేదు : సోయగము, చూ. హోయలు; సార్థ. చూ. హత్తు; మొద. వై యుదాహరణముల సామ్యమున సంస్కృతమందలి ‘షస్’ ప్రాచీన ప్రాకృతములందే హర్, హర్, లుగ మాఱి యైరేనియను భాషలకు సంబంధించిన వై శాచీభాషల ద్వారా ద్రావిడభాషలందు మొదటినుండియు నెలకొని యున్నవని చెప్పవచ్చును. ‘ఆఱు’ తొలుత హకారాదియై యుండెననుటకు వ్యవహారమునఁగల ‘పదహారు’ లోని హకారము సూచించుచున్న దనవచ్చును.

ఏడు.

త. ఏఱు, ఎఱు; కొర్. అగ; కై. అగ; మ. యేఱు; క. ఏఱు, ఏళు; కు. సత్తే; మల్. సాత్; కూ. ఒద్ది. సాతు; గో. యేరూజ్; తె. ఏడు; బ్ర. హప్త.

వైవానిలో మల్తో ‘సాత్; కూయి: సాతు; బ్రాహ్మణ్య: హప్తే, అనునవి సంస్కృత ‘సప్త’ అనువానినుండి కలిగినవి; వానిలో ‘సాత్, సాతు’

అనునవి ఉత్తరహిందూస్థాన భాషలయందెల్ల నున్నవి. 'హాప్ట్' అనుదానిలో స = హ, అను మార్పు ఐరేనియనుభాషా సంప్రదాయము ననుసరించినది. తక్కిన రూపములుగూడ 'సప్త' నుండి కలిగినవే. అవి ఐరేనియను భాషలకు సంబంధించిన పితౄచభాషలయందు సప్త = హత్త = హేత్త = * హేడ్, అను రీతిని కలిగియుండును. ఆది హకారము తెనుఁగు వ్యవహారమున 'పదిహేడు' లోఁ గాన్పించుచున్నది. 'ఏడు'కుఁ దక్కిన ద్రావిడభాషా రూపములన్నియు నీ విధముగనే కలిగియుండును; వానిలో డ = ఆ = శ, అను మార్పు కూడఁ గలిగినది.

ఎనిమిది.

త. ఎట్టు, ఎణ్; కొర్. అట్టు; కై. అట్టు; మ. యెట్టు; క. ఎట్టు; కు. ఆట్; మల్. అట్; కూ. ఆటు; గో. ఆత్; తె. ఎనిమిది; బ్రా. హప్ట్.

పై వానిలో కొర్వి, కై కాడి, కురుఖు, మల్తో, కూయి, గోందీ, బ్రాహూయ భాషలలోని రూపములు సంస్కృతమందలి 'అష్టన్'కు సంబంధించిన వనుటకు సందేహములేదు. ఆ రూపములే యార్యభాష లని పిలువఁబడు భారతవర్షీయ భాషలయందెల్లఁ గాన వచ్చుచున్నవి. తమిళము, మళయాళము, కన్నడము, తెనుఁగుభాషలలో 'అష్ట=ప్రా. అట్ట' అయి దాని తొలి అకార మెకారముగ మారినది. ద్రావిడభాషలయందీ మార్పు సర్వసాధారణము : యమ = తమి. యెమన్; కన్న. ఆనె = తె. ఏనుఁగు. తెనుఁగున : క (=కె)రడు, గ(గె)డ. గ(గె)డ్డ; న(నె)మ్మి; మ(మె)యి; ర(రె)డ్డి; ర(రె)క్కొను; మొద.

తెనుఁగులోని 'ఎనిమిది' అను రూపము మాత్రము కొంతవంతఁగఁ గాన్పించుచున్నది. ఇందలి 'ఎని' అనునది తక్కిన ద్రావిడభాషలయందలి యష్టశబ్దారకరూపమే. 'మిది' అనునది దాని వెంటనే వచ్చు సంకెయగు 'తొమ్మిది' యను పదము ప్రోద్బలముచే 'ఎన్' పైఁ జేరియుండును. కాని, 'ఎన్' అనునది 'ఇరు(ను)' శబ్దవికారమనియు, తొమ్మిది యనఁగా 'పది'కి తొల్లింటియంకె యను సర్థము చెప్పికొనవలసినట్లే 'ఎనిమిది'కిఁ గూడ పదిలో రెండుతక్కువయగు సంకెయని యర్థము చెప్పికొనవలెననియుఁ గాల్చువెల్లు తెలిపియున్నాడు. కాని, యన్ని ద్రావిడభాషలలోను 'ఎనిమిది' లోని మొదటిభాగముగు 'ఎన్' అను సంగము కనఁబడుచుండఁగా నొక్క యీ యంకెవిషయమునమాత్రము దాకి 'రెండు' అను సర్థము నేల చెప్పికొనవలెనో తెలియదు. కాల్చువెల్లువాదము సంగీకరించినయెడలఁ దెనుఁగునఁ దొలుత నెనిమిదికిఁ గూడఁ బ్రత్యేకముగు సంఖ్యావాచక పదము లేకుండెనని చెప్పవలసివచ్చును. అట్లు చెప్పటకంటె 'ఎనిమిది' లోని 'మిది' 'తొమ్మిది' లోని 'మిది' సంపర్క

మువలనఁ గలిగినదనియు, 'ఎని' అను భాగమునకు మాత్రము 'అష్టన్' అను నర్థము గలదనియుఁ జెప్పట యుక్తము.

తొమ్మిది

త. ఒమ్మదు, కొర్. ఒమ్మిది; కై; పమ్ది : మ. ఒన్నదు ; క. ఒమ్మత్తు; కు. నా; మల్. నో; కూ. న; గో. నా, ఉన్నక్; తె. తొమ్మిది; బ్రా. నొన్.

కురుఖు, మల్తో, కూయి, గోందీ, బ్రాహ్మణ భాషలలోని పదములు సంస్కృత 'సవ' శబ్దమునకు సంబంధించినవి. తక్కినవన్నియు సమస్తపదములు. వానిలో మొదటి యంగము 'ఒన్' 'ఉన్' అనునదియు, రెండవది 'పది, పదు, మిది' అనునదియునై యున్నవి. 'మిది' అనునది వికారముగఁ గాన్పించును. తెనుఁగున 'ఒన్'కు మాఱుగ 'తొన్' అనునదియు, కై కాఱిలో 'వన్' అనునదియు నున్నవి. ఒత్వమునకు వత్వము సాధారణముగఁ గలుగుచుండును గాని, తెనుఁగులోని 'తొన్' అనుదానినిగూర్చి విచారింపవలసియున్నది. తక్కిన ద్రావిడభాషలలోని 'ఒన్' పూర్వరూపమయి, తెనుఁగున దాని మొదల 'త'కార మాగమముగనైన వచ్చియుండవలెను; లేదా 'తొన్' అనునది 'తొల్' (=పూర్వము) అనుదాని వికారరూపమైన కావలెను. 'ఒన్' పూర్వరూప మనుకొన్నయెడల నది 'సం. ఊన(=ఒకటి)' అను పదమునుండి కలిగియుండును. 'తొన్' పూర్వరూపమయిన యెడల, దాని తొలి తకారము లోపించియుండవలెను. పదమధ్యగత తకారము 'అ'కారమై తుదకు లోపించుట గలదు గాని, పదాది తకార మట్లులోపింపదు. కావున, ఒన్, తొన్, లు వేర్వేరు పదములై యుండును. తెనుఁగున 'తోడ' ప్రత్యయమునకును తక్కిన ద్రావిడభాషాలయందు 'ఓడు, ఒడు' మొదలగు ప్రత్యయములును నిట్టి సంబంధము గలవే. కొర్వీ భాషలోని 'పిది' తెనుఁగునందలి 'మిది' అనునవి. రెండును 'పది' శబ్దమునకు మాఱురూపములు. కాని, వానియందలి యత్వ మిత్వముగ నెట్లు మాఱినదో నిర్ణయించుట మాత్రము కష్టము.

పది

త. పత్తు; కొర్. పత్; కై. పత్త; మ. పత్తు; క. హత్తు; కు. దస్సే; మల్. దన్; కూ. దశు; గో. దన్; పద్; తె. పది; బ్రా. దహ్.

కురుఖు, మల్తో, కూయి, గోందీ, బ్రాహ్మణ భాషలలోని పదములు సంస్కృత 'దశ' శబ్ద భవములు. తెనుఁగున 'పది' సంస్కృత 'పంక్తి' శబ్ద భవమని యాంధ్ర వైయాకరణుల యభిప్రాయము. 'పంక్తి' తెనుఁగున 'పంఠి, బంఠి' యను రూపములను బొందినది. అనునాసికముమీఁది తకారము దకారమగుట ప్రాకృతభాషలతోఁ బాటు ద్రావిడభాషలయందును గలదు. 'పది' యందు నేడనునాసికధ్వని వినబడకున్నను 'పన్నిదలు,

పండ్లెండు, పంచొమ్మిది, పంచుము' మొదలగువానియందు 'స' కార మొకను వినిపించుచునే యున్నది గావునఁ దొలుత నది 'పది' యందుండవలెనని యూహింపవచ్చును. ఇంతకంటె మంచి వ్యుత్పత్తి లభించువఱకును 'పది' 'పంక్తి' శబ్ద భవమనియు, 'పది' యను పదము తక్కిన ద్రావిడభాషలయందు వివిధరూపములను దాల్చినదనియు ననుకొనవచ్చును.

ఇరువది, ముప్పది, నలువది, ఏబది, అఱువది, డెబ్బది, ఎనుబది, తొంబది అను పదములును వానికి సరిపోవు నితర ద్రావిడభాషా పదములును రెండుపదులు, మూడుపదులు, మొదలగు నర్థములు గలవి. ఒక పదికిని మఱి యొక పదికిని మధ్యనుండు సంఖ్యలను దెలుపుటకు వాని క్రింది పది కాయా సంఖ్యలను జేర్చి చెప్పవలెను : పదుమూడు, ఇరువదినాలుగు, మొద. తొమ్మిది పదులు 'తొంబది' యగుచున్నది. ఇది యితర ద్రావిడభాషల యందును 'తొం' తోడనే యారంభించుచున్నది; కావున, 'తొమ్మిది' లోని 'తొమ్' అను నదియే పూర్వరూపనియు నదియే 'తొంభత్తు, తొంబది' మొదలగు రూప ములలోఁ గానవచ్చుచున్నదనియుఁ జెప్పట కవకాశమున్నది. 'తొంబది' అనునది 'తొల్ + పది' = (నూటికి) ముందటి పది, అను రీతినైనను నేర్పడి యుండును. 'తొమ్మిది' అను పదమునకు 'పది' కి పూర్వపు (అంకే) అనియు, 'తొంబది' కి '(నూటికి) బూర్వపు (పది)' యనియు నర్థము చెప్పకొన వచ్చును.

నూఱు

త-నూఱు; కొర్. నూర్; కై. నూర్; మ. నూఱు; కు. ఒడ్డోనై; మల్. పఛ్కోటి; కూ. పాను కడి; గో. సైక్రా; నూర్; తె. నూఱు; వంద; బ్రా. షద్.

కురుఖులోని ఒడ్డోనై = ఒక శతము; 'నై' అనునది 'శత' శబ్దభవము; ఇట్లే, గోండిలోని 'నై,' బ్రాహ్మణ్యలోని 'షద్'లు కూడ 'శత' శబ్దభవములే. మల్తొలోని పఛ్కోటి, కూయిలోని పానుకడి, అనువానికి 'అయిదు ఇరు వదులు' అని యర్థము; ఆ భాషలలో నిరువదులతో లెక్కించుట యాచారము; తక్కిన భాషలలోని 'నూఱు'కు వ్యుత్పత్తిని కనుగొనుట కష్టము. దానినిబోలురూపము లా యర్థముగలవి మఱియేభాషలలోను నున్నట్లు గాన్పిం పదు.- 'నూఱు' అనగా 'పొడి' అని యర్థమును గల్పించి పొడిలోనుండు రేణువులెన్నో యుండును గనుక ద్రావిడులకు శతసంఖ్య మిక్కిలి యధిక నగుటచేత నా సంఖ్యకు 'నూఱు' అనుపేరిడిరని కాల్డువెల్లు తెలిపియున్నాడు,

మఱియొక వ్యుత్పత్తి తోచనప్పు డేదో యొక సమాధానము చెప్పకోవలెను గదా. కాని, కాల్డువెల్లు తెనుఁగులోని 'వంద'కు వ్యుత్పత్తి నాలోచింపలేదు. 'వంద'ను తెనుఁగు భారతకవులు వాడలేదు. తరువాతికవులలో నెవ్వరైనవాడి రేమో తెలియదు; వాడినట్లు కనఁబడదు. ఇది మఱి యేద్రావిడభాషయందును గాన్పింపదు. ఇది సమూహార్థమున 'వంద' శబ్దభవముగఁ బ్రాకృతమున నున్నది. ఈ యర్థమున నది 'పడిమచరి అ. I. 1,' 'బౌపపాదిక సూత్ర' అను జైన గ్రంథములందు ప్రయోగింపఁబడినది; పాకృతప్రకాశికయందు దా హరింపఁబడినది. 'వంద' యను సమూహార్థక పాకృతపదమే తెనుఁగున నూ అను నర్థమున నెలకొనియుండును.

వేయి.

త. మ. ఆయిరమ్; క. సావిర; తె. వే, వేయి.

సావిర, ఆయిర, శబ్దములు సంస్కృత 'సహస్ర' శబ్దభవము లని కాల్డువెల్లుప్పకోని యున్నాఁడు గాని, తెనుఁగులోని 'వేయి' కేవలద్రావిడపదమనియు నది వేడియగు, చుఱుకగు, అనునర్థములుగల 'వే' యనుద్రావిడ ధాతువునుండి కలిగినదని చెప్పియున్నాఁడు. ఇట్టి వ్యుత్పత్తిని జెప్పటయందాతని యభిప్రాయ మేమో తెలియదు. వేడిగానున్నది 'వేయి' యెట్లగునో యగమ్య గోచరముగా నున్నది. ఇట్టి నిరాధారమగు వ్యుత్పత్తిని జెప్పటకంటె నదియు సావిర, ఆయిర, శబ్దములవలె 'సహస్ర' శబ్దభవమే యనుట యొక పక్షముగ నుండియుండును. సహస్ర = హాశకన్న. సాసిర; = * సాశిర = హాసగన్న డము = సాశిర; తమి. ఆయిర = పా. * ఆవిల = తెనుఁగు: వేయి; అనురీతిగ నాయా వ్యుత్పత్తులను జెప్పికొనవచ్చును.

సంస్కృతములోని 'లక్ష' శబ్దము తెనుఁగున పామరజనవ్యవహారమున 'లచ్చ', 'నచ్చ'లుగ మాఱినది; ఇందు 'లచ్చ' యచ్చతెనుఁగు కావ్యముల కెక్కినది. కాని, 'కోటి' శబ్దము మాత్రమింకను వ్యవహారమునఁ గూడఁదెనుఁగున నెట్టి మార్పును బొందలేదు.

తెనుఁగున సంఖ్యావాచకపదములు.

1. ఒకటి.

(అ) విశేషణము: (i) ఒక, ఒక్క.

ఒక, ఒక్క, లు విశేషణములు. వీని యుపయోగము చాలఁ జిత్రముగ నుండును.

i. కేవల సంఖ్యావాచక విశేషణములు: ఒక్కనూటిన్ (ద్రా. త్రింశ. I. 96); అనిన నగుచు నొక కేల నతనిఁ గాఁగిటఁజేర్చి (భార. అశ్వ. I, 154).

ii. ఒకపరి (భార. దో. III. 255; భాగ. VIII. 74); ఒకమరి (భార. విరా. V. 55; ఉ. IV. 196; శాం. III. 151; అను. I. 38; అను. II; అను. III. 289); ఒకమాటు (భార. ఉ. III. 20; భాగ. VII. 62); ఒక్కమాటు (భాగ. VII. 415); ఇందు సంఖ్యార్థమున్నను సంఖ్యయే ప్రధానము గాదు.

iii. ఒక్క దనుజాధముడు ... నన్నుఁ జెఱఁగొనిపోయెడు (భార. ఆర. V. 177); ఒక్కొక్క మఱి = ఒకానొకప్పుడు (భార. విరా. I. 71; దో. III. 228; హరి. పూ. VIII. 152); ఒక్కొక్కచో = ఒకానొక చోట (భార. విరా. I. 53); ఒక్కొక్కమాటు (భార. ఆర. V. 409); ఒకమాత్ర (నిర్వ. V. 29); ఒకనాఁడు = ఒకానొకనాఁడు (చంద్రభా. III. 14); అనఁగా అనఁగాఒకరాజు.

iv. 'ఒకనూలు, ఒకకొన్ని, ఒకకొందలు' మొదలగువానియందు 'ఒక' ఊతపదము.

v. ఒక, ఒక్క, లేకార్థవాచకము లయినను వానిని బహువచనమునందున్న పదములతోఁ జేర్చవచ్చును. పడతులాత్మ నొండాక్క పడతులఁ గలసిన (భార. ఆర. V. 300); మన మొకయేపుర మీ యంగనయున్ (భార. విరా. I. 159); ఒకమాఁడు ముహూర్తములు (ఉ. హరి. V. 190); అవియు నొక్క బ్రతుకులే (కళా. III. 30), ఒకముప్పది గోటులు మూఁడుగోటులున్ (పాండు. I. 159); ఒకకొన్ని (పాండు. I. 181; IV. 184); ఒక్క యిద్దలు తలొదరులన్ (పాండు. V. 201); ఒకకొందఱన్ (సమీ. III. 40; V. 107. 111); ఒక మున్నూలు గదల్చి తెచ్చిన లలాటో గ్రాక్షుచాపంబు (భాగ. IX. 262); ఇట్లే, ఇరువదియొక్క రూపాయలు; మొద.

vi. ఒకండాక = కొండాక, అనునది 'కొంత' నను సర్థమున వాడఁబడును; కొండాకవడి విచారవ న్నాననుఁడై (భార. అశ్వ. I. 153); కొండాక సేవునకు (భార. భీ. I. 50).

vii. 'ఒకానొక' అనునది యనిశ్చితమగు విశేషణమును దెలుపును : ఒకానొక యర్చన (పాండు. IV. 191); ఒకానొకనాఁడు (భాగ. IV. 742); 'ఒకానొక' అని భారతకవులు వాడినట్లు కాన్పింపదు; నన్నయ వాడలేదు.

viii. 'ఒక, ఒక్క' లపై 'ఇంచుక, అంత, ఇంత, కొంత,'లు చేరి 'కొంచెము' అను సర్థము నిచ్చును.

ఒక్కించుక సేపు (భార. విరా. II. 47); ఒక్కించుకంత సేవునకు (కళా. IV. 148); అంబురానులు నేడున్ ... ఒక్కంతసేయన్ (భాస్క. యు. 1992); ఒకయింత (పాండు. I. 154); ఒకయింతటిలోన = కొంచెముతో (భార. విరా.

I. 21); దుప్పటాకింత జారఁగా (రాధికా. II. 107); అందుల కొక్కయింత దరహాసము (సమీ. VI. 203); ఒక్కింతసేపున కెల్ల (కళా. III. 92); ఒక్కింత సేపునకు (భార. అశ్వ. II. 89), ఒక్కంతలు=కొంచెము ముఖ్యములు (భార. అను. II. 411); ఒక్కావంత (భార. విరా. II. 161.) ఇంకొక కొంతసేపునకు (ఆము. V. 59).

ix. 'ఒక, ఒక్క' యనునవి చేరునప్పుడు వాని విశేష్యములమీఁది సముచ్చయ చిహ్నము 'ఒక, ఒక్క' ల సంఖ్యార్థము నూఁదిచెప్పను: ఒక యమ్ము నమ్మగము సెందద చేరదయద్భుతంబుగన్ (భార. ఆర. VII. 380); ఒక్కడుగు నేఁగెడుదానికి నోర్వ నెమ్మెయిన్ (భార. విరా. I. 148); ఒకత్రు ప్పుడు రాలదు (భార. విరా. V. 239).

x. 'కలసియాకస్తికముగా' నను నర్థమున నీక్రిందివానియందు 'ఒక్క' నేకాని 'ఒక' ను వాడఁగూడదు; ఒక్కపెట్ట (భార. భీ. III. 13; వాసిష్ఠ రా. IV. 86); ఒక్కవడితోన్ (భాస్క. అయో. 209); ఒక్కమొగమై కడం గినన్ (భార. ఉ. IV. 229); ఒక్కమైన్ (భార. ద్రో. II. 105; భాస్క. యు. 1831). ఒక్కయమ్మడిన్ (భార. భీ. II. 131; దో. III. 24. హరి. పూ. VI. 87); ఒక్కమ్మడిన్ (భాగ. VIII. 55. భార. భీ. I. 214).

xi. ఒక్కనరిన్ = ఒకచీరీతిగా (భాస్క. అయో. 298); ఒక్క వెం బడి = ఎల్లెట్లో, ఏదోయొక విధమున (ప్రభా. I. 117); వారెల్లను నొకతల యమ్మారుతియొకతల (భార. ఉ. II. 184); ఇదియెల్ల నొకతల... చెనకుట యొకతల (భార. ఆర. VI. 61); ఇదియెల్లనునొకతల... అది యొకతల (భార. ఉ. III. 193); ఒక్కతరవాయిదొరకొని = ఒకరితరువాతనొకరు (హరి. పూ. VII. 81); అదియొక (= ఇంచుమించు) యత్నేహిణికిం గలిగియొప్పె (భార. ఉ. I. 221. 233); ఒకచీరికింగైకొనక (భాగ. IV. 326); ఒకచోన్ (నైష. VII. 148, 149); ఒకపుడు (కళా. V. 188); ఒకకాలము నట్టివి నూడము = ఏ కాలమందును (భార. దో. III. 117); మనసొక లాగై నన్ = అదియొక రీతి (కళా. I. 150); ఒకమైన్ = ఒకరీతిగా (భాస్క. యు. 566); ఒక వెంటన్ = ఒకరీతిగా (హరి. ఉ. III 73); ఒకదినున్న పద్యముల్ = అది యొకరీతి (ప్రస. రా. శత. 4); ఒకమొగిన్ = కలసి (భార. ఉ. IV. 317); (పువ్వులు) ముడి కొక్కభంగిగా నెత్తులువట్టియిత్తు = ఒకవిశేషముగ నున్నట్లు (భార. విరా. I. 107); అయ్యిరువురఁజూచుచు మేనులు గరుపాఱఁగఁగుచ్చి యొక్క కాఁగిటఁ జేర్చెన్ = ఒకచే (భార. దో. V. 16).

xii. 'ఒక్క' కు 'ఒక్కొ' అని 'ఒ, కొ'నిమేపంబున కూడన్ (భార. ఉ. IV. 424) అను ప్రయోగమున నున్నది; యతికొఱకై యుండును.

xiii. 'ఏసి' ప్రత్యయము 'ఒక, ఒక్క' లపై జేరదు గావున దాని యర్థమును దెలుపుటకు 'చెఱు, చెటి' అను పదములు వానికిఁ బూర్వమందు చేరును: చెటొకపోటు (భార. విరా. III. 163).

xiv. 'ఒక' కు 'ఓ' అనియు రూపాంతరము గలదు: ఓరాత్రింగను తెప్పవేయక (కాశీ. V. 189).

xv. 'ఒక, ఒక్క'లు సర్వనామములకుఁ బూర్వమందునుజేరును : ఒక(-క్క) నన్నే పిలిచినారు; ఒకకొందఱు; ఒకకొన్ని; మొద.

xvi 'ఒక' కు 'ఒకే', 'ఒకే' అనురూపములు వ్యవహారమునఁ జాల కాలము నుండియు నున్నవి: ఒకేగనివేశనం (S. I. I., I. 874).

xvii. ఈక్రింది ప్రయోగములందు 'ఒక, ఒక్క' లు వివిధార్థము లందు వాడఁబడినవి:— నూతులు నూటిటికంటె సూన్యత్రవ్రత యొకబావి మేలు (భార. ఆది. III. 93); నరుఁ డొకరథికుని యనుమతిఁ జొరఁ దలఁచునె (భార. దో. IV. 147); అతఁ డొకచంద్రమైన నేమిగతిఁబోదు=మఱియొకరీతి (భార. భీ. II. 365); ఒకలాగునఁ గానిపించుచున్నదానపు (కళా. VII. 218); వారకులాచారవాసనాబాఙ్మంబు లొకపూట కొకపూట కుడిగిపోవ (కాశీ. IV. 23); ఒక్కబియ్యము, ఒక్కనీరు, ఒక్కనిప్పు, మొదలగువానియందు 'ఒక, ఒక్క' లు కేవలార్థకములు.

(అ) విశేషణము: (ii) ఒండు.

i. 'ఒకొండు' అనుపదమునందుమాత్రము 'ఒండు' కు 'ఒకటి' యను సర్థము గలదు. కాని, యిందది విశేషణముకాక సర్వనామమే యగుచున్నది. 'వేటొండు, మఱొండు, ఇంకొండు' మొదలగు ప్రయోగములందు 'ఒండు' కు 'ఒక' అనుసర్థమున్నది. ఇట్లే మనమున కొండురెండు మఱు మంత్రముల స్మరిపోవఁ జెప్పినన్ (ఆము. IV. 265); సంద్రములు నేఁ డొండ్డె నవేశన్ (దశావ. I. 227); 'చను మింకొండుదలంపు మానుమని యాశ్వాసింబి' (భార. ఆర. 49) అనుప్రయోగమున 'ఇంకఁ జనుము. ఒండు దలంపు మాను ము' అనియర్థము చేసికొనవలయు నని తోచుచున్నది. ఒండొంటిన్, ఒండొంటన్, ఒండొండ, మొదలగువానియందు మొదటి యవయవము మాత్రము 'ఒకటి'యను సర్థమును గలిగియున్నది. 'ఒండొకరుండు (భార.విరా. IV.76)= ఒకానొక పేరులేనివాడు అని యర్థము. ఒండొండపొంగి కలయఁబాటుఁ బయోధులు = ఒకటికంటె వేటొకటి యెక్కువగా (భార. ఆర. IV. 223, 224; 303; ఉ. IV. 319. భీ. I. 294; కుమా. భా. II. 248, 688, 788; భాస్క. ఆర. II. 110; మను. III. 28); మొద. కాని, ఒండొండ = ఒక్కొక్కరే, అని భాగ. III.3 లో ప్రయోగమున్నది.

సాధారణముగా విశేషణ మగునపుడు 'ఒండు' కు 'వేటు, వేటొక' అనియేయర్థము: త్రిణయన నుత్తుజ్జొణ్ణ సోటుమెచ్చక (యుద్ధ. బెజ. శాస.); ఒండుగుట్టుంబులం బూన్పుము (భా. ఆర. II. 166); ఒండాకనిక = వేటొకని (భార. విరా. IV. 28); ఒండుపనులకు సెలవులేకునికిజేసి (భార. విరా. I. 240); ఒండువిల్లు = (లు-ండ్లు) వేటు (భార. భీ. I. 254; దో. III. 83; V. 135); ఒండువెంట బ్రదికియుండఁ దీరదు (భార. ఆర. VII. 61); ఒండాక విలు (భార. దో. III. 242); ఒండాకచాపము (భార. దో. IV. 31); మొద.

'ఒంటి' అనునది 'ఒండు' నుండిపుట్టిన విశేషణము; దీనికి 'ఒక' అనియేయర్థము. ఒంటికంటిగాము, ఒంటికొమ్ము నేలుపు, ఒంటిపాటు, ఒంటిపోగు, ఒంటియడుగుఁ గత్తెర. మొద.ఒంటికాలు(భాగ. I. 401):- 'ఒంటి'కశ్యమై యవ్యయముగఁ బ్రయోగింపఁబడును. దీనివైఁ బరుషములకు గసడిదవ లాదేశములగును. ఆశ్రమంబునఁ గృష్ణ నునిచి వచ్చినార మొంటియకట (భార.ఆర. VI. 194); ఒంటి దిరుగుదాని కోర్వడు (భార. విరా. I. 103, ప్రాస.); ఒంటిననుటయేడ (భార. విరా. V. 234, ప్రాస); ఒంటివచ్చునే (భార. విరా. IV. 76); ఒంటిగుంపులు వడిపోవ (భార. దో. I. 274); ఒంటిపొమ్మంటిక (భాస్క. అర. II. 65); మొద. అర్వాచీనకాలమునఁ గవులు 'ఒంటి' ని ద్రుతప్రకృతికముగ నుపయోగించిరి: 'ఒంటిక' (ఉ. రా. I. పు. 13- శార్దూలవిక్రీడితవృత్తమున కాదిని);— 'ఒంటి' పై మరల 'మై, మెయి' లనుజేర్చి యదేయర్థమున వాడుటయుఁ గలదు. ఒంటిమెయిక (భార. విరా. II. 265. కర్ణ. II. 85. అను. I. 223); ఒంటిమైక (భార. భీ. II. 84; ఉ. IV. 273; భాస్క. కి. 355) మొద.— 'ఒంటివడి' (భాస్క. అయో. 245) లో 'ఒంటి' విశేష్యముగ వాడఁబడినది.

ఒంటరి, ఒంటరికాడు, ఒంటరిపాటు, ఒంటరిఁడు, ఒంటింపు, ఒంటికాడు, అనుపదములు 'ఒక' అను సర్థముగల 'ఒండు' నుండి కలిగినవి, కాని, ఒంటరము (= శత్రుత్వము. విరోధము) అనుపదము 'వేటు' అనుసర్థముగల 'ఒండు' నుండి కలిగినది. 'ఒంటమిలేనివి యొంటరమింటరములు వలుకు టుచి తమే' (భార. ఉ. IV. 237).

'ఒండెన్' అనునది ద్రుతాంతముగు సవ్యయము. దీనికి 'కాని; వికల్పమున' నని యర్థము. ఒండు + ఏన్ = ఒండెన్ = ఒండెన్, అని దీనికి వ్యుత్పత్తిని జెప్పదురు; ఇట్టి యర్థమునఁ దొలుత శ్రీనాథుఁడు 'ఒండెనిన్' అని వాడినాడు: అను పంగంబున నొండె, నొండెను విహారాపేక్ష, నొండెని ఘర్షణిరాసంబున, నొండె దీప్తభయ సంత్రాసార్థ, మొండెని యన్య నియోగంబున నెవ్వఁడే మునుఁగు గంగంభకిప్రవాహంబునన్ జనుఁ డాతండును బుండ

రీక నయనా శాసించు బాపాఘముల్ (కాశీ. VII) — ‘ఒండెన్’ అనునది వికల్పముగఁ జెప్పఁబడిన యన్ని పదముల మీఁదను సాధారణముగఁ జేరును: సమకట్టి సైన్యంబు సైన్యంబుతో నొండె దొడరి మీ మువ్వరతోడ నొండె, నిద్దటితో నొండె నెక్కటి యొక్కనితో నొండె బాకిచెద దోర్బలమున (భార. సభా. 197); నేర్పొండెను మల్లుల పూనిక యొండె (హరి. పూ. IV. 68). సిద్ధులొండె విద్యాధరు లొండెం గావలయు (హరి. పూ. IV. 22). — ‘ఒండె’ను బ్రత్యేకముగఁ గూడఁ బ్రయోగింప వచ్చును: అష్టమీ వాసరంబున యందు నొండె, నొండెనేని చతుర్దశి, నిండుభక్తి బూజఁ గావించి (భీమ. VI. 72). ఇట్టి ప్రయోగమును భారతకవులు చేయలేదు.

‘ఒండె’ను వికల్పముగఁ జెప్పఁబడు నన్ని పదములతోడను గాక యొక్క దానిమీఁద మాత్రము వాడుట నన్నయ తిక్కన గ్రంథములందు గానరాదు. ఎఱ్ఱావ్రెగడ “భూరి తపోధనుల్ మనంబునఁ గలుపించి రేనియుఁ దపోమహిమన్ మిము నిద్దహింతు రొండె నతులి తాస్త్రశక్తిని వడిం దును మాడుదు రాజనందఱున్” (భార. ఆర. V. 363) అని ప్రయోగించినట్లు ముద్రిత ప్రతియందున్నది. ‘తునుమాడుదు రొండె నాజిలోన్’ అని పాఠాంతరము గలదు. ఇట్లే తిక్కన ‘జిష్ణునోర్తు నొండె గృష్ణునోర్తు’ (భా. కర్ణ. II. 45)లో ‘ఒండె’ నొక్క పదముతోడనే వాడినట్లు ముద్రిత పాఠము గలదు. దీనికిని ‘జిష్ణునోర్తు నొండె గృష్ణునొండె’ అను పాఠాంతరము గలదు. కాని, తరువాతి కవులలోఁ గొందఱు ‘ఒండె’ నొక్క పదముమీఁద మాత్రము కూడ వాడఁజొచ్చినారు: పటుమార్గణ సంఘద సొంపు నూపెదం, దునిసెద నొండె నవ్వీభునిఁ దూపుల (భాస్క. ఆర. 227). పోరు మొండె...విష్ణు పదంబు నొందుము (భాస్క. యు. 1620). చంపుదు నొండె...నిహతి నొందువాడ (భాస్క. యు. 1889). కూల్చెదనొండె జచ్చెదన్ (భాస్క. యు. 1920). మొద.

‘ఒండు’కు బహువచనము ‘ఒండ్లు’: తెరువు లొండ్లు దలఁపంగలవే (భార. శాం. VI. 163. హరి. ఉ. VII. 81).

(అ) విశేషణము: (iii) ఒరు.

‘ఒరు, ఓర్’ అనునవి తిక్కన ద్రావిడ భాషలయందు ‘ఒక’ యను సర్థమున నున్నవి. తెనుఁగున ‘ఒర్రి, ఓర్తు’ మొదలగు రూపములందును ‘ఒర్,’ అనున దొకయను సర్థము గలదియే. ఇపుడు ‘ఒరు, ఓర్’ అనునవి విశేషణములుగఁ దెనుఁగున లేవు. ఒకొ (-కొ)రుఁడు, ఒకొ (-కొ)రు (-రి)త (-తె), అను వానియందు ‘ఒరుఁడు’ అను దానికి మహా ద్వాచక

మగు 'ఒకడు' అను దానియర్థము గలదు. కాని, ప్రత్యేకముగ నున్న పుడు 'ఒరుడు' అనగా 'అన్యు' డనియే యర్థము.

'ఒరు' అనునది మూలమనియు, దానినుండి 'ఒన్లు, ఒడ్లు, ఒన్లు, ఒన్' మొదలగు రూపములు కలిగినవనియు సిద్ధాంతము చేయుటకుఁ గాల్గువెల్లు ప్రయత్నించినాడు. కాని, యాతని వాదమును తమిళనిఘంటుకారుడగు విన్స్లొ అంగీకరింపక 'ఒన్లు' అను మూలమునుండియే 'ఒరు' కలిగిన దని చెప్పి యున్నాడు. మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయము వారు ప్రకటించిన తమిళనిఘంటువు నందును 'ఒరు'కు 'ఒన్లు' మూలమని చెప్పబడి యున్నది. 'ఒన్లు' లోని 'ఱు'వర్ణము మహతీత రామహద్వాచక ప్రత్యయమని కాల్గువెల్లుకూడ నొప్పుకొని యున్నాడు. కావున 'ఒన్' అనునదియే మూలమనియు ఇండ్లో యూరోపియను భాషలలోని లాటిను 'ఉనుస్', ఓయ్నోస్,' గ్రీకు 'హేస్,' గాథకు 'ఐస్' మొదలగునవన్నియుఁ బరస్పర సంబంధము గలవనియుఁ జెప్పవలసియుండును. పదముల తుది రేఫములకుఁ బూర్వమం దనునాసికము చేరునని 'ఒరు, ఒన్లు,' 'మూఱు, మూన్లు,' 'కిఱు, కిన్లు,' 'కరు, కన్లు' మొదలగు నుదాహరణములను కాల్గువెల్లు చ్చియున్నాడు గాని 'ఒన్లు, మూన్లు, కిన్లు, కన్లు' అనునవియే తొల్లింటి రూపములనియు 'ఒరు, మూఱు, కిఱు, కరు' అనునవర్వాచీనరూపము లనియు తమిళ భాషా చరిత్రమును బట్టి నిర్ణయింపవచ్చును.

(ఆ) మహతీత రామహద్వాచక రూపములు: (i) ఏకవచనము.

తెనుఁగున మహతీతరామహద్వాచకముగ 'ఒక (క్క) డు' అను రూపము తొలుతనుండెను. నన్నయ ప్రథమైకవచనమున 'ఒకడు' అనియే వాడినాడు. దీని ప్రథమేతరవిభక్త్యైకవచన రూపములు, క్రమముగ ఒకటిని, ఒకటన్, ఒకటికై, ఒకటన్, ఒకటి, ఒకటన్, అనునవి, నన్నయ కాలమున నేకార్థమున మహద్వాచక రూపము 'ఒక్క, కొక్క) రుడు' అనునది, దీనికిఁ బ్రథమేతర విభక్త్యైకవచన రూపములు 'ఒకరునిన్, ఒకరునిచే, ఒకరునికై, ఒకరునివలన, ఒకరుని, ఒకరునందు' అనునవి కాని, కొలది కాలమునకు 'ఒకడు' అను సమహద్వాచక రూపములోని డుజ్ ప్రత్యయము మహద్బోధకమను భ్రమను గలిగించుటచేత 'ఒకరుడు' అను రూపము నానాటికిని వ్యవహరింపఁబడునట్లు జారిపోయి, దాని స్థానమున సమహద్వాచక మగు 'ఒకడు' అనునది నెలకొనెను. అప్పు డసమహద్వాచకముగ నొక పదము కావలసి వచ్చుటచే 'ఒకడు' కుఁ బ్రథమేతర విభక్తి ప్రాప్తిపదిక రూపమగు 'ఒకటి' నే జనులు వాడుకొనఁ జొచ్చిరి. కొందఱు కవులు 'ఒకడు' నింకను

నమహద్వాచక పదముగ వాడుచు వచ్చినను వ్యవహారము బలీయమగుటచేఁ జాలమంది 'ఒకటి'నే ప్రథమైక వచనమున విరివిగ వాడుకొనఁ జొచ్చిరి.

(పదు) నొకండు (నిర్వ. IV. 61). (మానములు పద్) నొకం డీ క్రమమున నడపి (వరాహ. IV. 54). పద్నొకండు (వరాహ. IV. 84). పదునొకండవది (వరాహ. I. 84). పదునొకండవు చక్రపాణి (భోజరా. VI. 244). తానక బహు వైకండ యవని భరించెన్ (ఆము. I. 45).

ప్రథమైక వచనము: ఒకటి (భార. ఆర. VII. 295. విరా. I. 103. ఉ. III. 158; భీ. I. 27. కళా. I. 195, II. 102. III. 189.) (తొండమాన్ పు. 313. మిత్రవిం. IV. పు. 55). నాలుగు వర్ణములందును నోలిని విప్రునకుఁ బుట్టియున్న తనూజుల్, నాలుగు మూఁడును రెండును బోలఁగ నొక్క టియు సంశములు గొనవలయున్ (విజ్ఞా. వ్యవ. 131); ఒకటి రెండు వీడియ ములె (దశావ. IV. 58). రత్నాంగి యొకటి నీవైకటియే (సారం. II. 109). ఒక్కటి (భార. VI. I. 272. ద్రో. III. 234. శాం. III. 102. VI. 326.)

ఒక్కటి (భార. విరా. II. 241) — ఒకటి రెండు పూటలు మాయింట నిలిచి (కళా. III. 42) అను ప్రయోగమున 'ఒకటి' విశేషణముగ వాడఁ బడినది.

ప్రథమేతర పిథక్తులు: ద్వితీయ: ఒకటిని; ఒకటిన్ (భా. అను. III. 30) ఒకటిం దనుదా సవరించు చొ మ్మెటుంగదు (భార. విరా. I. 103); నన్నొకటిస (ప్రభా. III. 142); ఒకటి నిచ్చెన్ (కళా. VI. 6).

తృతీయ: చెఱొక్కట (భా. విరా. 150); ఒక్కటన్ (భా. విరా. V. 160. దో. IV. 33. II. 206); ఒకంటన్ (భార. దో. IV. 158. హరి. ఉ. II. 46); ఒక్కంటన్ (భార. దో. V. 397); ఒకటిచేన్ (కళా. V. 27); వేఱొకటిచేతన్ (సర్వేశ్వరశత. 68); - చతుర్థి: ఒకటికై, ఒకటికొఱకు; పంచమి: ఒకటివలన ఒకటి కొకటికంటె నుబ్బుచు = ఒకటి కంటె నొకటియుబ్బుచు (భార. కర్ణ. I. 70); షష్ఠి: ఒక్కటి కెన్నిదేసియై (కళా. I. 110). పదునొకొంటికి (భార. ఉ. IV. 140 - 'కొ' యతి) — 'ఒక్కండిమాట' అని (S. I. I. V. 1066, 1067); మొదలగునవి శాసనము లందు కాన్పించుచున్నది.

'ఒండు' అనునదియు నేకవచనమున నమహద్వాచకపదముగఁగూడ నుండెను. ఒంట రెంటఁ జిక్కినవారిన్ ... బోషింప (భాస్క. యు. 161); ఒండొంటిఁ గదియంగన్ (భార. దో. I. 136); - కాని సాధారణముగ 'ఒండు'కు 'మఱియొకటి, వేఱొకటి'యను సర్థమేగలదు; ఒంటన్ = వేఱొక

దానిచేత (భాస్క. యు. 302; భార. అశ్వ. I. 123; అను. II. 364. ఉ. IV. 242). మొద. 'ఒంటికి' = మఱియొకదానికి (భార. విరా. III, 110) మొద.

'ఎక్కటిపోరు, ఎక్కటికయ్యము, ఎక్కటివీరుడు' మొదలగువానిలో, 'ఎక్కటి' విశేషణముగవాడబడినది; దానినవ్యయముగఁగూడ వాడవచ్చును. ఎక్కటెక్కటిపోరెదరు (భార. దో. IV. 266); ఎక్కటెక్కటి పెనఁగినన్ (భార. దో. I. 178), ఎక్కటెక్కటి దలపడు (భార. ఉ. IV. 41). మొద.

అనంతపురప్రాంతమున 'ఒట్టు' అనురూపము 'మొత్తము' అనునర్థమున వాడబడుచున్నది. ఇది 'ఒండు' కు రూపాంతరము.

(ఆ) మహాతీతరామహద్వాచకములు: (ii) బహువచనము.

'ఒకఁడు' కు బహువచనమేమో తెలియదు. 'ఒకఁడులు, ఒకండ్లు,' అను రూపములకుఁ బ్రయోగములు కానరావు. 'ఒకళ్లు' అనురూప మున్నదిగాని యది మహాస్థూపాతీవాచకము. 'ఒండు' అనుదానికి 'వేటొకటి' యనునర్థమునఁ 'ఒండులు, ఒండ్లు' అనురూపము లున్నవి. ఆ రూపములే మహాస్థూపాతీవాచక బహువచనరూపములుగను బ్రయోగింపఁబడినవి. 'ఒకటి' ప్రథమైవచన రూపమయిన తరువాత దానికి 'ఒకట్లు' అనుబహువచనరూపమును గలిగినది; నాలుగొకట్లు నాలుగు, మొద. అనంతపుర ప్రాంతమున ఒకట్లకు ఒంట్లు అనియు నందురు.

(ఇ) మహాద్వాచకములు: (i) ఏకవచనము.

'ఒక (క్క,క్కొ,క్కొ) రుడు' అనునది తొల్లింటి మహాద్వాచకరూపము. నన్నయ యీరూపములనే వాడినాడు. 'ఒక (క్క)రుడు' అనురూప ముకంటే 'ఒక్కొ (క్కొ)రుడు' అను రూపమే ప్రాచీనమగును. 'ఒక(క్క)+ఒరుడు' అని దానిపదచ్ఛేదము. కాని యది సమస్తపదమనుజ్ఞానము నన్నయ కాలమునాటికే యంతరించినది. అందుండి 'ఒక(క్క)రుడు' అనురూపము కలిగినది. ఒక్కొరుడు (భార. ఆర. V. 19. 24- 'క్కొ' యతిస్థానము); ఒక్కరుడు (భార. విరా. II. 141); వారొక్కొక్కరుండు గెలువగానియట్టి జెట్టిజోదులు (భార. ద్రో. II. 304); తక్కినరూపముల కొఱకు 'ఒదునొకం డవు శతాబ్దమునాటి తెనుఁగుభాష' యనుప్రకరణమును జూడవలెను.

ఒకఁడు: (భా. ఆర. V. 127. VII. 49. విరా. II. 140. ఉ. I. 188 భీ. I. 181. దో. III. 32. V. 97. హరి. పూ. I. 75. భాస్క. యు. 1458).

ఒక్కండు: (భార. ఆర. VII. 413; విరా. I. 135; III. 164. IV. 212; దోగ్గ. II. 189, 279, 353 ఒకడొక్కడ = ఒకనితరువాత నొకఁడు (భార. విరా. IV. 212).

ఇవిగాక ఒకొక్కొక్కండు అను రూపములును గలవు.

ప్రథమేతర విభక్తులు: ద్వితీయ. ఒకనిన్ (భార. విరా. I. 77); ఒకని నొకనిన్ = ఒకనితరువాతనొకనిని (భార. భీ. III. 200); ఒక్కనిన్ (భార. శాం. III. 78; కర్ణ. I. 37); ఒక్కొక్కనిన్ (భార. దోగ్గ. IV. 42); తృతీయ: ఒక(క్క)నిచే; చతుర్థి: ఒక(క్క)నికై; పంచమి: ఒక(క్క)నివలన; షష్ఠి: ఒకనొకని = ఒకని+ఒకని (భాగ. VIII. 417); సేతుక నిసామ్ములు (విజ్ఞా. ప్రా. 26); ఒక్కని (భార. దోగ్గ. IV. 80), ఒకనికన్ (భార. ఆర. II. 21); ఒక్కనికి (భా. విరా. II. 192; దోగ్గ. II. 336); సప్తమి: ఒక(క్క)నియందు.

ఒకానొకఁడు = ఎవఁడోయొక పురుషుఁడు (హరి. పూ. III. 19);

వైరూపములుగాక ఒక(క్క, కొ, కొక్క) రువుఁడు అను రూపములు నున్నట్లు శబ్దరత్నాకరాది నిఘంటువులందును బాలవ్యాకరణాది వ్యాకరణము లందును గానవచ్చునుగాని యాయా రూపములకుఁ దగిన ప్రయోగములు కానరావు. 'ఒరుఁడు' అనుదానికి వ్యుత్పత్తి ననుసరించి 'ఒకఁడు' అనునర్థ ముండవలెను గాని దానికి మొదటినుండియు 'అన్యుఁడు' అనునర్థమే కుదురు కొన్నది. 'ఒండొరువులన్' అనురూపమును జూచికావలయు శబ్దరత్నాకర కారుఁడు 'ఒరువుఁడు (=ఒకరుఁడు)' అనుపదమును నిఘంటువున, జేర్చినాఁడు; కాని, 'ఒరువుఁడు' అనుదానికి వ్యుత్తముగఁ బ్రయోగములేదు.

'జగనొబ్బ గండఁడు' (హరి. పూ. I. 11) అను ప్రయోగముతప్ప; అది 'జగదొబ్బ గండఁడు' అనియుండవలెను. కన్నడమున 'జగద' అనురూప ముండునుగాని 'జగన' అనియుండదు. అందలి 'ఒబ్బ' అనురూపము కన్నడ మున నేకార్థకమగు మహద్వాచకపదము.

ఒరుఁడు = *ఒర్దు = ఒడ్డు, బహువచనము: ఒడ్డులు, ఒడ్లు. 'ఒడ్డు' అను నేక వచనరూపము కానరాదు. ఒడ్డులు, ఒడ్లు = ఇతరులు అనునర్థమున నున్నది: చుల్కనివృత్తి దుర్బలము డొక్కనిజొచ్చి క్రిందుపడు నొడ్లకుఁ గీడొనరింపఁగల్గి నన్ (మను. III. 50); ఒడ్డులకుందగదట్లునేయఁగన్ (భార. విరా. I. 123); ఒడ్లును బంపుము గల్లుదేర (భా. విరా. II. 93).

(ఇ) మహతీవాచక పదములు: ఏకవచనము.

ఒక, ఒకొ, ఒక్క, ఒక్కొ, ఒకర్, ఒకొర్, ఒక్కర్, ఒక్కొర్, ఓర్, - అనువానివై త, తి, తు, తుక, తె, ఇత, ఇతి, ఇతె, అను ప్రత్యయములు

చేరుటవలన 'ఒక' శబ్దము మహాతీవాచకము లేర్పడును. వీనిలో 'ఇతి,' 'ఇతె' 'తు' అనునవి ఒకర్, ఒకొర్, ఒక్కర్, ఒక్కొర్, అనుప్రాతిపదికముల మీఁద మాత్రము చేరును. 'త,' 'తి,' మొదలగు ప్రత్యయములు 'స్త్రీ' శబ్ద ప్రాకృతరూపమగు 'ఇతి' కి వికారరూపములు.

ఒక: ఒకత, ఒకతి, ఒకతుక, ఒకతె

ఒకొ: ఒకొత, ఒకొతి, ఒకొతుక, ఒకొతె

ఒక్క: ఒక్కత, ఒక్కతి, ఒక్కతుక, ఒక్కొతె,

ఒకర్: ఒకర్త, ఒకర్తి, ఒకర్తు, ఒకర్తుక, ఒకర్తె, ఒకరిత, ఒకరితి,

ఒక్కర్: ఒకరితె, ఒక్కర్త, ఒక్కర్తి, ఒక్కర్తు, ఒక్కర్తుక, ఒక్కర్తె, ఒక్కరిత, ఒక్కరితి, ఒక్కరితె

ఒకొర్: ఒకొర్త, ఒకొర్తి; ఒకొర్తు, ఒకొర్తుక, ఒకొర్తె, ఒకొరిత, ఒకొరితి, ఒకొరితె.

ఒక: ఒకర్త, ఒకర్తి, ఒకర్తు, ఒకర్తుక, ఒకర్తె.

'తుక' ప్రత్యయములోని 'క' వ్యవహారమునం దెన్నఁజ్ఞాన నుండెనో, కవికల్పితమో తెలియదు. కావ్యములందయినను 'తుక' తోడి రూపములు మృగ్యములు. తక్కిన వన్నియు మాండలిక రూపములు. నేటికి నవి యాయా మండలములందును వివిధవర్ణములవారియందును నచ్చటచ్చట వ్యవహారమున వినబడుచున్నవి.

నన్నయ ఒక్కత, ఒక్కతి, ఒక్కతె, ఒక్కర్తు, అను రూపములను మాత్రము వాడినాడు. తిక్కన 'ఒకత (భార. విరా. II. 256); ఒకత (భార. అను. III. 244); ఒక్కతి (భార. సా. I. 193); ఒర్తు (భార. అను. III. 219; V. 105); 'తమతలంపులగతి నోర్తోర్తునకుం దెలియ విలాపములు సేయు తెఱఁగు' (నిర్వ. V. 101) అనుపాఠము తప్ప. 'ఒర్తోర్తులకు' అని యుండ వలెను. అనురూపములను మాత్రము పయోగించెను. పోతన 'ఒక్కర్తు' (భాగ. I. 262) అనురూపమును వాడెను. 'ఒర్త, ఒర్తి, ఒర్తు' అను రూపములు భాస్క. యు. 2220 లోఁ గాన్పించుచున్నవి. 'ఒకతె' (చమత్కా. I. 43); ఒకర్తె, ఒర్తు (కాశీ. V. 316); తక్కిన యేకార్థక మహాతీవాచకపదము లకుఁ బ్రయోగములు మృగ్యములు.

(ఇ) మహాన్దహాతీ వాచకపదములు: (iii) బహువచనము.

ఏకార్థక మహాన్దహాతీవాచకపదములకు సామాన్యముగ 'ఒకఁలు, ఒకఁలు, ఒకఁలు' అనురూపములు కావ్యములందు గాన్పించుచున్నవి. 'ఒక(క్క, కొ, కొక్క) రు (పు) లు' అనురూపములు మృగ్యములు. ఒక(క్క, కొ, కొక్క)

(రి) త (తి, తె, తుక) లకు లు-వర్ణము చేరిన బహువచనరూపములు కానరావు. వ్యవహారమునందును నిట్లేయున్నది: ఒకళు లొకళుల హయముల నుర్విఁగూల్చి (భార. కర్ణ. I. 92); ఒకళులన్ (భార. ఉ. II. 215); ఒకళ్లు (భార. విరా. V. 55; భాస్క. అయో. 80); ఒకళ్లు పసరము నడచిన నొకళులు వెయ్యనడువ వలయునే (భార. ఉ. III. 91); ఒకళ్లను (భార. మహా. I. 21); ఒకళ్లొకళ్ల మాటలంబోయెడివారుగారు (భార. ఉ. I. 282); ఒకళ్లొకళ్లంబెట్టిపోక (భార. ఉ. IV. 228); ఒకళ్లొకళ్ల వెలిమాపులు (భార. భీ. II. 42); ఒకళ్లొకళ్ల కంఠంబులు లక్ష్యంబులుగా (భార. ద్వి. III. 268); ఒకళ్లొకళ్ల మార్గణంబులు (భార. ద్వి. IV. 262); ఒకళ్లొకళ్లం జుట్టికొని (భార. కర్ణ. I. 77); ఒకళ్లొకళ్లకుఁ బ్రాప్తుఁడు (భార. శల్య. I. 101); ఒకళ్లొకళ్లు (రామాభ్యు. VII. 167); ఒక్కొక్కడు (S. I. I. IV. 667).—

*. వారియం దొకరిలోని చిదురపాలును బోలండు (భార. ఉ. II. 160); ఒక్కరిన్ (భార. ఉ. I. 109); అను ముద్రితపాఠములు తప్పలు. ఒకరులోని, ఒక్కరున్, అని యుండవలెను.

పోతనకాలమునాటికి 'ఒకరు' అనునది మహాన్మహాతీ బహువచనరూపముగ నేర్పడినది. పదియొకరు (భాగ. IV. 749); ఒకరుపోయిన దెనకు నింకొకరు పోక;—మొద.

ఒరుడు = (ఇతరుడు) అనుదానికి 'ఒరులు' అనునది బహువచనరూపము. తక్కింఱులు (భాగ. VI. 179); ఒరువుడు అను నేకవచనరూపమునకుఁ బ్రయోగములు గానరావు. కాని, దాని బహువచనరూపముగు 'ఒరువులు' అను పదమును తిక్కన వాడినాడు (భార. అను. V. 89).

'ఒండు' అను పదమున కేకవచనమున మహద్గర్థము లేదు. అమహద్గర్థమున దానికి బహువచన రూపముగు 'ఒండులు, ఒండ్లు' అనువానికిఁ బ్రయోగములు మృగ్యములు. 'ఒండ్లు, ఒండులు,' అనువానికి 'ఇతరులు' అను నర్థము మాత్రమున్నది. ఒండ్లు (భార. సా. II. 72); ఒండ్లవిసామ్మలు (భార. ఆర. IV. 347); ఒండులన్ (భార. విరా. I. 103); 'ఒండులు, ఒండ్లు' అనువానికి ఒడ్డులు, ఒడ్లు' అనియు రూపాంతరములు గలవు. ఒడ్డులు (భార. విరా. I. 123); ఒడ్లు (భార. ఉ. IV. 385; అను. III. 297).

ఒండొకరుండు (భార. భీ. II. 47) అనఁగా మఱియొకఁడని యర్థము.

ఒండొరు లోటువడక (భాస్క. అర. II. 136); పువ్వుల నొండొరుల్ రువ్వుకొనుచు (రాజగో. శత. 45); అను ప్రయోగము లున్నవిగాని భారత కవులు 'ఒండొరులు' అని వాడలేదు. ఇందలి 'ఒరులు' అనునది భారతమునఁ

బ్రథమేతర విభక్తియందే కానవచ్చుచున్నది. ఒండొరులన్ (భార. దో. IV. 216); ఒండొరులకు మార్కలయుచు (భార. దో. IV. 191);—‘ఒండొరువుల’ విషయమున గూడ నిట్లే తెలియవలెను. ఒండొరువులమెచ్చక (భార. ఆర. IV. 300); ఒండొరువుల నొల్లరైరి (భార. ఆర. IV. 306); ఒండొరువుల గానరైరి (భార. విరా. III. 190); ఒండొరువులఁ దలపడుటసూచి (భార. విరా. V. 88); ఒండొరువులన్ (భాస్క. సుం. 159); ఒండొరువులతో (భార. ద్రో. I. 135); ఒండొరువులకై (భార. అను. III. 141); ఒండొరువులకంటె (భార. భీ. I. 138).

రెండు.

(అ) విశేషణము: (i) ఇరు.

‘ఇరు’ కేవల విశేషణము; దీనికి సర్వనామ పదముగ నుపయోగము లేదు. దీని తరువాత వచ్చు విశేష్యము తొల్లిటి కావ్యములందు సాధారణముగ నేకవచనమునందు వాడఁబడుచుండెను. దీనిపై విశేష్యముల బహువచనము చేరుటయుఁ గలదుగాని, యట్టిప్రయోగములు క్వాచిత్కముగ నున్నవి. దీనిపై వచ్చు పరుషములకుఁ గ్రమముగ గ, స, డ, ద, వ, లాదేశము లగును. ఒక, ఒక్క, లపైఁ బరుషములకు గనడద వాదేశమురాదు; కాని, తక్కిన సంఖ్యార్థక విశేషణములమీఁద నీ యాదేశము వచ్చును.

(1) ఇరుగేలన్ (భార. ఆర. V. 277; స్త్రీ. I. 130, హరి. ఉ. VII. 255); ఇరు సేతన్ (భార. అను. IV. 102); ఇరుచేయు నెత్తి (భార. మా. I. 151); ఇరు దెఱంగు (భార. ఉ. IV. 168; మా. I. 54, 58; అశ్వ. II. 111, అను. V. 146; 181; హరి. ఉ. IX); ఇరు వక్కియలన్ (దాశ. శత. 45); ఇరు వఱియగాఁగ (భార. కర్ణ. I. 49; సా. I. 194); ఇరువీనుఁగు (భార. భీ. II. 209); ఇరు ప్రెద్దు (భార. శాం. IV. 368; అను. V. 8; అశ్వ. II. 168); ఇరు మెయి = రెండు దేహములు (భార. విరా. III. 161); ఇరుమేను = రెండు దేహములు (భార. విరా. V. 402; భీ. I. 251); ఇరు సంద్రియలయందు (S. I. I. V. 192); ఇరుసంధ్య దీపము (S. I. I. V. 171); ఇరువాగు (భార. విరా. III. 170; భీ. II. 42, 290, 395; III. 208, 315; ద్రో. I. 271; V. 278; కర్ణ. I. 69; నిర్వ. V. 73; హరి. పూ. IV. 141; హరి. ఉ. X. 150); ఇల్లే, ‘ఇరు వాయికట్టు’, మొద.

(2) సంఖ్యావాచక పదములతో: ఇరుమూఁడు దూపులు (భార. భీ. I. 273); ఇన్నులు పద్యములు (ప్రస. రా. శత. 4); ఇన్నూటపదిట (ఉ. హరి. IV. 276); ఇన్నూలు (భార. శాం. III. 375); ఇన్నూఱేసి హయంబు లిచ్చి

(భార. ఉ. III. 217); ఇరాటు దెఱంగులు (రుక్మిణీ. I. 49); ఇరాటు మేనులన్ (రుక్మిణీ. I); ఇరువది, ఇరువై. మొద.

(3) ఇరుసెవి యెఱుంగకుండ (కాశీ. II. ఉ. హరి. V. 197) అను ప్రయోగమున 'ఇరు'కు 'రెండవు చెవి' యని యర్థము. - 'ఇరు మూడునెలల శిశువై' (హరి. ఉ. IV. 251); అనఁగా రెండునెలల, లేక మూడునెలల శిశువై అని యర్థము. (ఇరుమడి = రెండుసార్లు S. I. I. VI. 628).

(4) ఇరువంకలన్ (భార. ఉ. III. 253); ఇరుదెఱంగుల సైనికులకు - నేడ్జెఱ (భార. దో. I. 135); ఇరుగెలంకులన్ (భార. దో. V. 142) అను ప్రయోగములందు 'ఇరు'వై విశేషముల బహువచనరూపములు గాన వచ్చుచున్నవి. కాని, యవి ఇరువంకన్, ఇరుదెఱంగున సైన్యములకు, ఇరుగెలన్, అని యుండవలెనని తోచుచున్నది. అయినను 'ఇరువా, గులు' అని బహువచన లు వర్ణము ప్రాససానమున భార. విరా. III. 198 లో నున్నది. ఇట్లే, భార. ఆర. VI. 229 లో 'ఇరు గొమ్ములతోన్', అని యున్నది. దీనికి 'నిడు గొమ్ములతో' నని పాఠాంతర మున్నది. భార. శల్య. I. 53 లో 'ఇరు గెలంకులందు' అనుదానికిఁ బాఠాంతరము లేదు.

(5) ఇరుదల పాము, ఇరుదల పులుఁగు, ఇరువుట్టువు, అను పదములలో శ. ర. కారుఁ 'డిరు'పై నరసున్నను జేర్చుట తగదు. 'ఇరుస' అనఁగా రెండు కుంచములు. ఇందు 'ఉస' యను రూపమేమో తెలియదు. ఇటుకు, ఇటు కటము, ఇటుకుపాటు, మొదలగు పదములు 'ఇరు' నుండియే కలిగినవేమో వీనికి రెండిటి మధ్యఁ బడుటచేఁ గలిగిన నిర్బంధము అని యర్థము. 'ఇరు' అను దానికి 'ఇటు' రూపాంతరమేమో. ఇక్కట్టు, ఇక్కము, ఇక్కుపాటు, అను పదములలో 'ఇరు' మఱుఁగువడియున్నది, 'ఇరువు(గు)' అనఁగా రెండవది. 'ఇరు గిల్లు' అనఁగా 'రెండవ యిల్లు'.

(6) 'ఇడుగడ, ఇడుమ' అనుపదములలో 'ఇరు' లోని రేఫమునకు డకార మాదేశముగ వచ్చినది. 'ఇడియు' అను ధాతువు 'ఇడు=రెండు' అను పదమునుండి కలిగియుండవచ్చును.

(7) 'ఇరు'పై సంఖ్యావాచకపదము చేరునప్పుడు 'ఇరు' కు 'ఈరు' వైకల్పికముగ నాదేశ మగును. ఈరేడుజగంబులు (భార. ఆర. IV. 271) ఈరేడుజగంబులు (ఉ. హరి. V. 505); ఈరేడ్వరు (భాగ. II. 31); ఇరాటుమేనులన్ (రుక్మి. I. I. ఇట్లే, ఈరాటు, ఈరేను, ఈరైదు);-ఇరు రెండు, ఇరునాలుగు, ఈరెనిమిది, ఇరుదొమ్మిది, అనువానికిఁ బ్రయోగములు కానరాలేదు.

(అ) విశేషణము: (ii) ఇను.

ఇరు, ఇను, అనువానిలో 'ఇను' ప్రాచీనరూప మైనట్లు తోచును. ఆఱు, ఏడు, లందు తప్పఁ ద్రావిడభాషలందలి యొకటినుండి పదివఱకుఁగల సంఖ్యలలో నకారము గాన్పించుచున్నది: ఒన్ (డు); ఇను, రెన్ (డు); మూన్ (డు); తమి. నాన్ (గు); ఏను, కన్న. ఎన్టు, తెనుఁగు: ఎని(మిది); తొన్ పది, తొన్ (మిది) తమి. పన్న (ఇరండు); తెనుఁగు: పన్-డ్ రెండు, పన్ దొమ్మిది, పన్దుము; మొద. ఇంట్రము ఇంటరము, ఇండ్, ఇండ్ వాయు, మొదలగు పదములలో 'ఇన్' అనునది చేరియున్నదని చెప్పవచ్చును. తెనుఁగున 'ఇను, ఇరు' ల యుపయోగమునఁ జాల భేదమున్నది. 'ఇరు' వాడవలసిన చోట 'ఇను' నుగాని, 'ఇను' వాడుచోట 'ఇరు' నుగాని వాడుటకు వీలులేదు. ఇనువాగు, ఇనుదెఱఁగు, ఇనుగడ, మొదలగు రూపములు లేవు. అట్లే, ఇరు మడించు, ఇరుమాఱు, మొదలగు రూపములును లేవు.

ఇనుమడి (భార. విరా. II. 45; భీ. I. 27; కర్ణ. I. 92; అను IV. 419; హరి. ఉ. X. 302; వరాహ. X. III.); ఇనుమాఱు (భార. కర్ణ. III. 317); ఇనుమాటు (భాగ. II. 227); దృక్పరము లినుమిక్కి-లై (సత్య. కృ. సం. II. పు. 29); ఇనుమూఁడు = 6 (భాస్క. యు. 1269); -ఇనుమడి = ఇన్నడి = ఇమ్మడి = ఇబ్బడి; -'ఇను పాదములు' అని S. I. I. VI. 628 లో నున్నది. ఈ ప్రయోగము వింతయైనదే.

(అ) విశేషణము: (iii) రెండు.

'ఇరు', 'ఇను'లవలెఁ గాక 'రెండు'ను విశేషణముగను సర్వనామ పదముగను గూడ నుపయోగింప వచ్చును. 'ఇరు'పైఁ జేరు విశేష్య మేకవచనము నందు సాధారణముగ నుండును. కాని, 'రెండు' పైఁ జేరు విశేష్య మెల్ల పుడును బహువచనమునందే యుండును.

రెండంతలు (భార. భీ. I. 27). ఎజ్జేశ్వర భట్టోపాధ్యలకు పెట్టిన రెండు మాడలు (S. I. I. V. 156); రెండువీళ్లు (భార. ఉ. IV); రెండు దెఱంగులు (భార. దో. V. 286. అను. V. 198. హరి. ఉ. II. 67); ఒకటి రెండు పూటలు మాయింట నిలిచి (కళా. III. 42); రెండు దొమ్మిదులు (కాశీ. III. 181); రెండు వాక్లకున్న (S. I. I. IV. 970); పండ్రెండు వేలేండ్లు (భార. శాం. V. 46); డెబ్బది రెండువేలు (భార. శాం. V. 61); పదిరెండు వర్షముల్ (అథ్యా. రా. బాల. V. 5); పదియు రెండేడుల ప్రాయంబు దాననై (రూ. IV. 98); పండ్రెం డేడులు (ఉ. హరి. II. 167).

(ఆ) సర్వనామము: (i) మహతీత రామహద్వాచకము:

(1) నాని విల్ వెండియు రెండు సేసి (భార. భీ. II. 55); పండ్రిండు పటు మార్గణంబులు (భార. దో. I. 205); రెండు, పండ్రిండు (భార. దో. II. 30); (ప్రతి వింధ్యండు) రెండ్ల పడంగన్ (భార. సా. I. 181); ఒకటి రెండ గుచు నట్లుండి పడైదయి (తొండమాన్. పు. 313).

(2) 'రెండు'కుఁ బ్రథమేతర విభక్తి రూపములు: ద్వి. రెంటిన్ (భార. ఆర. IV. 349; V. 42); త్వు. రెంటన్ (భార. ఆర. VI. 123; విరా. V. 150; III. 19); బంట, రెంటఁ జిక్కినవారిన్ బోషింప (భాస్క. యు. 161); పండ్రింటన్ (భాస్క. యు. 1266); రెంట రెంటన్ (భార. దో. I. 241); రెంటి చేత (ఉ. హరి. II. 12); చ. రెంటికై; పం. రెంటన్, రెంటివలన; ష. రెంటికి, రెంటిలోనన్ (భాగ. IV. 240); స. రెంటియందు.

(3) రెండు+నెలలు = రెన్నెలలు, రెన్నెల్లు; లేదా, ఇరు+నెలలు = ఇరు నెలలు, ఇర్రెలలు, రెన్నెలలు, రెన్నెలలు.— రెన్నెల్లదాఁడ (భాస్క. సుం. 202); రెన్నెల్లలోన (భాస్క. సుం. 204); రెన్నెల్లమిఁద (భాస్క. సుం. 281); రెన్నెలలు (భాగ. VIII. 497); రెన్నెల్లను (జైమి. VIII. 100); మొద.

(4) 'రెండు' కు 'రొండు' అనియు వ్యవహారమునందును శాసనము లందును రూపము గలదు: రొండు (S. I. I. V. 847); రొండుగ్రామాలు (S. I. I. V. 874); రొండ్డో (S. I. I. IV. 711).

(5) 'రెండు' అనఁగా 'భేదము' అనునర్థమునఁ బ్రయోగములుగలవు: పతియెడ రెండు లేక కులభామలు దా రతఁ డెట్టిఁడైన సన్మతిఁజరియించు టొప్పు (భాస్క. అర.); జూదమునందు 'రెండు' కు 'రెంచ' యను రూపము గలదు. 'రెండు'నుండి 'రెంట'యనుభావార్థకపద మేర్పడినది. 'రెంటఁద్రాగుడుమొకము; అనఁగా తొండముతోను, నోటితోను రెంటను నీరుత్రాగు ఏనుఁగు; రెంట త్రాగుడు తిండి' అట్టి ఏనుఁగు ఆహారముగాఁగల సింహము; 'రెంటెము' జంట నేత వస్త్రము; రెంబ, రెచ్చు, రెబ్బ=రెండుగా విడిచి చిన్న వృక్షశాఖ; 'రెట్టి' = రెండింతలు (భార. విరా. I. 209);—రె (తె) క్క, రెక్కొను, రెచ్చు, రేఁగు, రే (తే) పు, అను పదములకును 'ఇను' తో సంబంధ ముండియుండును.

(6) 'రెండు' అనునది సముదాయవాచకమై యేకవచనరూపమున నున్నది. కాని, దానితోఁ జేరుక్రియ బహువచనమునందే యుండవలెను. 'రెండు' కు బహువచనరూపములు 'రెండ్లు, రెళ్లు' అనునవి: రెండు రెండ్లు, (-ళ్లు) నాలుగు.

(7) జంట, దంట, దుగ, దువ, జత, జమిలి, దోయి, అమడ (లు), అనునవి తద్భవపదములు, 'రెండు' అను సర్థముగలవి. 'కవ' అను పదము 'ద్వయి' యను సర్థమున దేశ్యపద మయినట్లు శబ్దరత్నాకరమున నున్నది- 'కాగిలి, కాగిలించు' అను పదములు వైకృతములని యానిఘంటువే తెలుపుచున్నది. 'కా' కును 'కవ' కును సంబంధ మున్నయెడల 'కవ' యు వైకృతమే కావలసి యుండును. కవదొనలు (భార. విరా. V. 45; దో. II. 282); కవలు = నకులనహదేవులు (భార. భీ. I. 109; శాం. I. 349); జమిలిమద్దులు (హరి. పూ. V. 241).

(ఆ) మహాన్నహతీవాచకము: (i). ఇరువురు, ఇర్వురు.

తక్కిన ద్రావిడభాషలయందు 'ఇరువురు' కు 'ఇరువర్' అని యున్నది. 'ఇరువరు' అని తెనుఁగున నేర్పడి 'వ' కారమున కిరుప్రక్కలనున్న యుత్పము వలన 'వ' కూడ 'వు' గా మాఱియుండును, 'ఇరువురు' కు 'ఇర్వురు' రూపాంతరము. ఇరువురు (భార. స్వర్గా. I. 65; ఆము. III. 14); ఇరువురము (భార. అను. I. 172); పన్నిరువురు (భార. భీ. III. 134; అను. II. 255; నిర్వ. I. 28); మొద.

ఇరువుర్ (హరి. పూ. III. 70); ఇర్వురు (రామాభ్యు. III. 115).

(ii) ఇద్దఱు.

'ఇద్దఱు' అను రూప మెట్లుకలిగినదో చెప్పలేము. ఇతర ద్రావిడ భాషలయందు దీనిని బోలిన రూపములు లేవు. 'ఇర్ + తారు' అని దాని వ్యుత్పత్తియగు నేమో. అయిన నందలి శకటరేఫమెట్లు కలిగియుండును? తక్కిన మహాన్నహతీవాచక సంఖ్యావాచక పదములలో శకటరేఫము కానరాదు. అందఱు, ఇందఱు, ఎందఱు, అనువానిలోని శకటరేఫమునకును గారణము కానరాదు.

ఇద్దఱు (భార. అను. V. 287); మహాబలవంతులుగాఁగ నిద్దఱన్ వి (హరి. ఉ. I. 29); ఇద్దఱిద్దఱన్ (హరి. పూ. I. 79); ఇద్దఱందున్ (భార. శల్య. II. 269); ఒక్కయిద్దఱు తలోదరులన్ (పాండు. V. 201); పన్నిద్దఱు (భార. ఆర. VI. 155, 233; భీ. II. 378; III. 120; భాగ. IV. 6; కాశీ. VI. 94; వాసిష్ఠరా. IV. 86).

మూఁడు.

(అ) విశేషణము; (i) మూన్, మున్.

'ఒకటి' కి 'ఒక', 'రెండు' కు 'ఇక' అనునవి మూలములైనట్లే 'మూఁడు' కు 'మూక' మూలము. 'ఒక' విశేషణము కాదుగాని 'ఇన్' విశేషణము; అట్లే 'మూక', 'ముక' లు గూడ విశేషణములే. 'మూక' పై నజ్జులులు చేరు నపుడు నకారమునకు లోపమును 'మూ' దీర్ఘమునకు హ్రస్వమును గలుగును.

అచ్చు పరమగునప్పుడు యడాగమమగును. 'ము' మీఁది యన్ని హల్లులకును ద్విత్వము కలుగును:

ముయ్యేడుమాటుల్ (భాగ. II. 155); ముప్పది (భార. దో. I. 284; V. 135; శాం. V. 51; మా. I. 3; ఆము. IV. 12; పాండు. I. 159; ఉ. రా. పు. 109; మొద); మున్నూటు (భార. విరా. III. 214; కర్ణ. III. 182; శాం. V. 46; భీమ. II. 126; విజ్ఞా. ప్రా. 127; భోగ. IX. 262); సాని మున్నూటువురు (S. I. I. V. 160); ముమ్మాడుశరంబులు (జై మి. V. 19); మువ్వంటల దినములు (హరి. పూ. VIII. 58); మువ్వంటలనాడు (హరి. ఉ. IV. 250); ముక్కాకలు దేతినాడు (భాస్క. యు. 815); ముక్కాకలం దీతి (మారుతీశత. 87); ముల్లోకములక (భాస్క. బాల. 479); మువ్వేళలక (దేవకీసం. శత. 24); మొద.

'మూ' వై నాళ్లు, నెలలు' పరమగునపుడు వై కార్యములు గలుగవు. మూనాళ్లు (మను. IV. 73); చెఱుగుమాసిన మూనాళ్లు (కాశీ. II. 72); మూన్నెల్లకు (జై మి. VIII. 209).

'ఇరు', 'ఇను' లవైఁ జేరు విశేషములవలె 'మూ' వైఁ జేరినవియు సాధారణముగ నేకవచనమున నేయుండును: ముచ్చట్టుముడిచిన ముంజి (హరి. ఉ. X. 243); ముక్కారు (కాశీ. VII. 26); ముత్తునియ (భార. భీ. II. 53, 79; దో. IV. 23. 27); మువ్వంచ (భార. ఉ. I. 93); ముప్పిరి (మూడు విషయముల కలయికను దెలుపునపుడే 'ముప్పిరి' అనుపదమును తిక్కన యుపయోగించెను):— భక్తివిసేతి సంభ్రమములు ముప్పిరి గొనఁగ (భార. శాం. VI. 265); అచ్చెరువును సంతోషంబును శాపభయంబును ముప్పిరిగొనఁగ (భార. అను. I. 106);— 'పుత్రశోకానలంబును గోధవహ్నియు మనమున ముప్పిరిగొనఁగ' (దో. III. 24) అను ముద్రితపాఠము తప్పగావలయును. మువ్వుడి (భాగ. V. 133); మువ్వులు (భార. అను. III. 284; భాగ. IV. 516); మువ్వుటి జలపానము (భార. అను. III. 285); మువ్వుటు (భాగ. II. 35; IV. 216; పద్మ. IV. 72); సురాధిపు మువ్వెట్టియుఁ గొన్న (భాస్క. యు. 200); ఇట్లే ముక్కన్ను, ముక్కాని, ముక్కాలు, ముప్రొద్దు, మొద. 'ముచ్చెమట (లు) పోసినవి' అని వ్యవహారమున 'మూ' వై విశేష మేక బహు వచనముల రెంటను నున్నది. 'ముప్పు తిప్పలుపెట్టి మూడుచెటువులనీళ్లు త్రాగించినాడు' అనుచో 'ముప్పు' 'మూడు' కుఁ బర్యాయపాఠకమా? 'వంచ = 1 రెంచ = 2' అయినట్లే 'ముచ్చ = 3'; ముచ్చమువ్వులు; ముచ్చముడిగి (హరి. ఉ. V. 71. 88).

(అ) విశేషణము: (ii) మూఁడు.

మూండుగాలాలాను (S. I. I. V. 155); మూఁడువేలు, మూఁడు గోట్లు (భార. శల్య. I. 113); ఒకమూఁడు ముహూర్తములు (ఉ. హరి. V. 190); పదుమూఁడు దినంబులమాత్రకుఁ (భార. విరా. III. 62); మూఁడు మూఁడు మెఱుగువాఁడితూపులు (భార. దో. VI. 294. 297); ఇరుమూఁడు దూపులు (భార. భీ. I. 273); మూఁడుమార్గణములు (భార. శల్య. I. 194).

(ఆ) సర్వనామపదము : మహతీతరామహద్యాచకము.

మూఁడు (భార. దో. II. 30); పదుమూఁడు (భార. కర్ణ. III. 33); మూఁట (భార. భీ. III. 245; దో. III. 95, 224, 226, 227); డెబ్బది మూఁటను (భార. శల్య. I. 194); మొద.

బహువచనము: మూళ్లు (మూఁడు మూళ్లు తొమ్మిది) 'మూండ్లు' అను రూపము వినబడదు.

(ఆ) సర్వనామపదము: మహన్తహతీవాచకము.

మువ్వరు (భార. అను. V. 287; విజ్ఞా. వ్య. III.); పదుమువ్వరు (భాగ. IV. 28); మువ్వరను (భార. దో. IV. 142); పదుమువ్వరగండండు (S. I. I. VI. 628); మువ్వరమీఁద (జైమి. IV. 138); మువ్వర కడఁకల కొలదులు (భార. విరా. III. 152); మువ్వరకుం జాలి (భార. దో. IV. 168); మొద. 'మూపురు' అనియుఁ గలదు (ఉ. హరి. IV. 10); 'ముపురు' అని యున్నదేమో తెలియదు.

'ముగ్గురు' అర్వాచీనరూపము (ఉ. రా. పు. 78); 'ముగురు' గూడఁ గలదు (భాగ. V. 20); ముగురు ... పొగురు ... మిగిలిన (ప్రాస. జైమి. II. 43; ఇందు 'ముపురు, పొవరు, మివిలిన' అని యుండవచ్చును).

నాలుగు.

(అ) విశేషణము; (i) నలు, నల్; నాలు.

దీనిమీఁదఁజేరు విశేష్యము సాధారణముగ నేకవచనము నందుండును: నలుగడ (భార. దో. III. 62; కర్ణ. I. 5; III. 9; శాం. V. 440; అను. I. 287); నలుగాలివానఁ (భార. శాం. I. 71); నలుగారివానిఁ (భార. అశ్వ. IV. 181); నన్నూలు (భార. శాం. V. 50; కాశీ. V. 192); నలువది, నల్వది: నలుమడి (భార. దో. II. 213); నలులక్షకపులతో (భాస్క.యు. 19); మొద. కాని, 'నలు' వైఁ జేరిన విశేష్యము బహువచనమునను బ్రయోగింపఁబడినది: నలుదెసలం గాకులక్రియఁ జెడరి (భార. ఆర. VII. 107); నలుదిక్కులన్

(భార. దో. II. 79); నలుదిక్కుల మన్నీలు (భార. శల్య. I. 9);-వీనియందు 'నలుదెసక', నలు దిక్కునక' అనియుండవలెనేమో.—'నాల్లు, నెలలు, 'నాలుగులు' అను పదములు చేరునపుడు 'నలు' 'నాల్' గా మాటును: నాల్నాల్లు, నాల్నెలలు, నాల్నాలుగులు పదహారు; మొద.

(అ) విశేషణము: (ii) నాలుగు, నాల్లు.

నాలుగుదెఱుగులసేనలు (భార. ఉ. IV. 226); ఇరువై నాలుగుమూళ్ల మేర (కాశీ. I. 55); ఇరువదినాలుగువేలు మున్నూటయిరువండు (భార. స్త్రీ. II. 167); ఎనిమిదిలక్షలు నలువదినాలుగువేలు (భార. శాం. V. 46);లక్షయు నలువదినాలుగువేలు (భార. శాం. V. 51); పదునాలుగుజగములు (హరి. పూ. V. 5); నాలుగు వర్ణములందును (విజ్ఞా. వ్యవ. 131); నాలుగు సదువులు (పద్మ. IV. 172); నాలుగుమొగములు (కవిజన. I. 9); పద్మాల్లేండ్లు (మొల్ల రా. అయో. 29).

(ఆ) సర్వనామపదము; మహతీత రామహద్వాచకము.

పదునాలుగు (భార. దో. III. 95), పద్నాలుగు (S. I. I. V. 834); పదు నాల్లు (భార. కర్ణ. III. 149; శల్య. II. 118); నాల్లు (ఉ. హరి. IV. 53; భార. ద్రో. IV. 6); నాలిగింటిమీఁదను (భార. శాం. II. 177); నాలుగింటక (భార. అను. భీ. II. 49; IV. 301); నాలుగిట (భార. విరా. V. 103.); మొద.

'నాలుగు' కు 'నాలుపు' అనియు రూపముగలదు: నాలుపు మాడలకు (S. I. I. VI. 982);—నాలుగేను = నాలుగుగాని అయిదుగాని (హరి. పూ. V. 223); ఇళ్లే, ఒకటి రెండు మాటలు; రెండుమూఁడు దినములు; మూఁడు నాలుగు పూటలు; నాలుగైదు; పది పండ్లెండు; పది పదునేను; నూఱు నూటయేబది; మొద.

'నాలుగు' కు బహువచనము 'నాలుగులు': అయి నాలుగులు ఇరవై.

(అ) సర్వనామ పదము: మహస్తహతీ వాచకము.

(పదు) నలుపురు (భార. భీ. II. 236);—'నలుగురు' అర్వాచీన రూపము: ఇరువై నలుగురు (S. I. I. V. 874);—'నలువదిగురు' అని దశావతార చరిత్ర, 163-వ పుటలో గానబడుచున్నది.

అయిదు.

(అ) విశేషణము (i) ఏను.

(1) ఇరువదే సమ్మూల్ (భార. భీ. II. 34); నాలుగే నలుకులు దొంతి దించి (హరి. పూ. V. 223); ఇరువదేను వాడి తూపుల (భార. శల్య. I. 94); ముప్పదే సమ్మూల్ (భార. ద్రో. V. 135); ఏనింద్రియములు (భార.

ఆర. V. 94); పదియేను దినంబులకున్ (నైష. VIII. 200); పదియు నేను నిశిత బాణంబులు (భార. ద్రో. IV. 297).

(2) 'ఏను' వైఁ బరుషములు పరమగునపుడు సరళాదేశము వచ్చునా, గనడదవాదేశము వచ్చునా, ఎట్టి యాదేశమును రాదా?—ఈ విషయమును నిర్ణయించుటకుఁ దగిన ప్రయోగములు గానరావు. ఏనుకో (గోP) నులు (భీమ. II. 88); పదియేన్ క (X P) శలు (నైష. VIII. 200); పదేను (బP వP) పర్వములు (భీమ. I. 9); ఇవి ముద్రిత ప్రతులందలి పాఠములు. 'ఏను' వైఁ 'బది' చేరునప్పుడు 'ను' వర్ణమునకు ద్రుతత్వము గలిగి 'ఏఁబది' అని సరళాదేశమును 'ను' వర్ణమునకు బిందువును గలుగును. ఏఁబది (భార. ద్రో. IV. 36); ఏఁబండ్లు (భాస్క. బాల. 203); దీని సామ్యమును బట్టి యన్ని యెడలను 'ఏను' వైఁ బరుషములకు సరళాదేశమును జెప్పఁగూడదేమో. 'ఏను' వై 'పది' చేరునప్పుడు వ్యవహారమునను శాసనములందును 'ప' కు 'భ' ఆదేశము కానవచ్చుచున్నది. ఏంభయి (S. I. I. V. 1154-5; 150; IV. 1063); ఏంభై (S. I. I. VI. 974, 1065); యేంభై (S. I. I. VI. 138); ఏంభదేను (S. I. I. VI. 644); 'ఏంభయి' 'ఏంభయి' యను రూపమునను శాసనములఁ గాన్పించుచున్నది. (S. I. I. VI. 950); యేంభయిగండ మాడలు (S. I. I. V. 1154-5); 'ఏను' వై 'తూము' చేరునపుడు సరళాదేశమును 'తూ' దీర్ఘమునకు హ్రస్వమును గలిగి 'ఏందుము, ఏదుము' అగుచున్నది: పదేందుము (S. I. I. IV. 974; V. 159); వ్యవహారమున; పదు నేదుము.

(3) 'ఏను' వై 'నాళ్లు, నూలు' లు పరమగుచో 'ఏను' లోని నువర్ణము వైకల్పికముగ లోపించును: ఏనాళ్లు (S. I. I. VI. 1128; భార. ఉ. IV. 416); ఏనూలు (భార. భీ. III. 55; ద్రో. III. 33; అను. I. 167, 175); విజ్ఞా. ప్రా. 127.

(అ) విశేషణము: (ii) అయిదు, ఐదు.

తెనుఁగున 'ఏను' అను రూపమును బట్టియు, ఐదు, అంజు, మొదలగు నితర ద్రావిడభాషల యందలి రూపమును బట్టియు, 'ఐదు' సరిందుకమని నిర్ణయింపవలసి యున్నది. నన్నయ 'అయిదు, ఐదు' లను వాడలేదు. తిక్కన చేసిన యీ క్రింది ప్రయోగములవలన 'ఐదు' లో బిందువున్నదో లేదో నిర్ణయింప వీలులేదు: ఐదు శరంబులు (భార. ద్రో. III. 223; వచనము, ఏను; ఐదు అని యుండవచ్చును); సూతు పదింటను నైదిట (భార. విరా. V. 77; కండము ప్రథమపాదము; 'ఐదిట, ఏనిట' అని యుండవచ్చును); ఒకని నొకని నై నైదు మహోగ్ర భాను, రాస్త్రములనేసి (భార. భీ. III. 200. గీత

పాదము; (ఏనేను, ఐదైదు) అని యుండవచ్చును; ఐదు నెన్నిదియును నాఱు శల్యుడు (భార. దో. II. 30; సీసపాదము, 'ఐదు' అని యుండవచ్చును); హిడిం, బానుతు నైదైదు బాణములను (భార. దో. III. 267); సీసపాదము; 'ఏనేను, ఐదైదు' అని యుండవచ్చును; ఆతఁ డట్టి నూఱు - లైదడరించె (భార. దో. IV. 299; సీసపాదము; 'ఐదు' అని యుండవచ్చును; అమ్ము, లైదింట నేసి మ-హారజతద్వజం, బిలఁగూల్చి (భార. దో. V. 135; సీసపాదము; 'ఐదింట' అని యుండవచ్చును); అ,ల్లా డఁగఁబోరువో శరము-లాఱియిదుల్ (భార. కర్ణ. I. 111; ఉత్పలమాలా పాదము; 'అయిదుల్, అని యుండవచ్చును); అయిదింటన్ (భార. శాం. IV. 87; వచనము, 'అయిదింటన్' అని యుండవచ్చును); వీనినైదింట నచలా వధానవృత్తి (భార. శాం. V. 115; గీతపాదము; 'ఏనింట, ఐదింట అని యుండవచ్చును); ఈ యాఱును మంచి తెరువు, లై యుండు; నహింసయున్న-యైదిటికిఁబని, త్రాయతనము (భార. అను. IV. 279; కండము; 'ఐదిటికి' అని యుండవచ్చును); అది యాదిగాఁగ ముప్పదియునైదు (భార. మా. I. 3; సీసపాదము; 'ముప్పదియునైదు' అని యుండవచ్చును).

కాని, 'ఐదు యోజనముల సతఁడొక్కపురము, భూదేవిచరణ నూపురము నిర్మించి' అని రంగనాథ రామాయణము, అయోధ్యాకాండమున నున్నది. ఈ గ్రంథము కాలమునకు సబిందు నిర్బిందు పాసమును గవులు వాడి యుండుటచేత నీప్రయోగము 'ఐదు' సబిందుకత్వ నిర్బిందుకత్వ నిర్ణయ విషయమునఁ బ్రమాణము కానేరదు.

(అ) సర్వనామపదము : మహతీత రామహద్వాచకము : i. ఏను. పదేను (S. I. I. VI. 1059; భార. విరా. V. 32; కవిక. I. 74); ఇరువదేను (భార. భీ. II. 37; శల్య. I. 194; విజ్ఞా. పా. 127); పదియేను (భార. దో. III. 95); పదియు నేను (భార. దో. IV. 294); ఇరువడేను (S. I. I. VI. 995); ముప్పడేను (S. I. I. VI. 123); ఇరువయేను (S. I. I. IV. 1187); ఏనింటన్ (భార. శల్య. I. 194; దో. III. 224); ఇరువదేనింటన్ (భార. దో. II. 68; III. 227); పదియేనింటన్ (భార. దో. II. 68); ఏనింటిలోనన్ (భార. భీ. I. 18); మొద.

(ii) అయిదు, ఐదు.

నూఱులైదు (భార. దో. IV. 299); ఐదు (భార. దో. II. 30, 37); ఐదైదు (భార. భీ. III. 200); ముప్పదియునైదు (భార. మా. I. 3); ఐదిటికి (భార. అను. IV. 279); ఐదింటన్ (భార. దో. V. 135; శాం. V.

115); అయిడింటన్ (భార. శాం. IV. 87); ఐడిటన్ (భార. విరా. V. 77); మొద.

‘ఏను’ కు ‘ఏనులు’ అను బహువచనరూపము లేదు. ‘ఐదు’కు బహువచనము ‘ఐదులు.’ ‘అల్లాడఁగఁ బోరుచో శరము లాఱయిదుల్’ (భార. కర్ణ. I. 111).

(ఇ) సర్వనామపదము : మహాన్తహతీ వాచకము.

(1) ఏవురు (S. I. I. IV. 661); మనమొక యేవుర మీయంగయన్ (భార. విరా. I. 59); ఏవురు... తురం, గావలి (ప్రాస. భార. భీ. II. 404); కేకయులేవురు వేవుర పెట్టు (భార. దోగ్. I. 96); ఇరువదియేవురు (భార. దోగ్. III. 277); పడేవురు దొరలు (వరాహ. V. 21); ఆ విప్రులేడ్వరై నను నేవురు మువ్వురునునై న (విజ్ఞా. వ్యవ. 111).

(2) ‘ఏవురు’కు ‘ఏగురు’ అనియు రూపాంతరము గలదు. ‘గురువచన స్థితి మనకే, గురుకును నిది పత్నిగాఁడ - గుంగావున (భార. ఆది. VII. 213); ‘గు’ యతిస్థానము; ఈ పాఠము చింత్యము; ‘ఏ, పురుకును నిదిపత్నిగాఁడ - పుంగావున’ అని నన్నయ ప్రయోగించియుండును. ‘గు’ తోడి సంఖ్యావాచక మహాన్తహతీ రూపములను నన్నయ మఱి యెచ్చటను వాడలేదు. ‘ఏగురుకు’ (S. I. I. VI. 1112).

(3) ‘ఏగురు’ అనుటకు ‘ఐగురు’ అని శాసనములందు గలదు : ఐగురకు) S. I. I. VI. 1117); తక్కిన ద్రావిడ భాషలలో ‘ఐవర్.’

ఆఱు

i. మహతీత రామహద్వాచక సర్వనామపదము : ఆఱు

ఐదు నెన్నిదియును నాఱు శల్యుడు (భార. ద్రో. II. 30); ఆఱింటిన్ (భార. శాం. V. 181); ఆఱిటన్ (భార. విరా. V. 103); నూటయాఱింటన్ (భార. దోగ్. III. 223); ఆఱింటన్ (భార. దోగ్. IV. 6; శాం. III. 422).

ii. మహతీతరామహద్వాచక విశేషణము : ఆఱు.

ఇరాఱు దెఱంగులు (రుక్మిణీ. I. 49); ఇరాఱు మేనులన్ (రుక్మిణీ. I.); నెయ్యొఱుమ్ముల కమ్మవింటిదొరకున్ (పాంచా. II. 39); ఆఱయిదుల్ (భార. కర్ణ. I. III.); ఆఱమ్ములు (భార. ఆర. I. ట. 270); ఆఱునాళ్లకున (భార. ఆర. V. 223); ఎడ్ల నాఱునూఱును (భార. కర్ణ. II. 91), ఆఱువేలు (భార. శల్య. I. 113); పదియాఱు వీణములు (విజ్ఞా. ప్రా. 26); ముప్పదియాఱువేలు (భార. శాం. V. 51); పదాఱు (S. I. I. VI. 1028; భార. దోగ్. V. 135; శల్య. I. 291; శాం. V. 603); పదాఱేండ్లు (భార. ఆశ్ర. II. 90); పదాఱు

వన్నె (దశావ. పు. 157); పదాఱువేలు (భార. భీ. I. 22; భాగ. V. II. 598); పదాఱువ్రక్కలు (రుక్మిణీ. I. 49);

‘అఱు’ కు బహువచనము ‘అర్లు’; వేయునూటపదార్లు (వై జ. I. 92.)

‘అఱు’ వై ‘పది’ సమాస మగునపుడు ‘అఱు’ తొలి ‘అ’ కారమునకు హ్రస్వమును ‘పది, తొలి ‘ప’ కారమునకు ‘ప’ ఆదేశమును గలుగును: అఱు వది. ‘అఱువది’ ‘అఱువై’ గూడ నగును: అఱువది (భార. భీ. II. 37; దోగ్. III. 224; IV. 116); మున్నూట యఱువదింటక (భార. శాం. V. 46); అఱువదింటికిని (విజ్ఞా. వ్యవ. 116); అఱువది యఱువది యమ్ములన్ (భార. దోగ్. IV. 298); అఱువదినాలుగు (భార. భీ. III. 51); చిత్తజాతకశ లర్యదినాలుగు (కళా. I. 110); అఱువది బాణములను (భార. భీ. II. 34); అఱువై యోజన ముల్ వెడల్పును శతాయామంబునుం గల్గి (పరాహ. I. 137); అఱువై తొమ్మిది (S. I. I. VI. 991).

iii. మహాస్నహతీవాచక సర్వనామపదము : ఆర్వురు.

అర్వురు బోల వనమున (S. I. I. IV. 1008); ఆర్వురు (భార. భీ. III. 98); ఆర్వులై పేరుగలుగు పదార్వురు (భార. అశ్వ. IV. 179); మొద.—అఱుగురు, అఱుమంది, అర్వాచీనరూపములు.

ఏడు

మహాతీతరామహద్వాచకము : (అ) సర్వనామపదము: ఏడు.

పదియేడు (భార. దోగ్. II. 30); ఏడు (భార. దోగ్. III. 95; IV. 6); ఈ రేడు (భార. ఆర. IV. 271); ఏడింటన్ (భార. విరా. V. 66; దోగ్. I. 169, 205 II. 68; ఉ. హరి. IV. 276); ఏడింటనేడింటన్ (భార. భీ. III. 245).

(ఆ) విశేషణము.

ఈరేడు జగంబులు (భార. ఆర. IV. 271); ఏడు సముద్రంబుల జలము (భార. ఆర. IV. 271); పదియేడులక్షలు (భార. శాం. V. 46); ఏడేనిమిది నాళ్లు (భార. శాం. VI. 580); ఏడిరువులు (భార. శాం. III. 59, 190); ముయ్యేడుమాఱుల్ (భాగ. III. 155); ఏడు దినంబులలో నీరేడు జగంబు లును వ్రాసియుత్తుఁ బటము (ఉ. హరి. V. 505); ఏడుదినంబు లన్నమున కెడ్డము పుట్టిన యంతమాత్రలో (భీమ. II. 116).

(ఇ) సమాసములలో :

i. ‘ఏడు’ వై ‘తూము’ చేరునపుడు ‘ఏ’ కు హ్రస్వమును ‘డు’ లోని యుత్వమునకు లోపమును, ‘తూ’ లోని ఊత్వమునకు హ్రస్వమును, త కార మునకు ద కారాదేశమును గలుగును : ఏడ్డుము.—‘ఏడ్డుము’కు ‘ఏడ్డుము’ అని యు శాసనములందు గలదు : S. I. I. VI. 1094.

ii. 'ఏడు' వై 'నూలు' చేరునపుడు 'డు'లో యుత్తునకు లోపమును 'డ'కారమునకు పర్యాయమున 'ణ' కార 'ళ' కారములును వైకల్పికముగఁ గలుగును : ఏడునూలు రథంబులన్ (భార. విరా. III. 214); ఏఘ్నరు (కాశీ. V. 286); ఏణ్ణూరుముఖముల నేఁగె జలధి (కాశీ. V. 286).

iii. 'ఏడు' వై 'పది' చేరునపుడు ఏత్వమునకు హ్రస్వము కలిగి యది 'డు'వైఁ జేరి 'డ' యని యేర్పడును. అప్పుడు 'పది'లోని తొలి 'ప' కారమునకు 'బ' కారాదేశమును 'బ' కు ద్విత్వమును గలుగును : డెబ్బది (భార. భీ. II. 34; దోగ్. I. 165; II. 53; III. 65, 77, 85, 267; IV. 213; V. 52; కర్ణ. I. 127; శల్య. I. 194; శాం. V. 51; స్త్రీ. II. 167; హంస. I. 52).

'డెబ్బది' కి 'డెబ్బి, డెబ్బయి, డెబ్బై, డెబ్బది' అనియు శాసనములందు రూపాంతరములు గాన్పించుచున్నవి : డెబ్బి నాటికి (S. I. I. IV. 981); డెబ్బయేను (S. I. I. VI. 218); డెబ్బడేను (S. I. I. VI. 1143).

మహాస్మహతీవాచకము.

ఏడువరు (భార. దోగ్. IV. 6; విజ్ఞా. వ్యవ.); ఈరేడువరు (భాగ. II. 31).—'ఏండ్లుగురు' అని (S. I. I. V. 85 లోఁ గలదు.—'ఏడుగురు, ఏడు మంది' అనునవి వ్యవహారమునఁ గలవు.

ఎనిమిది.

మహతీతరామహద్వాచకము : (అ) సర్వనామపదము : ఎనిమిది, ఎన్నిది.

ఎనిమిది (భార. దోగ్. IV. 6, 189); ఎనిమిదింటన్ (భార. విరా. II. 66; భీ. I. 177; దోగ్. II. 227; అను. II. 262); ఎనిమిదిటన్ (భార. విరా. V. 103); ఎన్నిది (భార. దోగ్. II. 30); ఎన్నిదిటికిన్ (క. శా. I. 110).

(ఆ) విశేషణము.

(i) ఎనుబది యెనిమిదివేపురు (భార. సభా. II. 121); ఎన్నిదిదిక్కులన్ (భార. ఆర. IV. 37); ఎనిమిదివేలు (భార. ఆర. V. 306; శాం. V. 46); ఎనిమిదిదునియలు (భార. దోగ్. IV. 189); ఏడెనిమిదినాళ్లు (భార. శాం. VI. 580); నూటిరువై యెనిమిది భేదములను (నరస భూ. II. 50); పద్మెనిమిది మాటులు (చిత్ర భార. VI. 67).

(ii) 'ఎనిమిది' వై 'పది' చేరునపుడు 'మిది' లోపించి 'ని' వర్ణము నిత్తున కుత్తు ఆదేశమగును; 'పది' పకారమునకు బకారమాదేశమగును : ఎనుబది (విజ్ఞా. ప్రా. 127); ఎనుబదిటికి (విజ్ఞా. వ్యవ. 116):—శాసనములందు 'ఎనుంభది' అనియుఁ గాన్పించుచున్నది. వ్యవహారమున 'ఎనబై' అను రూపము మాత్రము కలదు. కొందఱు 'ఎనుబై' అనియు నందురు.

(iii) 'ఎనిమిది' పై 'నూఱు' చేరునపుడు 'ఎనిమిది' కి 'ఎనుమ' అదేశ మగును; ఎనుమనూటతొమ్మిది పైఁ డిట్టికల (జై. మి. భార. VIII. 176);— శాసనములందు 'ఎనుంబనూఱు, అనియుఁ గాన్పించుచున్నది (S. I. I. IV. 1087); వ్యవహారమునను గ్రంథములందును 'ఎనమనూ (న్నూ)ఱు' అను రూపము గలదు: ఎనమనూఱు (శివధ. VII. 15).

(ఇ) మహాస్థావతీవాచకము : ఎనమండు.

ఎనమండు (కాశీ. VI. 247; ఉ. రా. పు. 109; కళా. I. 125; జై. భార. I. 97); పదునెనమండు (ఆము. I. 35); ఎనమండ్రన్ (భార. మా. . 188);— ఎనమండ్రురు (భార. దో. III. 216); అని ముద్రితప్రతియం పున్నదిగాని, యది 'ఎనమండురు' అయియుండును;— 'ఎనమంఱు' అని S. I. . VI. 1052 లో నున్నది. వ్యవహారమున 'ఎనమండుగురు, ఎనిమిదిమంది' లను రూపములున్నవి.

తొమ్మిది.

మహాతీతరామహద్వాచకము : (అ) సర్వనామపదము : తొమ్మిది.

(భార. భీ. II. 37; దో. II. 30; III. 224, 227; IV. 189); తొంబది తొమ్మిది (నిర్వ. VIII. 84); తునియలు దొమ్మిదియంట (ఆము. I. 35).

(ఆ) విశేషణము.

తొమ్మిది నునిశితాస్త్రములన్ (భార. భీ. II. 34); తొమ్మిదిశరముల్ భార. దో. IV. 189); ఎనమనూట తొమ్మిది పైఁ డిట్టికల (జై. VIII. 76).

(ఇ) సమానములందు :

(1) 'తొమ్మిది' పై 'పది' చేరి 'తొంబది' యగును; లేదా, తొల్ =న్) + పది = నూటికి పూర్వపు పది యనియుఁ జెప్పవచ్చును. 'తొంబది' తొంబై' కూడ నగును.

తొంబది (భార. భీ. III. 44); తొంబదివేలు పద్యములు (హరి. పూ. II. 7); తొంబదియేడు (రంగ. రా. కిష్కి.);— తొంబై (S. I. I. VI. 961).

(2) 'తొమ్మిది' పై 'నూఱు' చేరినపుడు 'తొమ్మిది' 'తొమ్మి,' తొంబలుగ మాఱును. తొమ్మనూటి మీఁదఁ దొంబది తొమ్మిది (నిర్వ. VIII. 84) 'తొమ్మన్నూఱు' అనియు నగును.

'తొమ్మిది' కి బహువచనరూపము 'తొమ్మిదులు' అని యొక ప్రయో గము గలదు. తొమ్మిదులు (కాశీ. III. 181—యతిస్థానము); లోకములో 'తొమ్మిదులు' అనియే వినఁబడుచున్నది.

మహాస్మహతీవాచకము :

(1) తొమ్మండ్రు : తొమ్మండ్రు గొడుకులఁ దొలి వేలుపులఁ జేయ (ఉ. హరి. II. 144); తొమ్మండ్రు (కాశీ. IV. 178; VI. 247).

(2) తొమ్మండుగురు : దశావ. పు. 20, 91.

పది.

మహతీతరామహద్వాచకము: సర్వనామపదము.

పది (భార. ద్రో. IV. 6); పదియింటిని (భార. అశ్వ. II. 153); పది యను నూఱును వేయును ... ఒకటిం బదియింటి నూటినిచ్చిన (భార. అను. III. 30); పదిటన్ (నిర్వ. V. 86; విరా. V. 103; భీ. II. 187; ఉ. హరి. IV. 276); పదింటన్ (భార. విరా. V. 66, 77); పదియింటన్ (భార. భీ. II. 226); పదియింటఁ బదియింట (ఉ. హరి. III. 74); మొద.

ii. విశేషణము.

పదినాళ్లు (భార. దో. I. 59); పదినాళ్లులు (భార. భీ. III. 363); పది రువ్వంబులు (హరి. ఉ. X. 298); పదివేలు (భార. విరా. శా. VI. 320; శల్య. I. 400; ఆర. V. 306); పదివేలు నేడునూఱు (భార. శల్య. I. 113); పదివేల్ వర్షాలు (చంద్రభా. III. 14); పదివేలును బదినూఱులు (హరి. పూ. IV. 69).

iii. మహాస్మహతీ వాచకము.

(1) సన్నయ 'పదుండ్రు' అని మాత్రము వాడినాడు. తిక్కన 'పదుండ్రు' (భార. భీ. III. 357; దో. V. 127; కర్ణ. III. 180; అను. I. 119; III. 210); అను రూపమునే కాక 'పదురు' (భార. ఉ. III. 140); అనియు, 'పదువురు' (భార. కర్ణ. I. 264); అనియుఁ గూడ వాడెను. 'పదు గురు' అనునది 'పదువురుకు' అర్వాచీనరూపము. 'పదుగుండ్రు' అని శ. ర. లో నున్నదిగాని, కావ్యములందు గనఁబడలేదు. 'పదిమంది' అనునది యర్వాచీన రూపము (శుకచ. పు. 19)—కొన్ని ప్రయోగములు : పదుండ్రు (భాస్క. యు. 1458; భాగ. IV. 944); పదురు (వాసిష్ఠ. II. 162); పదు గురు (భాగ. VI. 60); మొద.

'పది' కిని 'ఇరుపదికిని మధ్యగల సంఖ్యావాచకములు—'పది' వై నొకటి నుండి తొమ్మిదివఱకుఁ గల సంఖ్యలను దెలుపు పదములఁ జేర్చుటవలన నేర్పడును. అట్లు చేరునపుడు 'పది' కిఁ గొన్ని వికారములు గలుగును. (i) సాధారణముగ 'పది' కిఁ దక్కిన ద్రావిడభాషలయందువలె తుది యిత్థమున

కుత్వము గలుగును; అట్లాదేశమగునపుడు దానిపై సముచ్చయ చిహ్నముగు 'ఉన్' చేరును.

11. పదు + ఉన్ + ఒకండు = పదునొకండు (భార. శల్య. V. 113); పదునొకండవది (వరాహ. I. 84); నన్నయభారత భాగమున వ్రాతప్రతు లందెల్ల 'పదనొకండు' అను రూపము కాన్పించుచున్నది. ఇందు 'పది' యిత్యమున కత్వమును 'ఒకొండు' తొలి యొత్వమున కత్వమును గలిగినది. నేటి వ్యవహారమందలి 'పదకొండు' అను రూపమున కిది మూలమై యుండును. 'పది' అను రూపము ప్రథమావయవముగ నిలుచునపుడు 'పది+ఉన్+ఒకండు = 'పదియునొకండు' అని యగును. 'పదియొకండు' అను రూపము కావ్యము లందు గాన్పింపదు. ఇట్లే 'పదియొకటి' మొదలగు రూపములును గాన్పింపవు. 'పదునొకండు' అను రూపము 'పద్నొకండు' అనియు నగును (వరాహ. IX. 54, 84); 'పదియు నొకండు' అనునట్లే 'పదియురెండు, పదియుమూడు, పదియునాలుగు, పదియునైదు (పదియునేను అని యుండదేమో), పదియు నాఱు, పదియునేడు, పదియునెనిమిది, పదియుఁదొమ్మిది, అను రూపము లును గావ్యములందు గాన్పించును.

12. 'పది' పై 'రెండు' చేరునపుడు 'పది+ఉన్+రెండు' = పదియు (న్) రెండు అని యగును. 'పదియురెండేడుల ప్రాయంబుదాననై' (రుక్మాం. IV. 98); 'పదిరెండు' అనియుఁ గవులు ప్రయోగించిరి (అథ్యా. రా. బాల. పు. 5); 'పదురెండు' అను రూపములేదు. కాని, సాధారణముగఁ గావ్యము లందును వ్యవహారమునందును 'పది'కి 'పన్' ఆదేశముకాఁగా, నకారముపై రేఫము చేరి ద్రావిడ సంప్రదాయానుసారముగ 'ండ్ర' అను నుచ్చారణము కలిగి 'పండ్రెండు' అను రూప మేర్పడుచున్నది, పండ్రెండు (భార. దో. II. 30; శాం. V. 46; ఉ. హరి. II. 167); పండ్రెంటన్ (భార. విరా. V. 66; భీ. III. 246; దో. III. 226; భాస్క. యు. 1266).

'పదిట రెంటన్' అని ఉ. హరి. III. 74 లో ప్రయోగమున్నది.

13. పది+మూడు = పదు+మూడు = పదుమూడు (భార. విరా. III. 62; కర్ణ. III. 33); వ్యవహారమున ననంతపురమున 'పదుమూడు' అని కలదు. తూర్పు జిల్లాలలో 'పదమూడు' ఈ రెండు రూపములకును దేశమం దెల్ల 'పద్మూడు' అను రూపాంతరము వ్యవహారమునఁ గలదు. 'పద్నాలుగు, పద్దెనిమిది' అనునట్లే అనంతపురమున 'పద్నూడు' అనియు నందురు.

14. పది+నాలుగు = పదు+ఉన్+నాలుగు = పదున్ నాలుగు (ద్రుత లోపము); = పదునాలుగు (భార. దో. III. 95; హరి. పూ. V. 5);— పదునాల్గు (భార. కర్ణ. III. 149); పద్నాలుగు (S. I. I. V. 834); తన

యుంబట్టము గట్టి రాఘవునిఁ బ-ద్నాలేండ్లు (మొల్ల. రా. అయో. 29); వ్యవహారమున 'పద్నాలుగు;—'పదినాలుపు' అని S. I. I. VI. 1173 లో నున్నది.

'పదునాలుగు'కు కవులు 'ఈ రేడు' అనియు నందురు (భార. ఆర. IV. 271; ఉ. హరి. V. 505).

15. పది+ఉన్+ఏను = పదియునేను (భార. దో. IV. 294, 297); 'ఉన్' చేర్చక 'పదియేను' అనియు కవులువాడిరి (భార. దో. III. 95); పదియేను దినంబులకుం బదియేన్గళ లెక్కి (నైష. VIII. 200); పదియేనింటన్ (భార. దో. II. 68; విరా. V. 66);—పది+ఏను = పదేను (భార. విరా. V. 82; భీమ. I. 9; కవిక. I. 74; S. I. I. VI. 1060); పదు + ఉన్ + ఏను = 'పదునేను' అనియు నగును కాని, యది తొల్లిటికవుల గ్రంథములందు కానరాలేదు;—పదియేను+తూము = పదియేందుము; పదేను + తూము = పదేందుము (S. I. I. IV. 974; V. 159).

వ్యవహారమున తూర్పు జిల్లాలలో 'పదిహేను'; అనంతపుర ప్రాంతమున 'పదహైదు.' పది+ఐదు = పదు+ఉన్+ఐదు = 'పదునైదు' అను రూపము తొల్లిటి కవుల గ్రంథములందు కానరాలేదు. 'పదేను' అనునట్లు 'పదైదు' అని యనవచ్చునేమో తెలియదు.

16. పది+అటు = పదియాటు; పదు + ఆటు = పదాటు, అను రెండు రూపములను నన్నయ వాడెను. తిక్కన 'పదాటు' అనియే వాడెను (భార. భీ. I. 22; దో. V. 135; శల్య. I. 291; శాం. V. 603; ఆశ్ర. II. 90); ఇట్లే భాగ. V. ii. 598; రుక్మిణీ. I. 49; దశావ. పు. 158; S. I. I. VI. 1028; మొద. 'పదాటు' కు 'పదార్లు' అను బహువచన రూపముగలదు: (దీనారముల్) వేయునూట పదార్లు (నైష. I. 90);—'పదియాటు' అను రూపము సర్వాచీన కవులును వాడిరి: పదియాటు వణములు (విజ్ఞా. ప్రా. 26);—వ్యవహారమున 'పదహారు' అని కలదు. 'పదునాటు' అను రూపమును పూర్వకవులు వాడలేదు; అర్వాచీన కవులు వాడిరేమో తెలియదు.

17. పది+ఏడు = పదియేడు; నన్నయ యీ రూపమునే వాడినాడు; తిక్కనయు నట్లే (భార. దో. II. 30; శాం. V. 46); వ్యవహారమున 'పదిహేడు' అని మాత్రమున్నది. 'పదేను' వలె 'పదేడు' అను రూపమున్నదేమో తెలియదు. 'పదునేడు' అను రూపము పూర్వకావ్యములందు లేదు; అర్వాచీన గ్రంథములందున్నదేమో మృగ్యము.

18. పది+ఎనిమిది = పదు+ఉన్+ఎనిమిది = పదునెనిమిది; ఈ రూపమునే నన్నయ వాడినాడు; కాని, నన్నయ కాలపు శాసనములందు 'పదియెన్నిది, పది

ఎన్నిది' అను రూపములు గానవచ్చుచున్నవి. తిక్కన 'పదునెనిమిది' యనియే వాడెను (భార. దో. IV. 6); అర్వాచీన కావ్యములందు 'పద్మెనిమిది' యనియుఁ గలదు: 'బంధురభటు జరాసంధుఁ బద్మెనిమిది మాటులు రణభూమిఁ బాటఁ దోలె' (చిత్ర. భార. VI. 67);—వ్యవహారమున తూర్పు జిల్లాలలో 'పద్మెనిమిది' అనియు, అనంతపుర ప్రాంతమున 'పద్మెనిమిది' అనియుఁ గలదు.

19. పది+తోమ్మిది = పన్+తోమ్మిది = పందొమ్మిది. నేటి వ్యవహారమున నిట్లే యున్నది. అనంతపుర ప్రాంతమున సరళాదేశము చేయక 'పంతోమ్మిది' అని యందురు. 'పందొమ్మిది' కి భారతమునఁ బ్రయోగములు చిక్కలేదు.

ఈ క్రింద నిరుపదినుండి నూలువఱకును గల సంఖ్యావాచకపదములకుఁ గల కావ్యప్రయోగములు పొందుపఱుపఁ బడినవి. ఇందు ప్రయోగములు చూపఁబడని సంఖ్యావాచకపదములకుఁ బూర్వకాలమున రూపము లెట్లుండెనో యూహించుకొనవలసినదే కాని, మఱియొకమార్గములేదు. ఆయా పదములను వాడుటకుఁ గవులకు సందర్భపడలేదనిమాత్రము చెప్పవలయును.

20. ఇరువది (భార. దో. II. 68; దో. III. 228); ఇరువదింటిన్ (భార. కర్ణ. III. 149); ఇరువయిపుట్లు (S. I. I. IV. 661); ఇరువది (S. I. I. VI. 1080); ఇరువై (S. I. I. IV. 797; V. 1059; కాశీ); ఇరువై పంబ శరంబులేసె (వరాహ. IX. 106); వ్యవహారమున 'ఇరువై'. 21. ఇరువదియొక్క మాటు (భార. దో. II. 212; రంగ. రా. కిష్కి. పు. 234); ఇరువదిక్క మాటు (హరి. పూ. IV. పు. 83); ఇరువై యొక్కట్లు (S. I. I. IV. 1378); ముయ్యేడు (భాగ. II. 155);—22. ఇరువది (-వై) రెండు; 23. ఇరువది మూడు (భార. సభా. II. 316) (-వై);—24. ఇరువదినాలుగు (వేలు) (భార. స్త్రీ. II. 167); ఇరువై నాలుగు మూళ్లమేర (కాశీ. I. 55);—25. ఇరువది యేనింటికి (S. I. I. V. 21); ఇరువదేను (భార. భీ. II. 34, 37; శల్య. I. 194); నూటయిరువదేను (విజ్ఞా. ప్రా. 127); ఇరువదేనింటన్ (భార. దో. II. 68; III. 227);—ఇరువదేను (S. I. I. VI. 995, 1181, 1183); ఇరువదేను (S. I. I. IV. 1187). 26. ఇరువది (-వై) యాటు; ఇర్వయాటు (S. I. I. V. 1188). 27. ఇరువది (-వై) యేడు. 28. ఇరువదియెనిమిది (భార. శాం. V. 46); ఆయతగతి నిల నూటిరువై యెనిమిది భేదములను (నరస భూ. II. 50); ఇరువడెన్నిది (S. I. I. V. 71). 29. ఇరువది (-వై) తొమ్మిది; ఇరువై తొమ్మిదపు ద్వాపరంబున (కాశీ. III. 51).

30. కావ్యములందు సాధారణముగ 'ముప్పది', ముప్పదింటన్ (భార. దో. I. 284); (నాలుగులక్షలు) ముప్పదిరెండు (వేలు) (భార. శాం. V.

46); వ్యవహారమున 'ముప్పై' 31. ముప్పదియొకండు (ముప్పదియొకటి, ముప్పైయొకటి). 32. ముప్పదిరెండు (ముప్పైరెండు);—ముప్పదిరెండు (భార. దో. III. 224). 33. ముప్పదిమూడు (వ్యవ - ముప్పైమూడు); ముప్పదియను మూడుగోట్లు (ఆము. IV. 12). 34. ముప్పది (-పై) (నాలుగు). 35. ముప్పదియేను, ముప్పదియైదు;—వ్యవ. ముప్పై అయిదు, ముప్పడేను (S. I. I. IV. 1098; IV. 123); ముప్పదియు నైదు (భార. మా. I. 3); ముప్పడేను (భార. దో. V. 135). 36. ముప్పదియాలు (వేలు) (భార. శాం. V. 51); వ్యవ. ముప్పైయారు. 37. ముప్పది (పై) యేడు; ముప్పడేడు (S. I. I. V. 76). 38. ముప్పది (-పై) యెనిమిది. 39. ముప్పదితోమ్మిది (S. I. I. V. 76); వ్యవ. ముప్పైతోమ్మిది. నూంటముప్పయి (S. I. I. IV). 32. ముఘిరెండు (S. I. I. V.); ముప్పై (S. I. I. VI. 218; VI. 1067).

40. నలువదింటికిని (విజ్ఞా. వ్యవ. 116); నల్వది (శివధర్మ. VII. 5); నలుభయి (S. I. I. VI. 1184); వ్యవహారము. నల్వై;—నల్వయిరెండు (S. I. I. V. 1118); మొద.

50. ఏఁబది (భార. భీ. II. 37; దో. IV. 36); ఏంభయి (S. I. I. V. 150; VI. 1063; V. 1154-5); ఏంబై (S. I. I. VI. 974; VI. 1065); యేంబై (S. I. I. VI. 139); ఎంభయి (S. I. I. VI. 950);—55. ఏంభడేను (S. I. I. VI. 644); ఏంబైటికి (S. I. I. VI. 1179); మొద.

60. అఱువది (భార. భీ. II. 34, 37; దో. III. 224; IV. 36, 116); అఱువది యఱువది యమ్ములన్ (భార. దో. IV. 298); అఱువదింట (భార. విరా. V. 66; శల్య. I. 194; శాం. V. 46); అఱువదింటికిని (విజ్ఞా. వ్యవ. 116); 64. చిత్తజాతకశ లర్వదినాలుగు (కళా. I. 110); అఱువదినాలుగు భార. భీ. II. 51; శాం. V. 46); అఱువదినాలుగింటన్ (భార. దో. V. 52); అఱువది నాల్గింటన్ (భార. భీ. II. 34); అఱువై యోజనముల్ వెడల్పును శతాయామంబునుం గల్గి (వరాహ. V. 137); అఱువై తొమ్మిది (S. I. I. VI. 991); మొద.

70. డెబ్బది (భార. దో. I. 165); డెబ్బదింటన్ (భార. దో. III. 77. V. 52); డెబ్బదింటి (S. I. I. VI. 1189); డెబ్బదిరెండు సాశేములు (హంసవిం. I. 52); డెబ్బదిమూడు (భార. దో. II. 53; కర్ణ. I. 127); డెబ్బదిమూటన్ (భార. దో. III. 65, 267; శల్య. I. 194); డెబ్బయినాలి గింటికి (S. I. I. IV. 981); డెబ్బడేను (భార. దో. III. 35 IV. 218); డెబ్బైయేను (S. I. I. VI. 218); డెబ్బడేను (S. I. I. VI. 1143).

ఢబ్బదియాలు (గోట్లు) (భార. స్త్రీ. II. 167). ఢబ్బదియేడు (భార. దోగ్గ. I. 165); ఢబ్బదేడు (భార. భీ. II. 34); వ్యవహారము: డ (డ)బైభి.

80. ఎనుబది (విజ్ఞా. పా. 127); ఎనుబదిటికి (విజ్ఞా. వ్యవ. 116); ఎనుబది యెనిమిది వేపురు (భార. సభా. II. 121);- వ్యవహారము: ఎనబై.

90. తొంబది (భార. భీ. III. 44); (పండ్లెండు లక్షలు) దొంబది యాలు (వేలు) (భార. శాం. V. 46); తొంబదియేడు (రంగ. రా. కిష్కిం.); (తొమ్మిదాటి మోడఁ దొంబది తొమ్మిది (నిర్వ. VIII. 84); తొంబదివేలు (హరి. పూ. III. 7); —తొంబై (S. I. I. VI. 961);—వ్యవహారమున 'తొంబై.'

100. నూలు (భార. దోగ్గ. III. 228; శాం. V. 50); పదియును నూలును వేయును (భార. అను. III. 30); నూలుగతులన్ (భార. కర్ణ. II. 63); నూలుమాడలకు (విజ్ఞా. వ్యవ. 116); నూటిన్ (భార. అను. III. 30; ద్వాత్రింశ. I. 96); నూటయొక్కండు త్రోవలు (కాశీ. VII. 164); నూట యేను (భార. దోగ్గ. IV. 213); నూటయూటింబున్ (భార. దోగ్గ. III. 223); (వేయు) నూటపదార్లు (వై. జ. I. 92); నూంటముప్పయి (S. I. I. IV. 276).

ఇన్నూలు (భార. శాం. III. 375; V. 50); ఇన్నూతేసి హయంబుల నిచ్చి (భార. ఉ. III. 317); ఇన్నూలు పద్యములు (ప్రస. రా. శత. 4); ఇన్నూట పదిట (ఉ. హరి. IV. 276);— మున్నూలు (భార. శాం. III. 375; V. 50; విజ్ఞా. పా. 127); ఒకమున్నూలు గదల్చి తెచ్చిన లలాటో గ్రాక్షుచాపంబు (భోగ. IX. 262); వేయు మున్నూలు (భార. కర్ణ. III. 182); మున్నూలు శిష్యులును (భీమ. II. 126); మున్నూటి నామమడఁచె (భార. విరా. III. 214);— నన్నూలు విండ్లమానము (కాశీ. V. 192); నన్నూలు (భార. శాం. X. 50);— ఏనూలు (భార. భీ. III. 55; అను. I. 167; విజ్ఞా. పా. 127); వేయునేనూలు (భార. దోగ్గ. III. 38); ఏనూతేండ్లకుఁ బుట్టు నా యనుజుండు (భార. అను. I. 175); నూలులైదు (భార. దోగ్గ. IV. 299);— వేయిన్నూలునూలు (కాశీ. V. 244); ఎడ్లనూలునూలును (భూ. కర్ణ. II. 91); ఏడునూలు రథంబులన్ (భార. విరా. III. 214); ఏఘ్నూలు (కాశీ. V. 286); ఏఘ్నూలు ముఖముల నేఁగె జలధి (కాశీ. V. 286);— ఎనమనూలు (శివధ. VII. 15); ఎనమనూట తొమ్మిది పైడిటి కలు (వై. మి. భార. VIII. 176); ఎనుంభనూలు (S. I. I. IV. 1087); తొమ్మిదాటి మోడఁ దొంబది తొమ్మిది (నిర్వ. VIII. 84); పదినూలులు (హరి. పూ. IV. 69); పదినూలు శిరముల పాఁపతేసి (నర. భూ. II. 92.)

‘కోటి’కి బహువచనము ‘కోట్లు’ (భాస్క. యు. 1468); డెబ్బదియాలు గోట్లు (భార. స్త్రీ. II. 167); మొద.

‘అసంఖ్యము’ అని తెలుపుటకు ‘నూర్లకు నూర్లు, వేలకువేలు, వేస వేలు, వేయివేలు, వేవేలు, లక్షోపలక్షలు, కోటానం గోట్లు, (భాస్క. యు. 264; రాధికా. III 128), మొదలగు పదము లుపయోగింపఁ బడును. త్రవ్విన ధండములు, కుప్పలు, తిప్పలు రామునిదాడి అను సంఖ్యావాచకములు కాని పదములును నసంఖ్యమును సర్థమున వాడఁబడును.

‘రెండింతలు’ అనుటకు ‘ఇనుమడి (హరి. ఉ. X. 302; భార. విరా. II. 45; కర్ణ. I. 92; అను. IV. 419) అనియు ‘ఇను మడింతలు’ (వరాహ. X. 111) అనియు, ‘ఇను మిక్కిలి (సత్య. కృ. సం. II. పు. 29) అనియుఁ బ్రయోగములు గలవు. ఇట్లే ‘ముమ్మడి, ముమ్మడింతలు (?) , ముమ్మిక్కిలి; నలు మడి, నలుమడింతలు (?), నలుమిక్కిలి (?), మొద.

ఒకటి రెండు సార్లు, రెండు మూడు సార్లు మొదలగు వానియందు సంఖ్యావాచక పదములకు ‘ఇంచుమించుగ’ అను సర్థముండును.

ఏస్సార్థమున ఒకఁడొకఁడు (ఒకటొకటి), రెండు రెండు, మూడు మూడు, మొదలగు రీతి నాయా సంఖ్యావాచకపదములు ద్విరుక్తములగును. ఒకని నొకని నైఁదైదు మహోగ్ర భాను రాస్త్రముల నేసె (భార. భీ. III. 200); అటుపదియటుపది యమ్ములన్ (భార. దోగ్. IV. 298); ప్రదరంబులు పదియింటం బదియింటం బదిట రెంటం బరువడి నేసెన్ (ఉ. హరి. III. 74); పండ్రెంటం బండ్రెంటన్, మూట మూట, ఏడింట నేడింట (భార. V. III. 245); రెంట రెంటన్ (భార. దోగ్. I. 241); పండ్రెండు పండ్రెండు పటు మార్గణమ్ములు (భార. దోగ్. I. 205); మూడు మూడు మెఱుగు వాడి తూపులు (భార. దోగ్. IV. 294); ఐదైదు (భార. దోగ్. IV. 27); మూడు మూడు (భార. దోగ్. IV. 297); అటుపది యటుపది (భార. దోగ్. IV. 298), పదిపది తూపులన్ (భార. దోగ్. II. 68); తొమ్మిది తొమ్మిది వాలికయమ్ములన్ (భార. దోగ్. III. 207); ఆతాఱు IV. దోగ్. IV. 211), మొద.-మహా నృహతీవాచక సంఖ్యాపదములను నిట్లే ద్విరుక్తిగ వాడవచ్చును: ఇద్దటిద్ద ఱన్ (హరి. పూ. I. 79.) - ఇట్టి యెడల నన్నయ కాలమున సంఖ్యా వాచక పదము ద్విరుక్తము కాకయు దానివై ‘చేసి’ అను క్త్వార్థక రూపము చేరు చుండెడిది: మూడుచేసి, పదిచేసి, మొద. నాలువుచేసి పుట్లు (S. I. I. IV. 663). రాను రా నిట్టి సందర్భము లందు ‘చేసి’ ‘ఏసి’గా మాఱినది: తొమ్మిదేసి (భార. భీ. II. 85); రెండేసి అడ్డలు (S. I. I. V. 1157); మూడేసి (భార. V. II. 19; దోగ్. II. 30; శాం. V. 41); ఎన్నిదేసి (కళా. I. 110);

పదేసి (భార. దో. III. 82); వేయేసిపాటి (భార. దో. II. 202; శా. I. 234); వేయేసి (భార. శాం. I. 234); మొద. ద్వీరుక్తమగు పదము మీఁదను 'ఏసి' చేరుటగలదు: నూఱు నూఱేసి (భార. దో. II. 202); మొద.-ఇట్లే, మహన్న హతీబోధక సంఖ్యావాచకపదము మీఁదను 'ఏసి' చేరవచ్చును: నూర్వురేసి (భార. IV. 807); మొద.

పూరణార్థమున నమహద్బోధక సంఖ్యావాచక పదములపై 'అవు' అనుధాతువు తోలుతఁజేరుచుండెను. 'అవు' కు రూపాంతరమగు 'అగు' ధాతువును దరువాతి కవు లీ సందర్భమున వాడుచుండిరి. 'అవు' వ్యవహారమున 'ఓ' గా మాఱి గ్రంథములందు చేరినది. వైయాకరణులు 'అవ' అనునది పూరణార్థమునఁ జేరు నందును. 'అవ' తోడిరూపములుముద్రిత ప్రతులయందు గానవచ్చుచున్నవి, కాని, 'అవ' లోని 'వ' యతి స్థానమున నెచ్చటను గానరాదు. వ్యవహారమున 'అవ' తోడిరూపములులేవు. కావున, 'అవ' రూపములు కృతకము లయినట్లు తోచుచున్నది.

రెండవు నడవు (S. I. I. VI. 1118); రెండవునన్ను (భార. విరా. V. 336); రెండవుకాండము (మను. IV. 46); రెండవుమాఱు (భాగ. I. 63); రెండవుకై లాసము (కాశీ. III. 200); ఆయంబునందు నాలవుభాగ మొండె మూడవుభాగముండె నం దర్థమొండె (భార. సభా. I. 46); మూడవు నీయండము (కాశీ. VI. 23); మూడవుకంట (కవిసం. I. 44); నాలవు దినంబు పతిమృతికాలంబు (భార. ఆర. IV. 199); నాలవుపాలు (S. I. I. IV. 1029); నాలవువెంటన్ (భాస్క. యు. 773); ఆఱవు(పాలినమానము) (భార. అను. V. 34); ఎనిమిదవుసారి వినినన్ (హరి. ఉ. X. 304); పదునొకండవది (వరాహ. I. 84); పదునొకండవు చక్కపాణి, పండ్రెండవుశూలి, పద్మాడవు సూర్యుడనగ (భోజరా. V. 244); కిట్టక పద్మాలవునేట (చంద్రభా. III. 14); పదాఱవుపాలు (భార. ఆర. VI. 63); పదునెనిమిది యాదినము (కాశీ. VI. 68); ముప్పదియాఱవునేడు (భార. శకా. I. 22); మొద.

రెండోమేళం (S. I. I. IV. 702); రెండో, రొండో, మూండో, నాలుగో (S. I. I. IV. 711); రెండో, మూండో (S. I. I. IV. 810); నాలుగోభాగం (S. I. I. IV. 710); నాల్గోభాగము (S. I. I. IV. 699); క. చెలువకు రెండో, కలయికయందును (కామకళానిధి II.); క. రాఁడోయని తలపోయగ, మూడోజామయ్యె (నిరం. II. 102); సీ. అంటంగఁ గడలెల్ల నాఱురేఖలుగీసి క్రిందిపందొమ్మిదో ఛందమునను (అప్పక. IV. చక్కబం

ధము); గీ. తప్ప కిరువదియొనిమిదో ద్వాపరాంత, మందు (వేం. శ్వ. మా. 102); మొద.

‘ఇరుసెవి యెఱుంగకుండ = రెండోచెవి’ (కాశీ. ఉ. హరి. V. 167) అను ప్రయోగమున ‘రెండవు’ అనుటకు ‘ఇరు’ అనివాడఁబడినది.

పదికిపైఁబడిన సంఖ్యావాచకపదముల మహాన్నహతీ రూపములు.

II. పదియొకరు (భాగ. IV. 749); పదునొక్కరు, పదునొక్కండు, పదకొండుగురు, పదకొండుమంది;- 12. (ఇను లొక్కపెట్ట పన్నిద్దలు వ్రేడమ (వాసిష్ఠరా. IV. 86); పన్నిద్దలు ప్రమోదభాజులైరి (కాశీ. VI. 84); పన్నిద్దలు (భార. ఆర. VI. 155, 233; భీ. III. 378; III. 120; భాగ. IV. 6); పన్నిరువురు (భార. భీ. III. 134; అను. II. 255; నిర్వ. I. 28); పండ్లొండుగురు, పండ్ల (-న్నె)ండుమంది;-13; పదుమువ్వుర గండండను ధార నిలిపె (S. I. I. VI. 628); పదుమువ్వురు (భాగ. IV. 28; నిర్వ. I. 28);-14; పదునలువురు (భార. భీ. II. 236); పదునలుగురు, పద్నాలుగుమంది;-ఈ రేడ్వరు (భాగ. II. 31);-15; పదేవురుదొరలు (వరాహ. V. 21); పదియేవు(-గు)రు; పదునేవు(-గు)రు, పదిహేనుగురు, పదహైదుగురు, పదిహేనుమంది, పదహైదుమంది; 16. పదార్వురు (భార. అశ్వ. IV. 179); పదునార్వురు, పదహారుగురు, పదహారుమంది;-17. పదునేర్వురు, పదియేడ్వరు, పదేడ్వరు, పదియే(హే)డుమంది;-18. పదునెనమండ్రుట మోచువారలు (ఆము. V. 35), పదునెనమండుగురు, పదియెనమండు (-ండుగురు); పద్దె (=ద్వై)నిమిదిమంది;- 19. పందొమ్మండు; పందొమ్మండుగురు. పందొమ్మిదిమంది;-20. ఇరువండు; ఇరువదినాలుగువేలు మున్నూటయిరువండు (భార. స్త్రీ. II. 167); ఇరువదిగురు (P), ఇరువైమంది; 12. ఇరువ (-ర్వది)యొక్కరు (-ండుP); ఇరువైయొక్కమంది-- 22. ఇరువదియిద్దలు (-యిరువురుP); ఇరువైయిద్దలు;- 23. ఇరువదిమువ్వు(-గు)రు; ఇరువైముగ్గురు;- 24. ఇరువదినలువురు; ఇరువైనలుగురు (S. I. I. V. 874); ఇరువైనలుగురు;- ఇరువైనాలుగుమంది 25. ఇరువదియేవురు (భార. ద్యౌ. III. 277); ఇరువైయైదుగురు, ఇరువైయైదుమంది;- 30. ముప్పండుదానులన్ (భార. సభా. II. 121);- 32. ముప్పదిద్దలు (ఉ. రా. పు. 109);- 40. నలువండు; నలునదిగురు (దశావ. పు. 163);- 50. ఏబండు (భాస్క. బాల. 203);- 60. అఱువండు; 70. డెబ్బండు 80. ఎనుబండు; 90. తొంబండు (భాగ. V. I. 64);- 100. నూర్వురు (భార. కర్ణ. III. 149; భాస్క. యు. 1458); సానిమున్నూర్వురు (S. I. I. V. 160); పాటలగంధులు పదినూలువురును (నవనాథోపాఖ్యా. IV, 112); 1000 వేవురు (భాస్క. యు. 1458;

భార. దో. I. 96); పదివేపురందొకఁడు (భార. ఆర.V. 127); ఇరువదివేపురు (భార. దో. II. 209); తెలికివేగురు (S. I. I. VI. 774); మొద.

మహాన్మహాత్మ్యర్థక సంఖ్యావాచకపదములలో i. ఇరువురు, ముప్పైరు, నలువురు, మొదలగు 'పు'తోడిరూపములు ప్రాచీనములు; ఇరుగురు, ముగ్గురు, నలుగురు, మొదలగు 'గు'తోడి రూపము లర్వాచీనములు; ii. ఎనమండ్రు, తొమ్మండ్రు, ప్రాచీనములు; ఎనమండ్రుగురు, తొమ్మండ్రుగురు, అర్వాచీనములు; iii. ఇరువండ్రు, ముప్పండ్రు, మొదలగు 'ండ్రు' తోడిరూపములు ప్రాచీనములు; ఇరువదిగురు, మొదలగున వర్వాచీనములు. iv. పదికిఁబైఁబడిన సమస్తపదములగు సంఖ్యావాచకపదముల మహాన్మహాతీ రూపములలోఁ దుదినున్న దానికి మాత్రము మహాన్మహాతీ రూపము కలుగును; తత్సూర్య సంఖ్యావాచక పదములన్నియు మహాతీతరా మహద్వాచక రూపములతోడనే యుండును: ఉదా. పదుముప్పైరు, పదియేపురు, ఇరువదిన్లువురు, ముప్పది యిద్దఱు, తొంబదితొమ్మండ్రు; మున్నూర్వురు; నూటయిరువది యేపురు; ఎనమన్నూట ముప్పదియూర్వురు; పదివేలుం దొమ్మన్నూట తొంబది తొమ్మండ్రు; మొద. v. 'మంది' అను జననమూహవాచకపద ముత్తరపద మైనప్పుడు తత్సూర్య సంఖ్యావాచకపదము మహాతీత రామహద్వాచక రూపముననే యుండును: ఎనిమిదిమంది; నూఱుమంది, వేయిమంది; మొద.- vi. ఒకప్పుడు సంఖ్యావాచకపదము మహాన్మహాత్మ్యర్థక విశేష్యములకు విశేషణమగునప్పుడు మహాతీత రామహద్వాచక రూపముననేయుండును: అతి పుణ్యులెనిమిదివేలు, యతులుపదివేలు, పరిచారకులు నూఱువేలు (భార. ఆర. V. 306); వేయర్కులు (భాగ. VIII. 160); మున్నూఱుశిష్యులు (భీమ. II. 126); లక్షలు (రాక్షసులు) (భాస్క. య. 1458); మేముగోటివచ్చెదము, అనురు లఱువదివేలు (భార.ఆర. IV); అబ్జనాభులు నూఱునైఁదుపదులు (కాశీ. VI). మాఁడర్చుదములు ... విజయధౌరేయులు వీరభటులు (జైమి. భా. V.)

“సర్వనామ సంఖ్యాభిధాన తద్విశేష్యంబులయం దెయ్యెది ముందు ప్రయోగింపంబడు దాని ద్వితీయాదులకుం బ్రథమ బహుళంబుగానగు: అన్నిగుఱ్ఱములకు, అన్నింటికి గుఱ్ఱములకు, గుఱ్ఱములన్నిటికి; గుఱ్ఱములకన్నింటికి; సాహిణులు మువ్వరు; రెండుగుఱ్ఱములకు, రెండిటికిగుఱ్ఱములకు, గుఱ్ఱములు రెండింటికి, గుఱ్ఱములకు రెండింటికి, సాహిణులు నలువురు; లక్షగుఱ్ఱములకు, లక్షకు గుఱ్ఱములకు, గుఱ్ఱములు లక్షకు, గుఱ్ఱములకు లక్షకు, రవుతులు లక్ష.” చిన్నయసూరి. “సంఖ్యాప్రయుక్తవిశేషణము i. ఏకాంతంబయి యమ వాద్విశేష్యకమయ్యు, ii. తదంతంబయి మహదమహా ద్విశేష్యకమయ్యు,

(అ) సమస్తంబు (ఆ) వ్యస్తంబు నగుచో విశేష్యంబు క్రమంబుగ నుత్తర పదంబునేకవచనాంతంబును, పూర్వపదంబు బహువచనాంతంబు నగు. -తదం శము=ఆయొక్కటియొక్క భాగము, అనఁగాఁ బాతికలోనగునది;—ఉ. డెబ్బది యొక్కరథము; రథములు డెబ్బదియొక్కటి; రెండున్నరమానిసి; మానుసులు రెండున్నర; రెండున్నరరూపాయ, రూపాయలు రెండున్నర; మొద.” (ప్రాథమ్యకరణము.)

“అయ్యది యేకాంతంబు మహద్విశేష్యకంబు సమస్తంబుకాదు. వ్యస్తంబగుచో బహువచనాంతంబు యగు. పదునొక్కండ్రు రుద్రులు.” (ప్రాథమ్యకరణము).

ప్రాథమ్యకరణకారుఁ డిట్లు సూత్రించినను ‘డెబ్బదియొక్కరథములు’ వంటి ప్రయోగములును గలవు. వాని సామ్యమునను వ్యవహారము ననుసరించి యు ‘రెండున్నర రూపాయలు’ అనియు ననవచ్చును.

ఎనిమిదవ ప్రకరణము.

విశేషణములు

విశేషముల యర్థవ్యాప్తి కవధిని గల్పించునట్టియు, వ్యక్తివాచకపద్యముల గుణాదులను వర్ణించునట్టియు, జాతివాచకపదములు తెలుపు వస్తువుల ధర్మమును నిరూపించునట్టియు పదములు విశేషణము లనఁబడును. పెద్దకొండ, నల్లగుట్టము, జాలిగుండె, బరువుతాయి, మొదటిమంత్రి, నాయిల్లు, మొదలయిన వానిలో పెద్ద, నల్ల, జాలి, బరువు, మొదటి, నా, అనుపదములు వానితోఁజేరిన కొండ, గుట్టము, గుండె, తాయి, మంత్రి, ఇల్లు, అను జాతివాచకపదములచేఁ దెలుపఁబడు న్యక్తులెన్నో యుండఁగా వానిలోనికొన్నిటిని మాత్రము దెలుపుచు విశేషణత్వమును బొందుచున్నవి. రావణనైరి రాముఁడు మమ్ము రక్షించును', 'పతివ్రతసీత భర్తతో నడవులకుఁబోయెను' అను నష్టడు 'రావణనైరి, పతివ్రత' అనుపదములు 'రాముఁడు, సీత' అను వ్యక్తుల గుణాదికము వర్ణించుచు విశేషణము లగుచున్నవి. మూఁగపశువులు, నల్లకాకి, చల్లనిమంచు, మొదలగువానియందు మూఁగ, నల్ల, చల్లని, అను పదములు తత్తజ్ఞాతుల ప్రధాన లక్షణములను దెలుపుచు విశేషణము లగుచున్నవి.

విశేష్యముల యర్థవ్యాప్తి నేవిధముగనైన సంకుచితముచేయు నేపదమయినను విశేషణమే యగును. కావున, పదములకు సంబంధపక్షియందుగలుగు రూపములును (రామునిబాణము, తాతమాట, ఏటిసీరు, మా మనవి) 'నిర్దేశార్థక సర్వనామ విశేషణములును (ఆ, ఈ, ఏ), సంఖ్యావాచకవిశేషణములును (రెండుపుస్తకములు, రెండున్నర రూపాయలు, అర్థసంవత్సరము, మొదటియేడు) విశేషణములే యగును. ఇట్లే చేయుచున్నపని, చెప్పినమాట, వ్రాయునాతఁడు, మొదలగు ధాతుజరూపములును విశేషణము లగును. కాని, వీనిని గూర్చి విభక్తి, సర్వనామ, సంఖ్యావాచక, క్రియాప్రకరణములందు తెలుపఁబడియుండుటచేత నిచట గుణవాచకవిశేషణములనుగూర్చి మాత్రము తెలుపఁబడును. గుణవాచకవిశేషణములు కాల, స్థాన, ఆకార, వర్ణ, దశా, గుణాదిభేదములచే వివిధములుగా నుండును; ఉదా. కాలము; క్రొత్త, ప్రాతఁ, మొద; స్థానము: ఎత్తు, లోతు, దాపలి, పలపలి, మొద; ఆకారము: గుండ్రని, చౌకపు, వంకర, మొద.; వర్ణము: తెల్ల, నల్ల, ఎఱ్ఱ, మొద; దశ: పేద, గొప్ప, మోటు, మొద.; గుణము: మంచి, చెడ్డ, మొద.

విశేషణములను (i) విశేష్యములకుఁ బూర్వమందు గాని (ii) క్రియాస్థానమున వానికిఁ బరమందుగాని చేర్చవచ్చును. విశేష్యములకుఁ బూర్వ

మందు చేరునపు డవి విశేష్య విశేషణము లనఁబడును: మంచినీరు, ఎఱ్ఱబట్ట, కమ్మతెమ్మెర; మొద. వానికిఁ బరమందు చేరునపుడు విధేయవిశేషణము లనఁ బడును: రాముఁడు సుగుణాభిరాముఁడు; సత్యము సర్వశ్రేయము; అతని పుత్రులలో నితఁడు పెద్ద; ఈ చీర తెల్ల; మొద. విధేయ విశేషణములకు 'అయియున్నాఁడు (-రు,-పు,- ను,- ము), ఉన్నది (-వి)' మొదలగు క్రియా రూపములను జేర్చి యర్థమును సంపూర్ణము చేసికొనవలెను.

సంస్కృతమునందలి విశేషణములకును ద్రావిడభాషయందలి విశేషణ ములకును నొక ముఖ్యభేదమున్నది. సంస్కృతమున విశేష్యములలింగ,విభక్తి, వచనముల ననుసరించి విశేషణముల లింగ, విభక్తి, వచనములును మాటు చుండును; అనఁగా విశేష్యము లే లింగ, విభక్తి, వచనములం దుండునో వాని విశేషణములును నాలింగ, విభక్తి, వచనములం దుండవలెను. ఉదా.మధురః ఇత్సుః, మధురం పయః, మధురా వాక్; మధురేణ ఇత్సునా, మధురేణపయసా, మధురయా వాచా;మధురైః ఇత్సుభిః, మధురైః పయోభిః, మధురాభిఃవాగ్భిః, మొద. ద్రావిడభాషలయం దీరితిగా విశేష్యముల ననుసరించి విశేషణముల రూపములు మాత్ర నక్కఱలేదు. తీయని చెఱుకు (-ను, తో, -లను, -లకు), తీయని పాలు (-లను, -లతో); తీయనిమాట (లు, -తో, -లతో); మొద. ఈ భేదమునుబట్టి కాల్లువెల్లు ద్రావిడభాషలకును సంస్కృతభాషకును సంబంధము లేదని తెలిపియున్నాఁడు. సంస్కృతమునందు విశేషణములు విశేష్యముల ననుసరించి మాటుట విధియైనను సంస్కృతమునకు సంబంధించిన యనేకార్య భాషలయందు ద్రావిడభాషలయందువలెనే యున్నది. తత్సమవిశేషణములను దెనుఁగున వాడునప్పుడు వాని విశేష్యముల మహదమహద్భేదము ననుసరించి యా విశేషణములును లింగమున మాటుచుండును. విశేష్యము మహద్వాచక మగునపుడు దానితోఁబాటు విశేషణమునకును విశేషణముల యంతాక్షర ముల ననుసరించి మహద్భేదక విభక్తిప్రత్యయములు చేరుచుండును. సుగుణాభిరాముఁడు రాముఁడు; ఒకప్పుడు విశేష్యము విభక్తి ననుసరించి విశేషణము విభక్తియు మాటుచుండుట కలదు: సుగుణాభిరామునకు రాము నకు నమస్కారము; మొద. కాని, విశేష్యము విభక్తి మాతీనను సాధారణ ముగ విశేషణము ప్రథమయం దుండుటయే తెనుఁగు సంప్రదాయము: సుగుణాభిరాముఁడు రామునకు నమస్కారము; మొద. విశేష్యము మహతీవాచక మగునప్పుడు దాని తత్సమ విశేషణము దాని స్త్రీలింగ రూపమునకుఁ దత్సమ ముగనే యుండును: భక్తవత్సల సీత కాపాడుఁగాత; ఋకారాంత పదములకు స్త్రీలింగరూపములు సాధారణ వ్యవహారమునఁ దెలియకుండుటచేత వాని పుం లింగ తత్సమరూపములనే తెనుఁగువాడు మహత్వర్ణమునందును వాడుకొను

చున్నారు. ఇట్టి ప్రయోగములు నేటి కవుల గ్రంథములందును గానవచ్చుచున్నవి: ఆమె నిరతాన్న ప్రదాత (-‘ప్రదాత్రి’ అనుటకు). మహతీతరామహద్వాచక పదముల విశేషణములు సాధారణముగ క్లిబతుల్యములుగనే యుండును. ఈ శాఖ దీర్ఘము (‘దీర్ఘ’ అని యనరు). ఈ నది జలపూర్ణము (సంస్కృతము ననుసరించి ‘జలపూర్ణ’ యనియు ననవచ్చును). ఇట్టి ప్రయోగముల సాధుత్వాసాధుత్వములను వ్యవహారము ననుసరించియే తెలిసికొనవలెను. సంస్కృత సంప్రదాయము నెల్లయెడల ననుసంధించుట కొన్నియెడల హాస్యాస్పదమగును. తత్సవ విశేషణములు వచనవిషయమున విశేష్యముల వచనమునే కలిగియుండును: ఈ నదులు జలపూర్ణములు; ఆశాఖలు దీర్ఘములు; దేవతలు దయాపూర్ణులు; మొద. ఈ విషయమున బాల ప్రౌఢ వ్యాకరణములందుగల సూత్రము లీ క్రింద చూపబడినవి: స్త్రీ సమంబులగు విశేషణంబులయు, ము వర్ణకాంత విశేషణంబులయు బహువచనంబున కేకవచనంబు బహుళంబుగానగు’ నని చిన్నయసూరి చెప్పెను: ఉదా. మాటలు వెక్కిల, మాటలు వెక్కులేల; కుశీశధారల్ గుంతితంబయ్యె; ఇష్టమగు పదార్థములు; ఇష్టములగు పదార్థములు, ‘ఒకానొకచో విశేషణంబుల వృత్తికిం బ్రథమ విభాషనగు’—చిన్నయసూరి. ‘కొన్నియెడల విశేషణంబుల ద్వితీయాదులకును బ్రథమచూపట్టెడి’—ప్రౌఢవ్యాకరణము. ఒక్కచో ద్వితీయాంత విధేయ విశేషణంబునకుం బ్రథమయనగు: ఉదా. ఎవనిన్ ... బురోహితుండుగాఁ జేకొనువారము (భార. ఆది. VII.); ఎవ్వఁడు కంతబిలముక్రిందికిఁ జన కగ్నియ పోలె నేర్పుచుండును. భయరహితా వాని వెఱుఁగు బ్రహ్మణకులుఁగాన్ (భార. ఆది. II.); మొద.—ప్రౌఢవ్యాకరణము. “ఒక్కచో సమాసాంత ర్గత విశేష్యంబులకగు విశేషణంబుల వృత్తికిని బ్రథమ చూపట్టెడి;—ఉదా. పార్థివప్రాగ్రసరుండు ధర్మనుతు పన్నిది (భార. ఆర. VI.); మొద.—ప్రౌఢవ్యాకరణము. “కొన్నియెడల విధేయ విశేషణ మొండ బహువచనాంతంబయి విశేష్యంబులు వెక్కిటి కన్వయ యోగ్యంబగు: ఇది దక్షిణాపథంబున కిదియు విదర్భాపురమున కిది కోసల కిందిది యుజ్జయినికిఁ దెరువులు...” ప్రౌఢవ్యాకరణము. “భవత్యర్థవ్యవహితంబులగు విశేషణంబులకుం బ్రథమయగు; ‘అగు’ మొదలగునవి భవత్యర్థకములు: విద్యాశాలియగు పురుషుని సకలజనులు సమ్మానింతురు; భూతదయాళురగు మహాత్ములకు శ్రేయంబు గలుగును; అతిమానుష మత్యద్భుత మతిదుష్కరమయిన కేకవార్జనకృతి.” “భవత్యర్థకంబు సన్నిహిత విశేషణంబునకును దాని ముందు విశేషణంబుల కయి పదంబును బహుళంబుగా ననుప్రయుక్తంబగు: అతులుఁడయి యప్రమేయుడో హరినిగొలుతు.” “అయి పదానుప్రయోగంబులేనిచోఁ దుదివిశేషణం

బునకేని, విశేషణంబు లన్నింటికేని మీఁద సముచ్చయార్థంబు విభాషం బ్రయోగింపబడు; ఆద్యుఁ డప్రమేయుఁడు నగు హరినిగొలుతు; ఆద్యుఁడు నమేయగుఁడునౌ హరినిగొలుతు; ఆద్యుఁ డప్రమేయుండగుహరినిగొలుతు” “ధాతుజ విశేషణ వ్యవధానంబున విశేషణంబు లన్నింటి కయి పదం బను ప్రయుక్తంబగు; ఆద్యుఁడయి యప్రమేయుఁడై యఖిలసేవ్యుఁడై యెసంగెడు దేవుని నభినుతింతు.” — చిన్నయసూరి.

ఆచ్యుక విశేషణములు.

తక్కిన ద్రావిడభాషలయందు వలెనే తెనుఁగునఁ గూడ సాధారణ ముగ విశేష్యములకును విశేషణములకును రూపమున నెట్టి భేదమునుండదు. విశేష్యములనే విశేషణములుగ నుపయోగింపవచ్చును: ఉదా. మంచిమాట (విశేషణము), మంచి చెడ్డలు (విశేష్యము); నల్లచీర; దీని వాలంబునందు నల్ల యెక్కడిది (భార. ఆది. IV.); వెల్లగొడుగు, ఇంటికి వెల్లవేసినారు; మొద. కాని, యొకప్పుడు విశేష్యరూపములపై ‘ఇ’ త్తును జేర్చుటవలనఁ గొన్ని విశేషణము లేర్పడును. ఈ క్రిందఁగొన్ని విశేషణ రూపములకుఁ బ్రయోగములు చూపఁబడుచున్నవి.

i. అకారాంతములు.

కలంత గాలము (భార. అను. V. 192); అరగయ్యము (ఉ. హరి. I. 21); ఆపడ్డలు (మను. II. 7); ఇల్లడ సొమ్ములు (భార. ఆర. IV. 294); ఈ దుర్యోధనుఁ డింతగర్వియగునే (భార. ఉ. III. 378); ఎంతాయువు (భార. అను. II. 352); ఎంతెంత మేలుసేసిన నంతంతయ కులము నెక్కుడై నను కూరున్ (భార. అను. V. 82); ఎఱనింగి (భార. దో. II. 127); ఎఱమంటలు (భార. భీ. III. 117); మేనుల యెఱ్ఱచెలువు (భార. శల్య. II. 266); ఎఱ్ఱంజెలువు (S. I. I. IV. 106); ఎఱ్ఱసెరలు (భార. ఉ. II. 132, III. 178); ఎలకట్టిగుఱ్ఱవేల్పు (హరి. ఉ. X. 243); ఎలదీవలు (భార. శాంతి. III. 332); ఎలనవ్వు (భార. భీ. III. 129; అను. II. 19); ఎలమ్రాఁకులు (భార. శాంతి. III. 6); ఎలపచ్చికలు (హరి. పూ. IX. 72); ఎలమామిడి (భార. కర్ణ. II. 250); కడనాల్క (భాగ. VI. 320); కనలుగదిరిన కటికనవ్వు (భార. దో. II. 276); కలపనగంప (హరి. పూ. V. 93); కలువపూవన్నియ చెలువు (రాజ గో. శత. 18); క్రొత్తతావి (భార. విరా. II. 236); క్రొత్త (భార. మా. I. 100); క్రొన్నెల (భాగ. VIII. 267); కీనవెలితి (శకుం. పరి. II. పు. 45); కొఱనెల = నెలవంక (హరి. పూ. V. 143); గండశిలలు (భాగ. VI. 199); చెంతయడవి (భార. ఉ. IV. 383); చేరువ తీర్థము (భార. అను. V. 186); తియ్య తెలిసీరు (భార. ఉ. I. 93); తియ్యపండు (భార. దో. V. 243); దట్ట

కేంపు (భార. దో. V. 334; కర్ణ. II. 255; శల్య. I. 164); దొడ్డ (భార. దో. I. 358); దొడ్డ నారసము (భార. భీ. III. 19, 126; దో. III. 63); దొడ్డమహిమ (భాగ. I. 240), నడగొండ (భాగ. VI. 361); నడదీవ (హర వి. III. 69); నిగన్నిగప్రభలు (రాజగో. శత. 18); నున్నకొంగు (భాస్క. అర. II. 87); నెరిగిన్న (భార. ఉ. I. 247); నెలసంగడము (భార. భీ. III. 349); నెలసందురుడు (భార. అను. I. 50); నెత్తమ్మి (భార. విరా. II. 236); నెత్తావి (భార. విరా. II. 238); పటమొయిల్ (భార. విరా. I. 294); పటమొయిళ్లు (భార. విరా. IV. 86); పలుచ (భార. భీ. III. 162); పల్లె వెండ్రుకల్ (భాస్క. యు. 2029); పిన్నకొడుకు (భాగ. VI. 62); పిన్న తమ్ముండు (భార. దో. IV. 284); పిన్ననవ్వు (భార. ఉ. III. 52); పిన్న తమ్ములు (భార. శాం. II. 130); పిన్ననగపు (భార. దో. II. 249); పిన్న నాడు (భార. కర్ణ. III. 75); పిన్నపాపనిన్ (భార. దో. II. 147).

అతనింబెడకేలు గట్టి (భార. ఆర. VI. 251; విరా. III. 12); పెడ చెవులను బెట్టి (భార. కర్ణ. III. 93); పెడబారివిల్లు (హరి. ఉ. V. 37); ఇది యొక పెద్ద గట్టిమొన (భార. విరా. IV. 245); పెద్దబ్రదుకు (భార. భీ. I. 193); పెద్దగాలము (భార. దో. III. 188); పెద్దతల్లి (భార. ఆశ్ర. II. 54); పెరియవి (భార. అశ్వ. II. 29); పెరివనిత (భార. అను. V. 287); పెరిమొత్తము (భార. దో. III. 277); పెరిరిధికులు (భార. దో. II. 309); పేదమనను (భార. శాం. I. 91, 117); పేదమాట (భార. అశ్వ. I. 83); పొల్లయొడలు (భార. ఆర. II. 291); బోద నవకంపుఁ దీవలు (భార. VII. 267); మక్కువ యిల్లాలు (భాగ. VI. 136); మిట్ట గ్రుడ్డులు (భాస్క. యు. 2029), అంప మూడమంచు (భార. విరా. V. 169); మెత్త (భాగ. VI. 373); రాచకొమాళ్లు (రాధామా. III. 38); లేట మొగము (భార. విరా. IV. 243); లేత పచ్చిక (భాగ. VIII. 39); వలకేలు (భార. అను. IV. 113); వలచెవి (భార. అను. IV. 116), వలుడ గడుపులు (భాగ. VIII. 45); వాలిక తూపులు (భార. విరా. II. 83); వాలిక దొడ్డనారసము (భార. దో. I. 358); వాలిక నారసము (భార. దో. IV. 120); వెడసూడు (భార. విరా. II. 192); బల్వెడదయమ్ము (భార. కర్ణ. II. 228); వెల్లేనుంగు (భార. భీ. III. 375); మొద.

ii. ఇకారాంతములు.

అలఁతి యెలుంగు (భార. అను. I. 50); ఆలరి బ్రాహ్మణుడు (భాగ. VI. 64); ఇతకరిమాటలు (భార. అను. I. 297); కట్టిడి బ్రహ్మ (భాగ. VI. 61); కట్టిడి దేహము (భాగ. VI. 43); కడిందివడి (భార. దో. IV. 308).

కడింది పన్నిదము (భార. అను. I. 190); కడిందివిచారము (భార. విరా. I. 92); కడింది మగలు (భార. ఉ. IV. 265); కోటికోటులు (విక్ర. చ. V. 130); గిరిదీపము (భార. అను. IV. 121); చలిచీమలు (భార. III. 269); జగజ్జెట్టి వైద్యులు (వరాహ. II. 65); తరితీపు తలపులు (భాగ. VI. 519); తెలిగన్నులు (కాశీ. V. 144); పచ్చిగోడలు (భార. ఉ. IV. 116); పై చీర (భార. అను. II. 379); పై కలక (భాస్క. యు. 1645); పొడిచీకటి (భార. శల్య. II. 326); ప్రాచి చల్లలు (హరి. పూ. V. 208); ప్రేముడిపలుకులు (భార. అను. I. 76); ప్రేరిమాటలు (భార. దో. 370); పోది రాయంచ (భార. విరా. IV. 26); మంచిమగండు (భార. విరా. III. 152); మంచి బంటవు (భార. IV. 248); మంచి మనసు (భార. అను. IV. 5); మంచిది (భాగ. V. II. 26); మానిసిదిండి (మను. V. 4); ఎమ్మెయి పనివెంటను (భార. విరా. I. 65); అమ్మెయి కలికితనము (భార. విరా. II. 67); ఎమ్మెయి చరితము (భార. అను. III. 268); రవిరేక (కాశీ. III. 210); లాఠివారికి (భార. విరా. II. 177); లాఠియిల్లె (భార. విరా. II. 99); వావిరిమాటలు (భార. శాం. III. 81); వీటిడి ప్రాణులు (భాగ. IV. 172); కళాపూర్ణ నుద్ది కతలు (కళా. I. 190); లేనగవు సెలవి మొలక (వరాహ. IX. 153).

iii. ఉకారాంతములు.

అనుగుదాత (భార. ఉ. IV. 413); అన్ను (భార. అను. I. 181); అసదుఁ నాడిగ (భార. విరా. IV. 26); అసదుఁజోటు (భార. శాం. II. 413); ఆర్పుటెలుగు (భార. భీ. I. 47); ఇవురు జొంపములు (భాగ. VIII. 39); ఈలాగర్భకున్ (భాగ. V. I. 271); ఉరుఁద్రాళ్లు (హరి. పూ. V. 143); ఎక్కుడుమదము (భార. దో. III. 250); ఎక్కుడు వేడ్క (భార. అను. II. 177); కడగొట్టుకొడుకు (ఉ. రా. పు. 128); కఱకు మీసములు (భాగ. VI. 318); కారుమొగిలు (భార. భీ. III. 263); క్రాలు గన్నులు (కాశీ. VI. 209); కుటుదప్ప టడుగులు (భాగ. VIII. 184); కెంగేలు (భాగ. VIII. 274); కెందమ్మి (భాగ. VIII. 267); కొడుకుఁ జాలు (భార. కర్ణ. III. 66); క్రించుపని (భార. స్త్రీ. II. 76); గండుఁ గోయిల (భార. అను. I. 181); చాలుమానుసులు (భార. భీ. I. 174; శల్య. II. 26); చిటుదొడలు (భార. అశ్వ. IV. 154); చిటుగాలి (భార. అను. I. 181); చిటునుగ్గు (భార. విరా. V. 35); చిటునగవు (భార. విరా. V. 143); చిటునుగ్గునేయు (భార. దో. I. 353); చూడుఁ గొడుపులు (హరి. పూ. V. 143); చెందొవ (భార. దో. V. 275); కలువపూవన్నియ చెలువు చల్లడము (రాజగో. శత. 18); తక్కు కొల్వునఁ గలయట్టి సర్వజనులున్

(భార. ఉ. I. 290); తమ్ముఁ గుఱ్ఱులు (భార. దో. IV. 135; శల్య. I. 28); తీపు (భార. విరా. IV. 55); తరితీపు తలపులు (భాగ. VI. 519); తోలుపుట్టు (భార. అను. V. 89); తోలుబాము (భార. అను. V. 86); తోలుప్రాకు (భార. శాం. IV. 293); తోలుమాలు (భార. స్త్రీ. II. 180); తోలుతాకు (భార. కర్ణ. IV. 278); తోలుముద్ద గొందుము రయంబున నాతనిన్ (భార. ఉ. IV. 208); తోలుమేనన్ (పాండు. IV. భాస్క. యు. 390); నడుగలను (భార. భీ. II. 116; దో. III. 168); నడువాన గాలంబు (భార. దో. I. 231); నిండుగొలుపు (భాగ. VI. 490); నిండుపున్న(పు?)మ (భాగ. VI. 260); నునుమోత (భార. అను. I. 181); నునుదీప (భార. అను. I. 50); నునుగాడ్చు (భార. విరా. II. 303); నునుఁగాంతి (భార. విరా. I. 294); నునుసెలగోల (భార. విరా. I. 276); పులుగడుగంగఁబడ్డ నునుముత్యము (పాండు. III. 9); నునుగెంపు (భాగ. I. 285); నునుబోద నెయ్యంబు (భాగ. VIII. 267); నెవ్వఁగుఁజన్నుఁగవ (భార. విరా. I. 291); పరనువారు (కాశీ. IV. 64); పాడిల్లు (భార. దో. II. 337); పేరాఁతలి (భాగ. IV. 910; శాం. III. 233); పేరడలు (భార. స్త్రీ. II. 45; మా. I. 100); పేరడవి (భార. దో. II. 62; V. 321; శల్య. II. 6); పేరుక్కు (భార. కర్ణ. I. 37; దో. IV. 57; V. 74); పేరురము (భార. కర్ణ. I. 9; శల్య. IV. 12); పేరెలుఁగు (భార. దో. IV. 175); పేరెల్లి రథప్రతానము (భార. శల్య. I. 342); పేరెలమి (భార. అను. I. 158); పెనుమిట్టు (భార. విరా. II. 321); పెనుఁగుదుటన్ (భార. విరా. V. 401); పెనుఁబాములు (భార. ఉ. VI. 366); పెనుగ్రద్దలు (భార. దో. I. 132); పెనుజోఱ (భార. దో. IV. 110); పెనురొంపి (భార. శల్య. I. 153); పెనువ్రేఁగు (భార. అను. I. 237); పెనుమంచు (భార. సా. II. 27); పెనుమంది (భాస్క. యు. 81); పెనునెత్తురులు (భాగ. VI. 373); పొనుఁగు ప్రజ (భార. ఆర. VI. 239); పోటుమగలు (భార. విరా. V. 89; దో. III. 170); బడుగు (భార. అను. II. 402); బలుగాయలు గాచె (భార. విరా. II. 221); బలుడేగలు (భార. దో. IV. 181); బలుతీర్పు (భార. ఉ. IV. 143); బలుద్రాటన్ (భార. విరా. I. 275); బలునారసంబు (భార. దో. II. 94); బలుపుండులు (భార. అను. V. 103); బలువిలు (భార. దో. IV. 29, 189); బలువిడిన్ (భార. దో. IV. 54); బీతండ (భార. ఉ. IV. 116); మఱుమాటలు (భార. స్త్రీ. II. 76; శాం. I. 107); మాఱుమానిసి (భార. శల్య. II. 11); ముఱుబోవు (భార. విరా. IV. 253); మెఱుఁగు వాలారుఁదూపు (భార. సా. I. 195); మేలుచేయి (భార. కర్ణ. II. 107); వాలంపకాలువలు (భార. భీ. III. 234); వాలంపగ

ములు (భార. భీ. I. 251); వాలురమ్ము (భార. భీ. III. 378; హరి. పూ. IX. 37); శిరనుపాగ (హరవి. IV. 19).

iv. ఏకారాంతములు.

లేనగవు సెలవి మొలకన్ (వరాహ. IV. 153); లోగుట్టు (భార. ఆశ్వు. I. 71); లోపగ (భార. ఆశ్వు. I. 118); మొద.

v. అకారాంతపదముల తుది యచ్చు లోపించిన రూపములు.

వెల్గొడుగు (భార. భీ. I. 86.)

vi. ఉకారాంతపదముల తుది యచ్చు లోపించిన రూపములు.

క్రొల్లనులు (కాశీ. III. 240); తొల్బాము (భార. అను. V. 97); తొల్లెనన్ (భార. అను. V. 99); పల్లునియలు (భార. దోగ్. IV. 108); పెన్నురము (భాగ. II. i. 235); పెన్గండలు (భార. కర్ణ. III. 161); పెంగు ప్పులు (భార. విరా. II. 98; శాం. II. 438); పెంధూళి (భార. దోగ్. I. 346; V. 142); సాఖ్యరసము పెన్నిట్ట (భార. విరా. V. 402); పెన్నీరు (భాగ. VII. 221); పెన్నురువు (భార. అను. I. 183); పెన్నెత్తురు (భార. అను. I. 247); పెంబందెలు (భాగ. VI. 107); పెన్ మ్రాకులన్ (భార. ఆర. VII. 99); అంపవెన్వెల్లి (భార. కర్ణ. II. 120); బల్లయ్యము (భార. దోగ్. III. 237); బల్లరములు (భార. శల్య. I. 180); బల్లగఱు (భార. దోగ్. II. 144); బల్పిడుగు (భార. దోగ్. IV. 150); బల్పులుగులు (భార. ఆశ్వు. II. 151); బల్వెడడయమ్ము (భార. కర్ణ. II. 228); మార్గతి (భార. విరా. V. 402); మార్పలుకు (భార. ఉ. IV. 418); మేల్సరి (భార. భీ. I. 46); మొద.

vii. అదంతపదములపై నిత్తుచేరిన రూపములు.

అల్లనినవ్వు (భార. ఆర. IV. 260); అల్లని నగవు (భార. దోగ్. I. 361); ఎఱ్ఱనికన్నులు (భార. శాం. II. 206); చక్కని చిక్కనిమేనులు (భార. విరా. I. 156); చిక్కనిమేనులు (భార. విరా. III. 168); చిక్కని చక్కని చన్నుల మక్కువ యిల్లాలు (భాగ. III. 136); చిక్కనిమల్లులు (భార. విరా. II. 20); చిక్కని మేనులు (భార. విరా. III. 168); చిక్కని పోటు మానిసివి (భార. ఉ. I. 253); చిక్కని మనుసులు (భార. ఆర. V. 333); చిక్కనితాలు (కుమా. భార. II. 169); చులుకని కార్యము (భార. ఉ. I. 294); తళతళని (మను. V. 100); తిన్నని యెలుంగు (భార. విరా. II. 67); తియ్యని నీటిసముద్రము (వరాహ. V. 178); తెల్లని యెల్లి (భార. శల్య. I. 133); అచ్చవు నల్లని మేడపోతు (భాస్క. యు. 1067); నల్లని

పట్టు దుప్పటి (రాజగో. శత. 18); పచ్చని (భాగ. I. 285); పరుసనివీగులు (భార. ఉ. IV. 221); పరుసనివారు (భార. ఉ. IV. 260); పరుసనివాస (హరి. పూ. VII. పు. 171); పలుచని (భార. విరా. II. 134); పలపలని మూక (భార. శల్య. I. 401); పలుచనిచెక్కు (భాస్క. యు. 1852); ప్రన్నని (భాస్క. యు. 1205); ప్రన్నని తలము (భార. అను. V. 409); మెత్తని సంభ్రమంబు (భార. ఆర. VII. 215); మెత్తని పలుకులన్ (భార. విరా. IV. 13); విన్నని వదనములు (భార. దో. I. 29); వేగని భల్లము (భార. దో. I. 201); వ్రేగని నారసంబు (భార. విరా. V. 193).

డాపలికొమ్ము (భార. భీ. II. 98); తెలిగన్నులు (భాగ. VIII. 257); తెలిసీరు (భార. ఉ. I. 93; శాం. III. 197); తెలిసీటన్ (భార. శాం. IV. 332); దాపలిచేయి (భార. విరా. I. 211); నెఱినెఱి (భార. భీ. II. 355); నెఱి మీసంబుల్ (భాగ. VI. 94); నెఱినెఱికోలెమ్ము (మను. IV. 58); నెవ్వలినన్ను (కుమార. భార. II. 12, 169, 179); బుడిబుడిమాటలు (భార. ఉ. III. 393); మొద.

viii. ఉదంతపదములపై నిర్మితమైన రూపములు.

ఉక్కిక్కినట్టి మేటిమగలు (భార. విరా. III. 168; అట్టు+ఇ); కట్టి (భార. అను. II. 200); కొన్నట్టివాడు (భార. అను. IV. 267); నీ యడిగిన యట్టి దానికి (భార. అను. IV. 395); అట్టిచో (భార. ఉ. IV. 88); పొగడ్త మొగిలు ముట్టినట్టిది (భార. ఉ. III. 195); ఇట్టి కష్టమునకు వచ్చితి నయ్య (ఇట్టు+ఇ; భార. ఆర. IV. 20); ఇట్టి పనికి నూఱడిల్లి (భార. విరా. II. 30); ఇట్టి యవగాఢపు బాత్తు (భార. విరా. III. 32); ఇట్టి యందు (భార. ఉ. I. 287); ఎట్టిలా వెట్టి పరాక్రమస్ఫురణ యెట్టి రయంబు (భార. భీ. I. 260); ఎట్టిపాటి (పాటు+ఇ) ఫలము (ఎట్టు+ఇ; భార. శాం. III. 304); ఎట్టిపాటి శీలము (భార. శాం. V. 18); ఇఱి (ఇటు+ఇ) కాగిటన్ (నిర్వ. V. 132); ఏలి (ఏలు+ఇ) మాటలు (భార. ఉ. III. 9; శల్య. II. 129); గట్టి (గట్టు+ఇ) మొత్తంబులు (భార. భీ. III. 84); చికిచికి వెండ్రుకలు (=చిక్కు =చికు+ఇ; హరి. పూ. V. 143); తొలి (తొలు+ఇ) తాచు (భార. శల్య. II. 255); దండిమగలు (భార. ద్రో. III. 218); నులిగాలువలు (భార. IV. 63); పచ్చి (* పను) గోడలు (భార. ఉ. IV. 116); పసి (పను+ఇ) బిడ్డ (భార. ఆర. VII. 115); ఇంత బంటి (పట్టు+ఇ=*పంటు+ఇ=*బంటు+ఇ; ఉ. హరి. V. 26); కుత్తుకబంటి (భార. IV. 648; భాస్క. యు. 933); నా పాటిగొల్లలు (పాటు+ఇ; భార. విరా. I. 279); మునిగాళ్లు (మును+ఇ; భార. విరా. II. 250; అను. I. 232); ముఱిముఱి చీకటి (భార. విరా. III. 195); లోని

పొత్తు (లోను+ఇ; భార. ఉ. III. 260); మాసంబులోని యంద (భార. అను. VI. 151); వెలిచవులు (భార. శాం. IV. 304); వెలి (వెలు+ఇ) మాపు (భార. ఉ. IV. 125); వెలిమెచ్చు (భార. కర్ణ. III. 271); వెలివెలి వస్తువులు (భార. శాం. I. 85); వెలివృత్తము (భార. ఉ. II. 260); మొద.

ix. మువర్ణాంత పదముల తుది మువర్ణ మునకుఁ
బుంపులు కలిగిన రూపములు.

కొంచెపువారు (భార. ఉ. I. 14); కొంచెపునగవు (భార. శాం. II. 11); అవగాధపుఁబొత్తు (భార. విరా. III. 32); చొక్కపు రక్కసి కులము (భాగ. VII. 254); చొక్కపుఁ గొడుకు (హరి. పూ. V. 230); తిరిసెంపుఁ బువ్వులు (భాస్క. యు. 1666); దెప్పరపుఁ జోటు (భార. భీ. I. 190); నవ కంపుఁ దీవలు (భార. VIII. 267); నిద్దంపుఁ గెంజాయ మేను (భాస్క. యు. 796); పరుసంపు నడవడి (భార. ఉ. IV. 350); పొచ్చెపుమాటలు (హరి. పూ. II. 216); బలితంపు (భార. విరా. III. 55); బింకపు వాసరులు (భాస్క. యు. 332); అడిబీరపుఁ దులువ (భార. దో. IV. 184); బెట్టిదంపు విలు (భార. దో. IV. 36); బెడిదంపు మాటలు (భార. భీ. I. 133); మవ్వంపుఁ దనులత (భార. విరా. II. 37); మాయపుఁ జీకటి (భార. దో. IV. 324); వెక్కనపు మద్యపానపు ... (భాగ. VI. 136); సన్నపుఁగ్రయ్య (భార. సా. II. 17); -'గారాము' నకు 'గారాబు' విశేషణమగును: గారాబుపట్టి (భార. దో. II. 239); గారాబు కొడుకు (హరి. పూ. V. 211); ఒకప్పుడు మువర్ణ మునకు పుంపులు గలుగవు: అవ్వీధంబు గలువచందంబు (భార. విరా. II. 67); కావరమైన కీచకుఁడు (భార. విరా. II. 228); ప్రాయంబునాఁడు (భార. అను. V. 91); విన్నాణంబు తగులు (భార. దో. IV. 262).

x. ఉదంతపదములకుఁ గలుగు వికారములు గల రూపములు.

కట్టలుక (భాగ. VII. 59); కట్టాయితంబు (భార. ద్రో. III. 166); కట్టెదురు (భార. దో. III. 179); కట్టెట్టి (భార. ఆశ్ర. II. 42); నిట్టరోమ ములు (భాగ. VI. 470); నిట్టూర్పు (భాగ. IV. 77); మొద.

xi. హలంతపదములపై నిత్తుచేరి యేర్పడిన రూపములు.

తుఱుఁగలి (-ల్+ఇ) మెఱుఁగులు (భార. విరా. I. 294); కొవ్వొడి (-వాల్ = * -వాన్ = * వాణ్ణ్+ఇ) దొడ్డనారసంబు (భార. భీ. III. 126); పిన్నటి (* = పిన్నల్ = * పిన్నట్+ఇ) నవ్వు (భార. దో. IV. 72); చెన్నటి (= * చెన్నల్ = * చెన్నట్+ఇ) పల్కులు (భార. కర్ణ. I. 125); వాఁడి (భాగ. VI. 324); మేటిమగలు (= మేల్ = * మేట్+ఇ, భార. విరా. III.

168); మేటిపుణ్యము (సర్వ. మా. I. 39); మేటి విలుకానిన్ (భార. దో. III. 78); నీ బోటి (పోల్ = * పోన్ = పోట్ + ఇ) యీ శునక శ్రేణి (భాగ. II. 656); ననుబోటి బాలస్వభావునకు (భార. విరా. I. 19); రాధేయు బోటి తులువలు (భార. ఉ. I. 36); అటువంటి (ప్రాకృతము. వల్ = *వన్ = *వన్ట్ + ఇ; ఒం. రఘు. శత. 5); నావంటి విమూఢ మానసులు (భాగ. IV. 301); ఇటువంటి (భాగ. VII. 383); నీ వంటి (భార. శాం. II. 323).

xii. అందు, ఇందు, ఎందు, లపై 'ఉల' చేరినరూపములు.

అందుల తామ్రశాసనాలు (S. I. I. IV. 279); ఇందుల సంకీర్తన శాస (S. I. I. IV. 280); ఇందులస్థానపతులు (S. I. I. IV. 722); ఇందుల మానులు (S. I. I. 994); ఇందుల పహిండిగంట (S. I. I. IV. 1019); అందుల యిందుల విలుకాండ్రు (భార. ఉ. IV. 229); అందుల పరాకు (పాండు. IV. 49); మొద.

xiii. ఆ, ఏ, లపై నిత్తు చేరుట.

అయ్యయి (హరి. పూ. V. 209);—ఇట్లే, ఆయాయి, అయ్యై, ఆయై; ఎయ్యై, ఎయ్యై; మొద.

xiv. ధాతువుపై నిత్తు చేరుట.

తని (* తను+ఇ) పండ్లు (భార. అను. I. 181); మిక్కిలినోము (భార. దో. V. 332); మిక్కిలి తీర్థములు (భాగ. I. 301); లెక్కకు మిక్కిలి చుక్కలు (భాగ. VIII. 209); చిన్నారి పొన్నారి చెమట (వరాహ. VI. 52); వట్టి (వట్టు+ఇ) యడవి (భార. దో. V. 60); మొద.

viv. పరిమాణార్థకమగు 'ఎడు' వర్ణకము చేరిన రూపములు.

తూమెడువడ్లు (భార. ఆర. VI. 115); కుంచెడు (భార. అను. V. 211); మొద.

'వేటు' వై 'ఏ' చేరి 'వేటే' అని యగును (ఉ. హరి. I. 165);—ఈ 'ఏ' కారము క్రియాజన్య విశేషములందు కాన్పించు 'ఏ' కారమే (చెప్పే, చేసే, మొద.) యై యుండును.

'ఏమి' అను ప్రశ్నార్థకావ్యయముపై నిత్తుచేరి 'ఏమి' యను సర్వ నామమును విశేషణమును గలుగును: ఏమి వాహనంబు నెక్కక (భార. మా. I. 31); ఏమి సేట్లకుం జెడుటకు నొక్కొ (భార. దో. III. 199); మొద.

అత్రైలంగున రేఖ (భార. విరా. V. 67); విశేషవట్టనమున కోమటి (S. I. I. IV.) మొదలగు వానియందు 'న' వర్ణముచేరి యాయా పదములకు

విశేషణత్వమును గల్పించుచున్నది. ఇట్టివానియందలి 'న' వర్ణమున నత్వమే విశేషణమును గల్పించునదని చెప్పవలెను. ఈ యత్వమే సంబంధార్థక పష్టియందు తెనుఁగున బహువచనమునందును (రాముల, మొద.) కన్నడమున నేక బహువచనము లందును గానవచ్చుచున్నది. వైఁ జూపిన ప్రయోగములలో విశేషణములందు గానవచ్చు నిత్యమును సంబంధార్థక పష్టియందు తెనుఁగున నేకవచనమునఁ జేరునదే (రాముని, ఊరి, నీటి, మొద.) ఈ యకారే కారములే ధాతుజ విశేషణములందును గానవచ్చుచున్నవి: తెనుఁగు: చేయుచున్న, వేసిన; కన్నడము: మాడిద, మాడల్పట్ట; తెనుఁగు: చేయని; కన్నడము: మాడద; మొద.

తెనుఁగున విశేషణముల తర, తమ భావము.

సంస్కృతమున ఒకదానికంటె మఱియొకటి యెక్కువ, అన్నిటి కంటె నొకటి యెక్కువ, అను భావములు విశేషణపదములపై (i) తర; ఈ యన్; (ii) తమ; ఇష, అను ప్రత్యయములను జేర్చుటవలనఁ గలుగును. ఈ ప్రత్యయములను తెనుఁగు విశేషణములపైఁ జేర్చుట లేదుగాని, వీనిలోని - తర ప్రత్యయము సంస్కృతము పోద్బలమువలనఁ గొన్ని యాచ్ఛిక విశేషణములపైఁ గానవచ్చుచున్నది: చొక్క-తరమైన వేగురుఁజుక్క పైడిచె (చంద్రభా); బాలముద్దుం దెలిచూపు లంగజని తూపులలోపల మే ల్తరంబులు (విజ. I.); మొద. 'తరము' అను ప్రత్యయము తెనుఁగునఁ బ్రత్యేకపదముగఁ గూడ వ్యవహరింపఁబడుచున్నది: నీయందు వారియందుం, జేయంగల మాను నుల విశేషంబులఁ జిత్తాయ త్తంబుగఁ జెప్పము, నీ యెఱుంగనియవియు లేవు నిక్కవుఁ దరముల్ (భార. ఉద్యో. IV. 218) = ఎక్కువ తక్కువలు; నరపుంగవులు గాని, నరపుంగవులుగారు తరమెన్న వరధర్మ ధర్మభృతుల (మను. I.) = ఎక్కువ తక్కువలు విచారింపఁగా; అత్తైర వేటకాండ్రు యమునాంబు తరంగ పరంపరాకృతిన్, ముత్తరమైన సూకరసముత్కరముం గని (మను. IV.) = పెద్దవి, అంతకంటెఁ బెద్దవి, అన్నిటికంటెఁ బెద్దవియగు మూఁడు తెఱఁగుల పండులను;—మీరు మద్దనభుజశ్చక్రికిం దరము గారు (ఉ. హరి. IV.) = ఎక్కువ కారు; తరము సౌదామనీదామ ధామమునకుఁ గరము పాలుపొందు దీని యంగముల కాంతి (నైష. III.); దీనికిఁ బూర్వమందున్న 'సాటి, సాటి' అను పదములను బట్టి శ. ర. కారుఁడు 'తరము' నకు 'సమానము' అని యర్థము చెప్పెను, కాని, యిందును 'ఎక్కువ' యనియే యర్థము చెప్పకొనవచ్చును. ఇట్లే, వ్యవహారమున 'ఇది పనితరముగా ఉన్నది' = ఎక్కువ నేర్పు చూపినపని, మొదలగు వాడుక లున్నవి. 'తరము' నకు 'శక్తము, శక్యము' అను నర్థములును తెనుఁగునఁ గలిగినవి: 'నా తరమా భవసాగర మీఁదఁగ

నలినదళేక్షణ రామా!’ (రామదాసు కీర్తన); ఇట్లు చేయుట నీ యబ్బతరము కాదు; పెట్టెలు చేయుట కీకట్టె తరముకాదు. ‘తరము’ నకు తద్భవరూపము ‘తలము’: తలమే బ్రహ్మకునైన నిన్నగమహత్త్వం బెన్న (మను. II).

ప్రాకృతమున - తర ప్రత్యయమునందలి ‘త’ వర్ణము పదమధ్యమునఁ బడి ‘అ’, ‘య’ లుగా మారును: ఉదా. తీక్ష్ణతర = మహా. తిక్ష్ణ అర; దృఢతర = జై. మహా. దఢయర; భూయన్ (తర) = భుజ్జయరో (ఆయారంగ నుత్త 2, 3, 1, 13); మొద. కొన్ని యాచ్చిక విశేషణములందలి ‘-అరము, -అలము, -ఆరము, -ఆలము’ అను ప్రత్యయములు సంస్కృత ‘-తర’ ప్రత్యయమునుండి పుట్టియుండవచ్చును గాని, వాని ‘-త’ రాధము తెనుఁగున విస్మృతమై యున్నది: ఉదా. ఇంటరము = ఎక్కువ యిటుకు; ఎచ్చరము = మిక్కిలి హెచ్చు; ఎత్తరము = మిక్కిలి యెత్తు; తీంఠ్ర (-ండ్ర) ము = తీక్ష్ణతరము; వేండ్రము = మిక్కిల వేడి; పెడనరము = మిక్కిలి పెడును; —ఉమ్మల (-ర) ము = ఉష్ణతరము; నిట్టలము = మిక్కిలి నిడుపు; ఓయారము = ఓజస్తరము; మిటారము = మిష్టతరము; మొదలయినవి.

‘-తమ’ ప్రత్యయము జాడ తెనుఁగునఁ గానరాకున్నది.

సంస్కృతమందలి ‘-ఈయన్,’ ‘-ఇష్ట’ ప్రత్యయము లంతమందుగల పదములనుండి పుట్టిన శబ్దములలో నేటి వ్యవహారమున ‘కనీనము’ అను పదము ‘కనిష్ఠము’ అను నర్థమున వాడఁబడుచున్నది. దీనిని కవులు వాడలేదు. ఇట్లే ‘కనిష్ఠ’ శబ్దము తెనుఁగు బ్రాహ్మణ స్త్రీల నోట ‘కనికిష్ఠము’ గా వినఁబడుచున్నది. ‘జ్యేష్ఠుఁడు, కనిష్ఠుఁడు,’ అను రూపములు ‘అందఱకంటఁజె ద్ద కొడుకు; అందఱకంటఁజె జిన్న కొడుకు’ అను నర్థమున నున్నవి కాని, నలుగు రన్నదమ్ము లున్నపుడు మూడవ వానికంటె రెండవవాఁడు జ్యేష్ఠుఁడు, రెండవ వానికంటె మూడవవాఁడు కనిష్ఠుఁడు నని వ్యవహారమునఁ జెప్పుకొందురు. పెద్దకూఁతురిని ‘జ్యేష్ఠ’ యనుట లేదు. ‘జ్యేష్ఠ’ ‘జెష్ఠ’ ‘దెష్ఠ’ లుగ వ్యవహారమున మాత్రినది; ‘దరిద్రురాలు’ అని యర్థము; మగవారిని గూడ ‘జెష్ఠ పెధవ, దెష్ఠ పెధవ’ అని తిట్టుట గలదు. ‘వాఁడు బలిష్ఠుఁడు, అది బలిష్ఠము’ అని వ్యవహారమునఁ గలదుగాని దానికి ‘-తమ’ అను నర్థము లేదు. ‘బలముగలవాఁడు, బలముగలది’ అనియే యర్థము. ‘పాపిష్ఠ’ అను పదమున కిత్తుచేర్చి ‘పాపిష్ఠి’ అను పదమును ‘పాపాల్పక’ అను నర్థమున వాడుచున్నారు. ‘గరిష్ఠ సామాన్య భాజకము. కనిష్ఠ సామాన్య భాజ్యము’ అను పదములు నేటి బడులలో G. C. M., L. C. M., అను వానికి వాడుచున్నారు గాని, వాని యర్థము బాలురకు సరిగ తెలిసి యుపయోగించునట్లు కాన్పింపదు. - ఈయన్, - ఇష్ట

ప్రత్యయములు చేరిన సంస్కృతపదములు మ తెవ్వియుఁ దెనుఁగునఁ బ్రచారములోనికి వచ్చినట్లు కాన్పింపదు.

-తర భావమును దెలుపుటకుఁ దెనుఁగున 'తక్కువ' యను నర్థము గల విశేషణముపై 'కంటె' అను పంచమీ ప్రత్యయమును జేర్చుట వాడుక: రామునికంటె లక్షణుఁడు చిన్నవాఁడు; లక్షణునికంటె రాముఁడు పెద్దవాఁడు:—ఈ సందర్భమున 'కంటె' కు మాఱుగ 'కు' ప్రత్యయమును జేరవచ్చును: రామునికి లక్షణుఁడు చిన్న; లక్షణునికి రాముఁడు పెద్ద;—తక్కువ, అంతకుఁ దక్కువ, అంతకంటెఁ దక్కువ;—తక్కువ, ఎక్కువ, పదములను జేర్చియు - 'తర'భావమును దెలుపవచ్చును: వీఁడు వానికంటె తక్కువ (ఎక్కువ) వయస్సు గలవాఁడు.

- 'తమ' భావమును దెలుపుటకు 'లో, అందు' అను ప్రత్యయములు జాతివాచకపదము బహువచన రూపముపైఁ జేరును : జంతువులలో (-లందు) నేనుఁగు పెద్దది; జనులలో (-లందు) బండితుఁడు పూజ్యుఁడు; ఆవులలోఁ గఱ్ఱియావు మేలు; మొద. 'అన్నిటి (అందఱ)కంటె' అనుదానిని జాతివాచకపదము బహువచనరూపమునకుఁ జేర్చియుఁ '-దమ' భావమును దెలుపవచ్చును : జంతువు లన్నిటికంటె నేనుఁగు పెద్దది; జను లందఱకంటెఁ బండితుఁడు పూజ్యుఁడు; ఆవు లన్నిటికంటెఁ గఱ్ఱియావు మేలు; మొద. '-తమ' భావమును చాలాచాలా పెద్దది; ఎంతో పెద్దది; అంతకంటె పెద్దది మఱిలేదు; పేద్దది - అను రీతులుగా వ్యవహారమునఁ దెలుపుచుండుటయుఁ గలదు.

-తర, -తమ భావము నిట్లు సంస్కృతసంప్రదాయమునకు భిన్నముగఁ దెలుపుట ప్రాకృతభాషలయందే పొడసూపినది: శౌరసేని : తత్తో వి పితత్తి = తతోఽపి ప్రియ ఇతి (శాకుంతలము, 9, 10); పడుమదంసణాదో వి సవిసేసం పిలదంసణో = ప్రథమ దర్శనాదపి సవిశేషం ప్రియదర్శనః (విక్రమోర్వాశి. 24, 1);- వీనిలో 'ప్రియతరఇతి,' 'ప్రియతరదర్శనః' అని సంస్కృత సంప్రదాయము ననుసరించి యుండవలెను. కావున -తర, -తమ భావప్రకటనము విషయమునఁ దెనుఁగున సంస్కృత సంప్రదాయము లేదన్న మాత్రముచేత తెనుఁగునకును సంస్కృతమునకును సంబంధములేదని చెప్పఁ గూడదు; ఆ రెంటికిని ప్రాకృతములద్వారా సంబంధము కలదు.

తొమ్మిదవ ప్రకరణము

క్రియా ప్రకరణము.

ప్రాకృత భాషలయందు సంస్కృతమందలి రూపము లన్నియు నెట్లు మాఱినవో, ననేకార్థములం దుపయోగింపఁబడుచుండిన రూపము లెట్లైక రూపమును బొందుటచే మరల నా యా యర్థములను దెలుపుట కాధునికార్య భాషలయందు క్రొత్త ప్రాతిపదికము లేర్పడి, సహాయక క్రియల మూలమున నా యా యర్థముల నెట్లు తెలుపుకొనవలసి వచ్చినదో యింతకుముందు సూచింపఁబడెను. ద్రావిడభాషలయందును నట్లే సంభవించినది. సంస్కృత మందలి ధాతువుల యాత్మ నేపద పరస్పైపదభేదమును దశవిధవికరణ భేదము లును, కర్మణ్యర్థమును దెలుపు విధానమును, చాలమట్టుకు 'ల' కారములును ప్రాకృతభాషల యవస్థనుండి నేటిద్రావిడభాషలతోఁ గూడిన యార్యభాషల యవస్థవఱకును నెన్నో లోపములు గలిగినవి. వాని నన్నిటి నిట వివరించి వ్రాయుటకుఁ దావులేదు. క్రియల నిర్మాణ విషయమున నాధునికార్యభాష లని చెప్పఁబడువానికిని ద్రావిడభాషలకును నెంతో సామ్యము గలదు. ద్రావిడ భాషలు సంస్కృతభాషతో సంబంధించినవి కావని వాదించువా రిట్టి సామ్యమును గుర్తింపరు; గుర్తించినను నాచేయల నార్యభాషలు ద్రావిడ భాషలనుండి యెరవు దెచ్చుకొన్న వందురు; లేదా, యా పోలికలు యాదృచ్ఛికములందురు; ద్రావిడభాషలయం దార్యభాషలతోఁ బోలికలుగల రూపములు వేఱువిధముగఁ గలిగినవని చెప్ప యత్నింతురు. వా రీ రెండు వర్గములకును గల భేదములనుగూర్చియే యెక్కువగ నూఁది చెప్పుదురు. సరళదృష్టి కీ వాద మార్గము సమంజసముగ నున్నట్లు కానరాదు. ద్రావిడభాషలకును నార్య భాషలకును గొన్ని భేదము లున్నవనుమాట సత్యము; కాని, యా భేదము లొక యార్యభాషకును మఱియొక యార్యభాషకును గల భేదమువంటివే కాని, వేఱు గాదు. అట్టిభేదములకు హేతువులను నిరూపింపవచ్చును. ఈ విషయమున నిచట నింతకంటె నిరూపింపఁ బనిలేదు.

తెనుఁగునందలి యాచ్ఛిక ధాతువుల స్వరూపమునుగూర్చి ద్వితీయ ప్రకరణమున వివరింపఁబడియున్నది. తత్సమధాతువుల స్వరూపమునుగూర్చి పదునొకండవ ప్రకరణముకు మూడవ ననుబంధముగఁ జేర్చిన 'యాంధ్రశబ్ద చింతామణి హృదయము' అను నభ్యాయమునఁ దెలుపఁబడినది.

సకర్త కాకర్తక ధాతువులు

ద్యౌవిడభాషలయందు సకర్తకాకర్తక ధాతువులకు రూపమునందు భేదము కానరాదు; ధాతువుల సకర్తకత్వాకర్తకత్వములను వాని యర్థమును బట్టియే తెలిసికొనవలెను. తమిళమునందు సరళాక్షరములతో సంతమగు ధాతువులు సాధారణముగ న కర్తకములై యుండును; వానితుది సరళములకుఁ బరువత్వమును ద్విత్వమును గల్పించి, వానిని సకర్తకములుగఁ జేయవచ్చును; ఆ సరళాక్షరములకుఁ బూర్వమం దనునాసికమున్నయెడలనదియు లోపించును. ఈ విధానము తెనుఁగునఁ గొంతవఱకుమాత్ర మున్నది.

ప్రేరణార్థక ధాతువులు

ప్రేరణార్థక ధాతువులును నొకరితి సకర్తకధాతువులే. ఇవి యేర్పడు విధానమునుగూర్చి చిన్నయసూరి చెప్పినదానికంటె నెక్కువవ్రాయ వీలు లేదు; కావున, నాతఁ డీ విషయమున రచించిన బాలవ్యాకరణ సూత్రముల నిచటఁబొందుపఱచి యాయా రూపములఁగూర్చి వలసినయెడల లఘువ్యాఖ్యను మాత్ర మిచట వ్రాయుచున్నాను:

(1) క్రియా. 70. స్వరంబునకుం బ్రేరణంబునం దించుక్కగు; 87. ప్రేణేంచుక్కు పరంబగునపుడు పకారంబు చకారంబునకగు: పంచు, పం పించు; వండు, వండించు; ఆవులించు. ఆవులించించు; మొద.

(2) క్రియా. 71. రంజాదుల యించుక్కుకారంబునకు సబిందుకంబున కప్రేరణంబున ద్విరుక్తలకారంబగు (రంజిల్లు) మొద. 'ఇల్లు' అంతమందుగల ధాతువులు యాత్మనేపదార్థకములై యకర్తకములై యుండును. వీనిపై 'ఇంచు'క్కు చేరదు. 72. ఇంచుక్కు పరంబగునపుడు రంజాదుల యించుక్కు నకు లోపంబగు: రంజించు రంజింపించు, మొదలగు రూపములు కలుగవని యీ సూత్రము భావము. రంజాదులకు స్వార్థమున 'ఇల్లు' ను ప్రేరణార్థమున 'ఇంచు' ను జేరునని యీ సూత్రముల పిండితార్థము.

(3) క్రియా. 73. చుగాగమం బాచ్చికంబున కసంయుక్త న, ల, డ, రాంతంబునకుం బ్రేరణంబున బహుళంబుగానగు: (చుగాగమము రాసప్పుడు ఇంచుగాగమము వచ్చును.) పూను, పూనుచు, పూనించు; తేలు, తేలుచు, తేలించు; మగుడు, మగుడుచు, మగుడించు; కుదురు, కుదురుచు, కుదిరించు; విను, వినుచు, వినిపించు. బాహుళకంబుచేఁ గొన్నింటికిఁ జుగాగమంబులేదు: అను, అనిపించు; తిను, తినిపించు, కను, కనుపించు, కానిపించు. (వీనిలో 'ఇంచుక్కు' తోడిరూపము లర్వాచీనము లయినట్లు కాన్పించును; అనిపించు, తినిపించు, కనిపించు, మొదలగు రూపములకు దొలుత 'అనుచు, తినుచు,

కనుచు' మొదలగురూపము లుండియుండవలెను; అట్టిరూపములు భాషనుండి లోపించినవి. కన్నడమున 'అనిను, తినిను, కాణిను' మొదలగు రూపములు ప్రేరణమునఁ గలవు.)

(4) శ్రీయా. 74. అట్లు పుగాగమంబు మాన్వ్యాదులకగు. ('అట్లు' అనఁగా బహుళముగా నని యర్థము) మాను, మానుపు, మానుచు; మను, మనుపు, మనుచు; ('మానిపించు' అనియు రూపము గలదు; 'మనిపించు' అని యాధునికులు వాడుచున్నారు.)

(5) శ్రీయా. 75. చుక్కువర్ణంబులు పరంబగునపు డీత్వంబున కుత్వం బగు: బిగియు, బిగుచు; వడియు, వడుచు; మెలియు, మెలుచు; బిగియు, బిగుపు; తెలియు, తెలుపు; కలియు, కలుపు; ('వడియు' మొదలగునవి యువ ర్ణాంత ధాతువు లనుటకంటె ఇకారాంత ధాతువు లనుట యెప్పును. ఇతర ద్రావిడభాషలయందెట్టి యికారాంతధాతువులు గలవు; అందలి యకార మాగ మాత్మకము. 'విడి+చు' అని యుండఁగా 'చు'వర్ణకము నుత్వము మూలమునఁ దత్సూర్వమందున్న యిత్వమున కుత్వము కలిగినది. చువర్ణాంత ధాతువులే లోలుతఁ బ్రేరణార్థకములై యుండెడివి. అవి సకర్మకార్థమున స్థిరపడఁగా 'ఇంచు'క్కుతోడి ప్రేరణార్థక రూపములు మఱల నేర్పడినవి. వడియు, వడుచు, వడియించు; బిగియు, బిగుచు, బిగియించు, వ్యవహారము: బిగిపించు; బిగి పించు, మొద.

(6) శ్రీయా. 76. అట్లు చుక్కుగాగమంబు లడంగ్వాది మాయ్యాదుల కగు, నగుచో వాని కడవ్రాలు లోపించు: అడఁగు, అడఁచు, అడఁగించు; మాయు, మాపు, మాయించు; అడఁగు, కరఁగు, కలఁగు, నలఁగు, ఇత్యాదు లడంగ్వాదులు; మాయు, ఉడుగు, కడఁచు, కుడుఁచు, బిగియు, ఇత్యాదులు మాయ్యాదులు;- 'అగు' ప్రభృతు లుభయగణంబులు.- బాహుళకంబునం జేసి కొన్నింటి కించుక్, చుక్, పుగాగమంబులు మూడును గొన్నింటికందు యథాసంభవంబుగా రెండును, గొన్నింటికొక్కటియు, నగు నని యెఱుంగు నది: ఆఁగు, ఆఁచు, ఆఁపు, ఆఁగించు; రేఁగు, రేఁచు, రేఁపు, రేఁగించు; పాయు, పాచు, పాపు; విఱుగు, విఱుచు; చూచు, చూపు; నేరుచు, నేరుపు; మేయు, మేపు; వేచు, వేపు; కలియు, కలుపు; తడియు, తడుపు; తెలియు, తెలుపు; ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

(నై వానిలో పుగాగమము గలుగుటకు స్వార్థమం దాధాతువులు చువర్ణాంతములై యుండవలెను. ఇప్పు డట్టి చువర్ణాంత రూపములు గల ధాతువులు కొన్ని లోపించినవి. ఉదా. 'మాయు' ధాతువునకు '*మాచు' అను రూపము లేకుండియుండిన 'మాపు' అను ప్రేరణ రూపము కలుగుట

కవకాశ ముండదని గ్రహింపవలెను. 'త్రాఁగు' ధాతువునకు 'త్రాఁగించు' అనునది ప్రేరణరూపము; కొన్ని ప్రాంతములందు 'తా(త్రా)పు' అను రూపమును గలదు. 'తాపించు' అను రూపము ప్రేరణమున వినబడుచున్నది. 'త్రాఁగు' నకు 'త్రాఁచు' అను రూపాంతరముండి యుండవలెను. లేకున్న 'తాపు, తాపించు' అను రూపములు కలుగవు.)

(7) క్రియా. 77. ఇంచుక్, చుక్, పుగాగమంబులు పరంబు లగునపు డాగమాదేశలోపంబులు వెక్కు దెఱంగులం గానంబడియెడి.

అగు, కావించు; వచ్చు, రావించు, రప్పించు; (అగు, తుమున్నర్థక రూపము 'కా' + ఇంచు (వగాగమము) = కావించు; వచ్చు = *వర్, తుమున్నర్థక రూపము 'రా' + ఇంచు (వగాగమము) = రావించు; 'రప్పించు' అను రూపము కలుగుటకు *రచ్చు' అను స్వార్థరూప ముండియుండవలెను. నొచ్చు, నొంచు, నొప్పించు;—'నొంచు' అను రూపము 'నొచ్చు' నకుఁ దుమున్నర్థక రూపమగు 'నోన్' వై 'ంచు' చేరుట వలన నేర్పడి యుండును.—ఉండు, ఉనుచు, ఉంచు;—*ఉను ధాతువువై చువర్ణముచేరి 'ఉనుచు, ఉంచు' లేర్పడిన వని చెప్పవచ్చును: చూ. ఉన్నె, మొద.—డిగు, డించు, డిగించు;—పెరుగు, పెనుచు, పెంచు (వ్యవ-పెరిగించు); రేఫమునకు నకారాదేశము;—తునుగు, త్రుంచు; నకారమునకు రేఫాదేశము, ఆద్యచ్చునకు లోపము; మునుగు, మునుచు, ముంచు; మొగుడు, మొగుడుచు, మొగుడ్చు, మొగుచు, మోడుచు, మొగిడించు; చొచ్చు, చొనుపు, చొప్పించు; *ధాతువు 'చొరు', రేఫమునకు నకారాదేశము; ... చినుఁగు, చించు, చింపు;—'చింపు' అను రూపము 'చించు' అను రూపము స్వార్థము నొండఁగా మరలఁ జేరణ ప్రత్యయము చేరిన రూపము: త్రెగు, త్రెంచు, త్రెంపు, 'త్రెంచు' స్వార్థకము కాఁగా మరల 'త్రెంపు' అను ప్రేరణరూపము కలిగినది. తిరుగు, త్రిప్పు; *తిరుచు, అను రూపముండినఁ గాని 'తిరుపు, త్రిప్పు' అను రూపములు గలుగవు; చచ్చు, చంపు; 'చను' ధాతువువై 'చు'వర్ణముచేరి యను నాసికలోపమును చకారమునకు ద్విత్వమును గలుగఁగా 'చచ్చు' అను రూప మేర్పడినది. 'చంపు' సకర్మక క్రియ యగును గాని, ప్రేరణ క్రియ కాఁజాలదు, కావుననే ప్రేరణమున 'చంపించు' అను రూప మేర్పడినది. నిలుచు, నిలుపు, నిలువరించు; *నిలువడు' అను రూపముండినఁ గాని 'నిలువరించు' అనురూప మేర్పడదు; ఇట్లే 'పలవరించు' నకు స్వార్థమున 'పలవడు' అని యుండవలెను. కొను, కొలుపు; 'కొనుకు' ద్రావిడరూపము 'కొళి'; 'కొలుపు'లోని లకారము పూర్వద్రావిడ ధాతువునుండి కలిగినది; పోవు, వుచ్చు; ద్రావిడధాతువు 'పోగు'; దీనికి కన్నడమునఁ జేరణ రూపము, 'పోగిను'; ఇది తెనుఁగున

‘*పుగుచు’ అయి, ‘పుచ్చు’గ మాటి యుండును; పనుచు, పంచు, పనుపు, పంపు, అను రూపములకు మూల ధాతువు *పను అను నందుండియుండవలెను. అనుచు, అంచు, అనుపు, అంపు, అనునవి ‘*అను’ అను ధాతువునుండి కలిగి యుండును; *పను, *అను, ధాతువులకు ‘ప్ర (అ)జ్ఞా’ అనునది సంస్కృత మూలమై యుండును. వీనికి ‘పోపు’ ధాతువుతో సంబంధములేదు; ... అను ప్రయుక్తమగు పోవునకుం బుచ్చుమాత్రంబగు: మోసపోవు, మోసపుచ్చు, మొద.

(8) క్రియా. 78. అన్వాదుల కించుక్కు పరంబగునపుడు పుగాగమం బగు; మానునకు విభాషనగు: అను, అనిపించు; కను, కనిపించు; తిను, తిని పించు; విను, వినిపించు; (వీనికి ‘అనుచు, కనుచు, తినుచు, వినుచు’ అను రూపములు తొలుతఁ బ్రేరణార్థకములై, పిమ్మట స్వార్థమునందు నిలువఁగా, వానికిఁ బై ప్రేరణరూపములు కలిగిన పిమ్మట ‘చు’ వర్జిత స్వార్థరూపములు భాషనుండి లోపించియుండును.)

(9) క్రియా. 79. అడ్డదుల కించుక్కు పరంబగునపుడు గుగాగమం బగు; అప్పాదులకు విభాషనగు: అడ్డము, అడ్డగించు; - అడ్డము, ఓర, చిత్తము, పంతము, వెల్ల, బోర, మట్టము, మేళము, ఇత్యాదు అడ్డదులు; - అప్ప, అప్ప గించు, అప్పించు; (‘అప్ప’ అనుటకంటె ‘అప్పన’ అని చెప్పట మేలు; తుది న వర్ణమునకు లోపము.) అప్ప (న?), ఒప్ప (న?) పల్లము, కోపము, ఇవి యప్పాదులు.

(10) క్రియా. 80. ఆడు, ఓడు, కూడు, ల డకారంబునకుఁ జుక్కుపరం బగునపుడు రేఫంబగు: ఆడు, ఆరుచు, ఆడించు; ఓడు, ఓరుచు, ఓడించు; కూడు, కూరుచు, కూడించు; - వీనియందలి రేఫము పూర్వ మా ధాతువునం దుండినదే; ఆరు, * ఓరు, కూరు అనునవి ఆడు, ఓడు, కూడులకుఁ బూర్వ రూపములు.

(11) క్రియా. 81. చెడునకుం జుక్కుగాగమంబులును డా కలఘు రేఫంబు నగు: చెఱుచు, చెఱుపు.

(12) క్రియా. 82. పడునకుం జుక్కును డా కలఘురేఫంబు నగు: పఱుచు;— ‘పఱు’ నకు ‘పఱుచు’ అను నకార మధ్యమరూపము కలుగును.

(13) క్రియా. 83. శబ్దపల్లవంబగు ‘పడు’ న కించుక్కు విభాషనగు, నగుచో డాకు లఘురేఫంబగు: వెలువడు, వెలువరించు, వెలువఱుచు; చొప్పడు చొప్పరించు, చొప్పఱుచు; (నామములపై ‘ఇంచు’క్కుచేరి కొన్ని నామ ధాతువు లేర్పడును: తర్పమములు: కరుణించు, అనుమానించు, మొద.

మోఁకారింఁచు, కేకరింఁచు, వ్రక్కలింఁచు, మొదలగువానిలో 'కృ' ధాతువునుండి కలిగిన 'కరింఁచు, కలింఁచు' అనునవి యుపధాతువులుగ నేర్పడినవి:—'ఆలకింఁచు, ఆలింఁచు' అను రూపములకు * 'ఆలు' అను రూప ముండి యుండవలెను. 'కింఁచు' అనునది 'కరింఁచు' నకు సంక్షేపరూపము; ఆలకింఁచు, ఆలింఁచు, లకర్తకములు; ప్రేరణరూపములు గావు.

(14) ప్రేరణంబునం దించుక్కుమీఁద నించుక్కులేదు.— ఇట్లనుటం జేసి ప్రేరణార్థం బయిన యితరాగమంబు మీదం బ్రేరణార్థేంచుగాగమం బగునని యెఱుంగునది: నొచ్చు, నొంచు, నొంపించు; చచ్చు, చంపు, చంపించు. (ఇందు 'నొచ్చు, చచ్చు' లకర్థకము లనియు, నొంచు, చంపులు వాని సకర్థక రూపము లనియు, నొంపించు (నొప్పించు), చంపించు, లు ప్రేరణ రూపము లనియుఁ జెప్పవలెను.)

(15) నామముమీఁదఁగాని ధాతువుమీఁదఁగాని యించుక్కు చేరు నప్పుడు తత్సూర్వాచ్చులు సాధారణముగఁ నిత్తులుగ మాఱవు=కరుణ+ఇంచు= కరుణించు; ఇట్లే, కానుపించు, మొద.—అర్వాచీనాంధ్రమునందలి కలిగించు; మొదలగు రూపములకుఁ బూర్వాంధ్రమున 'కలుగించు' మొదలగు రూపము లుండెడివి.

కర్మణ్యర్థము.

సంస్కృతమున ధాతువువై కర్మణ్యర్థ బోధకమగు 'య'వర్ణమును, దానివై నాత్మనేపద ప్రత్యయములును చేరుటవలనఁ గర్మణ్యర్థము తెలుపబడును. ప్రాకృతమునం దీ కర్మణ్యర్థక క్రియలు తక్కిన క్రియల వలెనే మార్పు నొందుటచేతను, ఆత్మనేపద ప్రత్యయములు చేరు విధానము లోపించుటచేతను కర్తరి, కర్మణి ప్రయోగములందు భేద మంతరించెను. కావున, కర్మణ్యర్థమును దెలుపుటకు వేఱు ధాతువులు చేరవలసి వచ్చెను. ఈ విధాన మాధుని కార్యభాషలయందు వ్యాపించినది. ఇట్టి విధానమే ద్రావిడ భాషలయందును నున్నది.

తెనుఁగున సాధారణముగ ధాతువుల తుమున్నర్థ కాన్మంత రూపములవై 'పడు' ధాతువు చేరుటవలన కర్మణ్యర్థము తెలుపబడును: సత్యంబ పల్కంబడున్ (భార. ఆర. IV. 191); వాని రెంటి జయించినవాఁడు గాని యెందుఁ బరమ ధార్మికుఁడని యెన్నఁబడఁడు: (భార. ఆర. V. 42); ఇట్టికర్మణి ప్రయోగము కావ్యములందు గ్వాచిత్కముగ మాత్రమున్నది. పడు ధాతు వెల్లయెడలను కర్మణ్యర్థమును బోధించుట కుపయోగపడదు: ఈడి గిలంబడున్ (నిర్వ. VI. 56); మరలంబడునే (భార. ఉ. I. 317), మొదలగు వానియందు కర్మణ్యర్థములేదు.

దెబ్బలుతిను, దెబ్బలుపడు, ముగిసిపోవు, చల్లనగు, మొదలగు పలుకు బడులవలనను కర్మణిప్రయోగమువలన కలుగు స్థము సిద్ధించును. అది నాచేత పగిలినది, అను రీతిగఁగూడ నిట్టి యర్థమును దెలుపవచ్చును. సర్వ సాధారణ ముగ ధాతుజ విశేషణముల మూలముననే కర్మణ్యర్థము తెనుఁగునఁ దెలుపఁ బడుచున్నది: నేను చేయుచున్న పని = నాచే చేయఁబడుచున్న పని: నేను చెప్పినమాట = నాచే జెప్పఁబడిన మాట; అతఁడు చేయు కార్యము=అతనిచే జేయఁబడు కార్యము; మొద.

ఆత్మార్థకము.

ఒక కార్య మాత్మార్థము కలుగుచున్నదని తెలుపుటకు ధాతువులపై కొను ధాతు వనుప్రయుక్తమగును: చెప్పుకొను, కాంచుకొను, మొద. ధాతువుల క్త్వార్థక రూపముల మీఁదను కొను ధాతువును జేర్చవచ్చును: చెప్పి కొను, కాచికొను, మొద.

యుకారాంత ధాతువులు క్త్వార్థక రూపముల మీఁదనే యాత్మార్థమును దెలుపు 'కొను' ధాతువు చేరును: చేసికొను, తీసికొను;—వ్యవహారమున 'యు' వర్ణమునకు 'ను' అనునది యాదేశమగును: చేసుకొను, తీసుకొను, మొద.

ఇంతవఱకును నాయా యర్థములందు ధాతువుల రూపము లెల్లైర్పడునో తెలుపఁబడినది. ఇక నాయా ధాతువుల యసమాపక క్రియారూపములును, సమాపక క్రియారూపములును గలుగు విధానమునుగూర్చి ముచ్చటించఁబడును.

అసంపూర్ణ క్రియారూపములు.

I. ధాతుజ విశేషణములు.

(1) ధాతువుపై 'చున్న' అనుదానిని జేర్చుటవలన వర్తమానార్థక విశేషణము లేర్పడును: చేయుచున్న, కొట్టుచున్న, మొద. 'చున్న' అనుదానిలో శత్రుత్వమునుదెలుపు 'చు' వర్ణమే వర్తమానార్థమును దెలుపుచున్నది. 'ఉన్న' యనునది కేవల మనుబంధము. అది '*', ఉను+ఇ+న *=ఉనిన=ఉన్న' అను రీతి నేర్పడుటచే లిడర్థబోధక మగునుగాని లడర్థబోధకము కాదు: ఇల్లడ యున్న (భాస్క. యు. 213); ఉంచియున్న (భార. దో. V. 229); కొలువున్న (భార. ఆర. VII. 59); ఉన్నట్లు (భార. శాం. IV. 34); ఉన్నయండము (భార. అను. I. 175); ఉన్నెడ (భార. ఆర. VI. 336; VII. 20; విరా. II. 174; I. 51, 58; దో. III. 151); మొఱకుచేనున్న తియ్యపండు వెసనాఁచికొనిన నేర్పరియుఁబోలె (భార. దో. V. 243); నిల్చున్ననేళ

(భాగ. IV. 272); కొన్నియెడల నిట్టి లిङ్గకరూపములను వర్తమాన, తద్ధర్మములందును వాడుటగలదు: ఈయున్నజనుల్ (భార. దోగ్. IV. 130); సూరెలనున్న వీరలోకము (భార. దోగ్. III. 179); పురవరముఁ జుట్టియున్న శరధివ్రాతె (నిర్వ. I. 50); కోకనూలున్న భంగి (భాగ. VI. 169); మొద.

‘చున్న’ చేరునప్పుడు ధాతువున కెట్టి వికారమును గలుగదు. వ్యవహారమున ‘తున్న, తూడ (-పు)న్న’ అనునవి చేరి వర్తమానార్థక విశేషణముల గును: చెప్పుతున్న, చెప్పుతూడ (-పు)న్న; మొద. ఇవి చేరునప్పుడు ‘చు, యు’వర్ణాంతధాతువుల చు, యువర్ణములకు సకారమాదేశమగును: కొలుస్తున్న, తెస్తున్న, వస్తున్న; చేస్తున్న, తీస్తున్న, మొద. కొలుస్తూడ (-పు)న్న, మొదలగు రూపములును గలవు. ‘పోవు’ ధాతువుపై ‘తున్న’ చేరునప్పుడు, దాని తుదివర్ణము నిత్యముగ లోపించును: పోతున్న, పోతూడ (-పు)న్న.

(2) i. ధాతువుపై ‘-ఇన’ చేర్చుటవలన భూతార్థక ధాతుజ విశేషణము లేర్పడును: అడిగినమాత్రన్ (భార. అను. II. 372); పిడుగడిచిన క్రియన్ (భార. ఆర. VI. 303); గుఱ్ఱులమరిన బండి (భార. అను. II, 379); మొద.

ii. అగు, పోవు, ధాతువులపై ‘ఇన’ చేరునప్పుడు వాని తుదివర్ణము లులోపించును: అయిన, పోయిన; తెల్లనైనంత (భార. ఆర. IV. 201); ఇట్టలమైన తేజము (భార. ఆర. V. 228); మీదైనకరుణ (భార. ఆర. V. 185); అగ్గమైనతఱి (భార. విరా. I. 54); కుఱుమట్టమైన తోక (వరాహ. XII. 82); మొద. ఆ సహజము పోయినపోకలు (భార. ఉ. I. 173); ఓరవ్రాయిన (భార. భీ. II. 71); పటివ్రాయినకొంపు (భార. అను. I. 74); వట్టిపోయిన కానలు (భాస్క. యు. 760); దండువ్రాయినపని (హరి. పూ. III. 132); మొద.

iii. యువర్ణాంత ధాతువులపై ‘ఇన’ చేరినపు డా యువర్ణమునకు సకారమాదేశమగును: ఎనసిన (భాగ. IV. 713); ఎలసిన (భార. ఆర. V. 81); ఏసిన (భార. విరా. III. 169); ఒలసిన (భార. ఆశ్ర. I. 64) కమిసిన (హరి. పూ. VI. 83; భీమ. II. 29); చేసిన (భార. ఉ. I. 331; S. I. I. IV. 815; భార. విరా. II. 239); పాసిన (భాస్క. సు. 303); పూసిన (భార. దోగ్. III. 108); భ్రమసిన (రామతా. శత. 46); మురిసిన (భాస్క. యు. 1430); వలసిన (భార. అను. I. 105); వేసిన (చిత్తబో. శత. 69); మొద.

iv. ‘యు’ అంతమందుగల ధాతువులతుది ద్విత్వ యకారమునకు ద్విత్వ సకార మాదేశమగును. క్రిస్సిన నడుముల్ (భాగ. VIII. 264); ఇట్లే, వ్రస్సిన, డస్సిన, మొద.

v. లఘుపూర్వకములగు ను, శు వర్ణము లందుగల ధాతువులపై 'ఇన' చేరునపుడు -'నిన,' -'డిన' లున్న, డ్డ, లుగ మాటును: అన్న (భార. ఉ. II. 174); కన్న (భార. ఆర. V. 364); కొన్న (భార. శాం. I. 333); విన్న (భాగ. I. 19); చన్న (భార. విరా. III. 167); తిన్న (హరి. పూ. V. 196); ఇడ్డ (పాండు. II. 172); పడ్డ (భార. విరా. I. 183); ఇట్టే, చెడ్డ, విడ్డ.-'తోడు ధాతువునకు 'తోడిన' అని యగునుగాని యది 'తోడ్డ' యని మాటదు.

vi. 'పుట్టిల్లు' (భాగ. VIII. 634) అను సమస్తపదమునందు 'పుట్టిన' 'పుట్టు' అని మాటినది.

vii. భూతార్థక ధాతుజ విశేషణములపై 'కంటె' వర్ణకము చేర వచ్చును: చేసినకంటెన్, చెప్పినకంటెన్, మొద.

(3). (అ) i. ధాతురూపమే తద్ధర్మార్థక ధాతుజ విశేషణముకూడ నగును. దానిపై చచ్చు పరమగునపుడు నగాగమము గలుగును: ఎరవగువారు (భార. విరా. I. 138); అంతపునంతకు (భార. విరా. III. 67); నెఱను నోనా డునవియు (భార. విరా. III. 162); నిష్పలురలు చూపులు (భార. దో. I. 156); క్రొవ్వెలయు పూగొమ్మలు (భాగ. VIII. 39); ఏర్పుబవరము (భార. ఉ. IV. 227); ఇగునొత్తు చిత్తంబులు (భార. విరా. II. 238); కాయ పండు తిను వన్యమృగంబులు (భాస్క. కి. 309); ఇంతకు నేర్పు నీకు (భార. విరా. I. 21); మండువేనవి (భాగ. IV. 648); మొగ్గు నేనుగలు (భార. అశ్వ. I. 3).

ii. కర్మధారయ సమాసమునఁ దద్ధర్మార్థక ధాతుజవిశేషణములపైఁ బరుషములు పరమగునపుడు సుమాగమ మగును: వాలారుం జూపులు (భాగ. VIII. 400); చెడుండెరువు (భార. ఉ. III. 344), మొద.

iii. తద్ధర్మార్థక ధాతుజవిశేషణములపై 'కొఱకు, పొంటె, కంటె' అను ప్రత్యయములు చేరుటయుఁ గలదు: జరుగనీకుండుకొఱకు (భాగ. IV. 31); చేయుకొఱకు (భాగ. I. 233; IV. 531); పేరడఁగించు పొంటెన్ (హరి. ఉ. I. 40); హితమొనర్పు పొంటెన్ (హరి. పూ. VI. 64); జడివట్టు పొంటెన్ (హరి. పూ. VII. 160); ఋణమునీగుపొంటెన్ (హరి. ఉ. I. 94); త్రోపాడుకంటెన్; బనర్పుకంటెన్ (హరి. పూ. VIII. 67); కాంచుకంటెన్ (భార. ఆర. V. 349); చనుదెంచుకంటెన్ (భాస్క. యు. 1290); చెడు కంటెన్ (హరి. పూ. V. 219); మొద.

(ఆ) ధాతువుపై 'ఎడు, ఎడి' వర్ణకములు చేరియుఁ దద్ధర్మార్థక ధాతుజ విశేషణములేర్పడును; రుచినమరెడునది పంక్తికంతనగరు (భాస్క. యు. 468);

నాకడుపు చల్లనయ్యెడు నాకారముతో (హరి. ఉ. X. 216); పులుగుఁద్రాటఁ బట్టి యలయించి యాడెడు బాలునట్లపోలె (భార. దో. III. 273); గొఱియ నెత్తెడు పులి (భార. శాం. VI. 229); ఒప్పెడుమేను (భార. విరా. I. 92); ఒఱ గెడివి (భార. భీ. II. 213); కావఁగఁజాలెడివారిన్ (భాస్క. యు. 258).

(3) ధాతువునై 'ఏ', 'ఏటి' అనునవి చేరియుఁ దద్ధర్నార్థక ధాతుజవిశేషణములుగ వ్యవహరించునందును, సర్వాచీన కావ్యములందును, ప్రాచీనశాసనములందును గానవచ్చుచున్నవి: అడిగే యాసక్తి (ఒం. రఘు. శత. 54); అడిగే విద్యకు (ఒం. రఘు. శత. 18); భవచ్ఛరణం బనే మరుత్తరువున (దాశ. శత. 50); శ్రీరామా యనే మాట (ఒం. రఘు. శత. 47); కొలిచే దిన్ వగలేకనే (దేవకీనం. శత. 42); చేసేగతిన్ (ఒం. రఘు. శత. 11); తమ చేసేవెల్ల (ఒం. రఘు. శత. 77); కీర్తనచేసే మతిలేదు (ఒం. రఘు. శత. 34); నాపాలి పాపాలిఁ బాఱందోలే సరసింహు (ఒం. రఘు. శత. 29); లోక దూరుఁడని పట్టే దెట్లు (ఒం. రఘు. శత. 35); ఇలంబుట్టేది నేమెచ్చ (ఒం. రఘు. శత. 78); మందబోయఁ డిది వచ్చేప్రాద్దు (ఒం. రఘు. శత. 66); నండే నేర్పులఁ బెక్కురితుల రుచుల్ వర్తిల్లవే (దేవకీనం. శత. 13); కోసివేసే తఱిన్ (ఒం. రఘు. శత. 48); విహరించేతఱిన్ (దేవకీనం. శత. 39).

ఆరగించే అట్టు (S. I. I. IV. 282); ఆరగించే అమృతపడి (S. I. I. IV. 282); చేసుకుండే (S. I. I. V. 874); నడచే (S. I. I. VI. 695); వేంచేశివుండే (S. I. I. V. 874); చెల్లే (S. I. I. VI. 695); చెల్లివచ్చే (S. I. I. IV. 279); నడపుక వచ్చేయట్టు; అగిపం జేసేపట్టు; వేంచేశేటప్ప డల్లాను (S. I. I. IV. 280); చెల్లివచ్చేమడి (S. I. I. V. 874); అనే (టి) (S. I. I. VI. 79); అనే టటుఘవంటి, ఉద్యవించి నఘవంటి; కలఘవంటి (S. I. I. VI. 79); వుండేటటుగాను (S. I. I. IV. 280); చెల్లేటి, అనేటి (S. I. I. IV. 802); చెల్లేటి (S. I. I. IV. 803); వేంచేశేటండ్లుకు, విన్నవంచేశే, పంచుకొనే టట్టు (S. I. I. V. 874); నడపుక వచ్చేటండ్లుకు (S. I. I. IV. 280), మొద.

పట్టిటి = పట్టేటి (S. I. I. VI. 752); గుగ్గిలము పెట్టి కొఱకై (S. I. I. V. 529) వాయించిటి (S. I. I. VI. 1053); పెట్టెటి (S. I. I. V. 1025);—ఇవి వ్రాయస కాని తప్పులై యుండును.

(4) ధాతువు తుమున్నర్థక రూపమగు అన్నంత క్రియవై 'కల' అను దానిని చేర్చుట వలన నొకప్పుడు భవిష్యదర్థక ధాతుజ విశేషణ మేర్పడును: చేయంగల (భార. ఉ. IV. 218); మొద. నేడు జాబుల వక్త్రణములో 'అనేక నమస్కారములు చేసి చేయంగల విన్నపములు' అను నప్పుడు 'కల' భవిష్య

దర్శమున వాడఁబడుచున్నది. 'కల' అను రూపమెట్లు సిద్ధించినదో చెప్పట కష్టము; అది 'క' 'లు' ధాతువులపై సంబంధార్థమునఁ జేసిన 'అ' కారము చేరుటవలన వేర్వడి యుండునేమో. 'కల' అనుదానికి వివిధార్థములు గలవు.

(i.) కలిగిన: పేరుగల యట్టిమగఁడు (భార. విరా. V. 18); ఉత్తమాం గము గలందులకు ఫలంబు (సర్వ. మా. III. 83); పెంపుగల యుల్లము (భార. విరా. I. 92); పెంపునఁగల మానికంబు (హరి. పూ. VII. 41); మీటుగల రాజ రథికులు (భార. ఉ. IV. 407); మొద. (ii.) ఉన్న: కలట్లు (భార. శాం. IV. 23); ఆయువు గలంతకాలము (భార. ఉ. IV. 395); దండిమగల కలనిజంబు (భార. ఉ. IV. 253); మొద. (iii) వ్యాపించిన: మిన్ను గలయంతయు (భార. దో. III. 152); మొద. (IV) పడసిన, పొందిన: పేర్గల యూభులు (భార. శాం. II. 356); పేర్లల సంయమింద్రతతి (హరి. పూ. I. 114); (v.) ధనముగల: కలవాఁడు = ధనముగలవాఁడు (భార. శాం. V. 278); మొద. ఇట్లే సందర్భమునుబట్టి యర్థమును గ్రహింపవలెను.

(5) వ్యతిరేకార్థక ధాతుజ విశేషణములనుగూర్చి వ్యతిరేకార్థ మను శీర్షిక క్రింద ముచ్చటించఁ బడినది.

II. క్వార్థకములు.

సంస్కృతమున ధాతువులపై 'త్వా' అను ప్రత్యయమును జేర్చుట వలన భూతకాలి కాసమాపక శ్రీయారూపము లేర్పడును. ఈ ప్రత్యయము ధాతువు నంతమునఁగల హల్లతోఁ గలిసినప్పుడు వివిధములగు మార్పులు గలుగుచుండును: ఉదా. ను - నుత్వా; గమ్ - గత్వా; వన్ - వసిత్వా; బద్ధ - బద్ధా; దృశ్ - దృష్టా; మొదలయినవి. కొన్ని ధాతువులతుది చకార జకార ములతోఁ గలిసి 'త్వా' 'క్వా' గా మారును: ముక్త్వా, త్యక్త్వా, భుక్త్వా, మొద. ఇట్టి రూపములను బట్టియే తెనుఁగున భూతకాలి కాసమాపక శ్రీయలకు క్వార్థకము అని వైయాకరణులు పేరిడిరి. ధాతువునకుఁ బూర్వము వినర్థము చేరునపుడు 'త్వా' స్థానమున 'య' చేరును: విభజ్య, సంత్యజ్య, అనుభూయ, మొద. వేదమునందు 'త్యీ, త్వీనమ్' మొదలగు ప్రత్యయములును నీ యర్థ ముందే చేరును.

ప్రాకృతములం దీ ప్రత్యయములు వివిధ వికారములను బొందినవి. 'త్వా' = త్తా; త్వీనమ్ = త్తాణం, తుతణం, తుతణ, తూణ, దూణ, ఊణ; త్యీ = త్తీ, ప్తీ; య = ఇల, ఇ; త్య = చ్చ; -వీనిలో ద్రావిడభాషలకు సంబంధించిన క్వార్థక ప్రత్యయములు 'దు, ఇ' అను రెండు గలవు. వీనిలో 'దు' అనునది 'త్తా' నుండికాని, 'దూణ' నుండికాని కలిగియుండవచ్చును. తెనుఁగు లోని 'కావున, కాన' అనువానియందుమాత్రము 'ఊణ' అను ప్రాకృత

ప్రత్యయమింకను వినవచ్చుచున్నది. ఈ రూపములు సం. కృత్వా = ప్రా. కాణ్డణ, అను రూపమునుండి కలిగినవి. 'దు' అను ప్రత్యయము తెనుఁగు నందు తప్పఁ దక్కిన ద్రావిడభాషలయందున్నది. అది యుత్తరార్యభాషల యందును గలదు. 'ఇ' ప్రత్యయము ప్రాకృతమునందేకాక (పరిహరి = పరిహరించి; పసరి = ప్రసరించి, చలి = చలించి; కోషిరి = కోపించి; మారి = చంపి; సంచారి = సంచరించి; విచారి = విచారించి; కరి = చేసి; ముత్తి = విడిచి; మొద.) యనేకములగు నుత్తరార్య భాషలయందును ద్రావిడభాష లన్నిటి యందును గూడఁగలదు. తెనుఁగున క్త్వార్థమందు 'దు' 'చ్చ' వర్ణములులేవు; అవి కొన్ని ధాతువులయందు లీనముకాఁగా, నట్టి క్రొత్తరూపములే మఱల ధాతువులుగ నిలిచినట్లుకాన్పించును. ఆ క్రొత్తరూపములవైఁ క్త్వార్థమునఁ దెనుఁగున 'ఇ' వర్ణముచేరి క్త్వార్థమును దెలుపుచున్నది. చు, చ్చు, ంచు; జు, జ్జు, ంజు; టు, ట్టు, ంటు, డు, డ్డు, ండు; తు, త్తు, ంతు, దు, ద్దు, ందు లతో నంతమగు తెనుఁగు ధాతువులలోఁ గొన్ని యిట్లే యేర్పడియుండును: పోల్ + దు = తమి. పోన్దు, పొన్దు; తెలుఁగు: పోలు, పొందు;—ఇట్లే యితరరూపము లకు నూహించుకొనవచ్చును.

i. తెనుఁగున క్త్వార్థమున 'ఇ' యను ప్రత్యయముచేరును: చిక్కడఁచి (భార. దో. II. 38); అడిగి (హరి. పూ. VIII. 143); అతకరించి (హరి. పూ. IV. 26); అంది (భార. ఉ. III. 144); అధిక్షేపించి (హరి. పూ. V. 229); మొద.

ii. తెనుఁగున 'యు' కారాంతధాతువులకు సంస్కృత మూలము లందు సకార ముండెను. వానివై 'ఇ, ఎ' వర్ణములుచేరునపు డా 'స'కారము మఱలఁ దలచూపుట సంభవించెను: అరసి (భార. విరా. I. 306); క్రిక్కిరిసి (భాగ. VI. 174); ఎగసి (భాస్క. నుం. 383); ఎలసి (భార. విరా. I. 25); ఏసి (భార. భీ. I. 273); బడిసి (భార. ఆర. VI. 247); ఒలసి (భార. అను. V. 353); కవిసి (హరి. పూ. IX. 72); కాసి (కవిక. IV. 12); కురిసి (భార. ఉ. IV. 335); క్రుస్సి (హరి. పూ. VI. 23); క్రొస్సి (భార. ఆర. IV. 368) గీసి (కవిక. III. 21); చెనసి (భార. ఆర. V. 367); చేసి (భార. విరా. II. 27); త్రోసి (భాగ. IV. 134); తెలిసి (భార. విరా. III. 169); తనిసి (భార. భీ. II. 342); నవసి (భార. ఆర. VI. 111); పొవసి (భార. ఆర. VI. 111); నెగసి (భాస్క. నుం. 554); నోసి (భార. ఆర. V. 363); పడసి (భార. ఉ. III. 254); పాసి (ఉ. హరి. II. 97); వేసి (భార. శకుం. పరి. III. పు. 48); పోసి (భార. కర్ణ. III. 287); బలసి (భార. భీ. III. 274); బెరసి (భార. ఉ. I. 282); మెఱసి (భార. విరా. I. 70); రాసి (భార. భీ. I. 28); రేసి

(భాస్క. యు. 73); రోసి (భార. ఆర. IV. 332); విసిసి (భార. ఉ. III. 146); విరిసి (భార. విరా. II. 359); మొద.

iii. అవు, పోవు, ధాతువులు రెండును సంస్కృత 'భూ' ధాతువునంజి యే కలిగియుండును. అపభ్రంశము: అఉ; మహారాష్ట్రీ: భో; వై శాచీద్రావిడము: పో; అఉ+ఇ = అఇ = అయి; పో+ఇ = *పోఇ, పోయి.

iv. కొన్ని ధాతువులు క్తార్థక రూపములతో మాత్రము నిలిచి కేవలావ్యయము లయినవి: ఒత్తిలీ = ఎక్కువగా (భాగ. VI. 166); ఓహరి సాహరి = అపహృత్య సంహృత్య (భార. విరా. III. 164); కనుకని (భాస్క. బాల. 144); మఱి (భాగ. I. 63); మిక్కిలి గడులెన్న (భాస్క. యు. 1682); మొద. ఓర్చిన మఱికాక (భార. ఆర. VI. 72); అనుదానిచో 'మఱి' అను క్తార్థకరూపము విశేష్యత్వమును బొందినట్లు గావచ్చును.

v. 'మిక్కిలి' అనునది 'మిక్కిలు' అను ధాతువునకు క్తార్థకరూపము. దానిని విశేషణముగను మిక్కిలి కన్ను. [ఇట్లే, పూలిచెఱుపు షిగిలి పుట్టెండు నేల(S. I. I. V.1058); చిన్నారి పొన్నారి నురభూజమా (రామతా.శత.54); చిన్నారిపొన్నారి చిఱుత కూకటినాడు (కాశీ. I. 14); మొద.,] విశేష్యము గను (మిక్కిలియై - భాగ. విరా. V. 84); అవ్యయముగను (మిక్కిలి యే కాంతపుఁ బని (కళా. IV. 150); వాడఁబడును. 'మిక్కిలి' ద్రుతాంతము గను వాడఁబడినది (భాగ. V. i. 142).

vi. 'తొడుగు' ధాతువువై క్తార్థక 'ఇ'వర్ణము చేరునపుడు దానితుది 'గు' వర్ణము వై కల్పికముగ లోపించును; లేదా, 'తొడు' అనునదియే ధాతు వనుకొనవచ్చును. తొడి (భార. విరా. III. 188; IV. 34; V. 317). మొద.

vii. 'వెలువడి' అనుటకు 'వెలుడి' అని రూపాంతరము గలదు (శాంతి. VI. 232); వెలుడెన్, వెలుడున్, వెలుడక, వెలుడుచున్, మొదలగు రూపములు లేవు.

viii. కొన్ని ధాతువుల క్తార్థకరూపములకు సందర్భమును బట్టి యర్థ విశేషములు గలుగుచుండును:—

అను: వెండ్లి కని పిల్వఁబంచినన్ (భార. భార. ఉ. I. 42); తనకనిపెట్టిన పీఠము (భార. ఉ. III. 250); ఏమనికర్ణునిఁ గావఁబనిచె (భార. దో. IV. 207); తన కని యేమియు నునుపక (భార. దో. II. 205); తొడుపడుట కని (భార. నిర్వ. VI. 124); కావుకాపురని (హరి. పూ. V.); మీపుణ్యం బేమని కొనియాడవచ్చు (భాగ. III. 843); హూహూయని చలివేళ (భాగ. IV. 648).

అయి: గంధమాదనంబునకయి చనుచున్నన్ (భార. ఆర. V. 414); చేయుటకునై (భార. ఆర. VI. 82); ఉదరపోషణకై (భార. విరా. II. 218) వెల్లై = అధికముగా (భార. భీ. I. 28); నాకై కసింగొని (నిర్వ. III. 43) ఐ=కలిగి (భార. నిర్వ. V. 4); చనువాడై=పోవుట కుద్యుక్తుడై (కాశీ. III. 51); పొచ్చెపు బాలుడవై=బాలుడవుగానుండి (హరి. ఉ. I. 122); మనమై =మనయంతట మనమే (మను. III. 34); ఏ మయి=స్వయముగా (ప్రభా. III. 71); నేనై చేయఁగ వలసిన (ఉ. రా. పు. 33).

ix. *. కుఱుచు+ ఇ=కుఱిచి; కూర్చు+ఇ = కూర్చి; పట్టు+ఇ = పట్టి; చేయు+ఇ=చేసి అనునవి విభక్తి ప్రతిరూప కావ్యయములుగఁ గూడ వాడఁ బడును: మానెండునేసి, రెండునేసి, మొదలగు వానిలో 'చేసి' అను క్తార్థక రూపము 'ఏసి' యను ప్రత్యయముగ మాఱినది.

x. క్తార్థకకారము చేరునపుడు ధాతువు తుది యుత్వము పూర్వాంధ్రమున నిత్వముగ మాఱుకుండెడిది: నీ. కుంభవీరంబు ప-గుల్చి; మొద.

xi. యుకారాంత ధాతువులపై నాత్కార్థమున 'కొను' అనున దుప ధాతువుగఁ జేరునప్పు డా తొలిధాతువు క్తార్థకరూపములే పూర్వ కావ్య ములందు కాన్పించుచున్నవి. ఇతర ధాతువుల కట్టియెడఁ గ్తార్థక రూపము వై కల్పికము: చేసికొను, పోసికొను, మోసికొను; కాని, పట్టు (-ట్టి) కొను, మొద. వ్యవహారమునను శాసనము లందును 'చేసుకొను, పోసుకొను, మోసు కొను' మొదలగు రూపములును నున్నవి: చేసుకొని (S. I. I. IV. 709).

xii. 'కొను' అనున దుపధాతువై యున్నపుడు దాని క్తార్థకరూప మునకు 'క', 'కొ' అనునవి యాదేశముగ నర్వాచీనగ్రంథములందు కాన్పించుచున్నది. ఎత్తుక పోవఁగా (భాస్క. ఆర. I. 30); ఎత్తుక పోవన్ (భాగ. X. II. 560); ఎత్తుక (భాస్క. ఆర. II. 102); తిఱుముక (భాగ. V. I. 129); నాటుక (భాగ. V. II. 145); పంచుక పోవువారు (భాగ. VI. 355); పట్టుక (భాగ. VI. 324); వెట్టుక (భార. భీ. I. 181; భాగ. II. 231; XI. 20); మాంసంబు మద్యంబుతో పండుకొ తిన్న మాలఁడయినన్ (ఓం. రఘు. శత. 56).

III. అన్నం తాసమాశక్ క్రియలు.

'-అన్' అను ప్రత్యయము ధాతువులపైఁ జేరి యీ క్రింది యర్థ ముల నిచ్చుచుండును:—

(1) విధమున: కుతూహల మడరన్ (భార. విరా. I. 311); చెంగన్ = దూరముగఁ బోవునట్లు (భాగ. VI. 167); పొందుగన్ = కప్పనట్లు (భాస్క. యు. 2064); రథంబు సమర ప్రదేశంబునకుఁ దొలంగఁబఱచె = తొలఁగునట్లు

(భార. ఆర. VI. 8); నీ దృష్టికి నెక్కన్ = ఎక్కునట్లు (భార. విరా. I. 279); చూపఱయెంతయు వెక్కనపడన్ = వెక్కనపడునట్లు (భార. విరా. I. 82); మొద.

(2) ధాతువు సూచించుకార్యము జరుగుచుండఁగా : మెఱుమన్ (భార. దోగ్. I. 294); కోల్లసేయన్ (భార. దోగ్. I. 42); మేనులు దూలాడన్ (భార. విరా. V. 184); మొగంబులఁ గోపంబుముడివడన్ (భాస్క. సం. 212, 432); కిన్నరాంగనయూడిగెములు సేయన్ (ప్రభా. IV. 89); మొద.

ఇట్టి యర్థమున శత్రుకరూపములవై 'ఉండన్' అనునది చేరుటయుఁ గలదు: కోర్కలు సిఱ్ఱుముఱ్ఱాడుచుండన్ (భార. విరా. II. 85); కరుణయు భేదంబును బిరిగొనుచుండన్ (భార. విరా. I. 150); మన మురియాడుచుండన్ (భార. విరా. II. 102); సల్లాపంబులు సెల్లుచుండన్ (భార. ఉ. IV. 102); పెంపుమీఱంగఢాత్రిఁ బాలింపుచుండన్ (మను. I. 34); మొద.

(3) భావార్థమున: ఈ యాదేశం బన నేల (మను. I. 71); సిద్ధులొండె విద్యాధరులొండెఁ గావలయు (హరి. పూ. IX. 22); కర్మమామాకు గజ మెక్కి కంతదూరన్ = దూరుట (సిం. నార. శత. 66); వారిఁగాన్వనుగడింది = కాంచుట (భార. విరా. III. 99); ఇయ్యెడ కేఁగుదేవలయు టేవనిఁ బూని (భార. విరా. II. 40); ఏలచెల్ల నేర్చు (భార. ఉ. II. 25); తఱచగు కందంబుఁ జూడఁదగునా హరికిన్ (భాగ. VIII. 257); తగు నీకేమనిపల్కినన్ (నిర్వ. VII. 91); దీని సైరింపఁదగు (హరి. పూ. VII. 201); నా ప్రతికూల దుర్లలితవాక్యంబుల్ సహింపందగున్ (భార. ఆర. VII. 202); ఇడుమ గుడువ వలసె (భార. విరా. II. 225); అతనికిఁ బడవలసె (భార. భీ. I. 59); చావ లసె (మా. I. 109); ఏండ్లగనన బుద్ధిదిగనన (సింహా. నార. శత. 14)— ఇందు ఎగననన్, దిగననన్, అనురూపములు భావార్థక విశేష్యత్వమును బొందుచున్నవి.

(4) 'తుము' స్మరణమున: తిరుగుచుండఁగఁ గారణమేమి (నర్ప. మా. II. 50); నినుఁబొగడ నెంతవారము (భాగ. VIII. 229); దాని వెనుసనన్ (భార. అశ్వ. II. 14); తప్పిపోవరామి (భార. శాం. III. 204); చాతను (S. I. I. VI. 1093); ఎవ్వరికైనఁ జేరఁజొర నెన్నడురాని (హరి. పూ. VII. 89); మొద.

(5) క్షార్వరమున: ఓటారన్ = ఓటారి (భార. భీ. II. 407); క్రందారన్ = క్రందారి (భార. సా. I. 201); మీఁపదంబులానన్ (భాగ. VII. 176); కలగొనన్ = కలగొని (భార. సా. II. 6); అప్పులుకుద్రోవుడన్ = త్రోసిపుచ్చి (భార. అను. II. 270); మొద.

రన్ (భార. భీ. I. 112); కవియుదేరన్ (భార. భీ. III. 418); ఒత్తుదేరన్ (కుమా. భా. II. 342); చెప్పిపుత్తేరన్ (శకుం. పరి. II. పు. 41); చొత్తేరన్ (భాస్క. అయో. 227); 'తేకతేర' అనునది యవ్యయము (వేం. పంచ. పు. 102); ఈ ధనమునాకు తేరగా రాలేదు = ఊరక (వ్యవహారము); చనుదేన్ (నిర్వ. IV. 3); నడతేనక్షముడను (భాస్క. కిష్కి. 701); పాటుతేఁగని (భాస్క. బాల. 257); -నొచ్చు, నొవ్వన్; నొవ్వనేయన్ (భార. భీ. III. 40); నోనాటన్ (భార. ఉ. IV. 317); నోనాడు (భార. విరా. III. 162); నోన్ (నిర్వ. IX. 12; కర్ణ. II. 245); పుచ్చు - పువ్వన్; పువ్వఁగఁదిట్టు (భార. ఉ. II. 10); వచ్చు—రాన్; తోరాన్ (భార. అను. III. 70; V. 450); తనుఁజుట్టిరాన్ (భార. భీ. I. 112; శాం. II. 389; ఉ. హరి. II. 84; పాండు. I. 37; V. 67; ఇది వ్యవహారమున 'చుటూరా' అని యైనది); కొలిచిరాన్ (భార. నిర్వ. III. 88); వెంటరాన్ (వరాహ. II. 48); కొల్చి రాన్ (కళా. II. 8); ఇట్లే, ఇచ్చు - ఇవ్వన్, ఈన్; గిచ్చు, గివ్వన్; క్రుచ్చు-క్రువ్వన్, క్రుచ్చున్: క్రొచ్చు - క్రొవ్వన్; చొచ్చు - చొరన్; శ్రచ్చు- శ్రవ్వన్; నచ్చు-నచ్చున్; మెచ్చు-మెచ్చున్; విచ్చు-వివ్వన్, విచ్చున్; మొద.

iv. కొన్ని గు- వర్ణాంతభాతువులు తొలుత వు వర్ణాంతములై యుండెను. వానిపై 'అన్' చేరునపుడు - 'వన్' తోడిరూపములు గలుగును; ఇట్టి రూపములు కొన్నిమాత్రము మిగిలినవి.

అగు- కాన్; కాన్ అనునది— (అ) విశేష్యముల ప్రథమారూపములమీఁదను: ఉత్తరలోనుగాఁగల పయోజముఖుల్ (భార. విరా. II. 265); ఒకళ్లొకళ్ల కంఠంబులు లక్ష్మ్యంబులుగాన్ (భార. ద్రో. III. 268); ధమ్మవుగా (S. I. I. IV. 751); మొద.— (ఆ) షష్ఠీ రూపముల మీఁదను: నీకుఁగా నని సేయుట (భార. భీ. I. 157); తెల్లటిగాన్ (భాస్క. యు. 383); త్రావుటకుం గాన్ (భార. అను. I. 227); దైన్యమునకుం గా నొచ్చియు (భార. ఉ. IV. 261); నాకుఁగాన్ (నిర్వ. VII. 68); సుపర్వులకుఁ గాన్ (ఉ. రా. I. పు. 23); మొద. (ఇ) భాతువుల తుమున్నంత రూపములమీఁదను: చొత్తేరగాన్ (భాస్క. అర. I. 3); వీతేరగాన్ (భాస్క. అర. I. 65); వెట్టిఁజేయఁగాన్ (భార. విరా. II. 309); మొద. చేస్తున్నండఁగాను (S. I. I. IV. 802); మొద.—చేరును.

'కాన్' అనునది 'కన్' అనియు నగును. ఇదియు 'కాన్' వలెనే యపయోగింపఁబడును: (అ) లోనుగన్ (భార. విరా. II. 28); ఒడికముగన్ (భార. అర. V. 306); పన్నుగన్ (భార. అను. IV. 35); మొద. (ఆ) కాఁగన్

(భార. శాం. II. 89; దునఁగన్ (భార. ఆర. V. 57); పొడ్డఁగన్ (భార. ఆర. IV. 410); మొద. కాని, 'కాఁగన్' అనునట్లు 'పోఁగన్, తేఁగన్' అను రూపములు కాన్పింపవు.

చెప్పంగానే, చేయంగానే, మొదలగు పూర్ణానుస్వారముతోడి పలుకు బడులు కొన్ని యెడల వినిపించుచున్నవి; కొన్ని ప్రాంతములందు వినఁబడవు. ఇట్లే, తెల్లఁగన్ (భార. ఆర. VII. 320); చిక్కఁగన్ (భాస్క. ఆర. I. 117) లలో తెల్లన, చిక్కన, అనువానిపై 'కాన్' రూపాంతరము 'కన్' చేరు నపుడు 'న' కారముమీఁది యచ్చు లోపించినది. ఇట్లే, కొన్ని ప్రాంతము లందు వ్యవహారమున 'చల్లంగా, మెల్లంగా, నల్లంగా' మొదలయిన పలుకు బడులు వ్యవహారమున వినబడుచున్నవి. - చాలన్ = చాలా = శానా = 'సేన' అను నవ్యయముపై 'కన్' చేరి 'సేనగ' అయినది (సర్వ. మా. II. 30); 'కాలేదు' అనుటకు 'అవలేదు' అనియు వ్యవహారమునఁగలదు. తెగు-తెవ్వన్ (శకుం. పరి. II. పు. 24); త్రాగు-త్రావన్, త్రాఁగన్; నగు-నవ్వన్ (నగన్?)

v. 'అను' ధాతువు తుమున్నంతరూపము 'అనన్': దిగ్గనంగ (నిర్వ. III. 30); మొద. ధ్వన్యను కరణశబ్దములపై 'అనన్' చేరునపుడు దానితుది ద్రుతము లోపింపఁగా మిగిలిన రూపము కళయగు నవ్యయముగను; క్రన్నన (భార. ఆర. V. 434); గ్రద్దన (భార. భీ. III. 43; భాగ. VII. 288); గ్రమ్మన (భార. ఆర. VI. 125; ఉ. III. 114; ద్రో. V. 118); ఘల్లన (కాశీ. VII. 160); చట్టన (భార. ఆర. V. 228); జడ్డన (భాగ. I. 260); ఝల్లన (కాశీ. III. 14); దిగ్గన (కాశీ. IV. 54; V. 158); మెత్తన (భార. అను. V, 342); మెల్లన (నిర్వ. V. 22); మొద. ఇట్టి రూపము లర్వాచీన కృతులం దుకారమధ్యములు నయ్యెను: భగ్గన, బగ (కాశీ. VII. 75); బగ్గన (కాశీ. VII. 87); గుండె బగ్గునఁ బగులన్ (వరాహ. II. 50); భోరన (ఉ. రా. పు. 75); భోరున (యతి: ఉ. రా. పు. 54);— ధ్వన్యను కరణ పదములపై 'అను' ధాతువు చేరునపుడు 'ఁ, మ్' లాగముములు ప్రధాన ధాతువువై జేరును: దిగ్గురనన్, భగ్గుమని, మొద.); - ఒకప్పుడు 'అనన్' లోని ద్రుతమేకాక నకారము మీఁది యకారమును లోపించును: చిక్కఁ దునియు (భాగ. III. 638); దొప్పఁదోచు (హరి. ఉ. II. 50); వెచ్చఁ గండ (భాగ. IV. 77); మిలమిల మెదలక (భార. ద్రో. I. 386); - చరాల్న (రంగారా. I. 62); ఇట్లే, ధడాల్న, తటిల్న, మొదలగు వానియందు లవర్ణము నత్వము లోపించినది.

vi. అను - అనన్ (దశావ. పు. 130); నాన్ (ఉ. III. 105); పోవు-పోవన్; పోన్ (భార. శాం. III. 337).

vii. నిన్నేమనన్ (భాస్క. అయో. 210); అతని మహిమ నేమని చెప్పన్ (భాగ. V. i. 65); ఏమి సెప్ప (భాగ. VI. 281; హరి. ఉ. 192) — ఇట్టి ప్రయోగములందు తుమున్నంత రూపములపై 'కలదు' మొదలగు క్రియల సభ్యాహారము చేసికొనవలయును.

viii. వలరాయా, నీ తలరాయా; నీయమ్మ కడు కాల; నీ తలపడా, మొదలగువానియందు తుమున్నర్థక 'అన్' ప్రత్యయము 'న'కారము లోపించి యత్వమునకు దీర్ఘముకలిగి శాపార్థమును గలిగించు చున్నది. కావ్యములందు 'నీ తల రాయ' మొదలగు ప్రాస్వాకారము తోడి రూపములు గానవచ్చుచున్నవిగాని, యవి పద్యగణముల కొఱకు కవులు చేసినవి. ఒకప్పు డిట్టి రూపము లవ్యయములైనవి: నేజెల్ల! = అయ్యో (హరి. పూ. V. 155), మొద.

ix. 'కాకుండా నెవ్వరు' (S. I. I. V. 192); చెప్పకుండా పోయి నాడు మొదలగు వ్యావహారిక రూపములందు ద్రుతలోపమును బూర్వస్వర దీర్ఘమును గలిగినది. కేవల తుమున్నర్థమున నిట్టి మార్పు 'ఉండు' ధాతువు మీదనే కలుగునట్లు తోచుచున్నది.

x. తుమున్నర్థక రూపములపై 'పట్టి' వర్ణకము చేరి నామ విభక్త్యర్థమును బోధించును: కల్లంబట్టి, చేయంబట్టి, మొద.

IV. ఇన న్నం తానమాపకక్రియలు.

(1) ధాతువుపై 'ఇనన్' ప్రత్యయముచేరి 'అపి' అనునర్థము నిచ్చును' కొంతయినన్ = కతిచిదపి (భార. దో. III. 269); ఏపాటనైనన్ = కథంచి దపి (భార. విరా. I. 79); కొంచెమయినన్ = కించిదపి (భీ. I. 127); ఆ స్థానములలో నొక్కరుడైనన్ = కశ్చిదపి (భార. విరా. II. 141); మొద.

(2) ఒకప్పుడు 'ఇనన్' అంతమందుగల యనమాపకక్రియకు 'యది: అను నర్థము గలుగును: ఏను నతడు నయినన్ (హరి. పూ. IV. 122); బాహిరములయినన్ (భార. విరా. I. 187), మొద.

(3) ఒకప్పుడు 'వా, అథవా,' అను నర్థములు గలుగును: ఆ విపు లేడువైరె నను నేవురు మువ్వురునునైన (విజ్ఞా. వ్యవ. III.), మొద.

(4) ఒకప్పు డానంతర్యార్థము గలుగును: తునిమితూటాడినన్ (హరి. ఉ. X. 109); రెండయి పాయయిచ్చినన్ (భార. విరా. III. 166), మొద.

(5) ఇడు, చెడు, పడు, విడు, అను, * ఉను, కను, కొను, చను, తిను, మను, విను, ధాతువులపై 'ఇన' ప్రత్యయము చేరునపుడు - 'డిన,' - 'నిన' అనునవి వరుసగ 'డ్డ,' 'న్న'లుగ మారును: ప్రియపడ్డన్ (హరి. పూ. V.

228); తలపడ్డన్ (భార. ఆర. VI. 231); వినబడ్డన్ (నైష. I. 76); అగ పడ్డన్ (భార. విరా. II. 70); తిరుగబడ్డన్ (భార. ఆర. V. 279).

(6) 'ఇనన్' లోని ద్రుతమునకు లోపమును దత్పూర్వాచ్చునకు దీర్ఘమును వ్యవహారమునఁ గలుగును. అపుడు దానికి 'యది, యద్యపి' అను సర్థములు మాత్రము గలుగును. వ్యవహారమునను గొన్ని యర్వాచీన కావ్యములందును నిట్టి రూపములు గలవు. శాసనములలో నిట్టి దీర్ఘము కలిగిన రూపములు ద్రుతాంతములుగను గానవచ్చుచున్నవి:

ఈ మేర యెవ్వరు అతిక్రమించినాను (S. I. I. IV. 276); ఎవ్వరు గనక అపహరించిినాను (S. I. I. IV. 659); ఏమిసర కమ్మినాను (S. I. I. V. 212); ఎంతనై వేద్యము ఆరగించినాను (S. I. I. IV. 710); ఎవ్వరు విఘ్నము సేసినాను (S. I. I. V. 136); ఎవ్వరు గనక తప్పినాను (S. I. I. IV. 280); యీ ధమ్మానకు...తప్పినా (S. I. I. IV. 280); ఇంద్దుకుం గనక యెవ్వరు తప్పినాను (S. I. I. IV. 710); యవ్వరు తప్పినాను (S. I. I. IV. 981); యవ్వరు తప్పించుకొన్నాను (S. I. I. IV. 803); ఎవ్వరడ్డ పడ్డాను (S. I. I. IV. 935), మొద.

(7) 'ఇనన్' అంతమందు గల రూపములకు వ్యతిరేకార్థమున నా ధాతువుల వ్యతిరేకార్థకరూపములపై 'ఉన్నన్,' 'తక్కినన్,' 'పోయినన్' మొదలగు సహాయక క్రియల 'ఇనన్' అంతరూపములు చేరును: వశము కాకున్నన్ (భార. విరా. II. 292); మార్కొనక తక్కినన్ (భార. భీ. III. 393); ఇంతలు సేయకున్నన్ (భార. దోగ్. IV. 293); కొనిపోక తక్కినన్ (భార. శల్య. II. 169); ఎద్దుక తక్కినన్ (భార. విరా. III. 140); చూడబడయ కున్నన్ (భార. దోగ్. II. 249); చాకున్నన్ (భార. భీ. III. 434); చూపునకుఁ జొరవ యీ కున్నన్ (భార. దోగ్. V. 86); అదలుప కున్నన్ (భోజరా. V. 299); ఓ యనుట లేకున్నన్ (భార. అను. I. 76); ఎవ్వరు చెల్లనీకుంన్నను (S. I. I. V. 149).

(8) యద్యర్థమున : అడిగితే (దేవకీనం. శత. 42); ఐతే (దేవకీనం. శత. 85); కొట్టితే (S. I. I. V. 1312); మొదలగు రూపములందు 'ఇనన్' కు మాఱుగ 'ఇతే' తో వ్యవహారమునను సర్వాచీన గ్రంథము లందును గాన్పించుచున్నవి.

V. శత్రుర్థకములు.

(1) ధాతువుపై -'చున్' అను ప్రత్యయమును జేర్చుటవలన శత్రుర్థకాసమాపక క్రియ లేర్పడును: ఒల్లఁబోవుచున్ (భార. విరా. II. 112); మ్రింగి కొనుచున్ (భార. విరా. II. 79); ఊనుచున్ (శాంతి. IV. 292); మొద.

(2) పోవు ధాతువు నన్నియసమాపక క్రియారూపములందును 'వు' వర్ణము లోపించినను శత్రుర్థక చువర్ణము చేరునపుడుమాత్రము లోపింపదు; పోవుచున్.

(3) లఘుపూర్వక'ను' అంతఃపంచుగల ధాతువులవై శత్రుర్థక చువర్ణము చేరునపుడు ధాతువు తుది యుత్వము వై కిల్పికముగ లోపించును; అట్లేర్పడిన 'న్చు' ను 'ంచు' గ వ్రాయుటయుఁ గలదు; 'న్చు' అని వ్రాసినను, 'ంచు' అని వ్రాసినను దాని యుచ్చారణము 'ఞ్చు' అనునదియే. జంజమ్మటంచు (భాగ. VIII. 30); కడిఁగడి నందుకొంచు (వృషా. శత. 95); వించునుండఁ గాన్ (భార. ఉ. III. 368); బరసికొంచు (భార. ఉ. II. 147); వించున్ (భార. ఉ. II. 63); అంచుండుదును (భార. ఉ. I. 336); వించుచుండన్ (భార. శల్య. II. 370); కొంచున్ (భార. ఆర. IV. 221); ఇట్లే కంచున్, తించున్, మంచున్ — 'చనుచున్' అనునది 'చంచున్' అని కాదు.

(4) ధాతువువైఁ దచ్చబైర్థక సర్వనామముచేరియుఁ బూర్వకావ్యము లందు శత్రుర్థము కాన్పించుచున్నది: చూ. పదునొకండపు శతాబ్దపు ఆంధ్ర భాషా లక్షణము.

(5) 'పోవుచున్' అనునది యెట్టి కాలమును ఖోధింపకున్నను, దానిపై 'ఉండి' అను క్తార్థకరూపము చేరి భూతార్థమును దెలియఁజేయును: పోవుచుండి, కొట్టుచుండి, మొద.

(6) వ్యవహారమున నాంధ్రమునఁ దొలుతనుండియు శత్రుర్థమున 'తు, తూ', 'తా' లు కానవచ్చుచున్నవి.

ఇవి కన్నడమునఁ బూర్వకావ్యములందును గానవచ్చుచున్నవి. తెనుఁగున సంపూర్ణక్రియలయందు వర్తమానార్థమున 'తు' వచ్చును: కొట్టుతున్నాడు, చెప్పతున్నాడు; మొద. శత్రుర్థకాసమాపక క్రియలయందు 'తూ' అని దీర్ఘముగనే యుండును; కొట్టుతూ, చెప్పతూ; మొద. పామర జన వ్యవహారమున 'తా' వచ్చును: చేస్తావున్నాడు, కొడతా వున్నాడు, మొద. శాసనములందు 'తు' ద్రుతసహితముగను గాన్పించుచున్నది: చేస్తున్ను పుండేటట్టుగాను (S. I. I. IV. 280); చేస్తున్ను (S. I. I. IV. 801); చేస్తున్నుండగాను (S. I. I. IV. 802); మొద. యుకారాంత ధాతువులవై 'తు' చేరునప్పుడు 'య' కారమునకు 'స' కార మాదేశమగును.

VI. యద్యర్థకములు.

(1) 'ఏనిన్' అనునది సంపూర్ణ క్రియరూపములవైఁ జేరి యద్యర్థకమును గలిగించును: దానజపాగ్నిహోత్ర పరతంత్రుఁడనేని (మను. I.

ఇది యేమిటికంటేని (మను. III. 104); ఎట్లంటేని (భార. శాం. VI. 178); చనితేనిన్ (భార. భీ. II. 161).

భూతార్థ కోత్తమ మధ్యమ పురుషైకవచనమునఁ జేరు -తిని, -తివి, అనువాని తుది 'ని, వి' అనువానికి లోపము కలుగఁగా, రెండును 'తి' అను నేకరూపమును బొందినవి. వానిపై 'ఏనిన్' చేరి '-తేనిన్'; '-తేన్', '-తే' అను రూపమును దాల్చినవి. ఇట్లుత్తమ మధ్యమ పురుషముల మాత్రము చేరవలసిన '-తే' అను వర్ణకము తక్కిన పురుషములందును క్త్వార్థకరూపములపైఁ జేరుచు వచ్చెను. వ్యవహారమున నన్నిపురుషములందును వచనము లందును నిట్టి రూపములే నిలిచినవి: నేను (మేము, నీవు, మీరు, వాడు, ఆమె, అది, వారు, అవి), వస్తే, మొద.

(2) 'ఇనన్' అం తాసమాపకక్రియలకును నొకప్పుడు యద్యర్థము కలుగును: వాడు వచ్చిన నే నిచ్చెదను, నీవు చెప్పిన వాడు వినును, మొద.

VII. ఆనంతర్యార్థకములు.

(1) అన్నం తాసమాపకక్రియల కొకప్పు డానంతర్యార్థము కలుగును: సూర్యుఁ డస్తమింపఁ జుక్కలు కానఁబడును, మొద.

(2) ఇనన్నంతాసమాపకక్రియలకును నిట్లే యానంతర్యార్థము కలుగును: యదునందనుఁ డర్చిల్మొక్కె, మొక్కినన్ ... లతాంగి, లతాంతాయుధు కన్నతండ్రి శిరమున్ వామపాదంబునం దొలఁగందోచె (పారిజా. II).

(3) క్త్వార్థకరూపములకును నొకప్పు డానంతర్యార్థము కలుగును: ఈ పనిచేసి యింటికి బొమ్ము.

(4) ధాతువుపై '-డున్' అను ప్రత్యయమును జేర్చుటవలనను నానంతర్యార్థము కలుగును: అనుడున్, పోవుడున్, చెప్పుడున్, మొద.

సంపూర్ణ క్రియలు.

I. వర్తమానకాలము.

వర్తమానార్థక ధాతుజవిశేషణములపై నాయా సర్వనామ రూపములను, వాని పరిణామరూపములను జేర్చుటవలన వర్తమానార్థక క్రియ లేర్పడును:

ఉత్తమ పురుషము.

ఏకవచనము: -చున్నవాడను, -చున్నాడను, -చున్నాను (వ్యవహారము:—తున్నా(ను)).

బహువచనము: -చున్నవారము, -చున్నారము, -చున్నాము (వ్యవహారము:— తున్నాము).

వచ్చుచున్నవాఁడను (నన్నయ); చెప్పుచున్నాఁడ (భార. శాం. IV. 442); (వ్యవహారము: చెప్పతున్నాను), చేస్తున్నాను, పోతున్నాను, తెస్తున్నాను, తలస్తున్నాను, మొద.)

ఎదుఱ్ఱ సూచుచున్నవారము (భార. ఉ. III. 228); చూచుచున్నారము, చూచుచున్నాము (వ్యవహారము: చెప్పతున్నాము, చేస్తున్నాము, పోతున్నాము, తెస్తున్నాము, తలస్తున్నాము, మొద.)

మధ్యమ పురుషము.

ఏకవచనము: -చున్నవాఁడవు, -చున్నాఁడవు, చున్నావు (వ్యవహారము: తున్నావు).

బహువచనము: -చున్నవారరు, -చున్నవారలరు; -చున్నారరు, -చున్నారలరు; -చున్నారు? (వ్యవహారము: -తున్నారు).

చిటిలి పడుచున్నవాఁడవు (భాస్క. యు. 129); చెప్పుచున్నాఁడవు చెప్పుచున్నావు. (వ్యవహారము: చెప్పతున్నావు, చేస్తున్నావు, పోతున్నావు తెస్తున్నావు, తలస్తున్నావు, మొద).

పోవుచున్నవారరు, పోవుచున్నవారలరు, పోవుచున్నారరు, పోవుచున్నారలరు, పోవుచున్నారు? (వ్యవహారము: చెప్పతున్నారు, చేస్తున్నారు, పోతున్నారు, తెస్తున్నారు, తలస్తున్నారు, మొద).

ప్రథమ పురుషము.

మహద్వాచకము: ఏకవచనము: -చున్నవాఁడు, -చున్నాఁడు (వ్యవహారము: -తున్నాడు.)— తిమురుచున్నవాఁడు (భాస్క. యు. 349); విజయం చేయుచున్నవాఁడు (భార. విరా. I. 11); ఉత్సహించుచున్నాఁడు (భార. ఉ. III. 389); ఏయుచున్నాఁడు (భాస్క. బాల. 641); ఏతెంచుచున్నాఁడు (భార. ఆర. V. 383); భోగించుచున్నాఁడు (భాస్క. కి. 138), మొద.

మహాన్యహతీవాచకము: బహువచనము: -చున్నవారు, -చున్నారు (వ్యవహారము: తున్నారు); ఒనర్చుచున్నవారు (నన్నయ); ఒనర్చుచున్నారు (భార. కర్ణ. I. 273); వచ్చుచున్నారు (భార. అశ్వ. IV. 147); విలపించుచున్నారు (భాస్క. కి. 338); గ్రద్ధుచున్నారు (భాస్క. యు. 204), మొద. (వ్యవహారము: చెప్పతున్నారు, చేస్తున్నారు, పోతున్నారు, తెస్తున్నారు, తలస్తున్నారు, మొద).

అమహద్వాచకము: ఏకవచనము: -చున్నయది, -చున్నది (వ్యవహారము: -తున్నది, -తున్నది); పోవుచున్నయది (నన్నయ); అలరుచున్నది.

(భార. ఆర. VII. 242); ఏర్పడుచున్నది (భార. విరా. I. 303); పొందుచున్నది (భార. విరా. I. 295); చేర్చుచున్నది (భార. స్త్రీ. II. 74); మొద. (వ్యవహారము: చెప్పఁతున్న (-న్నాది), చేస్తున్న (-న్నాది), పోతున్న (-న్నాది), తెస్తున్న (-న్నాది), తలస్తున్న (-న్నాది), మొద.

మహతీతరామహద్వాచకము : బహువచనము : -చున్నయవి, -చున్నవి (వ్యవహారము: -తున్నవి, -తున్నావి (ప్రామరజన వ్యవహారము), -తున్నాయి (అగ్ర వర్ణములవారి వ్యవహారము); వేలుచున్నయవి (నన్నయ); వేలుచున్నవి (భార. శాం. IV. 40); శోభిల్లుచున్నవి (భార. ఆర. V. 345); మొద. -(వ్యవహారము: చెప్పఁతున్న (-న్నా) వి (-యి), చేస్తున్న (న్నా) వి. (యి), పోతున్న (-న్నా) వి (-యి), తెస్తున్న (-న్నా) వి (-యి), తలస్తున్న (-న్నా) వి (-యి), మొద.

వైరూపములలో 'చున్' అనునదియే వర్తమానార్థ బోధకమని పోవుచున్నారు (భార. విరా. III. 137); చేయుచు నున్నాడు (హరి. పూ. I. 19) మొదలగు ప్రయోగములవలన దెలిసికొనవచ్చును. 'ఉన్నాడు' అనునది నిర్వాణమువలన భూతార్థక మయినను నది యొకరీతి తద్ధర్మార్థక క్రియగ భాషయుందు నిలిచినది.

* 'కలు' ధాతువువై సంబంధార్థమున విశేష్యముల మీఁదఁ జేరు 'అ' వర్ణము చేరి యేర్పడిన 'కల' అనునదియు 'ఉన్న' వలెనే యొకరీతి తద్ధర్మార్థమును దెలియఁజేయును. ఒకప్పుడు దానికి 'ఉన్న' యను నర్థమే యుండును.

ఉత్తమ: ఏక. కలను (భార. శాం. VI. 241); నేరుపు గలను = కలదానను (హరి. పూ. V. 247), మొద.

బహు. ఉన్నతిఁ బొందం గలవారమై యునికి గృష్టా నేడు గా వచ్చెనే (భార. ఉ. III. 80); కలము = కలవారము (భార. శాం. VI. 615).

మధ్యమ: ఏక. కరుణగలవు = కలవాడవు (భార. శాం. III. 300); నామీదం గృవగలవు (హరి. పూ. VII. 39).

బహు. కలరు = కలవారలరు.

ప్రథమ: ఏక. మహత్తు: కలఁడు = కలవాడు (భార. అను. IV. 250); కలఁడు = ఉండెడివాడు (భార. శాం. II. 68); కురుపతి ప్రాణంబులం గలఁడే ప్రాణములతో నున్నాఁడా (భార. శల్య. II. 16); లావును దాల్చియుం గలఁడు (భార. ఉ. IV. 260); బలము వీకయుం గలఁడు (భార. ఉ. IV. 262); అతఁడు రోషము గలఁడు (భార. ఉ. IV. 231); అతఁడు ముదము గలఁడు (భార. ఉ. IV. 224); వెన్నుఁడు తోడు గలఁడు (భార. ఉ. IV. 178); కర్ణుఁ డిందు గలఁడు (భార. ఉ. II. 212); అహింసకుఁ గూర్చి గడుం గలం డతండు

(భార. ఉ. II. 7); మగఁటిమి గలఁడు (భార. ఉ. I. 315); దశాననుడు నీ చెప్పిన యంతకుం గలఁడు (భాస్క. యు. 2263); పని నీఁగఁ గలండు (భాస్క. యు. 1062).

కార్యమునకు ఖడ్గమునకుఁ గలవాఁడై (భార. ఉ. I. 281); శాంతనవుండు సర్వకురుసతతికిం గలవాఁడు నాఁడె (భార. ఉ. II. 164);—చేయ గలఁడు (ఆశ్ర. I. 120), మొద.

బహు. మహన్నహతులు: తెంపు నలవుఁ గలరు (భార. ఉ. IV. 264); సంతోష మారఁ గలరు (భార. అను. V. 425); కలరు=ఉన్నారు (భార. శాం. I. 159; అను. V. 287); మీరెఱుక గలరు (భార. శాం. V. 328); ఇంత వెట్టివారును గలరు (భార. ఉ. IV. 377); పాడియు సత్యముం గలరు (భార. భీ. II. 260); వారు గోల్తల గలరు (భార. ఉ. IV. 257); ప్రకట బలురు గలరు (భార. ఉ. IV. 227).

ఏక. అమహత్తు: కలయది; కలదు (భార. ఆర. V. 38; విరా. I. 81, 88; IV. 231) మొద.

బహు. మహతీతరామహత్తు: కలయవి (భార. ఆర. IV. 312); కలవు (భార. దో. III. 228; భార. శల్య. II. 342), మొద.

*‘కలదు’కు ‘కల్దు’ (భాగ. X. i. 1338; ఒం. రఘు. శత. 39) అనియు, ‘కడ్డు’ అనియు రూపాంతరములు గలవు (చూ. ఉత్త రాంధ్రము).

కలను, కలము, కలవు, కలఁడు, కలరు, అనువాని లకారముమీఁది యత్తునకు దీర్ఘమును గలుగును: పొందఁగలానటె (భాస్క. అయో. 280); కలారు (భార. అను. III. 70; భీ. II. 11), మొద.

ధాతువుల తుమున్నర్థ కాన్నంత క్రియలపై ‘కల’అనునది చేరి భవిష్య దర్థమును దెలుపును:

అసంగలవాఁడ (భార. విరా. I. 73); ఎవ్వరికాలానాన్ను తప్పంగల వారము కాము (S. I. I. IV. 710); పోపంగలవారము (భార. ఆర. VI. 30); ఉన్నతిఁ బొందంగలవారమై యునికి (భార. ఉ. III. 80); అపహరింపం గలవాఁడు (భార. ఆర. VI. 46); అసం గలవాఁడు (భార. విరా. I. 73); నటంపం గలవాండు (S. I. I. V. 1083); చాతంగలాండు (S. I. I. VI. 1186); నడపంగలవారు (S. I. I. IV. 282); చేయఁగలరు (భార. ఆర. IV. 288, 293); విడువఁగలరు, కాఁగలరు (భార. ఆర. IV. 289); హరియింపంగలవారు (భార. ఆర. IV. 299); వర్తింపంగలయవి (భార. ఆర. IV. 312).

వర్తమానార్థమునఁ బ్రథమపురుష మహద్వాచ కైకవచన శ్రీయ
లందును, మహతీత రామహద్వాచక బహువచనశ్రీయలందును ధాతువునై
'ఎడు' అను ప్రత్యయము కానవచ్చుచున్నది:

ఒక్క దనుజాధముండు మొఱయో ! కడంగి నన్నుఁజెఱగొనిపోయెడు
(భార. ఆర. V. 177); భండనంబు సేయువాఁడుగాఁ దలంచి చనియెడు
(భార. భీ. I. 155); పెనుగెడు = పెనఁగుచున్నాఁడు (హరి. పూ. V.
246); చెప్పక చూప కీతని విశేషముఁ దెల్పెడు (భార. విరా. I. 92);
కొడుకిటువూకఁడు మనము గుండెడు (భార. విరా. II. 213); చెవులు
సీములు గట్టెడు (భార. ఉ. II. 10), మొద.

'దు' వర్ణకము చేరునపుడు ధాతువు తుది ద్విత్వాక్షరములలో నొకటి
లోపించుటయుఁ గలదు. ఈ లోపము సార్వత్రికము కాదు: ఎనుదుర్ సజ్జ
నుల్ (హరి. ఉ. VII. 108); చెపుదురు (అను. II. 227);—'ఎమి తిని చెపి
తివి కపితము' అను చాటుధారలో 'చెపితివి' అను నిట్టి రూపముల కాక్షేపము
గర్భితమై యున్నది. వ్యవహారమున నిట్టి ద్విత్వలోపము గలిగిన కొన్ని రూప
ములు గలవు.

II. భూతకాలము.

ఉత్తమ పురుషము.

i. ధాతువుల క్షార్థక రూపములవై ఏకవచనమున 'తిని', బహువచన
మున 'తిమి' చేర్చుటవలన:

ఏకవచనము: కొన్ని నడిగితి (భాగ. II. 261); కుశలం బడిగితిని
(భాస్క. సుం. 330); నీవలనఁ బ్రీతుఁడనైతి (భార. ఆర. VI. 125); కోడ
లైతి (భార. ఉ. III. 108); ఏ నెవ్వతనైతి నేమి (భార. భీ. III. 324; భార.
అను. III. 222); ఏను బేలైతి (భార. కర్ణ. III. 61); ఇల్లాలైతిఁగా(హరవి.
III. 125);తగిలి ప్రియముసేయఁ దగితిఁగాని (భార.ఆర. V. 309); తపస్సిద్ధుఁ
డైతి (భాస్క. బాల. 330); శరముక్తుఁడనైతి (భాస్క. సుం. 438); నిందకు
నైతిన్ (భాస్క. యు. 967); నిన్నుఁ దడవ నిచటి కరుగుదెంచితి (భార.
ఆర. VII. 29); ఒకటి యాడఁగ వచ్చి మఱొక్క టాడితిన్ (మిత్రవిం. IV. పు.
55); కన్నుల మాత్రై యుండితి, ఓహటించితి (భార. విరా. V. 337); యమ
కింకరాళికిం గట్టితి బొమ్మ (దాశ. శత. 102); నీకు నేఁ గలసితి (భాస్క. ఆర.
I. 138); జననిఁగూర్చితి శోకములోఁతువాటము (హరి. ఉ. VII. 104);
చనితిని (భాగ. VII. 473); చిక్కితిఁగదా (భార. ఆర. VI. 61); చిక్కితి
(భాస్క.అయో. 14); కాలు దొడరితి (భార. అను. II. 210); ఒక మూఱ్ఱు
నిచేఁ బడితి (భార. విరా. II. 226); అక్కడఁ బుచ్చితి (భార. దోర్ని.

IV. 129); మాఁడించితిని (హరి. పూ. II. 180); ఇట్టి కష్టమునకు వచ్చితిని (భార. ఆర. VI. 20); అప్పరిపాటి నిన్ను మున్ను వినిపించితి (భార. అను. IV. 186); నీవలన సంతసిల్లితి (హరి. ఉ. X. 274).

బహువచనము; ఇంతటి పనులకుఁ జాలితిమి (భార.భీ. III. 487); నిక్కమున కేమును డస్సితిమి (భార. విరా. I. 154), సంతసంబునఁ బొందితిమి (భాస్క. కి. 750); నీకై పొరలితిమి (భార. ఉ. IV. 26); ఎల్లదానను జెడితిమి (హరి. పూ. V. 221); ఒల్లఁబోయితిమి (హరి. పూ. V. 221); తఱిమి నడిచితిమి (భార. విరా. I. 151); కొనియాడితిమి (భార. విరా. I. 179); మొగడప్పితిమి (భార. సా. II. 27); వినతిమి (నిర్వ. VII. 95; -ఇది కక్కుర్తిరూపమై యుండును), మొద.

ను వర్ణాంతధాతువులపై 'తిని', 'తిమి' చేరునపుడు వాని క్షార్థకరూపము 'ని' లోని యిత్తునకు లోపమును, తకారమునకు టకారాదేశమును గలుగును; ఒంటి పొమ్మంటిక (భాస్క. అర. II. 65); ఋణము నీగఁగఁ గంటి వడ్డితో (భార. కర్ణ. III. 195); మిముఁ జూడఁ బడయఁగంటి (భాస్క. అర. I. 106); ఔఁగా దనకియ్యకొంటి (భార. ద్యో. I. 73); దొరంకొంటిక (భాగ. 1. 7); పని వింటిక (వరాహ. XI. 466); నీ విక్కడ యేతెంచుట వింటి (భార. కర్ణ. III. 46); ఇట్లే, ఉను - ఉంటిని; తిను-తింటిని; మను- మంటిని, అంటిమి, కంటిమి, మొద.—చను ధాతువుపై నీకార్యము గలుగదు: చనితిని, చనితిమి.

చు, చ్చు, లంతమందు గల ధాతువులపై 'తిని', 'తిమి', చేరునపుడు వ్యవహారమునందును గొన్ని యర్వాచీన కావ్యములందును బ్రాచీనకావ్యము లందును చు, చ్చు లకు సకారాదేశము కలుగుచున్నది. యుకారాంత ధాతువుల క్షార్థక రూపమందలి 'సి' లోని యిత్తునకు లోపము కలుగును; ఇస్తిమి (S. I. I. IV. 799, 800, 802; VI. 588, 959, 980, 1054); ఇష్టిస్తిమి (S. I. I. IV. 698); చేస్తిమి (S. I. I. IV. 280, 686; VI. 126); చేయింస్తిమి (S. I. I. IV. 709); రాస్తిమి (S. I. I. IV. 711); విడిస్తిమి (S. I. I. IV. 803); వేయింస్తిమి (S. I. I. IV. 815); సమప్తింస్తిమి (S. I. I. IV. 847, 874, 981, 997); సమప్తిస్తిమి (S. I. I. VI. 1212); సమాప్తిఇస్తిమి (S. I. I. VI. 1010); దానము లెన్ని తలంచి యిస్తినో, యాగము లెన్ని చేస్తినో (పట్టాభి. పు. 41); తనువిస్తిని మనసిస్తిని ధనమిస్తి నటంచు (ప్రభు. పు. 54); తోచినది మనవి చేస్తిమి (పట్టాభి. పు. 75); చూస్తిమి, రోస్తిమి (శ్రీనా. చాటు).

ii. ధాతువుల భూతార్థక ధాతుజ విశేషణ రూపముపై 'వాఁడను', 'వారఘు' అనువానిని జేర్చుటవలనను భూతార్థకో త్తమపురుష క్రియారూపము

లేర్పడును; నన్నయ యిట్టి రూపములనే వాడినాడు. చూ. పరిశ్రేణి ప్రకరణము. తరువాతికాలమున నిట్టి రూపములను గవులు వాడుచుండినను, వానిలో తచ్చుబ్బ వకారమునకు లోపమును దత్తుర్వాచ్చునకు దీర్ఘమున గలిగిన రూపములు కావ్యముల కెక్కినవి. ఉదా.

ఏకవచనము: ఇచ్చినాడ (భార. అశ్వ. IV. 190; మహా. I. 11); ఉన్నాడ (భార. అను. II. 17; అశ్వ. I. 55; స్త్రీ. II. 127); ఉండి యున్నాడను (ఒం. రఘు. శత. 17); ఎఱిగినాడ (భార. అశ్వ. II. 53); కల్పించినాడ (భార. ద్రో. II. 170); చంపినాడను (భార. ద్రో. V. 422); చనినాడను (భార. కర్ణ. III. 138); చెందినాడ (భార. శాం. IV. 52); చేసినాడను (భార. శాం. V. 228); తప్పినాడ (భాస్క. యు. 188); తెలిసినాడను (భాగ. V. ii. 112); పలికినాడ (భార. శల్య. I. 96); వచ్చినాడ (భార. ఉ. II. 3; శాం. I. 365; V. 281).

బహువచనము: దీక్షితులైనారము (భాస్క. బాల. 401); ఉన్నారము (భార. ఉ. I. 276; II. 6; భాగ. I. 250); కన్నారము (భాగ. I. 250; VIII. 391); పలికికొన్నారము (భార. శల్య. II. 213); చనుడెంచినారము (భార. ఆర. V. 201); చేసినారము (భాస్క. I. 102); మన్నారము (భాగ. I. 250) వచ్చినారము (భార. VI. 283, 349); విన్నారము (భాగ. I. 251; VIII. 391), మొద.

నాడను, -నారము, ల లోని డ, ర, లు లోపించిన రూపములు నేడు వ్యవహారమున నున్నవి; వానిని కవులును వాడినారు: ఒనరించినాను (కాశ. మా. III. 218); తలంచినాను (సానం. పు. 37); వెల్లినాను (సానం. పు. 84); నేర్చినాను (మొల్లరా. I. 12); చూపించినాను (పట్టు. III. 127); పలికినాను (సమీ. విజ. III. 104); వచ్చినాను (ఉ. రా. పు. 120); పట్టెదగిన కొమ్మ బట్టినాను (రామతా. శత. 73):— ఒనరించినాము (ఘటి. మా. II. 158); చదువుకొన్నాము (కువల. II. 79); నడచినాము (రంగారా. II. 171).

మధ్యమపురుషము.

I. ధాతువుల క్తార్థకరూపములవై 'తివి', 'తిరి', అనువానికిని జేర్చుట వలన భూతకాలిక మధ్యమపురుష క్రియల యేక బహువచనములు పరునగ నేర్పడును; 'తివి' లోని తుది 'వి' వర్ణము లోపించుటయు గలదు:—

ఏకవచనము: అలసితివి (భాగ. V. I. 142); తెగటాటవైతి (మను. III. 40); బేతైతిగదే (భార. ఉ. III. 159); నవ్వలకాడితో (భార. అను. I. 186); గోవుల నెట్టు లాగితివి (భార. విరా. V. 283); చెప్పితివి (భాస్క. అయో.

209); పూనితివా? (భార. విరా. II. 117); వెనవెట్టితివి (భార. ఆర. V. 335); ముట్టితివి (భాగ. I. 91); మెట్టితివి (భాగ. I. 91); ఏమిటివాడవై యిచ్చితి (భార. శల్య. II. 74); లక్కయింటఁ జిచ్చొట్టితి (భార. శల్య. II. 134); కుడిచితి, కట్టితి, పెట్టితి (భార. దో. V. 277); చనితేనిక (భార. భీ. II. 161); నీ వెక్కండ చనుడెంచితి (భార. ఆర. VII. 413); చూచితే (భార. ఆర. VI. 61; VII. 3); గాసిచేసితి (భార. ఉ. IV. 376); తోడుపడఁగాదని నిల్పితొ (భార. భీ. III. 77); పనుపడితి (భార. ఆర. V. 152); ఒల్లవై తివి (భార. ఆర. V. 18); మెకమెక పడితి (భార. శాంతి. III. 392); మము నాపదలకుఁ బాపితి (హరి. ఉ. IV. 255); ఇమ్ముల న్నెడలితి (భార. ఆర. V. 120).

బహువచనము: ఏమిటికి వచ్చితిరి (వరాహ. II. 96); విజయం చేసితిరి (భార. ఉ. II. 106); చెప్పరై తిరే (భార. భీ. II. 119); మీరీ తక్కువ కోర్చితిరి (భార. దో. II. 266); పోకులఁ బోయితిరి (భార. శాం. VI. 301); మొద.

తైత్తిరే శినివీరుడ (భార. కర్ణ. III. 188)—ఇందు బహువచనరూప మచ్చు తప్పేమో. మిడిసిపడితివి (హరి. పూ. V. 247); అనునది 'మిడిసిపడు చున్నావు' అను వర్తమానార్థమున వాడఁబడినది. ద్వివర్ణక లఘుపూర్వక ను వర్ణాంత ధాతువులవై 'తివి, తిరి' చేరునపుడు 'ను' ఉత్వమునకు లోపమును తకారమునకు టకారాదేశమును గలుగును: అంటివి (వరాహ. VII. 51); తెచ్చికొంటివి (భార. భీ. I. 67); ఎట్లంటేని (భార. శాం. VI. 178); కంటే కదా (భాస్క. యు. 79); ఇది యేమి సేయంగ నెత్తికొంటి (భార. ఆశ్శ. I. 157); వింటే (భార. ఆర. VI. 331); (భాగ. IV. వింటే 59); ఇట్లే తింటివి, మంటివి; అంటిరి, కొంటిరి, కంటిరి, మొద.— 'చను' ధాతువున కిట్టి రూప ములు గలుగవు: చనితివి, చనితిరి.

చు, చ్చు, వర్ణము లంతమందుగల ధాతువులవై 'తివి, తిరి' చేరు నప్పుడు 'చ' కారమునకునకారమాదేశమగును. యువర్ణాంత ధాతువుల క్షార్థక రూపముల తుది 'సి' లోని యిత్వమునకు లోపము కలుగును: ఇస్తివి (కృ. శత. 6, 19, 24, 25, 37); ఏ శకునాన వస్తివౌ (ప్రభు. పు. 14); మొద.

(2) భూతార్థక ధాతుజ విశేషణములవై 'వాడవు' అని ఏకవచనము నను, 'వారు, వారలు, వారలరు' అనువానిని బహువచనమునను జేర్చుటవల నను భూతకాలిక మధ్యమపురుష క్రియ లేర్పడును. నన్నయ యిట్టి రూపము లనే వాడెను. కాని, తరువాతి కవు లా రూపములందలి తచ్చబ్ధి 'వ' కారము లోపించి తత్పూర్వాచ్చు దీర్ఘము కాఁగా నేర్పడిన 'నాడవు, నారు, నారలు, నారరు, నారలరు' అనున వంతమందుగల రూపములను వాడఁజొచ్చిరి.

ఏకవచనము: ఇచ్చినాడవు (భార. ఉ. IV. 306; దో. III. 107) సరకుగాఁ గొనకున్నాడవు (భార. శాం. IV. 425); ఉన్నాడవు (భాగ. I. 43); కన్నాడవు (భాగ. I. 43) కఱపినాడవు (భాగ. VII. 172); జనియించినాడవు (భార. ఆర. VI. 169); జన్మించినాడవు (భార. ఉ. IV. 59); మన్నాడవు (భాగ. I. 43); వచ్చినాడవు (భాస్క. యు. 1106); పేదవడ్డాడవు (భార. శాం. IV. 412); విన్నాడవు (భాగ. I. 43); మొద.

బహువచనము: (మీరు) ఉన్నారలు (భార. దో. II. 268); ఉన్నారరు (భార. దో. V. 111); జననము నొందినారరు (భార. ఆర. IV. 186); మొద.

-నాడవు, -నారరు, అనున వర్వాచీన కాలమున 'నావు, నారు' గఁ గూడ మాఱి గ్రంథముల కెక్కినవి: కలిమిచ్చినావు (అప్పక. IV. 411); చెందినావు (ఉ. రా. పు. 317); చేసినావు (నిరం. IV. 44); పోయినావు (పట్టాభిరా.) I. 15; పాసినావు (పట్టాభిరా. I. V. 174);- ఏగుడెంచినారు (వరాహ. I. 133); విచ్చేసినారు (కాళ. మా. III. 218); చూచినారు, మెట్టినారు (మను. I. 68); చనుడెంచినారు (హరి. పూ. V. పు. 101); వెరిగినారు (హరి. పూ. IV. పు. 205); మొద.

ప్రథమపురుషము.

(1) మహాదమహాదర్థముల రెంటును భూతకాలిక ప్రథమపురుషైక వచనమున ధాతువునై 'ఎను' అను వర్ణకము చేరును. ఇందు 'ఎ' అనునది మాత్రమే భూతకాలార్థమును సూచించునది. 'ను' వర్ణకము కేవల ద్రుతము, పురుషబోధకము కాదు. యవర్ణాంత ధాతువులనై 'ఎను' చేరునపుడు యకారమునకు సకార మాదేశమగును:

అడిచెన్ (భార. అను. I. 89); అనియెన్ (నిర్వ. V. 43); అయ్యెన్ (భార. ఆర. VI. 268); ఏసెన్ (భాస్క. కి. 228); మొద.

మహతీత రామహద్వాచకముల ప్రథమపురుష బహువచన క్రియ లకును భూతకాలార్థమున నిట్టి రూపములే కలుగును: నెవ్వలువగలనీనె (భార. విరా. II. 106); కులశైలంబులు గ్రక్కదంగదలె (భార. ఆర. V. 208); మధుపకులము లజ్జవనముల కురులంజొచ్చె (భార. విరా. II. 237); శోణితములు మడుపులై తొట్టెన్ (భార. ఆర. V. 421); మొద.

i. 'అగు' ధాతువునకు భూతార్థమునఁ బై సందర్భములందు 'అయ్యెన్' అను రూపము కలుగును; దీనికి 'ఆయెన్' అనియు రూపాంతరము గలదు.

ii. 'పోవు' ధాతువు తుది 'వు' వర్ణము లోపించును: పోయెన్ (భార. విరా. III. 7; V. 32); మొద.

iii. 'ఉండెన్' అనుటకు 'ఉండనిమ్ము' అనియు నొకప్పుడర్థము గలుగును; అది యట్లుండెన్ (భార. విరా. III. 110; ద్రో. III. 114; శాం. IV. 409; హరి. పూ. I. 131); మొద.

iv. 'చెల్లంబో' అను సంతాపార్థ కావ్యయమున 'చెల్లెన్' అనుటకు 'చెల్లన్' అను రూపము గలిగినది. 'అయ్యో నీ సుతుగ్రద్ద యొత్తుకొని పోయన్' (కేయూర. II.) అను ప్రయోగమున 'పోయెన్' అనుటకు 'పోయన్' అని యతిస్థానమున నున్నది. ఇది వ్యవహారానుసారముగ నున్నది.

v. రెండు లఘువర్ణములు గల ధాతువులపై 'ఎను' చేరునపుడు తొలుత వాని క్షార్థక రూపములమీఁదనే 'ఎను' చేరుచుండెడిది. కాని, రానురాను తక్కిన ధాతువులకువలెనే యిట్టి ధాతురూపములమీఁదను 'ఎను' చేరసాగెను:

డిగియెన్, అనియెన్, కనియెన్, కొనియెన్, చనియెన్, తినియెన్, మనియెన్, వినియెన్, ఇడియెన్, పడియెన్, మొదలగునవి నన్నయ భారత మందలి రూపములు. డగ్గతెన్ (భాగ. I. 243); చనెన్ (భార. అను. V. 287); కైకొనెన్ (భాగ. I. 247); ఇట్లే, డిగెన్, అనెన్, కనెన్, తినెన్, మనెన్, వినెన్, ఇడెన్, పడెన్, మొదలయినవి నన్నయకాలమునకుఁ దరువాతఁ గాన వచ్చుచున్న రూపములు.

బహువచనమున భూతకాలిక ప్రథమపురుష మహన్మహతీవాచక క్రియలు ధాతువుల క్షార్థక రూపములపై 'రి' అనునది చేరుటవలన నేర్పడును:

అనురాగించుచుండిరి (భార. భీ. I. 170); కావరైరి (భార. విరా. III. 190); మ్రుగ్గులిడిరి (భార. విరా. V. 382); మొద.

(2) మహదర్థమున భూతార్థక ప్రథమ పురుషైకవచనమున 'వాడు' అను సర్వనామమును, బహువచనమున 'వారు' అను సర్వనామమును భూతార్థక ధాతుజ విశేషణములపైఁ జేరియు క్రియారూపము లేర్పడును. ఈ రూపములు విధేయ విశేషణములనియు నందురు:

ఏకవచనము: ఈలగఱచుకొని యున్నవాడు (భార. ద్రో. II. 104); కోలుమసంగినవాడు (భార. భీ. II. 138); బీటువాటినవాడు (భార. ఉ. IV. 234); అడవింగలసినవాడు (భార. సౌ. II. 36); మొద.

బహువచనము: జెట్టిన జెట్లున్నవారు (భార. ఉ. IV. 425); మొద.

ఇట్టి క్రియారూపములందు 'వాడు, వారు' ల వకారమునకు లోపమును దత్పుర్వాచ్చునకు దీర్ఘమును గలిగిన రూపములు నన్నయకుఁ దరువాతికాలమునఁ గానవచ్చుచున్నవి:

ఏకవచనము: అన్నాడు (భాగ. X. 318); అప్పగించినాడు (భార. స్వర్గా. I. 16); ఐనాడు (భాగ. IV. 120); అరిగినాడు (భార. మా. I. 69); అర్థించినాడు (భాగ. VII. 77); ఉన్నాడు (భార. ఉ. IV. 312); చదివినాడు, చేసినాడు, జరపినాడు, తరపినాడు, నెరపినాడు, పడసినాడు, పుట్టినాడు, మఱసినాడు (భాగ. VI. 89); చెప్పినాడు (భార. మా. I. 124); చేసినాడు (భార. శాం. III. 519); తలచినాడు (భార. ఆర. V. 385); అడుగఁబుత్తెంచినాడు (హరవి. IV. 63); వెంచినాడు (భార. శల్య. II. 347); వెరిగినాడు (భార. ఉ. III. 234); వచ్చినాడు (భాస్క. కీ. 204); వరియించినాడు (భార. అశ్వ. I. 40); వసించినాడు (భార. స్వర్గా. I. 63); 'వెట్టినాడు' అనుటకు S. I. I. V. 196 లో 'వె [ట్టా] ం [డు] అను రూపముగలదు. వెట్టాడు, కొట్టాడు, మొదలయిన రూపములు వ్యవహారమునఁ గలవు; వీనిలోని పదమధ్య 'అ'కారము తాలప్యోచ్చారణము గలది. నైజాము రాజ్యమున 'కొట్టాడు' 'వెట్టాడు' మొదలగు నుచ్చారణము గలదు. కొన్ని ప్రాంతములలో కొట్టిండు, పోయిండు, మొదలగు పలుకుబడి గలదు. ద్రావిడమున 'ఇ' వై 'అ' చేరు నపుడు యడాగమము గాని, నగాగమము గాని కలుగవచ్చును: కట్టి + అ = కట్టియ; కట్టిన; - వీనిలో మొదటిదానినుండి 'కొట్టాడు, కొట్టాడు (తాల వ్యాచ్చ)' అను రూపములును, రెండవదానినుండి 'కొట్టినాడు, కొట్టించు' అను రూపములును గలిగినవి.

బహువచనము: ఉన్నారు (భార. ఉ. III. 204); కన్నారు, మన్నారు, విన్నారు (భాగ. I. 304); గఱ కెక్కినారు (భాస్క. యు. 43); పలికినారు (భార. అను. V. 93); కలిగినారు (భార. అను. V. 97); పేర్చినారు (భార. అను. V. 98), చంపినారు (భార. అను. V. 103); పొందినారు (భార. అను. V. 104); కావించినారు (భార. అను. V. 105); చనినారు (భాగ. VI. 167); చనుదెంచినారు (భార. ఉ. III. 252); వైబడ్డారు (భాగ. I. 313); తోవఁబడ్డారు (భాస్క. అయో. 80); చెప్పినారు (భార. అశ్వ. I. 45).

అమహద్ధక ప్రథమపురుష భూతకాలికైకవచనమున భూతార్థక భాతుజ విశేషణమువై 'అది' అను సర్వనామము చేరును: పదుమూడు వత్సరంబులేని వేచినయది (భార. శల్య. II. 305); మొద. తనికెనయది (భార. స్వర్గా. I. 3).

'అది' లోని తొలి అకారము లోపించి 'ది' మాత్రము చేరియు నిట్టి రూపములు గలుగును: ఉన్నది (భార. శల్య. I. 383); ఐనది (భార. విరా. III. 225); అతిశయిల్లినది (భార. ఆర. V. 370); నేర్పలపడ్డది (భార. విరా. I. 197); వినినది (భార. మా. I. 180).

మహాతీత రామహద్వాచకము లగునప్పుడు వైక్రియారూపముల తుది రూప 'ది' వర్ణకమునకు 'వి' వర్ణకమగును: ఉన్నవి (భార. శల్య. II. 77); విన్నవి (భార. శల్య. I. 16); వచ్చినవి (భార. ఆర. VI. 164); తిన్నవి (భార. శ్రీ. II. 121); ఎండినవి (భార. అను. V. 28); మొద.

అగ్ని చల్లన యయ్యెనేనిన్ (భార. ఆర. VI. 215) = అగునేని (తద్ధర్మమున భూతకాలక్రియ); కల్గినయేని (భార. భీ. I. 127) = కల్గెనయేని (సంపూర్ణ భూతకాలక్రియా స్థానమున భూతకాలార్థక ధాతుజ విశేషణము); ఇట్లే, నాకు బొంకు గల్గినయేనిన్ (నిర్వ. V. 66).

IV. తద్ధర్మకాలము.

ఉత్తమ పురుషము.

i. ధాతువుపై నేకవచనమున 'దును', బహువచనమున 'దుము' చేరుట వలన: అగుదున్ (భార. ఉ. IV. 400); ఆగుదున్ (భార. ద్రో. III. 32); ప్రాయ్యిడుదున్ (భార. విరా. I. 78); ఉండుదున్ (నిర్వ. V. 8); కడగుదునో (భార. భీ. I. 179); చంపుదున్ (భాస్క. యు. 1889); మొద.

ii. 'పోవు' ధాతువుపై 'పోవుదును, పోదును' అను రెండు రూపములు నగును: పోదును (భార. విరా. IV. 68; భీ. II. 365); మొద.

iii. ద్విలఘువర్ణక నువర్ణాంత ధాతువులపై 'దును' 'దుము' లు చేరు నప్పుడు 'ను' వర్ణము నుత్తు లోపించును: ఎత్తునఁగొందుఁ గౌరవులనెల్లను (భార. విరా. IV. 9); ఇట్లే అందును, ఉందును, కందును, తిందును, మందును, విందును;—'చను' ధాతువుపై నీ కార్యము కలుగదు; 'చను' ధాతువుపై 'దును' 'దుము' లు చేరునో చేర వ్రా తెలియదు. ఇట్టి రూపములందు 'దు' వర్ణమునకు 'డు' వర్ణమును గలుగును: ఆకొండున్ (భార. విరా. I. 135); మార్కొండున్ (భార. ఉ. I. 237); విండున్ (భార. నిర్వ. IV. 4, 7); 'ండు' తోడి రూపములు ప్రాసముకొఱకు పుట్టినవేమో. అండును, కండును, ఉండును (ఉత్తమ), తిండును, మండును, కొండును (ప్రధానక్రియగా), అను వానికిఁ గాని, వాని 'ండు'తోడి బహువచన రూపములకుఁగాని ప్రయోగములు కానరావు.

ప్రాతుదుమా (భాస్క. యు. 279); పడయుదుము (భార. విరా. I. 49); పోదుమె (భార. విరా. IV. 198); అందుమే (భార. అను. II. 314); మొద.

ii. ధాతువులపై నేకవచనమున 'ఎదను' బహువచనమున 'ఎదము' చేరుటవలన : అచ్చెదన్ (హరి. పూ. V. 232); వేటాడెద (భార. ఉ. IV. 407); ఆరెదన్ (భార. కర్ణ. III. 49); మొద. చాలెదము (భార. ఉ. IV. 248); చూచెదము (హరి. పూ. I. 105); జుట్టెదము (దాశ. శత. 30); తలంచెదము (భార. ఆర. VII. 262); ముట్టెదము (భార. ఆర. IV. 240); వేడెదము (భార. ఉ. III. 22).

(అ) 'అగు' ధాతువులపై 'ఎదను', 'ఎదము' లు చేరి 'అయ్యెదను, అయ్యెదము' అను రూపము లేర్పడును. నీ మృత్యులై యుద్భవమయ్యెద (నిర్వ. V. 19).

(ఆ) యునర్థాంత ధాతువులపై 'ఎదను, ఎదము' లు చేరునప్పుడు యకారమునకు సకార మాదేశమగును : చేసెదన్ (భార. విరా. I. 328); మొద.

(ఇ) 'పోవు' ధాతువులపై నావర్ణకములు చేరునప్పుడు 'వు' వర్ణములొపించి యెదాగమము గలుగును : పోయెదన్ (భాస్క. కి. 515); మొద.

(ఈ) ద్విలఘువర్ణక నువర్ణాంత ధాతువులపై 'ఎదను' 'ఎదము' లు చేరునపుడు ధాతువులపై 'ఇ' త్తు చేరును. ఈ యిత్తు క్తావర్ణక సంబంధి కాదు : కొనియెదను (కళా. III. 47); డిగియెద (భార. శల్య. II. 333); తినియెద (భార. భీ. II. 8); పనివినియెదన్ (భాస్క. యు. 159); మొద. ఇట్టి ధాతువులమీదనే 'ఎదను, ఎదము' లు చేరిన రూపములు పూర్వకావ్యములందు కానరాలేదు. అనగా, అనెదము, కొనెదము, వినెదము, మొదలగు రూపములు లేవేమో.

(ఉ) 'తునిసెదను' (భాస్క. అర. I. 227) తునియఁజేసెదను; కన్నడము : 'తునిను' అను ప్రేరణధాతువులపై 'ఎదను' చేరినది.

(ఊ) 'ఎదను' అనునది 'ఏను' గను, 'ఎదము' అనునది 'ఏము' గను వ్యవహారమున మాత్రీనది : నమ్మేనెట్లు నీ వుట్టువు (ఓ. రఘు శత. 44); వారి పాదాలు మాశిస్తున్న ధరించేము (S. I. I. VI. 248); మ్రొక్కేము నీ కార్లకున్ (పార్వ. పు. 67); చచ్చేమని పల్కినారు (రంగారా. II. 245); మొద.

iii. చు,ంచు, చ్చు, లంతమందుగల ధాతువులపై 'దు' వర్ణకము చేరునప్పుడు పూర్వకావ్యములందు 'చుదు' 'తు' గను, 'ంచుదు' 'ంతు' గను, 'చ్చుదు' 'త్తు' గను మాఱుచుండెను :

చక్కడతున్ (భాగ. VII. 272); తాకులాడితునె, కావెతునె, వాయింతునె, మ్రొంగివుత్తునె (భాస్క. యు. 1339); ఇత్తున్ (భార. విరా.

I. 107); ఎఱిగింతు (భాస్క. అర. II. 98); ఓర్తున్ (భార. కర్ణ. I. 45); కూర్తున్ (భార. విరా. I. 101); చూతున్ (భార. అను. II. 203); తీర్తున్ (భార. ద్రో. V. 121); తొలగింతున్ (భార. భీ. I. 224); నమస్కరింతు (భాగ. VIII. 155); పనుల్తున్ (భార. కర్ణ. I. 250); వత్తును (భార. అశ్వ. I. 148); పనుతును (భార. ద్రో. IV. 131); విఱుతున్ (భార. విరా. I. 223); మొద—ఏతెంతుమో (భార. శల్య. II. 44); వెఱికి పేటాడి వైపింతుము (భాస్క. యు. 207).

(అ) 'ఏర్తున్, నేర్తున్' అనువానికి 'ఏతున్ (భార. విరా. II. 281), నేతున్ (భార. విరా. I. 196)' అను రూపములు కానవచ్చుచున్నవిగాని, యవి ప్రాసముకొఱ కేర్పడిన కృతకరూపములై యుండును.

(ఆ) అర్వాచీన కావ్యములందు 'చు,ంచు, చ్చు' అను ధాత్వంతవర్ణములపై 'దు' వర్ణకము చేరి 'చుదు' కు 'తు' కలుగని రూపములును గాన వచ్చుచున్నవి. అట్టియెడ తత్సమ ధాతువుల తుది 'ంచు' నకు 'ంపు' వైకల్పికముగ నాదేశమగును : ఆకర్ణించుదురు, ఆకర్ణింపుదురు (భాగ. X. i); మొద.

(ఇ) యువర్ణాంత ధాతువులపై 'దు' వర్ణకము చేరునప్పు డర్వాచీన కావ్యములందు 'యుదు' అనుదానికి 'తు' ఆదేశమగుట కాన్పించుచున్నది. వ్యవహారమునను నిట్టి రూపములు గలవు : చూ. ఉత్తరాంధ్రము : చేతును, చేతుము; కోతును, కోతుము; మొద.

iv. ధాతువుపై నేకవచనమున 'వాఁడను', బహువచనమున 'వారము' చేరుటవలనను తద్ధర్మార్థ కోత్తమపురుషక్రియ లేర్పడును.

చంపుదు నొండె...నిహతినిందువాఁడ (భాస్క. యు. 1889); చను వాఁడను (భార. నిర్వ. V. 42; అర. VI. 151); చేయువాఁడ (భార. హరి. ఉ. III. 75); పేర్కొనువాఁడను (భార. విరా. I. 8); వచ్చువాఁడ (భార. విరా. I. 285); మొద.

మధ్యమపురుషము.

i. ధాతువుపై నేకవచనమున 'దువు', బహువచనమున 'దురు' చేరుటవలనఁ దద్ధర్మార్థ మధ్యమపురుషక్రియ లేర్పడును. 'దువు' లోని 'వు' వర్ణము తొలించుటయుఁ గలదు:

రథంబు గడువ నీవగుదు (భార. ఉ. I. 111); శాంతుంగావింప నోవు దేని (భార. ఉ. III. 385); శౌర్యమునన్ నెగడుదు (భాస్క. కి. 144); నీవు తున్నువ్రాదు (భార. శాం. IV. 399); ఏ పనిమెయి వర్తిల్లుదు (భార. విరా. I. 108); తెలివి మాన్పుదువు (ఆంధ్రనా. శత. 51).

ii. చు, -ంచు, చ్చు, అంతమందుగల ఛాతువులపై :

జీవించువు (భాగ. IV. 596); కబళమన నోరుదెలుతువు (సిం. నార. శత. 38); కన్నారఁ జూతుగాని (భార. భీ. III. 279); చూతు (భార. ఉ. III. 206); పరిగ్రహించుగా (ప్రభా. V. 18); పోయివత్తు గాక = పోయి రమ్మ (భార. ఉ. I. 364); ఎతు (ఒం. రఘు. శత. 20); సమతే (భార. అశ్వ. IV. 27);—మీరలాపనికి నేర్తురే (భార. ఆశ్ర. I. 149).

iii. ఛాతువులపై 'ఎదవు, ఎదరు' లకు చేరి:

ఎక్కుడు మాటలాడెదవు (భార. ఉ. I. 253); ఏగెదవు (భార. విరా. I. 312); కొల్పెదవు (ఒం. రఘు. శత. 20); చూచెదవు (భార. విరా. III. 60); చెప్పెదవు (భార. ఉ. IV. 206); దునియెదవు (భార. శల్య II. 215); పలికెదవు (భార. కర్ణ. II. 9); మఱివేదవు (భాస్క. సు. 194); విచ్చేసెదవు (వరాహ. II. 5); విష్ట్రవీగెదవు (భాస్క. యు. 2082); ఆశించెదవు (ఆంధ్రనా. శత. 51).

- 'ఎదవు' నకు 'ఎదు' అనియు రూపము గలదు: కర్ణ, కయ్యపు బలు పాడెదు (భార. కర్ణ. II. 25); కొండయెక్కెదు బ్రతిమాలుకొన్న కొలఁది (సిం. నార. శత. 2); ఏ తెంచెదుగాక (భార. భీ. I. 160); కనుకట్టు గట్టెదు గారడీడును బోలె (ఆంధ్రనా. శత. 51); చూచెదుగాక (భార. ద్రో. IV. 9); ఒదిగిచూచెదు కలిఁబోయ నుట్లదిక్కు (సిం. నార. శత. 39); ధిక్కరించెదు (భార. ఆర. VI. 174); ఉరిసినపుండుల నుప్పువెట్టెదు (భార. ద్రో. V. 35); నీ వెక్కడఁబోయెదు (భాస్క. కి. 362), నోరలువంగఁ బ్రేలెదు (భార. ఆర. IV. 195).

మీరేల కారించెదరు (భార. ఆర. VI. 39); మీరిదియేటి కాగడంబు సేసెదరు (భార. అను. V. 312); మొద.

'-ఎదవు, -ఎదరు' లు '-ఏవు, -ఏరు' లుగ వ్యవహారమున మాఱి గ్రంథములకు నెక్కినవి. ఆఱిడి బెట్టెవు (ఒం. రఘు. శత. 8); నెరవేవు (రంగారా. II. 169); చూచేవు (రాధామా. I. పు. 3); అడిగేవు (రాధామా. I. పు. 5); మఱచేవు (రాధామా. III. పు. 55); కృశించేవు (పట్టు. III. 140); మొద.

ప్రథమ పురుషము.

i. (1) మహాదమహద్వాచక తద్ధర్మార్థక ప్రథమపురుషైకవచనముం దును, మహాతీతరామహద్వాచక తద్ధర్మార్థక ప్రథమపురుష బహువచనమునను, ఛాతువుపై ద్రుతము మాత్రము చేరును:

ఏమనునో యెటుసూచు నొక్కొ, ఏతలఁపు వచ్చునో (భార. విరా. I. 129); అలందురున్ (భార. విరా. II. 293); ఇంతలు సాపము లాచరించునే (భార. ఉ. III. 83); సవతి కొడుకయేలు నవనియెల్ల (భార. ఆర. VI. 295); పలికిననేమి యన్నియును బల్కునగున్ (భార. ఉ. IV. 418);— ధర్మపురోగల్లునే (భార. ఆర. IV. 332); ఆశ్రమంబులు ... కలియుగంబున గత్తైగ గలిసిపోవు.

పయినందర్భములందు ధాతువువై ఎడువ్, ఎడివ్, వర్ణకములు చేరియుఁ గ్రియారూపము లేర్పడును:

ఇక్కడ నునికి మనకింక నెంత లెస్సయ్యెడువ్ (హరి. పూ. V. 251). అఱచెడువ్ (భార. స్త్రీ. II. 69); కెలసం బెవ్వరికెక్కెడువ్ (భార. సా. 24). ఎద్ది దెఱగయ్యెడినో (భార. విరా. I. 59); ఏమినిగ రాదయ్యెడినో (భార. ద్రో. II. 250); నాకల నిక్కల యయ్యెడు శోకింపకు మమ్మ (భార. ఆర. VI. 401); మొద.

(2) ధాతువువై తచ్చబ్ధార్థకమగు 'వాడు' పదము చేరి మహద్వాచక తద్ధర్మార్థక ప్రథమపురుషైకవచనరూపమును, 'వారు' చేరి బహువచన రూపమును నేర్పడును:

అశ్వత్థామ గాండీవితోఁ బురుడింపందగువాడు (భార. ఉ. IV. 228); కొల్చువాడు (భార. విరా. I. 85);— ధాతువువై 'ఎడు, ఎడి' చేరిన రూపముల మీఁదను 'వాడు' 'వారు'లు చేరవచ్చును. రిత్తులు రజ్జెడువాడే (భార. ఉ. IV. 204); సాత్యకి యలఁతులఁ బోయెడువాడే (భార. ఉ. I. 268).

(3) ధాతువువై 'దురు' చేరుటవలన మహాన్మహాతీవాచక తద్ధర్మార్థక ప్రథమపురుష బహువచనక్రియ లేర్పడును: ఉండుదురు (భార. ద్రో. III. 29); ప్రాచుదురు, దాటుదురు, చిమ్ముదురు, వెనంగుదురు (భాస్క. యు. 25); ఎక్కుదురు (భాస్క. యు. 26); ఏలుదురు (భార. విరా. I. 298); మొద.

ii. నువర్ణాంతములగు ద్విలఘు ధాతువులవై 'దురు' చేరునపుడు నువర్ణము నుత్పమును, ఒకప్పుడు 'దు' వర్ణము నుత్పము కూడను లోపించును; 'దు' వర్ణము దకారమునకు డకారమాదేశముగఁ గూడ రావచ్చును.

పట్టుకొందురు (సిం. నార. శత. 55); పొడగందురు (భాగ. I. 58); అందురు (భార. అను. IV. 136); కొనకొండ్రె (భార. శాం. VI. 242); తిండ్రు (భార. విరా. IV. 217; నిర్వ. V. 106); విండురు (భార. నిర్వ. IV. 7); మొద.

iii. చు,ంచు, చ్చు, లంతమందుగల ధాతువులపై 'దురు' చేరు నప్పుడు చుదు,ంచుదు, చ్చుదు, లకు క్రమముగ -తు, -ంతు, -త్తు లగును:

ఇచ్చయింతురు (భాగ. X. ii. 50); ఇత్తురు (భాగ. VIII. 527); భయ మొనర్తురు (భార. ఆర. IV. 293); తాఁకోర్తురు (భార. ఉ. IV. 257); మొద.

ఈ కార్య మర్వాచీనకావ్యముల గలుగక చువర్ణమునకు 'పు' వర్ణ మాదేశము కాఁగా దానిపై 'దురు' చేరుచు వచ్చెను: కదలుపుదురు (భాగ. X. i. 289); ఆకర్ణింపుదురు (భాగ. VIII. 21); చరియింపుదురు (భాగ. III. 887); నిర్ణయింపుదురు (భాగ. V. ii. 84); మొద.—'చుదురు' తోడి రూపములును సర్వాచీనక కావ్యములందు గలవు. చూ. ఉత్తరాంధ్రము.

iv. యువర్ణాంత ధాతువులపై 'దురు' చేరునపు డేర్పడిన 'యదురు' అనుదానికి 'తురు' అనియు సర్వాచీనకావ్యములందు కానవచ్చుచున్నది. చేతురు, కోతురు, మొద. చూ. ఉత్తరాంధ్రము.

v. ధాతువుపై 'ఎదరు' చేరియు మహానాహత్యర్థక తద్గర్భ ప్రథమ పురుష బహువచనరూపము లేర్పడును: ఎవరెట్లయ్యెదరో (భార. భీ. I. 128); ఎఱుంగఁజాలరయ్యెదరు (భార. II. 23); ఫలములానెదరు (భార. ఆర. VII. 9); పట్టిపాలారెచ్చెదరు (భార. భీ. II. 280); కలఁచెదరు (భార. ద్రో. IV. 163); మీరేమిగాచెదరు (భార. ద్రో. III. 172); కారించెదరు (భార. ఆర. VI. 39); చరించెదరు (భార. ఆర. IV. 291); నశించెదరు (భాగ. III. 645); పరిగ్రహించెదరు (భార. ఆర. IV. 298); పొడిచెదరే (భార. ఉ. IV. 244); పోరెదరు. (భార. ద్రో. IV. 266); వగచెదరు (భార. హరి. ఉ. VIII. 12); వచ్చెదరు (భాస్క. కి. 496).

'—ఎదరు' కు '—ఏరు' అనియు వ్యవహారమునను సర్వాచీన కావ్యము లందును ప్రాచీన శాసనములందును రూపాంతరము గలదు: నవ్వే రెవరైన విన్న (దశావ. పు. 218); మొద.

(4) ధాతువుపై 'వాడు, వారు' లు చేరి వరుసగ నేక బహువచనము లందు తద్గర్భార్థక ప్రథమపురుషక్రియ లేర్పడును. ప్రందువారు (భార. విరా. II. 146); తప్పింపం జాలువారు (భార. ద్రో. II. 305).

IV. భవిష్యత్కాలము.

సాధారణముగఁ దద్గర్భబోధక క్రియారూపములే భవిష్యదర్థము నందును వచ్చును. తుమున్నర్థక అన్నంత రూపములపై 'కల' అనుబంధముగాఁ జేరిన రూపములు కొన్ని ప్రాచీనకాలమున భవిష్యదర్థక క్రియారూప

ములుగా నుండెడివి. కాని, యిట్టి రూపములు నేడు జాబుల వర్కణముల లోను దస్తావేజులలోను మాత్రము కానవచ్చుచున్నవి. సాధారణముగ వ్యవహారమున సంపూర్ణక్రియలయందు 'కల' కు 'శక్తిగల' అనియే యర్థము గలదు.

'ఏద' గాగమముగల రూపములును 'దు' గాగమ రూపములును భవిష్యదర్థమును దెలుపుననియే. 'ఏద' గాగమముగల రూపములు నేడు వ్యవహారమున లేవు; 'ఏద' కు 'ఏ' అను పరిణామము గలిగినది. వ్యవహారమున నీ రూపములన్నియుఁ గలవు; కాని, వానికి సూక్ష్మములగు నర్థభేదములు గలిగినవి. ఈ క్రింది యుదాహరణములవలన నీ భేదములను గ్రహింపవచ్చును : నీవు చెప్పి ఁంటే పోదును, ఇప్పుడు చెప్పినావు గనుక పోతాను; ఈ మాట మరెవ్వరితో నయినా చెప్పేవు నుమీ, చెప్పితే కష్టము వస్తుంది; నేను వేళకే వస్తును, కాని, రైలు ఆలస్యమయింది; మొద. వస్తాను, వెళ్లుతాను, మొదలగువాని లోని 'తా' అనుదానివలనను కేవల భవిష్యదర్థము వ్యవహారమునఁ గలుగుచున్నది.

చేయనుండెను, చేయనున్నాడు, చేయనుండును, అనువానిలో ఁండెను, ఉన్నాడు, ఉండును అనునవి వేర్వేరు కాలములను దెలుపుచున్నను 'చేయన్' అను నన్నంత క్రియారూపమువలనఁ దత్త్వత్కాలములందు భవిష్యదర్థము స్ఫురించుచున్నది. ఇట్లే, చేసియుండెను, చేసియున్నాడు, చేసియుండును, అనువానిలోఁగూడ ఁండెను, ఉన్నాడు, ఉండును, అనునవి వేర్వేరు కాలములను దెలిపినను 'చేసి' అను క్త్వార్థకరూపమువలన భూతార్థమే ద్యోతకమగును. ఇట్టి సూక్ష్మార్థభేదములను వ్యావహారికభాషలోఁ గనిపెట్టఁ గలిగినట్లు గ్రాంథికభాషలోఁ దెలిసికొనుట శ్రమకసాధ్యము - చూ. ఉత్తరాంధ్రము.

V. తెనుఁగునఁ బ్రాచీనార్థక క్రియారూపములు.

ధాతువుపై ము-వర్ణమును జేర్చుటవలనఁ బ్రాచీనార్థక క్రియల యేకవచన మేర్పడును. కావ్యములందు హలవసానములు పరిమలుగునపు డీ మువర్ణము లోపించుటయుఁ గలదు. వ్యవహారమున నీ మువర్ణ మచ్చుపరమగునపుడే కాన్పించును; హలవసానములు పరిమలుగునపుడు మువర్ణము కనఁబడదు. కొన్ని ప్రయోగములు:

i. అచ్చుపరమగునపుడును, నవసానము పరమగు నపుడును మువర్ణము లోపించనందుకు: దానవి తనకున్ మగఁడ వగుమనినన్ (భాస్క. అర. I. 145); రాజ్యలక్ష్మీ దిగు చందమునం గొనియాడు మున్నతిన్ (భార. విరా. III. 95); ఎయిదు మెయిదుము (భార. విరా. III. 203); కట్టుము పట్టు మతనిన్

(భార. దోగ్గ. I. 62); కూరుకు మోపాపడ! (భాగ. X. i. 237); చెప్పు మటన్నన్ (వరాహ. II. 5); పోరు మొండె... విష్ణుపదంబు నొందుము (భాస్క. యు. 1620); పెట్టివాడ యోడముంచకు మనురీతి (సిం. నార. శత. 44); వామాక్షి యొకతె తీవంచవేయుమటన్న (చమత్కా. I. 43.); ఏమని యెడనుము (భార. కర్ణ. III. 206); ఎట్టు లరయవలసె నమ్మెయి నారయుము (భార. విరా. II. 214); మాబన్న మీఁగుము (భాగ. VI. 341); ఏయకుండుము (భార. కర్ణ. III. 351); ఊడుము (భార. శాం. VI. 167); సత్పదముఁ జెందుట కెక్కుము (భార. శాం. VI. 227); ఎద్దుము (భార. దోగ్గ. II. 247); మునులకంటె మీఁదై యొప్పుము (హరి. పూ. I. 59); ఈ బయలు నీ తెలనె కట్టికొనుము (భార. శల్య. II. 72); కనికొనుము (భార. ఆశ్వ. II. 37); నీవు చాలుము (నిర్వ. VI. 84); పొడసూపుము (భార. ఉ. IV. 385); పాండు రాజునకు జనించి తేని తెగి చూపుము (భార. దోగ్గ. III. 195); డగ్గలుము (భార. దోగ్గ. V. 128); వ్యథలు తల్లుము (భార. ఆర. VI. 264); ఋణంబు నీఁగుము (హరి. ఉ. X. 238); చిత్తనృత్తిఁ జిక్కబట్టుము (భార. విరా. IV. 69); నాకుఁ బల్కుము (భాగ. V. i. 28); వాకిలి బుచ్చుము (భార. దోగ్గ. II. 270); నీ తనూజుని... కాశికున కిచ్చి పుచ్చుము (భాస్క. బాల. 206); నీ పనులఁగావఁ బెట్టుము భూపాలక నన్ను (భార. విరా. I. 278); నీ కాంతలు నీవుఁ గామిత సుఖంబులఁ బొందుము (భాస్క. కి. 159); విష్ణుపదంబు నొందుము (భాస్క. యు. 1620); సత్రాణుండై మనుము (భాస్క. నుం. 195); ఇంకొండు తలంపు మానుము (భార. ఆర. VI. 49); ఓరి వినుము (భార. ఆర. VI. 82); మహారాజా వినుము (భార. ఉ. III. 276); చెవియును మదియుఁ గూడఁ జేర్చి వినుము (భార. శాం. II. 205); వెలులుము (హరి. ఉ. IV. 17); ఈప్సితం బై నది వేడుము (భార. ఆర. VI. 255).

ii. ఆర్వాచీన కావ్యములందు మువర్ణమున కచ్చువరమగునపుడు మువర్ణమునకు లోపము కలుగుట కాన్నించును: ఆడిదె నీదు పందెము (కళా. VI.); భవచ్చిత్తేప్సితం బెద్ది చెప్పనినన్ (మార్క. II.), మొద.

iii. హల్లు పరమగునపుడు మువర్ణము లోపింపనందుకు: అనిచి పుచ్చుము నన్నున్ (భార. అను. II. 24); నీ వద్దునునిపాలి కరుగుము నాకున్ (భార. దోగ్గ. III. 296).

iv. హలవసానములు పరము లగునపుడు మువర్ణము లోపించుటకు: అటుము (ము) (భార. ఉ. III. 97); నాపలు కూడు (భార. శాం. I. 221); ఎఱుగఁ జెప్పు (నిర్వ. VII. 4); అనిచిపుచ్చు (భార. ఆర. II. 172); వెఱుకు

(భాష్క. ఆయో. 190); మర్క మెఱిగినవారితో నూను వాడు (సిం. నార. శత. 43), మొద.

v. ఆశ్రేషీతము పరమగునపు డష్టలులలో నేది పరమయినను మువ్వము లెఱచుగి లోపించును: అగుగుము, అగుమాగుము; అడాడుము, అడుమాడుము; చెప్ప చెప్పము; చెప్పము చెప్పము; మొద. తఱచుగ ననుటచే లభ్యమగులగు ద్వివర్ణ కాశాది ధాతువుల కాశ్రేషీతము పరమగునపుడు మువ్వము లోపించదు: అగుగుము, అననుము, ఇశిషిము, మొదలగు రూపములు కలుగవు:—కమ్ము, కొమ్ము. తెమ్ము, పొమ్ము, యమ్ము, ల కాశ్రేషీతము పరమగునపుడు ముమ్ముకు లోపము వైకల్పికముగ నగును. అగుచోఁ బూర్వాచ్చునకు దీర్ఘము గలుగును: కాకమ్ము; కోకొమ్ము (భార. భీ. III. 218); తే తెమ్ము; పోపొమ్ము (భార. ఉ. IV. 282); రారమ్ము; మొద. కమ్ము కమ్ము, కొమ్ము కొమ్ము, మొదలగు రూపములును గలవు. 'ఇమ్ము' న కాశ్రేషీతము పరమగునపుడు 'ఈయమ్ము' అని యగునేమో తెలియదు: 'చాచాపుము, మామానుము' అనవచ్చును; 'కాకాపుము' అనవచ్చునేమో తెలియదు. అతనుము. ఈతనుము, మొదలగు రూపములు కలుగవు. 'మానుము మానుము' అనుటకు 'నూమా' అని పోతన ప్రయోగించినాడు: మామా నావయిఁ గోపము మామా (భాగ. IX. 548); వ్యవహారమున 'మా' = మానుము అను రూపము లేదు; సంస్కృతమందలి 'మా' = వలదు అను నవ్యయమును పోతన మననునం దుంచుకొని 'మామా' అని ప్రయోగించి యుండును; లేదా, అనుప్రాసము కొఱకై నను నట్లు చేసియుండ వచ్చును. 'మ్ము' తో ప్రార్థనార్థమును బొందు క్రియల కాశ్రేషీతమున రెంటును 'మ్ము' లోపించును: పోపో పిఱికి (భార. దోగ్గ. I. 174); ఇట్లే, లేలే, తేతే, కోకో, రారా, మొద.

vi. 'కొను' ధాతువుపై మువ్వము చేరునపుడు నువ్వము నుత్పమునకు లోపమును నకారమునకు మకారాదేశమును గలుగును: డప్పి యార్చి కొమ్ము (భార. కర్ణ. III. 179); నీసిగ్గు నిలుపుకొమ్ము (సిం. నార. శత. 44); మొద. 'కొమ్ము' అని నిలుచునేమో తెలియదు. 'కనుము' 'కమ్ము' అగును (భార. ఆర. V. 97); అగు ధాతువు ప్రార్థనార్థక క్రియయగు 'కమ్ము' నకును దీనికిని భేదముఁ జూపుట కిమార్పు 'కమ్ము' తో నిలిచియుండును. అను, చను, తిను, దును, ధాతువులపై నిట్టి కార్యములు కలుగనట్లే తోచుచున్నది.—(కొనుము, 'కో' కూడనగును; చెప్పకో, అనుకో, మొద. ఊరకుండు అను, శబ్దపల్లవ ధాతువున కర్వాచీనకాలమున 'ఊరకొను' అను రూపము కలుగదు. కాననగమున 'ఊరకొ' అను రూపము గలిగినది: ఊరకొ

నాయన్న యూరకో తండ్రి (నా. సో. బసవ. పు. 84); నేటి వ్యవహారమున నిట్లే వినబడుచున్నది. 'ఊరుకో' అనియుఁ గలదు.

vii. చునర్ణాంత ధాతువులవైఁ బ్రార్థనార్థక ము వర్ణకము పరమగు నపుడు కొన్నియెడల గొన్ని విశేషకార్యములు గలుగుచున్నవి.

(అ) ఇంచుక్కు చేరిన తత్సమక్రియలపై మువర్ణము చేరునపుడు చకారమునకు పకార మాదేశమగును. విశేకింపుము (భార. శాం. I. 51); స్వామి కోపం బుపసంహరింపుము (భార. శాం. V. 441); మొద.

ఉత్తరాంధ్రమునఁ దత్సమ ప్రార్థనార్థక క్రియలయందును చకారమునకు పకారాదేశము వైకల్పికముగఁ గాన్పించుచున్నది : కరుణించుము, కరుణింపుము. ప్రయోగములకు పండ్రెండవ ప్రకరణమును జూడవలెను.

(ఆ) ఇంచుక్కుంతమందుగల యాచ్ఛికధాతువులందలి చకారమునకును దొలుత ప్రార్థనార్థమున పకార మాదేశ మగుచుండెను : ఆమతింపు (ము) (భార. ఆర. VI. 70); పిలిపింపుకోమలిన్ (భార. విరా. II. 76); మానిపింపు (పాండు. I. 209); బండ్ల మెట్టింపు (హరి. పూ. IV. 22); వినిపింపుము (భార. అశ్వ. II. 88; భాగ. III. 745); సైరింపుము (భాగ. V. 146); మొద.— పకారాదేశము రాని రూపములకు చూ. పండ్రెండవ ప్రకరణము.

(ఇ) (1) ఁచు, చు, ంచు, అంతమందు గల ధాతువులపై ప్రార్థనార్థక మువర్ణము చేరునపుడు సాధారణముగ చకారమునకు పకార మాదేశమగును: మనుజుగా నిన్నుఁగను తప్పు మాకు సైఁపుము (హరి. పూ. VII. 237); వల సినపనిఁ బంపుము మమ్ము (భాష్క. బాల. 416); ఇట్లే, ఏఁచు (ఏఁపుము); చాఁచు (చాఁపుము), మెలఁచు (మెలఁపుము), వేఁచు (వేఁపుము), అడఁచు (అడఁపుము), ఆఁచు (ఆఁపుము), డా (దా) ఁచు (డాఁదా) ఁపుము, తాఁచు (తాఁపుము), మడఁచు (మడఁపుము), మలఁచు (మలఁపుము), తోఁచు (తోఁపుము), తొలఁచు (తొలఁపుము), అంచు (అంపుము), ఉంచు (ఉంపుము), అడరుచు (అడరుపుము), ఏచు (ఏపుము), కాలుచు (కాలుపుము), కుదుచు (కుదుపుము), అలవఱుచు (-పుము), ఉలుచు (-పుము), ఏమఱుచు (-పుము); ఇట్లే, ఎలరుచు, ఉనుచు, అదరు (-లు) చు, కడలుచు, కెరలుచు, చిముఱుచు, చీలుచు, డు (దు) లుచు, మొద.— వీనిలోఁ గొన్నిటికిఁ బ్రాచీనకావ్యము లందే పకారాదేశము వైకల్పికముగఁ గాన్పించుచున్నది. అర్వాచీనకావ్యము లందా యాదేశము వైకల్పికమే.

(2) అఱచు, అర్చు, ఏడుచు, ఓరుచు, కడచు, కఱచు, కాచు, కొలుచు, తఱచు, తెఱచు, పిడుచు, పొడుచు, ప్రోచు, తోలుచు, నిలుచు, వెఱచు, విడుచు, మొదలగు ధాతువులపైఁ బ్రార్థనార్థక మువర్ణము పరమగునపుడు

చకారమునకు సకార మూడేకమునకు : కాముతూపులఁ దొడింబడకుండఁగఁ
గావుము (భార. విరా. II. 151); మిమ్మము (భార. ఆర. VI. 343); మొద.

(3) ఏమఱచు, బలుచు, నిలుచు, వెలుచు, నిలుచు, పిలుచు, మఱచు,
విడుచు, వెఱచు మొదలగు ధాతువులవైఁ బ్రాశస్త్యాధిక ప్రత్యయములు
చేరునవ్వడు, నాని తుది చువ్వమునకు లోపము గలుగును; గొలుము (భార.
ఆర. VII. 114; విరా. IV. 43); నిలుము (భార. ఆర. V. 430; ఉ. IV;
ద్రో. I. 376; శాం. VI. 325); నిలునిలుము (భార. ద్రో. I. 163; III);
నిలునిలు (భార. ద్రో. II. 59); నిలుడు (భార. ద్రో. I; అచ్చరా. య.);
మఱుము (భాస్క. య. 353); పోవిడుము (భార. విరా. II.); మొద.—
మఱచు, ఏమఱచు, వెఱచు ధాతువుల నుద్భవ శకటకేఫ మదంతము; దాని
మీఁది చువ్వము తొలఁగఁగా 'ము' వుచ్చముకాక తమిళమునందువలె 'ఉమ్'
అను ప్రాశస్త్యాధిక ప్రత్యయము చేరినది. 'తివుచు' ధాతువు ప్రాశస్త్యాధిక
పదనము : తివుచు, తివ్వచు; బహు. తివుడు, తివ్వడు, వెఱుచుము (కాశీ.)

(4) 'లేచు' ధాతువు ప్రాశస్త్యాధికమున చువ్వము లోపించి 'లే' అని
నిలుచును; తుది పనికివచ్చేలే నీకు తురకగుడు (సిం. శత. 30); 'లే' వై
మువ్వము వైకల్పికముగఁ జేరును; చేరువో 'లే' లోని యచ్చునకు హ్రస్వ
మును మువ్వము మకారమునకు ద్విత్వమును గలుగును : దండివై లెమ్ము
(భార. భీ. I. 192); లేలెమ్ము (భార. శల్క. II. 79);— అనంతపురమున
'లే' అనుటకు 'లెమ్' అందురు. శరావ్రవ్యవహారమున 'లెగు, నెగు' అని
వివరించును.

(5) క్రాచు, నాచు, లాచు, వాచు, లోచు, కుంచు, ధాతు
వులవై ప్రాశస్త్యాధిక డుష్టులు చేరునపు డెట్టి రూపములు కలుగునో
తెలియదు.

(6) 'నోచు' ధాతువువై చువ్వమ ముడఙ్గులు చేరునపుడు 'నోచు' కు
'నోము' అదేశమగును ; నోముచు, నోముడు.

(7) 'చూచు' ధాతువువై చువ్వమ మువ్వము చేరునపుడు 'చు' కు
'డు' అదేశమై 'చూడుము' అని యగును; ఒకప్పుడు 'చూచు' తుది చువ్వ
మునకు లోపమును, మొదటి దీర్ఘమునకు హ్రస్వమును, చువ్వమ మువ్వము
మకారమునకు ద్విత్వమును గలుగును : చుమ్మన్న (భార. ఆర. VII. 264,
458); చుమ్మయ్య (భార. శాం. IV. 246); మొద. నన్నయ 'చుమ్ము' అను
'చూవె, చువ్వె' అని యగును; 'చుమ్ము' అని యతః షోకసారి వాడెను
గాని యా పాఠము సరియై యుండదు.

(8) 'వలచు' 'ఒల్లు' ఆదేశముకాఁగా 'ఒల్లుము, ఒల్లుడు' అను రూపమును గలుగునేమో.

(ఈ) 'చు' అంతమందుగల ధాతువులు :—

(1) అచ్చు, ఉచ్చు, ఎచ్చు, కచ్చు, క్రొచ్చు, నచ్చు, పుచ్చు, మెచ్చు ధాతువులవై మధ్యమ ముడుజ్జులు చేరునపుడు వాని తుది 'చు' నకు మార్పు కలుగదు: వాకిలిఁ బుచ్చుము (భార. దో. II. 270); నీ తనూజుని గొళికున కిచ్చి పుచ్చుము (భాస్క. బాల. 206); అనిచి పుచ్చుము నన్నున్ (భార. అను. II. 24; భాస్క. అర. II. 172); మొద.

(2) గిచ్చు, క్రుచ్చు, ప్రుచ్చు, లకుఁ బ్రార్థనార్థక ము డుజ్జులు పరము లగునపుడు తొలుత 'చు' కు 'వు' ఆదేశమగుచుండెను. అట్టి యాదేశము లేకుండఁ గూడ నర్వాచీన ప్రయోగము లున్నవి: గివుము, గిచ్చుము; క్రువుము, క్రుచ్చుము; ప్రువుము, ప్రుచ్చుము.

(3) 'త్రచ్చు' నకుఁ బ్రార్థనార్థమున 'త్రచ్చుము (-డు)' అనియే రూపము లుండెను. రానురాను 'త్రవుము (-డు)' అను రూపములును గలిగినవి.

(4) 'నొచ్చు' 'చు' నకుఁ బ్రార్థనార్థమున 'వు' ఆదేశము నిత్యము; నొవుము.

(5) 'ఇచ్చు' ధాతువువై 'ము' వర్ణము చేరునపుడు 'చు' లోపించి, 'ము' లోని మకారమునకు ద్విత్వము కలుగును: కీర్తియటండ నిమ్ము (భార. అర. VII. 299); చాపము నాకందిమ్ము (భార. విరా. IV. 112); ఇంకది యట్టులుండనిమ్ము (భార. భీ. III. 395); ఆనతియిమ్ము (భాస్క. అయో. 269; వరాహ. VIII. 97); నాకు భండన మిమ్ము (భాస్క. కి. 159); అప్పను లటు లుండనిమ్ము (భాస్క. యు. 127); మొద.

తుమున్నర్థక రూపములవై 'ఇమ్ము' సహాయక క్రియఁగాఁ జేరునపుడు 'ఇమ్ము' లోని 'మ్ము' లోపించి 'ఇ' కి దీర్ఘము కలుగుట దిక్కునకుఁ దరువాతి గ్రంథములందు కానవచ్చుచున్నది: ఓర్పుమై నుప్పిండి యుపవాస ముండనీ మగనాలి సరిపోల్చు దగదు విధవ (కాశీ. IV.);— 'ఇవుము' అను రూపమును గలదు గాని, యది యర్వాచీన కృతులందు మాత్రము కానవచ్చుచున్నది. వ్యవహారమున కృష్ణా, గుంటూరు మండలములందు 'ఇవు' అను రూపము నేడును వినఁబడుచున్నది. వాని కుత్తరమున నున్న జిల్లాలందును మఱికిన్ని ప్రాంతములందును 'ఇయ్యి' అని వినఁబడుచున్నది. ఇది 'ఈ' యను రూపమునుండి కలిగిన రూపము. 'చెప్పనీ, కొట్టనీ' మొదలయిన 'ఈ'

తోడి రూపము లన్ని ప్రాంతములందును వాడుకయందున్నవి. మాతగానీ... భాషగానీ (భా. IV. 778); జనగానీ జుంతగానీ (భా. IV. 781); తలఁపనీ (భా. కి. 515); పనేకానీ (సర్వే. శత. 1324); 'ఈ' యని వ్యస్త ప్రయోగము లేదు. 'ఉండనిమ్ము' అనుటకు భూతార్థక క్రియారూపమగు 'ఉండె' ను పూర్వకపులు వాడిరి: అట్లుండె (భా. విరా. I. 193); అది యట్లుండె (భా. విరా. III. 110, 114; హరి. పూ. I. 181); అది యట్లులుండె (భా. శాం. IV. 409).

'ఇచ్చు' ధాతువునకు 'ఇమ్ము, ఈ' లను ప్రార్థనార్థక రూపములు గలిగినట్లే, 'తెచ్చు' నకు 'తెమ్ము, తే' అను రూపములు కలిగినవి. 'ఇమ్ము, తెమ్ము' లు వ్యవహారమున వానిపై నచ్చు చేరునపుడు వినబడును. 'ఈ' సహాయక క్రియగమాత్రముపయోగింపఁ బడును; 'తే' ను స్వతంత్ర క్రియగఁ గూడ ప్రయోగింపవచ్చును.

'తెచ్చు' అనునది సహాయక క్రియ యగునపుడు 'తెంచు' గ మాటును: పఱతెంచు, అగుదెంచు, మొద. 'తెంచు' వై ప్రార్థనార్థక మువర్ణము చేరునప్పుడు 'తెమ్ము' 'తే' అనియే యగును. ఉదా: తనూభవుఁ బుత్రెమ్ము (భా. స్క. బాల 179); పఱతెంచుము, పఱతే అను రూపములు గలుగవు. నేటి కవులు కొందఁ టీయ గ్రాంథిక రూపములు గ్రాంథికము లనుభ్రమచే వాడుచున్నారు.

(6) 'చొచ్చు' ధాతువు వై మధ్యమ ముడుజ్జులు పరమగునపుడు 'చ్చు' కు 'రు' ఆదేశమగును: అతనిఁ జొరు మనఁ గదా (భా. దో. II. 234); తఱికిఁ జొరుము (భా. ఉ. IV. 191); మొద. నేటి కవులు 'చొచ్చుము' అని వాడుట గ్రాంథిక వ్యవహారము తెలియకయే. 'చొరుము, చొరుడు' అను రూపములు నేడు వ్యవహారమున లేవు.

(7) 'అగు' ధాతువునకు మధ్యమ మువర్ణము చేరి 'అగుము' అని యగును. ఈ రూపమున నూత తొలియచ్చుపై నున్నది. కాని, ఆయాత రెండవయచ్చుపై కిఁ జేరఁగా మొదటి యకారము లోపించుటయు, ద్రావిడ సంప్రదాయానుసారముగఁ బదాదినీ సరళమునకుఁ బరుషాదేశము కలుగుటయు, అది హ్రస్వాక్షరముపైఁ జేరిన 'ము' వర్ణమందలి మకారమునకు ద్విత్వము కలుగుటయు సంభవించి 'కమ్ము' అను రూప మేర్పడినది. చక్కఁ గమ్ము (భా. ఆర. VI. 378); శాంతుఁడవు కమ్ము (భా. కర్ణ. I. 34); నన్నయ 'అగుము' అని ప్రయోగించెను; 'కమ్ము' అని వాడలేదు. 'కమ్ము' నకామ్రేడితము పరమగునపుడు కావ్యములందు మొదటి 'కమ్ము' నకు 'కా' యాదేశమయి 'కాకమ్ము' అని యగును. 'కా' అని వ్యస్తముగఁ గొందఁ టర్యాచీన కవులుప

యోగించిరి. 'కా'కా యని యటచు' అని శ్లేషకొఱ కట్లు వా రుఁడయోగించి యుందురు. వ్యవహారమున 'అగుము, కమ్ము'లు లేవు; 'కా' అనియే యున్నది: దీర్ఘాయుష్మంతుడవు కా! మొద. 'అవుము, అవుఁడు' లకు 'బొము, బొఁడు' లగునని చిన్నయసూరి చెప్పెనుగాని వానికిఁ బ్రయోగములు న్యుగ్యములు.

'వచ్చు' ధాతు వగు ధాతువు చరిత్రమును గొంతవఱ కనుసరించుచు న్నది. 'వచ్చు' నకు తమిళమున 'వర్' అనునది మూలము. ఈ రూపమున నూత్ర మొదటి 'వ' వైచున్నది. ఈ యూత్ర రెండవ వర్ణముపైకి మాటగా 'వ' లోపించి హ్రస్వముగు 'ర' మీఁది 'ము' వర్ణము మకారమునకు ద్విత్వము కలిగి 'రమ్ము' అను రూప మేర్పడినది. 'రమ్ము' అనునది కేవల గ్రాంథిక రూపము: హుం, హోకు, రమ్ము (భాగ. VIII. 248); దీనిలోని 'మ్ము'కు లోపమును దాని పూర్వాచ్చునకు దీర్ఘమును గలిగి యేర్పడిన 'రా' అను రూపము తొలుతనుండియు నామ్రేణితము పరమగునపుడు వాడఁబడుచున్నది. నేటి వ్యవహారమున 'రా' ను వ్యస్తముగను నుపయోగింపవచ్చును.

(8) 'చచ్చు' ధాతువునకు మధ్యమ మువర్ణము పరమగునపుడు 'చావు' ఆదేశమగును: చావుము; దీనికి 'చా' అనియు సర్వాచీన గ్రంథములందు రూపము గలదు. 'చా' అనునది ప్రార్థనార్థక బహువచనమునను పాల్కురికి సోమన వాడినాఁడు: చా కుక్కలార!—వ్యవహారమున నేకవచనమున 'చావు!' అని మాత్ర మున్నది; 'చచ్చు' క్త్వార్థక రూపముపై 'పో!' అను దానిని చేర్చి 'చచ్చిపో!' అనియు నందురు.

(9) 'విచ్చు' ధాతువుపై మధ్యమ మువర్ణము చేరునపుడు 'చ' కార మునకు 'వ' కారము వైకల్పికముగ నాదేశమగును: విచ్చుము, విప్పము;—లేదా, 'విచ్చు' నకు 'విప్ప' రూపాంతరమనియైనఁ జెప్పవచ్చును.

(10) 'రెచ్చు,' 'వెచ్చు' లకుఁ బ్రార్థనార్థక రూపములేమో తెలియదు.

(ఉ) 'పోవు' ధాతువుపై మధ్యమ మువర్ణము చేరి 'పోవుము' అని యగును. ఇందలి ధాతుగత పువర్ణ లోపమును నాది దీర్ఘమునకు హ్రస్వ మును, మువర్ణము మకారమునకు ద్విత్వమును గలిగి 'పోమ్ము' అనియు నగును: కొంచుఁ బోమ్ము (భార. ఆర. IV. 221); కంటిఁబోమ్ము (భార. ఆర. V. 30); నీకుం జూడఁబోలిన గతిం బోమ్ము (భార. ఉ. IV. 360); ఏమని పలికితేని నీకుం జనియెఁ బోమ్ము (భార. ద్యో. V. 109); పోకాలి పోమ్ము (వరాహ. V. 15);—'పోవు' తుది 'వు' లోపింపఁగా మిగిలిన 'పో' అను రూపమే ప్రార్థనార్థ మున నుండవచ్చును. వ్యవహారమున నీరూపమే యున్నది. 'పో' అనుటకు 'కదా' అనియు సర్థము గలదు: మార్కొందు రింతేపో (భార. ఉ. I. 321);

ఇట్లే, చెల్లెఱ్ఱో (చెల్లమ్మ), మొద. తప్పు మనయందే పో విచారించినన్ (భాస్క. యు. 74); వాఁలు లేరపె వో (భార. విరా. III. 111); మార్కొందు రింతేపో (భార. ఉ. I. 321); తగుననుఁబో (భార. ఉ. III. 168); అతఁడ పో కురుసేనకు మేటి (భార. దో. II. 65); 'పో' చేరి, కొన్ని యాశ్చర్యార్థకావ్య యము లేర్పడును: చెల్లెఱ్ఱో (భార. స్త్రీ. II. 104; ఇది 'చెల్లెఱ్ఱో' కు రూపాంతరమై యుండును); నల్ల పై (భార. విరా. V. 126 = మంచిదిపో); నల్ల పై (భార. విరా. III. 99).

(ఊ) చెప్పము అను రూపమునందలి 'ప్ప' లోని యొక పకారమునకు లోపము వైకల్పికముగ నగును: మొదల్కొని చెపుము (కళా. III. 276)- ఒప్పు, కప్పు, తప్పు, మప్పు, కొప్పు, లవై 'ము' వర్ణము చేరునపు డా ద్విత్వ లోపము కలుగదు. 'విప్పుము' అనునది 'విపుము' అని యగునేమో తెలియదు.

(ఋ) 'ఇందము' (భార. విరా. V. 301); అనగా 'నే నిచ్చెదను. నీవు తీసికొనుము' అని యర్థము. ఈ రూపమునకు ధాతువేమో తెలియదు. వ్యవహారమున నేటికిని 'ఇంద' అని యున్నది. 'ఇదు' అను ద్రావిడ సర్వనామమునకు 'ఇందు' అను రూపాంతరము గలిగి దానిపై ప్రార్థనార్థమున వచ్చు అకారము చేరి 'ఇంద' అని యేర్పడియుండును. తక్కిన మువర్ణాంత ప్రార్థనార్థకృయల పోలిక నీ రూపముమీఁదను ము-వర్ణము చేరియుండును.

(ఁ) నేటి వ్యవహారమున 'పంతులుగారు చెప్పమన్నారు, వినమన్నారు, తినమని చెప్పినారు; మొదలగు రీతిగ వ్యతిరేకార్థ కోత్తమవురుష బహువచన క్రియలను ప్రార్థనార్థమున వాడుచున్నారు. ఇట్టి పలుకుబడి 'చెప్పవే, వినవే, తినరే' మొదలగు రూపముల సాదృశ్యమున గలిగియుండును. వ్యవహారమున నీ రూపము లపరిహార్యములు.

(క) 'ఏమి చెప్పనూ, వాడింకా రాలేదు' అనునపుడు వక్త తన్నే, లేదా తన్నుఁగూడ, సంబోధించుకొనును.

(ఎ) దీర్ఘపూర్వ యువర్ణాంత ధాతువులపై గ్రంథములందు ప్రార్థనార్థమున నేకవచనమున 'ము' చేరును; కాని, వ్యవహారమున నేకవచనమున ధాతువుమీఁదనే ఇత్తు చేరును. చేరుచో పూర్వాచ్చునకు హ్రస్వమును యకారమునకు ద్విత్వమును గలుగును: 'యి' మీఁది యిత్తు లోపించుటయుఁ గలదు: ఏయు (ఎయ్, ఎయ్యి; వానికొక్క టెయ్యి); చేయు (చెయ్, చెయ్యి); తోయు (తోయ్, తొయ్యి); పోయు (పోయ్, పొయ్యి); మోయు (మొయ్, మొయ్యి).

‘ఇచ్చు’ ధాతువునకు వ్యవహారమున ‘ఇయ్, ఇయ్యి’ అని ప్రార్థనార్థక రూపములు గలవు.

వ్యతిరేక ప్రార్థనము.

(1) వ్యతిరేక ప్రార్థనార్థమున నేకవచనమున ‘అకు (ము)’ అని ధాతువు వైః శేరును: ఓడకుము (హరి. ఉ. III. 100); కినియకుము (భార. అను. I. 76); దురశిల్లకుము (భార. శల్య. II. 35); తెగంబాటకు (భార. ఉ. III. 25); విప్పకుము (భాగ. VII. 159). ఇట్టిట్టిని సాలవకు (భాస్క. అయో. 88). మొద.

(2) కమ్ము, తెమ్ము, పొమ్ము, రమ్ము లకు వరుసగ వ్యతిరేకార్థమున కాకుము, తేకుము, పోకుము, రాకుము, అని యగును. ‘పోకుము’ అనుటకు ‘పోవకుము’ అనియు రూపము గలదు. కాకుము (భార. శాం. VI. 227, 229). తేకుము (భార. భీ. III. 169). పోకుము. (భార. దో. IV. 66. భాగ. III. 243). మొద.

(3) వెఱచు ధాతువునకు వ్యతిరేక ప్రార్థనమున ‘వెఱకుము’ అనియే కాక ‘వెఱకుము’ అనియు నగును: (భాస్క. అర. II. 149).

(4) ‘మఱచు’ ధాతువునకు ‘మఱవకుము’ అని యగును. అందలి ‘వ’ లోపించి తత్సూర్వాచ్చు దీర్ఘమై ‘మఱాకుము’ (భార. ఉ. IV. 70; భాస్క. యు. 1767) అనురూపమును గలుగును. దీని సామ్యమున ‘పంచాకు మయ్య, తోపించాకుమయ్య’ మొదలగు గ్రామ్యములని కేతన వెక్కిరించిన రూపములును నొకవిధముగ సాధువు లగుచున్నవి.

(5) వ్యవహారమున ‘చెప్పక!’ ‘చేయక!’ మొదలగు రూపములు వ్యతిరేక ప్రార్థనార్థ కై కవచనమున వినఁబడుచున్నవి.

ఉభయప్రార్థనార్థకము.

(1) సాధారణముగ ధాతువువై ‘దము’ అనుదానిని జేర్చుటవలన సుభయప్రార్థనార్థక క్రియ లేర్పడును: ఆడుదము, పాడుదము, వీడుదము, కూడుదము (భాగ. VII. 248). తాడుదము (భార. శల్య. II. 44). మొద. వ్యవహారమున ‘ఆడుదాము, పాడుదాము’ అని ‘ద’ మీఁది యుత్తరము దీర్ఘము కలుగును: చూ. ఉత్తరాంధ్రము.

(2) (i) చు వర్ణాంతధాతువుల కుభయప్రార్థనమునఁ బ్రాచీనకావ్య ములందు చువర్ణలోపముకాఁగా, లుప్తశేషమువై ‘తము’ అనునది చేరు చుండెను: కడతము (భార. అర. VII. 44). చూతము (భార. విరా. II. 89). నిలుతము (భార. విరా. I. 156); నడతము (భార. అశ్వ. I. 152); పనుతము (భార. దో. V. 198); మొద.

(ii) -ంచు, -ఇంచు, లంతమందుగల ధాతువులకు నుభయప్రార్థనమున చువర్ణముమాత్రము లోపించును. అనుస్వారము నిలుచును. దానిపై 'తము' చేరును: ఈసడింతము, ఉంకింతము, అలవరింతము, ఉంతము, దంతము, త్రుంతము, త్రైంతము, ముంతము, వంతము, నింతము, నొంతము, మొద.

కొన్ని -'ంచు' అంతమందుగల ధాతువులపై నీకార్యము కలుగనో కలుగదో తెలియదు: అంచు, ఇంచు, ఎంచు, కుంచు, కొంచు, నంచు, అనువానిపై 'దము' చేరును.

(iii) 'చ్చు' అంతమందుగల ధాతువుల కుభయప్రార్థనమున 'చ్చు' లోపించి, 'త్తము' అనునది చేరును: విత్తము, వ్రత్తము, ఇత్తము, చొత్తము (భాగ. VII. 249). చొత్తముగాక (భార. విరా. V. 7).—ఇట్లే, ఉచ్చు, క్రొచ్చు, చచ్చు, తెచ్చు, వచ్చు, విచ్చు, అను ధాతువులకును గలుగును.—ఎచ్చు, హెచ్చు, త్రచ్చు, లక్ష్మీకార్యము గలుగదు. వానిపై 'దము' చేరును. *. (i), (ii), లలోని యన్ని ధాతువులమీదను నర్వాచీనకాలమున 'దము' చేరిన యుభయప్రార్థనార్థకరూపములు కాన్పించుచున్నవి.

(3) ను వర్ణాంతధాతువులగు అను, * ఉను, కను, కొను, తిను, విను, లపై నుభయప్రార్థనమున 'దము' చేరునపుడు 'ను' లోని యచ్చు లోపించును : అందము, ఉందము, కందము, కొందము, తిందము, విందము, అందము (భార. అను. V. 347); మొద.—చను, మను, లపై నీకార్యము గలుగదు.

(4) యు-వర్ణాంత ధాతువులపైఁ దొలుత 'దము' చేరుచుండును. కాని, యర్వాచీనకావ్యములందు యు-వర్ణము లోపింపఁగా లుప్తశేషముపై 'తము' చేరుచుండుటయుఁ గాన్పించుచున్నది.

(5) ఉభయప్రార్థనార్థమున 'పోవు' ధాతువు పువర్ణము పై కల్పికముగ లోపింపఁగా లుప్తశేషముపై 'దము' చేరును. నన్నయ పోవుదము, పోదము, అను రెండు రూపములను వాడినాడు. తిక్కన 'పోవుదము' అను రూపమును వాడినట్లు కానరాదు. పోదము (భార. విరా. III. 123; IV. 69, 247; V. 220. ఉ. III. 109; ద్రో. I. 248; అశ్వ. I. 152; మా. I. 126).

పదము, పొదము, పద, పొద, అను రూపములును గాన్పించుచున్నవి. వీనికిని పోవుదము, పోదము లకును నర్థభేదము గలదు. ఇవి యేకవచనరూపములు; కేవల మధ్యమపురుష యోగమున వచ్చునవి. పోవుదము, పోదము లు బహువచనరూపములు. నీవును, నేనును గలిసి పోవుదమని యర్థము గలవి. పదము, పొదము, పద, పొదలకు, నీవు ముందఱపో, నేను⁴ (మేము) నీ (మీ) వెంట వచ్చెదను (ము), అని యర్థము. పదమా ... గోదావరీ. (భీమ.

III). ముల్లుదీసి కొట్టిడచిన చందమామెఁ బదమా యెలదోఁటఁ జరింప కింటి కిన్. (మను. III.) పొదము (భార. విరా. IV. 30). పొదమా పరికింత మలకు పొదమాటునకున్ (అచ్చ. రా. అర.), పొదమీ న్యందనముఁగొనుచుఁ బుర మునకధిపా (భాగ. X. II; పదము, పొదము, ల తుది మువర్ణ మేకవచనమును దెలుపుటచేతనే 'వినుము, విను' అనునట్లు పద, పొద, రూపములును గలిగినవి. వీనిలో 'పొద' ప్రాచీనరూపము. పొదపొదము (భార. కర్ణ. II. 313) నేడు వ్యవహారమున నున్నదో లేదో తెలియదు. 'పద' నేడు స్వత్ర వ్యవహారమున నున్నది. మువర్ణముతోడి రూపములు న్యవహారమున లేవు. మువర్ణ మేకవచన బోధకము గావున, దానికి డుబ్బర్ణముతోడి బహువచన రూపములును గలిగినవి: పదండు (భాస్క. కిష్కి. 641); పొదండు (పా. సో. బసవ.); ఒండొరుమీటి పొదండు పొదండు (అచ్చ. రా. యు.)

ఉభయ ప్రార్థనార్థకమైన బహువచన 'ము' వర్ణకముగల రూపముల కును మఱల డుబ్బర్ణకముతోడి రూపాంతరములు ప్రాచీనకవుల గ్రంథము లందు, ముఖ్యముగ శివకవులగ్రంథములందు కాన్పించుచున్నవి: వెదకుదండు (భాస్క. కి. 641); చెప్పదండు (పా. సో. బస. పు. 149); చెఱుపుదండు (పా. సో. బస. పు. 174); పోదండు (పా. సో. బస. పు. 179); చూతండు (పా. సో. బస. పు. 215); ఇట్లే, పాల్కురికి సోమన తన పండితారాధ్యచరిత్రమున 'పడుదండు, ఉండుదండు, తీర్తండు' మొదలగు రూపములును ప్రయోగించెను. 'పదండు' అనుటకు 'పొదరు' అనియు నాతడు ప్రయోగించెను. 'ప్రత వడ్డమాటలఁ దమ నేర్పుసూపుట' కర్వాచీనకవులను నిట్టి ప్రయోగములను జేసిరి.

(6) పదము, పొదము లు నేటి వ్యవహారమున లేవు; 'ఇందము' వ్యవహారమున 'ఇంద' అయినది; తక్కిన యుభయప్రార్థనార్థక రూపముల త, ద, వర్ణకముల యత్తునకు వ్యవహారమున దీర్ఘము కలుగును; స్తంభంబులోఁజూప రా చూతాము (ఒం. రఘు. శత. 104); ఇట్లే, చేదాము, పోదాము; వ్యవహారమున 'తెత్తాము, తెద్దాము; చేద్దాము, మొదలగు రూపవిశేషములును గలవు.

ప్రార్థనార్థకము: బహువచనము.

(1) ప్రార్థనార్థమున నేకవచనమునఁ బై ని వివరించిన రూపముల తుది ము, మ్మ, వర్ణకముల స్థానమున డుబ్బును జేర్చుటవలన ప్రార్థనార్థక బహువచన రూపము లేర్పడును: ఉదా.

ఎట్టులై న నగుఁ డందాడక (భార. శల్య. II. 100); ఆఁగుఁడు (భార. హో. V. 145); మాకుం గుడుమిం డిదె మీరు వ్రక్కఁగొనుఁడు (భార. ఉ.

I. 312); తాల్మినెడలకుండుడు (భార. మా. I. 137); సంతనకట్టుడు (భార. ఆర. VI. 200); మీరమ్మికొనుడు సేయువెలలకు (భార. అను. II. 265); కైకొనుడు (భార. భీ. III. 237); తీర్చికొనుడు తన తన వాహనములు (భార. విరా. V. 89); మనసువచ్చినన్ని దినములు నలుపుఁ డిచ్చోట (భార. విరా. I. 207); నాకుఁ జెప్పుడు (వరాహ. IV. 137). చెప్పుడటన్నకొ (సమీ. IV. 4). తఱుముడు (భార. భీ. II. 150). నుయోధను చెఱ తలుగుండు (భార. ఆర. V. 409). పొదువుడు (భార. భీ. II. 372). విడ్డుడు (భార. ఆర. VI. 416). వీని వధించి రండు (భాగ. VII. 187);-పడడు (నిర్వ. VI. 92). పోడఁడు (భాగ. V. i. 988).- వేసరకుడు (హరి. పూ. V. 232); మొద.

(2) ప్రార్థనార్థక డుడ్వర్ణకము ము-వర్ణకమువలె సాధారణముగ లోపింపదు. ఆమ్రేడితము పరమగునపుడు మొదటి క్రియయందలి డుడ్డు వైకల్పికముగ లోపించును: విడు విడుడు (భాగ. VIII. 200). పడ పడడు (నిర్వ. VII); మొద.

(3) 'తలఁగు' థాతువు ప్రార్థనార్థక బహువచన రూపమగు 'తలఁడు' అనియు నుండును: తలఁడు తలఁడు (భాగ. V. i. 1371); దీని కేకవచనమున 'తలము' అని యుండునేమో తెలియదు. 'తల ! తల !' అని యొక కవి యేకవచనమునఁ బ్రయోగించెను.

(4) వ్యవహారమున ప్రార్థనార్థక బహువచనమున థాతువువై 'అండి' అనునది చేరును: చెప్పండి, చేయండి ర (రా)ండి, పో (పో)ండి, మొద. వ్యతిరేక ప్రార్థనమున వ్యతిరేక ప్రార్థనార్థకైకవచనమున వచ్చు 'ము' వర్ణక స్థానమున 'అండి' ని చేర్చుటవలన వ్యవహారమున వ్యతిరేక ప్రార్థనార్థక క్రియ లేర్పడును: మఱవకండి, వదలకండి (రామతా. శత. 4).

సంప్రార్థనము: అత్యంతప్రార్థనము.

(1) సంప్రార్థనమునఁ జేరు ము, డుడ్డులవై నీ క్రింది వర్ణములు చేరుట వలన సంప్రార్థన రూపము లేర్పడును:

i. ఆ: చెవుమ (భార. ఆర. V. 115. VI. 293. విరా. I. 67. భీ. III. 214); చెప్పుమ (భార. ఆర. VI. 4); రమ్మ (భార. ఆర. V. 29); చెవుడ (భార. ద్రో. II. 254); మొద.

ii. ఆ: ఆరయుమా (భార. ఉ. III. 267); ఊహింపుమా (భార. ఆర. V. 57); ఎన్నుమా (భార. ఉ. III. 264); చూడుమా (భాస్క. యు. 198); చెవుమా (భార. ఆర. V. 325; భార. విరా. I. 205; విరా. II. 233); చెప్పుమా (భార. ఆర. VI. 406. విరా. I. 44); తలఁపుమా (భార.

శాం. VI. 581). నిలుపుమా (భార. సా. II. 92); నిశ్చయింపుమా (భార. ఆర. VII. 44. ఉ. III. 284); పొమ్మా (భార. విరా. V. 91); రమ్మా (భార. విరా. II. 89. ద్రో. V. 370); ఎఱింగియుండుడా (భాస్క. యు. 2361); ఊహింపుడా (భార. విరా. I. 231; భాగ. I. 291); చూడుడా (భాగ. VI. 112; హరి. పూ. IV. 33); చెపుడా (భార. విరా. I. 65; ఉ. IV. 271; భార. ద్రో. II. 237); చెప్పుడా (భార. ఉ. I. 154; భార. ద్రో. II. 260; భాస్క. యు. 2411); చేయుడా (భార. ఉ. IV. 90); విచారింపుడా (హరి. పూ. VIII. 63); మొద.

iii. ఇ: కొల్లగొనుండి, నమ్మకొనుండి, నయమునుండి (రామతా. శత. 4); మొద.

iv. ఈ: అనుమి (భార. ఆశ్ర. I. 123); ఉల్లంబుచ్చిపో నాడుమి (భార. ఉ. III. 97); ఎక్కుంపుమి (హరి. పూ. VI. 22); కనుగొనుమి (భార. విరా. V. 182); కనుమి (భార. ఆర. IV. 280); కాన్పుమి (భార. ఉ. I. 365); కొనుమి (భార. ఆర. V. 311); చాకుమి (భాస్క. యు. 1752); చెపుమి (భార. విరా. II. 72);- 'చుమ్ము' కు 'చుము' అనురూపము వ్యస్తముగఁ గలుగదు; 'ఈ' చేరునప్పుడు 'మ్ము' ద్విత్వము వైకల్పికముగ లోపించును: చుమి (భార. ఆర. V. 90; VI. 175. VII. 292; భార. విరా. I. 110, II. 287; భాస్క. యు. 2294); చుమ్మి (భార. ఆర. VI. 65; VII. 31; భార. విరా. I. 250; ఉ. II. 197); కలఁకఁ దక్కుమి (భార. ఉ. III. 203); నిలుమి (భార. ఉ. III. 24); పొందకుమి (భార. ఆర. V. 434); మోసపోకుమి (భార. ఆర. VII. 286); రక్షింపుమి (భాస్క. కి. 321); విన్నవింపుమి (భార. ఆశ్ర. I. 121);—అలుగకుండి (భార. విరా. V. 123); ఇండి (భార. ద్రో. II. 346); కనుండి (భార. ఆర. IV. 355); 'చుండు' కు 'చుడు' అని వ్యస్తప్రయోగములేదు; 'ఈ' చేరునప్పుడు 'చుడు' అని యగును: చుండి (భార. విరా. I. 176); చుండి (భార. భీ. I. 79; భార. ద్రో. I. 378; భార. శాం. VI. 330); చూడుండి (భార. ఉ. I. 121); తెండి (భార. విరా. IV. 47); దీవింపుండి (భాగ. VII. 101); నోవకుండి (భార. ఉ. I. 208); నందడిఁ బడకుండి (భాగ. VII. 101); వినుండి (భార. ఆర. IV. 355; భార. ద్రో. II. 277).

v. ఎ: (అ) 'ఎ' సాధారణముగ మధ్యమపురుష వ్యతిరేకార్థ కై కవచన క్రియారూపమువైఁ జేరును; కరుణింపవె (భార. ఆర. VI. 282); తీర్చవె (భార. ఆర. VI. 29); వినవె (భార. ఆర. IV. 274. 302); కావరె (భార. ఆర. VI. 343); మొద.

(అ) 'చూడుము, చుమ్ము' అనుటకు 'చూ' అనియు రూపము గలదు. (భార. ఆర. VII. 292; విరా. II. 312; ఉ. II. 76; భా. కర్ణ. III. 102; భార. భీ. III. 324); ఈ రూపముపై 'ఏ' చేరునప్పుడు 'వ' కార మాగమముగ వచ్చును; దానిపై 'ఏ' చేరును; చూవె; దీనికి 'చువ్వె' అనియు రూపము గలుగును (భార. ఆర. V. 5); మొద. 'చూవె' కు బహువచనరూపము 'చూరె' (భార. ఆశ్వ. II. 137, 148).

vi. ఏ: (అ) వ్యతిరేకార్థక మధ్యమపురుష మైకవచనరూపములపై: ఈవే (భార. ఆర. VI. 250); యెఱిగింపవే (భార. విరా. I. 183); ఒనరింపవే (భార. ఆర. VII. 113); ఒచగవే (భార. శాం. III. 139); కావవే (భార. V. ఆర. 402; భాగ. VIII. 90); కైకొనవే (భార. ఆర. V. 150) చెప్పవే (భార. ఆర. IV. 262; భార. భీ. I. 214); చేయవే (భార. విరా. I. 21, 203); ఇచ్చిపుచ్చవే (భాస్క. యు. 302; భార. ఆశ్వ. III. 3); పోవే (భార. ఉ. IV. 24); మెలుపవే (చెన్నమల్లు శత. 7); రావే (భాగ. VIII. 90; భాస్క. ఆర. II. 260), వినవే (భార. ఆర. V. 91; VI. 171); కృపసేయరే (భార. శాం. II. 70); తివరే (భాగ. I. 476); *తిపు; వరింపరే (భార. ఆను. II. 16); విడిపింపరే (భార. ఆర. V. 17).

(ఆ) ఏక. చూడుము = చూ+న+ఏ = చూవే. బహు. చూరే (భార. ఆశ్వ. II. 132); 'చూవే' కు రూపాంతరము 'చువ్వే' (భార. శాం. IV. 68).

(ఇ) 'అగు' భాతువు వ్యతిరేక రూపాత్మకమపురుష మైకవచనరూపము 'కాదు'+ ఆ (ఏ) = 'కాదా (-దే); ఇవి ప్రశ్నార్థకరూపములు. వీనికి రూపాంతరము 'కదా (-దే); వీని తుదిచ్ఛిము ప్రాస్వమము 'కద' (దే) అనియుగును: తండ్రి నాకు ననుగ్రహించగదె నై న్యంబు (మను. V.) ఈ రూపమున నున్న ప్రశ్నములు 'అవును' అను ప్రశ్నోత్తరము నపేక్షించును. 'కదే' అనురూప మన్నంతక్రియలపైఁజేరి ప్రార్థనార్థకమగును. దయసేయఁ గదే (భాగ. X.) ప్రార్థనార్థమున 'కదే' కు 'కదవే' యనియు రూపాంతరముగలదు. పురంబుఁజేర నింకెవ్వఁగొంతుఁ దెల్పఁ గదవే (మను. II).

(ఈ) వ్యతిరేక ప్రార్థనార్థమునవచ్చు 'అకుము' పై 'ఏ' చేరునపుడు ము వర్ణము మకారమునకు వకారాదేశమగును. అడ్డపడకువే (భార. శాం. III. 297); విడముసేయవే, నను విడనాడకువే (క్షేత్రయపద).

vii. ఆ: వ్యతిరేక మధ్యమ పురుష క్రియపై: చెఱుకుఁబాపరా (భార. ఉ. II. 204).

viii. ఓ: వ్యతిరేక మధ్యమపురుష క్రియపై: ఓ యమునానది రావ్రో, కేవ్రో, తోయములు (హరి. ఉ. II. 89).

ix. (అ) మధ్యమపురుషైకవచన వ్యతిరేక క్రియారూపముపై 'అన్న, అమ్మ, అయ్య' మొదలగు పదములుచేరి యత్యంత ప్రార్థనమును దెలుపును; అన్న, అమ్మ, అయ్య, అ తుది ద్విత్వమునకు లోపమును గలుగును:

విల్లివనా (భాస్క. అర.); చెల్లింపవనా (భార. మా. I. 123); పోవనా (భార. అను. I. 218); రావనా (భాస్క. యు. 2277; భార. మహా. I. 51); పోవన్న (భార. ఉ. III. 348); ఎఱిగింప వమ్మ (భాస్క. యు. 115); చేయవమ్మ (భార. అశ్వ. V. 67); మానకువమ్మ (భాగ. I. 7); పట్టరమ్మ (హరి. పూ. V. 202); -ఆర్పరయ్య (భార. ఆర. V. 121); ఆశ్రయింప వయ్య (భార. ఉ. II. 321); కావవయ్య (భార. దో. III. 110); తలఁగ వయ్య (భార. అశ్వ. III. 170); పఱుపకుమయ్య (భార. ఆర. V. 134); పలుకవయ్య (భాగ. II. 41); పుట్టవయ్య (భార. భీ. II. 267); పోవుమయ్య (వృషా. శత. 89); బ్రదుకవయ్య (భార. ఉ. III. 341); మనవయ్య (భార. ఆర. VI. 64); రావయ్య (భార. భీ. III. 263); ఈ వలదయ్య (భార. అను. II. 270); వినవయ్య (భార. విరా. II. 73); భాగ. IV. 741; అనువరయ్య (భార. ఆశ్ర. I. 94); కావరయ్య (భాస్క. ఆర. 115); చనరయ్య (భార. ఆర. VI. 201); చేయరయ్య (భార. అను. I. 193); విడిపింపరయ్య (భాస్క. అర. 115); మొద. ప్రాచీనకావ్యములం దిట్లు వ్యతిరేకార్థక రూపములే ప్రార్థనార్థమునఁ గానపచ్చుచున్నవి. అర్వాచీనకావ్యములందు ప్రార్థనార్థక ముడుజ్జులమీఁద నాయా పదములు చేరియు రూపములు గాన్పించుచున్నవి.

(ఆ) వినఁగదయ్య (భార. ఆర. VI. 64); నీవకదయ్య (భార. ఆర. VI. 290); ఒంటిమైఁ జిక్కఁగదయ్య (భాస్క. కి. 355).

(ఇ) సాధారణ ప్రార్థనార్థక క్రియలపై: కావింపుమనా (భాస్క. అర. I. 115); పోవుమయ్య (వృషా. శత. 89.)

x. ర, రా: (అ) వ్యతిరేక క్రియలపై: వినరా (భాగ. III. 656; సుమతి శతకమకుటము); వినరవేమ (వేమనశతకమకుటము); మొద.

(ఆ) 'ర'పై 'అన్న' మొదలగునవి చేరును: వలదురన్న (భార. దో. V. 73); మొద.

(ఇ) తప్పనుమ్మర (భార. దో. V. 324); చుమ్మర (భార. శాం. I. 39). మధ్యమపురుష తద్దర్శార్థక క్రియలపై 'కాక, కాని' అను వానిని జేర్చియు సంప్రార్థనార్థమును దెలుపుటగలదు: అవధరింతురు గాక (భాస్క. యు. 175); పోదురుగాక (భార. దో. II. 298); వత్తురుగాక (భాస్క. యు. 287); సత్కారంబుఁ గైకొనిపోవుదురుగాని (భార. ఆర. VI. 159).

VI. వ్యతిరేకార్థము.

‘అ’ అనునది తెనుఁగున వ్యతిరేకార్థబోధకముగ నున్నది. దీనికిని సంస్కృతమందలి ‘స’ స్థానమున నశ్ - సమాసములందు పూర్వావయముగఁ జేరు ‘అ’ కారమునకును నర్థసామ్యమున్నను నా రెండిటికిని సంబంధములేదని కాట్లు వెల్లఱివ్రాయ పడినాడు. సంస్కృతమున క్రియల నశ్కర్థముఁ దెలుపుటకు ‘స’ అను నవ్యయమును బ్రత్యేకముగఁ గ్రియలతోఁ జేర్చి చెప్పదురు. ఈ ‘స’ వర్ణము వ్యస్తముగ నిలిచియుండును; దానిని క్రియకు దగ్గఱగ నుంచ నలె నను నియమము లేదు. తెనుఁగున వ్యతిరేకార్థ బోధకమగు ‘అ’ వర్ణము క్రియారూపములందు ధాతువులమీఁదఁ జేరఁగా దానివై సర్వనామబోధక ప్రత్యయములు చేరి, యట్లేర్పడిన క్రియారూప మఖండముగ నిలుచును. సంస్కృతమునందలి వ్యతిరేకార్థబోధక రూపములకును ద్రావిడభాషలయందలి రూపములకును నిట్టి భేదమున్నను సంస్కృతముతో సంబంధించిన కొన్ని యాధునికార్థ భాషలయందు ద్రావిడభాషలయందువలెనే నశ్కర్థచిహ్నము లగు ‘అ’, ‘స’ అనునవి క్రియారూపములందుచేరి, వానినుండి వేరుచేయరాక యున్నవి. సింధీభాషయందును, నేపాలదేశభాషయగు ఖాస్ - కురాభాష యందును నిట్లున్నదని లింగ్విస్టిక్ సర్వే ఆఫ్ ఇండియాలో తెలుపఁబడినది. ఈ రెండు భాషలును బై శాచీభాషా లక్షణములను గలిగియున్నవి. ప్రాకృత లాక్షణికు లీ భాషలు మాట్లాడఁబడు ప్రదేశములు పిశాచ జనాక్రాంతములని తెలిపియున్నారు.

ఈ క్రింద తెనుఁగునందలి వివిధములగు వ్యతిరేకార్థక రూపములు వివరింపఁ బడుచున్నవి:—

(1) వ్యతిరేక భావార్థకము.

i. వ్యతిరేక క్షార్థకరూపములవై భావార్థక క్రియాజన్యవిశేష్యములఁ జేర్చుట:—చేయకుండుట, చెప్పకుండుట, మొద.

ii. ధాతువువై వ్యతిరేకార్థక ‘అ’ వర్ణమును, దానివై ‘ఇమనిచ్’ ప్రత్యయముతో సంబంధించిన భావార్థబోధక ‘మి’ వర్ణమును జేర్చుట: ఏమిని జేయనీమి (భార. ఉ. II. 18); వినమిభావించి (భార. విరా. II. 44); వినీవినమిచ్ (జై మి. భా. IV. 116); మొద.

(2) వ్యతిరేక క్షార్థకము.

i. ధాతువువై వ్యతిరేకార్థబోధకవర్ణమును దానివై “క” వర్ణమును జేర్చుటవలన వ్యతిరేక క్షార్థకరూపము లేర్పడును:—అదరక (నిర్వ. VI. 6). అనక (భార. విరా. I. 254); మొద.

ii. 'చు', 'ఇంచు' వర్ణము లంతమందుగల కొన్ని ధాతువులపై 'వ్యతిరేకార్థక' 'అ'వర్ణము చేరునపుడు చకారమునకు పకార మాదేశమగును. అనుమానింపక (భార. ఉ. IV. 247); ఉనుపక (భార. దో. II. 105); ఓహటింపక (భార. దో. III. 45); కారింపక (భార. ఉ. I. 314); డింపక (భార. విరా. I. 95, 104); తొడరుపక (భార. విరా. I. 127); సైంపక (భార. విరా. V. 105); సైరింపక (భార. ద్రో. IV. 279); మొద.

iii. కొన్ని చువర్ణాంతధాతువులపై వ్యతిరేకార్థక కావర్ణము చేరునపుడు చకారమునకు పకార మాదేశమగును. ఓర్వక (భాగ. VI. 276); వెలచటవక (భార. ద్రో. I. 266);— చొలవక (భార. సా. II. 69), ఇది 'చొలయు' ధాతువునకుఁగాక 'చొలచు' అను నష్టధాతువునకు వ్యతిరేకత్వార్థక రూపము. నేర్పు, నేర్వక; మొద.

iv. 'చ్చు' అంతమందుగల ధాతువుల వ్యతిరేకత్వార్థకరూపములు వివిధములుగ నుండును:

(I) ఇచ్చు—ఇవ్వక, ఈయక, ఈక. (భా. విరా. I. 132; ఉ. IV. 378; దో. V. 275; అశ్వ. I. 173; భాస్క. యు. 270, 2245); మొద. నేటివ్యవహారమున 'ఈక' పామరజన వ్యవహారమునఁగలదు. 'ఇవ్వక' అనునది యుత్తమజనవ్యవహారమునఁ గలదు.

'ఇయ్యక' అనియు వ్యవహారమునఁ గలదు; ఇది గ్రంథములందు కానరాలేదు.

(2) గు (క్రు?)చ్చు- గువ్వక (ప్రాచీనము), గు (గు)చ్చక (ఆధునికము); (3) క్రొచ్చు- వ్యతిరేకత్వార్థక రూపము? (4) చచ్చు- చావక (భార. శాం. I. 213); చాక (భాస్క. అర. II. 138); (5) చొచ్చు- చొరక; చొచ్చు ధాతువునుండి పుట్టిన కొన్ని రూపములు నేటి వ్యవహారమున నున్నను 'చొరక' అనునది నిత్యవ్యవహారమునుండి లోపించినది. 'నీరు చొరక లోతు తెలియదు, మొదలగు సామెతల మూలమున మాత్రమది యింకను వ్యవహారమునఁ గొలఁదిగ నిలిచియున్నది. (6) త్రచ్చు - త్రవ్వక; ఈ రూపము 'త్రవ్వ' నుండి పుట్టినదని యైనను జెప్పవచ్చును. (7) తెచ్చు- తేక (చనుడేక తక్కిన - భార. భీ. I. 157); (8) నచ్చు - నచ్చక (9) నొచ్చు- నొవ్వక, నోవక, నోక (10) పుచ్చు—పువ్వక (ప్రాచీనము); పుచ్చు=పుచ్చు—పుచ్చక (ఆధునికము); పుచ్చు = పంపు—పుచ్చక; (11) మెచ్చు—మెచ్చక (12) వచ్చు—రాక (నిర్వ. VIII. 24; భాగ. VII. 72); మొద. 'వర్' ద్రావిడ ధాతువు. * 'వరాక' పూర్వద్రావిడ వ్య. క్షా.

రూపము; ఊత మొదటి యచ్చుమీఁదనుండి రెండవ యచ్చుమీఁదికి మార్పు; ఆద్యక్షర లోపము. (13) ప్రచ్చు—ప్రచ్చక, (14) విచ్చు—విచ్చక. (వివక్షి).
 v. కొన్ని ధాతువుల వ్య. క్త్యా. రూపములు:—

(1) ఆగు—కాక (భార. ఆర. VI. 72; VII. 9; విరా. I. 197); మొద. 'ఆగు'కు ద్రావిడ వ్య. క్త్యా. రూపము *ఆగాక; ఊత మొదటి యచ్చుమీఁదనుండి రెండవ యచ్చుమీఁదికి మార్పు; ఆద్యక్షర లోపము—'కాక'కు వివిధార్థములు: ఓర్చిన మఱికాక = ఓర్వకున్న యెడల (భార. ఆర. VI. 72); కాక = వికల్పమున (భార. ఆర. VII. 9); కాక = కాని (భార. విరా. I. 215). ఉరవడికిం గాక = తాళలేక, నిలువలేక (భార. దో. I. 387); అదియును గాక (మఱి యొకటి కూడ, భార. దో. IV. 38); కడవం గాక = కడవఁజాలక (భార. కర్ణ. II. 68); మందుగాక = మందువుగాని (భార. శల్య. II. 52); కాక = కానీ (నిర్వ. VI. 85);—ఇట్లు సందర్భమును బట్టి 'కాక' కర్థములు మారుచుండును.

(2) *ఇల్, *ఇలు—నష్టధాతువు; ద్రావిడ వ్య. క్త్యా. రూపము. *ఇలాక * ఊత మొదటి యచ్చుమీఁదనుండి రెండవ యచ్చు మీఁదికి మార్పు; ఆద్యచ్చునకు వ్యత్యయము. ఆ + ఇ = ఏ; లేక (భార. ఆర. IV. 337; VI. 95; విరా. II. 128);—'లేక' వికల్పార్థకమును నగును: వాఁడు పోనైనను పోవును, లేక యుండనైననుండును; మొద. ఇట్టి యర్థ విశేషములను వ్యవహారము వలనఁ దెలిసికొనవలెను. '-*ఇల్, *ఇలు' అను ధాతువు వ్యతిరేకార్థము గలదని యందురు; కాని, యట్లునుట పొరబాటు; దానికి 'ఉండు, కలుగు' అనియే యర్థము. తక్కిన ధాతువుల మీఁదవలె దీనిమీఁదను వ్యతిరేకార్థమున 'అ' వర్ణము చేరును. కన్నడమున 'ఇల్ల' = లేదు. లేడు, లేవు, లేరు, లేను, లేము—అను రూపమునందును తుది 'అ' కారమే వ్యతిరేకార్థమును దెలుపునది. 'ఇల్లు' = గృహము అను పదము 'ఇల్' = ఉండు అను ధాతువు నుండియే కలిగినది. దానికి 'ఉనికి (పట్టు)' అని యర్థము.

(3) కొను—కొనక (భాస్క. యు. 1794); కోక (భాస్క. యు. 7767); 'న' వర్ణ లోపము పూర్వాచ్చునకు దీర్ఘము.

(4) అను—అనక. ఊత మొదటి యచ్చుమీఁద నుండి రెండవ యచ్చుమీఁదికి మార్పు. మొదటి యచ్చునకు వర్ణ వ్యత్యయము. అ + అ = ఆ; నాక (భార. విరా. I. 135. II. 210); మొద.

(5) కను—కనక. ప్రథమాచ్చునకు దీర్ఘము, 'కానక' (భార. ఆర. VII. 397. హరి. పూ. I. 15); మొద.

(6) దున్ను, రూ. దును—దునక (భార. శాం. II. 290). కాని, ఎన్ను—ఎనక. తన్ను—తనక, అను రూపములు లేవు.

(7) పోవు—పోవక (భార. విరా. II. 228.), పోక (భార. విరా. IV. 64. ఉ. III. 60, 107. IV. 223.) నేర్పు—నేర్వక, నేరక; మొద;

(8) కడచు—కడవక; 'వ' లోపము, పూర్వాచ్చునకు దీర్ఘము 'కడక' (భాస్క. యు. 52, 136.); 'కడక' అని సామరజనవ్యవహారము మొద. ఇట్లే, గెలక, పిలక, నిలక, మొద.

ఇట్లే, 'మతాక' మొద. మతాక, *వెతాక, *ఏమతాక, మొదలగు రూపముల దీర్ఘము ప్రాస్యమగును: వెతక (సమీ. III. 118); మొద.

(9) వారిక, ఊరిక, మిన్నక మొదలగు నవ్యయములు *వారు, *ఊరు, *మిన్ను మొదలగు నష్టధాతువులనుండి పుట్టి యుండవలెను.

(10) ఒకప్పుడు వ్య.క్త్యా. రూపములను విశేష్యవిభక్తులకు మాటుగను (నేగకనుండరవేగుటకు ముందర, భాగ. x. i. 955), విశేషణములుగను (కానరాక పగిది, నిర్వ. VIII. 24); రాజ్యము పాలులేక తీటు=లేకుండు (ఉ. III. 102), వాడవచ్చును.

(11) వ్యతిరేక క్షార్థకరూపము లొకప్పుడు ద్రుతాంతములు కూడ నగును. ఆధారములేకను (భార. ఆది. IV. ఊటడక నేదిగిచి, ఏమతకన్ సర్వ కాలము భద్రా. రామ శత. 8);—వ్యవహారమున ఊరకే, ఊరకనే; లేకే, లేకనే, మొద.

(3) వ్యతిరేకార్థక ధాతుజ విశేషణములు.

(1) ధాతువువై వ్యతిరేకార్థక చిహ్నముగు 'అ'వర్ణమును, దానిపై విశేషణత్వబోధక 'ఇ'వర్ణమును జేర్చుటవలన తెనుఁగున వ్యతిరేకార్థక ధాతుజ విశేషణము లేర్పడును. ఇవర్ణము చేరునపుడు వ్యతిరేకార్థక కావర్ణమువై 'న్' ఆగమముగా వచ్చును. ఆ పోవని (భాగ. X. II. 485); ఎఱుంగని (భార. ఆశ్శ. I. 143); పెట్టనికోట, కట్టనియిల్లు (మానసబో. శత. 14.) మొద.

(2) కొన్ని 'చు' వర్ణాంతధాతువులపై వ్యతిరేకార్థక కావర్ణము చేరునపుడు చకారమునకు వైకల్పికముగ పకారాదేశమగును. అడచ(ప)ని, తాచ(ప)ని, దాచ(ప)ని, మలచ(ప)ని, తోచ(ప)ని, ఈసడించ (ంప)ని, చిగుర్చ (ర్ప)ని, మొద.

(3) కొన్ని చువర్ణాంత ధాతువులకు వ్యతిరేకార్థక కావర్ణము చేరునపుడు చకారమునకు బహుళముగ పకారమగును. పూవనికావని తరువులు (భాస్క. కి. 726, ఆధునికరూపము 'పూయని కాయని'). వార్వని (కాశీ. V. 214);

(ఆధు; వార్చుని), వేల్చుని (ఆధు; వేల్చుని); తోనని (ప్రాచీ); తోయని (ఆధు); అఱవని, కఱవని, కడవని, తోనవని, తిగువని, తివ్వని; ఏమఱచు, వెఱచు, మొదలగు ధాతువుల చువర్ణము లోపించును. ఏమఱచి, వెఱచి (సమీ. II. 183); నేర్చు—నేరని (విక్ర. II. 179), నెలచి.

(4) 'చు' అంతమందు గల ధాతువుల వ్యతిరేకార్థక ధాతుజ విశేషణములు: అచ్చని,

ఇచ్చు—ఈయని, ఈని (ప్రాచీ.) ఇవ్వని (అర్వా.); ఇయ్యని (ఆధు); కుచ్చు—కువ్వని (ప్రాచీ.), కుచ్చని (అర్వా.).

క్రిచ్చు—క్రివ్వని (ప్రా). క్రిచ్చని (అర్వా.), చచ్చు—చావని (భాగ. VII. 214); చాని (ప్రాచీ.); చొచ్చు—చొరని (ప్రాచీ.) నేడిది వ్యవహారమున లేదు (భార. ఉ. II. 283); తెచ్చు—తేరని (ప్రాచీ. భార. విరా. I. 245), తేని; త్రచ్చు—త్రవ్వని; లేక, త్రవ్వ-త్రవ్వని; నచ్చు-నచ్చని; నొచ్చు-నొవ్వని, నోని; పుచ్చు-పువ్వని; పుచ్చు=పుచ్చు-పుచ్చని; పుచ్చు=పంపు—పుచ్చని; మెచ్చు—మెచ్చని; నచ్చు (*వర్; ద్రావిడము: వరాని; ఊత మొదటి యచ్చుమీఁదనుండి రెండవయచ్చుమీఁదికి మార్పు, ఆద్యక్షర లోపము. రాని;—'రాని'కి సందర్భమునుబట్టి యర్థవిశేషములు గలుగుచుండును. చనరాని తటము = పోవుటకుఁగవ్వమైన (భార. ఉ. II. 277); ప్రవేశింపరాని బంధురపూహంబు=వీలులేని (భార. దో. II. 296); వారొక్కొక్కరుండు గెలువరాని యట్టి జెట్టికోదులు= సాధ్యముకాని (భార. దో. II. 304.) చేయక పోవరానిది=తప్పనిది (భార. శాం. I. 154); ఎన్నరాని బన్నంబులు= శక్యముకాని (దశకు. VII. 111); గాలికిం దూరరాని యీరంబు=ఎడములేని (నై. చ. VII. 141); విడువరాని= విడువమననుపుట్టని (భాగ. I. 79); భటులకు రారాని లంక=చేరసాధ్యముగాని (భాస్క. యు. 201); పోరానిచుట్టము= విడువరాని, మిక్కిలి ప్రియమైన, దగ్గఱచుట్టము (హరి. పూ. VI. 124; ఉ. IV. 112); ఇట్లే యితర ప్రయోగములను బట్టియు వ్యవహారమును బట్టియుఁ దెలియవలెను.— వచ్చు—వచ్చని (వచ్చవని ?); మొద.

(5) * ఒవ్వ-ఒవ్వనివారలు (భార. ఆర. VI. 16; భీ. II. 11); కను= *కాను—కానని (భార. విరా. II. 118); * వారు-వారని (భార. శాం. VI. 242); అగు—ద్రావిడము= అగాని; ఊత మొదటి యచ్చుమీఁదనుండి రెండవ యచ్చుమీఁదికి మార్పు, ఆద్యక్షరలోపము; పదాదిని సరళమునకుఁ బరుషాదేశము.—కాని—(i) దీనికి సందర్భమునుబట్టి యర్థభేదములు గలుగుచుండును. ఇట్టి చెడ్డపనులు నాకుఁ గాని పేరివి=నాపేరికిఁ దగనివి (భార. ఆర. V. 302); పదిలంబుకాని గుఱ్ఱంబులు = లొంగని (భార. విరా. IV. 95); కాని

తెరువు=తగని (భార. విరా. II. 73); కాని తెఱఁగు=ధర్మముకాని (భార. ఉ. II. 158); వినఁజవికాని పలుకులు=కూర్చని (భార. ఉ. III. 325. భీ. II. 282); చవికానియిందులకు (మను. III. 94); కానివాఁడు= అడ్డగింప శక్యముకాని వాఁడు (భార. దో. III. 168); నేఁడు 'కానివాఁడు'= సమర్థుఁడు, దుష్టుఁడు; కానివారు= అసమర్థులు (భార. దో. V. 105); కాని చనవు=కూడని, తగని (భార. కర్ణ. II. 271); పడఁగాని యిడుమ=అనుభవింప నాధ్యముకాని (భార. శల్య. II. 366); పడరానియిడుమ యనియు ననవచ్చును; కాని కాలము=చెడ్డ, సరిగ జీవింప వీలులేనికాలము (భార. శాం. I. 185); వినఁగాని మాటలు=విని సహింపరాని (భాస్క. సుం. 222); కాని తలఁపు= ధర్మముకాని (భాస్క. యు. 1787); పలుకఁగానిపలుకులు=కూడని (హరి. పూ. VIII. 152); కానుకు గవ్వకై నఁ గొఱగాని=పనికిరాని, విలువచేయని (రామరాఘవ శత. 48); ii. 'కాని' అను రూపము 'తప్ప' అను నర్థమున నవ్యయమగును. పనులఁగాచి కాని బ్రదుక (భార. విరా. I. 285), పొద్దు గుంకినమఱికాని పోవఁడొక్కొక్కీడి; బలమునెల్లను దెగటాఁబఱపికాని తక్కఁడు (భార. విరా. V. 63); నిల్చినం గాని (భార. ఉ. II. 137); ఇట్లే (భార. ఉ. I. 169. శల్య. II. 281; శాంతి. II. 348. V. 626. VI. 29. అను. I. 113. III. 292). మొద.— (iii) 'కాని' వికల్పార్థకమగును. చెప్పెఁగాని (భార. అశ్వ. III. 130); (iv) 'కాని' అవధారణార్థమున; వారలచేటగుఁగాని (భార. ఉ. III. 273);— (vi). 'కాని' పూర్వకథితార్థమునకు వ్యతిరేకార్థమును దెలుపును. చూడఁ జిన్నవాఁడు గాని యలంతులం బోయెడువాఁడుగాఁడు (భా. దో. II. 104); ధీరులై పరగిరకాని (భార. దో. II. 152); (vii) క్షార్థకమువైఁజేరి 'కాని' వ్యతిరేకక్షార్థబోధకమగును. ఆచరించికాని కుడువను (భార. శాం. I. 326);—ఇట్లే యాయాయర్థములను బ్రయోగములను బట్టియు వ్యవహారి మును బట్టియుఁ దెలిసికొనవలెను.—

పోవు—పోవని, పోని (భార. భీ. II. 56. శల్య. II. 386. భాగ. III. 681.) మొద.

* ఇల్, * ఇలు—*ఇలని=లేని. మగఁడులేని మగువమాడ్కి (భార. భీ. I. 62); పొనుగులేని శిఖ (భార. శాం. V. 95); ఒచ్చెములేని మచ్చిక (వృషా. శత. 105). లేఁగలేనిలేఁగటికుట్టి (భాగ. I. 395).

వ్యతిరేకార్థక క్రియలు.

I. వ్యతిరేకార్థక క్రియలకుఁ గాలభేదములేదు. అవి తద్ధర్మకాల సూచకము లనియే చెప్పవలెను. ఇవి ధాతువువై వ్యతిరేకార్థక 'అ' వర్ణమును దానివైఁ దత్తత్పురుషవచనబోధక ప్రత్యయములును జేరుటవలన నేర్పడును :

IX. 74); మును శిశువు నేడిపింపక ముద్దురాదు = కలుగదు (సింహ. నార. శత. 31); మొద.

ప్రాసప్రాదు దుయ్యనులేదు = అభావము (హరి. పూ. V. 221); నీకుఁబోలేదు = పోవఁగలము రాలేదు (భార. అను. V. 287); నీతోఁ బదరంబనిలేదు నాకు = కాదు (భార. శాం. IV. 409); నీవు సంపవలయునని లేదు = చంపువాడవు కావు (భార. భీ. I. 215); తప్పఁ గ్రుంకలేదు = కాలములేదు (భార. ఉ. IV. 191), నీ పిటవచ్చు సెలవులేదు = ఇవ్వఁబడలేదు (భార. ఆర. VII. 235); కిన్నది లేదు = చూడలేదు (నిర్వి. VI. 127).

II. వ్యతిరేక క్రియా రూపములెట్టి కాలమును సూచింపవు; ప్రత్యేకముగఁ గాలమును పురుషమును సూచింపవలసినపుడు వ్యతిరేక క్రియారూపములపై 'అగు' ధాతువు క్రియారూపములఁ జేర్చుట గలదు: చేయనైతిని చేయమైతిమి; చేయవైతిని, చేయరైతిరి; చేయఁడయ్యెన్, చేయరైరి; చేయడయ్యెన్, చేయవయ్యెన్; వృష్టిలేదయ్యెన్, వృష్టిలేదవున్; ఎదురు చనరాదయ్యె (భార. భీ. II. 517); కాని, చూడఁగాననైతి (భార. ఆర. VI. 361); ఎఱుంగఁగఁ జాలనయ్యెద (భార. విరా. IV. 363); ఏర్పడుపనేరనయ్యెద (భార. విరా. V. 206); కాననయ్యెద (భార. నిర్వి. VI. 130); ఎఱుంగలేనైతిన్ (భాగ. I. 123); నమ్మనయ్యెదన్ (భాస్క. యు. 2547); కానఁబడయమైతిమేని (భార. ఉ. III. 117); చెప్పరైతిరే (భార. భీ. II. 119); ఎఱుంగఁ జాలరయ్యెదరు (భార. స్త్రీ. II. 23); కాని, లేడ (ర) గుచున్నవాడు (-రు), మొదలగు రీతి రూపములు కానరాకున్నవి.

(ఆ) సంపూర్ణక్రియారూపములపై 'అగు' ధాతువు వ్యతిరేకార్థక రూపములుజేరియు వ్యతిరేకార్థము కలుగును: ఎవ్వరికాలానాన్ను తప్పంగలవారము కాము (S. I. I. IV. 710); మొద.

(ఇ) వ్యతిరేకత్వార్థక రూపములపై ఉండు, పోవు, మొదలగు ధాతువుల క్రియారూపములఁ జేర్చుటవలనను కాలమును బురుషమును సూచించుట గలదు: చేయకున్నాను, చేయనైతిని, చేయకుందును; చేయకపోతిని, చేయకపోదును; మొద.

పోరయకయున్నేనిన్ (భార. శాం. V. 154); మనసుకందకయున్నే (భార. ద్రో. IV. 206); దినము తెగుదలరాత్రియేతేర కున్నె (భార. ఆర. V. 340); చూడకున్నాడను (భార. స్త్రీ. II. 127); ఆయువు మాల్పకుండున్ (భార. అను. IV. 96); మనసువెట్టిక యున్నది (భార. అను. V. 230); చూపకున్నది (భార. విరా. I. 176); కోల్కొన కున్నది బుద్ధి (భార. ఉ. IV. 90); మొద.

III. (అ) భావార్థక తద్గర్భార్థక క్రియలపై ప్రశ్నార్థక చిహ్నములగు 'ఎ, ఏ, అ, ఆ' లు చేరి వ్యతిరేకార్థక ప్రత్యుత్తరము నపేక్షించును: ఇది పలుకగునే (భార. విరా. I. 299); ఎరవు సతమగునే (భార. ఆర. IV. 347); నరునందు భీష్మునియందుఁదక్కఁ గలుగునే యెందు నీయస్త్రజలము (భార. ద్రో. III. 134); ఇనుఁడఱచేత మాటువడు పెన్నడుఁగల్గునె (భార. ఆర. VII. 347); మెట్టునకుఁ జన్నె తరములు నెట్టి చూడ (హరి. పూ. VIII. 70); నడుకందగునే (భార. భీ. II. 237); ఇట్టట్టచవచ్చునే (భార. ఉ. I. 297); వార్చునె మృత్యువు జనుల పనులు (భార. శాం. VI. 234); నన్నునెఁచునె (హరి. పూ. V. 224); సహించునె నన్ మరుడు (భార. విరా. II. 296); మీరులేక వేగునె మాకున్ (హరి. పూ. V. 232).

(ఆ) వ్యతిరేకార్థక క్రియలపై ప్రశ్నార్థకచిహ్నములును, అయ్య, అమ్మ, అన్న, మొదలగు పదములును చేరియు భావార్థమును దెలియఁజేయును: ఇత్తలోదరిం జెందఁగఁ గాన్పుగాడె ఫలసిద్ధి (భార. విరా. II. 26); వారు నచ్చినచోటఁ బూరియున్ మొలవదె యింతకు (భార. విరా. III. 95); జన కాత్మజ రావణుచే గృహీతయై పోవదె = పోయెను (భార. ఆర. VI. 266); వైయిడనే = ఇడుదును (భార. విరా. II. 154); మే మధిక దుఃఖవహ్ని పాల్పడువయ్య = పాల్పడుదుము (భార. ఆర. VI. 29); అడిగిన యప్పుడ చెచ్చెరఁ గడిపిన పోనవ్వ (భార. ఆర. V. 13); పారణ యొనర్పఁదగదే (భార. ఆర. VII. 205); చాలదా (భాగ. IV. 94); ఇంతిం గాముం డిట తేఁడె యింతకు (భార. విరా. II. 330); ఇడుమలఁ గుడువదె (భార. విరా. II. 234); నిన్నెఱుఁగనా (భార. శాం. IV. 396); నారె (భార. ద్రో. IV. 130); ఆఁగు వాఁడనె (భార. ద్రో. III. 113); పోవఁగవలదే (భార. ద్రో. III. 285); వేటరారె (వరాహ. II. 51); ఎఱుంగమి వెట్టరె (భార. ఉ. III. 102); నిను నగరే (భార. భీ. III. 250).

'కాదా' అనుటకు 'కదా', 'కద' యనియు, 'కాదే' అనుటకు 'కాదె, కదె' యనియు, 'కద' పై 'ఎ, ఏ' మొదలగుఁజనిచేరి వగాగమము గలిగి 'కదవె, కదవే' అనియు రూపములు గలుగును; ఈ ప్రశ్నార్థక రూపములు 'అవును' అను ప్రత్యుత్తరము నపేక్షించును:

మానిమాటలు గదా సభలఁజెల్లు (భార. ఆర. IV. 201); మోదము నొందునే కదా (భాగ. III. 62); కన్నులులేని మా కన్నులుఁ గాళులు నీవ కదన్న (భార. ఆర. VII. 262); కలిమికి భోగములకదా ఫలము (భార. విరా. I. 140); మొద—'కదా' అనుటకు 'కా' అనియు రూపాంతరము గలదు: చావుమేలకా (భాస్క. యు. 2259); మీరిట మున్నుగన్గొనని భూముల్లేవుగా

(విజ. వి. III.): కసిపించుకోవుగా, జాలిరాదాయెంగా, అలుక రాదాయెంగా (సిం. నార. శత. 34); మొద.

మృగము గదా = మృగలేదు గదా (భార. ద్రో. II. 235); కురు సేనగదా = అందువా (భార. ఉ. II. 197); భూమితనూజంగానము = కానలే మైతిమి (భార. ఆర. VII. 18); నేను గెల్వను = గెల్వలేదు (భార. విరా. V. 234); ముద్దలనమ్మా = ముద్దుకాదు.

క్రియారూపముల మీఁదనే కాక విశేష్యములమీఁదను బ్రశ్నార్థక చిహ్నములు చేరి వ్యతిరేకార్థమును బోధించును: తగవా (భార. అను. II. 200); ఇంతి అజవా (భార. విరా. IV. 20); నీ వాడెడునంత తక్కువనె (భార. శాం. III. 391); ఇతిఁడు గేవల నరుఁడే (భార. విరా. I. 215); ఇట్టిదే (భార. ఆర. IV. 157).

(ఇ) వ్యతిరేకార్థక క్రియలతో 'ఏమి, ఎట్లు, ఏల, ఎక్కడ, ఎవ్వఁడు, ఏ', మొదలగు ప్రశ్నార్థకపదములుచేరి భావార్థమును బోధించును: ఈ నాతకం దేమిసేయుదు (భార. ఆర. VI. 207); వారలయేపు నోపఁగానమెట్లు (భార. భీ. II. 282); నవ్వరెట్లు (భార. విరా. IV. 62); జయింపరెట్లు (భార. విరా. I. 52); శపించుఁడెట్లు (భార. ఆర. V. 19); మాట వుట్టఁడెట్లు (భార. ఉ. I. 79); శాప మీనెట్లు నీకు (భార. అను. II. 212).

ఏమి, ఎట్లు, ఏల, ఎక్కడ, ఎవ్వఁడు, మొదలగునవి భావార్థక క్రియల తోడను, విశేష్యములతోడను జేరియు వ్యతిరేకార్థమును దెలుపును: ఈ తిప్ప బోర్లబడిన నేమితినియెదవ (సిం. నార. శత. 29); మాకేమిటఁ గడమ (భార. ఆర. V. 115); చొరఁగానెట్లువచ్చు (భార. ద్రో. IV. 146); విధితో నెవ్వఁడునేర్చు (భాస్క. ఆయో. 113); ఇంతకంటె వలయు వరంబెయ్యది (భార. ఆర. IV. 379); ఎఱుంగనియట్లు లుండుటినియే పురుషార్థము (భార. ద్రో. I. 223); ఆవియు నొక్క బ్రతుకులే (కళా. III. 30); చొత్తేర యుక్తంబతో (శివర. IV. 75); శంకింపం బట్టాకొ (భార. ఉ. III. 103); పరశురాముఁ గానబడయుట యెక్కడఁ గలుగు (భార. ఉ. IV. 290); నీ వెక్కడ బుద్ధి తెరుపులెక్కడ (భార. ఆర. VII. 297); మొద.

(ఈ) రెండు వ్యతిరేకార్థక పదములుచేరి యత్యంత భావార్థబోధకము లగును: చూపకతెక్కిరు (భార. శాం. II. 360); కఱపక తెక్కిరు (భార. విరా. I. 116); మొద.

(ఉ) వ్యతిరేకార్థక క్రియారూపములనై ఎ, ఏ, అ, ఆ, అయ్య, అన్న, అన్న మొదలగునవి చేరి సంప్రార్థనమును దెలియఁజేయును: చూ. ప్రార్థనార్థక క్రియలు.

(ఉ) 'వలదు' ధాతువు వ్యతిరేకార్థకరూపము లేర్పడునపుడు దానికి 'బల్లు' సర్వాదేశమగును : బల్లమి, బల్లని, బల్లక; బల్లను (భార. భీ. I. 181; భాగ. II. 9); బల్లము; బల్లవు (భార. ఉ. III. 334); బల్లకు, బల్లఁడు; బల్లలు గారవులతోడి పగకు నొల్లరు (భార. ఉ. I. 233); బల్లదు, బల్లవు.

VII. నిషేధార్థక క్రియలు.

i. 'వలదు' ధాతువు వ్యతిరేకార్థక రూపము 'వలనదు' అనురూపము తుమున్నర్థకాన్నంత క్రియలపైఁ జేరి నిషేధమును దెలుపును; 'వలనదు' కు వలాదు, వలదు, వల్లు, వద్దు, అనియు పరిణామ రూపములు గలవు. —

మసలవలదు (భార. విరా. V. 80); ఎప్పు సెప్పవలదు (భార. ఆర. V. 318); చేయవలదు (భార. ఆర.³ VII. 4); చన్నుగుడుప వల్లవ్వు (భాగ. X. i. 223); చూ. ఉత్తరాంధ్రము.

ii. వ్యతిరేక ప్రార్థనమందును బై రూపములు వచ్చును : వగవలదు = వగవకుము (భార. ఆర. VII. 202); ఇతనిపై నలుగవలదు (భాస్క. యు. 1739); మనమునందు నితనిఁ గినియవలదు (భాస్క. యు. 2429), మొద.

iii. 'తగదు, ధర్తముకాదు' అను నర్థమునను వై రూపములు వాడఁ బడును.

ఇప్పుడు మనమంత గాలు ద్రవ్యవలదు (భార. విరా. V. 10); వగవు వలదు చిత్తఁబులో నీకు (భార. ఆర. V. 323); ఇంతటి కెలనంబుఁ కీర్ప నేనియు వలదే (భార. ఆర. VI. 30); సైఁవలదె (భార. ఆర. VI. 245); వగవవలదు (భార. ఆర. VII. 202); ఈగవలదా (భార. ఉ. III. 201); వల దింత రజ్జులు (భార. కర్ణ. II. 23); అనఁగా వలదు (భార. శాం. V. 278); దీన సంశయము వలదు (భార. అను. V. 156); భుజింపఁగా వలదటోయి (శకుం. పరి. I. పు. 4); మొద.

iv. 'కాదు, కూడదు, చనదు' అనునవి తుమున్నర్థ కాన్నంత క్రియల పైఁ జేరియు నిషేధార్థమును దెలుపును : చేయఁగాదు, చేయఁకూడదు, చేయఁజనదు; మొద.

v. వ్యతిరేక క్త్వార్థక రూపముపై 'ఉండునది' అని చేరి నిషేధార్థ మును బోధించును : చేయకుండునది, చెప్పకుండునది; మొద.

VIII. విధ్యర్థక క్రియలు.

i. ధాతువుల తుమున్నర్థకాన్నంత రూపములపై 'వలయు' అనునది చేరి విధ్యర్థమును దెలుపును; 'వలయు' అనుటకు 'వలె' అర్వాచీనరూపము: ఓర్వవలయున్ (భార. విరా. III. 110); అటుమవలయున్ (భార. విరా. V.

338); వాకవలయు (భా. పీ. III. 216); ఇతనికి నోనరించి పోవలయు (భా. పీ. IV. 12); వాత్సలుకువలయు (భా. శాం. III. 527); మానస మున్నున వలయు నుహనీయస్మృతి (భా. శాం. IV. 289); పోవ వలయు (నిర్వ. III. 42); మొద.

ii. ఒకప్పుడు 'వలయు' తత్కర్తృత్వము గలదు: మాకుంగా పీనిని విడువ వలయు = విడుపుడు (భా. పీ. V. 438); నా బొల్బుంబుల నరుణ సైంధ వలయు (భా. పీ. VII. 334); ఆ చాటుట కోర్వవలయు = ఓర్వడు (భా. విరా. III. 110); మొద.

iii. ఒకప్పుడు 'వలయు' కేవల తద్ధర్మార్థబోధక మగును: కోరెంగా వలయు (నిర్వ. IV. 8); నాకు: గల తెజంగు సెప్పవలయు = నేను కల తెజంగు చెప్పవలసి యున్నది (నిర్వ. VII. 98); నర్మము లెల్ల దార పెడఁ బాయవలయు (భా. పీ. I. 204); మొద.

iv. తద్ధర్మార్థ విశేషణముపై: దచ్చభాతక సర్వనామరూపములుచేరి విధ్యర్థబోధకము లగును: మీరిం చాలియుండునది (భా. పర. VI. 71); మొద—'ఉ' ఉను - 'క' - అది = 'ఉ' ఉనునది = ఉన్నది = ఉండునది (భా. శాం. III. 289); చేనువాడు = చేయువాడు = వాడు చేయవలెను (S. I. I. V. 1152); అనుభవించి బ్రతుకువారు (S. I. I. IV. 698);—ధాతు పువై 'ఏడిది, ఏది' అనునవి చేరియు విధ్యర్థబోధకము లగును: చేయించి (—ంచె ?) డిది; పుణ్యమునం బొంది (—ందె ?) డిది (S. I. I. V. 193); నుఖాన అనుభవించి (—చే ?) డి (S. I. I. V. 166); చేరేది (—ది ?) (S. I. I. VI. 950); నూకేడి (S. I. I. VI. 1202); చేశి (—సే ?) డి (S. I. I. IV. 659); మొద. చూ. ఉత్తరాంధ్రము.

ఆంధ్రభాషా చరిత్రము.

మూడవ భాగము.

ఆంధ్రభాషా చరిత్రము.

పదునొకండవ ప్రకరణము.

సన్నయకుఁ బూర్వకాలపు భాష.

సన్నయకుఁ బూర్వ మేడవశతాబ్దమువఱకు నాంధ్రభాషాస్వరూప మెట్లుండెనో తెలిసికొనుట కాధారములు గానరావు. ద్రావిడ భాషలకే కాక భారతీయభాషల కన్నిటికి నది యజ్ఞాతయుగ మనియే చెప్పవచ్చును. ఆ కాలమున వ్యావహారిక ప్రాకృతభాషలుమాత్రము ప్రచారమున నుండెనని మాత్రము చెప్పట కవకాశ మున్నది.

ఏడవశతాబ్దము నుండియు శాసనములలోఁ గొన్ని గ్రామముల పేళ్లు కానవచ్చు చున్నవి. తక్కిన శాసనభాష యంతయు సంస్కృతముగనే యుండెను. కాని, రాను రాను తెనుఁగుభాగ మెక్కువగాఁ గల శాసనములును నెలువడఁ జొచ్చినవి. వానియందలి భాష సన్నయకాలపు భాషకుఁ గొంత విలక్షణముగ నుండును. ఆయా శాసనముల కాలమున వ్యవహారమందలి భాష యట్లే యుండి యుండవచ్చును. అట్టి శాసనములు నేటివఱకు బయల్పడిన వీ క్రింద కొంత వివరణముతోఁ బొందుపఱుపఁబడినవి.

జయసింహవల్లభుని శాసనము.

(క్రీ. శ. 633.)

జయసింహవల్లభుఁడు కుబ్జవిష్ణువర్ధనుని పుత్రుఁడు. తెలుఁగున నున్న శాసనములలో నెల్ల నిదియే ప్రాచీనతమ మైనదని యెన్నఁబడుచున్నది.

౧. స్వస్తి శ్రీమత్ సకలలోకాశ్రయ జయసింఘ

౨. వల్లభ మహారాజులకున్ ప్రవర్ధమానవిజయరా

౩. జ్య సంతసరంబుల్ ఎణుంబొది అన్నేణ్ణి అమ్మఁపూణ్ణ

౪. మ నాణ్ణం మ్నూవిండిరాజులముట్లు కలివిముడిరాజుల్

౫. మ్నూవిండి సముద్రరకై నాకుబణి సేసిన కల్చివీ

౬. అరుణ మద్దికదు మూటికి విత్పత్తి ఉత్తరంబున పులొ

౭. ంబున చెఱువు పడుమాటికోటన్ ఎణుంబొదిపు(పు?)ట్టు ఆ

౮. ఱ్లపట్టు సేను[*] తూర్పున కోటి తా (ఁబు)తోంటళాయు పడువా

౯. రంబు ఇచ్చిరి పాఱపడువారంబు మ్నూవి (౦) డీశ్వరంబున కళా

౧౦. కణ్ణగు: మిచ్చి కుడుచువారు యిల్లుకాను ఏవెఱుగు

౧౧. రు విత్పత్తి గాణంబు [న్దొ] ల్లోట్టు [నం] గాణంబు చువు
టారు గాణంబు.

... .. వ్రచ్చినవారు బారణాసి వేవు,

... .. వీడిన స (ము) ద్రంబును లా

... .. డిసెనవదికి

... .. రమణ్ణ

దీని తాత్పర్యమును వ్రాయుచు నొకరు “ ఇది జయసింహవల్లభుడు తనకు ‘బణిసేసిన’ ఏ యుద్ధముననో సహాయము చేసిన స్థూలివిండి రాజులకు ‘విత్పత్తి’ గ్రామము నిచ్చినట్లుగాఁ దెలుపుచున్నది ” అని వ్రాసినారు. ఈ యర్థము సరియైనట్లు తోపడు. ఈ శాసనములోని తెనుఁగుమాటల యర్థమును ముందు నిర్ణయించి, తరువాత తాత్పర్యమును తెలిసికొనవచ్చును.

3. ఎఱుంబాది = 80; అన్నేణ్ణి = అగు నేటి, అమ్మ=పూర్ణ మనాణ్ణు= అంబా పూర్ణిమ = గౌరీపూర్ణి మనాడు;

౪. స్థూలివిండిరాజుల ముట్టు = స్థూలివిండి గ్రామపురాజయొక్క ప్రధానోద్యోగి; కలిముడిరాజుల్ = కలిముడిరాజు అను పేరు గలవారు.

౫. స్థూలివిండి = స్థూలివిండి గ్రామముయొక్క; సముద్రరై = సముద్ర రణమునకు, బాగుచేయుటకు; నాకు బణిసేసిన = నాకొరకు పనిచేసిన.

౫-౬. కల్పివీణ, రుల్లు, మద్దికదు, మూటికి = కల్పివీడు; రుల్లు, మద్ది కదు అను మూడు గ్రామములకు, అనఁగా ఆ మూడు గ్రామములవారికిని; విత్పత్తి ఉత్తరంబున వులొ ౭. ౦బున చెఱువు పడుమాటి కోటన్ = విత్పత్తి అను గ్రామమునకు ఉత్తరముగా నున్న భూమిలోని చెఱువు పడిమటిప్రక్కను; ఎఱుంబాదిపు(వు?)ట్లు ఆ౮. ట్లపట్టు సేను=80 పుట్లు ఆళ్లుపట్టుగల చేను; తూప్ప= నకోటి = (ఆ చెఱువుకు) తూర్పుప్రక్క; తా (లు) తోంటళాయు పడువార్. ౯. రంబు ఇచ్చిరి = తాటితోటల కల్లు గీచుకొను హక్కును ఇచ్చిరి; పాట పడువారంబు = తాటికకులమీఁది హక్కును; స్థూలి [ండి] శ్వేరంబున = స్థూలివిండిశ్వర గ్రామమున, లేక స్థూలివిండిశ్వరుని యాలయమున; ౧౦. కళా కణ్ణగు మిచ్చి = కళాకణ్ణగ మను పన్ను చెల్లించి; కుడుచువారు = అనుభవింప వలెను. (తక్కినభాగము ఎక్కువగా చెడిపోవుటచేత నర్థము స్పష్టముగా లేదు. విత్పత్తిగాణము, తొల్లోట్టుగాణము, చువుటూరుగాణము, అను మూడు వాడల పేర్లున్నవి. ‘వ్రచ్చినవారు బారణాసి వేవు’ అనుభాగము శాప వాక్యములోనిది.)

వై దానినిబట్టి యీ శాసనము జయసింహవల్లభునిది కా దనియు, అతని రాజ్యకాలమున వ్రాయఁబడిన దనియు, దానము చేసినవాఁడు మ్లావిండిరాజు యొక్క ఉద్యోగి యైన కలిముడిరాజు అనియు, దానము చేయఁబడినది విత్పత్తి కు త్తరమున నుండు చెఱువుప్రక్కనున్న భూమియుఁ దాటితోటయు ననియుఁ దెలిసికొనవచ్చును.

మంగి దొగరాజుకాలపు లక్ష్మీపుర శాసనము.

(నుమారు క్రీ. శ. 675.)

౧. స్వస్తిశ్రీ మగిదొగరజుల ముడ్లు
౨. విట్రజుల ప్రతమరా
౩. జ్యంబున కడువం [డ్లు]
౪. ల ఇచ్చిన రెన్డువటి
౫. మిరియమ్ము బోళ
౬. జకు తెంగరి పె
౭. డళిన రెన్డువట్టి
౮. పదేన్దుంబు ఆడ్లువ
౯. ట్టు ద్రుగ్గాదేవినేలయు
౧౦. ఉఱువుటురి బోళ
౧౧. రెన్డుటియు తూఱు
౧౨. ఈ రెన్డుటి అచువరు
౧౩. కళరేని బారనాసి
౧౪. వేగవిళాలు వేడ్లు
౧౫. ము వేళెఱువుళు
౧౬. వేవురు పతాను
౧౭. చమ్మిన చన్నంగు

... ..

అర్థము.

మగి దొగరజుల = మంగి దొగరాజుల = రెండవ మంగిరాజు, లేక మంగి యువరాజుయొక్క; ముడ్లు = రాజోద్యోగి, మండలేశ్వరుఁడు (చూ. ముట్టు - జయసింహ వల్లభునిశాసనము; అహదనకర శాసనము - 'ముడ్లు') అయిన; విట్రజుల = విట్ర జను పేరు గలవాని; ప్రతమ రాజ్యంబున = రాజ్యము ప్రథమ సంవత్సరమున; కడవండ్లుల ఇచ్చిన = కడవండ్లు అను గ్రామమున ఇచ్చిన; రెన్డువటి మిరియమ్ముబోళ = రెండుపుట్టు విత్తనములు పట్టు మిరియమ్ముబోళ అను పేరు గల పొలమును; జకుతెంగరి = జకుతెంగరి

అను పేరు గలవాడు; వడశేన = పడిసిన; రెడ్డువట్టి పడేస్తుంబు ఆడ్లుపట్టు = రెండుపుట్ల పడునేడుము ఆట్లు విత్తుటకు తగిన; ద్రుగ్గాదేవి నేలయు = ద్రుగ్గాదేవి కేల అను సంజ్ఞగల పోలమును; (దీనికి) తూట్టు = తూర్పున; గల; ఉడుపుటరిబోశ = ఉడుపుటరిబోశ అను పేరు గల; రెడ్డుట్టియు = రెండు పుట్ల విత్తనములు చల్లుటకు యోగ్యమైన పోలమును. ఈ రెడ్డుట్టి = ఈ రెండుపుట్ల నేలను; అచువరు = చెఱచువారు; కళరేని = ఉన్నయెడల; బార నాసి = కాశయందు; వే గవిళలు = వేయి కపిలగోవులను; వేడ్లము = వేయి యెడ్లను; వే కెఱువులు = వేయి చెఱువులను; వేవురు పతాను = వేయిమంది బ్రాహ్మణులను; చమ్మిన చన్నం గు(డుచువారు) = చంపిన త్రోవను (అనుభవింపఁ గలరు.)

పై శాసనముల పిదప ముఖ్యమైనది విష్ణువర్ధనుని 'అహదనకర' శాసనము. ఈ విష్ణువర్ధనుడు చాళుక్య విష్ణువర్ధనులలో మూడవవాఁ డని (714-751) కొందఱును, నైడవ విష్ణువర్ధనుఁ డని (847) కొందఱును దలంచుచున్నారు. ఇం దేది నిజమైనను నాశాసనము భాషావిషయమునఁ జాల ముఖ్యమయిన దని చెప్పక తీరదు. కాని, యీ శాసనభాష చాల దురవగాహముగా నున్నది. ఇందలి కొన్నియక్షరముల స్వరూపములనుగూర్చి భేదాభిప్రాయములు గలవు. దాని యర్థనిర్ణయమునకుఁ గొందఱు ప్రయత్నించిరిగాని సఫలమనోరథము గా లేదు. ఈ శాసనమును జదివినవారిలోఁ గడపటివారు శ్రీ మల్లంపల్లి సోమశేఖర శర్మగారు. వారు చదివిన పాఠ మీ క్రింద నుదాహరింపఁబడినది.

17. స్వస్త ప్రిధివి వల్ల వపట్టనబున ఊరి

18. వారు కరిగల్గ వడవరికి ఊరిస్వాముల్ ఇచ్చిన స్తితి రెడ్డువాడల పట్టనాపురకు

19. అరియు డగు తెఱెయు సిద్ధాయంబు దణ్ణ దనపరాధబును నవ్వబాదప

20. రియారువు ఊరు దాయ సెసి ఇచ్చి దినికి వక్రంబు శేదు వచ్చిన వారు గళరేని ఊరి స్తితి

21. దప్పినవారు దినికి వక్రంబు వచ్చిన గచ్చురు రెడ్డువడల ఎలెవు వరు లెముల ల

22. సిసదియు చన్ను విరిపయి నాడువరు గల్గిన ఎళెముళ చెసిన సెయుడు సను

23. మహనబియుల్ నరాళోక మహనత్థపుల్ విరాపవ మహనబియుల్ గజ్జఱం [సె]

24. జ్ఞ నడుపుల్ శమస్త భవనశ్రియ కనడిరజు బద్రపెరయ ఊరిసనిన
ప్రసివర

25. వయ్యెడి మాహనభిల్ వయ్యెటి మహాభిల్ పనికొళు చెనెరక
పళ్ళిన ప్రసి

26. వయ్యెటి మహనభియుల్ సకల కొన్ఱుకల్ సవ్వ లొక శ్రయ మహా
సత్తవల్

27. పెద్దల్ నెరవద్య మహాసత్తవల్ పసిణ్ణిముద్దు వెటన్దల చరు
వయ్యె విష్ణువర్ధన మ

28. మాసత్తవల్ పనుఁజెవుల కొన్ఱుకల్ అచ్చకుఱ్ఱవనియు కొన్ఱుకల్
గజంబు సెద్దల

29. నడుపుల్ ప్రిధివి మహాసత్తవల్ వెటన్దల్ పానికన్ఱిఱము కొళ
నడుపు విష్ణువర్ధన

30. మహాసత్తవల కొన్ఱుకలు నిరవద్యప్రిధివి కనడిరజుల్ గునవన మహా
నవియుల్

31. ముద్దకళ్ళికొల్ రమిన్వరా ప్రిధివి మహాసత్తవల్ అపయజనువ
కాల కొణ్ణకల్ కొరినికొల్

32. కరిగల ప్రిధివి మహాసత్తవల కొన్ఱుకల్ నన్దిమహానవిల నడుపు
శ్రీమహా

33. సత్తవల్ సకలొక శ్రయ్య ప్రిధివి మహాసత్తవల టివకరయ్య పళ్ళు

34. కొల్ శ్రీజప్తి పెన్దట్ట గన్ఱున్ఱు.

శ్రీ శర్మగారు తాము చదివిన పాఠమునకుఁ దగిన కారణముల నిచ్చి
యున్నారు. ఇవి సమంజసములుగ నుండుటచేత వారి పాఠమునే స్వీకరించి
యీ శాసనము సర్థమును నాకుఁ దోచినట్లు తెలుపుటకుఁ బ్రయత్నించుచు
నా యా పదములకు లఘుటీక వ్రాయుచున్నాను.

పంక్తి. 17. స్వస్త = స్వస్తి; ప్రిధివి పలవపట్టనబున = పృథివీ పల్లవ
పట్టనంబున; 'పృథివీ' శబ్దము 'శ్రీ' కారమువలెఁ బూర్వశాసనములలో
ననేకస్థలములఁ గానవచ్చుచున్నది; పల్లవపట్టనము శ్రీ వేటూరి ప్రభాకర
శాస్త్రిలుగారు గుంటూరుజిల్లా రేపల్లెతాలూకాలోని 'పల్లపట్ట' గ్రామ
మగు నని యభిప్రాయపడినారు. 'పట్టనబున' ఇచట 'బు' వెనుక మున్నను
లేఖకుఁడు వదలి యుండవచ్చును; లేదా, దాని నాకాలమున పనునాసి
కొచ్చారణముతోఁ జదువుచుండి రని యైన ననవచ్చును. సంస్కృతమండలి
తుది 'మ' కారమును తెనుఁగువారు బుగను, కన్నడులు 'వు' గను మార్చి

కొనిరి. కావుననే తెనుఁగున 'పట్టనంబు' మొదలగు రూపములును, కన్నడ మున 'పట్టనపు' మొదలగు రూపములును గలిగినవి. తెనుఁగునఁ గూడ 'ము' వర్ణము 'పు' గ మాఱుట గలదు; చూ. పంక్తి 20, పరియారుపు. ఈ పంక్తిలో 'పట్టనంబు', పంక్తి 23, 'గజ్జంబు' పంక్తి 19, దసపరాభంబును, అనుపదముల యందలి 'బు' వైచుక్కలేదు; కాని, 19. పంక్తి 'సిద్ధాయంబు' పంక్తి 21, 'వక్రంబు' పంక్తి 28, 'గజంబు' అను వానిలో 'బు' వైఁ జుక్క యున్నది. 'పట్టనంబు', 'గజ్జంబు' లలోఁ జుక్క లేకుండుట లేఖకప్రమాదము కావచ్చును. ఈ చుక్కయక్షరము తలవైఁ గుడివైపున నుండుటచే నా వర్ణము ననునాసి కోచ్ఛారణముతోఁ జదువవలె నను నూహ కవకాశ మిచ్చు చున్నది.— 'పట్టనంబున ఊరివారు' = పట్టణమునందలి జనులు, ఇచ్చట 'సప్తమీ విభక్తి' యుండుట యాకాలపు భాషాసంప్రదాయము; నన్నయకాలమునను నిట్లే యున్నది. చూ. విశేషపట్టనమున కోమటి; ఇట్టి స్థలములందు విభక్తిరూపము విశేషణరూపమున నుండుటచే సరళాదేశము రాదు.

పంక్తి 18. కరిగల్ల వడవరికి = కరిగల్ల వాడవారికి. ఈ శాసనమునందును మఱి కొన్ని శాసనములందును నక్కడక్కడ దీర్ఘచ్ఛములను వదలుట గలదు. కావున ప్రాస్థ దీర్ఘరూపములలో నేది సరి యైనదో తెలిసి కొనుట కవకాశము లేదు. 'పల్లవర్', విణ్ణవర్, విల్లవర్' మొదలగు రూపములలో నజవమున నున్న 'అవర్' అను పదము తెనుఁగున 'వారు'గా కాన్పించుచున్నది. తెనుఁగునను 'వారు' ప్రత్యయముగా వాడఁబడినప్పుడు 'వా' ప్రాస్థ మగుటయే కాక 'పు' గ కూడ మాఱును. చూ. ఆర్వురు, పలువురు, మొద. ఇచట 'వాడవరికి' అని చదివినను ద్రావిడసంప్రదాయమునకు భంగము రాదు. 'వడవరికి' అను పదమునకు 'ఓడయ' శబ్దముతో సంబంధముఁ గల్పించి కీ॥ వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిలుగారు 'దేవునికి' అని యర్థము చెప్పినారు. ఇది సరికాదు. ఆ కాలమునకు పదముల తొలి 'ఓ' త్వములు 'వ' కారములుగ మాఱలేదు. ఈ శాసనవిషయము దేవుని కొక గ్రామమును సమర్పించుట కా దనియు, రెండు గ్రామములవారు భూముల పంపకము విషయమునఁ జేసికొన్న యొడంబడిక యనియు నాయభిప్రాయము.— ఊరి స్వాముళ్ = ఊరిపెద్దలు; 'ళ్' అనునది బహువచనప్రత్యయమో, లేక లేఖకుఁడు లకారమునకు శకారమును జెక్కెనో తెలియరాదు. ద్రావిడ భాషలలో 'గళ్' ప్రత్యయమున 'ళ్' కారమే యున్నది. ఆ కాలమున బహువచనప్రత్యయముగ 'ళ్' కార ముండె నన్నను వింతగాదు.— 'ఇచ్చిన స్థితి' = చేసిన తీర్పుస్థితి = 'Settled rule,' 'Sure or fixed decision,' 'Ordinance,' 'Decree,' 'Axiom,' 'Maxim,' (కిట్టెలు నిఘంటువు); రెణ్ణు వాడల పట్టనా

పురకు = రెండు వాడల ప్రజలకు; అఱవము. పట్టకపక్; కన్న. పట్టనడపక్; శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రులుగారు 'పట్టనాపురకు,' అనుదానిని 'పట్టునపురకు' అని మార్చి, 'పుర' అనునది 'ఊరు' అనుదానికి రూపాంతర మని చెప్పినారు. 'పట్టన'ను 'పట్టున'గా నేల మార్పవలెనో తెలియదు. 'పుర' అనుదానిలో 'నూ' లో పద మారంభించుటకుఁ దగిన యాకాలపు ఆధారములు లేవు. 'పుర' అని యా పద మకారాంతముగా నుండుటకు 'తలవర, ఊర, చెరువ' మొదలగు రూపముల నుదాహరించినారు. ఇట్టి వానిలోని తుది ఆకార మేవార్థకము కాని ప్రథమైకవచన బోధకము కాదు.)

పంక్తి 19. తెఱ = తఱుగు; రాజునకు చెల్లింపవలసిన పన్నును తీసి కొని పోవుటకై మధ్యవర్తి కిచ్చునట్టి ధనము. ఈ పద మిప్పుడును కన్నడము నందు నాణెమురూపముగా చెల్లించు నొక పన్నుకు పేరుగా నున్నది;— అరి = ధాన్యరూపమునఁ జెల్లించు పన్ను; ఈ పదము 'అరిగాంపులు' అను శబ్దములో నున్నది;—డగు = తగ్గు = తఱుగు, గ్రామమువారు చెల్లింప వలసిన మొత్తము పన్నులో లోటు వచ్చినప్పుడు దానిని పూర్తి చేయుటకై విధింపఁబడిన పన్ను;—సిద్ధాయంబు (దీనిని 'సిద్ధాయబు' అని చదువవలె నేమో) = పంటలు పోయినను జెల్లింపవలసిన పన్ను;—దణ్ణు = రాజ సైన్యము గ్రామసమీపమునఁ గాని గ్రామములోఁ గాని విడిసినప్పుడు గ్రామమువారు చెల్లింపవలసిన పన్ను;—'దశపరాధబును', ఇచ్చట 'బు' పై చుక్కను లేఖకుండు వదలినాడు) = ఇది 'దశాపరాధము' అగునేమో. శ్రీ ప్రభాకర శాస్త్రులుగారు 'దేశాపరాధ' మన్నారు. 'దేశాపరాధ' మనఁగా గ్రామముమొత్తముపై దండనగా విధింపఁబడిన పన్ను అని వారి యభిప్రాయము; ఇది 'దశాపరాధ' మైనచో దశాపరాధము లేవో తెలియదు. ఇది నేటి 'దశబంధ'ముతో సంబంధించిన దేమో;—సర్వ = బాద పరి యారువు = సర్వ బాధాపరిహారము = ప్రాకృతము: సర్వ బాధా పరి యారో;—

పంక్తి 20. ఊరు దాయసేసి: ఇచట 'దాయసేసి' అను దానిని 'దయసేసి,' అని దిద్దఁగూడదు. 'దాయ' = పంపకము;—ఇచ్చి = ఇచ్చిరి; ఇచట 'రి' వర్ణమును లేఖకుండు చెక్క మఱచె నని యైన ననవచ్చును; లేదా 'ఇచ్చి' యనునదియే సంపూర్ణక్రియ యని యైనను జెప్పవచ్చును. ఈ క్తార్థక రూపమే లింగ, వచన, పురుష వివక్ష లేక నేడును మళయాళమున భూత కాలక్రియగా వాడుకలో నున్నది. తెనుఁగుపిల్లల బాలభాషితములో నిట్లే వాడుక యున్నది;—దీనికి = దీనికి;—'వక్రంబు' దీనిని 'వక్రబు' అని చదువవలె నేమో.) = అడ్డు, ఎదురు;—లేదు = లేదు ('ల' కు 'ళ' ఈ

శాసనమునఁ జటచుగ నున్నది.)—వచ్చినవారు = వక్రంబు లేక, అడ్డు వచ్చినవారు;—గళచెని = గలచెని = ఉన్నయెడల,—ఊరి స్థితి = ఊరి కట్టడి.

పంక్తి 21. దప్పినవరు = తప్పినవారు. 'ద' ఆదేశముగా వచ్చినది. 'అవరు' అని యుండినను దప్పలేదేమో.—దీనికి వక్రంబు వచ్చిన = దీని కడ్డు వచ్చినయెడల;—గచ్చురు = నశించురు (శ్రీ ప్రభాకర శాస్త్రులుగారు 'గచ్చురు' = ఊరి కక్షకులు' అని యూహించి, యర్థము కుదురక 'గచ్చురకు' అని దిద్దుకొను మనిరి. ఇది సరి కాదు. తెనుఁగున 'క్రయ్యు, క్రాయ = నశించు' అను ధాతువు గలదు. పూర్వకాలమున నీ ధాతువు 'క్రచ్చు, కచ్చు' అని యుండవచ్చును. పూర్వము 'చు' కారితము లయిన ధాతువులు తరువాతి కాలమున 'యు' కారారితము లయినవి; చూ. మెఱచు; మెఱయు.)—రెడ్లు వడల = రెండు వాడల;—ఎలెవునరు (శ్రీ ప్రభాకర శాస్త్రులుగారు దీనిని 'ఎలెమునరు' అని చదివి, దానిని 'ఏలే + మునరు' = ఏలునట్టి ముగ్గురు అధికారులు అని యర్థము చెప్పినారు. 'ఏలే' అను రూపము తెలుఁగునఁ బదు నాల్గవ శతాబ్దమువఱకు నవతరించ లేదు. 'మునరు'గు నా ముగ్గు రధికారులు నెవ్వరో తెలియరాదు. కావున నాయర్థము సరికాదు.) ఎలెవు = ఏలెము. దీనికి రూపాంతరములు 'ఏలేము, ఏలిడము, ఎల్లిడము.' ఎలెవునరు = ఎల్లిడము చేసినవారు, అతిక్రమించినవారు;—లెములలసినదియు = లేములు + అలసి నదియు + లేములచే నలయుట, అనఁగా దుఃఖము ననుభవించుట;—

పంక్తి 22. చన్ను = చనును = కలుగును. 'చన్ను' అను క్రియలో ద్విత్వము విచార్యము. చన్, చిన్, కొన్, ఉన్ మొదలగు ధాతువులపై ప్రశ్నార్థక మగు 'ఎ' వర్ణము చేరునప్పుడు సకారమునకు ద్విత్వము కలుగుట పూర్వాంధ్ర భాషా సంప్రదాయము : చన్నె, చిన్నె, కొన్నె, ఉన్నె—మొద. కాని 'ఉ' త్వము చేరునప్పుడును ద్విత్వము కలుగునా?—(శ్రీ ప్రభాకర శాస్త్రులుగారు తా మూహించిన యర్థముకొఱకు 'లేముల'లోని 'లే'ను విడిచి పెట్టవలసినదని వ్రాసి, ముల = ఒక అధికారి అని చెప్పవలె నన్నారు. ఇది సరి కాదు.) విరిపయి నాడువరు = వీరిపయి నాడువారు = ఈ గ్రామములవారి నాడేమిచువారు; లేదా, విరి = పూవు, పూవుపై నాడునట్టివారు, మృదు వగు సీకట్టడి నుల్లంఘించువారు, అని యైన సర్థము చెప్పవచ్చును. శాసనాంతమునందు సాధారణముగ నిట్టి మాటలే యుండును. చూ. "పాలనీయోభ వద్భిః, భావినః పార్థివేంద్రాన్, భూయో భూయో యాచతే రామ చంద్రః";—గల్గిన = కలిగిన = ఉండిన;—ఎళెముళచెసిన = ఎల్లిడములు చేసిన;—సేయుడు = చేయుట;—చను = ఒప్పును.

(ఇచ్చటనుండి యర్థము క్లిష్టముగా నున్నది. వైవిచరించినరీతిగా నర్థమును జెప్ప సాహసింప వీలు లేదు. అయినను ప్రయత్నించుట తప్పగారు.)

పంక్తి 23. మహానభియుల్ (చూ; ఇదే పంక్తి. మహానభియుల్ పంక్తి 25. మాహానభిల్, మహాబిల్; పంక్తి 26. మహానభియుల్; పంక్తి 30. మహానభియుల్; పంక్తి 32. మహానభి, ఇది షష్ఠీరూపము;—ఇవి యన్నియు నేకపదమునకు రూపాంతరములు. మహానభిజ్ఞుల్ ? అభియుక్తుల్ ? మహానాభుల్ ? = గొప్పవారు, అధికారులు, తెలిసినవారు, మొదలగు నర్థములలో నొకటి పొందవలెను;—నరాళిక = చరలోక; —మహా సత్త్వపుల్ (చూ. పంక్తి 26. మహా సత్త్వల్; పంక్తి 27. మహా సత్త్వవల్;—పంక్తి 28. మహాసత్త్వల్; పంక్తి 29. మహాసత్త్వవల్; పంక్తి 30. మహాసత్త్వల (షష్ఠీరూపము); పంక్తి 31. మహాసత్త్వవల్ (షష్ఠీరూపము); పంక్తి 33. మహా సత్త్వల్ (షష్ఠీరూపము); మహాసత్త్వల (షష్ఠీరూపము); ఇవి యన్నియు నేకపదమునకు రూపాంతరములు. వీనికి మూలము ‘మహా సత్త్వుల్’ అని కాని, ‘మహా సార్థవాహుల్’ అని కాని యుండవచ్చును. రెండవదే మూల మని నా యభిప్రాయము. ‘మహా సత్త్వుల్’ అయినయెడల ‘మహా సత్త్వుపుల్’ అని యుండవలెను. వై రూపములలోఁ గొన్నిటిలో ‘త్వ’ అను వర్ణము కలదు; ఒక్క దానిలోను ‘త్తు’ అను వర్ణము లేదు. ఇది గాక ‘సెట్ల; సెట్లల = కోమట్ల అను పదము లున్నవి.—విరాపవ ఇది యొక పురుషసంజ్ఞావాచకము కావచ్చును;—సెట్లకడుపుల్ (చూ. పంక్తి 28. సెట్లల నడుపుల్) సెట్ల పెద్ద, కోమట్లపై నధికారి;—గజ్జబు (‘బు’ అనియుండు నేమా. శ్రేణికుఁడు చుక్కను విడిచియుండును.) = గంజాము, పల్లిపట్లకు సమీపమున నున్నది; గజ్జబు (సె)ట్ల నడుపుల్ = గంజాము సెట్ల కులపెద్ద;—

పంక్తి 24. శమస్త భవనశ్రియ కనడిరజఃసమస్త భవనాశ్రియ కన్నడరాజు;—బద్రవెరెయ = బద్రవ + ఎరెయ = బద్రవరాజు;—ఊరి పనిన = ఊరికి పన్నిన = ఊరికి పంచిన = పంపబడఁగా; ‘పనిన’ కు రూపాంతరము ‘పచ్చిన’ చూ. పంక్తి 25;—వ్రసివర = కష్టపడినవారి;—

పంక్తి 25. వయ్యెడి = వయ్యెటి; ‘వయ్యెఱు’ కు బౌద్ధవిభక్తిక రూపము; ‘వయ్యెఱు’ నేటి ‘పల్లిపట్ల’ కు సమీపముననున్న ‘పుయ్యూరు’ కావచ్చును;—పనికొళు = పనులు,—‘కొళు’ బహువచనప్రత్యయము. చూ. అటవము, కన్నడము, మళయాళము,—‘కొళు’;—చెనెరక = చేయ నేరక = చేయ లేక; పచ్చిన = పంపఁగా; వ్రసి = కష్టపడి ?—

పంక్తి 26. సకల కొన్ఱుకల్ = సమస్తమును జయించినవారు, (‘ద్రాక్షోల్’ ధాతువు, తెనుఁగు, కొను.) కొన్ఱుకల్ = కొడుకులు, అని చెప్ప

వచ్చునుగాని యర్థము కుదురదు;—సవ్వలోకశ్రయ = సర్వలోకాశ్రయ,
చాళుక్యరాజుల బిరుదము;

పంక్తి 27. పెద్దకో = పెద్దలు (పేర్, పెర్ = పెద్ద);—నెరవద్య =
నిరవద్య = అనింద్య మయిన; చూ. పంక్తి 30. నిరవద్య; పసిణిముద్దు =
భనాగారాధ్యక్షులు;—వెటన్దల చరువయ్య = ఇది యొకపురుష సంజ్ఞా
వాచకము కావచ్చును; అయ్య = ఆర్య;—

పంక్తి 28. పనుత్తేవుల కొన్టుకల్ = పశువుల మేతబీళ్లను పట్టుకొన్న
వారు; అచ్చకట్టననియు కొన్టుకల్ = అచ్చకట్టు అను స్థలమును పట్టుకొన్న
వారు;—గజంబు సెల్లల నడుపుల్ = గంజాము నందలి సెల్ల కులపెద్ద; సెల్లల =
రెండు బహువచన ప్రత్యయములు చేరి యున్నవి.

పంక్తి 29. ప్రిధిమి = పృథివి, చూ. తెనుగు, పుడమి;—వెటన్దల్,
పొసికన్టిజము, ఈ రెండును గ్రామనామములు కావచ్చును;—కొళ = గళ,
బహువచన ప్రత్యయము, పష్టివిభక్తి;

పంక్తి 30. కొన్టుకలు, దీనికి కొడుకు అని యర్థము చెప్పవలెను;—
గునవన = గుణావన, ఒకపేరు;—

పంక్తి 31. ముద్దకళ్ళికొల్ = ముద్దకళ్ళి యను పేరు గలవారు; రమి
స్వరా = రామేశ్వర;—అపయజనువకాల కొన్టుకల్ = అపయజనువకాల అను
స్థలమును పట్టుకొన్నవారు; కొరిన్దికొల్ = కొరిన్ది యను స్థలమును పట్టు
కొన్నవారు;

పంక్తి 32. కరిగల ప్రిధిమి మహాసత్థవల కొన్టుకల్ = కరి గల గ్రామ
మహాసార్థవాహులను చేకొన్నవారు;—నన్ది, ఇది యొక పురుషుని
నామము;—నడుపు = అధిక్యతుడు;—

పంక్తి 33. సకలోకశ్రయ్య = సకల లోకాశ్రయ;—టివకరయ్య
పళ్ళికొల్ = ఇదియొక పురుషనామము కావచ్చును;—

పంక్తి 34. శ్రీజప్తి పెన్దట్ట గన్తాన్తు = శ్రీయప్తి పెన్దట్టర
గండంబు = వేత్రధరు లగు గొప్ప రాష్ట్రకూటుల నాయకుడు.

శాసనముదలి 23 నుండి తుదివఱకు గల పంక్తులలో పల్లవపట్టణం
బున ఊరివారికిని కరిగల్ల వాడవారికిని జరిగిన భూముల విభాగమును గూర్చిన
కట్టడికి సాక్షులుగా నుండినవారి పేర్లు వారివారి బిరుదాదులతోఁ దెలుపబడి
యున్న దని నా యభిప్రాయము.

II. యుద్ధమల్లుని బెజవాడ శాసనము.

అహదనకర శాసనము తరువాత నాంధ్రభాషా చరిత్రవిషయమునఁ బ్రాచీనమని ప్రసిద్ధిగన్నది యుద్ధమల్లుని బెజవాడ శాసనము. ఇది నన్నయకుఁ బూర్వమందలిదా యను విషయమున వాదోపవాదములు బహుకాలము నడచినవి. తుద కది నన్నయకు పూర్వపుదే యని స్థిరపడినది. నన్నయకుఁ బూర్వమున నుండిన అక్కటలను తెనుఁగుపద్యములరూపమున నీ శాసన మున్నది. దానినీక్రింద పొందుపఱచు చున్నాను.

మొదటి ప్రక్క.

1. స్వస్తి నృపాఙ్కుశాత్యస్త వత్స
2. లనత్యత్రిణేత్ర విస్తర శ్రీయుద్ధ
3. మల్లుణ్డనవద్య విఖ్యాతకీర్తి
4. ప్రస్తుత రాజాశ్రయుణ్డ ద్రిభు
5. వనాభరనుణ్డ సకల వస్తున
6. మేఱుణ్డ రాజసల్కి భూల్లభ
7. ణ్డతీన్ పరగగ బెజవాడం గొమ
8. రస్వామికి భక్తుణ్డ గుడియు ని
9. రుపమమతి నృపథాముణ్డైతిచ్చె
10. నెగిదీచ్చె మఠంబు గొరగల్గొకొరు
11. లిన్దు విడిసి బృద్ధంబు గొనియు
12. ణ్డవారు (?) రి గాక యబ్బార
13. నాసి వచ్చిన వాపంబు గొ
14. ణ్డ వెలయంగ నియ్యొట్టు అస్సి
15. మలినురై విడిసినం బో
16. ల గల తానపతులును రా
17. జ పట్టంబు గట్టిన పతి

రెండవ ప్రక్క.

18. యు నలియం బయ్యారల
19. వెల్వఱించిన నశ్వమేధంబు
20. ఫలం బుపేక్షించి నాలింగ బ
21. టిసిన పాపంబు దమకు జ
22. (న) నుత చేబ్బోలనుండి బెజ

23. వాడ జాత్రకు వచ్చి త్రిణ
24. యను నుతు జ్ఞాంఘ సోటు మె
25. చ్చక తివిజీ యిన్నిలవ యనఘు
26. ఘ్న సేకొని యిన్దు వ్రత్యక్ష
27. బయన్న నిచ్చ గని మల్ల డ్డె
28. త్రించె గుడియు మకంబు
29. నుం గాత్తికేయునకు దీనిం జేంబ్రో
30. లు యేలెడు రతిరబేలు
31. కొండుసోటు గోరగ
32. ను బెట్టి వేరుగను జ
33. యిస్తితి నేకొణి కాచు
34. ర దీని న్దారు నిల్పినవారు
35. తి దప్పి యటిపుట వా
36. బు గా

మూడవ ప్రక్క.

37. రమనతో బెజవాడ కెల్ల
38. బెడంగును రక్షయుం గాను
39. స్థమతాత మల్లపరాజు వే
40. రడు దానుం గట్టించెం గ్రమ
41. బున దానిక కలశబిడ్డ
42. ట్లు గాగ మొగమాడు వమ
43. రంగ శ్రీయుద్ధ మల్లు డ్డెత్తి
44. ంచె నమిత తేజాన్డు తన
45. ధమ్ముం వైడంబడి కాచు నృపు
46. లకున్ద

ఇందలి భాషావిశేషములు.

1. తెనుగున 'అ' కార ముండుట : అస్సి, అటిసి, అటిపుట. అహదన కర శాసనమందును (వయ్యెటి) నీ యక్షరము గలదు.
2. రా ఒత్తుకు బదులుగఁ గొన్నిచోట్ల శకటరేఫ ముండుట: కొణ్ణ, చేబ్బోలు.
3. సున్నకు బదులుగ ననునాసికాక్షరములను వ్రాయుట: భక్తుణ్ణ, బృన్దంబు, డ్డణ్ణి.

4. శకటరేఫములు సక్రమముగ వాడుట: తివిజీ.
5. సరళాదేశము యథాక్రమముగ నుండుట: బెజవాడం గొమర స్వామికి.

6. గనడదవాదేశము: బండ్లసోటు, ఇద్దు వ్రత్యక్షమై.
ల ఘు వ్యాఖ్య.

నెగిదీర్చె-ఇది 'ఒగి, మొగి' మొదలగువానిపటి యవ్యయము. జయంతి రామయ్య పంతులుగారు 'నెగయందీర్చె' నని యర్థము చెప్పినారు; పరగంగ-శాసనమున 'పరగు'లో అరసున్న లేదు, రామయ్యపంతులుగారు యుండవలె నని యభిప్రాయపడినారు;-'పరగు'లో నరసున్న యున్నదనుటకుఁ దగిన ప్రయోగములు కానరావు;-కొమరస్వామి, ఇందు 'స్వా' ను తేల్చి పలుకవలెను, 'ర' గురువు కాదు; చూ. గొరగల్గొక;-రామయ్యపంతులుగారు 'స్వామి'లోని 'వా' ఒత్తును తీసివేసినారు, కొమరస్వామి అనునది దుష్టనమాన మని కాఁబోలు.—బృందంబుగొను=సంఘముగాఁ జేరి యుండు;- [స]రి గాక, అని యక్షరలోపమును బూరింపవలె నేమో;-బారనాసి, దీనిని 'వారనాసి' యని రామయ్య పంతులుగారు లేల దిద్దిరో?—వచ్చిన = వధించిన;-ఒట్టుబిస్సి = శాపమును బోఁద్రోసి, గణింపక;- మలినురు, దీర్ఘపూర్వలోపథ మగు మహద్వాచకములకు మాత్రమే 'రు' వర్ణము బహువచనమున రాదు;- విడిసిన = గొరగలు విడిసినన్; మలినురై పై వారల వెల్వరించినన్, అని యవ్యయము;-పయ్యారల=పై వారల, ఐ=అయ్; 'పాపంబు'—ఈ పదమునకు 'అశ్వమేళంబు ఫలముపేక్షించిన, లింగమటిన' అను రెండు విశేషణములతోడను నవ్యయము;-తివిజీ, దీనిలో శకటరేఫముండఁగూడదని రామయ్యపంతులుగారి యభిప్రాయము;ఉండవలె ననియే తోచుచున్నది; నిలవ,—'నెలవ' అని రామయ్యపంతులుగారు; 'ని' శాసనమున స్పష్టముగాఁ గనఁబడుచున్నది; కన్నడమున 'నిలవు'; - వ్రత్యక్షము, 'వకారము తప్ప' అని రామయ్య పంతులుగారు. ఇట్లనుట పొరబాటు. అందు, ఇందు, ఎందు, అట, ఇట, ఎట, అట్లు, ఇట్లు, ఎట్లు, అంత, ఇంత, ఎంత, మొదలగు నవ్యయములపై గనడద వాదేశము వచ్చును.—పంక్తి 29 లో 'దీనిం జేంబో' నుండి రెండవప్రక్క తుదివఱకు నస్పష్ట మని రామయ్య పంతులుగారు రర్థము విడదీయ మానినారు. ఇంతవఱకు నిది యేవద్యమో, యేమని యర్థము చెప్పవలెనో యెవ్వరును నాలోచింపలేదు. ఈ పాదములు కర్ణాటక ద్వీపద పాదము లేమో యని నాకుఁ దోచుచున్నది. వాని నిట్లు వ్రాయుచున్నాను.

దీనిఁ జేఁబ్రోలు యే-లెడు రతిరబేలు

[వే]ర్పొడ్డు సోటి గో-రగఁ జ[ను]బెట్ట

వేరుగను, జ[ని]యి స్థితి - నేకొని కాచు

[వా]ర దీనిం దారు - నిల్వినవారు

[మ]తి దప్పి యతిపుట - వాపంబుగాగ.

పై పాదములలో 'లెడురతిర', 'జనియి స్తితి' అనునవి 'సలల'ములు, కర్ణాటక విష్ణుగణములు; 'జనియి స్తితి'లో 'స్తి'ని తేల్చి పలుకవలెను; 'యి' గురువు కాదు, చూ. కొమరస్వామి, గొరగల్గొక; 'వేరుగను'-ఇది భలఘువు, కర్ణాటక విష్ణుగణము; తెనుఁగున నిద్రగణములు తెనుఁగు ద్విపద కెట్లు చెల్లునో, కర్ణాటక విష్ణుగణములు కర్ణాటక ద్విపద కిట్లు చెల్లును. కర్ణాటక ద్విపదయందు తెనుఁగుయతి లేదు.

వేరడు, ('ఈ శబ్దము సందేశాస్పదముగా నున్నది' జ. రా.) ఇచ్చట వకార మాదేశవకారము. 'వేరడు' అనునది శబ్దము. ప్రకృమపై 'ప' కు వాదేశము. వేరడు=వెరడు=చుట్టుగోడ, ప్రహరీగోడ. చూ. కొరడు.

III. గుణగ విజయాదిత్యుని శాసనము.

(నెల్లూరు శాసనసంపుటము II-పుట 544.)

మొదటి ప్రక్క.

1. శ్రీ నిరవద్యుణ్ణు
2. సి త్ర... సముణ్ణు శివ
3. పదవరా... సేవితుణ్ణు
4. ఖలుణ్ణు నృతరిపుబ
5. లు ణ్ణాహవరావరావరణ్ణు
6. యోధ్య సిఘసనుణ్ణు
7. గణిత దానమాన్యుణ్ణు గజ

రెండవ ప్రక్క.

8. లయుణ్ణు... హసణ్ణు
9. న పణ్ణురంగు వ్యి... చ్చణియుగాని
10. కొల లేని కొట్టం బల్వడిచి
11. గొణకె నల్లాతని పక్షపాతి
12. సలలిత... పదగ
13. న

మూడవ ప్రక్క.

14. తాకాన్ను విభవ గౌరవెన్ద్ర.

ఇది సీసపద్యఖండ మని కీ. శే. కె. వి. లక్ష్మణ రావుగారు తెలిపి యిట్లు సవరించి వ్రాసిరి. (చూ. శ్రీ ఆంధ్రపరిశోధక మహామండలి పంచమ వార్షికోత్సవసంచిక.)

సీ. శ్రీ నిరవద్యుణ్ణు - సి త్త[జాత]సముణ్ణు
 శివపదవ[ర]రాజ్య - సేవితుణ్ణు-
 ఖలుడు [న]నృతరిపు - బలుడు నాహనరావ-
 రణ్ణయోధ్యసిఘాన - నుణ్ణగణిత
 దానమాన్యుణ్ణు [దయాని] లయుణ్ణు[ను]
 [భణ్ణన] సణ్ణన - పణ్ణురుంగు
 కొలడి లేని
 కొట్టము లోబడిచి - గొణక నల్ల
 గీ. తని పక్షపాతి

... ..

... ..

... .. విభవ - శారవేంద్ర

పై పద్యము సీసపద్యఖండ మనుటకు సందేహము లేదు; కాని, శ్రీ లక్ష్మణరావుగారు చేసిన సవరణలను గూర్చి విచారింపవలసి యున్నది. 7-వ పంక్తిలో 'గజ' అని యుండఁగా దానిని 'దయాని' అనియు, 8-వ పంక్తిలో 'హ' అని యుండఁగా 'భండన' అనియు సవరించినారు. ఇట్లు సవరింపక తెలియదని విడిచిన బాగుండెడిది. తక్కిన సవరణ లాక్షణియములు కావు. పంక్తి 5. 'ఆహవరావరణ్ణు' పంక్తి 8. '[భండన] సండన' అనిన నర్థ మేమో తెలియదు. పంక్తి 9. "వ్వి... చ్చుణ్ణయు గాన్తి", పంక్తి 12. 'పదగ', పంక్తి 13. 'న', పంక్తి 14. 'తాకాన్న' అనున వే శబ్దములలోని ముక్కలో తెలియదు.

ఈ పద్యము సీసపద్య మగుటయు నిందు గొణకెనల్ల, పండురంగ శబ్దములు కనబడుటయునే విశేషము. 'ణ్ణ' 'న్ద్ర' మొదలగుచోట్ల వర్ణక్రమమును, "శ్రీ నిరవద్యుణ్ణు - సి త్త", "కొట్టంబు లోబడిచి" అనువానియందలి 'న, వ' ల యాదేశమును, 'సింహాసన' శబ్దమునకుఁ బ్రాకృతరూప మగు 'సిఘాసన' అను పదమును నిందుగ గమనింపఁ దగిన విషయములు.

పండురంగుని శాసనము.

(నెల్లూరు శాసన సంపుటములు II. పుట 896.)

పై శాసనమున నీ పండురంగుని పూస్తావనలదు.

శా స న ము

1. భూపాలకుణ్ణు
2. పట్టంబు గట్టిన ప్రథమంబు నెట్లు బలావ్వంబో
3. ప్పగ బై తచి కెన పట్టంబు గట్టి ఇ ప్రభు

4. బణ్ణరగ బణ్ణన సమ ... ౨ పదువశో బోయ
5. కొట్టంబు ల్పట్టెట్టె ... వేంగినాటి గొండల్దము
6. త్రిభువనాంకుశ [బాణ] నిల్వ కట్టెపు దుగ్గంబు క(డు)
7. బయల్సేసి కట్టు కబ్బజవహ మిచ్చి వచ్చి
8. వాణ్ణురంగు పరమమాహేశ్వరణ్ణు ఆదిత్యభటారని
9. కి ఇచ్చిన ఎనుబది పుట్లై ఆట్లు పట్టు నేల ద
10. మ్మపురంబున దమ్మువులు [విని] రక్షిచ్చి వారికి అశ్వ
11. మెదంబున పలంబు అగు.

ఇందు తరువ్రాజ పద్య మున్నది. శాసనమునఁ జిన్నసవరణములు చేసి శ్రీ లక్ష్మణరావుగా రిట్లు పద్యమును వ్రాసి యున్నారు.

పట్టంబు గట్టిన - ప్రథమంబు నేడు
 బలరవం బొప్పంగఁ - బై లేచి సేన
 పట్టంబు గట్టింది - ప్రభుఁ బండురంగు
 భండన సమయుక్తుఁ - బనుపంగఁ బోయి
 కొట్టముల్ పండ్రెండు - (గొని) వేంగినాటి
 కొండలం ద్రిభువనాం-కుశ (బాణ) నిల్పి
 కట్టెపుదుర్గంబు - కడు బయల్సేసి
 కండు కబ్బజవహ ... మించి వచ్చె.

పై దానిలో తరువ్రాజలక్షణము కనబడు చున్నది గాని, భాషా విషయమునను, ఆ దేశాదుల విషయమునను ననేక సందేహములు మిగిలియే యున్నవి. శాసనాంతమున నున్న గద్యలో 1. 'భటారనికి' అను పదమునకుఁ బ్రథమైకవచనరూపము 'భటారడు.' ఆ కాలమున నన్ని యకారాంత పుల్లింగము లైన మహద్వాచకములకు డుజ్జునకుఁ బూర్వము ఉత్తు చేరు చుండుట లేదు; 2. 'అశ్వమేధంబున ఫలంబు' ఇట్టి షష్ఠీసమాసములు తఱచుగ నుండెను, అను వ్యాకరణ విషయములు తెలియవచ్చుచున్నవి.

గుణగ విజయాదిత్యుని ధర్మవరపు శాసనము.

విజయాదిత్య పాదపద్మ భ్రమరాయమాన శ్రీమ త్కడయరాజు గుణ గణాధరణ్ణు దనకెని ఈస్వరున(కుం) గాత్రికేయుణ్ణుంబోలె చౌషష్టికల విసారదు (ణ్ణ) య్న (అ) య్య పయ్యయు సకలశాస్త్రార్థపారగులయ్న పె (ద) ప్పణ్ణరంగులు అయ్యమ పగ్గెడలుం గర(వ)మ్మున ప్పణ్ణరంగును ఈ ధమ్మణిని [వ్యూహ] నోద్యోగమ్మున(కు) బృహస్పతినమాను లయ్న పెగ్గెడకా (డయ) గారి కొడుకు (బె) జెయరాజు సమ (త్తుం) ణ్ణి ఆత్మాన్య తంబునం

బంచిన ప్రసా (దం) బని నమస్త రా (జ్యభ) ర నిరూపిత మహా మన్తాధిపతి
(మహా) శ్వర పక్షపాతి దేవబ్రాహ్మణ గురుభక్తిపక్షుః సక్తిత్రయ సంప
న్నుణ్ణును యదేజయరాజు బెజేయేశ్వరంబు గలన నిష్పా (హ) నంబు సేసి దిన
గుడ్లుం బ్రాకారంబు మటంబును నేమియించి ... బున్వా ... వచ్చినవారు
దంబు నల్పినవారు ... ది (ం) జగద్యంబులవలన (శా) స్వతంబు ... యను
ఇ భూమిలోన

ఈ క్రింద నింతకుఁ బూర్వము ప్రకటితములు కాని నన్నయకుఁ
బూర్వకాలపు కొన్ని శాసనములు వ్రాయఁబడుచున్నవి..—

(1) కడపజిల్లానుండి వచ్చిన శాసనప్రతి. దీని టాాయి మద్రాసు
మ్యూజియములో I గా నున్నది.—

1. స్వస్తి శ్రీ చోటమ
2. [హా] రాజాధిరాజ రాజప
3. రమేశ్వర విక్రమాది
4. త్య శక్తికొమర వి
5. క్రమాది[త్య] ల కొడు[కు]
6. [శ్] కాశ్యప[గో] త్రు
7. [స్తు] శత్యదితుస్తు శిద్ధి
8. [వెయు] రేనాణ్ణు ఏటు [వె]
9. [ల] ఏళుచున్తి కొ [మ]
10. [టి] పాట రేవ శ
11. [మ్మ] కాశ్యపగో
12. త్రినికి ఇచ్చిన
13. ...చిటుంబూరి ఉత్త
14. ...శ తుపున దిశ
15. ...[డు] జగ్గి పాలగ [రు]
16. ను ద [క్షి] ణ [దిశ]
17. ...పాట [మ]
18. ఏను మటుత్తు గా
19. ను తాగిరి [||] దేని
20. నల్పినవానికి
21. వేగు [శ్] భువు వేసె
22. టువుభు వేవాన్తు
23. ట్టు నిల్పినం పుణ్యం

24. బు [1] దీనికి వక్రంబు
25. వచ్చువస్తు పుత్రన
26. ద్యస్త్రీవద్య [గోవ]
27. ద్య పశ్చాదు [హ]
28. [పా] తకశ్చేసి [న]
29. వాని లోక [ం] [బు]
30. [ను] న్తు వాన్తు

(2) గుత్తితాలూకా, దిమ్మగుడి గ్రామమున కీశాన్యముగ నున్న యొక పొలములోని యొక తాతిమీడిది. (ఎపిగ్రాఫీ డిపార్టుమెంటువారి 1920 సం. రపు 864 సంఖ్య గల శాసనము.)

1. స్వస్తి శ్రీ విక్రమాదిత్య సత్యా
2. శ్రయ పృథివీవల్లభ మ
3. హరాజాధిరాజ పరమే
4. శ్వర భటారశకున్ విజయరా
5. జ్య సువత్సరంబుల్ ఇరుభది ఎ
6. య్ అగునెటి కజ్జుకోణిన్
7. బణ్ణే న్నీలమ
8. [రా]జుల నియణ ... సికుశతురి
9. ఇర [శ]మ్మూరికిన్ మర[డి] ...
10. ... ణ్ణ ముత్తళూరిన్ రూఢివ ...
11. రుభది మటుతుఘనేల [ఆ]రి ...
12. (మున్) ఇచ్చిరి దేని ఆచ్చువాన్తు పాతకు ...

వైశాసనమండలి రాజు పశ్చిమచాళుక్యుఁ డగు విక్రమాదిత్య సత్యా శ్రయ పృథివీవల్లభుఁడు; అతని 27-వ సం॥ ర రాజ్యకాలమున నీ శాసనము చెక్కింపఁబడినది. డాక్టరు ప్లీటుగారి ప్రకార మీరాజు క్రీ. శ॥ 655-680 సం. రముల మధ్యమున రాజ్య మేలె ననియు, క్రీ. శ. 686 సం. రమువఱకు రాజ్య మేలి యుండు ననియుఁ దెలియ చున్నది. ఈతఁడే ప్రథమ విక్రమాదిత్యుఁడు.

(3) గుత్తితాలూకా, కొండుపల్లి గ్రామమున కీశాన్యమున నున్న యొక పొలములోని తాతిమీడి నున్నది. ఎపిగ్రాఫీ డిపార్టుమెంటువారు 1920 సం. రమున సంపాదించిన శాసనములలో 359 సంఖ్య గలది.

1. స్వస్తి శ్రీ విజయాదిత్య సత్యాశ్రయ శ్రీ ప్రిథివీవల్లభ మహా రాజాధిరా

2. జ పరమేశ్వర భటారశకు విజయరాజ్య సంవత్సరంబు శిరుబది (మూ) ధు ప్రవ

3. త్రి=ల్ల బలికలు తిలక నరసింహ బాణాధిరాజ ప్రియతర సుత విక్రమా

4. దిత్య బలిఇంద్ర బాణరాజుల= తురమర విషయంబు యేశ్వారి మామూ=రుం

5. వెమ్బొడిచి శాత్రువు పుళూ

6. రిమిన్దు మిచ్చది సి(ం)హవమావులగి చెఱువు యేళు

7. వారా ... న్నవట్టం బేళు బాదిశమ్మార్కి

8. పులగి చెఱువున చీకట్టుపుల(ం) బన రాచమానం బన

9. లచ్చలుక్కావూబో=ళు అన న్తశోభళు తూవలకాము

10. ల్పు యుళూ ఆడ్పు గుడి

11. బు యేవ(ది) మఱుతుఱ్ఱు ఇచ్చిరి స్వదత్తా(ం) పర (దత్తాంవా)

12. యో హరేత వసుస్థరాం వష్టి

వైశాసనమున నుదాహరింపఁబడిన రాజు శ్రీ విజయాదిత్య సత్యా శ్రయ శ్రీ పృథివీవల్లభుఁడు. ఇతఁడు వినయాదిత్యుని పుత్రుఁడు. ప్రథమ విక్రమాదిత్యుని పౌత్రుఁడు. స్త్రీ టుదారగారిప్రకార మితఁడు క్రీ. శ. 696-733 సంవత్సరములందు రాజ్య మేలెను. ఇతఁడు పశ్చిమ చాళుక్యవంశమువాఁడు.

(4) అమృరాజ విజయాదిత్యుని శాసనము. (క్రీ. శ. 945-970.)

స రి హ ద్దు లు.

పూర్వతః—అమునిగరులుః గొల్లతెంకి శ్చ

దక్షిణతః—కోటికఱ్ఱు

పశ్చిమతః—మడికాట్టు

ఉత్తరతః—చెఱకుమడి మేరువుమద్ద శ్చ

పూర్వతః—గోరగమడ్లు

దక్షిణతః—మడికాదుః

పశ్చిమతః—గరుగుః

ఉత్తరతః—కాటేనిక్షేత్రం

(5) శక్తివర్ణ ప్రభు బట్టు శాసనము.

సరిహద్దులు.

పూర్వతః—హోడకిలోల గుణ్ణదక్షిణతః—కాకిమట్టిపశ్చిమతః—పి (చి?) లుక రవిగుణ్ణ

ఉత్తరతః—ప్రొలిసానిచెఱువు పెద్ద అలంపక్షేత్ర స్వోత్తరస్యా(0)దిశి
పెనుకొడ్డాడ కేనైవ వింశతి వ్రీహిఖణ్డికాబీజవాప ప్రమాణ త్రోవిణిప
క్షేత్ర అస్యా వధయః

పూర్వతః—చిగోజుపన్నసదక్షిణతః—పవి తెరువుపశ్చిమతః—పొలమేరకోడు

ఉత్తరతః—నైక అలకోడు 'సర్జ్యయ పడక తలదాకబటు' చూడుపుట్టి
 యినుమట్టి[* X] నియ బన్నియ మొదలుగా మన్నియసామిత్వ మెల్ల రట్టాడ్ల
 + ధాయమ్మ (మ్మ?) నుం గాడ్డేలు బుచ్చి ఊరాబుట్టబడ్డది రట్టాడ్లకు,

(6) కడపమండల శాసనములు. —రి-వ శతాబ్దినాటివి.

(అ) శ్రీబణ్ణయ

పశువుడ

ంబు వెడ్డి

కొంఁజిపు

ఱు నూ

ఱి

కూవియ

రఱెడ్డు

పట్టిమా

రమ్మ చ

ళ్ళి రటి

గుడి నిల్వె

(ఆ) స్వస్తి శ్రీ

బణ్ణ యా

రుదెన్నిల్పి

రి ఇపలు

అసి

రాజగొ

ణిన ఇన్దు

లునకమ్మ

నకు నయో

ఱి అని

గంగరట్ట

గుడ్డు కుఱ్ఱ

మ్మ వల్లవర

ట్ట గుడి ప

ట్టంబుగట్టి

నిల్వె

(7) అమృరాజ విజయాదిత్యుని శాసనము.

వెద్దకలుచువు బటితి శాసనంబు
 సీసిన భట్టదేవని కరహనంది భ
 టారులు గుంసిమియ రెట్టెడ్లు గాం
 వులు నుణ్ణిపను ణ్ణ తూము
 న నె...వుట్లు విత్తుపట్టు వ్రసా
 ద ఖ్చేసిరి.

ఇట్టి కొన్ని గ్రామనామములు, వాని సీమలు, చిన్న గద్యములు, కెండో మూడో పద్యములు గల శాసనములు తప్ప నన్నయకుఁ బూర్వ కాలపు తెనుఁగుభాష స్వరూపమును దెలియఁజేయు నాధారములు గానరా పన్నవి. పదునొకండవ శతాబ్దా రంభమున మహాభారత మాంధ్రీకరింపఁబడి యిది, అప్పటినుండియు శాసనములును నెక్కుడుగ లభ్య ములగుచుఁ బరిశోధన యున కవకాశముఁ గలిగించు చున్నవి. కావున, పదునొకండవ శతాబ్దము నాటి యాంధ్రభాషా చరిత్రమును గూర్చి తెలిసికొనుటకుఁ బ్రయత్నింతుము.

ఉదా:—ఉంన్న, ముంన్ను, పొంమ్ము, ఇంమ్ము.

8. రేఫముతో సంయుక్త మయిన యక్షరములను తొలుత వ్రాసి వాని తరువాత వెలుపల గిలుకరించెడివారు.

అప్పుడు క, గ, చ, జ, ణ, త, ద, న, ప, బ, మ, య, ల, వ లకు ద్విత్వమును, ఘ, ఛ, ఙ, ఢ, భ, ల వై ని వాని సాధులక్షరములను వ్రాయుచుండెడివారు. ధకారమువై ని తవర్ణమును చేర్చెడివారు.

9. 'అ' అను అక్షరము వ్రాతలో నున్నను దానికి ఉరవ కన్నడము లందున్న ఉచ్చారణ ముండెనో, యది 'డ' కారముగా ఉచ్చరింపబడుచుండెనో నిర్ణయించుట కష్టము. అంతకుఁ బూర్వకాలమున నాయక్షరమున కాయచ్చారణ ముండి తీరవలెను. వేర్వేలు ఉచ్చారణము బుండఁబట్టియే వేర్వేలు వర్ణములు వ్రాతలయందు చేరియున్నవి.

ఈ క్రింది పదములలో ఆయా పదములయందు 'అ' కారము 11-వ శతాబ్దపు శాసనములలోను అంతకు పూర్వపు శాసనములలోను కనవచ్చుచున్నది.

ఆఱ్వినికి (S. I. I. V. 66) విన్నగరాటువారికి (S. I. I. V. 81) చోటాణ్ణి (S. I. I. V. 1039) నటపంగలవాణ్ణు (S. I. I. V. 1083) పటమ నాయకుతాలు (S. I. I. V. 1281) మేటయ (S. I. I. V. 1106) విత్పర యణ్ణెన (S. I. I. V. 1023) జీవితమాట (S. I. I. IV. 1015) నటపంగల వారు (S. I. I. IV. 1015) అస్సి, అటిపుట (యద్దమల్లుని బెజవాడ శాసనము) అచ్చువాన్లు (Ep. coll. 364 of 1920) తాటుగఁమ్మిసీమ (E. I. V. p. 31) పటుమటికట్టు, బుల్లసీమ (E. I. VI. p. 34) కటపట్టి, తాంకట పాలము (E. I. VI. p. 347) చోటమహారాజు, ఏటువేల (E. I. I. X. p. 345) కొఱ్చుంకొన్లు (E. I. IX. p. 98)

ఇట్లే మఱి కొన్ని పదములలోఁగూడ నీ 'అ' కారము కనబడుచున్నట్లు 'దక్షిణ హిందూదేశ శాసనావళి' (South Indian Inscriptions) VI సంపుటము 313 పుట అడుగున 'In this and a few other cases 'డ' is written without the talakattu" ఈ శాసనమునందును ఇంక మఱికొన్ని స్థలములందును 'డ' కు తలకట్టు లేకుండ వ్రాయఁబడినది" అని సంవాదకులు వ్రాసియున్నారు. ఈ విషయమై ఆ శాసనములను చదివినవా రంత శ్రద్ధ తీసికొని యుండలేదనుట స్పష్టము.

II. వర్ణముల ఉచ్చారణము.

1. (i) 'అ' 'ఆ' ఇ, ఈ, ఎ, ఏ, ఐ, ఒ, ఓ అను నచ్చులకు అచ్చులు పరమయినప్పుడు యశ్యుగ్రతి వినబడుచుండెను. అందుచేతనే సంధియందు యడాగమము వచ్చుచుండెను,

(ii) మధ్యమ పురుషక్రియల తుది ఇకారము తరువాత యశ్శ్యుతి లేకుండెను. కావుననే దానివై యడాగమము రాకుండెను. ప్రథమాత్తమ పురుషక్రియల తుది ఇకారము కొన్నియెడల యశ్శ్యుతితోను కొన్నియెడల లేకుండెనను ఉచ్చరింపబడుచుండెను.

2. (i) పదముతుది ఉత్సము తేలికగా ఉచ్చరింపబడు చుండెను. అందుచేత ఆది సంధియందు లోపించి దానిస్థానమున దానికి పరమందుండిన అచ్చు చేరుచుండెడిది.

(ii) షష్ఠీసమాసమందు ఉ, ఋ, ఔల తరువాత 'ఁ' అను అనునాసి కోచ్ఛారణము వినబడుచుండెను.

3. క, ఖ, గ, ఘ, ఙ; చ, ఛ, జ, ఝ, ఞ; ట, ఠ, డ, ఢ,ణ; త, థ, ద, ధ, న; ప, ఫ, బ, భ, మ; య, ర, ల, శ, వ; శ, ష, స, హ— అను వర్ణములకు నేడును నాడును ఒక్కటే ఉచ్ఛారణములు యుండును.

4. డ, జ, బ, శ—అను వర్ణముల ఉచ్ఛారణము ఒక్కటే కాకున్నను కొంచె మెక్కువ తక్కువగ దగ్గటగా నుండెను. కావుననే ఆకాలపు వ్యాత లలో డ, జ, (అచ్చువాన్లు అని వ్రాయుటకు 'అచ్చువాన్లు'); డ, బ, ('చోట' అని వ్రాయుటకు 'చోడి'); జ, శ ('చోట' అనుటకు 'చోశ') అను వర్ణముల యందు తిబ్బిబ్బులు కాన్పించుచున్నవి.

5. కేళమునకును శకటకేళమునకును ఉచ్ఛారణమునందు స్పష్టమగు భేద ముండెను. కావుననే శకటకేళము లసందిగ్ధముగ వ్రాయుచుండిరి.

6. శకటకేళము ద్విత్వమును పొందినప్పుడు ద్రావిడ సంప్రదాయాను సారవగ 'ట్రు' అని ఉచ్చరింపబడుచుండెను. 'ఱు' అను సరళధ్వనికి 'ఱ్ఱు' అనునది పరిషత్థాని యని చెప్పవచ్చును.

ఉదా:— ముయ్యలికుట్టు (నందంపూడిశాసనము) అట్టి ఉచ్ఛారణ ముండుటచేతనే 'పట్టు, పట్టు' 'మిట్టు, మిట్ట' 'కుట్టు, కుట్ట (గుట్ట)' మొదలగు రూపాంతరము లేర్పడినవి. ఇట్లే ద్రావిడ సంప్రదాయము ప్రకారము శకట కేళాంతము లగు విశేషణములు విశేష్యములతోఁ జేరునప్పుడు ద్విత్వముఁ బొంది 'ట్రు' అను సుచ్ఛారణమును, రానురాను ద్విరుక్త టకారోచ్ఛారణ మును పొందినవి.

ఉదా:— కుఱు + ఉనురు = కుఱ్ఱు (ట్రు) కుట్టు + ఉనురు = కుట్టు నురు; చిఱు, చిట్టు, చిట్రు లేక చిట్టు+ఎలుక=చిట్టెలుక—మొద.

ప్రథమేతరవిభక్తులందు 'ఱు' వై నిత్యము చేరినప్పుడు టివర్ణముగా మూఱుటయు నిందుచేతనే. ఏఱు, ఏటి మొద.

7. ద్రావిడ సంస్కృతాయము స్వకారముగనే 'చ' కారము శకటశేషముతో సంయుక్త మయినపుడు 'ద్వ' అను నుచ్చారణమును, తరువాత 'ద్వ' అను నుచ్చారణమును పొందెను. 'అచ్చువాన్లు' అని నన్నయకు పూర్వపు శాసనములలో వ్రాయబడినదే తరువాతి వాడ్లు, వాండులుగా మారిరి. వాండు అనునది మాండలికపదము. నన్నయలో 'వాడు' అనియే యున్నది.

8. 'జ్ఞ' అను సంయుక్తాక్షరము నన్నయభారతములో 'జ్ఞ' అనియే యథాసంజ్ఞకముగ ఉచ్చరింపబడుచుండెను. వేటి 'శ్శ', 'గ్గ' అను నుచ్చారణమును నన్నయ అనునరిపలేదు. అందుచేతనే అతః దెవ్వడును 'జ్ఞ' కును చ, ఛ, జ, ఝ, శ, ష, స లకును మైత్రిని కల్పించినాడు. అట్టి యతిస్థానములు నన్నయభారతములోనివి ఈ క్రింద ఎత్తి చూపబడినవి.

ఆది. I. 157. జ్ఞానము సర్వభూతహిత-సంహిత బుద్ధియు

ఆది. II. 222. అమృతమేద్రుఁ డైన నలు-యజ్ఞము సర్వజ్ఞ

రాజసూయ య

జ్ఞమ్ముఁ బ్రయాగజేసిన ప్ర-జాపతియజ్ఞము, బాశపాణియజ్ఞమ్మునుఁ గృష్ణయజ్ఞము, ని-శాకరుయజ్ఞము, నీమనోజ్ఞయజ్ఞమ్మును నొక్కరూప విల-సనహిమం గురువంశవర్ధనా.

ఆది. VIII. 35. కావించు నజ్ఞలు భూనాథుల కా పులుకొ నఖులునై - శోషింతు రత్యంతముకొ.

సభా. II. 100. ధృతరాష్ట్రు ననుజ్ఞానముఁ బడయుడును మనకు - సమకూరు ...

ఆర. III. 128. జామదగ్న్యుండు నిరంజ - జ్ఞానదృష్టి ...

9. 'క్ష' అను సంయుక్తాక్షరమునందు 'క' కారోచ్చారణమునకే ప్రాధాన్య ముండెను. కాని షకారమునకు లేదు. కావుననే నన్నయ యెల్ల యెడలను 'క్ష' కారమునకును క, ఖ, గ, ఘ లకును మాత్రమే మైత్రిని కల్పించినాడు. ఇట్టి మైత్రి కలిగినతావులు ఈ క్రింద చూపబడినవి.

ఆది. I. 107. క్షేత్రమునం బ్రకామగతి - ఖేలననొప్పి ...

ఆది. II. 168. క్షమాదమనమన్వితుం గనియె - గాననాంతంబునకొ.

„ 116. ఆవిచలితరక్షాక్షముఁడై రక్షించికోని ను-ఖితినిండెకొ

„ 173. క్షత్రియ పంశ్యులై ధరణిఁ - గావగంబుట్టిన ...

క్షత్రియ వైశ్య కూడులన - గాదగు ...

„ త, క్షకకోటుల్ వని సేయఁగా ఘనతరై -కస్తంభ ...త,

క్షకభీతి రచియింప బంచి దృఢర-క్షకొ ...

ఆది. II. 224. సా, త్వాద్విష్ణుండవు నీవు భూపతులలో - గౌరవ్యవంశోత్తమా.

ఆది. III. 92. క్షీతిభృత్కం బగుదాని భూరిభుజశక్తింజేసి ...

సభా. I. 103. తేనుంబున నడపుచున్న - కృష్ణనియోగంబు ...

సభా. II. 25. క్షత్రియుండు పూజ్యుండు వి-క్రమసమృద్ధి ...

,, 155. తేమవృద్ధి యనువాని న-కృత్రిమసాహసా ...

ఆర. II. 247. క్షత్రియధర్మములె నుగతి - కారణముల్ ...

,, 253. విక్రమ, క్షణదానం బొనరింపు మీక్షణమ వి-ఖ్యాతంబుగా ...

,, 262. క్షత్త్రునధనై న పాపంబు - గొగ్గవలయు.

,, III. 136. క్షత్రియుఁ డుద్భవిల్లియు న-ఘక్షయకారణుఁడు.

ఈ క్రింది రెండు పాదములలో వైవానికి విరుద్ధముగ అచ్చుప్రతులలో కాన్పించు చున్నది. కాని, అచ్చుచారములు ప్రమాదజనితములు. వ్యాతప్రతులలో సరి యైన పాదము లున్నవి.

ఆర. I. 217. క్షమయతాల్పియుండఁ-జనదెల్లప్రాప్తు ... అచ్చుపాదము.

క్షమయతాల్పియుండఁ-గాదెల్లప్రాప్తు ... వ్రాతప్రతులు.

ఆర. III. 136. క్షత్త్రచరిత్రుడై పరగు-సత్త్వమునన్ ... అచ్చుపాదము.

క్షత్త్రచరిత్రుడై పరగు - గర్భమునన్ (గర్వమునన్) ... వ్రాతప్రతులు.

10. క, ఖ, గ, ఘ లకును 'హ' కారమునకును కంఠ్యోచ్చారణమువలన మైత్రి కలుగవలసి యున్నను, లాక్షణికు లట్టి మైత్రిని నిరూపించి యుండలేదు. కాని కంఠ్యోచ్చారణము గల జహ్వీమూలీయముతోఁ గూడిన కంఠ్యవర్ణ మగు 'ఖ' కారమునకును 'హ' కారమునకును నన్నయ మైత్రిని కుదిర్చినాఁడు.

ఆర. IV. 128. దుః, ఖంబునై నెడ విమోహమును బొంద ... కావున 'ఖ' అనునది నేటివలె నాఁడును 'హ' అనియే ఉచ్చరింపఁబడుచుండవలెను.

II. శిథిలాక్షరములు:—రేఫయుక్తములగు కొన్ని సంయుక్తాక్షరములకుఁ బూర్వము దుండునక్షరములు గురువులు గాకుండును.

క॥ తలరంగ రేణుక క్రథన, ప్రలిహ ప్రరుజాశ్వ కుంత పదనఖులను క,క్షుల—

విద్రిచి (ఆది. VII. 223); ఆద్యువన్ ఆది. V. 224, ఆర. I. 162); ఆర. III. 312; న, క్షత్త్రయుతుండుగా శశిప్రకాశ జయోన్నతమైన యష్టమిన్ (ఆది. V. 94); సం, శ్రితవ్రతులును విప్రవరులు సేసిరి (ఆది. V. 96); ఆవనిజమువలన నమ్మునిప్రవరు పృథూత్సంగతములమువై వడిఁబడియెన్ సభా. I. 142).

ఆత్మరస్వరూపము

1. నన్నయకు పూర్వకాలమందున్న లిపి నిలుపుగను చతురస్రముగను ఉండెడిది. అది 11-వ శతాబ్దము నాటికి గుండ్రకత్తుగా మారుచు వచ్చినది. 12-వ శతాబ్దమునాటి కదియు మజిలె పరిణామముల బొందినది. 11-వ శతాబ్దమున నన్నయరచించిన నందంపూడిశాసనపు రెండురేకుల ప్రతిబింబము లివిప్రకరణమునఁ జూపబడినది.

2. నన్నయ తన భారతమును తాటియాకులపై నెట్లు వ్రాసియుండునో 11-వ శతాబ్ద శాసనములందలి లిపిననుసరించి, నన్నయ భారతములోని మొదటి యందుపద్యములను ఇట్లు వ్రాయఁబడి యుండవలయునని యూహించి ఈ ప్రక్కవటమునఁ జూపియున్నాను.

III. సంధిప్రకరణము

ఉత్పదసంధి

1. ఉత్తున కచ్చుపరంబగునపుడు సంధియగును. ఉకారము ఆచ్చుల యందెల్ల మిక్కిలి చులుకనైనది. గనుక, అది తనవై వచ్చు నచ్చునకు తా విచ్చుచుండును.

ఆది. I. 3. చంద్రికారాజిత సర్వలోకుండు + ఆపరాజిత = చంద్రికారాజితసర్వలోకుండపరాజిత.

ఆది. I. 7. అగ్రహారంబులు + ఇచ్చుచు = అగ్రహారంబులిచ్చుచు.

ఆది. I. 8. భూషణంబు + ఐన = భూషణంబైన.

ఆది. I. 27. మునినికాయము + ఎల్లన్ = మునినికాయమెల్లన్.

ఆది. I. 30. దత్తావధానులరు + అయి = దత్తావధానులరయి.

ఆది. I. 47. మేలు + అనఁగాన్ = మేలనఁగాన్.

ఆది. I. 76. త్రావుదురు + అట్టి = త్రావుదురట్టి.

2. నా, నీ, తన శబ్దముల ద్విత్వీయావిభక్తియందలి ఉకారమునకును, షష్ఠీ, సప్తమీ విభక్తులలోని ఉకారమునకును సంధి వైకల్పికము.

నన్ను, నిన్ను, మమ్ము, మిమ్ము, తన్ను, తమ్ము, అనువానియందు ద్విత్వ లోపము కలిగిన యెడల సంధికాదు.

ద్విత్వీయః—ఆది. III. 143. నన్ను + ఉద్ధరించి = నన్నుద్ధరించి.

ఆది. V. 206. నన్నున్ + ఎఱుంగుదే = నన్ను నెఱుంగుదే.

ఆది. VII. 217. మమ్ము + ఎవ్వరు = మమ్మెవ్వరు.

ఆది. VII. 231. మమ్ము + ఎఱుంగెడున్ = మమ్ము నెఱుంగెడున్.

ఆది. I. 132. నిన్ను + ఎట్లు = నిన్నెట్లు.

ఆది. I. 153, నిన్నున్ + ఇష్టడ = నిన్ను నిష్టడ.

ఆది. II. 144, మిమ్ము + ఇట్లు = మమ్మిట్లు.

ఆది. VII. 57, మిమ్మున్ + ఎఱుంగియు = మిమ్ము నెఱుంగియు.

ఆది. II. 156, తన్నున్ + అన్యులు = తన్ను నన్యులు.

ఆది. I. 42, తన్ను + ఎన్ననన్ = తన్నెన్నినన్.

షష్ఠి:—ఆది. I. 73, కథకునకు + ఇట్లు = కథకునకేట్లు.

ఆది. I. 101, నీకున్ + అల్పకాలంబునన్ = నీకు నల్పకాలంబునన్.

సప్తమి:—ఆది. I. 140, అగ్నిహోత్రములందున్ + ఔపాసన = అగ్నిహోత్రములందు నౌపాసన.

ఆది. I. 143, శుచులయందు + ఎల్లన్ = శుచులయం దెల్లన్.

శత్రుక చువర్ణము.

ఆది. I. 7, చేయుచున్ + ఇట్లు = చేయుచిట్లు.

ఆది. I. 71, వినుచున్ + ఉండు = వినుచునుండు.

ఆది. I. 136, ఆడుచున్ + ఉన్నదానిన్ = ఆడుచు నున్నదానిన్.

3. కర్కభారయంబులం దుత్తున కచ్చుపరంబగునపుడు టుగాగమం బగును.

ఆర. II. 90, కఱకుఁజెఱుకు = కఱకు + ఎఱుకు.

ఆర. I. 294, ఏపుటడవి = ఏపు + అడవి.

ఉట్టు + పల్లి = ఉట్టుటుంబల్లి. (S. I. I.)

వీనిలోని 'టు' అనునది యాగమవర్ణముకాక 'డు' వర్ణవికారము. కఱకుడు + ఎఱుక; ఏపుడు + అడవి; ఉట్టుడు + పల్లి.

4. కర్కభారయంబునందు పేర్వాది శబ్దముల కచ్చు పరంబగునపుడు టుగాగమము రాదు. పేరు + ఉరము = పేరురము ('పేరుటరము' కాదు.)

5. ఉదంత తద్ధర్మార్థవిశేషణమున కచ్చు పరంబగునపుడు నుగాగమం బగును. ఇచట సంధియం దాగమముగాఁ జేరు 'న్' అనునది తొలుత ద్రావిడమున విశేషణముతోఁ జేరియుండినదే.

ఆర. I. 127, పదియగు + అడుగు = పదియగునడుగు.

ఆది. VI. 157, నమ్ము + అట్లుగాన్ = నమ్మునట్లుగాన్.

ఆది. II. 12, తచ్చు + ఎడన్ = తచ్చునెడన్.

సభా. II. 60, నిండు + అంతకున్ = నిండునంతకున్.

విడ్చు + అట్టు = విడ్చునట్టు (S. I. I. IV, 1132)

నడచు + అట్టుగా = నడచునట్టుగా (S. I. I. IV, 1186, 1168)

6. షష్ఠీసమాసము దుకార ఋకారముల కచ్చు పరంబగునపుడు నుగాగమంబగును.

ఆర. II. 127, పదియగునడుగు + అష్టమ=పదియగునడుగు నష్టమ.

S. I. I. IV. 1323, మంత్రబోసము + అష్టటికి = మంత్రబోసము నష్టటికి.

S. I. I. 77, బోయు + అల్లుణ్ణు = బోయునల్లుణ్ణు.

7. (అ) ధాతువుల ఉపోత్తమ ఇత్వ, ఉత్వములకు లోపము వికల్పముగా నగును. ఆ ధాతువుల అన్ని క్రియాఝాపములయందును ఆ లోపము వికల్పముగా కాన్పించును. నన్నయభారతమునుండి ఉదాహరణములు.

అలుగు:—అలిగెన్, అల్లెన్, అలిగి, అల్లి, అలుగుదురు, అలిగించెడు, అల్లితిని, అలిగితిన్, అలిగించి, అలుగక, అలిగిన, అలిగెడునో, అల్లునో, అలుగుదురయ్య, అలుగన్, అల్లన్, అలుగంగన్, అలిగినన్.

కలుగు:—కలుగువాడు, కలిగెన్, కల్లెన్, కలుగును, కలిగింపు(ము), కలుగుము, కలిగి, కల్లి, కలుగు, కలిగిన, కలుగవలయున్, కలుగునె, కల్లునె, కలుగునయ్య, కలిగినన్, కలిగినను, కలుగన్, కలుగంగన్, కలుగంగన్, కల్లినన్, కల్లన్, కల్లంగన్, కలిగెనేని, కలిగిలేనిన్.

కుడుచు:—S. I. I. IV. 1248, కుడ్డంగల.

చెరుచు:—S. I. I. IV. 675, చెప్పిలేనిన్.

తనుపు:—తనిపె, తనుపున్. తనుపుము, తన్నుదున్, తనుపుచున్, తన్నుచున్, తనిసినన్.

తెలుపు:—తెల్పెన్, తెలుపును, తెల్పున్, తెలుపుచున్, తెలుపంగన్, తొడుగు, తొడ్డు. (ఆది. I. 114).

నిలుచు:—నిలిచెన్, నిల్చిరి, నిలిచిరి, నిలిచినవి, నిలుచున్, నిలిచి, నిల్చి, నిలుచు, నిలిచిన, నిలుచుచున్, నిలువన్, నిల్వన్, నిలిచినన్, నిల్చినన్, నిలుచుటయు, నిలుపుము, నిల్పుము.

నిలుపు:—నిలిచెన్, నిల్పెన్, నిలిపిరి, నిల్పున్, నిలుపుము, నిలుపుదువు, నిల్పితిన్, నిలిపి, నిల్పి, నిలిపికొని, నిల్పరె, నిలుపంగాన్, నిల్పంగన్, నిల్పునది, నిలుపుటయు, నిలుపుటయ, నిలుపుటజేసి.

పలుకు:—పలికెన్, పల్కెన్, పలుకకుండెన్, పలుకకుండిరి, పలుకరయిరి, పలుకరైరి, పలికిరి, పల్కిరి, పలుకున్, పలుకునో, పలుకుదు, పల్కు, పలికెదు, పలుకవు, పలుకుదు (వు), పల్కుదే, పల్కెదు, పలికితిన్, పల్కితిమి, పలుకుదున్, పలికెడువారము, పలుకక, పలుకఁబడియ;

పల్కి, పల్కిన, పలుకు, పల్కికెడు, పలుకుచున్న, పల్కిన, పల్కెడు, పలుకునో, పల్కుదే, పలుకక, పలుకువడగక, పలుకంగక, పలుకంగక, పలుకుంగాక, పలుకునాడు, పల్కక, పల్కంగక, పల్కంగాక, పలుకుచున్నచోక, పల్కును.

పనుచు:—పంచెక, పంచెను, పంచెనో, పంచిరి, పన్నుడు, పనుపుండు, పనుపుడు, పనుపుము, పంచుము, పంచితిక, పంచెదక, పంచి, పంచియుక, పంచినక, పంచితయ్య, పంచితిరో, పంపంగక, పంపంగక.

పెనుచు:—పెనిచెక, పెనిచెను, పెంచిరి, పెంచితి(వి), పెన్ను(ము), పెనిచితిమి, పెంచి; పెంచుచుక, పెంపక, పెనుచుటంజేసి.

చలుపు:—చలుపుచున్నయవి, చలుపుచుండక, చలిపిరి, చలుపుక, చలుపుదయ్య, చలుపుము, చలిపితిమి, చలుపుదుక, చలుపుదము, చలువక, చలిపి, చలిపిన, చలిపెడు, చల్పుచుక, చలువవలయుక, చలువక, చల్పక, చలుపుటయును, చల్పంగక.

పిలుచు:—పిల్చెక, పిలిచి, పిల్చి, పిలువబడి, పిలువంగబడి, పిలువంగబడక, పిలుచుచుక, పిల్చుచుక, పిల్వక, పిలువక.

విడుచు:—విడ్చెక, విడిచిరి, విడుచుక, విడుచునో, విడుతురు, విడువజాలరు, విడువడు, విడువము, విడువను, విడువపు, విడిచితిక, విడువబడితిని, విడిచితిమి, విడిచెదక, విడుతుక, విడువక (I do not), విడువబడియెదను, విడుతుము, విడిచి, విడిచియుక, విడిచిపుచ్చి, విడువక, విడువని, విడువబడి, విడిచిన, విడుచు, విడువంగబడిన, విడువవలయు, విడుతునే, విడిచినక, విడువక, విడువంగక, విడువనినాడు, విడువబడినక, విడుచుట, S.I.I. IV. 1325, విడ్చిన, S.I.I. IV. 1132, విడ్చునట్టుగా, S.I.I. IV. 1255, విడ్చి.

(ఆ) ఈ క్రింది ధాతువులు తొలుత ఉపోత్తమోత్పము గలవి కావు. నన్నయ భారతిములో ఉపోత్తమోత్పముగ నివి కానరావు. అదల్పు, అమర్పు, ఆర్పు, ఈర్పు, ఊర్పు, ఎదుర్పు, ఏడ్పు, ఏర్పు, ఒనర్పు, ఓర్పు, కదల్పు, కాలపు, కూర్పు, చేర్పు, తలిర్పు, తొల్పు, తీర్పు, నీల్పు, నేర్పు, పేర్పు, వార్పు, విడుర్పు, వేల్పు. ఈ ధాతువులనుండి తరువాతి కాలమున 'అదలుచు, అమరుచు' మొదలయిన రూపము లేర్పడినవి.

(ఇ) ఉకారాంత ధాతువులకు నిజర్థక 'చు' వర్ణము చేర్చగా నేర్పడిన ధాతువుల ఉపోత్తమోత్పమునకు వికల్పముగా లోపముకలుగును.

పిను, నిజర్థకము, పిన్ను, పినిచెక, పిన్చెక.

(ఈ) కీట్ + పటుచు = కీట్టుచు; తోట్ + తెచ్చు = తోట్తెచ్చు; చేట్ + పడు = చేట్టుడు; వీట్ + పడు = వీట్టుడు - మొదలగునవి రాను రాను కీడ్పుచు, తోడ్తెచ్చు, చేడ్పుడు, వీడ్పుడు నను రూపములను బొంది, అట్టివానిలో కొన్ని రాను రాను కీడుపటుచు, తోడితెచ్చు, అని శిథిలత్వమును పొందినవి. ఇట్లే వెల్ + పడు = వెల్పుడు; కోల్ + పడు = కోల్పుడు; ఏట్ + పడు = ఏట్టుడు; చీట్ + పులి = చీట్పులి (S. I. I. IV. 675) అనువానిలోఁ గొన్నియు తరువాతికాలమున శిథిలత్వమును పొందినవి. ఇట్లే తనర్పు, ఒనర్పు, తలిర్పు, మొదలగునవి.

(ఉ) కొన్ని ధాతువులలో ఉపోత్తమ అకారము ఉకారముగా మాటి ఆ ఉత్వము లోపించినది.

తెఱచు:—ఆది. VII. 273, 274, తెర్చి.

తొలుచు:—సభా. II, 176, తొల్చి, తొలిచి.

నడచు, S. I. I. V. 1437, నడ్చు.

(ఊ) ఈ ఉపోత్తమ ఉకారలోపము ధాతువులందేకాక యితర పదముల యందును కలిగినది.

అపుడు [అపు] (ఆది. IV. 168); అటుతఱ, [అత్తఱ] (S. I. I. IV. 989); [అలుక్క] అల్కు, (ఆది II. 22); [అట్టులు] అట్లు (ఆది. I. 66, మొ.); [ఇట్టులు] ఇట్లు (ఆది. I 7, 67, మొ.); ఇండులక (ఆది II. 194), ఇండ్లు (ఆర. II. 150); [ఎట్టులు] ఎట్లు (ఆది I. 96. 136, మొ.); [ఏండులు] ఏండ్లు, (ఆది. II. 4); [కొడుకు] కొడ్కు (S. I. I. IV. 688, 1113, 1317, S. II. V. 1048); [కొలుపు] కొల్పు (S. I. I. V. 66); [గుడులు] గుడ్లు, (S. I. I. IV 749); [చనుప] చన్ప, (ఆర. II. 110); [చులుక్క] చుల్కు, (సభా. I. 201); చెలుపు, చెల్పు, (S. I. I. IV. 945); (పండులు) పండ్లు, (ఆర. I. 94); [పలుకు] పల్కు, (ఆది. I. 100 మొ.); [పొలుపు] పొల్పు, (ఆర. IV. 141), (కోటులు) కోట్లు, (ఆది I. 16, సభా I. 244, ఆర. II 245, 263, 267, 281, ఆర. IV. 55); (దృష్టులు) దృష్టు ఆది. III. 159, ఆది.

VIII. 106).

(ఋ) తూర్పు, తనర్పు, నేర్పు, తాల్కి, పేర్కి - మొదలయినవి తొల్లింటి రూపములు నన్నయ భారతములోనివి యిట్లే కానవచ్చును. ఇవి తరువాతి కాలమున శిథిలతఁబొంది తూరుపు, తనరుపు, నేరుపు, తాలిమి పేరిమి అను రూపములఁ బొందినవి.

(బూ) ప్రథమపురుష బహువచన క్రియలయందలి 'తురు' 'త్తు' గామాఱును.

అనుభవిత్తురు, అనుభవిత్తు.

(7) ఉత్తరముగానుండు ఉత్తరమునకే కాక యితరాచ్చులకును అండు లోపము కనిపించుచున్నది.

ఉనికి, ఉన్కి (ఆది. IV. 171; ఆది. VI. 267; ఆది. VIII. 36).

(8) శత్రుక్లమ- వర్ణము పరమగునపుడు నుకారాంత ధాతువుల నుకారము మీఁది ఉత్తరమునకు లోపము బహుళముగా నగును.

(అనుచుక్) అన్చుక్; (కొనుచుక్) కొన్చుక్; (తినుచును) తిన్చును; (వినుచుక్) విన్చుక్. ఈ సకారమునకు బదులుగా పూర్ణబిందువును వచ్చును. అంచుక్, కొంచుక్, తించుక్, వించుక్. బహుళగ్రహణమువలన 'చనుచుక్' అనుదానికి రాలేదు.

(9) (అ) పడు, చేయు అనుధాతువులు పరములై నప్పుడు ప్రథమా విభక్తి మువర్ణముమీఁది ఉత్తరమునకు లోపము వచ్చును. మిగిలిన మకారమునకు పూర్ణబిందువు బహుళముగా నగును.

భయము + పడి = భయంపడి; భయము + పడక = భయంపడక, ఇట్లే భయంపడియెడు, భయంపడక. భయపడకుండక, భయంపడుదురు. విజయంచేయును; విజయంచేయుండు. (S. I. I., IV. 1102); విజయంచేసి, శ్రమంపడి. కొన్నియెడల పూర్ణబిందువునకు లోపమును కలుగును. (ఆర. III. 30; ఆది. VII. 156; ఆర. I. 2; ఆర. IV. 9); ఉత్తరము + మించి = ఉత్తరమించి (ఆర. IV. 3; విజయాదిత్యుని శాసనములు); దక్షిణమించి; సంత సకట్టి (ఆది. II. 21); ఇల్లడయిడి (ఆది. V. 248; సభా. I. 162); ఇట్లే సంతసపడక, తిల్లడపడకగ్ మొదలగునవి.

విజయాదిత్యుని ర్యాలి శాసనము I.-నారనపరంగవుల చీననుండి ఉత్తరమించిపోయిన కోరుమిల్లి పాలగరున సీమా, కోరుమిల్లి పాలములో నుత్తరమించిపోయిన అడ్డపుంద్రోవ దక్షిణముతలయ సీమా

విజయాదిత్యునిర్యాలిశాసనము II.-ముయ్యలికుట్టుననుండి దక్షిణమించి పాటిస చోడిపల్లియ సీమా. వ్రంతయు దక్షిణమించివచ్చి పాలగరునునుక్.

(అ) ప్రథమావిభక్తియందున్న వుకారాంతశబ్దముల 'వు' కారమునకు పడ్డాదులు పరము లయినప్పుడును వాని 'వు' కారమునకు లోపము గలుగును,

పశువరిచి (ఆర. III. 215) అచ్చెరువడి (ఆర. II. 97).

(10) తను, అను, మను, చను, ఇలు. మీను, మొలయున శబ్దముల
తుది ఉకారమున కొకప్పుడు లోపము కలుగును.

తన్నినుచున్నవారల (ఆది. III. 9); తొలుచినయాక్షణంబ చేయుచు
(ఆది. III. 109), జనములుతొ బొగడంగ (ఆది. IV. 29); విలనత్కూలఘన
వల్లి యన్నిష్టసఖి (ఆది. III. 140); పలుకులకొ కనునాడి బాణతతుల
(ఆది. III. 206); అపత్యశోకము న్నొరనిధిలోన (ఆది. IV. 37); శృంగియ
న్వాడు (ఆది. II. 180) ఘృతాచియకొ నరమలాంగి (ఆది. V. 195);
దుర్వాసుడకొ సిద్ధమునియు వచ్చె (ఆది. V. 17); వానశావతిమకొ పురుబున
(ఆది. VI. 138); సంచరణుడ న్నాంగు (ఆది. VII. 86); రిపులకొ కడిది విహ
మాలు (ఆది. VII. 192); గిరివ్రజమకొ పురుబు (సభా. I. 172); అకొ
చాపరత్నము (ఆది. VIII. 253); తనువు మీన్వొలవల్పు (ఆది. III. 39);
తమ్ము నుత్తముల్ పైగడంగ మకొ మహామతులు (ఆది. II. 149); మ్రొ
మానిపాటు (ఆది. VII. 176); విప్రసతికి నూటువేడఁడకొ వరములు
(సభా. II. 263); లక్కయిల్ గావించి (ఆది. III. 14); వంటయిల్ కుం
దెలుసాచ్చె (ఆది. VI. 186).

అ త్వ స ం ధి

(I) అత్తునకు సంధి బహుళము.

(అ) మేన + అత్త = మేనయత్త (మేనత్త కాదు.) ఆది. V. 17. మేన
యత్త; సభా. II. 55, మేనయత్త; ఆది. VII. 215. మేనయత్త కొడుకున్.

(ఆ) విప్రుల + అందు = విప్రులయందు (ఆది. I. 100); ఉర్వీశుల +
బద్ద = ఉర్వీశులొద్ద (ఆది. VII. 221); రాజుల + బద్ద = రాజులొద్ద (ఆది.
VIII. 65, ఆది. VI. 120); అరిగిన + ఎడక = అరిగినెడక (ఆది. VI. 142);
చొచ్చిన + అచొచ్చిన = చొచ్చి నచొచ్చిన (S. I. I. IV. 737); ఆయిన +
ఎడలు = అయినెడలు (ఆర. III. 312); ఐన - ఎడ = ఐనెడ (ఆర. IV.
114); ఐన + ఎడల = ఐనయెడల (ఆర. II. 74); అంత + అవమానము =
అంతవమానము (సభా. II. 203); ఎంత + ఎటుక = ఎంతయెటుక (ఆర. I.
32); ముందట + ఉన్న = ముందటున్న (ఆది. VI. 153); తమ + అయ్యకు =
తమయ్యకు (S. I. I. IV. 1325); తమ + అమ్మ = తమయమ్మ (S. I. I.
IV. 1228; S. I. I. V. 75); తమమ్మ (S. I. I. V. 1148);

(ఇ) కల + అయ్యెనిమిది = కలయయ్యెనిమిది (ఆది. I. 47).

(8) స్త్రీవాచక తత్సమ సంబోధ నావధారణ చిహ్నంతములకు సంధితేదు.

స్త్రీవాచకము:—చెలువ + ఇట్టులు = చెలువయిట్టులు (ఆర. II. 165);
తత్సమ:—భద్ర + అను = భద్రయను (ఆది. V. 84).

సంబోధనాంతము:—భూజనవంద్య + ఏను = భూజనవంద్యయేను (ఆది. I. 121).

అవధారణము:—చోటిక + అరుగుదము = చోటికయరుగుదము (ఆర. I. 5).

(9) వృత్తియందు శబ్దముమీడి అది, అవి, శబ్దముల అకారమునకు లోపము బహుళముగా నగును.

(అ) నా, మా, నీ, మీ, తన, అను షష్ఠీవిభక్తిరూపములపై 'అది' అవి, చేరినప్పుడు యడాగమమే వచ్చునుగాని అది, అవి, అనువానిలోని అకారమునకు లోపమురాదు. నాయది, మాయది, నీయది, మీయది, తనయది, తమయది, నాయవి, మాయవి, నీయవి, మీయవి, తనయవి, తమయవి.

వై సర్వనామముల షష్ఠీవిభక్తియందు 'అదు,' అను ఆగమము వచ్చును. అప్పుడు దాని ఆదిమ అకారమునకు లోపము కలుగును: నాదు, నాదగు, నాదయిన; నీదు, నీదగు, నీదయిన; మీదగు, మీదయిన, తనదు, తనదగు, తనదైన.

(ఆ) వాని, వారి, వీరి, దాని, అనువానిపై, 'అది,' చేరినప్పుడు దాని తొలి అకారమునకు లోపముకలుగును: వానిదైన, వారిదయిన, వీరిది, దానిదైన; అట్టి, ఇట్టి, ఎట్టి అనువానిమీఁదను నామముల షష్ఠీయందలి అకారము మీఁదను అది, అవి అనువాని తొలి అకారము వైకల్పికముగా లోపించును:—అట్టిది, ఇట్టిది (ఆది. II. 217), ఎట్టిది (ఆది. I. 26) మీవంశమున నరదేవ్రాత్రములదైవ (సభా. I. 25)

(ఇ) తోడ అనువిభక్తిప్రత్యయముపై ఇ అనువర్ణకము చేరఁగానయిన 'తోడి' మీఁద 'అది' చేరినప్పుడు, దాని తొలి అకారమునకు లోపముకలుగును:—మాతోడిదేమి (ఆర. II. 211); దానితోడిదేమి (ఆది. III. 147).

(ఈ) వర్తమానక్రియలయందు ఉన్నానుబంధముపై వచ్చు 'అది' 'అవి' శబ్దముల తొలి అకారమునకు లోపము రాదు. అచట యడాగమము వచ్చును:—ఉన్నయది, ఉన్నయవి, ఎఱుగనియది, ఏడ్చుచున్నయది, అగుచున్నయవి, ఏర్చుచున్నయది, ఒప్పుచున్నయది, కలయది, కలయవి మొద.

ఉన్నది అను రూపము ఉండునది అను విభ్యర్థమందు ప్రయోగింపఁబడినది. ఉండకున్నది (ఆది. III. 205) ఉన్నది (ఆది. VI. 267).

(ఎ) 'వెద్ద' మొదలగు అకారాంత విశేషణములపై 'అది' 'అవి', పరమైనప్పుడు వాని తొలి అకారమునకు లోపమురాదు:— ఉదా:- వెద్దయది (ఆది. IV. 210).

(ఏ) భూతార్థక క్రియాజన్య విశేషణములపై అది, అవి పరమైనప్పుడు వాని తొలి అకారమునకు లోపము వైకల్పముగా నగును. ఉదా:—లోపము రానందుకు-అయినయవి, ఎఱుంగనియది, తగిలినయది, పోయినయది.

లోపము వచ్చినందుకు:— అయినది, అయినవి, చూచినది, తగిలినది.

(10) సమాసమందు తోడ, వలన ల అత్వమున కిత్వ మగును.

రాజులతోడి యుద్ధంబు (ఆది. I. 60); నీతోడి సఖ్యంబు (ఆది. VII. 50) ఇంద్రునందనుతోడి యిష్ట వినోదంబులు (ఆది. VII. 223); పిడుగుల తోడి వృష్టి (సభా. II. 70) గాడ్పుతోడి వాన (ఆర. III. 298), చణ్డుతోడి దివియ (SLI. IV, 1209, 1210) తక్షకువలని భయంబు (ఆది. II. 176); తమవలని నెయ్యంబు (ఆది. VI. 147) పితృగణంబువలని ఋణంబు (ఆది. VI. 248); జనులవలని తాడనంబులు (ఆది. VII. 101); మావలని మోహంబు (ఆది. VIII. 310); పగఱవలనివారలు (సభా. I. 40); సుతులవలని నెయ్యంబు (ఆర. I. 81) నావలని భయంబు (ఆర. II. 18) శత్రు నివహంబువలని భయంబు (ఆర. II. 127) కపోతంబువలని యాగ్రహంబు (ఆర. III. 233).

ఇత్వసంధి.

I. (అ) క్షార్థంబయిన ఇత్తునకు సంధిలేదు.

ఆది. I. 31 అని+అధ్యాత్మవిధులు=యనియధ్యాత్మవిధులు.

S. I. I. V. 62 ప్రసాదించి+ఇచ్చిరి=ప్రసాదించి యిచ్చిరి.

సంధిలేనిచోట స్వరంబుకంటెఁ బరంబయిన స్వరంబునకు యడాగ మంబగు.

(ఆ) 'అయి' అను క్షార్థక రూపముమీఁద సముచ్చయ 'ఉ' కారము వచ్చినప్పుడు, ఇత్వ లోపమును యకారమునకు ద్విత్వమును వైకల్పికముగ వచ్చును:—ఉదా:—ఆది VII. 35, అయ్యు; ఆది. VIII. 25, ఎన్నడయ్యు; ఆది. VIII. 261, చక్రధరుండయ్య జలరుహనాభుండు గాండివ ధరుడయ్య; బాండవుండు.

2. ఏమ్యాదులయందు 'కే' పఠి లేదు. ఏమ్యాదుల 'ఇత్తు' నకు సంధి లేదు.

అది:— స్త్రీనపుంసక బోధకముగా 310 సార్లు వచ్చినది. అందు 131 సార్లు మాత్రమే దానితరువాత అచ్చు వచ్చినది. 128 చోట్ల యడాగమము వచ్చినది. ఆది. II. 39 'అదెట్లనిన' ఆర. III. 132 ఉన్నదని, అని రెండుచోట్ల నచనములయందు అచ్చుప్రతులలో సంధి కనబడుచున్నను వ్రాత ప్రతులలో సంధిలేకుండఁగనే 'అది యెట్లనిన' 'ఉన్నది యని' అని కనబడుచున్నది. ఆది. IV. 259 'అదేల' అని ఆటవెలఁది పద్యములో అచ్చు ప్రతిలో కనబడుచున్నను కొన్ని వ్రాతప్రతులలో 'శవుడొట యేల-సంధ వించె' అనుపాఠము కాన్పించుచున్నది.

అవి:— ఇది 44 సార్లు వచ్చినది. అందు 13 సార్లు దానితరువాత అచ్చు వచ్చినది. అన్నిచోట్లను యడాగమమే వచ్చినది.

అయ్యది:— ఇది 2 సార్లు వచ్చినది. ఒకమాటు దాని కచ్చు పరముగా నున్నది. సంధిలేదు.

ఇది:— మొత్తము 263 సార్లు. అచ్చుపరముగా 73 సార్లు. సంధిలేదు.

ఇయ్యది:— 1 సారి. అచ్చుపరమైనది. సంధిలేదు.

— మొత్తము 22 సార్లు. అచ్చుపరముగా 10 సార్లు. సంధిలేదు.

ఇవ్వి, ఇయ్యవి, ఎయ్యవి, ఎయవి, వీనికి ప్రయోగములు లేవు.

— 2 సార్లు. దీనితరువాత అచ్చురాలేదు.

— 37 సార్లు. అచ్చుపరముగా 24 సార్లు. సంధిలేదు.

య్యది:— 10 సార్లు. అచ్చుపరముగా 2 సార్లు. సంధిలేదు.

ఏయది:— 2 సార్లును అచ్చుపరముగానున్నను సంధిలేదు.

ఎవ్వి:— మొత్తము 2 సార్లును అచ్చుపరముగానున్నను సంధిలేదు.

ఏమి:— మొత్తము 145 సార్లు, అచ్చుపరముగా 28 సార్లు. వీనిలో

ఆది. V. 29, 'ఏమనారు' అని అచ్చుపాఠము. ఏమినారు అనునది వ్రాత ప్రతులపాఠము.

ఆర. I. 238, 'ఏమని తలఁచునొకొ బుద్ధి నిష్టులు దాను' అచ్చు పాఠము.

'ఏమిదలఁచునొకొ బుద్ధి నిష్టులు దాను' వ్రాతపాఠము.

ఆర. III. 305, 'ఏమని' ఇది వచనములోనిది. కొన్ని వ్రాతప్రతులలో 'ఏమియని' అనియే ఉన్నది.

మఱి:— 133 సార్లు. అచ్చుపరముగా 38 సార్లు. సంధిలేదు.

3. ప్రథమోత్తమపురుష క్రియలయం దిత్తునకు సంధి వైకల్పికము. మధ్యమపురుష క్రియలయం దిత్తునకు సంధినిత్యము.

ఉత్తమపురుషము:—

ఆది. VIII. 91, ఐతిమి + ఇందజమున్ = ఐతిమి యిందజమున్. ఆది.

VI. 239, ఉంఁదితిమి + ఒరులెఱుంగకుండ = ఉంఁదితిమి యెరులెఱుంగకుండ.

ఆర. II. 67. అపహరించితిమి + అని = అపహరించితిమని.

ప్రథమపురుషము:—

ఆది. VI. 264, క్రమమువడసి యొక్క సమయంబు సేసిరి. యెనరదాని తెఱఁగు వినుము తల్లి.

ఆర. II. 102, అందు గొండ అధిక హాస్యంబు సేసిరి. యడవి నేమిసేసెదనిరి కొండఁబు—

ఆర. II. 54, నిలిచిరంత.

మధ్యమపురుషము:—

ఆది. II. 193, (నీవు) తాల్పితి + అభిషిక్తుడవై = తాల్పితభిషిక్తుడవై.

ఆది. II. 199 (నీవు) మంచితి + అనేక యాగములన్ = మంచితనేక యాగములన్.

ఆది. IV. 230 [నీవు] వచ్చితి + ఇందులకు = వచ్చితిందులకు.

4. 'ఏని' శబ్దమున కచ్చుపరమగునపుడు ఇత్వమునకు లోపము వికల్పముగా నగును: లోపము కలిగినందు కుదాహరణములు:—

ఆది. V. 149 తరుఁజెఱ... .. నీవు దిరముగా నిష్టంబు దీర్చితే నిందు ధృతిఁ బతియిష్టంబుఁ దీర్చనకాన.

సభా. I. 57. వ. ఎందే నిట్టిసభం జూచి యెఱుంగుదురే ?

సభా. II. 114. ఉ అత్యధికులైన సపత్నులపేర్నిఁ జూచియెఁజూపె సహింపనోపక కృతుండ వివర్ణుండనై తి నెంతయున్.

సభా. II. 215 వ. నీ వేకస్త్రవై తేనేమి విగతవస్త్రవై తేనేమి

సభా. II. 244. సీ. గీ. ధన్యులార యేను దాసినే దాసినే నెఱుంగ
జెప్పి పనుపుడు...

ఆర. II. 263, వ. ఎందేనుండి యాత్రాపరులై కురుక్షేత్రంబునకుం
బోదు రట్టి నై మిశకుంజం బాడి.

ఆర. II. 267, వ. కుమారు సేనాపతింగా నెందే నభిషేకించి రట్టి
తైజసంబను తీర్థంబును.

ఆర. III. శే. గీ. నీవు దీని నొక్కరుడవు నిర్వహింప, నోపవే నొక్క
రుండ న-య్యును గడంగి నడపనోవుదు, ...

లోపము కలుగనందుకు—

ఆది. II. 154, నాకు నీ వెన్నండేని నవమానంబుడలంచితి నాడ
నిన్నుం బాసి పోవుదు.

సభా. I. 4. ఎద్దియేని నొక్క యపూర్వంబయినదాని నిర్మింప

ఆది. III. 181, ఎందేని నుండియొక్క మహాముని వచ్చి.

ఆది. VII. 18. ఎయ్యేని నొక్కవేల్పు నారాధించి.

‘ఏని’ శబ్దము ద్రుతాంతమా కాదా?

ఆది. III. 181, ఎందేనినుండి.

ఆది. IV. 127, ఎయ్యేనియు నొక్క స్త్రీ యందు.

5. కొన్ని ఇకారాంతములగు తెనుగు శబ్దములమీద నచ్చు పర
మగు నప్పుడు సంధి వై కల్పికముగా నగును.

ఓటమి + ఉను = (ఆది. I. 159)

ఓటమి + ఎడఁద = ఓడమెడఁద (ఆర. III. 63).

ఋకారసంధి

1. ఋకారము శబ్దమునకు పరమై యున్నప్పుడు సంధి కలుగదు.

ఋషుల ఋణంబుల; వ్రేలుచున్న ఋషులన్ (ఆది. II. 137).

ద్రుతము

1. ద్రుతముమీఁది పరుషములకు సరళము లగును. అట్టిచోట ద్రుత
మునకు స్వత్వమైనను, బిందువై నను కలుగును; లేదా సంశ్లేషమైనను కలుగును.

శరణన్నన్ + కాచుచు = శరణన్నఁ గాచుచు (ఆది. I. 7).

దవ్వుగన్ + చోపి = దవ్వుగఁ జోపి (ఆది. I. 5).

విభూతిక్ + తనరఁజేయుచు = విభూతిఁ దనరఁజేయుచు (ఆది. I. 7.)

ప్రీతిక్ + పెంచుచు = ప్రీతిఁ పెంచుచు (ఆది. I. 7.)

సంపదలును + కావించు = సంపదలును గావించు (ఆది. I. 33.)

వినక్ + పోలుచు = వినఁబోలుచు (ఆది. I. 45.)

2. కేమ్, చెమ్, కక్, మొదలగు నకార మకార పోల్లు లంతమందు గల శబ్దములపై పుషములు వచ్చినప్పుడు ద్రుతముమీఁదవలె సరళాదేశము వచ్చును (కేమ్, చెమ్, అనునవి శోణార్థకములు); కేందమ్మిరేకులవలనక్ (ఆది. IV. 76.)

3. ద్రుత ప్రకృతికములకంటె సరళస్థిరవర్ణములు పరములైనపుడు వాని ద్రుతమునకు వైకల్పికముగా లోపముగాని, స్వత్వముగాని, దానిమీఁది ఉత్వమునకు లోపముగాని కలుగును:—

లోపము:—తత్త్వవిత్త్వమునక్ + దానగుణాభిరతిక్ = తత్త్వవిత్త్వమున దానగుణాభిరతిక్ (ఆది. I. 6.)

స్వత్వము:—ఎన్నను + సర్వవేద = ఎన్నను సర్వవేద (ఆది. I. 19.)

ద్రుతముమీఁది ఉత్వలోపము:—దానగుణాభిరతిక్ + సమస్త=దానగుణాభిరతిక్ సమస్త (ఆది. I. 6.)

4. అచ్చు పరమైనప్పుడు ద్రుతమునకు లోపము కలుగదు. కొన్నిచోట్ల సంశ్లేషము కలుగును. ఈ సంశ్లేషము కొన్ని 'ను'కారాంతధాతువులపైఁ గూడ కలుగును.

ఆది. VII. 141, ఎన్నడుక్ + ఏని = ఎన్నడున్నేని; S. I. I. IV. 672, సంఘమున్ + అరుదుగ = సంఘమున్నరుదుగ; ఆర. I. 321; కేతనంబులున్ + అతుల = కేతనంబులున్నతుల.

ఆర. I. 321. ధైర్యశక్తికిన్ + అరుదుగ = ధైర్యశక్తికి న్నరుదుగ.

(ఈ పాఠమును ముద్రాపకులు 'ధైర్యశక్తి కష్టరుదుగ' అని దిద్దినారు. తాళపత్రప్రతులయం దెచ్చటను ఈ పాఠము కాన్పించదు. పూర్వలాక్షణికులు కొండలు 'శక్తికిన్నరుదుగ' అను పాఠము నుదాహరించి యున్నారు.)

అను + అనుర = అన్నుర (ఆది. II. 3); అను + ఇష్టసఖ = అన్నిష్టసఖ (ఆది. III. 140.)

అను + ఏటితరంగలన్ = అన్నేటితరంగలన్ (ఆది. VIII. 79.)

ఈ యుదాహరణములలో అను ధాతువులలోని 'ను'కారమున కుత్వ లోపమును నకారమునకు ద్విత్వమును కలిగినది.

6. సమాసములందు ద్రుతమునకు లోపము కలుగును.

వింటన్ + నేర్పు = విల్లునేర్పు (ఆది. V. 206.)

7. ద్రుతముమీఁద 'మ'కారము పరమగునపుడు ద్రుతమునకు వైకల్పికముగా మకారమగును.

ఆది. V. 142. కమ్మని లతాంతములకు మొన్ననని

ఆర. III. 143, చేసెమ్మహానదులున్

8. కొన్నియెడల ఉత్తమపురుష క్రియలమీఁది ద్రుతమునకు లోపము వచ్చును.

ఆర. IV. 121 దుఃఖతుండన్ + వితిన్ = దుఃఖతుండైతిన్.

9. ద్రుతాంతములుకాని కొన్ని క్రియాపదములమీఁదను ఒక్కొక్కచో ద్రుతము కానవచ్చుచున్నది.

ఆది. VII. 2246, అయ్యెదము + అని = అయ్యెదమునని.

10. కొన్నియెడల ద్రుతముమీఁద సకారము కనబడును. అదియు నుంగాక (ఆది. I. 13.)

ఉద్యానవనంబునుంబోలె; నాటకప్రయోగంబునుంబోలె (ఆది. II. 27.)

11. ఇంకాదులకుతప్ప ద్రుతప్రకృతికములకు సంధిలేదు.

ఇంక + ఏల = ఇంకేల (ఆది. II. 21.)

12. వాక్యవసానమునందు ద్రుతము వైకల్పికముగా లోపించును.

గ స డ ద వా దే శ ము

ఈక్రింది సందర్భములందు క, చ, ట, త, ప, లకు వరుసగా గ, స, డ, ద, వలు ఆదేశము లగును.

(i) నేను, తాను, శబ్దములుతప్ప తక్కిన ప్రథమావిభక్తియందున్న తెనుఁగు మీఁది తెనుఁగు శబ్దములకేకాక తెనుఁగుమీఁద సంస్కృతము వచ్చినను, సంస్కృతముమీఁద తెనుఁగువచ్చినను, సంస్కృతముమీఁద సంస్కృతము వచ్చినను గూడ ఈ గ, స, డ, ద, వ, ఆదేశము వచ్చును.

(అ) తెనుఁగుమీఁద తెనుఁగు:

ఉప్పు + పోలము = ఉప్పుచెలము (S. I. I. IV. 1175)

ఎడ + పోలము = ఎడచెలము (S. I. I. IV. 662)

వెణ్ణి + కట్టిన = వెణ్ణిగట్టిన (S. I. I. IV. 1302)

తమ్మణ్ణు + పోలణ్ణు = తమ్మణ్ణు పోలణ్ణు (S. I. I. IV. 1061).

డాక లేమి + వాల్కొలను = డాక లేమివాల్కొలను (S. I. I. IV. 749);

అనము + వెరుగన్ = అనమువెరుగన్ (S. I. I. IV. 1007);

కడువలు + పెట్టు = కడువలుపెట్టు (S. I. I. IV. 1248);

బెరసినవారు + పూంటంగాన్ = బెరసినవారు పూంటంగాన్ (S. I. I. IV. 1302)

మాడలు + వెట్టె = మాడలువెట్టె (S. I. I. V. 1105);

తూములు + పదిన్ని = తూములుపదిన్ని (S. I. I. V. 1052)

(ఆ) తెనుఁగుమీఁద సంస్కృతము:

మండండు విక్రయంబునన్ (S. I. I. IV. 672);

తమ్ముండు + ప్రతాపమున = తమ్ముండు ప్రతాపమున (కొణిదెనశాసనము)

ఆరియ + పట్టనమున = ఆరియపట్టనమున (S. I. I. IV. 1364)

వెన్నమ + ప్రకాశముగాన్ = వెన్నమప్రకాశముగాన్ (S. I. I. IV. 666);

అందు + ప్రసిద్ధిగన్ = (S. I. I. IV. 672);

రట్టడికము వ్రతీగ్రహించి (S. I. I. IV. 1186);

(ఇ) సంస్కృతమీఁద తెనుఁగు:

అమృతాంశుండు వయఃపయోధి (S. I. I. IV. 677)

శ్రీలోలుండు + పడాలుకాటనికి = శ్రీలోలుండు పడాలుకాటనికి (S. I. I. IV. 666);

కాంత్ర + తాన్ = కాంత్రదా [నరుదగుచుండ] (S. I. I. IV.)

జగజ్జగీషుండు + వేమ్మిని = జగజ్జగీషుండు వేమ్మిని (S. I. I. IV. 675)

మహీపాలుణ్డు + పుట్టెన్ = మహీపాలుణ్డు పుట్టెన్ (S. I. I. IV. 677)

వీరవ్రతుండు + పడిహరి = వీరవ్రతుండు పడిహరి (S. I. I. IV. 915)

మందగమన + తొల్లి = మందగమనదొల్లి (S. I. I. IV. 1007)

గురువు + తల్లియ = గురువుదల్లియ (ఆది. VII. 252)

(ఈ) సంస్కృతముమీఁద సంస్కృతము:

చంద్రుణ్ణు గులనిస్తారకుణ్ణు (S. I. I. IV. 677); విస్తరణపట్టము (S. I. I. IV. 675);

ముల్లోకవిభుండు + చక్రి = ముల్లోక విభుండు సక్రి.

అమృతాశుండు + పయఃపయోధి = అమృతాశుండు పయఃపయోధి
(S. I. I. IV. 677)

పవిత్ర చరిత్రుణ్ణు + పాత్రుణ్ణు = పవిత్రచరిత్రుణ్ణు వాత్రుణ్ణు (S. I. I. IV. 1169.)

ధారుణి + పాలింతె = ధారుణిపాలింతె (సభా. I. 15)

వదాన్యత + ప్రస్ఫరించె = వదాన్యతప్రస్ఫరించె (S. I. I. IV. 675)

(ii) అందు, ఇందు, ఎందు, అటు, ఇటు, ఎటు, అటు, ఇటు, ఎటు, అటు, ఇటు, ఎటు, అంత, ఇంత, ఎంత, అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు, ఎన్నడు, ఏమి, వెద్ద, ఒప్పు, తెల్ల, నల్ల, నెఱి, కల, మొదలయిన శబ్దముల మీఁదను గ, న, డ, డ, వాడేశము వచ్చును.

ఆర. VII. 221 అంత + కూడు = అంతకూడు.

ఆర. I. 389. దుర్బుద్ధియని యేమిసెప్ప వలయు.

ఆది. VII. 4. ఏమిగారణంబున నయోనిజయయ్యె.

ఆది. VI. 45. వెద్దగాలంబు.

S. I. I. IV. 672. 929. 930. కలయంత్ర + కాలమును = కలయంత్ర గాలమును.

ఆది. IV. 167- ఆది. VII. 209, సభా. II. 150. ఒప్పుగొనుము.

ఆది. VII. 73. నెఱిగురులు.

ఆది. VII. 254. కలదెఱంగు.

(iii) ద్వంద్వసమాసమందు:

తల్లి + తండ్రి = తల్లిదండ్రులు (ఆది. VI. 45, 233, ఆది. II. 49; S. I. I. IV, 674, 676, 688, 991, మొ.)

(iv) సంఖ్యావాచకములమీఁద:

ఆది. IV. 227, అరుగు మొండుగడకు. ఏనువుట్లు (S. I. I. IV. 1323 S. I. I. V. 1342) రెడ్లుగట్టిన (S. I. I. IV. 1190); పదియేనువుట్లు (S. I. I. IV. 1314); పదివుట్లు S. I. I. IV. 1255); నాలుగువ్రాంకలు (S. I. I. IV. 939); మూణ్ణువుట్లు (S. I. I. IV. 1133) S. I. I. V. 1176 ఇరువుట్టి S. I. I. IV. 103 1347; ఎనిమిదివుట్లు (S. I. I. V. 1014)

(v) కొన్ని క్రియాపదములమీఁద:

వరియింత్తురు + కోరి = వరియింత్తురుగోరి (S. I. I. IV. 649)

నమకట్టరు + కా = నమకట్టరుగా (ఆర. I. 97)

ఎక్కడఁబోయిరి + చెప్పము = ఎక్కడఁబోయిరి సెప్పము. (ఆర. III. 245)

(vi) కొన్ని ధాతువులపై ఉపధాతువులు చేరునప్పుడు ఉపధాతువుల ఆది యందుండు పరుషములకు బహుళముగా గనడదవ లగును:

అరుగుదెంచు, ఏగుదెంచు, ఒప్పుగొను మొద. పఱతెంచు, నడతెంచు, వీతెంచు, తోతెంచు మొదలగువానియందు గనడదవా దేశము రాదు.

ఆది. IV. 167 ఒప్పుగొనుము వీని నువ్వీశయని నుతునిచ్చి గంగననిన.

ఆది. VII. 209 ఈ భిక్ష నొప్పుగొనుము.

సభా. I. 150 వీనినొప్పుగొనుము.

గనడదవాదేశము రానిచోట్లు.

(i) ఏవార్థక 'అ' కారముపై ని (ii) ప్రశ్నార్థకములపై ని, (iii) ఆశ్చర్యార్థకములపై ని (iv) శేషషష్ఠీరూపములపై ని (v) క్షార్థకములపై ని (vi) క్రియాజన్య విశేషములపై ని (vii) తోడ్పాడి, కోల్పడి, మొదలగు కొన్ని ధాతువులలోను గనడదవాదేశము కలుగదు.

ఆమ్రేడితము.

I. అచ్చున కామ్రేడితంబు పరమగునపుడు సంధియగును 'ఏమి' ఏమ్యాదులలో చేరుటచేతను, 'ఏఁగి' మొదలగునవి క్షార్థకము లగుటచేతను ఇట్టిచోట్ల సంధిలేదు.

ఉదా: అహ + అహ = అహహ (ఆది. VI. 89); ఎట్టు + ఎట్టు = ఎట్టెట్టు (ఆర. I. 116)

2. ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు విభక్తిలోపంబగు. ఇంచుక, నాఁడు, ఇత్యాదులయందు అంతిమాక్షరలోపము లేదు.

ఇంచుక + ఇంచుక = ఇంచుకించుక.

మానికిన్ + మానికిన్ = మానిమానికిన్ (ఆర. II. 94)

మఱునాఁడు + నాఁటికిన్ = మఱునాఁడు నాఁటికిన్ (ఆది. VIII. 183)

నాఁటికిన్ + నాఁటికిన్ = నాఁటినాఁటికిన్ (ఆది. VIII. 183)

ఏఁటఁ + ఏఁటఁ = ఏఁటేఁటఁ (ఆది. III. 24; సభా. I. 152)

(3) ఆమ్రేడితంబు పరమగునపుడు మధ్యమ ముడుఙ్మలకు లోపము విభాషనగును.

ఏయకుము + ఏయకుము = ఏయకేయకుము, ఏయకుమేయకుము.

పోవకుము + పోవకుము = పోవకుపోవకుము (ఆర. IV. 19.)

ద్విరుక్త 'ట' కారము.

(1) తెనుఁగునందుగాని తత్సంబంధములగు ఇతర ద్రావిడపదములందు గాని, అంతమందు శకటరేఫమో, శకటరేఫ ద్విత్వమో ఉన్నప్పుడు, అది మఱియొక విశేష్యమునకు విశేషణముగా నిలిచి సమసించినయెడల, ద్రావిడ భాషా సంప్రదాయము ప్రకారము 'ట్ర' గను, 'ట్ట' గను మాఱును. ఇట్లే క, ట, త, ప, అనువర్ణము అంతమందుగల శబ్దములు విశేషణములయి సమ సించినప్పుడు ద్విత్వమును పొందుట ద్రావిడభాషా సంప్రదాయము. గ, డ, ద, బ, లు అంతమందుగల ద్రావిడపదములు విశేషణములుగ సమసించి నిలిచినప్పుడు పరుషములయి ద్విత్వమును పొందును. ఈ సంప్రదాయము ననుసరించియే ఈ క్రింది సంధిరూపము లేర్పడినవి:—

సభా. II. 97, కట్టెదురన్ = కడు + ఎదురన్.

ఆర. II. 132, నిట్టూర్పులు = నిడు + ఊర్పులు.

ఎట్టయెదుర = ఏట్ (తమిళము, కన్నడము, మళయాళము = లేచు, ఎదురుగానిలుచు) ఏట్ట, ఏట్ర, ఏట్ట, ఎట్ట + ఎదుర.

సభా. II. 299, పట్టపగల = (ప)

(2) సమసింపనప్పుడు ద్విరుక్త 'ట' కారము రాదు:

సభా, I. 122, కడునధికుతోడఁ దొడరినఁ బొడిచిన నొడిచినను ...

ఆర. II. 108, కడునెండ యెక్కునంతకు నుడుగక యచ్చనుప నడచి ...

ఆది. I. 84, కడున్ + అకరుణాన్వితములు = కడు నకరుణాన్వితములు.

(3) కర్మధారయమునందు పేర్వాదిశబ్దముల కచ్చుపరమగునపుడు 'టు' గాగమము వైకల్పికముగా నగును:

పేరు + ఉరము = పేరురము.

ఉఱ్ఱు + పల్లి = ఉఱ్ఱుటుంబల్లి (S. I. I. IV. 672).

ఇతరసంధులు.

(1) పేడాదిశబ్దముల కాలుశబ్దము పరమయినప్పుడు కర్మధారయము నందు రుగాగమమగును. ఈ 'రు' గాగమము ద్రావిడభాషలలోని బహువచన ప్రత్యయమయిన రేఫముకాని, శబ్దము నేకవచనమందుండిన రేఫముగాని అయియుండును:

‘పేద’ దీనికి కన్నడమునందును ప్రాచీనాంధ్రము నందును ‘పేదరు’ అనునది బహువచనరూపము. దీనికి షష్ఠీయందు ‘పేదర’ అని యగును. పేదర + ఆలు = పేదరాలు. ఇట్లే ముద్దరాలు = ముగ్ధ + రు = (బహువచన ప్రత్యయము (ముద్ద + రు = ముద్దరు, షష్ఠీయందు ముద్దర + ఆలు = ముద్దరాలు; గొడ్డాలు (S. I. I. V. 1059)

(2) క్రొత్త శబ్దము నాద్యక్షర శేషముమీఁది హల్లునకు ద్విత్వంబగు: క్రొత్త + ముడులు = క్రొమ్ముడులు.

(3) సమాసమందు కొన్ని శబ్దముల తొలియచ్చుమీఁది వర్ణములకెల్ల లోపము బహుళముగానగును. లుప్తశేషముమీఁది వర్ణమునకు ద్విత్వమగును. అది దీర్ఘమైనచో హ్రస్వమును కలుగును:

మూఁడు + మడుగు = ముమ్మడుగు (ఆది. I. 80)

నెఱ + వగ = నెవ్వగ (ఆది. VIII. 59)

నెఱ + వడి = నెవ్వడి (ఆది. VI. 81)

రెండు + నెలలు = రెన్నెలలు (ఆర. III. 56)

రెండు + నాళ్లు = రెన్నాళ్లు (ఆది. I. 68)

మూఁడు + నూఱు = మున్నూఱు (ఆది. I, 71)

మూఁడు + అలి + కుట్టు = ముయ్యలికుట్టు (S. I. I. IV. 1217)

నాలుగు + నూఱు = నన్నూఱు (సభా. II. 113)

తొమ్మిది + పది = తొంబది (ఆర. II. 174)

ఇరు + నూఱు = ఇన్నూఱు (ఆది. I. 71)

ఎనిమిది + నూట = ఎనమన్నూట (ఆది. I. 44)

తొమ్మిది + నూట = తొమ్మన్నూట (ఆది. I. 42)

(ఇర్ + నెలలు = (ఇర్ నెలలు) రెన్నెలలు; ఇర్ + నాళ్లు = రెన్నాళ్లు; నెఱ + వగ = నెఱ్వుగ (నెవ్వగ); నెఱ + వడి = నెఱ్వుడి (నెవ్వడి), నల్ + నూఱు = నల్నూఱు (నన్నూఱు) (Assimilation); మూ + మడుగు = ముమ్మడుగు, మూ + ఏడు = ముయ్యేడు అని శబ్దశాస్త్రప్రకారము చెప్పవలసియుండును.

ఎనిమిది, తొమ్మిది అనువానికి ఎనమ, (తొంబ) తొమ్మ అనునవి ప్రాతిపదికములు. వీనిలో ఆద్యక్ష రేతరములకు లోపమురాదు. ఎనమ తొంబ అను నవి ప్రాతిపదికములు కావుననే ఎనమండు, తొంబండు, తొంబది, అను రూపములు సిద్ధించినవి.

(4) కర్తృధారయమందు మువర్ణమునకు పుంపులువచ్చును: ఆది. IV. 221, బలితంపురక్కను.

ఆది. VII. 260 విరుద్ధంపువరము.

ఆర. I. 49, వీనిపుట్టిన పాపంపు వేళ.

ఆర. III. 300, పరుసంపురాలవై.

వై యుదాహరణములలో 'బలితంపురక్కను' అనుటకు 'బలియుడొరక్కను' అనియును, 'పాపంపువేళ' అనుటకు 'పాపంబువేళ' అనియును గౌతమీ గ్రంథాలయస్థ తాళపత్రప్రతులలో పాఠములు కాన్పించుచున్నవి. తక్కిన రెంటికిని 'విరుద్ధంబువరము' 'పరుసంబురాలవై' అని పుంపులురాని పాఠములు కాన్పించినచో కర్తృధారయమనందే కాక ఏ సమాసమందును మువర్ణము నకు పుంపులురావని చెప్పవలసి వచ్చును.

(5) షష్ఠీసమాసమందు మువర్ణమునకు పుంపులు రావు:

ఆర. I. 34 తపంబు గౌరవంబు.

ఆర. II. 68 పుట్టంబు చెఱంగు.

ఆర. II. 209, తపము బలమునన్.

ఆర. III. 273, ఆశ్రమంబుదెసకు.

(6) తృతీయా సప్తమీ సమాసములందును మువర్ణమునకు పుంపులు రావు:

ఆర. III. 107, అంబురుహంబుసమంబు.

ఆర. I. 362, అమరలోకంబు వేశ్యలము.

(7) పరిమితిని తెలుపు ఎడు, ఎణ్ణు, ఎండు అను ప్రత్యయములు పరమైనప్పుడు అన్ని యచ్చులకును సంధియగును:

మాన + ఎడు = మానెడు (S. I. I. IV. 667, S. I. I. V. 15, 16, 17, 18, 21, 22, 23.)

మాన + ఎణ్ణు = మానెణ్ణు (S. I. I. IV. 1008, 1051, 1128, S. I. I. V. 13, 63.)

మాన + ఎండు = మానెండు (S. I. IV. 945.)

అడ్డ + ఎండు = అడ్డెండు (S. I. I. IV. 667, 974.)

అడ్డ + ఎణ్ణు = అడ్డెణ్ణు (S. I. I. V. 19, 23.)

కుంచు + ఎణ్ణు = కుంచెణ్ణు (S. I. I. IV. 1323.)

సోల + ఎణ్ణు = సోలెణ్ణు (S. I. I. V. 66.)

'పటియణ్ణు' (S. I. I. IV. 1323) అనుచోట 'ఇయణ్ణు' అనునది పరిమితిని తెలుపుచున్నది.

(8) ఇంతకుముందు తెలిపిన స్థలములయందుతచ్చు 'ఉ' కారస్వతిరిక్తములైన అచ్చుల కచ్చుపరమగునపుడు సంధిరాదు.

ఇ. అలవి - ఎ = అలవియె (ఆది. IV. 106, ఆది. VII. 222, సభా. I. 61) అట్టి - అందు = అట్టియందు (సభా. II. 42)

ఈ. కుడువంబెట్టుకుమీ + అని=కుడువంబెట్టుకుమీయని (ఆది.V. 281.)

ఎ. కలరె - బహులు = కలరెయొకలు (ఆర. II. 3.)

ఏ. క్రాంగిరే - అనుచుకో = క్రాంగిరేయనుచుకో (ఆది. VI. 166)

ఐ. ఏకన స్త్రయై + ఓడకో = ఏకన స్త్రయైయొడకో (ఆది. III. 36.)

ఒ. కోవాగ్నియొక్కొ + అనుచును = కోవాగ్నియొక్కొ యనుచును (ఆది. I. 112.)

ఓ. కనకాద్రియొక్కో + ఇది = కనకాద్రియొక్కొయిది (ఆర. III. 343)

(9) ఆ, ఈ, ఏ, లపై ఇతరవర్ణము పరమైనప్పుడు వానికి ప్రాస్థమును, వైహల్లునకు ద్విత్వమును, అచ్చు పరమైనయెడల ఆగమ యకారము నకు ద్విత్వమును వైకిచ్చికముగా వచ్చును.

ఆ + అయి = ఆయ్యయి (ఆది. VII. 226); ఆయ్యయి క్షత్రియకులంబులు (సభా. II. 2)

ఆ + కడకో = ఆక్కడకో (ఆది. V. 122)

ఆ - చోన = ఆచోన (S. I. I. IV. 739)

ఈ + నుహాభారతంబు = ఇమ్మహాభారతంబు (ఆది. I. 27)

(10) కర్నభారయసమాసమునందు 'తమ్ముడు' మొదలగు శబ్దములలోని విభక్తిప్రత్యయము వికల్పముగా లోపించును :

S. I. I. V. 1241, సీతుంగాలమునకు.

S. I. I. IV. 1061, నాగదేవయ్య తమ్ముఁబ్రోలయ.

„ „ నాగజ్ఞానతమ్ముఁబ్రోల్లెడు.

„ 704, ఎఱ్ఱంజెఱువు.

„ 939; నానాదేసిం వెక్కండ్రు.

„ 1255, ఊబ్బుటుంబల్లి; ఆర. I. 300, చెంచుండలలు; ఆది.

V. 26, పుట్టుంగవచంబు; ఆది. IV. 232, పుట్టుజీప.

(11) అందు, ఇందు, ఎందు,లకు 'ఉల' అను ఆగమము వచ్చును. ఆ 'ఉల' ఆగమముమీదనే షష్ఠీయందు కువర్ణముచేరును.

అందుల (ఆది. IV. 63, ఆది. VI. 235, 305 ఆది. VIII. 147)

అందులకు (ఆది. IV. 75, ఆది. VIII. 163)

ఉల అనునది 'లో'యొక్క పూర్వరూపము.

'అందులో' అనురూపము S. I. I. IV. 1102 లో కాన్పించుచున్నది.

ఇందుల (ఆది. VI. 123, 264, 282, S. I. I. IV. 991 - 996; 1017, S. I. I. V. 12, 15 - 19, 21 - 23, 1095, 1280, 1215, 1305, 1328, 1384 మొ.)

ఇందుల (ఆది. III. 227)

ఇందులకు (ఆది. II. 76, ఆది. III. 212, IV. 27, 230, ఆది. VI. 128, 186, ఆది. VII. 24, ఆది. VIII. 37, మొ.)

'ఇందుల' అనునది 'ఇక్కడి' అను ప్రదేశార్థకము. దానికి 'ఇహ లోకమునది' అనునర్థమును వచ్చినది. (ఆది. VI. 345)

ఎందుల (ఆది. VII. 2); ఎందులవానవు (ఆది IV. 131, 146, 171, ఆది. VI. 191, ఆది. VII. 268); ఎందులవాఁడు (ఆది. I. 372); ఎందులకు (ఆది. V. 69, 217, ఆది. IV. 230)

అందులకు, ఇందులకు, ఎందులకు—అనువానికి ప్రదేశార్థమేకాని, అందుకొఱకు, ఇందుకొఱకు, ఎందుకొఱకు అనునర్థముగాని, 'కారణమున' అనునర్థముగాని లేదు.

(12) మధ్యమపురుష మువర్ణముకు హలవసానంబులు పరంబులగు చవుడు వైకల్పికముగా లోపముకలుగును. ఇట్లే భూతభవిష్యదర్థములందు వచ్చు ఉత్తమ మధ్యమ పురుషైక వచనములందలి 'ని, వి, ను, వు' అను ప్రత్యయములకును హలవసానములే కాక, అచ్చులు పరములైనప్పుడును వైకల్పికముగా లోపముకలుగును.

భారతమునుండి ఉదాహరణములు :

మధ్యమపురుష మువర్ణము.

ఉండు, ఎఱుంగు, ఒనర్పు, ఓడకు, కలిగింపు, కఱపు, కావింపు, కొను, చూపు, చెడకు, చెప్పకుండు, పెన్ను, వెలుగింపు, పడయు.

మధ్యమపురుష 'వు' వర్ణము.

అగుదు, ఓవుదు, నిలుపుదు, నేర్తు, వలతు ...

మధ్యమపురుష 'వి' వర్ణము.

ఁవితి, ఁవిటి, ఁవిగితి, ఇచ్చితి, ఎఱుంగించితి, బడిచితి, బడ్గితి, బసరించితి, బయలుపడితి, పుచ్చితి, కంటి, కడిగితి, కఱచితి, కఱపితి; క్రొవ్వితి, చుప్పి, చలిపి, చూపితి, చెజిచితి, చేకొంటి, చేసితి, తప్పితి, తాల్చితి, నించితి, పట్టుపడితి, పట్టితి, పడితి, పలికితి, పుచ్చితి, పుట్టితి, పెంచితి, పెట్టితి, పోయితి, పోలితి, నుంచితి, నుఱచితి, నుసలితి, పగచితి, పచ్చితి, వారించితి, వింటి, వెఱచితి ...

ఉత్తమపురుష 'ను' వర్ణము.

అగుదు, అడిగెద, ఎఱుంగుదు, చేయుదు, కాంతు, చేయుచుండుదు, చేసెద, చేసికొందు, చేర్చు, పంచెద ...

ఉత్తమపురుష 'ని' వర్ణము.

ఁనితి, ఇచ్చితి, కఱపితి, చేసితి, పడితి, పలికితి ...

(13) వ్యతిరేక మధ్య మువర్ణమునకు లోప మెల్లయెడలను వైకల్పికముగా నగును.

ఏయకేయకుము, ఓడకు, చెడకు, పోవకుపోవకుము, పెట్టకుము.

వ్యతిరేక మధ్యమపురుషమునందు వై ఉదాహరణము లలోని 'ఏయకుము, పోవకుము, పెట్టకుము' అనునవిమాత్రము 'కుము' తోఁ గాన్పించుచున్నవి. నాభారణముగా నన్నయ భారతమున వ్యతిరేకమధ్యమక్రియలు వ్యతిరేక క్షార్పకములపై 'ఉండుము' అనుక్రియను చేర్చుటవలననువర్పవచ్చుచుండును.

ఏయకుండుము, ఓడకుండుము, చెప్పకుండుము, చేయకుండుము, సాయకుండుము, పోవకుండుము; కుట్టుకుండుము, వగవకుండుము, వెఱవకుండుము, ఇట్టిచోట్ల 'ము' వర్ణలోపము కలుగదు.

భూతార్థక క్రియాజన్య విశేషణముల 'ఇన' ప్రత్యయమందలి ఇకారమునకు లోపమును 'న' కారమునకు బదులు వెనకవర్ణమునకు ద్విత్వ అకారములును గలుగును.

ఆది. VI. చెడిన-చెడ్డ.

'చెడిన' మొదలగువానికి 'చెడ్డ' మొదలయినవి రూపాంతరము లనుట కంటె నా రూపములు రెండును వేర్వేరు ప్రక్రియల ననుసరించి యేర్పడినవనుట సమంజసము. చెడు, చెడిన; * చెట్టు; * చెట్టు, చెడ్డ, పడు, పడిన; * పట్టు, * పట్టు, పడ్డ, విడు, విడిన; * విట్టు, * విట్టు, విడ్డ; తగు, తగిన; తక్కు, తక్కు, తగ్గ; అను, అనిన * అన్ను, అన్న; * ఉన్ను, ఉన్న; ఉండు, ఉండిన; కొను, కొనిన; * కొణ్ణ; * కొణ్ణ, కొన్న మొదలయినవి.

కొన్ని చోట్ల గకారమునకు వకారమగును.

(ఆది. II. 152,) పవలు, పవళుల్, (ఆది. IV. 213, 252,) తవిన, (ఆర. II. 230,) తవిలి, (ఆది. VII. 58,) ఉడివింపఁగన్.

“క్వచి ద్దకారో వః” అను నాంధ్రశబ్దచింతామణి సూత్రమునకు ‘కొన్ని యెడల గకారము వకారమగును’ అను సర్థమునుబట్టి వకారమునకు గకారమగుట సర్వసాధారణమనియు, గకారము క్వాచిత్కముగ వకారమగుటయుఁ గలదనియుఁ జెలిసికొనవచ్చును. వకారముతోడి రూపములు సాధారణముగఁ బ్రాచీనములు; గకారముతోడి వర్వాచీనములు. ఇరువురు, మువ్వరు, నలువురు, ఏవురు, ఆర్వురు, ఏడ్వరు; పవలు, పవడము మొదలగునవి తొల్లిఁటిరూపములు; వీనిలోని ‘వ’ కారమునకు గ కారము తరువాతి కాలమునఁ గలిగినది.

VI. వి భ క్తి ప్ర క రణ ము.

త త్ప మ వి భా గ ము.

ప్ర క మా వి భ క్తి

ఏ క వ చ న ము.

ప్రా తి ప దిక ము.

అకారాంత పుంలింగములు.

1. సంస్కృతములోని అకారాంతపుంలింగ మహద్వాచకములకు ఉత్పముకలుగును:

ఆద్యః—ఆద్యుః; విభవః—విభవుః; నివహః—నివహుః; రత్నాకరః—రత్నాకరుః; సరేంద్రః—సరేంద్రుః; దధీచః—దధీచుః; మొ.

2. నన్నయకుఁ బూర్వకాలమున తక్కిన ప్రావిడభాషలయందువలెనే తెనుఁగునందును ఈ ఉత్పము లేకుండఁగనే ప్రాతిపదిక మేర్పడియుండును. నన్నయకాలమున అత్పముతోను ఉత్పముతోనుకూడ ప్రాతిపదికములు కాన్పించునున్నవి.

గరుడ—గరుడఁడు; దేవ—దేవణ్ణు (S. I. I. IV. 762, 744, 771, 1258, S. I. I. V. 1015, దేవనిచేతన (S. I. I. IV. 1043); దేవని (S. I. I. IV. 1107; S. I. I; V. 1069)

సోమ—సోమని (S. I. I. IV. 1138); సోమణ్ణు (S. I. I. IV. 749, 1169).

ఆయ్య—ఆయ్యణ్ణు (S. I. I. IV. 1169); మాధవ—మాధవణ్ణు (S. I. I. IV. 1169).

ఉపాధ్యాయల (S. I. I. IV. 1077, 1186); నాథ- నాథని S. I. I. V. 1056).

‘బ్రాహ్మ’ శబ్దముపై ఉత్పముకలుగదు; బ్రాహ్మలు, బ్రాహ్మలకు (S. I. I. IV. 1248).

(3) కొన్ని అకారాంత పుల్లింగ శబ్దముల అకారము మిగిలి దానిపై మఱి విభక్తిప్రత్యయము చేరదు.

దూత (ఆర. II. 34). అనురశబ్దమునకు రెండు రూపములును గలవు: అనుర (ఆది. I. 132); అనురలు (ఆది. II. 96).

(4) కొన్ని టిమిండి ఉత్పమునచ్చి దానిపై విభక్తి ప్రత్యయము చేరదు.

(సన్నయభట్టు ఆది. I. 25).

(5) కొన్ని టిమిండి ఉత్పమునచ్చి ప్రత్యయము చేరకుండుటయు, కొన్ని యెడల చేరుటయు గలదు.

మూర్ఖ (మూర్ఖు. సభా. II. 204), వృద్ధ (ఆర. III. 248, సభా. II. ఆర. I. 208, 338), రూపు (ఆది. IV. 179, 222, ఆది. V. 236); రూపము (సమాసమందు) ఆది. VII. 235, 126); రూపంబున (సమాసమందు) (ఆది. VII. 270.)

సంస్కృత దీర్ఘాంత శబ్దములు.

(1) (అ) ఏకాక్షర దీర్ఘాంత శబ్దములకు హ్రస్వమురాదు:

శ్రీ (ఆది. VII. 72), శ్రీక (ఆది. VII. 278), పాండవశ్రీ (సభా. II. 145), పాండవేయులశ్రీ (సభా. II. 185), రాజ్యశ్రీ (ఆర. I. 233).

(ఆ) అన్యదేశ్యములగు దీర్ఘాంత శబ్దముల తుది దీర్ఘమునకు హ్రస్వము రాదు:

గాడిలు (ఆది. VIII. 221), దీనికి 'గాడిదలు' 'గాడ్డలు' అని పాతాంతరములు కాన్పించుచున్నవి.

(2) ఆకారాంత ఈకారాంత శబ్దముల తుది దీర్ఘమునకు హ్రస్వము వచ్చును.

ప్రజ (ఆది. I. 72); భాష (ఆది. I. 17); బాధ (ఆది. I. 105); క్షమ (ఆర. I. 217); గీత (ఆది. I. 32); గోష్ఠి (ఆది. I. 8); నది (ఆది. I. 132).

(3) ఊకారాంత శబ్దములు హ్రస్వములయి 'వు' వర్ణమును పొందును చమువు (ఆది. I. 80).

ఇకారాంత శబ్దములు.

(1) ఇకారాంత శబ్దముల తుది ఇకార మట్లేయుండి ప్రథమైక వచన ప్రత్యయములను పొందదు:

సంహతి, విభూతి, బుద్ధి (ఆది. I. 5); అభిరతి (ఆది. I. 6) మొద.

(2) కొన్ని ఇకారాంత శబ్దములు ఇయాంతములుగా కూడ కాన్పించును:

తనగీయలు (ఆది. VIII. 175); 'ఇయ' అంతమందుగల శబ్దములు సంస్కృతమండలి 'ఇ' అంతమందు గలవాని వికారములు; అంశయ=శింపుడు కత్తె (S. I. I. V. 1083, 1090).

ఈ ఇయంత శబ్దములు 'ఎ' వర్ణాంతములుకూడి వయవది: గొడ్డె (ఆర. II. 245).

ఇట్లే కొన్ని అచ్చి శబ్దములు ఇయంతములుగా నున్నవి: లొట్టియల్ (సభా. I. 265) గొడ్డియల్ (ఆర. II. 244).

(3) 'ఇ' శబ్దము 'ఇ' అని కూడి కాన్పించుచున్నది: ఇత్తుతోక, ఇత్తుక (S. I. I. VI. 672).

ఉకారాంతములు.

(1) ఉకారాంత శబ్దముల తుది ఉత్వ మట్లేయుండును. దానిపై ప్రథమైకవచన ప్రత్యయమును చేరును.

అను రూపప్రాంశుక (ఆది. III. 3); ప్రభువు (ఆది. I. 2); క్రతువు. హేతువు; జరత్కారువు (ఆది. II. 127); రజ్జువు (ఆది. V. 215); ఋతువు (ఆది. I. 118).

(2) బహువచనమున: గొన్నియెడల నీ 'వు' వర్ణము లోపించును: గురులు, విష్ణులు మొద.

(3) గొన్నియెడల ఉకారాంత శబ్దములపై ప్ర వర్ణము వికల్పముగా చేరును:

రాహు (సభా. II. 299); రాహువు (ఆది. III. 64).

(4) నను, మను, శబ్దములు కుమంతములుకావు:

ననువు (ఆది. III. 66); మనువునకు (ఆది. III. 60).

(5) పాంసు, పూసు, ప్రాంశు, శంతను, శ్వేతకేతు, స్థాణు, శబ్దము లకు మహత్తునందు ప్రవర్ణముగాదు:

స్థాణునకు (ఆది. III. 68); పూరుడు (ఆది. III. 199); పూరున్ (ఆది. III. 194, 195); శంతనుండు (ఆది. IV. 160); శ్వేతకేతుండు (ఆది. V. 89, 90); పాంసులన్ (ఆర. II. 24), ఒక్క కులపాంసనుచేసిన; అను రూపప్రాంశుక (ఆది. III. 2).

(6) స్త్రీవాచకమగు జరత్కారు శబ్దమునకు ప్రథమయందు ప్రవర్ణము చేరినను ప్రథమైక విభక్తులందు మహత్తునందువలె రూపములు వచ్చును:

జరత్కారువు (ఆది. II. 127); జరత్కారున్ మదియానుజన్.

(7) ప్రభు, గురు, శబ్దములపై డుజ్జుగాని, వువర్ణముగాని చేరును:

(ఆది. V. 40) ప్రభుడు, (ఆది. VIII. 11); కారవప్రభుడు, (ఆది. 1. 2); ప్రభువులు, (ఆ. I. 3), ప్రభులఁ; (ఆది. VI. 79.) ప్రభుండు, (ఆది. III. 109,) గురుని, (ఆది. I. 75.); (ఆది. II. 177); గురులు (ఆది. VII. 182.) గురువులకు; (ఆది. VII. 252) గురులలోనఁ బరమగురువు దల్లియ.

ఋకారాంతములు.

(1) ఋకారాంతముల సంస్కృత ప్రథమైక వచనమందలి 'ఆ' కారము నకు హ్రస్వమగును; లేదా కొన్నియెడల ఋకార మల్లేయుండి దానిపై డుజ్జు చేరును:

విధాత (ఆది. I. 118), విధాతయు (ఆది. III. 69); విధాతృ చెయ్యఁ (ఆది. VIII. 159), విధాతృనకు (ఆది. I. 19), మాంధాతృన్ (ఆది. II. 220,) ఆర. III. 265), విధాతృ (ఆర. I. 228), మాంధాతృండు (ఆర. III, 205).

(2) దాతృ, ధాతృ, కర్తృ, భర్తృ, ద్రష్టృ, భ్రాతృ మొదలయిన వానికి ఋకారమునిలువక దాత, ధాత, కర్త, భర్త, ద్రష్ట, భ్రాత అను రూపములే వచ్చును:

ధాత (ఆది. I. 118, ఆది. III. 69), కర్త, కర్తలు (ఆది. I. 14); జగత్కర్త (ఆది. V. 8); భర్త (ఆది. I. 142), ఉపద్రష్ట (ఆది II. 209), భ్రాతలు (ఆర. I. 248).

ఓకారాంతములు.

1. గోశబ్దమందలి ఓకారమునకు వికారముకలుగదు. దానిపై 'వు' ప్రత్యయము చేరును: గోవు.

అకారాంత అమహద్వాచకములు.

(1) అమహద్వాచక అకారాంత శబ్దముల తుది అకారము అట్లే నిలుచును; దానిపై విభక్తిప్రత్యయము చేరును:

ఉదా:—కులము, అనుగ్రహము, విభూషణము, పురాణము, కుశలంబు (ఆది. IV. 25).

(2) వై సందర్భమున చరిత్రాది శబ్దములపై ప్రథమైక వచనమందు ప్రత్యయము చేరుటయు చేరకుండుటయుఁ గలదు.

ఉదా: చరిత్ర (ఆది. I. 14); చరిత (ఆది. III. 202); చరితంబులు (ఆది. I. 30, ఆది. VII. 226); అర్చనలు (ఆది. I. 140, ఆది. VIII. 76.) పూజనలన్ (సభా. I. 151); ఖేలన (ఆది. I. 107); స్ఫరణ (ఆది. III. 19).

(3) కొన్నియెడల ఆమహద్వాచకముల అకారమున కుత్వము వైకల్పికముగా వచ్చును:

శరణన్న (ఆది. I. 7); శరణము (ఆర. I. 5); శరణంబు (ఆది. II. 44.)

(4) కొన్ని అకారాంత పుంలింగములు ఆమహద్వాచకములై నష్టమవారి అత్వమున కుత్వమును దానిపై 'పు' వర్ణకమును వైకల్పికముగా వచ్చును:

ఉదా: శృపధర్మపు (ఆది. V. 58); సర్వధర్మపులు (ఆది. IV. 218); ఆధర్మపు (ఆది. II. 33); ఆధర్మము (ఆది. III. 218); ధర్మము (ఆది. IV. 218); భట్టాదువు (S. I. I. 1114); ఊత్రియ ధర్మము (సభా. I. 194); భణ్ణువు (S. I. I. IV. 1224).

(5) మహద్వాచక మిత్ర, పాత్ర, శబ్దముల అత్వమున కుత్వమువచ్చి యుట్టు చేరును. ఆమహద్వాచకములందువలె వీని అత్వముమీఁదనే 'ము' వర్ణముచేరుట నన్నయభారతములోఁ గానరాదు :

పాత్రు (ఆది. I. 9); మిత్రుల (ఆది. II. 195); పాత్రునకు (ఆది. III. 23, 203); మిత్రు (ఆది. I. 22).

(6) ఆపత్యశబ్దముపై ము వర్ణముమాత్రము చేరును: ఆపత్యంబు (ఆది. II. 142).

(7) కాంచ శబ్దముమీఁది తుదినకారము లోపించును: కానంగడిచి (ఆది. III. 23).

(8) హంశశబ్దముపై విభక్తిప్రత్యయము చేరుదు:

హంశక, హంశల (ఆర. II. 12); హంశపిండు (ఆర. II. 16); కలహంశం (ఆర. II. 18. 26.) కలహంశ (ఆర. II. 17.) హంశ (ఆర. II. 17, 22);

(9) 'ఉరగ' శబ్దము బహువచనమున ఉరగములు, ఉరగులు అని రెండు రూపములును వచ్చును; ఏకవచనమున 'ఉరగము' అనియే ఉండును.

ఉరగంబులు (ఆది. II. 181); ఉరగములకు (ఆది. II. 35); ఉరగులు (ఆది. II. 43, 45. 51, 62).

ప్రథమేతర విభక్తుల ప్రతిపాదికము.

(1) ప్రథమావిభక్తియందు 'ఉ' కారము ప్రాతిపదికముగావచ్చు శబ్దముల వ్యక్తియందు 'ని' వర్ణము వైకల్పికముగ వచ్చును. భీముని, భీము, మొద. ఈ రూపములే ప్రథమేతరవిభక్తి ప్రత్యయములు పరమగునపుడు ప్రాతిపదికములగును. ఉత్పత్తివిష్టమయిన ప్రాతిపదికమునకు 'కు' వర్ణము

పరమైనప్పుడు 'న' గాగమమునువచ్చును. ఈ 'న' కారముమీఁది 'ల' కారము మాత్రమే షష్ఠీనిబోధించునది. నకారము అంతకు పూర్వ మా శబ్దమున నున్నదే: భీమునికి, భీమునకు.

వాస్తవముగా 'భీముని' అనుదాని పూర్వరూపము 'భీమని' అనునది. ఇందలి ఇత్వము (ఊరు, ఊరి, యందువలెనే) ఉపవిభక్తి. 'భీమన' అనునది కన్నడములో షష్ఠీరూపము. వీని మీఁదనే 'కు' వర్ణము చేరును. భీమణ్ణు, సోమణ్ణు మొదలగు పూర్వరూపములు భీముణ్ణు, సోముణ్ణు అని ప్రాతిపదికమునందు తరువాతి కాలమున ఉత్పత్తివిష్టము లెట్లయ్యెనో అట్లే భీమన, సోమన మొదలయిన రూపములును భీమున, సోమున, అని నూటినవి. ఈరూపములమీఁదనే 'కు' వర్ణము చేరినది. దీనివై ఉపవిభక్తియైన ఇత్వము చేరినప్పుడు 'కు' వర్ణము 'కి'గా మారినది. అంతేకాని 'కి' వర్ణము చేరుట వలన 'న' కారమున కిత్వము రాలేదు.

బహువచనమునందుఁగూడ 'ల' మీఁది 'ల' కారము మాత్రము షష్ఠీని బోధించునది.

(2) ఆకారాంతశబ్దములు తత్సమములయి వానికి హ్రస్వము కలిగినప్పుడు ఆ ప్రాతిపదికములే షష్ఠీరూపములగును. వీనిమీఁదనే ప్రథమేతరవిభక్తి ప్రత్యయములు చేరును.

(3) ఇకారాంత ఈకారాంత శబ్దముల ప్రథమైకవచనమందలి ప్రాతిపదికమే షష్ఠీయందును నిలుచును. వీనివై ప్రథమేతరవిభక్తి ప్రత్యయములు చేరును. వారికి, నదికి మొద.

(4) ఉకారాంతశబ్దముల ప్రథమయందలి ప్రాతిపదికములమీఁదగాని, ప్రథమైకవచన ప్రత్యయమగు 'పు' వర్ణముమీఁదవచ్చు నగాగమము మీఁదగాని, ప్రథమేతరవిభక్తి ప్రత్యయములుచేరును: ప్రభునకు, ప్రభువునకు.

(5) ఋకారాంతశబ్దముల ఋత్వముపోయి ప్రథమయందత్వము కలుగునప్పుడు ఆ రూపములమీఁదను, ప్రథమయందలి ప్రాతిపదికము 'ఋ' కారాంతముగనే నిలచినప్పుడు దానివై వచ్చు 'న' గాగమము మీఁదను, ప్రథమేతర విభక్తులు చేరును: విధాతకు, విధాతృనకు.

6. గోశబ్దము ప్రథమా రూపముమీఁదనే ప్రథమేతర విభక్తులు చేరును.

సంస్కృత హిందీకర్ణములు.

(1) దకారాంత వాక్ శబ్దమునకు ప్రకృతైక వచనరూపముగ 'వాక్' అనుదాని 'క' ద్విత్వమును, ఉత్పమును గొందును. ద్విత్వమునకు లోపమును కలుగును:

(ఆది. III. 129; ఆది. VI. 129); వాకునకు; (ఆది. VIII. 41) వాకులు.

(2) దకారాంతములకు 'ముత్విక్', 'భుక్' శబ్దములు 'ముత్విజ్', 'భుజ్' అని దకారాంతములుగానేయుండి వానిపై ఉత్పముచేరుటవలన ప్రాతిపదిక మేర్పడును.

(సభా. II. 11) ముత్విజుడు; (ఆది. II. 266) ముత్విజులను; (ఆర. II. 391) భిక్షుభుజులు (ముత్విక్కు, భుక్కు అను రూపములు సన్న్యాయభారతము లో లేవు.)

(3) (అ) తకారాంత 'జగత్' శబ్దముయొక్క 'త' కారము లోపించును:

(సభా. I. 50,) జగము; (ఆది. II. 44. 85, 109, 115, 117, 119) త్రిజగంబులు: (జగత్తు అను రూపము సన్న్యాయభారతములో లేదు.)

(ఆ) మహద్వాచక తకారాంతములపై ఉత్పమువచ్చి ప్రాతిపదిక మేర్పడును:

పరిక్షితుండు (ఆది. II. 167 ఆది. IV. 112)

(4) (అ) దకారాంత 'ముత్' శబ్దములోని ప్రకృతైక వచనాంతముగ తకారమునకు బదులు ద్ కారమును, సపుంసకలింగముగటచేత దానిపై అకారమును వచ్చును:

(ఆది. I. 7, 23, ఆది. V. 104.) ముదంబు.

(ఆ) దకారంత 'సంపద్' శబ్దముపై అకారము మాత్రముచేరును:

(ఆది. I. 6) సంపదన్; (ఆది. I. 33) (ఆది. VI. 120) సంపదలు.

(5) (అ) 'అన్' అంతములకు సపుంసక వాచకములగు "జన్మన్, పర్వన్, కర్మన్, దామన్, ప్రేమన్, వర్తన్" అను శబ్దముల తుది 'న్' లోపించి శేషించిన దానిపై 'ము' వర్ణము చేరును:

(ఆది. I. 34, ఆది. V) జన్మంబు; (ఆది. 1. 47) పర్వము; (ఆది. V. 100) కర్మము; (ఆది. III. 119) కర్మములు; (ఆది. III. 155) పుష్ప దామములయు; (ఆది. IV. 53) ప్రేమంబు ('ప్రేమ' అని సన్న్యాయలో కానరాదు); (ఆది. VIII. 262) వర్తంబు.

(ఆ) 'అన్' అంత పురుషవాచకములగు నుహత్సన్, సుధస్వన్, మఘవన్, శబ్దముల తుది నకారమునకు లోపమును, శేషించిన తుది అకారమునకు ఉత్పమును వచ్చును:

(ఆర. II. 289) మహాత్ముడు, (ఆది. I. 95) మహాత్మునకు, (సభా. II. 249) సుధస్సుండు, (ఆర. I. 344) మఘవునాజ్ఞ.

(ఇ) కొన్ని 'అన్' అంత పురుషవాచకముల తుది 'న్' మాత్రము లోపించి అట్లు లోపించిన అకారాంతరూపమే ప్రథమైక వచనరూపముగా నిలుచును:

(ఆది. I. 52, ఆది. III. 78) ఆశ్వత్థాను, (ఆది. I. 141, ఆది. III. 69) బ్రహ్మకు, (ఆర. IV. 94) బ్రహ్మ, (ఆది. III. 66) విశ్వకర్మ; (ఆది. III. 79) శృతవర్మ, చిత్రవర్మ, చంద్రవర్మ.

(ఈ) 'శ్వన్' శబ్దముయొక్క సప్తమ్యైకవచన రూపము తెనుఁగున ప్రథమైకవచనరూప మగును. (ఆది. I. 83) శుని.

(ఉ) రాజన్ శబ్దము ప్రథమైక వచనమున 'రాజు' అగును:

(6) (అ) 'ఇన్' అంతములగు శబ్దముల 'న్' లోపించి మిగిలిన ఇకారాంతరూపము ప్రథమైకవచన రూపమగును:

(ఆది. I. 3) జయశాలి, (ఆది. I. 137) సాక్షి, (అది. I. 143) శుని, (ఆది. I. 148) తపస్వి; (ఆది. II. 21) దంతులన్, (ఆది. II. 33) కామచారులు, (ఆది. II. 81) అనిలవేగి, (ఆది. II. 104) దైత్యభేది; (ఆది. III. 79) శిఖంశి; (ఆది. IV. 264) పక్షులు; (ఆది. IV. 124) దీర్ఘదర్శి, (ఆర. I. 46) గాండీవి.

(ఆ) 'అశ్వినన్' శబ్దముయొక్క ద్వితీయవచన రూపమగు 'అశ్వినా' అను నది 'అశ్వినులు' అనియే యగును.

(ఆది. III. 83) అశ్వినులు.

(ఇ) 'సఖన్' శబ్దము అకారాంతపులింగ శబ్దములవలె అత్వ ఉత్పము లను పొందును:

(ఆది. I. 118, ఆర. IV. 138) సఖుడు.

(7) వకారాంత 'దివ్' శబ్దమునకు దివి, దివ, అను రెండును పాఠి ఐదుము లగును.

(ఆది. VIII. 273) దివిక, (ఆది. VII. 235) దివంబుననుండి, (ఆర. IV. 88) దివంబునకు, 'దివమ్=పగలు' అనునది 'దివంబు' అనియే అగును, (ఆది. VI. 156) దివంబులు,

8. (అ) శకారాంత 'దిక్' శబ్దము తుది 'క్' కారమునకు ద్విత్వమును, ఉత్పమును అగును.

(ఆది. I. 7, ఆర. IV. 37) దిక్కులన్; (ఆది. II. 13) దిక్కుల్; (ఆర. III. 373) దిక్కునకు.

(ఆ) 'దిశ' అనుశబ్దము స్త్రీలింగ 'దిశా' శబ్దమునకు తత్సమము.

(ఆది. VII. 244) దిశలు, (ఆర. IV. 14) దిశలును.

(9) (అ) సకారాంత పురుషవాచక శబ్దముల తుది సకారముపై ఉత్పముచేరి ప్రాతిపదిక మేర్పడును.

(ఆది. I. 21) ప్రచేతను పుత్రు; (ఆది. I. 27) ఉగ్రశ్రవనుడు, (ఆది. VIII. 198) పృథుశ్రవనుడు, (ఆది. I. 87) సోమశ్రవనున్, (ఆది. III. 65) ఆంగిరనుడు.

(ఆ) 'దుర్వాసన్, పురూరవన్, శబ్దముల తుది సకారమునకు లోపమును, మిగిలినదాని తుది అకారమునకు ఉత్పమును కలుగును:

(ఆది. V. 17) దుర్వాసుడు, (ఆర. II. 285) పురూరవుడు.

(ఇ) సకారాంత నపుంసక వాచకముల తుది సకారమునకు లోపము కాగా మిగిలిన రూపములు ప్రాతిపదికము అగును. ఆ ప్రాతిపదికముల తుదిని అకారముండిన ము వర్ణమును, ఉకారముండిన పు వర్ణమును ప్రథమైన వచనమునక జేరును.

(ఆది. V. 256) శిరంబు, (ఆర. I. 285) నభము, (ఆది. II. 190, ఆర. I. 390) యశంబు, (ఆది. I. 100) మనంబు; (ఆది. II. 17) మనంబునకు. (ఆది. I. 149; ఆది. II. 139) తపము. (ఆది. II. 16) ఉచ్చైశ్శృవము. (ఆది. II. 21) దివము. (ఆది. III. 164) తేజము (ఆది. III. 181) తేజంబు. (ఆది. VIII. 77) తమము. (ఆది. VII. 176; ఆర. III. 205) ధనువు; (ఆది. III. 71) ఆయువు; (ఆది. III. 63) అనాయువు.

సమాసమందు 'రేతన్' శబ్దమునకు మహద్వాచక మగునప్పుడు రేతనుడు, రేతుడు, అని రెండురూపములు నగును. ఊర్ధ్వరేతనులై నన్ (ఆది. III. 59); ఊర్ధ్వరేతుడై న కణ్వుమహాముని (ఆది. IV. 31).

(ఈ) 'అప్పరస్' శబ్దమునకు ప్రథమైక వచనమున 'అప్పరస్' అని యగును.

(ఆది. III. 64) అప్పరసలు.

(ఉ) ఇకార పూర్వకమగు 'స్' అంతమందుగల శబ్దముల 'స్' కారము లోపింపఁగా మిగిలిన ఇకారంత శబ్దములే ప్రథమైక వచనరూపము లగును:

(ఆది. II. 230) అర్చులు; (ఆది. III. 66) జ్యోతి.

(ఊ) 'ఉచ్చైస్' శబ్దములోని 'స్' లోపించి, దాని పూర్వమందున్న విత్వమునకు అత్వమువచ్చి ప్రాతిపదిక మేర్పడును:

(సభా. II. 198,) అత్యచ్చము.

(10) ఇమనిజంతముల తుది 'స్' కారము లోపింపఁగా మిగిలిన రూపమే ప్రథమైక వచనరూపముగా నుండును:

(ఆది. I. 6, 49, ఆది. II. 86) మహిమస్;

(ఆది. III. 136) మహిమలు; (ఆది. I. 8) మహిమతో.

(11) (అ) మతుబంత ప్రత్యయములగు మత్, వత్, అనువాని 'త్' నకు పూర్వమందు అనునాసికముచేరి మంత్, వంత్, అని అగును. వీనిపై పురుషవాచకముల ప్రాతిపదికములకు ఉత్వమును, సపుంసక వాచకముల ప్రాతిపదికములకు అత్వమున వచ్చును:

(ఆది. II. 3) వీర్యవంతులస్; (ఆది. III. 79) వేగవంతుఁడు; (ఆది. III. 88) వివస్వంతుఁడు, వైవస్వంతుఁడు; (ఆది. VIII. 102) పుణ్యవంతుల, (ఆది. VIII. 125) భాగ్యవంతులు.

(ఆది. II. 125) హిమవంతంబులు.

(ఆది. III. 78) కేతుమంతుఁడు; (ఆది. III. 78, ఆర. IV. 20, 21). మణిమంతుఁడు;

(ఆది. IV. 68) బుద్ధిమంతులు; (ఆది. V. 226) మతిమంతుఁడు, (ఆది. VIII. 114) ధృతమంతులు; (ఆర. III. 319) హనుమంతుస్; (ఆర. III. 320) హనుమంతుఁడు.

(ఆ) 'హనుమత్' శబ్దములోని 'త్' అను దానికి లోపముగలిగి మిగిలిన 'హనుమ' అను రూపముకూడ ప్రథమైకవచనరూప మగును.

ఆర. III. 314) హనుమ.

V. బొపవిభక్తికములు.

1. పదనకొండపు శతాబ్దమున కానవచ్చు శబ్దములలో ఈ క్రిందివి బొపవిభక్తికములుగా నున్నవి.

-ఇ.

ఆలు (సభా. II. 246,) ఆలిక; (ఆది. VIII. 317,) ఆలికిక.

ఊరు (S. I. I. IV. 939, 1015, 1016, 1093, 1255, S. I. I. V. 1029, 1277, 1342, ఊరి).

ఎక్కడ (ఆది. II. 30, ఆది. III. 182; ఆది. IV. 33; ఆది. V. 223; ఆది. VII. 225; ఎక్కడి.)

కటిక (ఆది. VI. 78, కటికినేలక).

తెలిక (S. I. I. V. 1316, తెలికివేపురు).

కొలను (ఆది. VI. 219; ఆర. III. 366; S. I. I. IV. 762, 1158; కొలని).

కోడలు (ఆది. IV. 250, 256, ఆది. VI. 228; ఆది. VIII. 54; సభా. II. 292; ఆర. III. 262; కోడలిక; ఆది. VIII. 4; సభా. II. 264; కోడలి).

క్రింద (ద. ఇం. శా. V. 1113, 1274; క్రింది; ఆది. II. 53; క్రిందికి) క్రిందటికి అను రూపమర్వాచీనము.

చల్లన (ఆది. IV. 22. చల్లని).

ఎఱ్ఱన (ఆర. III. 106. ఎఱ్ఱని).

తెల్లన (ఆది. II. 33. తెల్లని).

నల్లన (ఆది. II. 196. నల్లని).

మెత్తన (ఆది. VII. 98. మెత్తని).

చెలియలు (ఆది. III. 15. ఆది. V. 17, 209, చెలియలిక).

చోటు (ఆది. IV. 125; ఆది. VI. 122; ఆది. VII. 279; ఆర. II. 139, S. I. I. IV. 1133; చోటిక).

తుడ (ఆది. VI. 156; తుదిదాడ).

తోడు (ఆది. I. 60; ఆది. VII. 60; ఆది. VIII. 223; సభా. II. 70; ఆర. III. 298; S. I. I. IV. 1209, 1210; తోడి).

నీరు (S. I. I. IV. 685, 687; నీరినేల; ఆది. V. 170, 260, 262; నీరిలోన్; ఆది. V. 211. నీరిలోన్; ఆర. III. 182; నీరిలోనుండి; ఆది. V. 177; నీరిలోననుండి).

(ఆది. III. 200;) నీటిలోన్, (ఆది. IV. 149); నీటిలోన్, అని ముద్రితపాఠములు కనబడుచున్నను, 'నీర' అనియే చాల ప్రయోగములుండుటచేతను, చాల వ్రాతప్రతులలో 'నీరి' అని ఉండుటచేతను ఆనాటి శాసనములలో 'నీటి' అని ఉండక 'నీరి' అనియే ఉండుటచేతను, 'నీరి' అను నదియే ఆ కాలమున నుండెడిదనియు, 'నీటి' అనునది తరువాతి రూపమనియు అనుకోనవచ్చును.

పోరు (ఆది. VII. 200; ఆది. VIII. 205; సభా. I. 65; పోరిలోన్; సభా. I. 244; పోరిలోన్).

ప్రోలు (ఆది. I. 116; ఆది. VI. 264, 292; ప్రోలికిన్; కాని (చూ. ఆర. IV. 80) ప్రోలును.

మఱదలు (ఆది. VIII. 208; మఱదలిన్).

మీఁదు (S. I. I. IV. 808, 1014, 1133, 1267; మీఁది; ఆది. II. 9; ఆది. III. 13, ఆది. VI. 86; సభా. II. 208 మీఁదికి); 'మీఁదటి' అను రూప మార్పాచీనము.

మాను (సభా. II. 144; ఆర. III. 135; మానిన్; ఆది. V. 254; మానిని; సభా. II. 144; మాని; ఆర. II. 94; మాని మానికిన్; ఆది. VII. 276; మన్తానిపాటన్).

మొదలు (ఆది. III. 119; సభా II. 144; మొదలి).

వలను (ఆది. III. 139; ఆర. III. 106; వలనికి).

వెలు (ఆర. I. 153; ఆర. II. 65; వెలిన్).

పాలు = భాగము (S. I. I. IV. 97 పాలి).

-టి.

అప్పుడు (ఆర. III. 263; S. I. I. IV. 1323 అప్పటికి).

ఎప్పుడు (ఆది. IV. 253; ఆది. V. 107; ఆది. VI. 228, 292, ఆది. VIII. 64; ఆర. I. 71; ఆర. III. 345 ఎప్పటి).

తేవు (S. I. I. IV. 1176; A. 1323; S. I. I. V. 66 తేపటి).

అప్పుడు, ఎప్పుడు, అనువాని బౌద్ధవిభక్తిక రూపములందు 'ప్పు' మీఁది ఉత్పమున కత్వము వచ్చును.

ఆకలి (ఆది. V. 183; ఆది. VI. 291; ఆకలి)

ఏడు (S. I. I. IV. 1300; ఏడ్చి)

ఏఱు (ఆది. IV. 44 ఏటి)

కఱుగలి (ఆర. III. 311, 373; ఆది. VII. 156; కుఱుగటన్)

కూడు (ఆది. VII. 256 కూటిలోనన్)

తక్కు (ఆది. V. 79 తక్కుటి)

నాడు రోజు, దేశము (ఆది. I. 52; ఆది. VI. 266; ఆర. I. 10; S. I. I. IV. 1015; నాటి)

నేడు (ఆది. V. 158; ఆది. VII. 24; నేటికిన్; S. I. I. IV. 1011-14; S. I. I. V. 63; నేటి)

పాడు = పరిమితి (ఆది. IV. 101; ఆది. VII. 43 పాటి)

పాడు = గ్రామము (S. I. I. V. 21-19, 21-23; పానియం బాటి)

నిన్న (ఆది. VIII. 118. నిన్నటంగోలె)

మానెడు (S. I. I. V. 66; మానెటికి)

మొదలు (సభా. II. 202; మొనరిటి)

పిడికిలి (ఆది. VI. 292; ఆర. III. 396; పిడికిటన్)

లేడి (ఆది. VI. 58; లేటికడుపునన్)

తోల్లి (ఆది. II. 14; తొల్లిటికంఠున్)

-ంటి.

ఇల్లు (ఆది. VIII. 115; ఇంటివలన; ఆది. III. 39, 110; ఇంటికిన్; ఆది. VI. 159, 277; ఇంటి; ఆది. VII. 254; ఇంటిలోనికి)

తఱుసలి (సభా. II. 228; తఱుసంటి)

తోల్లి (ఆది. III. 114; ఆది. V. 125; తొల్లింటి; ఆది. I. 150, తొల్లింటికంఠున్; ఆది. II. 118, ఆది. III. 87; ఆది. VI. 127; ఆది. VII. 266; ఆర. IV. 8 తొంటి); -'తోల్లి' అనునదియే 'తోల్'కు బౌద్ధవిభక్తిక రూపమైయుండవచ్చును. ఈ 'తోల్' వై 'టి' చేరగా లకారము నకారముగా మారినది యనియైన జెప్పవచ్చును.

మొదలు, మొదలింటి (ఆది. V. 86);

విల్లు (ఆది. II. 164 వింటికొప్పు)

కన్ను (ఆది. II. 140 అవురుగంటవేళ్ళు)

-తి.

అట్టు (ఆది. II. 166, ఆది. III. 28; ఆర. II. 164, ఆర. III. 103 అటుతణ్; S. I. I. IV. 989; అత్తణ్)

కట్టు (S. I. I. V. 1071; S. I. I. IV. 1314; కత్తణ్)

చేయి (ఆది. VI. 295; సభా. II. 175; ఆర. I. 118; చేతి)

నూయి (ఆది. V. 214; నూతిలోణ్)

నేయి (ఆది. VI. 288; S. I. I. IV. 1014, 1015; నేతి; S. I. I. V. 1007, నేతికి; S. I. I. 1051, 1052, 1112, 1151, 1251; (S. I. I. V. 66, నేతిమాన)

ఱాయి (ఆది. VI. 114, ఱాతిమీఁదను)

వాయి (ఆది. VI. 214, 249, 270, వాతణ్; ఆది. V. 181. సభా. I. 20, వాతను)

2. అంగడి, ఎన్నడు, ఎల్లి, బడలు, కన్ను (నేత్రము), కాలు, కేలు, చను, చన్ను, నెత్తురు, పగలు, పవలు, పండు, ములు, ముల్లు, వేలు, కెలను-ఈ శబ్దములు పదనకొండవ శతాబ్దముం దున్నవి. అవి నేడు ఔపవిభక్తికములుగా నున్నవి. ఆ నాడును అవి ఔపవిభక్తికములుగా నుండియుండును. కాని, వాని ఔపవిభక్తికరూపములు నన్నయ భారతమందుగాని, ఆనాటి శాసనములందుగాని కానరావు.

3. సాధారణముగా 'ఇ' వర్ణమే ఉపవిభక్తికవర్ణము. చాలశబ్దములు 'ఇ'త్వము చేరియే ఔపవిభక్తికము లగును.

4. ఇల్లు, తొల్లి, విల్లు, ముల్లు, మొదలయినవానికి ఇల్, తొల్, విల్, ముల్, అనునవి పూర్వరూపములు. వీని తుది 'ల' కారమునకు టువర్ణము చేసినప్పుడు లకారము 'న' కారమగును. అందుచేత అవి ఇణ్, తొణ్, విణ్, ముణ్ మొదలగు రూపములను పొంది వానిపై 'టి' చేరగా ఇంటి, తొంటి, వింటి, ముంటి మొదలగు ఔపవిభక్తిరూపము లేర్పడినవి.

5 కణ్, చణ్ అనునవి కన్ను, చన్నులకు పూర్వరూపములు. వీనిపై 'టి' వర్ణము చేరగా కంటి, చంటి అను ఔపవిభక్తికరూపము లేర్పడినవి.

6. పండు అనుదానికి 'పణ్' అనునది పూర్వరూపము. దీనిపై టి వర్ణముచేరగా 'పంటి' అని అగును.

7. 'డు' అంతమందుగల శబ్దములకు విశేషణత్వము కల్పించఁబడినప్పుడు ఆ 'డు' వర్ణమునకు ద్రావిడభాషలలో ద్విత్వ పరిపన్నము వచ్చును. (నాడు) నాట్టు; ఆ రూపమునకు 'ఇ'త్వము చేరును. నాట్టి. తెలుగుచందు ఒక పరుషము లోపించును. నాటి. ఇట్లే—

8. ర, ఱ లు అంతమందుగల శబ్దములు విశేషణత్వమును బొంది ద్విత్వము లయినప్పుడు వానియంతమ ర, ఱ లు 'టు' గను. తరువాత 'ట్టు'గను దానిపై ఇత్వము చేరఁగా 'ట్టి'గను దానిలోని ఒక 'ట'కారము నకు తెనుగులో లోపము కలుగఁగా 'టి'గను మాటును.

9. యకారాంతములైన శబ్దములపై ద్విత్వ తకారము వచ్చును. దానిపై ఇత్వము చేరఁగా తెనుగులో ఒక తకారము లోపించును.

10. అజకలి, కుజంగలి, తక్కలి, ఆచలి, పిడికిలి, తొల్లి, తఱుసలి మొదలగువానిలో తొలుత ఇత్వములేకుండ నుండవలెను. అజకల్, ఆచల్, కుజంగల్, తక్కల్, పిడికిల్, తొల్, తఱుసల్ అనునవి పూర్వరూపములు. వీనిపై ఇత్వముచేరఁగా ఏర్పడిన బౌద్ధవిభక్తిరూపములే ప్రథమైక నచన రూపములుగా ఏర్పడినవి. తక్కిన 'ల్' అంతమందుగల 'ఇల్' మొదలయిన వానికివలెనే వీనికిని బౌద్ధవిభక్తిరూపములు వచ్చినవి. అజకటన్, (కాని, ఆర. III. 286 లో 'అజ, కడనిడికొని' అని డకారము ప్రాసస్థానమందున్నది); ఆచంటి, కుజంగటన్, తక్కటి, పిడికిటి, తొంటి, తఱుసంటి మొద. వీనిలోని అనునాసికము లోపింపఁగా ఆచటి, పిడికిటి మొదలయిన రూపములు వచ్చినవి. తొల్లిటి, తొల్లింటి అనునవి తరువాతి రూపములు; తొంటి, వానికంటె పూర్వరూపము. ఇట్లే 'మొదలి' పూర్వరూపము; మొదలింటి, మొదలిటి తరువాతిరూపములు. 'మొదల్' శబ్దమునుండి మొదంటి, మొదటి అనురూపము లేర్పడి యుండవలెను. కాని, మొదలి, మొదలిటి, మొదలింటి, అను రూపములే కాన్పించుచున్నవి. మొదటి, మొదంటి అనునవి పదనకొండవశ తాబ్దమున కానరాకున్నవి.

వైకీతిగనే జాలరి, కజటి, చెవిటి, తజటి, పెంటి, ముది, మేడి, మొసలి మొదలయిన ప్రథమైకవచనరూపములు నన్నయలో కాన్పించుచున్నను, అవి బౌద్ధవిభక్తిరూపములే. జాలర, చెచ్చడు, తజడు, పెండు, ముదు, అనే వాని పూర్వరూపము లుండవలెను. ఇట్లే, కుమ్మర, కమ్మర, మంగల మొదలయిన శబ్దములును తరువాతి కాలమున కుమ్మరి, కమ్మరి, మంగలి, అని అయినవి. పెంటి, అనుదానికి కన్నడమున పెణ్ణి (పెణ్) అను రూపములు కలవు. 'ముది' అనుదానికి 'ముదు' పూర్వరూపమనుటకు 'ముదుక, ముదుసలి' మొదలగు రూపములే నిదర్శనము. కుంటులు. (ఆర. I. 301)

11. పదనాంకవశతాబ్దమున కొన్నిశబ్దములు అనౌపవిభక్తికములు గానే యుండి తరువాతికాలమున బౌపవిభక్తికము లయినవి.

ఎదురు (ఆది. V. 215, ఆది. VII. 111, ఆది. VIII. 215, సభా. I. 178, సభా. II. 63, ఆర. IV. 96), ఎదురక (ఆది. I. 93, 101, ఆది. IV. 123, ఆది. VI. 63, ఆది. VII. 162, 198, ఆర. I. 107, ఆర. II. 56, ఆర. IV. 111); ఎదును (ఆర. II. 169) (ఎదుటి అను రూపము 11-వ శతాబ్దమున లేదు).

ప్రాద్ధునకు (ఆది. III. 118, ఆర. I. 167, 192) ప్రాద్ధుటికి అను రూపము లేదు.

బయలక (ఆది. III. 41, ఆది. IV. 42) బయటక, బయటి, అను రూపములు లేవు.

మన్నునక (ఆది. V. 236), మంటక, మంటి, అను రూపములులేవు. (ఆర. I. 24), సీరక; (సభా. II. 67), మొదలక.

12. 'ముందలు' అను దానిలోని 'దలు' అనునది 'దల్, తల్' అను దాని రూపాంతరము. ఎట్లయినను దానివై ఉపవిభక్తిక ఇకారము చేరి అకారమునకు ద్విత్వముకలిగి ట్టి, ట్రి, ట్టి, టిలుగ మాటును. భారతమున ముందలక, ముందటక అను రెండురూపములును గలవు.

ముందలక (ఆది. I. 132; ఆది. II. 18, 117, 143, 230; ఆది. III. 45; ఆది. VI. 69, 121, 153, 159, 187, 194, 247, 293; ఆది. VII. 36; 239, 270; ఆది. VIII. 211, 238, 287; సభా. I. 54; సభా. II. 284, ఆర. I. 181, 394; ఆర. II. 58; ఆర. III. 128, 241, 289, 305 మొద.).

ముందటక (ఆది. IV. 14, 20, 40, 163, 238; ఆది. V. 145; ఆది. VI. 183, 219, 292; ఆది. VII. 271; ఆది. VIII. 10; సభా. II. 97, 194; ఆర. I. 199, 300, 307, 340; ఆర. II. 66, 95; ఆర. III. 101, 217, 310, 313; ఆర. IV. 7, 52, 78, 115 మొద.).

ముందటి (S. I. I. V. 65)

13. 'పాడి'—ఇది 'పాలు' యొక్క బౌపవిభక్తికరూపము. 'ర, ల'లు షకారముగా మాటుటయు కలదు. (ఎంగిలి) ఎంగిడి, ఎంగిడ్లు (మొసలి) మొసడి, మొసడుల్ (ఆది. VIII. 148); (నీరు) నీడు (నీడ్లు S. I. I. IV.); (ఊరు) ఊడు (కోట ఊడ్లలోని Ep. coll 360 of 1915); (బిరులు) బిర్లు (ఆది. VI. 277).

పై రీతిగనే 'వాలు' అనుశబ్దమునకు 'వాడు' అనునది రూపాంతరమై ఉండవచ్చును. కోండు భాషలో 'వాడు, వాజు' అనురూపములు కలవు. వీనిపై ఉపవిభక్తిలయిన ఇత్యము చేరగా 'వాడి' అని ఏర్పడినది. ఈ ఔపవిభక్తిక రూపమే ప్రథమైక వచనముగను కుదురుకొన్నది.

14. 'ఏమి' అనుదానికి 'ఏమ్' అనునది హళిశ్చడమున పూర్వ రూపము. దానిపై 'టి' చేరగా 'ఏంటి' అయినది. అందుచేతి 'ఏంటి' అను నది పూర్వరూపము, ఏమిటి, అనునది తరువాతిరూపము. ఈ రెండును నన్నయగ్రంథమున నున్నవి.

ఏంటికి (ఆది. III. 5, ఆది. VIII. 298; సభా. II. 92, 133, 180; ఆర. I. 290, 294)

ఏమిటికి (ఆది. V. III. 34; సభా. II. 67, ఆర. I. 137)

ఇట్లే 'తోంటి' పూర్వరూపము; తొల్లిటికంటె (ఆది. II. 14)

15. బోంటి—ఇదియు ఔపవిభక్తికరూపమే. 'పో' అను దానిపై 'టి' వర్ణము చేరునప్పుడు 'లో' గామాటి పో + టి = పోంటి అని ఏర్పడినది. ఇచట 'బో' అనునది ఆదేశము గావచ్చిన సరళము. తప్పు కత్తి రింపువలన అది మిగిలినది. చూ. (చెలయు) సెలయు; (చుమ్ము) నుమ్ము; (చాగు) సాగు; (చీరాడు) జీరాడు; (చెన) జెన; (చెముడు) జెముడు; (చొల్లు) జొల్లు మొదలయినవికూడ ఈ తప్పు కత్తిరింపువలన గలిగినవే.

16. 'మగంటిమి' లోని 'ంటి' కూడ ఉపవిభక్తియే. ఇది 'మగణ' శబ్దముపై 'టి' చేరుటవలన కలిగినది. 'మి' అనునది విశేష్యములకువచ్చు నొక ప్రత్యయము. 'మగంటిమి' అనగా మగవానితనము అని అర్థము. (ఆది. VI. 306)

17. సంఖ్యావాచకములన్నియు ఔపవిభక్తికములు.

కంటి, ఒకటి [ఒకండు], రెంటి [రెండు], మూటి [మూండు], నాల్గిటి [నాల్గు], ఐదిటి [ఐదు], ఏనిటి [ఏను], ఆటిటి [ఆటు], ఏడిటి [ఏడు], ఎనిమిదింటి [ఎనిమిది], తొమ్మిదింటి [తొమ్మిది], పదింటి [పది], నూటిటి [నూటు], వేయింటి [వేయి].

VI. విభక్తి ప్రత్యయములు

ప్రథమావిభక్తి

1. ప్రథమా విభక్తియందు తత్సమ పదములమీద సాధారణముగా డు, ము, వు, లు, రు, ళ, కులు, అను వర్ణములు వచ్చును. వీనిలో డు, ము, వు, లు ఎచ్చు తెచ్చటరానై ఇంతకుపూర్వము చూపబడినవి.

2. వీనిలో 'డు' వర్ణము బిందుపూర్వకముగా నుండును. ఇది ప్రథమైకవచన ప్రత్యయము 'అత్' అనునది ద్రావిడ భాషలలో ప్రథమైకవచన ప్రత్యయము. 'రామ' శబ్దమును తీసికొండము. ఇది తమిళములో 'రామన్', కన్నడములో 'రామను' అని ప్రథమైకవచనమున నుండును. 'అత్' అనగా మగవాఁడు అని అర్థము. దీనిలోని నకారము య కారముగా తమిళములోనే మాతీనది. తెనుఁగులో య కారము స్థిరపడి 'రామన్' అయినది. ఈ యకారమునకు ద్విత్వమువచ్చి 'రామన్న్' అయి క్రింది యకార స్థానమున 'డ' కారమువచ్చి 'రామన్న్' అయినది. తెనుఁగు సంప్రదాయము ప్రకారము ఈ శబ్దము తుదిని ఉత్త్యమువచ్చి 'రామన్న్' అను రూప మేర్పడినది. నన్నయకు పూర్వమం దిట్టి అకారమధ్యమములయిన రూపములే తొలుత ఉండియుండును. కాని, రానురాను అవి ఉకార మధ్యమములుగా మాతీనవి. పదనకొండవ శతాబ్దమున 'రామన్న్, రామున్న్' అనునట్టి రెండు రూపములును కాన్పించుచున్నవి. ఈ బిందుపూర్వక డు వర్ణము కొన్ని మహద్వాచకములగు తెనుఁగు శబ్దములయందును కాన్పించుచున్నది.

అల్లుడు (ఆది. III. 168; ఆర. II. 137; S. I. I. IV. 667; S. I. I. V. 22, 77, 220); తమ్ముడు (ఆది. II. 66, ఆది. VIII. 106; S. I. I. IV. 667, 1061, 1170, 1186, 1190, 1210; S. I. I. V. 1015, 1019); నెయ్యండు (ఆది. VIII. 317); పాఱుడు (ఆది. V. 2, 7, 223); బోయన్లు (S. I. I. IV. 1008, 1014, 1161); బోన్లు (S. I. I. IV. 1008); బంటండు (S. I. I. IV. 1323); బలియుడు (ఆది. VI. 211, 215; సభా. I. 119; ఆర. III. 90; ఆర. IV. 25); మనుమండు (ఆది. VII. 149; ఆర. III. 67; S. I. I. IV. 1035); మామండు (S. I. I. IV. 1039); జేండు (S. I. I. IV. 1150)

అట్టి, ఇట్టి, ఎట్టి, కొణ్ణ ('కొనిన' యొక్క పూర్వరూపము. కన్నడములో 'కొణ్ణ' అనునది 'కొను' ధాతువుయొక్క భూతార్థ క్రియావిశేషణము) అను వానిపైఁగూడ ప్రథమైకవచనమున బిందుపూర్వక 'డు' వర్ణము వచ్చును.

అట్టిండు (ఆది. II. 216; ఆది. IV. 167; సభా. 286); ఇట్టిండు (ఆది. V. 224)

ఎట్టిండు (ఆది. IV. 251); కొణ్ణన్లు (S. I. I. IV. 1334)

3. ము వర్ణము అమహద్వాచకములపై వచ్చు ప్రథమైక వచన ప్రత్యయము. 'అమ్' అనునది సంస్కృతమందలి అకారాంత నపుంసకలింగ ప్రథమైకవచనమున వచ్చు ప్రత్యయము. అదియే తెనుఁగున నిలువఁగా

తెనుగు సంస్కృతాదాయముపైకారము దాని తుదిని ఉత్సము చేరినది. ఈ మువర్ణమునకు యి, మ్మ, అనునవి పూర్వరూపములుగా కాన్పించుచున్నవి. కన్నడమునందు ఈ మువర్ణమునకు బదులుగా 'వ' వర్ణము వచ్చుటయు, కొన్నియెడల ఏడియు చేరుకుంటుయు గలదు. ఛర్ణ, ఛర్ణపు; 'ఛర్ణపు' అను రూపములు 11-వ శతాబ్దమునఁ గలదు. (S. I. I. IV. 1158); ఇట్టి రూపములు పులింగమందువలెనే ఉకార మధ్వచునులుగా మారినవి: ఛర్ణపు (S. I. I. IV. 943, 989, 991, 992, 1098, 1133, 1145, 1228); బంధపు (S. I. I. I.V. 1030, 1098); భంజాపు (S. I. I. IV. 1114).

నన్నుపు - ఇది 'నర్ణ' శబ్దభవము. ఛర్ణ శబ్దము ఛర్ణపు ఎట్లయినదో నర్ణ శబ్దము 'నర్ణపు' అయి, రేఫమకార సంయోజనము (assimilation) వలన 'నన్నుపు' అయినది (S. I. I. V. 1037).

'మూర్ఖ' శబ్దముపై డుడ్డు చేరకయే దాని ప్రాతిపదిక రూపమగు 'మూర్ఖ' అనునది ప్రథమైకవచనమున వచ్చును.

మూర్ఖ వ్రశిశుపాల! (ఆది. VIII. 192); మూర్ఖులకు.

'శరణ' 'రూప' శబ్దముల ప్రథమైకవచనమున 'శరణు, రూపు' అనియు వచ్చును. ఒక్కరూప (ఆది. II. 179; 222) (ఆది. IV. 29; కలరూ పెఱుంగకొ).

(ఆది. II. 181); శరణంబునాకగుము.

(ఆది. I.) శరణన్నఁ గాచుచు.

రాహు శబ్దమునకు ప్రథమైక వచనమున, 'రాహు' అని కూడ నిలుచును.

సంబోధనమ్, స్ఫరణమ్, ఖేలనమ్ - మొదలగు శబ్దములకు ప్రథమైక వచనమున సంబోధన, స్ఫరణ, ఖేలన అనియువచ్చును. (ఆది. I. 127); సంబోధనఁజేసి; విక్రమ స్ఫరణకొ.

4. పు వర్ణము సాధారణముగా ఉకారాంతములపై ప్రథమైకవచనమున చేరును. ఇది మహద్వాచకములపై చేరుటయు కలదు.

ఋతు - ఋతువు; వ్రభు - వ్రభుఁడు, వ్రభువు.

5. లు రు, ళు, ళు ప్రథమా బహువచన ప్రత్యయములు. వీనిలో సాధారణముగా లువర్ణ మే బహువచనమునఁ గాన్పించును.

6. అదంత మయినట్టియు, దీర్ఘపూర్వకమయిన లకారము ఉపధగాఁ గలట్టియు మహాద్వాచకముమీఁది విభక్తి 'లు' వర్ణమునకు 'రు' వర్ణము వచ్చును.

బాలురు (ఆర. II. 249) నృపాలురు, మొద, కాని, 'మల్లురు' (సభా. I. 241).

'దేవఁడు' అనునది లో పధముకాకున్నను కన్నడమునందువలె దీనికి 'దేవరు' అని బహువచనరూపము కలిగినది. (S. I. I. V. 50, 63; S. I. I. IV. 749).

రాయరు (S. I. I. IV. 1325); హుడయరు (S. I. I. IV. 50)

దీర్ఘముపై వచ్చు లోపధముకాని శబ్దములయినను కొన్నిటిలో బహు వచనమున రు వర్ణము వచ్చును.

అల్లుడు - అల్లురు (ఆది. VIII. 53); అట్టిఁడు - అట్టిరు (ఆది. IV. 17; సభా. I. 234) ఇట్టిరు (ఆది. IV. 187; ఆది. VII. 73); నెయ్యురు (సభా. I. 16; ఆర. I. 237).

(ఆ) ఇరువురు, మువ్వరు, నలువురు, ఏవురు, ఆఱువురు, ఏడ్వరు అను వానియందుగూడ 'రు' వర్ణము బహువచన ప్రత్యయముగా నున్నది. ఎవ్వరు, వారు, తారు, మీరు, చేయరు, చేయుదురు మొదలయిన వాని యందును 'రు' వర్ణము బహుత్వమందు వచ్చినది.

మార్తరు (సభా. II. 296). దీని కేకవచనము 'మార్తఁడు' అగు నేమో 'మత్తురు' దీని యేకవచనము 'మత్తు'.

'కాలురు' అనునది 'కాలవ' నుండి వచ్చిన సంక్షేప రూపము దీనికి తెనుఁగున ఏక వచనము లేదు.

7. అందఱు, ఇందఱు, ఎందఱు, కొందఱు, చూవఱు, అనువానియందలి 'ఱు' వర్ణము బహువచన ప్రత్యయము. వీనికి ఏకవచన రూపములు కానరావు - 'చెయ్యఱు' దీని కేకవచనము 'చెయ్యు'. (ఆది. VIII. 21).

కూతుఱు - అనుదానిలో తుది 'ఱు' వర్ణము ఏకవచన బోధకము. ప్రథమైక వచనమునఁదప్ప తక్కిన విభక్తులయందీ 'ఱు' వర్ణము లోపించును.

కూతుఱు (ఆది. IV. 256; ఆర. II. 137; S. I. I. IV. 1010, 1015, 1053, 1062, 1076, 1120, 1161, 1253, 1357; S. I. I. V. 62, 933, 1091, 1105).

కూతుక (అది. III. 168; ఆది. IV. 46, 232; S. I. I. IV. 1067); కూతును (అది. III. 32, 33); కూతునకు (అది. III. 186; ఆది. IV. 63); కూతులు (అది. III. 60); కూతులక (అది. III. 50; ఆది. VII. 86; సభా. I. 134).

కూతులు శబ్దము నిర్బిందుకముగఁగూడ కనబడుచున్నది. కూతులు (S. I. I. V. 1039, 1125); కూతులు (S. I. I. V. 1026); కూతు (S. I. I. V. 1022).

కూతు (S. I. I. V. 1022); ప్రథమైకవచన రూపముగఁగూడ నున్నది.

‘అంపఱకు’ (ఆది. IV. 201); ‘పగఱక’ (ఆది. V. 60; సభా. I. 40; సభా. II. 144); యొక్క ప్రథమాబహువచన రూపములు ‘అంపఱు’ ‘పగఱు’ అని యుండునేమో.

8. ‘ము’ వర్ణముగూడ కొన్నియెడల బహువచన ప్రత్యయముగా కానవచ్చుచున్నది. మేము, మనము, తాము, తమ, చేయుచున్నవారము, వీనిలోని మకారము బహుత్వమును తెలుపును. మనము, మన, మీరు, మీ, అనువానిలోని, మొదటి మకారము బహువచనబోధకము.

9. ‘వు’ వర్ణమును బహువచన ప్రత్యయముగను. ‘సీవు’ లోని వు వర్ణ ముట్టిది. కన్నడములో ‘సీవు’ అనఁగా ‘మీరు’ అని యర్థము. తెనుగున ‘సీవు’ ఏకవచనమందు స్థిరపడినది. దీనికి బహువచనము ‘మీరు.’ ‘సీవు, మీరు’ లకు ‘ఈవు, ఈరు’ లు పూర్వరూపములు. ‘ఆవి చేయవు’ మొదలగు నిషేధార్థక క్రియలందుల ‘వు’ వర్ణమును బహువచనమందు వచ్చినదే.

- ండు.

10. — ండు అను బహువచన ప్రత్యయము ‘క’ అను మహత్ప్రత్యయముపై ‘ఱు’ అను బహువచనము చేరుటవలన ఏర్పడినది. ‘న్టు’ అను నది ద్రావిడములో ‘న్దు’ అని ఉచ్చరింపఁబడును. దీనిలోని దకారమునకు దకార మాదేశముగా వచ్చినప్పుడు ‘న’ కారము ‘ణ’ కారముగా మాఱుట వలన ‘న్దు’ అను ప్రత్యయరూప మేర్పడినది. (ఆవక) వాక+ఱు = వాన్టు, ఉచ్చారణము (వాన్దు) వాన్దు (ఇప్పటివ్రాతలో) వాండు; సన్నయకాలమున ‘వాన్దు’ అను ప్రథమపురుష సర్వనామరూపము కానరాదు. ‘వారు’ అను నది మాండలిక రూపము; అది ద్రావిడములోని ‘అవర్’ నుండి ఏర్పడినది. కాని, కోడండు, పెక్కండు అను రూపములనుబట్టి ‘ండు’ అనునది

కూడ బహువచన ప్రత్యయముగా నున్నదని చెప్పవచ్చును. పూర్వశాసనములందు—

‘అచ్చువాన్తు’ (Ep. coll. No. 363; of 1920); గోత్రున్తు (E. I. XI. p. 345); శత్యదితున్తు (Ibid) వేవాన్తు (Ibid) వాన్తు (Ibid); మూన్తు (Ibid); మగన్తు (Ibid); అని ‘న్తు’ అనియే వ్రాయఁబడియున్నది. నన్నయ గ్రంథమునుండి ఉదాహరణములు :- కోడండ్రు (ఆది. V. 165; సభా. II. 159); పెక్కండ్రు (ఆది. I. 46; ఆది. II. 25; ఆది. IV. 225; ఆది. VI. 275; ఆది. VI. 242; ఆది. VIII. 25; ఆర. II. 145); మఱదండ్రు (ఆది. IV. 216)—

* కోడలు, మఱదలు లోని తుది ‘లు’ వర్ణము ‘ఆలు’ శబ్దమునకు బదులుగా నున్నది. ఆలు శబ్దమునకు ద్రావిడభాషలయందు ‘ఆణ్’ అనురూపము గలదు. ఈ ణకారముపై ‘ఱు’ అను బహువచన ప్రత్యయముచేరఁగా ‘ఱ్ఱు’ అని అయినది. ఇట్లే ‘పెక్కు’ శబ్దముపై మహత్ప్రత్యయమైన ‘ఆ’ చేరి, దానిపై ‘ఱు’ వర్ణము చేరుటవలన ‘పెక్కండ్రు’ అని అయినది.

11. ఒకప్పుడు ‘ళు’ వర్ణముకూడ బహువచన ప్రత్యయముగా కానవచ్చుచున్నది.

సంవత్సరంబుళ్ (Ep. coll. No. 364 of 1920); రాజుళ్ (Nell. Ins. II. P. 1152); భూరళు (Ep. coll. Nos. 359, 364, of 1920). స్వాముళ్ (Burgess: Tam. & Skt. Ins. No. 22).

12. ర, ల డ, లతోఁగూడిన బహువచన ప్రత్యయ ‘లు’ వర్ణము ఆ వర్ణములతో సంయోజనము (assimilation) పొంది ‘ళు’ గా మారితినిది. ఈ ‘ళు’ ‘ళులు’ గకూడ విడిపోవును.

ఒకళ్ళొకళ్ళకం దొకరునికిచ్చిన (ఆర. II. 344); ఒక్కొక్కళ్ళతురీయార్థము (ఆది. IV. 129); ఒకళ్ళొకళ్ళన పంచెన్ (ఆది. V. 248); అంగడి + లు = అంగడులు, (ఆది. VIII. 73); అంగడ్లు, అంగళ్లు, అంగళులు (ఆది. VI. 148); నాడు + లు = నాడులు, నాడ్లు, నాళ్ళు (ఆది. I. 68; సభా. II. 115); [నీడు] నీడు + లు (= నీడులు) నీడ్లు, (S. I. I. IV. 1015); నీళ్ళు (ఆది. IV. 86, 128; ఆది. V. 18, ఆది. VI. 173, 178, 179, 219; ఆర. I. 6; ఆర. III. 87); నీళులు (ఆది. V. 259); కన్నీరు (ఆది. III. 139) + లు = కన్నీడు + లు = (కన్నీడులు, కన్నీడ్లు), కన్నీళ్ళు, (ఆది. VI. 259; ఆది. VII. 268); కాళ్ళు (ఆది. V. 18, 224; ఆది. VI. 289); పవ

భుత్ (ఆది. II. 152); పాళ్ళు (ఆది. VII. 221); ముడుసభుల్ (ఆది. VIII. 381); మొసభులకొ (ఆది. V. 170); వరపుళ్ళకొ (సభా. II. 200); నజభులు (సభా. II. 251); ప్రేళ్లు (మూలము, అంగుళి అను రెండర్థములందును వీనికి ద్రావిడరూపము 'విరల్.' మూలము అను అర్థమందు 'వేరు' అనియును, అంగుళి అనునర్థమందు 'ప్రేలు' అనియును వీనికి తెనుగున రూపము లేర్పడినవి. కాని, ఈ రెండు శబ్దముల బహువచనములును 'విరల్ + లు' = విరళ్ళు, ప్రేళ్ళు, అని అయినది. ఆది. II. 140; ముడుసభుల్ (ఆది. VIII. 38); 'ఏటు' (= నది) శబ్దములోని టు-వర్ణము బహువచనమున 'లు' వర్ణముతో సంశ్లేషముఁ బొంది 'ఏళ్ళు' గా మారదు : (సభా. I. 170); ఏటులకొ.

13. టుకార, డుకారములపై బహువచన 'లు' వర్ణముండఁగా ఒకప్పుడు 'టు, డు' ల మీఁది ఉత్పము లోపించును.

ఏండు + లు = ఏండులు, ఏండ్లు, (ఆది. II. 4; సభా. II. 278; ఆర. III. 248; S. I. I. IV. 731); ఒరుడు + లు (= ఒడ్డు + లు = ఒడ్డులు), ఒడ్డు (ఆది. VI. 27); తొట్టుపట్లు (ఆర. III. 118); కాహడ్లు (S. I. I. IV. 675); పండులు = ఫలములు (ఆర. I. 94); పండ్లు (ఆది. V. 170; ఆది. VI. 26); కోమటులు (ఆది. VIII. 73); కోమట్లు (S. I. I. IV. 1014); గుడ్లు, గుడులు (S. I. I. IV. 749); పెగ్గడ్లు (S. I. I. IV. 992); గుడ్లు (ఆర. I. 107); మిషిగుడ్లు (ఆర. I. 300) పుట్లు (S. I. I. IV. 1015, 1029, 1133, 1314, 1323; S. I. I. V. 50, 1005, 1052); పొడ్లలోనకొ (S. I. I. IV. 1082).

14. కన్ను, చన్ను, శబ్దములపై లు వర్ణముచేరఁగా కన్నులు (ఆది. II. 30, ఆది. III. 27; ఆది. IV. 252; ఆది. VIII. 105); చన్నులు (ఆది. II. 167; ఆది. III. 27; ఆది. V. 32; ఆది. VII. 98) అనియైనది. తరువాతి కాలమున 'కల్, ముల్' మొదలగు లకారంత శబ్దముల బహువచన సాదృశ్యము (analogy) వలన వీనికి కండ్లు, చండ్లు, అను రూపములును వచ్చినవి.

15. ఇల్, కల్, పల్, ముల్, నిల్ శబ్దములపై బహువచన లువర్ణము చేరునప్పుడు వాని లకారమునకు నత్వమును, తరువాత ద్విత్వ నిత్వమును దాని లోని క్రింది నికారమునకు డత్వమును వచ్చి—

ఇండ్లు (ఆది. IV. 64; ఆది. VII. 28, 132; ఆర. 11. 150) విశ్లేషమువలన 'ఇండులు' (ఆది. VI. 194); కండ్లు (ఆది. VI. 160, 178); (పండ్లు) విశ్లేషమువలన 'పండులు' (ఆది. VI. 200); ముండ్లు (ఆది. VI.

160. ఆర. II. 85), విండ్లు (ఆర. I. 300); తడివిండ్లు (ఆర. I. 300) అను రూపము లేర్పడినవి.

16. ద్రావిడములో కళి, గళి అను బహువచన ప్రత్యయములు తెనుగులో కులు, గులు అను రూపములనుకూడ పొందును.

కెలను (ఆది. III. 154; ఆది. VI. 6; ఆది. VII. 194) కెలంకులు (ఆర. III. 297); కొలను (ఆది. III. 133; ఆది. V. 67; ఆది. VI. 173, 219, 224, 228; సభా. I. 12, 233; ఆర. III. 174, 186, 227, 313, 366); కొలంకులు (ఆర. III. 270); వలను (ఆది. II. 13, ఆది. III. 139; ఆది. IV. 93; ఆది. VI. 131, 192; ఆది. VIII. 156, 22; ఆర. I. 344; ఆర. II. 26, 37, 160, 189, 193; ఆర. III. 106, 374; ఆర. IV. 22); వలంకులు (ఆర. III. 113 ఆర. IV. 135); మ్రాను (ఆది. V. 254; సభా. II. 144; ఆర. II. 94; ఆర. III. 135; S. I. I. IV. 920); మ్రాంక్కులు (S. I. I. IV. 1016, 1050, 1099, 1114, 1115); మ్రాంకులు (ఆది. IV. 20; ఆది. V. 170; సభా. II. 41; ఆర. III. 312).

వై శబ్దముల బహువచన రూపములనుండి జనులవాడుకలో తప్ప కత్తిరింపువలన కెలకు, కొలకు, వలకు, మ్రాకు, అను క్రొత్త ఏకవచన రూపములు తరువాతి కాలమున ఏర్పడినవి. కాని కెలకు, వలకు, మ్రాకు అనువాని కేకవచనమున గ్రంథములలో ప్రయోగములు కానరావు. కొన్ని ఉకారాంత శబ్దములందువలె కొలంకు అనునది కొలంకువు అని కూడ మాటి నట్లు బమ్మెరపోతరాజ కృతభాగవతములోని 'కొలంకువు కలంకంబొందగాఁ జొచ్చి (స్కంధ. VIII. III)' అను ప్రయోగమువలన తెలిసికొనవచ్చును. 'వలంకు' కూడ అట్లే 'వలంకువు' గా మాటినట్లు శబ్దరత్నాకరమునం దుదాహరింపబడినది గాని ప్రయోగము ఈయఁబడలేదు.

(17) ఏనుంగ (ఆది. II. 65); ఏనుంగు (S. I. I. IV. 1190); తెఱంగు (ఆది. I. 10; ఆది. II. 57, 110; ఆది. III. 5; ఆది. VI. 283); తెఱంగు (ఆది. V. 234; ఆది. VI. 264; ఆర. III. 281); మడుంగు = దీర్ఘిక, (ఆది. I. 79); మడుంగు = పరిమాణము (ఆది. VII. 107; సభా. I. 84; సభా. II. 137); రేకు (ఆది. IV. 76); లావుక (ఆది. VIII. 299); వెడంగు (ఆది. VI. 230; ఆది. VII. 43; సభా. II. 9; ఆర. II. 164) అను శబ్దములలోని 'కు, గు' వర్ణములు జనులు తమ వాడుకలో 'కులు, గులు' తోఁగూడిన బహువచన రూపములను తప్పక కత్తిరించి, యేకవచన రూపములను, క్రొత్తగా కల్పించుటవలన నేర్పడినది.

‘నెజకులు’ (ఆర. I. 314; ఆది. VI. 201); అనుచది ‘నెజను’ అనుదాని బహువచనరూపమై యుండవలెను. కాని, ‘నెజను’ అనుదానికి 11-వ శతాబ్దమున బ్రయోగములు కానరావు.

‘మెఱుగులు’ (ఆర. III. 179) అనునది ‘మెఱుము’ అను ఏక వచనమునకు ‘కులు’ చేర్చుటవలన ఏర్పడిన బహువచనరూపము (చూ. ఊఱుముచు, మెఱుముచు ఆది. VIII. 270).

‘మఱుపు’ (ఆది. II. 96; ఆది. VI. 187, 201; ఆది. VIII. 289; ఆర. III. 227) అనునది ‘మఱుగు’ అను దానిలోని కత్తిరింపు రూపము లోని గకారమునకు వకారము వచ్చుటవలన ఏర్పడినరూపము.

‘కొడుకు’ అనునదికూడ వైకృతి కత్తిరింపురూపమే. ‘కొడ’ అను శబ్దముపై ‘కులు’ చేరి ‘లు’ ప్రత్యేకింపఁ బడుటవలన ఏర్పడిన ఏకవచన రూపము. ఈ ‘కొడ’ శబ్దమే వివిధరూపములతో, కొడ, కొడగాడు, కొడలు మొదలగు శబ్దములందు కన్పించుచున్నది. అతగులు (ఆది. VI. 68) అను బహువచన రూపముయొక్క ఏకవచనము 11-వ శతాబ్దమునందు కానరాదు. దీని ఏకవచనరూపము ‘అతను’ అయియుండి, తప్పక కత్తిరింపువలన ‘అతగు’ అయియుండును. తరువాతి కాలమున దీనిపై బిందుపూర్వక ‘డు’ వర్ణముకూడ చేరి నది. ‘అతివీరుతోఁ గలహము వెట్టుకొన్న యతగునిరీతి’ (ప్రభు. V.) ఇట్లే ‘ఆరెకులు’ (ఆది. VI. 260); దీని ఏకవచన రూపమేమో తెలియదు ‘ఆరె కుఁడు’ అని శబ్దరత్నాకరములో నున్నదిగాని దాని కేకవచనమున బ్రయోగములు కానరావు. ‘ఆరె’ అనునదియే ఏకవచనరూపమై యుండును. దానిపై ‘కులు’ అను బహువచన ప్రత్యయముచేరఁగా ‘ఆరెకులు’ అను రూప మేర్పడి నది. ‘ఆరె’ అనునది మహారాష్ట్ర దేశమునకును, ‘ఆరెము’ అనునది మహారాష్ట్రభాషకును పేళ్లు. చూ ‘అరబి, పారసి, గుజరాతి, యారె, మచ్చ తెనుగు, కన్నోజ, మొదలుగాఁ దెలిసివ్రాయ దారిగన్నట్టివాఁడు’ (యయాతి. X.) మహారాష్ట్రులు పూర్వకాలమున తలారులుగా నుండుటచేత ‘ఆరెకులు’ అను శబ్దమునకు తలారులను అర్థము కుదురుకొని యుండును.

(18) (అ) ‘గళ్’ అనుదాని రూపాంతరమగు ‘గారు’ అను బహు వచన ప్రత్యయము గౌరవార్థమం దేకవచనమున బ్రయోగింపఁబడును.

మేడయంగారి కొడ్కు (S. I. I. IV. 1193); జన్నమగారికి (S. I. I. IV. 1228; జియ్యంగారు (S. I. I. IV. 704).

‘గారు’ అనునది బహువచన ప్రత్యయ మయినందుకు 11-వ శతాబ్దము నాటిది కాకపోయినను శక 1468 సం॥ రము నాటి (S.I.I. IV. 699)

ఈక్రింది ప్రయోగమువలన తెలియనగును. “సోమాపండితులు లింగ్గాపం
డితులు, మంలాపండితులుగారు” ఇప్పుడు మనము ‘గారు’ ఏకవచనమునకొని,
బహువచనమున దానిపై మఱల ‘లు’వర్ణమును చేర్చి ‘గార్లు’ అనియందుము.
‘గారు’ అనువానికి ‘గాఁడు’నకు పూర్వరూపమయిన ‘కాఁడు’ ఏకవచనమునందు
వచ్చును. నేర్పుకాఁడు (ఆది. VI. 32); సంగడికాఁడు (ఆది. V. 207);
లోని ‘కాఁడు’ అనునదియే యీ ‘కాఁడు.’ దీనికి కన్నడములో ‘కాఱ’ అని
ఏకవచనమందును. ‘కాఱుఱు’ అని బహువచనమందును రూపములు. ‘కాఱు’
అనునది బహువచన ప్రత్యయముగా (S. I. I. V. 220) నిబంధకాఱును
అను పదమునం దున్నది.

(19) డుజంతశబ్దముల బహువచనమునందు లు, రు వర్ణములు డుజ్జు
నకు ఆదేశముగావచ్చును. ఇతరశబ్దములయం దవి ఆగమములుగా చేరును.
జేండుశబ్దముపై లువర్ణ మాగమముగానే వచ్చియుండును.

(20) ఇకారాంతశబ్దములకు బహువచన ప్రత్యయము పరమగునప్పుడు
వాని ఇత్వమునకు ఉత్వమువచ్చును.

దాది - దాదులు (సభా. I. 145, 150); ముడి - ముడులు (ఆది
VIII. 175); గుడి - గుడులు, గుడ్లు (S. I. I. IV. 749); మొసడి, మొస
డులు (ఆది. VIII. 148); జీండి - జీండులు, జీండ్లు, (S. I. I. IV. 672).

(21) ఔపవిభక్తిశబ్దములయి అసలు ధాతువులోనే యున్న ‘య’కా
రము గలిగిన ‘చేయి, నూయి, నేయి, వాయి మొదలగుశబ్దముల బహువచ
నము వాని ఔపవిభక్తిక రూపములమీఁదనే వచ్చును.

చేయి - ఔప, చేతి + లు = చేతులు (సభా I. 147, సభా II. 57,
ఆర. I. 300; ఆర. II. 134, 158, ఆర. III. 329); నూయి - ఔప.
నూతి + లు = నూతులు (ఆది. IV. 92); నేతులు, వాతులు అనుటకు
11 - వ శతాబ్దమున ప్రయోగములు కానరావు.

(22) ఔపవిభక్తికములయిన, ధాతువులో లేని ‘య’ కారముగల శబ్ద
ముల బహువచనమునందు ఉపవిభక్తులు చేరకుండుటయేకాక వాని తుది
‘యి’ అను నక్షరముకూడ లోపించును. ఇట్టి శబ్దములు నిజముగ దీర్ఘాంత
ము లనియును, వానిపై యశ్శృతి వినబడుచున్నదనియును గ్రహింపవలెను.

ప్రా (యి) — ప్రాలు (S. I. I. V. 65, 66); తా (యి) (ఆది.
VII. 119); — తాలు (ఆది. V. 118. ఆది. VI. 160. 281, సభా. I. 12;
ఆర. I. 317; ఆర. III. 300; S. I. I. V. 1052, 1143 గొడిగతాలు (ఆర.
III. 299); రే (యి) (ఆది. I. 68, ఆది. II. 88; ఆది. VI. 286; ఆది. VII.

39; ఆది VIII. 18; ఆర. I. 188; ఆర. II. 26);—రేలు (ఆది. II. 152); వే (యి) (ఆది. I. 54, 62, 81; ఆది. IV. 94, 102; ఆది. VIII. 2; సభా. II. 113; ఆర. I. 342; ఆర. III. 132); వేలు (ఆది. I. 34, 30. 38, 40, 42, 44, 46, 48, 50, 52, 54, 56, 58, 60, 81; ఆది. II. 11; ఆది. IV. 157; ఆది. V. 39; సభా. I. 13, 267; సభా. II. 113, 111; ఆర. I. 2, 217; ఆర. II. 170. 344' 345, 281, 245; ఆర. III. 331, 174, ఆర. IV. 56, 85).

‘మే’ శబ్దమునకు బహువచనము ‘మేలు’ అనికాదు. మేనుశబ్దబహువచనమే, దీనిని వచ్చును.

‘ఆపు’ శబ్దమునకు ‘ఆ’ అనునది పూర్వరూపము. దానిపై బహువచన ‘లు’ ప్రత్యయముచేరి ఆలు (ఆది VI. 168) అని అగును.

(23) కొన్ని బహువచనరూపములపై మఱియు బహువచన ప్రత్యయము చేరుట గలదు.

ఊళ్ళులు (ఆది. VI. 267); నీళ్ళులలోకా (ఆది. IV. 86); కండ్లులు = కాళ్ళు (ఆది. VI. 178); బండ్లులు (ఆర. II. 175); కోడండ్రురు (సభా. II. 257); వెక్కండ్రురు (ఆది. VIII. 25); వారలు; వీరలు. మీరలు; ఈరలు; పండితులవారు, పండితులుంగారు (S. I. I. IV. 699).

ఇట్టిచోట్ల ‘నీళ్ళులు, ఊళ్ళులు’ మొదలగు రూపములే యుండవలె ననియు బహువచనరూపముపై మరల బహువచన ప్రత్యయము చేరుననుట తప్పనియుఁ గొందఁ జందుట; అయినను గావచ్చును.

(24) సంస్కృతమున ఏకవచనముగానున్న ‘త్రివిష్టప’ శబ్దము నన్నయ గ్రంథములో బహువచనమునఁ బ్రయోగింపఁబడినది (ఆది. II. 111); త్రివిష్టపంబులకా.

25. (అ) ఇకారాంతములైన తాలవ్య చ జ లుపథలుగాఁగల శబ్దముల బహువచనమునం దా తాలవ్యములు దంత్యములుగా మాటును.

(ఆ) ఇట్లే శవర్ణ ముపథగాఁగలిగిన ఇకారాంతశబ్దముల బహువచనమునందు శవర్ణము సవర్ణముగా మాటును. (ఆది. V. 66. ధాన్యరాసులు).

(26) ము విభక్తిశబ్దములపై ప్రథమైకవచనేతరవిభక్తులు కొన్ని చేరునప్పుడు ఆ మువర్ణమునకు లోపమును దాని పూర్వ ప్రాప్త్యమునకు దీర్ఘమును ఒకప్పుడు కలుగును.

మిరియాలు: (S. I. I. V. 65, 66); గుండానకు (S. I. I. V. 1114); దీపానకు: (S. I. I. IV. 939, 1000; S. I. I. V. 1055); కుంచాలు (S. I. I. IV. 1014, S. I. I. V. 66).

27. డుఱుతకబ్బములకు బహువచన ప్రత్యయము చేరక పూర్వము డుఱునకు లోపము కలుగును: రాములు, విష్ణులు, బోడు + లు = బోలు.

28. బంధువు, బాహువు, రజ్జువు మొదలగు పు విభక్త్యంత శబ్దముల వైలు వర్ణము చేరునప్పుడు వాని 'వు' వర్ణమునకు లోపము కలుగును:

(ఆర. I. 11) బంధులు; (ఆర. II. 78); రజ్జులు, బాహులు.

29. (ఆర. II. 80), నలుగడ బరికించి; (ఆర. II. 6), కరంబిడుమఁ బడఁజే. — ఇచట బహువచనము వాడవలసినచోట ఏకవచనము వాడఁబడినది (ఆర. II. 3); మాయ ట్లిడుమలఁబడిన నృపులుగలరె. ఇట్లే (ఆర. I. 211; ఆర. II. 70); అను చోట్ల 'ఇడుమంబడిన' అను పాఠము సరియైనది.

ప్రథమేతర విభక్తుల ప్రాతిపదికము.

1. ప్రథమేతర విభక్తిప్రత్యయములను చేర్చక పూర్వము సంబంధార్థక పశ్చిమందువచ్చు శబ్దముల రూపములు తత్సమములందు ప్రాతిపదికములుగా నిలుచును. వానివై ని విభక్తిప్రత్యయములు చేరును.

2. ఆచ్చిక శబ్దముల ప్రథమైకవచన రూపములే ఇతర విభక్తుల ఏకవచనమందు ప్రాతిపదికములుగను బహువచనమునందు బహువచన ప్రత్యయమువై 'సంబంధము' ను తెలియఁజేయు 'అ' కారముచేర్చఁగా ఏర్పడిన రూపములు ప్రాతిపదికములుగను అగును.

ద్వితీయా విభక్తి.

1. 'ఁ' అనునది ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయము. ఇది ఒకప్పుడు లోపించుటయు, కొన్నియెడల దీనివై 'ఇ, ఉ' లు చేరుటయు కలుగుచుండును.

ఉదాహరణములు.

(ఆది. I. 7) ప్రజన్; ధరణిపతులన్; కప్పంబులన్; విప్రకులమున్; (ఆది. I. 9) కులబ్రాహ్మణున్ (ఆర. I. 140) ఏవురను; (ఆర. I. 145) తనయుని; నన్ను, మొదలయినవి.

ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయమగు 'ఁ' వై వచ్చు 'ఇ, ఉ' లవై ద్రుతముకూడ కన్పించును.

2. ద్వితీయకు బదులుగా కొన్నియెడల ప్రథమయు వచ్చును.

(ఆది. I. 7) చారుతర మహాగ్రహారంబు లిచ్చుచు; (ఆది. I. 129) అగ్నులు విహరింపుము; (ఆది. VII. 36) విల్లుగొని.

ప్రథమకు మాఱుగ ద్వితీయ వచ్చుటయుఁ గలదు: విజితేంద్రియం డనఁగ నిమ్మునిఁ బాయక విందు (ఆది. IV. 30).

3. సంస్కృతమునందు ద్వితీయా విభక్తియందు 'కూర్చి, గుఱించి' అను అర్థములును వచ్చును. అందుచేత తెనుఁగు వైయాకరణులు ఆ రెంటిని తెనుఁగున ద్వితీయావిభక్తి ప్రత్యయములలో చేర్చికొన్నారు. నన్నయ గ్రంథమునందు 'గుఱించి' అని నాధారణముగా కాన్పించుచున్నది గాని 'కూర్చి' అనునది లేదు. 'గుఱించి' అనునది 'లక్ష్యముంచి' అను స్వరూపము దుపయోగింపఁబడును. 'గుఱించి' అనునదికూడ ముద్రిత ప్రతులలో క్వాచిత్కముగా కనఁబడుచున్నను కొన్ని వ్రాతప్రతులలో ఆ స్థలములందు 'గుఱించి' అని కనఁబడుచుండుటచేత 'గుఱించి' అని వాడుటయే నన్నయ మతమని తోచుచున్నది. 'గుఱి' అనుదానికి 'గుఱి' అనునది వ్రావిడ రూపము. కన్నడములో ప్రేరణమందు 'ఇను' అను ప్రత్యయము చేరును. దీనిలోని 'ను' అనునది తెనుఁగులో 'చు' గా మాఱినది. కొంతకాలమున కది 'ఇంచు' గ గూడ మాఱినది. అందుచేత ప్రేరణమందు చు,ంచు లతో రెండు రూపము లున్నప్పుడు, 'చు' రూపములు ప్రాచీనము లనియు, 'ఇంచు' రూపములు తరువాతివనియు నిశ్చయింపవచ్చును.

(ఆది. II. 165) అంబుజసంధపు గుఱించి భక్తితోడ ఘోరతపము సేయుచున్న... (ఆది. VII. 23) పాండవులను గుఱించి... (ఆది. VII. 67) తపతి... అత్తపను గుఱించి భక్తిఃకపము సేసె (ఆర. I. 42) సూర్యగుఱించి జపము సేయుచున్న...

ఈ క్రిందిచోట్ల ముద్రిత ప్రతులలో 'గుఱించి' కనఁబడుచున్నను కొన్ని వ్రాత ప్రతులలో 'గుఱించి' అనియే ఉన్నది.

(ఆది. VII. 3) పాండవుల గుఱించి బహువిధంబులగు నిమిత్తములు... (పాండవులను గుఱించి)...

(ఆర. III. 81) ఈశ్వరు గుఱించి తపంబు సేసిన } (గుఱించి)
(ఆర. IV. 52) ఈశ్వరు గుఱించి

తృతీయావిభక్తి.

1. మహాస్వహతీ తరములయిన శబ్దములకు తృతీయయందు 'క' అను ప్రత్యయము వచ్చును:

(ఆది. I. 5) ప్రభావమునక, విభూతిక; (ఆది. I. 6) పోషణంబునక; మహిమక, అభిరతిక; (ఆది. I. 7) ప్రీతిక, బలిమిక; (ఆది. I. 8) గోష్ఠిక, (ఆది. I. 23) వేడుకక; (ఆది. I. 34) వృతాంతంబులక; (ఆది. I. 52) బాణంబునక; (ఆది. I. 56) వచనంబులక; (ఆది. I. 65) శాఖలక; వితతిక; (ఆది.

I. 76) అంజలిఁ; (ఆది. I. 104) ఫణాలిఁ; (ఆది. I. 139) అగుటఁ; (ఆది. II. 220) ధర్మచరితఁ మొద.

2. చేతఁ, చేఁ, తోడఁ, తోఁ-అను పదములుకూడ తృతీయార్థము లందు వచ్చును:

(ఆది. I. 30) బ్రహ్మచేత ననుజ్ఞాతుండై; (ఆది. I. 50) సహదేవుని చేత నపుత్త్రుకుండై న; (ఆది. I. 38) వారిచేత జవ్వనంబు వడయుటయు. (S. I. I. IV. 1190, 1186; S. I. I. V. 65) ఆణ్డారిచేతఁ, (S. I. I. V. 65) సెట్టిచేతంగొన్న; (S. I. I. IV. 737) పరమాత్మునిచేఁ; (ఆది. I. 9, 33) కరుణతోడఁ; (ఆది. I. 27) భక్తితోడఁ; (ఆది. I. 92) గుణములతోడ; (ఆది. I. 10) భక్తితోఁ; (ఆది. II. 191) రత్నావళితోన చల్లుదు; (ఆది. II. 99) దానితోన దగ్ధుండై మఱి దానితోన లబ్ధజీవుండై; (ఆది. III. 85) ప్రీతితోఁ; (ఆది. IV. 1104) చతుస్సీమములతోఁగూడ; (ఆది. IV. 1108) పంచమితోఁ; (S. I. I. IV. 672) 'విగువ్వఁనతోఁ' అనుచోట సప్తమి మీఁద తోఁ చేర్చబడినది.

(3) (అ) చేతఁ, చేఁ-అనునవి పంచమ్యర్థమందును వచ్చును:

(S. I. I. IV. 1186, 1190) ఆణ్డారిచేతం బెట్టి పుత్రైందిన = ద్వారా; (S. I. I. V. 65) సెట్టిచేతంగొన్న = నుండి, వలన; (ఆది. II. 92) తక్షకు చేత ననంతంబైన యర్థంబుగొని; (ఆది. I. 113) తక్షకుచేతఁ గుండలంబులు గొని; (ఆర. I. 44) అహర్వ్రతచేత వరంబు పేర్కితోఁబడసి.

(ఆ) ,చేత, చేఁ' -అనునవి కరణార్థమందునువచ్చును.

(ఆర. IV. 18) చెఱిచేఁ ఘనుఁడగ్గదచేత భీముఁడుఁ.

4. సముచ్చయార్థమందు అనేక శబ్దములతోడను చేరవలసిన 'తోడఁ, తోఁ' అనునవి ఒక్క తుదిశబ్దము మీఁదనే కానవచ్చును:

(ఆర. III. 319) బాలకులయు నధిక శ్రీదర్పితులయు లుబ్ధులయు లఘుజనంబులయుందోడ; (ఆర. II. 101) అగ్నిహోత్రంబులయు నపారఫలపుష్ప నదీ రమ్య తపోవనంబులయుదోడ నదృశ్యులైన జూచి; (ఆర. III. 43) రోమశ ధౌమ్యులయుఁ దమ్ములయుఁ దోడ; (ఆది. IV. 215) ఆఖల బాంధవులయు బ్రాహ్మణులయుదోడ; (ఆర. III. 95) బాహుదండంబులయు ... దంష్ట్రులయు ... దశసంబులయు ... నయనంబులయు ... వక్త్రంబును ... శరీరంబును దోడ

5. ఆధ్యయనము విషయమయినపుడు గురువులనుబోధించు శబ్దమునకు 'తోడఁ, తోఁ' అనునవి చేరును:

(ఆది. II. 159) చ్యవననుతుండై ప్రనుతితోఁ జదివె నెల్ల శాస్త్రములు; (ఆది. IV. 167) వేదంబులు వసిష్ఠతోఁజనివె; (ఆది. V. 194) వేదంబుల్ నదివించె భూసురులతో; (ఆది. VII. 5) ధనుర్వేద మన్న వేకులతోడ నర్థిగఁజచి; (ఆది. VIII. 227) ధౌమ్యతో వేదము నదివె; (ఆర. III. 242) ఇద్దఱు...నుద్దాలకుతోఁ జదివి.

6. (ఆ) చేసి అను క్త్వాకరూపముకూడ తృతీయాశ్శమందు తృతీయా విభక్తిప్రత్యయముమీఁద మఱలఁ జేయును :

(ఆది. 1. 30) నుహత్త్వంబునం జేసి; (ఆది. 1. 20) అనుగ్రహంబునంజేసి; (ఆది. 1. 22) గభస్తిచయంబులఁజేసి; (ఆర. III. 343) పుచ్చమునఁజేసి.

ఇట్లే—(ఆది. I. 79) దాననచేసి; (ఆది. 1. 123) ధూమకేతనహతిఁజేసి; (ఆది. I. 124) సంబోధనఁజేసి చేసి; (ఆది. I. 140) తేజరిల్లమిఁజేసి; (ఆది. I. 145) అగుటంజేసి; (ఆది. II. 68) శాపంబులంజేసి; (ఆది. II. 46) నీ కులిశాభిరక్షణ స్ఫురణనజేసి; (ఆది. III. 26) తన పాదంబునంజేసి తలఁగంద్రోచిస; (ఆది. III. 27) ముదితయందు తనదు హృదయంబు నిలుపుటఁజేసి రాగమడర; (ఆది. IV. 64) తన మహాసత్త్వంబునంజేసి తమియించుచున్న; (ఆది. IV. 215) కామరాగాధికానక్తిఁజేసి శోషించి; (ఆర. II. 156) నలుఁడిప్పుడనమధుఁడగుటంజేసి; (ఆర. I. 22) విజ్ఞానంబునంజేసి యుపశమనంబునంబొందుము; (ఆర. I. 26) అనలంబునంజేసి దగ్ధంబగు; (ఆర. I. 99) దీవనలీగిఁజేసి; (ఆర. III. 339) ద్వాపరంబున రెండు పాదములఁజేసి నడచు...

(ఆ) వై ఉదాహరణములలో 'చేసి' అను క్త్వాకరూపము చేత, తోడ, వలన-అను లర్థములలో ప్రయోగింపఁబడినది.

(7) మెయిక్, మైక్—అనునవికూడ తృతీయాశ్శమందు శబ్దములతోఁజేయును:

(ఆది. I. 16) ధీయుక్తి మెయిక్; (ఆది. II. 92; ఆది. IV. 12) కడిమి మెయిక్; (ఆది. II. 175) అలుక మెయిక్; (ఆది. III. 44) లీల మెయిక్; (ఆది. III. 71) భక్తిమెయిక్; (ఆది. III. 111) నిష్ఠమెయిక్; (ఆది. III. 141) శక్తిమెయిక్; (ఆది. IV. 207) ధృతిమెయిక్; (ఆది. IV. 86) ప్రీతిమెయిక్; (సభా. I. 161) బలిమిమెయిక్; (ఆది. IV. 178) అలుక మెయి మున్న పలికితిక్; (ఆది. I. 69) వీరమైక్; (ఆది. IV. 35) శక్తిమైక్; (ఆది. IV. 62; సభా. I. 180) బలిమిమైక్; (ఆది. VI. 118) రాజనీతి మైక్; (ఆర. III. 321) సుఖనిద్రమైక్; (ఆర. IV. 68) అలుకమైనేసిస; సభా. II. 2) దివ్యశక్తిమై దాల్చిన.

చతుర్థీవిభక్తి.

(1) ద్రావిడభాషలయందు చతుర్థిలో కై, క్కై, గై, కు, క్కు అను నవి విభక్తి ప్రత్యయములుగా వచ్చును. కాని, తెనుఁగువైయాకరణము 'కు' ప్రత్యయమును షష్ఠీయందు చేర్చిరి. చతుర్థియందు కై, కొఱకు- అను నవి వచ్చునని తెలిపిరి. 'కొఱకు' అనునది 11-వ శతాబ్దముందలి తెనుఁగులో కానరాదు. 'కయి = కై' అనునది అప్పడప్పడే ప్రత్యేక ప్రత్యయముగా ఏర్పడుచుండెను. 'కై' అనునది కొందఱునునట్లు 'చేయి' అను నర్థము గల పదముకాదు. 'కు + అయి' అని దాని పదచ్ఛేదమని కొందఱుందురు. 'అయి' అనగా కూడి, సహాయపడి అని అర్థమును చెప్పుదురు. ఈ క్రింది ఉదాహరణములందు 'అయి' అనున దట్లువాడఁబడినది:

(ఆర. V. 394) విజయుండు నేనునయి ... ధృతరాష్ట్రజాధముల నెల్లం జంపి; (S. I. I. V. 1074) నాయకుణ్ణును నాయకుతాలును నై పెట్టిన = కూడి, కలసి; (ఆర. II. 216) నుధాంశుండుం గమలహితుండు నేనునయి = కలసి. 'కై, కయి' ఇవి 11-వ శతాబ్దమున క్రొత్తగా విభక్తు లగుచుండుట కుదాహరణము:—(సభా. II. 174) అనఘ మామామ శకుని నాకై కడంగి = సహాయపడి; (సభా. II. 38) చైద్యునికై పూని సన్నద్ధులైయున్న యీ రాజు లిందఱు ... (సభా. II. 175) అన్యులకయి యన్యులు జూదంబాడుట యెంతయు విషమంబు ...

(2) (అ) చతుర్థ్యర్థమందు 'పొంఁటే' అను నొక ప్రత్యయము కాన వచ్చుచున్నది. దీని వ్యుత్పత్తిమేమో సరిగ్గా తెలియరాకున్నది. కన్నడము లోను, తమిళములోను, 'పూణ్' అను నొక ధాతువున్నది. దీనికి 'ఆరంభించు' అని అర్థము. తెనుఁగులో ఈ ధాతువు 'పూను' అని కనఁబడుచున్నది. ఈ ధాతువే తమిళ మళయాళములలో 'పుణరు' అనియు కన్నడములో 'పొణర్' అనియు, మళయాళములో 'పూణు' 'పునె' అనియుఁగూడ కానవచ్చుచున్నది. రూపభేదమువలన 'కలియు' అని దీని కర్థభేదముకూడఁ గలిగినది. 'పొణర్, పొణ్' అనునవి ప్రాచీనకాలమున తెనుఁగునందును ఉండి యుండును. దీని మధ్యమ పురుషైకవచన భూతకాలరూపము 'పొంటి' అని యగును. దీనికి 'ఏణ్' అని చేర్చినయెడల 'పొంఁటే' అని యగును. 'పూనితే', 'పూనెదే' అని యర్థము. దీనికి రూపాంతరము 'పొంఁటే' అని యగును. ఇది తొలుత మధ్యమ పురుషరూపమే అయినను, రానురాను అన్ని పురుషములయందును వాడఁబడుచు కేవలవిభక్తి ప్రత్యయముగా పరిణమించినది:

(ఆది. II. 181) అఖిలలోకి హితంబుపొంతు (ఆది. V. 157) పురుకుల వృద్ధి పొంతు నేమున్నవిల్లితిమి; (ఆది. V. 157) పంకవివృద్ధి పొంతుకొ; (ఆది. VII. 244) తడియ నర్కసుదేహ నివృత్తిపొంతు జనుదెంచె; (ఆది. VIII. 13) ఆత్మోదయ వృద్ధిపొంతును దిడున్నతి గోరుదురు; (ఆది. VIII. 96) నుర హితంబుపొంతు నుందోషనుండుల కడికువచ్చె; (సభా. I. 26) విప్రుల మంత్రులు నొనరించితె కార్యసంప్రయోగము పొంతుకొ.

(ఆ) 'పొంతుకొ' అనునది క్రియాజన్య విశేషములపై గూడఁ కాన వచ్చుచున్నది:

(ఆది. IV. 189) వివాహంబు సేయుపొంతుకొ; (ఆది. VII. 274) హితమునేయుపొంతుకొ; (ఆది. VIII. 164) అఘములు వాయుపొంతుకొ; (ఆర. II. 120) అన్వేషించుపొంతుకొ; (ఆర. I. 150) వధియించుపొంతుకొ.

(ఇ) చతుర్థ్యర్థమున 'తదర్థము' అను పదమును నన్నయ ప్రయోగించినాడు:

(ఆది. II. 207) సీతసర్థమకాంగ దేవ వినిర్మితంబిది. (సభా. I. 258) సీతదర్థంబులై నిఖిల వేదంబులు వర్తిల్లు.

పంచమి విభక్తి.

(1) సాధారణముగా 'కొ' అనునదే తృతీయా సప్తము లందువలె పంచమ్యర్థమునఁగూడ వచ్చును; (ఆది. I. 48) విప్రుశాప నిమిత్తంబునకొ.

(2) (అ) 'వలనకొ' అను సహాయక విభక్తి ప్రత్యయముకూడ పంచమ్యర్థమున వచ్చును. 'వలనకొ' అనునది దిగర్థకమగు 'వలను' శబ్దముయొక్క పంచమి విభక్తిరూపము:

(ఆది. I. 27) అక్కఱకువలనకొ; (ఆది. I. 28) నావలన నెక్కఱ వినవలతురు; (ఆది. I. 34) అగ్నిభయంబువలన మయభుజంగ మోక్షణంబును; (ఆది. I. 36) నారదువలన లోకపాల కథా శ్రవణంబును; (ఆది. I. 38) యమువలన వరంబులు వడసి; (ఆది. I. 58) గాంగేయువలన నెఱుంగుటయు; (ఆది. I. 64) వనచర భయంబువలన రక్షింపనోపమి; (ఆది. I. 66) వైశంపాయన మహామునివలన విని వచ్చితి; (ఆది. I. 98) వానివలన నురక్షితమగు జేసి చనుము; (ఆది. I. 120) సీవలనఁ బరమ సంక్రీత హృదయుండ నయితి; (ఆది. I. 150) ప్రమద్యరస పంచత్వంబువలనం బాపె; (ఆది. II. 53) దాస్యంబు వలన విముక్తుల మగువారము; (ఆది. II. 849) తన చారువలన సంతయు నెఱుంగి; (ఆది. II. 176) తిక్షకువలని భయంబు; (ఆది. III. 12) భూనుర వరులవలన...విద్యలు గఱచుచు; (ఆది. III. 15) అపాయంబులవలనం బాయుచు; (ఆది. III. 17) యమువలన సభాప్రాప్తుడై; (ఆది. III. 58) కశ్యపు

వలనఁ జరాచరభూత రాశి యుద్భవిల్లె; (ఆది. III. 118) ఆనుకులవలన నైన
యవకారంబు; (ఆది. III. 127) శుక్రునలన సంజీవనిఁబడసి; (ఆది. IV. 76)
కెండమ్మిరేకులవలనం దొరంగు జలకణంబులుపైలె; (ఆది. VII. 127) శా
పంబువలనం బాపి; (ఆది. VIII. 8) దేవతాదులవలన భయంబు; (సభా.
II. 261) వాయుగవలయు దాస్యమువలనఁ, (సభా. II. 312) రాష్ట్రంబు
వలనంబాపి; (ఆర. I. 26) మృత్యువువలన భయంబు; అనలంబువలన
భయంబు; (ఆర. I. 39) ఆపదలవలనఁ బ్రజల సముద్ధరించిరి; (ఆర. I.
41) దీనిందొల్లి యింద్రువలన నారదుండు వడసె, నారదువలన వసువసురాజు
వడసె, నాతనివలన నేను బడసితిని; (ఆర. I. 133) సత్యంబువలన యజ్ఞం బుద్ధ
రించుటంజేసి; (ఆర. I. 191) సౌభకంబువలనఁ బడుతెంచు; (ఆర. I. 344)
వారిదమార్గంబువలన మహానీల వైజయంతీవిభవంబు వెలయు; (ఆర. II.
66) ఎవరి వలనను సత్కారంబుఁగానక; (ఆర. II. 88) అజగర ముఖంబువలన
వెలువడిన యా దమయంతి; అమ్మగువవలన నంతవృత్తాంతంబు నెఱుంగి;
(ఆర. II. 177) ఋతువర్ణవలన నక్షహృదయంబువడసి; (ఆర. II. 212) పర్ణాదు
వలన నిన్నెఱుంగినదాన; (ఆర. II. 271) డురితంబులవలనం దొలంగుదురు;
(ఆర. II. 314) ఋషులవలనం బుణ్యాకథలు వినుచున్న యవనరంబున; (ఆర.
III. 103) వానివదనంబువలన వెలువడు ... భాషితంబులు; (ఆర. IV. 122)
శక్రాసనంబువలనంబాసి (ఆర. IV. 133) ఆతనివలన నభ్యాత్మ రహస్యంబు
లెఱుంగి.

(ఆ) వలన ప్రత్యయముపై మఱల 'చేసి' అనునదియు చేరును :

(ఆర. II. 312) క్రోధంబువలనంజేసి.

3. (అ) తారతమ్య గ్రహణమునందు పంచమియందు 'కంటెన్' అనునది వచ్చును. 'కంటెన్' అనునది కు + అంటెన్ అనువాని కూడిక వలన నేర్పడినది. 'కు' అనునది చతుర్థ్యర్థకమగు వషీ ప్రత్యయము. 'అంటెన్' అనునది కన్నడమందలి, అకిస్త, 'అకిస్తా', 'అక్కిస్త', 'అక్కిస్తా', అను పంచ మీవిభక్తి ప్రత్యయముయొక్క వికారము. కన్నడమందు 'అకింత' అనునది, 'కె' యను చతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయముపై 'ఇంత' అనుపదమును చేర్చుట వలన నేర్పడినది. 'కె' అనుదానికి తెనుఁగున 'కు' అను రూపము కలిగినది. ఇస్త అనునది 'ఇన్ను' అనుదానికి రూపాంతరము. దీనికి తెనుఁగున ఇంకను అని రూపము 'శతమఖుకంటెను శతగుణ వీర్యుడు' అనఁగా 'శతమఖున కింకను శతగుణవీర్యుడు' అని యర్థము.

(ఆది. II. 83) శతమఖుకంటెను శతగుణవీర్యుండై ; (ఆది. II. 172) అంత కంటె మిక్కిలి పాతకం బొండెద్ది; (ఆది. II. 189) వాని యిచ్చు ధనంబుకంటె

నాయం దధికధనంబుఁ గొనిపోమ్ము; (ఆది. II. 223) యాజకోత్తముల కంటెం బ్రసిద్ధులు; (ఆది. V. 128) కాతక వీర్యకంటెను వీరుడు; (ఆది. VI. 253) పురుషకంటె మున్ను పరలోకమేగిన సతీయ నోచినదియు సతులలోన; (ఆది. VI. 259) మీకు నాయందయ్యెడు దాహిత్ర లాభంబునకంటె మీరిద్దరు జీవించిన ననేక పుత్రపౌత్ర లాభంబగు; (ఆర. II. 280) యాగశతంబులకంటె బ్రయాగనివాసము విశేషము.

(ఆ) 'కంటెన్' అనునది క్రియాజన్యవిశేషణములవై గూడ వచ్చును.

(ఆది. VIII. 307) ఎలుకచే జచ్చుటకంటె నీ జ్వలనశిఖులఁ గ్రాగి పుణ్యలోకంబులఁ గాంతుమేము.

(ఇ) 'కంటెన్' అనుదానిలోని 'కు' ప్రత్యయమే ముఖ్యమైనదని యీ క్రింది యుదాహరణములవలన తెలిసికొనవచ్చును:

(S. I. I. IV. 672) గాఢారికి సీతకు శచికేదానధికంబు; (ఆది. III. 194) నలుపురకుం గొంఢొకవానిని; (ఆర. I. 81) ఎల్ల నెయ్యమునకుఁ దల్లిదండ్రులయందు సుతులవలని నెయ్య మతిశయంబు; (ఆర. IV. 180) విత్త రక్షకుఁ గడుమేలు వృత్తరక్ష; (ఆర. II. 237) నీవ యెల్లవారికి నత్యున్నతుఁ డవు; (ఆర. II. 243) తీర్థగమనఫలంబు యజ్ఞంబులకు విశేషంబు; (ఆర. II. 52) (ఆది. ... గోసహస్రదానంబులకు నశ్వమేధ సహస్రంబునకు విశేషంబు.

4. 'వలన' అనుదానికి బదులుగా నన్నయభారతములో కృతమున, మూలమున మొదలగు సంస్కృతశబ్దములును కానవచ్చుచున్నవి:

(ఆర. I. 51) నీకృతమునఁ గారవాన్వయ మకిల్పిషక్తిఁ బ్రకాశితంబగున్.

5. ఉండి అనుక్వాఢకముకూడ పంచమ్యర్థపోషకమై, సప్తమీ విభక్తి ప్రత్యయమువై వచ్చును:

(ఆది. II. 221) తాల్చినయంతనుండి; (ఆది VII. 2) పురంబుననుండి; (ఆది. VII. 40) శృంగంబున నుండి భూమికి వచ్చి; (ఆర. II. 187) అయోధ్యనుండి సరి నిందులకాతని సారథివై వచ్చితి; (ఆర. II. 215) వాయుభట్టారకుడు ... ఆకాశంబున నుండి యిట్లనియె; (ఆర. II. 286) రోమశుండు దేవలోకంబుననుండి నీకడకువచ్చు; (ఆర. III. 83) హరుశిరంబుందుండి ... ధరణి తలంబున కరుగుదెంచు; (ఆర. III. 102) అడవినుండి ... ఫలంబులు గొని వచ్చి; (ఆర. III. 122) నీరిలోనుండి వెలువడి; (ఆర. IV. 40) నాకలోకంబుననుండి వచ్చె; (ఆర. II. 290) ఎందుండి వచ్చితిరి; (ఆర. III.) దేవి! యిదేవపథంబునందుండి వసుమతి కొందంగఁ జనుదేరవలయు.

6. (అ) కోలె అను పదము పంచమ్యర్థమున కాలవాచి పదములపై వచ్చును:

(ఆది. II. 119, 20, 151, 184; ఆది. V. 90; ఆర. III. 127, 132; ఆర. IV. 119, మొద.); నాటంగోలె; (ఆది. VI. 128) మొదలింటంగోలె; (ఆది. VI. 192) అప్పటంగోలె; (ఆది. VIII. 118) నిన్నటంగోలె; (ఆది. VIII. 227) ఆడింగోలెను; (ఆది. VIII. 149) నూజేండ్లంగోలె.

కోలె అనునది కొల్, కోల్ అను ద్వావిడభాతువునుండి వుట్టినది. ఈ భాతువులకు పొడవు = length, విస్తారము = extension, అని యర్థము. దీనినుండియే కొలచు = to measure, అను తెనుఁగుభాతువు వుట్టినది. దీనికి కొల అనునది తెనుఁగున ఇప్పటి విశేష్యరూపము. కన్నడమున దీనికి కొలె అని రూపము. కొలె, కోలె, అను రూపములు ప్రాచీనావస్థలో ననఁగా తెనుఁగు కన్నడము లేకభాషగా నుండినప్పుడు తెనుఁగునందును ఉండి, రానురాను విభక్తిప్రత్యయములుగా మారినవి. అకిన్త నుండి కంఠె అను రూపము వుట్టి విభక్తిప్రత్యయమైనప్పు డెట్లు ద్రుతప్రకృతిక మయ్యెనో, యట్లే, కొలె, కోలె యనునవికూడ ద్రుతప్రకృతికము లైనవి. నాటంగోలె అనఁగా నాటిననుండి విస్తరించి నేటివఱకును అని యర్థము.

(ఆ) కోలె అనునది అధ్వవాచిశబ్దములపైఁగూడ కానవచ్చుచున్నది.

(ఆది. II. 40) దాని శరీరసాగంధ్యంబు యోజనంబునంగోలె జనులకు నేర్పడునట్లుగాఁ బ్రసాదించిన ...

వస్తీవిభక్తి.

(1) సౌబంధార్థమున వస్తీయందు 'అ' వర్ణమువచ్చును. కొన్ని డుమంతములకు ఇవర్ణమును వచ్చును. ఇవర్ణము పరమైనప్పుడు తత్సమశబ్దములందు ఏకవచనమున 'న' గాగమము వచ్చును: ఉదా. (S. I. I. V. 1054) నాయకుని: బహువచనమునం దీ నగాగమమురాదు. అవర్ణము పరమైనప్పుడు కూడ ఏకవచనమున ఈ నగాగమము విభక్తిక శబ్దములపై కొన్నియెడల వచ్చును:

(S. I. I. IV. 1167) మలయమున బంటరాజు; (S. I. I. IV. 1098) మకమునతపస్సులు; (S. I. I. V. 9) సబ్బపురమున భావనరయణదేవర; (S. I. I. V. 82) నెరుత్యమునపాలమున; (S. I. I. V. 1089) బీటటానవారు; (S. I. I. V. 1116) తోంటకలిప్రెరమునవారు; (S. I. I. IV. 1114) అనంతారామమున తూర్పున తోట్ట; (ఆది. I. 7) పరమండలంబులధరణిపతుల; (ఆర. III. 149) తపమునవేర్పె; (ఆది. IV. 58) తేజంబునవాడు; (S. I. I. V. 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 23) చతుర్వేదిమంగలమున శ్రీ పురుషోత్త

మమున వీరచోడవిన్నగ రాత్వారికి; (ఆది. II. 139) లోకమునతెరువు; (ఆది. II. 171) కుంభమున తోయములు; (ఆది. III. 27) అలసభావంబున పాలు పును; ఎలజవ్వనంబున విలసనమును; (ఆది. III. 195) యదువంశంబునవారు; తుర్వను వంశంబునవారు; అను వంశంబునవారు; (ఆది. VI. 58) ఇట్టి దివ్య తేజమునవాఁ డధమాన్వయమునఁ బుట్టునె; (ఆది. VII. 132) అతని వంశ మునవారు, (ఆది. VIII. 143) కులంబునవారు; వంశంబునవారు; (ఆది. II. 142) ప్రేతద మధమలోకమున తెరువు సనక; (ఆది. VI. 71) కాంపిల్యనగ రమున జనులెల్లఁ; (ఆది. VI. 148) వారణావతమునవారు.

ఈ అవర్ణ ఇవర్ణములును నగాగమమును కొన్ని ఆచ్ఛికశబ్దముల మీఁదకూడ వచ్చును:

(S. I. I. V. 1108) తామరచెఱునవారు; (S. I. I. V. 17, 22) మగధరాయని పెట్టిన.

(2) సంబంధార్థమున సమాసములందు కొన్ని శబ్దములవై ఎట్టి ప్రత్యయమును సాధారణముగా చేరదు:

(ఆది. III. 109) నేర్ప పేర్కి; (ఆది. II. 37) ఉచ్చైశ్రవంబు వాలంబు; (ఆది. V. 65) మృగంబు పలుకులకలిగి; (ఆది. V. 23) మంత్రంబుకక్తి; (ఆది. VIII. 201) పురము వీధులు; (ఆది. IV. 260) అన్నగరంబురాజు; (ఆది. III. 27) లలితాననేందు మండలము రుచి.

(3) ఔషధిభక్తికములవై ఉషవిభక్తులగు ఇ, టి, ంటి, తి వర్ణములు చేరిన రూపములే సంబంధార్థక వృత్తియందు వచ్చును:

(S. I. I. V. 1346) తాంగొలనివారు; (S. I. I. V. 1277) ఈ యూరివారు; (S. I. I. V. 1321) నాయకుతాలిపెట్టిన.

(4) డుమంతశబ్దముల సంబంధార్థకవృత్తియందు డుష్వీరహితమయిన ఉకారాంత ప్రాతిపదిక రూపముకూడ వచ్చును:

(S. I. I. IV. 737) తపనురశ్శి; (S. I. I. V. 1138) పల్లినాయకు రేవి నాయకు బెరసినకాంపులు; (S. I. I. V. 19) బోయువనమున; (S. I. I. V. 78) గుడ్డియబోయు కొన్నయెడ్లు; (ఆది. V. 234) ఏకలవ్య సమీపంబున; (ఆది. II. 77) వినుతాసుతుమీఁద; (ఆది. V. 88) క్షేతకేతుతల్లి.

(5) సంబంధార్థక శబ్దము లనేకము లొకటే శబ్దముతో సంబంధించి యుండినయెడల నవి యన్నియు సంబంధ బోధకరూపములను పొంది యుండును.

త్రిభువనాంకుశముననేమాన (ద్రాక్షారామ శాసనములు); (S. I. I. IV. 667) నాయకుల యిచ్చిన; (S. I. I. IV. 685, 927) తన కట్టించిన;

(S. I. I. IV. 687) తమ కట్టించిన; (S. I. I. IV. 929) ఆదిత్యచంద్రుల కలయంత్రగాలము; (S. I. I. IV. 1050) బుద్ధరాజులపెట్టిన; (S. I. I. IV. 1102) తమ పెట్టించిన సత్రమునకు; (S. I. I. IV. 1114) అనన్తారా మమున తూర్పున పోంక మ్రాంకులు; (S. I. I. IV. 1248) సింగల భడాంలపెట్టిన; (S. I. I. IV. 1339; C. S. I. I. V. 17, 22) మగధరా యనిపెట్టిన; (S. I. I. V.) చోడవలనాంటి ప్రాంతునాంటి శుత్రమల్లి చతు స్వేది మంగలమున శ్రీ పురుషోత్తమమున వీరచోడవిన్నగడాశ్వారికి; (S. I. I. V. 63) కొనణియబోధని ఎఱ్ఱమబోధని కామియబోధని సూగియబోధని జెరసిన నల్వరవసమున; (S. I. I. V. 78) గుణ్ణియబోయుకొన్న యెట్లు; (S. I. I. V. 78, 79) ఆదిత్యచంద్రుల కలయంత్రగాలము; (S. I. I. V. 1038) వీరిద్దఱపెట్టిన; (S. I. I. V. 1051) వీరికొన్నమాడలు; (S. I. I. V. 1138) పల్లినాయకు లేవినాయకు జెరసిన కాంపులు; (S. I. I. V. 1054) నాయ కునిపెట్టిన, (S. I. I. V. 1321) నాయకుణ్ణాలిపెట్టిన; (ఆది. I. 117) నీ యానతిచ్చినట్లు; (ఆది. I. 118) వారి యనునయించు సితకృష్ణతంతరాజిత యంత్రము; (ఆది. I. 125) ఒక్క కులపాంసను చేసినదాన; (ఆది. II. 4) వారి కోరినయట్టులు; (ఆది. II. 113) నాకలతెఱంగు సెప్పెద; (ఆది. II. 122) దాని యున్నపానంబు; (ఆది. II. 130) జనమేజయుని చేయు సర్పయా గమునకు; (ఆది. II. 144) నాపడియెడు నీ యవస్థ; (ఆది. II. 159) నామే ల్కొనునంతకు; (ఆది. II. 160) నీకు నాచేసిన సమయంబు; (ఆది. II. 172) తనచేసిన శాపస్థితి; (ఆది. II. 176) నీ యిచ్చిన శాపంబు; (ఆది. II. 181) తనచేసిన వ్యతిక్రమంబునకు; (ఆది. II. 176) పరీక్షితుఁ గాచినయట్లు; (ఆది. II. 192;) వాని యిచ్చుధనంబుకంటె; (ఆది. II. 224) వారి కోరిన కోర్కె; (ఆది. III. 141) తమ విహరించుచున్న యవ్వనంబునకు; (ఆది. IV. 39) నానేర్పు విధంబున; (ఆది. IV. 60) దాని కోరినవరంబు; (ఆది. IV. 73) నీయిచ్చినవరము; (ఆది. V. 105) అనిలజపుట్టిన దివసము; (ఆది. VI. 34) అర్జునుచూపిన యస్త్రవిద్యలు; (ఆది. VI. 141) దుర్యోధను కఱ పిన రూపున (ఆది. VI. 230) అన్నునివరు కఱపినమార్గము; (ఆది. VI. 277) తమ విడిసిన బ్రాహ్మణునకైన యాపద; (ఆది. VII. 37) గంధర్వుని త్రిమూరియెడు ప్రాద్దులు; (ఆది. VII. 145) హింసచేసిన వారల యేగు గతికి; (సభా. II. 65) వసుదేవుచేయు నశ్వమేధము; ఆర. I. 5) పొండు మతుల యరిగినచోటు; (ఆర. II. 344) అగస్త్యు చెప్పినంతధనము; (ఆర.

31) నామఱలి వచ్చునంతకు.

ఇట్లే నన్నయ రచించిన నందంపూడి శాసనములో—

పూర్వోతః ఇయ్యూరియుం బిల్లెమ పెద్దపూణ్ణియుం బొలగరుసున పల్లమున కొణ్ణియగుంటసీమా, ఆగ్నేయతః ఇయ్యూరియుం బిల్లెమ పెద్దపూణ్ణియు నెరపులయుం బొలగరుసున ముయ్యలికుట్ట సీమా, దక్షిణతః ఇయ్యూరియు నెరపులయుం బొలగరుసున తాడ్లతేవ సీమా, నైరిత్యతః ఇయ్యూరియు నెలపులయు ముందరమునయుం బొలగరుసున ముయ్యలికుట్ట సీమా, పశ్చిమతః ఇయ్యూరియు ముందరమునయు మఱకుజీతియుం బొలగరుసున ముయ్యలికుట్ట సీమా, వాయవ్యతః ఇయ్యూరియు మడకుజీతియుం బిల్లెమ పెద్దపూణ్ణియుం బొలగరుసున ముయ్యలికుట్ట న గొల్లతేవ సీమా, ఉత్తరతః ఇయ్యూరియుం బిల్లెమ పెద్దపూణ్ణియుం బొలగరుసున (యెఱువగడ్డయ సీమా, ఐశాన్యతః ఇయ్యూరియుం (౦) బిల్లెమ పెద్దపూణ్ణియుం బొలగరుసున మఱ్ఱితోడితాటియొద్ద చింతయ సీమా.

రాజరాజ కోరుమిల్లిశాసనములో—

దక్షిణతః వానపల్లియు సంపుతటియయు మామణ్ణాదియు సీమేవసీమా,

6. పష్ఠియందు 'కు' ప్రత్యయము చేగునని తెనుగు నైయాకరణులు చెప్పిరిగాని, వాస్తవముగా నది చతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయము. అరవములోనిది 'కు,' 'క్కు' అనియు, కన్నడములో 'కె' 'గె' అనియు ఉండును. ఆ భాషలలో నవి చతుర్థియందే వచ్చును. తెనుగునందును అవి సాధారణముగా చతుర్థ్యర్థమునందే వచ్చుచుండును. ఈ 'కు'వర్ణమునకు పూర్వమందు 'ఇ' కారము విచ్చినయెడల 'కి' గా మాఱును:

(ఆది. 1. 7) అగ్రజన్తులకు, (విప్రులకు; (ఆది. I. 21) పద్యవిద్యకు; (ఆది. I. 33) ఆయురర్థులకు; (ఆది. 1. 38) దిక్కునకు; (ఆది. 1. 40; నగరంబునకు; (ఆది. 1. 21) దేవతాతతికి; (ఆది. 1. 24) పాకశాసనికి; వీనికి, దానికి, వానికి మొద.

7. 'కు' ప్రత్యయము చతుర్థ్యర్థమున వచ్చుట కుదాహరణములు:

(ఆది. II. 125) బ్రహ్మకుం దపమునేసి; (S. I. I. V. 62) ఆచంద్రా క్కమునకుగా; (ఆది. I. 42) శ్రీకృష్ణునింగని సహాయత్వంబునకుం బ్రార్థించిన.

8. 'కు' ప్రత్యయము పంచమ్యర్థమందు 'కంటె' అనుదానికి బదులుగ వచ్చును:

(ఆది. III. 194) నలుపురకుంగొండొకదానిని; (ఆర. I. 81) ఎల్ల నెయ్యములకుఁ దల్లిదండ్రులయందు సుతులవలని నెయ్య మతిశయంబు; (ఆర. II. 237) సీవ యెల్ల వారికి నత్యున్నతుండవు; (ఆర. II. 243) తీర్థగమనఫలంబు యజ్ఞంబులకు విశేషంబు; (ఆర. IV. 130) విత్తరక్షకుఁగఱుమేలు వృత్తరక్ష; (S. I. I. IV. 672) గాఢారికి సీతకున్మచికిం దానధికంబు.

9. 'కు' ప్రత్యయము చేరునప్పుడు సందర్భానుసారముగ అర్థభేదము కలుగుచుండును:

(ఆది. II. 60) కుత్తుకకుడిగక; (ఆది. II. 156) నామేల్కనునంతకుఁ; (సభా. II. 60) నిండునంతఁ=వఱకు; (ఆది. VI. 69) చను దెంచునంతకుముం దఱ; (ఆర. III. 270) కొలంకులకుఁజొచ్చిన; (S. I. I. IV. 675) నుతికె క్కెఁ; (S. I. I. IV. 1073) ఆరామంబులకెల్ల నాయకము; (ఆది. II. 127) సర్పకులప్రణయంబునకు వెఱచి; (S. I. I. IV. 1123) ఆచంద్రాక్కె మునకిచ్చె.

10. అనుగ్రహించు, సహించు, సైఁచు, అలుగు, భీతిలు, వెఱచు, వివాహమగు, వరియించు, కరుణించు, శరణమగు, శోకించు, పాయు, మార్కొను, ఎదురు, సంతసిల్లు, సంతోషించు, ప్రీతులగు, కూర్చు, చను దెంచు, మెచ్చు, చేయు—మొదలగు ధాతువులును తదర్థకములగు ధాతువులును ప్రయుక్తములయినప్పుడు 'కు' ప్రత్యయముతో వక్తీకారక ముపయోగింపఁబడును:

(ఆది. I.) పాష్యునకు ననుగ్రహించి; (ఆది. V. 31) ఈ యపరాధంబు నాకు సహింపవలయు; (ఆది. III. 211) యయాతి గర్వంబునకు సహింపక యింద్రుండలిగి; (సభా. II. 59) మఱిదికి... అపరాధ శతంబుసైఁపుము; (ఆది. III. 98) యయాతికినలిగి; (ఆది. III. 39,) దీని కొడంబడనినాఁడునా కలిగియుమ్ముని శాపంబిచ్చునోయని వెఱచి; ఆది. III. 187, శుక్రుండు యయాతికి నలిగి; (ఆది. II. 7) వినుతకునలిగి; (ఆది. I. 156) అతండులికిపడి నాకలిగి శాపంబిచ్చె; (ఆది. I. 153) పాములకేలయల్లితివి; (ఆది. I. 151) అపకారము నేసిన పాములకలిగి; (ఆది. IV. 123) కమలయోనికీ గరమల్లి; (ఆర. II. 179) నాకు నలుగవలదు; (ఆది. IV. 229) ప్రద్యేషిణి... దీర్ఘతమునకు నలిగి; (ఆది. IV. 225) వానికి నలిగి బృహస్పతి; (ఆది. IV. 191) ఆక్షేపించుచున్న వానికలిగి చిత్రాంగదుండు... వచ్చినఁ; (ఆది. V. 55) మృగంబుల పలుకుల కలిగి; (ఆది. II. 229) నాస్తీకున కండఱు భీతులైరి; (ఆది. II. 150) నాకు సనామ్నియైనదాని వివాహంబు గావలయు; (ఆర. III. 59) మీకు వెఱవ నేల; (ఆది. II. 127) సర్పకుల ప్రళయంబునకు వెఱచి; (ఆది. I. 130) ఇది నాకుఁదొల్లి వరియింపఁబడిన భార్య; (ఆది. III. 6) జనమేజయునకుం గరుణించి కృష్ణద్వైపాయనుండు; (ఆది. VI. 138) మహా తపోనిధి మీకుం గరుణించు నితనిం బ్రార్థింపుడు; (ఆర. I. 86) ఇంద్రుండు దానికిం గరుణించి; (ఆర. IV. 222) నాకుం గరుణించి మునివరుండు; (ఆర. II. 180) నాకుం గరుణించుము; (ఆది. II. 46) శరణంబు నాకగుము; (ఆది. III. 119) అక్కచు

నకే శోకింప కెట్లుండుదుకా; (ఆది. VIII. 169) పాపములు:బాసె భృశంబుగ నాకు నచ్యుతా; (ఆది. VIII. 46) వానికి మావొక్కనంగకా; (ఆర. III. 353) మాకు ... మావొక్కనుసంత వీరులు లేరు; (ఆర. IV. 88) హరి కిభంబులు మావొక్కనునయ్య; నీకు మావొక్కనంగ నోపరు; (ఆర. II. 329) అమ్మొవితకు సంతసిల్లి; (ఆర. IV. 52) నాకు సంతోసిల్లి; (ఆర. II. 164) ఎట్లయేని కూర్పు రింతులు మాకని; (ఆర. II. 165) సాధ్వినాకుఁగూర్పు సంతతిగలయది; (ఆర. III. 377) గురుభుజుండ నాకుఁగూర్చేని, (ఆర. III. 260) దీనికి నెవ్వరుం జను దేర నోడుదురు, (ఆది. II. 226) నా స్త్రీకునకండఱుఁ బ్రీతులయి; (ఆర. IV. 133, ధర్మసందనున కతిప్రీతుండై, ఎఱుకు విలువిద్యకలిమికి హీనుఁడయ్యె; (ఆది. III. 26) ఉపరిచరునకు మెచ్చి; (ఆర. I. 55) ఇతని నియోగంబు మనకు జేయకునికిఁ మానుపంబె.

11. తరువాతికాలమున షష్ఠీకారకము వచ్చినచోట నన్నయగ్రంథములో ఇతర కారకము కనఁబడుచున్నది:

(ఆది. II. 36) ఇద్ధారుణికి హితంబుగ దుష్టోరగ సంహారమిప్పు డొడంబడ వలసెన్; (ఆది. IV. 22) చల్లనిగాడ్పానపడి = గాడ్పునకు; (ఆది. IV. 26) వేటవచ్చి = వేటకు; (ఆది. VIII. 251) కార్యంబు గడంగకున్న వారము = కార్యంబునకు; (ఆర. II. 223) వానిన కడంగుము; (ఆర. II. 16) దమయంతి యంతికంబున వచ్చి విహరించుచుండె.

12. తరువాతి కాలమున ప్రథమలో నుపయోగింపఁబడు శబ్దములు కొన్ని నన్నయగ్రంథములో షష్ఠీయందు ప్రయోగింపఁబడినవి:

(ఆది. II. 169) పరీక్షిజ్ఞనపాలు చనుట.

13. అట, ఇట ఎట, అను నవ్యయములవై తరువాతి కాలమున 'కు' ప్రత్యయము చేరుచోట్ల నన్నయగ్రంథములో నట్లు చేరియుండ లేదు:

(ఆది. II. 210) ఇటయేలవచ్చితి; (ఆర. II. 184) రాజులిట యెవ్వరు వచ్చినవారు లేరు; (ఆర. II. 77) ఎటయేనియుం బోయెద; (ఆర. II. 107) ఇచ్చనుప యెటపొయెడు; (ఆర. III. 72) తానపోయెనో నీ వెటయేని పుచ్చితో.

అక్కడ, ఇక్కడ, ఎక్కడ, అను నవ్యయములమీఁదఁ గూడ నీవిధి కొన్నిచోట్ల నన్నయగ్రంథములో కానఁబడుచున్నది:

(ఆది. II. 167) మృగం బమ్మతోన వచ్చె నదియొక్కడం బాతె; (ఆర. II. 128) ఎక్కడం గదలనేరకున్నవాడ; (ఆర. III. 245) ఎక్కడఁ బోయిరి.

14. (అ) విశేష్య మొక విభక్తిలో నున్నప్పుడు దాని విశేషణము ప్రథమలో నుండవచ్చును:

(ఆది. V. 241) ఆచార్యుడు ద్రోణునకు శిష్యుడ.

(ఆ) విశేష్య మొకలింగములో నున్నప్పుడు విశేషణము మటియొక లింగములో నుండవచ్చును:

(ఆది. II. 121) బ్రహ్మయుఁ బ్రత్యక్షుండై.

(ఇ) విశేష్య మొక వచనములో నున్నప్పుడు దాని విశేషణము మటియొక వచనములో నుండవచ్చును:

(ఆర. I. 81) ధనము తెంతగలిగినను; (సభా. I. 27) వృద్ధులొక లక్షయున్నను; (ఆది. IV. 65) సతుల కేడుగడయుఁబతుల చూపె (ఆర. III. 245) మాయయ్య యెవ్వరెక్కడఁ బోయిరి.

15. (అ) లో. లోపల అనువానిని షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయములలో తెనుఁగు వైయాకరణులు చేర్చిరి. 'అందు' అనుదానిని సప్తమిలో చేర్చి వీనిని షష్ఠీయందు చేర్చుట యేలనో తెలియరాదు:

అడవిలో (ఆది. II. 177; ఆది. IV. 260, ఆది. VI. 278); అడవులలో (ఆర. II. 70, 132); ఆవిలో (ఆది. VIII. 283); ఎడలో (ఆది. V. 120; ఆర. III. 291); ఎడలోన్ (ఆది. III. 188, 198; ఆది. IV. 20; ఆది. V. 219); కడుపులో (ఆర. II. 320); నీరిలో (ఆది. III. 200); నూతిలో (ఆది. V. 214); పుట్టలో (ఆది. I. 152; ఆర. III. 179); బూడిలో (ఆది. VI. 165); వేల్పులలోపల (ఆది. V. 96); పాకల అలములోపల (S. I. I. IV. 1314; S. I. I. V. 50, 82); మొద.

(ఆ) నిర్ధారణ షష్ఠీయందుగాక ఇతర స్థలములయందును 'లో' ప్రత్యయమువచ్చును: (ఆర. I. 56); అని తమలోఁ బలుకుచున్న సమయంబున.

(16) 'లో' అను దానిమీఁద సప్తమీప్రత్యయములగు 'ణ' 'అందు' అనునవియు చేరును:

ఎడలోన (ఆది. VI. 129); ఎడలోన (ఆది. II. 48); కానల లోన (ఆర. II. 94); చన్నలోన (ఆర. II. 110) నీరిలోన (ఆది. IV. 149; ఆది. V. 179, 211); పొదలలోన (ఆర. II. 81); పొరిలోన (సభా. I. 244).

క॥ మందరి మా యిద్దరలో

నం దెవ్వరివలతు సెప్పమా యనవుడు బూ

శ్రీదుముఖసుచి మీలో

న దెవ్వడు పైడిచియొడిచె నతనిన వలయు. (ఆది. VIII. 110)

17. 'అందు' శబ్దముపై మఱల 'లో' 'లోపల'లు చేరుటయు గలదు: అందులో (S. I. I. IV. 1102).

18. 'లోన' అనుదానిపై మఱల పంచమి ప్రత్యయముగు 'ఉండి' చేరును:

నీరిలోననుండి (ఆర. III. 122).

19. 'లో' అనుటకు బదులు 'అందు' అనికూడ వచ్చును:

(ఆది. I. 143) శుచులయందెల్ల సత్యత శుచివై పాశ్రులయందెల్ల సత్యతపాత్రుండవై.

సప్తమి విభక్తి.

1. ద్వితీయా తృతీయా పంచములందు వలెనే సప్తమియందును 'న్' అనునది విభక్తి ప్రత్యయముగా వచ్చును:

అంగడులన్ (ఆది. VIII. 73); అంగళులన్ (ఆది. VI. 148); అడవులన్ (ఆర. I. 76); ఇందులన్ (ఆది. VI. 194); ఇండ్లన్ (ఆది. VII. 28, 132); అందులన్, ఇందులన్, ఎందులన్, ఊళ్లులన్ (ఆది VI. 267); ఎడన్ (ఆది. IV. 18, ఆది. VII. 68, ఆది. VIII. 314, సభా. II. 20); ఎడన్ (ఆది. VII. 37, 159, 128, సభా II. ఆర. I. 318, 341); ఏలేటన్ (ఆది. III. 24, సభా. I. 152); నేలన్ (ఆది. VI. 178); చిదువునన్ (ఆది. VI. 58 ఆర. III. 240); కతలన్ (ఆది. VII. 260); కాకడవిన్ (ఆది. IV. 18); కుత్తుకన్ (ఆది. VI. 195); కుఱంగటన్ (ఆది. VII. 156); కొటారువునన్ (S. I. I. IV. 110; S. I. I. IV. 1114), కొట్టులన్ (ఆది. IV. 269); తులానూసమునన్ (S. I. I. IV. 1012); తెనుగునన్ (ఆది. I. 40); మొద.

తావులన్ (ఆది. IV. 19), డెండమునన్ (ఆది. IV. 43, ఆది. V. 146); డెండమునన్ (ఆది. IV. 174).

2. దౌపవిభక్తికముల 'ఇ, టి, ంటి, తి' అను షష్ఠీ రూపములపై తృతీయా పంచమి సప్తముల యందు 'న్' అనునది చేరునప్పు డది ఏకవచనమున 'అన్'గా మాటును:

అఱుతన్ (ఆది. II. 166; ఆది. III. 28, ఆర. II. 164; ఆర. III. 123); అఱున్ (S. I. I. IV. 989); అనురవాతన్ (ఆది. VI. 214); ఇంటన్

(ఆది. VI. 157); కొలనన్ (ఆది. VI. 224, సభా. I. 233, ఆర. III. 227); చేతన్ (ఆది. VI. 260); చదలన్ (ఆది. VII. 285; ఆది. VIII. 10; ఆర. I. 161; 180; ఆర. II. 67); చోటన్ (ఆది. III. 37; ఆది. IV. 224; ఆది. V. 192; ఆది. VI. 211; ఆది. VIII. 46); మొద.

(3) సప్తమియందు 'అందు' అను నవ్యయమును వచ్చును :—

(అ) నాదిండ్లఅందు (S. I. I. IV. 672); విశ్వంభరయందు (S. I. I. IV. 1169); చరితలందు (సభా. I. 56); లతలందు, స్రుమములందు, వనములందు (ఆది. V. 143); గ్రామమునందు (S. I. I. V. 1342); సన్నిధానమునందు (S. I. I. V. 62); శిఖరమునందు (S. I. I. V. 1081); తరువండములయందు (ఆది. V. 143); శాకలమునయందు (సభా. I. 265); లోకంబునయందు (ఆది. VII. 41); ముదితయందు (ఆది. III. 28); అనిమిషపతియందు గురుంబోలె (S. I. I. IV. 675); సంక్రాంతియందు (S. I. I. IV. 667 935); సర్వయాగమునందు (ఆది. II. 127); (ఆది. V. 90); పురాణములందు.

(ఆ) ఈ క్రింది ఉదాహరణములలో 'అందు' అనునది వివిధార్థములందు ప్రయోగింపబడినది.

(ఆర. I. 317) అవివేకియందు ప్రయత్నంబులయిన నుభాషితంబులుంబోలె వీనియందు నిష్ఫలంబు లగుచున్నయవి; (ఆర. III. 390) అతిథివై వచ్చి నీవు మాయందుగుడిచి; (ఆది. V. 34) తాల్మియందు బృథివిఁబోని దాని; (ఆర. III. 71) రాజ్యభారం బంతుమంతునందు సమర్పించి; (ఆర. III. 72); దిలీపునందు రాజ్యభారముపూన్చి; (ఆది. II. 192); వాని యిచ్చు ధనంబుకంటె నాయం దధికధనంబు గొనిపొమ్ము.

(ఇ) సాధారణముగా 'అందు' అనునది 11-వ శతాబ్దమున ప్రత్యేకముగ నవ్యయముగా నేయుండి, అప్పుడప్పుడే విభక్తిప్రత్యయముగ ఏర్పడుచుండెను. 'అట్టియందు' (సభా. II. 42; ఆర. I. 372) అనుచోట 'అందు' అనునది సలార్థమందే యుపయోగింపబడినది :—ఇట్లే 'ఎల్లయందు నధిక సాత్త్వికుఁ డాస్తీకుఁడనఁగ జనులు (ఆది. II. 164) ఆది. II. 159); ముందఁబున్నయంద యుండి (ఆది. VI. 153).

(4) కలుగు, పోవు, పొందు, మొదలగు ధాతువులు ప్రయత్నములయినప్పుడు సప్తమికారక ముపయోగింపఁ బడును :

(S. I. I. IV. 672) అనురాగచిత్తమునంగల్గి; (S. I. I. V. 1315) పాతకానంబోదురు; (ఆది. VII. 72) అంగమునఁబొందిన విభూషణశ్రీ;

(ఆది. VII. 74) అనిమిషత్వంబునం బొందిన తన నయనంబులు; (ఆది. III. 221) దేవత్వంబునంబొంది విశుద్ధజ్ఞానులయి ముక్తులగుదురు; (ఆది. IV. 190) ఆతి మనోరాగంబునం బొంద శాంతనవుండు; (ఆది. II. 212) జ్ఞానంబునంజేసి యుపశమనంబునం బొందుము; (పద్మంబు) నీరం బొందనియట్లు.

5. 'అందు' శబ్దముపై 'ఉల' అనునది చేరి షష్ఠీరూప మేర్పడును. దానిపై తిరిగి 'న' చేర్చుటవలన సప్తమీరూప మేర్పడుచున్నది. ఇట్లే 'ఇందు' 'ఏందు' అను శబ్దములకుఁగూడఁ గలుగును:

ఇందులఁ (ఆర. III. 227).

6. (అ) 'క' చేరునప్పుడు 'ద్వారా' అను సర్థమును వచ్చును:

(ఆది. I. 102) భూవివరమునక.

(ఆ) 'క' చేరునప్పుడు 'తరువాత' అను అర్థమును వచ్చును:

(ఆది. II. 161) కారవాన్వయ పరిక్షయమున నుదయించి ప్రథఁబరీక్షితుఁడనాఁ బరగువాఁడు.

(ఇ) "ద్రాపదియందు సమయక్రియ" (ఆది. i. 34);-అనగా ద్రాపదికి చేసిన ప్రతిజ్ఞ అని యర్థము.

(ఈ) 'అందు' అనుదానికి 'విషయమున' అను సర్థమును వచ్చును:

(ఆది. V. 34) తాల్మియందు పృథివిఁబోనిదాని.

సంబోధన ప్రథమ.

1. మజుతములయిన శబ్దముల 'డు' వర్ణముమీఁది ఉత్పమునకు బదులు ఏకవచనమున సంబోధనయందు ఆత్మముగాని ఆత్మముగాని కలుగును:

(ఆది. VII. 60) సత్యభాషణుండ; (సభా. II. 312) ఇందుకులుండ!

2. ప్రథమైకవచన స్థాతిపదికములు అకారాంతము లయినయెడల, అవి సంబోధనమందు అకారాంత స్థాతిపదికరూపములనే పొందియుండును. ఈ ఆత్మమునకు దీర్ఘమును కలుగును:

(ఆది. I. 125) ధీయుత! (ఆది. II. 33) దాననసూదన! (ఆది. II. 111) దేవగణేశ! (ఆది. II. 150) మునిశ్రేష్ఠ! (ఆది. III. 128) మహా దేవ కులావతంస! రవితేజ! (ఆది. I. 116) తపోమహిమా! (ఆది. II. 33) పాక శాసనా; (ఆది. II. 58) భయరహితా! (ఆది. II. 220) పారిషీతా! (సభా. I. 126) కారవేశ్వరా!

3. ప్రథమైకవచనమున ఇకారాంత రూపములఁ బొందియున్న శబ్దముల ఇకార, ఉకారము లట్లే సంబోధనమందును నుండును. ఈ ఇతోవ్యత్యములకు దీర్ఘమును కలుగును:

(ఆది. I. 152) హరిహరి! (ఆది. II. 104) దైత్యభేదీ! (ఆది. III. 130) తరుణీ!

4. సంస్కృతమున ఉకారాంతములయిన శబ్దములపై డుజ్జురాకుండ, దానిపూర్వమందలి ఉత్వము సంబోధనమందట్లే నిలుచుటయు, కొన్నియెడల ఆ ఉత్వమునకు దీర్ఘము వచ్చుటయుఁ గలుగును:

(ఆది. II. 150) జరత్కారూ! మునిశ్రేష్ఠ!

5. బహువచన సంబోధనమునందు బహువచనరూపమే నిలుచును:

(ఆది. IV. 185) వినుఁడు ప్రసిద్ధులైన పృథివీపతులందఱు; (ఆది. IV. 314) రక్కసులు! మనుజులఁ దినకుండుఁడు.

6. సంబోధమున బహువచనమున 'ఆర' అను ఆగమము కూడ వచ్చును:

(ఆది. VII. 207) వేల్పులార! భూసురేశులార! (సభా. II. 244) ధన్యులార! యేను దాసినే దాసినే నెఱుంగఁజెప్పి పనుపుఁ డెల్లదానిన్.

7. 11-వ శతాబ్దపుఁ దెనుఁగు భాషలో సంబోధనమునందు 'ఓ' 'ఓయి' 'ఓరి' 'ఓసి' అనునవి కానరాలేదు.

VII. సర్వనామ ప్రకరణము.

ప్రథమభాగము

[ఈ క్రిందిపదముల తరువాత నీయఁబడిన సంఖ్యలు ఆయా పదములు నన్నయ రచించిన భారతభాగమున నెన్నిసార్లు వచ్చినవో తెలుపును. దక్షిణ హిందూదేశశాసనములనుండి తీసికొన్న ఉపాహరణములకు S. I. I. అను గుఱుతు ఉంచఁబడినది.]

ఉత్తమపురుషము.

ఏను.

ఏక

బహు

ప్రథమ: ఏను (329)

ఏము(47)(ఏము S. I. I. IV. 1186)
మేము (6)

ద్వితీయ: నన్ (2)ననున్ (3) నన్ను
(65) నన్నున్ (89)

మమ్ము (12) మమ్మున్ (12)

తృతీయ: నాచేత (3) నాచేతన్ (3)
నాచేతను (1) నాతో (5)
నాతోన్ (8) నాతోడన్ (5)

మాచేత (1) మాచేతన్ (1) మాతో
(1) మాతోన్ (2) మాతోడ
(1)

చతుర్థి: నాకై (1)

పంచమి: నావలన (1) నావలనన్ (1)

నాకంటె (1) నాకంటెన్ (3)

మాకంటెను (1)

షష్ఠి: నా (230) నా (S. I. I. IV. 1133)
నాకు (178) నాకున్ (127) నాదు (3) నాదగు (2)

మా (58) మా (S. I. I. IV. 1123)
మాకు (46) మాకున్ (80)

నాదయిన (1)

సప్తమి: నాయందు (11)

మాయందు (7) మాలోనన్ (1)
మాలోనందు (1)

నీవు + నేను = మనము; నేను + నీవు కాక నాప్రక్కవారు=మేము
ప్ర. మనము (7); ద్వి. మనలన్ (4); తృ. మనచేత (1); మనతోన్ (1);
మన (12); మనతోడి (1); ష. మనకు (16); మనకున్ (110); స. మన
యందు (2).

మధ్యమపురుషము.

ఈవు, నీవు.

ఏక

బహు

ప్ర. ఈవు (119) నీవు (202)	ఈరు (3) ఈరల్ (1) మీరు (57) మీరలు (15)
ద్వి. నిన్ (1) నినున్ (3) నిన్ను (48) నిన్నున్ (50)	మిమ్ము (15) మిమున్ (7) మిమ్మును (2)
త్వ. నీచేన్ (1) నీచేత (7) నీచేతన్ (11) నీతోన్ (5) నీతోడ (1) నీతోడన్ (4)	మీచేన్ (1) మీచేత (2) మీతోన్ (1) మీతోడ (3)
పం. నీకంటెన్ (2) నీవలన (1) నీవల నన్ (4)	మీకంటెన్ (1)
మ. నీ (346) నీకు (156) నీకున్ (85) నీకును (10) నీదు (8) నీదగు (2) నీదయిన (2) నీదైన (1)	మీ (84) మీకు (47) మీకున్ (22) మీకునున్ (1) మీదగు (2) మీదైన (2)
స. నీయందు (16)	మీయందు (4) మీలోనన్ (2)

ప్రథమపురుషము.

పుంలింగము: వాడు, అతడు, అతండు, ఆతడు, ఆతండు.

ఏక

బహు

ప్ర. వాడు (253) వాండు (S. I. I. IV. 989) అతడు (25) అతండు (23) ఆతండు (39).	వారు (195) వారలు (56) వాణ్ణు (S. I. I. IV. 1015) అతడు (11)
ద్వి. వానిన్ (112) వానిని (6) అత నిన్ (17) అతనిని (1) ఆత నిన్ (32)	వారిన్ (85) వారిని (7) వారలన్ (154) వారలను (1)
త్వ. వానిచేన్ (1) వానిచేత (1) వానిచేతన్ (8) అతనిచే (1) అతనిచేత (3) ఆతనిచేతన్ (1) వానితో (1) వానితోడ (1) వానితోడన్ (2) అతనితో (2) అతనితోడన్ (3) అతని తోడ (1) ఆతనితో (1) ఆత నితోన్ (1)	వారిచేత (1) వారిచేతన్ (2) వార లచే (1) వారలచేతన్ (1) వారలచేతన్ (2) వారలతో (4) వారలతోన్ (2) వారి తోడ (3) వారితోడన్ (1) వారితో (3) వారితోన్ (2) వారలతోడన్ (1)

ఏక

బహు

పం. వానికంటె (1)	వారికంటె (2) వారలకంటె (1)
వానివలన (2) అతనివలన (2)	వానివలన (1) వారివలన (1)
అతనివలన (1) ఆతనివలన (2)	వారలవలన (5)
ష. వాని (100) (S. I. I. IV. 1039)	వారి (42) వారి (S. I. I. IV. 1133) వారల (31)
అతని (30) ఆతని (34) అతని (S. I. I. IV. 1039, 737)	
వానికి (79) వానికి (45)	వారికి (55) వారికి (38) వారికిని
వానికిని (1) అతనికి (23) ఆతి	వారలకు (44)
నికి (S. I. I. IV. 943, 945), అతనికి (5) అతనికి	వారలకు (6)
(23) అతనికి (7) (S. I. I. IV. 1073) ఆతనికిని (S. I. I. IV. 1039).	

స. వానియందు (2) అతనియందు (2)	వారియందు (2) వారలందు (1) వారి
	లో (1) వారిలోపల (1) వార
	లలో (2) వారలలోన (1)
	వారలలోన (1) వారియందు (S. I. I. IV. 1029)

వీడు, ఇతడు, ఇతండు, ఈతడు, ఈతండు.

ఏక

బహు

పృ. వీడు (27) ఇతడు (8) ఇతండు (7) ఈతడు (16) ఈతండు (7)	వీరు (15) వీరలు (15) (S. I. I. IV. 974)
ద్వి. వీని (21) ఇతని (14) ఈతని (5)	వీరి (11) వీరల (10)
తృ. వీనిచేతను (2) ఇతనిచేతన్ (1) ఇతనితోడన్ (1)	వీరిచేతన్ (1)
పం. వీనికంటె (1)	వీరికంటె (1) వీరలవలనన్
ష. వీని (7) వీని (S. I. I. IV. 1199) ఇతని (5) (S. I. I. V. 1014) ఈతని (6) వీనికి (2) వీనికి (1) ఇతనికి (1) ఈతనికి (1)	వీరి (1) వీరి (S. I. I. IV. 1186 1098) వీరల (7) వీనికి (5) వీరికి (2) వీరికి (S. I. I. V. 66) వీరలకు (S. I. I. V. 1107)

ఏక

బహు

ఈతనికి (1)

స.

వీరిలోన్

*వీర = వీరే (S. I. I. IV. 1132, 1120, 1224).

అది

మహతీవాచకము.

ఏకవచనము.

ప్ర. అది (72); ద్వి. దానిని (2); దానిన్ (90); త్మ. దానితోన్ (1); పం. దానివలన (1); ష. దాని (50); దానికి (53); దానికిన్ (13); స. దానియందు (5).

దీనికి బహువచనము పుంలింగమునకువలెనే. క్రియలయందు 'దానను' 'దానవు' 'అది' అనియగును.

ఇది *

ప్ర. ఇది (25); ద్వి. దీనిన్ (16) దీనిని (1); ష. దీని (7) దీనికి (4) దీనికిన్ (1) స. దీనియందు (1).

* దీని బహువచన రూపములు పుంలింగమునందువలెనే.

మహతీత రామహద్వాచకము.

అది, ఇది.

ఏక

బహు

ప్ర. అది (196), అయ్యది (2) ఇది అవి (34)

(263) ఇయ్యది (1) ఇవి (20)

ద్వి. దానిన్ (217) (S. I. I. IV. వానిన్ (33) వీనిన్ (12)
1186) దానిని (2) దీనిన్ (S. I. I. IV. 993, 945, 992;
(103) దీనిని (2) S. I. I. V. 63);

త్మ. దానిచేతన్ (1) దానితోన్ (2)
దీనితోన్ (1)

పం. దానన్ (13) దానంజేసి (5) వానివలన (1)

దానంజేసి (2) దాననచేసి (2)

దీనంజేసి (1) దీననచేసి (2) దీన

దీనన్ (15) దీనివలన (1)

దీనికంటెన్ (1)

ఏక

బహు

ష. దాని (29) దానికి (26) దానికిన్ దాని (4) దానికి (3)
(7) దీని (19) దీనికి (S. I. I. వీనికి (2)
IV. 989, 1156;) దీనికిన్ (9)
దీనికిన్ (S. I. I. IV. 1011;
S. I. I. V. 1016).

స. దానిలోన్ (3) దానిలోపలన్ (1)
దీనిలోన్ (1) దీనియందు (1)
దీనన్ (1)
* దీనిక = దీనికే (S. I. I. IV. 1080).

తాను.

ఏక

బహు

ప్ర. తాన్ (4) తాను (146) తారు (13)
ద్వి. తన్ (1) తనున్ (2) తన్ను (3) తమ్ము (8) తమ్మున్ (5)
తన్నున్ (7)

తృ. తమతోడన్ (1)

పం. తనవలన (2)

ష. తన (304) (S. I. I. IV. 345, తమ (37) (S. I. I. IV. 687,
974, 737); తనకు (50) S. I. 1158, 1314, 1228, 1325).
I. IV. 974); తనకున్ (23) (S. I. I. V. 1037); తమకు (1)
తనకును (1) (S. I. I. V. (S. I. I. IV. 992); తమకున్ (1)
1125); తనకున్ (S. I. I. IV. తమలో (7) తమలోన్ (11) తమ
1007); లోనన్ (4)

స. తనయందు

ఎవ్వఁడు.

మహాదర్శకము.

ప్రశ్న, సంబంధార్థములు.

ఏక

బహు

ప్ర. ఎవ్వఁడు (18) ఎవ్వండు (6) ఎవ్వరు (44) ఎవ్వారలు (1) ఎవ్వ
ద్వి. ఎవ్వనిన్ (1) రిన్ (6)
తృ. ఎవ్వనితోడన్ (1) ఎవ్వరిచేతన్ (2) ఎవ్వరిచేన్ (1) ఎవ్వ
రితోడన్ (2)

పం. ఎవ్వరివలనన్ (2) ఎవ్వరివలనను (2)
 ఎవ్వరికంటె (1) ఎవ్వరికంటెన్
 (2)
 మ. ఎవ్వని (7) ఎవ్వనియేని (1) ఎవ్వరి (6) ఎవ్వరికిన్ (8) ఎవ్వరికి (5)
 ఎవ్వని (1) ఎవ్వరికిని (7)

ఏది.

మహాత్యమహాదర్శకము.

ప్రశ్న, సంబంధార్థకము.

ఏక

బహు

ప్ర. ఏది (2) ఏయది (4) ఎద్ది (37) ఎవ్వి (3)
 ఎయ్యది (11) ఎయ్యెవి (1)
 ద్వి. ఏవానిన్ (1)
 పం. ఎద్దానివలన (1)

ద్వితీయభాగము.

(1) ఉత్తమ ఖర్మమైకవచనమందు 'ఏను' అనునదియే కాన్పించు
 చున్నది. 'నేను' అని కొన్నిముద్రిత ప్రతులయందున్నను, వ్రాతప్రతు
 లలో 'ఏను' అనియే యున్నది.

అచ్చుపాఠము.

(ఆది. VII. 102) విశ్వామిత్రుఁడు నేను క్షత్రియుండ...

వ్రాతప్రతులు.

విశ్వామిత్రుం డేనుక్షత్రియుండ.

అచ్చుపాఠము.

(ఆది. I. 55) హరిపరాక్రమ నేను గిందముఁడన్నునిన్

వ్రాతప్రతులు.

హరిపరాక్రమ యేను గిందముఁ డన్నునిన్

అచ్చుపాఠము.

(సభా. II. 122) లక్ష్మీయెల్లను నీకు - నేనపహరించియిత్తు...

[ఇందు అన్నేటితరగలన్ (ఆది. VIII. 79); అన్నిష్టసఖ (ఆది.
 III. 140); అన్నుర (ఆది. II. 3); అన్నడున్నేని (ఆది. VII. 141); మొద

లగు వానియందువలె ద్రుతమువై అచ్చుపరమగునపుడు 'న' కారమునకు ద్విత్వము వచ్చినది. నీకున్ + ఏన్ = నీకున్నేన్ ?

అచ్చుపాఠము.

(సభా. II. 240) మీ వివాదమెఱిగి తీర్పు గుణశ్రేష్ఠుఁ డితఁడొ నేనొ.

వ్రాతప్రతులు.

... ఇతఁడొ యేనొ.

అచ్చుపాఠము.

(ఆర. I. 365) వ. దేవతలకు నెట్లునడచిన నెగ్గులేదు నేను గర్వభూమిని జనియించి.

వ్రాతప్రతులు

... నెగ్గులే దేను గర్వభూమిని జనియించి.

2. ఉత్తమపురుష బహువచనరూపముగ 'నేము' అనునది (ఆది. VII. 140) వ. 'నీ రోపంబు విడువుము నేమనమధులమై' అని ముద్రితప్రతులయందున్నను, వ్రాతప్రతులలో 'విడువు మే మనమధులమై' అనియే ఉన్నది.

(3) (సభా. II. 174) 'అసఘ మా మామ శకుని నా-కై కడంగి' అనుచోట 'కై' అనునది చతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయమైనట్లు తోచును. కాని, దానిని 'కు+అయి' అని పదచ్ఛేదము చేయవలయును. 'అయి' అనగా 'సహాయపడి' అని అర్థము చెప్పదురు. ఇట్లే,

(సభా. II. 38) 'చైద్యునకై పూని, అనుచోట. 'చైద్యునకు+అయి' అని పదచ్ఛేదమనియు, 'చైద్యునకు తోడ్పడి' అని అర్థమనియుఁ జెప్పదురు.

(ఆర. II. 216) 'సుధాంశుఁడుం గమలహితుండు నేనువయి' అనుచోట 'ఏనున్+అయి' అని పదచ్ఛేదముచేసి 'ఒండొరులకు తోడ్పడి, కలసి' అని అర్థము చెప్పదురు.

(4) (అ) నా, మా, నీ, మీ, తన-అను షష్ఠీవిభక్తి రూపములవై 'దు' వర్ణకము చేరుచుండును. కొన్నియెడల ఈ 'దు'వర్ణకమువై మఱి 'అగు, అయిన, ఐన' అను క్రియా విశేషణములును చేరుటకలదు.

నాదు, నాదగు, నాదయిన; నీదు, నీదగు, నీదయిన; మీదయిన; తనదు, తనదగు, తనదైన—అను రూపములు నన్నయ భారతభాగమున కాన్పించుచున్నవి.

(ఆ) వాని, వారి; వీరి; దాని—అనువానివై కొన్నియెడల ‘ది’వర్ణకమును కొన్నియెడల ‘ది’వర్ణకమువై మఱల ‘అగు, అయిన, ఐన’ అను క్రియావిశేషణములును షష్ఠీయందు కాన్పించును.

వానిదయిన; వారిదయిన; వీరిది; దానిదైన;

(5) (అ) ‘అదె! ఇదె!’-అనునవి ‘అటుచూడుము, ఇటుచూడుము’ అను సర్థములందు వాడబడియున్నవి.

(ఆ) ‘అదిమొదలు’ అనుచోట ‘అది’ అనగా ఆ సమయమని యర్థము.

(ఇ) ‘అందుచేత’ అనుటకు సన్నయ ‘అదిగావున’ ‘అది గారణంబుగా’ అని వాడియున్నాడు.

(ఈ) ‘ఇదియవసరంబయ్యె’ అనుచోట ‘ఇది’ అనగా ‘ఈ కాలము’ అని యర్థము.

(ఉ) క్రియలయందు ‘చేయుచున్నయది’ యని వర్తమానార్థమునందును, ‘చేయునది’ అని విధ్యర్థమునందును, ‘తిరుగునదిముందఱ’ అనునట్టి చోట్ల ‘తిరుగుచుండగా’ అను సర్థమునందును, ‘అది’ అనుపదము వాడబడియున్నది.

(ఊ) ‘అదిపర్యం బది వినగానొప్పు భారతాద్యంబగుచున్. (ఆది. I. 35) ఇట్టిచోట్ల ‘అది’ అనునది ఊతపదముగా ఉపయోగింపఁబడినది.

(ఆది. V. 6) హస్తీపురంబది రాజధానిగాన్.

(6) (అ) ‘వాడు’ అనుసర్వనామము ‘అది’ వలెనే క్రియారూపములందు-

(i) వర్తమానార్థకముగను: చేయుచున్నవాడు.

(ii) విధ్యర్థకముగను: చేయువాడు=చేయవలెను.

(iii) ‘అపని చేయుచుండగా’ అను సర్థమందును: (అరుగువాడు ముందఱ=పోవుచుండగా).

వాడబడియున్నది.

(ఆ) ‘వీరు’ అనుసర్వనామము ఏకవచనమునకు బదులుగ పూజార్థమం దుపయోగింపఁబడును:

(ఆది. VII. 237) “వీరు కుంతీ మహాదేవులు”

(ఇ) ‘వీరు’ అనునది నిందార్థమందును నుపయోగింపఁబడినది:

(ఆది. VI. 89) వీ రెవ్వరయ్య ద్రుపదమహారాజులె ?

(ఈ) (ఆర. II. 202) అది (దమయంతి) నిజజనని కిట్లనియె-నైష ధుండు వాడిట వచ్చువాడో? — ఇచట పూజయో, నిందయో తెలియ రాకున్నది.

(7) (అ) తనకుదాన (ఆది. II. 7; ఆది. IV. 77, 265; సభా. II. 115); 'తమకుదామ' అనునవి తనంతటతానే, తమంతటతామే అను సర్థములందు వచ్చును.

(ఆ) తమతమ, తమతమకు-అనునవి తమయం దొక్కొక్కని (కి) అను సర్థముందు వచ్చును.

(ఇ) ప్రథమావిభక్తి యందున్న విశేష్యము ప్రయుక్తమయినను 'తాను' అనునది తిరిగి ప్రయోగింపఁబడును:

(ఆది. I. 27) అమ్మనుల కడకువచ్చి తానుగ్రశ్రవణం డనుసూతుండు ... ప్రణమిల్లియున్న ...

(8) ఎవ్వఁడు, ఎవ్వరు, ఎద్ది- అను సర్వనామములు అనేకార్థములందు సంపర్చానుసారముగా ప్రయోగింపఁబడి యుండును.

(అ) ఎవ్వఁడు, ఎవ్వండు- ప్రశ్నయందు.

(ఆర. I. 372) వ. ఇమ్మనుజుం డెందులవాఁ డెవ్వడనిన... (సభా. II. 5) అనిన నట్టివాఁడెవ్వఁడు నాకెఱుంగింపుమనిన... (ఆది. V. 228); నాదైనయిష్ట, మొగినతీర్పంగ నిందెవ్వఁ డోవుననిన...

(ఆ) ఎవ్వఁడు, ఎవ్వండు=ఎవఁడయి తే, సంబంధార్థక సర్వనామము.

(ఆది. II. 58) గాలము, క్రియ నెవ్వఁడు కంతబిలము - క్రిందికిఁజన కన్నియపోలే నేర్చుచుండును, భయరహితా వానినెఱుఁగుబ్రాహ్మణకులుఁగాన్; (ఆది. III. 94) తనజవ్వనంబు నా-కొనరంగ నెవ్వఁ డీనోపు నాతండ; (ఆది. VII. 165) ఎవ్వఁ, డేనుశరముల నేయు నశ్రమమున నతఁడ నాతనయకు వరుడగు; (ఆది. VII. 171) ఇందు లక్ష్య మెవ్వఁడేసె నాతని వరియింపు; (ఆది. VIII. 140) ఎవ్వఁడు వ్రేడిచి యొడిచె - నతనిన వలతుక.

(ఇ) 'ఏని'శబ్దముతోఁగూడి ఎవ్వఁడు, ఎవ్వండు, ఎవ్వరు, మొదలగు నవి విశేషార్థమును బొందును:

(ఆది. VII. 94) ఏవ్వఁడేనిఁ గృతాంతకుఁ గడవంగ నొల్లఁడ... యట్టి వసిష్ఠముని; (ఆది. VII. 10) ఎవ్వరేని ఫలాఢులగుదు రందుల కేఁ గుము; (S. I. I. IV. 930, 929, 662) ఎవఁడేని (S. I. I. IV. 1133);

(ఈ) 'ఒక్కొ' అనుపదముతోఁ గలిసి ఆశ్చర్యమును దెలుపును:

(ఆది. VIII. 161) అట్టి మహాబాహుఁ డత్యంతబలుఁ డెవ్వఁడగు నొక్కఁ.

(ఉ) 'ఓ' అను పదముతోఁగలసి సందేహమును దెలుపును:

(ఆది. V. 248) అట్లేసినవాఁ డెవ్వఁడో యని రోయుచు; (ఆర. II. 185) బాహుకుండనువాఁ డెవ్వఁడో వానియందు నా హృదయంబు ముదితం బగుచున్నయది.

(ఊ) ఎవ్వరు = ఎవరై నను (S. I. I. IV. 929, 665).

(ఆది. VII. 219) దానిఁ బిహితంబుగ నెవ్వరుఁ జేయనేర్తురే; (ఆర. II. 85) ఎవ్వరువలికిన నప్పడ యుగ్రానలాకారుండై .

(ఋ) ఎవ్వరు = అందరు.

(ఆర. VI. 47) ఈతఁడు ... అజయ్యవీరుఁ డని నెవ్వరికిన్; (ఆది. VIII. 47) మాద్రేయు లజేయు లెవ్వరికి; (ఆది. VIII. 148) ఇది సారంగససాధ్య మెవ్వరికి; (సభా. I. 171) ఎవ్వరికి దురాసదంబులగు వజ్రమయోన్నత వప్ర చారు గోపురములదాని; (ఆది. VII. 8) తపోమహిమ నెవ్వరికంటె బెద్దయైన వాని నుపయాజు నుపాసించి; (ఆర. II. 338) ధనవంతుఁ డతఁడ యెవ్వరి కంటెన్.

(ఋ) 'ఎవ్వరూను' (S. I. I. IV. 974) - ఇది 'ఎవరును' అను దానికి బదులుగా వాడఁబడినది.

(౯) వారు అనుటకు 'అవరు' అనియు, శకటరేఫముతో 'వాలు' అనియు శాసనములందు కనఁబడుచున్నది:

(S. I. I. V. 1347) నడపినవరికి; (S. I. I. V. 1348) నడపిన వాటికి.

1. (అ) 'ఒక' అనునది విశేషణము. దీనికి రూపాంతరము 'ఒక్క,' వీనికి (1) 'ఒక' అను సంఖ్యాస్థమును, ఒక (S. I. I. IV. 939); ఒక్క (S. I. I. IV. 677) (2) 'ఒకానొక' అను అనిర్ధారితార్థమును, సాధారణముగా నున్నది. ప్రకరణమునుబట్టి వీనియర్థము భేదించుచుండును.

1. ఇదియు నొక తపం బాకొ! (ఆది. II. 141) = తపశ్శబ్దవాచ్యమా? (2) ఒక పాపముచేత (ఆర. IV. 117); ఒక్కమనుజుచేత (ఆర. IV. 31); ఒక్క పన్నగుచేత (ఆర. IV. 103) = సాధారణమయిన (3); ఒకనాయము వల్లెడు (ఆర. I. 361) = గొప్ప (4); ఒక్కనాఁడును (ఆది. II. 128) = ఒక్కనాఁడు కూడా (5); ఒక్కంతె (సఖ. II. 32) = కొంతమట్టుకు (6); హృదయం బొక్కింత సేసికొని యుండె (ఆర. I. 286); = కుదుటపఱచుకొనెను (7) ఒక్కింత ప్రార్థనకు; (ఆర. I. 167) = కొంచెము సేపటికి (8) ఒక్క సత్యమును = సత్య మొక్కదానిని (9); ఒక్కనాఁడు, మఱియొక్కనాఁడు, మఱియు నొక్కనాఁడు (ఆది. III. 13) (10) ఒక్కనాఁడు (ఆది. V. 196) = మఱియొక్కనాఁడు (11) ఒక్కచోట ... ఒక్కచోట (ఆర. III. 296) = ఒకచోట ... మఱి యొకచోట (12) ఒక్కరూప; (ఆది. V. 12, 161) (ఆది. VIII. 29) (ఆర. I. 87) (ఆర. III. 334) = సమానమయిన (13) ఒక్కపెట్ట; (ఆది. II. 62) (ఆది. V. 165) (ఆది. VI. 169) (ఆది. VIII. 263) ఒక్కమొగి; (ఆది. II. 70, 90, 130 ఆది. VII. 107 ఆది. VIII. 273; ఆర. I. 300; ఆర. III. 61) ఒక్కవడి; (ఆది. VI. 295) 'ఒక్క' అనునది 'ఒక్కసారిగా' అను సర్థము నిచ్చుచున్నది. (14) ఒక్కచినుకునుఁ బడదయ్యెను; (ఆది. VIII. 269) = ఒకటికూడా; (15) ఒక్కరక్కనుఁడకాఁడు = రాక్షసుఁడే కాఁడు, ఇంకను ఇతరు లున్నారు.

(ఆ) 'ఒక్క' అనుదానికి 'ఒక్కొ' అని రూపాంతరము కానవచ్చుచున్నది. 'ఒక్కొకొవి' (ఆది. VII. 36) ఇది వచనములోనిదై నను, ఈ ఒక్కొకొటనే కాన్పించుచున్నను, 'ఒక్కొండు' (ఆది. VIII. 98) 'ఒక్కొక్కొల్ల' (ఆది. IV. 130) 'ఒక్కట' (ఆర. I. 305) 'పదనకొండు' (ఆది. I. 43) 'పదనకొండగు' (ఆది. I. 55) అను ప్యయోగములు కాన్పించుచుండుటచే 'ఒక్కొ' అను రూపమును నన్నయలకాన నుండి యుండవచ్చును. ఇది కృత్రిమరూపము కాదు.

(ఇ) 'ఒక్క'కు ఆమ్రేశితము పరమయినప్పుడు 'ఒకదాని తరువాత మఱియొకటి' 'ఒకనితరువాత మఱియొకడు' అను సర్థము వచ్చును.

'ఒక్కొక్కమాటు' (ఆర. IV. 136); ఒక్కొక్కయమ్మున (ఆది. IV. 208; ఆది. VI. 27; ఆర. I. 127; ఆర. II. 17); ఒక్కొక్కపుత్తుండు (ఆది. VIII. 143); ఒక్కొక్కదివసంబున (ఆది. V. 107); ఒక్కొక్కయొడ్డున (సభా. II. 177, 196); ఒక్కొక్కమొగి (ఆది. II. 212); ఒక్కొక్కడు (సభా. II. 212); ఒక్కొక్కరుండు (ఆది. V. 107); ఒక్కొక్కరుని (ఆది. VIII. 117); ఒక్కొక్కొళ్ల (ఆది. IV. 130); ఒకళ్ళొకళ్లన (ఆది. V. 248).

(ఈ) 'ఒక్కొక్క కన్నును చెవియును' (సభా. I. 144) అనగా 'ఒకటే కన్నును ఒకటే చెవియును' అని యర్థము.

(ఊ) ఒకలక్ష (సభా. II. 27), ఒక్కలక్ష (ఆది. VII. 100) వీనిలో 'లక్ష' అనిన చాలినను 'ఒక' 'ఒక్క' అని చేర్పబడినవి.

(ఊ) ఒకొక్కడును గూతును (ఆది. V. 188); ఇచట 'గూతు నున్' అనుదానివెనుక 'ఒక' అనునది విడువబడినది.

2. సంఖ్యావాచకములలో 'ఒక' అనుదానికి మాత్రము మహద మహద్వాచకములు కానవచ్చుచున్నవి.

మహద్వాచకము.

3. (అ) ఏక. బహు.

ప్ర. ఒక్కరుండు (ఆది. II. 104, 166, ఆది. VIII. 167; సభా. II. 246; ఆర. II. 6).

ఒక్కరుండు (ఆది. I. 93, 46, ఆది.

III. 95, 192; ఆది. IV. 141, ఒకళ్లు (ఆది. V. 248);

25; ఆది. V. 107, 130, 170;

ఆది. VI. 139, 269; ఆది.

VII. 260; ఆది. VIII. 12,

23, ఆర. I. 190, 285; ఆర.

II. 274; ఆర. III. 278, 276).

ద్వి. ఒక్కొక్కరున్ (ఆర. II. 45, 287, ఒకళ్లన్ (ఆది. V. 248).

348); ఒక్కొక్కరుని (ఆది. VIII.

115; సభా. I. 196).

ఒక్కొక్కళ్లన్ (ఆది. IV. (30).

ఒకరుని (ఆర. III. 364);

(ఆ) 'ఒకరితరువాతనొకరు' అనువర్ణములొకటి ఒక్కొక్కడు, (S. I. I. IV. 667); 'ఒక్కొక్కళ్ళకు' 'ఒక్కొక్కరుచకు' (ఆర. II. 344) అని కాన్పించుచున్నది.

(ఇ) 'ఒక్కరుండను' (ఆర. III. 275); -- ఉత్తమపురుషక్రియ. 'ఒక్కరుండపు' (ఆర. III. 275); 'ఒక్కరుండవ' (ఆది. IV. 219)—మధ్యమపురుషక్రియలు.

(ఈ) ముద్రాపకుల మూలమున మహద్వివక్షయందు 'ఒకరుడు' అనుటకు 'ఒకడు' అను ప్రయోగములు అచ్చుప్రతులలోనికెక్కినవి. ఇది నన్నయవాడుకకు విరుద్ధము. 'ఒకరుడు' అని మహత్తునందును 'ఒకడు' అని అనుహత్తునందును నన్నయ వాడినాడు. ముద్రితప్రతులలోని యపపాతములును తాళపత్రప్రతులలోని సరియైన పాతములును ఈ క్రింద చూపబడినవి.

(సభా. I. 117) చొలవక నిత్యమొక్కొకని సూనరిపైలె వధించి-
ముద్రితప్రతి. చొలవక నిత్య మొక్కొకరు సూనరిపైలె—తాళపత్రప్రతి.

(సభా. II. 4) విఖ్యాతుఁ బూజితుఁ జేయు మొక్కనిఁ గౌరవాన్వయ
వర్ధనా-ముద్రితప్రతి.

విఖ్యాతుఁ బూజితుఁ జేయు మొక్కరుఁ—తాళపత్రప్రతి.

(సభా. II. 179) ఒక్కని కారణంబునఁ గులంబున కెగ్గగు నేని—ము.
ప్ర. ఒక్కరుని కారణంబున—తా. ప్ర.

(ఆర. II. 344) ఒక్కొక్కనికి మఱి యొక్కనికిచ్చిన—ము. ప్ర.

ఒక్కొక్కళ్ళకు దొకరునికిచ్చిన } --తా. ప్ర.
ఒక్కొక్కరుచకు నం దొకరునికిచ్చిన }

(ఆర. III. 285) అనఘచరిత్రు నర్జును మహాభుజ నొక్కనిబాసి—ము. ప్ర.
అనఘచరిత్రు నర్జును మహాభుజ నొక్కరుఁ బాసి—తా. ప్ర.

(ఆర. IV. 61) ఉరుశస్త్రవృష్టి నాపైఁ
గురిసినఁ దత్తణమె యొక్కొక్కొనిపయి నేనున్—ము. ప్ర.
గురిసినఁదత్తణమె యొక్కొక్కొరుపయి నేనున్—తా. ప్ర.

(ఆర. IV. 104) భీముండొక్కడ—ము. ప్ర.
భీముండొక్కరుండ—తా. ప్ర.

4.

మహాతీవాచకము.

ప్రథమ. ఒక్కత (ఆది. VII. 211, 242); ఒక్కతి (ఆది. VII. 251; ఆది. VIII. 19); ఒక్కతె (ఆది. VIII. 343); ఒక్కర్లు (ఆర. II. 79; ఆర. III. 266).

తృతీ. ఒక్కతితో (సభా I. 97).

5.

అనుమాతు.

(అ) ప్రథమ; ఒక్కడు (సభా. II, 14); ఒక్కణ్ణు (S. I. I. IV. 1020; S. I. I. V. 1343); ఒక్కడు (ఆది. III. 176); సభా. I. 147; (సభా. II. 41); ఒక్కణ్ణు (S. I. I. IV. 1282, 1312, 1339 C; S. I. I. V. 109); ఒక్కడు (ఆది. I. 80) ఆది. VI. 260; ఆది. VII. 254; S. I. I. V. 1113; ఒక్కణ్ణు (S. I. I. V. 73); ఒక్కణ్ణు (S. I. I. V. 65); ఒక్కడు (ఆది. VIII. 93).

ద్వితీయ. ఒక్కంటిని (S. I. I. V. 1023); ఒక్కణ్ణి (S. I. I. ఆది. VIII. V. 1027).

షష్ఠి. ఒక్కణ్ణి (S. I. I. IV. 1011) (S. I. I. V. 1028); ఒక్కణ్ణి (S. I. I. V. 1071); ఒక్కణ్ణి (S. I. I. V. 1029); ఒక్కటి (S. I. I. V. 1063); ఒక్కణ్ణి (S. I. I. IV. 1010, 1015, 1144; (S. I. I. V. 18); ఒక్కణ్ణి (S. I. I. V. 75, 1083); ఒక్కణ్ణి (S. I. I. IV. 1254); ఒక్కంటికి (S. I. I. V. 12, 15, 16); ఒక్కంటికి (S. I. I. V. 17, 12).

(ఆ) 'ఒక్కడువంచెదన్' అనగా 'ఒకానొకపనిని నియోగించెదను' అని యర్థము.

(ఇ) 'ఒక్కణ్ణి' అనగా 'కలసి' అని యర్థము. (ఆది. VI. 199, 296; ఆర. I. 251).

(ఈ) 'ఒక్కొక్కడు' (సభా. II. 242); అనగా 'ఒకదాని తరువాత ఒకటి' అని యర్థము.

(6) (అ) 'ఒక్కడు' అను సమహద్వాచకమునకు బదులుగా 'ఒకటి, ఒక్కటి' అని నన్నయవాడడు. అయినను ఆ పదములు ముద్రితప్రతులలోని క్షేపణవి:

(సభా. I. 79) వియత్తలమను కంబ మొక్కటియతాల్పంగము. ప్ర. వియ, త్తలమనుకుంభ మొక్కడునతాల్పంగ తా. ప్ర.

(ఆర. I. 219) ఆదినపకార మొక్కటియైన నదియుము. ప్ర. ఆదినపకార మొక్కడయైన నల్పతా. ప్ర.

(ఆర. I. 251) బలముగలవాని బలువురు-బలవిహీను లొక్కటై కూడి నిష్ఠింతు-రుత్సహించిము. ప్ర.

ఒక్కండై కూడి నిర్జింతు-రుత్సహించి —తా. ప్ర.

* ఈక్రిందివానిలో ఒక్కణ్ణి, ఒక్కంటి, అనునవి ప్రథమైకవచనములుగా కనబడునుగాని అవి షష్ఠీ ఏకవచన రూపములే (S. I. I. IV. 1011).

(అ) (S. I. I. IV. 685, 687) లో మాత్రము ‘ఒక్కటి’ అనునది ప్రథమైకవచనరూపముగా కనిపించుచున్నది. కాని, ఇదిశాసనములను చదివినవారి పొరబాటు. ఆరెండు శాసనములలోను ‘ఒక్క’ అనిఉండి దానితరువాతి అక్షరము స్పష్టముగా లేకుండుటచేత, దానిని చదివినవారు ‘టి’ అను అక్షరమును చేర్చిరి.

(ఇ) శాసనములలో కొన్నిచోట్ల క్రింది టకారమునకు మాటుగా డకారము కనవచ్చుచున్నది. ఇది లేఖకదోషమో, ఆ కాలమున నా మండలములో నట్టియుచ్చారణ ముండెనో తెలియదు.

ఒక్కణ్ణి (షష్ఠి) (S. I. I. V. 1038, 1066, 1067, 1069); ఒక్కొణ్ణి కిన్ (S. I. I. V. 1040).

(ఈ) ‘ఒకండు’కు బదులుగా ‘ఒకణ్ణు’ (S. I. I. V. 1014) అని ఒకచోటనున్నది. దీనిషష్ఠీరూపము ఒక్కణ్ణి (S. I. I. V. 1056) అనికూడ ఉన్నది.

(ఉ) వ్యవహారమునందు ‘వైక్కొణ్ణు’ (S. I. I. V. 1043) అని వకారాదిగా కూడ నున్నది.

7. (అ) ఒకటన్ (ఆర. III. 375); ‘ఒక్కటన్’ (ఆది. V. 234, 255; ఆది. VI. 19; ఆది. VII. 5, 138, 159, 160; ఆది. VIII. 173, 176; ఆర. II. 58, 75, 191, 216; ఆర. III. 67, 110; ఆర. IV. 74); ‘ఒక్కొటన్’ పాఠాంతరము ‘ఒక్కటన్’ (ఆర. I. 305); అనగా ‘కలసి’ అని యర్థము.

(ఆ) ‘ఒక్కటన్’ (ఆది. VIII. 106; ఆర. I. 176, 372) అను దానికి ‘వెంటనే’ ‘ఆ సమయమొనందే’ అనియు అర్థము కలదు.

(8) (అ) ‘ఒండు’ అనగా ‘ఇతరము’ అనియర్థము. ఇది ప్రత్యేకముగా నున్నప్పుడు దీనికి ‘ఒకటి’ అనునర్థము లేదు. ఇది ఎల్లప్పుడును అమహత్తుగానే ఉపయోగింపబడును.

ఏక

బహు

ప్రథమ: ఒండు (ఆది. II. 89; ఆది. III. 219; ఆది. IV. 7, 23,

ఏక

బహు

103, 126, 152, 175, 176, ఒండులు (ఆది. VIII. 111); ఒండ్లు
213; ఆది. V. 188; ఆది. (ఆది. IV. 84; సభా. II. 265).

VI. 155, 222, 278; ఆది.

VII. 3, 211, 212, 254;

సభా. I. 134, 183; సభా.

II. 269; ఆర. I. 276;

ఆర. II. 63, 120, 160, 166,

200, 314, 335; ఆర. III.

16, 46; ఆర. IV. 83).

ద్వితీయ: (ఒండాంటిక్ (సభా. I.
25).

తృతీయ: (ఒం) డాంటిత్ (సభా.
I. 147); (ఒం) డాంటిత్ డ్ (ఆది.
II. 68).

సప్తమి: ఒంటక్ (ఆది. VIII. 248; ఆర. III. 233).

(ఇ) 'ఒండు' 'ఒరు' అను వానికి 'ఒండు'ను మొదట చేర్చిపలుకు
నప్పుడు దానికి 'ఒకటి' అనియే అర్థమువచ్చును. అప్పుడు మొదట 'ఒండు'
మీఁది 'ఒండు' 'ఒరు' అనునవి ప్రథమావిభక్తిలో నెన్నడును ఉండవు.

1. అనుహత్తు.

ద్వితీయ: ఒండాంటిక్ (సభా. I. 25)

తృతీయ: ఒండాంటిత్ (సభా. I.
147) ఒండాంటిత్ డ్ (ఆది.
II. 68).

ఒండాండ=అంత కంతకును (సభా. II. 104) పాండవుల విభవము ...
ఒండాండ వెరిగి దిక్కులు నిండె.

2. మ హ త్తు.

ఏక

బహు

ద్వి. ఒండారుక్ (ఆది. II. 15; ఆది. ఒండారులక్ (ఆది. II. 117; ఆది.
IV. 192, 199; ఆది. VI. III. 138, 145; ఆది. VI. 12, 85;
296). సభా. I. 201, 205; సభా. II.

ఏక

బహు

తృ.

మ.

198; ఆర. I. 117; ఆర. II. 17; ఆర. III. 295).

ఒండొరులతో (ఆది. VIII. 104); ఒండొరులతోడ (ఆది. II. 207); సభా. II. 131).

ఒండొరుల (ఆది. V. 214; ఆర. II. 68); ఒండొరులకు (ఆది. II. 32).

* 'ఒండొరులు సమయంబు నేసికొని' (ఆది. IV. 130) అను అచ్చు పాఠముతప్ప. 'ఒండొరులకు' అని తాళపత్రప్రతుల పాఠము.

(9) (అ) 'ఒరుడు' అనుదాని వ్యుత్పత్తినిబట్టి 'ఒకడు' అను సర్థము రావలసి యున్నను, దానికి 'ఇతరుడు' అను సర్థమే రూఢిలయినది.

(అ)

ఏక

బహు

ప్ర. ఒరుడు (ఆర. I. 312).

ఒరులు (ఆది. V. 211; ఆది. VI. 156, 239; సభా. I. 190).

మ. ఒరుని (సభా. II. 149).

ఒరులకు (ఆది. VI. 257).

స.

ఒరులయందు (ఆది. IV. 124).

(ఇ) 'ఇంకొరుల మనుష్యులకు' (ఆది. V. 76) అనగా 'ఇంకను ఇతరులు' అని యర్థము.

(10) (అ) 'కొండొక' అనునది 'ఒకొండొక' అను పదములలో 'ఊత' ప్రథమాక్షరముమీఁదినుండి రెండవ అక్షరముమీఁదికి పోగా, రానురాను ప్రథమాక్షరము లోపించుటవలన ఏర్పడినది.

(అ) కొండొక = కొంత; కొండొకకాలంబు (ఆది. VI. 132, 139, 228; ఆది. VII. 24, 259; సభా. I. 78, 155; ఆర. I. 89, 276; ఆర. III. 144; కొండొక నేలయరిగి ఆది. IV. 162; ఆర. II. 77).

(ఇ) కొండొక = ఒకానొక (ఆది. VII. 116).

(ఈ) కొండొక = ఒకానొక, సాధారణమైన (ఆది. VI. 260) బాలుడొకరుండు కొండొక - కోలచేతఁబట్టికొని.

(11) 'ఎక్కటి' = ఒక్కడే, ఇతరుల సహాయములేక. ఇది యొక అవ్యయము. కళ. దీని తరువాత పరుషములకు గనడదవాదేశ మగును:

(ఆది. IV. 278) హిండిబు, నెడగల్లఁ గొనిపోయి - యెక్కటి సంపిన దండిత శత్రుఁడీతండకాఁడె.

(ఆది. VIII. 10) 'ఎక్కటి గానీను నేపురణంబులో నోడించి జయ లీల నున్న యాతం డర్జునుడు.

(ఆర. I. 102) 'జరాసంధు' నెక్కటి యొర్చిన యక్కజండు.

(ఆర. I. 378) 'భాండవం బెక్కటి - గాల్చియున్న, వీరునకు'—

(ఆర. IV. 12) భీముఁడా; నెక్కటిదాఁకె దిక్కరి స - హింపక సింహముఁ దాఁచునట్టులు.'

(12) 'మొదలు' అనుపదము 'ము' మీఁద 'తల్' అను విశేష్య ప్రత్యయము చేరుటవలన ఏర్పడిన విశేష్యము. దీనికి ఉదాహరణములు:—

మొదలు (ఆది. IV. 266; ఆది. VI. 262; ఆర. I. 15); మొదలుగన్ (ఆది. III. 110); మొదలుగా ఆది. III. 167; ఆది. VI. 168; S. I. I. V. 1341; మొదలుగాఁగల్ (ఆది. III. 17. 151); మొదలుగాఁకూడా (ఆర. II. 183); మొదలన్ (సభా. II. 67, 191; ఆర. III. 365); మొదలన (ఆది. VIII. 19; సభా. I. 53); మొదలింటంగోలె (ఆది. VI. 123).

ఈ పదముయొక్క బొంపవిభక్తిరూపమే 'ఒక' అనుదాని సంఖ్యేయవాచకము.

ఉదా:- మొదలిటి (సభా. II. 202); మొదలింటిధర్మంబ (ఆది. V. 86); 'మొదటి' అను రూపము భారతమున లేదు.

రెండు.

అమహత్తు

(13) (అ) 'రెండు' అనుదానికి 'ఇరు' అనునది విశేషణరూప మగు మూలరూపము. 'ఇరు' అనుదానికి 'ఇను' అనునది. రూపాంతరము. అయినను ఈ రెండింటికిని వాడుకలో భేదమున్నది.

(ఆ) 'ఇరు' అనునది కేవల విశేషణముగానుండి 'రెండు' అను సర్గముఁ గలిగి యుండును. దీని తరువాత వచ్చు విశేష్యము బహువచనము లోనే ఉండును.

ఇరువక్కియలు (ఆర. I. 306); ఇరుగడలన్ (ఆది. IV. 94); ఇరువుట్టిం పొందుమునేల (S. I. I. V. 1016); ఇరువుట్టి (S. I. I. V. 1016); ఇరు వూట్టినేల (S. I. I. V. 1348).

(ఇ) 'ఇను' అనునది కేవల విశేషణముగానుండి పరిమాణార్థకపదములతోడను, 'కృత్వః' అనుసర్థముగల పదములతోడను, వాడబడును.

ఇనుమడుంగుగ్ (ఆర. III. 345); ఇనునూలు (ఆర. II. 298).

దీనితరువాతి వచ్చు విశేష్య మెప్పుడును ఏకవచనమందే యుండును.

(ఈ) 'ఇరు' అని వాడవలసినచోట 'ఇను' అనువాడుక లేదు. 'ఇను' అనివాడవలసినచోట 'ఇరు' అను వాడుకలేదు.

(ఉ) 'రెండు' అనునది సంఖ్యావిశేషణముగింపగా వాడబడి యున్నది.

ఉదా: రెండు భాగంబులు (ఆది. VI. 238); రెండునాళ్ళు (ఆది. VII. 221); రెండు విధంబులు (ఆది. VII. 274); రెండుగన్నులగ్ (ఆది. VIII. 105); రెండు వంశంబులవలనగ్ (సభా. I. 108); రెండు గారణంబులగ్ (సభా. II. 26); రెండు శాఖలగ్ (ఆర. II. 174); రెండు విధంబులు (ఆర. III. 103); రెండుసేతులను (ఆర. III. 329); రెండువాదములఁజేసి (ఆర. III. 338).

(ఊ) తక్కినచోట్ల 'రెండు' ప్రత్యేకముగనే ప్రయోగింపబడి యున్నది:

(ఆది. I. 106; ఆది. II. 122. ఆది. V. 205; ఆది. VI. 219; ఆది. VII. 93; సభా. I. 146, 147; సభా. II. 263, 302; ఆర. I. 190, 244; ఆర. III. 179; S. I. I. IV. 37, 667, 991, 689; S. I. I. V. 1052); రెడ్డా (S. I. I. IV. 1014, 1158, 1190, 1058, S. I. I. V. 1125, 1014, 63, 67):

(బు) 'రెండగు' (ఆది. VII. 223); రెండవు (ఆది. I. 137; ఆది. II. 784, సభా. II. 260; S. I. I. IV. 1258, 1138, 1160, 1244, 1068, 1041, 1157, 1131, 1151, 1173, 1066, 1067, 165, 1130, 1076. 1112 1046; ఆర. I. 297) అనునవి రెండునుండి పుట్టిన సంఖ్యేయవాచకములు. 'రెడ్డావ' S. I. I. IV. 1194, 1209 లో కాన్పించుచున్నదిగాని, 'రెడ్డావు' అను నదియే యెక్కువ ఉపయోగములో నుండెను.

(బూ) తృతీయ: రెంటంజేసి (ఆర. II. 78).

షష్ఠి: రెడ్డి (S. I. I. IV. 1014); రెడ్డికి (S. I. I. IV. 1158; S. I. I. V. 19, 23); రెంటికిని (S. I. I. IV. 974); రెంటికి (S. I. I. V. 63, 66); సప్తమి: రెంటిగ్ (ఆర. I. 127); రెంటను (ఆది. II. 5); రెంటిలోన్ (ఆర. II. 230).

(౫) రెట్టి = రెండింతలు (ఆర. II. 344).

(౬) రెండు+నెలలు=రెన్నెలలు (ఆర. III. 56); రెండు+నాళ్ళు=రెన్నాళ్ళు (ఆది. I. 68).

14.

మహత్తు, మహతి.

(అ) ప్రళయ: ఇద్దలు (ఆది. I. 118; ఆది. II. 4, 9, 32; ఆది. III. 69, 93; ఆది. IV. 112, 191; ఆది. VI. 208; ఆది. VII. 221; ఆది. VIII. 29, 95, 104, 110, 224; సభా. I. 112, 143, 151, 192, 205; సభా. II. 239; ఆర. I. 327; ఆర. II. 24, 25, 68; ఆర. III. 53, 135, 190, 242, 253; S. I. I. V. 65; S. I. I. IV. 667); ఇరువురు (ఆది. II. 10; ఆది. III. 26, 169; ఆది. IV. 145, 192, 212; ఆది. V. 188; ఆది. VI. 295; ఆది. VII. 194, 209; ఆది. VIII. 107, 285; సభా. II. 112; ఆర. II. 329, 336; ఆర. III. 274).

ద్వితీయ: ఇద్దఱ్ (ఆది. I. 3, 106, 117; ఆది. IV. 113; ఆది. VI. 259; ఆది. VIII. 42; ఆర. II. 21; ఆర. III. 394).

ఇరువురఱ్ (ఆది. III. 110; ఆది. IV. 214).

తృతీయ: ఇద్దఱచేత (ఆర. I. 307); ఇద్దఱతో (సభా. I. 197);

షష్ఠి: ఇద్దఱ (ఆది. VI. 43; ఆది. VII. 8; ఆది. VIII. 39; ఆర. I. 71; ఆర. II. 199; S. I. I. V. 1033); ఇరువుర (ఆది. V. 146, 155); ఇద్దఱకున్ (ఆది. III. 80; ఆది. IV. 45, ఆర. I. 164; S. I. I. IV. 1015 677); ఇరువురకును (ఆది. III. 59; ఆది. IV. 4, 112, 120; ఆది. VIII. 190; ఆర. II. 10, 220).

సప్తమి: ఇరువురయందు (సభా. I. 134).

(ఆ) 'ఇద్దఱము' అనునది ఉత్తమపురుషమును తెలియజేయునప్పుడు వచ్చును.

(15)

మూఁడు

అమహత్తు.

(అ) ఈ క్రిందిచోట్ల 'మూఁడు' విశేషణమయి విశేష్యమునకు పూర్వమందు నిలిచియున్నది:

మూఁడుగ్గులు (ఆది. III. 181); మూఁడులోకమ్ములు (ఆది. IV. 37); మూఁడువిధములపేర్కిన్ (ఆది. VI. 46); మూఁడుయోజనములు (ఆది.

VII. 107); మూడగ్నులయొద్దను (ఆది. VII. 152); మూడు జగములు (సభా. I. 113; మూడగ్నులట్లు (సభా. I. 124); మూడహారాత్రంబులు (ఆర. I. 107; ఆర. II. 65); మూడమ్మలకొ (ఆర. I. 175); మూడువర్షముల్ (ఆర. II. 216); మూడగ్నికుండంబులు (ఆర. II. 281); మూడుదినంబులు (ఆర. II. 301); మూడుయోజనంబులు (ఆర. III. 99); మూడులోకములు (ఆర. IV. 96); మూడుగతులయందును (ఆర. IV. 133), మూడ్లు (S. I. I. IV. 1013); మూండు (S. I. I. IV. 771); మూడ్లు (S. I. I. VI. 1133; S. I. I. V. 1076, 1084).

(ఆ) తక్కినచోట్ల 'మూడు' ప్రశ్నైకముగానే వాడబడియున్నది.
(ఆది. I. 80; ఆది. V. 70; సభా II. 263).

(ఇ) ద్వితీయ: మూటిని మూడింటిని, మూడింటిన్, అను రూప సప్తమి: మూటకొ ములు నన్నయభారతములో లేవు.

మూడ్లు (S. I. I. IV. 1009).

(ఈ) 'మూడవు' (సభా. I. 46; సభా. II. 262; ఆర. I. 297; ఆర. II. 188) అనునది సంఖ్యైకవాచకము. మూడ్లువు (S. I. I. IV. 1094, 1138, 1090, 1287, 1132, 1242, 1052, 1039, 1147, 1157); మూడ్లుగు (S. I. I. IV. 1013, 1050); మూడగు (S. I. I. V. 12).

'మూడ్లువు' అనుటకు 'ముడ్లువు' (S. I. I. IV. 1128, 1186) అని కనిపించుచున్నది. ఇచ్చట హ్రస్వ 'ము' కారము లేఖకప్రమాదమేమో (S. I. I. IV. 1168) లో 'మూడవ' అను రూపము కనబడుచున్నను అది విరళము:

(ఉ) ము + మడుగు = ముమ్మడుగు (ఆది. I. 80); ము + ఏడు = ముయ్యేడు (ఆది. I. 78).

వై వానియందు 'ము' అనునది 'మూడు' నకు మూలరూపముగా కానవచ్చుచున్నది.

(ఊ) 'మూండ్లసి' అని శాసనమును చదివినవారు వ్రాసినది తప్పు. మూండుసేసి అనియే ఉన్నది.

16. మహత్తు, మహతి.

(అ) ప్రథమ, మువ్వరు (ఆది. III. 68, 71, 81, 94, 181; ఆది. IV. 48, 110, 113; ఆది. V. 84; సభా. I. 114, 177; ఆర. II. 339, 340; ఆర. III. 186); ద్వితీయ: మువ్వరకొ. ఆది. V. 75; తృతీయ: మువ్వరతోడకొ (సభా. I. 197).

(అ) 'మువ్వరము' అనునది ఉత్తమపురుషరూపము.

(ఇ) 'మువ్వరు' అనుదానికి రూపాంతరముగా 'ముగ్గురు' అని నన్నయ భారతములో కానరాదు:

17.

నాలుగు.

(అ) ఈ క్రిందిచోట్ల 'నాలుగు' విశేషణమయి విశేష్యమునకు ముందు నిలిచియున్నది:

నాలుగు వత్సరములు (ఆది. IV. 168); నాలుగే బాడికుట్టులు (ఆది. V. 218); నాలుగుదిక్కుల (ఆది. VII. 164); నాలుగు వేదమ్ములు (ఆది. VIII. 311; ఆర. II. 82); నాలుగు సముద్రంబులపై (సభా. I. 223); నాలుగు గుణమ్ములు (ఆర. I. 224); నాలుగు మొగములు (ఆర. III. 58; S. I. I. IV. 939).

(ఆ) ఇతర స్థలములయందు 'నాలుగు' విశేష్యములకు తరువాత నున్నది:

(ఆది. I. 71; ఆది. III. 222; ఆర. IV. 133).

(ఇ) 'నాలు' అనునది 'నాలుగు' కు రూపాంతరము:

(ఆది. I. 51; సభా. I. 71; ఆర. III. 338); నాలువు (S. I. I. IV. 1029) (S. I. I. V. 1052); నాలువ (S. I. I. IV. 1170) (S. I. I. V. 66).

(ఈ) 'దిక్కు' అను సర్థముగల పదములతోఁగూడిన 'నాలుగు' కు 'అన్ని' అను సర్థము వచ్చును:

నాలుగు దిక్కులు (ఆది. VI. 82; ఆది. VIII. 105; ఆర. II. 289); నాలుగు దిశలను (ఆర. II. 126); నాలుగు వలకులు (ఆర. IV. 1135); నలుగడఁ (ఆది. VIII. 200); (ఆర. II. 80); నల్లడఁ (ఆది. II. 91; ఆది. IV. 205); నలుగడలఁ (ఆది. VIII. 270).

(డి) 'నాలువు' అనునది 'నాలుగు' నుండి పుట్టిన సంఖ్యయ వాచకము:

(ఆది. I. 41, 114; ఆది. VII. 152; సభా. I. 46; ఆర. I. 297; S. I. I. IV. 1029, 1196, 1170, 1148, 1055, 1209, 1146, 1210, 1051); 'నలువు' అని (S. I. I. VI. 1186) లో కాన్పించున్నది.

(ఊ) తృతీయ: నాలుగింటితోడఁ (ఆది. V. 70).

స ప్తమి: నాల్గింటఁ (ఆర. I. 22).

18. మహత్తు, మహతి.

(ఆ) ప్రథమ: నలుపురు (ఆది. III. 64, 69, 70, 92, 195, 225, ఆది. VI. 92; ఆది. VII. 210, 221, 223, 236, 274; ఆది. VIII. 291, 299, 300; 311, 312, 316; సభా. I. 225; సభా. II. 264, 294; ఆర. II. 52, 53; S. I. I. IV. 1212, 1138, 1068, 1209, 1146, 1130, 1128, 1210, 1132, 1113).

నాలుపురు (S. I. I. IV. 1157, 1317).

నల్లురు (ఆది. V. 84; ఆది. VIII. 181, 305, 313; ఆర. I. 65; ఆర. III. 139; S. I. I. IV. 1161, 1263, 1306, 1066, 1071, 1046, 1052, 1053, 1220, 1363, 1017).

నల్లురు (S. I. I. IV. 1067).

ద్వితీయ: నలుపురకు (సభా. II. 196; ఆర. III. 140).

షష్ఠి: నలుపురకు (ఆది. VIII. 163); నల్వుర (S. I. I. IV. 1031; S. I. I. V. 63).

(ఆ) నన్నయలో 'నలుగురు' అనురూపము కానరాదు.

(ఇ) 'నల్వురు' (S. I. I. IV. 1139, 1055); నలవరు (S. I. I. IV. 1151, 1159) అను రూపములును శాసనములలో కనబడుచున్నవి.

19. అయిదు.

(అ) 'అయిదు' అనుటకు 'ఏక; ఏను' అని యున్నది.

'ఏక' (ఆది. I. 45).

'ఏను' (ఆది. I. 12, 79; ఆది. V. 49; ఆది. VII. 107, 165, 169, 274; ఆది. VIII. 64; సభా. I. 52, 84, 174; ఆర. IV. 61; S. I. I. IV. 1323, 1098, 996; S. I. I. V. 1051, 1024, 1039).

'ఐదు' (ఆది. I. 68, 54, 44, 56).

అని అచ్చుప్రతులలో నున్నది. కాని వ్రాతప్రతులలో 'ఏను' అనియే యున్నది.

(ఆ) ఏనిట్టికి (S. I. I. V. 1029); ఏనింటికి (S. I. I. V. 1012); ఇవి షష్ఠీవిభక్తిరూపములు; 'ఏనిటక' 'ఏనింటియందును' (ఆది. I. 55) ఇవి సప్తమీ విభక్తిరూపములు.

(ఇ) 'ఏనపు' ఇది పూరణార్థకము (ఆది. I. 43). దీనికి 'ఏనగు' రూపాంతరము (S. I. I. IV. 996).

20.

మహత్తు, మహతి.

(అ) ప్రథమ: ఏవురు (ఆది. I. 52, 64, 80; ఆది. III. 15, 26, 62, 71, 80; ఆది. IV. 48, 145; ఆది. VI. 159, 165, 167, 269; ఆది. VII. 173, 194, 207, 208, 209, 211, 212, 226, 254, 262, 271, 277, 278, 279, 280; ఆది. VIII. 2, 7, 19, 53; (సభా. I. 89; సభా. II. 46; ఆర. I. 107, 140, 201; S. I. I. IV. 1492, 1314; S. I. I. V. 1342).

ద్వితీయ: ఏవుర (ఆది. III. 26; ఆది. V. 136; ఏవురను; ఆది. VIII. 158).

షష్ఠి: ఏవురకు (ఆది. VIII. 92, 93).

(ఆ) 'ఏవురము' (ఆది. VII. 246; ఆది. VIII. 155). ఇది ఉత్తమ పురుషమునందు వచ్చురూపము.

(ఇ) 'ఏగురు' (ఆది. VII. 213) అని ముద్రితప్రతులయందు కనబడుచున్నది. కాని, కొన్ని తాళపత్రప్రతులలో ఆచోట 'ఏవురు' అనియే ఉన్నది.

21.

ఆటు.

అమహత్తు.

(అ) ఆటు (నెలలు) (S. I. IV. 1014, 1080; ఆర. III. 309).

(ఆ) ఆటింటి. ఇది షష్ఠీవిభక్తిరూపము.

(ఇ) ఆటగు (ఆది. VII. 167). ఇది సంఖ్యేయవాచకము.

మహత్తు, మహతి.

ప్రథమ: ఆర్వులు (ఆది. III. 92, 94; ఆది. V. 75; ఆది. VIII. 291) ఆర్వుర (S. I. I. IV. 1014, 1008).

ద్వితీయ: ఆర్వుర (ఆది. I. 106).

షష్ఠి: ఆర్వురకు (S. I. I. V. 66).

22.

ఏడు.

(అ) అహమద్వాచకము: ఏడు (ఆది. I. 46, 69; ఆది. VII. 41; ఆర. I. 141; ఆర. II. 351).

(ఆ) సంఖ్యేయవాచకము: ఏడగు (ఆది. I. 47).

మహాన్మహాతీవాచకము: ఏడువురు (ఆది. III. 68; ఆది. V. 84; ఆది. VII. 211).

23.

ఎనిమిది.

(అ) ఆహనువ్యాచకము: ఎనిమిది (ఆది. I. 47; ఆది. IV. 54, 198; ఆది. VIII. 188; సభా. I. 229; S. I. I. V. 1014). వీనికి 'ఎన్నిది' (S. I. I. IV. 1323; ఆర. IV. 37); రూపాంతరము.

(ఆ) సంఖ్యేయవాచకము: ఎనిమిదియగు (ఆది. I. 49; ఆది. III. 77).

(ఇ) మహాస్మహతీవాచకము: ఎనమండ్రు (ఆది. III. 63, 68, 80; ఆది. IV. 125, 156).

24.

తొమ్మిది.

మహాస్మహతీవాచకము: తొమ్మిదు.

25.

పది.

(అ) ఆమహత్తు, ప్రథమ: పది (ఆది. I. 18, 67, 68, 80; ఆది. III. 221; ఆర. I. 150; ఆర. II. 127, 243; ఆర. IV. 14, 97; S. I. I. IV. 992, 1255, 993, 1063; S. I. I. V. 1342).

'పది' కి 'పద్ది' (S. I. I. IV. 990; 'పడి' S. I. I. IV. 722) అను రూపాంతరములు కనబడుచున్నవి.

ద్వితీయ: పదిణ్ణి (S. I. I. IV. 1052).

(ఆ) మహాస్మహతీవాచకము:

ప్రథమ: పదుండ్రు (ఆది. III. 63; ఆది. V. 165; ఆర. II. 348).

ద్వితీయ: పదుండ్రును (ఆది. III. 61); పదుండ్రు (ఆది. V. 12).

షష్ఠి: పదుణ్ణుకు (S. I. I. V. 66).

(ఇ) సంఖ్యేయవాచకము: పదియగు (ఆది. VI. 281; సభా. I. 143; ఆర. II. 127).

(ఈ) పదినేసి బాణములు (ఆర. IV. 61) పదినేసివేలు; (ఆది. VIII. 2); 'పదేసి' అని నన్నయగ్రంథములో ఉండదు.

(ఉ) 'పదిన్ని' (S. I. I. V. 1052) పదియున్.

26.

పదకొండు.

(అ) 'పదకొండు' అను వ్యావహారికరూపము నన్నయభాషలోని 'పదనకొండు' అనుదానికి వికృతి.

పదనకొండు (ఆది. I. 43); పదనకొండ్రు (ఆది. IV. 165); పదన కొండగు (ఆది. I. 55).

(అ) వ్రాతప్రతులలో నెల్ల 'పదనకొండు' అనియే కాన్పించు చున్నను, ముద్రితప్రతులలో అచ్చటచ్చట 'పదునొక్క' 'పదునొక్కండు' అను రూపములు కానవచ్చుచున్నవి. ఇవి నన్నయకు సమ్మతములు కావు.

27. (అ) ఈ క్రింద నన్నయలో కాన్పించుచున్న ఇతర సంఖ్యారూపములు పొందుపఱుపఁ బడినవి:—

12. పండ్రెండు (ఆది. III. 17; ఆది. VII. 125; ఆది. VIII. 115; సభా II. 278; ఆర. I. 43, 127, 158, 265; ఆర. II. 169; ఆర. III. 158, 242; ఆర. IV. 98; పదియరెండు, (ఆది. III. 19; ఆది. VII. 88; 126); పండ్రెండవ (ఆది. I. 57; ఆది. VII. 83); పన్నిదొమ్మిది (S. I. I. IV. 996).

13. పదుమూడు (ఆది. VI. 141; ఆర. I. 77, 266, 385, 395, 397); పదుమూడవ (ఆర. I. 367); పదుమూడగు (ఆది. VIII. 140); సభా. II. 278); పదుమువ్వురను (ఆది. III. 61).

14. పదునాలుగు (సభా. I. 13); పదునాలుగవ (సభా. II. 299); పదునాల్గుగు (ఆర. I. 385).

15. పదేం (దుము) = 15 కుంచములు (S. I. I. IV. 974); పదియేను (S. I. I. IV. 1314); పదియేవురు (ఆది. V. 165).

16. పదియాలు (ఆర. II. 220); పదాలు (S. I. I. IV. 945); పదియాలుగు (ఆది. I. 71); పదియాలువ (ఆర. II. 293); పదియార్వరు; (ఆది. III. 64).

17. పదియేడగు (ఆది. I. 71); ఆది. V. 158; ఆర. IV. 4).

18. పదియెన్నిది (S. I. I. IV. 1015); పదివిన్నిది (S. I. I. IV. 1248); పదునెనిమిది (ఆది. I. 35, 71); పదునెనిమిదియగు (ఆది. I. 71) పదునెనిమిదింటి (ఆది. I. 81).

20. ఇరువదిజేనకోల (S. I. I. V. 1084); హిరువది (S. I. I. V. 50); ఇరువంద్రకు (S. I. I. IV. 1015); ఇరువదొమ్మిది (S. I. I. IV. 1015); ఇరువదుండు (ఆర. I. 199); ఇరువదుండ్రను (ఆర. III. 10). ఈ రెండును వచనములలోనున్న ముద్రితప్రతుల పాఠములు. కొన్ని వ్రాతప్రతులలో 'ఇరువండు' అను రూపమే కాన్పించు చున్నది.

21. ముయ్యెడు (ఆది. I. 78); ఇరువదియొక్కమాలు (ఆది. III. 51).

22. ఇరువదిరెండు (S. I. I. V. 1114); ఇరువదిరెండు (జేనకోల); (S. I. I. V. 1114).

23. ఇరువదిమూడు (సభా. II. 316).

25. ఇరువదియేనిటికి (S. I. I. V. 21).

27. ఇరువదియేడువరను (ఆది. III. 61).

28. ఇరువడెన్నిది (S. I. I. V. 71).

30. ముప్పది (ఆది. III. 201; S. I. I. IV. 1015, 1248, 1298);
ముప్పదింగా (S. I. I. IV. 1098); ముప్పండు (సభా. II. 121); ముప్ప
ణ్ణికు (S. I. I. IV. 1248).

35. ముప్పడేను (S. I. I. IV. 1098).

37. ముప్పడేడుగు (S. I. I. V. 76).

39. ముప్పదితొమ్మిది (S. I. I. V. 74).

40. నల్వది (S. I. I. V. 50); నలువండు (ఆది. III. 63).

50. ఏబది (ఆర. II. 220); ఎంభది (S. I. I. V. 78); ఏంభయి
(S. I. I. V. 78, 76); ఏంభది (S. I. I. IV. 1212, 1020; S. I. I. V.
71); ఎంభయి (S. I. I. V. 74); ఏభయ్య (S. I. I. V. 78).

ఏంభయికిని (S. I. I. IV. 1083).

ఏంపదింటికి (S. I. I. V. 12).

ఏంభయ్య (S. I. I. V. 78); ఏంభదింటికి (S. I. I. V. 13, 15,
16, 17, 18, 22).

ఏబండు (ఆది. III. 61, 89).

60. అఱువది (ఆది. II. 164).

70. డెబ్బది (సభా. I. 74).

75. డెబ్బదియేనగు (ఆది. VII. 124).

100. నూఱు (ఆది. III. 93; ఆది. IV. 91; ఆది. VII. 137;
ఆది. VIII. 149, 161; సభా. I. 52, 74; సభా. II. 41, 113, 263;
ఆర. IV. 49, 121; S. I. I. V. 220).

నూఱు = ఏ (S. I. I. V. 220); నూఱింటికంటె (ఆది. IV. 93);
నూఱింటికి (S. I. I. V. 19, 22); నూఱునేసి (ఆది. VII. 2; ఆర. I.
127); నూర్వరు (ఆది. III. 70; ఆది. IV. 115; ఆది. V. 101, 207;
ఆర. II. 9, 348; ఆర. III. 10, 208, 213, 214).

120. నూటయిరువది (ఆది. I. 71); (శాసనములలో 'నూంట, నూట్ట'
అని కావచ్చుచున్నది)

124. నూటయిరువది నలుపురు (ఆది. IV. 111).

150. నూటయేబది (సభా. I. 52).
 193. నూటుందొంబది మూణ్ణి (S. I. I. IV. 1009).
 197. నూటతొంబదియేడువరను (ఆర. III. 10).
 200. ఇన్నూటు (ఆది. I. 71).
 300. మున్నూటు (ఆది. I. 71); మున్నూటి (S. I. I. IV. 1015);
 మున్నూటువు (S. I. I. V. 160).
 307. మున్నూటయేసింటా (S. I. I. IV. 1015).
 400 సన్నూటు (సభా. II. 113).
 464. సన్నూట యటువదినాలుగు (ఆది. VII. 87).
 500. ఏనూటు (ఆది. II. 4, 7; ఆర. III. 118).
 518. ఏంబదింబది యెన్నిది (S. I. I. IV. 1015).
 600. ఆటునూటు (ఆర. II. 220).
 1000. 'వే' అనునది మూలరూపము. దీనిపై సముచ్చయార్థకమగు
 ఉత్పముచేరి 'వేయు' అనురూప మేర్పడినది. ఇట్లే 'రే' 'మే' మొదలగు శబ్ద
 ములును ఏకారాంతములుగానే సన్నయగ్రంథములో కాన్పించుచున్నవి.
- వే (ఆది. IV. 94, 102; సభా. II. 113; ఆర. I. 342; ఆర. III.
 132); వేయి (S. I. I. IV. 929, 989, 1016, 1115); వెయి (S. I. I. IV.
 1133, 1050; S. I. I. V. 1316); వేయునేసి (ఆది. VIII. 2); వేలు (S.
 I. I. IV. 1114); వేవురు (ఆది. II. 4, 248; ఆది. III. 60; సభా. II.
 129) (ఆర. II. 350); వేవుర (ఆది. II. 3).
 1070. వెయిడెబ్బదపు (S. I. I. V. 1073).
 1106. వేయు నూట యాటు (ఆది. I. 62).
 1500. వేయిన్నేనుటు (S. I. I. IV. 1099).
 1775. వేయు నేడునూట డెబ్బదియేను (ఆది. I. 54).
 2000. రెండు వేలు, (సభా. II, 113); రెణ్ణువేలు, (S. I. I. IV
 1114).
 2874. రెండువేలు నెనమన్నూట డెబ్బదినాలుగు (ఆది. I. 52).
 2095. రెండువేలుం దొంబదియేను, (ఆర. II. 174).
 3220. మూడువేలు నిన్నూట యిరువది, (ఆది. I. 50).
 3500. మూడువేలు నేనూటు, (ఆది. I. 40).
 4311. నాలుగువేలు మున్నూట పదనకొండు (ఆది. 36).

4420. నాల్గువేలు నన్నూట యిరువది (ఆది. I. 60).

4900. నాలుగువేలు దొమ్మన్నూట, (ఆది. I. 83).

5834. ఏనువేలు నెనమన్నూట యెనుబది నాలుగు, (ఆది. I. 44).

6993. ఆటు వేలు దొమ్మన్నూట తొంబది యెనిమిది (ఆది. I. 42).

8000. ఎనిమిదివేలు (రాక్షస కింకరులు) (సభా. I. 13).

9984. తొమ్మిదివేలు దొమ్మన్నూట యెనుబది నాలుగు (ఆది. I. 34).

10000. పదివేలు, (సభా. I. 167; సభా. II. 113; ఆర. I. 127, 217; ఆర. II. 344; ఆర. IV. 56); పదియువేలు (ఆది. IV. 157); పది వేవురు (సభా. I. 14; సభా. II. 121).

10001. పదివేలు నొక్కండు, (ఆర. II. 174).

10919. పదివేలు దొమ్మన్నూట పదొమ్మిది (ఆది. I. 46).

11000. పదనకొండువేలు (ఆది. II. 11); పదనకొండువేలు (ఆర. III. 331).

12000. పంద్రెండువేలు (ఆది. I. 58).

13664. పదుమూడు వేలు నాటునూట యిరువది నాలుగు (ఆది. I. 38)

14000. పదునాలుగువేలు, సభా. II. 111, 113 (ఆర. I. 2).

14525. పదునాలుగువేలు నేనూట యిరువది యేను (ఆది. I. 56)

20000. ఇరువదివేలు (ఆర. II. 345)

21870. ఇరువదియొక్కవేలు నెనమన్నూట డెబ్బది (ఆర. I. 81).

60000. అటువదివేలు. (ఆర. IV. 83)

అటువదివేవురు, (ఆర. III. 51, 55, 61, 67).

60610. అటువదివేలు నాటునూటపది, (ఆది. I. 81).

88000. ఎనుబదియెనిమిది వేవురు (సభా. II. 121).

100000. నూటవేల్ (ఆది. V. 39); లక్ష (ఆది. VII. 100 సభా.

II. 27.)

109350. లక్షయందొమ్మిదివేలున్ మున్నూటయేబండు, ఆది. I. 81.

30000000. మూడుకోట్లు (ఆర. II. 263, 267; ఆర. IV. 55).

90000000. తొమ్మిదికోట్లు (ఆది. I. 46).

600010000. అటువదికోట్లు బదివేలు (ఆర. II. 281).

100,00,00000. నూరుకోట్లు (సభా. I. 244).

10000,0000000. పదివేలుకోట్లు (ఆర. II. 245).

(ఆ) 'అటువదివేలు రథంబులు' 'నూఱుగోట్ల సంఖ్యలు' 'అటువది గోట్లుంబదివేలు' - అని ఉత్పత్తివిష్టముగనే నన్నయవాడుక. 'అటువదివేలరథంబులు' 'నూఱుగోట్ల సంఖ్యలు' 'అటువదిగోట్ల పదివేలు' - అనునది నన్నయకు తరువాతి కాలపువాడుక.

(ఇ) పదుమూడు, పదునాలుగు, పదునాఱు, పదునెనిమిది - అను వానిలో ద్రావిడరూపమగు 'పదు' కాన్పించుచున్నది.

28

అన్ని

అమహత్తు

(అ) 'అన్ని' అనునది 'సర్వ' శబ్దపర్యాయపదము (సభా. II. 115) (ఆది. VI. 81 S. I. I. IV. 1098); అన్నియున్ (S. I. I. IV. 945).

(ఆ) 'అన్ని' అనుదానికి 'అన్నిమఱిన్ని' అనునర్థమును గలదు. (ఆది. I. 81.)

29

మహత్తు, మహతి.

(అ) వ్రథమ: అందఱు (ఆది. I. 148; ఆది. II. 9; II. 34, 130, 200, 229, 231; ఆది. III. 15, 60, 161; ఆది. IV. 185; ఆది. V. 233, 258) (ఆది. VI. 28, 226) (ఆది. VII. 33, 153; ఆది. VIII. 13, 53; సభా. II. 116, 139, 288; ఆర. I. 10, 146; ఆర. II. 58, 149, 336; ఆర. III. 39, 64, 210, 296, 378, 400) (ఆర. IV. 7, 41).

ద్వితీయ: అందఱు, (ఆది. IV. 200; ఆది. V. 165, 170; ఆది. VI. 31; ఆది. VII. 97, 245; ఆది. VIII. 92, 190; సభా. II. 78; ఆర. I. 285; ఆర. III. 217, 307; ఆర. IV. 45).

మఱి: అందఱుక (ఆది. V. 108, 223; ఆర. III. 379; ఆర. II. 287).

(అ) "అందఱము" (ఆది. II. 130; ఆర. II. 288; ఆర. III. 374; అనునది ఉత్తమ పురుషమునందు వచ్చును.

(ఇ) 'అందుఱు' (ఆది. VII. 251); 'అందొఱును' (ఆర. I. 269); 'అందొఱకును' (ఆర. II. 255);-అను రూపములును నన్నయ గ్రంథములో కాన్పించుచున్నవి.

30

ఇన్ని.

అమహత్తు.

(అ) ఇన్ని—(ఆది. I. 116; ఆది. VIII. 18; సభా. I. 120; సభా. II. 92; ఆర. III. 390).

మహత్తు, మహతి.

(అ) ప్రథమ: ఇందలు, (ఆది. IV. 100; సభా. I. 108, 287; (సభా. II. 15, 38, 66, 92, 229; ఆర. III. 17, 290).

షష్ఠి: ఇందఱకు (ఆర. III. 290) ఇందఱకు (S. I. I. V. 66).

(ఇ) 'ఇందఱము' (ఆది. III. 152; ఆది. VIII. 94); అనునది ఉత్తమపురుషమునందు వచ్చును.

30.

కొన్ని.

అనుమాత్తు.

(అ) కొన్ని, (ఆది. III. 113; ఆది. I. 86; ఆది. VI. 32, 149, 233; ఆది. VIII. 127; సభా. I. 343; సభా. II. 86; ఆర. I. 45; ఆర. II. 99, 150, 314; ఆర. IV. 2).

మహత్తు, మహతి.

(అ) ప్రథమ: కొండలు (ఆది. II. 131; ఆది. VII. 132, 175, 176, 177, 178; ఆర. II. 102, 110; ఆర. III. 42).

ద్వితీయ: కొండఱ (ఆది. II. 140; ఆది. IV. 66).

(ఇ) 'కొండఱము' (ఆది. II. 130) అనునది ఉత్తమపురుషమునందు వచ్చును.

31.

పలు.

(అ) 'పలు' అనునది 'అనేక' శబ్దపర్యాయము. ఇదియెప్పుడును విశేష్యమునకు పూర్వముననే ప్రయోగింపఁబడును.

పలుదెఱంగులు (ఆది. II. 215; ఆది. VI. 288); పలుమలు (ఆది. VI. 111; సభా. II. 31); పలుమాలు (సభా. II. 188); పల్కలు (ఆది. VIII. 77).

మహత్తు, మహతి.

(అ) ప్రథమ: పలుపురు (ఆది. VII. 260; ఆర. I. 251; ఆర. III. 10), పల్వురు (ఆది. II. 213; సభా. I. 197; సభా. II. 8).

ద్వితీయ: పలువుర (ఆది. III. 51; ఆది. V. 119; ఆర. II. 274; ఆర. III. 52; ఆర. IV. 25); పల్వుర (ఆది. I. 78, 104; ఆర. I. 44).

32.

వెక్కు.

(అ) 'వెక్కు' అనునది 'అనేక' శబ్దపర్యాయ పదమే. కాని, 'పలు' వలెగాక, విశేష్యమునకు వెనుకను ముందును గూడ ప్రయోగింపఁబడును. దీనికి బహువచనముకూడఁ గలదు.

అమహత్తు.

ఏక

ప్రథమ: పెక్కు (ఆది. III. 129; ఆది. IV. 14; ఆది. VII. 123; ఆది. VIII. 136, 259; సభా. I. 113; సభా. II. 153; ఆర. I. 219; ఆర. III. 334; S. I. I. IV. 749).

బహు

పెక్కుల్ (సభా. I. 263).

పెక్కులు (ఆది. III. 110; ఆది. IV. 137; ఆది. V. 110; ఆది. VI. 200; ఆది. VII. 43; సభా. II. 172, 178, ఆర. III. 248).

(ఆ) పెక్కునేసి (ఆది. III. 120) 'ఒక్కొక్కరికి పెక్కు' అని అర్థము.

మహత్తు.

(ఇ) ప్రథమ: పెక్కుండు (ఆది. I. 46; ఆది. VI. 275; ఆది. VII. 242; ఆది. VIII. 25; ఆర. II. 145; S. I. I. IV. 939).

ద్వితీయ: పెక్కుండ్రు (ఆది. II. 25; ఆది. IV. 225).

పెక్కుండురు (ఆది. VIII. 25); (ఇది 'పెక్కుండురు' అగునేమో). (పెక్కురు అను రూపము కానరాదు.)

33. (అ) 'ఎల్ల' అనునది ద్రుతప్రకృతికము. సర్వశబ్ద పర్యాయము. దీనిని ప్రథమలోను ద్వితీయలోను గూడ వాడవచ్చును. దీనికి విభక్తి ప్రత్యయములు చేరవు.

(ఆ) ప్రథమ: ఎల్ల (ఆది. I. 9, 125, 140; ఆది. II. 43, 128, 135, 174, 179, 222; ఆది. III. 24, 56, 59; ఆది. IV. 37, 64, 84, 129, 158, 161, 162, 177; ఆది. V. 10, 95, 149, 166, 180, 207, 211, 228; ఆది. VI. 13, 17, 18, 28, 71, 142, 148, 167, 199, 281, 296; ఆది. VII. 26, 31, 60, 109, 133, 135, 138, 139, 140, 165, 182, 188, 196, 244, 246, 268; ఆది. VIII. 13, 63, 64, 105, 176, 189, 196, 267, 268, 272, 284, 291, 310; సభా. I. 21, 47, 81, 107, 112, 149, 257, 262, 265, 271, 280; సభా. II. 24, 31, 35, 69, 96, 106, 119, 131, 159, 224, 229, 248, 293, 299; ఆర. I. 11, 122, 269, 294, 317, 337, 351, 361; ఆర. II. 17, 25, 29, 32, 39, 76, 163, 230, 234, 267, 278, 292, 352; ఆర. III. 4, 6, 9, 18, 26, 33, 60, 132, 169, 203, 235; ఆర. IV. 12, 30, 94).

ద్వితీయ: ఎల్ల (ఆది. I. 64; ఆది. II. 42, 48, 88, 101, 114, 137, 143, 150, 186, 222; ఆది. III. 5, 61, 88, 97, 165, 223; ఆది. IV. 194, 198, 202, 210; ఆది. V. 60, 63, 175, 200, 222, 233; ఆది. VI. 32, 34, 63, 122, 219, 294; ఆది. VII. 5, 132, 133, 159, 166, 168, 263; ఆది. VIII. 10, 39, 65, 96, 98, 154, 216, 227, 321; సభా. I. 16, 21, 45, 59, 109, 152, 221, 228, 257, 281; సభా. II. 32, 44, 122, 194; ఆర. I. 9, 50, 163, 184, 242, 255, 280, 394; ఆర. II. 30, 61, 298; ఆర. III. 35, 61, 184, 185, 202, 205, 326, 331; ఆర. IV. 65, 68).

(ఇ) 'ఎల్లయందును' (సభా. II. 236) ఇచట 'అందు' అనునది సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయముకాక, దేశవాచ్యమున నవ్యయమగునట్లు తోచుచున్నది. ఇట్లే 'ఎల్లచో' (ఆది. VI. 175; సభా. II. 92, 96; ఆర. II. 157).

(ఈ) 'దిక్కుల' వాచిత్యములతోగూడి 'ఎల్ల' అవ్యయమగును:

ఎల్లప్రాద్దు (ఆది. I. 64; ఆది. V. 56, 129; ఆది. VI. 109; ఆర. I. 18, 217; ఆర. III. 348).

దినంబులెల్ల (ఆది. VI. 156); రాతిరెల్ల (ఆది. VI. 160); రాత్రులెల్ల (ఆది. VI. 156; ఆర. II. 132; ఆర. III. 9); పగలెల్ల, రేలెల్ల (ఆర. III. 14); రేయెల్ల (ఆది. VI. 286); కాలంబెల్ల (ఆది. VIII. 93); ఎల్లగాలంబు (సభా. I. 257; సభా. II. 283); ఎల్లచో (ఆది. VI. 175; సభా. II. 92, 96; ఆర. II. 157); ఎల్లదిక్కుల (సభా. I. 264); ఎల్లయందును (సభా. II. 236).

(ఉ) 'ఎల్ల' అనునది షష్ఠీలోనున్న పదమునకు విశేషణముగా నున్నప్పుడు విశేష్యమునకు తరువాతనే వచ్చును. దానికి మాత్రము షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయము చేరదు:

'లోకంబునకెల్ల' మొదలగునవి ఉదాహరణములు. చూ. (ఆది. I. 113, 139; ఆది. II. 88, 198, 218; ఆది. III. 13; ఆది. IV. 110, 185, 186; ఆది. V. 85, 157, 180, 225; ఆది. VI. 37, 100, 287, 304; ఆది. VII. 23, 40, 170, 179, 181; ఆది. VIII. 4; సభా. I. 214, 271; సభా. II. 44, 65, 221, 306; ఆర. I. 83, 224, 348; ఆర. III. 5, 37, 178, 250; ఆర. IV. 16). వారిచేతికెల్ల నెత్తికొన నిచ్చుచున్నంత

(సభా. II. 54), జనులకెల్లను (ఆది. V. 157); పురంబులకెల్ల నుపమానమై (ఆర. I. 348).

(ఊ) ప్రథమపురుష సర్వనామములకును ఇతర విశేష్యములకును పూర్వము 'ఎల్ల' అనునది సమాసములందు నిలచును:

ఎల్లవారికి మొదలగునవి ఉదాహరణములు:

(ఆది. I. 72; ఆది. III. 42; ఆది. IV. 105, 194, 237, 266; ఆది. V. 3, 22, 71, 214, 230; ఆది. VI. 25, 97, 128, 134, 143, 146, 254, 294, 306; ఆది. VII. 3, 63, 108, 122, 171; ఆది. VIII. 16, 49, 53, 170, 174, 256; సభా. I. 31, 81, 86, 114, 201, 204, 228, 278; సభా. II. 38, 39, 41, 194, 227, 228, 232, 234, 239, 244, 271, 283; ఆర. II. 7, 158, 173, 215, 218, 230, 237, 263, 284, 291, 302; ఆర. III. 15, 113, 116, 144, 146, 155, 178, 297, 377; ఆర. IV. 121).

(బు) 'సర్వ' శబ్దము ప్రయుక్తమయి యున్నను మఱి 'ఎల్ల' అని ప్రయోగించుటయు సన్నయయందు గలదు.

సర్వజనులకెల్లను; (ఆది. V. 157)

(1) సాధారణముగా మహద్వాచక శబ్దములకును వాని మహతీ వాచకములకును వ్యాకరణ విషయమైన సంబంధము కానరాదు.

అన్న, అక్క; మామ, మామండు - అత్త. (మేనమామ - మేనయత్త); అయ్య - అమ్మ; అల్లుండు - కొడులు; తాత - అవ్వ; (*మగ) = ఆడు, ఆణ్ణ; (*మగఁడు) - ఆలు; తమ్ముఁడు - చెలియలు; కొడుకు - కూతులు.

(2) (అ) మహద్వాచక చిహ్నమునకు బదులుగ 'ఆలు' శబ్దము చేర్చుట వలనను స్త్రీవాచక మేర్పడును:

నాయకుఁడు (S. I. I. V. 1039) - నాయకుఁడాలు (S. I. I. V. 1018, 1049, 1340).

* ఇచ్చట 'తా' గమము బహువచన బోధకము. 'నాయకుఁడాలు' అనగా 'నాయకుల ఆలు' అని యర్థము.

(ఆ) 'ఆలు' అనుదాని ప్రాస్వరూపమయిన 'అల్' ప్రత్యయము మహద్వాచకమువై చేరుటవలన స్త్రీవాచక మేర్పడును:

కొడు (కు) - కొడలు; మఱఁది - మఱఁదలు.

(ఇ) 'చెలియలు' అను శబ్దములో 'అలు' అనునది మహత్వర్థమున వచ్చినది.

(ఈ) తండ్రి, తల్లి; ఇచట 'తల్లి' లో కూడ 'ఆలు' శబ్దముయొక్క సంక్షేప రూపమున్నదేమో.

(ః) మహద్వాచకములోని తుది యచ్చును మార్పుటవలన కూడ మహతీవాచకము లేర్పడును.

(*మగ) - మగు (వ); గొల్ల (S. I. I. V. 63) - గొల్లి (S. I. I. V. 66).

(4) (అ) 'వెణ్ణ' శబ్దమువై ఇవర్ణమును చేర్చుటవలన 'వెణ్ణి' అను రూపమేర్పడినది. (ఆది. V. 57; ఆది. VIII. 299); ఇది జంతువులకును పక్షులకును మాత్రము సంబంధించినది.

(అ) పెనిమిటి (S. I. I. V. 1117); పెడ్డెము (S. I. I. IV. 1011); పెడ్డెము (S. I. I. V. 1125); పెండ్లము (S. I. I. IV. 1077, 1096; S. I. I. V. 1022, 1044, 1070, 1091); పెండ్లాము (S. I. I. IV. 1006); పెడ్లము (S. I. I. V. 1014, 1074, 1102, 1281); పెడ్లాము (S. I. I. IV. 1224; S. I. I. V. 72); పెడ్లెము (S. I. I. V. 77).

(5) అతివ, చెలువ - అను వానిలోని తుది 'వ' కారము 'వాయి' శబ్దమునకు సంక్షేపరూపము లగునేమో.

(6) (అ) ఇంతి, నాతి (నగ్నస్త్రీ), పొలతి, పొల్లి, వెలది - అను వాని లోని తుది 'తి, ది' వర్ణములు 'స్త్రీ' శబ్దమునుండి ప్రాకృతముద్వారా తెనుగున చేరినవి.

(ఆ) ఉవిడ, మెలుత - అను వానిలో తుది 'త, ద' వర్ణము లెట్లు కలిగినవై తెలియదు. అవికూడ స్త్రీ శబ్దభవము లగునేమో.

(ఇ) 'సవతి' అనునది 'సపత్నీ' శబ్దభవము, ప్రాకృతముద్వారా తెనుగులోనికి వచ్చినది.

(7) 'దాపికాడు, నేర్పుకాడు, సంగడికాడు - వీనికి 11-వ శతాబ్దమున మహతీరూపము లేమయియుండునో తెలియదు. 'కత్తె' అనునది మహాతీప్రత్యయముగా ఆ కాలమున కాన్పింపదు.

(8) క్రియలమీదను, విశేషణములమీదను, 'వాడు' అని చేర్చుట వలన మహద్వాచకములును, 'అది' అనిచేర్చుటవలన మహాతీవాచకములును ఏర్పడును.

వంటలవాడు (ఆర. II. 194); కొండాకవాడు (ఆది. VII. 210); కొండాకయది (ఆది. III. 147).

(9) 'కమలనేత్రి' అని S. I. I. IV. 107 లో ఉన్నది. ఈ రూపము పాణినీయవ్యాకరణము ప్ర.కారము సరియైనది కాకున్నను, తెనుగువాడు కలో ఇటువంటి రూపములు కుదురుకొనియున్నవి. ఇట్టి రూపములకు అనుభూత స్వామి వ్యాకరణము, ముగ్ధబోధ మొదలగులక్షణగ్రంథములందు గతికల్పింపఁబడినది. ఈ రూపము లొక్క తెనుగుననే కాక భారతీయార్యభాషలయందన్నిటను గానవచ్చుచున్నవి.

త ద్ధి త వ్ర క రణ ము.

(1) సాధారణముగా ధాతువులే విశేష్యములుగాకూడ వాడఁబడును:

అచ్చు, అడలు, ఎదురు, కట్టు, కంటు, కొల్చు(ధాన్యము), చదువు, చినుకు, చుట్టు, తప్పు, నుడువు, నుఱుము, నోము, పట్టు, పన్ను, పలుకు, పొత్తు, పోరు, బడలు, బొంకు, వదరు, వేఱు.

(2) ధాతువువై 'అ' వర్ణమును చేర్చుట వలనను తద్ధితము లేర్పడును:

(పుట్టు) పుట్ట; (*కొఱు) కొఱ; (*పగు) పగ; (*వగు) వగ; (నడు) నడ; (జంటు) జంట; (చూఱు) చూఱ; (*కపు) కప; (ఎండు) ఎండ; (వాను) వాన; (ప్రయ్య) ప్రయ్య; (ఈ) ఈయ, ఇయ్య; (వ్రయ్య) వ్రయ్య.

(3) కొన్ని ధాతువులవై 'అవర్ణము' చేరునప్పుడు దాని పూర్వహల్లు నకు ద్విత్వము కలుగును: (కన్) కన్ను; (తెల్) తెల్ల.

(4) (అ) సరళాక్షరములు అంతమందుగల ధాతువులవై అవర్ణము చేరునప్పుడు ఆ సరళములు పరుషములగును.

(వీంగు) వీఱ; (అలుగు) అలుక; (ఎఱుగు) ఎఱుక; (తూంగు) తోఱ; (కడ) (గు) కడఱ; (వండు) వంట; (విందు) వింత; (వందు) వంత; (వేండు) వేంట; (ఓడు) ఓడ.

(ఆ) ఓడు, వీగు అను ధాతువులనుండి ఓటు, వీఱు అను తద్ధితరూపములును వుట్టినవి.

(5) ధాతువు లోని మొదటి అచ్చు 'ఇ' గాని 'ఉ' గాని అయిన యెడల అవి ఎ, ఒ లుగా మాఱును:

(విల్) వెల; (ముఱ్) మొన.

(6) కొన్ని ధాతువులలో మొదటిస్వరము హ్రస్వమయినయెడల అ వర్ణముగాని ఉ వర్ణముగాని చేరునప్పుడు ఆ హ్రస్వస్వరమునకు దీర్ఘము కలుగును:

(కొల్) కోల; (కొల్) కోలు; చూ. ప్రచ్చికోలు, పొగడికోలు, విల్చికోలు, వేడికోలు; (కుడు) కూడు; (*కఱు) కాఱు; (ఉలు) ఊడు, ఊరు, (విను) వీను; (వెల్, బెల్) బేల; (*వగు, *బగు) బాగు; (*చల్) చాలు; (*చింకు) చీకు; (మఱ్) మాను; (మిఱ్) మీను; (పడు) పాడు; (వల్) వాలు; (ఓడు) ఓడు.

(7) ఈ క్రిందివి తద్ధిత ప్రత్యయములు. అవి యేధాతువులపై చేరి యెట్టి రూపములను పొందినదియు ఈ క్రింద తెలుపఁబడినది:

అ — (అడవు) అడప.

అట — (అలమరు) అలమట, (ఇచట రేఫము టకారముగ మాఱినది.)

అడ — (ఇల్లు) ఇల్లడ.

అడము — (తల, తల్లు) తల్లడము.

అడు — (*వెగు) వెగడు.

అడము — (*ప్రల్లు) ప్రల్లడము.

అన-(వెల్) వెల్లన; (విన్) విన్నన; (ఎత్) ఎఱ్ఱన; (ఒయ్) ఒయ్యన; (చులుకు) చులుకన.

అము-(కడు) కడము; (పుట్టు) పుట్టము; (నేరు) నేరము; (చెలు) చెలువము (దీనికి 'చెలుపు' అనికూడ రూపాంతరము); (చుట్టు) చుట్టము; (కప్ప) కప్పము; (తెల్) తెల్లము; (ఉక్కు) ఉక్కివము (ఉక్కివు); (ఓడు) ఓటము (ఓటు, ఓటమి). ఇచట డకారము పరుషమయినది; (నిక్కు) నిక్కము (నిక్కువము).

అమి-ఇది వ్యతిరేకార్థబోధకము. (ఇల్) (ఇలమి) లేమి; (విను) వినమి; (వెలువడు) వెలువడమి; (ఎఱుంగు) ఎఱుంగమి; (ఉండు) ఉండమి; (ఒల్లు) ఒల్లమి; (ఒప్పు) ఒప్పమి; (ఓపు) ఓపమి; (కడచను) కడచనమి; (కాను) కానమి; (చేయు) చేయమి; తలఁచు (తలఁపమి) (చుకారాంతధాతువులపై 'అ' కారము చేరునప్పుడు కొన్నియెడల చకారమునకు పకారము వచ్చును.) (తేజరిల్లు) తేజరిల్లమి; (నేరు) నేరమి; పోలు (పోలమి); (రక్షించు) రక్షింపమి; (లంఘించు) లంఘింపమి.

అమి-ఇది భావార్థమునందును వచ్చును:— (వేలు) వేఱమి.

అరము-(దెప్ప) దెప్పరము.

అరి-నూనరి, ఆలరి; ఆసారి; కన్నరి, జాలరి, పూజారి, (ఇది 'కార' అను సంస్కృతశబ్దమునుండి ప్రాకృతముద్వారా తెనుఁగులోనికి వచ్చినది.)

అఱ-(వ్రందు) వందఱ; (అమ్ము) అంపర, చూపఱ.

అల్-(విర్) (విరల్) వ్రేలు; (పగు) పగలు; ఊఁచు, *ఉయ్ (ఉయ్యెల).

అలు-ఇది 'ఆలు' శబ్దమునకు పర్యాయపదము- మఱఁదలు, కోడలు, చెలియలు.

అవి-(అల్) అలవి, (*కొత్) కొఱవి.

అవు-(గరు) గరవు; (తగు) తగవు.

ఇ-(అ) (ఈగు) ఈగి; (పను) పని, (నెఱు) నెఱి, (మంచు) మంచి, (పాడు) పాడి=ధర్మము; (వడు) వడి; (మా(యు)వు) మావి; మొదలి=Head-man; (కుఱు) (కుఱి) గుఱి; (చెవు) చెవి, (పేడు) పేడి; (డప్పు)డప్పి; (ముదు) ముడి; నో (నొప్పు) నొప్పి.

(ఆ) ఇవర్ణము చేరునప్పుడు పదముల తుది సరళాక్షరము పరుషమగును. కఱడు, కఱటి; చెవుడు, చెవిటి, పెండు, పెంటి, .

(ఇ) ఖ్, ల్, న్, ణ్, మ్ అను నక్షరము లంతమందుగల శబ్దములపై ఇవర్ణముచేరునప్పు డవి డవర్ణకముగా మాఱును.

(వెళ్) వెండి, (వాల్) వాండి, (మొసల్) మొసండి, (పశుమ్) పసిండి, (పోల్) పోండి.

ఇక—(స్వార్థమందు) మానిక; (కడు) కటిక; (కాను) కానిక.

ఇదము—(ఎల్) ఎల్లిదము, ఏలిదము; (ఒప్పు) ఒప్పిదము.

ఇమి—నుగంటిమి; వేడిమి; బలిమి; కడిమి; కలిమి; చెలిమి.

ఇలి—(వెణ్) వెండిలి; వాకిలి.

ఇస—ఉక్కిస.

ఉక—స్వార్థమునందు: పొలఁతుక.

ఉక—నాలుక.

ఉవ—ఉంకువ.

ఉవము—(నిక్కు) నిక్కువము.

క—(పో) పోక; (మూయ్) మూఁక; (వర్) రాక; (వేట్, వేడ్) వేడ్క, విశ్లేషమువలన వేడుక.

కడ—(ఏట్) (ఏల్లడ) ఏఱుగడ, ఏడుగడ; (అఱు) అఱకడ.

కల్—(కలి) (త్రెక్కు) త్రెక్కలి; (తక్కు) తక్కులి; (* చింకు) చీకలి (టి); (కుఱు) కుఱంగలి; (ఆమ్) ఆకలి; (అఱు) (అఱకల్) అఱకడ.

కాడు—సంగడికాడు, దాపికాడు, నేర్పుకాడు, పరికాడు.

కి—(మాట్) మాడ్కి, (ఉన్) ఉన్ని, ఉనికి; (కల్) కల్కి, కలికి; (కోట్) కోర్కి, కోరికి, (చూట్) చూడ్కి, (పూన్) పూన్కి.

కిలి—(పిడి) పిడికిలి.

కు—(ఉగ్) ఉక్కు; (కజ్) కజకు; ఇట్లే, నెజకు, వెలుకు-మొదలయినవి. ఇవి 'కజ్' 'కుజ్' అను బహువచన ప్రత్యయములనుండి తప్ప కత్తిరింపువలన ఏర్పడిన క్రొత్త ఏకవచన రూపములయి యుండును.

కుఱు—(మిగ్) మిఱుంగురు, మిడుంగుఱు.

గు—(* నెడు) నెడుంగు; (* మెఱు) (మెఱుంగు); (మఱు) మఱుంగు; (* వెలు, బెలు, బెడు) బెడుంగు; (* ఎలు, వేలు, వేళు, హేళు) ఎలుంగు; (* తెఱు) తెఱుంగు; (* చెఱు) చెఱుంగు; (* పిడు) పిడుంగు; (* పుడు) పొడుంగు.

గ్గు—ఎగ్గు, నుగ్గు. సిగ్గు, ఇవి 'ఎగులు, నుగులు, చిడుగు' అనువాని నుండి అక్షరసంయోజనము (assimilation) నలన నేర్పడిన రూపములు. * 'లగ్గు' అనుపదము 'లఘు' శబ్దభవము.

చ—(కుఱు) కుఱుచ-ఇచట 'చ' అనునది చల్, సల్, లోని తుది లకారము లోపించి ఏర్పడిన రూపము.

ట (భావార్థకము)—(అగు) కావుట మొద. (ఈ టకారమునకు 'డు' అనునది పూర్వరూపము. నన్నయ భారతములో 'ట' వర్ణకమును 'డు' వర్ణకమునుగూడ భావార్థమున వచ్చునట్లు తోచుచున్నది. 'ట' వర్ణమునకు 'అటము'ను, 'డు' వర్ణమునకు 'అడము'ను కూడవచ్చును.

టటము, ఇల్లడము, తల్లడము.

డు—కావు డెఱుంగి (ఆది. I. 138); జలమపేక్షించుడు—సంభవిల్లి (ఆర. II. 197); వానిహీనుంగాఁ జేయుడు నాకుఁ జతుర్వర్ణము వడయుడు (ఆది. VII. 15 ప్రాసము).

డు—(* చెవు) చెవుడు; (* పురు) పురుడు.

త—(చిఱు) చిఱుత; (కొఱ) కొఱత; (ఊఱ) ఊఱత; (ఊఁదు, ఊఁత); (చే) చేత.

తనము—భావార్థము: పలుగుండనంబు.

తల్—(మగ్) మందల; (ము) (ముదల్), మొదలు.

తజ్—(ముగ్) ముందఱ.

తి—(సం; స్త్రీ; ప్రాకృ, ఇతి) నాతి, పొలతి.

తు—(లోయ్) లోతు, (పాయ్) పాతు.

ండ—వలుండ, నిడుండ, వెడండ.

ద—ఉవిద, పేద, (వెల్) (వెద్ద) వెద్ద.

ద—ఇది 'దర్' అంతమందుగల శబ్దముల తుదిశ్లేషము లోపింపఁగా కలిగిన రూపము—పొద.

-ది—కడిది, కొలది.

-ది—ఇది సంస్కృత స్త్రీ శబ్దభవము:—వెలది.

-ది—మఱిది.

ది—చెయి (చెయిది).

దు—అరుదు, పిఱుదు; (పొలు) (పొలుదు) పొద్దు.

ను—(వల్) వలను.

ప—చెట్టుప (ఇది 'చెట్టుపలు' అనురూపమునుండి 'లు' వర్ణము బహు వచన మను భ్రమచే లోపింపఁగా నేర్పడిన క్రొత్త యేకవచనరూపము), (చను) చనుప.

పడి—పరువడి.

పల—లోపల, వెలుపల, డాపల.

పు—(*అడ) అడపు, (మూయ్) మూఁ (పు), (మెఱ) మెఱపు, (మెల) మెలపు, (వఱ) వఱపు, (ఉల్) లోపు, (నెడల్) నెడల్పు, (వేల్పు) వేల్పు, విఱు, (విఱుపు) పు, (పిల్) వీపు, (మోయ్) మోపు, (ఇల్) ఇంపు, (ఉలు), ఉడుపు, (ఉల్) ఉల్పు, (ఏయ్) ఏపు, (ఏయ్) ఏపు, (ఓల్) ఓపు, కడుపు, కంపు, (కఱ) కఱపు, (కన్, కాన్) కాన్పు, (కాంచు)కాంపు, గాడ్పు, చాడ్పు, (చూ) చూపు, (తనల్) తనపు, (తూల్) తూపు, (తెల్) తెలుపు, (తోయ్) తోపు, (నడ) నడపు, (నిడు) నిడుపు, (నెల్) నేపు, (పను) పనుపు, (వెను) వెనుపు, (పొలు) పొలుపు, (అడ్, అద్) అడపు, (వెట్టించు) వెట్టింపు (S. I. I. IV. 1098).

బ—(బొగుల్, బోల్) బొబ్బ.

బు—(ఉఱు) ఉఱుబు, (ఇల్) ఇంబు.

మి—(నెల్) నెమ్మి, (ముది) ముదిమి, (ఎల) ఎలమి, (కూర్) కూర్మి, (తాల్, తాల్) తాల్మి, (పేల్) పేర్మి.

ము—మొల్లము, అడ్డము, అద్దము, కుడుము, నడుము, ఇడుము.

రు—వగరు, కొమరు (వీనిలోని 'రు' వర్ణము అసలు శబ్దములోనిదై యుండును).

ఊకము—పేదఊకము.

లు—(తెగు, తెవు) తెవులు, (మిగు) మిగులు.

వ—తోవ, వెక్కువ, ఉంకువ, ఒఱవ, అన్నవ, తక్కువ.

వ (వాయ్)—పలువ, మగువ, కడువ, చెలువ.

వు—నుడువు, వడువు, వలువు, మఱువు, కుఱువు, కొలువు, గరువు, చెలువు, తెరువు [నురు(ఱు)], నురువు, పుట్టువు, పువ్వు.

వైవానిలో ధాతువులోని తుది ఉకారమును 'ఉవ్' గా ఉచ్చరించుట చేత 'వు' అను నుచ్చారణము కలిగినది కాని అది ప్రత్యేక ప్రత్యయముకాదు.

వు—నవ్వు, పోవు, పొడవు, మొదవు, నగవు, చెలువు, చెయ్యు, చావు, కఱవు (ఇవ్, రే), ఇరవు, ఊవు, అల్ లావు.

సల్—ముదుసల్ (లి).

మొదటి భాగము

తత్సమ క్రియలు.

(1) నన్నయ భారతములోని తత్సమ క్రియలను ఆంధ్రశబ్దచింతామణి ననుసరించి ఉపకృతి, పరిణతి, సంవృతి, భేదములుగి మూడు తరగతుల క్రింద నిచట నేర్పఱచుచున్నాను. వీనిలో * అను గుఱుతుగలవి నన్నయ భారత మందును శాసనములందును కూడ కనబడుచున్నవి. ధాతువు తరువాత 'S. I. I.' అను గుఱుతుగలవి శాసనము లందు మాత్రము కనబడునవి.

(2) సంస్కృత కృదంత రూపములపై తెనుగు క్రియాప్రత్యయములు చేరిన క్రియలు ఉపకృతి క్రియలు.

అధిక్షేపించు, అనురాగిల్లు, అన్వేషించు, అవరోధించు, అభిషేకించు, అవమానించు, అవకర్ణించు, ఆపాదించు, ఆశ్వాసించు, ఆదేశించు, ఆస్వాదించు, ఆవేదించు, ఉపదేశించు, ఉపార్జించు, ఉద్యోగించు, ఉపయోగించు, ఉద్దేశించు, ఉపభోగించు, ఉపాలంభించు, కటాక్షించు, కరుణించు, కోపించు, గర్వించు, *జన్మించు (S. I. I. IV. 806, 943, 103), దుఃఖించు, నియోగించు, నివేదించు, నిపాతించు, నిర్దేశించు, నిర్వేదించు, నిషేధించు, నిన్దించు, నిక్షేపించు, ప్రసాదించు, ప్రస్తుతించు, ప్రవేశించు, ప్రకటించు, ప్రాప్తించు, ప్రచ్ఛాదించు, ప్రతిష్ఠించు, ప్రయోగించు, ప్రలాపించు, పరివేష్టించు, ప్రతిష్ఠాపించు, ప్రతిపాదించు, భీతిల్లు, భేదించు, భేదిల్లు, భావించు, బంధించు, భంగించు, భోగించు, యోజించు, వేష్టించు, వినుతించు, విచారించు, విమోహించు, శయనించు, శోకించు, శోధించు, శోషించు.

(3) సంస్కృత ధాతువుల ఇ, ఉ, ఋ లపై అయ్, అవ్, అర్, అల్, అనునవి కలుగఁగా వానిమీఁద క్రియాప్రత్యయములు చేరు క్రియలు పరిణత క్రియలు.

అతిశయిల్లు, అనుకరించు, అధికరించు. అనుచరించు, * అనునయించు, అనూనయించు; అనువయించు, *అనుభవించు, (S. I. I. IV, 1186; S. I. I. V. 1014), అన్యధాకరించు, అపహరించు, అర్పించు, అర్థించు, అలంకరించు,

అవకరించు, ఆచరించు, ఆదరించు, ఆవిర్భవించు, ఉదయించు, ఉద్భవించు, ఉద్భవిల్లు, * ఉద్భరించు (S. I. I. IV. 945), ఉపార్జించు, ఉపసంహరించు, కల్పించు, జయించు, దర్పించు, నమస్కరించు, నయించు, నిస్తరించు, ధిక్కరించు, నిర్వర్తించు, నిర్ణయించు, నివర్తించు, నిశ్చయించు, ప్రభవించు, ప్రవర్తిల్లు, ప్రవర్తించు, పరిహరించు, పరివర్తించు, ప్రసవించు, పరిచరించు, పరిభ్రమించు, పురస్కరించుకొను, ప్రహరించు, వర్తిల్లు, వర్ణిల్లు, వర్ణించు, విస్తరించు, విహరించు, వివరించు, వివర్ణించు, విస్తరిల్లు (S. I. I. IV. 672) వ్యభిచరించు, వర్జించు, సంస్కరించు.

(4) సంస్కృత ధాతువుల కెట్టి వికారములును కలుగక తెనుగు క్రియా ప్రత్యయములు చేరుటవలనఁ గలిగినవి సంవృతి క్రియలు.

అతిక్రమిల్లు, అతిక్రమించు, అధిగమించు, అనుగమించు, అపేక్షించు, అభినందించు, అర్పించు, అనుగ్రహించు, అభివ్యాపించు, అభిమంత్రించు, అభ్యసించు, అవలంబించు, అవలంబించి, ఆపాదించు, ఆరాధించు, ఆక్రమించు, ఆక్రోశించు, ఆనందించు, ఆగ్రహించు, ఆచమించు, ఆమంత్రించు, ఉపజీవించు, ఉత్సహించు, ఉపక్రమించు, ఉపశమిల్లు, ఉపలక్షించు, ఉపశమించు, ఉపాలంభించు, ఉపవసించు, ఉపేక్షించు, ఉపార్జించు, ఉన్నూలించు, ఉపాసించు, కీర్తించు, కీడించు, కామించు, గర్జిల్లు, గ్రహించు, ఘూర్జిల్లు, ఘోషించు, చింతించు, చలించు, జనిచ్చు (S. I. I. IV. 1039), జనించు (S. I. I. IV. 866), జీవించు, జృంభించు, దహించు, దండించు, దూషించు, నిర్గమించు, నిర్మించు, నిర్వహించు, నిర్జించు, నిందించు, నిగ్రహించు, నియమించు, నిరీక్షించు, నిరూపించు, పరిగ్రహించు, పశువధించు, పశువజుచు, ప్రకాశించు, పూజించు, ప్రార్థించు, ప్రణమిల్లు, ప్రతిగ్రహించు (S. I. I. IV. 1186), ప్రతిపాలించు (S. I. I. IV. 1133), ప్రతిష్ఠాపించు, ప్రబోధించు, ప్రస్తుతించు, (S. I. I. IV. 672), ప్రశంసించు, ప్రతీక్షించు, ప్రాపించు, పాలించు, పరిభ్రమించు, ప్రతిపాలించు, పరిచరించు, ప్రచ్ఛాదించు, ప్రతిష్ఠించు, (S. I. I. IV. 927), పరీక్షించు, పీడించు, ప్రతిఘటించు, బోధించు, భంజించు, భక్షించు, బంధించు, బాధించు, మధించు, మన్నించు (S. I. I. V. 1316), మర్దించు, రక్షించు (S. I. I. V. 50), లంఘించు, లజ్జించు, లక్షించు, వర్ణించు, వారించు, విలసిల్లు, వితర్కించు, విశ్రమించు, విశ్వసించు, విడంబించు, విక్రమించు, విగ్రహించు, విజృంభించు, వీక్షించు, సంస్తుతించు (S. I. I. IV. 1039), సాధించు (S. I. I. IV. 1083).

(5) కొన్ని సంస్కృత ధాతువులవై ఇత్వముచేరి దానివై 'ఇంచు' మొదలగు ప్రత్యయములు చేరును.

ధరియించు, యజయించు, రచియించు (S. I. I. IV. 672), రుచియించు, వధియించు (S. I. I. IV. 1133), వరియించు (S. I. I. V. 945), వసియించు, గుణియించు, భరియించు, భజియించు, జనియించు, విధియించు, శపియించు.

* వైదానిలో ధాతువుపై కేవలము 'ఇంచు' మాత్రముచేరియు తత్సమక్రియ లేర్పడియుండుటయు భారత ముద్రితప్రతులయందు క్వాచిత్కముగ కాన్పించుచున్నది. అట్టి యెడల కొన్నిటికి 'ఇయ్' అను ఆగమము వచ్చుట వ్రాతప్రతులయందు కనబడుచుండుట చేతను, 'ఇయ్' ఆగమముతో ఆయా స్థలములం దాక్రియలను చదువుకొన్నను బాధలేకుండుటచేతను, నన్నయ కాలమున పై క్రియలు 'ఇయ్' ఆగమముతో మాత్రమే యుండెడివేమో యని సందేహము కలుగుచున్నది.

(ii) ఆ చ్ఛి క క్రి య లు.

1. ఆచ్ఛి క్రియలను వాని యంతమందువచ్చు వర్ణములనుబట్టి వర్ణములుగా ఏర్పాటు చేయవచ్చును. ఈ అంత్యవర్ణములు సాధారణముగా కు, క్కు, ంకు; గు, గ్గు, ంగు; చు, చ్చు, ంచు; జు, జ్జు, ంజు; టు, ట్టు, ంటు; డు, డ్డు, ండు; తు, త్తు, ంతు; దు, ద్దు, ందు; ను, న్ను; పు, ప్పు, ంపు; బు, బ్బు, ంబు; ము, మ్ము; యు, యు, లు, పు; అనువర్ణములుగా ఏర్పాటు చేయవచ్చును. నన్నయ భారతములో స్వార్థమందువచ్చు ధాతువులను, ప్రేరణమును దెలుపు ధాతువులను ఆయాఅంత్యవర్ణముల ననుసరించి యీ క్రింద చూపుచున్నాను:—

స్వార్థరూపము.	ప్రేరణరూపము.	స్వార్థ.	ప్రేర.
కు.	కు.	కు.	కు.
అలుకు		ఎక్కు	ఎక్కించు
ఇటుకు (ఇటికికొను)		క్రక్కు	క్రక్కించు
ఉలుకు (ఉలికిపడు)		తక్కు	
ఒల్కు		త్రొక్కు	
కులుకు		దక్కు	
కొలుకు			-ంకు.
చిలుకు		నడుంకు	
చెనకు			-గు.
తనుకు		అడుగు	అడుచు
నాకు		అరుగు	
పలుకు (S. I. I. V. 50.)		అలుగు	అలిగించు
పల్కు		అల్లు	
పెటుకు	పెటికించు	ఆగు	
బ్రతుకు		ఈగు	
బ్రదుకు		ఉడుగు	ఉడిగించు
తలఁకు			ఉడివించు
తాఁకు	తాఁచు		ఉడుచు
వెదకు		ఉఁగు	ఉఁచు
వడఁకు			

స్వార్థ.	పేర.	స్వార్థ.	పేర.
ముడుగు	ముడుచు	* కుడుచు (S. I. I.	
	ముంచు	IV. 662, S. I.	
మూగు		I. V. 78, 1316)	
మెలగు		కొలుచు	
మొలుగు		కొలచు (S. I. I.	
రేగు	రేచు	IV. 1067, 1244,	
లోగు		1339 B. C.)	
విలుగు	విలుచు	గెలుచు	
వీగు		చటచు	
* వెలుగు (S. I. I.	వెలుంగించు	చూచు, చూపు	
IV. 666, 672,		తనర్చు	
737, 943)		తలచు	తలపించు
	గ్గు.	తటచు	
డిగ్గు	డించు	తాల్చు	
మొగ్గు		తుడుచు	
	ంగు.	తెర్చు	
క్రంగు		తెటచు	
తొంగు	తుంచు	తోచు	
మ్రంగు		త్రాపించు (S. I. I.	
	చు	V. 1114)	
అరుచు		తోచు	తోపించు
	అనుచు	దొలుచు	
అటచు		దొల్చు	
ఈడ్చు		* నడచు (S. I. I. నడపు (S. I. I.	
ఉడుచు	ఉడుపు	IV. 1114; S. IV. 754, 945,	
ఉనుచు		I. I. V. 1055) 1104, 1114, S.	
ఉర్చు		I. I. V. 82, 1014,	
ఏడ్చు		1032, 1034, 1247).	
ఏర్చు		నిలుచు { * నిలుపు (S. I. I.	
ఒలుచు		IV. 906, 1039)	
ఓర్చు		* నిల్చు (S. I. I.	
కడచు	కడపు	IV. 672, 675, 945,	
కటచు	కటపు, కటపించు	1061, 1073)	

స్వార్థ.	ప్రేర.	స్వార్థ.	ప్రేర.
కొల్పు (S. I. I. V. 1084)		విలుచు (S. I. I. IV. 939; S. I. I. V. 13, 1114)	
నేర్పు	నేర్పు	వీఁచు	
నోచు		వెఱచు	
పనుచు		వేల్పు	
	పరిమాడ్చు	వేచు	
పఱచు	పఱపు	వైచు	
పిలుచు	పిలిపించు	వైనెచు	
ప్రాచు			
పెనుచు			
పేర్పు			చ్చు.
పోడచు		* అచ్చు = ఇచ్చు (S. I. I. IV. 1052, 1063)	
* పొడుచు (S. I. I. IV. 989. S. I. I. V. 1316)		* ఇచ్చు (S. I. I. ఇప్పించు IV. 672, 675, 685, 687, 731, 762, 939, 989, 1061, 1098, 1102, 1104, 1108, 1114, 1115, 1133, 1186, 1253, S. I. I. V. 50, 62, 1016, 1123, 1347, 1348)	
* పొలుచు (S. I. I. IV. 1073)			
* ప్రోచు (S. I. I. IV. 1108)			
పోరచు			
(పోరచి)			
మఱచు			
మోచు	మోపించు		
లేచు			
వగచు			
వల్చు			
వలచు			
వాఁచు			
విడ్చు			
* విడుచు (S. I. I. విడిపించు IV. 672, 1098; S. I. I. V. 63, 74)			
విదుర్చు			

స్వార్థ.	ప్రేర.	స్వార్థ.	ప్రేర
ప్రచ్ఛ		IV. 675, 1190.	I. IV. 687
మెచ్చ (S. I. I.		1302; S. I. I.	927)
IV. 675)		V. 66, 1081)	
వచ్చ (S. I. I.	రావించు	కెట్టు	
IV. 1042; S. I.		కుట్టు	
I. V. 66)		చుట్టు	
వ్రచ్చ (S. I. I.		తిట్టు	
IV. 662, 989)		తోట్టు	
సరియిచ్చ (S. I.		పట్టు	
I. IV)		* పుట్టు (S. I. I.	* పుట్టించు (S
ంచు		IV. 672, 943;	I. I. IV. 989,
ఆరగించు (S. I.		945, 1072).	
I. IV. 1099)		* వెట్టు (S. I.	* వెట్టించు
ఆలించు		I. IV. 749, 992,	(S. I. I. IV.
కాంచు = రక్షించు		1050, 1114, 1190,	1102, 1114,
(S. I. I. V. 1137)		1248, 1316; S. I.	1050, 1120,
కారించు		I. V. 63, 1014,	1295, 1323).
పరికించు		1044, 1125).	
పుక్కిలించు		ముట్టు	
వంచు		మెట్టు	
వడ్డించు (S. I. I.		పట్టు	
IV. 1248)			ంటు.
విన్నవించు		అంటు	
సరించు (S. I. I.			డు.
V. 1012)		ఆడు	ఆర్పు
సరియించు (S. I. I.		ఇడు	
IV. 1220)		ఈడు (ఈడంబోవక)	
టు.		ఊరడు	ఊతార్పు,
చాటు			ఊటడించు.
దాటు		ఓడు	ఒడుచు, ఓడించు
		* కూడు (S. I. I.	కూర్పు
		IV. 1323; S. I.	
		I. V. 1081, 1248)	
		I. I. * కట్టించు (S. I.	

స్వార్థ.	ప్రేర.	స్వార్థ.	ప్రేర.
* చెడు (S. I. I. V. చెఱుచు 134) తెగడు తొడు తొడు (తొడితెచ్చు) * నెగడు (S. I. I. IV. 1169).		తు పాతు తు * ఎత్తు (S. I. I. ఎత్తిండు (S. I. I. V. 66, 1141.) IV. 927) ఒత్తు దు	
పడు * పాడు (S. I. I. V. 82.) పొగడు పొఱుడు బెగడు మగుడు మొగుడు మొగుచు వఱుడు (S. I. I. IV. 1190.) వాడు	పఱుచు విడుచు	ఊడు ఏడు ందు అందు ఒందు కందు కుందు చెందు పొందు మ్రందు వందు ను	ఒందించు
వేడు ఒడ్డు -ండు	డ్డు	* అను (S. I. I. IV. 672, 945, 1108.) కను కాను * కొను (S. I. I. IV. 992, S. I. I. V. 78) చను తక్కిను తిను పూను మను మాను	కాంచు కొలుపు
* ఊడు (S. I. I. IV. 675, 1102, 1104, 1295; S. I. I. V. 50, 1348) ఒండు = ఒందు (S. I. I. IV. 1169) * నిండు (S. I. I. V. 66.) మండు * వండు (S. I. I. V. 66, 82)	ఉంచు నించు		పూన్పు వెంచు, వెన్పు మంచు, మనుచు, మాన్పు

స్వార్థ.	ప్రేర.	స్వార్థ.	ప్రేర.
ప్ర		సము	సమ్మించు
విను	విన్ను, వినుచు, వినిపించు.	పము	యు
	న్ను	అమయు	
ఎన్ను		అరయు	
పన్ను	* పంచ (S. I. I. IV. 737)	అలయు	
	పు	అవియు	అవియించు
ఓపు		* ఆరయు (S. I. I. V. 945)	
చలుపు		ఉలియు	
చేపు		ఎగయు	ఎగచు, ఏచు ఎడచు
	ప్పు	ఏయు	
* ఒప్పు (S. I. I. IV. 672, 943, 945, 1061)	ఒప్పించు	ఒలయు	
కప్పు		ఒలియు	
చెప్పు			కడచు
తప్పు		కదియు	
	ంపు	కలయు	
		కలియు	
అంపు			కవచు
చంపు		కదియు	
	ంబు	* పడయు (S. I. I. IV. 737, 943, 1169; S. I. I. V. 1014.)	
పంబు	ము		
అదుము			కాచు
ఉటుము		కురియు	కురియించు
తునుము	తునిమించు		కుటియించు
పొడము		చదియు	
మెఱుము		చెనయు	
	మ్ము	* చేయు (S. I. I. * చేయించు IV. 662, 737, (S. I. I. V. 1133; S. I. I. V. 65.) 50, 66, 1347, 1348)	
అమ్ము (S. I. I. IV. 1186)			
మ్ము			

స్వార్థ.	ప్రేర.	స్వార్థ.	ప్రేర.
చొలయు	చొలచు	మొలయు	
జడియు		మొనయు	
* డాయు (S. I. I. V. 1034)		మోయు	మోయించు
తడయు		వోయు	
తడియు	తడుపు	వగయు (S. I. I. V. 50.)	
తనియు	తనుపు, తన్ను	వలయు	
తటియు		విడియు	విడియించు
	తిగుచు	విరియు	విరియించు
తునియు		* విలియు (S. I. I. IV. 1114, 1113)	
తెలియు	తెలుపు, తెల్పు	వెలయు (S. I. I. IV. 806, 943)	వెలయించు
నవయు		వేయు	
నెగయు		సమయు	
నెరయు		నుడియు	
నెలయు			య్య
నెఱయు		గొయ్య	
నెవయు		డయ్య	
పాయు	పాచు, పాపు	తేయ్య	
పూయు		పొయ్య (S. I. I. V. 71)	
	పెనచు	ప్రయ్య	రు
పొరయు			
పొలియు		అడరు	
* పొవయు (S. I. I. V. 12, 13, 15, 19, 73, 74, 77)		అమరు	అమర్చు
బలయు		అలరు	
* జెరయు (S. I. I. IV. 1098, 1302, 1363; S. I. I. V. 63)			ఆర్చు
మాయు	మాయిండు	ఆరు (ఏపారు)	
ముదియు		ఉడరు	
మురయు		ఎడరు	
మూయు		ఎదురు	ఎదుర్చు
			ఎలర్చు
		ఒడరు	

స్వార్థ.	పేర్థ.	స్వార్థ.	పేర్థ.
* ఒనరు (S. I. I. IV. 672)	ఒనరించు, (S. I. I. IV. 1108)	కృంచు	కృమ్మటించు
	ఒనర్చు	చీటు	
కమరు		చేటు (S. I. I. V. 66)	
కూరు		డగ్గులు	
* కోరు (S. I. I. IV. 945)		తీటు	
క్రమ్మరు		తేటు	
చెదరు		దూటు	
చేరు	చేర్చు	పాటు	
చూరు		లు	
జూరు			అగలించు
* తనరు (S. I. I. IV. 945)		అదలు	అదల్చు
తలరు		ఉరలు	
	తలిర్చు	ఉరులు	
తివురు		ఎడలు	
	తీర్చు	* ఏలు (S. I. I. IV. 737)	
తేరు		కదలు	కదల్చు
తొడరు		కాలు	కాల్చు
త్రిమ్మరు		కూలు	
నేరు		క్కాలు	
పదరు		* చాలు (S. I. I. IV. 672)	
పోరు		తగులు	తగుల్చు
బెదరు		తూలు	
వందురు			
వనరు			తెనుల్చు
	వార్చు	తెరలు	
	లు	తేలు	
అటు (ఉ. క్రి.)		వెడిలు	
ఉటు		పోలు	పోల్చు
విమటు		మఱలు	
* స్పృటు		మసలు	

స్వార్థ.	పేర.	స్వార్థ.	పేర.
మిగులు		పు	
మెడలు		ఉరువు	
ముగ్గిలు		చదువు	
వడలు		లేడవు	
వజలు		త్రావు	
వ్రాలు		నొడువు	
వేలు		పనువు	
	లు	* పర్వు (S. I.	
బిల్లు		I. IV. 1103)	
చిల్లు		* పోవు (S. I. I.	
చెల్లు (S. I. I.		V. 1316)	
IV. 1156; S. I.			వ్వు
I. V. 1316)		ఒప్పు	
డొల్లు		కొప్పు	
	లు	నప్పు	
తెల్లు			

2. ఈ, కా, చా, చూ, నో-అనునవి ఏకాక్షర ధాతువులు. ఇచ్చు, చచ్చు, చూచు, అనునవి వీనినుండి పుట్టిన వేటుధాతువులు.

3. (అ) ఉను, ఉఱు, ఇల్, కలు (S. I. I. IV. 672, 929, S. I. I. V. 71) కూడు, తడు, తొడు, తలు, తిరు, నోయు, మిన్ను, మఱు, వర్, వారు-అను ధాతువులు సన్నయకు పూర్వకాలమునం దుండియుండవలెను. ఆ ధాతువులు సన్నయకాలమునకు లోపించి, వానినుండి పుట్టిన కొన్నిరూపములు మాత్రము మిగిలినవి. వీనిస్థానమున వీనికి సంబంధించిన, ఉండు, ఎగయు; కలుగు, తడయు, పొడుగు, తలఁగు, తిరుగు, నొచ్చు, వచ్చు అను ధాతువులు భాషలో నిలిచినవి. 'ఇల్, మిన్ను' అను ధాతువులకు వానినుండి యేర్పడిన మఱియొక ధాతువు భాషలో చేరలేదు.

(ఆ) ఈ క్రింది ధాతువులు శబ్దపల్లవములలో మాత్రము కనబడుచున్నది:—

అటు (ఉక్కటు), ఎగు (ఎగందోచు), ఆరు (ఏపారు) కొల్లు (తరి కొల్లు), ఒడు (ఒడంబడు), తోడు (తోడితెచ్చు).

ఉను—ఉన్న, ఉనుచు, ఉనికి; ఉటు—ఉటక, ఉటుక, ఉటండు, ఉటదె; ఎగు—ఎగందోచు; ఇల్—లేక, లేను, లేము, లేవు, లేరు, లేడు, లేమి; కలు—కల, కలవాడను, కలవారము, కలవాడవు, కలవారలరు, కలవాడు, కలవారు, కలయది, కలయవి, కలిమి; కూటు—కూటిమి, కూటిన; తడు—తడలబడు; తోడు—తోడి; తలు—తలకొను, తలడు; తిరు—దిద్దిరక; నోయు—నోసి; మటు—మటి, మటియుక; మిన్ను—మిన్నక, వర్—రాక-(వ్య-క్త్య), రాను, రాము; రావు, రారు, రాడు, రారు, రాదు, రావు, రాక (భావ), రాక (తుము); వారు—వారక.

4. ఈ క్రింది ధాతువులు కొన్ని క్రియల క్షార్థకరూపములతోఁగాని, తుమున్నంత రూపములతోఁ గాని, విశేష్యములతోఁ గాని చేరి ఉప ధాతువులుగ నుపయోగింపబడును:—

(అ) క్షార్థకరూపములవై :

అడు—కొనియాడు; ఉండు—మిన్నకుండు; కొను—అమర్చికొను; ఇడికొను, ఇప్పించికొను, ఇటికికొను, ఈడ్చికొను, ఉనిచికొను, ఎక్కించికొను, ఎత్తికొను, ఎన్నికొను, ఒడిచికొను, కడిగికొను, కట్టికొను, కప్పికొను, కావించికొను, కూడికొను, కోరికొను, చఱచికొను, చేర్చికొను, తడవికొను, తిగిచికొను, తుడిచికొను, తెచ్చికొను, తోడికొను, తోచికొను, పట్టికొను, పఱచికొను, పుక్కిలింపికొను, పూన్చికొను, పెట్టికొను, పెటికికొను, పొగడికొను, పొడిచికొను, ముట్టికొను, మూసికొను, మోచికొను, మోపించికొను, విడిపించికొను, విలిచికొను, నమకట్టికొను; తెచ్చు—తోడితెచ్చు, పడు—అదరిపడు, ఉడరిపడు, ఉలికిపడు; పుచ్చు—విడిచిపుచ్చు, ఇచ్చిపుచ్చు; పోవు—కొనిపోవు; వైచు—ఎత్తివైచు.

(ఆ) తుమున్నంత రూపములవై :

కట్టు—అంటగట్టు, అంటగట్టించు; చెప్పు—ఎటుగఁజెప్పు; తోచు—ఎగఁద్రోచు; నేర్పు—తేనేర్పు, పడయనేర్పు, రానేర్పు; పడు—ఎగవఁబడు, కడవఁబడు, కనఁబడు, కానంబడు, తేరంబడు, నాఁబడు, మెచ్చఁబడు, మొగ్గఁబడు; తెల్లఁబడు; పెట్టు—కూడఁబెట్టు; పోవు—కాఁబోవు; వచ్చు—చుట్టవచ్చు, తీయవచ్చు; వైచు—తగులవైచు, త్రైల్లవైచు, పాటవైచు.

(ఇ) విశేష్యములవై :

అగు—అలుకయగు, చక్కనగు, వెండ్లియగు, విన్ననగు; అందు—తెల్లడమందు, భయమందు; అను—బల్లను, బోరను; అటు—ఉక్కటు;

అడు—పోరాడు, నీళ్లాడు, మాటలాడు, వందలలాడు, వేటలాడు; అరు—
 ఏసారు, పోల్చారు, సాంపోరు; అర్పు—ఓలలార్పు, వాలార్పు; ఇచ్చు—
 ‘ఆనతిచ్చు’ (S. I. I. IV. 1104) సరియిచ్చు (S. I. I. IV. 1020); ఇడు—
 ఇల్లడయిడు, బొబ్బిడు; ఉండు—కొలుపుండు, మంతనంబుండు; ఉటు—
 కుటు, వెల్కుటు; ఉండు—చేయూడు; ఒనర్పు—దయయొనర్పు; ఓడు—
 మోమోడు; కట్టు—సమకట్టు, సమకట్టించు; కను—మేలుకను, మేల్కను;
 కూడు—ఒడంగూడు, సమకూడు; కూరు—వంతంగూరు, సమకూరు; కూర్పు
 —ఒడంగూర్పు; కొను—అరిగొను, ఉసిలకొను, ఒప్పగొను, కడుకొను,
 కనుంగొను, కైకొను, కొనకొను, కోటుకొను, గుటుకొను, గొనకొను, చూఱ
 గొను, చేకొను, జడగొను, తలకొను, తుడిచికొను, తెక్కలికొను, తెవులు
 గొను, తోకొను, తోడుకొను, తోడ్కొను, దొరకొను, నెలకొను, పను
 గొను, మాకొను, వడిగొను, వీడ్కొను.

కొల్పు—తరికొల్పు; చను—కడచను, వెలుచను, పిటుసను; చఱచు—
 నుల్లసఱచు; చల్పు—ఓడసల్పు; చూపు—పొడసూపు; చెడు—దెసచెడు,
 పొడసెడు; చేయు—ఆనజేయు, కయిసేయు, తనరజేయు, దయసేయు (S.
 I. I. IV. 737), పనిసేయు (S. I. I. V. 82); రాజ్యంబుసేయు (S. I. I.
 IV. 1104); చొచ్చు—ఎడసొచ్చు, తగులు—వెనుదగులు; తెగు—ఎడ
 దెగు; తెచ్చు—తోడ్తెచ్చు; పట్టు—చేపట్టు.

పడు—అలుగులుపడు, అనవడు, ఎడఁబడు, ఎడవడు (S. I. I. V.
 75, 220); ఎఱుకవడు, ఏటువడు, * ఏర్పడు (S. I. I. V. 667, 945); ఒడం
 బడు, ఓటువడు, కువలువడు, కోల్పడు, సాల్పడు, చెవుడువడు, చేడ్వడు, తడఁ
 బడు, తల్లడవడు, పట్టువడు, పదవడు, పనుపడు, పలుకువడు, పొడవడు, పొర
 ల్పడు, ప్రొద్దువడు, బడలువడు, బయల్పడు, వీడ్వడు, వెగడువడు, వెన్వడు,
 వెలువడు, వెల్పడు, సిగ్గువడు, సితివడు (S. I. I. V. 66); భయంపడు.

పఱుచు—ఒడంబఱుచు, కీడ్పఱుచు, నవ్వుపఱుచు, పట్టువఱుచు, పశు
 పఱుచు; పఱించు—ఏర్పఱించు, వెలువఱించు; పెట్టు—మోపెట్టు; పేర్పు—
 వెలిపేర్పు; పొడు—పొడవెడు; పొందు—కన్నుపొందు; పోవు—ఎదురు
 పోవు, నిద్రపోవు; మఱుచు—మైమఱుచు; మసంగు—కసిమసంగు; ముట్టు—
 చుట్టుముట్టు; రేగు—చిందఱరేగు, నలిరేగు; వధియించు—పశువధియించు;
 వచ్చు—ఎదురువచ్చు, వేటవచ్చు.

5. ‘తెచ్చు’ ధాతువునకు రూపాంతరమయిన ‘తెంచు’ అనునది ధాతు
 వులపై జేరి ఆ ధాతువు తెలుపు కార్యము ఇంచుమించుగ నెరవేరుటనుగాని,
 అభిముఖ మగుటను గాని తెలుపును.

అగుదెంచు, అరుగుదెంచు, ఎగయుదెంచు, ఎత్తుదెంచు, ఏగుదెంచు, ఏతెంచు, ఏర్పడుదెంచు, చనుదెంచు, చొత్తెంచు, తలకొనుదెంచు, తాచుదెంచు, తోతెంచు, నెగయుదెంచు, పడుదెంచు, పఱతెంచు, *పుత్తెంచు (S. I. I. IV. 1186, 1190), పోపుదెంచు, వీతెంచు,

ధాతువుల స్వరూపము.

6. తత్సమములగు ఉపకృతి, పరిణతి, సంవృత్తిక్రియలు 'ఇంచు' 'ఇల్లు' లనుజేరి రూపసిద్ధిని పొందును. 'ఇల్లు' అంతమందుగల క్రియలు సాధారణముగా స్వార్థకములును, అకర్మకములునయి యుండును. 'ఇంచు' అంతమందుగలవి అర్థమును బట్టి సకర్మకములుగాని అకర్మకములుగాని యగును.

7. ఆచ్ఛికధాతువులకు సాధారణముగా 'ఇల్లు, ఇంచు' లు స్వార్థమందుచేరవు. అట్టివి కొలఁదిగమాత్రమున్నవి. అవి సాధారణముగా ప్రాకృతముద్వారా తెనుఁగునచేరిన తద్భవక్రియలై యుండును.

'ఇంచు'తో 11-వశతాబ్దమున కాన్పించుచున్న ఆచ్ఛిక క్రియలు:—

ఆరగించు (*హర); ఆలించు (*అలప్); కారించు (*కృష్, హింసాయాం), ఏవగించు (*హేయ); ఆవులించు; కౌగిలించు; పరికించు (*పరిక్ష); పల్కరించు; లెక్కించు (*లిఖ్); వక్కాణించు (*వచ్), సంతసించు (*సంతసుమ్).

'ఇల్లు'తో 11-వశతాబ్దమున కనఁబడుచున్న ఆచ్ఛిక క్రియలు:—

ఓసరిలు (*అపస్య); తల్లడిల్లు; బమ్మరిల్లు (*భమ్); మ్రొగ్గతిల్లు సంతోసిల్లు (*సంతసుమ్).

8. 'ఇంచు' అనునది 'ఇచ్చు' నకు రూపాంతరము. ఇచ్చుతోఁ గూడ కొన్ని ధాతువు లేర్పడుచున్నవి:—

సరియిచ్చు (S. I. I. IV. 102); జనిచ్చు (S. I. I. IV. 1039). 'ఇల్లు'నకు బదులుగ 'ఇలు'కూడ నగును: ఓసరిలు.

9. 'ఇంచు' 'ఇల్లు'లు పరమగునపుడు కొన్ని ధాతువులలో 'గ, ర, త,' మొదలగువర్ణము లాగమములుగా వచ్చును: ఆరగించు; ఏవగించు; వక్కాణించు; పల్కరించు; మ్రొగ్గతిల్లు; (ఇచ్చట 'మ్రొగ్గు' ధాతువులోని ఉత్పమున కత్సమాదేశముగా వచ్చినది.)

10. తత్సమధాతువులు సాధారణముగా ప్రేరణమం దట్లేనిలిచి యుండును. పరివర్తింపించు, నివర్తింపించి, వధింపించిరి, అను మూఁడురూపములు మాత్రము భారతముద్రితప్రతులలోని కెక్కినవికాని, అవియెంత వఱకు నన్నయకథిమతములో విచారింపవలసియున్నది.

రెండవభాగము.

అనమాపకక్రియలు-భాతుజన్యరూపములు.

1. భాతువు భవిష్యదర్శకవిశేషణముగను, తద్ధర్మార్థకవిశేషణముగను నిలుచును. 'చేయు వండు, కాంచు' మొదలగువాని తరువాత వచ్చు పరిమైన యెడల నగాగమము వచ్చును:- చేయునట్లు. 'ను' కారాంతభాతువుల తుది ఉత్పత్తియు లోపించును. అక, మక, విక మొదలగు భాతువులపై ఎడు, ఎడి వర్ణకములుచేరియు భవిష్యదర్శక విశేషణము లేర్పడును.

భాతువుపై 'అని' వర్ణకమును చేర్చుటవలన వ్యతిరేక భవిష్యత్తద్ధర్మార్థకరూపము లేర్పడును:-చేయని.

2. భాతువులపై 'చుక' వర్ణకము చేర్చుటవలన శత్రుర్థకరూప మేర్పడును-అనుచుక, చెప్పుచుక మొదలయినవి.

3. భాతువులపై 'అక' చేర్చుటవలన తుమున్నర్థకరూప మేర్పడును:-చేయక, అనక మొద. 'చు'కారాంత తత్సమ భాతువులపై 'అక'చేరునప్పుడు చకారమునకు పత్వ మాదేశమగును:-పోషింపక.

ఈ రూపములపై మఱల 'అగు'భాతువు తుమున్నర్థకరూపములగు కక, కాక లు కూడ చేరుచుండును: చేయంగక, చేయంగక, అనంగక, అనంగక. తుమున్నర్థకములపై 'కల' అను విశేషణమును చేర్చుటవలనకూడ భవిష్యదర్శక, తద్ధర్మార్థకవిశేషణము లేర్పడును: చేయంగల, కావంగల.

4. భాతువులపై 'ఇ'కారమును చేర్చినయెడల క్షాన్యర్థకరూపమును, 'అక' చేర్చుటవలన వ్యతిరేక క్షాన్యర్థకరూపమును ఏర్పడును. చెప్పి, చెప్పక. ప్రాచీనాంధ్రమున 'అక' చేరుచుండెను. 'యు'కారాంత భాతువులపై 'ఇ' 'ఎ'లను చేర్చునప్పుడు 'య'కారమునకు 'స'కారమాదేశమగును. చేసి, పోసి, చేసెక, పోసెక.

5. క్షాన్యర్థకముపై 'స'కారమును చేర్చుటవలన భూతార్థకక్రియాజన్య విశేషణ మేర్పడును:-చేసిన.

6. శత్రుర్థకరూపములపై 'ఉన్న'అను విశేషణమును చేర్చుటవలన వర్తమానార్థక క్రియాజన్యవిశేషణ మేర్పడును:-చేయుచున్న.

7. తుమున్నర్థకరూపములు కొన్ని ఆనంతర్యార్థకములు గూడ నగును భూతార్థక క్రియాజన్యవిశేషణములకు ద్రుతము చేరియు ఆనంతర్యార్థక రూపము లేర్పడును:—పోషించినఁ, చేసినఁ.

ధాతువులపై 'డు' నర్థకము చేర్చుటవలనను ఆనంతర్యార్థకరూపము లేర్పడును:—నచ్చుడు, ధరించుడు.

8. సాధారణముగా క్రియలకు కర్మార్థకచిహ్నముండదు. కర్తార్థకరూపముననుండియు క్రియలు కర్మార్థకమును ద్యోతకము చేయుచుండును. కాని, కొన్నియెడల ధాతువుల తుమున్నంతరూపములపై 'పడు' ధాతు వను ప్రయుక్తమయి కర్మార్థక రూపము లేర్పడుచుండును.

ఉదాహరణములు.

(ఆది. I. 71) బ్రహ్మచర్యములను బడయఁబడిన పుణ్యఫలము.

(ఆది. III. 126) పుణ్యకర్తముల్ పరగఁ బెక్కునేసి పడయఁబడిన యట్టి యెఱుక.

(ఆది. III. 220) విధులఁగడచి యెందు నాగఁబడినవానిలోఁగక చేయుట యధమగతికి మార్గమనిరి మునులు.

(ఆది. IV. 155) బహుపుణ్యకర్తసుస్థితః బ్రభవింపఁగా బడిన దివ్య మునీంద్రుడు.

(ఆది. VI. 35) పిలువంగఁబడక సభలకు బలిమింజని.

(ఆది. VI. 215) ఇట్లు, వీవంగఁబడి గతచేష్టు డయిన యసుర.

(ఆది. VI. 272) ఆది ... యొరులచేతఁ జేయంబడుటంజేసి.

(ఆది. VII. 7) ద్యోణుచేత నట్లు విడువఁబడి.

(ఆది. VII. 50) వేల్పులచేత శాసింపంబడక జీవించెదము; నా తపంబునం బడయంబడిన చాక్షుషి యనువిద్య.

(ఆది. VII. 104) హోమధేనువు తాడనంబులఁ బీడింపఁబడి యఱచుచు.

(అర. I. 9) పౌరు లట్లు నివర్తింపఁబడి యరిగిరి.

(అర. I. 136) పాపకర్మచే బరిధాన మొలువంగఁబడి.

(అర. III. 90) తన పురోహితాపరాధకృతమున బ్రాహ్మణుల చేత విడువఁబడినఁ దన్మహి కనావృష్టియయ్యె.

(అర. III. 256) దుష్కరతపమునఁజేసి పడయఁగాఁబడిన విద్యుల్.

(అర. IV. 71) బ్రహ్మచేత నిర్మింపంగఁబడిన భువనసంప్లవంబిది; వినిర్మింపంగఁబడని.

9. (అ) సంపూర్ణక్రియా రూపములపై 'ఏని'వర్ణకమును చేర్చిన యెడల చేదర్థకరూపము లేర్పడును.

(ఆ) భవిష్యత్తద్ధర్మాధిక విశేషణములపై 'నాఁడు' అను పదమును చేర్చినయెడల చేదర్థకరూపము లేర్పడును.

(ఇ) కేవల సంకీర్ణార్థకము లయిన 'ఇనకా' వర్ణకాంతములగు క్రియారూపములును కొన్నియెడల చేదర్థకములగును.

ఈక్రింద 11-వ శతాబ్దమున కానవచ్చు క్రియల ఆయా అసమాపక రూపముల నిచ్చుచున్నాను. ఆయా భాతువుల విశేషములను వానియొద్దనే తెలుపుచున్నాను.

(1) క్రియాజన్యవిశేషణములు.

వర్తమానకాలము.

తత్సమక్రియలు

అతిక్రమించుచున్న, అధిక్షేపించుచున్న, అనునయించుచున్న, ఆచరించుచున్న, ఆపాదించుచున్న, ఆస్వాదించుచున్న, గర్జిల్లుచున్న, ఘూర్జిల్లుచున్న, చింతించుచున్న, జీపించుచున్న, నిరీక్షించుచున్న, పరిభ్రమించుచున్న, పరివర్తింపించుచున్న, ప్రతిపాలించుచున్న, ప్రతీక్షించుచున్న, ప్రవర్తించుచున్న, రక్షించుచున్న, విలాపించుచున్న, విహరించుచున్న.

ఆచీకక్రియలు

అగుచున్న, అందుచున్న, అనుచున్న, అరుగుచున్న, అతిచుచున్న, ఆడుచున్న, ఏడ్చుచున్న; ఒనరించుచున్న, ఒప్పుచున్న, కుడుచుచున్న, కోటుచున్న, క్రమ్మటుచున్న, చనుచున్న, చూచుచున్న, చెప్పికొనుచున్న, చెప్పుచున్న, చేయుచున్న, తగుచున్న, తనరించుచున్న, తటియవచ్చుచున్న, తలంచుచున్న, తిరుగుచున్న, తేలుచున్న, నగుచున్న, నడపుచున్న, నడుంకుచున్న, నవయుచున్న, నీళ్ళాడుచున్న, పట్టువజుచున్న, పరుగుచున్న, పలుకుచున్న, పజుచున్న, పాటుచున్న, పెరుగుచున్న, పోలుచున్న, పోవుచున్న, రోయుచున్న, వచ్చుచున్న, వినుచున్న, వీచుచున్న, వెలగించుచున్న, వ్రేలుచున్న.

*'అనుభవించివచ్చుచున్నదాని' (S. I. I. IV. 1186) 'అనఁగాచాలకాలమునుండియు అనుభవములోనుండి, ఇప్పుడును అనుభవములోనున్నదాని' అని యర్థము.

భూతకాలము

తత్వమక్రియలు

అవహరించిన, అభివ్యాపించిన, అర్జించిన, అవమానించిన, అక్రమించిన, ఉత్సహించిన, ఉదయించిన, ఉద్భవించిన, ఉపయోగించిన, కీర్తించిన, జనియించిన, జయించిన, దహించిన, దుఃఖించిన, నిద్రపూయిన, నియమించిన, నియోగించిన, నియోగింపఁబడిన, నిర్మించిన, నిర్మింపఁగఁబడిన, నిర్వహించిన, పరిగ్రహింపఁగఁబడిన, పూజించిన, ప్రభవింపఁగఁబడిన, రక్షించిన, రచించిన, వధియించిన, వరియించిన, వరియింపఁబడిన, వసియించిన, విశ్వసించిన, శయనించిన, శోషించిన.

ఆచ్చికములు

అయిన (S. I. I. IV. 1108, 1052). ('అగు' ధాతువుపై క్తార్థక ఇకారము చేరునప్పుడు 'గ'కారమునకు 'య' కార మాదేశముగావచ్చును) అడగిన, అడిగిన, అనిచిన, అనిన, అన్న ('ను'కారంత ధాతువుల భూతార్థక క్రియావిశేషణమునందలి క్తార్థక ఇత్వమునకు లోపమువచ్చును.) అరిగిన, అలసిన, అలిగిన, అటచిన, ఆడిన, *ఆనతిచ్చిన (S. I. I. IV. 1104) *ఇచ్చిన (S. I. I. IV. 685, 1255, 1098, 987; S. I. I. V. 13); ఇడిన, ఇడఁగఁబడిన, ఉన్న (*ఉను) ఉండిన, (*ఉండు), ఉడిగించిన, ఉడిపిన, ఎక్కిన, ఎత్తిన, ఎత్తినైచిన, ఎఱుగిన, ఎఱుంగిన, ఎఱుగించిన, ఏగిన, ఏచిన, ఏతెంచిన, ఏమఱిన, ఏలిన, ఏసిన, *ఐన (S. I. I. IV. 990) (అయిన, రూపాంతరము) ఒడఁబడిన, ఒడిచిన, ఒడ్డిన, ఒనరించిన, ఒప్పిన, (S. I. I. IV. 1061) ఓటునడిన, ఓడిన, ఓడించిన, ఓపిన, ఓర్చిన, కట్టిన, కట్టించిన, (S. I. I. IV. 687, 927.) కడఁగిన, కడుకొన్న, కనిన, కన్న, కప్పిన, కలిగిన, కఱచిన, కఱపిన (S. I. I. IV. 1190, 1302) కాచిన, కావించిన, కూడిన (S. I. I. V. 1081) కుడిచిన, (S. I. I. V. 1316) కొనిన, కొన్న (S. I. I. V. 78) కోటిక, కోటికొన్న (S. I. I. IV. 672), క్రమ్మటిన, చదివిన, చనిన, చన్న, చనుదెంచిన, చంపిన, చలిపిన, చాలిన, చుట్టిన, చూచిన, చెందిన, చెడరిన, చేకొనిన, చేపిన, చేసిన, జడగొన్న, జరిగిన, చొచ్చికొన (S. I. I. IV. 737) చొచ్చిన (S. I. I. IV. 762), డస్సిన (S. I. I. V. 1034), డాసిన, తక్కిన, తగిన, తగిలిన, తడిసిన, తనరిన, తనిపిన, తలంచిన, తప్పిన, తఱిగిన, తలంచిన, తలిచ్చిన, తాఁకిన, తాల్చిన, తెచ్చిన, తొడిగిన, త్రాపించిన (S. I. I. V. 1114) త్రావిన, త్రెల్లిన; దాచిన, నడపిన, (S. I. I. V. 1347) నమ్మిన నిండిన (S. I. I. V. 66) నిలిచిన, నెగసిన, నేర్చిన, పంచిన, పట్టిన, పండిన

పడిన, పడయఁ బడిన, పడయంబడిన, *పడసిన (S. I. I. V. 1014), పనిచిన, పనుపఁబడిన, పన్నిన, పంపిన, పంచిన, పమ్మిన, *పరసిన (S. I. I. IV. 945) *పలికిన (S. I. I. V. 50), పల్కిన, పఱచిన, పాచిన, పాపిన, పాటిన, పుట్టిన (S. I. I. IV. 989), పుట్టించిన, *పుత్తెంచిన (S. I. I. IV. 1190, 1186), పూచిన, పూన్చిన, *పెట్టిన (S. I. I. IV. 1190, 1050, 1248, S. I. I. V. 63), పెట్టించిన (S. I. I. IV. 1102, 1295, 1120, 1114), పెనఁగిన, పెరిఁగిన, పొగడిన, పొల్చిన, పొల్పారిన (S. I. I. IV. 672), *పోయిన ('పోవు' ధాతువునకు పూర్వరూపము 'పోగు'. 'పోగు' అనునది తెనుగులో నష్టమయినది. దాని 'గ'కారమునకు 'వ'కారమువచ్చి 'పోవు' అను ధాతువు నిలిచినది. హాశగన్నడములో 'పోగు' అనియు, హొనగన్నడములో 'హోగు' అనియు దీనిరూపములు. 'అగు' నుండి 'అయి' పుట్టినట్లే 'పోగు' నుండి 'పోయి' పుట్టినది.) పోలిన, *బెరసిన (S. I. I. V. 63, 1363, 1302), మఱచిన, మాసిన, ముంచిన, ముట్టంబడిన, ముట్టిన, మూగిన, మెచ్చిన, మోపెట్టిన, మ్రింగిన, మ్రొక్కిన (S. I. I. IV. 1302), వగచిన, వగసిన (S. I. I. V. 50), వచ్చిన, వంపిన, వఱపిన (S. I. I. IV. 1190), వలచిన, వలసిన, *విడిచిన (S. I. I. V. 74, 63, 1316), విడువంబడిన, విడిసిన, వినిన, విన్న, వెలసిన (S. I. I. IV. 943) వేడిన, వెక్కిన, వేల్పంబడిన, వైచిన, నమకట్టిన.

భవిష్యత్తర్కార్థక విశేషణములు

తత్సమక్రియలు

(అ) ధాతురూపము

అతిశయిల్లు, అనునయించు, అనుభవించు, అపేక్షించు, ఆక్రోశించు, ఆనందించు, ఉద్భవిల్లు, ఉపజీవించు, ఉపశమిల్లు, గ్రహించు, జయించు, జీవించు, దహించు, నిర్జించు, నిస్తరించు, పరిగ్రహించు, పరిభ్రమించు, ప్రకటించు, ప్రవర్తిల్లు, ప్రవేశించు, ప్రశంసించు, ప్రాప్తించు, ప్రార్థించు, బంధించు, బాధించు, రక్షించు, లంఘించు, వధియించు, వర్తిల్లు, వర్ధిల్లు, విఘాతించు, విచారించు, విడంబించు, విధియించు, విలసిల్లు, విశ్వసించు, విహరించు, శయనించు.

(ఆ) 'ఏడు' ప్రత్యయముతో

ఉద్భవితైడు, నిద్రప్రాయైడు, భయంపడియైడు.

ఆచ్చికములు

(అ) ధాతురూపము

అగు, అవు ('అగు' ధాతువు సంస్కృతములోని 'భూ' ధాతువునుండి పుట్టినయెడల 'అవు' పూర్వరూపమును, 'అగు' తరువాతిరూపమును అగును. 'భూ' ధాతువు ప్రాకృతములో 'హో' అనియును. కొన్ని ప్రాకృతములలోను తెనుగులోను, హకారమున వ్యంజనము లోపించును. అందుచేత నది 'ఓ' అని నిలుచును. 'ఓ' అనునది 'అ ఊ' అని విశ్లేషమును పొంది, 'అవు' అను సంధిరూపమును దాల్చును. వకారమునకు గకారమాదేశమయి 'అగు' అను రూపము సిద్ధించును. కొన్ని ప్రాకృతములలో 'భూ' ధాతువు 'హోయ్' అయి, హోయ్, ఓయ్ రూపములద్వారా 'అయ్' అనురూపముపై, 'అయి, అయిన' మొదలయిన రూపములను పొందును. ద్రావిడభాషలో హకారమునకు తేలికయైన గకారోచ్ఛారణము గలదు. కాని 'అగు' ధాతువులో గకారోచ్ఛారణమునకు ఎక్కువ ప్రాధాన్యమున్నది. దాని నుండిపుట్టిన కణ, కాణ, కాక, కాని, కాడు, కారు, కావు, కాను, కాము, కావించు మొదలగు రూపములు పుట్టుటఁ బట్టియు, హళగన్మడములో 'అహ' 'ఆద' అను క్రియావిశేషణ రూపములున్నను అగు, అక్కు, అను రూపములలోని గకార కకారములు మాత్రమే అనేక క్రియారూపములలో ప్రధానముగా నుండుటచేతను, 'అగు' పూర్వరూపమును, 'అవు' తరువాతి రూపమును అని చెప్పవచ్చును. ఈ విషయమై యింకను విచారించవలసి యున్నది.)

అచ్చు (S. I. I. IV. 1052, 1063), అణ, అను, అనఁదగు, అమయు, అరుగు, * అరుగుదెంచు (అది. VII. III), అవయు, అవియు, అడంగు, ఆడు, ఇచ్చు, ఈడ్చు, * ఉండు (S. I. I. V. 50), ఉడుగు, ఉడిగించు, ఉడుచు, ఎక్కు, ఎగయు, * ఎత్తు (S. I. I. V. 66), ఎఱుంగు, ఎఱుంగు, ఎఱుగించు, ఏ, గు, ఏడ్చు, ఏతెంచు, ఏపారు, ఏయు, ఏర్పడు, ఏలు, ఒడఁబడు, ఒడుచు, ఒందు, ఒనరించు, ఒప్పు, (S. I. I. IV. 945, 948), ఒల్కు, ఓడు, ఓవు, ఓర్పు, ఔ ('అవు'కు రూపాంతరము), కట్టు; కడవు, కప్పు, కల.

(ఇది 'కలు' అను ఒకానొక నష్టధాతువునుండి విశేషణ ప్రత్యయముగు 'అ'కారమును చేర్చఁగా వచ్చినరూపము.)

కలుగు = కల్లు (S. I. I. VI. 737), కఱవు, కాఁచు, కాల్చు, కావించు, కుడుచు, కురియు, కూడువెట్టు, కూర్చు, కొను, క్రుమ్మరు; చదువు, చనుదెంచు, చను, చలువు, చుట్టు, చూచు, చెనయు, చెప్పు, చెల్లు (S. I. I. IV. చేకొను, * చేయు (S. I. I. V. 66), చొచ్చు, * తగు (S. I.

I. IV. 1114, 1186), తఱుగు, తలంచు, తలుగు, తాల్పు, తిరుగు, తివురు, తులు, తెంచు, తెచ్చు, తొడుగు, తొరగు, తొరంగు, తొలంగు, తోతెంచు, తోచు, త్రచ్చు, త్రవ్వ, త్రిమ్మరు, త్రైల్లు, దాటు. * పడచు (S. I. I. IV. 1114), నమ్ము, నవయు, నిండు, నిలుచు, నెగడు (S. I. I. IV. 1169), నేర్చు, పట్టికొను, పడు, పడుదెంచు, పడయు, పడయంబడు, పనిసేయు (S. I. I. V. 82), పనుచు, *పరగు (S. I. I. IV. 1108), పలుకు, పఱచు వాయు, పాడు (S. I. I. V. 82), పాటు, పుచ్చికొను, పుట్టు, పూచు, పూన్పు, పెట్టు (S. I. I. V. 1044, 1248, 1316), పెనగు, పెనంగు, పెరుగు, పేర్చు, పొగడు, పొజుడు, పొలుచు, పొల్పు (S. I. I. IV. 1078), పాలుపగు, పోవు, ప్రచ్చు, ప్రంచు, మక్, మార్కొను, ముదియు, మెఱయు, మేల్కొను, మ్రక్, రావించు, రోయు, లేకుండు, వడ్డించు (S. I. I. IV. 1248), వచ్చు, వలచు, వలయు, వజలు, వాడు; విడు, విరియు, వెలిపేర్చు, వెలివడు, వెల్వడు, వెల్వరించు, వెలుగించు, వ్రచ్చు, వణ్ణ (S. I. I. V. 66), వెలుంగు (S. I. I. IV. 672), సరియిచ్చు (S. I. I. IV. 1020).

(ఆ) 'ఎడు' ప్రత్యయముతో

అయ్యెడు, అనియెడు, అనెడు, అరిగొనియెడు, అరిగెడు, ఆడెడు, *ఉండెడు (S. I. I. IV. 1295), ఎఱుగెడు, ఎఱుంగెడు, ఎఱుక వడియెడు. ఒప్పెడు, ఓవెడు, కట్టెడు (S. I. I. V. 66), కనియెడు, కాలెడు, కుడిచెడు, (S. I. I. V. 78), క్రుమ్మరియెడు, చదివెడు, చంపెడు, చూపెడు, చెప్పెడు, చేసెడు, తగియెడు, తగిలెడు, తనరెడు, తలంపంబడియెడు, తరిగెడు, తీరంబడియెడు, తొడరెడు, త్రిమ్మరియెడు, నగియెడు, నొడివెడు, పడియెడు, పరగెడు, పలికెడు, పల్కెడు, పాతెడు, పుట్టెడు, పొగడెడు, పోయెడు, పోలెడు, వండెడు (S. I. I. V. 82), వజలెడు, వినంబడియెడు, వినియెడు, వెలలెడు, వెలుగెడు, వేడెడు, సలివెడు, సల్పెడు.

(ఇ) 'ఎడి' ప్రత్యయముతో

అనియెడి, అనెడి, ఎదిరెడి, క్రుమ్మరియెడి, తగియెడి, తనరెడి.

* 'వచేంట్టి' (S. I. I. V. 66) అను నొకరూపము కాన్పించుచున్నది.

(ఈ) 'కల' ప్రత్యయముతో

కట్టంగల (S. I. I. V. 1081), కొలవంగల (S. I. I. IV. 1244, 1067, 1276, 1339. B. C).

వ్యతిరేకార్థకవిశేషములు

భాతువువై 'అని' ప్రత్యయము చేరుటవలన వ్యతిరేకార్థకవిశేషము లేర్పడును.

తత్సమములు

అనుగ్రహింపని, పరిహరింపని.

ఆచ్చికములు

ఆడని, ఎఱుంగని, ఎఱుంగని, ఎఱుంగరాని, ఎఱుంగఁబడని, ఒడఁబడని, బల్లని, ఓపని, కడవని, కానని, కాని, కాలని, కావింపని, కూర్చని, చాలని, చూడని, చెప్పని, చేకొనని, చేయని, తగని, తప్పని, తీర్చని, త్రొక్కని, నేరని, పడని, పడయని, పడయరాని, పాయని, పెట్టని, పొరయని, పోలని, పోవని, రాని (*వౌ, వరాని, 'వ'మీఁద ఊత(Accent) పోవుటచేత 'వ'లోపింది నది); లేని (ఇల్ అనునొక సప్తభాతువునుండి 'ఇలని' అను రూపముపుట్టి వర్ణవ్యత్యయమయి (metathesis) 'లేని' అనురూపము పుట్టినది), వాడని, వాగని, వినని, విడువని.

*రాకుండముందట, చొఱకముందట, అనువానిలో 'ఉండక' అను తుమున్నంతరూపమును, 'చొఱక' అను వ్యతిరేకత్వార్థకరూపమును విశేషణ త్వమును పొందియున్నవి. 'చొఱకముందట' అనుదానికి 'చొఱకుండముందట' అనిపాఠాంతరమున్నది. అది సరియయిన పాఠమైనయెడల తుమున్నర్థకరూపమునకే విశేషణత్వమని చెప్పవలెను.

2.

శత్రుత్వరూపములు

తత్సమములు

అనుకరించుచు, అనుచరించుచు, అనువయించుచు, అనుభవించుచు, అన్వేషించుచు, అవేక్షించుచు, అభినందించుచు, అభ్యసించుచు, ఆచమించుచు, ఆరాధించుచు, ఆశ్వాసించుచు, ఆక్షేపించుచు, ఉపయోగించుచు, ఉన్మాళించుచు, కటాక్షించుచు, కీర్తించుచు, కీర్షించుచు, గుణియించుచు, చింతించుచు, జన్మించుచు, జయించుచు, దమియించుచు, దుఃఖించుచు, నిందించుచు, నిర్విర్తింపుచు, పరిచరించుచు, పరిభ్రమించుచు, పరివర్తించుచు, పరివర్తింపించుచు, పశువధించుచు, పాలించుచు, పూజించుచు, ప్రహరించుచు, ప్రతీక్షించుచు, ప్రలాపించుచు, ప్రవర్తిల్లుచు, ప్రసాదించుచు, ప్రహరించుచు, భక్షించుచు, భంజించుచు, భయంపడుచు, భయమొందుచు, జయమొందుచు, భేదించుచు. రమియించుచు.

రక్షించుచున్నా, వధియించుచున్నా, పరిశీలుచున్నా, విచారించుచున్నా, విధియించుచున్నా, విలాపించుచున్నా, విశ్రమించుచున్నా, విస్తరించుచున్నా, విహరించుచున్నా, వీక్షించుచున్నా, శిక్షించుచున్నా.

ఆచార్య కవాలి

అగుచున్, అంటుచున్, అందుచున్, అనుచున్, అరుగుచున్, అలయుచున్, అడంచుచున్, అడగించుచున్, అటచుచున్, అడుచున్, ఆరయుచున్, ఆర్పుచున్, ఇచ్చుచున్, ఈగుచున్, ఈడ్చుచున్, ఊలుకుచున్, ఊలియుచున్, ఊఁఁముచున్, ఊఁచుచున్, ఊర్చుచున్, ఎక్కుచున్, ఎగచుచున్ ఎత్తుచున్, ఎదురుచున్, ఎన్నికొనుచున్, ఎనఁగుచున్, ఎఱుఁగుచున్, ఎఱుంగుచున్, ఎఱుంగించుచున్, ఏగుచున్, ఏడ్చుచున్, ఏయుచున్, ఏర్చుచున్, ఏలుచున్, బడంబటచుచున్, బడ్డుచున్, బత్తికొనుచున్, బందుచున్, బనరించుచున్, బనర్చుచున్, బప్పుచున్, బల్కుచున్, ఓడనల్పుచున్, కట్టుచున్, కడచుచున్, కడపుచున్, కప్పుచున్, కఱచుచున్, కఱపుచున్, కాంచుచున్, కాఁబోవుచున్, కావించుచున్, కడుచుచున్, కరియుచున్, కొంచున్, కొనుచున్, కొనియాడుచున్, కొలుచుచున్, కొల్చుచున్, కోరుచున్, క్రక్కుచున్ క్రుమ్మఱుచున్, క్రాలుచున్, చదువుచున్, చనుచున్, చంపుచున్, నలుపుచున్, చల్పుచున్, చల్లుచున్, చఱచుచున్, చూచుచున్, చూపుచున్, చూఱగొనుచున్, చెడరుచున్, చెప్పచున్, చేకొనుచున్, చేయించుచున్, చేయుచున్, డిందుచున్, తగులుచున్, తడుపుచున్, తడవికొనుచున్, తనరఁజేయుచున్, తనరుచున్, తనుపుచున్, తన్నుచున్, తనుకుచున్, తలంచుచున్, తించున్, తినుచున్, తిట్టుచున్, తిరుగుచున్, తుడిచికొనుచున్, తుడుచుచున్, తెలుపుచున్, తొడరుచున్, తొలఁగుచున్, తొడిగొనుచున్, తొడ్కొనుచున్, త్రావుచున్, త్రిమ్మరుచున్, త్రెళ్ళుచున్, త్రోచుచున్, దూఱుచున్, నగుచున్, నడపుచున్, నవయుచున్, నాకుచున్, నిలచుచున్, నెరియుచున్, పడయుచున్, పరుగుచున్, పట్టుచున్, పట్టుపఱుచుచున్, పదరుచున్, పరికింపుచున్, పర్వచున్, పలుకుచున్, పరగుచున్ (S. I. I. IV. 675), పఱచుచున్, పాడుచున్, పాపుచున్, పాయుచున్, పాఱుచున్, పిలుచుచున్, పిల్చుచున్, పుచ్చుచున్, పుట్టుచున్, పెంచుచున్, పెట్టుచున్, పెనఁగుచున్, పెనుపొందుచున్, పెరుగుచున్, పెఱికికొనుచున్, పెఱుకుచున్, పొగడుచున్, పొడుచుచున్, పొవయుచున్, పోలుచున్, పోవుచున్, పోగ్రుచున్, మండుచున్, మఱుంగుచున్, మనలుచున్, మాటలాడుచున్, ముంచుచున్, ముట్టుచున్, మెట్టుచున్, మెరయుచున్, మెఱముచున్, మ్రింగుచున్, మ్రొక్కుచున్, మ్రోయుచున్, రోయుచున్, రేచుచున్, వగచుచున్, వచ్చు

చున్, వడంకుచున్, వనరుచున్, వారించుచున్, వించున్, వినుచున్, విటు
చుచున్, వెలుగించుచున్, వెలుగుచున్, వేటలాడుచున్, వేల్పుచున్, వై
చుచున్, వ్రచ్చుచున్, వ్రాయుచున్, వ్రాలుచున్, వ్రేయుచున్, వ్రే
లుచున్, నుడియుచున్.

3.

తుమున్నర్థకములు.

తత్సమములు.

(అ) 'అ' వర్ణకముతో:—

అతిక్రమింపఁ, అతిశయిల్లఁ, అనుగమింపఁ, అనుభవింపఁ, అన్య
థాకరింపఁ, అన్వేషింపఁ, అపనయింపఁ, అపహరింపఁ, అభినందింపఁ,
అవమానింపఁ, అస్తమింపఁ, ఆచరింపఁ, ఆదరింపఁ, ఆపాదింపఁ, ఆస్వా
దింపఁ, ఉపజీవింపఁ, ఉపయోగింపకుండఁ, ఉపలక్షింపఁ, కీర్తింపఁ,
గణియింపఁ, ఘోషింపఁ, జయింపఁ, జీవింపఁ, దయసేయఁ, దుఃఖింపఁ,
దుఃఖింపకుండఁ, ధిక్కరింపఁ, నిగ్రహింపఁ, నిందింపఁ, నిర్జింపఁ, నిర్ణ
యింపఁ, నిర్బింపఁ, నిర్వహింపఁ, నిర్వర్తింపఁ, నిర్వేదింపఁ, నివర్తింపఁ,
నిశ్చయింపఁ, నిస్తరింపఁ, పరిగ్రహింపఁ, పరిచరింపఁ, పరిభవింపఁ, పూ
జింపఁ, ప్రకాశింపఁ, ప్రార్థింపఁ, ప్రతిగ్రహింపఁ, ప్రతిష్ఠింపఁ,
ప్రయోగింపఁ, ప్రవర్తింపఁ, ప్రవేశింపఁ, ప్రసవింపఁ, ప్రసాదింపఁ,
బాధింపఁ, బాధింపకుండఁ, బోధింపఁ, భక్షింపఁ, భయంపడఁ, భయం
పడకుండఁ, భరియింపఁ, భేదింపఁ, భేదిల్లఁ, భోగింపకుండఁ, రచియిం
పఁ, రమియింపఁ, రక్షింపఁ, వధియింపఁ, వధింపఁ, వరియింపఁ, వర్ణిం
పఁ, వర్తిల్లుచుండఁ, విగ్రహింపఁ, విలసిల్లఁ, విస్తరింపఁ, విహరింపఁ,
శంకింపఁ, శమింపఁ, శోకింపఁ.

(ఆ) క, కా, వర్ణములతో

తత్సమములు.

అనుగమింపఁగఁ, అపనయింపఁగఁ, అర్థింపఁగఁ, ఆక్రమింపఁగఁ,
ఉద్ధరింపఁగఁ, జయింపఁగఁ, -గఁ, -గఁ, నిందింపఁగఁ, నిర్బింపఁగఁ,
నిర్వహింపఁగఁ, నిశ్చయింపఁగఁ, పూజింపఁగఁ, ప్రయోగింపఁగఁ,
ప్రవర్తింపఁగఁ, భేదింపఁగఁ, -గఁ, భేదిల్లఁగఁ, రక్షింపఁగఁ, శోకింపఁ
గఁ, శోభిల్లఁగఁ, వధియింపఁగఁ, వధింపఁగఁ, -ంగఁ, వరియింపఁగఁ,
-మింపఁగఁ, విచారింపఁగఁ, -గఁ, విలసిల్లఁగఁ, వివర్ణింపఁగఁ.

అచ్చికములు.

(అ) 'అ' వర్ణకముతో.

అంట, అండ, అమ్రువ, (చువర్ణాంత ధాతువులపై 'అ' వర్ణకము చేరునప్పుడు, చత్వమునకు వత్వము వచ్చును). * అన (S. I. I. IV. 945), అనుప, అమర, అమర్ప, అమ్మచుడ్డ (S. I. I. IV. 1186), అర, అరయ, అరుగ, అరుగుదేర, అలర, అలుగ అల్ల, అడంగింప, అడువ, అడర, అడుగ, అట, అటవ, అర, * అరయ (S. I. I. IV. 945), ఆర్ప, ఈ, ఉండ, ఉన్న, ఉడుగ, ఉరల, ఉరుల, ఊడ, ఊటడ, ఎక్క, ఎగయ, ఎడవడకుండ్ల (S. I. I. IV. 75, 220); ఎత్త, ఎత్తికొన, ఎదుర, ఎన్న, ఎలర్ప, ఎసంగ, ఎఱంగ, ఎఱుంగ, ఎఱుంగకుండ, ఎఱుంగకుండ, ఎఱుంగింప, ఎఱుంగింప, ఎఱుకవడకయుండ, ఏగ, ఏయ, * ఏర్పడ (S. I. I. IV. 667, 945); ఏర్పడకుండ, ఏర్పడుదెంచిన, బడబడ, బడంబడ, బడంబుప, బడంగూడ, బండ, * బనర, (S. I. I. IV. 672); బనరింప, బప్ప, బలయ, బలియ, బలుక, బల్క, బల్ల, ఓప, ఓర్వ, ఓయన, కా (* అగు), * కట్ట (S. I. I. IV. 675); కడప, కడవ, కదియ, కదల, కదల్ప, కనబడ, కప్ప, కలయ, కలుగ, కల్ల, కవియ, కటప, కటవ, కాకున్న, కాకుండ, కాన, కాంప, (S. I. I. V. 1137); కాల్య (చువర్ణాంత ధాతువులపై అవర్ణము చేరునపుడు చకారమునకు పకారమగును); కావ, కుడుప, కురియ, కువలువడ, * కూడ (S. I. I. IV. 1328, S. I. I. V. 1248); కైకొన, కొన, కొనియాడ, కొలువ, కొల్వ, క్రంచట, క్రచ్చట, క్రమ్మట, క్రుంగ, చదువ, చదివింప, చన, చనకుండ, చంప, చలుప, చటవ, చా, చాట, చాల (S. I. I. IV. 672); చాల్యడ, చీట, చూడ, చూప, చెడన్, * చెడకుండ (S. I. I. V. 1347, 1348); చెదట, చెప్ప, చెలంగ, చేడ్వడ, చేయ, చేయింప, చొట, డగ్గట, డాయ, తగ, తగుల, తడబడ, తడియ, * తనర (S. I. I. IV. 945); తప్పింప, తరికొల్ప, తఱియ, తలంప, తలుంగ, తలర, తల్లడిల్ల, తాళ, తాళకుండ, తాల్ప, తివియ, తివ్వ, తీర్ప, తీట, తునియ, తూల, తెగ, తెటల, తెలియ, తేర, తేల, తొడుగ, తొడువ, తొఱంగ, తొఱుంగ, తోడితేట, తోడ్డెర, త్రవ, త్రెంప, త్రెళ్ళ, త్రోవ, దూట, నడప, నడవ, నమ్మ, నవ్వుపటుప, * నా (S. I. I. IV. 945, 1108); నాట, నిండ, నిం

పక్ష, నిలుపక్ష, నెగడక్ష, నెఱయక్ష, నేరక్ష, పట్టికొనక్ష, పట్టుకుండక్ష, పట్టు
 వటుపక్ష, పట్టువడక్ష, పడక్ష, పంపక్ష (S. I. I. IV. 737); - పటుపక్ష, పఱ
 వక్ష, పాపక్ష, పాయక్ష, పాఱవైవక్ష, పిలువక్ష, పిల్వక్ష, పుచ్చక్ష, పుట్టుకుం
 డక్ష, పూనక్ష, పూన్నక్ష, పూయక్ష, పెట్టక్ష, పెంపక్ష, పెరుంగన్, పెరుంగ
 కుండక్ష, పెలుకుఱన్, పెలుచనన్, పెల్చనన్, పొగడన్, పొడవడన్, పొడ
 పైడన్, పొడపుసెడన్, పొరల్వడన్, పోన్, పోవన్, బడలువడన్, బడల్వడన్,
 బల్లనన్, బెడరన్, బొంకన్, బోరనన్, బ్రతుకన్, మగుడన్, మనుపన్,
 మసలన్, మాయన్, మిగులన్, మిన్నకుండన్, ముట్టన్, మెలంగన్, మెఱ
 యన్, మెఱవన్, మేలుకొనకుండన్, మొగుడకున్నన్, మొనయన్, మోపెట్టన్,
 మోవన్, మ్రొంగన్, మ్రొచ్చిలన్, మ్రొక్కన్, మ్రొగ్గన్, మ్రోయన్, రాన్,
 రావింపన్, రోయన్, లేకుండన్, లేకున్నన్, వంపన్, వక్కాణింపన్, వగవన్,
 వడకన్, వడువడన్, వనరన్, వఱలన్, వాయన్, వారింపన్, విడిపింపన్,
 విడువన్, వినఁబడకుండన్, వినన్, విఱుగన్, విఱువన్, వీడ్వడన్, వెదుకన్,
 వెలయన్ (S. I. I. IV. 906); వెల్వడన్, వెలుంగన్, వేడన్, వేల్వక్ష,
 వైవన్, సొంపారన్.

(ఆ) కన్, కాన్, వర్ణకములతో

తత్సమములు.

ప్రస్తుతింపగాను (S. I. I. IV. 672); సంస్తుతింపగాన్ (S. I. I.
 IV. 1039).

ఆచ్చికములు.

అందఁగన్, -ఁగాన్, అద్రువఁగన్, అనుపంగన్, అంపఁగాన్, అనఁ
 గన్, -ంగన్, -ఁగాన్, -ంగాన్, అనుగమింపఁగన్, అమరఁగన్, -ంగన్, అరు
 గంగన్-ంగాన్, అలరఁగాన్, అలుగంగన్, అడరఁగన్, అడుగంగన్, అఱుగన్
 -ంగన్, -ఁగాన్, అడఁగన్, -ంగన్, -ఁగాన్, ఆరఁగన్, -ంగన్, ఆర్వఁగన్,
 -గాన్, ఆర్వఁగన్ -ంగన్, ఆఱుగన్, ఈఁగన్, ఎసఁగంగన్ (S. I. I. IV.
 1061); ఏర్పడఁగన్, -ంగన్, -ఁగాన్, ఏర్పడకుండఁగాన్, ఏర్పఱింపఁగన్,
 ఒడఁబడంగన్, ఒడఁగూడంగన్, ఒడ్డఁగాన్, ఒత్తఁగన్, ఒండఁగన్, -ంగన్,
 ఒదవఁగన్, ఒనరింపంగన్, -ంగాన్, ఒనరఁగన్, -ంగన్-ఁగాన్, ఒనర్పఁగన్,
 ఒప్పుగన్-ంగన్ (S. I. I. IV. 672, 642) ఁగాన్, ఒప్పుచుండఁగన్, ఒలు
 వంగన్. ఒల్కఁగాన్, ఒలుకఁగన్, ఓర్వంగన్-ఁగాన్, కడఁగంగన్, కడవఁ
 గన్, కడవఁగన్, -ంగన్, కడవనేరఁగన్, కదియంగన్, -ఁగాన్, కదలఁగన్,
 కప్పఁగన్-ఁగాన్, కలయఁగన్-ంగన్, కలుగఁగన్-ంగన్, కల్లఁగన్, కవియం

గణ, చలువగణ, చూచుచుండగణ- గణ, చూడగణ-ంగణ-గణ, చూపగణ, చెడకుండగణ-ంగణ, చెడరగణ, చెప్పగణ-గణ, -ంగణ, చెప్పికొనగణ, చెప్పుడువడగణ, చేకొనగణ, గణ, చేడ్వడగణ, చేరగణ, -ంగణ, చేయగణ-గణ, -ంగణ, -ంగణ, చేయుచుండగణ, -ంగణ (S. I. I. IV. 737) చొరగణ, -ంగణ, డగ్గఱగణ, డొల్లగణ, తగగణ, తనరగణ-ంగణ, తనియగణ, తనుకగణ, తప్పకుండగణ, తప్పజూడగణ, తప్పగణ, -గణ, -ంగణ, తఱుగంగణ, తఱియంగణ, తలఁపగణ, -గణ, -పగణ, తలపింపగణ, తలుగగణ, -ంగణ, తలరగణ, -గణ, తల్లడపడగణ, తాళకుండగణ, తాల్పగణ, గణ, తిరుగంగణ, తీర్చికొనగణ, తీర్పంగణ, గణ, తఱగణ, తుడువగణ, తునియగణ, -ంగణ, -గణ, తునుమగణ, తూఁపగణ, తూపగణ, గణ, తెరలగణ, తెలుపంగణ, తెలియంగణ, తేరగణ, తొడంగినగణ, తొరగగణ, -ంగణ, తొఁపగణ, త్రెళ్ళగణ, యా (తూ?) ఱంగణ, నగుచుండగణ, నగగణ, -ంగణ, నడవగణ, -ంగణ, నమ్మగణ, -ంగణ, -ంగగణ, నవయంగణ, నాగణ, నిండంగణ-ంగణ. నిలుపంగణ, నిల్పగణ, నెగడగణ, నెరయగణ, నెవయగణ, నెరియంగణ, నేరగణ, పఱగంగాను (S. I. I. IV. 915), పవ్వగణ (S. I. I. IV. 1108), పట్టికొనగణ, పాపంగణ, పాపికొనంగణ, పాయగణ-ంగణ. పాఱగణ, పాలార్పగణ, పుట్టగణ, పుట్టకుండగణ, పెట్టగణ, పొగడగణ, గణ, పొడువగణ-గణ, పొలియంగణ, పొరంగణ, పొలగణ-ంగణ, పొల్పగణ, పోవగణ-గణ-ంగణ-ంగణ, ప్రొద్దువడకుండగణ, బొంకగణ, బ్రదుకగణ-ంగణ, మగుడింపగణ, మఱవంగణ, మాయగణ, మార్కొనగణ-ంగణ, మెచ్చగణ, మెలుంగణ, మెఱయగణ, మెఱవంగణ, మోపెట్టగణ, మ్రొయుచుండగణ, మ్రోయగణ, రాగణ-గణ, రాకుండంగణ, రోయంగణ, వగవగణ-ంగణ, వట్టగణ, వడఁకగణ, వఱలగణ, వారింపగణ-గణ, విడువగణ, వినగణ-గణ-ంగణ-ంగణ, వినుచుండగణ, వీచుచుండగణ, వెగడువడగణ, వెల్వడగణ, వెలుంగగణ (S. I. I. IV. 666, 943), వెలుగింపగణ, వ్రేయగణ, వ్రేలంగణ.

*ఆది. IV. 196 'రాకుండముందఱ'—ఇచట 'ఉండగణ' అనునది విశేషణత్వమును బొందినది.

ఆనంతర్యార్థకములు

ఆనంతర్యార్థకములను, అద్యతనానంతర్యార్థకములనియు, ఆనంతర్యార్థకములనియు, రెండువిధములుగ నేర్పఱుపవచ్చును. ఒకకార్యము జరుగుచుండగనే మఱియొక కార్య మారంభమయినయెడల అద్యనానంతర్యార్థక

మగును. ఒకకావ్యము ముగిసినతరువాత రెండవది ఆరంభమయినయెడల కేవల నానంతర్యాధికము.

(అ) అద్యతనానంతర్యాధికము శత్రుత్వములపై 'ఉన్న' అనుదానిని చేర్చుటవలన నేర్పడును.

అభిషేకించుచున్న, ఆక్షేపించుచున్న, రక్షించుచున్న, వర్తిం
చుచున్న, విలాపించుచున్న, అటచుచున్న, ఆడుచున్న, ఏడ్చు
చున్న, ఏయుచున్న, ఒప్పుచున్న, కుడుచుచున్న, క్రుమ్మలుచున్న,
క్రోలుచున్న, చదివించుచున్న, చేయుచున్న, పడయుచున్న, తనరుచు
న్న, మెదలుచున్న, మెలయుచున్న, వగచుచున్న, వీచుచున్న.

(ఆ) శత్రుత్వముపై 'ఉండ, ఉండఁగ, ఉండి' అనుదానిని చేర్చుట
వలనను అద్యతనానంతర్యాధికరూప మేర్పడును.

అలంకరించుచుండ, ఇచ్చుచుండ, ఒప్పుచుండ, కురియుచుండ,
కొల్పుచుండఁగ, క్రాలుచుండ, క్రోలుచుండఁగ, గ్రక్కడలుచుండ,
చూచుచుండ, చెప్పుచుండ, చేయుచుండ, తల్లడిల్లుచుండ, తూలు
చుండ, తొరఁగుచుండ, పొగడుచుండ, మ్రోయుచుండ, మ్రోయు
చుండఁగ, వినుచునుండ, వినుచుండ, వెలుఁగుచుండ, వీచుచుం
డఁగ.

(ఇ) అంత, ఎడ, చో, అప్పుడు అనుపదములుచేరియు అద్యత
నానంతర్యాధికరూపము లేర్పడును.

ఉపయోగించుచో, దుఃఖించుచో, ఉన్నచో, కుడుచుచో,
చొచ్చుచో, పల్కుచున్నచో, ఉన్నంత, ఉండునంత, చేయుచున్నం
త, రోయుచున్నంత, వచ్చుచున్నంత, కావించునపుడ, చనునెడ.

(ఈ) ప్రథమ పురుష సర్వనామములతోఁగాని వానితోఁగూడిన
క్రియారూపములతోఁగాని, ధాతువులతోఁ జేరి అద్యనానంతర్యాధికరూపము
లేర్పడును.

(ఆది. I. 101) గురుపత్నికే గుండలంబులీఁగంటి నని మనంబున సంతో
షించి చనువాఁడెదుర నొక్కజలాశయంబుఁగని.

(ఆది. I. 117) మిమ్మువీడ్కొని చనువాడ నెదుర నొక్క మహా
క్షంబు నెక్కి చనుదెంచువాని...ఁగని.

(ఆది. II. 27) కద్రువయు వినుతయు వినోదార్థంబు విహరించువారు
శవ్యమును గాంచిరి.

(ఆది. II. 140) ఋషుల ఋణులు నీగురు: పరిశ్రమించువాడు వనంబులోనొక్క పల్లెలంబు గని.

(ఆది. IV. 124) మర్త్యలోకంబునకు వచ్చుచది యెదుర. (ఆది. IV. 141) ఒక్కరుండును వనములో గ్రమ్ముకుంవాడు...కనియెన్.

(ఆది. IV. 162) గంగాసమీపంబునంజనువారు...గంగానది గని.

(ఆది. IV. 163) వేటలాడుచుగ్రమ్ముకుంవాడు జహ్నువునురభిగంధంబాహ్నుజించి... (ఆది. IV. 202) ఏవీరుండయినప్పువాడు...సాక్షుండు ననుదెంచి...తాకెను. (ఆది. V. 234) రోయుచు వచ్చువారు ముందట; (ఆది. VII. 36) పాండునందనులు పయనంబు పోవువా రొక్కనాడు జగ్గరాత్రంబున; (ఆది. VII. 110) కల్కాపపాదుండు...పసిష్ఠాశ్రమంబునకుం జనువాడు...పసిష్ఠపుత్రుంగని; (ఆది. VII. 123) పసిష్ఠండు నిజాశ్రమంబునకు వచ్చు వాడు...శక్తిభార్య నెఱుంగి (ఆది. VII. 153.) పాండవులు...దక్షిణ పాంచాలంబున కరుగువారు ముందట...బ్రాహ్మణులంగని; (ఆది. VII. 162) ద్రుపదపురంబున కరుగువా రెదుర...కృష్ణద్వైపాయనుంగని; (ఆది. VII. 270) ఇట్లొక్కనృకపిఱుండనరుగువాడు ముందట...ఆదిదేవుంగని; (ఆర. I. 107) పాండవులు కామ్యకవనంబుజొచ్చువారు...ఒక్క రక్కసుంగని; (ఆర. I. 288) దానికివిస్మయంబంది చనువాడు ముందట...నొకవృద్ధబ్రాహ్మణుంగని (ఆర. II. 11) ప్రమదవనంబున గ్రమ్మురువాడు...హంసావళి...యంత రించినంగని...; (ఆర. II. 168-69) వాణ్ణియ సహితుండయి యరుగువాడు...కని...విస్మయంబంది; (ఆర. III. 217) సోమకుండును...అమరలోకంబున కరుగువాడు ముందట ఋత్విజుంజూచి; (ఆర. IV. 78) క్రమ్ముతీ వచ్చు వాడ నాముందట నొక్క తపోవనంబు గని.

ఇట్లే, పరిశ్రమించువాడు, అరుగుదెంచువారము, అరుగువాడు, అరుగువారు, అరుగువారము, ఉండువాడను, చనువాడు, చనువాడను, చూచినవాడు, చేయువాడు, పోవువారు, తిరుగునది.

కేవలానంతర్యామిములు.

(అ) క్షార్వకరూపమువై 'నన్' అను దానిని చేర్చుటవలన కేవలానంతర్యామి రూపము లేర్పడును.

తత్సమములు.

అపేక్షించినన్, అభిలషించినన్, ఆర్పించినన్, అవరోహించినన్, అస్తమించినన్, ఆక్రోశించినన్, ఆమంత్రించినన్, ఆరాధించినన్, ఆశ్రయించినన్,

ఉదయించినన్, ఉద్భవించినన్, ఉద్భవిల్లినన్, ఉపవసించినన్, ఉపసంహరించినన్, ఉపదేశించినన్, ఉపాసించినన్, కల్పించినన్, కామించినన్, కోపించినన్, జీవించినన్, దయసేసినన్ (S. I. I. IV. 737), నియమించినన్, నియోగించినన్, నిర్దేశించినన్, నిర్ణయించినన్, నివేదించినన్, నిషేధించినన్, పరిగ్రహించినన్, పరిహరించినన్, పూజించినన్, ప్రార్థించినన్, ప్రచ్ఛాదించినన్, ప్రబోధించినన్, ప్రలాపించినన్, ప్రవేశించినన్, ప్రసాదించినన్, భక్షించినన్, భేదిల్లినన్, రక్షించినన్, లంఘించినన్, వధియించినన్, వరియించినన్, వర్ణించినన్, వసియించినన్, వ్యభిచరించినన్, శపియించినన్, శోకించినన్.

ఆచ్చికములు.

అక్షిగినన్, అనినన్, అయినన్, ఆనతిచ్చినన్, ఆర్చినన్, ఇంకినన్, *ఇచ్చినన్ (S. I. I. IV. 939), ఈడ్చినన్, ఉంకినన్, ఎగసినన్, ఎత్తినన్, ఎత్తుదెంచినన్, ఎఱుగినన్, ఎఱుగించినన్, ఏడ్చినన్, ఏతెంచినన్, ఏర్పడుదెంచినన్, ఏసినన్, ఐనన్, ఒడంబడిచినన్, ఒడంబడినన్, ఒడిచినన్, ఒడ్డినన్, ఒసరించినన్, ఒప్పించినన్, ఒలికినన్, ఓటువడినన్, కట్టికొనినన్, కడగినన్, -ంగినన్, కడచినన్, కనినన్, కప్పినన్, కలసినన్, కలుగినన్, కల్లినన్, కవిసినన్, కఱచినన్, కఱపినన్, కఱపించినన్, కాంచినన్, కాచినన్, కావించినన్, కుట్టినన్, కుడిచినన్, కురియించినన్, కురిసినన్, కూడినన్, కొనినన్, కొన్నన్, కొనిపోయినన్, కొటికినన్, క్రమ్మటించినన్, క్రాంచినన్, కొప్పించినన్, చదివినన్, చనినన్, చనుదెంచినన్, చంపినన్, చల్లినన్, చఱచినన్, చూచినన్, చూపినన్, చెప్పినన్, చేకొనినన్, చేయించినన్, చేసినన్, చొచ్చినన్, డాగినన్, డాసినన్, తనిపినన్, తప్పినన్, తఱగినన్, తాకినన్, తాల్చినన్, తిట్టినన్, తునిమించినన్, తెంచినన్, తెచ్చినన్, తొడరినన్, త్రెళ్ళవైచినన్, త్రోచినన్, నగినన్, నడచినన్, నాకినన్, నిండినన్, నిలిచినన్, నిల్చినన్, పంచినన్, పరగినన్, పలికినన్, పడసినన్, పడినన్, పఱచినన్, పఱపినన్, పఱతెంచినన్, పాపికొనినన్, పాసినన్, పాటినన్, పుచ్చినన్, పుట్టించినన్, పుట్టినన్, పుత్తెంచినన్, పెంచినన్, పెట్టినన్, పెటిగినన్, పొక్కినన్, పొడిచినన్, పొందినన్, పొలిసినన్, పోయినన్, పోలినన్, పోవనిచ్చినన్, ప్రాకినన్, మఱచినన్, మఱలినన్, మసలినన్, ముట్టినన్, మ్రంగినన్, మ్రొక్కినన్, మ్రొక్కించినన్, మ్రొగినన్, రావించినన్, వచ్చినన్, వలసినన్, విడిచినన్, విడియించినన్, విడిసినన్, వీతెంచినన్, వెక్కినన్, వెలువరించినన్, వెడినన్, వైచినన్, వేసినన్, సమకట్టినన్, సమసినన్.

(ఆ) భాతాపువై 'జు' అను వర్ణకమును చేర్చుటవలనను ఆచారాన్వితకరూపము లేర్పడును.

తత్సమములు.

అపేక్షించుడు, ఉద్భవిల్లుడు, ఘరియించుడు.

అచ్చకములు.

ఏయుడు, చూచుడు, చేయుడు, తొలగుడు, త్రెళ్ళుడు, నాటుడు, నాపుడు (* 'అను' భాతాపు 'నా' అయి దానివై 'జును' చేరు నప్పుడు 'పు' అగమముగా వచ్చినది); నీలుడు, నెగయుడు, పట్టికొనుడు, పట్టుడు, పడయుడు, పాయుడు, పుట్టుడు, పెట్టుడు, పోవుడు, మ్రొగుడు, వీచుడు, వేగుడు, ప్రచ్చుడు.

తత్సమములు.

కావ్వికములు.

అతిక్రమించి, అధికరించి, అధిగమించి, అనుగ్రహించి, అనునయించి, అనుభవించి (S. I. I. IV. 1186); అన్వేషించి, అపచయించి, అపేక్షించి, అభినందించి, అభిమంత్రించి, అభ్యసించి, అర్పించి, అవకర్ణించి, అవమానించి, అవరోధించి, అవలంబించి, అవలంబించి, ఆక్రమించి, ఆగ్రహించి, ఆచమించి, ఆదరించి, ఆదేశించి, ఆరాధించి, ఆహ్వానించి, ఆవిర్భవించి, ఆవేదించి, ఆశ్రయించి, ఆశ్వాసించి, ఆన్వాదించి, ఆక్షేపించి, ఉత్సహించి, ఉదయించి, ఉద్దేశించి, ఉద్భవించి, ఉద్భవిల్లి, ఉద్ధరించి, ఉపభోగించి, ఉపయోగించి, ఉపలక్షించి, ఉపశమించుకొని, ఉపసంహరించి, ఉపక్రమించి, ఉపదేశించి, ఉపార్జించి, ఉపాలంభించి, ఉపాసించి, కరుణించి, కామించి, కీర్తించి, కోపించి, గర్జిల్లి, గ్రహించి, ఘూర్జిల్లి, చలించి, చింతించి, చిత్తగించి, జనియించి, జన్మించి, జయించి, జయింపఁబడి, జీవించి, జృంభించి, దర్శించి, దహింపఁగాఁబడి, దహించి, దుఃఖించి, దూషించి, ధరియించి, నమస్కరించి, నిగ్రహించి, నిందించి, నిద్రించి, నిద్రదేటి, నియమించి, నియమించుకొని, నియోగించి, నిరీక్షించి, నిర్మించి, నిర్మించుకొని, నిరూపించి, నిర్జించి, నిర్ణయించి, నిర్వహించి, నిర్వర్తించి, నిర్వేదించి, నివర్తించి, నివర్తంపించి, నివర్తంపంబడి, నివేదించి, నిశ్చయించి, నిశ్చేపించి, పరాక్రమించి, పరిగ్రహించి, పరిచరించి, పరిభవించఁబడి, పరివేష్టించి, పరిహరించి, పరీక్షించి, పశువటిచి, పాలించి, పీడింపఁబడి - పుచ్చి, పురస్కరించికొని, పూజించి, ప్రకటించి, ప్రార్థించి, ప్రణమిల్లి, * ప్రతిగ్రహించి (S. I. I. IV. 1186), ప్రతిఘటించి.

ప్రతిష్ఠాపించి, * ప్రతిష్ఠించి (S. I. I. IV. 927), ప్రతీక్షించి, ప్రబోధించి, ప్రయోగించి, ప్రవర్తించి, ప్రవేశించి, ప్రశంసించి, ప్రసాదించి, బంధించి, బంధించికొని, బాధించి, బోధింపబడి, భక్షించి, భంగించి, భంజించి, భయంపడి, భావించి, భేదించి, భేదించికొని, భోగించి, మధించి, మర్దించి, మూర్ఛపూయి, మూర్ఛదేరి, యోజించి, రచియించి, రమియించి, రక్షించి, రక్షించికొని, లంఘించి, లజ్జించి, లక్షించి, వంచించి, వధియించి, వధించి(?), వరియించి, వరించి(?), వర్ణించి, వర్ణించి, వర్ధిల్లి, వర్ధించి, వసియించి, వసించి(?), విగ్రహించి, విచారించి, విజృంభించి, విధించి(?), విభాగించి, విశ్రమించి, విశ్వసించి, విస్తరించి, * విస్తరిల్లి (S. I. I. IV. 672) శంకించి, శపియించి, శయనించి, శాసించి, శోకించి, శోధించి, శోభిల్లి, శోషించి, శ్రమంపడి, సంస్కరించి, స్థితిపడి (S. I. I. V. 66), సాధించి (S. I. I. IV. 1083).

ఆచ్చి:కములు.

అగలించి, అగుచుండి, అయి, అంటగట్టి, అంటగట్టించి, అంటి, అంది, అడరిపడి, అడల్చి, అదిమి, అనిచి, అంపి, అని (S. I. I. IV. 672), అమర్చి, అమర్చికొని, అరసి, అరిఁబోసి, అరిగి, అరుగుచుండి, అరుగుదెంచి, అలసి, అలరి, అలిగి, అలిగించి, అల్లి, అలుగులువడి, అడఁగి - ంగి, అడఁచి -ంచి, అడరి, అడలి, అడిగి, అడిగించి, అఱి, అఱచి, ఆడి, అరసి, ఆర్చి, ఆపులించి, ఆసపడి, ఆసనేసి, ఇంకి, ఇచ్చి (S. I. I. IV. 1114), ఇచ్చిపుచ్చి, ఇడి, ఇడికొని, ఇఱికికొని, ఇల్లడయిడి, ఈడ్చి, ఈడ్చికొని, ఈడ్వఁబడి, ఉక్కఱి, ఉంచి, ఉండి (S. I. I. IV. 1104, 1102, 1108, 1061), ఉడిగి, ఉడిగించి, ఉడిచి, ఉడిచికొని, ఉడిపి, ఉదరి, ఉదరిపడి, ఉనిచి, - కొని, ఉరివి, ఉలికిపడి, ఉఁది, ఉఱార్చి, ఉఱ్చి, ఉఱపడి, ఉఱపడించి, ఎక్కి, ఎక్కించి, ఎక్కించికొని, ఎగచి, - కొని, ఎగసి, ఎగఁద్రొచ్చికొని, ఎడసాచ్చి, ఎడరి, ఎడలి, ఎత్తి, - కొని, ఎత్తించి (S. I. I. IV. 927), ఎదిరి, ఎదుఱుపూయి, ఎదిర్చి, ఎరఁగి, ఎసఁగి, ఏఁగి, ఏఁగుదెంచి, ఏచి, ఎఱుఁగి, -ంగి, ఏటువడి, ఏతెంచి, ఏది, ఏమఱి, ఏయంబడి, ఏర్పడి, ఏర్పఱించి, ఏసి, ఐ (*అగు) ఒడఁబడి, -ంబడి, ఒడంబఱిచి, ఒడిచి, ఒడఁగూర్చి, ఒడఁగూడి, ఒడ్డి, ఒంది, ఒందించి, ఒదిగి, ఒదరి, ఒనరించి, ఒనర్చి, ఒనర్చికొని, ఒప్పి, ఒప్పుకుండి, ఒప్పుగొని, ఒప్పించి, ఒలసి, ఒలువంగఁబడి, ఒల్కి, ఓటువడి, ఓడ, ఓడించి, ఓపి, ఓర్చి, ఓనరిలి, కట్టి, కట్టించి, కట్టికొని, కడఁగి, -ంగి, కడచి, కడిగి, కడిగికొని, కడుకొని, కడవఁబడి, కంది, కదలి, కని, కనుంగొని, కప్పి, కప్పంగఁబడి, కప్పికొని, కయినేసి, కలఁగి, కలసి, కలిగి, కల్లి, కవచి, కపిమనంగి, కఱచి, కఱచికొని, కఱపి, కఱపించికొని, కఱపించి కఱపుచుండి, కాంచి, కాచి, కాచికొని, కారించి, కాలిచ్చి, కావించి,

-కొని, కట్టి, కీడ్చుచి, కుట్టి, కుడిచి, కురియించి, కురిసి, కూడి, -కొని, కూరి, కూర్చి, కైకొని, కొనకొని, *కొని (S. I. I. IV. 992), కొనిపోయి, కొనియాడి, కొలచి (S. I. I. IV. 1084), కొలిచి, కొల్చి, కొలిపి, కొఱికి, కోరి (S. I. I. IV. 945), కోల్పడి, కాంగిలించికొని. క్రమ్మి, క్రమ్మజ్జి, క్రమ్మజించి, క్రాగి, క్రమ్మజీ, క్రొచ్చి, క్రొప్పించి, గఱుకొని, గెలిచి, చదివి, చదిసి, చని, చనుదెంచి, చంపి, చంపించి, చలిపి, చల్లి, చఱచి, చఱచికొని, చాలి, చాల్పడి, చించి, చిందఱరేగి, చుట్టవచ్చి, చుట్టుముట్టి, *చూచి (S. I. I. IV. 945, 993, 1186), చూడఁబడి, చూపి, చెంది, చెడి, చెదరి, చెనకి, చెనసి, చెప్పి, చెటిచి, *చేకొని (S. I. I. V. 63); చేడ్చడి, చేడ్చటి, చేడి, చేరి, చేటి (S. I. I. V. 66); చేర్చి, చేర్చికొని, చేయించి, చేయుచుండి (S. I. I. IV. 737); చేయూడి, చేసి, చేసికొని, *చొచ్చి (S. I. I. IV. 1114, 737); చొత్తెంచి, చొనిపి, చొపి, జరిపి, జారి, డస్సి, డాగి, డాచి, డాసి, డిగ్గి, డించి, తక్కి, తగి, తగిలి, తగిల్చి, తగులవైచి, తడఁబడి, తనరి, తనర్చి, తనిపి, తనిసి, తప్పి, తఱకొలిపి, తఱిగి, తఱిగి, తఱియవచ్చి, తలచి, -ంచి, తలంకి, తలఁగి, తలరి, తల్లడమంది, తల్లడిల్లి, తాకి, తాల్చి, తిగిచి, -కొని, తిని, తివిరి, తీర్చి, తుడిచి, తునిమి, తునిపి, తూచి, తూలి, తెక్కలిగొని, తెగి, తెంచి, తెచ్చి, -కొని, తెమల్చి, తెప్పించి, తెరలి, తెర్చి, తెలిచి, తెవులుగొని, తెఱచి, తేటి, తొంగి, తొట్టి, తొడగి, -ంగి, తొడరి, తొడి, తొరగి, తొలగి, తోడుకొని, తోడ్కొని, తోకొని, తోచి, త్రచ్చి, త్రావి, త్రావించి, త్రిమ్మజీ, త్రుంచి, తెల్లి, తెస్సి, త్రొక్కి, త్రోచి కొని, త్రోచి, త్రోపించి, దా(తా)చి, ది(తి)గిచి, దెసచెడి, దొలిచి, దొల్చి, నగి, నడచి, నడపి (S. I. I. V. 1014); నడపుచుండి, నమ్మి, నమ్మించి, నలిరేగి, నవసి, నవ్వి, నించి, నిండి, నిలిచి, నిల్చి, నిలిపి, -కొని, *నిల్చి (S. I. I. IV. 1061) నీల్చి, నెరసి, నెలకొని, నేర్చి, నొడివి, పగగొని, పంచి, పట్టి, పట్టికొని, పట్టువడి, పడవైచి, పడి, పడసి, పదరి, పదపడి, పదంపడి, పనిపూని, పనివి, పనిచి, పనుపడి, పన్ని, పంచి, పరగి, పఱతెంచి, పరికించి, పక్కి, పటిచి, పఱచి, పఱచికొని, పఱతెంచి, పాచి, -కొని, పాడి, పాతికొని, పాపి కొని, పాసి, పాటి, పాఱవైచి, పిలిచి, పిల్చి, పిలువంగఁబడి, పిలునఁబడి, పిలిపించి, పుక్కిలించికొని, పుచ్చికొని, పుచ్చి, *పుట్టి (S. I. I. IV. 672); పుట్టించి, పూని, -పూని, పూన్చికొని, పూసి, పూన్చి, పెంచి, *పెట్టి (S. I. I. IV. 1114, 1248), పెట్టికొని, *పెట్టించి (S. I. I. IV. 1114), పెరికి, పెనగి -ంగి, పెనచి, పెరిగి, పెల్కుటి, పెటికి, -ంచి, పెటికొని, పెటిగి, పొంగి, పొడిచి, -కొని, పొంది, పొలిచి, పోయి, పోరి, పోలి, పోవుచుండి,

పోసి, బమ్మరిల్లి, బయల్వడి, బలసి, బెడరి, బెరసి (S. I. I. IV. 1098), బొబ్బిడి, బ్రహ్మి, మగుడి, మంచి, మంతనంబుండి, ముప్పించి, మలుంగి, మల్ల పటచికోని, మజచి, మసంగి, మాయింది, మార్కొని, మిగిలి, మించి, ముంచి, ముట్టి. -కొని, ముడిగి, ముడిచి, మూసికొని, *మెచ్చి (S. I. I. IV. 675); మెజసి, మేలుకని, మేల్కని, మొగిచి, మొనసి, మొటిగి, మోచి, మోచికొని, మోపించికొని, మోపెట్టి, మ్రుంది, మ్రుంగి, మైమజచి, మ్రుచ్చిలి; మ్రొక్క, మ్రొక్కించి, మ్రొగ్గతిల్లబడి, మ్రొగిసి, రేగి, రోసి లెక్కించి, లేచి, *వచ్చి (S. I. I. IV. 1083) వండి, వండించి, వంతగూరి, వంది, వందురి, వగచి, వచ్చి, వడగి, -ంకి, వడిగొని, వలసి, వలచ్చి, వాంచి, వారింది, వార్చి, *విడిచి, (S. I. I. IV. 1098); విడిచిపుచ్చి, విడిచిపెట్టి, (S. I. I. V. 1114), విలిచికొని (S. I. I. V. 1123), విలిచి (S. I. I. IV. 929), విలిసి (S. I. I. V. 1113); విలిసికొని (S. I. I. IV. 1114); విడిపించి విడువబడి, విడిసి, విడిల్చి, పిని, పిరిసి, పిటిగి, పీగి, పీచి, పీడ్కొని, పెడకి, పెనుడగిలి, పెలువడి, పెన్నడి, పెల్వడి. పెలువటించి, పెలుంగించి, పేంచేసి యుట్టి (S. I. I. IV. 1104); వేచి, వేటవచ్చి, వేడి, వెల్చి, వైచి, వ్రచ్చి, వ్రాలి, వేగిలి, వేగిసి, సమకట్టి, సమకట్టికొని; సమకట్టించి, సిగ్గువడి.

వ్యతిరేకత్వార్థములు.

తత్సమములు.

అతిక్రమింపక, అతిక్రమిల్లక, అనుభవింపక, అపేక్షింపక, ఆదరిం పక, ఆస్వాదింపక, ఉపయోగింపక, ఉపేక్షింపక, ఉహింపక, చింతింపక, నియోగింపబడక, పరీక్షింపక, పరిగ్రహింపక, బంధింపగలబడక, భక్షింపక, భయంపడక, భీతిల్లక, భేధింపక, పర్తిల్లక, విచారింపక, విశ్వసింపక, శంకిం పక, శాసింపబడక, శోకింపక.

ఆచ్చికములు.

అందక, అనక, అమర్చక, అలయక, అలుగక, అడలక, అడుగక, ఆడ క, ఆరగింపక, ఈక, ఉంచక, ఉండనీక, ఉడుగక, ఉఱక, ఉఱబడక, ఎడ తెగక, ఎడబడక, ఎఱుంగింపక, ఎఱుకవడక, ఏమఱక, ఏయక, ఏర్పడక, ఏవగింపక, ఒడంబడక, ఒనరింపక, ఒనర్చక, ఒప్పక, ఒల్లక, ఓడక, ఓపక, ఓర్వక, కడగక, కడవక, కడలనేరక, కదలక, కనుపైందక, కాక, (*అగు), కానీక, కానక, కావక, కూడక, కొనక, కోఱక, క్రమ్మటింపక; చదువక, చనుదేరక, చలుపక, చాలక, చూడక, చూపక, చెడక, చేకొనక, చేయక, చొరక, చొలయక, చొలవక, తగక, తడయక, తనియక, తనుకక, తలవక,

ంపక, తప్పక, తఱుగక, తలంకక, తీర్పక, తెగక, తేరక, తొలంగక, నమ్మక, నవయక, నాక (*అను), నేరక, పడక, పడయక, పంపక, పరికింపక, పలుకక, పాయక, పుచ్చికొనక, పుచ్చక, పూనక, పోక, పోవక, ప్రేరేపక, పోవక, బెగడక, బెదరక, మంచక, మడవక, మఱుగక, మఱవక, మసలక, మానక, ముట్టక, మెచ్చక, మొనయక, మోమోడక, రాక (*వచ్చు), రోయక, లేక (*ఇల్), లోంగక, వగవక, వదలక, వారక, విడువక, వినక, వెక్కిక, వేడక, వేల్వక, సైచక.

(అ) వ్యతిరేకక్ష్మార్థకములవై ద్రుతమును కానబడుట కలదు:—

(ఆది. II. 142) అనుపమదుష్కృతుల మగుట నాధారములే, కను సంతానచ్ఛేదంబున వ్రేలదము. (ఆది. V. 12) కాకడవిబజించు మృగముల నూరడకన్ దిగిచి.

(ఆ) ఆర. (II. 18) చొరకముందర—ఇచ్చట ‘చొరక’ విశేషణత్వమును బొందియున్నది.

చేదర్థకములు.

(అ) ‘ఏని’ వర్ణకముతో:—

అగునేని, అయ్యునేని, అంపేని, ఇచ్చిరేని, ఇచ్చునేని, ఉండుదేని, ఉండేనేని, ఎఱుంగుదురేని, ఎఱిగిరయేని, ఒడబడవేని, ఓడుదువేని, ఓపుదేని, ఓపుదురేని, కలదేని, కలిగిరేని, కలవయేని, దయయుగలవేని, కాదేని, కూర్చేని, కొనియేదేని, చనిరేని, చంపితిమేని, చెప్పేనేని, చెప్పకుండిరేని, చేయడేని, చేసితిరయేని, చొచ్చితిమేని, తొలంగనేని, నమ్మవేని, నమ్ముదేని, పట్టితేని, పడసెనేని, పెరిగిరేని, వచ్చెదరేని, వలతయేని, వలయునేని, విడిచితేని, విడిచిరేని, ప్రతిపాలించిరేని (S. I. I. IV. 1133).

*‘ఏని’ వర్ణకములోని తుది ఇత్వమునకు లోపమును కలుగును. ఏతే, ఓపవే, తీర్చితే, వత్తురే, పోయెదవే.

(ఆ) ‘నాడు’ పదముతో:—

అనుగ్రహింపనినాడు, ఇచ్చునాడు, ఒడబడనినాడు, కానినాడు, కావించునాడు, చేయనినాడు, తలచిననాడు, తీర్చనినాడు, పోవనినాడు; రానినాడు, లేనినాడు.

XIII. క్రియా ప్రకరణము

మూడవభాగము

సమాపకక్రియలు

1. వర్తమానకాలము

ప్రథమపురుషము

1. వర్తమానక్రియావిశేషణములపై ఈ క్రింది ప్రథమపురుష సర్వ నామములను చేర్చుటవలన ప్రథమపురుష వర్తమానక్రియలేర్పడును.

ఏక.

బహు.

మహద్వాచకము.

వాడు

వారు

మహతీవాచకము.

అది

వారు

మహతీతరామహద్వాచకము.

అది

అవి

ఉదాహరణములు:—

మహద్వాచకము—ఏకవచనము.

రచించుచున్నవాడు, ఇచ్చుచున్నవాడు, ఉన్నవాడు, చేయుచున్నవాడు.

మహాన్మహతీవాచకములు—బహువచనము.

అభినందించుచున్నవారు, ప్రకాశించుచున్నవారు, అగుచున్నవారు, కోటుచున్నవారు, క్రుమ్మటుచున్నవారు, వగచుచున్నవారు, వెడకుచున్నవారు, పెరుగుచున్నవారు.

మహతీతరామహద్వాచకములు—ఏకవచనము.

ఆనుకరించుచున్నయది, ఆచరించుచున్నయది, వర్తిల్లుచున్నయది, ఆగుచున్నయది, ఉన్నయది, ఏడ్చుచున్నయది, ఏర్చుచున్నయది, ఒప్పుచున్నయది, క్రుమ్మటుచున్నయది, తడుపుచున్నయది, పెరుగుచున్నయది, వచ్చుచున్నయది.

మహతీతరామహద్వాచకములు—బహువచనము.

అగుచున్నయవి, ఉన్నయవి, చలుపుచున్నయవి.

* రచించుచున్నాడు, రచించుచున్నారు, రచించుచున్నది, రచించుచున్నవి, వంటి కేవల డుడ్, రు, ది, వి, లు అంతఃపుండు గలిగి పూర్వస్వరము

నకు దీర్ఘమువచ్చినరూపములు 11-వ శతాబ్దమున కానరావు. 'ఉన్నది' అను రూపమున్నదిగాని, అది విధ్యర్థమందు కనబడుచున్నది. కేవల వర్తమానార్థమందు లేదు. ముద్రితప్రతులయందు వర్తమానార్థమున (ఆది. V. 75.) ఉన్నది; (ఆది. VII. 72.) ఉన్నది; (ఆది. V. 204.) ఉన్నది; (సభా. I. 50.) వర్తిల్లుచున్నది, అని కనబడుచున్న రూపములు విచార్యములు.

వర్తమానకాలము—మధ్యమపురుషము.

2. మధ్యమపురుషమున వర్తమానకాల క్రియావిశేషణములపై ఈ క్రిందివానిని చేర్చుటవలన వర్తమానకాల మధ్యమపురుషక్రియారూప మేర్పడును.

	ఏక.	బహు.	
మహత్తు	వాడవు.	వారలరు.	} మహదమహత్తు
అమహత్తు	{ దానవు.	వారలరు.	
	{ దానవు.	వారలరు.	

మహత్తు—ఏకవచనము.

ఆపాదించుచున్నవాడవు, ఉన్నవాడవు.

అమహత్తు—ఏకవచనము.

ఉన్నదానవు.

అమహత్తు—బహువచనము.

ఉదాహరణములులేవు.

*చేయుచున్నావు, చేయుచున్నారు వంటి రూపములు 11-వ శతాబ్దమున లేవు.

వర్తమానకాలము—ఉత్తమపురుషము.

3. ఉత్తమపురుషమున వర్తమానార్థక క్రియావిశేషణములపై ఈ క్రిందివానిని చేర్చుటవలన ఉత్తమపురుష వర్తమానకాల క్రియారూపములు సిద్ధించును.

	ఏక.	బహు.	
మహత్తు	వాడను	వారము.	} మహదమహత్తు
అమహత్తు	{ దానను	వారము.	
	{ దానను	వారము.	

మహత్తు—ఏకవచనము.

వర్తిల్లుచున్నవాడన, ఉన్నవాడన, చేయుచున్నవాడన.

అమహాత్ము—ఏకవచనము.

ఉన్నదానక, ఉన్నదానను.

మహాదమహాత్ములు—బహువచనము.

ప్రతీక్షించుచున్నవారము, ఉన్నవారము.

* చేయుచున్నాను, చేయుచున్నాము వంటిరూపములు 11-వ శతాబ్దమునఁ గానరావు.

-దు ప్రత్యయము తద్ధర్మాగ్ధకమైనను వర్తమానార్థమునను వాడఁబడినది. 'చలుపుదయ్య ... సేవించె ... చింతించె ...' (సభా. I. 26).

II. భూతకాలము—ప్రథమపురుషము.

I. భూతకాల ప్రథమపురుష క్రియారూపములు రెండురీతులుగా ఏర్పడుచున్నవి.—(i) భూతకాలక్రియాజన్య విశేషణములపై ప్రథమపురుష సర్వనామములు చేరుటవలన (ii) మూఁడులింగముల యేకవచనమందును మహాతీతరామహద్ బహువచనమునందును ధాతువుపై 'ఎను' వర్ణకము చేరుటవలనను మహాస్మహతుల బహువచనమునందు ధాతువుపై 'ఇరి' వర్ణకము చేరుటవలనను.

	ఏక.	బహు.
మహాత్ము	వాఁడు అతఁడు	వారలు వారు
అమహాత్ము	అది అది	వారలు, వారు. అవి.

ఉదాహరణములు.

మహాత్ము—ఏకవచనము.

ఉత్పహించినవాఁడు, ధరియించినవాఁడు, ఐనవాఁడు, నేర్చినవాఁడు, వచ్చినవాఁడు, కట్టినవాఁడు, ఎఱుంగినవాఁడు, ఎగచినయాతఁడు.

మహాస్మహతీ—బహువచనము.

కందినవారలు, ఉద్భవించినవారు, ప్రభవించినవారు, పుట్టినవారు.

అమహాత్ము—ఏకవచనము.

ఆచరించినయది, అయినయది, ఐనయది, చూచినయది, తగిలినయది, నోచినయది, పడసినయది, పోయినయది.

మహతీతరామహద్ — బహువచనము.

అయినయవి, నిలిచినయవి, పడయంబడినయవి, పడసినయవి, నడినయవి.

II.	ఏక.	బహు
మహత్తు	ఎను	ఇరి } మహస్సహతీ
అమహత్తు	{ ఎను	ఇరి }
	ఎను	ఎను మహతీతరామహత్తు

ఉదాహరణములు.

మహదమహత్తుల — ఏకవచనము.

మహతీతరామహద్ — బహువచనము.

తత్తమములు.

అతిశయిల్లె, అనుకరించె, అనునయించె, అనువిభంచె, అనురాగిల్లె, అపహరించె, అపేక్షించె, అభ్యసించె, ఆచరించె, ఆదరించె, ఆపాదించె, ఆశ్రయించె, ఉచ్చరించె, ఉడయించె, ఉద్భవించె, ఉద్భవిల్లె, ఉద్ధరించె, ఉపదేశించె, ఉపార్జించె, ఉపేక్షించె, కీర్తించె, చింతించుచుండె, జయించె, దయసేసె, దహించె, దీవించె, నిద్రపూయె, నియోగించె, నిర్గమించె, నిర్వహించె, నిశ్చయించె, పరిగ్రహించె, పూజించె, ప్రణమిల్లె, ప్రతిగ్రహించె, ప్రతిష్ఠాపించె, ప్రబోధించె, ప్రభవించె, ప్రవర్తిల్లె, ప్రసాదించె, ప్రస్తుతించె, ప్రార్థించె, భజించె, భీతిల్లె, భేదిల్లె, యజయించె, రచయించె, రక్షించె, లంఘించె, వధియించె, వరియించె, వర్తిల్లె, వర్ధిల్లె, వసియించె, వితర్కించె, విలసిల్లె, విశ్రమించె, విస్మరించె, విస్తరిల్లె, శయనించె.

అయ్యె, అందె, అదలె, అదిమె, అనిచె, అనియె, అనఁగఁబడియె, అరిగె, అరుగుదెంచె, అలిగె, అల్లె, అవియించె, అవిసె, అడఁగె, -ంగె, -ంగెను, అడిగె, అటచె, ఆడె, ఆనతిచ్చె, ఆర్చె, -ను, ఇచ్చె, -ను, ఉంచె, ఉండె, -ను, ఉడిగె, ఉడిగించె, ఉనిచె, ఉలిసె, ఊగె, ఊతార్చె, ఎత్తె, ఎగచె, ఎగసె, -ను, ఎత్తికొనియె, ఎత్తె, ఎఱుగించె, -ంగించె, ఎఱుగె, -ంగె, ఎఱుంగింపవలసె, ఎఱుగఁజెప్పె, ఎసగె, ఎసగుచుండె, ఏగుదెంచె, ఏగె, ఏడ్చె, -ను, ఏతెంచె, ఏర్పడియె, ఏసె, -ను, ఒడంబడియె, ఒడిచె, ఒడఁగూడె, ఒందెను, ఒనరించె, -ను, ఒనరె, ఒప్పె, -ను

ఓటువడియో, ఓర్చో,-ను, కట్టికొనియో, కడంగో,-ంగెన్, కడిగో, కందో, కదిసో, కదలో, కనియో,-ను, కనంబడియో, కప్పో, కప్పికొనియో, కమరొ, కలంగో,-ంగెన్, కలంచెను, కలిగో, కల్లొ, కవిసో, కఱచో, కఱపించో, కఱవో, కాంచో, కాంచో, కానంబడియో, కార్చెన్, కార్చించో, -ను, కార్చించికొనియో, కీడ్వటచెను, కుడిచో, కుందో, కురియించెన్, కురిసెన్, కూడబట్టెన్, కూడెన్, కూలెన్, కొనియెన్,-ను, కొనిపోయెన్, కొనియాడెన్, కోతెన్, కోటికొనియెన్, కోల్పడియెన్, కాంగిలించికొనియెన్, క్రమ్మటియెన్, క్రమ్మటిచెన్,-ంచెన్, క్రాంగెన్, క్రాచెన్, క్రాలెన్, క్రుంకెన్, చదివెన్, చదివించెన్, చనియెన్,-ను, చనుదెంచెన్, చంపెన్, -ను, చాటెన్, చూచెన్, చూపెన్, చెప్పెన్,-ను, చెలంగెన్,-ను,-ంగెన్, చెటుపబడియెన్, చెటిచెన్, చేకొనియెన్, చేసెన్, చేరెన్, చేయించెన్, చేసికొనియెన్, చొచ్చెన్, చొనివెన్, జడిసెన్, తడివెన్, తడసెన్, తనివెన్, తప్పెన్, తటిగెన్, తలంచో తలంచెన్, తలకొనుదెంచెన్, తాంకెన్, తాకుదెంచెన్, తాంచెన్, తాల్చెన్, తిగించెన్, తిరిగెన్, తివిరెన్, తూలెన్, తెంచెన్, తెచ్చెన్, తెప్పెన్, తెతెన్, తొడంగెన్,-ంగెన్, తొటంగెన్, తొలంగెన్, త్రావెన్, త్రెల్లెన్, త్రెస్సెన్, త్రోపించెన్, వొరకొనియెన్, నగియెన్, నించెన్, నిండెన్, నిలిపెన్, నిల్పెన్, నెగసెన్, నెగయుదెంచెన్, నెగడో, నేర్చెన్, పంచెన్,-ను, పట్టికొనియెన్, పట్టువడియెన్, పట్టెన్, పడియెన్, పడయంగవలసెన్, పడసెన్, పనిచెన్, పర్చెన్, పలికెన్, పల్కెన్, పఱగెన్ పఱచో,-ను, పఱవెన్, పఱతెంచెన్, పాచెన్, పాపెన్, పాసెన్, పాతెన్, పిల్చెన్, పుచ్చెన్, పుట్టెన్, పుట్టించో, పుత్తెంచెన్, పూనెన్, పెట్టెన్, పెట్టికొనియెన్, పెట్టించెన్, పెండ్లియయ్యెన్, పెనంగెన్, పెనిచెన్,-ను, పెరిగెన్, పొంగెన్, పొడనూపెన్, పొడిచెన్, పొడమో, పోయెన్, పోలెన్,-ను, పోల్చెన్, పోవుదెంచెన్, బయల్పడియెన్, మఱచెన్, మసలెన్, మాసెన్, మించెన్, మిన్నకుండెన్, మెచ్చెన్, మొనసెన్, మోపెట్టెన్, మ్రొక్కెన్, మ్రొయించెన్, మ్రొసెన్, రావించో, వండటలాడెన్, వందెన్, వచ్చెన్, వడకెన్, వదలొ, వలసో, వారించో, వికన్నో, విడచో, విడిచిపుచ్చో, విడిపించో, విడిచో, విడ్చో, వినంగబడియెన్, వినంబడియో, వినియో, వినిచెన్, వినెన్, విరియించో, వీచో, వీడ్వడియో, వీతెంచో, వెలువడో, వెల్వడియో, వెలుంగో,-ంగెన్, వెలసో, వేడో, వేల్చో, వేల్వంగాబడియో, వైచో, సమకట్టెన్, సమకూతొ.

అఘువులయిన రెండక్షరములతోఁగూడిన 'డిగు, తగు, తెగు, నగు, ఇడు, చెడు, పడు, అను, కను, కాను, చను, మను, విను' అను ధాతువులపై

భూతాత్మక ప్రథమపురుషైక వచనక్రియా ప్రత్యయము చేరునప్పుడు దాని క్షార్వకరూపములనైఁ జేరుచుగాని, భాతువులవైఁ జేరదు. అనఁగా ఆ రూపములు డిగియెన్, తిగియెన్, నగియెన్, ఇడియెన్, చెడియెన్, అనియెన్, కనియెన్, కొనియెన్, చనియెన్, మనియెన్, వినియెన్-అనియే యుండునుగాని, 'డిగెన్, తగెన్, తెగెన్'-మొదలగు రూపములను వాడవు. 'కనెన్' అని ముచ్చిత భారతములో నొకచోట ప్రయోగముకాన్పించుచున్నది గాని అది సరియైన పాఠముకాదు.

మహాన్నహతీ—బహువచనము.

అభినందించిరి, అభిషేకించిరి, అర్చించిరి, ఆదరించిరి, ఆరాధించిరి, ఆశ్వాసించిరి, ఉదయించిరి, ఉద్భవించిరి, ఉపేక్షించిరి, కల్పించిరి, కీర్తించిరి, దీపించిరి, సమస్కరించిరి, నిర్జించిరి, నిర్మించిరి, నిర్వర్తించిరి, సరిగ్రహించిరి, పూజించిరి, ప్రవేశించిరి, ప్రశంసించిరి, వధియించిరి, వధియింపించిరి, వరియించిరి, వర్ణించిరి, విశ్రమించిరి, వేష్టించిరి.

అయిరి, అందిరి, అనిచిరి. అనిరి, అరిగిరి, అరుగుదెంచిరి, అడిచిరి, ఆడిరి, ఆర్చిరి, ఇచ్చిరి, ఉండిరి, ఉడిగిరి, ఉఱతార్చిరి, ఎక్కిరి, ఎత్తికొనిరి, ఎదుఱువచ్చిరి, ఎఱుంగిరి, ఏగుదెంచిరి, ఏగిరి, ఏడ్చిరి, ఏతెంచిరి, ఏసిరి, ఐరి, ఒడ్డిరి, ఒనరించిరి, ఒప్పిరి, ఓడిరి, కడలిరి, కనిరి, కప్పిరి, కలంగిరి, కఱపిరి, కాంచిరి, కాలిరి, కొనిరి, కోరిరి, కోల్పడిరి, క్రాగిరి, క్రొచ్చిరి, క్రొవ్విరి, చనిరి, చనుదెంచిరి, చలిపిరి, చిలికిరి, చూచిరి, చూపిరి, చెందిరి, చెప్పిరి, చేసిరి, చొచ్చిరి, తనరిరి, తాఁకిరి, తెంచిరి, తొడగిరి, తొరగిరి, తోఁచిరి, నగిరి, నడచిరి, నిల్చిరి, నిలిపిరి, పంచిరి, పడసిరి, పడిరి, పఱగిరి, పలికిరి, పల్కిరి, పల్కరించిరి, పఱచిరి, పాటిరి, పుట్టిరి, పుత్తెంచిరి, పూనిరి, పెంచిరి, పెనగిరి, పొగడిరి, పొడిచిరి, పోయిరి, పోరిరి, పోరాడిరి, బ్రదికిరి, మగుడిరి, మనలిరి, మిన్నకుండిరి, మెఱసిరి, మొనసిరి, మ్రొక్కిరి, రోసిరి, వందిరి, వగచిరి, వచ్చిరి, వాంచిరి, విడిచిరి, వెలువడిరి.

* ఈ క్రిందివి భూతకాల క్రియారూపము లయినను భూతకాలమందే ఆ కార్యము జరుగుచుండు ననుటను తెలుపును.

ఏకవచనము.

రచియించుచుండెన్, విచారించుచుండెన్, విహరించుచుండెన్, అగుచుండెన్, అనుచుండెన్, అడుగుచుండెన్, ఎసగుచుండెన్, ఒనరించుచుండెన్, ఒప్పుచుండెన్, కుడుచుచుండెన్, చలుపుచుండెన్, చూచుచుండెన్, చేయు

చుండెన్, జరుగుచుండెన్, తిరుగుచుండెన్, తేలుచుండెన్, పెరుగుచుండెన్, మోయుచుండెన్, వగచుచుండెన్, వనరుచుండెన్, వెలుచుచుండెన్.

బహువచనము.

అగుచుండిరి, అనుచుండిరి, కలుచుచుండిరి, క్రుమ్మలుచుండిరి, చేయుచుండిరి, ఒత్తుచుండిరి, పొగడుచుండిరి, మ్రొక్కించుచుండిరి.

భూతకాలము—మధ్యమపురుషము

(అ) మహదమహత్తులయందును.

క్యార్థకరూపములవై ఏకవచనమున 'తివి' బహువచనమున 'తిరి.' ఏ వచనమున 'తివి' వర్ణములోని 'వి'కి లోపము కలుగుచుండును.

ఉదాహరణములు—ఏకవచనము.

అనుభవించితి, ఆరాధించితి, ఉద్భవిల్లితి, గర్జిల్లితి, జయించితి, బోధించితి, మతిదప్పితి, వధియించితి, వసియించితి.

అయితి, అయితివి, అంటి, అంటివి (నుకారాంత ధాతువులవై తివర్ణకము పరమయినప్పుడు నత్వమునకు ణత్వమును, తకారమునకు టకారమును అవును.) అరిగితివి, అల్లితివి, అడిగితి, ఇచ్చితి, -వి, ఇప్పించితివి, ఎక్కితివి, ఎఱుంగించితి, ఐతివి, ఒడంబడితివి, ఒడిచితి, ఒడ్డితి, ఒనరించితి, ఓటువడితి, ఓర్చితి, కంటి, కడంగితి, కలుచితి, కలుపితి, కొంటివి, క్రొవ్వితి, చనుదెంచితివి, చంపితి, చలిపితి, చూచితివి, చూపితి, చెప్పితివి, చెఱిచితి, చేకొంటి, చేసితి, -వి, చేసికొంటివి, చొచ్చితివి, తప్పితి, తలంచితి, -వి, తలుంగితివి, తాల్చితి, తొడంగితి, నించితి, పంచితి, పట్టువడితి, పట్టితి, పడితి, -పడితి, పడసితివి, పలికితి, -వి, పల్కితి, పుచ్చితి, పుట్టితి, పెంచితి, పెట్టితి, పొగడితివి, పోయితి, పోలితి, ముంచితి, మఱచితి, మనలితి, వగచితి, వచ్చితి, -వి, వారించితి, వింటి, -వి, వెలుచితి.

బహువచనము.

ఉపేక్షించితిరి, ఐతిరి, ఎఱుంగితిరి, ఎఱుంగితిరి, చేసితిరి, తాల్చితిరి, పంచితిరి, పడసితిరి, పలికితిరి, వగచితిరి, వచ్చితిరి.

(ఆ) భూతార్థక క్రియాజన్య విశేషణములవై ఈ క్రిందివానిని చేర్చుట వలనను భూతకాల మధ్యమపురుషక్రియ లేర్పడును.

	ఏక	బహు	
	వాడవు	వారలరు	} మహదమహత్తులు
మహత్	దానవు	వారలరు	
అమహత్తు	దానవు	వారలరు	
	మహత్తు—ఏకవచనము.		

దండించినవాడవు, చేసినవాడవు, కెట్టినవాడవు.

*తక్కిన రూపములకు 11-వ శతాబ్దమున ఉదాహరణములు కానరావు.

భూతకాలము.

ఉత్తమపురుషము.

(i) క్షార్గకరూపముపై మూడు లింగములయందును ఏకవచనమున 'తిని' వర్ణకమును బహువచనమున 'తిమి' వర్ణకమును చేర్చుటవలన, ఉత్తమపురుష భూతకాలక్రియారూపము లేర్పడును. ఏకవచనమున 'తిని' వర్ణకములోని 'ని' లోపించుచుండును.

ఉదాహరణములు.

మహదమహత్తుల యందు ఏకవచనము.

అనుకరించితి, అనుగ్రహించితి, ఉపయోగించితి, ఉపేక్షించితి, దుఃఖించితి, పరిభ్రమించితి, వర్షించితి.

అయితి, అంటి, -ని, అలిగితి, ఇచ్చితి, -ని, ఉండితి, -ని, ఎగవబడితి, ఎదిరితి, ఎఱుగితి, -ంగితి, ఏతెంచితి, ఏసితి, ఐతి, -ని, ఒడంబడితి, ఓటువడితిని, ఓడితి, కంటి, -ని, కడగితి, కఱచితి, కఱపించితి, కఱపితిన్, కాంచితిన్, కావించితి, కోరితి, కోల్పోడితి, చనుదెంచితిని, చదివితి, చూచితి, చూడబడితి, చెందితి, చెప్పితి, చేసితి, -ని, తలచితి, తాల్చితి, తెచ్చితిని, నిల్పితి, నేర్చితి, నోచితిని, పంచితి, పడితిన్, -ని, పడసితి, -న్, -ని, పర్చితిని, పలికితి-న్, పల్కితి, పుచ్చితి, పుట్టించితి, పుత్రైంచితి, మంటి, మసలితి, మెచ్చితి, రోసితి, వచ్చితి, -ని, వింటి, విడిచితి, విడువబడితిని.

బహువచనము.

అపహరించితిమి, ఉద్భవిల్లతిమి, పూజించితిమి, అయితిమి, అంటిమి, అరిగితిమి, ఆడితిమి, ఇచ్చితిమి, ఉండితిమి, ఎఱుగితిమి, -ంగితిమి, ఐతిమి, కంటిమి, కాంచితిమి, కొంటిమి, చలిపితిమి, చూచితిమి, చూచ్చితిమి, తప్పితిమి, తెచ్చి

తిమి, నేర్పితిమి, సలికితిమి, పాడితిమి, పుట్టితిమి, వెనిచితిమి, వచ్చితిమి, వింటిమి, విడిచితిమి.

(ii) క్షాప్తక రూపములవై ఈ క్రిందివానిని చేర్చుటవలనను ఉత్తమ పురుష భూతకాల క్రియారూపము లేర్పడును.

	ఏక	బహు
మహద్వాచకము	వాఁడను	వారము
అమహద్వాచకము	దానను	వారము

మహాదమహ
ద్వాచకము.

ఉదాహరణములు.

మహత్తు—ఏకవచనము.

పుట్టినవాఁడే, మురిసినవాఁడే, వచ్చినవాఁడే.

మూఁడు లింగములయందు బహువచనము.

వధియింపఁబడినవారము, వచ్చినవారము.

అమహత్తు—ఏకవచనము.

ఎఱుంగినదానను.

(iii) భవిష్య త్తద్ధర్మకాలములు.

భవిష్య త్తద్ధర్మకాలములకు వేర్వేరుగా నియతములైన ప్రత్యయము లున్నట్లగవడదు. చేసెదను, చేసెదము, చేయుదును, చేయుదుము, చేయంగలను, చేయంగలము. చేసెదవు, చేసెదరు, చేయుదువు, చేయుదురు, చేయంగలవు, చేయును, చేయుదురు, చేసెదరు, చేయంగలరు, మొదలయిన వివిధ రూపములలో నొక్కొకటి ప్రత్యేకముగా భవిష్యత్కాలమునకుఁగాని, ప్రత్యేకముగా తద్ధర్మకాలమునకుఁగాని చెందినవి కావు. అవి ఈ రెండింటిలో నేకాలమునైనను బోధించును.

ప్రథమపురుషము.

(1) భాతువువై ఈ క్రిందివానిని చేర్చుటవలన భవిష్యత్తద్ధర్మరూపము లేర్పడును.

	ఏక	బహు
మహత్తు	ను	దురు
అమహత్తు	ను	దురు

మహాన్యహతీ

ను

ఉదాహరణములు.

మహాదమహాత్మలయందు—ఏకవచనము.

మహాతీతరామహత్—బహువచనము.

అనుకరించుచుండుకొ, అనుగమించుకొ, అనుభవించుకొ, ఉదయించుకొ, ఉద్భవిల్లుకొ, ఉద్ధరించుకొ, ఉపశమిల్లుకొ, కరుణించుకొ, గుణించుకొ, జన్మించుకొ, జయించుకొ, దహించుకొ, దూషించుకొ, నిగ్రహించుకొ, నిందించుకొ, పరిగ్రహించుకొ, పూజించుకొ, ప్రతీక్షించుచుండుకొ, ప్రవర్తించుకొ, -ల్లుకొ, భక్షించుకొ, భరించుకొ, భరియింపబడుకొ, రక్షించుకొ, -ను, వధించుకొ, వరించుకొ, -ను, వర్తిల్లుకొ, వర్ధిల్లుకొ, వసించుకొ, విలసిల్లుకొ, విలాపించుకొ.

అగుకొ, -ను, అగుచుండుకొ, అవుకొ, -ను, అనుచుకొ, అనబడుకొ, అమరుకొ, -ను; అరుగుదెంచుకొ, అడుగుకొ, ఆరయుచుండుకొ, ఆర్పుకొ, ఇంకుకొ, ఇచ్చుకొ, ఈడ్చుకొ, ఉండుకొ, -ను, ఉడుగుకొ, -ను, ఉడుచుకొ, ఉనుచుకొ, ఎఱుంగుకొ, -ంగుకొ, ఏగుకొ, ఏతెంచుకొ, ఏయుకొ, ఏర్చుకొ, ఏర్పడుకొ, బడంబడుకొ, బడుచుకొ, బడఁగూడుకొ, బందించుకొ, బనరించుకొ, బనరించుచుండుకొ, బనరుకొ, బనర్చుకొ, బప్పుకొ, బప్పుచుండుకొ, ఓడుకొ, ఓవుకొ, -ను, ఓర్చుకొ, ఔకొ, కడఁగుకొ, కదలుకొ, కదల్చుకొ, కలుగుకొ, కఱచుకొ, కాంచుకొ, కాచుకొ, కాంచుచుండుకొ, కానంబడుకొ, -ంగబడుకొ, కాల్చుకొ, కావించుకొ, -ను, కూర్చుకొ, కొనుకొ, కొలువుండుకొ, కొలుచుకొ, కోరుకొ, క్రొచుకొ, చనుకొ, చంపుకొ, చలుపుకొ, చాలుకొ, చూచుకొ, చూపుకొ; చెడుకొ, చెఱుచుకొ, -ను, చేకొనంగబడుకొ, చేకొనుకొ, చేయుకొ, చేరును, చేయును, చేయుచుండుకొ; చొచ్చుకొ, తక్కుకొ, -ను, తగుకొ, -ను, తగులుకొ, తనరుకొ, తనుపుకొ, తప్పకొ, తఱిగొల్పుకొ, తొల్పుకొ, తిరుగుకొ, తివురుకొ, తెగును, తెలుపుకొ, తెల్పుకొ, తేనేర్చుకొ, త్రావుకొ, త్రావుచుండుకొ, దొరకొనుకొ, -ను, నడచుకొ, నాఁబడుకొ; నించుకొ, నిండుకొ, నిలుచుకొ, నిల్పుకొ, నెగడుకొ, నేర్చుకొ, నేర్పుకొ, పట్టువడుకొ, పడుకొ, పడయుకొ, పదరుకొ, పరగుకొ, పర్చుకొ, పలుకుకొ, పల్కుకొ, పఱచుకొ, పాచుకొ, పాపుకొ, -ను, పాయుకొ, పుట్టుకొ, -ను, పుట్టించుకొ, పుత్రైంచుచుండుకొ, పెట్టుకొ, పెరుఁగుకొ, పెరుఁగుచుండుకొ, పొందుకొ, పోలుకొ, పోవుకొ, బ్రదుకుకొ, మార్కొనుకొ, మఱచుకొ, మాయుకొ, మెచ్చబడుకొ, మెచ్చుకొ, మోయుకొ, వగచుకొ, వచ్చుకొ, వల్పుకొ, వలయుకొ, వారించుకొ, విడుచుకొ, వినబడుకొ, -ంబడుకొ, విరియుకొ, వెలువరించుకొ, వెలుంగించుచుండుకొ, వెలుఁగుకొ, -ను; వెలయుకొ, వెలయించుకొ, వెఱచుకొ, వ్రచ్చుకొ, సమకట్టుకొ, సమకూటుకొ, సుడియుకొ, సైచుకొ.

మహాస్వహతులు

బహువచనము

‘దురు’ ప్రత్యయము చేరునప్పుడు చుకారాంత ధాతువుల తుది చు వర్ణమునకు లోపమును, ‘దురు’లోని దకారమునకు తకారమును వచ్చును. ‘చు’ అంతిమందుగల ధాతువులకు ‘దురు’ చేరునప్పుడు ‘చు’ లోపించి ‘దురు’ లోని ‘దు’కు బదులుగా ‘త్తు’ నిలుచును. అనుస్వారముపై వచ్చు తురు, దురు, లు త్తు, ద్దు, లుగా మాటుటయుగలదు. సకారాంత ధాతువులమీద నది ‘ందు’ ‘ందు’ లుగ కూడి మాటును.

ఉదాహరణములు.

అనుచరింతురు, అనుభవింతురు, ఉత్తు, అపేక్షింతురు, ఆదరింతురు, ఉత్సహింతురు, ఉదయింతురు, ఉద్ధరింతురు, ఉపజీవింతురు, ఉపయోగింతరు, కీర్తింతురు, క్రిడింతురు, జముంతురు, జీవింతురు, నిర్జింతురు, నివేదింతురు, పరిచరింతురు, పరిహరింతురు, ప్రసర్తిల్లుదురు, ప్రసాదింతురు, ప్రాపింతురు, భక్షింతురు, భయంపడుదురు, భేదిల్లుదురు, రక్షింతురు, వధియింతురు, వర్ణింతురు, వర్తిల్లుదురు, వర్తింతురు, వసియింతురు, విచారింతురు, విమోహింతురు, విహరింతురు.

అందుదురు, అందురు, అందు, అల్లుదురు, అడంగుదురు, ఇత్తురు, ఈగుదురు, ఉండుదురు, ఏగుదురు, ఒడంబడుదురు, ఒందుదురు, ఒనరింతురు, ఓడుదురు, ఓపుదురు, కాంతురు, కూర్తురు, కొందురు, కొలుతురు, కోరుచుండుదురు, కోరుదురు, క్రమ్మరుచుండుదురు, చత్తురు, చదివికొందు, చనుదెంతురు, చలుపుచుండుదురు, చూతురు, చూపుదురు, చెప్పుదురు, చెలుతురు, చేయుదురు, చేయుచుండుదురు, తగుదురు, తొలంగుదురు, త్రావుదురు, త్రోతురు, నడతురు, నమ్ముదురు, నేర్తురు, పడుదురు, పడయుదురు, పలుకుదురు, పాతురు, పాయుదురు, పుట్టుదురు, పెట్టుదురు, పొందుదురు, పోదురు (‘దురు’ చేరునప్పుడు ‘పోవు’ ధాతువులోని ‘వు’ అనుదానికి లోపము కలుగును.), పోలుదురు, మందు, మంతురు, మన్సింతురు, మెత్తురు, రోయుదురు, రోయుచుండుదురు, వత్తురు, వలతురు, విడిపింతురు, విడుతురు, వెలుతురు, సైంతురు.

(ii) ప్రథమపురుష మహాస్వహతీ బహువచనమునందు ‘దురు’ కు బదులుగ ఎడరు అనుదానిని చేర్చుటవలనను భవిష్యత్తద్ధర్మరూపము లేర్పడును:—కడఁగెదరు, పలికెదరు, పోయెదరు, వచ్చెదరు.

(iii) మహాదమహాత్ముల ఏకవచనమందును మహాతీతరామహద్ బహువచనమందును, ‘ఎడను’, ‘ఎడిని’ వర్ణకములు చేరి భవిష్యత్తద్ధర్మార్థక క్రియారూపము లేర్పడును.

అయ్యెడున్, అరిగెడున్, ఎఱుగెడున్, ఒప్పెడున్, కానంబడియెడున్, కొనియెడున్, పడియెడున్, పుట్టెడున్, పోయెడున్; ఆడెడిన్, చూడెడిన్, చేసెడిన్, పోయెడిన్, మఱుగెడిన్.

(-డిన్ రూపములు సందేహాస్పదములు -డిన్ రూపములకును, డున్ రూపములకును గొంచమర్థభేదము గలదేమో.)

iv. తద్ధర్మార్థక క్రియావిశేషణములపై ప్రథమపురుష సర్వనామములు చేరియు భవిష్యత్తద్ధర్మరూపము లేర్పడును.

రక్షించువాడు, ఉండువాడు, చేకొనువాడు, చేయువాడు, లగువాడు, పుట్టెడువాడు, వచ్చువాడు, వేడువాడు; ఉండువారు, చేయువారు, తగువారు, వర్తిలువారు, వచ్చువారు; ఉండెడునది; ఉండునది, చేయునది.

భవిష్యత్తద్ధర్మకాలములు.

మధ్యమపురుషము.

(i) మధ్యమపురుష ఏకవచనమందు మూడు లింగములందును ధాతువులపై 'దు' వర్ణకమును చేర్చుటవలన భవిష్యత్తద్ధర్మార్థకక్రియ లేర్పడును. బహువచనమున ప్రథమ పురుషమునందువలెనే 'దురు'ను చేరును. 'దు'పై 'వు' చేరుటయు గలదు. 'దు' రూపములు ప్రాచీనములై యుండును. తక్కిన నియమములు ప్రథమపురుషమునందువలెనే యుండును.

కీర్తింతువు, జయింతు, నిందింతువు, రక్షింతు, వధియింతు.

అగుదు, అగుదువు, ఓపుదువు, ఓపుదు, కాంతు, తలంతువు, నిలుపుదు, నేర్తు, పడయుదువు, పరికింతు, పలుకుదు, పల్కుదు, ప్రోతు, వలంతు, నలుపుదు.

(ii) ధాతువులపై 'ఎదు' వర్ణకమును చేర్చుటవలనను భవిష్యత్తద్ధర్మార్థక మధ్యమపురుష ఏకవచన రూపము లేర్పడును. 'ఎదు'పై 'అవు' కూడఁజేరుచుండును. 'ఎదు' రూపములు ప్రాచీనములు. వీని బహువచన రూపములు ప్రథమపురుషమునందువలెనే 'ఎదురు' చేర్చుటవలన కలుగును.

ప్రసాదించెదు, ఉండెదు, ఏగెదు, ఏడ్చెదు, ఒనరించెదు, కుడిచెదు, చేసెదు, పలికెదు, పొగడెదు, పోయెదు, పోయెదవు, రోసెదు, పైచెదు.

-దు, ఎద, ప్రత్యయములు వర్తమాన, భూత, తాత్పీల్య, సాతత్వాద్యర్థములందు వచ్చుచుండును: "ఏను జరయను రాక్షసి నిష్కరమున చదుకమును బాయకుండుదు సంతతంబు; నీకు నిష్టంబు సేయంగ నెమ్మిత్తోడఁ గోరుచుండుదు నది సమకూరె నేడు (సఖా. I. 150).

భవిష్యత్తద్ధర్మకాలములు.

ఉత్తమపురుషము.

తద్ధర్మాధ్యక్ష విశేషణములవై 'దును' చేరుటవలన ఏకవచన రూపమును, 'దుము' చేరుటవలన బహువచనరూపమును కలిగి భవిష్యత్తద్ధర్మకాలమును బోధించును. 'దును'లోని 'ను' లోపించుటయుఁ గలదు.

ఏకవచనము.

ఆరాధింతున్, ఆస్వాదింతున్, జయింతున్, నయింతున్, నిగ్రహింతున్, పరిగ్రహింతున్, భక్షణసేయుదున్, భయమందుచుండుదున్, భరియింతున్, రక్షింతున్, వధియింతున్, వధింతున్, వరియింపఁ బడుదున్, వర్తిల్లుదున్, విచారింతున్, విస్తరింతున్, విహరించుచుండుదున్, హరింతున్, అగుదున్, -ను, ఇత్తున్, ఉండుదున్, ఉడిగింతున్, ఒడంబడుదున్, ఒడుతున్, ఒనర్తున్, ఓడుదున్, కలుపుదున్, కాంతున్, -ను, కావింతున్, -ను, కొందున్, -ను, క్రవ్వుటింతున్, చనుదెంతున్, చలుపుదున్, చూచుచుండుదున్, చూడవలతున్, చూడనోవుదున్, చూతున్, చూపుదున్, చెప్పదున్, చెఱుతును, చేయుదున్, -ను, చేయుచుండుదున్, చేసికొందున్, తన్నుదున్, తప్పుదున్, తలఁతున్, -ంతున్, తాల్తును, తునుముదున్, తెత్తున్, తొలఁగుదును, త్రిమ్మగుదున్, త్రోతున్; నెగడుదున్, నేర్తున్, పడుదున్, పడయుదున్, -ను, పడయనేర్తున్, పలుకుదున్, పఱుతున్, పాతున్, పాపింతున్, పాయుదున్, పుత్తున్, పోదున్, -ను, పోవుదున్, ప్రోతున్, మెఱయుదున్, మ్రొక్కుదున్, రానేర్తున్, వగతును, వత్తున్, వలతున్, విందున్, విడుతున్, వినవలతున్, వినుపింతున్, వెఱుతున్.

బహువచనము.

జయింతుము, దూషింతుము, నిపాతింతుము, నిగ్రహింతుము, నిర్జింతుము, నిర్వహింతుము.

అగుదుము, అరుగుదెంతుము, ఓడుదుము, కాంతుము, చలుపుదుము, చూపుదుము, చేకొందుము, నేర్తుము, పరిమాఱుతుము, విందుము, విడుతుము, వెఱుతుము, వెఱింతుము.

(ఆర. II. 255) "ఏమేమ మున్ను పూజింపుదుము రుద్రు నిందని వేడ్క" అను పాతము నన్నయకాలపుభాష కాదు. 'పుదుము, పుదురు, పుదును' మొదలగు రూపములు నందిమల్లయ్య ఘంటసింగయ్యల వరాహపురాణమునాఁటివఱకును భాషలోనికి చేరినట్లగపడదు. వై పద్యపాదమునకు వ్రాతప్రతులలో—

“ఏమేము మున్ను పూజింతుము దుద్రుని-నిందనివేడ్క”

“ఏమేము మున్ను పూజింతుము దుద్రు-నిందనుచువేడ్క”

అను పాఠములు కాన్పించుచున్నవి, ఈ రెండింటిలో నేదియో యొకటి నన్నయప్రాసిన పాఠమైయుండును.

(ii) ధాతువువై ఏకవచనమున ‘ఏదను,’ బహువచనమున ‘ఏదము’ అనువానిని చేర్చుటవలనగూడ భవిష్యత్తద్ధర్మార్థక ఉత్తమపురుష క్రియా రూపము లేర్పడును.

ఏకవచనము.

జనించెదన్, దుఃఖించెదను, ధరించెదన్, నిర్మించెదన్, పరిగ్రహించెదన్, పరిభ్రమించెదన్, భక్షించెదన్, రచించెదను, వరించెదన్, వివరించెదన్.

అయ్యెదన్, అరిగెదన్, అడిగెదన్, అడెదను, ఇచ్చెదన్, ఇడియెదన్, ఉండెదన్, ఉడిగించెదన్, ఉడిపెదన్, ఎఱుంగించెదన్, -ంగించెదన్, ఏగించెదన్, బనరించెదన్, బనర్చెదన్, ఓర్చెదన్, కడంగెదన్, కప్పెదన్, కావించెదన్, క్రక్కించెదన్, చనియెదన్, చెప్పెదన్, చేయించెదన్, చేసెదన్, తీర్చెదన్, తెచ్చెదన్, తొడంగెదన్, పంచెదన్, పడియెదను, పుత్తెంచెదన్, పుట్టెదన్, పొడిచెదన్, వగచెదన్, వచ్చెదన్, విడిచెదన్, వేడెదన్.

బహువచనము.

జీవించెదము, వసియించెదము.

అయ్యెదము, ఉండెదము, కొనిపోయెదము, చూచెదము, చేసెదము, తెచ్చెదము, పుట్టెదము, పెట్టెదము, పోయెదము, వచ్చెదము, వ్రేలెదము.

(iii) తద్ధర్మార్థక విశేషణములవై ఈ క్రిందివానిని చేర్చుటవలనను భవిష్యత్తద్ధర్మార్థక ఉత్తమపురుషరూపము లేర్పడును.

ఏక.

బహు.

మహత్తు	వాడను	వారము	మహదమహత్తులు
అమహత్తు	{ దానను	వారము	
	{ దానను	వారము	

పుంలింగము—ఏకవచనము.

చేయువాడెన్, వచ్చువాడెన్, ఈగలవాడెన్.

మహదమహత్తులు—బహువచనము.

అగువారము, ఉడుగువారము, చేకొనువారము, చేయువారము, త్రచ్చువారము, పలికెడువారము, కావంగలవారము, చేయంగలవారము.

అమహత్తులు—ఏకవచనము.

చేయుదానక, -ను.

నామక్రియలు.

విశేష్యములపై కొన్ని ప్రత్యయములు చేరి క్రియలుగా నేర్పడుచుండును. ఇవి సాధారణముగా మూడు కాలములకును జెందియుండును. వీనిని తద్ధర్మక్రియలనియుఁ జెప్పవచ్చును. ప్రథమపురుషమునందు క్రియలుగా నుపయోగపడునప్పుడు విశేష్యముల కెట్టిమార్పును కలుగదు. అప్పుడు వానిని విశేషణములనియు ననవచ్చును, కాని, ఉత్తమ మధ్యమ పురుషములందు నామముల అంత్యాక్షరమునుబట్టి ఈ క్రింది ప్రత్యయములను జేర్చినయెడల నామక్రియ లేరృడును.

ఉత్తమపురుషము.

మధ్యమపురుషము.

ఏక బహు

ఏక బహు

అకారాంతములు

ను అము

వు అరు

ఇకారాంతములు

ని అము

వి అరు

ఉకారాంతములు

అను అము

అవు అరు

ఉదాహరణములు.

అకారాంతములు.

ఉత్తమపురుష ఏకవచనము.

ఆరాధ్యను, ఇతరను, కృతన్, చరణను, చిత్తను, తనూజన్, -ను, దూతక, -ను, దేవదూతక, ధర్మేతరక, పూర్వదత్తక, భర్తను, (ఏక) వస్త్రను, విశ్వకర్షను, విహీనను.

మధ్యమపురుష ఏకవచనము.

అన్వితపు, అభివంద్యపు, అభ్యర్చితపు, అవినీతపు, అనురపు, తనూజపు, దేవతపు, ప్రసూతపు, బాలపు, పుణ్యదేవతపు, పెద్దపు, బేలపు, భర్తపు, భామపు, భార్యపు, మనోహీనపు, లోచనపు, వస్త్రపు, వివశపు.

ఇకారాంతములు.

ఉత్తమపురుష ఏకవచనము

అశుచిని, కామచారిణిని, కార్యార్థిని, కీర్తిని, -చారిణిని, దాసిని, ధర్మపత్నిని, పతిక, పత్నిక, పుత్రార్థిని, పుత్రిని, -మతిని.

మధ్యమపురుష ఏకవచనము.

అభిశంకివి, అర్థివి, -అశివి, అశుచివి, అహివి, కార్యార్థివి. గతివి, ఘాతి
నివి, తపస్వివి, దాసివి, దేవివి, దుర్గుతివి, దేవర్నివి, ధర్మబుద్ధివి, -నిధివి, పక్షివి,
పతివి, పత్నివి, -బుద్ధివి, బ్రహ్మచారివి, భక్షివి, భావినివి, -మతివి. -మూర్తివి,
రాజర్నివి, రాక్షసివి, -శీలివి, శుచివి.

ఉకారాంతములు.

ఉత్తమపురుష ఏకవచనము.

అంధుడన్, -ను, అధికుండన్, అనుజుండన్, -అశుండన్, ఆహూతుం
డను, ఇంద్రుండన్, -ండన్, -డను, ఇష్టుండన్, కుశలుండన్, -కృత్యుండన్,
కృతార్థుండన్, -ను, గృశుండన్, కృష్ణుండన్, -గతుండను, తనయుండన్,
నియుక్తుండను, తక్షకుండన్, -తేజుండన్, దర్శనుండను, దక్షుండన్, దానుం
డన్, దుఃఖితుండను, -దేహుండన్, ద్రోణుండన్, ధన్యుండన్, నందనుండన్,
-ను, నియుక్తుండను, నిరతుండన్, నిశ్చింతుండను, నిష్ఠురుండను, పరాజితుండన్,
పరుండను, పుత్రుండన్, పూరుండను, పూర్వజుండన్, -ప్రయత్నుండన్, ప్రసి
ద్ధుండన్, -బలుండన్, -ండన్, బలాధ్యుండన్, భక్తుండన్, -డను, భక్షితుం
డన్, భరద్వాజుండన్, భీతుండన్, భీముండన్, భీష్ముండన్, ముఖ్యుండన్,
మూర్ఖుతుండన్, -యుతుండను, -ండను, యుధిష్ఠిరుండన్, -రథుండన్,
రాజను, రాజనుతుండను, రురుండన్, -లలాటుండను, -విరుండన్, విప్రుండన్,
విమనస్కుండను, విముక్తుండన్, -ండ, -వివరుండన్, విస్మితుండన్, -ను, విహీ
నుండను, వీరుండన్, వేదవిరుండన్, వైదర్భుండన్, శిష్యుండన్.

అనుంగన్, కూతుఱన్, కొడుకన్, చెలియలన్, పామను, వెడగన్.

మధ్యమపురుష ఏకవచనము.

-అదుండవు, అంధుండవు, అనుగతుండవు, అనుజుండవు, అనుమతుం
డవు, అభిషిక్తుండవు, -ండవు, అర్హుండవు, -ండవు, అవలంబనుండవు, అవహితుం
డవు, అవినీతుండవు, -అశనుండవు, ఉరగమవు, కారణమవు, కుశలుండవు, -కృ
త్యుండవు, కృశుండవు, కోవిదుండవు, క్రూరుండవు, -ండవు, క్రోధుండవు, గతుం
డవు, గుణుండవు, తేజుండవు, -దయుండవు, దయాళుండవు, దక్షుండవు, దివ్యుం
డవు, దివ్యపురుషుండవు, దేవముఖుండవు, ధరుండవు, ధర్మవిదుండవు, ధర్మశీ
లుండవు, ధర్మజుండవు, ధ్యేయుండవు, ధ్వజమవు, నరుండవు, నిత్యుండవు,
నిధానంబవు, నిపుణుండవు, నియతుండవు, నిరతుండవు, నిర్దయుండవు, నిర్మిత్స
రుండవు, నిరతుండవు, నిష్ఠితుండవు, పరమేశ్వరుండవు, పరిగ్రహుండవు, పరు
ండవు, -ండవు, పాత్రుండవు, పుత్రుండవు, పురాణపురుషుండవు, పురుషుండవు,

పూజ్యుడవు, -ండవు, ప్రగల్భుడవు, ప్రణయిండవు, ప్రతికూలుండవు, ప్రతి
జ్ఞుండవు, ప్రభుండవు, ప్రవృత్తుండవు, ప్రసన్నుడవు, -ండవు, ప్రసిద్ధుండవు,
ప్రియుడవు, -ండవు, బలుడవు, -ండవు, బలాఘ్నుడవు, బలవంతుడవు, బాలు
డవు, బుద్ధిమంతుడవు, భక్తుడవు, భక్షకుండవు, భీతుండవు, భూతుడవు,
భూషణుడవు, - బ్రహ్మచర్యస్థుండవు, బ్రాహ్మణుండవు, భోజనుండవు, మన
స్కుండవు, మనుష్యుండవు, మనుష్యాదుడవు, మయుండవు, మహాత్ముడవు,
మహాధ్వజమవు, మహానుభావుడవు, మహాపురుషుండవు, ముఖుండవు, మూర్ఖ
వు, యజ్ఞపురుషుండవు, యుతుడవు, రక్షకుండవు, రక్షాపరుడవు, రాక్షసు
డవు, రోషుడవు, వర్జితుండవు, వామనుండవు, వాహనంబవు, వాహుండవు,
-విదుడవు, -ండవు, విధేయుడవు, వినీతుడవు, విప్రుడవు, విభక్తుడవు, విము
క్తుడవు, వివర్ధనుండవు, -విషయుండవు, విష్ణుండవు, వీర్యుండవు, వృద్ధుడవు,
శాంతుడవు, శీలుడవు, -ండవు.

ఒక్కరుండవు, కూతురువు, పాతుండవు, వేల్పువు, నెయ్యిండవు, నేర్పు
కాడవు.

అకారాంత, ఇకారాంత, ఉకారాంతములు.

ఉత్తమపురుష బహువచనము.

అసమర్థులము, ఆదిమునులము, కృతార్థులము, గతులము, త్రాణులము,
త్రాతలము, ధారులము, ధన్యులము, ధారుణీసురులము, పత్నులము, -పాతు
లము, పితరులము, పితామహులము, పుత్రులము, పురుషులము, బలులము,
మంత్రులము, యుతులము, లుబ్ధులము, విముక్తులము, విశేషితులము, వేశ్య
లము, శక్తియుతులము.

మధ్యమపురుష బహువచనము.

అర్థులరు, అవధానులరు, అస్త్రవిదులరు, ఆరాధ్యులరు, తాపత్యులరు,
-ధరులరు, ధర్మమూర్తులరు, ధర్మవిదులరు, నిత్యులరు, పూజ్యులరు, ప్రశస్తు
లరు, ప్రియులరు, బాహులరు, బుద్ధులరు, మహానత్తులరు, -మార్గులరు, -
యుతులరు, రమ్ములరు, రహితులరు, రక్షితులరు, వర్గులరు, వినీతులరు, విప్రు
లరు, విముక్తులరు, వీర్యవంతులరు, వృత్తులరు.

ప్రార్థనార్థకము.

(అ) ప్రార్థనార్థక క్రియలు మధ్యమపురుషమునందే యుండును. ఏక
వచనమున 'ము' వర్ణకమును, బహువచనమున 'డు' 'ండు' లను ధాతువు
హింద చేర్చుటవలన ప్రార్థనార్థక క్రియారూపము లేర్పడును. ఏకవచనమున

మువర్ణకమునకు లోపమును గలుగును. ప్రత్యయములు చేరునప్పుడు చుకారాంత ధాతువుల చకారమునకు పకారము వచ్చును.

ఏకవచనము.

అనుగ్రహింపుము, అనుభవింపుము, అపనయింపుము, అపహరింపుము, ఆచరింపుము, ఆచరింపు, ఆరాధింపుము, ఉద్యోగింపుము, ఉపయోగింపుము, ఉపనంహరింపుము, ఉపక్రమింపుము, ఉపదేశింపుము, కరుణింపుము, చిత్తగింపుము, జన్మింపుము, జయింపుము, దయయొనర్పుము, దయసేయుము, దయసేయు, నియోగింపుము, నిర్మింపు, -ము, నిర్వహింపు, పరిగ్రహింపు, -ము, పాలింపుము, ప్రకాశింపుము, పూజింపుము, ప్రార్థింపుము, ప్రబోధింపుము, ప్రసాదింపు, -ము, భక్షింపు, భజియింపుము, భరియింపుము, రచియింపు, -ము, రక్షింపుము, రక్షించికొనుము, వధియింపుము, వరియింపు, -ము, విస్తరింపు, విహరింపుము.

అగుము, అవుము, అందుము, అనుము, అమర్చుము, అరుగుము, అడుగుము, ఆడుము, ఆనతిమ్ము ('చ్చ' అంతమందుగల ధాతువుల 'చ్చ' నకు ప్రార్థనార్థమున ఏకవచనమున 'మ్ము' బహుళముగా ఆదేశమగును), ఆర్చుము, ఇమ్ము, ఇప్పించికొమ్ము (కొనుము, కొన్ను, కొమ్ము), ఉండుము, ఉండనిమ్ము, ఉండు, ఉండఁజేయుము, ఉడివింపుము, ఉడుగుము, ఎక్కుము, ఎఱుంగింపుము, -ంగింపుము, ఎఱుంగు; ఎఱుంగు, -ము, ఏగుము, ఏయుము, ఏలుము, ఒడఁబడుము, -ంబడుము, ఒడిచికొమ్ము, ఒనరింపుము, ఒనర్చు, -ము, ఒప్పుకొనుము, ఒనగుము, కమ్ము (*అగు), కడఁగుము, -ంగుము, కడిగికొనుము, కనుము, కలుగింపు, కలుగుము, కఱపు, కావింపు, -ము, కావుము (చుకారాంత ధాతువులపై ప్రార్థనార్థక ప్రత్యయములు చేరునప్పుడు వాని తుది చకారమునకు వకారమగును), కొను, -ము, కోరికొనుము, కౌగిలింపుము, క్రమ్ముఱుము, క్రమ్మటింపుము, చనుదెమ్ము, చనుము, చలుపుము, చఱుపుము (*చఱు), చుమ్ము, చువ్వె, చూవె, చూ (ధాతువు 'చూ' అయి ఉండవలెను. దానిపై 'ము' చేరఁగా 'చూము' అయి, ఆద్యక్షరము హ్రస్వముకాఁగా, మువర్ణమునకు ద్విత్వము కలిగినది. అట్లే 'ఎ' అను ప్రశ్నార్థక ప్రత్యయము ప్రార్థనార్థకముగ నిలచి, చూ+ఎ అని కాఁగా, వకారాగమము కలిగి 'చూవె' అను రూపమును, ఆద్యక్షరమునకు హ్రస్వమును, అందుచేత వకారమునకు ద్విత్వమును కలిగి 'చువ్వె' అను రూపమును ఏర్పడినవి. 'చూ' అను ధాతురూపమే ప్రార్థనార్థకముగను ఉపయోగపడినది), చూచుచుండుము, చూడు, -ము, చూపు, -ము, చెడకు, చెప్పికొనుము, చెవుము, చెప్ప, -ము, చేకొనుము, చేయుము, చేయింపుము, చేసికొమ్ము, తనువుము, తనరుము, తలఁపుము,

-ంపుము, తెలుంగుము, తీర్పు, తోడంగుము, తొలంగుము, నమ్ముము, నిలుపుము, నిలుము (*నిలు), నిల్వము, నిలుపుము, పడయు, -ము, పనుపు -ము, పంపు, -ము, పరగము, పజపుము, పాయము, పుచ్చుము (బహుళ మనుటచే ఇచట 'చ్చు' నకు 'మ్ము' రాలేదు), పుట్టుము, పూన్పుము, పెట్టు, -ము, పెన్ను, మనుము, మజపుము, మాట్పుము, రమ్ము (*వర్), రావింపుము, లెమ్ము (*ఎల్ = లే + ము), వగపుము, వారెంపుము, విడిపించిమ్ము, విడుపుము' విను, -ము, విన్ను, వెల్పుడుము, వెలుగింపు, వేడుము, సమకట్టుము, సైపుము.

బహువచనము.

ఉత్పహింపుడు, ఉపయోగింపుడు, -ండు, ఉపదేశింపుడు, కరుణింపుడు, పురస్కరింపుడు, ప్రార్థింపుడు, -ండు, ప్రసాదింపుడు, రక్షింపుడు, వధియింపుడు, వర్తిల్లుచుండుడు, విచారింపుడు, విజయంచేయుండు.

అగుడు, అనుడు, అరుగుడు, -ండు, ఆనతిండు, (*ఈ), ఇండు, ఉండుడు, -ండు, ఉడుగుడు, -ండు, ఎక్కుండు, ఎఱుగింపుడు, -ంగింపుడు, కడంగుండు, కాంచియుండుడు, కావింపుడు, -ండు, కాపుండు, కొనుడు, కోరి కొండు (నుకారాంత ధాతువులపై డుజ్యత్వము చేరునప్పుడు ధాతువు తుది ఉత్వమునకు లోపమును, నత్వమునకు ణత్వమును, బహుళముగా అగును), క్రమ్మఱుడు, చనుడు, చూచుచుండుడు, చూడుడు, -ండు, చెవుడు, చెప్పుడు, చేకొనుడు, చేకొండు, చేయుడు, -ండు, తలపుండు, పనుపుడు, -ండు, పన్నుడు, పుచ్చుడు, -ండు, పుట్టుడు, -ండు, పొగడుండు, పొండు (పో ధాతువుపై 'ండు' చేరగా 'పోండు' అయి ఆదిస్వరమునకు హ్రస్వము కలిగినది), పోయుండు, రండు (*వర్), విడిపింపుడు, వినుడు, -ండు, వేడుడు.

(ఆ) అత్యంత ప్రార్థనమునందు 'ము, డు, ండు' లపై 'అ' కారము చేరును.

రక్షింపుమ, విజయంచేయుమ, అగుమ, ఇమ్మ, ఉండుమ, ఏగుమ, క్రమ్మఱుచుండుమ, చెవుమ, చెప్పుమ, చేయుమ, నిలుపుండ, పాపుమ, విడుపుమ, వేడుమ, చెవుడ.

ఎఱుంగింపుమా, చెవుమా, చెప్పుమా, నిశ్చయింపుమా—అని ఆత్మ ముతోగూడ రూపములు కలవు.

(ఇ) 'అన్న సాధకుం బిలిచి ... పార్థునకు ... కుడువం బెట్టకుమీ యని' -ఇచ్చట 'సంప్రార్థనార్థకావీత్' అను ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి సూత్రమున 'క్కటే యుదాహరణము ముద్రిత ప్రతులయందు కానవచ్చుచున్నది. కాని, పెక్కు ప్రాతప్రతులయందు 'బెట్టకుమని' అనియే యున్నది. సంప్రార్థన, మున 'ఈత్' 11-వ శతాబ్దపు తెనుగులో వచ్చునో రాదో విచార్యము.

(ఈ) క్రియల మధ్యమపురుష వ్యతిరేక తద్ధర్మరూపములమీద ఆయ్య, ఆమ్మ, ఏ, అనువానిని జేర్చుటనలనను ప్రార్థనార్థక రూపము లేర్పడును. ఉదా. చెప్పవయ్య, వినవయ్య, వినవమ్మ, ఒనర్పవే.

(ఉ) ప్రార్థనార్థక ప్రత్యయములగు 'ముడుజ్జు'లపై 'ఆయ్య' మొదలగునవికూడఁజేరును. ఉదా. చెప్పమయ్య, చెప్పఁడయ్య.

(ఊ) 'ఉండె' అనునది 'ఉండనిమ్ము' అను నర్థములో నన్నయ వాడినాడు. (ఆర. II. 210) అదియట్లుండె.

ఉభయప్రార్థనార్థకములు.

భాతువులపై 'దము' వర్ణకము చేరుటవలన ఉభయప్రార్థనార్థక క్రియ లేర్పడును. 'చు,ంచు', అంతమందుగల భాతువులపై 'దము' చేరునప్పుడు 'చు'వర్ణమునకు లోపమును, 'దము'లోని దకారమునకు తకారాదేశమును అగును. 'చ్చు' అంతమందుగల భాతువులపై 'దము' చేరునప్పుడు, 'చ్చు'కు లోపమును, 'దము'లోని దకారమునకు ద్విత్వ తకారమును అగును.

ఉదాహరణములు.

ఉపయోగింతము, పూజింతము, అడుగుదము, అరుగుదము, ఆడుదము, ఉండుదము, ఉడిగింతము, ఏగుదమ, ఒనరింతము, -మ, కానింతము, చూతము, -మ, చేయుదము, చేయింతము, తెత్తము, పుట్టింతము, పుత్తము, పోదము, పోవుదము.

ఆశీర్వాద్యర్థకములు.

ఆశీర్వాద్యర్థములందు భాతువుపై 'ఎడె', 'ఎడమ', 'కాక', 'తమ', 'కావుతమ' అనునవి చేరును.

ఎడె.

ఇచ్చుచుండెడె, ఉండెడె, కాచుచుండెడె.

ఎడమ.

అరిగెడమ, ఉండెడమ, ఒండెడమ, కాకుండెడమ (ఆది. III. 181); చనియెడమ, లేకుండెడమ.

తమ.

కావుతమ.

కాక.

పాయుఁగాక, పనిసేయుఁగాక (ఆది. III. 131).

విధినిషేధార్థకములు.

(అ) (i) తద్ధర్మవిశేషణములవై 'అది, వాడు, వారు', అను సర్వ నామములను జేర్చుటవలనను;

(ii) తుమున్నంత రూపములవై వలయుకొ, అనుదానిని చేర్చుటవలనను విధ్యర్థకక్రియ లేర్పడును.

(ఆ) (i) తుమున్నంత రూపములవై 'వలవదు, రాదు, కాదు, చనదు' అనువానిని;

(ii) వ్యతిరేకత్వార్థములవై 'ఉండుదురు' అనుదానిని చేర్చుటవలన నిషేధార్థకక్రియ లేర్పడును.

ఉదాహరణములు.

విధ్యర్థకములు.

అది—అనుష్ఠించునది, ఉద్ధరించునది, కల్పించునది, దూషించునది, పరిహరించునది, ప్రయోగించునది, రక్షించునది, వర్తిల్లునది, వసియించునది, శాసించునది, అగునది, అందునది, అరుగునది, ఇచ్చునది, ఉండునది, ఎఱుంగునది, ఎఱుంగించునది, చెఱుచునది, చేకొనకుండునది, చేయునది, తలంచునది, నమ్మునది, నిల్పునది, నెగడునది, పల్కునది, పుచ్చునది, పుత్తెంచునది, ప్రవర్తిల్లునది, మఱచునది, వచ్చునది.

వాడు—చేయువాడు, అనుభవింపంగలవాణ్ణి (S. I. I. V. 1014).

వారు—చేయువారు.

వలయుకొ—అరయవలయుకొ, ఉండవలయుకొ, ఎఱుంగవలయుకొ, -ంగవలయుకొ, -ంగింపవలయుకొ, ఒడంబడవలయుకొ, కలుగవలయుకొ, కావలయుకొ, క్రొగవలయుకొ, చలువవలయుకొ, చెప్పవలయుకొ, చేయవలయుకొ, పాపవలయుకొ, పాయంగవలయుకొ, పాయవలయుకొ, పోవలయుకొ, పోవవలయుకొ, రావింపవలయుకొ; విడువవలయుకొ, తలచవలయుకొ, తొల్పవలయుకొ, తీర్చవలయుకొ, తేరవలయుకొ, పడయంగవలయుకొ, పలుకవలయుకొ, అనుగ్రహింపవలయుకొ, అనుభవింపగలవలయుకొ, అపహరింపవలయుకొ, ఉదయింపవలయుకొ, ఉపదేశింపవలయుకొ, నిర్వహింపవలయుకొ, పరిహరింపవలయును, ప్రతిపాదింపంగవలయుకొ, ప్రసాదింపవలయుకొ, రక్షింపవలయుకొ, వర్జింపవలయుకొ, విచారింపవలయుకొ, శోధింపవలయుకొ.

నిషేధార్థకములు.

వలవదు—అరుగవలవదు, ఉండవలవదు, ఒడంబడవలవదు, తలంపవలవదు, నవయంగవలవదు, నెగడవలవదు, మనలవలవదు, రావలవదు, వగవ

వలవదు, వారింపవలవదు, చేయవలవదు, చొకవలవదు, అవమానింపవలవదు, గర్వింపవలవదు, లజ్జింపవలవదు, శోకింపవలవదు.

రాదు—అవమానింపరాదు, తీర్చరాదు.

కాదు—అవమానింపంగాదు, చేయఁగాదు, తప్పఁగాదు.

చనదు—తప్పంజనదు.

ఉండుదురు—అనకుండుదురు.

‘ఉన్నది’ అను క్రియ విశ్వర్థము దుపయోగింపఁబడినది. అది ‘ఉను’ థాతువుపై ‘అది’ చేరుటవలన నయిన ‘ఉనునది’ యొక్క సంక్షేపరూపము.

(ఆది. III. 205) దుర్జనయోధవరులకడ నుండకున్నది=ఉండకుండునది; (అది. VI. 267) భూపాలకురక్షమున్నది .. యూళ్ళులనున్నది ... కాని నాఁడు వనంబుల నున్ని కష్టమే.

సందేహార్థకములు.

(అ) ఒ, ఓ, లు సందేహార్థమును దెలుపును.

అగునో, అయ్యెడునో, అయ్యెనో, -నో, అరుగునో, అలిగెడునో, అట్లునో, ఇచ్చునో, ఉన్నవారో, ఉండుదురో, ఉపక్రమించునో, ఏఁగుదాననో, ఐరో, ఒండెనో, ఓటువడియెనో, కాంచెనో, కాంతునో, కావించితినో, చేతురో, చంపితిరో, చేయునో, చేసినో, తలంచినో; దుఃఖించినో, పంచినో, పంచెనో, పడయుదునో, పడయునో, పడియెనో, పదరునో, పలుకునో, మందురో, మఱచెనో, పోయెనో, పొయినో, మనలెనో, మనలినో, వచ్చునో, వచ్చువాఁడో, వారింవరో, విడుచునో, ననుకూఱునో.

(ఆ) క్రియలమీఁదనేకాక నామములమీఁదను సర్వనామములమీఁదను ఒ, ఓ, లు సందేహార్థమున వచ్చును.

ఇదియో, ఎట్టిదో, ఎయ్యెదియో, ఎవ్వరో, వాఁడో, దినమో, దివ్యులరో, దేవతవై, -వ్రో, -యో, నలుఁడో, నిక్కువంబో, భానుఁడో, భామినివై, మేఘమో, రథమో (ఆది. VII. 183), సురేశ్వరుఁడో, హరుఁడో, భానుఁడో, గుహుఁడో (ఆది. VII. 220) ఎవ్వఁడో యేవంశంబునవాఁడో, వానిచరితంబెట్టిదో (ఆది. VII. 235.) మీరు క్షత్రియలరో, బ్రాహ్మణులరో, మంత్రసిద్ధులరో, దివ్యులరో (సభా. I. 201) ఊర్ధ్వమో, శక్తియో.

(ఇ) ఒకొ, ఒక్కొలు చేరియు సందేహార్థమునిచ్చును. తలచునొకొ, తలంతునొకొ, వచ్చునొకొ, ఎఱుఁగునొకొ, ఏమఱునొకొ.

ఆశ్చర్యార్థకములు.

(అ) ఒ, ఒకొ, ఒక్కొ, అనునవి క్రియలతోఁగూడి ఆశ్చర్యమును దెలుపును.—

ఉండునొకొ, ఎఱుంగునొకొ, ఏమఱునొకొ, చేయునొకొ, మఱుచునొకొ, పాసెనొకొ, వినొకొ, పుణ్యోదయమో, బలియుఁడొ.

(ఆ) 'ఎ' చేరియు ఆశ్చర్యమును దెలుపును. ఇట్లు గ్రమ్మరించునె యితఁడంచు.

ప్రశ్నార్థకములు.

ఎ, ఏ లుప్రశ్నార్థకములయి యుండును.

అతిక్రమింతురే, అధీదులె, అన్యలె, అన్నితులే, ఆరులె, అద్దుండే, అవధరించితే, అశ్రమంబె, అసంబద్ధంబులె, ఆపాదింతురె, ఉత్పహింతె, ఉద్భవిల్లఁడె, ఉపశమింపదే, కార్యమె, -ంబె, -కులుండవే, కుశలయే, -ంబె, చింతింతె, దాసినే, దూరమె, ధర్మంబే, ధర్మమె, ధర్మేతరయే, నియమించితే, నియోగించితే, పరిహరింతె, పాలింతె, పూజించితే, పూజ్యుండే, పూజార్తుండే, బుద్ధియె, మర్త్యుండే, మానుషంబె, యుక్తమె, యోగ్యుండే, రథంబె, రక్షింతె, రాజులె, రాజులే, రాక్షసిన్, శక్తియే, శక్యమె, -ంబె, శయనింతురె, -రే, శీతమే, వర్తిల్లుచున్నె, వశమే, -ంబే, విషయమే, -ములే, వీక్షింతె, అగునె, అగునే, అగుదే, అగుదురె, -రే, అయ్యెదమె, -అయ్యెనే. అనరె, అనబడునే, అలవియె, అలుకకాడె, అడ్డమె, ఇత్తురె, ఇత్తె, ఇచ్చితిరే, ఇట్టిండే, -రె, -వే, ఈడె, ఉన్నవారె, ఉండునే, ఉండుదునే, ఉండుదె, ఉన్నె, ఉండునె, -నే, ఉండెడివారె, ఉన్నదానవే, ఉండరాదె, ఉఱదె, ఎనయె, -యే, ఎఱుంగవే, ఎఱుంగరె, -ంగరె, ఎఱుంగుదురె, -రే, ఎఱుంగవె, ఎఱుంగనివాడవే, ఎఱుంగకున్నవారె, ఎఱుంగనియదియె, ఎఱుంగుదె, ఐనయదియె, ఐరె, ఒడంబడుదురె, ఒనరింతె, ఒప్పునె, ఒప్పుచున్నె, ఓటువడఁడె, ఓడఁడె, -రే, ఓపునె, ఓపుదురె, -రే, ఓపుదే, ఓర్వంగలరె, కంటె, కలదె, -దే, -ఁడె, -ఁడే, -రె, -వె, -వే, -మె, కలుగునె, కల్గునే, కాకున్నె, కాఁచిరె, కాఁచిరే, కాంతురె. కాదె, -దే, కానరె, -రె, కామె, -నె, -వె, -వే, -రె, -రే, కొడుకే, కూడునే, కొలువుండుదె, కొలందియె, కొఱయె, క్రాగిరె, -రే, చనెదె, -దే, చన్నె, -న్నె, -నునే, -నునె, చాలరె, చిఱుతనె, చుట్టములె, చూచితె, -తే, చూచితిరే, చూడవె, చూపుదునే, చేయుదె, చేయుచుండుదె, చేయకుండునె, చేసితె, చొఱరె, తక్కనిత్తురె, తగునె, -నే, తెగడరే, తెత్తె, తొలఁగునె, త్రొక్కునె, దొరకొన్నె, నగరె, నిల్పరె, నీయదియే, నేరమియె, నేర్చునే, నేర్తునే, -రె, -రే; పడదె, -ఁడె, పడునే, పడుదునె, పడసెనె, పరికింతె, పల్కుదే, పాడియె, పాయునే, పాపంగలమే, పాఱఁడే, పుట్టదయ్యెనే, పుట్టునె, పొగడుచుండరాదె, పొరయనె, పోలునె, -నే, పోలుదురె, ప్రోతె, మఱచితే, మఱవరె, మెచ్చబడునే, మెత్తురె, మొనయంగలఁడే, రాదె, లగ్గే, లావె, -వే, లేదే, వచ్చిరె, వచ్చెనే;

వచ్చునే, వత్తురె, వలవడె, వలయునె, వలసెనె, -వాడవె, వింతయె, -యే, విడుతునె, వినవె, -వే, -రె, వెఱచితె, సమకూతునె.

(అ) క్రియారూపములపై 'అయ్య' అనునది చేరియు ప్రశ్నమును తెలుపును.

పరిహరింతురయ్య, విహరింతురయ్య, వర్తింతురయ్య, అగునయ్య, అరిగెడయ్య, అలవియయ్య, అలుగుదురయ్య, కలదయ్య, కలుగునయ్య, కాదయ్య, తగునయ్య, పంచితయ్య, పోలునయ్య, మార్కొనునయ్య, సమకూతునయ్య.

(ఇ) ఒక్కొక్క, ఒక్కొక్కలు చేరియు ప్రశ్నను తెలుపును.

భరియింతునొక్కొక్క, ఎఱుగనొక్కొక్క, వినరొక్కొక్క.

(ఈ) ప్రశ్నవాచక సర్వనామములతోడను, అవ్యయములతోడను క్రియాప్రత్యయములును క్రియలును చేరి ప్రశ్నార్థక క్రియారూపములగును.

ఎక్కడిది, ఎక్కడియది, ఎక్కడిదానవు, ఎటపూయెదు, ఎట్టిది, ఎందులదానవు, ఎవ్వడవు, ఎవ్వడన్, ఎవ్వరిదానవు, ఎవ్వరివాడవు.

(ఉ) 'కా' అనునది 'కదా' అను నర్థమున ప్రశ్నవాచకమయి 'అగు' నను ప్రత్యుత్తరము నవేక్షించును.

నమకట్టరుగా (ఆర. I. 97); రక్షింపరుగా.

(ఊ) ఏమి, ఏల అను నవ్యయములతో క్రియలు చేరి ప్రశ్నార్థకము లగును.

ఏమి:—(ఆది. I. 117; ఆది. III. 211; ఆది. VI. 240; ఆది. VIII. 116).

ఏల:—(ఆది. I. 116, 156; ఆది. II. 21; ఆది. IV. 75; ఆది. VI. 142; సభా. II. 94).

'ఏమి' అనుదానికి ప్రాచీనద్రావిడ రూపముగు 'ఏమ్' అనునది మూలము. హాళగన్నడములోని 'ఏమ్' హొసగన్నడములో 'ఏన్, ఏను'లుగాను, అరవములో 'ఎన్న'గాను మారినది. 'ఏమి' ఔపవిభక్తికము కాఁగా దాని నుండి వ్యవీవిభక్తి 'కి' వర్ణముతోఁగూడిన ఏటికి, ఏమిటికి, అనునవి ఏర్పడి, అవికూడ క్రియలతో కలిసి, వానిని ప్రశ్నార్థకములుగ మార్చినవి:—

ఏటికి—(ఆది. 5; ఆది. VIII. 298; సభా. II. 92, 133, 180; ఆర. I. 290, 294).

ఏమిటికి—(ఆది. V. 34; సభా. II. 67; ఆర. I. 137).

‘ఏల’ అనునదికూడ ‘ఏమ్’ నుండి పుట్టినదే. ఏమ్-ఏ-ఏల్-ఏల-అని దాని పరిణామమయి యుండును. ‘ఎలొ, ఎలె’-అను కర్ణాటక సంబోధనార్థక పదములు ‘ఏల’తో సంబంధించినవే.

(ఆర. I. 389) దుష్పృథ్వియని యేమి సెప్పవలయు—అనుదానికి ‘చెప్ప వలయునా?’-అని యర్థము.

వ్యతిరేక క్రియలు.

అకారము వ్యతిరేకత్వ బోధకమై క్రియలయందు చేరును. వ్యతిరేక క్రియలు సాధారణముగా తద్ధర్మ కాల బోధకములై యుండును. ధాతువువై ఈ క్రింది ప్రత్యయములు చేరుటచేత ఆయా పురుషములందు వ్యతిరేక క్రియ లేర్పడును.

(అ) ప్రథమపురుషము.

ఏక.

బహు.

మహత్తు

అడు

అరు

మహన్నహతి

అమహత్తు

{ అడు
అడు

అరు

అవు మహతీతరామహత్తు

మధ్యమపురుషము.

అవు

అరు

ఉత్తమపురుషము.

అను

అము

ఈ ప్రత్యయములు చేరునప్పుడు ‘ంచు’ అంతమందుగల ధాతువుల తుది ‘చు’లోని చకారమునకు పకారమగును. చుకారాంతధాతువుల అంత్య చువర్ణమందలి చకారమునకు వకారమగును.

ఉదాహరణములు.

ప్రథమపురుషము—ఏకవచనము.

మహత్తు.

అతిక్రమింపడు, పరిక్రమింపడు, ఎఱుంగడు, -ండు, -ంగడు, -ంగండు, ఒల్లండు, ఓపండు, కాడు (*ఆగు+అ+ండు=*అగండు, కాడు), కానడు, చూడడు, చేకొనడు, చేయడు, తగడు, పరికింపడు, నేరడు, -ండు, పడఁడె, పొరయండు, పోలడు, మెచ్చడు, వినడు, -ండు.

బహువచనము.

మహాస్మహతులు.

ఉపేక్షింపరు, విమోహింపరు, ఆలింపరు, ఎఱుంగరు, ఓపరు, -రు, ఒల్లరు, కారు (*అగు), -ర, కానరు, చేయరు, తగరు, చాలరు, నారు, నేరరు, పడయ నేరరు, పోలరు.

ఆమహత్తులు.

ఏకవచనము.

జీవింపనేరదు, వరియింపదు, ఎఱుంగరాదు (*వర్), ఒప్పదు, ఒల్లదు, ఓపదు, కాకుండనేరదు, కాదు (*అగు), చేయదు, తప్పదు, తీతిదు, నేరదు, పడదు, పడదె, పలుకదు, పాయనేరదు, పొరయదె, పోలదు, మూయదు, వినంబడదు, విననొల్లదు, సమకూఱదు.

మహతీతరామహత్తు.

బహువచనము.

ఎఱుంగవు, ఓపవ, కావు, కావ (*అగు), తక్కువు, తగవు, చూడఁబడవు, చేయవు, నడవవు, నాటవు, పోలవు.

మధ్యమపురుషము.

ఏకవచనమందు ప్రథమపురుష నపుంసకలింగైక వచనమునందువలె 'అవు' అనునది ధాతువుమీఁద చేరును. బహువచనమందు ప్రథమపురుష ములోవలెనే 'అరు' చేరును.

ఉత్తమపురుషము.

ఏకవచనము.

అపేక్షింపన్, ఎఱుంగను, -ంగన్, ఓపన్, కాను (*అగు), చేయను.

బహువచనము.

విశ్వసింపము, ఉండనోపము, ఎఱుంగము, -ంగము, ఒడంబడము, ఒల్లము, ఓపము, కాము (*అగు).

(ఆ) వ్యతిరేక తద్ధర్మార్థక క్రియావిశేషణములవై ఈ క్రిందివానిని చేర్చుటవలనను వ్యతిరేక క్రియ లేర్పడును.

ఏక.

బహు.

ప్రథమపురుషము: మహత్ వాఁడు

వారు

మహాస్మహతీ

అమహత్ (అది

వారు

మహతీతరామహత్తు

అది

మధ్యమపురుషము: మ.	వాడవు	వారలరు	
అమ.	{ దానవు	వారలరు	మ. అమ.
	{ దానవు	వారలరు	
ఉత్తమపురుషము: మ.	వాడను	వారము	
అమ.	దానను	వారము	మ. అమ.
	దానను	వారము	

ఉదాహరణములు.

ప్రథమపురుషము.

ఒల్లకున్నవాడు, ఎఱుంగనియదియు, -ంగనియది, నిద్రఘౌవనియది, లేనియది.

మధ్యమపురుషము.

తప్పనివాడవు.

ఉత్తమపురుషము.

ఓపనివాడను, కడగకున్న వారము.

(ఇ) తద్ధర్మార్థక సంపూర్ణ వ్యతిరేక క్రియారూపములపై 'అగు' ధాతువు నుండి యేర్పడిన క్రియారూపములు చేరియు వ్యతిరేకక్రియ లేర్పడును.

వర్తమానకాలము.

ప్రథమపురుషము—ఏకవచనము.

ఒప్పదయ్యెడున్.

ఉత్తమపురుషము—ఏకవచనము.

నమ్మనేరనయ్యెదను.

భూతకాలము.

ప్రథమపురుషము.

ఏకవచనము.

ఏవగింపదయ్యెన్, కడవదయ్యెన్, కాకున్నదయ్యె, కానడయ్యెన్, పడదయ్యెన్, పుట్టదయ్యెనే, మెచ్చడయ్యెన్, వినండయ్యెన్.

బహువచనము.

చేయరైరి, పలుకరయిరి, -రైరి, వారింపరైరి.

ఉత్తమపురుషము—ఏకవచనము.

ఎఱుంగనయితిన్, చేయనయితిన్.

భవిష్యత్తద్ధర్మకాలములు.

ప్రళయపురుషము.

(వృష్టి) లేదవు (ఆది. IV. 248).

(ఈ) వృత్తిలేక క్షార్థకములవై 'ఉండు' భాతువు క్రియారూపములు చేరియు వృత్తిలేక క్రియ లేర్పడును.

వర్తమానకాలము.

కాకున్నయది.

భూతకాలము.

పలుకకుండెన్, మిన్నకుండెన్, పలుకకుండిరి, మిన్నకుండిరి.

భవిష్యత్తద్ధర్మకాలములు.

కాకుండనేరదు.

వృత్తిలేక ప్రార్థనార్థకములు.

ఏయకేయకుము, ఓడకు, చెడకు, పోవకు, పోవకుము, పెట్టకుము, విచారించకుము, శోకింపకుము.

ఏవార్థకము.

'అకుమ్' అనునది ద్రావిడమున వృత్తిలేక ప్రార్థనార్థక ప్రత్యయము. కొన్ని ప్రాంతములలో 'పంచాకుము,' 'తోపించాకుము' అను రూపముల ప్రచారము కేతన కిష్టములేక యట్టి వానిని నిషేధించినాడు.

(1) అకారము ఏవార్థకచిహ్నము:—పర్వంబ, అట్టిడ, అట్టిర—మొద. ఒకప్పుడు 'ఉన్' కూడ నేవార్థక మగును: తొల్లియు వింటిని = మునుపే.

(2) ఉకారేతరాంత శబ్దములవై ఏవార్థకాకారము చేరునప్పుడు సంధి కలుగదు, యడాగమము వచ్చును:—అఱయ.

(3) ఉకారాంతశబ్దముల మీఁదను, ద్రుతాంతముల మీఁదను. ఏవార్థకాకారము చేరునప్పుడు సంధియగును:—తోడన, మొదలన, పర్వంబ—మొద.

(4) సముచ్చయార్థక 'ఉన్' ప్రత్యయమువై గూడ ఏవార్థకాకారము చేరును:—ఒక్కడున.

(5) క్రియారూపముల మీఁదను ఏవార్థకాకారము చేరును:—చేసియ, చేయకయ.

(6) సంపూర్ణ క్రియలపై ఏవాక్యకాకారముచేరి 'తప్పక, బొత్తిగా' అను సర్థముల నిచ్చును:—

అనుచకాదె, చేయునకాదె, మెచ్చుడ, వినడ, ఆలింపర, ఓపర, ఓపవ, కాక, కావ మొన—(ఆది. II. 128) తలంపడ యొక్కనాడు... భావి భయప్రవిఘాత కృత్యముల్; (ఆది. IV. 95) సత్యంబుతో సరియుఁగావ; (ఆది. V. 176) తనువువై తోలును నోపవ భేదింపంగ; (ఆది. V. 90) పురాణములందు సెప్ప విందుమ యపత్యమమేలని; (ఆది. VI. 257) ఏను మీదానఁ గాన, యొరులభనమ.

సముచ్చయార్థకము.

(1) 'ఉక్' అనునది సముచ్చయ చిహ్నము:—తన కిష్టుఁడుక్ సహా భ్యాయుఁడుక్.

(2) 'ఉక్' అనునది ఆనంతర్యార్థమునుగూడ బోధించును:— చేయుటయుక్, చెప్పటయుక్ - మొద.

(3) ప్రస్తుతము మనము వాడనిచోట సముచ్చయార్థకమైన 'ఉక్' కాన్పించును. కన్నడమునఁగూడ ఇట్టి సంప్రదాయము కనబడుచున్నది.

(ఆది. III. 95) విషయోపభోగాభిలక్షణ మింకను బెరుగుచున్నదియుఁ గాన నందనులార! (ఆది. II. 109) మీతోడఁ జెలిమిసేయంగ నా కభీష్టమైన యదియు; (ఆది. III. 156) అనిలుడను దూతఁడై తోడ్కొనియుఁ దెచ్చె, (ఆది. IV. 53, 54) ఎడయుఁజేయఁగానేల, (ఆది. IV. 149) దయయులేక.

(ఆది. IV. 65) సతులకేడుగడయు పతులచూపె; (ఆది. IV. 149) తనయులనిట్లేల దయయులేక గంగలో వైచెదు; చెలువ దన్నుబాసి పోవు ననియుఁ బలుకక; (ఆది. IV. 226) పతియుభరియించుఁగావున భర్తయయ్యె; (ఆది. IV. 65) ఎడయుఁజేయ; (ఆది. VIII. 251) ఎడయుఁజేసి; (ఆర. I. 30) వృథయపుచ్చఁజనునె; (ఆర. I. 261) కార్యమెడయుఁ జేయనగునె; (ఆర. II. 76) నిద్రతగిలినదియు; (ఆర. II. 262) నాకును సద్గతిగలుగవలయు; (ఆర. IV. 127) ఇట్లనియుఁజెప్పె.

(4) సముచ్చయము 'మిక్కిలి' అనుసర్థము నిచ్చును.

(ఆది. IV. 160) ప్రభాసుండు పెద్దయు నపరాధంబుసేసె; ఇట్లే 'తద్దయు'.

(5) 'అయి' అను క్తార్థముపై 'ఉణ్'చేరి 'అయ్యుణ్' అని యగును. ఈ రూపమున కిప్పుడు 'అయినప్పటికీ' అను సర్థము వచ్చినది. సన్నయ గ్రంథములో ఆ యర్థము లేదు.

(ఆది. VII. 35) వానికి శివుడు ప్రత్యక్షమయ్యు వేడుము వరమన్న.

(6) భావార్థక 'ట'కారముపై 'ఉణ్'చేరి ఒకప్పుడు ఆనంతర్యార్థక మగును.

(ఆది. II. 154) ఆగుటయున్ = కాఁగా; (ఆది. I. 133) చెప్పుట యున్ = చెప్పఁగా.

(7) 'న్ని' అనునదికూడ సముచ్చయముగ వాడఁబడినది:—(S. I. I. V. 1052) తూములువదిన్ని.

(1) పూను, విడుచు, ఒడుచు, మెఱయు, ఉడుచు, కుఱియు, వినుచు, ఇఱికికొను, ఎదురు—మొదలగు ధాతువులు కర్మణ్యర్థమును గలిగియుండును. ఆ యర్థములో తరువాతి కాలమున పూన్పు, విడిపించు, ఓడించు, మెఱయించు, ఉడుపు, కుఱియించు, వినుపించు, ఇఱికించుకొను, ఎదుర్పు (ఎదిరించు), మున్నగు రూపములు కలిగినవి.

ఉదాహరణములు.

(ఆది. IV. 10) వడిగలవాహంబులు పూనినరథంబెక్కి; (ఆర. II. 164) హయంబులు పూనిన రథంబెక్కి; (ఆది. II. 69) ఖగేంద్రుండిఱికికొని గగనవీధింబఱచె; (ఆది. II. 185) సంజీవితుఁడేసి నా విద్యాబలంబు మెఱయుదు; (ఆది. VI. 11) తమవిద్యలుమెఱసి రెల్లజనులుమెచ్చి పొగడ; (ఆది. VI. 12) భీమదుర్యోధనులు తమ...గదాకాశలంబులు మెఱయునెడ; (ఆది. VI. 15) భోరనమ్మోయుచున్న వాదిత్ర శబ్దంబులుడిచి, (ఆది. VI. 27) కర్ణుండు నిజవిద్యాకాశలంబు మెఱయ సమకట్టి; (ఆది. VI. 96) అన్నలకు వినయము మెఱయుచుండిరి; (ఆది. VI. 174) ఉరు కరనికరంబు లుడిచికొని... హరిదశ్శంకు విశ్రమించె; (ఆది. VI. 160) సత్త్వంబు మెఱసి; (ఆది. VI. 189) దేవఋషిగణంబులు...అతనిపయింబుప్పవృష్టిఁగురిసి; (ఆది. VI. 282) బ్రాహ్మణుల బాధయుడుచు; (ఆది. VII. 44) కలిమిమెఱసి; (ఆది. VII. 122) అప్యాశములవిడిచి; (ఆది. VIII. 110) మీలోనందెవ్వఁడు పైడిచి యొడిచె నతనినవలతు; (సభా. II. 231) దుశ్శాసనుండు నెట్టన చ్రాపది గట్టిన పుట్టంబువిడ్రే; (ఆర. I. 42) విషయంబులం దింద్రియంబుల సమల ప్రతానుభావమున నుడిచి; (ఆర. I. 287) మహామధురధ్వని వించెవానికి; (ఆది. IV. 91; ఆది. IV. 103) దివ్యవాణి వినిచెధరాధినాథునకు; (ఆర. I. 79) రణప్రారంభమయిన నెదిరెడి వారు పరాక్రాంతులై; (ఆర. II. 241) బాహుబలంబు మెఱసి; (ఆర. II. 156) బెదరకెదిరె.

(2) సన్నయకాలమున యుకారాంతములయిన కొన్ని ధాతువులు తరువాతి కాలమున వాడుకలో చుకారాంతము లయినవి.

కుఱియు, మరియు, మెఱయు.

(3) సన్నయకాలమున చుకారాంతములయిన కొన్ని ధాతువులు తరువాతికాలమున యుకారాంతము లయినవి.

మిన్నమిడుగురులై రెండు మెఱచుచున్న మెఱుగులు, గ్రుడ్లు మెఱవఁ (ఆర. II. 107); తృష్ణబాతురు (ఆర. II. 25); తోపించియు (ఆర. II. 110); మెఱచుచున్నను (ఆర. III. 177).

(4) నన్నయ గ్రంథములో కొన్ని ఛాతువులకర్క ఞ్చమునందు, ఇంచు, లు రెండును వచ్చును.

క్రమ్మఱుచు, క్రమ్మఱించు.

(5) నన్నయ గ్రంథములో కర్కఞ్చమునందు 'పడు' ఛాతువు తఱచుగా ప్రయోగింపఁబడియున్నది. తరువాతి కాలమున నిట్టి ప్రయోగము లంతగఁ గానరావు.

(ఆది. I. 71. ఆది. III. 120, ఆది. VII. 50) పడయఁబడిన, (ఆది. III. 220) ఆగఁబడిన; (ఆది. IV. 155) ప్రభవింపఁగాఁబడిన; (ఆది. VI. 35) పిలువంగఁబడక; (ఆది. VI. 215) వీవంగఁబడి; (ఆది. VI. 272) చేయం బడుటంచేసి; (ఆది. VII. 7) విడువఁబడి; (ఆది. VII. 50) శాసింపంబడక; (ఆది. VII. 104) వీడింపఁబడి; (సభా. II. 24) పరిభవింపఁబడి; (ఆర. I. 9) నివర్తింపఁబడి; (ఆర. I. 136) ఒలువంగఁబడి; (ఆర. III. 90) విడువఁబడి నన్; (ఆర. III. 256) పడయఁగాఁబడిన; (ఆర. IV. 71) నిర్మింపంగఁబడిన, వినిర్మింపంగఁబడని.

(6) 'ఆదిగా' 'మొదలుగా' అను నర్థములో 'తోట్టు' అను నొక నష్ట ఛాతువుయొక్క క్షార్వకరూపమైన 'తోట్టి' అనునది వాడుకయం దుండెను.

(ఆది. I. 14) హిమకరుదొట్టి పూరుభరతేశ కురుప్రభుపాండు భూప తుల్; (ఆది. III. 95) యదువుదొట్టి సుతులు ముడిమికినోపక తలలు వాంచి యున్న; (ఆది. III. 154) శర్మిష్ఠదొట్టి సఖులెల్ల; (ఆది. III. 161) ఈ లతాంగిదొట్టి యీ కన్యకలందఱు; (ఆది. IV. 37) నిన్నుదొట్టి యీ యని మిషులెల్ల; (ఆది. VI. 40) దుర్యోధనుదొట్టి ధృతరాష్ట్ర తనయులందరు; (ఆది. VI. 149) గాంధారిదొట్టి దేవీజనులు; (సభా. I. 284) భీష్మదొట్టి సద్యంధుజనుల్; (ఆర. I. 337) అమరనాథుదొట్టి యమరులెల్ల; (ఆర. II. 292) ఈశుదొట్టి సురలెల్ల; (ఆర. III. 3) అమరపతిదొట్టి వేల్పుల నారా ధించుచున్న.

(7) ఏయు, పూయు, కట్టు, తొడు, తొడుగు, కుడుచు, చఱచు-అను ఛాతువులయందే వాని కర్కము లంతర్భూతములై యుండెను. ఇప్పుడు వీని కర్కములను బ్రత్యేకముగా తెలుపవలెను.

(ఆది. V. 234) ఏకతంబ యేయుచున్న యేకలవ్య సమీపంబున;
(ఆది. VI. 85) ఒండొరులమార్కొని యేయునప్పుడు; (ఆది. VIII. 174)
పూసి కట్టి తొడి, (సభా. II. 120) కుడువను గట్టను నొడువఁ బూయ; (ఆది. II.
15) ఉడుగక యొండొరుంజఱచి (బాహువులుచఱచి).

(8) 'అఁట,' 'అంట'—అని నేఁడు వాడుచుండుచోట్ల నన్నయలో
'అట,' 'అట్టె,' అని కానవచ్చుచున్నది.

(ఆది. II. 182) పరీక్షితుఁడు తక్షకదవ్వుండగు నేఁడు వస్త్రమదివ
పంబట.

(ఆది. II. 185) తక్షకుఁడను పన్నఁగుఁడు పరీక్షితుఁ గఱచునట నేఁడు.

(ఆది. VII. 160) ధనంబును బ్రాహ్మణులకు వా రిత్తురట్టె; (ఆది. IV.
157) దీసిపాలుద్రావి మానవుల్ జీవించురటె; (ఆది. V. 9) ఆ కన్యక వరము
వడసెనటె హరుచేతన్; (ఆది. V. 246) ఆతఁడు మీకుం బ్రియశిష్యుడటె
యమిథ్యావచనా; (ఆది. VI. 306) బకాసురు నేఁ డని జంపెనట్టె; (ఆది. VIII.
264) తిలోత్తమకంటె రూపవతియట్టె గుణాన్వితయట్టె; (సభా. II. 269)
అపత్యంబుఁ గర్ణంబు విద్యయు నను నివి తేజంబులట్టె; (ఆర. I. 16) అన్య
లనై న విడువఁజాలరట్టె; (ఆర. II. 52) నళినదళనేత్ర వరియింపదట్టె; (ఆర.
III. 172) దనుజులనోర్చెనట్టె.

(9) ఆశ్చర్యార్థమును దెలుపునప్పుడు కొన్నియెడల భూతకాలమునకు
బదులు తద్గర్భ ఘనపయోగింపఁబడుచుండును.

(ఆది. IV. 205) ఇట్లు క్రవ్యుఁడెచునె యితఁడంచును చూపఱ... పొ
గడుచుండిరి=క్రవ్యుఁడెచెనే? (సభా. II. 208) ఇట్లు సేయునొక్కొ యిందు
కులుఁడు=చేసెనే. (ఆర. I. 55) ఇది పనిగాఁగవచ్చునొక్కొ!=ఇంతపనియైనదే?

(10) 'కాక, కాకేమి' అను రూపములు 'కదా' అను సర్థమున వాడఁ
బడినవి.

(ఆది. III. 116) ఆతఁడు సుగతికిఁజనుఁగాక యేలశోకింపంగఁ; (ఆది.
I. 97) అశుచిభావంబునంగాకేమి యప్పరమపతివ్రత మదీయదృష్టిగోచర
గాకున్నదయ్యె; (ఆది. VI. 276) అక్కట దుఃఖాతిశయంబున మతిభ్రమణం
బయ్యెంగాకేమి; (ఆర. II. 68) ఈ యక్ష ప్రకోపంబునంగాకేమి నాకిట్టిదయ్యె;
(ఆర. III. 322) సేవ సేయవుగాకేమి.

(11) ప్రణమిల్లు, పల్కు, కఱవు, తొడంగు, కడంగు, తలఁగు, ప్రకా
శించు, విహరించు-అనుక్రియలు నన్నయ గ్రంథములో సకర్తములు, తరు
వాతి కాలమున నవి అకర్తకములైనవి.

(ఆది. I. 76) పరాశరనుతుం బ్రణమిల్లి; (ఆది. I. 152) మహాహి భయంపడి పల్కు భార్గవుణ్; (ఆది. IV. 171) నృపతిగన్నియ ఇట్లనిపల్కె; (ఆది. V. 245) విలువిద్య నోరులు నీ కగ్గలముగలేకుండ నిన్నుగజపుదు; ఆది. II. 158) ఈ తపంబే దొడంగెడ; (ఆది. I. 158) ఇది యేమిదొడంగితి; (ఆర. II. 228) దానిన కడంగుము; (ఆర. III. 19) సీవకావె తలగితి దానిణ్; (ఆర. III. 68) దానిం దలంగుము; (సభా. I. 92) సామ్రాజ్యంబుం బ్రకాశింపుము; (ఆది. I. 129) అగ్నిహోత్రమునకు నగ్నులు విహరింపుము.

(12) పూన్పు, పంచు, విను, కొను, చెప్ప, ఒడబడు, చేయు, ఉనుచు, మున్నగు ధాతువులు సన్నయగ్రంథములో ద్వికర్మకములుగ కనబడుచున్నవి.

(ఆర. III. 189) విదితముగ నిన్నుజేయించెడగ్రతువు; (ఆది. II. 47) కర్తృవ గర్వంబున నుజక గరుడని వినుతనుం బనులు గొనుచున్నంత; (ఆది. IV. 108) తన రాజ్యభారం బంతయు భరతుంబూన్చి; (ఆది. IV. 240) చనుబనిబంపంగనిన్ను జననతనాకుణ్; (ఆది. IV. 36) ఇప్పని నన్ను బంపగణ్; (ఆది. VI. 68) భవత్పాడునంగ వినరొకొ వానిణ్; (ఆర. II. 46) హంస చేత నలు విని; (ఆర. III. 228) నిన్ను సత్యనిత్య నిర్మలుంగా విందు; (ఆది. II. 133) దుష్టారగ సంహార మిప్పుడొడబడ వలసెణ్; (ఆది. V. 124) ఈతండ నిఖిలావనీశులనోర్చి రాజసూయము ధర్మరాజునునుచు; (ఆది. VI. 125) నన్నును భరతకులశ్రేష్ఠుఁ డునిచె బహుయజ్ఞములణ్; (ఆర. I. 378) అగ్రజ రాజసూయాధ్వర మునిచిన; (ఆర. III. 189) నిన్నుగ్రతువుఁ జేయించెడ.

(13) (అ) సహించు, కరుణించు, సైఁచు, కూర్చు, వెజుచు, డిగు, అలుగు, ఎదురు-మొదలగు ధాతువులు షష్ఠీకారకమున నున్నవి. (చూ. పుట 103)

(ఆ) 'పొందు' మొదలగు ధాతువు లనుప్రయుక్తము లయినపుడు ఇప్పటి ద్వితీయకు మాటుగ సప్తమి ప్రయోగింపబడును. (చూ. పుట 109)

(14) 'చను' ధాతువు విశేష్యములతోఁ గూడి క్రియగా వాడబడినది.

(ఆది. II. 36) పాములు పంచత్వము సనియెడమని ... శాపంబిచ్చె.

(15) భవిష్యత్తద్ధర్మార్థములందు భూతకాలక్రియలు సన్నయగ్రంథములో కానవచ్చును.

(ఆది. VI. 228) తండ్రికిం బ్రియం బనఘుడు సేయుచుండి (=చేయు వాడై) బ్రహ్మచర్యముఁదాల్చె; (ఆది. IV. 152) పుట్టుచుండి (=పుట్టువాడై); (ఆది. V. 70) పురుషుండు పుట్టుచుండి (=పుట్టువాడై); (ఆది. VII. 171) ఇందులక్ష్యమెవ్వఁడేసె (=ఏయునో) నాతనివరియింపు నెమ్మితోడ; (ఆది. VIII. 110) మీలోనం దెవ్వఁడు వ్రేడిచి యొడిచె (ఓడించునో) నతనిన వలతుణ్

(16) ఎవ్వడు, ఎవ్వరు, ఏది, ఏవి మొదలగు సర్వనామములతోఁగలిసి క్రియలు సంబంధార్థద్యోతకమగు 'ట' అను సర్థమిచ్చును.

ఎవ్వఁడుగు నతండు = అడుగునో; చెడుక = చెడునో; ఒడిచె = ఒడిచెనో, మొద.

(17) -ట్టు, -ంటు, -డ్డు, -ండు, -త్తు, -తు, -దు, -ందు—ఇవి అంత మందు గల ధాతువులు సాధారణముగా పూర్వమందుండిన ద్రావిడ ధాతువుల క్తావ్యర్థరూపములై తెనుఁగున ప్రత్యేక ధాతువులుగా నేర్పడినవి. వీని తత్త్వ విట్టిదని తెలుపుటకు ఆ ధాతువుల యాసాంతరములే ప్రమాణము. దు, త్తు అనునవి ద్రావిడభాషలలో క్తావ్యర్థ చిహ్నములై యుండుట నీ ధాతువుల స్వరూపము తెలుపుచున్నది.

కట్టు (కలి, కడి); కిట్టు (చూ. కెడ (యు), పూర్వరూపము 'కిడు' (కన్నడము, కిడు); కుట్టు (కన్నడములో కుడు = కొట్టు); చుట్టు, ను (చు) డి (యు); తిట్టు (తెగడు, హ. క. తెగల్); తొట్టు [తొడ (ఁగు)], పట్టు (క. పడు); పుట్టు (పొడము); పెట్టు (ఇడు, క్తావ్య. ఇట్టు, ఎట్టు, వెట్టు (holophrasis); ముట్టు (క. ముడ, ముడి); మెట్టు (క. త. మిది; మళ. మెది, మెషి, క్తావ్య. మెట్టు).

ఆంటు (క. అట్టు *అడ, *అడు); బడ్డు (ఉటు, క్తావ్య. ఉట్టు, బట్టు, ఒడ్డు); ఉండు (క. ఉళ్, తె. ఉను); నిండు, తె. నిను (చు); మండు [మఱ (ఁగు)]; వండు (పిడెన్. క్తావ్య. ఉణ్ణు (ఒణ్ణు) వండు); పాతు (పిపాయ్); ఎత్తు (క. ఏల్, ఏళ్); ఒత్తు (పిడెటు, తె. ఒదగు, ఒదవు); ఊడు (తె. ఊను); ఏదు (క. ఏయ్, తె. ఏయు); అందు (పిలక); ఒందు (తె. ఒనరు); కందు (కెల్, కనల్); కుందు (కుటు); చెందు (తె. చెనయు); పొందు (తె. పొనరు); మందు (*మ్రక, చూ. మన్నానిపాటు); వందు (తె. వనరు).

(18) నన్నయవాడిన ఈ క్రింది ధాతువుల యర్థమునకును నేడు వాని కున్న యర్థమునకును భేదమున్నది.

అగు (ఆర. IV. 108) శక్తి యెట్టులయ్యె = కలిగెను; (ఆర. I. 53) ఇట్టులన నీకగునే = కూడునా; (ఆర. I. 394) విజయుండు నేనునయి = కలసి; (ఆర. II. 216) కమలహితుండు నేనునయి కాంచితిమి = కలసి; (ఆర. II. 14) అపాయంబు నేయుంగావగచి = అని; (ఆర. I. 285) పూనఁగాని = సాధ్యము కాని; (ఆది. I. 96) అద్దేవి... అశుచులకుఁ గానఁగాదు = శక్యముకాదు.

ఆర. IV. 83) ఓర్వఁగాదు = ఓర్వరాదు. ఇచట 'కాని' అనునది ఆది. III. 118) చూచికాని కుడువనొల్ల. ఇప్పటి యర్థమందే యున్నది.

ఆర. I. 60) విరక్తియకాని ప్రీతిపుట్టింపదు. (ఇది నన్నయ మతమా?)

అమయు (ఆర. II. 196) వంటలమయునంతకు ('అమయు' ఇష్టము వాడుకలో లేదు. దానికి బదులు 'అమరు' ఉన్నది).

అలుగు (ఆది. I. 180) నన్నయగ్రంథమున దీనికి 'కోపించు' అని అర్థము.

ఇచ్చు (ఆర. II. 176) ఉపదేశమిచ్చే (ఉపదేశముచేసెను. 'ఇచ్చు' ధాతువే 'ఇంచు' ప్రత్యయమైనది. ఉపదేశించె).

అలుకు (ఆది. IV. 178) అలుకమెయి మున్నవలికితి నలుకని నా పలుకు తీక్షణమై యింతకు; (ఆది. I. 95) మద్దవచంబున వాని నిప్పించికోమ్ము = పుచ్చుకొనుము, తీసికొనుము; (ఆది. II. 81) ఈగంటూని = ఇవ్వఁదలచి. (ఇవట 'ఈగు' అనగా ఓడు అని అర్థముకాదు. 'క' అనునది 'అగు' ధాతువు తుమున్నంత రూపము).

ఈడు (ఆది. I. 69) ఈడంబోవక (ఈ ధాతు విష్వడు లేదు).

ఉరువు (ఆర. II. 42, 207; ఆర. III. 162); ఉరివి (ఈ ధాతు విష్వడు లేదు).

ఎత్తు (ఆది. III. 12) దుర్యోధనుండు దుష్కార్యమెత్తి = పూని.

ఎత్తించు (S. I. I. IV. 927) గుడియెత్తించి = కట్టించి.

ఒడుచు (ఆర. III. 260) గర్వంబు నొడిచియున్నవాడ యుత్తముండు. (ఒడుచు రూపాంతరము 'ఒడుచు' ఇష్టము లేదు. ఒడచు = ఓడించు అని కూడ నన్నయవాడినాడు (ఎవ్వఁడు వైడిచియొడిచె నతనిన వలతు). ఈ యర్థమునఁగూడ ఒడుచు ధాతు విష్వడు లోపించినది.

ఒడు (ఆర. II. 208) ఒడకుండుము = భయపడకుము.

ఒపు = చాలు (ఆది. I. 99, 190) అనపత్యుండఁగానోపక; (ఆది. I. 137) ఈ నోపనివాడను; (ఆర. II. 126) చానోపక; (ఆర. III. 132) ఈ నోపుదేని; (ఆర. I. 7) ఉండనోపము; (ఆర. I. 26) పడయనోపండు; (ఆర. I. 37) విడువనోపము; (ఆర. I. 62) నిర్వహింపనోపక, మొద.

కట్టు (S. I. I. IV. 1190) నవరత్నములు మాణిక్యములుగట్టిన = పొదిగిన.

కలుగు (ఆర. III. 313) కలుగవలయు = ఉండవలయును.

కాను (ఆర. II. 183) స్వయంవరంబను శబ్దంబు మొదలుగా వినం గానక = తనకు వినబడకుండ నుండఁగా.

కొను (ఆర. I. 162) అనలాస్త్రమట్లు వక్షముఁగొనిన (నాటఁగా, కొట్టఁగా).

చలుపు (ఆర. I. 266) పదుమూడు మాసములు సలిపితిమి; (ఆర. III. 167) సమయాబ్ధులు సలిపి = కడపి.

చాలు (ఆది. I. 51) వినంగజాలి = తగి.

చెల్లు (S. I. I. V. 1316) అఖండదీపము సెల్లుటకు = నడచు చుండుటకు.

చేయు (ఆర. III. 203) మాంధాత్మండను నామంబుఁ జేసిరి = ఉంచిరి, పెట్టిరి; (ఆర. I. 286) ద్రాపదితన హృదయం బెట్టకేనియు నొక్కింత సేసికొనియుండె.

తక్కిను (ఆది. IV. 78) నరుడు దక్కిననేర్చునె తన్ను ముచ్చిలక = ?

తగులు పుత్త్రవరులఁ దగిలి కాంచునట్టితల్లి = మిక్కిలి జాగ్రత్తతో.

తఱుఁగు (ఆర. II. 157) దాని (దమయంతి) వస్త్రార్థంబుదఱిగి = చించి, కోసి.

తెచ్చు: దీనికి 'తెంచు' రూపాంతరము. ఇది ఉపక్రియఁగా వాడఁబడును. తెచ్చు, తెంచు, లకు అకారాది ప్రత్యయములు పరమగునపుడు 'తేరు' అనునది ఆదేశముగా వచ్చును. 'తే' అనునాదేశము నన్నయగ్రంథములో లేదు. (ఆది. V. 141) ఏర్పడుదెంచినక; (ఆది. I. 93) తేరంబూని, తొడరు; (ఆర. III. 298) అతివిమళిలా సంకటపథంబున నడవనేరక ద్రాపది తొడరిపడి మూర్ఛితయైనక = ?

త్రచ్చు: దీని ణిజర్థమందు 'త్రాపించు' అని వచ్చినది. (S. I. I. V. 1114) త్రాపించిన.

నిల్పు (S. I. I. IV. 672) విగుర్వునతో గుడినిల్పె భక్తునక = ప్రతిష్ఠించెను.

పెట్టు (ఆర. II. 223) దమయంతి నంద పెట్టి = ఉంచి, ఇప్పుడు జడ పదార్థములనే పెట్టెదము.

(S. I. I. IV. 992) పెట్టిన = సమర్పించిన.

పోడుచు (ఆది. VIII. 104) ఒండొరులతోఁ బొడిచి = డీకొని.

పోలు (ఆది. I. 71) పడయఁబోలుక; (ఆది. I. 129) శాపభయము తీర్చికొనఁగఁబోలుక = వచ్చును.

(ఆది. IV. 173) పుట్టినప్పుడ కన్యకఁబోలునట్టి వరునకిచ్చుట యిది లోకవర్తనంబు.

మలుంగు (ఆర. II. 172) మలుంగి=వెనుకకు మఱలి.

మిగులు (ఆర. I. 8) గుణములు మీ యనురాగమునఁజేసి మిగులి వెలుంగెఁ = ఎక్కువగా.

మొగుచు 'మొగుడ్డు'కు రూపాంతరము. (ఆర. I. 292) మొగిచి.

ముచ్చిలు (ఆది. IV. 78) నరుడు దక్కొననేర్చునె తన్ను ముచ్చి ల్= దాచికొనుటకు. ఇప్పుడు 'దొంగిలించు' అని అర్థము.

వట్టు (ఆర. IV. 67) వట్టంగ్=వట్టిపోవునట్లు, నీరు శుష్కించినట్లు; ఇప్పు డీధాతువు 'పోవు' అను ఉపక్రియతో కలసియే వాడఁబడుచున్నది. (ఆర. III. 202) నీరువట్టి=దాహమువేసి, 'నీరువట్టు' అనునది దాహ మనునర్థమున విశేష్యముగా నన్నయకు తరువాతికాలమున వాడుకయున్నదిగాని, క్రియగా వాడుకలేదు.

వలచు (ఆది. II. 111) నీ వరులకు నీ యమృతం బీవలవదు; (ఆది. IV. 182) ఈవలవదు; (ఆది. VI. 32) నీవ కడునేర్పుకాఁడవు కావలవదు; (ఆర. III. 380) మీ రిందు మనలవలవదు.

'వలవదు' అనునది తరువాతకాలమున 'వలాడు, వలదు, వల్లు, వడ్డు, ఒడ్డు'లుగా క్రమముగ మాఱినది.

విగుర్వించు. 'గుర్వ్' అను సంస్కృత ధాతువునకు 'ప్రయత్నించు, ఎత్తు' అను నర్థములున్నవి. 'గుర్వ్ ఉద్యమనే' అని ధాతుసారమున నుండుటచేత దీనినుండి విగుర్వించు, విగుర్వణము అని రూపము లేర్పడును. విగుర్వ, విగు ర్వించు అనునవి తద్భవరూపములు. (ఆది. VII. 273) ఈ పర్వతవివరము దెర్చి విగుర్వించుచు చూతము; (S. I. I. IV. 672) విగుర్వనతో గుడినిల్పె భక్తున్.

వించు. (ఆర. II. 217) వించెఁ సురదుందుభినాదంబులు=వినిపించెను.

వెన్వడు (ఆది. II. 9) వెన్వడియున్నన్=వెనుకతీయగా.

వేచు (ఆర. I. 269) ప్రస్తవంబున నాజి వేచి; (ఆది. II. 46) నభ శ్చరముఖ్యులెల్ల నీ కరుణయ వేచిమండు.

సమయు (ఆర. I. 119). ఆసన్నమహిమంబులు సమసిన నయ్యిద్దలు శిలాయుద్ధంబునకుఁ దొడంగి. (ఇచట 'సమసిన' అనఁగా 'చచ్చిన' అని అర్థము కాదు, 'అయిపోఁగా' అని యర్థము.)

(20) ఇప్పుడు పక్రియలుగా వాడబడునవి కొన్ని నన్నయకాలమున ప్రధానక్రియలుగా నున్నవి.

(ఆర. I. 30) సాధురక్షవలయుఁజేయ; (ఆర. 308 చనునె) ముదము వలుక; (ఆర. II. 297) పోలునె పడయఁగ; (ఆర. II. 47) రావింపఁగా నిష్ట వలసె; (ఆర. IV. 75) ఉండంగ నేల వలసె.

(21) 'కలు' ధాతువునుండి 'కలఁడు, కలరు, కలదు, కలవు,' మున్నగు క్రియారూపము లేర్పడినవి.

(ఆర. I. 101, ఆర. III. 391) నీవు బుద్ధిగలవేని; (ఆర. III. 333) దయయుఁగలవేని; (ఆర. III. 377) ఎఱుకగలవు; (ఆది. I. 114) ఇది వడిగలదు మనసుకంటె గాడ్పుకంటె.

(1) ము వర్ణాంత తత్సనుశబ్దములపై తగువాతీకాలమున 'క', 'కా' అనునవిచేరి అవ్యయత్వమును బోధించుచోట్ల నన్నయభారతములో వాని సప్తమ్యేకవచనరూపములే తఱచుగ అవ్యయములుగ నుపయోగింపబడినవి.

(ఆది. VI. 186) నిర్భయమునక; (ఆది. VIII. 2) అగ్నిసాక్షికంబునక; (ఆది. VIII. 200) ఆకరమునక; (ఆది. VIII. 239) అనాకులంబునక; (ఆది. VIII. 317) నిర్విఘ్నంబునక; (సభా. I. 243) ప్రియపూర్వకంబునక; (సభా. II. 39) రూక్షమునక; (ఆర. III. 313) ఆసన్నంబునక; (ఆర. IV. 117) అసామర్థ్యమునక; (S. I. I. IV. 1008)

తత్ప్రమేతరము లందును ఇట్లే కాననగును.

(ఆది. II. 52) సంతసంబునక; (సభా. II. 130) ఉక్కివమునక; (ఆర. I. 55) ఉక్కివంబునక; (ఆర. IV. 23) కతమునక. నిమిత్తమునక.

(2) ఏకాంత, ప్రత్యేక, మొదలగు శబ్దములపై అవధారణార్థక 'అ' వర్ణముచేరి అవ్యయములగును.

(ఆర. III. 220) ఏకాంతమ, (ఆది. VII. 259) ప్రత్యేకంబ, 'ఏకాంతంబ' అనుదాని తద్భవరూపముగు 'ఏకతమ' అనునదియు అవ్యయమగును. (ఆది. II. 26, ఆది. III. 111, ఆది. VII. 254, ఆర. I. 76) ఏకతమ. ఆది. V. 148 ఏ నేకత మెట్టులుండదు.

(3) 'సుఖము' అనునది అట్లే అవ్యయరూపమగును.

(ఆది. VI. 267) సుఖమేగి, (ఆది. IV. 157) అమరభావమున సుఖంబు జీవింతురటె.

(4) క్రియా, మాత్రా శబ్దముల సప్తమ్యేకవచనరూపము అవ్యయములుగా వాడబడినవి.

(ఆది. II. 9) ఏక్రియన్, (ఆర. III. 204) ధ్యానమాత్రన, (ఆర. IV. 96) మాత్రన్=క్షణమున.

'మాత్రా'శబ్దముపై వచ్చి 'కు' వర్ణముచేరియు అవ్యయ మగును,

(ఆది. V. 222) వీనిమాత్రకు.

(5) 'ప్రతి' అను ఉపసర్గము ద్రుతప్రకృతికమై తెనుఁగున నవ్యయమగును.

(ఆది. IV. 28) ప్రతిన్.

(6) కొన్ని సంస్కృతావ్యయములు తెనుఁగున విశేష్యములుగఁ బ్రయోగింపఁబడి యున్నవి.

చెడు నిహముంబరంబు.

(7) కొన్ని సంస్కృతావ్యయములు తెనుఁగునను అవ్యయములుగ వాడఁబడినవి.

చిరముగ బ్రహ్మకుం దపము; అవశ్యము, అనిశము, స్వస్తియొనర్పగ నవసరము, నాయథాశక్తి.

(8) ఉపమానవాచకమగు 'కరణి' అనునదియు తెనుఁగున నవ్యయమగును.

(ఆర. II. 115) లచ్చికరణిన్-ఇట్లే, రీతిన్, విధమునన్, మొద.

(9) (అ) ఉపమాన వాచకమగు 'పోలె' అనునదియు అవ్యయమగును. ఇది సాధారణముగా ప్రథమ మీఁది సముచ్చయ చిహ్నమువైఁ గానవచ్చును. కేవల ప్రథమా రూపములపై నన్నయ దీనిని వాడియుండలేదు.

(ఆది. IV. 204) సమవర్తియుంబోలె నతిశాద్రాకారుండయి; (ఆర. I. 358) కొమ్మెఱుంగు దీగయుంబోలె.

అవధారణ సంజ్ఞవైఁగూడ నిదివచ్చును.

(ఆది. II. 144) నీవు మా చుట్టమవపోలె నెమ్మితోడ.

'అట్లు' అను దానిపై నుఱల 'పోలె' కానిపించుచున్నది.

(ఆది. III. 126) అట్లపోలె.

(ఆ) ఉపమానవాచకమగు 'మాడ్కి' కూడ నవ్యయమగును. (ఆది. VI. 78) మాడ్కి; (S. I. I. IV. 737) మాడ్కిన.

(ఇ) సరికా—అనునదికూడ నవ్యయమే.—(ఆర. II. 187.)

(10) సాధారణముగా శబ్దములపై 'కణ, కాణ' అనునవి చేరుటవలన నవ్యయము లేర్పడుచుండును.

(ఆది. V. 242, 243; సభా. II. 197; S. I. I. IV. 1108) అగ్గల ముగ్గ; (ఆది. VIII. 303) కడవనేరంగ లావే; (ఆది. III. 14; ఆది. VI. 160, 203, 264) అక్కజముగ్గ; (ఆది. V. 238) అక్కజంబుగా; (ఆది. III. 203) అచ్చుగ్గ; (సభా. II. 128) అడలుగ్గ; (ఆది. II. 10) అరు దుగ్గ; (సభా. I. 34) ఆరంగ్గ; (ఆది. II. 81) ఆరంగ్గ; (ఆది. IV. 3) ఇమ్ముగ్గ; (ఆది. II. 4) ఇమ్ముగా; (ఆది. I. 76) ఇంబుగ్గ; (ఆర. III. 235) కడిందిగ్గ; (ఆది. V. 60) క్రంచుంగ్గ; (ఆది. VI. 18) చల్లగా; (ఆర. II. 17) చెలువముగ్గ; (ఆది. VI. 214) డగ్గ; (ఆది. VIII. 67) తిరమ్ముగ్గ; (సభా. I. 84) తిరంబుగా; (S. I. I. V. 66) తిరుగా; (ఆది. V. 253) తెల్లముగ్గ; (ఆది. VI. 219) తెల్లంబుగా; (ఆది. I. 5.) దప్పుగ్గ; (ఆది. III. 128) పన్నుగ్గ; (ఆది. III. 139) పన్నుగా; (ఆది. VII. 3) పొలుపుగ్గ; (ఆది. II. 15) పొల్పుగ్గ; (ఆది. III. 111) పోడి గ్గ; (సభా. II. 174) పోడిగా; (ఆది. VI. 267) పోలంగ్గ; (ఆర. III. 268) బెడంగుగ్గ; (సభా. I. 16) మంచిగ్గ; (ఆది. III. 107) మానుగ్గ; (ఆది. III. 65) మానుగా; (ఆది. IV. 95) మిక్కిలిగా; (ఆది. IV. 52) మేలుగ్గ; (ఆది. VI. 267) మేలుగా - ఇట్లే మొదలుగ్గ, మొదలుగా, మొదలుగాగ్గ, రూఢిగ్గ, లోపుగా.

అట్టు, ఇట్టు, ఎట్టు, అట్లు, ఇట్లు, ఎట్లు, అనువానివై మఱల 'కక', 'కా'లు చేరును.

(S. I. I. IV. 1114, 1168) అట్టుగా; (ఆది. I. 110) అట్టులుగ్గ.

(11) నామముల సప్తమీ రూపములు కొన్ని మొదల నవ్యయార్థ ములను పొందియుండును.

(ఆది. II. 85) అల్ల; (ఆది. VI. 64) ఇల్లరుస; (ఆది. VI. 265) ఇలువరుస; (ఆది. I. 93, 101) ఎదుర; (ఆది. IV. 56) ఇచ్చుచో; (ఆది. VIII. 118) జంట; (ఆది. IV. 201; ఆది. VI. 154; ఆర. I. 356) నెఱి; (ఆది. I. 62; ఆది. VI. 66; ఆది. VII. 269; ఆది. VIII. 119) పిలుంద; (ఆది. VIII. 65) రమణ; (ఆది. I. 69) రూఢి; (ఆది. VIII. 222) వేరేఱ; (ఆర. II. 187; ఆర. III. 334) సరి; (ఆది. VII. 156; ఆర. III. 311, 373) కుఱంగట; (ఆర. I. 153; ఆర. II. 65) వెలి; (ఆది. III. 220) క్రింద; (ఆది. II. 127) మీద; (ఆది. I. 52; ఆది. II. 45, 152) పయి; (ఆర. II. 218) వై-ఇట్లే అక్కడ, ఇక్కడ మొద.

(12) ఈ క్రిందివికూడ తొలుత ప్రత్యేకవిశేష్యముల సప్తమ్యంత రూపములై కేవలావ్యయములుగ మాటియుండును.

(ఆది. IV. 143) ఆనటా; (ఆది. II. 26) ఇచ్చా; (ఆది. II. 180; ఆర. II. 132) ఒద్దా; (ఆది. I. 129; ఆది. VII. 202) ఒయ్యా; (ఆది. IV. 248; ఆర. III. 339, 350; ఆర. IV. 135) ఓలీ; (ఆది. III. 167; ఆది. VII. 274; సభా. II. 209, 268) క్షన్నా; (సభా. I. 146) చక్కా; (ఆర. II. 63; ఆర. III. 204) చట్టా; (ఆర. III. 388) చిక్కా; (ఆది. VI. 254, 260; ఆది. VII. 280; సభా. II. 214) చుబుకా; (సభా. I. 201) చుల్కా; (ఆది. II. 15, 99, 125) చెచ్చెఱా; (ఆర. III. 295) డగ్గఱా; (ఆది. VII. 230) నెట్టా; (ఆది. III. 139; ఆది. VI. 14, 70, 127; S. I. I. IV. 1007) పరువడికా; (ఆది. I. 81; ఆది. II. 22, 208) పెలుచా; (ఆర. I. 148) పొరిని; (ఆది. III. 110; ఆది. VI. 240) మలుచులకా; (ఆది. IV. 14, 20, 40, 163, 238) ముందఱా; (ఆది. IV. 203, 221) మెయి; (ఆది. I. 27, 85; ఆది. II. 24, 68) మొగి; (ఆది. III. 181; ఆది. VIII. 280) మ్మా లా; (S. I. I. IV. 685, 704) వెనుకా; (S. I. I. IV. 687) వెనుకా, (ఆర. II. 158) వెలువెలకా;

(13) న, లేక, అన అను ప్రత్యయముచేరి కొన్ని గుణవాచక విశేష్యము లేర్పడును. వాని సప్తమ్యేకవచన రూపములు అవ్యయములుగా ఏర్పడినవి.

(ఆది. IV. 39, 149) అల్లన (ఆది. VIII. 304) ఒయ్యన, (ఆది. I. 133) ఓయన, (ఆది. VI. 222) క్షన్నన, (ఆది. II. 19, 192; ఆది. V. 177, ఆది. VI. 162) గ్గక్క (క్కు)న, (ఆర. III. 284) చట్టన, (ఆది. VI. 203, చిక్కన, (ఆది. VI. 291; సభా. II. 70) వెలుచన, (ఆది. V. 53) వెల్పన (ఆది. II. 38; ఆది. IV. 102, 190) భోరన, (ఆది. II. 70; ఆది. VI. 215) భల్లన, (ఆది. III. 179) మిన్న, (ఆది. IV. 266) మెత్తన, (ఆర. III. 320) మెల్లమెల్లన, (సభా. I. 180) చులుకన, (ఆది. VI. 129) చుల్కన, (ఆది. V. 62; ఆది. VI. 202; సభా. II. 231, 253) నెట్టన.

అన లేక, న తోఁగూడి గుణవాచక విశేష్యములగుట కుడాహరణ ములు:—(ఆర. III. 299, 369) ఎఱ్ఱన; (ఆది. II. 211; ఆది. IV. 252) నల్లన; (సభా. II. 310) విన్నన; (ఆది. IV. 76, 253) వెల్లన, మొద. అందు చేత, అన, లేక, న తో అంతమగు అవ్యయముల తుది అన అనునది 'అను' ధాతువునుండి వుట్టిన తుమున్నంతరూపమగు 'అనకా' అనునది కాదని చెప్ప

వచ్చును. అది 'అను' థాతువునుండియే పుట్టియుండినయెడల మేల్తన, చిక్కన, చక్కన, మెల్లన మొదలగు నవ్యయముల కర్థముండదు. కన్నడములో ఇట్టి యవ్యయములు 'అనె' అను ప్రత్యయమును గలిగియుండును. ఉదా. కమ్మనె, ఇమ్మనె, నెట్టనె, ఉసికనె మొద. కిట్టెలు దొర ఈ 'అనె' అను ప్రత్యయము (తెనుగువండితులు 'అనన్' అను తుమున్నంతరూపమని చెప్పినట్లు) తెనుగులోని అనె=when it is said to wit? ; తమిళము, ఆన, కన్నడము, ఆద అనువానితో కలిపినాడు. మొదట తెనుగులో 'అనె' అనగా when it is said, to wit, అను సర్థములేదు. ఈ అర్థమునకును తమిళము లోని 'అన' కన్నడములోని 'అడ'ల అర్థమునకును సంబంధములేదు. ఇదిగాక తెనుగునందువలెనే కన్నడముందును 'అన' అనునది గుణవాచక విశేష్య ప్రత్యయముగా నున్నది:—ఉదా. బెల్లన = being white, ఉద్దన = being high, నెట్టన = being straight.

(14) (అ) (ఆది. I. 71, ఆది. VI. 181, 234; ఆది. VIII. 214) ఇమ్మలన్; (ఆర. III. 227) ఇందులన్; (ఆది. II. 29; ఆది. VI. 183, 185, 292; ఆర. II. 169) దవ్వులన్—అను అవ్యయములలోని తుది 'ల' కారము బహువచన ప్రత్యయమా లేక 'ఉల' అను సప్తమీ ప్రత్యయమా? పై యుదాహరణములలో బహువచనార్థము స్ఫురింపకుండుటచేతను 'ఉల=లో' అను సర్థము కనబడుచుండుటచేతను, ఈ 'ల' కారము బహువచన ప్రత్యయము కాదనవచ్చును.

(ఆ) (ఆది. V. 79; ఆది. VII. 93) నిచ్చలున్—అనునది 'నిత్య' శబ్దమునకు ప్రాకృతరూపమగు 'నిచ్చల్' అనుదానినుండి యేర్పడినది.

(15) (ఆది. I. 57, 84, 116, 127) కడున్; (సభా. I. 173; ఆర. I. 151) చుట్టున్; (ఆది. VIII. 77) పల్లఱున్—అను నవ్యయములు కడు, చుట్టు, పల్లఱు, అను వానివై ద్రుతము చేరుటవలన నేర్పడినవి.

(16) పెద్ద, తద్ద అను విశేషణములు అవ్యయములుగఁగూడ ప్రయోగింపబడును. అవ్యయము లగునప్పుడు వీనివై సముచ్చయ చిహ్నమగు 'ఉన్' అనునది చేరుటయుగలదు.

(ఆది. V. 234, ఆది. VI. 287, 290, ఆది. VII. 7, 257) పెద్ద; (ఆది. II. 68, ఆది. III. 118, ఆది. IV. 76, ఆది. VII. 99, ఆర. I. 37, ఆర. II. 108, ఆర. III. 304, పెద్దయున్; (ఆది. III. 69, ఆది. VI. 64, 173, ఆర. I. 122, 264) తద్ద; (ఆది. I. 91, 115, ఆది. II. 9, 49,

ది. III. 142, ఆది. IV. 29, ఆది. V. 148), ఆర. II. 287. ఆర. III. 310) తద్దయన్.

(17) (అ) (ఆది. I. 119) కరము; (ఆది. I. 12, 76, 99, ఆది. III. 131) కరంబు—అను శబ్దము 'మిక్కిలి' అను నర్థముగల యవ్యయము.

(ఆ) 'తరతరంబ' (ఆది. II. 4, 140; సభా. II. 144)—అను నవ్యయము సంస్కృతములోని 'తర' అను అధికార్యక ప్రత్యయమునుండి పుట్టియుండవచ్చును. ఇది యెప్పుడును అవధారణార్థక చిహ్నముగ అకారముతో, గూడియే అవ్యయమగును.

(18) (అ) కొన్ని క్రియల క్షార్వకరూపములు అవ్యయములుగ స్థిరపడినవి.

(ఆది. II. 211, 218, ఆది. VI. 118) కడుకొని; (ఆది. II. 200) కనుకని (కన్); (ఆది. VI. 78, ఆది. IV. 72, 103) కొనకొని; (ఆది. VI. 102, ఆది. VIII. 270, 314) గుఱుకొని; (ఆది. III. 95, 153, 160, ఆది. IV. 36) తొట్టి (* తొట్టు = ఆరంభించు); (ఆది. I. 68; ఆది. III. 109) పడపడి; (ఆది. I. 130; ఆది. III. 60) పడంపడి; (సభా. II. 130, 75, ఆర. I. 8) మిగిలి.

(ఆ) మఱి, పడపడి, వెండి—అనునవి కూడ *మఱు, పడపడు, *వెండు—అను ధాతువుల క్షార్వకరూపములై అవ్యయత్వమును దాల్చియుండును. ఆ ధాతువు లిప్పుడు వాడుకనుండి తొలగిపోయినవి. ఈ యవ్యయములవై 'డన్' అను సముచ్చయ చిహ్నముకూడ చేరును.

(ఆది. I. 13, 79, 138) మఱి; (ఆది. I. 118; S. I. I. IV. 677, S. I. I. V. 1041) మఱియున్; (ఆది. III. 136; ఆర. IV. 68) వెండి; (ఆది. I. 156; ఆది. IV. 30; ఆర. I. 72) వెండియున్.

(19) కొన్ని క్రియల తుమున్నంత రూపములును అవ్యయములయినవి.

(ఆది. V. 170) క్రంచున్; (ఆది. IV. 26; ఆది. VI. 199) క్రచ్చున్; (ఆది. VIII. 150) క్రక్కదలన్; (సభా. II. 70) దిర్దిరన్ (*తిరు) (సభా. I. 117) వెలుకున్; (ఆది. II. 98) అయ్యనలంబ నాటంజల్లి.

(20) 'తోతోన' (ఆది. IV. 149) అనునది 'తోన్' అనుదానివై అవధారణార్థక చిహ్నము చేరుటవలన ఏర్పడిన అవ్యయము. ఇచట 'తోన్'

అనునది తృతీయావిధ క్రి ప్రత్యయముకాదు. ఇట్లే, తోడన్ (ఆర. I. 11), తోడన (ఆది. I. 157) అనునవికూడ అవ్యయత్వమును బొందినవి.

(21) (అ) అందు, ఇందు, ఎందు, అట, ఇట, ఎట,—అను స్థలవిదేశకములును; అట్లు, ఇట్లు ఎట్లు, అట్టులు, ఇట్టులు, ఎట్టులు—అను ప్రకారార్థకములును; అంత, ఇంత, ఎంత—అను పరిమాణార్థకములును; అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు, ఎన్నడు,—అను కాలవాచకములును; ఏమి, ఏల—అను ప్రశ్నవాచకములును; మున్, మున్ను, వెన్—మొదలగు ఏకాంశార్థకములును, అవ్యయములుగ కనబడుచున్నవి.

(ఆ) అంత, ఇంత, ఎంత, -అను నవ్యయములు బహువచన రూపములై బొంది సర్వనామములుగఁగూడ ప్రయోగింపబడును.—(ఆర. II. 72) భార్యసమేతుడై యున్నవాని కెంతలయ్యును నాపద లెఱుకవడవు. ‘అంతలు, ఇంతలు, ఎంతలు’ అను పదములు కన్నడమున నేకవచనములు, ‘లు’వర్ణము బహువచనబోధకమును బ్రాంతిచే దెనుఁగువారందుండి ‘అంత, ఇంత, ఎంత’ అను నేకవచనరూపముల నేర్పఱుచుకొనిరి.

(ఇ) అట, ఇట, ఎట లవై షష్ఠీవిధ క్రిక ‘కు’ ప్రత్యయము చేరదు. ‘ఇట’ అనగా ‘ఈ ప్రదేశమును’ అనికూడ అర్థమువచ్చును.—(ఆర. I. 66) వారలిట దలంతురొక్కొ.

(ఈ) ‘ఇట్లు’ అను దానివై ‘అని’ అను క్తార్థకమును చేరును. (ఆది. I. 103) ఇట్లని న్తుతియించె.

(22) (అ) ‘అపి’ శబ్దార్థకమగు ‘ఏని’ అను ప్రత్యయము చేరుటవలన కొన్ని పదములకు అవ్యయత్వము కలుగును. ‘అపి’ అనునది సంస్కృతములో ఈ క్రింది యర్థములందు వచ్చును.

“అపి సంభావనా ప్రశ్న శంకా గర్హా సమచ్ఛయే

తథాయుక్తపదార్థేషు కామచారక్రియానుచ” —విశ్వము.

“అపిః పదార్థసంభావనాన్వవసర్గగర్హా సమచ్ఛయేషు” —అష్టాధ్యాయ
I. 4996. “అశిన్, మృతి, భాషా” ర్థములయందు అని గణరత్నమహాదధి.

సంస్కృతమందలి అపి శబ్దార్థములలోని కొన్ని తెనుఁగులోని ఏని శబ్దమునకు కలిగినవి—

(1) తథాఽపి.

(ఆది. II. 192) ఇది సంజీవితంబయ్యెనేనియుఁ బరీక్షితుండు సంజీవితండు గానోపండు.

(2)

అపినామ.

(ఆది. V. 56) పగఱఁగని సైతముచేనియు మృగకులంబుఁగని సహిం పరు రాజులు.

(3) యత్రైపి, యదపి, యస్యాపి, యోపి, యమపి, కదాపి, యదాపి, కంచదపి మొద.

(ఆది. III. 86) ఇద్దయశోద్ధు లెందేనిఁ బుట్టి రట్టి కౌరవాన్వయంబు.

(సభా. I. 9) ఎందేని సర్వభూతేశుండు జగము నెల్ల సృజియించె, ఎందేనిఁ గృతవానుఁడయ్యె భగీరథుండు ... గీర్వాణముఖ్యులెందేనిఁ గ్రతువు లు ... చేసిరి ... అట్టి బిందునరంబు.

(ఆది. III. 24) ఎద్దానినేనిఁ దాల్చిన నాయుధంబులు దాఁకనోడు నట్టి ఆ కమలమాలిక.

(ఆది. II. 182) ఎవ్వనియేని వీర్యంబున నిక్కన్య యుద్భవిల్లె నట్టి యుపరిచరుండు.

(ఆది. V. 18 నీవెయ్యేని నొక్కవేల్పు నారాధించి తవ్వేల్పు నీ కోరిన పుత్రకుల నిచ్చు.

(ఆది. I. 76) ఎవ్వనియేని ముఖామృతాంశుబింబమున నుద్భవం బయినభారత వాగమృతంబు ... త్రావుదు రట్టి పరాశరనుతుంబ్రణమిల్లి.

(ఆది. IV. 148) నీవెప్పుడేని నన్ను నప్రియంబులువలుకు దప్పడ నిన్ను బాసిపోవుదు.

(ఆది. II. 154) నాకు నీవెన్నండేని నవమానంబుఁ దలంచితి నాఁడ నిన్నుంబాసిపోవుదు.

(ఆది. VII. 50) ఎవ్వండేని మూఁడులోకంబులఁ జూడ నిచ్చగించు నాతండు.

(ఆది. V. 188) ఎయ్యేనియు నొక్క ధనుశ్చేదవిదుండు.

(ఆది. IV. 127) ఎయ్యేనియు నొక్కస్త్రీయందు జన్మింపఁబోయెదము.

(ఆది. VIII. 18) ఎయ్యేని నొక్క వేల్పు నారాధించి.

(సభా. I. 4) ఎద్దియేని నొక్క యపూర్వంబయినదాని నిర్మింప.

ఆది. VII. 92) ఎవ్వనినేనిక.

(ఆది. III. 181) ఎండేనినుండి యొక్క మహాముని ... వచ్చి.

(ఆది. IV. 229) ఎటయేనియుం గొనిపొందు.

(ఆది. VIII. 317) ఎటయేనియుం బఱచు.

(ఆది. III. 150) ఎటయేనియుం బోదు.

(4) శంక.

(ఆది. IV. 29) ఇది మునికన్యయేని మఱియేలొకొ యీ లలితాంగి
యందు నాహృదయము దద్దయుం దగితె.

(5) అయితే.

(ఆది. III. 192) జరయు రుజయు దైవవశంబున నయ్యేనేని వాని నను
భవింతుగాక

(6) కూడా.

(ఆది. III. 112) కచుండునేనియున్ రాడు; (ఆది. V. 48) ఒక్కటినేని
యు నేయంజాలక; (ఆది. VI. 141) మదీయభాషితంబు ... యెన్నడున్నేని
మోఘముకాదు; (ఆది. IV. 196) అన్యుల న్ననముననేనియుం దలఁప.

(7) అవధారణము.

(ఆది. IV. 262) తాన చోరులకును దాపికాండై ... మిన్న కేని దపము
నేయుచున్నయట్టు వలుకకున్నవాడు.

(8) కాలము.

(ఆది. V. 56) ఎట్టకేనియు ధృతప్రాణయయ్యె.

(9) యది.

(ఆది. VII. 269) నన్ను నెఱుంగవలతయేని.

(ఆది. IV. 128) ఉపకారంబు నేయనోపుదేని.

(ఆ) 'ఏని' అను నవ్యయముపై సముచ్చయార్థక 'ఉన్' ప్రత్యయ
మును చేరును.

(ఆది. III. 112) కచుండునేనియున్ రాడు.

(ఆది. V. 156) ఎట్టకేనియు ధృతప్రాణయయ్యె.

(ఇ) 'ఏని' అనుదానిలోని ఇత్యమునకు కొన్నియెడల లోపమాకలుగును.

(ఆది. V. 222) నాలుగేన్ సాడికుఱ్ఱుల నీడె.

(ఈ) 'ఒండే' అనునది 'ఒండే' అనుదాని రూపాంతరమయి అవ్యయముగ నుపయోగింపబడును. ఇది పాక్షికార్థమున వచ్చును. ఇది ఎప్పుడును వాక్యమందు కేవల మొక్కసారియే యుపయోగింపబడదు.

(ఆది. VI. 122) ఆహవాంతరంబున మృతీబొందియొండే ... గిరులం దవ మొప్పుగఁ జేసియొండేగా కనిమిషలోకభోగనుఖ మందఁగఁబోలునె.

(ఆది. VII. 203) పరశురాముఁడొండే హరుఁడొండే నరుఁడొండే గాక యొరులుగలరె కర్ణనోర్వ.

(ఆది. VIII. 22) ద్రుపదుండు పాండవుల విడుచునట్లుగా భేదింతమొండే ... కాంతేయ మాద్యేయులను దమలో విరక్తు లగునట్లుగాఁ జేయింతమొండే ... ద్రౌపదివలన విరక్తీబుట్టింతమొండే ... ప్రోవదిఁ బాండవులయందు విగత స్నేహఁ గావించింతమొండే.

(ఆర. II. 191) భీమనందనయొండే నలుఁడొండే నెఱుంగుఁగా కన్నలు నోరులకు నెఱుంగఁ గారణము గలదె?

(23) (ఆది. I. 14, ఆది. VII. 243, ఆర. II. 163, 212, ఆర. III. 128) ఎల్లి; (ఆర. II. 163) ఎల్లుండి; (ఆది. VIII. 118) నిన్న—ఇవియును నవ్యయములే.

(24) 'మఱి' అనునది 'మఱు' ధాతువు క్షార్థకరూపము. ఇది అవ్యయముగా నేర్పడినది. ఇది విశేషణముగాను విశేష్యముగానుకూడ వాడఁబడినది.

(ఆది. III. 13) ఒకనాఁడు ... మఱియొకనాఁడు ... మఱియునొకనాఁడు.

(ఆది. III. 190) నీవు విషయోపభోగతృప్తిండవై న మఱి నీముదిమి నీవ తాల్చి.

(ఆది. VII.) ఏను వివాహంబయినపదంపడి భీమసేనుండు వివాహంబయిన మఱి యర్జునుండు వివాహంబగుఁగాక.

XVI. ప్ర కీర్ణ క ము.

1. ఈ క్రిందివి 11-వ శతాబ్దపు వాడుకలు:—

ఇచ్చిపుచ్చు (ఆది. IV. 212, ఆది. V. 67; ఆది. VIII. 37); విడిచి పుచ్చు (సభా. II. 272, ఆర. II. 227).

బిడ్డ బిడ్డతరమున (S. I. I. IV. 920; ఆది. I. 116); ఈయున్న పామ్యప్రాలికి (ఆది. II. 177); కాచ్చిచ్చునట్టి శాపంబు (ఆది. II. 160); ఇది యేమి నిమిత్తంబు = దీనికి కారణమేమి? (ఆది. VI. 213) పట్టిచాలార్చుగ నేల; (ఆది. VI. 286) కన్ను మ్రోదకున్నా; (ఆర. I. 270) కన్ను మూయదు నాకు; (ఆర. II. 75) కన్ను మొగుడకున్నా; (సభా. II. 269) అలుకగాడె పురుషుడు; (ఆర. I. 75) వారిరాక దప్పులఁగని; (ఆది. I. 73) ఏలవచ్చు వారగుదురు; (ఆర. I. 171) దుర్యోధనుండు దుర్బుద్ధియని యేమి సెప్ప వలయు? = చెప్పవలయునా యేమి? (ఆర. I. 362) ఏనాటి తల్లివి? (ఆర. II. 157) పలుకువడగన్ = మాటపడఁగన్.

2. 11-వ శతాబ్దమున ఈ క్రిందిరీతి సమాసములు కాన్పించు చున్నవి :—

(ఆది. VII. 86) కూఁతులఁగన్న ఫలము , సద్ధర్మచరితుల కీఁగాన్ప కాడె; (ఆది. VIII. 36) ఒనరింపకయున్కి; (ఆర. I. 214) విడిచియునికి; (ఆర. I. 263) తాల్చియునికి; (ఆర. I. 276) ఒక్కచోటన పెద్దకాలంబునికి; (ఆర. IV. 132) ప్రియంబుచేత; (ఆది. I. 114) ఆతిక్రమిల్ల కుండంగపోక; (S. I. I. V. 21) దివియ (ఆర; సభా. I. 134) బలిమివాడు; (S. I. I. IV. 944) బిరుదుగద్యలు; కవిలగడ్డము; (S. I. I. IV.) దీపారదివియ.

3. ఈ క్రిందిరీతి మిశ్రమసమాసములు కనబడుచున్నవి :—

కఱకంఠా (ఆర. II.); (S. I. I. IV. 12, 13, 15-19, 21-23) అఖండవత్తిడిదివియ; (S. I. I. IV. 737) అన్వయకాంపులు; (S. I. I. IV. 65) ఉపరిపాల; (S. I. I. V. 1038) చోడగంగ్గవేట్ట; (S. I. I. V. 63) నిత్యమానెడ్డు; (S. I. I. IV.) లోవాదగ్గఱయ; (S. I. I. V. 66) మహా అముదునకు (S. I. I. V. 65) ముమ్ముభిమతూము; (ఆది. III. 133) సురగ రువలి; జీవితనూట; (S. I. I. IV. 1015).

4. ఈ క్రిందివానిలోని శబ్దము లుత్పాదకములు :—

(ఆది. II. 255) వాలుపయి నడచున ట్లబ్బొలిక నడునడనడుంగి భయమున.

(ఆది. V. 21) నడునడనడుంగుచున్నదాని; (ఆది. III. 111) మలుమలనులుగుచు; (ఆది. IV. 43) వలువెడలఁ; (ఆది. IV. 122) అయ్యవిదవలువుదొలఁగె; (ఆది. IV. 77) వెలువెల్లనై; ఇట్లే-ఎఱుంగి, వెఱుంగి మొద. (ఆది. VII. 50) మీకేవుఱకుం జెఱనూఱుసేసి యిచ్చెద; (సభా. I. 14) చెఱువేయి; (ఆది. VIII.) గాఱ్ఱుచూలు (చూలి తరువాతి రూపము) (ఆర. II. 174); ఉరులందొచ్చి (ఉరులందొచ్చి).

5. 'పోని' అనునది 'తక్కువకాని' అను సర్థమునఁ బ్రయోగింపఁబడినది.

(అ) ఇది సాధారణముగా సముచ్చయ చిహ్నమువై వాడఁబడినది.

(ఆది. I. 151) కృతాంతకరదండంబునుంబోని తన దండంబు; (ఆది. II. 62) పాతాళ వివరంబునుంబోని తనకంతబిలంబున; (ఆది. IV. 28) మనోజరాజ్యలక్ష్మీయుంబోనిదాని; (ఆది. IV. 47) తరుణ శశిరేఖయుంబోనిదాని; (ఆది. VI. 300) కనకశైలనికుంజమునుంబోని వాని వక్షము; (ఆది. VIII. 80) వర్ణచతుష్టయంబునుంబోని యనుజవర్గంబు.

(ఆ) అవధారణార్థక చిహ్నమువై గూడ నిది కాన్పించును:—

(ఆది. IV. 26) జయంతుండపోని దుష్టంతునెఱుంగి; (ఆది. III. 140) పరుణేంద్రదేవియ పోనిదాని; (ఆది. IV. 232) తన్నుపోనిదాని.

(ఇ) ఈ క్రిందిపాఠములు ముద్రిత ప్రతులలోనివి. కుండల చిహ్నములఁ జూపిన ట్లాపాఠము లుండవలెను:—

(ఆది. IV. 238) నువర్ణవల్లరీజాలమువ్రా (ఁబో) ని పింగళవిశాలజటాచయము; (ఆది. V. 47) శ్రీసతివ్రా (ఁబో)ని కుంతి; (ఆది. V. 34) పృథివిబోని (ఁబో)ని దాని; బృథయనుకన్యక;

6. ఈ క్రింది నానుడులు సన్నయ భారతములో నున్నవి:—

(ఆది. VI. 58) శూరులజన్మంబు సురలజన్మంబును నేఱులజన్మంబు నెఱుంగనగునె.

(ఆది. VI. 58) లేటికడుపునఁ బులివుట్టునె;

„ „ 62 తొమ్మునఁ జేయిడి నిద్రవ్రాయె.

„ „ 18 కుంతికడుపు సల్లగాఁ బుట్టిన ఘనభుజుండు.

„ „ 90 విప్రులయలుకయుఁ దృణహతాశనంబు దీర్ఘమగునె.

„ 186 వంటయిల్ గుండెలుసొచ్చె.

(సభా. II. 48) బూతువైగడినట్లు వైగడెదు.

(ఆది. V. 224) కోయుతీగ గాళ్లం బెనఁగె.

7. 'అలవియె' అనుటకు సన్నయ 'లావే' అనును:—

(ఆది. IV. 247) భారుణీప్రజ కొకనిమిమంబునై నఁ బ్రకృతినుండఁగ
లావే; (ఆది. V. 247) కర్మవిసాకంబుఁ గడవఁగలావె; (ఆది. VII. 303) విధి
కృతముఁ గడవనేరఁగ లావే; (ఆది. VII. 161) విధికృతంబుఁ గ్రన్ముఱింప
లావె; (సభా. II. 273) వారలకొ లావె ... రణంబులో నోర్వఁగె.

(అ) 11-వ శతాబ్దపు శాసనములలో శకటరేఫముతో కనబడుచున్న
శబ్దములు.

అంకకాఱ (చాలుక్యనంకకాఱ) (S. I. I. IV. 749); అఱ = సగము
(S. I. I. IV. 754, 996), అఱియ (మణవాల ఆఱ్ఱినికి) (S. I. I. V. 66); ఉయకొండాఱువారికి (S. I. I. V. 66); ఎఱ్ఱంజెఱువు (S. I. I. IV. 704); ఎఱ్ఱమండండు (S. I. I. IV. 677); కఱ్ఱ (అఱ్ఱి?) (S. I. I. IV. 1314); కఱుత (అఱుత?) (S. I. I. V. 1071); కఱ్ఱపనివానికి (S. I. I. IV. 1015); కుఱుమఱజముఱ్ఱ (S. I. I. IV. 737, 739); కూంత్తుఱు (S. I. I. IV. 1161, 1253, 1053, 1062, 1076; S. I. I. V. 1033, 1055, 1091, 1105); కూన్తుఱు (S. I. I. IV. 1120); కూంతుఱు (S. I. I. IV. 1010, 1015, 1357; S. I. I. V. 62, 72); కూతుఱు (S. I. I. V. 1039, 1125); కూత్తురు (S. I. I. V. 1026); కొఱడియ (S. I. I. IV. 1114); గొఱియలు (S. I. I. IV. 1014; S. I. I. V. 72, 1115, 1117, 1118); మొద. గొఱియెలు (S. I. I. V. 1126); గొఱ్యలు (S. I. I. V. 63) చెఱుబలి 66; చెఱ్ఱు (S. I. I. IV. 749, 762) తఱలానవారు (S. I. I. V. 1349; తెఱ (ఇలి) యైయిన (S. I. I. IV. 1098, 1049, 1319, 1340) నెఱగద్యానములు (S. I. I. IV. 1224) పఱమఱ; పఱియు (S. I. I. IV. 1190, 1323) పఱఱు (పఱ్ఱు) (S. I. I. IV. 1248); పఱ్ఱు (S. I. I. V. 1098) పఱ్ఱుక్క కుల (S. I. I. V. 73); పెంజెఱువు (S. I. I. IV. 927); పాంబఱ్ఱి (S. I. I. IV. 674); తేండు (S. I. I. IV. 1150); తేని (S. I. I. IV. 1080); తేపటి (S. I. I. IV. 1176, 1323; S. I. I. V. 66); వఱడిన.

(ఆ) (1) కోఱు=ఇచ్చించు; కుఱియు; వదఱు; ఈ మూడింటిలోను శకట రేఫ మున్నదని వాని యితర ద్రావిడ రూపములవలన తెలిసికొనవచ్చును. కన్నడము: కోఱు, కోటికె; మళయాళము: కోఱుగ; కన్నడము: వదఱు, మళయాళము: వదఱుగ; మళయాళము: ఉఱక్క; తెనుగు: ఉరియు, కుఱియు;

కాని, (ఆది. II. 79) పద్యములో సాధురేఫ ప్రాసములో 'కురిసె' అని కనబడుచున్నది.

(2) వీంపు, వీంచు అని అనేకములయిన వ్యాతప్రతులలో ఉండుట చేత అవి సబిందుకములనియే నిర్ణయించుటయైనది.

(3) చేడ్వడు, వీడ్వడు, కీడ్వడు అనువానిలో చాల వ్యాతప్రతుల యందు పకారమునకు వకారాదేశము కనబడుచున్నది, కాని, తోడ్కొను, వీడ్కొను, మొదలగువానిలో గ, న, డ, ద వాదేశము రాదు, ఒక్క పకారమునకు వకారాదేశమువచ్చి ఇతర పరుషాక్షరములకు రాకుండ నున్నదేమో (ఉ. హరి. IV. 199 లో 'కీడ్వడు' అని 'డ్వ' ప్రాసస్థానమం దున్నది).

అనుబంధము^I.

శ్రీ

— గరుడోపాఖ్యానము —

గరుడోపాఖ్యాన పాఠనిర్ణయమునకు ఈ క్రింది వ్రాతప్రతు లాధారములయినవి. ఈ క్రింది పట్టికలో (1) పుస్తకసంఖ్య, (2) ఎచ్చటనున్నది, దాని కేటలాగు సంఖ్య (3) ఎవరు సంపాదించినది, (4) ఏమండలమునది చూపబడినది.

పుస్తక సంఖ్య	కేటలాగు సంఖ్య	ఎవరు సంపాదించినది	ఏమండలమునది
		పల్లాకిమిడి, గంజాం జిల్లా.	
(1)		రా. సా. గిడుగు వెంకట రామమూర్తి పంతులుగారు	గంజాముజిల్లా
(2)		”	”
(3)		”	”
		శాతమీగ్రంథాలయము,	రాజమహేంద్రవరము.
(4)		కా. గ్ర. సం. 50, నాళము కృష్ణరావుగారు,	గోదావరిజిల్లా
(5)		” 51, చిలుకూరి నారాయణరావు	గంజాముజిల్లా
(6)		” 5 ”	”
(7)		పరిషత్తు సం. 1 నుదురుపాటి రామస్వామి అయ్యగారు	నెల్లూరుజిల్లా
(8)		” 4	”
(9)		” 11	”
(10)		” 22/- వెంకటకృష్ణయ్యగారు	నెల్లూరు
(11)		” 30	”
(12)		” 36	”
(13)		” 85 ముత్తరనల్లూరు వెంకట రామయ్యగారు	[గారు దక్షిణదేశము
(14)		” 22 డంగై సీతారామయ్య	”

పుస్తక కేటలాగు ఎవరు సంపాదించినది ఏమండలమునది
సంఖ్య సంబంధము

- (15) పరిషత్తు న. 227 చోళవందాన్ మార్తి విశ్వ
నాథయ్యగారు దక్షిణ దేశము
- (16) „ 100 „
- (17) „ 295 ఎళయరశవేందర్ వెంకట
కృష్ణప్పనాయుడుగారు „
- (18) „ 309 నత్తము సుబ్రహ్మణ్యంగారు „
- (19) „ 316 ఎట్టియూపురం గురునాథశాస్త్రి „
- (20) „ 339 ఎళయరశవేందర్ ఆలగుంట్ల
రామయ్యగారు „
- (21) „ 341 నత్త వెంకటేశయ్యగారు „
- (22) „ 361 పిళ్ళపాళయం సుబ్రహ్మణ్య
అయ్యగారు „
- (23) „ 431 నెల్లూరుజిల్లా „
- (24) „ 479 సాధు అయ్యవారు గారు, „
- (25) „ 639 మదనగోపాలపురం; తాళ్ళ
పాక చెంచన్నగారి నిమి
త్తం పూటుకూరులోని పుష్పి
సెట్టి వెంకట రామన్న
ప్రాసినది. „
- (26) „ 664 రామానాయుడుగారు, అడు
పూరు. „
- (27) „ 682 చెంగమ నాయుడుగారు,
-న్నంపల్లి „
- (28) „ 691 చెప్పయ్యగారు, పోడూరు,
నందననామ సం॥ర కార్తిక
శుద్ధ 10 ల నాడు దొడ్డిపల్లి
బుబ్బరాజు వ్రాసినది. „
- (29) „ 70 బృహ్మయ్యగారు, తుమ్మల
అగ్రహారం. „
- (30) „ 750 కామిశెట్టి నాగయ్యగారు,
ల్వపల్లి. „

పుస్తక సంఖ్య	కేటలాగు సంఖ్య	ఎవరు సంపాదించినది	ఏమండలమునది
(31)	పరివత్తున 810	చిన్నారెడ్డిగారు, కొండోపల్లి.	నెల్లూరు జిల్లా
(32)	" 914	...	"
(33)	" 979	కొప్పర్తి రామచంద్రరావు గారు, సీతారాంపురం, ప్రస్తుతం నర్సాపురం, సామ్య సంఘ పుష్ప బంధ సోమవారమునాటికి కొప్పర్తి వెంకన్న వ్రాసినది.	కృష్ణ జిల్లా
(34)	" 1014	మొగలి తుఱ్ఱురాజుగారు	గోదావరి జిల్లా
(35)	" 1205/2	కంభంమెట్టు	కర్నూలు జిల్లా
(36)	" 1323		
(37)	" 1328		
(38)	" 1329	రంగనాథరావుగారు	"
(39)	" 1333	రంగవరం సీతారామయ్య, పెద్ద తిప్పనముద్రం ఆదిరాజయ్య	చిత్తూరు జిల్లా
(40)	" 1335	"	"
(41)	" 1359	మట్టి వీరరాఘవులు	"
(42)	" 1473		
(43)	" 1514		
(44)	" 1522	రంగనాథరావుగారు	"
(45)	" 1663	జయ సంఘ శ్యావణ శుంకం లకు వ్రాసినది, ఘాలి తేటి తిమ్మప్ప గారి ప్రతికి నకలు	"
(46)	" 1656		
(47)	" 17		
(48)	" 17		
(49)	" 1710		
(50)	" 1799	పితాపురములోని దేవగుప్తాపు భరద్వాజముగారు	
(51)	" 18		

పుస్తక సంఖ్య కేటలాగు సంబంధ ఎవరు సంపాదించినది ఏమండలమునది

- (52) పరిషత్తున 2006 శాస్త్రాది సం॥ర వైశాఖ శు ౨ చిత్తూరు జిల్లా
శనివారంనాటికి వ్రాసినది.
- (53) ,, 2026 కోటగిరి అచ్యుతరాయణింగారు ,,
ఇచ్చినది. మంత్రిప్రగడ వెంక
టరమణయ్యగారు, చామర్ల
కోట, సంపాదించినది.
- (54) ,, 2181 నల సం॥ భాద్రపద ౧ శుక్ర ,,
వారం అయితా యారయ్యకు
కృష్ణంముసిరి కుమారుడు చిన
సంజీవి వ్రాసియిచ్చెను.
- (55) ,, 2310 తూటుపల్లి నుబ్బయ్యగారు పో నెల్లూరు జిల్లా
తకమూరు, దర్శితా (విశంబి
నామ, సం॥రము కృష్ణదాసు
వ్రాసినది).
- (56) ,, 2313
- (57) ,, 2437 రంగనాథరావుగారు. ,,
- (58) ,, 2462
- (59) ,, 2532
- (60) ,, 254
- (61) ,, 2566 రంగనాథరావుగారు. ,,
- (62) ,, 2606
- (63) ,, 2620
- (64) ,, 2630
- (65) ,, 2639
- (66) ,, 2643 రంగనాథరావుగారు. ,,
- (67) ,, 2644 బొమ్మలు వ్రాయ బడిఉన్నవి. ,,
- (68) ,, 2646 రంగనాథరావుగారు. ,,
- (69) ,, 2726 కొమిర, నందిగామతాలూకా ,,
- (70) ,, 2733 జొన్నలగడ్డ, నందిగామ తా కృష్ణా జిల్లా
లూకా.

పుస్తక సంఖ్య	కేటలాగు నంబరు	ఎవరు సంపాదించినది	ఏమండలమునది
(71)	పరివత్తున 2014	వినుకొండ, ప్రాచీనప్రతివలె కాన్పించుచున్నది.	కృష్ణా జిల్లా
(72)	„ 3602		
(73)	„ 3625		
(74)	„ 3631		
(75)	„ 3698	ప్రాతప్రతివలె కాన్పించుచున్నది.	„
(76)	„ 3820	కాజు, గుంటూరు తాలూకా గుంటూరు జిల్లా	
(77)	„ 3915	బహుధాన్య సం॥ర పుష్కరి బ॥ ౮ ఆదివారంనాటికి పొత్తురి పాపన్నకు గొల్ల పూడి త్రివిక్రమయ్య వ్రాసి యిచ్చినది.	„
(78)	„ 4056	చియ్యేడు, అనంతపురం తా॥ అనంతపురం జిల్లా	
(79)	„ 4091	రామయ్యపంతులుగారు	„
(80)	„ 4414	కాండ్లూరు అప్పలాచార్యులు వైయ్యకరణ రామానుజాచార్యులుగారిచే సంస్కరింపబడి, కోడూరు తామరాచార్యులుగారు అచ్చుగూర్చిన ప్రతినున్న ప్రకారం ప్రమాదీచనామ సం॥ర ఆషాఢ శు॥ ౧౨ భానువారము నాటికి వ్రాసినది.	„
(81)	„ 4100	తం॥ తె॥ పెరుమాళ్లయ్యగారు; పరాకు నాగప్ప, ఎత్తిప్ప గార్లు వ్రాసినది. సిద్ధార్థి సం॥ ర కార్తిక బ॥ ౧౨ పగలు 11 గం॥కు వ్రాత ముగిసెను.	

పుస్తక సంఖ్య కేటలాగు సంబంధము ఎవరు సంపాదించినది ఏమండలమునది

- (82) పరివృత్తున 4162 తం॥ తె॥ పెరుమాళ్లయ్యగారు, అనంతపురం జిల్లా
కాశయుక్తినామ సం॥ర భా
ద్రపద శం॥ 2 మి నాటికి
శృంగిమళ్ళ నుబ్బన్న కుమా
రుడు నరసప్ప వ్రాసినది.
- (83) „ 4225
- (84) „ 4251 నెల్లూరుజిల్లా దీపాల పిచ్చయ్య నెల్లూరు జిల్లా
శాస్త్రీగారు సంపాదించినది.
అడ్డాడ సిద్ధేశ్వరశర్మగారు రిచ్చి
నది.
- (85) „ 4269 „
- (86) „ 4281 „
- (87) „ 4319 „
- (88) „ 4342 జయ సం॥ర నిజభాద్రపద శం॥ „
౫ మి సిరవారమువరకు బుడ
మగుండ నరును వ్రాసు
కొన్నది. (అత్యంత శిథిలము).
- (89) „ 4346 సర్వజిత్ సం॥ర భాద్రపద బ ౨ „
బుధవారము నాటికి ములుగు
మల్లారాజు వ్రాసినది.
- (90) „ 4370 పింగళ శ్రావణ శం॥ ౧౪ నాటికి „
వ్రాసినది.
- (91) „ 4393 „
- „ 4412 „

పుస్తక
సంఖ్య

కేటలాగు
సంబంధము

ఎవరు సంపాదించినది

ఏమండలమునది.

(93)

వై యాకరణ రామానుజాచార్యులవారును పరవస్తు చిన్నయసూరిగారును పరిష్కరించిన గ్రంథములలోని పాఠములు; శాలివాహన శకము 1769 వ్లవంశ లభిక జ్యేష్ఠ శు॥ 3 సోమవారమునందు లచ్చు వేయబడినది.

(94)

మ-రా-రా-శ్రీ రావుసాహేబు గిడుగు రామమూర్తిపంతులు గారు తమ వావిళ్లవారి ప్రతిలో వ్రాసిపెట్టిన పాఠములు. 93,94 శ్రీ గిడుగు రామమూర్తిపంతులుగారు నాకు పంపినారు.

శ్రీ

గ రు డో పా ఖ్యా న ము

(ఆదిపర్వము - ద్వితీయాశ్వాసము—1 - 120 పద్యములు.)

క॥ శ్రీవనితావల్లభ వేం గీవిషయాధీశ కావ్య¹ శ గీతప్రియ నా
నావనినాథకిరీటతటీ విలసద్రత్నసంఘ శ టితపదకమలా. ౧

వ. అక్కభ¹కుణ్డు శౌనకాది మహామునులకుంజెప్పె ²నాదియుగంబునం గళ్యప
ప్రజాపతి³ భార్యలైన ⁴కద్రువయు వినుతయు ననువారలు⁵ పుత్రార్థినులై⁶
యనేక సహస్రవర్షంబులు గళ్యపునారాధించినం ⁷గళ్యపుణ్డును బ్రసం
న్నుండై మీ ⁸కోటివ వరంబు లిచ్చెద వేం ⁹డుణ్డునిన. ౨

తరలము. అనలతేజాలు దీప్లుదేహులు శ నైనయట్టి తనూజులన్¹
వినుతసత్త్వలం గోరెం గద్రువ² శ వేపురంగడు ³వేడ్కతో⁴
వినుత⁵ గోరె నుపుత్తులన్ భుజి శ వీర్యవంత్తుల వారికం
ట్రెను బలాధికులైనవారిం గ శ డిద్దివీరుల నిద్దరిన్⁶. 3

వ. కళ్యపప్రజాపతి దొల్లి వెద్ద¹ గాలంబు ²దపంబునేసి పుత్రకామేష్టిం
³జేసెంగావునం గద్రువకు⁴ వేపురం ⁵గొడుకులను వినుతకు ⁶నిద్దరిం

౧. (1) 9 కార్య.

౨. (1) 4. కథికుండు, (2) 4. 6, 7, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33,
34, 38, 39, 40, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 67, 71, 83. జెప్పిన
ట్లాదియుగంబున, (3) 4. ప్రజాపతికి, (4) 93, కద్రువు, (5) 4. నను వారలిద్దరు, (6) 4.
పుత్రార్థికులై, (7) 4. ప్రసన్నుండై కళ్యపుండు. (8) 4. మీరుగోరిన 5. ప్రసన్నుండై
వరంబులిచ్చెద, 9. మీగోరిన, (9) 83 వరంబు వేండుమనిన.

3. (1) 4. తనూజులన్, (2) 1, 93, 94 కద్రువు, (3) 9, 12, 83, వేడ్కతో;
(4) 4. వినుత, (5) 4, 83, ఇద్దరిన్.

౪. (1) 4 వెద్దగాలంబు 6 వెద్దగాలంబు 36 యనేక కాలంబు (2) 4 దపంబు 6 పుత్ర
కామేష్టితపంబు చేసినవాండు 7 తపంబు నేయుచుండుం గావున, (3) 5. పుత్రకామేష్టి
జేసినవాండు గావున 83 తపంబు చేసినవాడు గావున పుత్రకామేష్టి చేసి కద్రువకు (4) 1
కద్రువునకు, (5) 4, 93, 94, వేపురుగొడుకులను, (6) 4 వినుతకునిద్దరు కొడుకులును.

గొడుగులను వారికోరినయట్ల బుచ్చి గర్భంబు లిండ్లుగా రక్షింపుం
 బనిచిన నయ్యిద్దఱును ¹⁰సంతతిసిల్లియుంన్నంత గర్భంబులు గొండ్లొక
 11 గాలంబునకు నండ్లంబులైన ¹²నయ్యండ్లంబులు ¹³పుత్రకుండ్లంబులం
 బెట్టి రక్షించుచున్నంత ¹⁴నేనూతేండ్లకుం ¹⁵గద్రూ ¹⁶గర్భాణ్డంబులు
 దరతరంబ యవిసిన ¹⁷నందు ¹⁸శేషవాను కైరావతి తక్షక కర్కోటక
 ధనంజయ కాళిమ మణినా గాపూరణ పింజ్జక కైలాపుత్ర వామన నీలా
 నీల కల్దాష శబ లార్య కోగ్రక కలశపోతక సురాముఖ దధిముఖ విమల
 పిణ్డ కాస్త కర్కోటక శంఖ వాలిశిఖ నిష్ఠానక హేమగుహ నహుష పింగళ
 బాహ్యకర్ణ హస్తీపద ముద్గరపింజ్జక కంబ లాశ్వతర కాళీయక వృత్త
 నంవర్తక పద్మ శంఖముఖ కూష్మాణ్డక షేమక పిణ్డారక కరవీర పుష్పదంష్ట్ర
 బిల్వక బిల్వపాణ్డర మూషకాద శంఖశిరః పూర్ణభద్ర వారిద్ర కాప
 రాజిత జ్యోతిక శ్రీవహ కారవ్య ధృతరాష్ట్ర శంఖపిణ్డ వీర్యవ ద్వీరజ
 స్సబాహు శాలిపిణ్డ హస్తీపిణ్డ పిరక సుముఖ కాణసాశన కుకర కుంజర
 ప్రభాకర కుముద కుముదాక్ష తిత్తిరి హాలిక కర్దమ బహుమూలక కర్క
 రాకర్కర కుణ్డోదర మహోదరు లాదిగాంగల వేపురు నాగముఖులు వుట్టిన.

(7) 5. వారికోరిన వరంబులిచ్చి 83 వారువారుకోరిన. (9) 4 7, 25, 27, 28,
 29, 30, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 63, 67,
 75, 76, 90. రక్షింపుం బుచ్చిన 23 నియోగించిన, (10) 6. వద్దయు సంతతిల్లి 7, 8, 39,
 31, 34, 46, 51 సంతోషించి యుంన్నంత (11) 4 గాలంబునకు, (12) 83 యండ్లం
 బులై యూడిపడిన (13) 7, 8, 18, 25, 28, 21, 36, 67 య్యండ్లంబులు కుండ్లంబులబెట్టి
 (14) 4, చున్న నేనూ 7, 8, 12, 23, 26, 30, 33, 36, 38, 40, 41, 43, 45, 46, 48, 49,
 51, 53, 54, 67, 71, 75, 90, రక్షింపుచున్నంత 14 రక్షింపుచున్నయంత, (15) 4 నేనూ
 రేంశ్యకు, (16) 4. 7, 23, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 41, 43, 45, 46, 48,
 49, 51, 53, 54, 67, 71, 83 90, కద్రూచగభాణండ్లంబులు, (17) యవిసినం నందు;
 93, 94, -ం బవిసిన, (18) ఈ శేషవిషయమున నేరెండు లిఖితగ్రంథములను నొక్కరీతిగా
 లేదు. 4, 5, 6 ల నుండి మాత్రము పాతాంతరముల నెవట నిచ్చుచున్నాము.

4. మణినా గాపూరణ పంజ రైలాపుత్ర వామన నీల బిల్వానిల కల్దాష నలల
 ఆయణక పుండ్రక శలపోతక అర్ద్రక హాలక కపోతముఖ దుర్ముఖ సుమన విమల
 మమహిత పిండక ఆపక కర్కోటకాతియ్య కోటనధు శంఖపాల శంఖనిష్ఠక హేమక
 గుహ్యక మహార కపోతపణ నహుష పింగళ బాహ్యక హవ్యకణా హస్తీకణా హవిముఖ
 ముద్గర ముద్గర శంఖుల కపిలాశ్వ కారిక శ్రోతి సంవతరక పిండక వృత్తిక శంఖముఖ

- క. తనగర్భాణ్డంబుల రెంట్టను బ్రయనందనులు వెలువరడమి¹నతిలజ్జా
వనతయయి వినుత పుత్రార్థిని యొకయణ్డంబు విగతరధృతి నవయింఁచె².
క. దాన నపరార్థకాయ విహీనుండు పూర్వార్థతను¹నరహితుం డరుణుండనం
గ్గా నుదయించె సుతుణ్డు మహానీతియతుండు దల్లిరకప్రియ³మెనగన్.

క్షేమక కంబలాశ్వ కాచాపి కాలాయక వృత్తక ఖరముఖ పీడర కరవీర ఘటదంష్ట్ర పుష్ప
దంష్ట్ర బాలక బిల్వక మామకాద శంఖ తిమిర పద్మ శంఖణ ప్రజ కోపన క్షేమక సింహారక
పుణ్యగంధిక హరిద్రక ఆపానమిత్ర శ్రీవహ పాండురక పరాజిత పతంగ్రీవ కారవ్య ద్రిత
రాష్ట్ర పుష్కర శల్య కురగ్రీవ పీఠర కుండర విరజి సుబాహు కలపిండ నూప్తిభద్ర ముఖర
సింహారకనక శంఖిర పూణకదంష్ట్ర యపరాజిత వీర్యకవంత కోణనాళిక కుంజర కురర
ప్రతారక తిత్తిర హరిత అకక్కర కులారి కుధర కాలేయపుత్ర పారాశర కాశల ప్రభాకర
కుముద కుముదోద హవిల కదమ బహుమాల కక్కర యకక్కర కుముదాక్ష కక్కర
దరకుండ్లదర మహోదరు లాదిగా.....

5. కాళిక మణినాగ పురాణక పుంజర ఏలాపుత్ర వామన నీల కల్గాష శబల
అయ్యక పుండ్రక కలపోతక.....శంఖ నిష్ఠరక...హవ్యకణ్ణా omit హస్తపద; పుష్ప
నంత బలక పాండుర కృపవ అజిత పతంగ్రీవ కారవ్య మారవ్య వసాగ్రీవ పుష్కరమిగ్నలి,
omit till ప్రభాకర, ప్రకారక కుముద కుముదాక్ష.....

6. శేష వాసుకి విరావత తక్షక ధనంజయ కాళిక మణినాగ పురాణ పంజర ఏలా
పుత్ర వామన బిల్వ అనిల కల్గాష నవలాయ్యక పుండ్రక శతపోతక సుమన విమల విమన
సుహిత సిండకర కక్కరటక కొంతక శంఖనఖ శంఖపాల శిఖి నిష్ఠరక హిమగుహ నహుష
పింగళ హవ్యకణ్ణా హవియకళి ముగ్ధర మందర కపిశాశ్వకాళియ్య సంవృత్తక విత్త శంఖ
నఖర సిండకర క్షేమకర కముకపితక కరవీర ఘటదంష్ట్ర పుష్పదంష్ట్ర బలక బిల్వక పాండు
రక పరాజిత పతంగ్రీవ కారవ్య ద్రితరాష్ట్ర పుష్కరశల్య కురగ్రీవ సిండక కుండర క
కుధర ప్రభాకర కుముద కుముదర కుముదాక్ష కక్కరధర మందోధర మహోదరులాదిగా

x. (1) 23, 24, 26, 28, 29, 30, 34, 35, 36, 42 వెల్వడమి 25, బడయజాల
లహ్తా 29. నతిలజ్జా, (2) నవయిచ్చె 5, 6 నవయింఁచె.

౬. (1) 4 నహితుడనూరుండనగ నుదయించె సుతుడు (ఇందు ఛందోభంగము
కలుగుచున్నది.) 5 నహితుం డనూరుండనంగ్గా 6. 50 డనురుండనం గా 7. 8, 25, 27, నహి
తుండు ననూరుండనంగా నుదయించె సుతుడు మహానీతిపరుడు. 8. నహితుండు ననంగా
నహితుడనురుండనంగ్గానుతు, (2) 8 నీతిపరుండు. (3) 4. మొనరం 5, 6, 12, మొనరం
11, 14 మొదవక,

వ. ఇట్లు వికలాంగుండై పుట్టిన యనూరుణ్ణు వినుతకువలిగి¹ నన్ను సంపూర్ణాశ్శరీరుం గ్గానీక² యణ్ణం బృవియించిన యవినీతపు³ గావున నీవు⁴ నీ సవతికి దానివై⁵ యేనూతేం డ్లుండ్లుమని శాపంబృచ్చి యింక్క నీ రెండవ⁶ నణ్ణం బృ దనకుందాన యవియు⁷ నంతకు నుండవలె⁸ మృద్దువుటైదు⁹ పుత్తుణ్ణు మహాబలపరాక్రమ సంపన్నుణ్ణు నీ దానీత్యంబు¹⁰ వాంపు ననిచెప్పి సూర్యరథసూతుణ్ణయి యరిగె వినుతయు నయ్యణ్ణం బృతిప్రయత్నం బృన రక్షించుకొనియుండై¹¹ సంత. 2

క. అమరానురవీరులు ముం¹న్నమలపయోరాశిం ద్రచ్చి² క యమృతమువడయన్³

సమకట్టిను రేంద్రపురోగములై హరిహరహిరణ్యగబ్బులతోడన్.⁴ ౮
ఉ. మేరుమహామహీధరము మీందికి¹ నంద్దటు² వ్రాయి యేక్రియన్ వారిధిం ద్రచ్చు³ హరము ద్రు వంబుగ దానికిం గవ్వ మెద్ది యా ధారము దానికెద్ది యని తద్దయు వెన్వడి యుంన్న నచ్యుతాం బోరుహగబ్బు లిద్దటును బూరిరి సర్వము నివ్వఁపొంపుంగన్. ౯
చ. అరుదుగ సవ్వఁశైలములయంత¹ దనవ్వఁను నాజ్ఞఁవంబు ను స్థితయు నౌషధీరస² విశేషతయుం గల దుత్తమంబు ము ద్దరకుధరంబుగవ్వమగుదానిది³ యుంస్తును నిశ్చయించి య య్యిరువురు⁴ వంపంగా బెఱికియెత్తై నసంతుండు దద్దిరిన్ద్యమున్. ౧౦

2. (6) వినుతకల్గి, 9. వినుతకలిగి, (2) 4. గానీక యాయంజం బవియించిన 12. గానీక వేగించి యండం 22 గానీక యల్పకాలంబున నవియించిన 83 యవియించిన దానవు. (3) 4 వుంగావున, (4) 4 సవతికి దానీత్యంబున నోపినట్టి పనులు నేయుచునేనూ 5 దానివై యోసిపనులు కేయుచు 7 నీ సవతికి నేనూరేండ్లు దానివై యుండుమని, (5) 19, 21 దానివై యోసిపనులు నేయుచునేనూ 30, 33 గానివై నోసిపనులు 26, 45, 48, దానివై యోసిపనులు, (6) 7 రెండగు నంద్దంబు, (7) 83 యవయునంతకు, (8) 7 నుండనిమ్మ యిందువుటైదు, (9) 4 పుట్టిన పుత్తుండ్లు, (10) 4 నీ దానీత్యంబు వానివలనం బాయనని చెప్పి యనూరుండు 5, 13, 18, 22, నీదానీత్యంబు బాయనని చెప్పి, (11) 4 యుండ్లువంత 16 రక్షింపుచుండెంత.

౮. (1) 4. (2) 4. 5, 8, 13, దచి 6 దరచి, (3) 4. వడయన్, (4) 4. వోడన్.

౯. (1) 83 యందరుబోయి, (2) 4. యేక్రియన్వారధి, (3) 4, 5, 16 వయన్ వారము 6 వంతువారము 14 దెచ్చువారము, (4) 4. దెవ్వడి 6 తెంపరియున్న 6 దెవ్వడు చున్న 8, 30, 33, 35 53 దెవ్వడి 16 కేడ్వడి 39, 40, 49 దెవ్వడి.

౧౦. (1) 4. 11, 47, యందు దనవుఁను నున్నతంబు, (2) 17. లకవిశేష, (3) 7. 23, 25, 33, 49, 51 దానిదె 16 దానిది 21. దానికి (4) 7. బనింపుగా.

వ. ఇట్లు ¹ పదనొకండు వేలు యోజనంబుల ² తనప్పును నంతియ పాంతునుం గల మందరనగం బృనంత్రుం డ్డనంత్ర శక్తిం ⁴ బృటికి⁵ యెత్తిన నంద్రును నప్పర్వతంబుదెచ్చి ⁶ సముద్రంబులోవైచి దాని ⁷ కింద నాధారంబు గాం గూర్చరాజు నియమించి ⁸ యోక్తంబుగా వాసుకి ⁹ నమచ్చి. ¹⁰

తా. ఖ్రీణీచక్రభరంబు ¹ గ్రక్కడల దిక్కుల్ మ్రోయంగా నాచ్చి య ఖ్రీణోత్సాహ సమేతులై రయమునం శ గీర్వాణులుం బూర్వగీ వ్యాణా వ్రాతము నబ్ధిద్రచ్చు ² నెడం ద శ ద్వ్యకృష్టనాగానన శ్రేణీప్రోత్థ ⁴ విపాగ్ని ధూమవితతుల్ ⁵ శ సేసెం బృయోదావలిక్. ౧౨

క. ఉరగపతి తలలవల నురుతరజనమున ననురబ్బింది శ తత్పుచ్చము ని ర్జరవరులూంది మహామత్సరమున వడిం ద్రచ్చిత్రచ్చి ³ జవమతి యుంన్న. ౧౩

క. నారాయణుండు వారి కవారిత జవన త్వములు ధ్రువంబుగ నిచ్చెన్ వారును ¹ దొల్లిటికంటె న ² పారప్రారంభులై ర శ పరిమితశక్తి. ౧౪

౧౧. (1) 4. పదనొకండు 5, 19, 20. పదనొకండు, 7. పదనొకండు యోజనంబుల 14. పదనొకండు 22. పదనొకండు, (2) 4. పాడవును యేనూరుయోజనంబుల తనప్పును 6. యోజనంబుల దనప్పును, (3) 6, 7, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 67, 85, 89, 90, 93, 94 లోతునుం, (4) 4. దనంతశక్తి నెత్తిన, (5) 6, 7, ఔకిన నందరునప్పర్వత, (6) 16. దెచ్చి పాలనముద్రంబులో, (7) 4. దానికింద, (8) 6, 7, 8, 9, 11, 12, 17, 18, 19, 21, 22, 24, 25, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 36, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 48, 50, 51, 53, 54, 67, 83, 90, వ్రేతంబుగా 16. సూత్రంబుగా 15. యోత్రంబుగా, 20 యాత్రంబు, 47. వ్రేతంబు 31, 33, 49, 91, సూత్రంబు, (9) 16. వాసుగి, (10) 4. నిమిశించి. 6. నియమించి.

౧౨. (1) 4 తలంబు, (2) 4, 5, 8, 13, దయ= 6. దరిచిరయమందకృష్ణ నాగానన 14 దెచ్చు, (3) 4. దద్వ్యకృష్ట, (4) 16. శ్రేణీజాత, (5) 16. జేశంబయోరాశిక్.

౧౩. (1) 4, 5, 11, తలలదెన 8, 9, తలలగలనను నురుతర జవనమునను ననురబ్బిన్ పుచ్చును 12, 17 దలలదెన, (2) 9. జవనమునను ననురబ్బును పుచ్చుము 16. జవమునను నను రులుం బుచ్చుము 34. ననురలోగి, (3) 4, 5, 7, 8, 16, 23, 24, 34, 35 దచితచి 6. దరచితచి (4) 4. యుంన్న.

౧౪. (1) 5. వారునొల్లిటి, (2) 6, 93, 94 నవారిత ప్రారంభ.

చ. ఉడుగక యెఱ్ఱోరుం ¹జ్జటచి శ యొక్కబలంబున దేవదానవుల్
వడిగొని²వాధిక నిట్లు దఱు శ వంద్ల టువక విష ముద్భవిల్లి³న
ల్లడలను విన్నులింగములు శ గప్పంగం బవ్వికన దానిం జెచ్చెఱక
మృదుండు గడంగి⁴పట్టుకొని శ మ్రింగి⁵గళంబున నిల్పెం బొల్పుగక. ౧౫

వ. మఱియు నమృతంబును ¹శ్రీయును ²నుచ్చైశ్శ్రవంబును శాస్త్రభం
బును ధన్వంతరియు ³నాదిగా ⁴ననేకంబు ⁵లుద్భవిల్లిన సంధ్య ద్విభు
వనవంద్యయైన శ్రీ ⁶దేవియు నిజప్రభాపటల ⁷పర్యస్త ప్రభార్క
గభస్తి ⁸విస్తారంబయిన కా⁹స్త్రుభంబును నారాయణు ¹⁰పక్షస్థలంబు
న ¹¹విలసిల్లె నుచ్చైశ్శ్రవంబును యుగ్యంబు ¹²సురరాజగయోగ్యం
బుయ్యె సం త నయ్యమృతంబు ననురలు ¹³నేకానిన. ౧౬

క. నారాయణుండు గృత్రిమ నారీరూపమునం దన్త శ సంబుల¹కతిమో
హారంభకారుండై యమ రారులచేం గ్రన్తుటంగ నమృతముగొనియె².

ప. ఇ ట్లుపాయంబున న ¹సురల వచ్చించ్చి యమృతంబుగొని విష్ణుదేవుండు
దేవతలకిచ్చిన ²నయ్యమృతంబు దేవత లుపయోగించుచో³ దేవరూపం
బు ⁴దాల్చి రాహువు ⁵వేల్పున ⁶బంత్రి నయ్యమృతం బు ⁷పయో
గింపబోయినం దత్సమీపంబుననుండు చంద్రాదిత్యులు ⁸వాని నెఱుంగి

౧౫. (1) 4. బొదివి, (2) 6. యిట్లువారిధిక, (3) 4. 5, 12, ముద్భవించి, (4) 7.
పట్టికొని, (5) 13. మ్రింగగళంబుననిల్పి.

౧౬. (1) 4. నమృతంబును చంద్రుండును శ్రీదేవియును ధన్వంతరియు నై రావతంబు
నుద్భవిల్లి 6. నమృతంబును శ్రీదేవియు, (2) omit శ్రీయును, (3) 6. ధన్వంతరియును
నుద్భవిల్లిన; (4) 5. నాదిగా ననేక పదార్థకాంబులుద్భవిల్లెనందు 7. మరియు ననేక పదా
ర్థకాంబులుద్భ, (5) 23, 25, నాదిగాపదార్థకాంబు, (6) 4, 34, శ్రీమహాదేవియును నిజప్రభా
పటలపయాక ప్ర; 25, 26, 27, 36 ప్రభాపటలగభస్తి; 23, 24, 30, 33, 38, 40, 47, 48, 49,
50, 54, 67, 71, 75, పయాక ప్ర; (7) 5. పరిక్షి ప్రగభస్తి 6. పటలగభస్తి విస్తారంచైవ 7.
పర్యస్త (8) 1. విస్తారంబయిన, (9) 4, 5, కాస్త్రభరత్నంబును; (10) 4. నారాయణ (11)
6, 7, 8, 18, 24, 27, 30, 31, 33, 34, 46, 47, 83, 90 విస్తరిల్లె (12) 4. యుగ్యంబును
నై రావణంబునుగజంబును సురరాజ 6. సుగ్యంబు, (13) 5. అసురలుచేకొని.

౧౭. (1) 7, 33 మనంబుననతి 26. మనంబులనతి, (2) 18. నడకెన్.

౧౮. (1) 4. అసురల, (2) 7. 24, 25, 28, 29 కిచ్చినదేవత లుపయోగించుచో;
లుపయోగించుచోట (3) 5. దేవరూపంబున రాహువు 7. రూపంబులుదాల్చి (4) 6,
20, 21, 22, 29, 38, 46, 54, 67, 75, 90, 91, రాహు, 7, 12, 13, 16, 23, 24, 25,
27, 30, 46 రాహుకేతువులు (5) 4, 6, వేల్పులపంక్తి 6, 19, 21, 22 వేల్పులబంత్రి 16
వేల్పులబంత్రి 20 దేవతలబంత్రి (6) 7. నమృతంబు ద్రావణజాచి; 93, 94. ంబుపయోగించు
చున్న (7) 7. 38, 71 దానినెరింగి; 25. వారి నెరింగి

నారాయణునకుం జెప్పిన⁸ నయ్యమృతంబు వాని⁹ కంకబిలంబు సారకుండ³ ముద్దఱు. ¹¹ గు

క. అమరా¹మద్దనుండు సక్రము గ్రక్కున² నేయ రాహుకంతముదెగి దేహము ధరణింబడియెం దన్నుఖ మమృతస్పర్శమున నక్షరయంబై³ నిలిచెన్.
వ. నాంటంగోతె రాహునకుం జన్ద్రాదిత్యులతోడి⁴ విరోధంబు శాశ్వతంబుయి ప్రవర్తిల్లుచుండె⁵. ^{౨౦}

సీ. అంత దేవాహితులమృతంబు గానక యెంతయు నలిగి బరల్పిన్దుగూడి మంత్రనంబుండ్డియరమత్స్యంబుతోడి⁶ హా⁷ త్తిం త్తియచాలునింకే⁸ లోయను సంత్తనకట్టియురత్నాహసమేతులై యంత్రంబు లేని రరథాశ్వములను చుదంత్తులనమితపదాతులనొడంగూర్చియంత్రకాకారులై రయాచ్చియమరవరులందాంకి యేసిరరురుతరశరపక్ష జాతవాతరయ విధూతమగుచు జెదర⁹ జలద¹⁰ పంక్తిరబెదర¹¹ వజ్రాయుధు, ¹² హృదయ ముదిలం¹³ గొనంగర ద్రిదశగిణము. ^{౨౧}

మహాస్రగ్ధర. అమరేంద్రారాతు లిట్లారహసముఖమున నే-యంగం దత్తిక్షణాణౌ ఘము ఘోరంబై సురానీకము¹ పయిం బెలుచంగగ్గప్పిన జ్ఞాచి దైత్యో

(8) 7. 23, 28, 29, 34, 39, 43, 90 జెప్పిన నమృతంబు (9) 7. వారి 9. కంతంబు జారకుండ (10) 12. జారకుండ 16. వారికుండ (11) 7. ముంపట.

గు. (1) 4, 6, 8, 12, 19, 21, 22, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 33, 42, 43, 45, 53 అమరా¹ మధనుకరచక్రము 7. అమరా²మద్దనుని 16 చక్రము గ్రక్కున 11, అమరా³మధను 17 అమరా⁴దమను, (2) 5, 83 వ్రేసు 7, 11, 16, 17, 18, 29, 33 గ్రక్కున గొనియె 4, 6, 8, 12, గొనుడు 19, 20, 21, 22, 28 30, 31, 42, 43, 53, గొనిన; 34, 38, 45 చక్రముగొని గ్రక్కునవైవ (3) 16. వెలయె.

౨౦. (1) 6. తోడ (2) 7, 12, 13, 14, 16 రాహుకేతువులకు 22. విరోధంబు రాహునకు...తోడకాశ్య...; (3) 5. చుండెనంత.

౨౧. (1) 13 దేవారాతు (2) 93, 94, వగచి (3) 6 తోటి (4) 13, 20, పొందిం త్తియ 14 పొందిం త్తియ (5) 7 ననుచు (6) 13 సంతకకట్టి 16 నెంతయు నమకట్టి యివ్వైనమేతులై 23, 38, 89, నమకట్టియంత్ర, (7) 5, 6 బెదర 9 చదల (8) 9. జలపంక్తి (9) 5, 6 బెదర 9 జల (10) మదినిదిగుఱరనగ (11) 6 ముదిలగొనగ 7, 20 ముదిలికొనగ.

౨౨. (1) 6 సురానీకములను,

² త్రములం గ్గోదండ్ల చక్రో³ద్యతభుజులు మహాదారుణుల్ వీరలక్ష్మి
రమణుల్⁴దువ్వారవాత్యారయమున నరనారాయణుల్ దాంకిరల్క

మ. నరచాప¹ప్రవిముక్త దారుణ బృహన్నారాచఘా²ల్ భయం
క్కరదై తేయ నికాయకాయములవైంగప్పెం ద్వికల్ నిండ్ల బం
ద్ధుఁడాత్రిధరతుంగ శృంగతట సంద్వోహంబువైంగిష్టుదు
ద్ధారధారాధర ముక్తనంత్తత పయోధారావళిం బొల్పుచున్. ౨౩

మ. పతదుష్వీ¹ధు² ధాతునిజ్ఞు³ర జలారభంబై మహాదేవా ని
గ్గత సాంద్రారుణపూర మొక్కమొగి²నోల్క న్ద్రెస్సి నారాయణోం
న్నతదోద్దణ్డ విముక్తచక్ర నిహతి³ న్నాకద్విషనన్దస్తక
ప్రతతుల్ ఘోరరణంబునంబుడియె భూ⁴ భాగంబు గంప్పింపుగం.

వ॥ ఇట్లు సముద్రతీరంబున నమరాసురలకు¹ నతిఘోరయుద్ధంబుయ్యె నంద్దు
నరనారాయణు లపార² పరాక్రములై యనుర³ వీరులం⁴ బెక్కుణ్డ్రం
జంప్పిన నుక్కడంగి దెసచెడి⁵ యసురలు⁶ నముద్రంబుసొచ్చిన నమరులు⁷
నమరలబ్ధవిజయులై యమరవతి నమృతరక్షణార్థంబు ప్రా⁸త్థించ్చి
యథాస్థానంబున మందర⁹ నగంబు⁹ బ్రతిష్ఠించి తమతమ నివా
సంబుల నుఖంబుండి రంత.

క. అమృతముతో నుద్భవమై, యమరేశ్వర యోగ్యమైన³ హయరత్నముద
ద్విమలోదధి తీరంబునం, గొమరుగ నేకతమ యిచ్చం³ గ్రుమ్ము
చుంన్నన్. ౨౬

(2) 5, 6, 7, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 33, 34, 36, 38, 39, 40, 43,
44, 45, 47, 48, 53, 90 దైత్యాధముల్ (3) 6 చక్రోద్ధత, (4) 7. 24, రమణుండు
వ్వార 23, రమణుడువ్వార, (5) 7. 24, నరనారాయణుం 23 నరనారాయణుల్.

౨౩. (1) 8. నరబాణాసువిముక్త, (2) 4. సంహంబుతో, (3) 4. బొల్పుచోన్
6. 16, బొల్పుచున్.

౨౪. (1) 6. ధరధామ, (2) 6. జలకంజేసి 6. నొల్కందెల్లి 9. నొల్కండప్పె
27, 33, నల్కందెల్లి; 23, 36. నొల్కప్రస్సి; 26. నల్కప్రస్సి; 31, 34, నేలందెల్లి.

౨౫. (1) 5. సురాసురలకు మహాఘోర 7. సురాసురలకు, (2) 5. నపారబలపరా
క్రములై, (3) 4. యసురవరులు, (4) 7, 25, 38, 46, 49, నమరుల నుక్కడంగ పెక్కుం
డ్రం, (5) 5, 16 దెసచెడి దిక్కుదప్పి 7. దెసచెడి సముద్రంబుసొచ్చిన 19, 22, నుక్కచెడి
దెసచెడి 20, నుక్కడంగి యసురలు 27 యసురలుకు చెడి చిక్కి, (6) 16. శేషించిన యసు
రలు, (7) 5, 7, నమరవరులు, (8) 4, 5, 6, మహానగంబు, (9) 4. (10) 4, 5 నివాసంబుల
కుంజని.

వ. కద్రువయు వినుతయు వినోదాత్మకంబు విహరించు¹ వారు కరిమకరని² రాఘాతజాతవాతోద్ధాత తుంగతరంగ³ గ్ర సముచ్చల జలకణాసారచ్చటాచ్చాదిత గగనతలంబై బ్రనదాని నుద్యానవనంబునుం⁴ బోబ్బలె బహు⁵ విద్రుమలతాలంకృతం బైబ్రనదాని నాటకప్రయోగంబునుం బోబ్బలె ఘనరస చాత్రశోభితరంగరమ్యం బైబ్రనదాని దివంబునుం బోబ్బలె సహిమకరభరితం బైబ్రనదాని మఱియు. ౨౭

చ. అలఘుఘోషోద్ధ్రావకకుహారా¹స్తర²దీప్త మణిస్ఫురత్ప్రభా
వలి గలదాని శశ్వదుదగవాసమహావ్రత శీతపీడితా

చలమునిసౌఖ్యహేతు విలసదృడబాగ్ని శిఖాభయంబుల³

⁴వెలుంగెడుదాని గాంచి రరవిస్తనిభానన లంఘ్యహోదధి⁵. ౨౮

మ. వివిఘోత్తుంగతరంగ ఘట్టన¹చలద్యేలాననై²లావలీ
లవలీలుంగలవంగ సంగతలతాలాస్యంబులీక్షింపవచు

స్తవళాక్షుల్⁴నని కాంచి రంత్త నెదురన్నతీరదేశంబున

స్తవదాతాంబుజ ఫేనపుంజనిభు నగమ్యశోష్ణతము స్తవప్రసా⁵. ౨౯

వ. కని కద్రువ వినుతంజూచి చూడవె¹ యల్ల² యతిధవళంబై బ్రన యశ్వంబు
³నంద్రు సంపూర్ణైశ్చంద్రునంద్రు⁴ నల్లయుంబోలె, వాలప్రదేశంబునంద్రు⁵

౨౭. (1) 4. చున్న వారు 6 విహరింపుచున్నవారు, (2) 4, 93, 94 నికరకరాఘాత 6, మకరకరాఘాత, (3) 4, తరంగసంఘట్టన సముచ్చలజలకణాసారవమోచ్చాదితగగన. 5 (4) 5. ఉద్యానంబునంబోలె, (5) 5, బహువిధ విద్రుమ, (6) 4, 7, శోభితదంగరమ్య 9, 12, 16, 23, శోభితరంగరమ్య, (7) 4, 5 దివసకరుండునుంబోలె 6, దివసంబునుంబోలె.

౨౮. (1) 11 కుహారాంతక (2) 6. దీపమణి (3) 93, 94, దుపవాస (4) 39. వెలగెడు.

౨౯. పద్యము తరువాత “మరియు” “మరియును” అను పదము కానవచ్చుచున్నది.

౩౦. (1) 5, 6, 8, ఘట్టిత (2) 4. నైతావలీ 6. కైలావనీ. (3) 4. వీక్షించుచున్; 5, 6, 7, 8, 11, 12, 23, 29, 30, 33, 36, 38, 39, 43, 46, 54, 67, 71, 75, లీక్షింపవచున్; 27, 34, వీక్షింపవచున్, 28, లక్షింపుచున్; (4) 22. చనుదెంచి కెదురన్.

౩౦. (1) 4. చూడుచుల్లదె (2) 5. యల్లదె 6. యల్లది; 93, 94 యల్లయది (3) 7, 8, 23, 24, 26, 28, 30, 50 యశోష్ణతమంబునంద్రు (4) 4, 5 చంద్రునందున్న కందునంబోలె వాలంబు నల్లనైయుంన్నదనిన, 17, చంద్రునందుల నల్లయుబోలె (5) 5, 6, వాలంబునల్లనై యున్నయది 7, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 35, 39 నల్లనైయుంన్నదనిన.

నల్లయెయున్నయది యనిన విని వినుత నగి⁶ నీవే కన్నులంజూచి తెక్కడి⁷ యది నల్ల యాయశ్వరాజు⁸ మూర్తి మహాపురుషు⁹ సత్కీర్తియుంబోలె నతి¹⁰ నిష్కలంబై యొప్పుచున్నయది యనిన¹¹ విని వినుతకుం గద్రు వ యిట్లనియె.

తే. గీ. అంఘ్రహాశ్వంబు ధవళదేహంబునన్దు¹ నల్ల గలిగిన నీవిష్ణునాకు దాసి వగుము నుతి యన్దు నల్ల లేదయ్యెనేని నీకు నే దాసినగుదుం బరన్నీ డము సటుము. 3౧

వ. అని యిట్టిద్రులు నొండ్డొరులకు దాసీత్వంబు² వణంబుగా నొడివి పం న్నిదంబు³ సజచిన వినుత యయ్యశ్వంబు దాసి⁴ చూతము రంఘునినం గద్రువ యిప్పుడు ప్రైద్దు లేదు⁵ తేపకడ⁶ చూతమని⁷ తమ⁸ నివాసం బులకుం బోయి⁹ యున్నయప్పుడు. ౩౨

సీ. కద్రువ కొడుకులకడకేగి యేను మిం మృద్దట⁷ వేండెదనన్నలార నాపంప్పునేముండునంన్ను¹ రక్షింపుండు³ కాసుచారులకు దురక్కర ము గలదె

(6) 6, నగి కన్నులం (7) 4, 11, 12, 16, 23, 24, 26, 28, 33, 39 తెక్కడిది 5, 24, 28, తెక్కడిది నల్లన 6. తెక్కడి నల్లయయ్యశ్వ 7. జాచితే యక్కడనల్ల 8. తెక్కడినల్ల 14. యెక్కంన్నులంజూచితే యక్కాయెక్కడనల్ల 20 జాచితె యక్కాయెక్కడినల్ల 35 జాచితెయెక్కడినల్ల 25, 27, 31, 33, 49 జాచితెయెక్కడినల్ల. (8) 7, 23, 24, 26, 30, 34, 38, 44, 45, 46, 49, 67, 75, యశ్వరాజమాత్రిక (9) 5. కీర్తియుంబోలె నతిధవళంబై 6, 7, 24, 28, 38, 46, 49, 54, పురుషకీర్తిక; 93, 94 పురుషుని. (10) 6. ధవళంబై (11) 5. యనిననవ్విసతకు.

3౧. (1) 6. నల్లగల్గినపుడ నీవు. (2) 7, 14, జరుము 17, 18, 19, 20, 22, 24, 25, 28, 30, 33, 34, 35, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53 54, 71, 75, 89, చరుము; 26, 27, 29, 31, సరము.

3౨. (1) 9. అని యిద్దరు నొండొరుల పన్నిదంబులు సరచి (2) 4, 7, దాసీత్వంబు నొడివి 5. అని యిద్దరు నొండొరులకుం బన్నిదంబు చరచి దాసీత్వంబు నొడివిరవ్విసత. (3) 4 పన్నిదంబులు 6. నొడివి చరచిన. 93, 94 చటి. (4) 7. దాయం బోయిచూతము రమ్మని మగుడివచ్చి 8. చూడమని మగుడించిన నయ్యిద్దరు తమతమ 11. 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 34, 38, 39, 43, 45, 46, 47 చూతము రంఘుని కద్రువ విసతయు మగుడి వచ్చి, 12 చూతము రంఘునిన మగుడివచ్చి 13 చూతమని మగుడి తమతమ; 23. మగుడవచ్చి; (5) 9. ప్రాద్దులేదు పతిపరిచర్యాకాలంబుయ్యె రేపకడయ చూతము రంఘునిన మగుడివచ్చి తమ (6) 1, 9, 11, రేపకడయ; 93, 94 రేపకడ. (7) 1, 5, చూతమని యిద్దరు మగుడి వచ్చి 6. చూతము రంఘుని మగుడివచ్చి (8) 5. తమతమ (9) 4. బోయి యుండిరంతా

33. (1) 6. నడిగెద (2) 4. మంన్నింపుండు (3) 6. గామచారులకు

4 యల్ల తెల్లని తురగోత్తము 5 వాలంబు నల్ల సేసితిరేని 6 రనాకు దాసి
యగు 7 మచవినుత మోరగల్లు 8 సేయనినాండు దానికి మఱి యేనురదాసి
నగుదుం

జట్ట 9 పంన్నిదంబునఁజిదితి 10 మిట్లుగా 11 ననినం బాము తెల్లననయ 12
మిదియుం

ఁల్లివనిచెనని 13 యర 14 ధర్మపునేయంగ నగునె యెఱుక 15 గలరె 16 మగువ
17 తెండ్డు. 33

వ. అని యందఱుం డమలో 1 విచారించి యధమ్మారంభంబునకు నుము
ఖులు గాకయున్నం గద్రువ గోపోద్దీపిత 2 ముఖయై. 34

క. అనుపమముగ 1 జనమేజయు డను జనపతిచేయు నప్పకాయాగనిమి త్తం
బ్బునం 2 బాములు వంచత్వము సనియెడ 3 మని యురగములకు 4 శాపం
బ్బిచ్చెక. 35

(4) 4. యెల్ల తెల్లని 5. యన్న తెల్లని 6, 13, యల్ల తెల్లని 9. యెల్ల తెల్లని హయ
వల్లభ వాలంబు 11. యెల్ల తెల్లని తురగేశ్వరు వాలంబు 12. యల్ల తురంగము తెల్లనివా
లంబు 22. యుత్త తెల్లని 33. వడలు తెల్లని 23. యెల్ల తెల్లని 26 యల్ల తురగోత్తము తెల్లనివా
లంబు 34, 93, 94 యెడలు తెల్లని (5) 13. తురగోత్తము కడకేంగి; 29, 50, తురంగాధిపు
వాలంబు (6) 5. 93, 94 నల్లజేయుమరేని (7) 1. యగును నవ్వినుత 6. యగునని విను,
(8) 5. రట్ట (9) 5, 8, 14, 15, 18, 20 చట్టబంన్నిదంబు 7, 17, 20, 29, 33, 34
35, 38, 39, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 53, 54, 71, 75, 90, 91, చట్టబంన్నిదంబు,
35. నట్టడన్నిదంబు (10) 7. మట్లుగా; 93, 94 చఱిచితి మిట్లుగా. (11) 7. శేయుమనిన వారు
చింతనొంది (12) 4. మిది (13) 5. ఁల్లివంచెనని యధమ్మారంబు సేయంగ (14) 4. యధ
మ్మారంబు 6. యధమ్మారము (15) 9. మిట్లులగరె (16) 5, 7, 8, 13, 14, 19, 20, 24,
28, 29, 34, 35, 43, 75, గలరె (17) 5, 7, 8, 24, 23, 29, 34, 35, 43, 75 లండ్డు
13, 14, 20 లకును.

34. (1) 4. దమలో నంనరు విచారించికొని 5 (2) 9. కోపోద్దీపితయై.

35. (1) 4. అనుపమగా. 6. అనుపమమగు (2) 4. బునంబంచత్వముం బొందంగ జని
యడమని యురగులకును. 8. బున బంచత్వము బొందగ 12 బునుబంచత్వము బొందగ 16. పాము
తెల్ల మృతమై (3) 5 సనియెడరని 7, 9, 11, 13, 14, 18, 22 సనియెడమని 8, 12, 16, 17,
జనియెడరని 20, చనియెడమని 33, సనియెడమని 7, 9, 11, 13, 14, 18, 22, 24, 25, 26,
28, 29, 30, 31, 35, 36, 38, 39, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 54, 90,
సనియెడమని 27, సనియెడరని (4) 12. యురగులకును 16, తల్లియధిక 17, యురగజనని.

వ. అందు ¹ శాపానుభవభీతచిత్తుండై కక్కోటకుణ్ణనువాండు దల్లివచ్చిన
రూపంబున నుచై చ్చశ్శ్రవంబు వాలంబు ² సీలంబుగాం ³ బట్టి వేళలు
చుంన్న ⁴ మఱునాండు తేవకడ ⁵ కద్రువయు వినుతయుంజుని యత్తురంగం
బ్బుం ⁶ జూచి ⁷ వినుత యోటుచడి ⁸ కద్రువకు దానియై ⁹ నోసి ¹⁰ పనులు
సేయుచున్నంత బంచ్చశతవర్షంబులు నిండి ¹¹ రెడ్డిపు నడ్డం బృవిసిన
నందు. 51

డ. ఆతపశ్శమామరుత రియస్ర ¹ వికమ్పితఘూణ్ణీతాచల
వ్రాతమహాణ్ణావుణ్ణ బలవన్నిజదేహ సముజ్జ్వలస్రభా
ధూతపతంగ తేజుణ్ణువిరతుణ్ణయి తాక్షుణ్ణు దల్లికి న్ననః
ప్రీతి యొనర్పయం న్నెగి సెరభీమజవంబున నశ్రవీఖర్కె. 52

క. దారుణ కల్పాస్త మరు, తేర్పరిత ¹ హవ్యవహాళిఖలరపెల్లిదియని బృ
న్దారక మునిబృన్దస్తుతి, భోరనం ² దా నగ్ని సూ క్తరములతోనెగ సెన్. 30
క. హరికులిశతతి ¹ యెఱుంగని గురుతరపక్షములతోడి ² కులగిరివ్రా లెన్
గరుడండుగగనగతి నురు, తర ³ జవమున నరుగుదెంచి తల్లికి మ్రొక్కెన్. 31

51. (1) 4, 6, 14, 19, 21, 26 శాపభయానుభీతుండై; 5, 30, 31, 34, శాపభయ
భీతుండై 8. శాపంబునకు భీతుండై 9. శాపభీతుండై 12. శాపభయపీడితుండైన 13. శాపభ
యభవ 16. శాపభయాన్వితుండై; 18, 20 శాపభయానుభవ; 27, 39, శాపభవానుభవభీతుండై
(2) 7, 34, 46, 47, 43 వాలంబునసీలంబు (3) 8. జాట్టి (4) 4, 5, 6, వ్రేలినవమ్మలునాండు
కద్రువయు (5) 6. మరునాండు కద్రువయు; 93, 94 శేవకడంగద్రువును. (6) 4, 6, తురం
గంబనంజూచి దానియందు నల్లలేకుండుటయు వాలంబు నల్లనాటవినత (7) 5. జూచిన (8)
20. యోడువడి (9) 1. నోపి 5. యోసి 18. నోళి; 3, 8, 11, 12, 17, 23, 24, 25, 28,
30, 31, 34, 36, 38, 39, 47, 49, 51, 67, 93, 94 మోపిన; 2 మోసిన 6. నోడి; 9, 83
నోచిన 16, నోలిం 14. నోపిన 27. యొలసిన (10) 1. కోరినట్లపనులు 9, 20 పనిసేయుచుం
న్నంత (11) 4. 6, 7, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29 నిండియయ్యండంబవినన.

32. (1) 4. ప్రతికంశిత.

30. (1) 6, ప్రేరిత యాహవ్యవాహు పెల్లది (2) 4, 5, 7, 8, 12, 14, 19, 20, 23.
24, 27, 29, 30, 31, 33, 36, 38, 39, 46, 47, 75 భోరనంగా 16, 21, 22, భోరునదా
17, భోరన తానగ్ని (3) 4. 5, 6, 7, 23, 34, 36, 38, 39, 46, 47, 67, నెగనెన్; 2, 8
నెసంగెన్.

30. వ పద్యము తరువాత “వ. ఆంతై” అని కొన్ని ప్రతులయందున్నది.

31. (1) 8, 12, 16, 23, 24. 29-31, 39, 43 47, 49, తుతమెరుగని (2) 6. తోటి
(3) 1. (4) 4, 5 తరగతినయదెంచి యపుడు 6. తరగతి జవనరుగుదెంచి (5) 7, 30, 39, 42,
48, 51, 54 నేగుదెంచి.

- చ. తడయక ¹ మ్రొక్కియుంన్న వినుకానుతు నప్పలునూచి యాత్తలో
నిడుగడ ² సేయుచుం గ్గడు సరహింపక కద్రువ వానిం బిల్చి నా
కొడుకుల ³ నెల్ల నెత్తికొనికొమ్మరుచుండుమ ⁴ యేమివచ్చినక
⁵ మడువక చేయు మీ ⁶ వని సరమప్పణసేసెం బ్రభుత్వ మేప్పడక. రం
- వ. గరుడండును గద్రువ ¹ వచ్చిన పనులెల్లను ² వినుతయనుమతంబున³
నతివినయపరుండై చేయుచు. రం
- క. ఆపంన్నగముఖ్యులం దన, * వీంపనం బెట్టికొని పఱచిరవిపినములు మహా
ద్వీపములు ¹ గిరులు ² నఖిలది, శాపాలపురములుం ³ జూవెంజన ⁴ వార
లకుక. రం
- వ. ఒక్కనాండు సప్తమారుత జపంబున సప్తాశ్వమణ్డలంబుదాంక నెగసిన
సప్తాత్మాణ్డల చణ్డకిరణంబు వేడిమి ¹ దాంకి మాంశి ² గరుడనివీంపున
నుంన్న యురగులు ³ దొరంగి ⁴ నేలంబుడి మూచ్చుపైయైనం జూచి
కద్రువ గడు నలిగి గరుడనిం బదటి యతిభక్తి ⁵ నిన్దు నారాధించి. ర3
- చ. నర సుర సిద్ధ కిమ్మురుషనాగ ¹ నభశ్చర ముఖ్యులెల్ల నీ
కరుణయ ² వేం ³ చి మణ్డ్యు నిజగంబులు నీకులిశాభిరక్షణ
స్మరణచేసి సుస్థితంతరబాండుం బురస్తర ⁴ సవ్వలొకను
స్తర శరణంబు ⁵ నాకగుమురదానవసూదన పాకశాసనా. రర

రం. (1) 6. వచ్చియుంన్న (2) 1. నిడుగడుసేయుచుం (3) 6. నీవు రెత్తికొని (4)
7, 8, 9 చుండుమచేమి 11. చుండుమరేమిపచ్చినక 83, 8 యేమిబంచినక 22 యేమివచ్చి
నక (5) 4, 5, మడువక 6, దడవక...వనినవప్పక 7, 8, మరువక 16. మడువక (6) 7.
మీపని 23, మాపని.

రం. (1) 6. పనిచిన (2) 4, 5 రెల్లను నతివినయపరుండై చేయుచు; (3) 9, 11
యనుమతివతి.

రం. (1) 4, 5, నదులు, (2) 4. నిఖిల (3) 8. పురములు నూప (4) 6, 7, 23-25,
28-30, 33, 46-49, 51, 53, జని 8. జనువా డెలమిం: 26, 27, జనువారలకున్;

* పీఠంలో నరసున్న యుండవలెనో కూడదో నిర్ణయించుట కష్టము; వ్రాత ప్రతు
లలో దలచుగఁ గానించుచున్నది.

ర3. (1) 9, వేడిమి మాడి గరుడని 25. వేడిమింజేసి మాడి (2) 4, 6, (3) 4, 5, 7,
14, యురగంబులు, 8, యురగంబులెల్ల (4) 6, దొరిగి 7, నొరిగి 14, సొరిగి (5) 4, 5, 6,
భక్తితో నింపు 7, బదరియిండు.

రర. (1) 4, 6, 7, 30, 33, నాగవియచ్చర (2) 4. కరుణము 13. కరుణనె (3) 5,
వేచి 13, వేంచి (4) 4, 5, భక్తలొక, (5) 6. శరణంబు.

వ. అనిస్తుతియించి పజ్జాన్యప్రసాదంబున¹ మహావృష్టి² గొడుగులపయిగ్గురి
యించి³ యయ్యురగుల విగతపరితాపులంజేసిక ద్రున గవ్వంబున నుఱక
గరుడని వినుతనుం బృనులుగొనుచుంన్నం త్త నొక్కనాండు గరుడండ్లు దల్లి
కిట్లనియె. ర౪

ఉ. ఆయతపక్షతుణ్ణహతిశనక్కులశైలములెల్ల నుగ్గుగాం
జేయు మహాబలంబును బ్రసిద్ధియునుం గల నాకు నీపచిం
బ్బాయక తొమ్మునం¹ దెపుడుం² బాములమోనను³ వారికిం బృనుల్
సేయను నేమిగారణము⁴ సెప్పుము పీనిం బయోరుహాననా. ర౫

వ. అని యడిగిన వినుత దనకుం గద్రువతోడి¹ పంన్నిదంబున² నైన దానీ
త్వంబును దత్కారణంబై³ చ్చన⁴ యనూరుశాపంబును గొడుగున కేప్ప
డం⁵ జెప్పి యిట్లనియె. ర౬

క. నీకతమున నాదాస్యము వ్రాకటముగం¹ బాయననినపలుకెదలొనం
జ్జేకొని యూఱడి నిగ్గత శోకస్థితి నున్న దాన² జూవె ఖగేంద్రా. ర౭

వ. కొడుకులు సమర్థులైనం దల్లిదండ్రుల యిడుములు¹ వాయుట యెందు
నుం గలయది గావున నీయట్టి² సత్పుత్రుంబృడసియు దాసివై యుండ్లు
దాననె³ యనిన⁴ విని వైనతేయుండు⁵ దద్దయు దుఃఖితుడై యొక్క
నాండు గారవ్రేయుల కిట్లనియె. ర౮

ర౪. (1) 9. ప్రసాదంబు బడసిమహా 93, 94 వడిసి మహా (2) 7, 28, మహావృష్టి
వడసి కొడుకుల (3) 6. గురియించి విగత.

ర౫. (1) 3, 5, 6, 8, 9, 13, 14, 18, 20, 23, 29, 30, 35, 40, 41, 42, 48,
90. దడవు 17, రొమ్మునందు కడుం 19, 21, 22, రొమ్ము గండ్లవడి 34, 83. రొమ్ము
నండ్లువడి 93, 94 తొమ్మునందవుడు. (2) 7. బ్రోవను 16. వాముల మోనగ (3) 4. పీరికిం
(4) 5, సేయుచునుండ సేయయది 93. సేమి యిదిచెప్పును.

ర౬. (1) 4. తోటి (2) 4. దనకు నైన (3) 5, 6, 8, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29,
34, 36, 38, 39, తత్కారణంబును గొడుగునకు జెప్పి యిట్లనియె 7. తత్కారణంబును గొడు
కున కేప్పడం (4) 4. కేప్పడ నంతయుం.

ర౭. (1) 7. ప్రాకటభజసాయు (2) 4, 5, 6, జువ్వె.

ర౮. (1) 5, 6, యిడుములెల్ల బాయుట 4. యిడుముల నెల్లం బావుట ప్రసిద్ధంబని
యెందునుం జెప్పటగలదు నీయట్టి 7, 26, యిడుములు 12, యిడుము లెల్ల (2) 5, మహా
జననత్పుత్రుం 4. మహాసత్వ సంపన్ను సుపుత్రుం బడసి దానిన య్యోమండుదాననె (3) 7,
20, యుండుదునే 23, యుండుట తగవే (4) 5. యనిన వైనతేయుండు (5) 7, వైనతేయుం
డొక్కనాండు.

- క. మాయాదాస్యమువాయు¹ను, పాయముసేయుండ్లు సంన్నురబనుపుడ్డపం
బ్బేయది దానిన తెత్తు నజేయుండనై యమరవరులంర జేకొని²యేనిక. ౫౦
- వ. అనిన నయ్యురగులు¹ గరుడని కిట్లనిరి. ౫౧
- చ. అమితపరాక్రమంబును రాయంబును లావును గల్లు ఖేచరో
త్తముండవు నీవు నీడయినదాస్యము వాంఛికొనంగ¹ నీకుం జి
త్తము గలదేని భూరిభుజరదర్పము శక్తియు నేప్పడంగ మా
కమృతము దెచ్చి యిమ్మనిననవిహగేంద్రుండు సంతసంబునక. ౫౨
- వ. అట్ల¹ చేయుదు నమృతంబుదెచ్చి¹ మీకిచ్చి యేనునుం దల్లియు³ దా
స్యంబువలన విముక్తుల మగువారమని నొడివి తద్వృత్తాంతంబుం త్రయుం
దల్లికిం⁴ జ్ఞెప్పి యమృత హరణార్థం⁵ బృరిగెదనని మ్రొక్కిన⁶ వినుత
సంతసెల్లి కొడుకుం గ్లాంగిలించుకొని⁷. ౫౩
- చ. అనిలుండు వక్షయుగ్గ మమృతాంశుండు వీం పలుండు మస్తకం
బ్బినుండు సమస్తదేహమునునెప్పుడుంగాచుచు నీ క¹భీష్టముల్
ఘనముగం జేయుచుండెడ² జగన్నుత యున్నతియు స్వయంబుంజే
కొనుమని యిచ్చె దీవనలుగోరి ఖగేంద్రునకుం³ బ్రియంబునక ౫౪
- వ. గరుడండ్లును దల్లి¹ దీవనలు గైకొని గమనోన్ముఖుడై యమృతంబు
దెచ్చునప్పులు లావు² గలుగవలయు నాకాహారం బృ³పదేశింపుమనిన
వినుత యిట్లనియె. ౫౫

౫౦. (1) 4, 6, వాయు, (2) 8, 9, 11, 12, 17, 18, 30, 33, 40, 41, 42, 45, 47, 48, 50, 51, 53, 71, 75, 89, 90, యమరవరులచే గొనియేనిక.

౫౧. (1) 5, కరుణించి గరుడన కిట్లనిరి; 4, 6, గరుణించి గరుడనికి.

౫౨. (1) 4. కొనంగబూను చిత్తము 6. వాఁచికొనంగబూన 7, 9, 19, 22, 26, 27, 28, 35, 38, బాచికొనంగ 13, వాంఛికొనంగ 23, బాఁచికొనంగ.

౫౩. (1) 4, 5, అట్లనేయుదు; 93, 94, చేయుదు నేనమృ, (2) 4, 5, దెచ్చియిచ్చి యేనునుం, (3) 5, దాసీత్వంబుబాసి 4. దాసీత్వంబువలననుబాసి, (4) 19, దల్లి కరుంగంజ్ఞెప్పి, (5) 4, యమృతహరణార్థంబున కరిగెద, (6) 4. మ్రొక్కిన సంతసెల్లి, (7) 4, 5, 6, గ్లాంగిలించుకొని యిట్లనియె.

౫౪. (1) 4, 6, నీకు నిష్టముల్, (2) 8, 23, జేయుచుండురు జగన్నుతి యున్నతి 9, 13, 17, 19, 22, 83, జేయుచుండెడు 14. జేయుచుండెద, (3) 4, 5, 6, 7, 13, 19, 25, 26, 29, 30, 31, 33, 38, 39, 40, 41, 45, 47, 50, 71, 90, ఘనమృదంబునక.

౫౫. (1) 4. దీవనలు నేకొని 20 దీవనలు 22 దీవనలు, (2) 5, 6 లావువలయు; 93, 94 నాకు లావుగలుగవలయు, (3) 5, 6, ప్రసాదించు మనిన, (4) 93, 94 బుపదేశింపుం దనిన 7, 26 బుపదేశింపవె యనిన.

క. విషనిధికుటీ నసంఖ్యము నిషాదగణ ² ముండ్డి భారుణీప్రజకుం గడున్
విషమమును జేయుం ² దాని నిమిషమున భక్షించి చనుమరమిత్ర ³
విఘాతీ. ౫౬

వ. భక్షణవిషయంబున బ్రాహ్మణుని ¹ బృహరించునది యనిన ² గరుడండ్డు
నాకు బ్రాహ్మణు ³ నెఱుంగు తెఱుం గైఱింగింపు ⁴ మనిన వినుత యిట్లు
నియె. ౫౭

క. రయమున మ్రొంగుడు ¹ గాలము, క్రియ నెవ్వండు కంఠబిలముక్రిందికి
జన క ²

గ్నియహోర ³ నేచ్చుచుండును భయరహితా వానినెఱుంగు ⁴ బ్రాహ్మణకు
లుంగార్. ౫౮

తే. గీ. కోపితుండైన ¹ విప్రుండురఘోరశస్త్ర, మగు మహావిషమగు నగ్నిర
యగు నతఁడై

యర్చితుండైన జనులకురసభిమతార్థ, సిద్ధికరుండగు ² గురుండగుంజేయుం
శ్రీవీరి. ౫౯

వ. అని బ్రాహ్మణస్వరూపంబుం జెప్పిన నెఱుంగి వినుత వీడ్కొని గరుడం
డ్డుత్పరితగతిం ¹ బజచి సముద్రోదరంబున ² నుంన్న నిషాదుల ననేక
తనహస్తసంఖ్యలవారిం బాతాళవివరంబును ⁴ బోని తనకణ్ణబిలంబుం
దెఱచి యందఱు ⁶ నొక్క పెట్ట మ్రొంగిన నం దొక్కవిప్రుణ్డొడ్డి పుత్తు

౫౬. (1) 6, నిషధగణంబుండి 8. నిషాదబలముండి, (2) జేయువారి 2. విషమము
నేతురువారిని...5. విషమము నేసేడివారినివిషమున.. 4. నేయువారినివిష 6. నేపెడువారి,
(3) 1, 4, 7, 9, 14, 30, 33, 34, ధ్వంసీ.

౫౭. (1) 4, 5, 8, 13, బ్రాహ్మణుం బరిహరించుమనిన 6, బ్రాహ్మణునిం బరిహరింపు
మనిన, (2) 6. యనిననాకు, (3) 5, 8, బ్రాహ్మణు తెఱుం గెఱుంగింపు...7. బ్రాహ్మణుకెరిం
గింపువలయుననిన 22. తెఱుంగెఱుంగింపుండైన, (4) 6. డనిన.

౫౮. (1) 6. మ్రొంగెడు 13. మ్రొంగెడు కాలముక్రియ, (2) 6, కణ్ణయహోర 7. అగ్ని
యహోర 19, 22, కగ్నియహోర 21 కగ్నియహోర, (3) 5. దహించును. 4, 6 లో దహిం
చును, (4) 5. బ్రాహ్మణు లగుట 4 బ్రాహ్మణుకులుగార్ 13, 14, 17 బ్రాహ్మణుం
గాంగార్.

౫౯. (1) 6. కోపితుండయి విప్రుండు, (2) 13 సవ్యముం జేయుంబ్రీతి, (3) 4.
జేయుబ్రియము.

౬౦. (1) 4. గతింజని (2) 6. సముద్రంబు దరినుంన్న (3) 4 ననేక సహస్రసంఖ్యలం
గలుగువారిం 4. వివరంబునబోని 12 వివరంబహోని (5) 4. కంఠంబుదెరచి (6) 4, 5, 6, 9,
నొక్కట

కకు 7 డిగక నిష్పనుంబోలె నేచ్ఛుచున్న 8 నెలుంగి నాకణ్ణబిలంబున 9 వి
ప్రణ్ణున్న 10 వాండేని వెలువడివచ్చునది యనిన 11 గరుడని కవ్విప్రం
డిట్లనియె. ౬౦

ఉ. విప్రండ నుంన్నవాండ నపవిత్ర నిషాది మదీయభార్య గీ

త్రిప్రియ దీనిం బెట్టి చనురదెంచుడు 1 ధమ్మవె నాకు నావుడు 2
విప్రలంబొందియుంన్న యపవిత్రులుం బూజ్యుల 3 కారె కావునక
విప్రకులుణ్ణ వెల్వడుమురవేగమ నీవును నీనిషాదియై. ౬౧

వ. అనిన నా గరుడని యనుగ్రహంబున 1 బ్రాహ్మణుణ్ణ నిషాదీనహితుండై
2 వెలువడివచ్చి గరుడని దీమిచ్చి 3 యథేచ్ఛంజునియె గరుడండ్డును గగనం
బునంబుఱచి 4 గగనమాదనంబునం ద్వపంబు సేయుచున్న కశ్యపుంగని
నమస్కరించి 5 యస్తజ్జననీ దాస్య నిరాసాత్థం బురగుల కమృతంబుం
డే 6 సరిగెన నిషాదఖాదనంబున నాంకలి ప్రావకున్నయది నా కాహా
రంబుం బ్రసాదింపు 7 మచినం గొడుకు 8 కడంకకు మెచ్చి కశ్యపప్రజా
పతి యిట్లనియె. ౬౨

క. అనలవిభుండు విభావనుం డను విప్రండు నియమవస్తురథ్థాఘ్నండ్డై
తనరి సుఖముంన్న నాతని యనుజుండు మఱి సుప్రతీకురండనువాండలనిక.
క. మనపితృవర్గము వడసిన ధనము విభాగించి 1 యిండ్లు 2 ధమ్మస్థితి నా
కని యడుగంబోయిన న యనుజునకు విభావనుణ్ణరహజ్కారమునక. ౬౪

(7) 4, 5, 6, కత్తుకకుండ్లిక 7, 8, 23, 24, 27, 28, 35, 45, 53, 54 డిగక
(8) 6. నెరుచుచున్న 71. నెఱుచుచున్న. (9) 4, 6, నా కంఠబిలంబుననున్న వాండపు
విప్రండవే (10) 6. విప్రండ్డున్న వాండవే (11) 4. యనిననందున్న విప్రండు గరుడుని
కిట్లనియె 7 గరుడనికి విప్రండిట్లనియె.

౬౦. (1) 4. 93, 94 యుక్తమె 5, 8 ధమ్మమె 13. ధమ్మముగాదు (2) 5, 6,
నావుడక, 93, 94 నావుండున్ (3) 5. పూజ్యులె 13. యపవిత్రులు పూజ్యులు.

౬౧. (1) 5, 6, యనుగ్రహంబు వడసి (2) సహితంబుగా. (3) 5, 6, దీవించి యరిగె
గరుడుండును. 4, 6, దీవించి యవ్విప్రండరిగె గరుడండ్డును 7, వచ్చి వాని దీవించి 9, 11,
35, 50, యథేచ్ఛం బరిగె (4) 4, 6 బఱచి కశ్యపుం (5) 4, నమస్కరించి జననీ దాస్య
(6) 6, 7, 24, 26, 30, 33, డేసరిగెన; (7) 5, 6, ప్రసాదింపుడనిన. (8) 4. కణంకకు.

౬౪. (1) 1. ధనము విభాగించినాకు ధమ్మస్థితినిమ్మని... 4, 19, 20, 22, 24,
26, 27, 28, 33, 39, 43, 46, 47, 89, విభాగించి నాకు ధమ్మస్థితినిమ్మని యడుగు
చుండ... 6 విభాగించి నాకు ధమ్మస్థితి నిమ్మని యడుగుచుండంగా విభావనుండు హంకార
మునక 9, 11, 12, 14, ధమ్మస్థితినిమ్మని యడుగుచుండ బోయినయనుజునకు 17, 19 నిమ్మని
యడుగుచుండంగా మరి (2) 5. నాకు ధమ్మస్థితి నిమ్మని యడుగుచుండ బోయిన యనుజు...;

క. తా నలిగియిచ్చె శాపం బేనుంగనై యుండుమని నరహింపుక వాండు
మానుగం గూమ్మమ వగుమని వానికిం బ్రతిశాపమిచ్చెననులోభ
మునక ౬౫

వ. ఇ ట్లన్నయుం ద్దమ్ముణ్డును నన్యోన్యశాపంబులంజేసి యోజన త్రయోత్సే
ధంబు ¹ గలిగి దశయోజన వృ ² త్తంబై చ్చిన కూమ్మంబును ³ షడ్వ్యోజనో
త్సేదంబు ⁴ గలిగి ⁵ ద్వాదశయోజన విస్తృతంబై చ్చిన ⁶ గజంబునై
⁷ సరోవరవిహినంబులనుండ్డి యత్థానిమి త్తంబై చ్చిన పూర్వవైరంబునం
⁸ దమలో నిత్యంబు నొణ్ణొట్టితోడు బెనంగి ⁹ పోరుచుండు నవి నీకాహా
రంబు ¹⁰ నుం మ్మరుగుము కాయ్యాసిద్ధి ¹¹ యయ్యెడుమనిన గరుడండ్డును
మనోవేగంబునంబుటచి యారెట్టినిం గొచ్చి. ౬౬

క. చఱచి ¹ యొకచేతం గూమ్మ ముం బెఱచేత ² గజంబుం బట్టిరవెనచి³
ఖగేన్దుం

డ్డిటికికొని⁴ గగనవిధి⁵ బృటచె వియచ్చర విమానరపజ్జులు దూలక⁶. ౬౭

క. కనక ప్రతతి వితతులం ¹ బెనంగిన మరభూరుహములం బెద్దయు బెడంగై ²
తనరిన యలమ్మతీర్థంబున కరిగె ³ నగంబు లొక్క మొగి గ్రక్క
దలక⁴. ౬౮

౬౬. (1) త్రయోత్సేదంబును గలిగి; 23, 27 త్రయోత్సేదంబు (2) 6, 93, 94
విస్తృతంబైన 7 విస్తీర్ణంబు కూమ్మంబును (3) 6, 7. ద్వాదశయోజ (4) 7. త్సేదంబు
(5) 6, షడ్వ్యోజ 7. షష్టియోజ (6) 7. విస్తీర్ణంబును నయిన (7) 4, 5, ద్వాదశ
యోజనోత్సేధంబు గలిగి షడ్వ్యోజన విస్తృతంబయిన గజంబును...5. దశయోజన విస్తృతం
బైన కూమ్మంబును (8) 4, 5, పూర్వవైరంబునంజేసి 7, 34, 43, 44 పూర్వ వైరంబునం
బోరుచుండునవి (9) 5. నొండ్రితో బెనంగుచుండునవి (10) 5. కాహారంబగు నరుగుము
7 నాహారంబుగాంగొని యరుగుము (11) 7, 11, 12, 14, 17, 21, 26, 28, 30, 33, 35,
41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 51, 67, 71, 75, 90, 91, డయ్యెడుమనిన 8, 24, 34
యయ్యెడుమనిన 9. యయ్యెడుమనిన 13, 16, యయ్యెడుమని.

౬౭. (1) 4, 6, 19, 22, 23, 24, 30, 31, 33, 35, 46, 47, 48, 54, 75. ఉరక
నొకచేత కూమ్మము 5. ఉరకపెరచేత గజమునుం బెరచేంగూమ్మంబు 9, 12 చెరుకనొక
చేత 16. ఉరికికొని 28. చెరుకనొకచేత; (2) 7, 23, 24, 26, 28, 34. బెఱచేతను గజము
(3) 4. బెలుచుఖగేన్దుం... (4) 5, 6, 16, దురికికొని (5) 13 గగనవిధికి (6) 16. చెదరక.

౬౮. (1) 4. కనకప్రభాప్రతతులను 5. కనకప్రదీప్తవితతుల 7. కనకప్రతిప్రతతులు
8, 12, 13, 16, 19, 20, 22, 23, 27, 28, 39, 43, 45, 51. కనకప్రతి వితతుల (2) 4.
మర భూరుహంబు పెద్దయుబెడంగై బెనంగొను 18. కనకప్రతివితతులుగా 24. కనకప్రదీపతలక⁶
26. కనకప్రతి వితతులచే (3) 4. కేంగె (4) 13 గ్రక్కతిలక 16, 17. గ్రక్కదలక.

వ. అందు ¹ రోహణంబును పాదపాదపా ² త్రమంబు గరుడనింగని ³ సమాఖిపించి శత ⁴ యోజనంబు లాయతంబైన ⁵ మదీయశాఖవై నుండి యిగ్గజ కచ్చపంబుల భక్షించి పొందునిన గరుడండ్లు ⁶ నట్లచేయుదునని యమృతా శాఖవై నూండ సమకట్టి యందు.

క. ¹ పాదంబులు పెట్టుడుం ద త్పాదసమునశాఖ విజిగ్గి ² భల్లన నుచ్చై గ్నాదమున ³ చిక్కులద్రువంగ భేదిల్లె విహజితతులూరభీతిం బృతవ్. 20
వ. అమృతాశాఖ నవలమ్బుచ్చి తలక్రిందై యాదిత్యకిరణంబులు ¹ దమకాహారంబుగాం దపంబు సేయుచున్న వాలఖిల్య ² మహామూని గణంబులం జూచి యిదిభూమివయిం బృజిన నిమ్మనులకు బాధయగునని ³ దానింగ్గఱచి కొని గజకచ్చపంబుల గరంబుల ⁴ నిజీకొని గరుడండ్లు గగనంబునం బృతచి తనకు నూండ ⁵ నిమ్మకు ప్రదేశంబైండ్లునుం గ్గానక గన్ధమాద నంబునకుం జ్జని ⁶ యందు దపంబు సేయుచున్న కశ్యపుంగునుంగ్గాని మొక్కిన.

చ. కనకమహీధర ప్రతిమరకాయ ¹ మహాజవ నిజ్జితప్రభ జ్జను నవిది స్త్యభూరి బలసత్త్వసమన్విత దీప్త హవ్యవాహనసము వై నతేయుని దరదాస్యగతి ² ద్రుమశాఖనుంన్నయ త్యసముల వాలఖిల్యలనుగనమునినాథుండు సూచి ³ నెం మ్మితో. 20

౬౯. (1) 13. కాహణంబును పటపాదపా (2) 4 యతనితో సంభాషించి 7, గరుడని సంభాషించి 18. గరుడనితో సంభాషించి (3) 4, 5, 8, 9, 12, 14, 16, 17, 22-28, 30, 31, 33, 34, 41, 43, 45, 46, 47, 71, 90, నూరుయోజనంబు (4) 6. లాయితంబైన మదీయ శాఖనుండ్లి 7 లాయతంబైన 8. 12, 16, లాయతంబైన (5) 4, 93, 94 గరుడండ్లు మృతాశాఖవై ...7. నగ్గరుడుండ్లు.

20. (1) 5, 6. పెట్టుడుం 7, 22, 23, 26, 33, 75, పెట్టుడు 16. రెండిద 19. పాదంబుల పెట్టుడు; 24, 29, పెట్టుడు (2) 1, 3, 4, 5, 6. భల్లన 5, 7, 12, 16, 27, 30, 46, 67, 75 భల్లని 9. బ్రళ్ళని 11, 22. బ్రల్లన 13. బెళ్ళన 18, 33, 43. బ్రల్లని; 23. భల్లన; 28, 34, 42, 44, 45, 83, 93, 94 భల్లన; 35. ప్రల్లన; (3) 5, 6, రాదమది.

20. (1) 1. మొక్కినకశ్యపుండు 4, 5, 6, 12, కశ్యపుంగని నమస్కరించినం గశ్య పప్రజాపతియును 7. గరుడుండ్లు మొక్కిన కశ్యపప్రజాపతియును 13. కశ్యపుంగని నమస్కరించిన 14. కశ్యపుంగని నమస్కరించినంజూచి యతండ్లు (2) 4, 5, 6, 7, వాలఖిల్యునిగణంబులం (3) 5, 6, ననియమృతాశాఖ (4) 4. నిజీకొని 7. గజకచ్చపంబుల నిజీకొని (5) 5, 6. నుండ (6) 4. జనితపంబు (7) 5 కిరణంబులూహారంబుగా మానప్రతంబునం దపంబు...

20. (1) 7, 28, కాయమహాజవ (2) 7. యుతద్రుమ (3) 5. జూచె 8, 11, నాథుడునూచి (4) 6, ప్రీతితో.

వ. ఇగ్గుడణ్ణు భవనహిత¹ మహారమ్ముణ్ణు బలనమన్వితుణ్ణు మీకు బాధ
యగునని యిత్తరుశాఖ విడువనేరకుంన్నవాండు వీనికింగరుణించి మిరొ
ణ్ణుగడ కరుగుణ్ణునిన వాలఖిల్లులు² గళ్యపు ప్రాథ్కనం³ జేసి దానివిడిచి⁴
హిమవస్తంబునకుం⁵ జ్జనిరి గరుడణ్ణును⁶ ముఖనిక్షిప్తశాఖాస్థలిత⁷ వదను
ణ్ణుగుచుం దణ్ణి కిట్లనియె. 23

క. ధరణీసుర విరహితమగు నరణ్యదేశంబు మాకురనానతియిండ్డి
త్తరుశాఖ విడువవలయును గరమునిరోధ¹ మిదియనినంగళ్యపుం డనియె.

క. హిమశైలకన్దరా భా¹గముకడ నిప్పురుషనగముగల దచ్చో నీ
ద్రుమశాఖ విడుపు మది దా నమానుష మగమ్య మిశ్వరూదులకై నక.

వ. అది¹ యింద్దులకు లక్షయోజనంబులు గల దరుగుమనిన గరుడణ్ణును మనో
వేగంబున² బృతచి యా నిప్పురుషనగంబునం దత్తరుశాఖ విడిచి
హిమవస్తంబు³ మీండికింబోయి⁴ గజకచ్చపంబుల భక్షించి మహా
సోత్స్వ సమ్పన్నుండై నాకలోకంబున కెగయ సమకట్టి పక్షవిక్షేపంబుం
జేసిన. 24

క. ఘనపక్షానిల చలితా వనిరుహములవలనం దొఱంగె¹ నవరపుష్పచయం
బృనిమిష జయాత్థ² మరిగెడు వినుతానుతుమిందం బుష్పరవృష్టియ³ పో
లె. 22

వ. ఇట్లమృతహరణాత్థంబు² గరుడణ్ణు గగనంబున కెగసి³ నట దేవలో
కంబునందు. 25

23. (1) 5. హితప్రారంభండు (2) 4. వాలఖిల్లు లనుగహించి కళ్యప్రప్రాథ్కనంబు
నంజేసి విడిచి...5. కరుణించి కళ్యప్రప్రాథ్కనంజేసి: 6. వాలఖిల్లులు గరుణించి (3) 1.
ప్రాథ్కనంబునంజేసి (4) 1. విడిచి మునివరుణహిమ... (5) 6. హిమవత్సవ్వతంబునకుం
హిమవంతంబున కరిగి (6) 4. తచ్చాఖానిక్షిప్త స్థలితవదనుండగుచు (7) 5, 6, 9,
వచనం.

24. (1) 12. నిరోధంబయిన.

25. (1) 5. కందరాభాగమునను.

26. (1) 11. యింద్దులకు 12. యింద్దుకు 47. యిచ్చటికి, (2) 5, జనంబునం, (3)
4, 5, హిమవంతంబునకుం బోయి.. ; (4) బోయియందుల, (5) 6, జవనత్వ.

22. (1) 4, 6, దొరుగు వనపుష్ప 17, వనిరుహముల దొరుగునట్టి, (2) 12, వృష్టి,
బోలె 27. వృష్టియగువిశే.

25. (1) 4. అమృతహరణాత్థంబునకుం గరుడండు, (2) 4. కగసినట 7. కగసి;
దేవ.

మాలిని. సురపతి సభం జూడంగ్జూడ నక్షారవృత్తుల్
 గురిసెం గులికధారల్ గుణితం¹ బృందై దిక్కు
 జ్ఞర² మదములడంగ్గోనవ్వడికొలకాంతః
 కరణములు భయోద్యోగంబునకా సజ్జలించెన్⁴. 2౯

వ. ఇట్టి మహాత్మాతంబులు వుట్టిన సురపతి బృహస్పతిం జూచి యిది యేమి
 నిమిత్తంబుని యడిగిన దానినంతయు¹ నెఱుంగి బృహస్పతి సురపతి
 కీట్లనియె. ౮౦

నీ. బ్రహ్మణ్యుండగు¹ కశ్యప బ్రహ్మవరమున వినుతకుంబుట్టినశయనఘమూర్తిక
 వాలఖిల్యులదయశవరపక్షికులమున కింద్రింజై పరగినశరీరుద్దృతేజం
 డదధిలోనున్న యశత్యుగ్రనిపాదుల² నారంగ మ్రింగినశఘోరవీరుం
 డిభకచ్చపముల³ రోహిణి శాఖతోనెత్తి కొని దివిం బజచినశయనిలవేగి
 వీంగి⁴ తనతల్లి దాస్యంబునీంగంబూని తడయ కమ్మతంబు గొనిపోవం
 రగడంగివచ్చెం
 గామరూప సమ్మన్నుఁజ్ఞుగమగమనుం డతండు నీకు ససాధ్యుఁడైతమ
 ఖుణ్ణ. ౮౧

వ. అగ్రరుడని మాహాత్మ్యంబు నీవును నెఱుంగుదు వది యెట్లనినం దొల్లి
 గశ్యపప్రజాపతి పుత్రాత్థియై భవ² తృభృతులైన దేవగణంబులను
 వాలఖిల్యప్రముఖులైన³ మహామునిగణంబులను దనకు సహాయులం
⁴గాం బడసి పుత్రకామేష్టిసేయనాండు నీవు నీబలంబునకుం దగిన యిర్హ

2౯. (1) 4, 9, 11, 13, 16. కుంతింబొందె, 6, కుంతింబట్టె; 14, కుప్తింబొందె
 (2) 7, 24, 25, 30, 31, 33, 41, 42, 48, 54, దిక్కుంజరుల మదములడంగ్గో 11, దిక్కుం
 జరములమదమింకే 14, దిక్కుంజరముల మదమింకే, (3) 5, 6, భయోద్రేకంబులకే
 సంభ్రమించెన్ 9, భయోద్యోగంబు 14, భయోద్యోగంబునై 34, భయోద్రేకంబునంకే;
 (4) 7, చంచలించెన్; 28, 33, 47, సంభ్రమించెన్; 35, సంభ్రమించెన్.

౮౦. (1) 4, 7, దాని నెరింగి 5, 6, నెరింగి బృహస్పతి యిట్లనియె. (2) 7. బృహ
 స్పతి యిట్లనియె.

౮౧. (1) 14. బ్రాహ్మణుండగు (2) 1, 6, 7, 9, 12, 18, 24, 28, 31, 34, 35;
 39, 40, 43, 45, 51, 53, 90, దుద్రతేజ. 13, 14, 17, 20, 23, యిద్రతేజ 16. శేంద్ర
 తేజ 19, 22, 25, 27, 29, 36, 47, 48, 50, 54, సాంద్రతేజ; 33, యింద్రతేజ,
 91. చంద్రతేజ (3) 4. నారయ (4) 5. రాహిణి (5) 5. వీంక.

౮౨. (1) 18. ఆగరుడని, (2) 4, 5, 6, 8 భవత్ప)ముఖులైన, (3) 4. దేవముని;
 24, 29, 34, 35 వాలఖిల్యగణంబుల, (4) 6. సహాయంబు గాంబడసి.

భారంబు ⁵మోచికొని వడంకుచు ⁶వచ్చువారి నల్పనత్త్వల నజ్ఞువృప్త
మాణదేహుల ననవరతోపవాన ⁷కృతీభూత శరీరుల ⁸వాలఖిల్య మహా
మునులంజూచి నగిన నమ్మునులు సిగ్గువడి ⁹కడునలిగి. ౮౨

క. రణవిజయుం డనలతేజం డ్డణిమాది గుణాధ్యం దుదితుండయ్యెడ ¹వీరా
గ్రణి శతమఖుకంఠెను శతగుణ వీయ్యుండైన పుత్రగ్రు ²ణ్ణజితుడై. ౮౩

వ. ¹వాండు రెణ్ణగు నిన్దుణ్ణయ్యెడ ²మని మహావీయ్యువస్తంబులైన
మస్తంబుల ³వేల్పుచున్నంత నంతయు నెఱుంగి నీవు కశ్యపుపాలికిం
బోయి నాకుం గరుణింపపణ్ణని వారిం బ్రాతికొచ్చినం ⁴గశ్యవప్రజాపతి
యమ్మునుల కిట్లనియె. ౮౪

ఉ. ఉండ్డు నితణ్ణ పద్మజ నిరయోగమునం ద్విజగంబులందు ని
న్దుణ్ణయి భూతరాశిం దనరదోబ్ధుల శక్తిం గడంగికాచుచు
రెణ్ణపు నిన్దుండైన వివరీతమగు భవనప్రవృత్తి మీ [౮౫
రొణ్ణవిధంబు సేయుండిది ¹రయుక్తమె బ్రహ్మనియుక్తి యుండంగ.

(5) 4. యిహభారంబశ్రమంబునందాల్చి తెచ్చినవాండవై 5. పలాశేధ్యంబులు భరం
పుడి మోచికొని; 6. యిమ్మహాభారంబశ్రమంబున దాల్చినవాండవై, (6) 8 మోచికొని
వచ్చువారి, (7) 6. అనవరతప్రతాపవానకృతీభూత, (8) 4. వాలఖిల్యమునులం జూచి నగిన
నమ్మహామునులు సిగ్గువడి కరంబలిగి, 7, 8. వాలఖిల్యుల గణంబులంజూచి, (9) 6. కరంబలిగి.

౮౩. (1) 2. డయ్యెడి 4, 6, 16, 17, డయ్యెడు. 5 డయ్యెడ 7, 11, 12, 24, 25,
28-33, 35, 40, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 53, 71, 78, డయ్యెడ 8, 9, డయ్యెడు, (2) 4.
7, ణ్ణదితుండై 9. పుత్రమడుధీరుడై.

౮౪. (1) 6. వీండు, (2) 7, 11, 12, 17, 18, 19, 20, 22-33, 35, 36, 39-48, 51,
53, 54, 67, 71, 75, 90, 91, డయ్యెడమని, 9. డయ్యెడుమని, 13. డయ్యెడుమని, 34. డయ్యెడు
నని, (3) 4, మంత్రంబులవేల్చి సుత్రులంబడసి పుత్రాధికయైన కన్యపునకు... నీవంతయు
నెరింగిన వాలఖిల్యుల పాలికింబోయి నన్నంగరుణింపందని వారిం బ్రాతికొచ్చుచున్న కన్యప
ప్రజాపతి... 5, 6, 7. మంత్రంబులవేల్చి సుత్రులంబడసి పుత్రాధికయైన కన్యపునకు నిచ్చిన
నంతయు నెరింగి నీవు వాలఖిల్యుల పాలికింబోయి నాకుంగరుణింపందని ప్రాతికొచ్చు
చున్న..., (4) 9, 11, 12, 17, 23, 24, 26-36, 39, 43, 45, 46, 47, 51, 67, 71,
91, బ్రాతికొంపుచున్న.

౮౫. (1) 25, 28, సేయుటది, (2) నియుక్త ముండంగ.

వ. మీవచనం బృహామంబు గావున నింక్క¹ నాకునుద్భవిల్లెడు పుత్రుణ్ణు
వక్షికులంబునకెల్ల నిద్రుణ్ణయ్యెడ² మని కశ్యపుణ్ణు వారల³ నొడం
బృహచి నీయిద్రుత్యం బేకాధిష్ఠితంబునేసె నట్టి కశ్యపప్రజావతి యజ్ఞ
మహిమను వాలఖిలులతపోమహిమను వినుతకుంబుట్టి విహగేంద్రుణ్ణెన

యాగరుడణిష్ఠ⁴ డమృతహరణాత్థం⁵ బరుగుదెంచుటంజేసి స్వర్గ
లోకంబున మహాతాతంతంబులు పుట్టెనని⁶ నురపతికి బృహస్పతి నెప్పిన
విని యిద్రుణ్ణమృత రక్షకులనెల్ల రావించి మిర లతిప్రయత్నంబున
నమృతంబు రక్షించుకొని యుండుణ్ణని పంచిన⁷ వల్లెయని. ౮౬

క. వారలు బహుప్రకారాకారులు¹ వీరులు నిశాత² శ ఖడ్గాది మహా

దారుణ శస్త్రధరులు కృష్ణదారుణ సితశి పీత ఘనత శ రాజ్యత్రాణుల్. ౮౭

క. సమకట్టి యొక్కమొగి న¹ ప్రమాదులై నిలిచి రేయుం శ² బవలును రక్షా
క్షములై యమృతముచుట్టును నమేయబలు లుండీరం త్రనతి రభసమునన్.

మ. వితతోల్కాశని పుష్కమొక్కో యనంగా శ విస్వీధి¹ నుత్తిష్ఠ² ప

క్షతివాతాహతందూలి తూల్ శకలా శ కారంబులై వారిద

ప్రతతుల్ సాల్వడి³ నల్గడం జైదరంగాం శ బాతా మనోవేగుంజై

పతగేంద్రుణ్ణమృతాన్తికంబునకుం దశత్పాలుర్ భ⁴ యంబుందంగన్.

వ. అంత¹.

క. కల్పాంతానలకీలా కల్పాయత¹ పక్షుం బక్షిరగణవిభు శా¹ య్యాన్

కల్పంగని యమృతరక్షు లనల్పక్రోధులయి తాంకిరరాచ్చిన్ కడంక్కన్.

౮౬. (1) 7, 31, 33, 34, 43, 44, 46, నింక్కనయ్యెడుపుత్రుండు, (2) 1. నింద్రుం
డగునని, 6. నింద్రుండయ్యెడునని 7, 9, 11, 12, 16, 17, 18, 23-35, 39, 44, 46, 47,
48, 51, 67, 71, 75, 90, డయ్యెడుమని, 8. డయ్యెడుమని 19, 93, 94 డయ్యెడుమని,
(3) 4. వారినిడంబఱచి, 5. నిడంబరచె, (4) 4. డిప్పడు...వచ్చుటంజేసి, (5) 5. 6, 7,
ఐవచ్చుటంజేసి, (6) 6. పుట్టెనని బృహస్పతిసెప్పిన, (7) 5. పనిచిన; 93, 94, పంచిన
వల్లెయని.

౮౭. (1) 5. ధీరులు, (2) 4, 6, నిశాత ఘనఖడ్గమహా, (3) 4, 5, 6. సితవర్ణఘన...

౮౮. (1) 4 5, 6 నప్రమాదులై, (2) 5, 6 బగులును.

౮౯. (1) 5, వింకావీధి 20, విస్వీధి, (2) 5, నిక్షిప్త, (3) 5. చాడ్పడి 7. పాల్పడి
8. చాల్పడి 13, 20, 54, చాల్పడి 14, 23-29, 35, 39, 43 చాల్పడి, (4) 4, 6, 13, దత్తా
త్ర 5, దిక్పాత్ర, (5) 9, 16, దూలికూలి.

౯౦. (1) ఇది కొన్నిప్రతులలో లేదు.

౯౧. (1) 4. కల్పాంతపక్షు 6. కల్పాంతరక్షు 7, 30, 34, 46 కల్పాంత పక్షుపక్షిగణ,
(2) 4. కాయోక్తకల్ప.

క. తడంబడ ¹ నేసియు ² వైచియుం బొడిచియు వివిధాస్త్రశస్త్రముల

కడుకొని ³ యుద్ధమునేసిరి గడిమిమెయి ⁴ విబుధవరులు ⁵ గగరుడనితోడ ⁶.
నుద్ధతులై

వ. గరుడణ్ణును ¹ నిజవతువిషీప్త రజోవృష్టి సమరవరుల దృష్టిపథంబుగప్పి
 స్వగ్గలోకంబు ² నిరవలోకంబుగాం జేసిన సమరేంద్రు పనుపునం బృవ
 ను ధారజోవృష్టి ³ సెదరవీంచె ⁴ నంత
౯౩

మాలిని. పరళు కులిశ కుస్త్ర ప్రాస ¹ బాణాసనోద్య
 త్పరిఘ కణయ ² చక్ర ప్రస్ఫరద్బాహుసేనా
 పరివృతుండయి ³ తాంకె ⁴ భామనుణ్ణన్నహాకి
 జ్జరుండు సమరకేళి ⁵ గర్వితు ⁶ వై నతేయ ⁷.
౯౪

క. బలవత్తగేంద్ర ¹ కోపా నలభన్తీభూతుండై ఊరణంబునవాండ ²
 బలమటి క్రాంగె నుదగ్ర జ్వలనజ్వాలావలీధ ³ శలభమహాలె ⁴.
౯౫

౯౨. (1) 4, 7. నేచియు, (2) 23. నడిచియు, (3) 8 కడగొని 11. కడుకొని,
 (4) 4, 6, 17. మెయి 14, 19, 20. కడిమిమెరసి, (5) 4, 6, 17. న్నమరవరులు 14, 19,
 20. యమరవరులు, (6) 1. మిందె.

౯౩. (1) 4, 5. విక్షేపరజోవృష్టి సమరవరుల సంధులంజేసి దృష్టిపథంబు... 6. సమర
 వరుల సంధులంజేసి దృష్టిపథంబు, (2) 4. నిరవలోకంబుజేసిన 5, 14, 16. నిరాలోకం
 బుగా; 6. నిరావలోక, (3) 4, 9, 12. జరవవీచె; 5, బారవీచె 6. బరవవీచెనంత, (4) 1.
 వీచె.

౯౪. (1) 4, 6, బాణానికస్త్రాపరిఘ... (2) 34, 44, పరిఘయనల. (3) 5, 6, దనిం
 దాంకె, (4) 1. 83, 23, 26, 31, 45, బావనుండ 4. భవ్యకుండ 5, 21, 24, 29,
 36, 75, భామకుండ 6. 13, 20, 41, 54, భవ్యకుండ 11, 28, 39, 47, 50, బబ్బు
 రుండ 12, భామకుండ 16. భావనుండ 18. భావనుండ 22, భామనుండ 53,
 బాధ్యనుండ 25. భవ్యలేఖాండు తర్కిం 67, 89, భావ్యకుండ 27, 35, 38, 44, 46,
 75, 91 పావకుండ 34, బాధ్యకుండ 43, భావకుండ 71, భవ్యకుండు 80 భవ్య
 కన్యహాకిం.

౯౫. (1) 6. కోపానల, (2) 7. జ్వాలావలీన, ఈ పద్యము తరువాత కొన్నిప్రతు
 లందు “వ. మరియును” అనుమాట కనబడుచున్నది.

సీ. పక్షతుష్టాగ్ర నఖతుత దేహులై భోరన¹ నవరక్త ర ధారలొలుక
విహగేన్ద్రునకునోడి ర నిహతులై² నురవరుల్ నురరాజు మఱువు సోచిరి
గడంగి

సాధ్యుల³నాయాన ర సాధ్యులై పాతీర పూర్వాభిముఖులయి⁴రగవ్వముడిగి
వనువులు రుద్రులు ర వసుహీన విప్రుల క్రియ దక్షిణాశ్రితు ర లయిరి⁵భీతి
వంద్ది యపరదిక్కుంబొందిరాదిత్యు లాశ్వినులు నుత్తరమునరకొనరంబఱచి
రనల వరుణ పవన ర ధనదయమానురల్ వీంక⁶ దక్షిణికాండ్లి ర⁷శీకులయిరి.

క. తలరంగ రేణుక క్ర¹ధన ప్రలిహ² ప్రరుజాశ్వ కిక్మంత³పదనఖులను⁴ ర⁵
క్షులం గులిశనిశాతనఖావలిం బక్షిన్దుగ్దు ప్రచ్చి ర వందఱ⁶లాడె. ౯౭

వ. ఇట్లు నిజ్జరవరుల¹ నెల్లనిజ్జించ్చి యూజ్జితుండై² గరుడ ణ్ణమృతస్థానం
బృనకరిగి పరివేష్టించి ఘోరసమీర ప్రేరితంబై³ దువ్వార శిఖా
జహ్వల నమ్మరంబు నాస్వాదించ్చు⁴చుంన్న యనలంబుంగని తత్క్షణంబ
సకల నదీజలంబుల నెల్లం బుక్కిలించ్చుకొని వచ్చి యయ్యనలంబు
నాఱంజల్లి⁵ తీక్షణధారాసమన్వితంబై⁶ దేవనిర్మితంబై⁷ పరిభ్రమించు⁸
చుంన్న యస్త్రచక్రంబు నస్తరాస్తరంబున⁹ సంక్షిప్తదేహుడై
చొచ్చి యచ్చక్రంబు క్రింద.

౯౮

౯౬. (1) 6, 7, 8, 14, 23-34, 36, 38-40, 43, 44, 46, 47, 53, 54, 67, 71,
75, 90, 93, 94 భోరన, (2) 4. నిహతులై యెటసారి 5. విహతులై, (3) 6. సాధులు
నాయన 8, 9, 17. సాధ్యులనాయన, (4) 6. ముఖులైరి, (5) 4, 93, 94 భీతివొంది 11.
భీతివొంది, (6) 5. వీంక 7. వీకదగిరి 11. వీకదరగి 16 వీంకదప్పి 21. వీకదక్కి; 23, 27,
వీక 50, 71, వీకదప్పిగాంది, (7) 6. కాండ్లిచీకులయిరి 12. గాందిచీకులయిరి.

౯౭. (1) 4, క్రోధన 5, 6, 7, 16, 18, 22, 24, 26-33, 38, 40-42, 44, 45, 46,
47, 49-51, 54, 71, 75, 89, కుధర 9, 25, 48, కుధన 12, కుదర 23, కుధరత్ 34,
క్రోధన 35, కుందన 67, కృధన, (2) 4, ప్రలిభ 6, ప్రలహ 22, ప్రలుహ 26, ప్రలహిత్ర
రుజాశ్వ, (3) 4, ప్రమథాశ్వ 12, ప్రమజాశ్వ, (4) 5, కృత్త 26, కుంత, (5) 5, పతననిమిష
6, పతనఖులన 16, పదనఖులు 22, నఖులునం బతులు 26, పతనఖుల, (6) 6, 16, 24, 27,
30, 33, 34, 35, 38, 47, 51, పక్షుల 26, విపక్షుల 23, యక్షుల, (7) 5, వందరులాడె,

౯౮. (1) 6, వరులనిజ్జించ్చి, (2) 4, యూజ్జితుండైన 9, యూజ్జితుండై (3)
4, ప్రేరితంబై విన, (4) 6, నాస్వాదింపుచుంన్న 13, నాశ్వాసింపు, (5) 12, నదీనవజల,
(6) 4, 12, యతితీక్షణీ ప్రధారంబయి 5, తీక్షణీ ప్రధారంబై విన, (7) 11, పరిభ్రమింపు
చున్న, (8) 4, నంబరాంతరంబున 5, క్రిందనం త్రారాంతరంబున 12, చక్రంబు నంతరాంతం
బున 13, 16, నంతరాంతంబున; 24, నంతరాంతం త్రరంబున; 34, చక్రాంతరంబుగని; (9)
11, సంక్షిప్తదేహుండై.

౩. ఘోరవికార సంన్నిహిత శ కోపముఖంబులు దీప్తవిద్యుదు
 1 ల్కారుణ దారుణాక్షములురనై నిజదృష్టి విహగ్ని సన్మలం
 జేరంగనీక యేచ్ఛం 2 బ్రసిద్ధముగా నమృతంబు చుట్టు ర
 తూతి నుంన్న యగ్రభుజగంబుల రెణ్ణినిగాంచి చెచ్చెఱ్ఱ. ౯౯
- వ. అయ్యురగంబులం దనపక్షరజోవృష్టి 1 నన్ధంబులజ్ఞేసి వాని శిరంబులు
 ద్రొక్కి పరాక్రమంబైనగ నమృతంబు గొని గరుడండు గగనంబున
 కెగసిన. ౧౦౦

క. కలహమున నిట్లు సురవీరులం బల్కురనోచ్చి యొక్కరరుండ యమృత
 ముం 1 వై

క్కలిగొని యాస్వాదింపుక యలొలుండగు వానింజూచిరహరియిట్లనియె.

క. నీ విజయోత్సాహమునకు లావునకు 1 జలంబునకు నశలౌల్యమునకు స
 ద్భావమునకు మెచ్చి వరం బీవచ్చితి 2 వేండు మెద్ది 3 యప్తమునీకు. ౧౦౨

వ. అని ప్రసన్నుడై యానతిచ్చిన 1 యాదిదేవుణ్ణగు శ్రీమన్నారాయణునకు
 నమస్కరించి గరుడ ణ్ణిట్లనియె. ౧౦౩

నీ. అమృతాశనంబు సేయకయును దేవ నాకజరామరత్వంబు 1 శ నండ్లుట
 యను

నఖిలలోకంబుల శ కగ్రణి 1 వై న నీయగ్రంబునండ్లు ని శ న్నధికభక్తిం
 గొలుచుచు నునికియుం శ గోరితిం గరుణతో దయసేయు ముద్ధతరదైత్యభేది
 యనవుడు వారికి శ నభిమతంబులు వీక్షితుండై యిచ్చి హరియిట్లు శ లనిమె
 నాకు

ననఘ వాహనంబురవై మహాధ్వజమవై యుండ్లుమనినం బక్షి శ యునీను
 బ్రసాద

మనుచు మొక్కి పఱచె శ 4 సం త్త నాతనిమింద వజ్రమెత్తివై
 వాసవుండ్లు. ౧౦౪

౯౯. (1) 4, ల్కారుణసారజిహ్వలుననై, (2) 9, యేచుచు.

౧౦౦. (1) 4, 6, నంధులం.

౧౦౧. (1) 4 మిమ్ములగొని 5, 17, 23-25, 27, 29-31, 34-36, 46, 47-51, 54, 67,

91 నెక్కలింగొని 7, నెక్కలియాస్వాదింపుకొని 4, యక్కలిగొని 9, త్రక్కలిగొని 23,
 26, 38, 39, 44, 45, నెక్కలిగొని 33, నిక్కలిగొని.

౧౦౨. (1) 4, జలంబునకు, (2) 6, గోరుమెద్ది.

౧౦౩. (1) 4, యానతిచ్చిన నారాయణునకు 6, యానతిచ్చిన నారాయణునకు గరుడం.

౧౦౪. (1) 5, అమరాజరత్వంబు లండ్లుటయును; (2) 4, కగ్రణిమైన, (3) 93, 9
 ముప్రసాద, (4) 11, నంతవగరుడునై, (5) 8, పరచె.

వ. అదియును నమ్మరంబున నగ్నికణంబులు¹ సెదరం బృతతెంచి పక్షిరాజు పక్షంబులు దాంకవచ్చినం² జ్ఞాచి గరుడణ్ణు నగి నీచేయు వేదన³ నన్నుం⁴ దాంకదు నీవు మహానమ్మవంబు⁵ వగుటను దేవేంద్రునాయుధంబు వగుటను నింను నవమానింపంగాదు⁶ గావున మదీయైకపక్షణ శకల చేదంబు నేయుము నాయందు⁷ నీశక్తి యింతియ యనిన సకలభూత సజ్జుంబైల నాతని పక్షణంబులు నుస్థిరత్వంబునకు మెచ్చి నుపవృక్షణ్ణుని పొగడిరి ను రేన్ద్రుణ్ణును నవ్విహగేంద్ర మాహాత్మ్యంబునకు మెచ్చి యచ్చెరువంది యిట్లనియె.

౧౦౫

ఆ. వె. నిరుపమానశౌర్య¹ ౧ నీతోడం² జెలిమి³ నే

యంగ నా⁴ కభీష్ట ౧ మైనయదియు

నిట్టి విక్రమంబు ౧ నిట్టి సామత్వంబుం

గలదె⁵ యెరుల కి ౧ జగంబునం⁶ద్దు

౧౦౬

క. 1 అమరుండ వజరుండ వజతుండ వమేయుండవు నీకు నమృత¹ ౧ మది

యేల ఖగో

త్తమ దీని నరులకిచ్చిన నమరులకును వారసాధ్యు ౧ లగుదురు³ పూర్వ.

క. నీ¹ వరులకు నీ యమృతం బీవలువదు నాకు² మగుడ ౧ నిచ్చిన నీ కి

ప్రావాప్తి యగు విధంబేం గావించెద ననిన హరికి ౧ గరుడ ణ్ణనియె.

వ. ఏను మసీయమాతృదాసీత్వ నిరాసాత్థం¹ బృమృతంబు దెచ్చియిత్తునని²

కాద్రవేయులతో నొడివి వచ్చినవాండ నీ యమృతంబుం గొనిపోయి

౧౦౫. (1) 6, దలరం 7, చెదరంబరచి, (2) 1, దాంకినజూచి 2, తాకుదెంచినజూచి, (3) 9, 11, 16, వేదనంన్నుం, (4) 18, నాకుండాంకదు, (5) 8, సోంకదు, (6) 7, వని, యును, (7) 4, నే నవమానింపంగాదు 13, 14, 18, 25, 31, 42, 48, 53, 54, 67, 75, నవమానింపందగదు, (8) 7, నాయందు నీవునేయు ప్రయత్నం బింతియె.

౧౦౬. (1) 6, నిరుపమానశక్తి, (2) 4, 5, నీతోడిచెలిమి, (3) 6, జేయంగ, (4) 1, 4, 6, 22, నాకు బుద్ధియయ్యెనీతి 5, నాకు నిష్టమయ్యెనీతి; (5) 9, గలదె, (6) 4, 5, 6, లండ్లు.

౧౦౭. (1) 7, అమరుడవజేయుడవునీ, (2) 7, అమృతమేల వడసితివిఖగో, (3) 4, పోర్వ 18 పోర్వ.

౧౦౮. (1) 93, 94 వారులకు, (2) 93, 94 మరల.

౧౦౯. (1) 6 నిరాసాధణంబురగులకు నమ్మ, (2) 4, 5, 6 కద్రువపుత్రులతో నొడివి 7, కద్రువపుత్రులకు నొడివి 12, కద్రువపుత్రులతో నొడ్డి,

వారలకిచ్చి³ మదీయ జననీదాస్యంబు⁴ వాంఛికొనిన నురగు లీయమృతం
బుపయోగింపకుండ⁵ ముంద్రజ నీవు గొని చనుమనిన నగ్గరుడని మహాను
భావంబునకు మెచ్చి నీబల⁶ పరాక్రమంబులు వినవలతుం జ్ఞెప్పు⁷ మనిన
నయ్యిస్తునకు గరుడ కిట్లనియె. ౧౦౯

క. పరనిద్రయు నాత్మగుణోత్కరపరికీర్తనముం¹ జేయంగ నుచితమె న
త్పరుషుల కై నను నీ కచ్చెరువుగ నాకలతెఱంగుం² జెప్పెదం బ్రీతిక. ౧౧౦

ఉ॥ సావరజగ్గమప్రవిత రతంబుగు¹ భూవలయంబునెల్ల నా
లావునంబూని² తాల్తు నవీరలఘ్య పయోధిజలంబులెల్ల ర
త్నావళితోన చల్లుదు బృహన్నజపక్ష పమీరణంబునక
దేవగణేశ యీక్షణమ ర త్రింమరివత్తుం ద్రివిష్టపంబులక³. ౧౧౧

వ. అని చెప్పిన గరుడని జవనత్వ సామర్థ్యంబులకు⁸ మెచ్చి సంతస్తిల్లి²
నీవు నాతో³ నెప్పులు బద్ధనఖుణ్ణవై⁴ యుండవలయునని⁵ వెణ్డియు దేవే
ద్వైక్షు గరుడని కిట్లనియె. ౧౧౨

క. నాకభిమత మొనరించితి నీ కిష్టము నెప్పికొనుమననిన దుమ్మకదులై
మాకిట్లహితముం జేసిన యాకద్రువ పుత్తు లశన మయ్యెడ² నాకుక.

క. భవదభి రక్ష్యములగు¹ నీ భవనంబులయందు సప్తకముల త్రిమృదుటక
దివిజాధిప నీ కెఱుంగింపవలసె నీ యాజ్ఞ నాకుం³ బడయంగవలసె.

త్వంబు వాఁచి కొని చనుటది యురగులుపయోగింపకుండ నీవుగొనిచనుమనిన గరుడని...5విన,
మదీయర..., వారికిచ్చి నాత్మలి దాసీత్వంబు బాసికొనిన దీనిమరగు బుపయోగింపకుండ నీవు
గొని చనుమనిన గరుడని, (4) 1, 22, వాచి కొనిన 11, వాచిన దీనిమరగులు, 12, బాసికొనిన
16, 18, 19, బాచి కొనిన, (5) 5. బుపయోగింపకుండనీవు...; (6) పరాక్రమ విక్రమం
బులు, (7) 1, వినవలతుం జెప్పవే యనిన.

౧౧౦. (1) 5. కీర్తనయుం; (2) 11. తెరంగు నెప్పెద.

౧౧౧. (1) 5. ప్రతిహితంబుగు, (2) 9. లావునజేసి, (3) 4. ద్రివిష్టపంబులుం.

౧౧౨. (1) 6. సామర్థ్యంబునకు, (2) 1. సంతోసిల్లి, (3) 6. నాతోడబద్ధ, (4)
4, 5, యుండుమని యొడంబరిచి వెండియు, (5) 6. ననియొడంబరిచివెండియు నిండుండు
వానికిట్లనియె.

౧౧౩. (1) 6. నెప్పుమనిన నెరుదుమ్మకదులై, (2) 7, 11, 12, 18, 24, 28-31,
33, 36, 41, 42, 44, 46, 47, 48, 49, 51, 53, 54, 71, 75, 89, 90, మయ్యెడ 8, 22,
మయ్యెడు 9, 13, 15, 16, 20, మయ్యెడు 125, మయ్యెడి.

౧౧౪. (1) 5 భవదభి రక్షణమగునీ 9. భవదభి లక్ష్యములగు, (2) 34. సప్తకముల
గ్రుమ్మరుటక; (3) 4. బడయవలయుటక. 12. బడయటవలయుక, 16. బడయగ
వలయుక.

- వ. అని గరుడజ్ఞుడనకు సురగభోజనత్వంబు సురపతిచేతం బృహసి తదనుగమ్య
మానుడై యురగులయొద్దకు వచ్చి మరకతరుచి ¹ భరితంబైన ² కుశ
స్థలంబున నమృతకలశంబు ³ నిలిపి యురగులకుం ⁴ జ్ఞాపి యిట్లనియె.
- క. అనిమిషనాథ సుగుప్తమయిన యమృతము దెచ్చి మీకు ⁵ నిచ్చితి నన్న
జ్ఞననీ దాస్యము వాసెను దినకరపవనాగ్ని తుహిన ⁶ దీప్తులు గు⁷టిగాఁ.
- వ. మీరలు ¹ స్నానాలంకృతులరై వచ్చి దీని సుపయోగింపపూర్ణుని పంచ్చి
తల్లిండనవీం వెక్కించుకొని విహగేంద్రు డ్దూరగుల కదృశ్యుడై యుంన్న
సురేంద్రు వీడ్కొని చనియె నిట సురగులును నమృతోపయోగ కుతూ
హలంబున నొడ్డురులం ² గడవం గృతస్నానాలంకృతులై ³ చనుదెంచు
టకు ముందట. ౧౧౭
- క. అమరాధిపుం డ్డమృతము గొని యమరావతికరిగి తొట్టి ⁴ యట్టుల సుస్థా ⁵
నమున ⁶ నవిచలితరత్నాక్షముండై రక్షించుకొని సుఖస్థితి ⁷ నుండె.
- వ. అంత నయ్యురగులు ¹ నమృతం బృపయోగింపన గానక దాని యుంన్న
స్థానంబుని ² దబ్బాలు నాకిన నాలుకలు రెడ్డుగా ³ వ్రయ్యుటంజేసి
నాంటంగోలె ⁴ ద్విజిహ్వలునాం బరగిరి యమృతస్థితింజేసి ⁵ దబ్బాలు
పవిత్రంబు లయ్యె. ౧౧౮
- క. ఈ సాపక్షాఞ్ఞానము భానురముగ వినిన పుణ్య ⁶ పరులకు నధిక
శ్రీసమ్పద ¹ లగు దురితనిరాసంబుగూం బాయు సురగ ² రక్షోభయముల్.

౧౧౫. (1) 4, 5, దుచిర 6, 14, 18, 19, 20 23-25, 27, 28, 29, 31, 36, 39, 45, 48, మరకత భరితం 16, మరకత పరి స్తరణంబైన, (2) 4. కుశా స్తరణంబున నయ్యమృతంబు 12. కుశస్థంబిలంబున 33, కుశలస్థలంబున, (3) 4, 5, డించి 6, 9, 23-29, 31, 33, 35, 36, 45, 90, నమృతంబు నిలిపి, (4) 6. యురగుల కిట్లనియె.

౧౧౬. (1) 13, దీప్తుల, 20 విప్రులు, (2) 13, గురిగాఁ 18. సరిగాఁ 19. గురిగఁ 20 యెరుగఁ 34, గురిపె.

౧౧౭. (1) 6. : గృతస్నానాలంకరణులై 7, 8, 23-26, 29, 30, 35, 45, 47, 49, 54, కృతస్నానలై, (2) 8. నొండొరువులుగృత 9. నొండొరుంగడవ. (3) జనుదేర నంతక ముందర 5. చనుదేరనంత 12 చనుదేర నంతకు ముందర.

౧౧౮. (1) 9 సువిధానమున. (2) 5, 6, నమనందచలిత, (3) 1, 2, 3, సుఖంబున నుండె.

౧౧౯. (1) 6. : నయ్యురగుల కయ్యమృతంబు పట్టుగానక, (2) 5, 6, స్థానంబు దబ్బాలు, (3) 4. రెండు వ్రయ్యలొటంజేసి, (4) 4, 5, 6, బాములు ద్విజిహ్వలునాం బరగె, (5) 4, 5. నమృతస్పర్శంజేసి 6. నమృతస్పర్శనంబునంజేసి.

౧౨౦. (1) 4, 6, శ్రీ సంపదయగు.

అనుబంధము II

సన్నయకాలపు కావ్యభాషకును నానాటి వ్యావహారిక భాషకును. నెంతో భేదము లేకుండెను. శాసనముల భాషవలన నీ విషయము బోధపడగలదు. ఉదాహరణములుగ నీక్రింది శాసన ప్రయోగముల సీయవచ్చును.

I. నందంపూడి శాసనమందలి సీమలఁ గెలిపెడు తెనుఁగుభాగము.

(1) పూర్వతః ఇయ్యూరియుం బిల్లెమవెద్దపూణ్ణియుం బొలగరుసున పల్లమున కొణ్ణియగుంట సీమా.

(2) ఆగ్నేయతః ఇయ్యూరియుం బిల్లెమవెద్దపూణ్ణియు నెరవులయుం బొలగరుసున ముయ్యలికుట్ర సీమా.

(3) దక్షిణతః ఇయ్యూరియు నెరవులయుం బొలగరుసున తాడ్లతేవ సీమా.

(4) నైర్వృత్యతః ఇయ్యూరియు నెరవులయు ముందరమునయుం బొలగరుసున ముయ్యలికుట్ర సీమా.

(5) పశ్చిమతః ఇయ్యూరియు ముందరమునయు మఱకుటితియుం బొలగరుసున ముయ్యలికుట్ర సీమా.

(6) వాయవ్యతః ఇయ్యూరియు మడకుటితియుం బిల్లెమవెద్దపూణ్ణియుం బొలగరుసున ముయ్యలికుట్రన గొల్లతేవ సీమా.

(7) ఉత్తరతః ఇయ్యూరియుం బిల్లెమవెద్ద పూణ్ణియుం బొలగరుసున [యే*]ఱువ గడ్డయ సీమా.

(8) విశాన్యతః ఇయ్యూరియుం (ం) బిల్లెమవెద్ద పూణ్ణియుం బొలగరుసున మఱితితోడి తాటియో (=యొ)ద్ద చింతయ సీమా.

II. రాజరాజు కోరుమిల్లి శాసనములోని తెనుఁగుభాగము.

(1) పూర్వతః కూడకు నియ్యూరికి మద్దికొలియ సీమా.

(2) అగ్నేయతః ముణ్ణికొలియ సీమా.

(3) దక్షిణతః వానపల్లియు సంపుతటి యయు మామణ్ణాదియు సీమేవ సీమా.

(4) నైర్వృత్యతః గోదావరియ సీమా.

(5) పశ్చిమతః బూరువుతోగ సీమా.

(6) వాయవ్యతః వీస్నీదియు మాసరయు సీమైవ సీమా.

(7) ఉత్తరతః మాసరపొణ్ణిడ్డవమ్మ విల్లిణ్ణికోలియ సీమా.

(8) ఈశానతః ఎఱ్ఱనంక్కయ్యుత్తరమున కడలిబాది సీమా.

III. ఏడవ విజయాదిత్యుని ర్యాలి శాసనములోని తెనుగు భాగము
(నాయొద్ద నున్నది, ప్రచురింపలేదు.)

పూర్వతః కూహం, దక్షిణతః కడముంగ, పశ్చిమతః సంపనియ, ఉత్తరతః కోరుమిల్లి అస్యైవత్తేత్ర సీమానః। పూర్వతః మామణ్ణేటి పొలమునుం గూడపొలమునుం గోరుమిల్లి పొలమునుం గూడిన ముయ్యాలి కుట్టుననుండి దక్షిణ మిళ్ళిపోయిన ముణ్ణికోలియ సీమా। ఆగ్నేయతః కూడ పొలములోని కడములకోలి పడుమటి కొమ్మునుం గహముక్కునయు మామణ్ణేటి పొలమునుం గూడిన ముయ్యాలికుట్ట సీమా। దక్షిణతః మామణ్ణేటి కాప్రేని వనము దక్షిణంబున ఎంగట్ట పొదల సీమా। నైరృత్యతః కుట్టులోపుగాం గల పొలమునకు సంపనియ పొలగరున సీమా। పశ్చిమతః కోరుమిల్లి నారన పెద్దిరి చనిమొల్లి మొననుండి తూర్పుంచి వచ్చిన నారన పడంగవుల చీననుండి ఉత్తర మిళ్ళిపోయిన కోరుమిల్లి పొలగరున సీమా। వాయవ్యతః కోరుమిల్లి పొలములో నుత్తర మిళ్ళిపోయిన అడ్డపుందోవ దక్షిణముతలయ సీమా। ఉత్తరతః అడ్డపుందోవ దక్షిణముతలనుండి తూర్పుంబి పోయిన కోరుమిల్లి పొలమును మామణ్ణేటి పొలమునడిమి అవులుగడ్డలలోని పల్లమ సీమా। ఈశాన్యతః కోరుమిల్లి పొలగరునున మామణ్ణేటి పొలగరునున నడిమి అవులు గడ్డలలోని పల్లముననుండి దక్షిణ మిళ్ళిపోయిన కోరుమిల్లి పొలమున మొల్లి మొన నైరృతిమూలయ సీమా.

IV. ఏడవవిజయాదిత్యుని కృందుయి శాసనమునుండి

(నాయొద్దనున్నది; ప్రచురింపఁ బడలేదు)

“ అస్యగ్రామసీమానః। పూర్వతః వీరవిజయాదిత్యబ్రహ్మదేయః, దక్షిణతః పచ్చుపల్లి; పశ్చిమతః పాడిరిపల్లి; ఉత్తరతః దాక్షారామం। అస్యైవత్తేత్రసీమానః। పూర్వతః క్రుండదివళువ తూర్పునకట్టయ్య వీరవిజయాదిత్య బ్రహ్మదేయమున పొలగరును ధాకలోమియయు వాడపొలగరునునుం గూడిన ముయ్యాలికుట్ట సీమా। ఆగ్నేయతః ముయ్యాలికుట్టుననుండి దక్షిణమిళ్ళిపోయిన చోదిపల్లమసీమా। దక్షిణతః వీరవిజయాదిత్య బ్రహ్మదేయమున పొలగరునునం గ్రుందుదిపొలగరునునం బాటిన అవులుగడ్డలలోని క్రయ్యయసీమా। నైరృత్యతః కణ్ణుమను నేఱుసీమా। పశ్చిమతః గూడవాలింబుట్టల పడుమటి అవులుగడ్డలలోని క్రయ్యనుండి రాజరాజవీ అనినే టునుం? బెద్దఠాకరేమి పొలమునుం గ్రుందుదిపొలమునుం గూడిన ముయ్యాలి కుట్టసీమా। వాయవ్యతః బెద్దఠాకరేమి పృథవప పొలమునయుం గరణపుం

బాలమునయుం గ్రందుదిపాలమునయు నడిమిపెద్దప్రంతయు దక్షిణమిళ్ళి వచ్చిన పొలగరుసునుం గూచియనాయకు చీటు(మి) పడుమటి కట్టయు నిచ్చే టువున ఆగ్నేయమున మూలనుండి వచ్చిన ఎంగట్ట సీమా । ఉత్తరతః క్రందుది పడువ ఉత్తరమునకట్టయు నయ్యవాడ పొలగరుసు నడిమి ఎంగట్ట సీమా । ఈశాన్యతః ఇప్పడువ కీశాన్యమునకట్టయు సీమా ॥

V. చాళుక్యలన్దురాజు (II) మలియపూడ్డి తామ్రశాసనము.

(శక 867; క్రీ. త. 945. 6. (నెల్లూరు శాసనములు, సంపుటము I. పుట. 181.)

గ్రామావధులు

క్షేత్రావధులు.

1. పూర్వతః మంజునూరు	1. పూర్వతః గొల్లవి గుంట్ట
2. దక్షిణతః యినిమిలి	2. ఆగ్నేయతః రావియ పేరియ చెఱువు
3. పశ్చిమతః కల్వకూరు	3. దక్షిణతః స్థాపితశిలా
4. ఉత్తరతః ధన్యువురము	4. నైరుత్య స్థాపితశిలైవ
	5. పశ్చిమతః పల్కపట్టికోట్టబోయు తటాకశ్చ
	6. నాయవ్యతః స్థాపితశిలైవ
	7. ఉత్తరతః దువచరువు
	8. ఈశాన్యాం కలలుకురి ఏర్వీకచేని సీమైవసీమా

వైయుదాహరణములు పదునొకండవ శతాబ్దము నాటివ్యావహారిక భాషాస్వరూపమును దిజ్ఞాత్రముగఁ బ్రదర్శించుటకుఁ జాలును. ఈ క్రింద “దక్షిణహిందూదేశశాసనములు, నాల్గవసంపుటము నుండి యేర్పడిన పదు నొకండవ శతాబ్దమునాటి యాంధ్రభాషా విశేషములు గొన్ని చూపఁబడినవి. కుండలీకరణము చేయఁబడిన యంకెలు శకసంవత్సరములను దెలుపును:

(1) ఈ క్రింది శబ్దములలో నర్ధానుస్వారములు కానవచ్చుచున్నవి: ఏంట (సం॥రమున) శక. 977; ఏణ్ణి (సం॥రపు) శక 1017; కూంతుఱు (శక 977); కూంతు (987); తోట (1009); నేంణ్ణి (986); నెణ్ణి (995); మూణ్ణి (1014); మ్రాంకులు (1009); ఆణ్ణువాణ్ణు (1006); పోంకలు (1006); బోణ్ణు = గొల్ల (969); మూణ్ణు (986); మీన్ది (960).

(2) ఈ క్రిందిపదములందు శకటరేఖము గాన్పించుచున్నది :—కూంతుఱు (977); ఎటియమ (1014), గొటియలు (960) చెఱువు (1006); ఎటిదుయ (1022).

(3) ఈ క్రింది కొలతలపేర్లు దెలియవచ్చుచున్నవి :—

అడ్డమన (అర్ధమాన) 960; అరసోల (1006); ఇరువుననడ్డెండు (1006) = 2½ కుంచములు; కుంచము (1006); బహు. కుంచాలు (960); ఖ (ఇది

ఖండము లేక ఖండికకు సంజ్ఞకాఁబోలు; ఇదిపుట్టికి సమానమేమో); తూం (ఇది తూమునకు సంజ్ఞయేమో) 1004; త్రిభువనాంకుశమున (నేమాన)-ఇదియొక ప్రమాణమునకుఁబేరు, 986, 990 (2), 977, 995, 1022; పల 1006 (ఇది పలమునకు గుఱుతుకావచ్చును); పుట్టి (1006); బహు. పుట్లు (1022); పుటి 960 (ఇది యేమానమో తెలియదు. శ. ర. లో పురి=భాన్యముపోసియుంచుటకు గడ్డితోకట్టినకూటు; కూటు=గరిసె, అని యేన్నది.); మ 960 (ఇది మానకు సంజ్ఞయేమో); మన (ఇది మానకు రూపాంతరమా? 986); మాన 960, 990, 995, 1003, (2); ముత్తుము (1009), ముత్తుశిభీమ కుంచుము (1006); యె (ఇది దేనికి సంజ్ఞయో తెలియదు; దూరమును కొలుచు నొకమానము).

(4) ఈ క్రింది గ్రామనామములును దేశనామములును దెలియ వచ్చుచున్నవి:—

కూసనూరి వేనూరడయా వేలాగిరి (1028); గంగగొడ్డి చోడవలనాండు (1022); గంజాట్ట పంచనదిముడి (1027); గుద్దవాదినాండు (1022, 1006); గొల్లపల్లు (1009); చోడమల్లలము (1027); డాకరేమి (960); తిరిముడ పడ రయి నచ్చె (1022), తిరువింజలూరునాండు (1027); నిత్య వినోదవలనాండు (1028); పెద్దడాకరేమి (1006, 1022); ప్రోలునాణ్ణు (1006); పెద్దమున్నూలు (మున్నూరు గ్రామముల యొక సమూహము) 1006; వెన్నకోటము (1028); వెలువలిపలి (ఇది 'పలివెల' యేమో) 1004; విశఖవట్టనము (990); శుంక టూరు (ప్రోలునాంటిలోనిది 1006);

(5) ఈ క్రింది శబ్దములు కనబడుచున్నవి:

అక్కిపోరి = ? (శ. ర. పోఱడు = బాలుడు, పడుచువాడు) 960; అఖండవత్తి = (990); అట్లు = ఆ విధము (987); అడవు = ఆజ్ఞ ? (1003, 1017, 1022); అనుంగు = స్నేహితుడు (1006); అమరన్ (987); అయిన (* అగు) 987; అయ్యపొలము = ఒక పొలముపేరు (1009); అరదివ్య=నగము దీపము (1003); అఱు (నెలలు) = ఆఱు (960); అవ (చూ. శోలవ) = అవ్వ (1014); అనము = యశము (987); ఆకాశ తేత్రపలు = తేత్రపాలురు? (960); ఆకాన తేత్రపాలినికి (960); ఆంకులు = తమలపాకులు (1006); ఆ చంద్రాక్రమము (990, 995, 1009); ఆణ్ణువాణ్ణు (1006); ఆన = ఆజ్ఞ (1022); ఆవ్వోరు (960, 969); ఆసారి (= తాళ్లుచెక్కువాడు) 995; ఇంద్రుల = ఈ స్థలములోని (1006); ఇనుప ఎడ్లు (986, 1004); ఇచ్చుఎడ్లు 1017) = కేదెలు?; ఇరువున = శర. ఇరున, = రెండుకుంచములు (1006); ఇతరాయన సంక్రాంతి (1003, 1006); ఉప్పు (1006); ఎంగిడ్లు = ఎంగిళ్లు (1006); ఎత్తు (చూ. ఎంగిడ్లెత్తు) 1006; ఎందు = ఎచ్చట నెనను (987);

ఎడ్లు = పశువులు; ఆవులు (969, 990, 995, 1006, 1014, 1022); ఎనవెం
 బ్రలు = ? ఎన + వెన్ను + బ్రలు = మంచి యెన్నులనుండి రాల్చిన భాగ్య
 మును దంపిన బియ్యము ?; ఏంట = సంరమున (977); ఎండి = ఏంబది
 (1006); ఐన (చూ. పది యెన్నిదిగా నైన) 1006; ఒక్కట్టే = ఒకటి (ప్రథ
 మైకవచనము), 995; ఒక్కట్టేకి (977); యికిన్ (1006); ఓయంగల = పోయం
 గల (1014); కట్టున = స్తంభమునై (960); కన్యసంక్రాంతి (986); కమల
 నేత్రి (987), కట్టపనివానికి (1006); కల = ఉన్న, చూ. దేవభణ్డారమునం
 గల (1006); కాన్ = చొప్పున (అడ్డెణ్ణుగాన్) 1006; పనియెన్నిదిగానైన
 (1006); కాంతలు (987); కిలరము = పశువులదొడ్డి (986, 990, 995, 1003);
 కిలరము (977), కిలరుము (1006); కుడువన్ (* కుడుచు) 1006; కుడ్వంగల
 (1006), కూంతు (987); కూంతులు (1006); కూంతులు (1004), కృష్ణపక్ష
 మున (1004); కొడుకు (990, 1017); కొడ్కు (1003); కొణ్ణెణ్ణు = తీసికొన్న
 వాడు, చూ. గంజాట్ట పంచనదిముడి గొణ్ణెణ్ణు (1027); కోమటి (990);
 కోమట్ల (వనమునా) 960; కోమట్లు (960); గంగ (987); గుడి = దేవాలయము
 (960); గొటియలు (960); చి(ఇది చిన్నమునకు సంజ్ఞయేమో (1006);
 (చిడు)ంగల నూనియ = చిటునువ్వుల నూనె? చెల్లంగలనూనె? శ. ర. చిడుగు =
 అల్పము (1006); చెటువు (1006); జగదేశమందరి (987); జీవిత చిన్నములు
 (1006); జీవితమాట (1006); డంగుంబ్రాలు = దంచి, తొడుతీసి, మెటుగు
 పోటువేసిన బియ్యము (1006); డచ్చి = దంచి (* డంచు) 1006; తనకున్
 (987); తులామాసమున (990); తొల్లి = పూర్వము (987); తోట్ట (1009)
 తోట్టపట్టు (1009) = తోటయున్న నేల; తోటనేల (1009), త్రయోదశి
 (990); త్రోవ (1009); దక్ష(క్షి?)ణమున (1006); దక్షిణాయన (నిమిత్త
 మున) 969; దగుంప్రల = దంగుంబ్రాల (960); దణ్ణువివియ (1004); దివన
 పడి (960, 990), (దివియ) 960, 990, 995, 1003; దీనికిన్ (995); దేవని (* దేవం
 డు), చూ. బెజయిత దేవని కూంతు, 987; దేవభణ్డారము (1006), నచ్చె = ఒక
 గ్రామము (1022); నంజుడ్లు = నంచుకొనునవి; మాంసముకాదు (1006); నంబి =
 పూజారి (1022); రం ది = నలువది (1006); నల్వర వనమునా (995); నల్వరు
 (1004, 1022); నవి(య) = పల్లము (1009); నటపంగలవారు (1006) నాట్టి (*
 నాణ్ణు = దేశము) 1006; నాలవు = నాలవ (1022); నాలువుపుట్లు (1022);
 నాలువురు (1003); నిమిత్తమున (986, 995, 969, 1003); నిమిత్తమున
 (1003); నిత్యపడి (977, 1003); నివేద్యము (960); నీడ్లు = నీళ్లు (1006);
 నురువు = నురుగు (987); నూనియ (1006); నెయి (969, 986, 990, 995,
 1003, 1004), నెయి (1023); నెలు (అటునెలు) 960; నే = నేయి (ఇది

విశేషణమా?) 960; నే = నేయి (960); నేతి (బొప) 960, నే మాన = నేతిమాన (990, 995), నేట్టి (* నేట్టు = ఈ దినము) 995; నేల = డేత్రము (1022); నేల (చూ. తోంట నేల) 1009; పట్టు (చూ. ఇల్లు వట్టు = ఇల్లు కట్టుటకుఁ జాలినంత స్థలము (1004); పట్టు (ముత్తుమువడ్లపట్టు) = ముత్తుము వడ్లు విత్తుటకుఁ (జాలినంత పొలము) 1009; పట్టు, చూ. తోట్టి పట్టు = తోట్ట వేయుటకుఁ జాలినంత స్థలము, 1009; పడి (దినపడి, 986, 990, 995; నిత్యపడి 977) పదియొన్నిది (1006); పప్పు (960, 1006); పరు వడి = ఎక్కువగా 987, పయ్యంతం = మధ్యభాగమున, అవధిగాఁగల (1022); పల్లు = పల్లె, చూ. గొల్లపల్లు (1009); పాలినికి = పాలునికి, చూ. డేత్ర పాలినికి (960); పాలు = భాగము (1022); పిరిదేవర (కిలరుమున) = పెద్ద దేవుని కిలారమున (1006); పుట్టము (వెల్లపుట్టము) 960; పుట్లు. బహు. 1006; పురుడించునట్లు (987); పూట (1003), పూంట (1004); పూణ్ణి (1022) = జామీను; పెడ్డెము = పెండ్లాము (995); పెండ్లాము (1003); పెడరు = పెరడు (శ. ర. పెడలు = పెరడు, కన్న. తెపెడ = వెనుక భాగము) 1004; పెట్టంగల (అంకులు) = ఇవ్వవలసిన, 1006; పెట్టిచ్చిన సత్రము 1006; పెట్టిన = స్థాపించిన (990); పెట్టిన = ఉంచిన 990, 1003; పేర = నామమున (1006); పోకలు (1006); పోల్ = పోలునట్టి (987); ప్రల = ప్రాల = బియ్యము (960); పెరసిన = కలసిన, మొత్తమైన (977, 986, 990, 995, 1003); పెల్ల = పెల్లము (ఆనాడు పెల్లమును కుంచములతోఁ గొలుచు చుండిరి) 1006; బోడ్డు = గొల్ల (969); బోయిని (1003); బోయణ్ణు (969); బోయతోడి (960); బోయిని (1004); బోల (వనమున 960, 990, 1003); బోలు, (ఏక.బోండు) 995, 1003; బ్రాహ్మనికి 1006; బ్రాహ్మలు, బ్రాహ్మలకు 1006; భీమేశ్వర మహాదేవర (969); భీమేశ్వర వల్లభునకు, 987; భూమి దేవి 987; మణ్ణతోన్ = కుండతో (987); మహాదేవి (1004); మాఱి (1006); మానెణ్ణు (969); మిరియముల అరసోల (1006); మూణ్ణగు (986); మిన్ని (960); ముడి - చూ. పంచనది ముడి = కూడలి 1027; 300 టి = మున్నూటి 1006; ముప్పదిపుట్లు (1006); మొదపులు (1003); మ్రాంకులు (1009); రట్టడికము (1022); రాయణ్ణు (1022); రెణ్ణు (960); లికి (ఖ) తము (995); లోపుగా = లోపల (1004); లోపైన = కూడిన (చూ. నావియ బాదియ కొమ్మయబోయణ్ణును లోపైన యావ్వకురు బోలవనమున) 969; లోహ దణ్ణు దివియ (1004); లోహాదివి (1014); లోహాదివియ (986); లోహపు దివియ (1003); వట్ల = భట్ల, చూ. సిడమవట్ల తోట్టి (1009); వడ్లు (10 వడ్డెడి (1006); వనమున (960, 990, 995, 1003, 1022); వనుమున (98..

వాణ్ణు, చూ. ఆణ్ణువాణ్ణు (1006); విడ్డు = ఉంచు (1028); విడిచిన = ఉంచిన (1022); విత్తుపట్టు (1006); వినివారి = ఆకాశగంగ (987); వెల్ల పుట్టము (960); వేయి (మ్రాంకులు) 1009; శత్రుము = సత్రము (1006, 1009); శాక వషణ్బులు (990); శ్రాహి = నడచుచున్న సం॥ రము (1003, 1004); సక్కు = పిండి? పేలపిండి? 1006; సంద్య దివియలు (960); సన్నిధానమునన్ (1006); సన్నణియుతముగన్ (987); సరసిజాస్య (987); సరించువారు (960); సరింపంగల వారుంగా (1003); సరింపంగలవరు (960) = ఇచ్చు; సరియ = సమానమే 987; సరియించువారు (960); సరియిచ్చువారు (995); సరియించువారు (986, 1003); సరియింప్పన్ (960); సరియింపంగలవారుగా (1004); సర్వాకర పరిహారముగా (1006); సితమణి బస్థము (987); సెట్టి, చూ. మేడయ సెట్టి; చేసి = చొప్పున, చూ. మానెణ్ణు నేసి (969).

(6) ఈ క్రింది మనుష్యులపేళ్లు తెలియవచ్చుచున్నవి: అప్పయ (1009); అయ్యిబోలె ఎటియడు (1022); ఎటియడు (1022); ఎటియమ (1014); కనియ (1006); కన్నియ (1014); కన్నియ (1003); కత్తిరాజు (995); కాటబోల కొమ్మియ (1014); కాటియ (977, 995; 986, 1006); కాటిబోల నావియ (1022); కుపమ (9777); కులోత్తుంగచోడ (1009); కుసి బోల నావయ (1027); కోటనంబి సిడమువట్లు (1009); కోనముమ్మడిరాజు (1004); కొమ్మకవ తల్లియ (995); కొమ్మబోల కన్నియ (1014); కొమ్మ బోల పెద్దియ (990); కొమ్మబోల కన్నియ (1003); కొమ్మబోల కాటియ (995); కొమ్మయ (969); కొమ్మియ (1014, 1003, 1006, 986); గుడిసాని (1017); చందన (1014); చామబోయ పెట్టియ (977); చామబోల చందన (1014); చామబోల నావయ (1004); చామబోల పెట్టియ (995); చామియబోయ చందియ (1006); చామియబోయ (960); చామియబోయ వంట్టియ (990); చామియబోయ పెట్టియ (986); చాళుక్య విక్రమ (1003, 1004); చెల్వయ (960); చోడసెట్టి (969); జయమ (1006); తికలింగా గాధిపతి 1003; తిరుచుట్టంబల ముడయాను శోలవ (1014), తలరాసి నవియ (1017); తలరాసి నావయ (1027); తల్లియ (990, 995); త్రైలోక్య మల్ల దేవర (977); దేవాంను వామయ (1003); దొడ్డన (995); దొడ్డయ (986); దొడ్డియ (990); నవబోల పోలియ (1003); నవియ పోలణ్ణు (1003); నవియబోయ, విణ. (1017); నారాయణ భట్లు (977); నావని. విణ. 1004; నావబోల భీమయ (977); నావయ (1027); నావియ (969, 986, 1022); చూంకయ (1027); పడ్డాపతి (1003); పరాంతక పరందీవరాయణ్ణు (1022);

పరకాన్య (తోటనేల) 1009; పాపయ (990), పెడమ రాజపరాజ (మహాదేవి) 1004; పెద్దనాచాయ్యుణ (1003, 969, 987, 990, 986); పెద్దిబోల నావయ (1027); పెద్దియ (990); పెమ్మా నడిగలు (1022); పోతియ (1006, 1003, 1014); పోలబోల నావయ (1027); పోలియ (1003); బదియబోయ దొడ్డియ (990); బల్ల అప్పయ (1009); బాదబోయ (977, 1027); బాదబోల (995, 1003, 1014); బాదియ (969, 986, 1006); బెజయితదేవని (987); బేతనాచాయ్యు (977); బేతినాయకు (1006); బ్రమన (1017); భీమయ (977, 986); భీమిశ్వర దేవర, భీమిశ్వరా మహాదేవర (960); మాదియ (1003); మారపాసారి (995); మునియన (1027); మొదియ (1014); మేషియ (990); యమినీశ్వర మహాదేవర (1006); యమేశ్వర మహాదేవర (1003); రాకుదిరి కత్తిరాజు (995); రాజకేసరి వమ్మ (1022); రాజరాజ దేవర (1003); రాజరాజ మనిత్తరియణ్ణ (1028); రాజేంద్ర ... హృచ్చక్రవత్తి (1003); రాయన (1009); రుద్రయ (1003) రేకమ (995); రేవలదేవి (987); లక్ష్మీదేవి (1004); వంటియ (990); వత్సరాయణ్ణ (1027), వలకాంటి వేణాట్టు కరువలి (1022); విష్ణువర్ధన విన్నగ నాడ్వాని (గుడిసాని) 1017; వెంటియ (977, 995); శ్రీ భీమేశ్వర మహాదేవర (990, 995, 1003); శ్రీ విష్ణువర్ధన మహారాజులైన శ్రీ రాజరాజ దేవర (969); శ్రీ విష్ణువర్ధన భూవిభు (987); సప్తమ విష్ణువర్ధనయ్య (1022); సర్వలోకాశ్రయ శ్రీ విష్ణువర్ధన మహారాజుల (986, 990, 995, 1003); సీలమదేవి (1009); సోమలదేవి (987).

ఈ క్రింది పేరుపనామములు దెలియవచ్చుచున్నవి :—

ఆణ్ణి (1028); దదిపట్టలక (960); పడిహారి (1003); ప్రథాని (977, 1003); మొదలి (1003); సమరమొదలి (1006); స్థానపతులు (986); ముదిసెలి (986).

(8) వ్యాకరణ విషయములు.

(i) వక్షివిభక్తి రూపములు :

చామియబోయ వెంటియ (986); బేతినాయకు కూంతులు (1006); చామియబోయవంటియ (990).

నావని (1004, 1027); ఎత్తియని (1022); బోల (969, 1003); డంగుల (కుంచము) 1006.

భూవిభు(దయ) 987.

చక్రవర్తి పెండ్లాము (1003); కర్తిరాజు పెడ్డెము (995); కులూత్తుంగ చోడదేవర అనుంగు (1006); రాజరాజ దేవరప్రధాని (1003); నారాయణభట్లు కుంత్తులు (977); ఆరుద్రదేవర ముదిసెలి (986); సెట్టి కొడుకు (990); దేవరప్రధాని (972).

తన (యిచ్చిన) 969; నేమాన (977, 1003, 1022); నే (మన) 986; నే (కుంచ్చము) 1006.

ఎన వెంబ్రలకుం కుంచ్చ (1006).

(ii) సమాసములు :

త్రిభువనాంకుశ నేమాన (995); లోహదివియ (990); దివసపక్షి (990, 995); సంవత్సర జీవితమాట (1006); సమరమొదలి (1006).

నచ్చెనంబి (1022); చెఱువు దక్షిణమున (1006).

ఒకపుట్టి ముత్తుము (= ఒకపుట్టియు నొకముత్తుము) 1009.

మిరియముల అరసోల (1006).

త్రిభువనాంకుశమున నేమాన (986, 990); దక్షిణమున మధ్యమున (1009); విశఖవట్టనమున కోమటి (960); కిలరమున చామబోల వెంట్టియ (995).

అఖండవర్తి లోహపు దివియ (1003); లోహపు ధూపారదివియ (995).

(iii) సంధులు : తెచ్చు + ఆణ్ణవాణ్ణు = తెచ్చునాణ్ణవాణ్ణు (1006)

బోయు + అడవున = బోయునడవున (1017)

ఈ + మార్గమున = ఇమ్మార్గమున (1006)

కుంచ్చమునన్ + ఇరువున = కుంచ్చమున నిరువున (1006)

కరువలి + ఆన = కరువలియాన (1022).

(* లోపుగా + ఇల్లువట్టు = లోపుగా యిల్లువట్టు (1009).

(iv) నామ విభక్తులు : దీనికిన్ (990); ఇరువండ్రకున్ (1006); ఇద్దఱకున్ (1006), అయ్యపొలమున = అందు (1009); పురోహితునికి (1006); ఆచంద్రాక్కర్మునకు (నిచ్చిరి) (1009); ఇందుల (1006).

(v) అవధారణము : మానన (1003); వారియంద (1022); దొడ్డియయ కాటియయ (977); తోవయ (1009); నవియ (1009); వీరిక (1004).

(vi) ప్రశ్నార్థకము : సరియ? = సరియే? (987).

(vii) అక్షరలోపము, పూర్వాచ్చునకు దీర్ఘము :

వసమునా = వసమునన్ (995); కుంచాచులు (1006).

(viii) బహువచనములు :

వడ్లు (1009); ఇరువడ్లు (1006); బోలు (1003), నంజుడ్లు (1006);
సీడ్లు (1006); ఎంగిడ్లు (1006).

(ix) ఔపవిభక్తికములు :

నాంటి (1022); నాణ్ణి (1006); మున్నూటి (1006); ఏణ్ణి (1017);
నేంటి (986); నేణ్ణి (995); ఏడింటన్ (1006); మూణ్ణి, 198ణ్ణి (1014); ఊరి
(1006, 1009), రెణ్ణి (960); ఒకంటికి (1006); నేతి (1006).

(x) ఆదేశములు : (అ) ద్రుతముపై :

భీమేశ్వర మహాదేవరకుంబెట్టిన (1003); ఏంబదిం బదియెన్నిది (1006);
మాంకులతోడంగూడన్ (1009); వడ్లుంబ్రాలును (1006), దొడ్డనయుం
గొమ్మకవ (995); వెంటియయుం గామబోల (995); దేవరకుం జక్రవర్తి
(977); ఇచ్చెందనకు (987) త్రిభువనాంకుశమునం బోయంగల (977); గంగ
నాం బరువడి (987); దేవరకుంబెట్టిన (990, 1003), వసమునంబెట్టిన (990,
1003); వినివారిం బురుడించునట్లు (987); భూమిదేవింబోల్ (987); భీమ
యయుం గొమ్మబోల (977); ఒక్కంటికిం గిలారమున (977); పోల్పం గాం
త్తలు (987); సరియిచ్చువారుగానుం గిలరమున (995); * వెంబ్రలకుం
కుంచు 1006, వసమునపెట్టిన 960,—వీనిలో నాదేశము కనబడదు. దేవ
రకుంబెట్టిన,—ఒకటి బోయంగలవడ్లు (1003). (ఇచట నాదేశము వచ్చినను
ననుస్వారము కనబడదు.)

(ఆ) గనడదవాదేశము :

నిత్యపడివెట్టంగల (1006); అసమువెరుగన్ (987); బెరసినవారు వంప్ప
(1014); దివసపడి పైయంగల (986, 990); ఎనుబదిపైంకలు (1006);
ముప్పదిపుట్లు (1006); మానెణ్ణిసేసి (969); మత్తేభగమనదొల్లి (987); నీడ్లు
దెచ్చు నాణ్ణివాణ్ణి (1006).

* (1) దుద్రయపెట్టిన (ఇచట నాదేశము రాలేదు); (2) చామబోయ
వెట్టియ (977, 986); చామబోలవెట్టియ (995); చామియబోయవెట్టియ
(990)—వీనిలో 'వెంట్టియ, పంట్టియ' యనునవి శబ్దము లయినయెడల
—దేశము తప్ప. 'వెంట్టియ, పంట్టియ' యనునవే సరియైన రూపములు
—వచ్చును. (3) త్రిభువనాంకుశమున పైయంగల (1017); కట్టునవెట్టియ,—
(ఇచట నాదేశము రాలేదు; అయినను కనబడుచున్నది.)

(xi) వాక్యరచన :

దక్షిణమున మధ్యమున అప్పయతోట్ట పట్టును రాయనతోట్ట నవియు
నుం జన కోటనంబి సిడమవట్ల తోట్టనవియ (1009).

(xii) క్రియలు : (1) క్రియావిశేషణములు :

వడ్డెడి (బ్రాహ్మనికి) 1006; అవ = అయే, 1022, నాలపు (పాలు)
1022; (నంబి)యైన (1022); పెట్టిన (995); అయ్న = అయిన (1003); కనిన
(987); ఇచ్చి(న) 1006; 969; పోయంగల (977, 986; 990); పోయంగల
(1006); ఓయంగల (1014); పెట్టంగల (1006); చిడుంగల? (1006); కుడ్వంగల
(1006); సరింప్పంగల (1003).

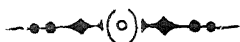
(2) తుమున్నర్థకములు : కా(న్) (1003); పోల్పన్ (987); పంపన్
(1014); నాన్ (987).

(3) సంపూర్ణక్రియలు: ఇచ్చె(న్) 987; ఇచ్చిరి (1022); సరియించు
వరు (960); పోయంగలవడ్డె (1003); సరింప్పంగలవరు (990); పోయంగలవారు
(1003); సరియింప్పంగలవారు (990); నటపంగలవారు (1006).

అనుబంధము. III

ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి

హృదయము.

ఆంధ్రశబ్దచింతామణి నన్నయభట్టవిరచితమా కాదా యను విషయమున భిన్నాభిప్రాయములు గలవు. వీరేశలింగముపంతులుగారు కవులచరిత్రమును వ్రాయువఱకును పండితసంప్రదాయమున నన్నయయే చింతామణి కర్తయని విశ్వసింపఁబడుచుండెను. కాని, వీరేశలింగముపంతులుగారు I. కేతన తనకుఁబూర్వ మాంధ్రవ్యాకరణములు లేవని చెప్పియుండుట; II. ఆంధ్రశబ్దచింతామణినిగూర్చి యప్పకవి కూర్చిన కట్టుకథ, III. చింతామణి సూత్రములకును నన్నయప్రయోగములకును గల విరోధము, అను మొదలగు కారణములచే జింతామణి నన్నయరచియించినది కాదని వ్రాసిరి. ఈవ్రాత పండితుల విమర్శకు గుఱియైనది. మొదటనుండియు నన్నయకుండిన శబ్దానుశాసన విరుద మిప్పుడు పోవునను భీతి పండితుల కావహించినది. కావున చింతామణి కర్తృత్వము నాతనికి నిలువ వారనేక ప్రయత్నములఁ జేయుచున్నారు.

చింతామణి కర్తృత్వ విషయమున నీ క్రిందివిశేషములను గమనింపవలసియుండును:

(1) బాలనరస్వతికిఁ బూర్వముం దాంధ్రశబ్దచింతామణియునికిని గూర్చి మనమూహింపవలసినదే కాని, మఱియొకరీతి ప్రమాణము కానరాదు. బాలనరస్వతియే యాంధ్రశబ్దచింతామణిని రచించెనని చెప్పు వాదమునకును నాధారములేదు. అతఁ డధర్వణుని కారికల నుదాహరించుటచేత నాగ్రంథమాతనికిఁ బూర్వమున నుండెననియే చెప్పవలెను.

(2) అధర్వణుని కారికావళి యాంధ్రశబ్దచింతామణికి వివరణమునకును సవరణమునకును నేర్పడిన గ్రంథమనుటకు సందేహములేదు. కావునఁ జింతామణి కారికావళికిఁ బూర్వముందే యుండెననుటకు సందేహములేదు.

(3) కేతన కాంధ్రశబ్దచింతామణినిగూర్చి తెలియదనుట స్పష్టము. భారతశేషము నారంభించి పూర్తిచేసిన తిక్కనకు శిష్యుఁడగు కేతనకు భారత కవియగు నన్నయభట్టే యాంధ్రశబ్దచింతామణిని రచించియుండినచో దానిని గూర్చి తెలియకున్న వింతయే యగును.

(4) కారికావళి చింతామణికి వివరణ గ్రంథమయినను సధర్వణుని కాలము మనకు నిశ్చయముగాఁ దెలియదు. లిపినిగూర్చి తెలుపు కారికలవలన నాతని కాలమును నిర్ణయింప నెంచుట సాహసము. కావున నాంధ్రశబ్ద చింతామణికాలముఁగూర్చి చెప్పవలసినప్పు డది కారికావళికంటెఁ బూర్వపు దనియు, కారికావళి బాలసరస్వతి వ్యాఖ్యకంటెఁ బూర్వపుదనియు మాత్రము చెప్పవలెను.

(5) వీరేశలింగము పంతులుగారు నన్నయభారతప్రయోగములకు విరుద్ధములని యుదాహరించిన సూత్రము లట్టి విరోధము గలవి కావు. ఆ సూత్రముల కుదాహరణములు నన్నయరచిత భారతభాగమునఁ గాన్పించుచున్నవి. కాని, నన్నయభారతమునందలి యనేక ప్రయోగములకుఁ జింతామణియందుగతిలేదనియు, సూత్రములవలన నిష్పన్నములగు ననేకరూపములు నన్నయభారతమునఁగాని యాతని కాలపు శాసనములందుగాని కానరావనియు గ్రహింపవలసియుండును.

(6) కొందఁ జనునట్లు చింతామణి తత్సమరూపసాధనప్రక్రియయే ప్రధానముగఁగల గ్రంథముకాదు. కేవలముఁ దత్సమరూపములనే సాధించునట్లు కానవచ్చుసూత్రములు చింతామణియందు కొలఁదిగమాత్ర మున్నవి.

(7) ఆంధ్రశబ్దచింతామణి నన్నయకృతము కాదన్న నాతనికిఁగి గౌరవములకు హాని కలుగునంతటి ముఖ్యగ్రంథముకాదు. అది సమగ్రగ్రంథముకాదు. దానియందలి పరిభాషయందును, సూత్రరచనయందును, భాషయందును సనేకములగు లోపములున్నవి.

(8) చింతామణివలన తత్సమాచ్ఛికాంధ్రభాషయందు సందేహము లేకుండ నొక్క రూపముకూడ నేర్పడఁజాలదు. ఆంధ్రవ్యాకరణమును సంస్కృతమున రచించుచుటవలనఁ గలుగు నసర్థమిది.

(9) నన్నయకుఁ బూర్వము తెనుగు కవిత్వము లేకపోలేదు. పెద్ద తెనుగు గ్రంథమితవఱకును నన్నయకుఁ బూర్వపుది మనకు లభింపకున్నను, లభ్యములగు పద్యముల భాష కాప్ర్యాపయోగియగు భాషయేకాని వేఱుకాదు. నన్నయభారత భాషకును నానాటి శాసనస్థమగు వ్యాపహారికభాషకును నెక్కువ భేదము కానరాదు.

(10) ఆంధ్రశబ్దచింతామణికిఁ బూర్వము వ్యాకరణము లుండెడివనుట కందలి 'అన్యవ్యాకరణ, కేచిత్, విదుః, ఇష్యతే,' మొనలగు పదములు చెప్పక చెప్పుచున్నవి.

వై దానినిబట్టి నన్నయ తెనుగునఁ బ్రథమకవికాడు; అతఁడాంధ్ర శబ్దచింతామణిని రచించియుండఁడు; రచించియుండినచో దాను సుప్రసిద్ధముగ

చేసిన ప్రయోగములను సాధించుటకు సూత్రములను రచింపక, తాను చేయని ప్రయోగములకు రచించుట యస్వాభావికము. అతనికి శబ్దశాసన బిరుదము వేఱుకారణమునఁ గలిగియుండును. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి ప్రథమాంధ్ర వ్యాకరణమును గాదు, అను విషయములు స్పష్టపడుచున్నవి.

ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి

టీక.

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము.

1. విశ్వశ్రేయః కావ్యమ్.

కావ్యము విశ్వమునకు శ్రేయస్సునుగలిగించుట ప్రయోజనముగాఁ గలది; తత్కర్తకును పఠితకును శ్రోతకును నానందమును గలిగించి తన్ముఖముగ శ్రేయమును గలిగించునని యభిప్రాయము.

2. త దదోషా పరికృతౌ చ వాగ్ధౌ.

అది (కావ్యము) దోషములు లేనట్టియు, నలంకారములతోఁ గూడినట్టియు శబ్దము, అర్థము ననువానితోఁ గూడియుండును.

3. సా వా గ్యా రసవృత్తిః.

ఏది రసమే వృత్తిగాఁ గలదియగునో యది వాక్కనఁబడును. (కావ్యభాషకు రసమే ప్రధానము; ఆనందము ప్రధానోద్దేశముగాఁగల వ్యావహారిక భాషకును రసము ప్రధానమే.)

4. సాధ్యో హి రసో యథాతథం కవిభిః

రసము కవులచేత వారివారి నేర్పునుబట్టి సాధింపఁ దగినది గదా.

5. స్వస్థాన వేషభాషాభిమతా స్సంతో రసప్రలుబ్ధి ధియః.

లోకే బహుచన్యంతే వైకృతకావ్యాని చాన్య వహాయ.

రసమునందు లోభము నందిన బుద్ధిగలవారు తమ దేశమును, తమ వేషమును, తమభాషను బ్రేమించినవారై, ఇతర కావ్యములనువిడిచి, (సంస్కృత కావ్యములనేకాక) వైకృతకావ్యములను గూడ (అనఁగా ఆంధ్రకావ్యములవంటి ప్రాకృతకావ్యములను) గౌరవింతురు.

6. సిద్ధి ర్లోకా ద్దృశ్యా.

(శబ్ద) సిద్ధి లోకమువలనఁ దెలియఁదగినది. (అనఁగా లోకవ్యవహారము వలననే శబ్దస్వరూపమును తెలిసికొనవలెను.)

7. లోకోఽనన్యదృశశ్చ నిత్యశ్చ.

(శబ్ద) లోకము ప్రత్యేకస్వరూపముగలది; అది (ప్రవాహరూపమున) నిత్యమైనది కూడను.

8. సంస్కారార్థో నియమః.

వ్యాకరణమువలన చేయఁబడిన నియమము సంస్కారము ప్రయోజనముగాఁ గలది; అనగా 'ఇది ప్రకృతి, ఇది ప్రత్యయము' అని విడదీసి నిరూపించుటయే ప్రయోజనముగాఁ గలది.

9. అనియమా ద్గ్రామ్యం హి.

నియమము లేకపోవుటచే గ్రామ్యమగును గదా. సరియగు ప్రకృతి ప్రత్యయ సంయోజనములేని శబ్దము గ్రామ్యము. ఉదా. ప్రభీణి, దాతృడు = దాత; తొమ్మండ్రుగురు, అందునకు; మొద.

10. య త్వపభ్రంశః.

ఏది యపభ్రంశమో (యది గ్రామ్యము). శబ్దస్వరూపము స్పష్టార్థ ప్రతిపాదకము గానిచో నపభ్రంశము.

11. శాస్త్రమపారుషమాద్యం ప్రియకనిత్య ప్రయోగలక్ష్యైతత్

దృశ్య మతిస్థవిరం య జ్ఞత్వా శబ్దః ప్రయుక్త ఆర్షనమః.

ఈ శాస్త్రమును (ఆంధ్రశబ్దచింతామణిని) ఏపురుఁడును (అనగా నన్నయభట్టుగాని మఱెవ్వరుఁగాని) రచింపలేదు; ఇది మొట్టమొదటిది; నిత్యముగా నిలుచునట్టి యనేక ప్రయోగములే దీనికిగుఱుతు; ఇదిచాలప్రాచీనమైనది గాఁ జూడదగినది. దీనిని తెలిసికొని ప్రయోగించినశబ్దము ఋషిప్రొక్తమువలె శిరసావహింపఁదగినది (లేదా, ఆర్షప్రయోగమువలె క్వాచిత్కముగ గావ్యము లందు ప్రయోగింపఁదగినది.)

12. ఆద్యః ప్రకృతి శ్చాద్యే.

(ఈ యాంధ్రభాషకు) సంస్కృతమును ప్రాకృతమును మూలములు.

13. ఏషా తయో ర్భవే ద్వికృతిః.

ఇది (ఈ యాంధ్రభాష) యారెండిటికిని వికృతియగుచున్నది; (ఆంధ్ర భాష సంస్కృతప్రాకృత భాషలకు వికారము; తజ్జన్యము.)

14. కేవలతయానుసర్ప త్యుభే చ యేయం యథా తథం భాషా.

ఈ భాష యేది గలదో (ఆంధ్రభాష) యా రెండిటిని స్వతంత్రముగ తనకుఁగల ప్రత్యేక వైకృత లక్షణములతో ననుసరించుచున్నది.

15. ఆద్యాః పశ్చాతద్వర్ణాః.

సంస్కృతమునకు వర్ణము లేఁబడి. (వర్ణశబ్దమిందు ధ్వనికే బ్రాహ్మయ పదముగ వాడఁబడినది.)

16. ప్రకృతేస్తు తే దశోనా న్యుః.

ప్రాకృతమునకన్ననో యవి (ఆ వర్ణములు) పదితక్కువ యగుచున్నవి; (అనగా నలువది)

17. షట్త్రింశ దత్ర తే.

అవి యిందు (ఆంధ్రభాషయందు) ముప్పదియూట. (దీనికి 'సప్త త్రిం శదిహ' = ఇచ్చట (నవి) ముప్పదియేడు, అను పాఠాంతరము గలదు.)

18. అన్యే చానుష్ఠవిశ న్ని శబ్దయోగవశాత్.

ఇతరములును (ఈ ముప్పదియూట-లేక ముప్పదియేడు-కాక తక్కిన, సంస్కృతప్రాకృతములందలి వర్ణములును) నాయా (తత్సమ) శబ్దములతోఁ గూడి (యాంధ్రమున)ఁ బ్రవేశించుచున్నవి.

19. ద్వివిధా దుదిదే దోతోఽచౌ వక్రతమా చ తావ వ్యనుస్వారా.

రెండు విధములగు (హ్రస్వము, దీర్ఘము నగు) అ, ఊ, ఇ, ఎ, ఒ, లును వక్రతమము (ఐ, ఔ)లును (పూర్ణము, అర్ధము నను) రెండనుస్వారము లును అచ్చులు.

20. క గ చ జ య గ ట డ ణ త ద న ప బ మ య ర ల వ స హ శ ం తు హల్వర్గః.

క, గ, దంత్యములగు చ, జలు, తాలవ్యములగు చ, జలు; ట, డ, ణ; త, ద, న; ప, బ, మ య, ర, ల, వ; స, హ, శ, అను వర్ణసమూహము హల్వర్గము. (దీనికి 'కగ, చజయగ, టడణ, తదన, పబమ, య, ర యుగ, ల, వ, స, హశ్చ హలః' అను పాఠాంతరము గలదు. ఇందు రేఫమును శకటరేఫమును బ్రత్యేకముగఁ బరిగణితము లయినవి; శవర్ణము బ్రత్యేకముగఁ బరింపఁబడలేదు.)

21. సిద్ధ సాధ్య శ్చానుస్వారః పూర్ణార్థ భేదతో ద్వివిధః.

సిద్ధమును సాధ్యమును నగు ననుస్వారము పూర్ణము, అర్ధము, నను భేదములచే రెండు విధములు; (అనగా సిద్ధపూర్ణము, సాధ్యపూర్ణము; సిద్ధార్ధము సాధ్యార్ధము, అని నాలుగు విధము లగును.)

22. హ్రస్వా త్స్వరోఽపి భవేత్.

హ్రస్వవర్ణముకంటెఁ బరమందున్న యర్థానుస్వారము పూర్ణానుస్వారము కూడ నగును. కడంక, కడంక్క; అరంటి, అరంటి; మొద.

23. దీర్ఘా ఛ్యేత్ ఖణ్డ ఏవ స జ్ఞేయః.

అది (అర్థానుస్వారము) దీర్ఘముకంటెఁ బరమైయున్నయెడల ఖండానుస్వారమనియే తెలిసికొనవలెను. (వాండు, వీండు, ఆంకలి, పోంక, పేండ,

మొదలగువానిలోని యనుస్వారము ఖండానుస్వారముగానే యుండునుగాని పూర్ణానుస్వారము కానేరదు. (* దీర్ఘముమీఁది యనుస్వారము పూర్ణానుస్వారమే యగునేమో యని తోచుచున్నది.)

24. అద్ యః క్రియాను భూతార్థద్యోతిన మాద్యగం వినా సర్వః.

భూతకాలికార్థమును దెలిపునట్టియు (కనియెన్, వినియెన్, పోయెన్), పదాది నున్నట్టియు (యెవఁడు, యేమి, యెప్పుడు, యెక్కడ, యెంత, యితఁడు, యిప్పుడు, యిక్కడ, యింత, యిల్లు,) యకారముతప్ప తక్కిన యకారము లత్వవిశిష్టములుగానే యుండును.

* ఈ సూత్రము చాల వివాదగ్రస్తమయినది. (1) ఇందలి 'క్రియాను' అనునది భూతార్థద్యోతినం, ఆద్యగం, అను రెంటికిని నన్వయించునా? అట్లయినచో 'ఆద్యగం' అనునది 'యేగెను, యిచ్చెను' మొదలగు క్రియారూపములను దెలుపును. 'క్రియాను' అనునది 'భూతార్థద్యోతినం' అనుదానితో మాత్ర మన్వయించినయెడల కొన్ని దేశ్యపదముల యాదిని అద్య్వతిరిక్తములగు నచ్చులతోఁగూడిన యకార ముండునని ధ్వనించుచున్నది. అప్పుడు, 'యానాది, యాడ = ఎక్కడ, యిప్పుడు, యిల్లు, యెప్పుడు, యేమి' యను రూపము లుండునను సర్థము తేలుచున్నది. ఒత్వముతోఁగూడిన 'యొక్క' అను విభక్తి ప్రత్యయమును నీవర్గములోఁ జేరును. 'నన్నయకాలమున' నిట్లద్య్వతిరిక్తములగు నచ్చులతోఁగూడిన యకారమాదియందుగలపదములుండె ననుటకుఁ బ్రమాణము క్వాచిత్కముగఁ గానవచ్చుచున్నది. దక్షిణ ఇండియా శాసనములసంపుటము IV. లో 1009 సంఖ్యగల శాసనమున 'లోపుగా యిల్లు వట్టు' అని యొక్కప్రయోగము కాన్పించుచున్నది. ఇట్టివానిని నిషేధించుటకే యీసూత్రము పుట్టియుండును. కాని, 'లోపుగా యిల్లువట్టు' అనుదానిని బట్టి 'ఇల్లు' యకారాది యని నిర్ణయింప వీలులేదు. 'కా' అనునది కళగా నుచ్చరింపఁబడుటచేత యడాగమము వచ్చియుండవచ్చును.

(2) 'ఆద్యగం' అనుదానికి పదాదినుండు 'ఎ' త్వముతోఁగూడిన యకారము మాత్రమని యందఱు వ్యాఖ్యాతలును వ్రాసిరి. కాని, యది ఆ, ఇ, ఈ, ఎ, ఏ, ఒ, ల కన్నిటికిని జెల్లును: యాడ, యిల్లు, యీడు, యెప్పుడు, యేమి, యొక్క.

(4) ఈ సూత్రము దేశ్యశబ్దములకు మాత్రము వర్తించునని యెట్టి సూచనయులేదు. కావున, చింతామణిని నన్నయయే రచియించియుండిన పక్షమున నాతని కాలమునను నేటి వ్యవహారమునందువలె 'యెముఁడు, యెమున, యెతి,' మొదలగు శబ్దములు నుండెనని చెప్పవలసియుండును. 'సర్వ

త్రాజ్యత్కార్యం జ్ఞేయం' అను రాబోవు సూత్రమువలన 'వాఁడెముఁడు, అదె మున, ఇతఁడెతి' మొదలగు సంధులును చింతామణి కిష్టము లగును.

(5) ఈ సూత్రము 'పోయెదన్, పోయెడున్, పోయెడిన్' మొదలయిన తద్ధర్మార్థకక్రియలలోని 'యె' వర్ణమునకు గతిని కల్పించకున్నది. కావున, 'అద్యః క్రియాను భూతాద్యర్థసముద్వ్యోతినం వినా సర్వః' అను పాఠాంతర మే సరియైనదని చెప్పవలసియుండును. ఇందువలన నన్నయకాలమున వికృతి పదముల మొదల నచ్చులకు యకారముతోడి యుచ్చారణముండెడిదను నప్రామాణిక సిద్ధాంతమునకుఁ దావులేకుండుటయేకాక, తద్ధర్మార్థక క్రియలయందలి యెత్వమునకును గతి కలుగును. కన్నడమున 'యారు' అను రూపమున్నది గావునఁ దెనుఁగున నన్నయకాలమునను 'యెవరు' అను రూపమున్నదని వాదించుటయు సరికాదు. కన్నడమున 'యారు' నవీనరూపము; అట్లే తెనుఁగునను 'యెవరు' అర్వాచీనరూపము. నన్నయకాలమున నట్టి రూపము లుండె ననుటకుఁ బ్రమాణము దొరకువఱకును నీవిషయమై యెట్టి సిద్ధాంతమును జేయ వీలులేదు. చింతామణికిర్ర నన్నయయే యని స్థిరపఱచుట కాతని కాలమున పదాదిని యెకారముండుననుటకు చింతామణిసూత్రమునే యుదాహరించుట తగదు.

25. యశ్రుతి మార్గా లఘుయం ప్రవదన్తి ప్రాణతఃపరం పౌణమ్.

అచ్చుకంటె నచ్చుపరమగునపుడు గలుగు యశ్రుతి నార్యులు లఘు యకారమని (నొక్కి) చెప్పుచున్నారు. (ఈ సూత్రమున 'ప్రవదన్తి' 'ప్ర' యను నుపసర్గము గణముకొఱకు చేర్చబడినది.)

26. లఘవో లఘుశ్చేతి ద్వేధాస్తస్థాన్ విదన్తి శాస్తారః.

శాస్త్రమును వ్రాసినవా రంతస్థములను (య, ర, ల, వ, లను) లఘు పులనియు నలఘుపులనియు రెండు విధములుగాఁ దెలిసికొనుచున్నారు.

27. అన్యేనన్య వ్యాకరణస్పష్టాః.

ఇందు (రేఫముగాక) యితరము లితర వ్యాకరణములందు స్పష్టము చేయబడియున్నవి. ('ప్ర్యా ర్లఘుప్రయత్నతర శ్చాకటాయనస్య' అను పాణినీయ సూత్రమువలన య, వ, లకు లఘులఘుభేదముచే ద్వైవిధ్యము స్పష్టము, అను సహోబలుని వాక్యము సరికాదు. ఇందువలన శాకటాయనుని మతమున య, వ, లకు లఘుప్రయత్నతరత్వ మున్నదనియే తెలియుచున్నది గాని, య, వ లకుఁ గొన్నియెడల గురూచ్చారణమును గొన్నియెడల లఘూచ్చారణమును నుండునని స్పష్టముగా లేదు. 'లస్యదై విధ్యం 'లో' ఇతి వాల్మీకి సూత్రే న్ముటమ్' అను సహోబలుని వాక్యమును

నసంగతమే. లకారమునకుఁ బ్రాకృతమున శకారము గలుగునని యాసూత్రము బోధించుచున్నది. కాని, యది లకారపు గురులఘూచ్ఛారణములను బోధింపలేదు. కావున, 'అన్యవ్యాకరణ' శబ్దము సంస్కృత ప్రాకృత వ్యాకరణములకుఁ గాక యాంధ్రవ్యాకరణములకు మాత్రము వర్తించునని యనుకొనవలెను.

28. రస్త్యత్ర గృహ్యతే ద్వివిధః.

రకార మన్ననో యిచట (ఆంధ్రమున) రెండు విధములుగ గ్రహింపఁబడుచున్నది. రకారము సాధు రేఫమనియు శకటరేఫమనియు రెండు విధములనుట కంటే ర, అలను బ్రత్యేకాక్షరములుగఁ బరిగణించుటయే సరి. రెండిటికిని ధ్వనిపుట్టు స్థానము వేరు, ప్రయత్నము వేరు; ఆ ధ్వనులకు సంకేతములగు వర్ణముల స్వరూపమును వేరు.

29. నాన్యేషాం వై ధర్మ్యం లఘ్వ లఘూనామ్.

లఘ్వలఘు భేదములుగల (రేఫముగాని) యితరములకు వై ధర్మ్యము లేదు. (అనఁగా పద్యములలో యతి ప్రాసస్థానములందు ఆయా ధ్వనుల లఘ్వలఘూచ్ఛారణములకు మైత్రి గలదు.)

30. రయోస్తు నిత్యం స్యాత్.

రేఫ శకట రేఫముల కెల్లప్పుడును (వై ధర్మ్యము) గలదు. ప్రాసస్థానమందును యతిస్థానమందును వానికి మైత్రిలేదు.)—ఈ నిషేధ సూత్రము రేఫ శకటరేఫలకు యతి ప్రాసస్థానములందు కవులు మైత్రిని గల్పించిన యనంతరము పుట్టి యుండవలెను. పదుమూడవ శతాబ్దము వఱకును దెనుఁగు కవులు రేఫ శకటరేఫ సాంకర్యమును జేయలేదు. శాసనములందును జనులకు శకటరేఫ జ్ఞానము పదునాల్గవ శతాబ్దమువఱకును నుండెడిదని స్పష్టపడుచున్నది.

31. అద్వైత్య స్థాలవ్య శ్చ ర్వక్రస్యస్య నిధిః సవర్ణశ్చ.

(సంస్కృత చు-ప్రత్యాహారము చ, ఛ, జ, ఝ, ఞ లకుసంజ్ఞ; తెనుఁగున చ, జ, లకు మాత్ర మది నిలుచును.) దంత్యములైన చ, జలు హ్రస్వ-అకారముతోఁ గూడి యుండును; తాలవ్యములగు చజలు ఏ ఏ ఒ ఓకారములతోఁ గూడియుండును. ఇవి పరస్పరము సవర్ణములు; అనఁగా వీనికి యతి ప్రాసస్థానములందు మైత్రిగలదు. -అత్ అని తవరకరణముఁ జేయుట చేతను, వక్రమని ప్రత్యేకముగ ఏ, ఏ, ఒ, ఓ లను మాత్రము చెప్పటచేతను బై రీతిగ సరము చేయవలసి వచ్చెను. కాని, అ, ఆ, ఊ, ఊ, ఒ, ఓ, ఐ, ఔ లతోఁ గూడిన తెనుఁగు చ, జ, లు దంత్యములనియు, ఇ, ఈ, ఎ, ఏలం గూడినవి తాలవ్యము లనియుఁ జెప్పవలెను. ఒ, ఓ, లతోఁగూడిన చ జలును దాలవ్యములగునను సపార్థ మీ సూత్రమునకుఁ గలుగుచున్నది.

32. వికృతి పదాదౌ ప్రథమాస్తస్థ తృతీయానునాసికౌ నస్తస్థః.

తెనుఁగు పదముల మొదల యకారమును, ణకారమును నుండవు.

33. క్వచిదపి నస్త ఉదూతౌ దస్తోష్ఠ భవస్య వికృతి శబ్దాదౌ.

ఒకప్పుడు తెనుఁగు పదముల మొదల వకారముపై ఉ, ఊ లుండవు.)
పై రెండు సూత్రములును బ్రక్షిప్తములని కొందఱ యభిప్రాయము. కాని, 'అద్యః క్రియాను' అను సూత్రము చింతామణిలోని దై నయెడల నిదియు నందలిదే యని చెప్పుట కాక్షేపణ ముండఁగూడదు. వీనితోఁబాటు 'శ, థ' లాది యందుగల తెనుఁగు పదములు నుండవనియుఁ జెప్పవలసి యుండును.

34. ప్రాతిపదికం హి నామ.

ప్రాతిపదికమే నామము గదా. 'హి' అనునది పాద పూరణార్థము. ప్రాతిపదికమునకు 'నామ' మను సంజ్ఞను చింతామణికర్త యేర్పాటు చేసినాఁడు.

35. ప్రత్యయ ఇహ వర్ణకః.

ఇచ్చట (ఈ యాంధ్ర శబ్దచింతామణిలో ప్రత్యయమునకు వర్ణకమను సంజ్ఞ) చేయఁబడినది.

36. క్రియా థాతుః.

థాతువునకు 'క్రియ' అను సంజ్ఞగలదు. (ఈ సంజ్ఞ గూడ చింతామణి కర్త యేర్పఱచినదే.)

37. ప్రాణా స్సమాసతోఽచః.

పై 18-వ సూత్రమున (ద్వివిధాదుది దేదోతో, మొద.) వివరింపఁబడిన వర్ణములనుగూడ ప్రాణ శబ్దమువలన గ్రహింపవలెను. సంస్కృతమున నచ్ - ప్రత్యాహరమునకు నీ సూత్రమందలి ప్రాణముల పరిగణనమునకును సరిపోకయున్నను, సంస్కృత ప్రత్యాహరమగు 'అచ్' సంజ్ఞనే తెనుఁగునందలి ప్రాణములకును వ్యవహరించుకొనవలసినదని చింతామణికారుఁడు తెలుపుచున్నాఁడు.

38. బిన్దు రనుస్వారః.

ఈ యాంధ్ర శబ్దచింతామణియందు అనుస్వారమునకు బిందువను సంజ్ఞ యేర్పఱుపఁబడినది. బిందువు వర్ణస్వరూపమును అనుస్వారము ధ్వని స్వరూపమును దెలుపునవైనను బిందువు, అనుస్వారము, అను పదములు బర్హయపదములుగా నీ గ్రంథమున వాడఁబడునని యీ సూత్రమున సంకేతము చేయఁబడినది.

39. ఏ జ్యోతిషము.

(పిమ్మట) ఏజ్ ప్రత్యాహారస్థ స్వరములు వక్రములను సంజ్ఞగలవి (అని చింతామణికారుడు సంకేతించుచున్నాడు. మాహేశ్వర సూత్రముల ప్రకార మేర్పడిన ఏజ్-ప్రత్యాహారము తెనుగునకు వర్తింపదు. సంస్కృతమున ఏ, ఓ, లు మాత్రము ఏజ్ ప్రత్యాహారమున జేరును. తెనుగున వానికి ప్రాస్వములగు ఎ, బ, లు గూడ జేరును. ఈ సూత్రమున 'ఏజ్' అనగా ఎ, ఏ, బ, ఓ, లని గ్రహింపవలెనని చింతామణికర్త యాశయము. ఏజ్ ప్రత్యాహారము ధ్వనికి సంబంధించినదియు, వక్రత్వ మక్షరస్వరూపమునకు సంబంధించినదియు నగుచుండగా, 'నీరెంటిని బర్యాపదములుగ నీగ్రంథమున నుపయోగించితి'నని తత్కర్త తెలుపుచున్నాడు. ఇదిగాక వాస్తవముగ నక్షరములన్నియు కొలదిగనో గొప్పగనో వక్రములే యైనను ఎ, ఏ, బ, ఓ, లకు మాత్రము వక్రసంజ్ఞ యీ సూత్రమున సంకేతింపబడినది. ఇందలి 'అథి' అనుపదము పాదపూరణార్థము; మంగళార్థమని కొందఱు అనుకొందురు గాక !

40. వక్రతమ ఐచ్.

ఐచ్ ప్రత్యాహారస్థ స్వరములగు ఐ, ఔ, లకు అక్షరస్వరూప బోధక మగు వక్రతమసంజ్ఞ (యిందు సంకేతము చేయబడినది.)

41. హల స్పృశ స్పమాసతః ప్రాణిసః.

ప్రాణము (అచ్చు)లతోఁ గూడినవి ప్రాణులు (అనగా, క, గా, ణి, నో, మొదలయినవి); లేదా ప్రాణములను బొంది వ్యవహరింపబడునట్టివి ప్రాణులు (అనగా క్, గ్, ణ్, మొదలయినవి.) రెండవయర్థమే చింతామణ్యభిప్రేతము. ఈ ప్రాణులకు హల్లు అను సంకేతము (చింతామణియందు చేయబడినది.) సంస్కృతమునందలి హల్-ప్రత్యాహారము తెనుగునందలి వై 19-వ సూత్రమున వివరింపబడిన ధ్వనులకు సరిపడకున్నను హల్-సంజ్ఞను వీనికిఁగూడ చింతామణికర్త విధించుచున్నాడు.

42. ద్రుతాఖ్యో నః.

న వర్ణము ద్రుతమను పేరుగలది. నకారపుహల్లు (-న్) ద్రుతమని యీ సూత్రమున కర్థము చెప్ప వీలులేదు. అట్లు చెప్పదలచినచోఁ జింతామణికర్త 'ద్రుతాఖ్యోన్' అనియుండును. చూ. నఃకా; భూతార్థానాం తు నః క్రియాణాం స్మృత్ (నః=న.) కాని, యాతని యుద్దేశము ద్రుతము నకారపు బొల్లనియే. (చూ. దారాధేత ఉదపి రః, రః=ర్; అద్యః, యః=య్. 'నః స్మృత్తద్ధరోద్ధతః,' నః=న్.

43. అయిగవుగా దేశో స్త్రీ క్రమేణ సర్వత్ర వక్రతమయోర
ఐ, బొ, ల కెల్లయెడలను వై కల్పికముగ 'అవు', 'అవు' అనునవాదేశ
ములగును. ఈసూత్ర మధికపాఠముగఁ గాన్పించుచున్నది.

44. కచటతపాః పరుషాఖ్యాః.

క, చ, ట, త, ప, అను నై దింటికిని బరుషములని యీ సూత్రము
వలన సంకేతము చేయఁబడినది.

45. గజడదపాస్తు సరళాః.

గ, జ, డ, ద, బ, అనున వన్ననో సరళములను సంజ్ఞను బొందును.

46. స్థిరా ఇతరే.

ఇతర హల్లులకు స్థిరములని సంజ్ఞ (యిందివ్వఁబడినది.) *పరుష, సరళ,
స్థిర, సంజ్ఞలు సంస్కృతవ్యాకరణ సిద్ధములుగావు. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి
సూత్ర నిర్మాణముకొఱ కీసంజ్ఞలు విధింపఁబడినవి.

47. తిజ్ఞధ్య, శేషషష్ఠీ, సున్, కర్తవ్యవచనీయజవిభక్తిః

కిచ్చిత్, ప్రశంస, నాద్యుత, సంతాప, యదా, తదా, కి, మేవాంశ్చ,
క్వా, కిల, తూష్టి, మాద్యా నభిదధతికలా, ద్యుతో నయేషాంస్యాత్.

ద్రుతము వేనికి లేదో యట్టివి కళలని చెప్పుదురు. (అవి యేవియనఁగా)

(1) తిజ్ఞధ్యములు (అనఁగా తిజ్ఞులలో, అనఁగా క్రియాప్రత్యయములలో,
మధ్యమపురుష ప్రత్యయములును, ర, మాంతక్రియలును; చూ. క్రియా
పరిచ్ఛేదము - సూత్రము 25):—

ఉదాహరణములు: చేయుచున్నాము, చేయుదుము, చేసితిమి; మొద
లగు నుత్తమపురుష బహువచనక్రియలు; చేయుచున్నారు, చేయుదురు,
చేసిరి మొదలగు ప్రథమపురుష బహువచనక్రియలు; చేయుచున్నావు,
చేయుదువు, చేసితివి, మొదలగు మధ్యమపురుషైకవచనక్రియలు; చేయు
చున్నారు, చేయుదురు, చేసెదరు, చేసితిరి మొదలగు మధ్యమపురుష బహు
వచనక్రియలు; (2) శేషషష్ఠీ= 'యొక్క' అను షష్ఠీవిభక్తిప్రత్యయము; (3)
సున్=ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయములు ('సున్' అనునది సంస్కృత వ్యాకరణ
మండలి ప్రత్యాహారము; ఇది 'సు, ఔ, జన్' అను ప్రథమా వైభక్తికై క,
ద్వి, బహువచన ప్రత్యయములకు సంజ్ఞ. ప్రాకృతమున ద్వివచనముగాని,
పీఠ్యత ప్రత్యయములుగాని లేకున్నను ప్రాకృతవ్యాకరణములలో 'సున్'
మొదలగు ప్రత్యాహారములనే యుపయోగించియున్నారు. ఆ సంప్రదాయము
ననుసరించి చింతామణికర్తగాడ 'సున్' మొదలగు ప్రత్యాహారములను
కొఱ గు విభక్తులకును వాడియున్నాఁడు. ఈ సూత్రమున 'సున్' అనఁగా

5 (సే)ను, తాను పదములుతప్పఁ బ్రథమా విభక్తియందున్న పదము లన్నియు నని చింతామణికర్త యభిప్రాయము. కొండఱు వ్యాఖ్యాతలు 'డు, ము, వు, లు' అను ప్రత్యయములను మాత్ర మీ సంధర్భమున నుదాహరించుట పొరబాటు. (4) కర్మ ప్రవచనీయజ విభక్తిః=(చింతామణిలోని వక్ష్యమాణసూత్రము చొప్పున) 'కూర్చి'యను విభక్తిప్రత్యయము; (5) క్షిప్ర = 'కొంచెము' అను సర్థమును దెలుపు ఇంచుక; మొద. (6) ప్రశంసన = పొగడ్తను దెలుపు 'బేర' మొదలయినవి; (7) అద్భుత = ఆశ్చర్యమును దెలుపు 'అహో, ఓహో, బలీ, మొదలయినవి; (8) సంతాప = విచారమును దెలుపు 'అయ్యో, అక్కటా,' మొదలయినవి; (9) యదా = ఎప్పుడు, ఎన్నడు, మొదలయినవి; (10) తదా=అప్పుడు, మొదలయినవి; (11) కిమ్=ఏమి, ఏల, మొదలయినవి; (12) ఏవ = అ, ఏ, మొదలగునవి (ఉదా. అదియ, అదియే); (13) క్త్వా = క్త్వార్థకములగు 'చేసి, కొట్టి,' మొదలగునవియు, వ్యతిరేకక్త్వార్థకములగు 'చేయక, కొట్టక,' మొదలగునవియు ('క్త్వా' అను నది సంస్కృత సంజ్ఞకాదు; చింతామణియందు క్రొత్తగా కల్పింపఁబడినది. 'భుక్త్వా, త్యక్త్వా' మొదలగువానియందలి 'క్త్వా' అనుదానినిబట్టి యిది యేర్పడి యుండును.); (14) కిల = కదా, మొదలయినవి; (15) తూష్ణీమ్ = మిన్నక, ఊరక, మొదలయినవి; ఇవిగాక 'అద్యాన్' అను పదముచేనింకను కళా సంజ్ఞ సం దఁదగిన వున్నవని తెలియవలెను (ఉదా. చేయుచున్న, చేసిన, చేయు, అను ధాతుజ విశేషణములు).

48. అన్యే ద్రుతప్రకృతయో యే న్యుర్హనుజీవితద్యుతా నిత్యమ్.

ఏవి నిత్యముగా ద్రుతముతోఁగూడి ప్రవర్తించుచుండునో యట్టి యితరములు ద్రుతప్రకృతు లనఁబడును.

49. తజ్ఞా సమా చ దేశ్యా గ్రామ్యా చేయం చతుర్విధా భవతి.

ఈ (యాంధ్రభాష) వానినుండి (సంస్కృత ప్రాకృతములనుండి) వుట్టినది, లేక తద్భవమనియు; వానితో (సంస్కృత ప్రాకృతములతో) సమమైనది, లేక తత్సమమనియు; (ఆంధ్ర) దేశమునకు సంబంధించినది, లేక తత్సమ, దేశ్యమనియు, గ్రామ్యమనియు. నాలుగువిధములుగా నున్నది. ఈ తద్భవ, తత్సమ, దేశ్య, గ్రామ్యభేదములు శబ్దములకు వర్తించును; వాక నిర్మాణము విషయము ననువర్తించునో లేదో యను విషయముగూడ చింతామణ్యభిప్రేత మగునో కాదో చెప్పలేము. వ్యాఖ్యాతలందఱును నీభేదములను శబ్దములకే యని తలంచిరి. వస్తాడు. ఇస్తిని, పంచాకుమయ్య, చాడీచెప్పతారు, మొదలగు నుదాహరణములను గ్రామ్యవిషయమున లాక్షణికులు చెప్పియుండు

టచే వాక్యనిర్మాణవిషయమునను నీభేదములు వర్తించుననియే యనుకొనవలసియున్నది.

50. ప్రకృతిద్వయజా తజ్ఞా.

ఆంధ్రమునకుఁ బ్రకృతులని చెప్పఁబడిన సంస్కృతప్రాకృతముల రెంటునుండియు (వర్ణలోప, వర్ణాగమ, వర్ణాదేశ, వర్ణవ్యత్యయములచే) జనించినది తద్భవము.

51. తుల్యా తు సమా.

ప్రకృతిద్వయముతో ననఁగా సంస్కృతప్రాకృతములతో సమమయినది. అనఁగా సంస్కృతప్రాకృత పదములకుఁ దెనుఁగువిభక్తులు మాత్రము చేరి యేర్పడినది తత్సమము.

52. ప్రవాహినీ దేశ్యా.

(ఆంధ్ర) దేశవ్యవహారమునఁ బ్రవాహరూపమున నానావిధపరిణామములకు లోనయ్యుం దన కేవలతను, స్వాతంత్ర్యమును గోల్పోక, యానాటి స్వరూపమే యీనాఁటిది గూడనను నిత్యత్వభ్రమను గల్పించునట్టిది దేశ్యము.

53. విరళాన్ పేషోషాదిక శబ్దాన్ ప్రవ్యాహరన్తు శబ్దజ్ఞా,

ఇహ తు ప్రవ్యాహర్యం సక్లేతిత నుప్రసిద్ధమేవ పదమ్.

శబ్దజ్ఞులనఁగా లాక్షణికులు విరళప్రయోగముగల 'పేచ,' 'ఊష' మొదలగు రూపములను తమ యిచ్చచొప్పునఁ బ్రయోగించుకొందురుగాక. ఈ (యాంధ్ర) భాషయందుమాత్రము వ్యవహార సంకేతితార్థముగలిగి, నుప్రసిద్ధమయిన పదమును మాత్రమే ప్రయోగింపవలెను. (తద్భవ, తత్సమ, దేశ్యములను బై సూత్రములలో నిర్వచించి, యీయార్యాగీతీయందు చింతామణికర్త భాషలో నాల్గవభేదమగు గ్రామ్యమును విస్తరించి చెప్పుచు న్నాడు. వ్యవహారవిదూరమై, యల్పప్రయోగరక్షితమై, లోకమున నుప్రసిద్ధముగానిదై, లోకముచే సంకేతింపఁబడినదికాని, యనఁగా దేశమున నెల్లవారికి నర్థముకాని, శబ్దమే గ్రామ్యమనియీసూత్రమునభిప్రాయము. 'ప్రవ్యాహర్యమ్' అను పదముచేతనే వ్యవహారమున కిందు ప్రాధాన్యమిఁబడినదని గ్రహింపవలెను. 'ప్ర' అను నుపసర్గము నుప్రసిద్ధవ్యవహారమును సూచించుచున్నది.

54. స పదా న్యవ్యయ సు ప్రిజ్ త్యా తుమునామ్.

(ప్రాతర్, సాయమ్, మొదలగు) సంస్కృతావ్యయములయు; హరిణా, భాషాయాం, మొదలగు సంస్కృత నుబంతరూపములయు, భవతి, భవతిః, భవన్తి, అభవత్, మొదలగు సంస్కృతతిజ్ఞుత రూపములయు; భుక్త్యా, ప్రసహ్య, మొదలగు సంస్కృత త్వాంత రూపములయు; గంతుమ్, రంతుమ్

మొదలగు సంస్కృత తుమున్నంత రూపములయు ప్రయోగ మీయాంధ్ర భాషయందు లేదు.

55. అనుకృతేన్తి వాక్యంతు.

అనుకరణమునందుమాత్రము సంస్కృతవాక్యము కలదు. ఉదా.
“భూయానుః పురుషోత్తమాంబుజభవ శ్రీ కన్ధరా శ్చేయసే” యని...
స్తుతియించి”.

56. ఇన్ద్రాద్యా అపి చ గణాః.

ఇంద్రగణములు మొదలయినవి (అనఁగా చంద్రగణములుగూడ)
తెనుఁగుపద్యములందు గణము లగుచున్నవి.

57. వళిరాద్యమ్.

పద్యపాదమందలి మొదటి (యక్షరము) నకు వళియని పేరు. ‘వళి’
యనునది సంస్కృతపదము కాదు.

58. అనన్తరాక్షరం పాఞః.

పద్యపాదమున వళితరువాతి యక్షరము, అనఁగా రెండవ యక్షరము,
ప్రాసవర్ణము.

(59. శుభవర్ణా శ్శుభశబ్దా యే చ శుభగణా స్త ఏవ కావ్యాదౌ
గ్రాహ్యః.)

కావ్యారంభమున మంగళకరములగు వర్ణములను, శబ్దములను, గణ
ములను మాత్రము వాడవలెను. ఈ సూత్రము ప్రక్షిప్తమే యుండును.

(60. పు, రా, స్త, రస, గిరి, రుద్రే, ష్వ, క, చ, ట, హ, మాతృకా
నిర్దాహః.)

పాదమునందలి మూడు, అయిదు, ఆఱు, ఏడు, పదునొకండు, అగు
స్థానములలో అ, క, చ, ట, హ, అను నక్షరములు నింద్యములు (అనఁగా వాని
నుపయోగింపఁ గూడదు.)—ఈ సూత్రమును బ్రక్షిప్తమే కావచ్చును.

(61. ఆద్యోవళి, ద్వితీయో వర్ణః ప్రాసోఽత్ర పాదపాదేము)

పద్యమందలి ప్రతిపాదమునందును మొదటి వర్ణము వళి; రెండవ
వర్ణము ప్రాసము. ఈ సూత్రమును బ్రక్షిప్తమే కావచ్చును. 55, 56-వ
సూత్రములలో నీ విషయము చెప్పబడియే యున్నది. ‘అత్ర పాదపాదేషు’
అను పదములిం దధికముగా నున్నవి. అభిప్రాయము స్పష్టపడుట కీ పదము
లావశ్యకములే యగుచున్నవి.

62. స్వస్వ చరణేషు పూర్వః పాశ సస్పర్శేషు చైక ఏవ స్యాత్.

తమతమ చరణములందు పూర్వ ముంచఁబడిన ప్రాసాక్షరమే యా పద్యము నన్ని పాదములందును నుండును. ఈ సూత్రము ప్రక్షిప్త మన వీలు లేదు. సంస్కృతచ్ఛందశాస్త్రమున లేని తెనుఁగునకుఁ గల విశేష నియమ మిందు తెలుపఁబడినది.

(63. వృత్తం జాతి శ్చేతి ద్వివిధం పద్యమ్.)

పద్యము వృత్తము, జాతియునని రెండు విధములు.

64. గజైర్నిసర్గాభ్యై స్సంబద్ధం వృత్తమ్ స్యాత్.

నిసర్గగణములతోఁ గూర్పఁబడినది వృత్తము. నిసర్గగణము లనఁగా మ, న, భ, జ, స, య, ర, త, అనునవి. వీనితరువాతపాదాంతమున గగ, గల, లగ, లల, ములును గొన్ని పద్యములందు చేరుచుండును.

65. ఉపగణమాత్మాభి రన్వితా జాతిః.

ఇంద్రాద్యుపగణములతోఁగూడిన పద్యమునకు జాతి యని పేరు.

66. శాస్తార ఏక మాత్మాం లఘూ, ద్వీమాత్రే గురో, రితి వదన్తి.

శాస్త్రకారులు లఘువున కొక్కమాత్రయు, గురువునకు రెండుమాత్రలు నుండునని చెప్పుదురు.

67. గౌతా గగ లల సంజ్ఞా.

రెండు గురువులకు గగమనియు, రెండు లఘువులకు లల మనియు సంజ్ఞలు.

68. స్లో హగణః.

గలమునకు హగణమని పేరు.

69. లఘుగురూ లగో వగణః.

లఘువువై గురువుచేరి లగమగును; దానికి వగణమని పేరు.

70. దీర్ఘ స్సంయుక్తా ద్యగి పూర్ణానుస్వారపూర్వవర్ణశ్చ ఏతే గురవః.

దీర్ఘాక్షరమును, సంయుక్తాక్షరముకంటెఁ బూర్వవర్ణమును, పూర్ణానుస్వారముకంటెఁ బూర్వవర్ణమును, ఇవి గురువులు.

71. శేషా సస్పర్శే లఘ్వాక్షరా ఇతి జ్ఞేయాః.

తక్కినవన్నియు లఘ్వాక్షరములని తెలిసికొనవలెను.

72. గ త్రితయం ల త్రితయం మనసంజ్ఞా.

మూఁడు గురువులుగలది మగణము; మూఁడు లఘువులు గలది నగణము, అను సంజ్ఞలను గలవి.

73. ఆద్యమధ్యమాన్త్యాద్యైః గురవశ్చే ద్భజనగణాః.

ఆదియందును, మధ్యమందును, అంతమందును గురువులుండి (తక్కిన రెండు వర్ణములును లఘువులైనయెడల వానికి వరుసగా భ, జ, స, గణము లని పేరు.

74. లఘువోయదియ, ర, త, సంజ్ఞికాః క్రమతః.

ఆది, మధ్యమ, అంతములందు లఘువుండి, తక్కిన రెండక్షరములును గురువులైనయెడల వానికి క్రమముగా య, ర, త, గణములని పేరుగును.

* 54-వ సూత్రమునుండి యంతవఱకును గల సూత్రములు ఛందస్సునకు సంబంధించినవి. వీనిలో 57-వ సూత్రమునుండి 72-వ సూత్రమువఱకును గలవి యప్పకవీయమున నున్నవి. ఇవి యన్నియుఁ బ్రక్షిప్తములని యహోబలుఁడు సూచించియున్నాఁడు. కాని, యీ పరిచ్ఛేదమున మొదటి నాలుగు సూత్రములందును నలంకారభాగమును బై సూత్రములందు ఛందోభాగమును జింతామణికర్త వివరించి, తక్కిన భాగమంతయు వ్యాకరణమునకు వినియోగించియుండును.

ఈ క్రింది లిపిస్వరూపబోధకములగు నార్యాగీతుల నప్పకవి యాంధ్ర శబ్దచింతామణి లోనివిగా నుదాహరించియున్నాఁడు.

బాలేన్దు, పరిధి, శృం, గావర్త, కుశగ్రంథి, దాత్ర, పరశు సమాః.

ఆద్యా; ఇభకర తుల్యాస్తద్విధా; శూలసన్నిభా వన్యో;

దర, శార్, పిష్పలద, లాంకుశ, పన్నగ సన్నిభాః క్రమాత్ పరుషాః;

స్తమ్భవిలేఖాధికైస్త వవ వర్గద్వితీయవర్ణాద్యాః;

కీర, తిరి, హస్తీ మస్తుక, శుక్తి, తులాసన, వితర్ది, సీరసమాః.

అస్తస్థా శోష్ణాణో; దస్త్యచజౌ గురురతా చ బిన్దుయతౌ.

దీని వివరణము : 'అ' అర్ధ చంద్రాకారము గలది; 'ఇ' మిన్న యాకారమున నుండును; 'ఉ' కొమ్ము నాకారమున నుండును (ఏజంతువు కొమ్మొ తెలియదు. ఆవు కొమ్మా?); 'ఋ' (నీటి) నుడి యాకారమున నుండును; '౞' దర్భముడి యాకారము గలది; 'ఎ' కొడవలి రూపముగలది; 'ఒ' గండ్రగొడ్డలి యాకృతి నుండును; పయి 'అ, ఇ, ఉ, ఋ, ౞, ఎ, ఒ, ల' దీర్ఘములు ఏనుఁగు తొండమువలె నుండును; ఐ, ఔలు శూలములను బోలి యుండును.

'క' శంఖమువలెను, 'చ' విష్ణువు ధనుస్సువలెను (విష్ణువుధనుస్సు నాకారము సాధారణ ధనురాకారముకాదా ?) 'ట' రావియాకు వలెను, 'ఠ' అంకుశమువలెను, 'ప' పామువలెను నుండును; వర్గద్వితీయవర్ణములగు 'భ, ఛ,

త, థ, ఘ, 'లు వరుసగా 'క, చ, ట, త, ప' ల యక్షరములక్రింద స్తంభాకారముగ గీతల నుంచుటవలన నేర్పడును; 'య' చిలుకవలెను, 'ర' ఓడవలెను, 'ల' ఏనుగు తలకాయవలెను, 'వ' ముత్యపుఁ జిప్పవలెను; 'శ' త్రాను నడ్డకట్టవలెను, 'ష' అరుగువలెను, 'హ' నాఁగటివలెను నుండును. దంత్య చజలును, గురు రలలును బిందువు (బొట్టు) తోఁ గూడియుండును.

పై ని వర్ణింపఁబడిన యక్షరముల యాకారమునుబట్టి యాంధ్రశబ్ద చింతామణి కాలమును నిర్ణయింపనెంచుట హాస్యాస్పదము. (i) ఆ యార్యాగీతులలో 'గ, జ, డ, ద, బ, ణ, న, మ' ల యాకారము వర్ణింపఁ బడలేదు; కావున నా లివుల స్వరూపవర్ణన మసంపూర్ణము. (ii) అచ్చుల దీర్ఘముల యిభకరతుల్యత్వ మొక్క 'అ' కారమునకుఁ జెల్లునేమోకాని తక్కినవానికి వర్తింపదు. (iii) ఖ, ఛ, త, థ, ఘ, ల క్రింద ఒత్తుండుననియు నది స్తంభాకారమున నుండుననుటయు పదునొకండవ శతాబ్దపు లిపికేకాదు, పందొమ్మిదవ శతాబ్దారంభమున నున్న లిపికిని వర్తింపదు. నేటి లిపిలోఁగూడ ఖ, త, లకు వర్తింపదు. (iv) దంత్య చజలు (క్రిందనో, మీఁదనో, ముందుగనో, వెనుకనో) బిందువు (బొట్టు) తోఁ గూడియుండు ననుట కెట్టి యాధారమును గానరాదు. (v) పై గీతులలోని యక్షరస్వరూపము పదునొకండవ శతాబ్దము నాఁటిదని నిర్ణయింప నెంచినవారు నన్నయభట్టే స్వయముగ దగ్గఱనుండి చెక్కించిన వందంపూడి శాసనమును జూడవలసియుండును. పసిబాలు రాకాశమునఁ బోవు మేఘములనుజూచి యిది గుట్టమువలె నున్నది, యిది యేనుగువలె నున్నది యని యూహించి యాటలాడుకొన్నట్లు చేసినను నందంపూడి శాసనలిపికిని బై గీతులయందు వర్ణితమయిన లిపికిని పోలిక తగులదు. కావున నీ యార్యాగీతులు ప్రక్షిప్తము లనవలెను; లేదా, చింతామణి నన్నయకృతము కాదనియైన ననవలెను.

ఇది సంజ్ఞా పరిచ్ఛేదము.

శ్రీః

అన్ధ) శ బ్ద చిన్తామణి

సన్ధి పరిచ్ఛేదః.

1. సన్ధి ర్నాచో చ్యతనుః.

ప్రాన్వ - ఉకారమునకుఁ గాక తక్కిన యచ్చుల కచ్చుపరమగు నప్పుడు సన్ధికాదు. ఇందువలన ఉత్తున కచ్చుపరమగు నపుడు సన్ధి నిత్యముగా నగునని యీ సూత్రము దెలుపుచున్నదని యందుకు; కాని యాయథము పొనగదు. 'ధైర్యము లేని వానికి జయము కలుగదు' అన్నప్పుడు ధైర్యముగల వాని కెల్లప్పుడును జయము కలుగునని చెప్ప వీలులేదు గదా.

2. వాఽతః.

అత్తుకంటె నచ్చు పరమైనచో సన్ధివైకల్పిక (బహుళ) ముగ నగును. స్త్రీవాచక, తత్సను, సంబోధన, అవధారణార్థకశబ్దముల తుది యత్తువై సన్ధి కలుగదు గావున, సత్తునకు సన్ధి బహుళమని 'చెప్పటయే యుక్తము. 'వా' అనుదానికి మఱికొన్ని సూత్రములందును బహుళమనియే యర్థము కలుగుచున్నది.

3. అనాదిము విభక్తి మూతో వా.

ప్రథమేతర విభక్తుల తుది యత్తున కచ్చుపరమగునపుడు సన్ధి వైకల్పికముగ నగును. ద్వితీయావిభక్తియందు 'ను', చతుర్థియందు 'కొఱకు', షష్ఠీయందు 'కు', సప్తమియందు 'అందు, ఇందు', అనునవి యుదంతములు. వీనిలో కొఱకు, కు, అందు, ఇందు, లపై నచ్చు వచ్చునపుడు వైకల్పికసన్ధిని గూర్చి వివాదములేదు. కాని, ద్వితీయావిభక్తి ప్రత్యయమగు నువర్ణము విషయమున గొంత వివాదమేర్పడినది. 'రామ' శబ్దము 'మహతోఽత ఉ ద్విభక్తా' అను సూత్రముప్రకారము 'రాము' అనియైనది; దానిపై ద్వితీయయందు 'ను' చేరఁగా 'నిరమోమహతామ్' అను సూత్రము ప్రకారము 'ను' స్థానమున 'ని' చేరినది. ఈ నివర్ణము 'తిజ్జధ్యశేష వష్టి' త్యాది సూత్రముల వలన ద్రుతాంతముకాఁగా 'రామునిన్' అనురూపమేర్పడినది. దీనిపై నచ్చుచేరి 'రామునిన్+అడిగెను' అనునప్పుడు 'అనాదిఘ' మొదలగు సూత్రమువలన సన్ధికానప్పుడు 'రామునినడిగెను' అని యగును. సన్ధియగునపుడు 'రామునడిగెను' అని యగును; ఈ పక్షమున నికారసన్ధి సంగీకరింపవలసి యుండును.

‘లుక్చస్యాత్’ అను సూత్రము ప్రకారము ‘రామునిన్’ లోని ‘ని’ వర్ణము లోపించినచో దానితోబాటు దానిమీఁది ద్రుతముగూడ లోపించునుగదా. అప్పుడు ‘రాము+అడిగెను’ అని యన్నప్పుడు ‘రామడిగెను’ అను సంధియైన రూపమును, సంధికలుగనప్పుడు ‘రాము యడిగెను’ అను సంధికాని రూపమును గలుగవలెను. ఈ రెండును ననిష్టరూపము లయినను సూత్రమునుబట్టి యని వార్యము లగుచున్నవి. ‘రాము+అడిగెను’ అనునప్పుడు ‘రాము’ అను పదమున ద్వితీయార్థప్రతీతియున్నది కావున నచట ద్రుతముకలిగి ‘రామునడిగెను’ అను రూపము సిద్ధించునని యెవరైనఁ జెప్పవచ్చును. అప్పుడది సంధికలుగనందు కుదాహరణమగును, కాని సంధియగు పక్షమున ‘రామడిగెను’ అను రూపము సూత్రము ప్రకారము కలుగుచునేయున్నది. ఈ యనిష్టరూపములను వారిం చుట కొక మార్గమున్నది. ‘రాము+నున్’ అనియుండఁగా ‘నిరమోమహతాం’ ‘లుక్చస్యాత్’ అను సూత్రములను వెంటనే పట్టింపక, పరమందున్న యచ్చు తోఁగలిగిన వైకల్పిక సంధి మూలమున ‘రామును నడిగెను, రామునడిగెను’ అనురూపములను గల్పించుకొని మొదటి రూపమునందు ‘నిరమో మహతాం’ అను సూత్రమును వర్తింపఁజేసి ‘రాముని నడిగెను’ అను రూపమునకు నిష్పత్తిని గల్పింపవచ్చును. ఈ మార్గము నవలంబించునపుడు ‘లుక్చస్యాత్’ అను సూత్రమునకుఁ బ్రసక్తియుండదు. కావుననే ‘ను’ వర్ణములోపింపఁగా మరల ద్రుతమెల్లు కలిగిన దను శంకయుఁగలుగదు. రామడిగెను, రాముయడిగెను నను రూపములును నిందుమూలమున నివారింపఁబడును.

‘అనాదిషు’ మొదలగు సూత్రమునకు వ్యాఖ్యాతలందఱును ‘నన్నేలు, నన్నునేలు, మమ్మేలు, మమ్మునేలు’ అను సుదాహరణముల నిచ్చియున్నారు. నా, నీ; మా, మీ; అను శబ్దములకు ‘న్ను మ్మా ప్రాస్వశ్చాదే రమి శసీచ’ అను సూత్రమువలన ద్వితీయైక బహువచనములందు ద్వితీయావిభక్తి ప్రత్యయ మునకుఁ బూర్వమున ‘నన్ను, నిన్ను; మమ్ము, మిమ్ము’ అను రూపము లేర్పడు చున్నవి. వీనిపై ద్వితీయా ‘ను’ వర్ణము ద్రుతముతోఁజేరి ‘నన్నునున్, నిన్ను నున్, మమ్మునున్, మిమ్మునున్’ అని నిలువఁగా, వానిపై నచ్చుచేరి ‘నన్ను నేలె, నన్నునునేలె; నిన్ను నేలె, నిన్నునునేలె; మమ్మునేలె, మమ్మునునేలె; మిమ్మునేలె, మిమ్మునునేలె’ అను రూపములు ‘అనాదిష్వి’ త్యాది సూత్రము వలన సిద్ధించుచున్నవి. అయిన ‘నన్నేలె, నిన్నేలె, మమ్మేలె, మిమ్మేలె’, అను రూపములకు గతియేమని యడిగిన నది యాంధ్రశబ్దచింతామణియందు లేదని యే చెప్పవలెను. మమ్మేలె, మిమ్మేలె, అను రూపములకు ‘నపదాన్యవ్యయ ము ప్తిజ్ క్త్వా తుమునామ్’ అను సూత్రము ప్రకారము గతి కల్పింపనెంచుటయు సరికాదు. సంస్కృతమందలి యాయా రూపముల నట్లే తెనుఁగున నుపయో

గింపఁ గూడదని యా సూత్రము చెప్పుచున్నది గాని, యది మమ్ము, మిమ్ము, తమ్ములవై లవర్ణకమును నిషేధించుట కేర్పడినదిగాదు. నన్ను, మమ్ము, నిన్ను మిమ్ము, లలోని ద్విత్వయుత న్ను, మ్ములలోని యొకహల్లు 'అన్యతర లుక్చ యుక్తస్య' అను సూత్రమువలన లోపింపఁగా 'నను, మము, నిను, మిము' అను రూపము లేర్పడుచున్నవి. వీనికి ద్వితీయావిభక్తిప్రత్యయము చేరఁగా 'నను నున్, మమునున్, నినునున్, మిమునున్' అను సనిష్టరూపము లేర్పడుచున్నవి. ఈ రూపములవై నచ్చుచేరునపుడు 'అనాదిషు' మొదలగుసూత్రముచే ననును నేలె, మమును నేలె, నినును నేలె, మిమును నేలె, మొదలగు సనిష్ట సంధులును నేర్పడుచున్నవి. చింతామణి చొప్పున నివి యన్నియు సనివార్యములు.

4. నిత్య మనుత్తమపురుషక్రియా స్వీతః.

ఉత్తమపురుషవ్యతిరేకక్రియలం దిత్తునకు సంధి నిత్యము; అనఁగా మధ్యమపురుష క్రియలందును (చేసితివి, చేసితిరి, మొద.), ప్రథమపురుషక్రియలందును (చేసిరి, మొద.) గల తుదియిత్తున కచ్చు పరమగునపుడు సంధి నిత్యముగ నగును. ఇందువలన నుత్తమపురుషక్రియల యిత్తునకు సంధికాదో, వైకల్పికమో తెలియలేదు; కాని, వ్యాఖ్యాత లిదంతములగు నుత్తమపురుషక్రియలను కిమాదిగణములో చేర్చి వానికిఁ బ్రాయస్సంధిని విధించుచున్నారు. అప్పకవి ఉత్తమపురుష బహువచన క్రియలు తిజ్జ్యధ్యములలోఁ బరింపఁబడుటచేత నట్టివానికిఁ బ్రాణసంధి నిత్యమును, నేకవచనమున నుత్తమ పురుషేదంతక్రియల యిత్తునకు సంధి వైకల్పికమునునని చెప్పియున్నాడు. కాని, నన్నయ భారత ప్రయోగము లుత్తమపురుష బహువచనమందలి యిత్తునకుఁ బ్రాయస్సంధినే సూచించుచున్నవి. ఇదంతములగు నుత్తమపురుషైకవచనక్రియల తుది యిత్తునకు సంధి ప్రాయస్త్యమునుగూర్చి సందేహము లేకున్నను తత్తద్రూపసాధనప్రక్రియనుగూర్చి యిండుక యభిప్రాయభేదము గలదు. "ఉత్వయుతో వనకారా స్యాతాం మధ్యోత్తమైకవచనానామ్," "భూతాదిదుతాం పరేషామిత్" అను సూత్రములవలన 'కొలుచు' ధాతువు భూత కాలికోత్తమ పురుషైక వచనక్రియ 'కొలిచితిని' అని యేర్పడుచున్నది. 'తిజ్జ్యధ్యే' తి సూత్రముచే నిది ద్రుత ప్రకృతికము గావున దానికి 'కొలిచితినిన్' అనురూప మేర్పడుచున్నది. దీనివై నచ్చుచేరునప్పుడు 'కొలిచితినంబను, కొలిచితినినంబను' అను రెండు రూపములు 'నిత్యమనుత్త' మేత్యాది ప్రస్తుతసూత్రమువలన నేర్పడుచున్నవి. కాని, 'కొలిచితంబను' అనురూప మేర్పడదు. నన్నయభారతమున 'కొలిచితంబను' వంటి సంధితోడి రూపములు కనఁబడవు. 'కొలిచితినినంబను' వంటి సంధిరూపమునకు 'అంటిని నిందఱకు' (ఆది. IV. 108) నను నుదా

హరణము కానవచ్చుచున్నది. ఇట్లుండ 'కొలిచి తబ్దిజను' అను రీతిగలవి ప్రాయస్సంధిపక్షోదాహరణములనియు, 'కొలిచితి నబ్దిజన్' అను రీతిగలవి యరుదుగ నుండఁదగిన సంధ్యభావపక్షమునందలి యుదాహరణములనియు నహోబలుఁ డుదాహరించుట కేవల మసంగతమై యున్నదని బ్ర. శ్రీ. వర్ణుల చిన సీతారామస్వామి శాస్త్రులవారు తమ "చింతామణివిషయపరిశోధన" మనుగ్రంథమున వ్రాసియున్నారు.

శ్రీ శాస్త్రులవారు తమగ్రంథమున మఱియొక సందర్భమున వ్రాసిన రీతిగా 'అంటినిన్' అనునది సముచ్చయార్థబోధక మనుకొనినఁ దమవాదము నకు బాధ కలుగకపోదు. ప్రకరణమునుబట్టి యచట సముచ్చయార్థమునే చెప్పవలసినట్లు తోచుచున్నది.

"ఏను నీయింతియునుగాని యెఱుంగ రన్య, లర్థిఁ గణ్యమహాముని యాశ్రమంబునందు గాంధర్వవిధి వివాహమునఁ గరము, నెమ్మిఁజేసితి దీనిఁ బాణిగ్రహణము, అన్య లెఱుంగమిఁజేసి లోకాపవాద, భీతి నెఱిగియు నిత్తన్విఁ బ్రీతిదప్పి యెఱుంగ నంటినిన్." (ఆది. IV. 107, 108.)

"అప్పుడు పాణిగ్రహణము చేస్తే, ఇప్పు డెఱుంగనంటిని కూడా నున్న; రెండున్ను నిజమే," నన్నయ భారతమున 'కొలిచితిని నంబను' వంటి రూపములు మఱిలేవు.

ఇఁక 'కొలిచి తబ్దిజన్' వంటి సంధిరూపములు నన్నయ భారతమునఁ గానరావనుట వాస్తవమే. నన్నయ 'కొలిచితి' మొదలగు రూపములపై నచ్చును జేర్చుటకు సందర్భపడలేదు. కాని, 'కొలిచితిన్' వంటి రూపముల పై హల్లువచ్చుసందర్భములు గొన్ని కలుగుటచే 'న్' అనునది ద్రుతము గావున శ్రీ శాస్త్రులవారి మతమున నీ నకారహల్లును ద్రుతమనఁ గూడదు) సరళ సిరవర్ణములు పరములుకాఁగా నాద్రుతము లోపించిన యుదాహరణ ములు నన్నయభారతమున లేకపోలేదు. 'మెక్కు సూచితి జగత్పరిపూజ్యము లైన; నిల్పితిఁ బ్రకాశముగా' (ఆది. I. 10); వచ్చితి నీకును (ఆది. III. 108); ఇట్లే, పల్కితి, పుచ్చితి, పుట్టించితి, మనలితి, రోసితి, వచ్చితి, మొదలగు రూపములు గాన్పించుచున్నవి. ఈ రూపము లున్నవని శాస్త్రుల వారు గ్రహింపక పోలేదు. కాని, వాని ప్రక్రియను వేఱువిధముగ సాధించి యున్నారు. 'కొలిచితినిన్' అను రూపమందలి తుది ద్రుతనకారము 'వాక్యంత గతపదానాంచ' అను సూత్రముచే లోపింపఁజేసిరి. 'కొలిచితి నిన్' అనునది సమాపకక్రియ గావున దానిని వాక్యముగానే వారు పరి గణించి యుందురు. సరే; మిగిలిన 'కొలిచితిని' లోని 'ని' వర్ణము మీఁది యిత్తు 'ను' వర్ణమందలి యిత్తునుండి పుట్టినది గనుకను, 'కవిభల్లుఁడె

క్రియాణాం నామ్నాం చోల్లోప ఇష్యతే హ్యేషు' అను సూత్రము చొప్పున నువర్ణమందలి యిత్తు లోపించును. గావునను, ఉత్తునుండి జనించిన ఇత్తు కూడ లోపించునని వారి యభిప్రాయము. ఒక వర్ణమునకు విధింపబడిన కార్యము లన్నియుఁ దజ్జన్య వర్ణములకుఁగూడ వర్తించునా యను ప్రశ్న మిచట జనింపకపోదు. ఇదిగాక 'కవిభల్లటై' రిత్త్యాది సూత్రము పదాంత మందలి వర్ణములకు వర్తించునాయని మఱియొక ప్రశ్నయుఁ గలుగుచున్నది. 'పలుకు, పల్కు; అనుచు, అన్ను' మొదలగువాని కింతవఱకును లాక్షణికు లీసూత్రమును వర్తింపఁ జేయుచున్నారు. అది యట్లుండనిండు. వారి ప్రక్రియప్రకార మిప్పుడు 'కొలిచితి' అనురూప మేర్పడినది. ఇందలి తుది నకారము మరల 'వాక్యాంత పదగతానాంచ' అనుసూత్రము ప్రకారము లోపించునని వారు చెప్పుచున్నారు. 'వాక్యాంత పదగతానాంచ' అనుసూత్రము ద్రుతవిషయకము. 'కొలిచితి' అని వారి ప్రక్రియ చొప్పున నేర్పడిన రూపమందలి తుది నకారమునకు ద్రుతసంజ్ఞ చెల్లునా? వారి మతమున 'తి' వర్ణము త్తమపురుషైక వచన ప్రత్యయము కాదు; కావున దానిమీఁది నకారము ద్రుతమునుగాదు. కావున నది లోపించుటకుఁ బ్రసక్తియు లేదు. కాని, 'కొలిచితి' వంటి రూపములు భారతమునఁ గాన్పించు చున్నవి. ఇన్ని యనుపపత్తులతోఁగూడిన యీ చుట్టుమార్గమును బట్టుట కంటె శాస్త్రులవా రహోబలాదులు త్రొక్కినమార్గము ననుసరించుటయే సమంజసమని తోచుచున్నది.

ప్రథమపురుషక్రియలందలి యిత్తునకుఁ గలుగు సంధివిషయమునఁ గూడ వివాదము గలదు. వై సూత్రము ప్రకార మాయిత్యునకు సంధి నిత్యము కాఁదగియుండఁగా నన్నయభారతమునః 'అందు గొందఱుధిక హాస్యంబు సేసిరి, యడవి నేమిరోసెదనిరి కొందఱు' (ఆర. II. 102) అని యొక చోటను, 'కృమమువడిసి యొక్క నమయంబుసేసిరి యెనర దానితెఱుగు వినుము తల్లి' (ఆది. VI. 267) అని మఱియొకచోటను బ్రయోగములు సంధ్యభావముతోఁ గాన్పించుచున్నవి. కావునఁ జింతామణి నన్నయకృతము కాఁజాలదనియు, నన్నయకృతమే యగుచోఁ దనప్రయోగములకు సూత్రమున గతిఁ గల్పించియుండుననియుఁ జెప్పుదురు. వై యుదాహరణములలో నాక్రియలు వాక్యాంతమునను బాదాంతమునను నుండుటచే నచట సంధి కలుగకున్నను దోషములేదని కొందఱు చెప్పుదురు. కాని, చింతామణియందు పాదాంతమునఁగాని వాక్యాంతమునఁగాని సంధి లేమిదోషము కాదని సూత్రింపఁ బడియుండలేదు. అట్టిచోట్ల సంధి లేమి దోషము కాదనుట నన్నయ ప్రయోగములనుబట్టి యూహించిన నూహింతురుగాక. అది చింతామణి హృదయము;

యెట్లు చెప్పనగును? సన్నయయుఁ బాదాంతమున సంధిలేమిని బాటింపలేదు. “సర్వ తీర్థాభిగమనంబు సర్వవేద సమధిగమము సత్యంబుతో సరియుఁగావు, ఎఱుఁగుమెల్ల ధర్మంబుల కెందుఁ బెద్దయందు సత్యంబు ధర్మజ్ఞులైన మునులు” (ఆది. IV. 96) అను పద్యములో ‘సరియుఁ గావు’ అను పాఠము తప్ప. ‘సరియుఁగావ’ అని యేవార్థకాకారముతోడనే యనేక తాళపత్ర ప్రతులందు కాన్పించుచున్నది.

5. పరిమితో సమస్తానామ్.

పరిమాణార్థక ప్రత్యయము (పదములు కూడనా?) పరమగుచుండఁగా నన్ని యచ్చులకును సంధియగును. ‘ఎడు, ఎండు, ఇయండు’ అనునవి పరిమి తిని దెలుపు ప్రత్యయములు. ఇవి పరమగునపుడు నిత్యసంధియగును. ఉదా. అడ్డెడు, మానెండు, పఱియండు, మొదలగునవి పదునొకండవ్రతా బ్ధపు శాసనములందు కాన్పించుచున్నవి. లి వర్ణాంత శబ్దములపై ఎడు వర్ణ కము పరమగునపు డాశబ్దముల తుదివర్ణము లోపించును: దోసెడు, పిడికెడు. గుప్పెడు, మొద. రివర్ణాంత శబ్దములపై ఎడు వర్ణకము పరమగు నపుడును ‘రి’ వర్ణము లోపించున ట్లుదాహరణముగ ‘విస్తరి+ఎడు’=విస్తైడు అనుదాని నొక యాధునిక వైయాకరణుడు వ్రాసియుండుట యవిచార మూలకము. ‘ఎడు’ వర్ణకముగాక ‘అంత’ మొదలగు పదములును పరిమాణవాచకములే; కాని, యవి పరమగునపుడు సంధి వైకల్పికము ‘కంచంత కాపురము’ (కంచి. +అంత) మొదలగు సంధిరూపము లిందువలన సురక్షితము లగుచున్నవి.

6. సః స్యా త్తద్ధరోతః (పాఠా. స స్యా త్తద్ధరోతః).

తద్ధరోకారముకంటె నచ్చుపరమగునపుడు సకార మాగమముగా వచ్చును. (పాఠాంతరము ప్రకారము తద్ధరోకారమున కచ్చు పరమగునపుడు సంధి కలుగదు.)

తద్ధరోకారమనఁగా (i) తద్ధర్మార్థక సమావకక్రియల తుది ఉకారము: చేయుదు (స), చేయుదుము, చేయుదువు, చేయుదురు, మొద. (ii) తద్ధర్మార్థక ధాతుజ విశేషణముల తుది యుకారము: చేయు, చేసెడు, మొద. రెండును గ్రహింపఁబడుచున్నవి. వీనిలో మొదటి వర్గపువాని కచ్చుపరమగు నపుడు ‘సన్నిర్వాచోఽచ్చనుతః’ మొదలగు సూత్రముల ప్రకారము సంధి సిద్ధించుచున్నది. కావున రెండవ వర్గములోని యదంతధాతుజ విశేషణము లూమాత్రమే యీ సూత్రమున నుద్దిష్టము లనుకొనవలెను. ఇక ధాతుజ విశేషణములు కళిలా, ద్రుతప్రకృతికములా యను ప్రశ్నకు వచ్చు సమాధానమునూట్టి ‘స స్యాత్’, ‘సః స్యాత్’ అను పాఠములలో నేది సరియైనదో నిర్ణయింపవలయును. అవి ద్రుతప్రకృతములై సచో, ‘దిజ్జధ్యే’ త్యాది సూత్ర

మందలి 'ఆద్యాన్' అను వర్ణములో వానిని జేర్చగూడదు; కళ్ళలె సహా జేర్చవలెను. 'చేయుచున్న, చేసిన' అను మొదలగు వర్తమాన భూతార్థక ధాతుజ విశేషణములు కళలగుట నుప్రసిద్ధము; కావున, తద్ధర్మార్థక ధాతుజవిశేషణములును గళలే యనుట యసంగతము కానేరదు. అందుచేత సప్తకవి చెప్పిన చొప్పున 'సఃస్యాత్' అను పాఠమే సరియైనదని చెప్పవలసియుండును. (చూ. పుటలు 372, 373.)

7. షో ర్వాస్య ద్వర్తమాన విహితవ్య.

'చు రితి క్రియాపదానాం సర్వేషాం వర్తమానకాలే స్యాత్' అని క్రియాపరిచ్ఛేదమున విధింపబడిన చువర్ణమునందలి యుత్తున కచ్చుపర మగునపుడు సంధివైకల్పికముగా నగును. చేయుచిట్లు (చేయుచుఁ+ఇట్లు) (ఆది. I. 7); వినుచునుండు (వినుచుఁ+ఉండు) (ఆది. I. 71.)

* 8. తద్వ త్తదాదిజన్య.

తదాదులనుండి పుట్టినదానికిని (అనఁగా తదాదులకుఁ బర్యాయపద ములగు వైకృత పదములకును) అచ్చుపరమగునపు డట్లే యగును.

పూర్వ సూత్రముల క్రమమునుబట్టి యీ సూత్రమును నుత్తును గూర్చిన సంధినే తెలుపుచున్నదని యనుకొనవలెను. అట్లనుకొన్నచో 'వాఁడు, వీఁడు, ఎవఁడు, వారు, వీరు, ఎవరు, అతఁడు, ఇతఁడు, ఎతఁడు,' మొదలగు మహద్వాచక పదములను గ్రహింపవలసియుండును. అప్పుడు వానివై నచ్చు పరమగునపు డుత్తునకు సంధివైకల్పికముగ నగునని వై సూత్రమున కర్థము చేయవలసి యుండును. కాని, యట్లుచేయుట ప్రయోగములకు విరుద్ధమగును. కావున వ్యాఖ్యాత లుత్తరసూత్రమగు 'ప్రాయస్తు స్యాత్కిమాదిక స్యేతః' అనుదానినుండి 'ఇతః' అనుపదము నవకర్షముచేసి యీ సూత్రమున వర్తిం జేసి, తదాదులనఁగా 'అది, ఇది, ఏది, అవి, ఇవి, ఏవి' యనువానిని గ్రహింపుచున్నారు. కాని, ఉత్తరసూత్రమందలి 'ఇతః' అనుదాని నవకర్షముచేయునప్పుడు దానిలోని 'ప్రాయస్తు' అనుదానిని గూడ నవకర్షము చేయవలసి యుండును గాని, పూర్వసూత్రమందలి 'వా' అనుదాని ననుసంధింపగూడదు. 'ప్రాయః' అనుదానికిని 'వా' అనుదానికిని నర్థమున నించుక భేదముకలదు.

ఈ సూత్రము నన్నయ ప్రయోగములకు విరుద్ధముగ లేకున్నను నన్నయ 'అది, ఇది, ఏది, అవి, ఇవి, ఏవి' అనువానివై నచ్చు వచ్చు నపుడు సంధిచేయకుండుటచేత నన్నయకు సంధిరహితరూపములే యిష్టము లనియు, చింతామణి నన్నయవిరచితము గాదనియు జెప్పట కాస్పదముగలుగు చున్నది. (చూ. పుటలు 1342, 1343.)

* 9. ప్రాయస్తుస్య త్కిమాదికన్యేతః.

కిమ్=ఏమి, మొదలగువాని యిత్తునకన్ననో యచ్చు పరమగునపుడు సంధి తఱచుగ నగును. ఈ సూత్రమున 'అదికన్య' అను పదమును బట్టి చిన్నయసూర్యులు 'మఱి, కి షష్ఠి' యనువానిని కిమాది గణమునఁ జేర్చిరి. కిమ ర్థములైన యిదంతములగు వైకృతశబ్దము లితరములు లేవు. 'ప్రాయస్తుస్య త్' అనఁగా 'ఏమి' లోని యిత్తున కచ్చు పరమగునపుడు సంధియగుటయుఁ గలదను నర్థము స్ఫురించుచున్నది. 'సంధిర్నాచోఽచ్యనుతః' అనుసూత్రము ప్రకార మిత్తునకు సంధికాఁగూడకున్నను 'ఏమి,మఱి' శబ్దములలోని యిత్తునకు మాత్రము సంధియొకప్పుడు కలుగవచ్చునని యీ సూత్రమునభిప్రాయము. కాని, నన్నయభారతప్రయోగములందు సంధికలుగుట కుదాహరణములు కాన రాకున్నవి, (చూ. పుట 1472.) 'కి' షష్ఠికి మఱియొక సూత్రముక్రింద గతి సిద్ధింపకుండుటచేత లాక్షణికులు దానిని కిమాది గణములోఁ జేర్చినారు. కాని, దాని నట్లుచేర్చుట సమంజసము కాదు. 'అనాదిషు విభక్తి స్విద్దుతోర్వా' అని సూత్రమును సవరించుకొనవలసియుండును; ఆ యార్వాగీతి గణములను సవరించుట సంస్కృతకవులపని.

10. అపి శబ్దార్థ స్వేతః.

అపి శబ్దార్థముగల యిదంత వైకృతపదమగు 'ఏని' లోని తుది యిత్తున కచ్చు పరమగునపుడు సంధి వైకల్పికముగ (ప్రాయికముగ?) నగును. ఇందు 9-వ సూత్రమునుండి ప్రాయశ్శబ్దమును దెచ్చుకొనవలెనో, 7-వ సూత్రమునుండి 'వా' అను దానిని తెచ్చుకొనవలెనో తెలియదు.

నన్నయభారతమున 'ఏనియున్, ఏనిన్, ఏని, ఏన్, ఏ' అను వివిధరూపములు కాన్పించుచున్నవి. వైసూత్రము ప్రకార మిదంతమగు 'ఏని' శబ్దమే యపిశబ్దార్థకమవి స్పష్టపడుచున్నది. కాని, యిది కళయో ద్రుతప్రకృతికమో తేలదు. 'తిజ్ఞధ్యే'తి సూత్రమునందలి 'ఆద్యాన్'లో దీనిని చేర్చవలెనా? చేర్చిన 'ఏనియున్' అను రూపము సిద్ధించును; చేర్చకున్న 'ఏనిన్' అను రూపము సిద్ధించును. 'ఏని' అనునది 'ఏడు' అను సర్వనామమునకు ద్వితీయైక వచన రూపమునకొని 'నిరమోమహతాం' అను సూత్రమును బట్టించుటకు 'నాకు నీ వెన్నండేని నవమానంబున్ దలంచితి' (ఆది. II. 154.); ఎద్దియేని నొక్క యపూర్వంబయిన దాని (నభా. I. 4.); ఎండేనినుండి (ఆది. III. 181.); ఎద్దేనియు నొక్క స్త్రీయందు (ఆది. IV. 127.); - ఇత్యాది నన్నయ ప్రయోగము లాటంకము లగుచున్నవి. ఇక 'ఏని' లోని 'ని' వర్ణము ద్రుతము కాదుగదా; 'కవిభల్లతై' అను సూత్రమును వర్తింపఁ జేయుదమన్నను నది ను స్థానమున వచ్చినదియుఁ గాదు. కావున నట్టిసంధి స్థలములందు 'అపిశ

బ్రాహ్మణ్యేతః” అను సూత్రము ననుసంధించుకొనవలెను; కాని, సంధియందే యీ సూత్రమువలన నిత్యమునకు లోపము గలుగఁగలదు గాని, వాక్య వసానమునను నట్టి లోపము కలుగుట సాధింపఁ బడనేరదు. సంధియందే కాక స్వతంత్రముగను నేనిశబ్దములోని ‘ఇ’కారము లోపించును. ఈ ‘ఇ’కారము లోపింపఁగా మిగిలిన ‘ఏన్’లో నకారపుఁబొల్లు ద్రుతముగాకు న్నను ద్రుతమునకుఁ గలుగు కార్యములు కలుగుచుండును. ఉదా. నపత్ను లపేర్కిజూచియేజూచె నహింపనోపక కృశుండ వివర్ణుడనైతి (సభా. II. 114)

11. చౌ రే రుపధాత్త సశ్చ లుగ్వా స్యాత్.

‘చి’ వర్ణము పరమగుచుండఁగా నుపధావర్ణమగు రివర్ణముమీఁది యిత్తు వైకల్పికముగా లోపించును: అమరిచి, అమర్చి. సాధారణముగానుపధ యనఁ దుది వర్ణ మచ్చయినను హల్లయినను దానికిఁ బూర్వమందున్న యచ్చుగాని హల్లుగాని యైనను నిచట తుదివర్ణమునకు ముందున్న యచ్చు తోడి హల్లుని వ్యాఖ్యానము చేసికొనవలెను. ‘అమరిచి’ అనునప్పుడు సాధారణముగ ‘చ’ అనునది యుపధావర్ణము గావలసియుండును. అమరుచు, అమర్చు, అను రూపములు ‘కవిభల్లటైః’ అను సూత్రమువలన సిద్ధించుచున్నవి. కాని, అమరిచెన్, అనునది ‘అమర్చెన్’ గామాటుటకు చింతామణియందు గతిలేదు. ‘చౌ’ అనునది ‘చె’ మొదలగువానికిని నుపలక్షణమని యహోబలుఁడు సర్ది నాఁడు. సూత్రమందలి ‘చ’కారమునకుఁ బ్రయోజనముగానరాదు.

12. శత్రురేతూత శ్చౌ నోః.

‘ధాతువునందలి’ నువర్ణమునకు శత్రురకచువర్ణము పరమగుచుండఁగా నుపధాస్థానమున నుండు నా నువర్ణములోని యిత్తునకు లోపము వైకల్పికము గా (బహుళముగా P) నగును. (ఉపధానిర్వచనమును గూర్చి వైసూత్రము నొద్దఁజూడవలెను.) అనుచున్, అన్చున్; కనుచున్, కన్చున్, మొద.

13. తస్య స్యాచ్చ పూర్ణ బిద్ధరపి.

దానికి పూర్ణబిందువుకూడ నగును:—దానికనఁగాదేనికి P ‘ను’వర్ణము నకా P నువర్ణములోని యిత్తునకా P వైసూత్రమును బట్టి ‘వర్ణము లోని యిత్తునకనియే చెప్పవలయును. కాని, ‘ను’ వర్ణమునకని సూక్తాదుని యభిప్రాయమైనట్లనుకొనవలెను. అనుచున్, అంచున్; కనుచున్, కంచున్; వినుచున్, వించున్; మొద.—11-వ సూత్రములోని ‘వా’ అనుదానికి ‘బహుళ’మనియే యర్థముచేయవలెను. 12-13-వ సూత్రములవలన నేర్పడు కార్యములు ‘చను’ ధాతువునకుఁ గలుగవు: చన్చున్, చంచున్, అను రూపములు

లేవు; అట్లే దీర్ఘపూర్వముగు 'ను'వర్ణమున కీకార్యములు గలుగవు: ఆనుచున్, ఈనుచున్, ఊనుచున్, పూనుచున్, మానుచున్, మొదలగువానియందు లోపములేదు, కావున పూర్ణబిందువును లేదు.

14. శబ్దాతచ్ఛబ్దాతః.

శబ్దముకంటె బరమయిన 'అది' అను తచ్ఛబ్దార్థక పదమందలి తొలి యత్తునకు లోపము వైకల్పికముగ నగును. ఈ సూత్రమున ననువర్తించు చున్న 'వా' కు బహుళమని కాక వైకల్పికమనియే యర్థము చెప్పవలెను. నాది, నాయది; రామునిది, రామునియది మొద.

15. పోశ్చ తదాద్యర్థవాచకే మూతః.

తదాద్యర్థక వైకృతపదములగు అపుడు, ఇపుడు, ఎపుడు అనువాని లోని 'పు' వర్ణమునందలి యుత్తునకును లోపము వైకల్పికముగ నగును: అపుడు, అప్పు; ఇపుడు, ఇప్పు; ఎపుడు, ఎప్పు ('అప్పు') అని భారతము ఆది. VI. 168 లో నొక్కసారిమాత్రము వచ్చినది. ఇప్పు, ఎప్పు, లను నన్నయప్రయోగించలేదు.)

16. ప్రథమా వైభక్తిక మోర్హిన్దశ్చ మహాన్ పతిక్రియాశ్శేష.

ప్రథమావిభక్తికి సంబంధించిన మువర్ణముమీఁది యుత్వమునకును 'పడు' మొదలగు క్రియలు పరములగునపుడు లోపము వైకల్పికముగ నగును. అట్టియెడ కేషించిన మకారస్థానమున పూర్ణబిందువుగూడ వచ్చును అని సూత్రార్థము; కాని, మువర్ణమున కంతటికిని లోపము గలుగునని సూత్రకారుని యభిప్రాయము. అట్లు కాకున్న 'భయమ్పడు' అను రూపము సిద్ధించును; భయపడు అను రూపము సిద్ధింపదు. అహోబలుఁ డీ నందర్భమున 'పడంపడి' యని యుదాహరించుట ప్రమాదము; 'పదముపడి' అను రూపము లేదు. ఇందు 'పదము' అనునది శబ్దముకానట్లు తోచుచున్నది. 'పదపడి' శబ్దవ్యుత్పత్తి విచార్యము. ఉదా. భయముపడు, భయపడు, భయంపడు; మొద.

ఈ సూత్రమునందలి కార్యము కర్తృవాచి మువర్ణమునకుఁ గలుగదు: 'గజముపడియె' అని యగునుగాని 'గజంపడియె, గజపడియె' నను రూపములు గలుగవు.

మువర్ణము ప్రథమా వైభక్తికము గావున దానివై వచ్చు పరుషములకు గనడదవ లగును. 'భయముపడు'; కాని, మువర్ణ లోపమును, పూర్ణబిందువులును వచ్చునప్పుడును గనడదవాదేశము వచ్చునాయని యహోబలుఁడు శంకించుకొని 'స్థానివదాదేశోఽనల్విధా' అను పాణినీయసూత్రమును స్మరించి గనడదవాదేశము వచ్చునని నిర్ణయించుట ప్రామాదికము. 'భయపడి, భయంపడి' అను రూపములు లేవు.

* 17. తన్య సమాసే పుంపు.

దానికి (ప్రథమవైభక్తిక ము వర్ణమునకు) సమాసమునందు పు, ంపు, లు వచ్చును. ఈసూత్ర మిచ్చటిదికాదు; కాని కొన్నిపాఠములం దిచట పఠింపబడినది. ఇది ప్రక్షిప్తమనియే తోచుచున్నది. 'సమాసే' అనగా నెట్టి సమాసమందైనను నని యర్థమువచ్చును. షష్ఠీసమాసమునను మువర్ణ మునకుఁ బుంపు లగుట యర్వాచీనము; నన్నయగ్రంథమున నాకార్యము కర్మధారయ సమాసమందైనను గలుగునేమో విచార్యము. చింతామణి నన్నయకృతము కానిచో నీ సూత్రమును నయినచో నిశ్చయము వచ్చు సూత్రమును గ్రహింపవలయును.

* 18. నుమోచ్చతో హ ల్యధర్వణాచార్యమతాత్.

(అధర్వణాచార్యుని మతమువలన నుత్తునకు హల్లు పరమగుచుండఁగా) నుమ్మకూడ (నాగమముగా) వచ్చును. ఈ సూత్రమునందు 'అధర్వణాచార్య మతాత్' అని చేర్చుట తగదు. అధర్వణుడు చింతామణిక ర్తకంఠఁ దరువాతి కాలపువాడు. 'నుమోచ్చతః' అను సూత్రము తరువాత 'హలి' అని చేరినను, నిచట హల్లునునది పరుష సరళములకు మాత్రము వర్తించునని కొందఱు మతము. అందు, కూర్చి, పట్టి, అను ప్రత్యయములు పరమందున్నను, 'తనము' అను ప్రత్యయము పరమందున్నను గూడ నీకార్యము కలుగవచ్చు నని యధర్వణాచారికల మతము. తళుకుంగజ్జలు, సరసపున్నురువు, తెలుపుం దనము, జ్ఞానముంబట్టి, వర్షముంగూర్చి, 'హలి' అని సూత్రమందు లేకున్న 'వనమునందు' మొదలగు రూపము లీ సూత్రమువలననే సిద్ధించును. 'తెల్లం దనము' మొదలగు ప్రయోగము లీ సూత్రమువలన సాధింపబడవు.

'నుమ్' అను దానిలోని యిద్వర్ణముగు మకారమునకుఁ బ్రయోజనము చింతామణియందు తెలుపబడలేదు.

(19. ధాతుపద సమ్భవానాం విశేషణానా ముత్తన్తథా ను మచి.)

ధాతు పదములనుండి పుట్టు. విశేషణముల (తద్ధర్మార్థక ధాతుజన్య విశేషణముల—చేయు, చేసెడు, మొద.) యుత్తున కచ్చు పరమగునపుడు ను మాగమగును. ఇందు ఇద్వర్ణముగు మకారమునకుఁ బ్రయోజనము తెలియదు. 'నః స్యాత్తద్ధర్మోత్తః' అను సూత్రము సర్థమునే యీ సూత్రము మఱి యొక విధముగఁ దెలుపుచున్నది. కావున నీ రెండు సూత్రములలో నొకటి ప్రక్షిప్తము కావలెను. ప్రస్తుత సూత్రమే ప్రక్షిప్త మైనట్లు తోచు చున్నది. కాని, ధాతుజవిశేషణములు, అందును తద్ధర్మార్థక ధాతుజన్య విశేషణములు కళలని తెలుపుటకీ సూత్రము చాలియున్నది. ఉదా. చేయు నతఁడు, చేసెడు నతఁడు, మొద.

20. షష్ఠ్యా ఉతోఽచి నుమ్ సే చ.

షష్ఠీ సమాసమున నుత్తునకచ్చు పరమగునపుడు నుమాగమ మగును. ఉదా. రాజనాజ్ఞ, పామునెమ్మలు, మొద.

21. ఆద్య స్యా మ్రేడితేఽస్త్యలోపశ్చ.

ఆమ్రేడితము పరమగుచుండఁగా మొదటిపదము తుది వర్ణమునకు లోపముకూడఁ గలుగును. ఇంచుకించుక, ఇంచించుక; నాఁడునాఁడు, నా నాఁడు; పోర పోర, పోపోర; ఇంటి కింటికి, ఇంటింటికి. ఒకప్పుడు మొదటి శబ్దము తుది యచ్చుమాత్రము లోపించును: ఆహాహా, ఓహోహో, ఔరారా, మొద.

22. అహమాదీనాం ద్విత్వమ్.

‘అహమ్’ మొదలగు శబ్దములకు (అనుకరణమున) వాని తుదిహల్లులకు ద్విత్వము వైకల్పికముగా నగును. (నన్నయ యిట్టి సంధికార్యముల కుదాహరణములగు బ్రయోగములఁ జేయ లేదు. పదనొకండవ శతాబ్దమున నీ సూత్రమున కుదాహరణములు గానరావు. ఉదా. దాసోఽహమ్మనె; దాసోఽహమనె; మకారేతర హల్లుల కనుకరణమున ద్విత్వము నిత్యము: కింత త్తనియె; ఇదం జగ త్తనియె; మొద. అహమాదులలోఁ జేరు నితర పదములుగ త్వమ్, స్వమ్, ల నుదాహరింపవచ్చును. క స్తవ్వుమ్మనె, క స్తవ్వుమనె; మదీయం స్వమ్మ (-మ)నె; మొద. ద్వితీయైకవచనమున వచ్చు ‘అమ్’, ‘మ్’లతోఁ గూడిన రూపములను గూడ సహమాదిగణములొక జేర్పవచ్చును. ఏత త్ప లమ్మ (-మ)నె; వందే భగవత్తమ్మ (-మ)నె; మొద.)

23. లోపా సమ ఆదికే వినర్గస్య.

‘సమః’ మొదలగు శబ్దములలోని తుదివినర్గమున కనుకరణమున లోపము (నిత్యముగ) కలుగును: (దీనికిని నన్నయభారతమునఁ గాని పద నొకండవ శతాబ్దమువఱకునుగల శాసనములందుగాని బ్రయోగములు కానరావు. రామాయ సమ యనియె;—వినర్గమున కోత్వముగూడ నగునని యధర్వణుని కారిక గలదు: రామాయ సమో యనియె. ‘సమ’ ఆదులెవ్వయో నిర్ణయింప వీలులేదు. ‘భూయస్, జ్యాయస్, కనీయస్’ మొదలగు వాని నీగణమునఁ జేర్పవచ్చును. సమ ఆదికములుగాని శబ్దముల వినర్గమున కనుకరణ మున కేమి యగునో, యితరములగు నచ్చులుగాని హల్లులుగాని యంతమందు ల సంస్కృత పదములవై ననుకరణము గలుగునపు డేమియగునో చింతా మణి వివరింపలేదు.

24. * బోరద్భుత శబ్దార్థే.

అద్భుతార్థముగల వైకృత పదమగు 'అబ్బురము' అనుదానిలోని 'బు' వర్ణమునకు లోపము వైకల్పికముగా నగును: అబ్బురము, అబ్రము. (ఈ రీతిగఁ బ్రత్యేక పదములందు గలుగు కార్యములను జింతామణి మఱి యెచ్చటను వివరింపలేదుగావున నీ సూత్రము ప్రక్షిప్తమై యుండును.)

25. * పోశ్చ తదాద్యర్థవాచకే మూతః.

వై సూత్రమును నీ సూత్రమును గలిసి యొక యార్యాగీ త్యర్థముగ నొక పాఠము గలదు; కాని, యీ సూత్రమే 'శబ్దాత్తచ్చబ్దాతః' అను దానితో గలిసి యార్యాగీ త్యర్థముగఁ గొన్ని ప్రతులలో నున్నది. ఈ సూత్రము పునరుక్తమగుటకుఁ గారణము లేకుండుటచేతను, 'బోరద్భుత శబ్దార్థే' అను సూత్రము ప్రక్షిప్తమగుటచేతను నీ రెండును గలిసిన పాఠము త్యజింపఁ దగినది.

26. * లోపా వా స్యా త్తేషా మితశ్చ తద్వ త్రివిక్రమమతేన.

త్రివిక్రమమతముచొప్పున వాని యిత్తునకును లోపము వైకల్పికము గానగును. (ఇందు తేషాం = 'వాని' యనునది 'కవిభల్లపైః' అనుహలంత పరిచ్ఛేదములోని సూత్రమునఁ జెప్పఁబడిన 'క్రియాణాం', 'నామ్నాం' అను వాని తో నన్వయించును. అప్పకవి యీ సూత్రము నిచ్చట చెప్పట తగదు. ఈ సూత్రము ప్రక్షిప్తమనుటకు హేతువు కానరాదు. ఉదా. నేరిచి, నేర్చి; నేరిచెన్, నేర్చెన్; వేలిచి, వేల్చి; వేలిచెన్, వేల్చెన్; మొద.

27. * పరుషా ద్రుతప్రకృతికా త్సరళాః న్యుః.

ద్రుతప్రకృతికములకంటెఁ బరములయిన పరుషములు నిత్యముగా నరళములగును. (సూత్రమునందు 'ద్రుతాత్' అనినఁ జాలును.) ఉదా. రామున్ + కొలిచెద = రామున్ గొలిచెద; దానిన్ + చేయుదును = దానిన్ జేయుదును; చేసెన్ + టక్కు = చేసెన్ డక్కు; చేసెన్ + తప్పు = చేసెన్ దప్పు, కొలిచెన్ + ప్రభువున్ = కొలిచెన్ బ్రభువున్; మొద.

28. * తద్ద్రుతంచ బిందుః స్యాత్.

దాని (ఆ ద్రుతప్రకృతిక శబ్దపు) ద్రుతము బిందువు కూడనగును. 'బిందురనుస్వారః' అను సూత్రము చొప్పున ద్రుతమున కనుస్వారోచ్ఛారణముగూడఁ గలుగునని యర్థము; అనఁగా నా ద్రుతమునకు దాని తరువాత వచ్చు హల్లు వర్ణమునకు సంబంధించిన యానునాసికోచ్ఛారణము గలుగును 'రామున్ గొలిచెద; రాముజ్ గొలిచెద; దానిన్ జేయుదును, దానిజ్ జేయ

దును; చేసెన్ డక్కు, చేసెన్ డక్కు; చేసెన్ దప్పు, చేసెన్ దప్పు (తవర్తి యానునాసికము నకారమే కనుక నిచట మాటలేదు); కొలిచెన్ బ్రభువున్, కొలిచెమ్ బ్రభువున్; మొద. బిందువన నున్నయని యర్థమును జెప్పవచ్చును గాని నున్న వ్రాతకు సంబంధించినది; ఈ సూత్రముచ్చారణమును విధించుచున్నది గావున బిందువునకు నున్నయని యర్థము చెప్పట తగదేమో.

29. * అవికారగతే తస్మిన్నపి సరళా ఏవ సన్ధితే పరతః.

దానికి (ద్రుతమునకు బిందువను సంజ్ఞగల యనుస్వారోచ్చారణమునకు) వికారము గలుగకున్నను అవి (పరుషములు) సరళములుగానే యుండును (అనఁగా ద్రుతముపై బరుషములకు సరళాదేశము నిత్యము. ఈ సందర్భమున ద్రుతమునకు స్వత్వరూప మండుననియుఁ బూర్ణార్థబిందువులు గలుగుననియు, సంశ్లేషము గలుగుననియు వ్యాఖ్యాతలు చెప్ప నర్థము లనంగతములు. చింతామణియందు ద్రుతమునకు స్వత్వరూపమును గూర్చిన ప్రశంసయే లేదు. 'తద్ద్యుతంచ బిందుః స్యాత్' అనునప్పుడు చింతామణి పరిభాషప్రకారము (పూర్ణ, అర్థ) అనుస్వారోచ్చారణమునే గ్రహింపవలెను గాని 'నిండునున్న, అరనున్న' లను గ్రహింపఁ గూడదు. 'అరనున్న'కు గుఱుతుఁ (నాఁడేకాక యీనాఁటివఱకు నెన్నడునులేదు.) 'న్' అను నకారపు పొల్లు నిలుచునపుడు గలుగు సంధిరూపమే సంశ్లేష రూపమగుటచేత సంశ్లేషమునుగూర్చి ప్రత్యేకముగఁ దెలుపుటయు ననావశ్యకము.

30. * గనడదవాన్సుగి ప్రథమామాత్మా దాత్వాన్లదోర్విన్దైవేతే.

ఇవి (పరుషములు) తాను, ఏ (నే)ను పదములకంటెఁ దప్పఁ దక్కిన ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయములపై (అనఁగా డు, ము, వు, లు, లవై) పరుసగా గ, న, డ, ద, వ లగును, (ఇచట 'మాత్రా' అను పదమునకు 'గుఱుతు' అని యర్థము చేయఁబడినది. కాని, 'మాత్రా' శబ్దమునకు కార్తాన్నిర్భరమును వ్యాఖ్యాతలు చెప్పిరి. పదము ప్రథమా విభక్తి రూపమున నున్నంతమాత్రముచేత వానిపై వచ్చు పరుషములకు గనడదవ లాదేశమగునని యా పక్షమున నర్థముచెప్పవలెను. ఈ యర్థమే ప్రయోగముల కనుకూలముగ నుండి 'అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు', అంత, ఇంత, ఎంత, అట్లు, ఇట్లు, ఎట్లు, అటు, ఇటు, ఎటు, ఏమి, మొదలగు నవ్యయముల మీఁదను, ద్రుతాంతములు కాని సమాపకక్రియారూపముల మీఁదను, ద్వంద్వ సమాసములయందును గనడదవాదేశము కలుగుటకుఁ దావేర్పడుచున్నది.

ఈ సూత్రము తాను (నేను) పదములపై గనడదవాదేశము కలుగదని చెప్పుచున్నది; కాని, ప్రయోగములనుబట్టి కలుగుననియే చెప్పవలెను.

కలుగుటనుగాని, కలుగ కుండుటనుగాని నిర్ణయింపఁగల ప్రయోగములు నన్నయ గ్రంథమునఁగాని యాతనికాలపు శాసనములందు గాని కానరా లేదు. తిక్కన మాత్రము 'ఏను' పదముపై 'ప' కు 'ప' ఆదేశముగా నిలిపి నాడు. ఏను పదముతోఁబాటు తాను పదమును ద్రుతాంతము గానట్లే తలంపవలసియుండును. ఏను, తాను పదములు ద్రుతాంతము లగుట యర్వా చీనకాలమునఁ గలిగినది. కావున చింతామణి నన్నయకృతము కాదేమో యని సందేహించుటకు మఱియొక కారణ మేర్పడుచున్నది.

31. * న వికృతిశబ్దా త్వరత స్సాంస్కృతికానాం భవన్తి గనడదవాః.

(ప్రథమా మాత్రములగు) వికృతిశబ్దముకంటెఁ బరమయిన సాంస్కృతిక శబ్దముల (తొలి పరుషములకు) గనడదవ లాదేశములు గావు.

నన్నయకాలమున వికృతిశబ్దములకంటెఁ బరమయిన పరుషములకు గనడదవాదేశము కలుగుటకుఁ బ్రయోగములు కానవచ్చుచున్నవి. కావున, చింతామణి నన్నయకృతము కాదనుట కిది మఱియొక హేతువగు చున్నది.

32. * లు గ్వా ద్యుతపృకృతికాత్వరత స్సరళే స్థిరే చ నన్య స్యాత్.

ద్రుత ప్రకృతికముకంటె (నాదేశ వర్ణములుగాని) సరళములును స్థిర వర్ణములును బరమగునపుడు (వానిముందున్న సకారమునకు (అనఁగా ద్రుత మునకు) లోపము వైకల్పికముగ నగును. వచ్చెన్ + గరుడుడు = వచ్చెన్ గరుడుడు, వచ్చె గరుడుడు; వచ్చెన్ + ధర్మరాజు = వచ్చెన్ ధర్మరాజు; వచ్చె ధర్మరాజు. మొద.

33. * అలుకి చ సంశ్లేషః స్యాత్.

ద్రుత లోపము కలుగునపుడు సంశ్లేషముకూడ నగును. (ఈ సూత్రము నభిప్రాయము స్పష్టముగాలేదు. 'లుగ్వా' అను సూత్రము ప్రకారము లోపము కలుగనప్పుడు ద్రుతమగు సకారపుఁ బొల్లువై సరళమో స్థిరమో నిలుచునప్పుడు సంశ్లేషమే యగుచున్నది. 'వచ్చెన్ ధాత్రీపతి' అనుటకును 'వచ్చెన్ధాత్రీపతి' అనుటకును వ్రాతలోఁదప్ప నుచ్చారణములో నెట్టి భేద మును లేదు. అట్టియెడ నీ సూత్రము ప్రయోజనము గానరాదు.)

34. * బిన్దుం పృవదన్తి తం క్వచిత్ కేచిత్.

కొంద ఊకప్పుడు దానిని (ద్రుతమును) బిందువని నొక్కి చెప్పు చున్నారు. 'బిన్దు రనుస్వారః' అను సూత్రముచొప్పున సరళాక్షరమునకు ముందు నిలుచు ద్రుతమున కనుస్వారోచ్చారణమనఁగాఁ దత్త ద్వర్జియానునాసికోచ్చారణము గలుగునని కొందఱ యభిప్రాయము. త్రవ్వెన్దోలను; వచ్చెన్దోలు డుడు, వచ్చెన్దోలుడు; తెచ్చెన్దోలము, వచ్చెన్దోలనంధుడు, వీచెన్దోలూ

మారుతము; వినెణ్ణంకారధ్వని, మ్రొగెణ్ణమరుకము, మ్రొగెణ్ణక్క; పోయె
నర్పము, ఆడెనర్పజాడు, పాతెన్నది; కఱచెమ్మణి, కఱగించెమ్మంగారము,
తాండవించెమ్మపుడు; చంపె^అయముడు, చచ్చె^అరాక్షసుడు, పుట్టె^అ
లవుడు, వేసె^అవర్ణము, రక్షించె^అశంకరుడు, సంహరించె^అషణ్ణు
ఘుడు, ధరించె^అహరుడు; మొద.—బిందువనఁగా నున్నయని యర్థము
చేయఁగూడదు. అట్లు చేయుట చింతామణి పరిభాషకు విరుద్ధము.

౩5. * సర్వ త్రాజ్య త్కార్యం జ్ఞేయం యస్య.

యకారమున కన్నియెడలను నచ్చునకువలె గార్య (మగునని) తెలిసి
కొనఁదగినది. ఇచట 'యస్య' అనుటవలన నన్నివిధములగు యకారములకును
గాక 'అద్ యః క్రియాను భూతార్థద్యోతిన మాద్యగం వినా సర్వః' అను
సూత్రమునఁ దెలుపఁబడిన వైకృతపదముల తొలుతనుండు యకారమునకని
వ్యాఖ్యానము చేసికొనవలెను. సాధారణముగా 'సర్వత్రాజ్యత్కార్యం
జ్ఞేయం యస్య ద్రుతప్రకృతికేభ్యః' అని ద్రుతప్రకృతికములకంటె వచ్చు
యకారమునకే యచ్చార్థము గలుగునని వ్యాఖ్యాతలు వ్రాయుచుందురు.
అచ్చార్థము ద్రుతప్రకృతికములకంటెనేకాక యన్నియెడలను గలుగును
గావున 'ద్రుత ప్రకృతికేభ్యః' అను పదము నీ సూత్రమునఁ జేర్చఁగూ
డదు. అతఁడు + యెవఁడు = అతఁడు + ఎవఁడు = అతఁడెవఁడు; పుస్తకమున్ +
యిచ్చెను = పుస్తకమున్ + ఇచ్చెను = పుస్తకము నిచ్చెను; చెప్పినన్ + యేమి =
చెప్పినన్ + ఏమి = చెప్పిననేమి; మొద.

౩6. * ద్రుతప్రకృతికేభ్యో లుక్సంశ్లేషా నాచి.

ద్రుత ప్రకృతికముల కంటె నచ్చు పరమగునపుడు (ద్రుతమునకు)
లోపమును సంశ్లేషమును గలుగవు. (ద్రుతమునకుఁ బరుషములు పరమగునపుడు
సరళాదేశమును ద్రుతమునకు బిందు సంశ్లేషములును, తక్కిన హల్లులు పర
మగునపుడు లోపబిందు సంశ్లేషములును గలుగునని యింతకుముందు తెలుపఁ
బడినది. ఇంక ద్రుతమున కచ్చు పరమగునపు డేమికార్యము గలుగుననుప్రశ్న
పుట్టఁగా దానికి లోపమును సంశ్లేషమును గలుగవని యీ సూత్రము తెలుపు
చున్నది. బిందువుగూడఁ గలుగదని చెప్పవలసియుండెను, కాని, యీ సూ
త్రముదానిని తెలుపలేదు. ద్రుతమున కచ్చు పరమగునపుడు సంశ్లేషముగలుగ
దనిన సర్థమేమో విశదము కాలేదు. 'సర్వమున్నతని' మొదలగు వానియందు
వలె ద్రుతమున కనఁగా నకారపుఁ బొల్లులకు ద్విత్వము గలుగదని సూత్ర
కారుని యభిప్రాయమై యుండును. కాని, 'పాడె న్గర్హుడు' మొదలగు
వానియందలి సంశ్లేషమునకును 'సర్వమున్నతని' మొదలగు వానియందలి
సంశ్లేషమునకును జాలభేదము గలదు. మొదటి యుదాహరణమున నకారపుఁ

బాల్మక్రింద హల్లుచేరినది; రెండవదానియందు ద్రుతమునకు ద్విత్వము గలిగినది. ఇట్టి ద్విత్వమునే సంక్షేప మందురేని, యా ద్విత్వము సన్నయ భారతమునఁ గానవచ్చుచున్నది (ధైర్యశక్తి కిన్నరుదుగ, మొద.); కాబట్టి చింతామణి సన్నయరచితము కాదనుటకు మఱియొక హేతు వేర్పడుచున్నది.

37. * ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్సమాసేషు.

సమాసములందు ద్రుతముల కెల్ల యెడల లోపము గలుగును.

‘షష్ఠీ భవే ద్వివీతీయాతుల్యా తత్పురుష సంస్థితా నామ్నామ్’ అను సూత్రముచేత రాముని గుణములు, రాము గుణములు, రాముల గుణములు, అజరాణి, కవినేర్పు, మొదలగువానియందు రాముని, రాము, రాముల, అజ, కవి, అనునవి సంబంధార్థక షష్ఠీయందున్నవి. వాని రూపములు ద్వివీతీయా విభక్తి రూపములతో సమాసముగా నున్నవి. ద్వివీతీయా విభక్తిక రూపములు ద్రుతాంతములు గావున, నివియు ద్రుతాంతములు గావలసివచ్చును. వాని ద్రుతాంతత్వమును దొలఁగించుటకు ‘ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్ సమాసేషు’ అను ప్రస్తుత సూత్రము కల్పితమయినదని వ్యాఖ్యాతల సూత్రము సర్థమును వివరించినారు. ‘తిజ్ఞధ్యేతి సూత్రముచేత నింతకుముందే నిషిద్ధమయిన ద్రుతమున్నదని ‘షష్ఠీ భవే’ త్తను సూత్రముచేత నేల కల్పింపవలెనో దానిని మఱియొక సూత్రముచేత నేల మఱల నిషేధింపవలెనో తెలియదు. వైయాకరణుల మార్గములట్టివి; లేదా వ్యాఖ్యాతల మార్గమట్టిది. ‘సమాసేషు’ అనునప్పుడు కేవల షష్ఠీ సమాసములనే గ్రహింపఁ గూడదు. నెలన్ తాల్పు + నెలతాల్పు (ద్వివీతీయా తత్పురుషము); నెలన్ = నెలచేత తక్కువ వాడు (ఇచటఁ దృతీయకు ద్వివీతీయారూపమువచ్చి ద్రుతాంతముగా నున్నది) = నెలతక్కువవాడు; దేవరమేలు (ఇది చతుర్థీతత్పురుషార్థమును గలిగియున్నను ‘దేవర’ పదము షష్ఠీరూపము గలిగి ద్వివీతీయాతుల్యత్వముతో ద్రుతమును బొంది ప్రస్తుత సూత్రముచే ద్రుతలోపము కలుగఁగా నేర్పడిన సమాసము); ఇట్లే దొంగభయము (పంచమీ తత్పురుషము); రాముని బాణము (షష్ఠీరూపము, ద్వివీతీయా తుల్యత్వము, ద్రుతము, ద్రుతలోపము) మాటన్ (సప్తమికి ద్వివీతీయ, ద్రుతము, సమాసమున ద్రుతలోపము.) ఇవి వ్యధికరణ సమాసములు. సమానాధికరణమున సరసపు + (నుమ్మోతః) న్ (ద్రుతము) + వచనము, అని యుండఁగా ప్రస్తుత సూత్రము వలన ద్రుతలోపము గలిగి ‘సరసపువచనము’ అయినది. ‘చేయు+ అతఁడు’ -ఇచట ‘చేయు’ కళయైనయెడల ‘నుమ్మోతః’ అను సూత్రము చొప్పున ‘చేయునతఁడు’ అను రూపమేర్పడఁగా ‘ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్’ అను దానిని బట్టి ద్రుతలోపము కలుగును. అప్పుడు ‘సః స్వాత్’ అనుసూత్ర

ము చొప్పున మఱల నకారము వచ్చుచున్నది. ద్రుతాంతమైన యెడల 'ద్రుతస్యసర్వత్ర లుక్సమాసేషు' అను ప్రస్తుత సూత్రముచొప్పున ద్రుతము లోపించి తిరుగ 'చేయు + అతఁడుఅని నిలువఁగా 'సః స్యాత్' అను సూత్రము చొప్పున మరల ద్రుతము చేరుచున్నది; ఏ పక్షమందయినను 'సఃస్యాత్' అను సాతమే సరియగును. ఇట్లే, యితర సమాసములందును నెఱుంగవలెను. 'సర్వత్ర' అని సూత్రమునందున్నను ద్రుతలోపము సమాసములందు సర్వత్ర నిత్యముగాఁ గలుగదు. ఉదా. తలంబ్రాలు, ఊరఁబంది, చిగురుఁగేలు, మొదలయినవి.

38. * నుమ్మాతః.

(సమాసములందు) ఉత్తునకు (ఎల్లయెడల) 'నుమ్ము' కూడ వచ్చును. ఈ కార్య ముత్తునకుఁ బరుష సరళములు పరమగునపుడు గలుగునని కొందఱు దురుగాని యెట్టి హల్లుగాని యచ్చుగాని పరమైనను గలుగును. ('నుమ్' అను దాని యందు నుకార మిద్వర్ణము. 'మిదచోఽంత్యాత్పరః' అను పరిభాషను బట్టి పూర్వపదము తుది యచ్చువై వచ్చి దాని కవయవముగా నకారము చేరునని తెలియవలెను. ఈ నుమాగమముత్తువై పదము పరమగునపుడేకాక 'తనము' అను ప్రత్యయము చేరునప్పుడును గలుగును. అమిశ్రసమాసమున స్త్రీసమముకంటె నుమాగమము గలుగునని యొకమతము. మువర్ణకమునకు వికారములగు 'పు,ంపు' లవైఁగూడ నుమ్ము వచ్చును. ఉదా. గండుంగోయిల, తఱుకుంజెక్కులు, మురుపుండెక్కులు, సాగనుం దలిరులు, కులుకుంబలుకులు, తఱుకుంజెక్కులు, అలరుంజొంపములు, పోలుపుండాలు, సాగనుంబర్హము; తెనుఁగున్ వ్యాకరణము; సాగనుందనము, సరసపుంబలుకు, గరువపున్నురుపు; మొద. - అదంత శబ్దములమీఁదను నీకార్యము గలుగును. తెల్లందనము, ఎఱుంజెఱుపు, మొద. అందు, పట్టి, కూర్చి, విభక్తులు పరమగునపుడును నుత్తువై నుమాగమమగునని యధర్వణుఁడు చెప్పెను. నన్నయకాలమున 'అందు' వర్ణకము పరమగునపుడు నుమాగమముగాక నవర్ణాగమమే తఱచుగఁ గాన్పించుచున్నది. వనమునయందు మొద. పట్టి, కూర్చి, అను విభక్తి ప్రత్యయములు నన్నయకాలమునఁ గానరాలేదు. ఒకవేళ నుండినను వానికిఁ బూర్వమందు వచ్చునది యాగమమగు 'నుమ్ము' కాదు. ద్వితీయావిభక్తివై వచ్చు ద్రుతమే యచట నిలుచుచున్నది.

39. * పరుషాణాం గనడదవాః న్యుః పదా ద్వద్వదేవ్.

ద్వంద్వసమాసమందు పదముకంటెఁ బరుషమైన పరుషములకు పరుషగా గనడదవలు (నిత్యముగ) నాదేశములగును : కూరగాయలు, అక్క నెల్లెండ్రు, టక్కు డెక్కులు, తల్లిదండ్రులు, ఊరువల్లెలు. "గనడదవాః న్యుః

ప్రథమా మాత్రాత్ ' అను సూత్రముచేతనే ద్వంద్వసమాసమునఁగూడ గనడదవాదేశము సిద్ధించుచుండఁగా నీ సూత్రమువలన సమాసములలో ద్వంద్వసమాసములందే యాకార్యము గలుగునుగాని యితరసమాసములందు గలుగదని నిశ్చయించుట కీసూత్ర మావశ్యకమైనది.

40. * సామానాధికరణ్యే యూదంతానాం టుగాగమోఽచి స్యాత్.

కర్తృధారయసమాసములం దుదంత శబ్దముల కచ్చు పరమగునపుడు 'టు' గా గమమగును. కఱకు + అమ్ము = కఱకుటమ్ము; సరసపు + అలుక = సరసపుటలుక. అచ్చు పరమగునపుడు టుగాగము నన్నయ భారతమునఁ గాన రాలేదుగాని, శాసనములలో 'ఉబ్బుటుంబల్లె' మొదలగుచోట్ల హల్లు పరమగునపుడు గానవచ్చుచున్నది.

41. * దారాధేరేత ఉదపి రః.

'దారాః' అను సర్థముగల తెనుఁగుశబ్దమగు 'ఆలు' అనుపదము పరమగునపుడు (సమాసమందు) పూర్వపదము తుదియైయున్న కుత్తుగూడఁ గలుగఁగా, దానిపై రేఫాగమమును వచ్చును. 'అపి' ని ఉత్తుతోఁ గలిపి చదివిన యెడల సాధారణముగ నత్తన కుత్తు కలుగదనియు, అయినను గొన్ని యెడల నది కలుగుననియు సర్థము చెప్పవలెను. అట్టియెడ దేశ్యశబ్దములందు తుదియైయున్న కుత్తు సాధారణముగఁ గలుగదనియు, సంస్కృతశబ్దములపై తఱచుగఁ గలుగుననియు చింతామణి హృదయమును గ్రహింపవలెను : పేదరాలు, బాలింతరాలు; గుణవంతురాలు; మొద. 'అపి' శబ్దమును 'రః' తోఁ గలిపి చదివినయెడల నుత్తు తప్పక వచ్చుననియు, రేఫాగమముగూడఁ గలుగుననియుఁ జెప్పవలెను. అప్పు డీసూత్రము తత్సమశబ్దములకు మాత్రము వర్తించును. 'అతః' అనుదానితోఁ గలిపి 'అపి' శబ్దమును బఠించినయెడల నద్యతిరిక్తాచ్చులకుఁగూడ నుదాదేశముఁ గలుగునని యర్థము చెప్పవలెను : పాపజాతురాలు మొద. ఉదంతశబ్దములపై నుదాదేశమునకుఁ బ్రసరింపలేదు : సాగనురాలు, గొడ్డురాలు. సూత్రమున 'దారాధే' అనుటవలన 'ఆలు' శబ్దమునకు సమాసములందు 'భార్య' అనుసర్థమును గ్రహింపవలెనని ధ్వనించుచున్నదిగాని దానిని 'స్త్రీమాత్రపరము' గ గ్రహింపవలెను. 'దుత్తోభ్యోనః' అనునపుడు 'నః' అని యెట్లు గ్రహింపవలెనో యట్లే యీ సూత్రమునఁగూడ 'రః' అని గ్రహింపవలెను.

42. * మోస్తు విభక్త్యేకవచనకే పుంపు.

ప్రకరణమును బట్టి కర్తృధారయ సమాసమున విభక్త్యేకవచనమం ధుండు మువర్ణమునకుఁ 'బుంపు' లు వచ్చును. 'తస్య సమానే పుంపు'

(చూ. సూత్రము 17) అనుపాఠముచింతామణి నన్నయకృతమయినచోబ్రహ్మిష్టము. ప్రస్తుతసూత్రమునకుఁ గూడ నన్నయభారతమునఁ దగిన యుదాహరణములు గానరావు. వీనిపుట్టిన పాపంబువేళ (-ంపు?) మొద.

43. * ప్రథమలుగపి ద్వినులోః.

న్న, ల్లు అను పదముల తుది ద్విత్వను, లు, వర్ణములలో మొదటి ను, లు, లకు లోపమును (సమాసమునందు) వైకల్పికముగఁ గలుగును. ఈ సూత్రమున 'ద్వినులోః' అనుటవలన 'న్న, ల్లు' లు 'నును', 'లులు' ల సంయోగమువలనఁ గలుగుచున్నవని ధ్వనించుచున్నది గాని, వాస్తవముగ నవియట్లు గలుగలేదు. 'కన్ ను, ముల్ లు' అను నుచ్చారణక్రమము గల పదములను వ్రాతయందు 'కన్ను, ముల్లు' లుగ వ్రాయుట వ్రాతయందలి దోషము గాని వేఱుగాదు. 'కన్ను, ముల్లు' అను వ్రాత కనున్ (న్?), ములుల్ (-ల?) అను నుచ్చారణక్రమము దెలుపుచున్నది. ఈ పదములందు రెండు ను-వర్ణములుగాని, రెండు లు వర్ణములుగానిలేవు; ఉన్నవనుకొనుటభ్రమ. 'కన్ ను,' ముల్ లు' అనువానిలోని మొదటి నకార లకారములకు సమాసములందు లోపముగూడఁ గలుగునని చెప్పబోయి సూత్రకారుఁ డిట్లు చెప్పియుండును. ప్రకరణములబట్టి కర్తృభారయసమాసములందుకలుగు నీకార్యమునకు కన్ను దోయి, కనుదోయి; ముల్లుకంప, ములుకంప; కల్లుకుండ, కలుకుండ; మొదలగున వుదాహరణము లగును. 'అపి' శబ్దముచేతనే 'తల్లిదండ్రులు, తలిదండ్రులు' మొదలగు ద్వంద్వసమాసములందును, ఇల్లుసేరెక, ఇలుసేరెక, మొదలగు వ్యస్త ప్రయోగములందును గూడ నీ కార్యము కలుగునని సమర్థించుకొనవలెను. 'విలుకాడు' మొదలగు వానియందు లోపము నిత్యము. 'న్న, ల్లు' లంతకుందుగల యన్నిపదములందును నీలోపము గలుగదు. అన్ను, చెన్ను, తన్ను (=తాపు), తెన్ను అనునవి 'అను, చెను, తను, తెను' లు గావు చెల్లు, వెల్లు, లు 'చెలు, వెలు' లుగ మాఱవు. ద్విత్వాక్షరములలో నిట్లొక హల్లు లోపించుట యుత్పత్తివిష్టములగు న, ల, ల మీఁదనే కాక యితరహల్లుల మీఁదఁ గూడ నగును. నిప్పట్టి, నిప్పటి; తాయెత్తు, తాయెతు; రావుత్తు, రావుతు; దుమ్ము, దుము; కొట్టు, కొటు; నువ్వు, నువు; పువ్వు, పువు; మొదలయినవి. ఉత్పత్తివిష్టములగు ద్విత్వహల్లులందేకాక యితరాచ్చులతోఁగూడి యున్నవానియందును నీ లోపము కాన్పించును; చిన్న, చిన; నల్ల, నల; బిడ్డ, బెడ్డ, పెద; మువ్వ, మువ; చిట్టి, చిటి; పొట్టి, పొటి; రెడ్డి, రెడి; దోమిడ్డి, దోదుమి, నుయ్యి, నుయి; నెయ్యి, నెయి; జెట్టి, జెటి; తల్లి, తలి; నెత్తె నెత్తి; దివ్వె, దివె; మొద.

44. * ఇచ్చ విభక్త్యన్తిమన్య.

విభక్తి ప్రత్యయముల యంత్యాచ్చునకు మాటుగ సమాసమునం దిత్తు కూడఁజేరును. ఈ కార్యము 'చేత, తోడ, వలన' లకు మాత్రము గలుగును. ఉదా. నీ చేతిపోపు, వానితోడి చెలిమి, దొంగవలని భయము. సూత్రము నందలి చకార మీ కార్యములకు బాహుళికత్వమును దెలుపును. చేత, తోడ వలన, ల వంటివే యగు 'చే, తో, కొఱకు, కంటె, లో' అనువానికీ కార్యము గలుగదు. 'లోవల' వైఁ గలుగును; లోపలి.

45. * జే రలి చ.

సప్తమ్యేకవచన ప్రత్యయము లని చెప్పఁబడిన 'అందు, ఇందు' లకు 'అలి' గాగమము సమాసమునందు గలుగును. 'జే' అనుటవలన నవర్ణకమును కూడ గ్రహింపవలసి యున్నను నాప్రత్యయమువై నలిగాగమము గలుగదు. అలిగాగమముతోడి రూపములు నన్నయభారతమునఁ గాని యాతని నాటి శాసనములందుగాని కానరావు. ఆ కాలమున 'ఉల' గాగమమే కానవచ్చుచున్నది. అందులవారు, ఇందులవారు, మొద. అలిగాగమము తోడి రూపము లర్వాచీనములు; ఉల గాగమముతోడి రూపములు సర్వసాధారణముగ నుండఁగా నలిగాగమముతోడి రూపములును గలవని సూత్రము నందలి 'చ' కారమువలన గ్రహింపవలసి యుండును. నన్నయయే చింతామణి కర్తయైనచో నలిగాగమముతోడి ప్రయోగములను జేయకుండుట విచిత్రమే.

46. భౌపవిభక్తికసంజ్ఞా వర్ణాప్రింట్యాదయో భవ స్తీహ.

ఇచట (అనఁగా నాంధ్రభాషయందు) టి, ంటి, మొదలగు నౌప విభక్తిక సంజ్ఞలుగల వర్ణములున్నవి. ఆదిశబ్దముచే 'ఇ, తి' వర్ణములను గ్రహింపవలెను. కొన్ని వైకృతపదములపై ఇ, టి, ంటి, తి, అను వర్ణములను జేర్చిన పిదపఁ బ్రథమేతర విభక్తుల యేకవచనమున విభక్తి ప్రత్యయము లను జేర్పవలెను. కావున నీ 'ఇ, టి, ంటి, తి' వర్ణముల కుపవిభక్తులను పేరు గలిగినది. ఏ పదములపై నుపవిభక్తి ప్రత్యయములు చేరునో యా పదము లౌపవిభక్తికములని చెప్పవలెను. కాని, యీసూత్రము --, ంటి, తి' వర్ణములకే భౌపవిభక్తికములను సంజ్ఞనిచ్చుచున్నది. ఉదా. కొలను, కొలని; నీరు, నీటి; ఇల్లు, ఇంటి; వాయి, వాతి; మొద.

47. *దుర్వాదేర్నామ్నాం న్యుస్తేహి విభక్తౌ సమానే చ.

అవి (భౌపవిభక్తికవర్ణములు) మ, లు, మొదలగున వంతమందుగల శబ్దముల తుది వర్ణములకు విభక్తి ప్రత్యయము పరమగునప్పుడును సమాసములందును గలుగుట సుప్రసిద్ధము.

48. * వాతాస్పదో ద్భ్రతస్య స్యాల్లుక్.

ఉదా. ఊరు, ఊరికి; కాలు, కాలికి; ఊరివారు, కాలినడక; ఏటిసీరు, ఇంటిగోడ, వాతిలియ్యము, మొద.

ఆత్మన్, అస్తద్, అను సంస్కృత పదముల (కు సరియగు వైకృతపదముల) ద్రుతమునకు లోపము వైకల్పికముగ నగును.—ఆత్మన్, అస్తద్ అను పదములకు సరియగు వైకృత సర్వనామముల రూపములు హలంతపరిచ్ఛేదమున తెలుపఁ బడినవి. తెనుఁగు వ్యాకరణమును సంస్కృతమున వివరించుటవలననే నియో సందేహములకుఁ దా వేర్పడుచున్నది. (1) సంస్కృతమునందలి 'ఆత్మన్' శబ్దమునకు చింతామణి ప్రకారము తెనుఁగునరూపము 'తాను' అగును, 'తానున్' అను రూపమేర్పడి ద్రుతము లోపింపఁగా 'తాను' అని మఱల నిలుచును. (2) అస్తచ్ఛబ్దమునకుఁ దెనుఁగున సరిపోవు రూపములు 'మా' మన, అనునవి రెండు గలవు. ఇవి ద్రుతప్రకృతికము లనుట యసందర్భము; సూత్రకారుఁ డీ రూపములనుగాక 'నా' అను రూపమునే యుద్దేశించి యుండును. కాని, 'నా' అనునదియు తెనుఁగున ద్రుతప్రకృతికము కాదు. అయిన నాతఁ డుద్దేశించినది 'నా' అనుదాని ప్రథమైకవచనరూపమైయుండును. అది యేది? 'ప్రథమాయా ఏ దస్తదః', దేశ్యా దస్తచ్ఛబ్దై త్సుజసో న్నుమ్మాస్తః, అను సూత్రములప్రకారము 'ఏను' అను నేకవచనరూపమును, ఏము అను బహువచనరూపమును బ్రథమావిభక్తియం దేర్పడును. వీనిలో 'ఏను' ను మాత్రము మనము స్వీకరింపవలయునని చింతామణియాశయమై యుండును. ఇది ద్రుతప్రకృతికము గావున 'ఏనున్' అనుదాని తుది ద్రుతము లోపింపఁ గా సంధియందు 'ఏను' అనిమాత్రము నిలుచును.

ఇట్లుండఁగా సంధియం దచ్చు పరమగునపుడు 'ఏనున్ + ఇష్పడు=ఏను నిష్పడు; ఏను+ఇష్పడు = ఏనిష్పడు; తా(పి)నున్ + ఇష్పడు=తా(పి)ను నిష్పడు; తా(పి)ను+ఇష్పడు=తానిష్పడు' అను రూపములును (2) హల్లులలోఁ (i) బరుషములు పరమగునపుడు 'ఏనున్+పలికితి = ఏనుమ్పలికితి, ఏనున్పలికితి; ఏను+పలికితి = ఏనువలికితి; తా(పి)నున్+పలికె= తా(పి)నుమ్పలికె, తా(పి)నున్పలికె; తాను+పలికె=తానువలికె; అను సంధిరూపములును; (ii) స్థిరవర్ణములు పరమగునపుడు, ఏనున్+భరించితి = ఏనుమ్భరించితి, ఏనుమ్భరించితి; ఏను+భరించితి=ఏనుభరించితి; తా(పి)నున్+భరించె= తా(పి)నుమ్భరించె, తా(పి)నున్భరించె; తా(పి)ను+భరించె=తాను భరించె అనునిట్టి రూపములును గలుగును.

అను విధవ డిగియెద' అనుచోట్ల గలుగు గసడదవాదేశము నీవిధముగనైన సాధింపవచ్చును. చింతామణివలన సాధింపఁదగిన రూపము లివియైయుండఁగా వ్యాఖ్యాతలు 'నేఁ జదివితి, నే వచ్చితి, తాఁజదివె' తావచ్చె, మొదలగు

రూపములను సాధింప నెంచుట చింత్యము. చింతామణి యట్టి రూపముల నిష్పత్తిని దెలుపలేదు. 'కవిభల్లఁతైః క్రియాణామ్' అను మొదలగు సూత్రముచేత 'తా(ఁ)ను, నేను,' పదములకుఁ జింతామణియం దాధారములేదు. తాన్, నేన్, అను రూపములలోని నకారపుఁ బొల్లు లోపించుటకును జింతామణియందు గతి కాన్పింపదు.

49. * వాక్యాంతగతపదానాంఛ.

వాక్యాంతమున నిలిచిన ద్రుతప్రకృతిక పదముల ద్రుతమునకును లోపము వైకల్పికముగ నగును. ఉదా. వాడువచ్చెన్, వాడువచ్చె.

50. * నలడాడే రస్త రుతశ్చ.

(పద) మధ్యమందుండు న, ల, డ, మొదలగు వర్ణములమీఁది యుత్వమునకును లోపము (వైకల్పికముగా) నగును. ఉదా. పునుక, పున్క; చిలుక, చిల్క; కడుపు, కడ్పు; -ఇతర హల్లులమీఁది పదమధ్యోకార లోపమునకు: పెటులు, పెట్లు; నెత్తురు, నెత్తు; విదురుచు, విద్రుచు; చప్పడు, చప్డు; కప్పరము, కప్రము; అబ్బరము, అబ్రము; పముజు, పంజు; చెయువు, చెయ్యు; కూరుకు, కూర్కు; మాటుపు, మార్పు; తెవులు, తెవు; సాళువము, సాళ్వము; మొదలగునవి.

కొన్నియెడల నీ కార్యము గలుగదు. తగులు, మిగులు; మొద.

51. * అన్యేషాం ప్రయాగమహితానామ్.

(కవులచే గ్రంథములందును, జనులచే వ్యవహారమునందును) ప్రసిద్ధముగఁ బ్రయుక్తములగు పదముల యుత్తునకేకాక పదమధ్యగతములగు నితరాచ్చులకును లోపము (వైకల్పికముగా) నగును:—ఉదా. అత్తునకు లోపము. ఉంగరము, ఉంగ్రము; పట్టనము, పట్నము; ఇంటరము, ఇంట్రము; బొండ్లము, బొండ్రము; కొలఁది, కొల్ది; పొత్తరము, పొత్త్రము; మొద. ఇత్తునకు లోపము: పొగడిత, పొగడ్త; విడియము, విడ్వము; ముత్తియము, ముత్వము; పెండిలి, పెండ్రీ; పెనిమిటి, పెన్దిటి; మొద.

ఇది సంధి పరిచ్ఛేదము.

శ్రీ:

అన్ధ) శబ్ద చింతామణి.

వ జ స్త ప రి ఛే దః.

1. డు, ము, వు, ల వః ప్రథమా స్యాత్.

డు, ము, వు, లు అనునవి ప్రథమావిభక్తి యగును. (ప్రథమావిభక్తిని దెలియఁజేయు ప్రత్యయముల నుట)——‘డు, ము, వు, ల వః’ అనునది సమాహారద్వంద్వసమాసముగాఁ దీసికొనవలెను. సమాహారద్వంద్వమయి నయెడల సమాసము నవుంసలింగై కవచనమున నుండవలెను. ఇతరేతర యోగద్వంద్వమైనచో ‘ప్రథమాః న్యుః’ అని యుండవలెను. ఈ సూత్రము సంస్కృతసంప్రదాయమునకుఁ దప్పినది.

2. * కూర్చి ల, ను, నయో భవేద్విత్తీయా తు.

ద్వితీయ యన్ననో కూర్చి, ల, ను, ని అను విభక్తి ప్రత్యయములను గలది యగును. ఈ సూత్రముగూడ సంస్కృత సంప్రదాయమునకుఁ దప్పినది. ‘కూర్చి, ల, ను, ని భవేత్’ అనికాని, ‘ద్వితీయాస్తు’ అనికాని సూత్రమును నవరింపవలసియుండును. దీనిలో ‘కూర్చి’ అనునది సన్నయభారతమున లేదు; ఆ గ్రంథరచనమున కనంతరము చాలకాలమువఱకు నాంధ్రకావ్యములందు గాన్పింపదు. ఇందు ‘తు’ అనునది నిరర్థకము; పాదపూరణము కొఱకుఁ జేరినది.

3. తో, చేత, తోడ, చే, చ తృతీయాయా:

తో, చేత, తోడ, చే, అనునవి కూడ తృతీయా (విభక్తి) కగును. ఇందు ‘చ’ కు ప్రయోజనము కానరాదు. తో, చేత, తోడ, తో, లు గాక యింకను సుప్రసిద్ధములగు తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయము లున్నయెడల నీ ‘చ’ సార్థకమగును; మెయిన్, మైన్; చేసి; కొని; మొదలగునవి తృతీయార్థమున నున్నను నవి సుప్రసిద్ధములు గావు.

4. కొఱకు, కై, చతుర్థ్యాః స్తః.

కొఱకు, కై, (అనునవి) చతుర్థికగును (చతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయము అనుట). వీనిలో ‘కొఱకు’ను సన్నయ వాడలేదు. అతనికాలపు కాసనము అందును నది. కానరాదు. ‘కై’ అనుదాని కొకటిరెండు ప్రయోగము లున్నను

వానిని 'కు+అయి' అని ఛేదముచేయవచ్చును. ఆ స్థలములందచ్చునకే ప్రాధాన్యమిఁ బడినది; - కాబట్టి 'కై' కూడ చతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయముగ నన్నయ యంగీకరించియుండఁడు.

5. * పట్టి, వలన, కంటే, ఇతి పశ్యమి.

పట్టి, వలన, కంటే, అనునవి పశ్యమి (యందు వచ్చు ప్రత్యయములు) ఇందు 'పట్టి' అనునది నన్నయ రచించిన భారతమందుగాని, యాతని కాలపు శాసనములందుగాని కానరాదు. (చింతామణి నన్నయకృతమా?); కంటే అని దీర్ఘముగఁజెప్పట యార్యాగీతిగణములు చెడకుండుటకు. సంస్కృతములో ఛందోబద్ధముగా తెనుఁగువ్యాకరణమును రచించినప్పు డిట్టి పొరపాట్లు తొలఁతవ్యములు. సూత్రమునందు 'పశ్యమ్యాః' అని యుండవలెను.

6. * అథ లోపల, కి, కు, యో, క్కాన్యా.

పిమ్మట లోపల, కి, కు, యొక్క, అనునవి యన్య (వస్తీ) విభక్తిప్రత్యయము (లగును).

'అథ' అనుపదము పాదపూరణార్థము. 'అథాతోబ్రహ్మ (ధర్మ) జిజ్ఞాసా' లోని 'అథ' వంటిది కాదిది. మంగళార్థమని కొందఱు అనుకొందురుగాక. 'లోపల' ను జెప్పి 'లో' ను విడుచుట యెందుకో తెలియదు. 'తోడ; తో; చేత, చేలను సూత్రకారుఁడు చెప్పియున్నాఁడుగదా. — 'యొక్క'ను వస్తీవిభక్తి ప్రత్యయములలో నేలచేర్చవలెనోకూడఁ జింత్యము; అది కావ్యములలోఁ గానరాదు; వ్యవహారమున లేదు. వ్యాఖ్యానములందు మాత్రము తెనుఁగు తెలియని సంస్కృతపండితులు కొందఱు వాని నుపయోగించుట కలదు. — సూత్రమున 'వస్తీ' అనుటకు 'అన్యా' అనుట గణసౌకర్యార్థము. ఈ 'అన్య' పదమునే 'విషయనిమిత్తాదిజా తతైవాన్యా' అనుసూత్రమున 'సప్తమీ విభక్తి' పరముగా నుపయోగింపఁబడినది. — 'యొక్కాన్యా' అని సంధిచేయుట విచార్యము. 'యొక్కా అన్యాయాః' అనవలసియుండెను. ఏమిచేయను? వ్యాకరణమును సంస్కృతములోనే వ్రాయవలెను; ఆర్యాగీతులలోనే వ్రాయవలెను. సంస్కృతాంధ్రపండితులు వీని నార్వప్రయోగములందు రేమా.

7. అం ద్విందు నాస్తు నప్తమి.

అందు, ఇందు, న, లన్ననో సప్తమీ (విభక్తి ప్రత్యయములు).

'ఇందు' పృథ్వయమెట్లగునో తెలియదు. 'రామునందు' అనునట్లు 'రామునిందు' అని నన్నయ వాడుచుండెనని పండితులు వాదించు రేమా. 'జేరలిచ' అను సూత్రముతోనము 'ఇందు' ఇందు చేరినదని సమర్థించుకోవ

వలెను. నన్నయకాలమున 'అలి' గాగమును లేదని యింతకుముందు చెప్పఁ బడినది. 'తు' నిరర్థకము; '(ద్వితీయా) తు' వంటిదే. —నప్తమ్యాః' అనవలెను.

* 8. ఓ యీ త్యాను స్త్రణం చ వికృతో స్యాత్.

'ఓయి' అని పిలుచుటగూడ వికృతీయందు (తత్సమేతరములవై) అగును.

'ఓయి' అను నామంత్రణ సంజ్ఞను నన్నయ వాడలేదు. దీనిని విభక్తి ప్రత్యయములలోఁ జేర్చి యేలచెప్పవలెనో తెలియదు. రామోయి! రాముఁ డోయి ! అని నన్నయకాలమున పిలుచుచుండిరందురా ? 'చ' కారమును బట్టి 'ఓయి' తోఁబాటు మఱికొన్ని ప్రసిద్ధములగు (చింతామణి చెప్పినట్టి) ఆమంత్రణ సంజ్ఞలుండెడి వందురా? అయిన నవి యేవి? వానినేల చింతామణి వివరింపలేదు.

9. స్త్రీ పశు జడాన్వినా న్యే మహదాఖ్యాః.

స్త్రీ వాచకములు, పశువాచకములు, జడవాచకములు నగు పదములు దప్ప తక్కినవి మహత్తు లను పేరుగలవి.

ఈ సూత్రమందు 'పశు' అను పదము 'తిర్యక్కు'ల కన్నిటికి నుపలక్షణ మనవలెను. లేకున్నఁ బక్షులను సరిస్పృహములను, మత్స్య, భేకాది జంతుజాల మును, కీటకములను దెలుపు పదములనుగూడ మహద్వాచక పదము లనవలసి యుండును. గుణవాచకపదములను గూడ స్త్రీ పశు జడవాచకపదములతో సూత్రమునఁ బరిగణనము చేయవలసియుండును. సూత్రమున మనుష్యులలోఁ బురుషులను దెలియఁజేయు పదములు మహద్వాచకములనియు, మహద్వాచకములుగానిపదము లమహద్వాచకములనియు జెప్పిన బాగుండెడిది. మానవ పురుషత్వారోపణము చేయఁబడిన ప్రాణులను జడపదార్థములను దెలియఁ జేయు పదములును మహద్వాచకములే యనవలయును; ఉదా. గరుడుఁడు, హనుమంతుఁడు, జాంబవంతుఁడు; సూర్యుఁడు, చంద్రుఁడు, సముద్రుఁడు, మేఘుఁడు; పులియఁడు, బూచిగాఁడు; జన్నఁడు, నీలఁడు, దేవుఁడు, రాక్షసుఁడు, మొదలయినవి. మహదమహత్సంజ్ఞలు సంస్కృత వ్యాకరణసిద్ధములు కావు గనుక ప్రత్యేకముగ వాని నేర్పఱుపవలసివచ్చినవి.

10. తద్విశేషణాశ్చాపి.

వాని (మహద్వాచకపదముల) విశేషణములుగూడను (మహద్వాచకముల). ఉదా: రాముఁడు నుగుణాభిరాముఁడు; సీత భనకపుత్రి; తాత మంచి వాడు. మొద.

11. మహతోఽత ఉద్ విభక్తా.

విభక్తిప్రత్యయము పరమగుచుండఁగాఁ (దత్సమమగు) అకారాంత (పుంలింగ) మహద్వాచక శబ్దము తుది అత్తున కుత్తు ఆదేశమగును: రామ-రాము. ఈకార్యము తత్సమపదములమీఁదనే కలుగును.

12. మహతస్సోర్థ జనితో భవే త్సంసి.

పుంలింగమునందుండు మహద్వాచకమగు నిదంతముకాని (తత్సమ) పదము ప్రథమైకవచనమున డుజ్ఞు అగును. (జీత్తునాంధ్రశబ్దచింతామణి నిర్వచింపలేదు. జీత్తు బిందుపూర్వకమగు నను నాంధ్రవ్యాకరణ పరిభాష చింతామణికిఁ బూర్వమందుండియు నుండును.) ఉదా: రాముఁడు, శంభుఁడు. మొద

13. ఆమన్త్రణ సుజనో స్తస్య క్రమేణ చా దార దాగమా వస్తే.

సంబోధన ప్రథమైకవచనమునందు ప్రాన్వ అకారమును, దీర్ఘాకారమును, ప్రథమా బహువచనమున 'ఆర' అనుప్రాన్వఅకారమందుగల ప్రత్యయమును సంతాగమములుగ వచ్చును. 'క్రమేణచాత్' అనుదానిని 'క్రమేణచ+అత్' అని కాని, క్రమేణ చ+ఆత్, అనికాని విడఁదీయవచ్చును. తపరకరణము చేయుటవలన ప్రాన్వాకారమో, దీర్ఘాకారమో, సూత్రకారోద్భిష్టమై యుండును; కాని, యారీతిగా గోడమీఁది పిల్లివాటముగ సూత్రరచన చేయుట సూత్రలక్షణమగు నసందిగ్ధతకుఁ దోడ్పడదు. గాని, 'ఆరత్' అని 'ఆర' వైఁ దపరకరణము చేయుటవలన 'ఆరా' అను నాగమమును నిషేధించినట్లే యగుచున్నది. సూత్రమువలన 'రాముఁడ, 'రాములార, శంభుఁడ, శంభులార', అను రూపములు సిద్ధించుచున్నవి; రాముఁడా, శంభుఁడా, అనువానిఁ బోలిన రూపములును సిద్ధించుచున్నవని యనుకొనవచ్చును. 'రాములారా' అను నిట్టి రూపములు సిద్ధింపవు. ఈ యాగమము అమహద్వాచక పదముల మీఁదఁగూడగలుగును: వనమ (-మా?), వనములార; తరువ (-వా), తరువులార; మొదలయినవి. వైకృతపదముల మీఁదఁగూడ నీ యాగమములే వచ్చును: మేఁక (-కా), మేఁకలార; చెట్ట (-ట్టా), చెట్టులార; మొద. 'అనితః' అను పదము పూర్వసూత్రమునుండి యనువర్తించుచున్నది. అనిదంతములవై ననుటవలన నెదంతములగు 'కన్నె, ఒంటె, బోదె' మొదలగువాని నేకవచనమున నెట్లు పిలువవలెనో తెలియరాదు; వానికి బహువచనమున లువర్ణమువై ఆరదాగమము వచ్చును. కన్నెలార, ఒంటెలార, బోదెలార, మొదలయినవి. తేలు, తేల, తేలా (?); తేల్లు, తేల్లార (?); ఎద్దు, ఎద్ద (-ద్దా?), ఎడ్లార (?).—ఇట్టిచోట్ల నెట్లు పిలువవలెనో చింతామణిబట్టి నిర్ణయింపలేము. 'అనితః' అని పూర్వసూత్రమునుండి యనువర్తింపక పోయినయెడల 'హరియ

(-యా)' అను మొదలగు సంబోధన ప్రథమైకవచన రూపము లేర్పడును, అనువర్తించినయెడల హరి, (-రీ); హరులార, మొదలగు రూపములకుఁ జింతా మణియందు దిక్కులేకుండను.

14. లుజసో లశసోఽలాంతాత్.

లకారాంతముకాని పదము ప్రథమాబహువచనమున లువర్ణకమును, ద్వితీయా బహువచనమున లవర్ణకమును (వచ్చును) — ఈ సూత్రము తత్సమ వైకృతపదములకు రెంటికిని వర్తించును. రాములు, రాములన్; హరులు, హరులన్; శంభులు, శంభులన్, దాతలు, దాతలన్; గుణవంతులు, గుణవంతులన్; స్త్రీలు, స్త్రీలన్; మాటలు, మాటలన్; పాములు, పాములన్; గేఁదెలు, గేఁదెలన్; మొద. 'లు జసః' అనుటవలన జన్మస్థానమున 'లు' వర్ణకము వచ్చునని యర్థము; అందుచే 'లు' అనునది ప్రథమా బహువచనమున వచ్చు ప్రత్యయమని తెలియుచున్నది. 'డుమువులవః ప్రథమాస్యాత్' అను సూత్రమున లువర్ణము ప్రథమావిభక్తి వర్ణకముగ నింతకుముందే తెలుపఁబడినది. ఈ సూత్రమున నది ప్రథమాబహువచనమునందు వచ్చునని ప్రత్యేకింపఁబడినది. అందువలన 'డు, ము, వు', ప్రథమైకవచనమున వచ్చునని తేలుచున్నది. ఇక 'ల శసః' అనునప్పుడు 'శస్సు' స్థానమున 'ల' వర్ణము వచ్చునని వ్యాఖ్యానము చేయవలెను. అప్పుడు ద్వితీయా బహువచనమున రామశబ్దమునకు 'రాముల' అని నిలుచును. ఇది ద్రుతప్రకృతికము గావున 'రాములన్' అని యగును. 'కూర్చి, ల, ను, ని', లు ద్వితీయావిభక్తి వర్ణకములుగఁ జింతామణి చెప్పటచేతను, వానిలో 'ల' వర్ణమును ద్వితీయా బహువచనమునకుఁ బ్రత్యేకించుటచేతను, మిగిలిన 'కూర్చి, ను, ని', లేకవచనమునందు మాత్రము వచ్చునని చెప్పవలసి వచ్చును. నకారపుఁబొల్లే ద్రుతముగావునను, ప్రత్యయమువై మఱిలఁ 'బ్రత్యయముచేరుట కూడదనుట వై యాకరణ సంప్రదాయ మగుటచేతను 'రాములను' అనుఁజానిఁబోలు రూపములు చింతామణి ప్రకారము సిద్ధింపవు. 'అలాంతాత్' అనుటవలన బెజవాడ యుద్ధమల్లుని శాసనములోని 'మలీనురు' అను రూపమునకు గతి కలుగదు. ఈ సూత్రము వైకృతపదములకును వర్తించుచున్నయెడల 'బలియురు' మొదలగు రూపములకు గతిలేదు.

15. లాంతా త్తు రుచా తయోః క్రమేణన్తః.

లాంత పదమున కన్ననో యా రెంటికిని (లు, ల వర్ణకములకు) రు, ర, లు వరుసగ నగును. బాలుడు, బాలురు, బాలురన్; 'లాంత' మనుటవలన నతి వ్యాప్తి కలుగుచున్నది: అనలురు, అనిలురు, మొదలగు బహువచనరూపములు లేవు. లాంతమనఁగా నెట్టి యచ్చుతోఁగూడినదో స్పష్టముకాలేదు. అది దీర్ఘ

పూర్వమగు నదంత మహద్వాచక తత్త్వమలకారమని కొందఱు అందురు. కాని, మాత్రమువలన నీ విషయము స్పష్టముకాదు. అట్లనుకొన్నచో మల్లురు, మల్లరన్, దయాళుఁడు, దయాళురన్, మొదలగురూపము లీ సూత్రమువలన సిద్ధింపవు.

16. ని రమో మహతామ్.

మహద్వాచక పదములకు ద్వితీయైకవచనమున ని వర్ణకము వచ్చును: రాముని (న్), శంభునిన్, రంగనిన్, మాలనిన్, అల్లునిన్ మొదలయినవి. ని వర్ణము డుమంత శబ్దములమీఁదనే వచ్చును; కావున తాతను (న్) అన్నను (న్), మామను (న్), మొదలగువానియందు రాదు.

17. లు క్చ స్యాత్.

(ఆ నివర్ణమునకు) లోపముకూడ నగును. 'చ' కారము బాహుళికత్వమును దెలుపును: రామున్, శంభున్, బలియున్, మొద. వైకృతాదంత డుమంతములం దుత్తున కుత్తుకలుగనవ్వుడు; నివర్ణమునకు లోపము కలుగదు. ఉదంత వైకృత డుమంతములవై నివర్ణ లోపము వైకల్పికము: అల్లునిన్, అల్లున్; తమ్మునిన్, తమ్మున్ మొద.

18. కర్ణప్రవచనీయకే కూర్చి,

కర్ణప్రవచనీయార్థమున 'కూర్చి' (యనునది వచ్చును.)

సంస్కృతమున 'అను, ఉప, ప్రతి, పరి, అభి, అధి, ను, అతి, అపి' అనునవి యుపసర్గగతिसంజ్ఞకములయినను ద్వితీయా విభక్త్యంత రూపమువైఁ జేరి కర్ణమును స్పష్టముగఁ బ్రకటించుచుఁ గర్ణప్రవచనీయసంజ్ఞను బొందుచున్నవి. అవి కర్ణప్రవచనీయములుగ నుపయోగింపఁబడినప్పు డవ్యయములై క్రియలయర్థముతో నన్వయించుచుండును. ఉదా. నదీ మన్వవసితా సేనా=సేన నది వేంబడివిడిసియున్నది; అనుహరిం నురాః=నురలు హరికంటె హీనులు; ఉప హరిం నురాః = నురలు హరికంటె హీనులు: వృక్షం ప్రతి(-పరి, -అను)విద్యో తతేవిద్యుత్ = మెఱపుచెట్టువంక (-వక్క- వైపు) మెఱయుచున్నది; భక్తో విష్ణుంప్రతి (-పరి-అను) = విష్ణునియెడ (- వంక, - యందు) భక్తుఁడు; హరిం ప్రతి: అక్షీ = అక్షి హరిపాలు; వృక్షంవృక్షంప్రతి (-పరి అను) సింహుతి=చెట్టు చెట్టును తడుపుచున్నాడు. హరిమభి వర్తతే = హరివంకఁ దిరుగుచున్నాడు. భక్తో హరిమభి = హరియెడ (-వంక) భక్తుఁడు; దేవం దేవమభి సింహుతి = దేవతను దేవతను అభిషేకించుచున్నాడు; నుసిక్తం భవతా = తాము బాగుగా నభిషేకించినారు; అతిదేవాన్ కృష్ణః = కృష్ణుఁడు దేవతల కధికుఁడు; అపి స్తుయా ద్విష్ణుమ్ = విష్ణునిగూడ స్తుతింపఁగలడు; మొదలయినవి.

వై వివరణమునుబట్టి కర్మ ప్రవచనీయకము అనునవి సాధారణముగఁ గర్మమును దెలుపు పదముల ద్వితీయా విభక్త్యంతరూపములవైఁ జేరుచుండు ననియు, తాము మాత్రము విభక్త ప్రత్యయములు కావనియుఁ దెలిసికొన వచ్చును. కాని చింతామణి 'కూర్చి' ని ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయముగాఁ దెలుపుచున్నది. అట్లు చెప్పట వైయాకరణ సంప్రదాయ విరుద్ధము. 'కూర్చి' యొప్పుడును ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయములమీఁదనే వచ్చుచుండుటచే దానికిఁ గర్మ ప్రవచనీయ సంజ్ఞ తగియున్నది, కాని యది ద్వితీయా విభక్తి 'ప్రత్యయము' కానేరదు. 'కూర్చి' అను నొక్కదానినే కర్మ ప్రవచనీయార్థమునఁ జెప్పి, తత్తుల్యములగు 'వంక, ఎడ, అందు, వెంబడి, ప్రక్క, వైపు, పట్టి, చేసి' మొదలగు వానినిగూడఁ గర్మ ప్రవచనీయ సంజ్ఞకములుగ నుదాహరింప కుండుట చింత్యము.

19. మహతో నిల్తా విభక్తౌ టాదౌ వచనద్వయే కృమేణస్తః

మహద్వాచక పదములకంటెఁ బరముగ తృతీయ మొదలుకొని యుండు విభక్తి ప్రత్యయములు చేరునపుడు (వాని ప్రాతిపదికములవైఁ దొలుత) నేక వచనమున 'ని' అనునదియు, బహువచనమున 'ల' అనునదియు (నాగమాక్షరములుగ) వచ్చును. తృతీయాదివిభక్తులందు ప్రత్యయములు చేరుటకుముందు ప్రథమేతర విభక్తి ప్రాతిపదికమువై నేకవచనమున 'ని' అనునదియు, బహువచనమున 'ల' అనునదియు నాగమములుగఁ జేరునని యర్థము. ద్వితీయైక వచన బహువచనములందు క్రమముగా 'ని, ల' అనునవి ప్రత్యయము లగు చుండఁగా నవి తృతీయాదులం దాగమవర్ణము లగుచున్నవని యభిప్రాయము: రామునిచేత, రాములచేత; మొద. ఏకవచనమున 'ని' గాగమము వైకల్పిక మని సూత్రమువలనఁ దెలియదు గాన 'రాముచేత' మొదలగు రూపములును గలవు. ఈ సూత్రమునందలి 'మహతః' అను పదము డుమంతములగు తత్సమ వైకృత మహద్వాచక పదములకే చెల్లును.

20. టాది విభక్తౌ ని ర్మే త్యేకే.

తృతీయాద్యైక వచనములందు నిగాగమము లేదని కొందఁ(అందురు). రామునిచేత, రామునికొఱకు, రామునికంటె, రామునికి, రామునియందు, అను నిగాగమముతోడి రూపము లుండవనియు 'రాముచేత' మొదలగు రూపములే యుండుననియు నొక మతముగలదని యభిప్రాయము. కొందఁ అనుట వలన చింతామణికిఁ బూర్వమం దాంధ్రవ్యాకరణములు గలవని స్పష్టమగు చున్నది.

21. నామస్యజ్జే డు జీత్యన్యే.

సంబోధన (ప్రథమైక వచనమున డు మంత శబ్దములవై) డుజ్ఞు చేరదని యితరు (లందురు.) అనఁగా 'రామ!' అను నిట్టి రూపమేకాని,

రాముడ' అను దానినిబోలు రూప ముండదని కొందఱ యభిప్రాయమని సూత్రము చెప్పుచున్నది.

20, 21 సూత్రములందలి కార్యములు చింతామణి కర్త కిష్టములో కావూ స్పష్టముకాలేదు.

22. టా స శ్చేతః.

తృతీయావిభక్త్యేక బహువచనముల రెంటును చేత వర్ణకమగును— 'టాన్' అను ప్రత్యాహారము ప్రాకృత వ్యాకరణముననుసరించియున్నది. 'తో, చేత, తోడ, చే, చ తృతీయాయా' అనిచెప్పి మఱల 'చేత'ను గూర్చి సూత్రించుట ప్రథమా ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయములుగా నిరూపింపఁబడినవాని లోఁ గొన్ని యేకవచనమందును గొన్ని బహువచనమునందును జేరుచుండఁగా, తృతీయైక బహువచనముల రెంటును చేత వర్ణకమే చేరునని చెప్పటకు. తృతీయావిభక్తి సంస్కృతమునం దేయే యర్థములందు వచ్చునో యా యర్థము లలో (సహార్థమునందు తప్ప) దక్కినయర్థములందు చేత వర్ణకము వచ్చునని సూత్రకారుని యభిప్రాయము. ఆ యర్థములందెల్ల తెనుఁగున చేతవర్ణకము వచ్చునాయనువిషయము విచార్యము. 'చే'వర్ణకమునుగూర్చి చింతామణిప్రత్యేకముగఁ దెలుపకున్నను నదియు 'చేత'యను నర్థమునందే వచ్చునని తత్కర్త యాశయమై యుండును.

23. జేనః కై కొఱకు.

చతుర్థీ విభక్తి యందు కై, కొఱకు' అనునవి (ప్రత్యయములుగ) వచ్చును. కై, కొఱకు, లను నన్నయవాడలేదనియు, నాతనికాలపు శాసనము లందయినను, నవి కానరావనియు నింతకుముందు తెలుపఁబడినది.

24. జసి న డచ్యతే వలనః.

పంచమి కేక బహువచనముల రెంటును వలన వర్ణకము చెప్పబడుచున్నది.

25. నః కౌ.

'కు' వర్ణకము పరమగుచుండఁగాఁ బ్రథమేతర విభక్త్యేకవచనప్రాతి పదికముపై నగాగమ మగును. ఇంతకుముందు తృతీయాది విభక్త్యేకవచనమున 'ని' గాగమ మగునని చెప్పఁబడినది. ఈ సూత్రముప్రకారము 'కు' వర్ణకము పరమగునప్పుడు 'ని' గాగమము రాదనియు, నగాగమ వచ్చుననియుఁ దెలియుచున్నది. రామునకు, శంభునకు, గురునకు, తమ్మునకు, అల్లునకు మొద. దెలియుచున్నది. రామునకు, శంభునకు, గురునకు, తమ్మునకు, అల్లునకు మొద. అదంతపదములకడ డుజ్ఞు పరమగునపు డుత్తున కుత్తుచేరునట్టియు, నుదంత డునుంతములై నట్టియు పదములమీఁదనే యా 'న' గా గమము కలుగును.

షష్ఠీయందు 'కు' వర్ణకము పరమగునపుడే నగాగమము కలుగును; కి, యొక్క, లో, లోపల అనునవి చేరునపుడు 'ని' గాగమమే కలుగును. రామునికి, రాముని (యొక్క), రామునిలో, రాముని లోపల.

26. జనుః కు రనితామ్.

ఇదంతములుకాని పదముల షష్ఠ్యేకబహువచనముల రెంటును కు వర్ణకము వచ్చును. ఇందువలనఁ బైసూత్ర వ్యాఖ్యవలన నేర్పడిన 'రామునికి, శంభునికి', మొదలగురూపములు కలుగవని తెలియుచున్నది. ఈ సూత్రము తత్సమవైకృత పదము లన్నిటిని జెల్లును: రామునకు, శంభునకు, దాతకు, తాతకు మొద.

27. అందు జీషః.

సప్తమ్యేక బహువచనముల రెంటును 'అందు' వర్ణకముచేరును. 'మహతో నితా' అను సూత్రముచేత నిగాగమము : రామునియందు, శంభునియందు, మగనియందు. 'టాది విభక్తా నిర్వేత్యేకే,' 'నుష్పాతః' అను సూత్రములవలన 'రామునందు, శంభునందు మొద. తక్కినచోట్ల నాగమము లేకుండ దాతయందు, తాతయందు, మాటయందు, చెట్టునందు మొద.

28. సవిధర్తినా మిందు.

దగ్గఱగా నున్న (వస్తువులను దెలుపు పదముల) కిందువర్ణకమగును— 'ఇందు' అనునది ప్రత్యయము కాదని యింతకుముందు చెప్పఁబడినది.

29. తోడ సహార్థే టాసః.

తృతీయైక బహువచనముల రెంటును సహార్థమున 'తోడ' వర్ణకము వచ్చును.—తృతీయా విభక్తికి సంస్కృతమునఁగల యనేకార్థములలోసహార్థక మొకటి; ఆ యర్థమున 'తోడ' వర్ణకము వచ్చునని యర్థము. తక్కినయర్థములందు 'చేత' వర్ణకమగునని సూత్రకారుని యభిప్రాయము.— సహార్థమున 'చేత' వర్ణకముచేరుటయుఁ గలదు. కత్తిచేత నఱకెను. కత్తితోడనఱకెను.— సూత్రకారుఁడు 'తో' వర్ణకమును తృతీయా విభక్తిప్రత్యయముగఁ జెప్పియు దాని యపయోగమును బ్రత్యేకముగ వివరింపకుండుట యది 'తోడ' యర్థమందే వచ్చునను నభిప్రాయముతో నైయుండును.

30. పట్టి తు పశ్యమి గుణే హేతౌ.

'పట్టి' యనునదన్ననో పంచమియందు గుణము, హేతువు, అనునర్థము లందు వచ్చును. జాడ్యముంబట్టి (గుణము) మంచమెక్కెను; జ్ఞానముంబట్టి (హేతువు) మోక్షముకలుగును; మొద. 'పట్టి'వర్ణకము నన్నయకాలమునఁ గాన

రాదని యింతకుముందు దెలుపఁబడినది. 'పశ్చిమి' అనుటకు 'పశ్చిమ్యాః' అని కాని 'జ సి నః' అనికాని యనవలసియుండెను.

31. కంటే ౭ న్యారాదాదేః.

'అన్య, ఆరాత్' మొదలగు నర్థములందు 'కంటే' వర్ణకము పంచమ్యుర్థమున నేక బహువచనములందు వచ్చును. 'కంటే' అని దీర్ఘముచెప్పుట గణములుసరిపోవుటకు; తెనుఁగు వ్యాకరణమును సంస్కృతమునందును ఛండోబద్ధముగ వ్రాయుటవలన ననర్థమిది. "అన్యారా దితరక్తే దిక్పబ్దాం చూత్తర పదాజాహియుక్తమ్" అని పాణిని సూత్రము.

కృష్ణనికంటే నన్యఁడు (భిన్నుడు, ఇతరుఁడు); వనముకంటెదగ్గఱ (దూరమున); 'బుతే' అనునర్థమునఁ దెనుఁగునఁ బంచమిరాదు: కష్టఁడుతప్ప); గ్రామముకంటెఁబూర్వము: ఫాల్గునము చెత్రముకంటెఁ బూర్వము (కాని) కాయముయొక్క పూర్వము); గ్రామముకంటె వెనుక; గ్రామముకంటె బయట, మొద.

32. లోపల నిర్ధారణోద్భవా షష్ఠీ.

'లోపల' వర్ణకము నిర్ధారణార్థమునఁ బుట్టిన షష్ఠీ(ప్రత్యయము).

సూత్రమున 'ఉద్భవా' యనుట గణముకోసము; నిర్ధారణోద్భవా యాః షష్ఠ్యాః' అనియుండవలెను. 'అందు' వర్ణకమును గూడ నిర్ధారణార్థమున నుపయోగింపవచ్చును; అయినను జింతామణి దానిని సప్తమీప్రత్యయముగఁ దెలుపుచున్నది. 'అందు' అను నర్థమున 'లోపల'వర్ణకము నుపయోగింపవచ్చును; అయినను నది షష్ఠీప్రత్యయముగఁ జెప్పఁబడినది. నిర్ధారణార్థము లేకున్నను నన్నయ 'లో,లోపల'లను వాడియున్నాఁడు. అవి ప్రత్యయములు కావనియు 'అంతర్' అను నవ్యయము నర్థముగల దేశ్యపదములనియు నహోబలుని తలంపు.

33. యొక్క చ కేషే షష్ఠీ.

సంబంధార్థమున 'యొక్క' అనుప్రత్యయము షష్ఠీయందువచ్చును. 'యొక్క'కు కావ్యములందుగాని, వ్యవహారమునందుగాని ప్రయోగములేదని యింతకుముందు చెప్పఁబడినది.

34. విషయనిమిత్తాదిజా తథై వాన్యా.

అట్లే ఇతరమైన 'న' అనుసప్తమీ ప్రత్యయమును విషయనిమిత్తాద్యుర్థములందు వచ్చును.—ఈ సూత్రమున కహోబలుఁడు "విషయనిమిత్తాద్యుర్థా అన్యవిభక్తిః సప్తమీత్యర్థః, తథైవతేనప్రకారేణ ప్రథమాంతత్వలక్షణేన తిష్ఠతీ త్యర్థః, ఆదిశబ్దేన సత్యర్థప్రధాన సప్తమీ గ్రాహ్య" అనివ్యాఖ్యా

నము వ్రాసినాడు. తక్కినవ్యాఖ్యాత లందఱు నతఁడు చెప్పినరీతినే చెప్పియున్నారు. కాని, 'అన్య' అనుపదము సప్తమీ ప్రత్యయముగు 'న'వర్ణకమును సూత్రము దెలియజేయునని తలంపవచ్చును. ఈ పరిచ్ఛేదమున సూత్రకారుఁ డవలంబించిన సూత్రరచనా విధానక్రమమునుబట్టిచూడ మొదల తత్త్వద్విభక్తులందువచ్చు ప్రత్యయములను సాముదాయకముగఁజెప్పి, పిదప నాయా ప్రత్యయములలో నేవి యేయేయర్థముల నుపయోగపడునో వివరించి యున్నాడని బోధపఱచుకొనవచ్చును. ఇంతవఱకును నన్నివిభక్తులందలి యన్ని ప్రత్యయములను గూర్చియు సూత్రకారుఁడు తెలిపియున్నాడు; ఇకమిగిలిన యన్యప్రత్యయము 'న'అనునది. ఇదిగాక యింతవఱకును మహాద్వాచ కానిదంతపదములవైఁజేరు ప్రత్యయములను గూర్చియే తెలుపఁబడినది. దీనితరువాతి సూత్రమునుండియుఁ బ్రకరణము మాఱుచున్నది. కావున మహాద్వాచక పదములపై 'న' వర్ణక మెప్పుడుచేరు ననునదియే ప్రస్తుత సూత్ర విషయమనుటకునందేహములేదు. అది మహాద్వాచకపదములపై నెట్లు చేరునో చెప్పనెంచి యవి 'విషయమునన్, నిమిత్తమునన్, కారణమునన్, కృతమునన్, మూలమునన్' మొదలగు నవర్ణకయుత సప్తమ్యంత పదములతోఁ గలసియుండునని యీసూత్రమున సూత్రకారుఁడు వివరించియున్నాడు; నీకృతమునఁ (శాసితరి త్వయి) గౌరవాన్వయ మకిల్బిషకీర్తిః ప్రకాశితంబగున్ (ఆర. I. 51); మొద.

35. స్వాదమహతాం విభక్తౌ సోశ్చ ము.

అమహాద్వాచ కాదంత (తత్సను)పదములకు విభక్తి పరమగుచుం డఁగాఁ బ్రథమైక వచనమున మువర్ణకముకూడ వచ్చును: ఫలము, వనము, మొద. (ఇందు 'చ'కారము ఛందస్సు కొఱకు.)

36. తదుపరి ముబూ ప్లాచామ్.

ప్రాచీనుల మతమున (నా మువర్ణకమువై మఱల) ము, బు, అనునది (చేరును) — ఇందువలన 'ఫలముము, ఫలముబు; వనముము, వనముబు' అనురూపములేర్పడును. ఇట్లుండఁగా 'కవిభల్లపై' రిత్యాదిసూత్రముచేత మొదటిమువల్లముమీఁది యుత్వము లోపించి 'వనమ్ము, వనమ్ము; ఫలమ్ము, ఫలమ్ము; అనురూపములు కలుగుచున్నవి.

37. సోర్లుగితః.

ఇత్తుకంఁఁబరమైన ప్రథమైకవచన ప్రత్యయమునకుఁ లోపము (కలుగును.) హరి+డుజ్ = హరి; మొద.

38. ఉద్భవాత్వే.

బహువచనమున నిదంతశబ్దముల యిత్తున కుత్తువచ్చును ; హరి+లు =హరు+లు=హరులు మొద.

39. సంబుద్ధా నాత్.

సంబోధనమున (18-వ సూత్రమునఁజెప్పఁబడిన) అ (ఆ ?)త్తు చేరదు : హరి ! మొద.

40. ఇతాం జనః కి శ్చ.

ఇదంతశబ్దముల వ శ్చేష్టికవచనమున 'కి'వర్ణకముగూడ వచ్చును. హరికి. (ఇందు 'చ' కారము ఛందస్సుకొఱకు.)

41. టాదా వితో న నిః స్సాత్.

తృతీయా ద్యేకవచనములందు (19-వ సూత్రమునఁజెప్పఁబడిన) నిగా గమము కలుగదు. 'రామునికి' అనునట్లు 'హరినికి' అని కాదనుట.

42. ఈదంతా ఇద్వ దేవ కృతహ్రస్వాః.

ఈదంతశబ్దముల తుదియీర్ష్యము హ్రస్వముచేయఁబడఁగా వానిపై నిదంతశబ్దములకువలె విభక్తిప్రత్యయములు చేరును. నదీ, నది, నదిని, నది చేత, నదులచేత మొద.

43. వికృతౌ క్వచి చ్చ లోఛో మోః.

మువర్ణాంత తత్సమేతరపదముల తుది మువర్ణమున కొకయెడ లోపము కూడఁ గలుగును: గుఱ్ఱము, 'గుఱ్ఱ' అని నిలువఁగా—

44. దీర్ఘ శ్చాత ఆదిమన్య భవేత్.

మొదటిదగు అత్తునకు దీర్ఘ ముకూడ కలుగును. ('ఆదిమన్య' అనఁగా 'ము వర్ణాత్పూర్వస్య' అని యర్థముచెప్పికొనవలెను.) గుఱ్ఱ=గుఱ్ఱా;-పూర్వ సూత్రమున 'క్వచిత్' అనుటవలన అన్ని బహువచనములందును షష్ఠీన ప్తము ల యేకవచనములందును నని గ్రహింపవలెను: గుఱ్ఱాలన్, గుఱ్ఱాలచేతన్, గుఱ్ఱాలకొఱకున్, గుఱ్ఱాలవలనన్, గుఱ్ఱానకున్, గుఱ్ఱాలకున్, గుఱ్ఱానన్, గుఱ్ఱాలయందును మొద.

45. సర్వ త్రోదోతో ర్వ ర్భవతి మవత్.

ఉదంత, ఓదంత శబ్దములకు ము వచ్చునట్లే (అనఁగా సమహత్తులవైఁ బ్రథమైకవచనమున) వ్రవర్ణమెల్లయెడల (అనఁగా మహదమహత్తులరెంటను) వ్రవర్ణమువచ్చును. శంభువు; తరువు; గోవు మొద.

46. డుజ్ మహత్పదానాం వా.

(ఉదంత తత్సమ పదములపై) డుజ్ఞువైకల్పికముగ (వచ్చును.) శంభుఁ డు, శంభువు; గురుఁడు, గురువు మొద. ఓదంత తత్సమ మహద్వాచక పదములులేవు.

47. డు జతో తు స ప్లత స్సాస్య త్సంబుద్ధా వి త్యుతాం విదుః కేచిత్.

ఉదంతశబ్దములకు సంబోధన ప్రథమైకవచనమునఁ జెప్పఁబడిన డుజ్, అత్, అను ప్రత్యయములు చేరవనియు, (వానితుది యుత్వమునకు) ప్లతము వచ్చుననియుఁ గొందఱు తెలిసికొందురు. అనఁగా, శంభుఁడా, తరువా, అను నిట్టి రూపము లుండవనియు, శంభూ 3, తరూ 3, మొదలగు రూపములు కలుగుననియుఁ గొందఱు చెప్పుదురని యభిప్రాయము. ఈ మతము చింతా మణికర్త కిష్టమో యిష్టముకాదో విశదము కాలేదు.

48. దీర్ఘాణాం హ్రస్వః స్యాత్.

(సంస్కృతదీర్ఘాంతశబ్దములు తత్సమము లగునపుడు వాని తుది) దీర్ఘమునకు హ్రస్వమగును: మాలా, మాల; నదీ, నది; యవాగూః, యవా గువు, మొద.

49. స చ దేశ్యపదే.

దేశ్యపదము తుది దీర్ఘమునకు మాత్రము హ్రస్వము కలుగదు. (సూత్రమున 'చ' కు బదులు 'తు' ఉండవలెను. నన్నయకాలమున దీర్ఘాంత ములగు దేశ్యపదముల కుదాహరణములు కానరాలేదు.

50. స చైకవర్ణేపి.

సంస్కృతమందలి దీర్ఘాంతములయి యేకవర్ణము గలిగిన పదముల తుది దీర్ఘమునకును హ్రస్వము కలుగదు: స్త్రీ, శ్రీ, మొద.

51. డా బవిధాత్వాదే రుః.

'విధాత్వ' మొదలగుశబ్దములదప్పఁ దక్కిన ఋదంత శబ్దముల తుది ఋత్తునకు 'డాప్' (ఆ) వచ్చును: దాత్వ, దాతా; పితృ, పితా; మాత్వ, మాతా; స్వస్త్, స్వసా; రక్షితృ, రక్షితా. మొద. దీర్ఘమునకు హ్రస్వము కలిగి 'దాత, పిత, మాత, స్వస, రక్షిత' మొదలగు రూపము లేర్పడును.

52. తస్య చ వా.

దానికి (విధాత్రాది గణమునకు) డాప్ (ఆ) వైకల్పికముగ (వచ్చును.) విధాత్వఁడు, విధాత; మొద. ('తస్య' అనునది 'అవిధాత్రాదే' అనుదానితో నన్వయించుచున్నను బ్రకరణమును బట్టి 'విధాత్రాదే' అని క్లిషాస్థయ యును జేసికొనవలెను.)

53. తావుభౌ రమేశ సమా.

ఆ రెండును (వరుసగా) రమా, ఈశ, అను శబ్దములను బోలియుండును. ('తావుభౌ' అనునప్పుడు అవిధాత్రాదులు, విధాత్రాదులు నని స్పష్టమగు సర్థము వచ్చుచున్నను 'డాబంతరూపములు, అడాబంతరూపములునునని క్లిష్టార్థమును జేసికొనవలెను.) సంస్కృతమున ఋదంతములై తత్సమములగునప్పుడు డా బంతములయిన రూపములు రమా శబ్దమువంటివియు, అడా బంతములు ఈశ శబ్దమువంటివియుఁ దెలియవలెను. దాత; విధాత, విధాత్మఁడు, ఈ కార్యములు దీర్ఘాణాం హ్యస్వః స్వాత్, మహత స్సోర్ధ్ధ జనితో భవేత్స్వంసి' అను సూత్రములచేతనే సిద్ధించుచుండుట చేతఁ బ్రస్తుతసూత్రమనావశ్యక మగుచున్నది.

54. క్వచి దమహతోఽపి డుబ్ స్వాత్.

ఒకయెడ నమహత్తులకంటెఁ గూడ డుబ్బు వచ్చును; పులియఁడు, బూచిగాఁడు, నీలఁడు, జన్నఁడు. (ఇవి జంతువులపేర్లు.) ఇట్టిపేర్లు నన్నయకాలమున నున్నందు కుదాహరణములు కానరాలేదు.

55. ఏకాదే రమహతాం చ డా వున్న.

ఏకాదిగణమునందలి పదములకును నమహద్వాచక పదములకును డువర్ణకము పరమగుచుండఁగా, దాని ప్రాతిపదికమందలి తుది యుత్తన కుత్తురాదు. ఒకఁడు, అతఁడు, ఇతఁడు, గండఁడు, మనుమఁడు, మగఁడు, మొదలయిన వేకాదులు; కత్తళఁడు, కైరఁడు, జన్నఁడు, నీలఁడు మొదలగునవమహద్వాచకములు. 'ఒకఁడు'ను నన్నయ మహద్వాచకముగ వాడలేదు.

56. స్త్రీత్వ బహుత్వ సురాదే రసమాసే.

సురాది గణమందలి పదములు సమాస గతములు కానప్పుడు, స్త్రీత్వమును బొంది (అనఁగా స్త్రీసమములై) బహుత్వమం దుండును. (చింతామణి కర్త నేరక యార్థ్యాగీతులలో సూత్రరచన నారంభించినాడు. 'సుర' శబ్దము నకుమాత్ర మసమాసమందు స్త్రీత్వ బహుత్వములు కలుగునని చెప్పట యాతని యభిప్రాయము. గణము కుదురక 'సుర' శబ్దమును 'నాది' శబ్దముతోఁ గలిపి సమాసము చేసినాడు. కాని 'అది' శబ్దమువలన గ్రహింపఁ దగిన సుర శబ్దమును బోలు పదములు లేవు—'స్త్రీత్వ బహుత్వ' అని సూత్రమునం దుండవలెను; కాని యిట్లున్నచో గణభంగము కలుగును. 'స్త్రీత్వ బహుత్వ సమాసే' అని గణముల కొఱకు వ్రాసిన సర్గమే యుండదు. వ్యాఖ్యాత లెట్లో పాట్లుపడి 'సురలు', భూసురుఁడు, భూసురులు అను రూప

ములను సాధించుకొనవలెను. యోధ, శుంత, మొదలగువాని నీ సూత్రమున కుదాహరణములుగఁ గొందఁ జిచ్చియున్నారు. అట్లుచేయుట తగదు.

57. లు గ్భవే త్కుశాదే ణ్ణః.

కుశ, మొదలగు పదము లమహత్తులుగనుక వానికిఁ బ్రథమైక వచనము-వర్ణము రావలెను. కాని, వాని కీసూత్రమువలన మువర్ణము లోపించుచున్నది: కుశలు, దర్భలు; కుశాదులను సురాదులఁ జేర్చిన నీ సూత్ర మనావశ్యక మగును; కాని, సూత్రకర్త యట్లు చేయక కుశాదులకుఁ బ్రత్యేక సూత్రమును గల్పించి యున్నాఁడు; అందుచేత 'స్త్రీత్వ బహుత్వే' అను సమాస మీ సూత్రములోని కనువర్తింపదు. కావున నేకవచనమున 'కుశ, దర్భ' అను నేకవచన రూపములును సిద్ధించుచున్నవి. ఇది వికల్పమును విధించు సూత్రముకాదు. కావున కుశము, దర్భము, అను రూపము లుండఁ గూడదు. కాని, శబ్దరత్నాకరమున 'కుశము' అను రూపము చేరినది. 'కుశ' అను పదము 1. స్త్రీ, లింగము, ఆకారాంతము = త్రాడు; దీనికి 'కుశ' యను తత్సమరూపము మువర్ణ లోపముచేఁ గలుగలేదు; దీర్ఘమునకు ప్రాప్త్యము కలిగినది. 2. నపుంసకలింగము, అకారాంతము=నీళ్లు; ఈ యర్థమున మువర్ణమును బహువచన లువర్ణమును జేరి 'కుశములు' అను రూపమేర్పడవలెను. 3. పుంలింగము, అదంతము, అమహద్వాచకము = కుశదీప్తపము, త్రాడు, దర్భ; దీనికి 'కుశము' అను తత్సమ రూపము గలుగును. ప్రస్తుత సూత్రము 'దర్భ' యను నర్థముగల కుశ శబ్దమునకు మాత్రము వర్తించునని సూత్రకారుని యభిప్రాయమై యుండును. దానికి కుశ, కుశము, కుశలు, కుశములు, అను రూపము లేక బహువచనములందు కలుగుచున్నవి. కాని, యీ సూత్రము, కుశము, కుశములు, అను రూపములను నిషేధించుచున్నది. అహోబలుఁడు కుశాది గణమున హంస, కుశ, దర్భ, దూత, చరిత, చరిత్ర, భ్రమ, అభిలాష, విజృంభణ, అక్షత, పులక, అలక, తరంగ, వేగ, కుండ, పనస, స్ఫురణ, ఘోష మొదలగువానిని జేర్చినాఁడు. వీనిలో 'దర్భ' శబ్దమునకు నిత్యముగ ములోపము గలుగును: దర్భ, దర్భలు. (దర్భము, దర్భములు అను రూపములులేవు.) దూత శబ్దము నీ గణములో నేల చేర్చవలెనో తెలియదు; ఇది జనశబ్దమువంటిది కావున, కుశాది గణములో జేరునని యహోబలుఁడు చెప్పటయందలి యభిప్రాయ మేమో తెలియదు. 'జన' అని ప్రథమైకవచన రూపముగాని, 'జనలు' అను ప్రథమాబహువచన రూపముగాని, 'దూతము' అను రూపముగాని యుండునని యాతని యభిప్రాయమా? సూత్రమున 'మోర్లుక్' అని యున్నదిగాని, 'సోర్లుక్' అని లేదు. అతఁడు 'వేగ, కుండ'లను గూడ నీ గణమునఁ జేర్చట ప్రమాదమే. 'వేగ, వేగులు,'

అనురూపము లుండవు, 'కుండము' అను నర్థమున 'కుండ' అను తత్సమపద ముండదు. వైకృతపదమగు 'కుండ' కైనను 'కుండము' అను నర్థములేదు. ఈ సూత్రమువలన కుశాదుల మువర్ణ లోపము నిత్యమని తెలియుచుండగా నహోబలుఁడు 'సోర్లుక్' అనక 'మోర్లుక్' అనుట యీ విధి యనిత్యమని వింత వ్యాఖ్యానమును జేసియున్నాఁడు. అట్టి యభిప్రాయము గలవాఁడగుట చేతనే యాతఁడు కుశాది గణమున నిత్య వికల్ప ము-లోపము గల వివిధ పదములను గుశాది గణమునఁ జేర్చియున్నాఁడు.

58. షష్ఠీ విశేషణానాం ప్రథమా స్యాత్.

షష్ఠీ విభక్తి ప్రత్యయముతోఁ గూడిన పదములకు విశేషణములయిన పదములు ప్రథమావిభక్తి యందుండును: ఉదా. అనేక పురాణ పుణ్య కథా కథన దత్తుండు వ్యాసశిష్యుండైన రోమహర్షణునకుఁ బుత్రుండ (ఆది. I. 28); నన్నయ యీ రీతిగా 'అయన', 'అగు' మొదలగు ధాతుజ విశేష ములతో వ్యవహితములయినప్పుడే షష్ఠీవిశేషణములకుఁ బ్రథమా విభక్తిని వాడియున్నాఁడు. 'అనఘచరితుఁడు రఘునందనునకుఁ బుణతి' అనునట్టి ప్రయోగముల నాతఁడు చేయలేదు. ప్రథమయగుట షష్ఠీ విశేషణములకే కాక యితరవిభక్తులయందున్న పదముల విశేషణములకును గలుగును: సుగుణాభి రాముఁడు రామునిలో (-వలన, -కంటె, -యందు.) మొద.

59. వ్యవహితాశ్చ సర్వే స్యః.

ప్రథమ యందున్న యన్ని విశేషణములకును వాని విశేష్యముల కును మధ్యమున మఱికొన్ని పదములును రావచ్చును ఉదా. రాముఁ గొలిచెద సుగుణాభిరామున్; ఈ సూత్రము ప్రయోజనము తెలియదు; సంస్కృత మునను విశేష్య తద్విశేషణములు వ్యవహితములుగ నుండవచ్చును గదా.

60. ఏకృతౌ చ స్త్రీలింగాః స్త్రీలింగక సర్వనామధేయాః స్యః.

ఆంధ్ర భాషయందును తత్సమ 'స్త్రీవాచక' స్త్రీలింగ శబ్దముల విశేషణములును స్త్రీలింగమునందే యుండును; సీత భక్తవత్సల; ద్రావది మహా పతివ్రత; మొద. క్రింది సూత్రమున నమహతీవాచక పదములను పేర్కొనుటచే నీ సూత్రము మహతీవాచకపదములకే వర్తించును. తత్సమ స్త్రీవాచక పదములకే కాక, తత్సమేతర స్త్రీవాచక పదముల తత్సమ విశేషణములును స్త్రీలింగమునందే యుండును. 'పాలమున్నీటి కూతురు పద్మహస్త.

61. ఉభయవిధ మమహతీనామ్.

మహతీవాచకములు కాని, తత్సమ మమహద్వాచకపదముల తత్సమ విశేషణములు స్త్రీలింగములుగఁ గాని, సపుంసకలింగములుగ గాని, యుండ

వచ్చును: పద్యాలత మనోహర (-ము); (వైకృత పదములు మహతీతరా మహద్వాచకము లగునపుడు మాత్రము వాని తత్సమ విశేషణములు నపుం సక లింగమందే యుండును.)—‘అమహతీనామ్’ అనుటవలన మహద్వాచక ములును, మహతీతరామహద్వాచకములును నని గ్రహింపవలసి యున్నను సూత్ర కారుని యా శయమున మహద్వాచక పదముల కీ సూత్రముతోఁ బ్రసక్తిలేదు. మహతీత రామహద్వాచకములను మాత్ర మీ సూత్రము వలన గ్రహింపవలెను.

62. నియత స్త్రీ ప్రత్యయస్తు సర్వాసామ్.

కాని, అన్ని స్త్రీలింగ శబ్దములకును వాని వానికి నియతములైన స్త్రీ ప్రత్యయములే చేరును. అనఁగా నాయా శబ్దములకు సంస్కృత వ్యాకరణ మున స్త్రీలింగ శబ్దములకు విహితములగు టాప్, జీప్, జీమ్, మొదలయిన ప్రత్యయములు చేరును. అవి దీర్ఘములయినచోఁ దత్సమము లగునపుడు హ్రస్వములగును: సీత సర్వాభీష్ట ప్రదాత్రి; రామకృప సంతాపహరిణి; మొద.

63. ఇతరత్ర చ ద్వితీయా.

అజంత సంస్కృతనపుంసకలింగ శబ్దములై మహాన్మహతీవాచకములగు పదములకును అజంత పుంలింగములై మహతీతరామహద్వాచకములైన పద ములకును, వాని సంస్కృత ద్వితీయైకవచన (తుల్య)రూపములు ప్రథమైక వచనమున నిలుచును: మిత్రము, కలత్రము, వృక్షము. “స్యా దమహతాం విభక్తా సో శ్చ ము”అను సూత్రమువలన ‘మిత్రము’ మొదలగు మహద్వాచక పదములు సిద్ధింపవు. ‘దార’ శబ్ద మమహద్వాచకమగుటచేత, నాసూత్రము వలన ‘దారము’ అను ననిష్టరూపము సిద్ధించును. ‘ఇతరత్ర చ’ అనుటవలన నింత వఱకు ననుక్తములగు పదములకు ప్రథమైకవచన రూపసిద్ధి యీ సూత్రము వలనఁ గలుగుచున్నది. సూత్రమందలి ‘చ’ కారమువలన ‘దార’ శబ్దమునకు ‘ము’వర్ణము కలుగదని యూహింపవలెను.

(సూత్రమందలి ‘ఇతరత్ర’ అనుదానికి ‘ద్వితీయేతర విభక్తియందు’ అని యర్థముచేసి, ద్వితీయేతర విభక్త్యర్థమున ద్వితీయా విభక్తి వచ్చునని యహోబలుడు వ్యాఖ్యానించి, ‘హేతిని నఱకెన్,’ ‘హేతిచేత నఱకెన్’; ‘అయోధ్య నున్నవాడు, అయోధ్యయందున్నవాడు’ అను నుదాహరణముల నిచ్చియున్నాడు. ఈ కార్యమేకాక తక్కినయిట్టి యితరకార్యములును, ననఁగా నొకవిభక్త్యర్థమున మఱియొకవిభక్తివచ్చుట ‘అన్యస్యాః క్వచి ద్భవేచ్ఛాన్యా’ అను హలంతపరిచ్ఛేదమందలి సూత్రముచే సిద్ధించుచున్నది. కావున, సీ

సూత్రమున నొక్క ద్వితీయకుఁ బ్రత్యేకముగ విధిని గల్పించుట నావశ్యకముగఁ దోచుచున్నది.)

64. తస్యాః పృథమౌ చ జడపదానాం స్యాత్.

జడవాచకపదములకుఁ గలిగిన యా ద్వితీయారూపమునకే ప్రథమౌ విభక్తిత్వముగూడ గలుగును: రాజ రథమెక్కెను (రథము నెక్కెను); వృక్షమునాటెను (వృక్షమును నాటెను; మొదలయినవి.) ఇట్టి కార్యము మువ్వాం తములగు మహాన్నహతీవాచకపదములకుఁ గలుగదు: మిత్రమునడిగెను (ఈ యర్థమున 'మిత్ర మడిగెను' అని యనఁగూడదు.); కలత్రము నడిగెను. (ఈయర్థమున 'కలత్ర మడిగెను' అని యనఁగూడదు.) కావుననే జడపదములకు మాత్ర మి కార్యము కలుగునని సూత్రకారుఁడు వచించెను.

65. స్తే ౭ వావౌ రై నావౌః.

రై, నౌ, అను పదములకుఁ బ్రథమైకవచనమున వాని తుది యచ్చులకు వరుసగా ఓ, అవ, అనున వాదేశములుగ వచ్చును: రో, నావ.

66. స్త్రీన క్లాః.

'క్లాః' అనుశబ్దము తత్సమమగునపుడు స్త్రీలింగశబ్దములకువలెనే కార్యమగును. 'అనుతాం స్త్రీయాం' అను వక్ష్యమాణ సూత్రముచే 'క్లా' శబ్దముపైఁ బ్రథమైకవచనమున విభక్తిప్రత్యయములోపించి 'క్లా' అనిమాత్రము నిలుచును.

67. భూదివో స్తు జౌ య త్రత్.

భూ, దివ్, అను శబ్దములకు సంస్కృతమునఁగల సప్తమ్యైకవచన రూపమే తెనుఁగునఁ బ్రథమైకవచనరూప మగును: భువి, దివి.—'భువి, దివి' అను రూపములను సన్నయ ప్రథమైకవచనమున వాడినట్లు గానరాదు: భువిన్, దివిన్, అని సప్తమ్యర్థమునందు మాత్ర మవి ప్రయోగింపఁబడు నేమో. 'హృద్, సరస్' శబ్దములును భూ, దివ్, శబ్దములవంటివే: హృది. సరసి; ఇవి సప్తమ్యంతరూపములు; వీనిని దొల్లింటికవులు సప్తమియందే ప్రయోగించియున్నను రానురానవి ప్రథమయందును వాడఁబడఁజొచ్చినవి.

* ఇంతవఱకును సూత్రరచనను తత్సమపదరూపనిష్పత్తి ప్రధానముగా సాగించి యిఁకఁ దత్సమేతరరూపములఁగూర్చి చింతామణికర్త వివరించుచున్నాఁడు.

68. వాయరపు ర్వక్రతమా.

అయి, అవు, అనునవి వైకల్పికముగ వక్రతమము (వి, ఔ) లగును.

‘వాఁయ్యపూ వక్కతమా’ అని సూత్రముండవలెనేమో. సూత్రము నకు సంస్కృతశబ్దమునందలి ఐ, ఔ, లు గలపదములు తద్భవము లగునప్పుడు వాని ఐ, ఔ, లు ‘అయి, అవు’ అని వరుసగ నవుననికూడ నర్థము చెప్పవచ్చును. అయిన=ఐన; మయిల=మైల; సయిదోడు=సైదోడు; కయిత=కైత; అవును=ఔను; తవుడు=తోడు; సవురు = సారు;—కై కేయి = కయికేయి, కయిక; వ్యవహారమునఁ దత్సమైకారాకారములను అయి, అవు లుగ నుచ్చరించుట సర్వసాధారణము: సయింధవుడు, చయిత్రము, తయిలము; సవుభ్యము, కవుటిల్యము, గవురవము, దవుర్బల్యము, పవురుషము, మవునము; మొద.

69. ఉ ర్ద వద్వై రః.

ఋకారాంతశబ్దముల తుది ఋకారమునకు ద్వంద్వసమాసమందు తెనుఁగున రేఫ మాదేశమగును. ఈసూత్రము “క్షత్రియవంశ్యులై భువిని గావగఁ బుట్టిన ... మాంధాత్ర రఘుక్షీతీశులు” అను నన్నయరచిత పద్యమందలి ‘మాంధాత్ర’ అను రూపమును సాధించుటకుఁబుట్టినది. కాని, ‘మాంధాత్ర రఘుక్షీతీశులు’ అనుపాఠము తప్పయియుండును. ‘మాంధాత్ర రఘుక్షీతీశులు’ అనుపాఠమే చాల వ్యాతప్రతులయందు కాన్పించుచున్నది, ‘మంధాత్ర’ అనుపాఠము సంయుతాసంయుత ప్రాసమున కుదాహరణమగును. అట్టిప్రాసము ద్రావిడచ్చందస్సంప్రదాయమునకు విరుద్ధముకాదు. ఈసూత్రము సరియైన దైనయెడల ‘మాత్రపితలు, మాత్రపిత్రలు, మాతాపిత్రలు, పితృపుత్రులు, భ్రాతృస్వస్థులు, మొదలగు నెన్నో భాషాసంప్రదాయ విరుద్ధ రూపము లేర్పడును.

70. క్వచి ద్గకారో వః.

ఒక్కయెడ గకారము వకారమగును. వకారము గకారమగునని కూడ నీసూత్రమున కర్థముచేయవచ్చును. వైశాఖి, వేనఁగి, వేనవి (ఇది గకారమువకారమగుట కుదాహరణము); పృవాళము, పవడము, పగడము (ఇది వకారముగకారమగుట కుదాహరణము.) తెనుఁగున ‘ఇరువురు, మువ్వరు, నలువురు, ఏవురు, ఆరుగురు, ఏడుగురు, అను‘వ’ కారముతోడి రూపములు ప్రాచీనములు; ఇరుగురు, ముగ్గురు, నలుగురు, ఏఁగురు (ఐదుగురు), ఆఱుగురు, ఏడుగురు, అను గకారముతోడి వర్వాచీనములు.

71. న్వస్తా న్నాన్నుః కుబ్ నో ర్భహువచనే.

నువర్ణాంత వైకృత శబ్దములకు బహువచన (లువర్ణ)ము పరమగునపుడా ‘ను’వర్ణమునకు బిందుపూర్వక కువర్ణమాదేశమగును; కొలను, కొలఁకులు; వలను, వలఁకులు; మొద.

72. కుత్ర చిన్న లోప శబ్ద.

(ఆ నువర్ణాంతశబ్దములలోఁ గొన్నిటికి బహువచన లువర్ణము పరమగు నపుడా) నువర్ణమునకు లోపము కూడఁగలుగును; మీను, మీలు; పేను, పేలు; చేను, చేలు; మొద. సూత్రమునందలి 'చ' కారమువలన 'మీఁతులు, పేఁతులు, చేఁతులు' అను ననిష్ఠరూపములును నేర్పడుచున్నవి కాని, సూత్ర కారుఁ డట్టి రూపము లుండునని యభిప్రాయపడి యుండఁడు.

73. సలలో ధ్విందుయుతో డుర్వా లులయోః.

లు వర్ణముతోఁగూడిన లకారమునకు (అనఁగా పదములమీఁదనుండు లులు అను సంయుక్తాక్షరమునకు (బహువచన సంజ్ఞలగు) లుల లు పరమగు చుండఁగా 'ల్లు' కు బిందువుతోఁ గూడిన డువర్ణము వచ్చును. ఇల్లు + లు = ఇండు + లు = ఇండులు, మొదలయినవి. 'కుత్రచిత్' అనునది పూర్వ సూత్రమునుండి యనువర్తించుచున్నది గనుక 'రెల్లు' = గడ్డి; కల్లు = మద్యము; పల్లు = పల్లము మొదలగు పదముల కీకార్యము కలుగదు. ఇది వైకల్పికత్వమును దెలుపు సూత్ర మనుకొని కొందఱు ఇల్లులు, విల్లులు మొదలగు రూపములు నున్న వందురు, అట్టి రూపములు వ్యవహారమున లేవు. 'గోకులమిల్లులు' మొదలగు కవి ప్రయోగములు కృతకములు. సూత్రము నందు 'బిందు' పను దానికిఁ బూర్ణబిందువని యర్థము చెప్పవలెను.

74. ఉల్లు గపి తయోః పరతః.

(ఆ బహువచన లు ల వర్ణములు) పరమగుచుండఁగా (ఆదేశముగా వచ్చిన డు వర్ణము మీఁది యుత్తునకు లోపముగూడఁ గలుగును: విండులు, విండ్లు; ఇండులు, ఇండ్లు; మొద.

75. నిత్యం దారాదేశ్య స్యాల్లో ధ్లులయో రుచా చ తత్త్యస్తః.

దారాధకమగు ఆలు శబ్దము యొక్కయు నట్టి యితర శబ్దములయుఁ దుదినుండు లు వర్ణమునకును (బై రెండు సూత్రములందు చెప్పఁబడిన కార్యము, అనఁగా బిందుయుత డు వర్ణము బహువచన లు ల వర్ణములు పరమగునపుడు కలుగుటయు, నాడు వర్ణముమీఁది యుత్తునకు లోపము గూడఁ గలుగుటయు) నిత్యముగ సంభవించును. ఇది గాక (యీ శబ్దముల విషయమున) బహువచన లు, ల వర్ణకములకు రు, ర, అనునవియు క్రమముగ నాదేశము లగును. ఆలు, ఆండ్లు, ఆండ్రొ; కోడలు, కోడండ్లు, కోడండ్రన్ మొద. సూత్రమందు 'నిత్యం' అనుటవలన 'ఆండురు, కోడండురు' మొదలగు రూపము లుండవనియు, 'చ' అనుటవలన 'ఆండ్లు, ఆండ్రన్' అను

రూపములు నుండుననియు నర్థము చెప్పట కవకాశ మున్నది. ఈ రెండు విధములగు రూపములును నన్నయ ప్రయోగములకు వ్యతిరేకములు.

76. రో లః.

రేఫమునకు లకారమగును. 71-వ సూత్రములోని 'బహువచనే' అను పదమిం దనువర్తించుచున్నది. రేఫ మనఁగా పదము తుదినుండు రేఫ మనియే యర్థము చేసికొనవలెను; ఇదిగాక రేఫ శకటరేఫముల రెంటిని గ్రహింపవలెను. ఏఱు + లు = ఏలు + లు = ఏలులు; గోరు + లు = గోలు + లు = గోలులు; మొద. ఈ సూత్రమునకు 'లకారము రేఫమగును' అని కూడ నర్థము చేయవచ్చునుగాని యట్లు చేయుట సూత్రకారుని యుద్దేశమై యుండదు.

77. డలటా ముదితాం తస్య చ వా లుక్.

ఉదంత, ఇదంత డ, ల, ట, లంతమందుగల పదముల తుది ఉత్తు, ఇత్తు లకును, దానియొక్క (అనఁగా వై సూత్రమున కాదేశముగా వచ్చిన లకారము మీఁది ఉత్తునకును వైకల్పికముగా లోపము గలుగును; త్రాడు + లు = త్రాడ్ + లు = త్రాడ్లు, త్రాడులు; తడి + లు = తడ్ + లు = తడ్లు, తడులు; చాలు + లు = చాల్ + లు = చాల్లు, చాలులు; అంబలి + లు = అంబల్ + లు = అంబల్లు, అంబలులు; పాటు + లు = పాట్ + లు = పాట్లు, పాటులు; మేటి + లు = మేట్ + లు = మేట్లు, మేటులు; గోరు + లు = గోలు + లు = గోల్ + లు = గోల్లు, గోలులు, గోరులు, గోర్లు; ఏఱు + లు = ఏలు + లు = ఏల్ + లు = ఏల్లు, ఏలులు, ఏఱులు, ఏల్లు.

'డలటేభ్య ఉదితాం' అనినచో 'ఉదిత్తు' లకు వైకల్పికలోపము; 'డలటా ముదితాం' అనినచో 'ఉదిత్తులను గలిగిన డలటలకు గాని, డలట లతోఁ గూడిన యు దిత్తులకుఁగాని వైకల్పికలోపము; డలటలకు లోపమును సూత్రకారుఁడు దుద్దేశించియుండఁడు. ఇట్లే 'తస్య' అను పదమువలన వైకల్పిక లోపము రేఫమునకో, దాని కాదేశమున వచ్చిన లకారమునకో, వానివై వచ్చు అ, ఇ, ఉ, లను నచ్చులకో స్పష్టము కాలేదు; రేఫము మీఁది యుత్వ మునకని వ్యాఖ్యాత లెట్లో సరిపెట్టుకొనుచున్నారు.

చింతామణియందు బహువచనమున డ, ల, ల కాదేశముగా నలఘు లకారము వచ్చునని చెప్పఁబడియుండలేదు. 'రోలః' అను సూత్రమువలనఁ గలిగిన లకార మలఘులకార మనికూడ నందులేదు. కాఁబట్టి త్రాళ్లు, తల్లు, చాళ్లు, అంబళ్లు, ఏళ్లు, గోళ్లు, మొదలగు నలఘు లకారముతోఁ గూడిన బహు వచన రూపములు చింతామణివలన సిద్ధింపవు. రలడల కభేదము తెనుఁగున

నన్నియెడలను వర్తింపదు; ఎట్టి చోట్ల నభేదమో చింతామణి యెచ్చటను చెప్పలేదు. 'లోళః' అను ప్రాకృత వ్యాకరణ సూత్రము తెనుఁగున నెంత వఱకు వర్తించునో చింతామణి వివరింపలేదు. 'రోలః' అను సూత్ర మన్ని పదాంత 'రు' వర్ణములకును వర్తింపదు. చూ. అకరు, అగరు, అవురు, తగరు, అలరు; మొదలగు మూడు వర్ణములు గల పదములు; ఆరు, కారు, కోరు, కారు, గౌరు, ఆఱు, చూఱు, చేరు, తీరు, తేరు, దూరు, పోరు, సేరు, మొదలగు దీర్ఘపూర్వ రువర్ణాంతపదములు.

78. సలో లోశ్చ.

లకారముతోఁగూడిన లు వర్ణమునకును (బహువచన లు, ల వర్ణకములు పరమగునపుడు లోపముగూడ వైకల్పికముగ నగును.) విల్లు+లు = విల్+లు = విల్లు (లకారమున కలఘుత్వము నూహించినయెడల 'విల్లు'; ఇల్లే మల్లు, కల్లు, ఇల్లు, చెల్లు, పల్లు; మద్యార్థక కల్లు శబ్దమునందును, నిమ్మార్థక పల్లు శబ్దము మీఁదను నీ కార్యము కలుగదు. 'విల్లు' వంటి రూపములు నన్నయకాలమున లేవు; కాని, చింతామణి దానిని సాధించుచున్నది. వ్యాఖ్యాత లీసూత్రమునకు 'పందిళ్లేసి, అంబళ్లాచి' అను నుదాహరణముల నిచ్చుట పొరబాటు. ప్రకరణమును బట్టి బహువచనమునఁ గొన్ని పదములందు గలుగు మార్పులను గూర్చి యీ సూత్రమునకుఁ బూర్వపరములం దున్న సూత్రములు తెలుపుచున్నవి; కావున నీ సూత్రమును నట్టి కార్యమునే వివరించుచున్న దనవలెను.

"రోలో డలటా ముదితాం, తస్య చ వా లుక్ సలో లోశ్చ" అను నది యార్యాగీతి యర్థభాగమునకుఁ గొఱపడియున్నది.

79. ఔపవిభక్తిక లీనా మిల్లు గృహశం తథైవ డుశ్చ స్యాత్.

ఔపవిభక్తిక లివర్ణాంత శబ్దముల తుది యిత్తునకు బహువచన లు, ల వర్ణములు పరమగునపుడు బహుళముగా లోపము కలుగును; అట్లే డువర్ణమును గలుగును: కొడవలి+లు = కొడవల్+లు = కొడవల్లు (-ల్లు P); కొడవడు+లు = కొడవడులు, కొడవడ్లు; కొడవలులు; ఇల్లే, గొడ్లల్లు (-ల్లు P), గొడ్డడులు, గొడ్డల్లు, గొడ్డలులు, మొద. 'డు' వర్ణమున బిందుపూర్వక డువర్ణకమని వ్యాఖ్యాతలు వ్రాయుటకు చింతామణి యం దాధారము లేదు.

80. అపి సంయుక్తసమాప్తే భూయోంతే లుః ప్రద్యుశ్యతే నామ్నామ్.

బహువచన లు వర్ణము పూర్వవర్ణముతో సంయుక్తమయి బహువచన రూపము నమాప్తమయినను నా సంయుక్తవర్ణముపై మరల లు వర్ణము కనబడుచున్నది. ఉదా. విండ్లు, విండ్లులు; ఆండ్లు, ఆండ్లులు (-రు P); త్రాడ్లు

త్రాడ్లు; తడ్లు, తడ్లులు; చాల్లు, చాల్లులు; అంబల్లు, అంబల్లులు; పాట్లు, పాట్లులు; మేట్లు, మేట్లులు; గోల్లు, గోల్లులు; గోర్లు, గోర్లులు; ఏల్లు, ఏల్లులు; ఏట్లు, ఏట్లులు; విల్లు (-ళ్లు), విల్లు(-ళ్లు?) లు; కొడవల్లు (-ళ్లు?) లు, కొడవడ్లు (లు), మొద.

81. కేహించి దుదన్తానాం నేతి విభక్తా వునో లుక్ స్వాత్.

కొన్ని యుదంతశబ్దములకు 'న' అను సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయము పరమగునపుడు శబ్దము తుదియుత్వమునకును బ్రత్యయమందలి తొలి నకారపు బొల్లునకును లోపము కలుగును; చోటు+నక్ అనియుండగా ఉత్పన్నకారములులోపించి 'చోట్+అన్' అని నిలిచి, 'చోట్స్' అనురూప మేర్పడును. ఇట్లే, మీదన్, క్రిందన్, ఊరన్, మొద. 'కొన్ని' యనుటవలన నీకార్యమాప విభక్తిక శబ్దములమీదనే కలుగును; కొంగునన్, వీపునన్, మొదలగుచోట్ల గలుగదు.

ప్రక్క, దారి, మొదలగు నదంత ఇదంత శబ్దములమీద 'న' వర్ణకము చేరునప్పుడు అన్, ఇన్, అనునానికిని లోపము గలుగును. వింటన్, కంటన్, వాడిటన్, మొదలగుచోట్ల కొన్ని విశేషకార్యములు గలుగును. ఇట్టివానిని చింతామణి వివరింపలేదు.

82. ఔపవిభక్తినామ్నా మత్వం స్యా త్సప్తమి తృతీయార్థే.

ఔపవిభక్తిక శబ్దములకు సప్తమీ తృతీయార్థములందు అత్వము వచ్చును. ('సప్తమీ తృతీయార్థయోః' అని సూత్రమున నుండవలెనేమో.) అత్వమువచ్చునని దేనివై వచ్చునో, యను విషయముగాని, దేనికాదేశముగ వచ్చునో యను విషయముగాని విశదము కాలేదు. 'చేయి+అ' అని అత్వమాగమముగా వచ్చుననియో, లేదా, ఇత్ స్థానమున నత్వము వచ్చుననియో లేదా 'చేతి' లోని యిత్ స్థానమున వచ్చుననియో, చింతామణి యభిప్రాయమేమియు స్పష్టముగా లేదు. ప్రథమేతర విభక్తి ప్రాతిపదికము తుదియుచ్చ స్థానమున సప్తమీ తృతీయార్థములందు ఏకవచనమున అత్తు చేరుననియు, ఆకార్యము వైకల్పికమనియు, తృతీయా సప్తమీ విభక్తి ప్రత్యయములు ద్రుత ప్రకృతికములుగావున నీ యత్తును ద్రుత ప్రకృతికమే యనియు నెట్లయిన నీ సూత్రమున కర్థము చెప్పికొనవలెను.

83. అనుతాంస్త్రియాం సమానాం సర్వస్య స్త్రీసమస్య చ నులోపః.

స్త్రీలింగమందు తత్సమానుదంతశబ్దములకును, సమస్తమైన (దేశ్య) స్త్రీ సమశబ్దములకును, బ్రథమైకవచన ప్రత్యయములగు 'డు, ము, వు' లు లోపించును (అనగాచేరవు.) ఉదా. సీత, గారి; తాత, అవ్వ; మాట; ముఱిది

శైలి, కోటి, బంటు, ఆలు, పోతు, మొద. సులోపముగలుగు 'దార' మొదలగు పదము లింకను ననేక విధములైన వున్నవి. వానిని చింతామణి వివరింపలేదు. సులోపము గలుగుటయే స్త్రీ సమత్వమునకు లక్షణ మగునపుడు, స్త్రీ సమములకు సులోపము కలుగును అనిచెప్పట నిర్వచనపద్ధతికాదు.

84. ఏదంతాచ నామ్నా మన్యతరస్యా మియాన్తానామ్.

'ఇయ' అనున దంతమందుగల పదములకు ఆ 'ఇయ' కు మాటుగ 'ఏ' అనునది గూడ వైకల్పికముగ వచ్చును: కన్నియ, కన్నె; వన్నియ, వన్నె; గోనియ, గోనె; మొద. 'ఇయము' అంతమందుగల పదముల 'ఇయము' నకు మాటుగ 'ఎము' వచ్చుననియు చెప్పికొనవచ్చును; కడియము, కడెము; ముత్తియము, ముత్తెము; మొద:— సూత్రమునందు 'ఏదంతాచ' అనియుండవలెను; కాని, యట్లున్నచో గణభంగము కలుగును. గణభంగము కలుగునని తప్పు టుపదేశముఁ జేయుట తగదుగదా.

85. వికృతౌ నర్చ్యే శబ్దాః క్లిబసమాః స్త్రీసమా శ్చ; నాన్యే స్వ్యః.

తత్సమేతరాంధ్రపదము లన్నియు నపుంసకలింగ సమములును స్త్రీ సమములునై యుండును; ఇతరములు లేవు. నపుంసకలింగసమము లనఁగా 'ము, వు' వర్ణకములు ప్రథమైకవచనమునఁ జేరు శబ్దములు; వేసము, అరదము, పుట్టువు. మొద. స్త్రీసమము లనఁగాఁ బ్రథమైక వచనప్రత్యయములు చేరనివి: మాట, కోట, సాగను, మఱిది మొద. ఇతరములు లేవనఁగా పుం సమములు లేవని తేలుచున్నది. కాని, మగఁడు, మనుమఁడు, అల్లుఁడు, మొదలగు నవి కానవచ్చుచున్నవి. వ్యాఖ్యాతలు వీని నేకాదిగణములోఁ జేర్చుకొనవలె ననుచున్నారు. అట్లు చేర్చినంత మాత్రమున వాని పుం సమత్వము పోదుగదా.

86. క్లిబసమా అమహద్వత్.

నపుంసక సమశబ్దములు మహద్వాచకములవలె నుండును. చింతామణి యం దీ మహద్వాచక పదములకు విధించిన విధులే క్లిబసమములకును వర్తించునని యర్థము.

87. స్త్రీవ్య త్పుః స్త్రీసమాః

వైకృతములగు స్త్రీ సమములు తత్సమములగు స్త్రీ లింగశబ్దముల వలె నుండును. అనగాఁ జింతామణియందు స్త్రీలింగశబ్దములకు విధింపఁబడిన విధులు స్త్రీ సమములకును వర్తించు నని యర్థము.

88. సమాస్తు సమాః.

తత్సమములు వానిప్రకృతులకుఁ గల లింగములనే కలిగియుండును.

ఇది యజంత పరిచ్ఛేదము.

ఆంధ్ర శబ్దచింతామణి

హలస్త పరిచ్ఛేదః

1. ప్రథమైకవచనతుల్యం సర్వత్ర హలస్త మగుణవత్ప్రభృతి.

గుణవద్గణములో చేరిని హలంతపదము తత్సమమగునపు డెల్ల యెడలను ప్రథమావిభక్తియందుఁ దాని(సంస్కృత) ప్రథమైకవచన రూపమును బోలి యుండును; వాక్, మరుత్, రాట్ మొదలయినవి.

2. గుణవద్గణో ద్వితీయైకవచనతుల్యో భవే ద్వికృతౌ.

ఆంధ్రమున గుణవద్గణమందలి పదములు తత్సమము లగునపుడు ప్రథమైకవచనమున సంస్కృతమందలి యా పదముల ద్వితీయైకవచనరూపములను బోలియుండును: గుణవంతమ్, మతిమంతమ్, విద్వాంసమ్, మొదలయినవి.

3. ద్విత్వోత్త్యే సర్వహలాం హ్రస్వాత్.

హ్రస్వాచ్చుకంఠేఁ బరమందున్న సమస్తహల్లులకును ద్విత్వమును ఉత్వమును (వచ్చును.) ఉదా. మరుత్తు, ద్విట్టు మొదలయినవి.

4. ద్విత్వంతు దీర్ఘతో బహుళమ్.

దీర్ఘాచ్చుకంఠేఁ బరమందుండు హల్లులకు ద్విత్వము బహుళముగా నగును; (ఉత్వముతప్పక వచ్చును) ఉదా: వాక్కు, వాకు:— కాని, రాటు, విరాటు, అను నిట్టి రూపములు గలుగవు.

5. అగుణవతాం సర్వాహలాం సోర్లోః.

గుణవద్గణములోఁ జేరిని సర్వహలంతశబ్దములమీఁదను ప్రథమైకవచన ప్రత్యయము లోపించును: ఉదా. రాట్, రాట్టు; 'రాటుఁడు' అని కాదు.

6. గుణవతాం డుమూ ప్రాగ్భ్యత్.

గుణవద్గణములోఁ జేరిన పదములకు అజంతశబ్దములకువలె 'డు, ము,' అను వర్ణకములు గలుగును: హనుమంతుఁడు, బలవంతము; మొదలయినవి.

7. ఆత్మన ఇమనంతానాం డా వా.

ఆత్మన్ శబ్దమునకును ఇమనిజంత శబ్దములకును 'డా' ప్రత్యయము వికల్పముగా నగును. 'డా' అనుదానిలో 'డ' కార మిత్తుగావున ప్రత్యయము 'ఆ' అనునది. డి త్తనుటవలన 'ఆత్మన్, గరిమన్, లఘిమన్' మొదలగు వానిలోని తుది 'అన్' లోపించి, దానిస్థానమున 'ఆ' చేరును. కావున, ఆత్మా, గరిమా, లఘిమా' మొదలగురూపము లేర్పడును. 'దీర్ఘాణాం హ్రస్వః స్యాత్' అనుసూత్రమువలన 'ఆత్మ, గరిమ, లఘిమ' అను తత్సమ ప్రథమైక వచన రూపములు కలుగును. సూత్రము ఇంక 'డా' చేరుటవైకల్పికమని చెప్పబడెత 'ఆత్మన్, గరిమన్, లఘిమన్' అను రూపము లట్లే మిగులును; ఆ రూపము లకుఁ దత్సమత్వమునఁ బ్రథమైకవచనరూపము లేమగునో చింతామణి తెలుపలేదు: 'ద్విత్వోత్పేద్యే' అను సూత్రమువలన 'ఆత్మన్న, గరిమన్న, లఘిమన్న' మొదలగు ననిష్టరూపము లేర్పడుచున్నవి. అట్టిరూపము లేర్పడుట చింతామణికి ర్త యాశయముకాదు. 'ఆత్మ, గరిమ, లఘిమ' మొదలగు రూపములలోఁబాటు 'ఆత్మము, ఆత్ముడు, గరిమము, లఘిమము' మొదలగు రూపములును గలుగునని తెలుపుటయే యాతనియుద్దేశము. ఆ రూపకల్పనమునకు 'డా వా' యని చెప్పటవలనఁ బ్రయోజనములేదు. 'ఆత్మము' మొదలగు రూపములు గలుగుటకు ముందు 'డా' నిత్యముగవచ్చి తీరవలెను. అట్లు వచ్చిన రూపము వైకల్పికముగ స్త్రీ సమమగునని వేతే చెప్పవలసియుండును.

8. డు స్యాత్సదా రాజ్ఞః.

రాజన్ శబ్దమునకు వై 'డు' అను ప్రత్యయము నిత్యముగా వచ్చును. 'డు' అనుదానిలో 'డ' కార మిత్సంజ్ఞ గలది గావునఁ జేరునట్టి ప్రత్యయము 'ఉ' అనునది. అది చేరునప్పుడు 'రాజన్' శబ్దములోని తుది 'అన్' లోపించి తత్సమ ప్రథమైక వచనమున 'రాజ' అను రూప మేర్పడును.

9. సాన్తా దపయః ప్రభృతేః స్లోహః.

పయోగణమునకుఁ జెందని సంస్కృత సకారాంత పదములు దత్సమములగు నప్పుడు వానితుది సకారము వైకల్పికముగ లోపించును. అట్లు లోపించినరూపము ప్రాతిపదికము కాఁగా దానివై డు, ము, ఘ, ప్రత్యయములు చేరును. మనము, యశము, తేజము, మొదలగునవి. ఇది వైకల్పికత్వమును విధించు సూత్రముగఁ గాన్పించుచున్నది. కావున 'ద్విత్వోత్పేద్యే' అను సూత్రమువలన 'మనస్సు, యశస్సు, తేజస్సు' అను రూపములును గలుగును. వీనిలోఁ గొన్నిటితుది ద్విత్వాక్షరములలో నొకటి లోపించును: 'శిరసు,

మనసు; మొద. పయః ప్రభృతుల తుది సకారమునకు లోపము గలుగదు. పయస్సు, వయస్సు, విహాయస్సు, మొద.

10. అన్యేషాం చ నాలు గంతస్య.

సకారాంత వ్యతిరిక్త హలంతపదముల తుది హల్లునకును లోపము వైకల్పికముగ నగును: జగత్తు, జగము.

11. ప్రాకృతభవ సంస్కృతభవ సంస్కృతవత్ ప్రాకృతభవ వికృతి భవాః.

ప్రాకృతభవములై యాంధ్రభాషయందు వెలసిన శబ్దములు సంస్కృత సమములు సంస్కృతభవములు, దేశ్యములునగు ప్రాకృత భాషాశబ్దములను బోలియుండును. — ఇంతవఱకును సంస్కృతసమ ప్రాకృతస మాంధ్ర శబ్దముల రూపనిష్పత్తిని దెలిపి చింతామణికర్త యీ సూత్రమున నాంధ్రమందలి ప్రాకృతభవశబ్దములను గూర్చి తెలిపియున్నాడు.

12. వ్యతిరిక్తా భూయాంసః.

1. ప్రాకృతభాషాశబ్దములకు (వర్ణలోప, వర్ణాగమ, వర్ణాదేశ, వర్ణవ్యత్యయాదులచే) భిన్నములగు ప్రాకృతభవములును (నాంధ్రభాషయందు) అనేకములుగలవు. — లేదా. 2. (ఇంతకుముందాంధ్రమందలి సంస్కృతసమ, ప్రాకృతసమ, ప్రాకృతభవములను గూర్చి తెలుపఁబడి యుండుటచేత) నింకను మిగిలిన (సంస్కృతభవ) శబ్దము లనేకములును (నాంధ్రభాషయందు గలవు).

13. వ్యతిరిక్తా సంప్రదాయతో వేద్యాః.

అట్టి వ్యతిరిక్తములైన ప్రాకృతభవశబ్దములుగాని, సంస్కృతభవ శబ్దములుగాని (వ్యవహార) సంప్రదాయమువలనఁ దెలిసికొనఁ దగినవి. (ఇట్లు చెప్పి సూత్రకారుఁడు సంస్కృత ప్రాకృతముల కత్యంతభిన్నము లగు కొన్ని శబ్దములనుగూర్చి కొంత వివరింపఁబూని తెనుఁగునందలి 'సర్వనామము' లను గూర్చి తెలుపఁబోవుచున్నాడు.)

14. దేశ్యా దస్త ద్యుష్టచ్చదౌ త్సజసో ర్నుమూ వురూ చ స్తః.

దేశ్యములయిన అస్తత్, యుష్త్, అను (నర్థములుగల) శబ్దముల కంటె ప్రథమైక బహువచనములందు (క్రమముగా) ను, ము; వు, రు, అను నవి వచ్చును. — సంస్కృతమున 'అస్తత్' అనిన 'మావలన' ననియుఁ యుష్త్, అనిన 'మీవలన' ననియుఁ బంచమ్యర్థములు గలుగును. అది ప్రాతిపదికములుగా నిలుచునేని 'నా', 'నీ, మా, మీ' అనునర్థములను బొందును. వానిప్రథమైకవచనరూపము లీ సూత్రమున నుద్దిష్టములయినయెడల 'అహమ్' 'త్వమ్'

అను సర్థములను గ్రహింపవలెను. ఈ మూఁడర్థములలోను బంచమ్యర్థకరూపములు సూత్రకారుఁడు దుద్దేశించినవై యుండవు. ఇక దేశ్యా స్పద్ యుష్క చ్ఛబ్దములు 'నా, నీ' యనునవి కాని, ఏ(నే)ను, ఈ(నీ)వు, అనునవి కాని కావలెను. సూత్రకారుఁడు సాధింపవలసిన రూపములు ప్రథమైక వచన రూపములగు 'ఏ(నే)ను, ఈ (నీ) వు' అనునవి కావున సూత్రమండలి దేశ్యా స్పద్యుష్కచ్ఛబ్దములకు 'నా, నీ' అనియే అర్థము చెప్పవలెను. 'నా, నీ' అను పదములు ప్రాతిపదికము లని ముందుగ తెలిసియుండినఁ గాని యీ సూత్రమునకును ముందుసూత్రములకును సర్థమును వివరించుట కష్టము. 'నా, నీ' పదము లన్నద్యుష్క దర్థకములని యెచ్చటను జింతామణియందు చెప్పఁబడి యుండలేదు. ప్రస్తుతసూత్రమువలన నాను, నాము; నీవు, నీరు; అను ప్రథమైక బహువచన రూపములు క్రమముగా దేశ్యా ద్యుష్కచ్ఛబ్దముల కేర్పడుచున్నవి.

15. న్ను మ్మా హ్రస్వశ్చాదే రమి శసి చ.

ద్వితీయైకవచనమున 'న్ను' అనునదియు, ద్వితీయా బహువచనమున 'మ్ము' అనునదియు 'నా, నీ' లవైఁజేరును; అట్లు చేరునప్పుడు 'నా, నీ' లకు హ్రస్వము గలుగును; ఇందువలన 'నన్ను, నమ్ము; నిన్ను, నిమ్ము' అనురూపము లేర్పడుచున్నవి. (సూత్రమునాదిని 'న్ను' అని యెట్లుచ్చరింపవలెనో తెలియకున్నది. వాక్యాదిని భిన్నవర్ణ సంయోగముగల సంయుక్తాక్షరముల నుచ్చరింపవచ్చునుగాని, ద్విత్వాక్షరముల నుచ్చరింప వీలులేదుగదా.)

16. అన్యతర లుక్చ యుక్తస్య.

ఈ 'న్ను, మ్ము' లను సంయుక్తాక్షరములలో నొక (హల్లు) లోపించుటయుఁ గలదు. (లుక్ అనునది హల్లునకే వర్తించునుగాని యచ్చునకుఁ గాదని యనుకొనవలెను.) ఇందువలన 'నను, నము; నిను, నిము'; అను రూపము లేర్పడుచున్నవి.

17. కి ర్న జమః.

షష్ఠ్యైక బహువచనములందు వీనిపై 'కి' వర్ణకము చేరదు ('కు' వర్ణకము చేరునని యభిప్రాయము. 'జమః కు రనితామ్' అను సూత్రమువలన నిదంతములపై 'కు' చేరదనుటచే 'కి' చేరునని తెలియుచున్నది. కావున 'నీ' అనుదానిపై 'కి' చేరి 'నీకి' అను రూపమేర్పడదనియు, 'నీకు' అనియే యేర్పడుననియు నీ సూత్రము నభిప్రాయ మయియుండును. 'అనితామ్' అనుటవలన హ్రస్వ ఇకారమునే గ్రహింపవలసి యుండుటచేతను, 'ఈ' కామని త్రే కావునను బ్రస్తుతసూత్ర మనావశ్యకమనియే చెప్పవలెను.

18. ప్రథమాయా మే దస్తదః.

‘అస్తద్’ అను సంస్కృత శబ్దముస్థానమునఁ దెనుఁగునఁ బ్రథమైక బహువచనములందు దీర్ఘమయిన ఏకారము నిలుచును: ఇందువలన ‘ఏను, ఏము’ అను ప్రథమారూపము లేర్పడుచున్నవి. లేదా. ‘నా’ అనుదానిలోని ‘అ’ కారమున కేత్వము కలిగిన దనుకొన్నయెడల నేను, నేము, అను రూపము లేర్పడును.

19. ఏతయా ర్భహుత్వే మః.

ఈ సూత్రమునకు రెండు విధములుగ నర్థము చెప్పవచ్చును. (1) ఆ రెండింటిలో (అనఁగా ప్రథమైక బహువచన రూపములలో) బహువచనరూపమునవచ్చిన ‘ఏత్’ అనుదానికి మకారము చేరును. (అది పూర్వమందు చేరునా, పరమందుచేరునా యను విషయ మీ సూత్రమువలనఁ దెలియదు; పూర్వమందేయని యనుకొందము.) ఇందువలన ‘మేము’ అను రూప మేర్పడుచున్నది. (2) ఆ రెండింటికిని (అనఁగా అస్తద్, యష్టద్, అను శబ్దములకు) బహుత్వమున (నన్నివిధ క్తులందును) ‘మ’ కారము వచ్చును. మకార మాగమాక్షర మనుకొన్నయెడల ‘ఏము’ శబ్దమునుండి ‘మేము’ అను రూపము కలుగును. ఆదేశముగావచ్చిన దనుకొన్నయెడల ‘నేము’ అను దానిలోని నకారమునకు మకార మాదేశమైనదని చెప్పవలెను. కాని, మీరు అను రూపనిష్పత్తి కది ‘స’ కారమున కాదేశముగ వచ్చినదని యనుకొనవలెను. ఇట్లే తక్కిన విధ క్తులయందును నాయారూపముల నూహించుకొనవలెను.

అస్తచ్ఛబ్దము.

ఏక.

బహు.

ప్ర. ఏను, నేను

ఏము, నేము, మేము.

ద్వి. నన్ను

మమ్ము

తృ. నా చేత (మొద.)

మా చేత (మొద.)

చ. నా కొఱకు (కై)

మా కొఱకు (కై)

పం. నా వలన (మొద.)

మా వలన (మొద.)

ష. నా (కు మొద.)

మా (కు మొద.)

స. నా యందు

మా యందు

యుష్టచ్ఛబ్దము.

ఏక.

బహు.

ప్ర. నీవు	మీరు
ద్వి. నిన్ను	మిమ్ము
తృ. నీ చేత (మొద.)	మీ చేత (మొద.)
చ. నీ కొఱకు (కై)	మీ కొఱకు (కై)
పం. నీ వలన (మొద.)	మీ వలన (మొద.)
ష. నీ (కు మొద.)	మీ (కు మొద.)
స. నీ యందు	మీ యందు

చింతామణిప్రకార మేర్పడిన వై రూపములలో 'నేను' అనుదానిని నన్నయ వాడలేదు. ఆతని కాలమున కింకను 'ఏను' అనురూపమే కాని, 'నేను' అను రూపము కలుగలేదని తోచుచున్నది. 'ఈవు, ఈరు, ఈరలు, మీరలు' అను రూపములు నన్నయ భారతమునఁ గానవచ్చుచున్నది. వానికిఁ జింతామణియందు గతి కానరాదు.

20. హ్రస్వే టాదౌ నమవాన్ ద్వయవ ద్వచనద్వయైశ్చయో రాత్తా.

ఆత్మార్థక దేశ్యసర్వనామమగు 'తా' అనుదానికి తృతీయాదివిభక్తులందు హ్రస్వము కలుగఁగా నా హ్రస్వ 'త' వర్ణమువై నేకవచనమున 'స' వర్ణమును, బహువచనమున 'మ' వర్ణమును చేరి, 'తన, తమ' అను రూపము లేర్పడును. ఆ యా విభక్తి ప్రత్యయము లా రూపములవై జేరును. తక్కిన విభక్తులందు, అనఁగా ప్రథమా ద్వితీయా విభక్తులందు దాని రూపము లస్తద్యుష్టచ్ఛబ్దములకువలె గలుగును: తాను, తాము; తన్ను, తమ్ము, ఈవిధి తుదియక్షరముల విషయముననే వర్తించును; అస్తచ్ఛబ్దమునకు విధించిన యా ద్యక్షరమునకు గలుగు మార్పులు 'తా' శబ్దమునకు రావు. 'తమరు' అను రూపము చింతామణివలన సిద్ధింపదు.

21. భూయ ఉభయార్థవాచీ యకశ్చి ద్భవతి నిత్య బహువచనః.

మరల నస్మ ద్యుష్టదర్థముల రెంటిని డెలుపు నొకానొకటి (సర్వ నామము) ఉన్నది. అది నిత్యబహువచనము: మన.

22. తస్య జసో ము శసో లగి.

దానికి ప్రథమాబహువచనమున 'ము' వర్ణమును, ద్వితీయా బహువచనమున 'ల' వర్ణమును గలుగును: మనము, మనల (నో).

23. పాగ్వత్సర్వం భిసాదికేన్యత్త.

దాని తృతీయావిభక్తులందలి బహువచనము అస్మద్భ్యష్టభ్య యలకువలె నుండును. మనచేత, మనకొఱకు, మనవలన, మనకు, మనయందు.

24. కవిభల్లటైః క్రియాణాం నామ్నాం చోల్లోప ఇష్యతే హ్యేషు.

ప్రథమైకవచనమాత్రే వికృతో నాన్తాదయోఽపి కథ్యతే.

క్రియలలోను నామపదములలోను గల ఉత్తునకు లోపము కవిభల్ల టులచేతఁ గోరఁబడుచున్నది. వికృతి (యగు నాంధ్రభాషలో) ప్రథమైకవచన మాత్రమందు సకారము మొదలగున వంతమందుగల పదములును జెప్పఁ బడుచున్నవి.

‘కవి భల్లటులు’ అనువారు ప్రాచీన వ్యాకరణాచార్యులని యహో బలుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. ఇందువలన నాంధ్రశబ్ద చింతామణికిఁ బూర్వమున నాంధ్రవ్యాకరణము లున్నవని తెలియుచున్నది; కాని, యీ కవిభల్లటు లెవరో యేకాలపువారో యెట్టి వ్యాకరణములను రచించిరో యిండుకయుఁ దెలియదు. ఈ ‘భల్లట’ అను పురుష సంజ్ఞావాచక పదము ‘మమ్మట, లొల్లట’ మొదలగు కాశీగర్ సంస్కృతకవుల పేర్లను బోలియున్నది. తెనుఁగువారి కిట్టి పేర్లొంతవఱకును గానరాలేదు. ‘భల్లట’ శబ్దము శ్రేష్ఠవాచక మగునా? అగు నేని ‘కవిశ్రేష్ఠులచేఁ గోరఁబడుచున్నది’ అను వాక్యమువలనఁ జింతా మణికిఁ బూర్వ మాంధ్రకవి ‘శ్రేష్ఠ’ లుండెడివారని తేలుచున్నది.

‘క్రియలలోను నామపదములలోను ఉత్తునకు లోపము’ అనఁగా నా లోప మాయాపదముల ఆదియందున్న యుత్తునకో మధ్యమందున్న ఉత్తునకో, యంతమందున్న ఉత్తునకో స్పష్టము కాలేదు. ఆదియందున్న యుత్తున కయి నచో ‘పురువు, పువ్వు; కురుడు (కన్న.) క్రుడ్డు, గ్రుడ్డు’ మొదలగున పుదా హరణములగును; మధ్యమమందున్న యుత్తునకన్నచో అపుడు, అపు, నేరుచు, నేర్పు, మొదలగున పుదాహరణము లగును. ఇట్టివానిలోఁ గొన్ని ‘శత్రుక్థే తూత శ్చో నోః’ ‘పోశ్చ తదాద్యర్థవాచకే ఘాతః’ ‘ప్రథమా వైభక్తి క మోః’ అని సంధిపరిచ్ఛేదమునఁ జెప్పఁబడియున్నవి. ఇట్టి చోట్లనే యుల్లో పము చింతామణిక ర్త కిష్టమైనను ‘గవిభల్లటులు’ ఇతరస్థలముల యందును నాలోపమున కిష్టపడుచున్నారని యర్థము తేలుచున్నది. ఉల్లోపము పదముల యంత్యోత్తున కన్నచో ‘చేయుచున్నాను, చేయుచున్నాము; చేయుదును, చేయుదుము; చేయఁగలను, చేయగలము; చేయఁబడుదును, చేయఁబడుదుము; చేయను, చేయము; చేయుచున్నావు, చేయుచున్నారు; చేయుదువు, చేయు గురు; చేయఁగలవు, చేయఁగలరు; చేయఁబడుదువు, చేయఁబడుదురు; చేయవు,

చేయరు; చేయుచున్నాడు, చేయుచున్నారు; చేయున, చేయుదురు; చేయఁగలడు, చేయఁగలరు; చేయఁబడును, చేయఁబడుదురు; చేయఁడు, చేయరు — అను నిట్టి క్రియాపదముల తుది యుత్తు లోపించినచో చేయుదున్, చేయఁగలన్, చేయన్; చేయున్, చేయఁబడున్' మొదలగు కావ్యస్థ రూపము లేర్పడును. అవశోబలాదులు 'రు' వర్ణ కాంత క్రియాపదముల తుది రు వర్ణము నుత్తునకు లోపము నూహించి 'చూడర్జనులు, వత్తుర్జనులు, ఎట్లు నహింతుర్' అను నుదాహరణముల నిచ్చియున్నారు. ఇట్టివి కొన్ని కవిప్రయుక్తములు. వ్యవహారమున నీ లోపము మఱికొన్ని క్రియలయందును గలుగుచున్నది. 'చేస్తు(యుచు) న్నాన్ (-మ్, వ్, -ర్) మొదలయిన పలుకుబడులు లోకమున నిత్యమును వినఁబడుచున్నవి. ఇట్టి వ్యావహారిక రూపములకు గతి కల్పించుట కును నీ సూత్రము పుట్టియుండునేమో. 'వస్తు (చ్చుచు) న్నాడ్' వంటి పలుకుబడి తెనుఁగు దేశమున నేమూలనైన వ్యవహారమున నుండకపోదు; ఉండకున్న కవిభల్లటు లిట్లు సూత్రింతురా? కవి భల్లటుల కాలమున నిట్టిరూపములు కావ్యములందును నుండెడివేమో! ఇట్టి దేశ్యభాషాప్రవాహిని కొన్నాళ్లు కాలగర్భమున నంతర్వాహిని యై నిలిచి, యిపుడు మరల వైకుటుకుచున్న దేమో!

క్రియలయందు డెట్లో నామములందును తుది యుత్తునకుఁ గొన్నియెడల లోపము గలుగును; అట్టివి ప్రథమైకవచనమందు మాత్రము కానవచ్చుచున్నవని 'ఉల్లోప ఇష్యతే హ్యేష ప్రథమైకవచన మాత్రే' అని యన్వయించినచో సర్థము కాఁగలదు. ప్రథమైకవచన మనుదానికి 'క్రియలయందు ప్రథమపురుషైకవచన' మనియు 'నామములందు ప్రథమావిభక్త్యైకవచన' మనియు సర్థము చెప్పినయెడల 'చేయుచున్నాడే, చేసెన్, చేయన్, చేయఁగలడే, చేయఁడే' మొదలగు క్రియారూపములును, 'వాడే, రాముడే, శంభుడే, చెల్లెల్, చోట్, పేర్, ఆవ్, గోవ్' మొదలగు నామపద రూపములును సిద్ధించును. కాని, 'ప్రథమైకవచనమాత్రే వికృతౌ నాంతాదయోఽపి కథ్యస్తే' అని యన్వయము చేసిన యెడల ఆ సకారములుకాని యితరము లెవ్వయో స్పష్టము కాలేదు. కావున వానిని బ్రయోగములనుబట్టి తెలిసికొనవలెను. ను, లు, రు వర్ణములు నాంతాది గణమునఁ జేరునేమో; మేను, మేన్; తేలు, తేల్; పలుకులు, పలుకుల్; పేరు, పేర్; పలువురు, పలువుర్; మొద. 'నాంతాదయశి' అనునప్పు డాదిశబ్దముచే 'కన్ను, చన్ను విన్ను, విల్లు, కల్లు, పల్లు' మొదలగు ద్విత్వాక్షరము లంతమందుగల శబ్దములనుగూడ గ్రహింపవలెను: కన్నోయి, చన్లవ, విల్కాడు, కల్పెంట, పల్దోముపుల్ల; మొద.

25. ఇద మద సేతద్; య; త్తచ్చబ్ధా శ్చబ్ధాస్తరాస్వయే బహుళమ్.
హ్రస్వం ప్రపద్య దీర్ఘా ద్విత్వముపర్యక్షరస్య జనయన్తి.

ఇదమ్, అదస్, ఏతద్ అనువాని యర్థముగల 'ఈ' అనునదియు, యచ్చబ్ధార్థముగల ఏ అనునదియు, తచ్చబ్ధార్థముగల 'ఆ' అనునదియు, దీర్ఘములు; ఇవి యితర శబ్దముతో నన్వయించి కలిసియున్నప్పుడు బహుళముగా హ్రస్వమును బొందుచు మీఁది యక్షరమునకు (హల్లునకు) ద్విత్వమును గలిగించును. ఆ కాలము, అక్కాలము; ఈ చెఱువు, ఇచ్చెఱువు; ఏ పట్టణము, ఎప్పట్టణము; మొదలయినవి. బహుళమనుటవలన (i) వానివై నచ్చుపరమగు నపు డాగమముగా వచ్చిన యకారమునకు ద్విత్వము గలుగును: అయ్యది, ఇయ్యారు, ఎయ్యశ్వము; మొద. (ii) శ, ష, స, హ, ర, జ, ఋ, లు పరమగునపు డీకార్యము గలుగదు. ఆ శివుడు, ఈ షణ్ముఖుడు, ఏనేవ, ఆ హరి, ఆ రాముడు, ఈ జంపము, ఏ ఋషి; మొద. (iii) ఖ, ఛ, త, థ, థు, ధ; లు పరమగునపుడు కొన్నియెడల నీ కార్యము గలుగదు; ఆఖని, ఈ ఛత్రము ఏ తవర; ఆ ఘోటకము, ఈ థంక మొద. (iv) అగ్గజ్జము, ఇగ్గోడ, మొదలగు రూపములు మృగ్యములు. (v) సంయుక్తాక్షరము పరమగునపు డీకార్యము కొన్నియెడల గలుగదు: ఆ ఊణము, ఈ జ్ఞానము, ఏత్సరువు; కాని, కొన్నియెడలఁ గలుగునేమో: అప్పోలు, అష్టేచ్చులు, అగ్గహణము మొద.

26. దిస్సాత్సంబంధార్థే సర్వస్థాత్.

అన్ని నామపదములమీఁదను సంబంధార్థమున 'ది' వర్ణకము వచ్చును. నాది, కోఁతిది, కోటది, రాజుది, గేఁదెది మొద. కాని, ఇట్టి రూపములును విశేషణములగును: ఈ పుస్తకము నాది, ఈ పని కోఁతిది, ఆ గోడ కోటది, ఈ కిరీటము రాజుది, ఆ త్రాడు గేఁదెది మొద. నా పుస్తకము, కోఁతిది పని, మొదలగురీతిని వాడఁగూడదు. ఈ 'ది' వర్ణకము బహువచనమున 'వి' వర్ణకమగును: ఈ పుస్తకములు నావి, ఆపాలు గేఁదెవి మొద.

27. యష్ట దస్త దాత్మభ్యో ద్వితివర్ణకః

నీ, నా, తన, మీ, మా, మన, తను, అను పదములపై 'దు' అను వర్ణకము చేరును. నీదు, నాదు, తనదు, మీదు, మాదు, మనదు, తమదు—వీనిలో 'మాదు, మనదు, తమదు', అను రూపములను నన్నయ వాడలేదు.

దు వర్ణకముతోడి రూపములను విశేష్యములకు ముందే వాడవలెను: నీదుబడి, నాదుగది మొద. బడినీదు, మొదలగురీతిని వాడఁగూడదు. ఈ దు వర్ణకమునకు బహువచనమున 'వు' వర్ణకము రాదు.

28. అ, ఇ, ఉ, స్త్రీ విషయాః.

(డు, ము, వు, అనుప్రథమైకవచనప్రత్యయముల తుద నుండు నుకారముకాక సహజముగఁ బదముల యంతమం దుండు నాచ్చిక పదముల తుది) ఉకారమును, అకారమును, ఇకారమును నాయాపదముల స్త్రీ సమత్వమును బోధించును. మాట, పేట; సేగి, రాగి, మావి; సాగను, కన్ను మొద. స్త్రీ విషయాః' అనఁగా స్త్రీ సమ విషయాః అనియే యరము చెప్పవలెనుగాని, స్త్రీ వాచక విషయాః అని చెప్పఁగూడదు. ('ఎ' కూడ స్త్రీవిషయమే: గిన్నె, కుప్పె, మొద.)

29. త్వాత్ తనశ్చ వికృతౌ స్యాత్.

'బహుత్వము, గురుత్వము' మొదలగు పదములందలి 'త్వ' అను ప్రత్యయము సర్థమున నాచ్చికభాషలో 'తన' అను ప్రత్యయము కూడ వచ్చును. పెద్దతనము, చిన్నతనము, పెడఁగుఁదనము, మొద. 'చ' అనుదాని వలన నింకను నిట్టి యర్థముగల ప్రత్యయములు తెనుఁగునఁ గలవని యర్థము. 'తన' వర్ణకముకూడ వచ్చును. అనుటవలన నది తక్కినవానివలె ప్రసిద్ధము కాదనికాని, చింతామణికిఁ బూర్వపు వ్యాకరణములం దా ప్రత్యయమును దెలుపక విడిచినారని కాని, యనుకొనవలెను.

30. నామ్నః కవర్ణక స్స్య త్స్వార్థే.

స్వార్థమునందు నామముకంటె కవర్ణకము వచ్చును: గొంతు, గొంతుక మొద.

31. స్యా దుత్వ మపి వరే తస్మిన్.

ఆస్వార్థక కవర్ణకము పరమగుచుండఁగా (నామము తుది యచ్చునకు) ఉత్వముకూడ రావచ్చును. నెలఁత, నెలతుఁక; వెలఁది, వెలఁదుక; మొద.

32. చురితి క్రియాపదానాం సర్వేషాం వర్తమానకాలే స్యాత్.

అన్ని ధాతువులకును వర్తమానకాలమున 'చు' అనునది చేరును: చేయుచు, పోషింపుచు మొద.

33. ప్రతిషేధవాచినాం నిః.

ప్రతిషేధవాచక ధాతువులవై నివర్ణకము వచ్చును. ప్రతిషేధ మనఁగా వ్యతిరేకమని యర్థము చేసికొనవలెను: చేయు+ని, అని నిలువఁగా ధాతువు తుది యుత్వమున క్తవ్యము వచ్చుటకు 'ఉలోఽచ్చ సర్వేషు' అను సూత్రము ననుసంధించుకొనవలెనని చింతామణి యాశయమై యుండును. అందువలన 'చేయని, జయింపని' మొదలగు రూపములు గలుగుచున్నవి.

34. భూతార్థానాం తు నః క్రియాణాం స్యాత్.

ధాతువులు భూతార్థమును దెలియజేయునప్పు డన్ననో వానిపై 'స' అనునది చేరును. 'త్వా భూతయోః క్రియాంత స్యేత్' అను సూత్రమువలన 'జయించు' అను ధాతువుపై ఇత్తుచేరఁగా 'జయించి' అయి, దానిమీఁద 'స' చేరునపుడు 'జయించిన' అను రూప మేర్పడుచున్నది. ఇట్లే తక్కిన ధాతువుల కును నెఱుంగునది.

35. కర్తాదేః కర్తృత్వం ప్రథమాచ న వర్ణకశ్చ తద్వత్ స్యాత్.

న వర్ణము చేరిన భూతార్థ కధాతుజ విశేషణములతోఁ జేరిన కర్తాది వాచక పదములు కర్తృత్వమును బొంది, ప్రథమావిభక్తిని పొందును; అప్పుడు పూర్వమువలెనే (34-వ సూత్రమునఁ జెప్పఁబడినట్లే) భూతార్థ వాచకములపై న వర్ణము చేరిన ధాతుజ విశేషణమూ కర్తృవాచక ప్రథమా విభక్తికరూపముతో నిలుచును: నీవు నుతించిన రాజు = నీచే నుతింపఁబడిన రాజు (ఇచట రాజు కర్మపదమైనను బ్రథమావిభక్తయం దున్నది); నీవు ప్రహరించిన ఖడ్గము (ఇచట ఖడ్గము కరణము); నీవు గోవునిచ్చిన బ్రాహ్మణుఁడు (బ్రాహ్మణ శబ్దము సంప్రదానమున నున్నది); నీవు పూలుగోసిన చెట్టు (చెట్టు శబ్ద మపాదానమున నున్నది); నీవు భుజించినచోటు (చోటు శబ్ద మధికరణమున నున్నది); సూత్రమున భూతార్థమునఁ జేరు న వర్ణకము మాత్రమూ చెప్పఁబడినదిగాని, కర్మాదులకు కర్తృత్వమును బ్రథమావిభక్తియుఁ దక్కిన ధాతుజవిశేషణములతోఁ గూడి నప్పుడును గలుగును; నీవు చేయనిపని; చేయుచున్నపని; చేయుపని మొద.

36. షష్ఠీభవే ద్ద్వితీయాతుల్యా తత్పురుషసంస్థితా నామ్నామ్.

తత్పురుష సమాసమందు ప్రాతిపదికములకుఁ బూర్వమందు నిలిచిన షష్ఠీవిభక్తికరూపము ద్వితీయావిభక్తిరూపముతో సమాసముగానుండును. అనఁగా ద్వితీయావిభక్తి విషయమై చెప్పఁబడిన 'లశసోఽలాంతాత్', 'లాంతాత్తురోఽస్తి', 'నిరమో మహతామ్', 'లుక్చస్యాత్', మొదలగుసూత్రము లీ షష్ఠీరూపమునకును వర్తించునని యర్థము. షష్ఠీతత్పురుషసమాసము నందలి షష్ఠీరూపము సంబంధార్థ బోధకమగు 'యొక్క' అను శేషషష్ఠ్యర్థమును గలిగియుండును. ద్వితీయాతుల్యరూప మీషష్ఠికి వచ్చుటచే నది ద్రుతాంతము కావలసియున్నను 'ద్రుతస్య సర్వత్రలు క్సమాసేషు' అను సూత్రము చొప్పున ద్రుతము లోపించినదని చెప్పవలెను: ఉదా. రామునిగుణములు రాము గుణములు, రాముల గుణములు, కవినేర్పు మొద.

37. ఇదుపోత్త మోత్తమానాం బహువచన ఉపోత్తమేత ఉద్భవతి.

తుది సర్ణమును దానికిఁ బూర్వ సర్ణమును హ్రస్వ - ఇకారముగాఁ గల పదములకు బహు వచన లుపసర్ణము పరమగు నపుడుపోత్తమసర్ణము మీఁది యిత్తునకు ఉత్తువచ్చును. ఉదా. కలికి, కలుకిలు (ఉద్భవత్యే అను సూత్రముచేత 'కలుకులు, ములికి, ములుకులు; బుడిపి, బుడుపులు, మొద.)

38. అస్మ ద్యష్ట ద్వాచ్య దేశత్వ ఇతో నిపి.

నేను, నీవు, అని చెప్పవలయు ఇదంతరూపములవై నేకవచనమునఁ గ్రమముగా 'ని', 'వి', అనునవి వచ్చును: నేను హరిని; నీవు శూలిని, మొద. ఇట్లే, నేను రక్షించితిని, నీవు రక్షించితివి, మొద.

39. పరేషాం తు ధర్మోత్తమ మధ్యమవత్.

ఇతరములకన్ననో తద్ధర్మార్థక ఉత్తమ మధ్యమపురుష క్రియలకువలె నగును. — ఈ సూత్రమున కర్థము స్పష్టముగా లేదు. 'పరేషాం' అనుదానికి (i) అస్మద్యష్ట ద్వాచ్యములు కాని (అనగా తదర్థ వాచ్యములగు) ఇదంత శబ్దములకు (ii) అస్మ ద్యష్ట ద్వాచ్యములై ఇదంతములు కాని వానికి (iii) అస్మ ద్యష్ట ద్వాచ్యములునుగాక యిదంతములునుగాక యుండువానికి, అని మూఁడువిధముల సర్థము చెప్పవచ్చును. వై సూత్రములో 'ఏకత్వే' అని యుండుటచేతను, దీనితరువాతి సూత్ర మగు 'బహుషు న మధ్యమవత్' అను దానిలో బహువచనమునఁగలుగు కార్యము బ్రత్యేకముగ నుపదిష్టమగుట చేతను, నీ సూత్రమువలనఁ గలుగు కార్యము లేకవచనమునకే వర్తించునని యనుకొనవలెను. అప్పుడు (i) మొదటి పక్షమున 'వాఁడు కవి, వాఁడు చేయును' మొదలగు రూపములేర్పడును. 'ప్రథమైకవచనలోప స్తద్ధర్మాతీతయోః క్రియాణాం స్యాత్' అను సూత్రమిచట వర్తించును. (ii) రెండవపక్షమున నేను నీతను, నేను రాముఁడను; నీవు నీతవు, నీవు రాముఁడవు' మొదలగు రూపము లేర్పడును. ఈ పక్షమందు 'ఉతోఽచ్చ సర్వేషు' అను సూత్రమునుగూడ వర్తింపఁజేయవలెను; 'నేనుచేయుదును, నీవుచేయుదువు' అను రూపములును నేర్పడునుగాని యిచట నుత్తర కత్వమురాదు; (iii) మూడవపక్షమున 'వాఁడు రాముఁడు, ఆమె నీత,' మొదలగు రూపములేర్పడును. 'ప్రథమైకవచన లోపః' అను సూత్ర మిచట వర్తించును.

(iv) 'పరేషాం' అను పదమును 'ఏకత్వే' అను పదముతో నెట్లో యన్వయింపఁ జేసినయెడల 'ఏకవచనేతరములైన' అనగా 'బహువచనమి దున్న' అను సర్థము వచ్చును. అప్పుడు (అ) 'అస్మద్యష్ట ద్వాచ్యములు కాని వానికి బహువచనమున' (ఆ) అస్మద్యష్ట ద్వాచ్యములకు

బహువచనమున నను రెండర్థములు గలుగును. వీనిలో మొదటిపక్షమున వారు రాములు, సీతలు; వారు చేయుదురు మొదలగున పుదాహరణము లగును; రెండవపక్షమున మేము రాములము, మేము సీతలము; మీరు రాములరు, మీరు సీతలరు; మొదలగు రూపము లేర్పడును; మేము చేయుదుము, మీరు చేయుదురు, మొదలగు రూపములు నేర్పడునుగాని వీనికి 'ఉతోఁచు సర్వేషు' అను సూత్రము వర్తింపదు.

ఇట్లర్థవివరణముఁ జేయవలసియున్నను నీ సూత్ర మేకవచనములకే వర్తించుననియు, చేయుదును, చేయుదువు, చేయును, చేయుదుము, చేయుదురు, మొదలగు రూపముల నిష్పత్తి క్రియాపరిచ్ఛేదమందలి సూత్రము లచే గలుగుచున్నది గావున నట్టివానికి వర్తింపదనియు, నామపదములపైఁ గ్రియాప్రత్యయములు చేరువిధానమునే నది బోధించుచున్నదనియు నను కొనవలెను.

40. బహుము న మధ్యమవత్.

బహువచనమున (తద్ధర్మ) మధ్యమపురుష రూపములు గలుగవు.— ఇచట బహువచనమున ననఁగా అది దుదంతముల మూఁడు పురుషముల బహువచనమునందును నని యర్థము. బహువచనమందలి యాయారూపములు పై సూత్రముచే సిద్ధించుచున్నవి; కాని, యీ సూత్రమున నా రూపములలో మధ్యమపురుష బహువచనము మధ్యమపురుష బహువచన ప్రత్యయముచే నేర్పడదని చెప్పఁబడినది. అయిన నది యెట్లేర్పడునో చింతామణి తెలుపలేదు. ప్రథమపురుష బహువచనమున వచ్చు 'రు' వర్ణమే మధ్యమపురుషమునను వచ్చుచున్నదనియు, మధ్యమపురుష బహువచనమునకుఁ బ్రత్యేక ప్రత్యయము బహువచనమున లేదనియుఁ జింతామణి యాశయమై యుండవచ్చును.

41. సర్వ విభక్తి సంస్కృత తుల్యా.

తెనుగునందలి యాయా విభక్తుల యర్థములు, సంస్కృతము నందలి విభక్తుల యర్థమునే గలిగి యుండును.

42. అన్యస్యాః క్వచి ద్భవే చ్ఛాన్యా.

ఒకయెడ నొక విభక్తికి మఱియొక విభక్తియువచ్చును: రథమెక్కెను. (ద్వితీయార్థమునఁ బ్రథమ); రామునకు నమస్కారము (చతుర్థ్యర్థమున వషి); అతఁడు నీ కధికుఁడు (పంచమ్యర్థమున వషి); భక్తుల పాదములు నా శిరమునఁ దాల్చును (తృతీయార్థమున సప్తమి); ఖడ్గమున నటకెను. (తృతీయార్థమున సప్తమి); పురమేఁగెను (ద్వితీయా చతుర్థ్యర్థముల ప్రథమ) మొదలయినవి,

43. ఏకత్వం భేదకగత బహువచనానాం చ దృశ్యతే వికృతా.

వికృతియైన యాంధ్రభాషయందు బహువచనమునందున్న విశేష్యములతోఁ జేరిన విశేషణములకు ఏకవచనమును వచ్చును. సంస్కృతమునందన్ననో విశేష్యమునకుఁ గల తింగ, వచన, విభక్తులు తద్విశేషణములకును వచ్చును: ఇంపయినమాటలు, ఇష్టమయిన పనులు, మొద.

44. ద్విగుకర్తృధారయే, తత్పురుష ద్వద్వే, (చ సా) బహువ్రీహిః.

అన్యే చ కేచి దుపమానోత్తరపదలోప రూపకా ఖ్యాద్యాః
పరిదృశ్యా ఇహ.

ద్విగువు, కర్తృధారయము, తత్పురుషము, ద్వంద్వము, బహువ్రీహి, (అను సంస్కృతవ్యాకరణప్రోక్త సమాసములును), ఉపమాన సమాసము, ఉత్తరపదలోప సమాసము, రూపకసమాసము, మొదలగు పేళ్లుగల కొన్ని యితర సమాసములును నిందు (ఆంధ్రభాషయందు) బాగుగా చూడఁదగినవి. తెనుఁగునందలి దేశ్యపదముల సమాసము లీ సూత్రమునఁ జెలువఁబడినవి. ఉదాహరణములు:

I. ద్విగువు: i. ఏకవద్యావి: (అ)సంస్కృత సమాస లక్షణములుగలవి. ఇరుసంజే, ముప్రోద్ధు, ముక్కాలు మొదలయినవి.

ii. అనేకవద్యావి: ఇద్దఱుతల్లుల. ముద్దుబిడ్డఁడు, ఏడుగుఱ్ఱాల రాతు, మొద.

II. కర్తృధారయము: సమానాధికరణము:

i. విశేషణపూర్వపదకర్తృధారయము: ఎఱ్ఱఁగలువ; నల్లమబ్బు; మంచినీళ్లు, మొద.

ii. విశేష్యపూర్వపద కర్తృధారయములు: వేల్పుఁ బెద్ద, మొద.

iii. విశేషణోభయపద కర్తృధారయము: నులివెచ్చ, లే యెఱువు, మొద.

iv. ఉపమానోత్తర పద కర్తృధారయము: చూపుగుఱ్ఱము, మోఁతగాడిద, తిండిపులి, మొద.

v. ఉపమాన పూర్వపద కర్తృధారయము: చిగురుఁగేలు, జంటి మోవి, మొద.

vi. సంభావనాపూర్వపద కర్తృధారయము: మామిడిచెట్టు, మల్లెపువ్వు, మొద.

vii. అవధారణ పూర్వపద కర్తృధారయము: పలుకుఁ జక్కెర, కలిమి జవరాలు, మొద.

III. తత్పురుషము: వ్యధికరణము—

i. ప్రథమా తత్పురుషము: ముంజేయి, మొనగాలు, కడ కన్ను, మొద.

ii. ద్వితీయా తత్పురుషము: పట్టుఁ బుట్టముఁ దాల్పు, గాడ్పు మేఁవరి, మొద.

iii. తృతీయా తత్పురుషము: నెలతక్కువవాఁడు, మొద.

iv. చతుర్థీ తత్పురుషము: దేవరమేలు, మోఁతకూలి, మొద.

v. పంచమీతత్పురుషము: దొంగభయము, గాలిదెబ్బ, మొద.

vi. షష్ఠీ తత్పురుషము: ఆలకాఁపరి, ముత్యాలదండ, మొద.

vii. సప్తమీ తత్పురుషము: మాటనేర్పరి, మొద.

IV. ద్వంద్వ సమాసము:

i. ద్విపదేత రేతరయోగద్వంద్వము: తల్లిదండ్రులు, కూరగాయలు, మొద.

ii. బహుపదేత రేతరయోగద్వంద్వము: నక్క కాకి జింకలు, మొద. (ఇట్టి సమాసములు తెనుఁగున మృగ్యములు.)

iii. ద్విపద సమాహార ద్వంద్వము: ఎఱువు తెలుపు వన్నె; తీయ పుల్లని పండు, మొద.

iv. బహుపద సమాహార ద్వంద్వము: కమ్మని వెచ్చని తెలియోగిరము, మొద.

V. బహువ్రీహి సమాసము:

i. ద్విపద బహువ్రీహి: చలివెలుఁగు, ముక్కంటి, మొద.

ii. బహుపద బహువ్రీహి: నీలిమబ్బుచాయ నెమ్మేనివాఁడు, మొద.

iii. సంఖ్యోభయపద బహువ్రీహి: రెండు మూఁడు గదుల రెయిలుబండి, మొద.

iv. సంఖ్యోత్తరపద బహువ్రీహి: ఇంచుమించు నూలు, మొద.

v. సహపూర్వపద బహువ్రీహి: తోఁబుట్టువు, తోడికోడలు, మొద.

vi. దిగంతరాశ లక్షణ బహువ్రీహి: ఆ యి ల్లిచటికిఁ దూర్పు ధక్షిణములుగా నున్నది.

vii. వ్యతిహార లక్షణ బహువ్రీహి: చేయిచేయిపట్టి, జుట్టుజుట్టు గ్రహించి, గొంతుక గొంతుక నొక్కుకొని పోట్లాడిరి.

(ఆ) సంస్కృతమునఁ గానరాని తెనుఁగు సమాసములు.

I. ఉపమాన సమాసము: కేలుదమ్మి, చెక్కుటద్దము, మొద. ఇట్టి సంస్కృతసమాసములును గలవు: హస్తపదమ్ము, పురుషవ్యాఘ్రుఁడు, మొద. దీనిని సంస్కృతేతర సమాసములలో నేల చేర్చవలెనో తెలియదు.

II. ఉత్తరపదలోప సమాసము: గాజులసెట్టి = గాజులమ్ము సెట్టి; వంట లక్క = వంటలుచేయు అక్క (స్త్రీ), మొద. దీనిని మధ్యమపదలోపి సమాస మనియు నందురు.

III. రూపక సమాసము: కౌనుమిన్ను, కనుదమ్మి, మొద.

45. కార్యా దౌపవిభక్తికవ దంతవిధయశ్చ.

తెనుఁగు సమాసములం దౌపవిభక్తిక శబ్దములకువలె (ఇ, టి, ంటి, తి, అను వర్ణములను గూడఁ జేర్చవలసియుండును: ముక్కంటి, వాడివాతి, మొద.

46. లోప శ్చ విభక్త్యాదే శ్చజ్ఞేషు స్యా త్సమాసకాక్షేషు.

సమాసకములోని శబ్దములందలి విభక్త్యాదులకు లోపమును గలుగును. సమాసకనిర్వచనము క్రిందిసూత్రమునఁ జేయఁబడినది: ఉదా. వేల్పు దొర, రాచేకొమరుఁడు, జవ్వాదిసెట్టి మొదలగునవి.

47. కేవల వికృతి పదై ర్య త్సమాపకం తం బ్రువన్తివాక్యజ్ఞాః.

కేవలము తెనుఁగు పదములు మాత్రము చేరిన సమాస మేది గలదో దానిని వైయాకరణులు సమాసక మని చెప్పుచున్నారు: పాలమున్నీటి కూతురు. పడగఁదాల్పు మొద.

48. సంస్కృత వైకృతశబ్దై ర్నిశ్రసమాస స్స ఏవ విశ్లేయః.

సంస్కృతపదములును వైకృతపదములును సమసించినది మిశ్రసమాసమని తెలియవలెను. వేగివిషయము, చలుక్కవంశము, పరగండ భైరవుఁడు, కఱకంతుఁడు, దీపకంభము, నిత్యపడి, భీమకోల, అవసరమాళ, మొద.

49. సంస్కృతపదేన పరిమిత మాన్ద్రపదం కర్తృధారయో భవతి.

పరిమితమయిన యాంధ్రపదము సంస్కృత పదముతో సమసించి కర్తృధారయసమాస మగును. ఇచట 'పరిమిత' శబ్దమున కక్షరపరిమితమని

బాలసరస్వ త్యహోబలాదులును, 'శబ్దపరిమితి' యని యధర్వణుఁడును వ్యాఖ్యానము వ్రాసియున్నారు. అధర్వణుఁడును నక్షరపరిమితినే యూహించినట్లు బాలసరస్వత్యహోబలు లభిప్రాయపడి యధర్వణుఁడు రచించిన కారికగా 'ఆంధ్రష్వర్ణ పర్యంతం సంస్కృతేన సమస్మితే (పదంస్య త్కర్తృధారయే) అనుదాని నుదాహరించి 'వాఁడి మయూఖములు, వేడి పయోధారలు' మొదలగువాని నుదాహరించియున్నారు. బ్రహ్మశ్రీ వజ్జల చిన సీతారామస్వామి శాస్త్రులవా రీవిషయమును విమర్శించుచు:

మలయాళమందలి మణిప్రవాళ శైలియందుగానవచ్చు శుద్ధసంస్కృత శుద్ధదేశ్యపదముల సమాసములు తమకాలమం దుండుటఁ జూచి యాంధ్ర పండితులు వానిని గర్హించిరి; కాని, వాఁడి మయూఖములు మొదలగు నన్నయ ప్రయోగములకు గతియేమని చర్చించికొని 'సంస్కృతపదేన పరిమిత మాంధ్ర పదం కర్తృధారయో భవతి' అని చింతామణిసూత్ర మట్టి ప్రయోగములకు రక్షక మగుచున్నదని సమర్థించియు నా యక్షర పరిమితి యెంతవఱకుఁ దగునని యాశంకించుకొని 'షడ్వర్ణ పర్యంత' మని యొక మితిని గల్పించి తదనుగుణముగా 'ఆంధ్రః షడ్వర్ణ పర్యంత' 'మిత్యాది కారిక' నేర్పఱచికొనిరి. కాలక్రమమున నాకారిక యధర్వణకారికావళిలోని దనుకొని దాని నందులోనికే జోప్పించిరి. ఇట్టి ప్రక్షిప్త కారికనుజూచి భ్రమ ప్రమాదములకు లోనై బాలసరస్వత్యహోబలాదులు దాని నధర్వణుఁడు రచించినట్లే యుదాహరించిరి. ఆ కారిక యధర్వణుఁడు రచించినదికాదు. చింతామణి సూత్రమునందలి 'పరిమిత' పదమునకు వాస్తవమైన యర్థము నధర్వణుఁడు—

“ద్వ్యక్షరాది చతుర్వర్ణ పర్యంత జననామసు

లోపస్యాద్ డ్వాది వర్ణానాం శబ్దే రాయాదికే పరే;

క్వచి దిత్వం క్వచి తన్మత్వం క్వచి త్పత్వం ”

అని యారీతిగా వివరించియున్నాఁడు ఇదియే సరియైనయర్థము. శుద్ధ సంస్కృత శబ్దముతో నాంధ్రశబ్దములకు యథేచ్ఛముగా సమాసముచేయవలనుపడదు. బిరుదాదివాచక పరిమితాంధ్ర పదములతోనే శుద్ధసంస్కృత పదము కర్తృధారయ సమాసముగా (కృష్ణరాయఁడు) సమసించును అని వివరించియున్నారు. ఈ విషయమై కొన్ని సందేహములు కలుగుచున్నవి:—

i. మణిప్రవాళశైలి నాంధ్రకావ్యముల నెవ్వరై న రచించిరా? యనునది మొదటిది. కవులు శతకములలోఁ గోరి రచించిన ఒకటి రెండు పద్యములను జూపినఁ జాలదు.

ii. 'ఆంధ్రః షడ్వర్ణ పర్యంత' మను కారిక యధర్వణుని గ్రంథమునా నుండుట చింతామణి యాశయమునకు విరుద్ధ మగుటకుఁ గారణమేమి? అది ప్రక్షిప్తము కానియెడలఁ జింతామణి సూత్రమున కెట్టిబాధ కలుగుచున్నది? బాధ కలిగినచో 'వాఁడిమయూఖములు' మొదలగు సమాసములందలి యాంధ్ర పదములం దెన్నివర్ణములైన నుండవచ్చునా? 'పరిమిత' శబ్దముచే జింతామణి కర్త యా యక్షరముల సంఖ్యను నియమింపకపోయినను నవి పరిమితముగా నుండవలెనని సూచించె నని చెప్పిన నేమిదోషము కలుగును?

iii. బాలసరస్వ త్యహోబలులో మఱియెవ్వరో 'ఆంధ్రఃషడ్వర్ణకే' త్యాదికారిక సధర్వణుని కంటఁగట్టిరనుట సమంజసమా? ఆంధ్రవైయాకరణ సంప్రదాయమున నున్న విషయమునే వారును గ్రహించిరిని యేల చెప్పఁ గూడదు?

iv. 'సంస్కృతపదేన పరిమితమాంధ్రపదం' అనిన నాంధ్రపదము సమాసమునఁ బూర్వపదముగ నుండవలెనా? పరపదముగ నుండవలెనా? పూర్వపదమన్నయెడల 'దీపకంభము, అనియంకభీమకోల, చాలుక్యభీమకోల, అవసరమాల (నాణెము), నిత్యపడి, 'కృష్ణరాయ' మొదలగు సమాసములు దుష్టములగును; పరపదమేయని యన్నయెడల 'వేగీ విషయాధీశ చాలుక్య కులతలక, పరగండభైరవ, నన్నయభట్ట, కఱకంఠ, మొదలగునవి దుష్టము లగును. ఈ రెండువిధములైన సమాసములును నాంధ్రముననుండుటచేతనే చింతామణిక ర్తయేకాక యాంధ్రవైయాకరుణులందఱు వాని సంగీకరించిరిని చెప్పఁగూడదా? అట్టి సమాసములను బిరుదాది వాచకములకే యన్వయించుటప్రయోగములకు విరుద్ధముకాదా?

v. 'ద్యౌక్షరాది చతుర్వర్ణ పర్యంత జననామను' అను కారికయందు మాత్ర మక్షర పరిమితి వచింపఁబడలేదా? జననామను' అని కంఠోక్తిగాఁ గారిక చెప్పుచుండఁగా 'బిరుదాది వాచకపదము' అని 'ఆది' శబ్దము నేల చేర్చవలెను? 'ఆది' శబ్దముచేఁడక్కిన వ్యవహారిసిద్ధ శుద్ధసంస్కృతవైకృత పదముల సమాసముల నేల గ్రహింపఁగూడదు?

vi. చింతామణి సూత్రము కర్తృభారయసమాసమును గూర్చి మాత్రము చెప్పుచున్నది. 'కృష్ణరాయఁడు' అనునది సంభావనా పూర్వ పద కర్తృభారయ సమాస మనవచ్చునా? 'రాయ' శబ్దము రాజులు కాని వారి కుండఁగూడదా? 'సీతారామస్వామి' అను నప్పుడు 'సీతారామః ఇతి స్వామి' అని సంజ్ఞావాచకపదమునకు విగ్రహము చెప్పనగునా? అట్లను

కొన్నను చింతామణిసూత్ర మొక్క సంభాషనాపూర్వపద కర్మధారయ సమాసములకే వర్తించు నని యేల చెప్పవలెను?

భాగుగ నాలోచించి చూడఁగాఁ చింతామణిలోని వై సూత్రము 'వాడిమయూఖములు' మొదలగు కర్మధారయ సమాసములకే వర్తించు నని చెప్పవలయునని తోచుచున్నది. కృష్ణరాయఁడు, అంచయాన, కఱ కంఠఁడు, ఇత్యాది సమాసములు 48-వ సూత్రమునఁ జెప్పఁబడిన మిశ్ర సమాసముల కుదాహరణము లగును.

50. స్వస్వ విభక్తి వికారై ర్భూవశ్చ యథాతథం సమస్య స్తే.

తమతమ విభక్తివికారములతో ననేకశబ్దములు న్యవహారాను సారముగ సమాసములగును— రాజనాజ్ఞ, రామునియానతి, ఊరివారు, ఊరఁబంది, నీతోడిచెలిమి, నావలని నేరము, మొదలయినవి.

ఇది హలంత పరిచ్ఛేదము.

ॐ

ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి

హృదయము.

—:0:—

క్రియా పరిచ్ఛేదము.

1. ఉపకృతి పరిణతి సంవృతి భేదా త్రివిధాః క్రియాః.

ధాతువులు ఉపకృతి యనియు, పరిణతి యనియు, సంవృతి యనియు భేదములచే మూడువిధములుగ నుండును.

2. పుష్కణ్యాది రుపకృతిః.

పుష్, ను, మొదలగునవి యుపకృతి (ధాతువులు).

3. అథ భూ జ్యాదిః పరిణతిః.

పిమ్మట భూ, జి, మొదలగునవి పరిణతి (ధాతువులు).

4. అన్యాయే తు రజ్జే వ స్యాదిః.

ఇతరమైన (మూడవ) దన్ననో (అనగా సంవృతి) రజ్జే, వసి, మొదలగు ధాతువులను గలది.

5. స్యా దుపకృతిగి కృదంతా.

ఉపకృతి ధాతువు కృత్ప్రత్యయ మంతమందు గలదిగా నుండును : పుష్+(ఘజ్) = పోష్ ; ను+(క్తి) = నుతి ; మొదలగు కృదంత రూపములు తెనుఁగు క్రియలకును బ్రతిపదికము లగును.

6. సా పరిణతి రయవ రన్వితైవ భవేత్.

ఆ పరిణతి ధాతువు 'అయ్, అవ్, అర్' అనువానితోఁ గూడియే (తెనుఁగునఁ) బ్రతిపదికముగ నుండును. జి = జయ్ ; భూ = భవ్ ; హృ = హర్ ; మొద.

7. సంవృతి రహతాకారా.

సంవృతి ధాతువు తెనుఁగునఁ బ్రతిపదికమగునప్పు డెట్టిమార్పును గలుగదు. రంజ్, వన్, మొద.

8. జ్ఞేయం త్రివిధాను చ క్రియా స్వేవమ్.

(పై) మూడు విధములగు ధాతువులయందు నిట్లే తెలిసికొనవలెను.

9. తద్ధర్మ వర్తమా నాతీ తాగామ్యర్థకాః క్రియా జ్ఞేయాః.

క్రియలు, i. తద్ధర్మార్థకములు, ii. వర్తమానార్థకములు, iii. భూతార్థకములు. iv. భవిష్యదర్థకములు నని (నాలుగు విధములయిన వానిగా) తెలిసికొనవలెను.

10. తత్ర ద్వితీయ తుక్యా యా తౌ స్త సానుబంధకా వేవ.

అందు రెండవదియు (వర్తమానార్థక క్రియయు), నాలుగవది (భవిష్యదర్థక క్రియయు) అనుబంధములు గలిగియే యుండును.

11. వసతి రనుబంధక స్వాస్య ద్యత్ర లడఠో వివక్షిత స్తత్ర.

ఎచట లడఠము (వర్తమానార్థము) చెప్పవలసియున్నదో యచట, వసతి ధాత్వర్థకమగు 'ఉన్న' అనునది యనుబంధముగఁ జేరును. ('వసతి' ధాతువునకుఁ దెనుగు 'ఉండు' అనునది కాని, 'ఉన్న' అనునది కాదు; అయినను 'ఉన్న' అని చెప్పకొనకపోయినచో ముందు సూత్రముల కర్థము నడవదు కావున నా యర్థమే గ్రహింపఁబడినది. పుష్=పోష్+ఉండు (ఉన్న) అనియుండఁగా.

12. అస్తి రనుబంధక స్వాస్య ద్యత్ర లృడఠో వివక్షిత స్తత్ర.

ఎచట లృడఠము (భవిష్యదర్థము) చెప్పవలసియుండునో యచట అస్తి ధాత్వర్థముగల 'కల' అను అనుబంధము చేరును. ('అస్తి' అన్నను 'ఉండు' ధాతువునే చెప్పికొనవచ్చును; కాని, వ్యాఖ్యాతలు 'కలుగు' ధాతువును చెప్పకొట్టుదురు. అట్లే చేయుదమన్నను 'కల' అనున దనుబంధమును నర్థ మెట్లువచ్చునో తెలియదు. అయినను 'కల' అను ననుబంధముచే యొప్పుకొనకున్న ముందు గ్రంథము నడువదు.) పుష్=పోష్+కలుగు (కల) అని యుండఁగా.

13. భవతి క్రియాపదానాం త్రివిధానా మింతుగాగమః.

(ఉపకృతి, పరిణతి, సంవృతి అను) మూడు భేదములుగల మూడు విధములగు ధాతువులమీఁదను 'ఇంచు (క్)' అను నాగమము స్వార్థమునఁ జేరును. పోష్+ఇంచు+ఉండు (ఉన్న); పోష్+ఇంచు+కలుగు (కల) జయ్+ఇంచు+ఉండు (ఉన్న); కలుగు (కల); భవ్+ఇంచు+ఉండు+కలుగు (ఉన్న); (కల); హృ+ఇంచు+ఉండు+కలుగు, (కల); రంజ్+ఇంచు+ఉండు (ఉన్న) కలుగు (కల); వన్+ఇంచు+ఉండు (ఉన్న); కలుగు (కల) అని యుండఁగా.

14. జేశ్వు.

జి జర్థమునందును [ఇంచు(కీ) అనున] దాగమముగా వచ్చును. పోషించు+ఇంచు, అనియుండగా.

15. అనుబంధ పార్థమియో ర్ణా వ్యతిరేకాదిశే చ చోః పస్యాత్.

అనుబంధవర్ణములు పరమగునపుడును (అనఁగాఁ బూర్వోక్తములయిన 'ఉన్న, కల' అనునవి పరమైనప్పుడును, ప్రార్థనార్థమందును, జిచ్చపరమగునపుడును, వ్యతిరేకాద్యర్థములందును గూడ చకారమునకు పకార మాదేశమగును: అనుబంధములకు: పోషించు+ఉండు (ఉన్న); కలుగు (కల); ప్రార్థనార్థమున: పోషించు; జిజర్థమున: పోషించు+ఇంచు+ఉండు (ఉన్న); కలుగు (కల); వ్యతిరేకార్థమున: పోషించు, అని యుండఁగా. (చోః పస్యాత్ అనునప్పుడు ఉత్పవిత్రమైన) చకారమునకు 'ప' కారము (వ్, ప) ఆదేశమగుననియు నర్థము చెప్పకొనవచ్చును. అప్పుడు కొన్ని యనిష్టరూపము లేర్పడును. ముందుగా లక్ష్యము తెలిసియున్నదప్ప నూత్రములోని 'చోః' అనుదానికి చువర్ణ మందలి హల్లాత్రమునకని యర్థముచెప్ప విలులేదు.

16. వ్యతిరేకాదౌ భావిని చాత్ స్యాత్.

వ్యతిరేకాద్యర్థమునను భవిష్యదర్థమునందును హ్రస్వ అకారము చేరును: వ్యతిరేకార్థమున: పోషించు+ఆ=పోషింప; భవిష్యదర్థమున: పోషించు+అ+కల=పోషింప+కల, మొద. ('భావిని చ+ఆత్' అనియుఁ బదచ్ఛేదముఁ జేయవచ్చును. అప్పుడు 'పోషింప+డు, ము, వు, రు, డుజ్, రు' అను ననిష్టరూపములును సిద్ధించును.)

17. క్త్వా భూతయోః క్రియాన్త స్యేత్.

క్త్వార్థమునందును భూతార్థమునందును ధాతువుతుది (యత్తునకు) హ్రస్వ ఇకారము చేరును- క్త్వార్థమున: పోషించు+ఇ=పోషించి, పోషింపించి; భూతార్థమున: పోషించి-, పోషింపించి-.

18. ప్రథమైకవచనలోప స్తద్ధర్మాతీతయోః క్రియాణాం స్యాత్.

భూతస్తద్ధర్మార్థములందు క్రియలకు ప్రథమపురుషైకవచనప్రత్యయము లోపించును.

19. వ్యతిరేకార్థే లృటి లటి డుజ్ స్యాత్.

వ్యతిరేకార్థమునను లృట్టు (భవిష్యదర్థము) నందును, లట్టు (ప్రతీతియార్థము) నందును (ప్రథమైకవచనమున) బిందుపూర్వక డు వర్ణము వచ్చును:

వ్యతిరేకార్థమునకు పోషింపడు; భవిష్యదర్థమున: పోషింప+కలుగుడు(కలడు); వర్తమానార్థమున ('చురితి క్రియాపదానాం' అను సూత్రమువలన 'చు' చేరగా) పోషించువుండుడు, పోషించువున్నడు.

20. స్వ్యరే వున ద్దదీ భవతః.

మహాత్మ్యర్థక క్రియాపదమునకన్ననో వ్యతిరేకార్థమునను, భవిష్యదర్థ మందును, వర్తమానార్థమునను ప్రథమ పురుషైకవచనమున దు, ది, అనునవి చేరును: (వీనిలో 'దు' ఎప్పుడు చేరునో 'ది' యెప్పుడుచేరునో స్పష్టముగా లేదు. కాని, వ్యతిరేకార్థ, భవిష్యదర్థములందు 'దు' వర్ణకమును, వర్తమా నార్థమున 'ది' వర్ణకమును నగునని యెట్లయిన సరిపెట్టుకొనవలసియున్నది)- వ్యతిరేకార్థమున 'పోషింపదు' భవిష్యదర్థమున: పోషింప కలుగుదు (కలదు); వర్తమానార్థమున: పోషించువుండుది; పోషించువున్నది.

21. అన్యస్తా చ్చాభాతో ధాతుత్వ వివక్షయైవ భవ తీంచుక్.

ధాతువుకాని యితరముమీఁద ధాతుత్వవివక్షచేత ఇంచు (క్) అనున దాగమముగా వచ్చును: పల్లవ+ఇంచు, కరుణ+ఇంచు, మొద. ఇట్టిచోట్ల సత్తు నకు సంధి నిత్యమని చెప్పికొనవలెను: పల్లవించు, కరుణించు, మొద.

22. తిర్యగ్జడేము కర్తృము బహువచనం చైకవచన మేన స్యా ద్భూతే తద్ధర్మే చ.

తిర్యగ్వాచకపదములును జడవాచకపదములును వాక్యమున గర్తృ పదము లగుచుండఁగా వానితో నన్వయించు క్రియాపదముల భూత తద్ధర్మార్థక ప్రథమపురుష బహువచనరూపము ప్రథమపురుషైకవచన రూపమేయగును: ఆవు (లు) పోషించు (ంచె) ను; చెట్టు (లు) పోషించు (ంచె) ను, మొద.

23. అన్యత్ర పు వీ.

భూతతద్ధర్మార్థములు గాక యితరములగు వ్యతిరేక భవిష్య ద్వర్త మానార్థములందు తిర్యగ్జడవాచక పదములు కర్తృలగునపుడు బహువచనమున వ్యతిరేకభవిష్యదర్థములందు వు వర్ణకమును వర్తమానార్థమున వి వర్ణక మును జేరును. వ్యతిరేకార్థమున: ఆవులు(చెట్లు) పోషింపవు; భవిష్యదర్థమున: ఆవులు (చెట్లు) పోషింపకలుగు (కల) వు; వర్తమానార్థమున: ఆవులు (చెట్లు) పోషించు వుండువి (వున్నవి).

24. స్త్రీవ డేకవచనం తు.

తిర్యగ్జడవాచక పదములు కర్తృలగునపు డేకవచనమున స్త్రీ వాచకపద ములు కర్తృలగునప్పుడు వచ్చు ప్రత్యయములే వచ్చును. వ్యతిరేకార్థమున: ఆవు

(చెట్టు) పోషింపదు; భవిష్యదర్థమున: ఆవు(చెట్టు) పోషింప కలుగు (కల)దు; వర్తమానార్థమున; ఆవు (చెట్టు) పోషించు వుండు (వున్న) ది.

25. ఉత్పయితౌ వ న కాచా స్యాతాం మధ్యోత్త మైకవచనానామ్.

(అన్నిక్రియలకు నన్ని యర్థములందును) మధ్యమపురుషైకవచనమున 'పు' వర్ణకమును, ఉత్తమపురుషైకవచనమున 'ను' వర్ణకమును వచ్చును.

26. సర్వేషాం బహువచనే రు ఇతి స్యాత్.

అన్ని ధాతువులకును అన్ని యర్థములందును బహువచనమున 'రు' వర్ణకము వచ్చును.

27. ఉత్తమస్య తు భవే స్తుః.

ఉత్తమపురుష బహువచనమునకన్ననో ము వర్ణకము చేరును; అనగా రు వర్ణకము ప్రథమ మధ్యమ పురుషములందు మాత్రము వచ్చునని యర్థము.

28. ఏకత్వేఽథ బహుత్వే ముడుజౌ సంప్రార్థనార్థకేము స్తః

పిమ్మట సంప్రార్థనాద్యర్థములం దేక బహువచనములఁ గ్రమముగా ము, డుజ్ అనునవి చేరును. పోషింపుము, పోషింపుడు.

29. డౌ చో ధ్లుక్ తద్ధర్మే.

తద్ధర్మమందు 'దు' అనునది పరమగుచుండఁగా దాని పూర్వమందు 'చు' వర్ణమునకు లోపము కలుగును. ఈ దుగాగమము క్రింది 31-వ సూత్రమున విధింపఁబడినది. ముందు దుగామమును విధించి పిదప నీ లోపమును జెప్పిన బాగుండెడిది.

30. పృథమైక స్యై ద్భవే చ్చ భూతార్థే.

ప్రథమ పురుషైక వచనమున భూతార్థమందు 'ఎ' (ఏ ?) అనునది వచ్చును కూడ. 'క్వాభూతయోః క్రియాస్తస్యేత్' అని యింతకుముందు 'ఇ' త్తును విధించియున్నాడు. పృస్తుత సూత్రమువలనఁ దక్కిన భూతార్థములందు అనఁగా క్త్వార్థమందును, ప్రథమా బహువచన, మధ్యమోత్తమైక బహువచనములందు ఇత్తువచ్చును; కాని, ప్రథమైకవచనమున ఎ (ఏ ?) త్తు వచ్చునని తెలియుచున్నది. పోషించె (న్).

31. దు, తి, వర్ణకౌ కృమాత్ స్తః.

దు, తి, అను వర్ణకములు క్రమముగా నగును. — ఏ యర్థములందు ? తద్ధర్మ భూతార్థములందని పూర్వసూత్రముల రెంటునుండియు గ్రహింప వలెను. పోషించుదు (ను-ము,-పు,-రు) ; పోషించితి (ను, ము, పు, రు).

పురుషము.	స్వక	సార్వము.	తదగ్రము.	స్వక	ణిజరము.
మధ్యమ	పోషింపవు	పోషింపరు	బహు	పోషింపించవు	బహు
ప్రథమ మహత్	పోషింపడు	పోషింపరు		పోషింపించడు	పోషింపించరు
మహతీ	పోషింపదు	పోషింపరు		పోషింపించదు	పోషింపించరు
తిర్యగ్జ	పోషింపదు	పోషింపవు		పోషింపించదు	పోషింపించవు
మధ్యమ	పోషింపుము	సంప్రసము.		పోషింపించుము	పోషింపించుడు
				పోషింపుడు	పోషింపుడు

i. వైరూపములలో 'ఉన్న' అనుబంధమువై 'ను, ము, వు, రు, డుజ్' లు చేరునప్పుడు దాని తుది యత్తునకు దీర్ఘము కలుగునని చింతామణియందు లేదు కావునఁ గొన్ని యనిష్టరూపము లేర్పడుచున్నవి.

ii. భవిష్యదర్థక రూపములందు 'అత్' వచ్చునని యున్నదికాని, ఆ యత్తువై నుమాగమము వచ్చునని చెప్పఁబడి యుండలేదు; కావునఁ గొన్ని యనిష్టరూపము లేర్పడుచున్నవి.

iii. 'చోః పస్యాన్(స్యాత్)' అనునప్పుడు 'చు' వర్ణమున కంతటికిని అత్వవిశిష్టమగు పత్వమో, పొల్లుపకారమో కలుగును గావున, గొన్ని యనిష్ట రూపము లేర్పడుచున్నవి. వానిని వై పట్టికలలో వివరింపలేదు.

iv. పత్వముగలుగు చు వర్ణము ధాతువువై స్వార్థమునఁజేరు చు వర్ణ మో, 'చు రితి క్రియాపదానాం' అను సూత్రమువలననే వర్తమానకాలమున ధాతువులవైఁ జేరిన చు వర్ణమో, లేక రెండునో తెలియదు. స్వార్థంచుక్కు వర్ణ మనుకొనినఁ గొన్ని యనిష్టరూపములును, వర్తమానార్థమున వచ్చున దను కొన్నఁగొన్నియు, రెండును ననుకొన్న మఱికొన్నియుఁ గలుగుచున్నవి.

v. 'వసతి' యనిన 'ఉండు' అనియు, 'అస్తి' అనిన 'కలుగు' అనియు నర్థము చెప్పవలెనో, యట్టి యర్థము గల యితర తత్సమాచ్చిక ధాతువులను గ్రహింపవలెనో తెలియదు. 'ఉన్న' కల, అను అనుబంధములనే యేల చేర్ప వలెనో తెలియదు.

vi. పట్టికలందు వివరించిన యనేక రూపములకు నన్నయభారతమునఁ బ్రయోగములు కానరావు.

vii. నన్నయ వాడిన యనేక తత్సమక్రియారూపములకై నను చింతా మణియందు గతికానరాదు.

viii. శత్రుర్థక, తుమున్నర్థక, వ్యతిరేక క్తార్థకాద్యసమాపక క్రియారూపనిష్పత్తి చింతామణివలనఁ జెలియదు.

ix. ధాతుజవిశేషణములలో భూతార్థ, ప్రతిషేధార్థములు గలవానిని గూర్చియే చింతామణివలనఁ జెలియును; తక్కినవానినిగూర్చి తెలియదు.

x. ఆశీ శ్వాప విధ్యర్థములందు గలుగు క్రియారూపములనుగూర్చి చింతామణివలనఁ జెలియదు.

xi. ఎదు, ఎడ, ఎడు, ఎడి, మొదలగు ప్రత్యయములతోడి రూపముల కునుఁ జింతామణియందు గతిలేదు.

దేశ్యక్రియల కాయా యర్థములందు గలుగు రూపములనుగూర్చి ప్రసక్తియే లేదు. కావున 8-వ సూత్రమున చెప్పఁబడిన యాత్మనేపదార్థక

‘కొను’ ధాతువుపై నెట్టి రూపములు గలుగునో చింతామణినిబట్టి తెలిసికొన వీలులేదు.

ఇట్టివాని కన్నిటికిని ‘పునరాగమః క్రియాణామ్’ అను సూత్రమే శరణ్యమగుచున్నది. దానిమూలమున కావ్యములందుఁను వ్యవహారమునందును గల యాయా యనుక్త రూపములను సాధించుకొనవచ్చును. ఈ సూత్రమునందలి ‘ఆగమ’ శబ్దము వైయాకరణ సంప్రదాయము ననుసరించి యాదేశ, లోప, వర్ణవ్యత్యయములకును నుపలక్షణమనియుఁ జెప్పికొనవచ్చును.

42. పర్యాప్తః మన్మతే తు సజ్జేతః.

నా మతమున నాంధ్రశబ్దములఁగూర్చి చేయవలసిన వ్యాకరణ సంకేతము ముగిసినది.

* 43. సంప్రార్థనార్థకా దీత్.

సంప్రార్థనమున క్రియలపై వచ్చు ముడుజ్జులపై దీర్ఘమగు ఈ కారము వచ్చును: పోషింపుమీ, పోషింపుఁడీ; మొద. ఇట్టి రూపములు నన్నయభారతమున లేవు.

* 44. ఏ దాతౌ ప్రశ్నలక్షణౌ భవతః.

దీర్ఘములగు ఏకారమును, ఆకారమును ప్రశ్నమునకు గుఱుతు లగు చున్నవి. ఏత్, ఆత్, అనునవి చేరిన ప్రశ్నరూపములు నన్నయకాలమునఁ గానరావు. ఈ ‘ఏ, ఆ’ లు క్రియల యే రూపములపైఁ జేరునో చింతామణి వలనఁ దెలియరాదు.

* 45. ఏదోతౌ వ్యతిరేకాదపి సంప్రార్థనపరా క్రియాణాం స్తః.

క్రియల వ్యతిరేకార్థకరూపములమీఁదఁ గూడ ఏ, ఓ, లు చేరి సంప్రార్థనమును దెలియఁజేయును: పోషింపవే, పోషింపవ్రా, పోషింపరే, పోషింపరో మొద. ఇట్టి రూపములను నన్నయకాలమునఁ గానరావు. ‘వ్యతిరేకాదపి’ అనుటవలన నింక నేయే రూపములపై నవి చేరునో స్పష్టము కాలేదు.

46. భావే టవర్ణకోఽస్తే సర్వేషాం చ క్రియాపదానాం స్యాత్.

అన్ని ధాతువులమీఁదను భావార్థమున టవర్ణము చేరును: పోషించుట, మొదలయినవి.

47. కర్తృణ్యనుబద్ధకః స్యాత్ప్రతిధాతుః కర్తృవచ్చ తద్విధయః.

కర్తార్థమున ‘పడు’ ధాతు వనుబంధముగఁ జేరును. దానిపైఁ గర్తృర్థమందువలె కార్యములగును, ‘పడు’ ధాతువు దేశ్యము కావునను, దేశ్యధాతువు

నుండి కలుగు సమాపకాసమాపక క్రియారూపములఁ గూర్చి చింతామణి తెలుపలేదు కావునను, కర్తృణ్యార్థమునఁ గలుగు రూపములను జింతామణి నుండి తెలిసికొన వీలులేదు.

48. అత్వాది తత్సమానామివ దేశ్యానాం క్రియాపదానాం స్యాత్.

తత్సమ క్రియాపదములకువలె దేశ్యక్రియాపదములకును 'వ్యతిరేక' భావ్యర్థములందు గలుగు అత్వము మొదలగు కార్యములు కలుగును. 'అత్వాది' అని చెప్పటవలన నెట్టికార్యములు కలుగునో తెలిసికొన వీలులేదు. దేశ్యక్రియాపదముల రూపప్రక్రియను దెలిసికొనుట కీసూత్ర మొక్కటియే యున్నది. అది యిదమితథమని యిండుకయుఁ దెలుపదు. తత్సమక్రియాపదములవలె దేశ్యధాతువులనుండి క్రియాపదముల నేర్పఱచినయెడల నన్నియోయనిష్టరూపము లేర్పడఁ గలవు.

49. వర్ణాగమో విశేషః పురుషే స్వరేషు చాపి వచనేషు.

(దేశ్యక్రియాపదములందు) పురుషములందును, అర్థములందును, వచనములందును తత్సమ క్రియాపదములందు వర్ణాగమము విశేషముగఁ గలుగును. ఈ సూత్రమును బట్టి, దేశ్యక్రియల గ్రాంథిక వ్యావహారికరూపముల నన్నిటిని సాధింపవచ్చును. ఇందలి వర్ణాగమ మనునది వర్ణాదేశ, వర్ణలోప, వర్ణవ్యత్యయములకును నుపలక్షణ మనుకొనవలెను. అట్లనుకొనకున్నయెడల ననేక గ్రాంథిక క్రియాపదముల రూపనిష్పత్తియు కలుగదు.

క్రియాపరిచ్ఛేదమందలి సూత్రములేకాక తక్కిన పరిచ్ఛేదములందలి సూత్రములును దత్సమపదముల రూపములను మాత్రము సాధించుననియు, దేశ్యపదములరూపములను గ్వాలిత్యముగమాత్రము సాధించుచున్నవనియుఁ గంతోక్తిగ నేదేని సూత్రము దేశ్యరూపముల సాధనప్రక్రియకే యని చెప్పకుండినయెడల నది తత్సమపదములకు వర్తించునని మాత్రము చెప్పవలయుననియుఁ గొందఁ జూడుదురు. చింతామణిసూత్రములను బరిశీలించి, వానిని (i) తత్సమదేశ్యములకు రెంటికిని వర్తించునవి (ii) కేవల తత్సమరూప సాధనజేయునవి (iii) కేవలదేశ్యములకు వర్తించునవి యని మూడు వర్గములుగ నేర్పఱుపవచ్చును.

(i) తత్సమదేశ్యములకు రెంటికిని వర్తించునవి.

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము: 1-4; 6-16, 18, 49-52; 56-74=39 సూత్రములు.

సంధిపరిచ్ఛేదము: 1-51 = 51 సూత్రములు.

అజంతపరిచ్ఛేదము: 1-14; 16-19; 22-41; 45-47; 58-61; 63, 46, 68, 70 = 52 సూత్రములు.

హలంతపరిచ్ఛేదము: 32-43; 50 = 13 సూత్రములు.

క్రియాపరిచ్ఛేదము: 9-35, 37-49 = 40 సూత్రములు.

మొత్తము: 195 సూత్రములు.

(ii) కేవల తత్సమములకు సంబంధించినవి.

అజంత పరిచ్ఛేదము: 15, 20, 21, 42, 48, 50, 53, 56, 57, 62, 65- 67, 69, = 41 సూత్రములు.

హలంతపరిచ్ఛేదము: 1-10 = 10 సూత్రములు.

క్రియాపరిచ్ఛేదము: 1-8; 36 = 9 సూత్రములు.

మొత్తము: 33 సూత్రములు.

(iii) కేవల దేశ్యములకు వర్తించునవి.

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము: 5, 17, 19- 48; 53- 55; = 35 సూత్రములు.

అజంతపరిచ్ఛేదము: 43, 44, 49, 54, 55, 71- 88=23 సూత్రములు.

హలంతపరిచ్ఛేదము: 11-31; 44, 49, = 23 సూత్రములు.

మొత్తము: 81 సూత్రములు.

ఇట్లు 309 సూత్రములలో ముప్పదిమూడు మాత్రము తత్సమరూప సాధన కుమాత్ర మనుకూలముగ నున్నవి. అందును గొన్నిటిని దేశ్యరూప సాధనకనుగుణముగఁ గూడ నన్వయింపవచ్చును. అందుచే నాంధ్రశబ్దచింతామణి తత్సమప్రక్రియను బోధించుట కేర్పడిన దనుట తగదు.

ఉత్తరాంధ్రము.

పండ్రెండవ ప్రకరణము.

•

•

•

•

•

•

ఉత్తరాంధ్రము

పంచైండ్రపుష్కరణము.

నన్నయకాలపు భాషకు లక్షణము నేర్పఱచిన రీతిగాఁ బ్రతిశతాబ్దము నందలి భాషకును నేర్పఱచినఁగాని యాంధ్రభాషాచరిత్రమును సంపూర్ణముగ వివరించుటకు వీలులేకుండును. అట్టి పనిఁజేయుట యొకరిష్టఱకు సాధ్యమగు పనికాదు. పూర్వకాలపు భాషయంతయును నేడు లేదు; గ్రంథరూపమునఁ గంటఁబడిన భాషకు మాత్ర మెట్లయిన లక్షణము నేర్పఱచుకొనవచ్చును. కాని, యట్లు మిగిలిన భాషయైనను నాటనుండి నేటివఱకు నిలిచిన శాసనాదికముల మూలమున మనకుఁ గానవచ్చునది మాత్రమే సంపూర్ణప్రమాణ మగును. తాళపత్రములపై మనకుఁ జేరిన పూర్వభాషవిషయమున నంత నిబ్బరముగ లక్షణము నేర్పఱచుట కష్టము. తాళపత్ర గ్రంథముల యా కాలములనాటివి నేటివఱకు నొక్కఁచేరూపమున మనకు లభింపకున్నవి. వ్రాయనకాండ్ర భృమ ప్రమాదములచేతనేమి, తరువాతి పండితులును గవులును వానియందు చేసిన మార్పులవలననేమి, యాయా గ్రంథములు యథాకవిగ్రథితములుగ మనకు లభింపకున్నవి. అట్టియెడ నాయా కాలములందలి శాసనముల మూలమునను తాళపత్రగ్రంథపరిశోధనమువలనను నొక్కొక గ్రంథమునందలి భాషను నిర్ణయించుకొనవలసియుండును. అట్టిపనియింతవఱకును జరిగియుండలేదు. కావున సాధ్యమయినంతవఱకు ముద్రిత గ్రంథముల మూలమునను, నందలి పుటలయడుగున తత్తత్పరిష్కర్తలను గ్రహించిన పాఠాంతరముల మూలమునను నెట్లో పాఠములను సరిపెట్టుకొనవలసియున్నది. ఇట్లు చేయుటవలన నొకరీతిగ మాత్రము భాషాచరిత్రము నేర్పఱచుకొనఁగలము.

నన్నయకాలపు ఆంధ్రభాషా లక్షణము నేర్పఱప నేను బ్రయత్నించినట్లే యితరకవుల గ్రంథములకును నితరులు లక్షణము నేర్పఱపఁ బ్రయత్నింపవలసియున్నది. అట్టి ప్రత్యేకలక్షణగ్రంథములు బయలుపెడలువఱకును భాషాచరిత్ర నిర్మాణవిషయమున మనకు సంతృప్తి గలుగఁజాలదు. నన్నయకాలమునకుఁ దరువాతికాలపు ప్రయోగము లాయా సందర్భములందీ గ్రంథమునఁ బొందుపఱపఁబడియున్నవి. ప్రస్తుత పరిశోధనముల ఫలితాంతకంటె నెక్కువగఁ జేయుట సాధ్యముకాదు.

ఆయా ప్రకరణములం దిప్పటివఱకు సేకరింపఁబడిన ప్రయోగములు సాధ్యమయినంతవఱకుఁ జేర్పఁబడినవి. వానియందు చేరక మిగిలిన ప్రయోగములలోఁ గొన్నిటి నుత్తరాంధ్ర మనుపేర నీ ప్రకరణమునఁ బొందుపఱుపఁ బ్రయత్నించుచున్నాను.

లాక్షణికులు దమ కవశబ్దములుగాఁ దోచినవానిని గ్రామ్యములుగ నిషేధించియున్నారు. ఇట్టి నిషేధమునకుఁ గారణము తమకుఁ బూర్వుల కావ్యములం దాయా రూపములు లేకుండుటయుఁ దమకాలమున నవి తలచూపుచుండుటయు నని యనుకొనవచ్చును. పూర్వలాక్షణికు లిట్టి దృష్టితో నాయాశబ్దరూపములను నిషేధించినను దరువాతికవులు వానిని ప్రయోగింపక మానరైరి. వ్యవహారము లక్షణముకంటె వారికి బలవత్తరమయ్యెను. అర్వాచీనలాక్షణికులకుఁ బూర్వలక్షణమే ప్రమాణమయ్యెను. గాని, కవులప్రయోగములు కాలేదు. కావున నానాటికిని లక్షణముకంటె నిషేధమే యెక్కువ యగుచువచ్చెను. ప్రయోగములను వ్యవహారమును విడిచి లక్షణమును గూర్చ నెంచుట నేలవిడిచి సాముచేయుట వంటిదయ్యెను. కావుననే, యొక లాక్షణికుఁడు విధించినదాని నింకొకఁ డాక్షేపించుటయు నొకఁడు నిషేధించినదాని నింకొకఁడు గ్రహించుటయు సంభవించెను.

ఆంధ్రవ్యాకరణ సంప్రదాయ మనేకవిధములుగ నున్నది. ఒకటి యాంధ్రశబ్ద చింతామణియే సంపూర్ణ వ్యాకరణమని తలంచి, దానియందలి లక్షణము నతిక్రమించిన ప్రయోగములను నిషేధించునది. మఱియొకటి యధర్వణుని సంప్రదాయము. ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి యసంపూర్ణ లక్షణ గ్రంథమని తలంచి దానిని నవరించి వివరించునట్టిది. అహోబలుఁ డాంధ్రశబ్ద చింతామ ణ్యధర్వణకారి కావళులతోఁ దెనుఁగు లక్షణమున కవధిఁ గల్పించి నాఁడు. కాని, తరువాతివారగు కూచిమంచి తిమ్మకవియు, నడిదము సూరకవియు నాయవధి నతిక్రమించి కవులకు మార్గదర్శకులైరి. తరువాతఁ జిన్నయసూరి యహోబలుని సంప్రదాయమును నిలబెట్టుటకు బాలవ్యాకరణమును రచించెను. బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులవా రధర్వణసంప్రదాయమును సాగించుచు బాలవ్యాకరణమునకుఁ గారికా రూపమునఁ జ్రాధ వ్యాకరణమును రచించిరి. ఈ లాక్షణికుల సంప్రదాయమునకుఁ జేరని యాంధ్రభాషాభూషణాది వ్యాకరణములును గొన్ని పొడచూపినవి. ఈ లక్షణగ్రంథముల చరిత్ర మెట్లున్నను, వీనిలో నొకటిగాని, యన్నియుఁగాని యాంధ్రభాషకు సంపూర్ణలక్షణమును జేకూర్చునట్టివి కావు. ఆయా లక్షణ కర్తల దృష్టికి సాధువులని తోచిన ప్రయోగములకు మాత్రము లక్షణము

పుట్టినది. తక్కినవానిలోఁ గొన్నిటికి నిషేధము కలిగినది; మిగిలిన యనంత భాష లక్షణాగతికయైనది.

ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి కావ్యభాషకు నియమమును గల్పించుటకై యేర్పడినది. కావుననే “విశ్వశ్రేయః కావ్యమ్; తదదోషా పరికృతా చ వా గ్ధా; సా వా గ్య రసస్మృతిః; సాధ్యోహి రసో యథా త (య)థం కవిభిః” అను నార్యాగీతితో నాలక్షణగ్రంథ మారంభ మగుచున్నది. పిదప “స్వస్థాన వేషభాషాభిమతా స్సన్తో రసప్రలుబ్ధధియః లోకే బహుమన్యస్తే వైకృత కావ్యాని చాన్య దపహాయ” అని రసప్రలుబ్ధ ధీమంతులు వైకృత కావ్యములను బహుమానింతురని తెలుపఁబడినది.

వ్యాకరణము ప్రయోజనము రసముకాదు. రసదృష్టితో పాణిన్యాదులు సంస్కృతమునకును నితరు లితర భాషలకును వ్యాకరణమును వ్రాసియుండలేదు. భాషా స్వరూపము నేర్పరించుటయే లక్షణ గ్రంథముల ప్రయోజనము. వ్యాకరణ మొక శాస్త్రము; అది భాషా తత్త్వమును నిరూపించునట్టిది. అది చేయు నియమములు రాజాజ్ఞలవంటివి కావు; అవి సంస్కారమే ప్రయోజనముగాఁ గలవి. “వర్ణలోప, వర్ణాగమ, వర్ణవ్యత్యయ, ప్రకృతి భావలక్షణ స్సంస్కారః” అని కాత్యాయనుని ప్రాతిశాఖ్యము. ఇక్కడ నీ శబ్దరూపమున నీ వర్ణమునకు లోపము గలిగినది; ఇక్కడ నీ వర్ణ మాగమముగా వచ్చినది; ఇక్కడ వర్ణ వ్యత్యయము గలిగినది; ఇక్కడ నిది ప్రకృతి భావమున నిలచినది, అని తెలియఁజేయుటయే సంస్కారము.

ఇట్లుండఁగా నున్నరూపమును మార్చియు, నిషేధించియుఁ జేసిన నియమము గ్రాహ్యము కాఁజాలదు. అట్టి నియమమును జేసినను లోకము దాని ననుసరింపదు. పంచాంగములు మాత్రిన గ్రహగతులు మాఱవు; వృక్ష శాస్త్రము సరిగ లేకున్నఁ జెట్లు తమ సహజ స్వరూపమును విడనాడవు. అయిన భాషకు నియమ మక్కఱలేదా యని యనేకు లడుగుచుందురు. నియమము లేని భాషయే లేదని దానికిఁ బ్రత్యుత్తరము; పదప్రత్యయ విభాగము, విభక్తి, వచన, లింగ, పురుషములు మున్నగు వ్యాకరణవిషయములు సంపూర్ణముగ లేని భాషయే యుండఁజాలదు. అయిన భాషా విషయమునఁ బ్రమాణ మక్కఱలేదా యని యడుగవచ్చును. ప్రమాణముననది యొక కల్పిత భావము; ప్రమాణమైన మనుష్యుడు, ప్రమాణమైన గుఱ్ఱము, ప్రమాణమైన చెట్టు నను వ్యక్తులెట్లు దుర్లభములో, ప్రమాణ భాషా విషయమునఁగూడ నంతే. ఏదో యొక ప్రామాణిక కృతకభాషను గల్పించి కొన్నను, నది యారూపమునఁ జిరకాల ముండఁజాలదు. ప్రపంచమునకును భాషకును బరిణామము సహజము. పరిణామప్రవాహ రూపమున లోకము

నకు నిత్యత్వము గలదు. నన్నయనా డుండిన మనుష్యులవంటి మనుష్యులు, నాచారములవంటి యాచారములు, వ్యవహారములవంటి వ్యవహారములు, నేడెట్లు లేవ్రా, నాటి భాషయు నేడులేదు. అది పరిణామమును బొందినది. కొందఱు పాడయిన దనవచ్చును; భౌల్యమునుండి యకావసమును బ్రాపించుట పాడగుట యైనయెడల నేటిభాష పాడైనదే యగును. అయిన నేమి చేయవలెను? మన వ్యవహారమును మానుకొని గలమా? తిరుగ బాల భాషితము నభ్యసింప వలెనా?

“సిద్ధిలోకాద్భుత్యా” అను సూత్రములోని ‘లోక’ శబ్దమునకు ‘శిష్ట లోక’మని కొందఱును, ‘కవిలోక’ మని కొందఱును, ప్రాచీనకవి’ లోక’ మని కొందఱును, “ప్రాచీనతము” డగు నన్నయ యొక్కఁడే యీ లోక’మనికొందఱును నర్థమునుచెప్పి, లక్షణమును జాల సంకుచితము చేసిరి. నన్నయ విడిచిన యరణ్యపర్వ భాగమును బూరించిన యెఱ్ఱిన్నకే నన్నయభాషా తత్త్వము సరిగ పట్టుపడనప్పు డాతని కింకను దూరమున నున్న మన కది వేద్యమగుట కష్టమని వేఱుగఁ జెప్పనక్కఱలేదు. శ్రమ చేయఁగాచేయఁగా నేమూలనుండియో కొంతభాగమును మాత్రము కనుగొనుటకు వీలగునే కాని, యాకాలపు భాషకు సంపూర్ణ లక్షణము నేర్పఱుచుటకు శక్యముకాదు. అట్టి లక్షణమును సంపూర్ణముగ నేర్పఱుచుటకు సాధన సామగ్రి చాలదు. భారత కథలో రెండున్నర పర్వముల కథకు సరిపోయిన భాషను మాత్రము నన్నయ యుపయోగించినాఁడు; అదిగాక చాలవఱకు సంస్కృత పదములతోఁ గాల తేజము చేసినాఁడు; ఆ నాటి తక్కిన భాషకు స్వరూప మెట్లుండెనో తెలిసి కొనుటకు శాసనములు కొంత తోడ్పడుచున్నవి; కాని, వాని మూలమునను నెక్కువ ప్రయోజనము గలుగదు.

ప్రాచీన కావ్యములను జదువుకొని యందలి మార్గమునే యవలంబింప వలెననుట యనుసరింప సాధ్యముకాని యుపదేశము. జీవితకాలమంతయు భాష యందు కృషిచేసిన పండితులకే ప్రాచీనాంధ్రభాషాలక్షణము దురవగాహ ముగానుండ, సామాన్యజనుల కది యందనిమూనిపండే యగును. ఏనాటి వ్యవహార మానాటిది; ఏనాటిభాష యానాటిది. శబ్దములను విచారము లేకుండి నిషేధించుటవలన లాభములేదు.

ప్రాచీన లాక్షణికులు చేసిన నిషేధములు తమ లక్షణగ్రంథము లందే నిలిచినవి. “ఉత్తరాంధ్ర కవులూరక యుండ”లేదు. తమకుఁ దోచినట్లు దామును గ్రంథములను రచించిరి; తమ వ్యవహారమునందున్న రూపములను విడనాడక ప్రయోగించుకొనిరి. వారును రసప్రలుభ్ధ ధీశాలులే. వారి గ్రంథములును నాడును నేడును దెనుగువారి కాదరణ పాత్రములైనవి.

ఆంధ్రశబ్ద చింతామణికారుడు “విరళాన్ పేహోషాదికశబ్దాన్ ప్రవ్యాహరన్తు శబ్దజ్ఞాని, ఇహ తు ప్రవ్యాహర్యం సంకేతిత సుప్రసిద్ధ మేవ పదమ్” అని ఘంటాఘోషముగా చెప్పినను లాక్షణికులు వ్యవహారమున సంకేతిత సుప్రసిద్ధములైన పదములను నిషేధించి, యెన్నఁచో కవులు వాడినట్టియు నేడు వ్యవహార భ్రష్టములైనట్టియు పదములనే యతివ్రీతితోఁజూచుచు, ప్రాచీనశబ్ద స్వరూపము తమకు గోచరింపని పట్టుల, వ్యావహారికరూపము దుష్టమను తలంపుతోఁ గృతకరూపములతో రసపుష్టిఁ గలిగింపనెంచుట భాషకు కీడుగలిగించుట గాని వేఱుగాదు.

ఈక్రింద నాయాలాక్షణికులు నిషేధించిన రూపములును, నారూపములనుత్తరాంధ్రకవులెట్లు తమగ్రంథములందు వాడినదియుఁ జూపఁబడును.

కేతన నిషేధించిన రూపములు.

పంచకుము, తోపించకుము; వాటిని; మమ్మా = మమ్మును; గొంటూరమ్ము; ఏదాలు; మోసేటివారు; ఆససేనువారు; వాఁడి; బాడిగ; ఈడు, ఇనుటి; పంపేరు, తెంపేరు; పాడేరు, చూసేరు; ఇందాము, కందాము; ఇఁక్తి; అటుకు; దవ్వ; వెగడు; అపువలె, ఇపువలె; ఆడ, ఈడ, ఏడ; అచ్చ; ఇచ్చ; నోయన్, కాయన్, వేయకుండు; ఆడు, బామ్మడు; గడ్డ, గుడ్డ.

అప్పకవి.

చెవులు, కనులు, బుగ్గలు, పండ్లు, చండ్లు, బొడ్డు, ముడ్డి, కాళ్లు, చెంచు, ఉయ్యల, పయ్యద, తాయతు; తన్ను, నిన్ను, నన్ను, లు ద్రుతప్రకృతికములు కావు. కనెన్, వినెన్; రేఫ శకటరేఫములకు యతిప్రాసల విషయమున విరోధము.

అహోబలుడు.

అంట, కొంట, మొద.

చిన్నయసూరి.

1. వస్తాడు, తెస్తాడు; వచ్చేని, తెచ్చేని; వచ్చేవాడు, తెచ్చేవాడు; వచ్చేటివాడు, తెచ్చేటివాడు.

2. స్త్రీవాచక తత్సమ సంబోధనాంతంబులకు సంధిలేదు; సంస్కృతీయంబునకు సంధియగునని యధర్వణాచార్యులు చెప్పిరిగాని, దానికింబూర్వ కాలంబులందుఁ బ్రయోగంబు వృద్ధంబు.

3. క్షార్థంబైన యిత్తునకు సంధి లేదు.

4. కూతురులు, కూతుళ్లు, కూతురి నిత్యాది రూపంబులు గ్రామ్యంబులని యెఱుంగునది.

5. ఆకర్ణించుదురు, దంచుదురు, ఆకర్ణించన్, దంచన్, ఆకర్ణించక, దంచక, ఇత్యాది రూపములు ప్రామాదికములు.

6. చేతురు, కోతు రిత్వాదు లసాధువులని యెఱుంగునది.

వై నాయా వ్యాకరణకర్తలు నిషేధించిన రూపములకు గ్రంథముల నుండి వెక్కులుదాహరణముల నీయవచ్చును. వానినన్నిటిని గవులు యధేచ్ఛ ముగఁబ్రయోగించికొనిరి. అట్టియెడ వానికిని బ్రమాణత్వమును గల్పించుటకు సూత్రములను జేయుట వైయాకరణుల ధర్మము.

లాక్షణికులు నిషేధించిన యాయా విషయములందేకాక యింక ననేక విషయములందు పూర్వాంధ్రమునకును నుత్తరాంధ్రమునకును భేదములు గలవు. ఆభేదములను చూపుటమాత్ర మీ యాంధ్రభాషా చరిత్రము పని. ఆంధ్రభాషాలక్షణమును విశాలముచేయుట కాయా ప్రయోగము లుపకరింపఁగలవు. వీనిలోఁ గొన్నిటిని గుప్తార్థప్రకాశికాకారులగు కీ. శే. బ్రహ్మ శ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రిలుగారు చూపియేయున్నారు. కాని, వారు వాని సంగీకరింపక యవి లక్షణ సురక్షితంబులుకావని పరిహరించిరి. ఆయా ప్రయో గము లపరిహార్యములనియు, వానినిజేకొని విశాల మగు వ్యాకరణము నాంధ్రభాషకుఁ గల్పింపవలయుననియు భాషాభివృద్ధిని జ్ఞానవ్యాపనమును గోరువారికి వేఱ చెప్ప నక్కఱలేదు.

సంస్కృతము.

తెనుఁగున సంస్కృతము వాడుక యనేక విధములుగ మాఱినది. సంస్కృతపదముల యుచ్చారణము తెనుఁగువారి నోటఁబడి యెన్నియో రీతులఁ బరివర్తనము నొందినది. అందుమూలమునఁ దత్సమములును సర్థతత్సమ ములును, తద్భవములును గలిగినవి. తత్సమములలో నతిప్రాచీనములు కొన్ని; నర్వాచీన తత్సమములు కొన్ని; తద్భవములలోఁ బ్రాచీనతద్భవములు కొన్ని, యర్వాచీనతద్భవములు కొన్ని. మిక్కిలియు వికారమునొందిన తద్భవము లనేక ములు దేశ్యములుగఁ బరిగణింపఁబడుచున్నవి. కేవల తత్సమములుగా నేడు వ్యవహారము నున్న పదములును నాంధ్రభాషాసంప్రదాయము ననుసరించి యుచ్చారణమున మార్పుఁజెందినవి.

వ్యవహారమునఁబడిన సంస్కృతపదములు మార్పు నొందుట సహజమే; కాని, గ్రంథకర్తలును గవులును నట్టి మార్పులను గణింపక యాపదములను బ్రయోగించుటయే వింత. సంస్కృతభాష మఱుంగులు గమనించుట కష్టమైన పనియే; దానికి సంస్కృత వ్యాకరణమును సంపూర్ణముగ నభ్యసింపవలెను; సంస్కృత వాఙ్మయముతో బాగుగఁ బరిచయము గలుగవలెను. ఇంత కృషి చేసినను నిత్యమును నా భాషతో సంబంధము లేకపోవుటచే నెన్నియో

సందేహములు గలుగుచునే యుండును. సాధారణజనులమాట యటుండ సంస్కృతము నభ్యసించి కవులయినవారి గ్రంథములందే సంస్కృతభాషను సాగులుగాని యనేక ప్రయోగములు దొరలియున్నవి. ఆపండితకవులును వ్యవహారధోరణికి లోబడక తప్పినదికాదు. సంస్కృతవాఙ్మయమునందలి గావ్యమార్గము ననుసరించుటచేతఁ గాదంబర్యాదులందునలె దీర్ఘసమాసములును, సంస్కృతలక్షణమే ప్రధానదృష్టిగా నుంచుకొనుటచేతఁ దెనుఁగువాడుకకు విలక్షణమైన ప్రయోగములు, మున్నగువానిని గూర్చి యిటు విచారింపఁబనిలేదు. సంస్కృతవ్యాకరణమునకు విరుద్ధములైన కొన్ని ప్రయోగములను మాత్ర మిచట నుదాహరించుట యుక్తము.

1. లింగవ్యత్యయము.

నపుంసకలింగమునకు స్త్రీలింగము.

అనివారణ (నిర్వ. IV. 49); అర్పణ (పాండు. IV. 160; చెన్నమల్లు శత. 16); ఆరాధన (విక్ర. II. 145).

ఉద్యాపన (కళా. IV. 31); గ్రహతారకాకులము (నిర్వ. V. 56) చిహ్న (పద్మపు. V. 65); త్రాణ (మను. V. 71; విక్ర. VI. 126); నర్తన (రామరా. I. 308); నిష్కర్ష (ఉ. రా. V. పు. 91); పరిపాలన (నిర్వ. VIII. 19); పునశ్చరణ (పద్మపు. V. 14); పూజన (సమీ. II. 55).

పోషణ (రామరా. I. 297); ప్రశ్న (ఉ. రా. I. పు. 15; పద్మపు. V. 49); మధ్య (పాండు. III. 185; కవిక. III. 26); యోచన (యోజన?) ఉ. రా. పు. 55, రక్షణ (విక్ర. II. 39); సంపాదన (హరి. పూ. VIII. పు. 194); సమర్పణ (ప్రభులి. పు. 53); సృజన (సమీ. I. 179); సంబోధన, స్ఫూరణ, ఘేలన (నన్నయ ప్రయోగములు).

స్త్రీలింగమునకు నపుంసకలింగము.

మాయము (విక్ర. II. 137; ఉ. రా. పు. 156).

పుంలింగమునకు స్త్రీలింగము.

ఊహాపోహలు (ఉ. రా. పు. 36); ఊహ (పాండు. IV. 11; విష్ణుపు. II. 170); విమర్శ (చెన్నబ. పు. 91); మొద.

స్త్రీలింగమునకుఁ బుంలింగము.

స్వర్గార్థి = స్వర్గార్థిని (కుమా. భా. I. 846).

పుంలింగమునకు నపుంసకలింగము.

సహాయముగా (నిర్వ. V. 52).

2. ఉపసర్గముల వాడుక.

ప్రత్యష్టమీతిధిన్ (కాశీ. II. 69; IV. 184); ప్రతిచతుర్థిని (కాశీ. V. 170); ప్రతి మందిరంబునన్ (హరవి. IV. 51); ప్రతి గృహంబునన్. (హరవి. IV. 54).

3. అవ్యయములకు విభక్తి ప్రత్యయములు చేరుట.

మనుష్యమాత్రమునకు (వరాహ. III. 36); కలహంసగమనల మధ్యంబునందు (శకుం. పరి. I. పు. 11); ప్రాయము (అర్థభేదము: వయస్సు) (కవిక. III. 16); ఇన్నియు నవశ్యంబులు (కవిక. II. 15); అయిదు వారములు సార్లు (కాశీ. V. 195).

4. అవ్యయములు విశేష్యములుగా వాడబడుట.

ఒక్కమాత్ర జయాపజయంబులు (నిర్వ. V. 29); వారత్రయము (మను. IV. 92); ప్రదక్షిణంబులు దిరుగు (వరాహ. IV. 5); సముఖమై (నిర్వ. V. 29).

5. సంస్కృతావ్యయములను విడిగా వాడుట.

అథవా నన్నుఁ బుట్టింప నూహగల్గిన (వరాహ. II. 156); కించిత్తును (మను. IV. 115); తూచా (తు, చ) తప్పకుండన్ (వికృ. I. 110); ఏ వినా కలుగునే యితరుడ వని (శంక. విజ. పు. 8); దీవన వినా (సమీ. III. 95); వృథా శపింతురే (మను. IV); ఏమన్నన్ వృథా యిత్రటిన్ (కళా. IV. 19); దానిమూలమున నదా నిల్చు మహాదేవుండు (వరాహ. X. 143). చూ. 11-వ శతా. తెనుఁగుభాష: అవ్యయములు.

* 'ముచ్చుమూడు మాటులు' అనునది 'మృత్స్న మూడుమాటులు' (వరాహ. VIII. 9) అని సంస్కృతీకరింపబడినది.

6. సమాసములు.

ఆబాలవృద్ధులై (హరి. పూ. VII. పు. 168); దుస్సాధ్యము (ఉ. రా. పు. 126); తత్పరులు (ప్రత్యేకముగా ప్రయోగము) నిర్వ. IX. 64; ఎంత దాసోహపరుడు (చెన్నబ. పు. 50); పథశ్రమము (కుమార. భా. I. 126); పథశ్రాంత (దశకు. VIII. 15); పథశ్రమాపనోదనార్థము (దశకు. XI. 27, 78); పుస్తకవీణాపాణికి = వీణాపుస్తకపాణికి (హరవి. వీతి. 4); అస్తస్యాప్తుండు (మను. V. 32); త్రైలోక్య రాజ్యలక్ష్మి (సర్పమా. పు. 5); మోక్షమంట పంబునకు జయకారంబుసేసి (భీమ. II. 50); వాగ్వీవాదము (హరవి. III. 59); సరస్వామి (వరాహ. V. 6); నవనవ సౌరభములు (మను. IV. 118); ఆబాలవృద్ధ సరనారికము (హరి. పూ. IX. పు. 204); ఆ సమస్తాంగనలు

(హరి. పూ. VIII. పు. 182); 'సమస్తమనుష్యులు' అనవచ్చునా? — కనక ఘటినిర్వాంత సుగంధిజలంబులు (మను. V. 72); దైవచేష్టితము తెవ్వరికిం గడవంగరాదు (నిర్వ. IX. 74); దోర్విలాసతన్ (నిర్వ. V. 52); శారవ శాంతమూర్తి (నిర్వ. III. 4); ఉచితపరుడు (నిర్వ. IV. 77); పుణ్యాధిగారి ముఁడు (నిర్వ. VI. 1).

7. తత్సమములు.

మూర్ఖు, వృద్ధు, మొద. నన్నయవాడినవి; సామంతు (నిర్వ. I. 48); సఖుఁడు (వరాహ. I. 99; III. 113; IV. 7; శకుం. పరి. II. పు. 45; 43; పాండు. IV. 130; హరవి. పీఠ. 12; ప్రభులిం. పు. 53); భూణహుఁడు (పాండు. IV. 131); శిరసువై (వరాహ. X. 146); దీని సామ్యమున "పయనువానిఁజెందు వరవిద్యలన్నియు" "పయసులో వేసిన పంచదార" — ఇట్టి ప్రయోగములు సాధువు లగునా? — సరసిలో (వరాహ. I. 100) — దీని సామ్యమున 'శిరసిమీఁద' ననవచ్చునా?

8. సంస్కృతక్రియలు తత్సమము లగుట.

అవధారు (ఉ. రా. I. పు. 19) = అవధర.

9. అపూర్వశబ్దప్రయోగములు.

తెనుఁగున గొన్ని సంస్కృతపదములు సకృత్తుగాఁ జేరినవి. పండ్లండు సమలు (వరాహ. V. 52; XII. 9).

10. పాణిని వ్యాకరణమునకు లొంగని శబ్దరూపములు.

కమలనేత్రి; బాలకి (కుమా. భా. II. 103).

(11) తప్పగా 'ఇమనిచ్' ప్రత్యయముచేరుట.

ప్రాణిమ (కాశీ. I; కళా. III. 109).

12. అర్థభేదములతో సంస్కృతపదములను వాడుట.

శోధించి = వెదకి (కాశీ. IV. 104); తాత్పర్యము = శ్రద్ధ (విక్ర. II. 143); మాయము = కనఁబడకుండుట (విక్ర. II. 137; ఉ. రా. పు. 156); అబద్ధములు = అసత్యములు (ఉ. రా. పు. 112); భేషము = మోసము (హరవి. III. 90); వివరంబు = వివరణము (ఉ. రా. పు. 47; శకుం. పరి. II. పు. 31); వివరించి (మను. VI. 67; కళా. III. 133); స్థలవిశేషము = వింత (శకుం. పరి. II. 24); ఆయత్తము = నిద్దమగుట (వరాహ. VI. 39).

13. అర్థతత్సమములు.

మనకేయానమ్మ యామానముల్ (వై జ. పు. 62); పరామరిసింపు (సమీ. I. 178).

14. తెనుఁగు సంప్రదాయము కాదని లాక్షణికులు విడనాడిన క్రియా రూపములు.

ఉపచరించు, సకర్మకక్రియ (కాశీ. IV. 61); గమనించు (వరాహ. II. 8; శకుం. పరి. II. పు. 24, 46); దృష్టించు (హరి. పూ. VIII. పు. 184); నివర్తించు (హర. వి. III. 36); పరామరిసింపు (సమీ. I. 178); పరిచరియించు (విక్ర. I. 192); పరిణయించు (పాంచా. పరి. III. పు. 26); వుష్టించు (శకుం. పరి. II. పు. 39); ప్రయాణించు (జైమి. VIII. 85); ప్రతివసియించు (కాశీ. II. 18); సంభజించు (కాశీ. III. 174); విశేషించు (కళా. II. 173); శీలించు (ప్రభులి. I. పు. 5); సప్రాణించు (హరి. పూ. VII. 173).

15. మిశ్ర సమాసములు.

i. తెనుఁగుపదములు మొదటఁగలవి.

అరినాటి వేశ్యాభుజంగుఁడు (నిర్వ. I. 35); చలపకారము (మను. V. 58); చలపకారి (మను. V. 58); వేటకరుల్ (మను. IV. 50); కటిక భావము (ఉ. రా. పు. 116); కవలపుత్రులు (పద్మపు. IX. 21); పట్టెవర్ధనము (పద్మపు. VII. 167); తలిదండ్రాదులవంటివారలు (రంగారా. II. 96); పొలిమేరసీమ (కాశీ. III. 118); సడిసన్నరాజులన్ (ఉ. హరి. IV. 151); అన్నయమంత్రి, లక్ష్మీమాంబ, గంగమాంబ, రంగయామాత్యుఁడు, అంబ మాంబిక, అనంతమాంబిక, తిమ్మమాంబ, కొండమాంబ, నాగమాంబిక (పాండు. I); నరసమాంబ (ఉ. రా. I. పు. 3); బుక్కమాంబ (మను. I. 27); నాగమాంబిక (మను. I. 31); పోతమాంబ (శకుం. పరి. I. పు. 6); అన్నమాంబ (కాశీ. I. 24).

ii. సంస్కృతపద మాదియందు గలవి.

అల్పదనము (పాండు. III. 62); తనుగాలి (నిర్వ. IV. 78); నిత్య వెండ్లికొడుకు (రాధామా. III. పు. 43); భూరివాస (నిర్వ. I. 65); పరివార సన్నాహబిరుదు (నిర్వ. I. 35); తరుపండులు (నిర్వ. VII. 101); సమ చౌకపు నెత్తము (వరాహ. X. 112); మదహత్తి (ఉ. రా. పు. 79); జ్యేష్ఠ కాపురము (పద్మపు. VI. 114); త్రిభువనవెండేరున్ (నిర్వ. II. 102); సోమప (కాశీ. VII. 59); స్వామివారు (దశావ. పు. 49);—ఇట్లే వ్యవహారమున 'అతి, ప్రతి, బహు, అనేక' అనువానితోఁ దెనుఁగు పదములు సమసించుచుండును.

iii. సంస్కృత సమాసముల పోలిక నేర్పడిన సమాసములు.

హేమాహేమీలు, ఘటాఘటీలు (వరాహ. X. 8).

లాక్షణికులును నేటి కొందఱు పండితులును నిషేధించిన కొన్ని పదములు.

1. ఆడ—ఆడాడ (యయా. పు. 7); ఆడకాడకున్ (వరాహ. III. 23; XII. 43).

2. ఈడ—ఈడకు (రాధామా. III. పు. 45, 46, 49); మొద.

3. ఏడ—ఏడకు (రాధామా. III. పు. 49, 57, 41); ఏడవి (రాధామా. I. పు. 17); ఏడకువల. II. 42); ఏనేడ నింద్రాదులేడ (భార. ఆది. VIII).

4. ఆతల } = ఆతల (ప్రభా. I. 81); ఆతలకీతలకు వెడలి నమ్ములు

5. ఈతల } (రామాభ్యు. VIII. 114); తనమానసం బీతలాతలై నన్ (వరాహ. XI. 55).

6. ఎత్తుకొనివచ్చు—ఆ ముద్దయకు బుద్ధిచెప్పి యెత్తుకొనివచ్చెదము (ప్రభా. V. 18).

7. కండ్లు, కన్నులు—తలలో పేనులు కండ్లలోని పుసి (శుకచ. పు. 14); కన్నులు (కాశీ. V. 167); కలికి క్కాల్లన్నులతెలుపు (ఆది. III. 29); చన్నులు, గన్నులు (విరా. I. 245); వెడదకన్నులవాని వెయినామముల వాని (పాండు. I. 213; IV. 121. నిర్వ. VI. 80).

8. కానుక—(ప్రభా. I. 64; మను. V. 42).

9. కాళ్లు—కడకాళ్లు పట్టి వానిని (ఆది. VI); రోయుతీగ కాళ్లం బెనెగె (ఆది. V.); కుంతి ... గంగనీళ్ల గాళ్లు మొగంబు గడిగికొని (ఆది. V. 18); భీమసేనుండు ... కాళ్లుగడిగికొని యాచమనంబుసేసి (ఆది. VI. 289); అర్జునునికాళ్ల యొప్పిదము (విరా. I. 228); (మల్లుని) కాళ్లును జేతులు వ్రేల (విరా. II. 17); నిరతముగాదు గాండివము నిల్వగ నోపపు గాళ్లు (భీష్మ. I. 181); కృపపుట్ట నన్న కాళ్లంబడియెన్ (నిర్వ. రా. VI. 14); కాళ్లులు (నిర్వ. IX. 39); కాళ్లగజ్జెలు (వరాహ. IV. 128); కాళ్లు (మను. III. 137); నెటి కురులు ... నిబ్బరంపు గుబ్బచన్నులు ... తొడల వెక్కువ ... కాళ్లు (పాండు. I. 126); మోకాళ్లు (కాశీ. V. 110); కాళ్లన్ (నిర్వ. VI. 14); కచ్చపంబులఁ బోలి మీఁగాళ్లు దనరు (ప్రభా. II. 86); కృష్ణుఁడొడిసి కాళ్లుపట్టి వెన్ - ద్రోహి చావుమనుచు ఖరునిద్రోచె గాళ్లుమీఁదుగాన్ (ఈ రూపమును నిషేధించిన యప్పకవియే యప్పకవీయమున (IV. 277); కలికి నెటివేసి చెలు

వంబు గొల్లఁబెనఁగ (విజయ.); మీఁగాళ్లు (నారంగ.); కాళ్ల వేళ్లు (దశావ. పు. 73.)

10. ఉంగుటము—(నిర్వ. I. 26).

11. గల్లము—(మను. V. 69); గల్లఁగోలులు (పాండు. I. 64, 194).

12. కొప్ప—విభుఁడు రాధికకొప్ప విచ్చిన తోడనే వల్లభ సిగవిచ్చె వనజగంధి (గోపీనాథకవి: శ్రీ కృష్ణ జన్మఖండము.) విప్పఁగప్పగు గొప్పకొప్పన విరినల్ల గలువలదండలు చెలువుమీఁతె (తారాశ).

13. చన్నులు.—హరిపరీక్షా మిషమున, భూరమణుఁడు గమిచె నింతి పొంకపుఁ జన్నుల్ (నైష.). చన్నుల కొవ్విదంబు; ఇట్టి చన్నుల పెంపు (సింగన); చంద్రికలువూతఁ జన్నుల ముత్యాల సరము లమర (ఉ. హరి.); చన్నులు (పాండు. III. 94); అన్నుల చన్నులు (భాగవ.); ఎటులోర్వ నున్నదో యీ కన్నె చన్నులు గోపసింహుని గోటి కుమ్ములకును (రాధికా.)

14. చెంగు—(వరాహ. XI. 109); 'చేంగు' (వరాహ.)

15. చెవులు—చెవులకు నుత్సవం బొందుచుండ (ఆర. I. 357); చెవు లకు నింపెనఁగ (శాంతి. III. 385); నా చెవుల కింపారన్ (శాంతి. VI. 135); చెవులార వింటి (ఆశ్ర. II. 130; V. II; VI. 73; IX. 90); కావ్యంబు సరనులైన కవుల చెవులకు నెక్కినఁగాని నమ్మఁడెందుఁ బరిణతి గలుగు కవీశ్వ రుండు (నిర్వ. I. 9); పవడంపుఁ జొత్తుల చెవుల రూ పడఁగంగ (విరా. I. 228); వీఁగుఁ జ, న్నులపయిఁ గేలమర్చుచుఁ దనూలత లించుక కొంకఁ గుంతలం, బులు మెలపొందఁగాఁ జెవుల పొందునఁ జేర్చుచుఁ గూడి వేడుకన్ (నిర్వ. VIII. 47); చెవులు (శకుం. పరి. III. పు. 53; పాండు. III. 94; IV. 121; దశావ. పు. 46, 112, 297; నిర్వ. III. 152, 154; IV. 98; VI. 41; I. 9, 72, 79; IV. 22; VI. 73; విక్ర. IV. 35); (స్త్రీ, వర్ణనము); ఉ. రా. పు. 142; పద్మపు. III. 145); (పురుష వర్ణనము) చెవులను గడియలు వడ (పాండు. III. 103); చెవియొనఁగు (పాండు. I. 151); చెవులకున్ (శకుం. పరి. II. పు. 38, 31, 18; మను. IV. 34; వరాహ. IV. 7; II. 101; I. 102; ప్రభా. V. 39; III. 96); కవులకుఁ జెవుల పండువులు సేయ (ఈ రూప మును నిషేధించిన యప్పకవియే యప్పకవీయమున IV. 384).

16. తావు; (వరాహ. III. 12; మను. V. 15; ఉ. రా. V. పు. 90; పాండు. III. 105; ప్రభులిం. పు. 64).

17. తగుల్పడు—వీరలగుట్టు నీ పోగునకుఁ దగుల్పడినదియే (ప్రభా.

18. తల్లకెడవు— (వరాహ.)

19. ద్రొబ్బు—ద్రొబ్బిన జూచి (భోజరా. III. 38; కళా. V. 17); (శారవార్థమున).

20. పండులు, పండ్లు = దంతములు వినుము జరానుబంధమున వెండ్రుక తండముఁ బండ్లు వీనులుఁ గనుఁగవయుం జరం బొరయు (అనుశా. I. 147); పండ్లు వేర్వాసి కదలు చూపకయమున్న (కాశీ. IV. III. 84); భాగ్యనిధి సుప్పదియురెండుపండ్లవాఁడు (కాశీ IV. 31); భక్తి వృన్దుఁడుగాఁగఁ బాటించెనే వేల్పు ప్రహ్లాదుఁడుఁ బాలపండ్లనాఁడు (ప్రాండు II. 137); గొగ్గిపండులు (వరాహ. II. 45 (ప్రాసయతి); II. 132; V. 117, 124; VII. 40; కాశీ. IV. 37; VII. 31, 84, 92).

21. పిల్ల మెఱుములు: వరాహ.

22. బొడ్డు: ఒక్కొక్క చన్నును, జెవియును, జెక్కును, జను, బొడ్డు, మూఁపు (నభా. I. 143); బొడ్డు క్రింది యంగములు విప్రుఁ జోడిన నచట గడుగవలయు (విజ్ఞా. III. 100); బొడ్డుబంటిగా (వరాహ. X. 53); నాసి కాపుటములు, నయనముల్, శ్రోత్రముల్, బొడ్డును, వక్షంబు, భుజము లందు (వరాహ. X. 52); అనంతరంబు బొడ్డు నిరువుకొంచుం (కాశీ. V. 224); ప్రియుఁడగు బొడ్డుఁడమ్మి తొలిబిడ్డఁడు (భాగ. II. 240); జగన్నాథు బొడ్డుఁ డమ్మిని బ్రహ్మపుట్టె మొదట (భాగ. IX. 376); బొడ్డు దామర పువ్వునఁ బొడమిసట్టి ముద్దుఁబాపఁడు (చిత్రభా. IV. 120); అన్నెలత బొడ్డు పొన్నవిరి (ప్రభా. II. 83; కాశీ. V. 167); ముజ్జగంబుల చూలు బొడ్డు వాఁడు (రామాభ్యు. II. పు. 45); అన్నెలత బొడ్డు బొన్నవిరి (నా. పంచ. II. పు. 84).

23. బొక్క: (భోజరా. VI. 284);

24. ముడ్డి: (మల్ల యుద్ధమున) గడ్డముక్రింద ముడ్డియాని (గణపవరపు వేంకటకవి); కళాపూర్ణోదయము.

25. లవణిపెట్టు: వరాహ.

26. విడిచివాటు: వరాహ.

27. వెంట్రుకలు: వినుము జరానుబంధమున వెంట్రుక తండము. (భార. అను. I. 147.) కొనవెంట్రుకలు (వేం. పంచ. పు. 98.)

28. వెళ్లు—(వరాహ. IV. 32).

29. సభికులు—(ఉ. రా. పు. 152, 163, 90; చెన్నబ. 138, 155).

పై శబ్దములను నితరముల నిట్టివానిని లాక్షణికులును గొందఱు నేటి పండితులును నిష్టానుసారముగ నిషేధించిరి; నిషేధించుచున్నారు. ఇట్లు చేయుటకుఁ గారణ మవి మాండలికపదము లగుటయు, నుత్తమ వర్ణముల వారి వ్యవహారమున నుండకుండుటయు, తమ మండల వ్యవహారమున నశ్లీలము లగుటయునై యుండనోవును. ఇట్టివానిని గ్రంథములందు వాడవచ్చునా, కూడదా, యను పృశ్నము నడుగకముందు వీనిని గవులు గ్రంథములందు వాడ లేదా? వాడిన నేలవాడిరి? యను పృశ్నములకు సమాధానము చెప్పవలసి యుండును. కవు లిట్టి పదముల నెన్నిటితో వాడిరి. వారికి వ్యవహారము దురతి క్రమణీయ మయ్యెను. తమ మండలమున తమ భాషయందున్న పదములపై వారికి శౌరవము పోలేదు. పదములు తమ మండలమునందు మాత్రము పృచారమునం దున్న వైనను, వారి కావిచార మే లేకుండెను. తమ గ్రంథములను రసవంతములుగఁ జేయుటయే వారి తలంపు. రసోత్పాదనమునకుఁ బామరజన భాషణమును గూడ వారు చేకొనక విడువలేదు; లేదా, మనకిప్పుడు పామర జన భాషితమని తోచు పదము లానాఁ డుత్తమ వర్ణములవారిలోఁ బ్రచార మునందుండి యుండవలెను. అశ్లీల పదములను రసికుఁడైన కవి యెన్నడును గోరి పృయోగింపఁడు. కొన్ని మండలములలో నశ్లీలములుగాఁ దోచు పదములు, మఱికొన్ని మండలములలో సద్వ్యవహారమం దుండును. తన వ్యవహారమున నున్న పదములను విడిచి కవి ముందడుగు వేయలేడు; వేయ నెంచి నఁ గవిత కుంటువడిపోవును.

ఈక్రింద కవులు వాడినవైరీతి పదములు కొన్ని యుదాహరింపఁబడినవి.

అంటలుగట్టు (కేశములు) (వరాహ. XII. 14); అంటిపండ్లు (పాండు. I. 118); అద్దు (మను. III. 16); అవల = అవుల (పాండు. IV. 273). ఆడంగులు (వరాహ. XI. 103); ఆడది (ఉ. రా. పు. 75; యయా. పు. 31); ఇచ్చలన్ = విచ్చలన్ (విక్ర. V. 214); ఇడుమ (ఏకవచనము) (నిర్వ. V. 9); ఉయ్యల (కళా. VI. 188); ఉయ్యెల (కళా. VI. 190); ఊపిరి (ఉషా క. I. 85); ఊసర వెల్లి (ఉ. రా. పు. 121); ఊసుపూక (నిర్వ. IX. 26); ఎనక (చెన్న బ. పు. 69); ఏకట (వరాహ. XII. 68); ఏవల (పద్మపు. X. 80); చ. ఐ, శ్వరియము (రంగరాట్. పు. 39); ఒడ్డు. చూ. ఒడ్డూపొడు గూగల మనుష్యుఁడు (వరాహ. X. 114); కడమ (కళా. IV. 145); కని పించు = చూపించు (ప్రభా. I. 116); బ్రదుకుఁగన్నారులేరు (ఉ. హరి. IV. 60); కలవరింతలు (కళా. V. 54); కానుక (ఉ. హరి. I. 83); కాళాస్త్రీ = కాళహస్తీ (పాండు. I. 75); కింక (ప్రాస.) (నిర్వ. III. 91); కుక్కదేపి (వరాహ. V. 67); కుదించి = కుద్దించి (వరాహ. XII. 7); కులుకు (నిర్వ.

III. 153); కూకలు వేయు (శకుం. పరి. III. 52); కూకలువెట్టు (పాండు. II. 208); కొంచెచుగు నాభరణంబులు (నిర్వ. VI. 58); కోరికి (భారతము); కోరిక (మార్కం. పాండు. I. 63; II. 89; కళా. I. 187); కోరికె (తపశీసం.); గండి (కుమా. భా. I. IV. 60); గుప్పు = త్రోయు (నిర్వ. III. 16); గొడగులు = గొడుగులు (కుమా. భా. II. 111); గొడుగులు (కుమా. భా. II. 595, 607); గోసడచు = గోస+అడచు (నిర్వ. II. 93); ఘల్లన (కాశీ. VII. 160); ఘొల్లుచును (రాధామా. III. పు. 59); చక్కనిది = తిన్ననై సది (వరాహ. VIII. 5); చక్కిలిగింత (కళా. III. 46); చదికిలబడు (పాండు. III. 92); చనగలు గోధుమల్-శకలులు (ప్రభులిం. పు. 179); చనువు (కవిక. II. 18); చల్చిచిక్కమా (పాండు. IV. 64); చాచుచేసిన నల్ల-చారుగాచి (హరవి. II. 121); క్రిందిచాయ = దిక్కు (కళా. I. 155); చావు పుట్టువులను ఝాడించలేరు (ప్రభులిం. పు. 87); చిముడు (ప్రభా. I. 133); చిలుకపోటులచేతఁ జరిగిన సహకారఫలములు (పాండు. I. 118); చెంచు (యతి) (కాశీ. I. 91; V. 71; ఉ. రా. పు. 127; శకుం. పరి. II. పు. 24; వరాహ. II. 109, 111, 26);- మొలదట్టిచేటఁగఁజెక్కుచు (మను. IV. 57); చేరులు = చారులు, చేరులు? (పాండు. II. 24); చెవదలించు కొను (సత్య. కృ. సం. II. పు. 47); చొక్కటము (పాండు. V. 20); చొల్లెము (ఉ. హరి. I. 58); చోపుడుఁగోలలు (మను. IV. 55); జమిలి (వరాహ. X. 174); జాలి = దుఃఖము (ఉ. హరి. II. 12); ఝలిపించి (కాశీ. IV. 51); ఝంకించి (కాశీ. III. 231; IV. 68); ఙొంకఁగొలను (నిర్వ. III. 72); నీటిఙొంకలు (పాండు. V. 157); తమ్మంట్లు=తమ్ములు, తమ్మెట్లు (వరాహ. XI. 8); తిప్పలు = కష్టములు (వరాహ. III. 65); తిమురు, తెంపు, పొగరు, పోతరము (శకుం. పరి. II. పు. 21); తీఁగెలు (మను. V. 58); తొడిమ (భారతములో లేదు) పాండు. IV. 3;- కుక్కలుదోలి కఱచునో = వెంటఁబెట్టి (భోజరా. IV. 133); చేటలఁద్రవ్వి = ఎత్తి (వరాహ. II. 145); దారబంధములు (ఉ. హరి. I. 53); దివిటీ (కుమా. భా. I. V. 71); దేవర (వరాహ. I. 15); దొంతరపూవులు (పాండు. IV. 74); పూర్వాంధ్రము: దొరకొను. ఉత్తరాంధ్రము: దొరకు, దొరుకు: దొరకమికి (ప్రభా. II. 111); దొరకు (భీమ. II. 19); దొరకకునికి (పాండు. IV. 157); దొరకు (పాండు. II. 89, 198, కళా. II. 62); దొరకదు (వరాహ. VII. 99); దొరకె (ప్రభా. IV. 43); దొరికె (ఉ. రా. I. పు. 2); దొరికిన (ఉ. రా. పు. 71); దొరుకు (శకుం. విజ.); 'దొరకు'నకు నిజర్థమున: దొరకించు (కాశీ. IV. 255); నీనికి నీని దొరికించెనే దైవము (కళా. III. 86); దొరికించుకొనుము (ప్రభా. III. 123);

అన్నములు దొరకింప (వరాహ. VII. 99); నడుము (పాండు. V. 174); నడుమంత్రంబునన్ (ఉ. రా. I. పు. 21); నలుకుడువడి (ఉ. రా. V. పు. 93); మేడపై నిలుపు (మను. V. 63); భ్రాంతిఁబోనూఁకి (ప్రభులిం. పు. 137); నమలి (విష్ణుపు. IV. 347); పంచదారస్థానకంబులు (కాశీ. IV. 66); పంట్రకోలలు (మను. IV. 56); పండ్లపేసము (పాండు. I. 118); పసుపు వసంతంబు (కళా. II. 10); పసుపు (పాండు. IV. 16); పాటి = ప్రమాణము. చూ. వాఁడు నీపాటివాఁడా? ఎట్టిపాటి, ఏపాటి, ఈపాటికి, ఆపాటికి (హరవి. II. 128); పాఁతు = లోఁతు (వరాహ. X. III); పాసెము (భీమ. II. 67); పీఠె (హరవి. III. 41); పుడుకు = చిదుము (వరాహ. XII. 3); పెండ్లికొడుకులు = ఆల్లుళ్లు (కాశీ. VII. 69; భీమ. II. 7); పెదపెద = పెద్దపెద్ద; స్యవహారము: పెదపెద్ద (వరాహ. II. 69; X. 154; పాండు. III. 53); పెయ్యపులు (రాధికా. I. పు. 3); పెళ్ళును (వేం. పంచ. పు. 106); (పడచు) పైద = పడ్డదూడ (భోజరా. IV. 138); పొటిపొటితలపులు (పాండు. V. 50) చూ. చిటిపొటిమాటలు; పోసరము (వేం. పంచ. పు. 70); పంగలు (మను. IV. 21); ప్రొద్దువంకఁగనుంగొనుచు (శకుం. పరి. II. పు. 42); తొడలబంటి = తొడబంటి (ఉ. రా. పు. 106); బయిళ్లు (వరాహ. VIII. 75); బరవసము = దైన్యము (నిర్వ. IV. 44; III. 94); బనుమము (మను. IV. 19); ఎనిమిది బార్వుల కనకము (పద్మపు. X. 52); బెజ్జము (కాశీ. V. 105); బెరుకు (ప్రభా. V. 109); బైలుపడు (సత్య. కృ. సం. I. పు. 18); బగతుకు (విష్ణుపు. VII. 373; హరి. పూ. VII. పు. 170; దశావ. పు. 47); బెగ్గము (హరవి. II. 44); మండెంగలు (భీమ. II. 67); మడమ (మను. IV. 115); మడిమ (కళా. IV. 151); మడిమంచ = బలహీనత (మను. VI. 26); మడిమట్ర (పాండు. III. 24); మంది = కిరీటము (శకుం. పరి. I. పు. 18); మంది = జనము, బంధువులు (ఉ. రా. పు. 107); (ఇరువదొక్క) మాటు (హరి. పూ. IV. పు. 63); మానిసిమట్ర (శకుం. పరి. II. పు. 22); మాద్రి = మాదిరి (పాండు. I. 3); మావిడిమోక (ప్రాస.)-(హరవి. పీఠి. 1); మిక్కుటము (ఉ. రా. I. పు. 26; నిర్వ. VI. 98); మిడిదల (కళా. VI. 42); ముద్దెడు (చెన్నబ. పు. 104); మొగంబు మురియించుచు (హరి. పూ. VIII. పు. 192); మువ్వంటల దినములు (హరి. పూ. VIII. పు. 186); బరణి మూకుడు పుచ్చినగతిన్ (వరాహ. XII. 10); మెల్పు (వరాహ. X. 39); మొలక (పాండు. III. 191; IV. 38); మొల్కు (పాండు. III. 104; IV. 23; V. 128; కళా. IV. 75); మొక్క (పాండు. III. 179; వరాహ. IV. 147); మొగమాటలు (కళా. III. 178); వక్కతునుకలుగా మొత్తు (నిర్వ.

XII. 11); మోక = మొక్క (వరాహ. IV. 168; నిర్వ. VIII. 32, 35); మోన (కాశీ. VI. 6). చూ. మోనులెత్తు. కన్న. మోన;— రాయభారము (హరవి. III. 91); రూపసి (ఉ. హరి. V. 155); రూపు = రూపము (కళా. I. IV. 14); రెంటుము (వరాహ. XI. 7); లెస్సలా ? (కాశీ. II. 71); లెస్సగాక (కాశీ. VII. 182); పంక = పలన (వరాహ. IV. 103); పగ్గుతపసి (మను. IV. 85); పట్టి మొగనూటలు (కళా. III. 178); పరుస = కృమము (వరాహ. VII. 25); పరుస = రీతి (వరాహ. IX. 21); పలము = లావు (వరాహ. X. 111); కడువలమైనట్టియొడలు (నా. పంచ. II. 77; వల్పు = వలపు (మను. VI. 31); ఒకవార = పృక్క (దశావ. పు. 35); విచారిండు = ఆలోచించు (ప్రభా. I. 74); వినుపించు = తెలియజేయు (కళా. V. 183); వియ్యము = వియ్యంకుడు (వరాహ. V. 55); విసికి విసిమాలి (భీమ. II. 101); వెతకు (ప్రాస)-(శంకరవి. 6); (వాన) వెలుపు (హరవి. II. 23); వెల్పు (హరవి. II. 24, 25); వానవెలిచెన్ (హరవి. II. 25); వెళ్లెన్ (వరాహ. I. 6); వేగిరము (వరాహ. IV. 203); వేపారి (మను. V. 58)—ఇట్లే, బేహారి, బేహరము; 'వెవారము' అని యెందు కనఁగూడదో? వేయు = నైచు (వరాహ. II. 37); వైపు = ఉపాయము. విధము (ప్రభా. II. 26); సంచకరము = సంస్కారము (ఉ. హరి. 163). రూ. సంచకరపు; సత్తరువు (కళా. IV. 198); సల్లు = సడలు (కువల. II. 58); (నిర్వ. IX. 46); సిలుగులు = చిక్కులు (ఉ. హరి. II. 64); సుబ్బు = వైకి తెలియు (ప్రభా. I. 134; III. 44; IV. 17); సెంకించు (నిర్వ. VI. 11);— సెపియించు (సర్వ. మా. I. 76); 'జెపించు' అనకూడదా?— సెలపు వెట్టు = ఆజ్ఞాపించు (వరాహ. III. 44); సేకరించుకొను = తెప్పిరిల్లు (మను. IV. 115); సయితము (వరాహ. IV. 97); సైతము (వరాహ. I. 22; II. 101; VI. 57; VII. 90; VIII. 28; కాశీ. VI. 224); మొదలైనవి.

పై రూపములన్నియు మాండలికపదములు; అయినను నాయామండలము కవులు వానిని వాడియేయున్నారు. ఇతరమండలములలో నాయాపదములకు వేఱు రూపములుగాని, వేఱఱములుగాని కలవు.

పదములు నానాటికి మాఱుచునచ్చినవి. ఏకాలపుమాట లా కాలమున నాదరణపాత్రములైనవి. అట్టి పదము మాఱినరూపములు రూపాంతరములుగ లక్షణగ్రంథముల లోనికిని, నిఘంటువులలోనికి నెక్కినవి. లక్షణగ్రంథములయు నిఘంటువులయు ప్రభావమెక్కువ యయి, వ్యవహార పరిత్యాగము కలిగిన నాటనండియు నిట్టి రూపము లన్నియు గ్రంథములలోని కెక్కిసాగినవి. కాని, లక్షణకారులును నిఘంటుకారులును నిట్లు మాఱిన

రూపముల నన్నిటిని దమగ్రంథములందు చేర్పరైరి. లక్షణమేర్పడకయు, నిఘంటువులలోని క్షేపకయు వ్యవహారమున నిలిచినపదములు ప్రయోగార్హములు కావనియు, గ్రామ్యము లనియుఁ బండితులు నిషేధింపఁజొచ్చిరి. ఇదిగాక పదము లెంత ప్రాచీనములు నెంతవ్యవహార్య దూరములైన నంత ప్రయోగార్హములను నభిప్రాయము ప్రబలెను.

రూపమునందుగాని యర్థమునందుగాని మార్పునొందిన కొన్ని పదముల కుదాహరణము లీ క్రిందఁ బొందుపఱుపఁబడినవి:—ఇనుపారు=ఇంపారు (నిర్వ. II. 90); చూ. నినుపారు=నింపారు, మొద. కాని, మునుపు=ముంపు; ఇనుప = ఇంప, మొదలగు రూపాంతరములు గలుగలేదు;—ఉలుతలు = ఉడుతలు (వరాహ. XII. 42); ఉడ్డు = విడుచు (పాండు. II. 236); ఎమ్ము = ఎముక (మను. IV. 60); అమ్ము = అంబు (మను. IV. 60); ఒడసెల = ఒడిసె (వేం. పంచ. పు. 57); కన్నట్టు = కనబడు (ప్రభా. II. 42); కమ్మని కంపు (కాశీ. II. 44); పొగపుఁగంపులు (కాశీ. VII. 185); అద్దొంతర పూవులంగలుగు తోరపుఁగంపులు (పాండు. IV. 74); పొగడపూవంటి కంపుల మదాంబువులు (మను. V. 98); కానిక = కానుక (ఉ. హరి. I. 53; కాశీ. VII. 151); (పురుషుడు) కోకకట్టు (కళా. III. 267); క్రుక్కు = కూర్కు = కునుకు (ప్రభా. IV. 59; V. 72); గగ్గోడు = గగ్గోలు (హరవి. VI. 47); వెండారము = వెండేరము (కాశీ. III. 240); చివు; చివురు = చిగురు (సమీ. I. 134); చెప్ప = చర్చము (ప్రభులిం. పు. 86); దాగురు మూతలు = దాగుడుమూతలు (విక్ర. V. 32; పాండు. III. 177); తట్టువ = తట్టు (లక్ష్మీ-నారాయణీయములో 'తట్టువా, తట్టువము' అను రూపము లీయఁబడినవి)—మను. IV. 113;—తివియు = తీయు (పాండు. III. 22; కళా. II. 128); తెట్టువ = తెట్టు (నిర్వ. I. 59); తెడ్డెండుహారము = గరిఁతెడు (భీమ. II. 97); తొల్పవ్ = విశే. తొల, తొలి; 'తొలువన్,' అనవలెనా? 'తొలువన్' అనవలెనా? (హరి. పూ. VIII. పు. 187); దాగురింతలు (హరి. పూ. VIII. పు. 183); దాగురుముచ్చలు = దాగన ముచ్చలు (వరాహ. XII. 43); దిట్టకిరాతుఁడు (మను. IV. 57, V. 89); దొరలు = దొర్లు (మను. V. 40); నడ = నడక (పాండు. I. 41); పడిగ = పడగ (కళా. IV. 195); పలికించు = పలుకరించు (కళా. IV. 94); పుడుక = పుడక (వరాహ. VIII. 5); ముక్కునఁబంటి = ముక్కుబంటి (వేం. పంచ. పు. 21); 'జనకునిబడి' - ఇప్పుడు 'బడి' 'వెంబడి'లో మాత్రమున్నది (మను. V. 43); నాబడిన్ రమ్మ (ఉ. రా. పు. 38); బిందెలు = చిన్న మంటికడవలు; ఇత్తడి, మొ. బిందె; మంటికడవ, అని నేటివ్యవహారము; (శకుం. పరి. II.

పు. 29); బ్రదుకు = బ్రతుకు (ప్రభా. IV. 33); మావిపండు = మావిండి (సర్ప. మా. II. 87); 'మావిండి' అను పదము పదునొకండవ శతాబ్దము నుండియు నున్నది; 'మావి' అను రూపము కవికల్పితమా? — మెండుకొను = నిండుకొను (మను. IV. 27); మొగడ = * మొగ్గ = మొగ్గ (వరాహ. XII. 43); మోసల = మొగసాల (నిర్వ. IX. 69) 'మొగసాల' యేపూర్వ రూపము; ఇది 'మోసాల, మోసల'గా మారినది. వలదు కుక్కలన్నియు పంగన్ = అక్కఱలేదు (మను. IV. 20); ఒకసరియై వర్తించు = రీతిగా (వరాహ. IX. 20); అతడు మొదలయిన సురలు (వరాహ. X. 75); ఇట్టి చోట్ల 'మొదలు' పదమొక్క వ్యక్తిపేరుచెప్పిన తరువాతనే పూర్వకాలమున నుండెడిదేమో. నేడు 'రాముడు, కృష్ణుడు, గోవిందుడు, మొదలయిన వారు, అని వాడుచున్నాము. — అలవి = వీలు (మను. IV. 44); పొడవు = రూపము (పద్మపు. VII. 75); తోచు = కనబడు (కుమా. భా. II. 107. 118, 232); తెలివి = వెలుగు (కాశీ. IV. 121); చే = చేయి (నిర్వ. II. 11) దీనికి నేడు వ్యస్తముగా వ్యవహారములేదు.

ఈ క్రిందిపదములవంటి వెన్నో భాషనుండి లోపించినవి:

అలబలము (మను. IV. 53); ఆమెత (హరి. పూ. పు. 188); ఇట్టాడ రాని = సమీపింపశక్యముగాని; తమి. ఈడ, ఈడు = మార్కొను (పాండు. I. 11); ఉడుపకుక్కలు (మను. IV. 51); ఉల్ల (కాశీ. VII. 244); ఉల్లెడ (మను. V. 71; ఆము. VI. 182); శ. ర. ఉల్లడ; అక్కటికము (మను I. 4); అక్కటిక (పద్మపు. IX. 131); ఒడగొడ్డము (హరవి. II. 132), ఒఱ. గొడ్డము (శ. ర. కారుడు దీనికి 'పఱగొడ్డము' సరియైనరూపమని చెప్పినాడు. ఈ రెండురూపములును నేడులేవు.) (హరవి. II. 132); ఒలుకులబూది (వరాహ. IX. 88); కట్టుపకాసి (హరి. పూ. VIII. పు. 184); కఱదులు (శ. ర. కఱదు) (ప్రభా. III. 47, 52); కలువడగలు (కుమా. భా. II. 42); కలివడగలు (కుమా. భా. II. 43) - శ. ర. 'కలువడము'; కాలాజీకుంచెలు (ప్రభులిం. I. పు. 14); కావడించు (పాండు. III. 89); కాపున = కనుక (వాఙ్మయమునఁ జాలతఱచు); కిన్ను (కవిక. IV. 42); కెల్లు = కలకలధ్వని (హరవి. III. 81); కొఱకు = కొఱను (కథా. III. 98); కొండ్రవేలు (కాశీ. IV. 299); క్రోడకటించు (హరి. పూ. VII. పు. 174); గిరువులు = శత్రువులు మఱల తిరుగఁబడకుండ పూటగానుంచినవారు (వరాహ. II. 118); గిరువులు (విక్ర. IV. 60); గొడ్డిగములు (వరాహ. X. 15) - శ. ర. గొడ్డిగములు, దీనికి 'గొడ్డిగము' ఏకవచనమగునా? — గౌసెన (మను. IV. 38); చీటకము (కాశీ. V. 88); తోకొను (పాండు. II. 180) 'వానితోపాటు' అని నేటి

వ్యవహారమున నున్నది.—పయ్యద (కవిక. V. 85); పాగడలు = పడగలు (వరాహ. VI. 71); మేంఠ (కాశీ. VII. 97); (వేల్పుం) బూప (శకుం. పరి. II. పు. 41); (తనయుండు) పెడము పెట్టినవేళ (వరాహ. VIII. 53); (ఎడ్డు) బరి = వ్రక్క (ఘండు. II. 103); బారాది (ఘండు. IV. 232); మే=మేయి, మెయి, మేను (కళా. III. 81); ఈ పదములెవ్వియు నేటివాడుకలో లేవు.—మృగ్మీంచు (హరి. పూ. IV. పు. 83); వయ్యము = వంధ్యము (హరవి. III. 16); మొదలయినవి.

సముచ్చయచిహ్నముగు - 'ఉన్' లోపించి పూర్వాచ్చు దీర్ఘముగుట వ్యవహారమందుగలదు. అట్టి దీర్ఘములతోఁగూడిన ప్రయోగములు కావ్యము లందును జేరినవి.

శా. వెన్నామిఁగడయున్ ఫలంబొసఁగెదన్ - వేగంబ రారమ్ము మా యన్నా (కవిచిం.)

క. రోల్లారోఁకండ్ల బాడరోయక మఱియున్ (వరాహ. VII. 22.)

క. అన్నాదమ్ములఁగని (హరి. ఉ. IV. 15).

క. రో, ల్లారోఁకండ్లంబాడిన, కూరుము లిపు డింత దాఁచుకొన్న నడఁగునే (ప్రభా. V. 25).

క. చేతావాతాగొట్టే, ఘాతుకులు (సంపంగి. శత).

క. తల్లీ, తామరయును బోలియుండి తగవువిడుతురే. (హరి. V. 200.)

చ. వినీవినమిం బురిలోనిసైనికుల్ (జైమిని.)

ఉ. వినీవినని భంగి (నైష. VI. 33.)

ఉ. అయినా (ఉ. హరి. V. 198); ఏమియెఱుఁగఁడు (ఉ. హరి, V. 195);

క. నందీ కన్నుల నశ్రులు, చిందీ, తాపంబుమేనఁ, జెందీ, హృదయం బందీ, కుందీ, యెందీ, యిందీవరనయన వెదకి యిందన లేదా (పార్వ.)

క. నమ్మమి మృత్యువు; పెద్దయు, నమ్ముట యపమృత్యువగుట నరపతి నమ్మా, నమ్మక (శాంతి. II. 351. 1901 ముద్రణము)

శా. చల్లాయంబలి ద్రావితిన్ రుచులు దోసంబంచుఁ బోనాడితిన్ (శ్రీనా. వీధి.)

శా. కూడికూడని చిన్న కూకటిలతో - గోపాలక శ్లేణితో.

ఒకప్పుడు సముచ్చయచిహ్నముగు 'ఉన్' లోని 'ఉ'మాత్రములోపించును: ఉదా: ఏమిన్ (నిర్వ. VIII. 15); ఇట్టిదింగలదె (నిర్వ. VI. 22; V. 22); అంతర్వామివి స్మీవ (మను. II. 75).

ఒకప్పుడు సముచ్చయమువై మరల సముచ్చయముచేరును : దశగ్రీ
వుండునుం బోవునే (నిర్వ. IV. 89); ఇంకనుంగొన్నినాళ్లు (కళా. III. 70).

ఒకప్పుడు సముచ్చయము తుమర్థక క్రియాదూపముల మీఁదను
జేరును: ఒనగను ... కావింపనుబనిచి (హరి. పూ. VII. పు. 168)

పదములతుది ద్రుతములోపించి, పూర్వాచ్చుదీర్ఘమయి, విశేషార్థము
ల నిచ్చుట వ్యవహారమునఁగలదు. అట్టి ప్రయోగములను కవులుచేసినారు.

శా. బాలా ! ... చాలానేఁగలుగంగ నింతపనికి స్సంతాపముం బొందఁ
గా, నేలా ... చింతించుటల్, మేలా . (అని. II. 88).

క. జాలారి ..., కాలారి ..., మేలారసి ..., చాలారసికత్వ మబ్బె
సర్వేశునకున్ (శారీ.)

చౌపదము: సతతభక్తియుత - సన్న్యసిజాలా,
కృతనుతులను రా- గిలుప్పభుశీలా,
కృతయుగమునను స్వ - కృతమయిలీలా
షీతివృషగిరియనఁ - జెలఁగును జాలా. (ప్రబం.)

క. నీలా ..., హేలా ..., చాలావేడిన హరిమీ, రేలా ...
(మృత్యుం.)

సీ. నేనిద్రబోవుదాఁ - కానిద్రబోవదు (వైజ. II. 126.)

ఉ. ఇం, కాగలకార్యమేమి (పట్టాభి.)

ఉ. ఇం, కామటికొన్ని గూర్వనలె (ప్రబో.)

శా. ఇం, కా రామ్రాయి వరంబువేడుము (రామస్త.)

క. కూడా నుండుదమోయని (రాధా.)

ఉ. ఐ, నా కల దొక్కవిన్నపము-నాకుసురాధిప ! (దశా.)

శా. బౌలెండా యిటువంటి ఛాందసము లెన్నెనా గలావు (దశా.100.)

క. కావలెనా పనిలే దయి, నా వినుము. (సార్వ.)

ఉ. ఎంతవారిని, నా మదిలెక్క వెట్టిక (సానం.)

శా. నాయుద్యోగమింకేరికై, నా శీఘ్రంబుగనిచ్చిపంపుము (సానం.)

ఉ. ఎట్టులై, నా నినుజేరవచ్చెద (మిత్రవిం. IV. పు. 56; దశావ.
54, 78, 100, 310); ఐనా; (66. దశావ. చూచినా;) 137. ఇంకా

సముచ్చయార్థక 'ఉన్' ప్రత్యయము చేరునప్పుడు యడాగమము
చేరవలసినచోట్ల వ్యవహారమున నాగమ యకారము లోపించుటగలదు. అట్లు

లోపించునప్పుడు ద్రుతమునకు ద్విత్వమును, దానిపై నిత్యేత్వములును గలుగును. ఒకప్పుడాద్రుతము లోపించి పూర్వాచ్చునకు దీర్ఘముకలుగును: మఱిన్ని, మఱీ. కావ్యములందు సకారద్విత్వ రూపములు లేవుగాని 'న్, ని'లు నిలుచుట గలదు. ద్రుతలోపమును బూర్వాచ్చునకు దీర్ఘమును గలిగిన రూపములును కావ్యములందు గలవు.

క. అనుజాలకు నడ్డపడి యేమిని జేయఁగ నీవుఁజూచిమెచ్చితి
(ఉద్యో. II. 13)

క. తనకై కాదే మది నెల్ల ను గోరుటవినుము దాఁబ్రళయ మొందెన
యే మిని (శల్వ. I. 58.)

క. అ ట్లేమిని బలుకకుండి (అశ్వ. II. 21).

శా. తల్లిందంఁక్రియు నన్నుఁగానని మనస్తాపంబునంబొక్కఁగా (మను.
III. 98.)

మ. స్తవముల్ సేయు శృతుల్ సమస్త జగదంతర్యామి విన్నీవ
(మను II. 75).

ఉ. తండ్రి వితల్లియుం బతివి-దైవమవున్ సఖిన్ గురుండవున్
(భాగ. I. 252.)

తరళము. క్రోధవశాఖ్యయున్ నురసాఖ్యయున్ నురభిన్ మునిన్ మొద
లుగా (భాగ. VI. 256.)

ఏమీకొంక (భోజరా. VII. 75)

శా. వాలింగీలియు వాయుపుత్రునరియే (నిర్వ. VII. 99.)

శా. ఏమింజేయకయున్నఁ గ్రొవ్వి యిట కేతెంచితే (నిర్వ.)

మ. చం, డికయంతర్హితయైన మామయుమఱిందన్ నిద్ర మేల్కొంచు.
(జై మిని. VIII. 116.)

ఉ. అదిన్, జెప్పెదనంచు (కళా. IV. 50.)

మ. మఱిం, దెనుఁగుంగబ్బము లెన్నియేని (ప్రభా. I. 6.)

ఉ. మిక్కిలిం, గంటికినించువాని (పాండు. III. 61.)

మ. ఎచ్చోటికో, చని వెండిం జనుదెంచి (పాండు. V. 21.)

మిక్కిలిన్ (పాండు. V. 26.); ఉన్నట్టిదిన్ లేదు (పార్వ. 45); దక్కిన
దింబలె (రామాభ్యు. V. 138); మఱిన్ (సమీ. I. 83; III. 153).

ఇట్లే కొన్నిసమస్తపదములలో మొదటిపదము తుదియచ్చు దీర్ఘమును, ప్రాప్త్యమును గూడనగును. అట్టిపదములందు దీర్ఘము ద్రుతలోపమువలనఁ గలిగిన దనచ్చును.

- చ. కడకొను కడుదీధితు లె-గాదిగఁ గన్గొను (ఆము. II. 50)
- క. మల్లానుడియగు మదనుఁడు (ఉ. హరి. V. 166).
- శా. రొ-క్కారొక్కము ద్విట్టి (కాళ. III. 58.)
- చ. ఒకానొక నిద్దురఁ గీన్నుమోడ్చి (కాశీ. III. 99.)
- చ. కకాపికలొమది నన్ను చెల్లఁగా, యనుచు ...య - దాయవలై
(కువల. II. 31.)
- క. చెల్లాచెదరై యత్తులు, పెల్లగిలంబఱచిరి (నిర్వ. IV. 75).
- క. అడ్డాదిడ్డాలు వలుకు - నంతటిలోనన్ (బసవ. పిడు.)
- మ. రా- కాపోక గావించె (చంపూరా. V. 39.)
- ఎగాదిగ (కువల. IV. 177. పారాశ. II. 77; దశా. 319; రాధా;
II. 39; రాధికా. I. 127; శశాం. II. 77; సమీ. II. 154).
- దిక్కామొగములు (సారి. V. 37); వళావళి (బహు. II. 56).
ఏత్వాతత్త్వాలు (బసవ. VII. 275); బటాబయలు (సారం. 112).
- శేనా, తలా, అను నవ్యయములును నిట్లే యేర్పడియుండవచ్చును.
- క. పూజల్, సేనాగా నొనరించిన, నానీలగళుండు మెచ్చునా. (ప్రభు.)
- క. ఏలాసేనామాటలు, బాలా (బసవ. పిడు).
- గీ. అదితలామొక ముద్దెడు నారగించి (పరమ. IV. 236.)
- ఉ. అందఱకుం దలాయొకటి - స్వార్థము గల్గుట దోపఁబల్కె (ప్రభా.
V. 88.)
- పదమధ్యాచ్ఛ లోపించి సమీపహల్లులగు అ, డ లకును, సంయోగము
గలుగు నపు డా రెండింటికిని 'ల్ల' ఆ దేశమగును. ఒకప్పు డా సంయుక్తాక్షరము
నకుఁ బూర్వముననుండు ననుస్వారము లోపించును. ఇట్టి రూపములు గ్రామ్య
ము లని కొందఱ అందురుగాని వానికిఁ గావ్యములందు ప్రయోగములు గలవు.
- గీ. జరిగెనూడెను జారెను మఱికివెల్లై (ఆంధ్ర. మానవ.)
- గీ. భావజుఁడు వెల్లిపోయిన పాడు మేడపగిది (కళా. III. 83)
- ఉ. ఒ, భారకమున్నవచ్చి యొకయంగన నూచె నరేంద్రచంద్రునిక్
(కవిక. I. 6).
- సీ. నల్లించు కల్లెముల్ - ఘల్లనంగ (కృష్ణరా. వి. I. 53)
- ఉ. వాకిలి వెల్లి కల్లమాటాడదు (భాగ. VI. 27)
- సీ. మల్లువారును నిల్చి- త్రెళ్లువారు (భాగ. VI. 81)

గీ. త్రుల్లిరాతును బడవైచి - మల్లివచ్చు (రాధికా. II. 121)

సీ. ఒల్లెల విఱిచెదే - యుజ్జ్వలాంగి (రా. వి. III. 115)

క. వెల్లింపఁ గాఁగఁ దగ, దుల్లంబున హితుఁడటంచు (రుక్మాం. III. 17)

మ. వెల్లి న రీతిం బడుఁబ్రేలి మాక్కికమణుల్ (వరాహ. IV. 35)

ఆ. వె. ఇల్లు, వెళ్లలేదటంచు - మెల్లన ముదుగులు, పాటవిడుచుచుండు (వైజ. III. 93)

‘ట’ అనునదియే భావార్థక ప్రత్యయము గాని, ‘అడము’ కాదనియు నది గ్రామ్యమనియుఁ గొందఱ యభిప్రాయము. ‘అటము’ ‘అడము’ అను నవి వ్యవహారమందే కాక కవులచేఁగూడ విశేషముగఁ బ్రయోగింపఁ బడి యున్నవి. ఉదాహరణములు:

సీ. కడవన్నె బొమ్మ చెక్కడపు చొక్కపుఁ గోళ్లు బగడంపునికరంపుఁ బట్టియలును (ఉత్తరరామాయణము. పుట. 222)

సీ. తొలివేల్పురా ప్రతిమల చక్కడపుగండ, పెండెంబు డాకాల-దండిజూప (ఉత్తరరామాయణము. పుట. 43.)

సీ. నెలరాల మంచినన్నెలుమీఱఁ గట్టిన కట్టడమరుగునఁ గ్రాలుచుండ (ఉత్తరరామాయణము. పుట. 23.)

గీ. దాని చక్కదనంబును దాని మెఱుఁగు, దానికట్టడపుంబని (ఉత్తరరామాయణము. పుట. 24)

సీ. త్రవ్వటంబులతఱి - ద్రవ్వటంబులువెట్టి, తగునట్టు కట్టు గుద్దలి గడించి (కళాపూర్ణోదయము. IV. 78).

గీ. మొదలఁ గాశీపురమునకు - ముట్టడముగ, నకల గృహములఁ దన మూర్తి సంగ్రహించె (కాశీఖండము. V. 301.)

ఆ. వె. మనసురాదునాకు - మానినీమణులార, ప్రేలడములు గట్టివెట్టి రండు (చంద్రాంగద చరిత్రము. II. 104).

ఆ. వె. అటఁగుళిందుసేమ - మరయుచుఁ దండ్రి వ్రా, యడముఁజూచి భక్తి నంది యందు (జై మినీభారతము VIII. 82).

క. వెల్లువ ముట్టినపగిదిం, దల్లడమునఁ గూడఁ బారి (నిర్వచనోత్తరరామాయణము. IV. 94).

క. తఱచగుఁ బెనునందడిలో, నిఱుకిటమునఁ బడ్డ నృపతి. (నైషధము IV. 124).

సీ. పిలుపిచ్చవిద్యలు - వీకవన్నియలును బెలుచదనంబులు - బ్రేలడములు కేరడంబులు సాళ-గింపులు కిల్చి మా, క్రీడనంబులు నడ -కించుటలును (పాండురంగ మహాత్మ్యము. III. 43).

సీ. గీ. తెచ్చుకోల్గొంకులును మోర-త్రిప్పడమ్ము, లలర-గేళిక కరుదెంచె నల్ల రంభ (పార్వతీపరిణయము. V. పుట. 98).

చ. ... కెంపుపొల్ల చె, క్కడమున (పార్వతీపరిణయము. V. 104.)

గీ. ఎత్తినప్పడు విడియుచో - నిటుకటంపుఁ దెరువునందు (భారతము: పాత్తికపర్వము. I. 25).

ఉ. ఇమ్మెయిన్, జావడమైనఁజూచి యిది చందము గాదని యంటిఁగాక (భారతము, ఉద్యోగపర్వము. III. 61).

చ. సతకడముల్ పురాణములు - సామెతలుం బరిహాసకంబు లింగితములు జారచారిణుల - కేళిచరిత్రముల న్వచింపుచున్. (హంసవిశేషి. II. 43.)

‘ఉన్న, కల, న, వర్ణకంబులమీఁది తచ్చబ్బ వకారంబునకు లోపంబు విభావనగు’ అని చిన్నయసూరి. ఈ లక్షణము చాలదు. దీనివలన ఉత్తమపురుషము: ‘వండినాను, వండినాము; మధ్యమపురుషము: వండినావు, వండినారు; నీపురాజు; మొదలగురూపములు సిద్ధింపవు. కాని, యిట్టిరూపములు వ్యవహారమునందును గ్రంథములందును గలవు. ఇట్లే ‘కలుగు’ ధాతువునుండి వైసూత్రమువలన గ్రంథములందు కానఁబడు ‘కలాను, కలాము; కలావు, కలారు, కలారు; కలారు’ ననురూపములు సిద్ధింపవు.

క. బలువేమి చేతవేసరు, చెలికిం జిపిటంబులీయఁ జేకొని కృపతోఁ గలిమిచ్చినావు (అప్ప. IV. 411).

చ. అనితరవామలూరు జవనాంతర వాసముఁ జెందినావు (ఉ. ర. పు. 317.)

శా. భీ, తిత్యాగం బొనరించినాననుడు నత్కిరుం డుమాజానికెన్ (కాళ. మా. III. 218.)

శా. అయ్యా యెక్కడనుండి యిక్కడకు వీలార్థంబు విచ్చేసినారు (కాళ. మా.)

ఆ. వె. చంచలింపకిట్టిసాహసకృత్యంబు, చేసినావుగాన(నిరంకు. IV. 44.)

గీ. కోరి గోదావరీ మహాతీరమందుఁ బాలఁతుకలఁగూడి ప్రిడకుఁ బోయినావై. (పట్టాభి. I. 15).

పంచచా. సరాధినాథ నన్నుఁబాసి - నావటంచు (పట్టాభి. V. 174).

గీ. నీవ తల్లి విదండ్రు వి నీవగురువు (భాస్కర. రామా. బాలకాం. 629).

శా. ఏయే దేశములన్వసించితిరి మీ - రేయే గిరుల్ సూచి నా
రేయే తీర్థములందు గుంకిడితి రే - యే ద్వీపముల్ మెట్టినా
రేయే పుణ్యవనాళిఁ స్రుమ్మరితి రే - యే తోయధుల్ డాసినా
రాయాచోటులఁ గల్గువితలు మహా - త్తా నా కెఱుంగింపవే.
(మనుచ. I. 68.)

ఉ. ఇటుసంగతులై చనుదెంచి నారు మీ, రెల్లను (హరి. పూ. V. పుట 101).

గీ. అడవిలో గొల్లమందలయందు వెరిగినారు ... చీరలడుగునంతటి వారె మీరు (హరి. పూ. IX. పుట 205).

మ. దైత్యారికాఁబోలు నీ, యనఁగాకున్నఁ గలావె యన్యులకు నీ యంచ త్ప్రభాపూన్నతుల్ (ఉ. రా. పుట. 182).

మత్త. వారు నాథులు గాఁగలారని - వారికానతియిచ్చె (ప్రభా. IV. 15).

గీ. సకలమహిమలు నీదుపట్టికిని జేకుఱుం; గలా వంగలార్వఁ గురంగ నయన (సమీ. II. 171).

గీ. పావనిగలాఁడు (సమీ. IV. 40).

ఉండినాడ నగుటన్ (సమీ. VII. 35); కట్టినాడను (పాండు. IV. 106); లింగతనుఁడైన నన్ను (వరాహ. X. 69); నీలకంఠు డనఁదనకు. (వరాహ. X. 92); అర్థించినాను (దశావ. పు. 208; అహ. సం. పు. 10); అలసినాను (, 315); చేసినాను (, 213); పండినాను (, 209); దాచిన దానను (కాశీ. IV. 105); పలికినాను (సమీ. III. 104); మఱచినాడ (ప్రభా. I. 73); మెచ్చినాడను (కవిక. II. 78); వచ్చినాను (ఉ. రా. పు. 60); దూపట్టినాను (శకుం. పరి. I. పు. 18); కొన్నాడను (వరాహ. VI. 20); పుట్టించినాడ (వరాహ. VI. 75); వెచ్చినాడను (వరాహ. II. 155); తెచ్చినాడను (వరాహ. II. 119; కాశీ. VIII. 244); నచ్చినాడను (కళా. III. 141); కావించినాను (ఉ. రా. పు. 145).

ఉన్నారము (కాశీ. V. 9; VI. 294; కళా. I. 181); మెచ్చినారము (కళా. కాశీ. V. 300; VI. 221; వరాహ. XII. 39); వండుచున్నారము (కాశీ. VIII. 136); కడపినారము (కాశీ. VIII. 148); నడచినాము (రంగారా. II. 171); వచ్చినారము (శకుం. పరి. II. పు. 22); చెప్పినారము (వరాహ. XII. 44); విన్నారము (కాశీ. I. 15).

తలంచినాపు (దశావ. పు. 87); చొచ్చినాపు (దశావ పు. 295); పట్టి
నాపు (పు. 296; సమీ. VI. 225); ప్రతిష్ఠించినాడపు (కాశీ. IV. 182);
వీక్షింపుచున్నాడపు (కాశీ. VII. 73); కూడియున్నాడపు (కాశీ. VII. 73);
తెచ్చినాడపు (కాశీ. VIII. 244); చేసినాపు (సమీ. V. 176); వచ్చినాపు
(ఠంగారా. II. 171; ప్రభులిం. I. పు. 38; II. పు. 46; ఉ. రా. పు. 124,
37, 23); నీవు కలవాడు (కాశీ. III. 47); ఎవ్వడురోరి (ఉ. హరి. III. 43); దుర్ల
భుడగు నీవు (పాండు. IV. 110); నీ వాదిభూతుడగుట (పాండు. II. 55);
రాజవా నీవు యమధర్మరాజుగాని (రాధికా. II. 91); పెద్దవాడవుదువు
(రాధామా. I. పు. 12); ధురంధరుండ్ల వెలుంగువాడపు (హరి. పూ. VII.
పు. 175); మడియించినాపు (ప్రభులిం. పు. 102); కూర్చుకొన్నాపు (ప్రభులిం.
పు. 102); చెప్పినాడపు (కాశీ. I. 13); కైకొన్నాపు (సమీ. VI. 44);
తలచినాపు (చెన్నబ. పు. 127). కమరినాడపు (ఉ. హరి. IV. 286); దాచి
నాపు (ఉ. రా. పు. 104); మెచ్చినాపు (ఉ. రా. పు. 140); పూనినాపు
(, 141); వంచినాపు (ఉమాక. III. 56); తెచ్చినాడపు (విష్ణుపు. VI. 49);
మించినాపు (ఉ. రా. పు. 53); హసించినాపు (ఉ. రా. పు. 42); ఐనాపు
(ఉ. రా. పు. 42); రచియించినాడపు (శకుం. పరి. I పు. 4); ఆరాధించినాడపు
(వరాహ. IX. 115); మెప్పించినాడపు, తెప్పించినాడపు, కల్పించినాడపు
(వరాహ. XI. 54).

భూతమునం దుత్తమపురుషైకవచనమున 'తిని', మధ్యమ పురుషైక
వచనమున 'తివి' అనునవి ధాతువు క్తార్థకరూపములై జేరును. వాని 'ని,
వి' లు వైకల్పికముగ లోపించును. అప్పుడు ఉత్తమ మధ్యమ పురుషైకవచన
ములం దొక్కటేరూపము నిలుచును. దానివై 'ఏని' పదము చేరినచో 'తేని'
అని యగును; ఇందలి తుది 'ని' వర్ణమొకప్పుడు లోపించును. అప్పుడు
క్తార్థకరూపములై 'తే' మాత్రము నిలుచును. వ్యవహారమునం దీ 'తే'
రూప ముత్తమ మధ్యమ పురుషైకవచనములనుండి ప్రథమైకవచనరూపమున
కును మూడుపురుషముల బహువచనరూపములకును వ్యాపించినది. చుకా
రాంత, యుకారాంత ధాతువులవై 'తే' చేరునప్పుడు చ, య, లుల సకారముగా
వ్యవహారమున మాలుచుండును. 'తే' ద్రుతప్రకృతికముగను, కళగనుగూడ
వాడబడుచున్నది.

అంగజాస్రవృత్తము : ఆర్తవగిరివట్టే తే, నంగజాస్రవృత్తమంద
గించున్. (అప్ప.)

క. అడిగితినట లేకుంటే, యాడితి నట (ఉ. నై.)

క. తెప్పని నే నగరవైచి-తే నీతడు (వేం. పంచ. I. 70).

శా. నిను నిల్లాలంచు నే నమ్మియుం, లే నీవిట్లు దురాశఁ జెందఁదగునే.
(దశావ. పుట. 195.)

శా... కన్నుఁగొనలం బ్రార్థించినం గూడదం, లే నెమ్మోములవంచి
యున్నురనుచున్ (దశావ. 309).

క. పాలువిటిగితే పెరుగగునే (వైజ. II. 101).

శా. ఈశాల యై, తే రామామణి యేది కానము (దశావ. 295).

శా... దుర్యోధనుం, జై తేనేమి పృథా తనూభవవివాహంబు (పాం
చా. 43.)

క... వేళపాళలు, దెలియంగలవాఁడు దొరకి-తేవాసి (పార్వ. 26.)

క. నీతోడఁ జర్చనేయఁగఁబోతే నామనసుకొకటి పొడమినఁబొడమున్.
(రాధామా. 8); ఉందురంటే... దక్కదటంటె... పోవునటంటె... ఏలుమఁ
టంటె (రాధామా. 8); నీ. అల్లి తేనే... మీఁటితేనే... పాడి తేనే .. ఆడితేనే
(రాధికా. పు. 14); ఇహమున్నహి పరమున్నహి యైతే; మిగిలినందులకై తే
(రాధామా. I. పు. 13).

శా. నేనొల్లనం, లే లాలింపరె తల్లిదండ్రులు (శ్రీకాళ. శత. 52).

శా. ప్రతికర్తృబింతుకే చేయఁగాఁ బోతే దోషముగాన (శ్రీకాళ.
శత. 69).

క. మామిళ్లకాజ్ఞయైతే, కామిని గ్రుక్కిళ్లకాజ్ఞకలదే యెందున్
(రాధామా. III. పు. 52).

“ముఙ్గు పరంబగునపుడు కోశబ్దంబు కొనునకు బహుళంబుగా నగు”
నని చిన్నయసూరి. “బహుళం బనుటచే దీనికి నొకానొకచో నతిచారంబని
యెఱుంగునది” అని యాతఁడే చెప్పెను. అతిచార మనుటచేత నాతనికా
ర్షాపము లనిష్టములని స్ఫురించుచున్నది. గుప్తార్థప్రకాశికాకారుఁడు ముఙ్గు
పరంబగునపుడేకాక ‘మిజి, నుజి’ ప్రత్యయాది సమావేశమునందును నీయా
దేశంబు కానంబడియెడి నని పై బాహుళకార్థమును వివరించి “అన్న
నెవ్వతె కందుకో నలవిగాదుగా” (రాజశే. II). “అస్తద్వచ, శ్రీదాంపత్యము
నాక నాకయనుకో సిగ్గయ్యెడున్ (రాజశే. III). అనుప్రయోగముల నిచ్చి
నాడు. ఈ క్రింద మఱికొన్ని ప్రయోగములు చూపఁబడుచున్నవి.

చ. ... విధాత పాటలిమ మధ్యమసంధ్యకుఁ జేయలేని యా, కొఱఁ
తయఁ దీర్చుకోఁ దొగరుకొల్పిన కై వడి (ఆము. II. 18.)

క. ఆకలియును నాఁకలియును, బైకో పైకోక్క వానిపై వైచిన (ఉ.
వై. 30.)

గీ. ఏను ప్రార్థింపఁ గైకోక యిట్టివానిఁ గాని వరియింప నంటివి (కళా. VI. 49.)

సీ. సేవ సేయించుకోఁ జిత్తగింపఁడు నుమీ నాచేత శ్రీ విశ్వనాయకుండు (కాశీఖం. 122).

శా. పట్టుకో నుద్యోగించి (కాశీ. V. 149); చేయించుకోన్ (కాశీ. 160); ఊఁకో (కాశీ. VII. 173).

గీ. ధైర్య నిర్జితమందరాహార్య భార్య, తనయ యేలయ్య కైకోవు ధర్మబుద్ధి (కాశీఖం. VII 82).

శా. కుంతీ ద్రాపదులం బ్రభావతి గనుం- గో నేఁగెడున్ (జైమిని II. 104)

మ. ఇటఁ గైకోవయ్య విస్తారమా, కడనిల్పంగద వయ్య (దశావ. 22.)

క. నాతోడం, బోరాడలేవు పోరా, కోరాయభయంబు, నిల్చుకోరా తనువున్. (దశావ. 92.)

మ. నిమేష వ్యాఖ్యఁ గైకోని దృక్స్వరసీజంబులు (నైష. V. 182.)

గీ. జవ్వనంబిచ్చి ముదిమిఁ గోజాల మనుచు (విష్ణు. VI. 177.)

శా. అర్కేందూపల రత్న నిర్మిత మహాహర్ష్యాగ్ర భాగంబులం దారోఁక దారక మండలంబుఁ గని ... (భీమ. III. 93.)

చ. కై, తగవున రత్నకుండల కదంబక ముందనువేడి పుచ్చుకోఁ దెగున మనోభవుండు తియతీయ్యని సింగిణి వింటి కొప్పునం దగిలిచె దక్షవాటి పనితాచికురంబులఁ బోలు సింజనిన్ (భీమ. V. 95.)

గీ. ... అప్త దిశలు, దాన కైకోని కైకోఁ డతండు సురల (హరవి.)

శా. ... దక్షనగరి రామా సముత్తుంగ వ, త్తోజ ద్వంద్వ శిఖాంకుర స్ఫరణఁ గైకోన్ విఘ్నరా జర్మిలిన్ (హరవి.)

శా. కాముం జీరికిఁ గోక ... (హరవి.)

‘ముఙ్గు పరనుగునవుడు కో శబ్దము కొనునకు బహుళముగా నగు; ముఙ్గు పరంబగు నవుడు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబును మువర్ణకంబునకు మాముడియు నగు’ నను బాల వ్యాకరణ సూత్రములచే ‘చెప్పుకో = చెప్పు కొనుము’ మొదలగు రూపములు సిద్ధింపవు. ‘కో’ పదాదేశము బహుళమనుట చేత నిట్టి రూపములు గలిగినవని చెప్ప వీలులేదు. ఇట్టి వానిలో ‘ము’వర్ణక నిషేధమునకు లక్షణములేదు.

ఇదిగో, అదిగో, వాడుగో, వీడుగో, ఇవిగో, అవిగో, వారుగో, వీరుగో, మున్నగు ప్రయోగములును గ్రంథములందును వ్యవహారమునందును గాన్పించు చున్నవి. ఇట్టివానియందు 'కో' పదము కేవలావ్యయమైనది; 'కొను' ధాతుర్థము మఱుఁగుపడినది. వీనిలో 'కొను', 'కో' అయిన పిదప ముఱ్ఱ నిత్యముగ లోపించును. 'వీడుగో' కుమాఱుగ 'ఇడుగో' అను రూపము వ్యవహారమున నెల్ల యెడల వ్యాపించినది. వాడుగో, వీడుగో, వారుగో, వీరుగో, అను రూపములు కేవల మాండలికములుగ నచ్చటచ్చట వ్యవహారమున వినఁబడుచున్నవి.

యుకారాంత ధాతువులపై క్షార్థకే కారము చేరునప్పుడే కాక యితర సన్నివేశము లందును యకారమునకు సకార మాదేశముగ నిలుచును.

క. ఒక గిండిలో గళముఁ దొట్టంగా, నా సవమును గడువడిగాఁ, బోను కొని యచటికిఁదాఁ బ్రమదమున వచ్చెన్ (కవిజన. చ. IV. 53.)

ఉ. సరసత్వము మీఱఁ జేరె నే, నుందరు డింపుతోడఁ గల- నుంబల సూదన భోగభాగ్యుడై (ప్రాపదీ పరిణయము.)

ఉ. శ్రీసతి చన్ముఁ గ్రేవలను జెక్కుల నొక్కటఁ బ్రతభాగముల్ వ్రాసుటకున్ విరించి నిట- లంబున నొక్కట భాగ్య వర్ణముల్ వ్రాసుట కున్ జతుర్భుజ విలాసముఁ బూనిన వేల్పు సత్కృప్తోల్లాస మెలర్పఁ బోచు శుభలక్షణుఁ గొప్పల వల్ల భూవరున్. (రాజరా. పు. 500.)

సీ. ఎన్ని జన్మములెత్తి యేమేమి పుణ్యముల్ సేసుటనో (వీరనారాయణ. 17.)

క. రోసంబున వీ రిరువురు, భాసుర కమలాసనాఖ్యపాణంబులు తా మేనుట కుపక్రమింపఁగ, వ్యాస మహామాని సింహుఁ డడ్డం బగుచున్. (శశి. పుట. 81.)

ఉభయ ప్రార్థనంబున ధాతువువై 'దాము' 'తాము' లు వ్యవహారము నందును గ్రంథములందును జేరుట గలదు:

మ. ... ఓరీ నీకుఁ దోఁబుట్టువే, విన మేకై వడిఁ జావగల్గెఁ జెపుమా విందాము నిక్కంబుగాన్. (చెన్నబ. III. 119.)

సీ. ... ముసరుఁ డేంట్లనుదోలి మధుపానములు సేయఁ గదలుదామ, పులిన దేశములందు పిలిచి బంతులుదీటి యానందమయులమై యాడుదామ, కాళికాస్తంభసంకాశ దేశములందుఁ బుష్ప శయ్యలమీఁదఁ బొందుదామ, సరిజనము లందికోతామ ... తృప్తిఁ బొందుదామ. (పట్టాభి. III. 78.)

మ. కోటలో, పల నిల్పామటు గానిచో (రంగారా. II. 181.)

గీ. హరిని గని రాధ 'యలయాట- లాడుదాము' (రాధికా. I. 57.)

సీ. గౌతమీ స్నానానఁ గడతేటు దామంటె, మొనసి చన్నీళ్లలో మునుగలేను (నృ. శత. 8).

సీ. ఎగిరిపోయ్యే టండుకే యుసాయంబైనఁ జేయఁబోదా మంటె చేతఁగాదు. (నృ. శత. 41).

పగలు తీర్తమంచు (రామాభ్యు. I. 16).

చేసినది, పోయినది, మొదలగురూపములందలి నవర్ణము మీఁది యత్తునకు వ్యవహారమున లోపము గలుగును. 'ఉన్నది' అను క్రియారూప మందును 'న్న'యందలి ద్విత్వమును నత్తునులోపించును. ఇట్టిరూపములు కవిప్రయోగములందు గాన్పించుచున్నవి.

ఉ. కాననంబులో, ఘోటక మొక్కటుంది (పట్టాభి. IV. పుట III).

గీ. ప్రొద్దుపోయింది నుండని - బుజ్జగించి (భీమ.)

క. కొలిచింది రామచంద్రుని, దలఁచింది పరస్వరూప భ్యానము సేయన్ వలచింది ముక్తిలలనను, నిలిచింది పురాకృతంబు నిజమని తెలుపన్. (రామస్తవరాజము.)

క. పలికింది వేదతుల్యము, చిలికిందికృపా రసంబు (రామస్తవరాజము.)

మ. కరినేలిందిహుళక్కి, ద్రాపదికిఁ గోకల్ మెచ్చి యిచ్చింది దబ్బర కాకాసురునింగటాక్షమునఁ జేపట్టిం దబద్ధంబహా (దేవకీనందన శత. 100).

ఆ. పురుషుఁడన్నిగతులఁ బుట్టింది మొదలుగ (వేమనశత. I. 118).

శా. రోసిందేటిది రోతలేటివి మనోరోగస్థుఁడై దేహి తాఁ
బూసిందేటిది పూతలేటివి మదాపూతంబు లీదేహముల్
మూసిందేటిది మూతలేటివి సదామూఢత్వమేకాని తాఁ
జేసిందేటిది చేతలేటివి వృథా శ్రీకాళహస్తీశ్వరా.

(శ్రీకాళ. శత. 71).

వ్యతిరేకత్వార్థకము లొకప్పుడు కావ్యములందు ద్రుతాంతములుగఁ గానఁబడుచున్నవి. వ్యవహారమునందును నిట్లే యున్నది.

క. ఆధారములే, కను సంతానచ్ఛేదంబున వేల్చెదము (భార. ఆది. II. 139.)

క. కాటడవిబలుచు మృగముల నూటడకం దిగిచి (ఆది. IV. 18).

సీ. ఘరఁటిలేకనె వచ్చితి రజేమి పల్కన్న సురఁటిదెచ్చెదనని జరిగె నొకతె (ఉ. నై. V. 28).

క. కాలు కదలింపలేకన్, వాలెము నడుగున నొడలనువైచి (కవిజనచ. చ.)

క. ఆచకనె యానతియ్యగఁ దోచదసాధ్యంబు కవనధోరణిపట్లన్.
(ప్రబం. పుట. 5.)

క. తడఁబడకంబోయి సావధానము గాఁగన్ (శివ. 41).

గీ. అంగజవ్యాధులను మాన్పకం గరంబు (సారం. II. 177).

క. ఏవలాడ విసలేకను దేశ భ్రమణవృత్తిఁ గైకొనిమతియున్.
(హంస. III. 147).

(దశావ. పు.45.) ఉండకన్; (దశావ. పు.115.) చేయకన్; (దశావ. పు. 289) విడువకనె; (, 297.) ఓర్వకన్ (, 303.) లేకనే.

ఇట్లే ద్రుతము కొన్ని కళలగు నవ్యయములపైఁ జేరి వానికర్థభేదములను గల్పించుచుండును. ఇట్టిద్రుతములు వ్యవహారమున లోపించి తమకుఁబూర్వమందుండు నచ్చునకు దీర్ఘము గల్పించుచుండును.

క. క్రమ్మటి, తిరుగన్, మఱిన్, మఱల ... పునఃపదంబున .. కివి యాఖ్యలగు.
(ఆంధ్ర. మానవ. II. 61.)

ఉ. అంటినఁ గందుకొందళుకు లంగములం గలవాని మిక్కిలిన్, గంటికి నించువాని (పాండు. II. 61).

మ. విను మున్ శౌరికినోడి సంగమ మరు-ద్విద్వేషియెచ్చోటికో చని వెండిం జనుదెంచి (పాండు. V. 21).

కొన్నియెడల నీ ద్రుతము కళలగు సంపూర్ణక్రియా రూపములపైఁ చేరి సముచ్చయ చిహ్నముగ నిలుచును.

క. కాదుంగూడ దటన్నను, వాదునకు న్విడుమునన్ను (పరమ.V.66).

చ. జనక నిమేషముందడయ-సంగతిగాదును మాకు (ప్రభా. II. 50).

ఉ. వేళబమంచుఁ జేయ నొక-వీసముఁగల్గదు హింసతప్పదున్
(ప్రభా. III. 145).

ఏవార్థకముగు 'ఏ' వైఁగూడ వ్యవహారమున ద్రుతముచేరును; ఇట్టి ప్రయోగములును గావ్యములం దున్నవి:

క. వినుపించిన నింతేనా, యని యందఱునవ్వ (శుక. III. 121).

“అనుబంధప్రార్థనయోక్తా వ్యతిరేకాదికే చ చోః షః స్వాత్” అను బంధప్రార్థనములందును ణిచ్చునందును, వ్యతిరేకాదిరూపములందును చువర్ణమునకును పవర్ణము వచ్చును అని ఆంధ్రశబ్దచింతామణి. “ఆగమాన్యచకా

రంబుల కద్విరుక్తంబులకు ముత్తుపరంబగునపుడు పవలగు.” “ఆగమచకారంబునకు నెఱుసున్నమీఁది దానికిఁ దుక్కుపరంబగునపుడు పకారంబు విభాషనగు” అని బాలవ్యాకరణము. వైసూత్రములవలన ‘ఆకర్ణించుదురు, దంచుదురు, ఆకర్ణించుము, ఆకర్ణించుడు, ఆకర్ణించక, ఆకర్ణించక, మొదలగు ప్రయోగములకు ప్రమాణము సిద్ధిపడు. కాని యట్టి రూపములు వ్యవహారమునను కావ్యములందును నున్నవి. ఉదాహరణములు:

సీ. ఇననూనుఁడొట ధాత్రి నధార్నికులఁ దన్న నేర్చినట్లఁఘ్రుల్ విదుర్చుదొడఁగె. (ఇందు. ప. II. 16).

ఉ. అంచితలీల భోజవనుధాధిపు డప్పడ బాహ్యసీమ నిర్మించఁగఁబంచె (ఇందు. ప. V. 69).

చ. సీపు వరింతుమ్రో వరిం, చమ్రో యని యెన్నుచుం గుడిభుజం బదరన్ (ఇందు. ప. V. 165).

మ. ప్రబంధంబూని నిర్మించుటే, సరసత్వంబని ప్రాజ్ఞులార ! నిరసిం చంబోకుఁడీ (ఉ. రా. I).

మ. కన్నయ్య కాపట్ట మెంచఁడే? విన్నయ్యలు విశ్వసింపుదురే? యేసంబంధమున్లేని యీ సడి నావంటి లతాంగికిన్ విధి ఘటించం జెల్లునే? యక్కటా (ఉ. రా. I).

మ. జనకుం జేరి కుమారి యేమియు గణించ న్నేరకున్నంతటన్ (ఉ. రా. I).

సీ. శక్తిగర్భకరిం - చకయుండెనా యరుంధతి నొక్కగతి నీడనంగ వచ్చు (ఉ. రా. I).

శా. సారంగంబువలెన్నిజాగతిఁ దలం-చన్ (ఉ. రా. I).

శా. వి, శ్వాసంబు ల్గనిపించ నేమియొనరించ-నన్మమ్ముఁబుట్టించినా, మ్రో (ఉ. రా. I).

క. వ్యా, పించుగాచిన తరువులు, గాంచనతరువులతెఱంగుఁ గైకొనె నచటన్. (ఉ. రా. I).

శా. శాపోక్తుల్ పచరింపకున్న నెదిరించ న్రాడె (ఉ. రా. I).

శా. సారంగ ప్రమదా మహాన్నతిరహించ - చన్ (ఉ. రా. I).

గీ. ఏమి తప్పు లాచరించితిన్ యన్నియును క్షమి-యించుఁ డనుచు (ఉ. రా. I).

ఉ. మిమ్ము బో, ధించఁగ నేర్తురే యెరులు దేవరయానతి యిచ్చినట్లు కా, వించనొకింత నేర్తు (ఉ. రా. I).

సీ. చంచరికము రుంక - రించ వెఱచు (కకుత్స్థ. I. 151).

గీ. వెంచియొకచోట ననువై న - టించఁజాలు మించి యొకచోట విభువైఁ జ - రించఁజాలు (కకుత్స్థ. II. 32).

చ. భీరులకెల్ల భీతిఁదీ, ర్చుము వెనఁబొమ్ము నమ్ము మను-చుంగదలెన్ (కళా. IV. 13).

క. ఊ, హించ నొక నాల్గుగడియలు, సంచారమువలయు (కళా. III. 60).

క. ఎవ్వారిని బో, రించని లక్షణమొకటి ద - రింపఁగ వశమే (కళా. II. 5).

గీ. ఆనల్వవ్రాత ననుభ, వించకయె భువిలోనఁ దప్పించుకొనుట కేరి కై నను శక్యంబె (కవిజనచ. II. 27).

గీ. రఘునాథ ధరణివిభుఁడు, దరణినిభుఁడు ప్రతాపనాతతులవలన నంచు బుధలోకమెల్ల వ - ర్ణించమించు (కువల. I. 54).

ఆ-వె. కొంచెమనక చిత్త - గించవలయు (కృష్ణరా. II. 133).

గీ. మంచి దేవస్థలంబు వీ - టించ నెంచి (కృష్ణరా. IV. 134).

లయగ్రాహి. మించమణి ఘంటలు ర-హించఁ గటిచక్రములు (చంద్రభా. II. 108).

ఉ. గ, ద్దించఁగ నేమి గారణము - తెల్పఁగదోయి (చంద్రభా. III. 28) శా. స్వామీ తావక భుక్త శేషము భుజిం-చంగల్గి (చెన్నబ.).

క. మంచిది, మిఠీసతిఁ బో, పించుండని యొప్పగించి (దశా. IV).

క. ఓ, పంచశరాశ్రుతి! మది లో, భించక యిటురమ్ము (నిర్వ. వి. రా.).

ఉ. నిర్జరవల్లభుఁ డంత నెమ్మదిం, దోచక (నిర్వ. వి. రా.).

ఉ. నిజేశుకోర్కి గా, వించఁగ నిశ్చయించి (నిర్వ. వి. రా.).

ఉ. నుతిం, చంగల దేవతాపదవి - సాది (నిరంకు. II. 67).

సీ. పొంచుండి కోతి ని - ద్రుంచఁడేని (సీలా. I. 43).

సీ. ముసిడి మ్రానను బండ్లు పసమీఱఁ గల్గించి, యించున కేల పుట్టిం చఁడయ్యె (సీలా. I. III).

గీ. కుడిభుజంబునఁ జక్రమ - య్యెడమవలన శంఖమునుగాఁగ గురుఁడు గూ - ర్చంగవలయు (పద్మ. ఉ. ఖ. V. 34).

ఆ-వె. ఖలమైన కోటఁ గ, ట్టించవలయునని త - లంచినాఁడి (పరమ. V. 9).

సీ. తల్లిదండ్రులఁజాల, పఱచవై సంతోష - పఱచవై తి (పాండు. III. 36).

క. తోచినవగ రచియించెదఁ, దోచనిచో జలువకట్టు - దొరతోడై
పా యాచక నె యానతియ్యఁగఁ, తోచ దసాధ్యంబు కవన - ధోరణిపట్టన్.
(ప్రబం.)

సీ. హెచ్చి చేపట్లకు వచ్చు నాతని విలో, కించి ప్రార్థనము గా - వించ
వలయు (ప్రబో.).

ఉ. కాంచన దీప్తిచే బసిడి - గట్టు తెఱంగు సగళ్లకోట నూ, చిం
చఁగ (ప్రభా. V. 198).

మ. శారీరభా, జనయంత్రంబు ఘటించి దానిఁ దిరిగిం - చన్ యుక్తి
చింతించి (బసవ.).

శా. గ్రామ్య బ్రహ్మచారుల్ దువా, శించన్ (బహు.).

గీ. సంచుకొంచు నొకించుక - దించఁబోక (బహు.).

సీ. అధిపుపై నుమనోమ - యాంబక వ్రాతంబు, నించ నల్లుని బ్రతి -
ష్ఠించదేని (బహు. I. 46).

సీ. చంచలాకార ని - ర్జించఁదగునె (భాను.).

ఆ. వె. నిశ్చ, యించలేక మోము - వంచినడచు (భాను. V. 244).

క. పంచగ్రహ మిహిరుని వ, ర్తించని లగ్నమున (రా. వి.).

శా. కుంతల శ్రేణి న, ర్తించన్ (రాజశే. II. 129).

సీ. మించివారాశి లం - ఘించఁగలఁడె (రాజశే. III. 24).

మ. శరణ న్నారలయాపదల్ పరిహరిం - చ న్నాముఁ డుండంగ
(రామస్త.).

సీ. గోటిచేతను వీణె మీటితేనే సరా, కొంచక తా ల్లఱ-గించవలదె
(రాధికా. III. 110).

గీ. చల్లకై వచ్చి ముంతఁదా - చంగనేల (రాధికా. II. 126).

మత్త. వ, ర్తించరాడని యింతినన్నుఁ బ్రతిజ్ఞచేసిన నట్లు కావించఁ
బొల్పడినాడ (రుక్మాం.).

క. కొంచెపు విలుగొని న న్నెది, రించంగాలేపు (రుక్మాం.).

గీ. క్రించు వెడవింటి జోదు జ - యించరాదు (వరా. IV. 18).

శా. స్థానాస్థాపిత రత్నరాజముహ - రించదేరు డిగ్గె న్నడిన్ (వరా.).

గీ. ఇంచుకయులేదు సుమ్మభా - వించ; సీ. ని, ద్రించమేల్కొని
విలో - కించ; గీ. నుతులు, గాంచునే దేవుడతనిఁ బూజించు మునుపు.

సీ. కో,పించకు మంచూర - డించిమునులు (వరా.).

శా. శాఖాఫల, జ్వల నావాఙ్మఖమై తపంబు సవరించన్మౌగె (వను.

ఉ. మంచు మునుంగు వూని లవ - మాత్రము పద్మిని మోముదమ్మి
దీ, పించమి (వసు. IV. 82).

గీ. కంచుకంజేల యింకఁ జా - లించరాదు (వసు. IV. 84).

శా. వినయాహ్లాదంబు లెంతే విజృంభించన్ - భక్తిన్నిమున్నేడు
ద, ర్పించన్ (విజయ. II. 65).

శా. శుభోదర్శంబు గావించ దీ, పించన్ (విజయ. II. 76).

ఉ. నై, రించునె... గా, పించఁడె..., దంచఁడె (విజయ. III. 59).

గీ. చూచి చెప్పితి నని మీకు - దోచవలదు (వేం. శ్వ.).

ఉ. నందుచూచి లం, కించఁగనోపు నీ పసిడిగిన్నియ (వైజ. IV. 109).

గీ. చూచినాడను నీ వింక దాచవలదు (శశాం. IV. 18).

మ. చపలాక్షీమణి నిన్వివాహ మొనరిం - చం గార్య మూహింపు
చున్ (శుక.).

గీ. మించి తగినట్టి బుద్ధి చె - ప్పించవచ్చు (శుక.).

సీ. శంకరహర, శబ్దంబు లుచ్చరిం - చంగవచ్చు (శుక.).

గీ. ఎంచిచూచిన మది విశ్వ-సించరాదు (పట్న. IV. 116).

క. ఒక యింతియుఁ దానఁ జలిం, చక యున్నం గినిసి శంభు - సాధ
నుఁడు (సమీ. I. 171).

శా. సామర్థ్యం బొకయింత నీకుఁ గనుపిం - చం జేసితిన్ (సమీ.
III. 115).

మ. జవముం దేజము మించ నీ కిటుఘటిం - చం జెల్లఁగాక (సమీ.
III. 130).

మ. జవసంచార మలంతి యానము గణిం - చన్ శక్యమే మారతిన్
(సమీ. III. 190).

సీ. రవిపున, స్సంచార మెనయఁ గాం - క్షించఁడేని (సమీ. III. 194).

ప్రగ్ధ. క, ల్పించన్ దన్గోరువారిన్ (సమీ. IV. 265).

మ. చనుదేరం దృణలీలఁ బాదహతిఁ ద్రుం - చం దైత్యుఁ డత్యుధతిన్
(సమీ. V. 30).

మ. శరవర్షంబునఁ బెక్కుతూపులు జనిం - చ న్నించి వీరత్వమున్
(సమీ. V. 68).

మ. సకల వ్యాప్తి రహించురూపు గనిపిం - చన్ విస్తయస్వాంతుఁడై
(సమీ. V. 97).

గీ. జతరగోళంబునను వసిం-చకయమున్న (సమీ. VI. 26).

ఆ-వె. అనుచు మమ్ము గనుచు - ననుచు మనంబున, మనుచు మునుచు వేడు - కొనుచునున్న (సమీ. III. 33).

లయగ్రాహి. అంచలరు - చించ కల యించుల కలంచి గమకించున్ (సానం. III).

క. తాలిమి, డించక ... తాఁ జలి,యించక; మ. దో, సము సు మ్మెందు నిరాపనిందలు గడిం - చన్ (సారం. III. 12); - నీ. అపకార మెప్పు తి - లం చడయో యెంత మంచివాడు (సారం. III. 83); నన్ను నీ, డేర్పడలంచి (సారం. III. 185).

సహాయక క్రియయగు ఇచ్చు ధాతువు మధ్యమ పురుషమునందు వచ్చు - 'ము' లోపించి లుప్తమైన యిత్తునకు దీర్ఘమగును: కానీ, పోనీ, రానీ, మొద.

శా. నీతిం దానఁడలంచి చేయఁబనిగా - నీ కాకపోనీ (ఆము. IV. 214).

మ. .. పాదములొత్త రమ్మనుట గానీ ... ఏగు దెమ్మనుట గానీ ... కన్నులు విచ్చి చూచుటయెకానీ (కళా. IV. 112).

ఉ. కావున రూపయావన వికస్వర గర్వ భయంబుచేతఁ గానీ, విభుఁ డిచ్చు మన్ననల - నెయ్యపుటాలనటంచు నమ్మికానీ, వినయాదు లేమటక (కళా. VII. 94).

శా. నీ చెల్వం బిది నిక్క మట్లయినఁగానీ (కాళ. మా. II. 13).

మ. నిరవద్యస్థి భక్తితోడ ననుఁగానీ, శంభుఁగానీ, రమేశ్వరుఁగానీ గుఱి యించి (కాశీ.).

నీ. ... ఉపవాసముండనీ, ... దేవతార్చనము సేయంగనీ ... పుణ్య తీర్థంబు లాడనీ ... (కాశీ.).

క. ఎంత జడుఁడై నఁగానీ (నైష. VI. 23).

మ. నియతిం బాతికయెత్తుకాంచనముగా - నీ వెండిగానీ (పాండు. II. 87).

క. ఉత్తముఁడు సత్కర్మం, బులుగానీ దుష్కర్మంబులుగానీ హరికి నిచ్చి పొరయఁడు వానిన్ (వరాహ. II. 13).

క. తానెంత యెగసి పడినం, గానీ (రా. వి. III. 101).

'కొని' యనుక్తార్థకరూపము ధాతువు పల్లవించుట కుపయోగపడు నప్పుడు పదునాఱువు శతాబ్దమునుండియుఁ గావ్యములందు 'క' గ మాటచు వచ్చెను. వ్యవహారమునందును నిట్లే కలదు. 'కొని' 'క' గమాటనప్పుడు ధాతు వుతుది ఉకారము మాటదు. ఒకప్పుడు 'క' కు మాటగ 'కు' కూడఁ గాన వచ్చును :

అందుక (జై మిని. V. 116; శశాంక. V. 31); ఆక్రమించుక (ప్రబం. వేం. వి. 64); ఆడుక (రుక్తి. I.); ఇడుక (రుక్తి. ప. I. 82); ఈడ్చుక (రాజశే. II); ఉంచుక (రాధా. I. పుట. 10); ఉడుక (విజయ. I. 144); ఎక్కుక (అప్ప. IV. 316); ఎత్తుక (జై మిని. V. 62; భా. రా. I. 30; ,, II. 102); కట్టుక (దశా. 346; బనన. పిడు. 78; బిల్వ; నృసిం. శత; సుమ. శత; జై మిని. IV; సుభ. III.); కఱచుక (హంస. I. 193); కొట్టుక (రాధికా.); గడుముక వట్టు. IV); చించుక (కాళ. మా.); చీకిలించుక (కాళి. III. 195); చుట్టుక (బనన. పిడు. పుట. 118; జై మిని. VII; పట్టు. IV); చూచుక (నిరంకు. II. 58); చెప్పక (రుక్తి. V); చేరుక (రుక్తి. IV); చేనుక (దశా. 98); తట్టుక (పార్వ. 16); తప్పించుక (సుమ. శత.); తార్చుక (రుక్తి. II); తీనుక (భాస్క. శత.); తెచ్చుక (ఉ. రా. I. 107; నిరంకు. II. 122); నాటుక (భాగ. V. ii. 145); పంచుక (కాళ. మా. I. 75); పట్టుక (ఆము. VI. 85; బిల్వ; భాగ; శకుంత. పుట. 80; నృసిం. శత. రుక్తి. III; అచ్చ. యు. కాం; రాజశే. III. ఆము. VI; ఆంధ్రభా. స్వర్గ. I); పుచ్చుక (దశా. 45. పుట); పట్టుక (అప్ప. V. 91; ఉ. రా. I. 165; పట్టాభి. పుట. 45; రాధికా; వైజ. II. 10; శశి. పుట. 43; రుక్తి. V; పట్టు. I; హంస. V); వెలుకుక (వరా. II. 174); పొంచుక (సానం. పు. 46); పొడుచుక (హంస. IV); మోకారించుక (కాళ. మా. IV. 73); మోచుక (ఆము. VI. 84); వంచుక (గంధ. 26); వేనుక (ఉ. రా. I. పుట. 10); వచ్చుక (పంచ. సుహృ.); సంధించుక (పద్మ. ఉ. ఖ. III. 72).

ఈడ్చుకు (మార్క. 358); జీలుక (సమి. II. 44).

“చువర్ణంబుతోడి దుగ్ధకారంబు తకారంబగు, నిలుతురు, పిలుతురు, అడతురు, కడతురు, చింతురు, పెంతురు, వచింతురు, వచింతురు;—చేతురు, కోతురీత్యాదులసాధువులని యెఱుంగునది.”—బాలవ్యాకరణము. క్రియా పరి. సూ. 108.

ఈ లక్షణమునుబట్టి (1) నిలుచుదురు, చించుదురు, వచించుదురు మొదలయిన ‘చుదురు’ రూపములు, అనగా దేశ్యక్రియలలోని స్వార్థ మందున్న చువర్ణమా, ప్రేరణార్థమందున్న చువర్ణము, తత్సమ క్రియలయందలి ‘ఇంచు’ లోని చువర్ణములమీఁద ‘దురు’ రాగా కలిగిన రూపములును; (2) చేయు, కోయు, మొదలగు యుకారాంత క్రియల తద్ధర్మార్థక రూపము లందు ‘చేయుదురు, కోయుదురు’ మున్నగు వానిలోని ‘యుదు’ కు మాఱుగ వచ్చిన ‘తు’ తోఁ గూడిన ‘చేతును, చేతుము, చేతువు, చేతురు’ మొదలగు రూపములును ససాధువు లగుచున్నవి.

(i) వీనిలో మొదటి తెగకు జేరిన రూపములకు విన్నకోట పెద్దన్న లక్షణముచేసి సాధుత్వమును గల్పించియున్నాడు.

క. తుద బహువచనమునకు నిం, పుదురును నింతురునునయ్యె బుడమి మెడల నిం, చుదురును గలుగుఁ బ్రయోగాస్పదములు జేశీయసరణిఁ జనుఁ జెలియంగన్.

సన్నయ తిక్కనాది వ్రాచినకవు లీ 'చుదురు' రూపములను వాడలేదు. అరణ్యపర్వము II. 255 లో మాత్రము "ఏమేమ మున్ను బూజింపుదుము రుద్రు - నిందని వేడ్క" నని యున్నదిగాని, వ్రాతప్రతులలో "ఏమేము మున్ను బూజింతుము రుద్రుని - నిందనివేడ్క" నని, యున్నది. నంది మల్లయ్య, ఘంట సింగయ్యలు రచించిన వరాహపురాణ రచనమునాటికి 'చుదురు, పుదురు' రూపములు గ్రంథములలోనికి వచ్చినవి.

గీ. రూపమునునైన తనువు లా - ర్యలు వచింపు, దురు వరుస మూఁడటంచు నం - దుల (వరాహ. VII. 110).

గీ. వేదమార్గ రహస్యైక వేత్తలైన, భూనిలింపోత్తములు యజిం - పుదురు బ్రహ్మ (వరాహ. X. 76).

సీ. అచట జాంబూనదం - బను వైడిఁజేసిన, తొడవులు ధరియింపు - దురు దివిజులు (వరాహ. X. 119).

'-ంచు' అంతమందుగల ధాతువులవై ప్రథమా తద్ధర్మక బహువచన క్రియాప్రత్యయముగ 'దురు' చేర్చినప్పుడు 'చు' కు పత్యము రాదని కొండతీయభిప్రాయము. కాని, గ్రంథములందు ప్రయోగము లున్నవి.

ఆశ్రయింపుదును (విష్ణుపు. I. 204); అనుభవింపుదురు (శకుం. పరి. III. పు. 59); ఒసరింపుదును (విష్ణుపు. II. 136); వసియింపుదున్ (పాండు. II. 224); చలియి పుదునే (వరాహ. III. 36); ఇతని చెయ్యిల్ మున్ను వీక్షింపుదున్ (కళా. III. 89); పూజింపుదుము (వరాహ. V. 54); సన్నుతింపుదున్ (ఉ. రా. పు. 124).

వసియింపుదువు (విష్ణుపు. II. 317); ఆచరింపుదువు (ఉ. రా. పు. 135); సృజియింపుదువు (వరాహ. II. 33); సమయింపుదువు (వరాహ. II. 33)

ఘటియింపుదురు (ఉ. రా. పు. 132); బడలింపుదురు (ఉ. రా. పు. 140); కావింపుదురు (వరాహ. V. 54); జన్మింపుదురు (విష్ణుపు. II. 317); ఆపాదింపుదురు (విష్ణుపు. VI. 136); వినుతింపుదురు (ఉ. రా. పు. 118); నుతియింపుదురు (పాండు. V. 279); నుఖింపుదురు (పా. II. 146); వసింపు, దురు వరుస మూఁడ - టంచు నం - దుల నధర్మ (వరాహ. VII. 110).

భనర్పుదురు (పాండు. V. 292).

(ii) చేతురు, కోతురు.

ఉత్తరాంధ్ర కవులందఱును 'చేతురు, కోతురు' వంటి రూపములను వాడియున్నారు. గణపవరపు వేంకటకవి తన "సర్వలక్షణశిరోమణి" లో నీ రూపములకు లక్షణమును జెప్పియున్నాడు:

క. చూతము, చూతమ్మనఁగాఁ, ద్రోతును ద్రోయుదును నాఁగ దొరువు దొరియనన్, నేతును నేరుతుననఁగన్, జేతును, జేయుదును నాఁగఁజెలుం వైండుహరీ."

కొన్ని ప్రయోగములు.

గీ. సారె పద్యంపుఁ బలుకపైఁ జమురుపూతు, నెప్పుడును బెద్దపలక పొక్కెత్తజేతు. (హంస. III. 142).

ఉ. కొండలు పిండిసేతుమొ మొగులైరు చెక్కుట మ్రొంగివైతుమో (అచ్చ. రా. పు. 72).

మ. అన్య లె, వ్యరు గన్నం దను నిందసేతురను భావం బెంతయుం బూనఁడో (అహ. సంక్ర. పు. 52).

చ. కటకట ! మోసపోతిఁగదె ... ఏమిసేతునే (చెన్నబ. III. 86).

సీ. కుసుమము ల్లోతుమా - మునరుఁడేట్లను దోలి, మధుపానములు సేయఁ గదలుదామ ... సరిజనములంది కోతామ ... (పట్టా. రా. పు. 78).

చ. ఏ, మని తలపోతు నట్టి శుభగాకృతి నే మఱవంగ నేర్తునే (భోజ. I. 65).

గీ. కడమనడతలు దెలుతముగాక యనుచు (శుక. పు. 105).

గీ. ఖలుల జిహ్వలు గోతురు - కాలభటులు (శేషధ. III. 42).

క. పరిఘంబులచేఁ, దోలూడఁ దీతు రొక్కని (సానం. పు. 26).

సీ. వేమరుఁ జట్రాత వేతు రొకని ... కొసరి యంగంబులఁ గోతు రొకని (సానం. పు. 26).

శా. ఏమిసేతు మనుచు నిర్విణ్ణతం జెంద (ఉ. రా. పు. 85).

క. అవివేకులు గాంతుసేతు రపయశమునకున్ (ఉ. రా. పు. 228).

ఆ. నుతులు సేతునెపుడు నతులిత సంస్కృత పటు కవిత్వగరిమ పట్టు వడఁగ (కృష్ణరా. I. 10).

గీ. చేరి చుంచించి మోహింపఁ జేతురనిన (నైష. V. 68).

ఉ. దయ్యమ యేమిసేతునని తల్లడమందుచు (భోజ. III. 218.)

ఇంకను నూర్లకొలది ప్రయోగములు గలవు.

దోతురు (కళా. I. 123); రా, చూతువు (ఉ. హరి. I. 45).

‘-ంచు’ అంతమందుగల ధాతువులయందలి ‘చు’ వర్ణమున కాదేశముగ ‘పు’ వర్ణము చేరి కలిగిన కృద్యూపములును గ్రామ్యము అని కొందఱు పండితుల యభిప్రాయము. ఇది సరికాదు. గ్రంథములందు ప్రయోగములున్నవి.

క. అనుదినము వేయుఁ దిరుముడి

కిని మృష్టాన్నముల నారగింపు లిడక యా

యన భుజియింపఁడు మున్నగు ... (పరమయోగి విలాసము

IV. 143).

చుకారాంత యుకారాంత ధాతువులవై ‘త’ వర్ణము చేరి వ్యవహార మందనేక క్రియారూపములున్నవి. వానిని లాక్షణికులు గ్రామ్యములుగ బరిగణించినను గవులు దమ గ్రంథములందు వాడక విడువలేదు.

శా. దస్త్రాలున్ మసిబుట్టలున్ గలములున్ దార్కొన్న చింతంబఘోల్
పుస్త్రుల్ గారెడు దుస్త్రులున్ జెమట కంపుంగొట్టు నీకొప్పులున్
అస్తవ్యస్తపుఁ గన్నడంబుచు భయంబై తోచు గడ్డంబులున్
వస్తూ చూస్తమి రోస్తమి బలుకులన్ వ్యాపారులం గూరులన్.

(శ్రీనాథుని చాటుధార).

ఉ. భావ మహానుభావ కడు - భాగ్యమునేసితి విల్లువెల్లి నీ
వేవగ వశ్యవిద్య ఘటి - యించితో, యేశకునాన వస్త్రీచౌ
భూవలయంబు లోపలను - బోడిమిఁ జెందిన మోహనాంగియే
లా వలపించి మోహము చె - లంగఁగఁ జేసితి చూచినంతలన్.

(ప్రభులింగలీల, పుట. 13.)

క. తను విస్త్రీని మన సిస్త్రీని, ధన మిస్త్రీనటంచు నాడఁదగునా యింకా
తను ధనము లేడగలిగెను, పనువడ నీకిదియు భక్తిపాటియే బసవా.

(ప్రభులింగలీల, పుట. 54.)

మ. అలయింతప్పుడె యిల్లుదూరి, సతులన్ హాస్యంబుగానవ్వీ, వా
రలవెన్నల్లిని, జారచోరతతి ధూ - ర్తస్వామివై, నేడు నా
చెలులే పిల్వఁగ నెమ్మి రావలసి వ - స్తే నేరికిం జల్కనా
చలమేలయ్య మహాత్మ నీదుదయ కృ - ప్తా! యాపదుద్ధారకా.

(రామస్తవరాజము, 20.)

చ. తపముల నెన్ని చేసితిన్ - దానము తెన్ని తలంచి యిస్త్రీనో
జపముల నెన్ని సల్పితిన్ - సద్వ్రత యాగములెన్ని చేస్త్రీనో.

(పట్టాభిరామాయణము, పుట. 41.)

క. తోచినది మనవిచే స్తిమి, చూచి కటాక్షింపవలయు సుందరమూర్తి.
(పట్టాభి రామాయణము, పుట. 75.)

క. వస్త్రాడు నీలభూపతి, తెస్త్రాడు ధనంబు నీ క - తి ప్రమదముగా
నిస్త్రాడు విరహవేదన, జస్త్రాడా నమ్ము మ్మదిని - సంశయమేలా.
(చంద్రలేఖా విలాపము, పుట. 78.)

ఎదను, ఎదము, -ఎదవు, -ఎదరు, అంతమందుగల క్రియారూపములు
వ్యవహారమునందు -ఎను, -ఏము, -ఏవు, -ఏరు, లుగా మారినవి. ప్రథమ
పురుషైక వచనమునందు 'ఎదడు' రూపమును గల్పించికొని వ్యవహారమున
దానిని 'ఏడు'గఁ గూడ మార్చుదురు. ఇట్టి రూపములు సూక్ష్మార్థ సంఘటన
మునకు భాష కత్యావశ్యకములు. వానిని గ్రాంథికములుచేసి వాడినచో నుద్ది
ష్టార్థము సరిగ న్సరింపదు. ఈ సూక్ష్మార్థభేదమును విడనాడలేక కవు
లా వ్యావహారిక రూపములను దమ గ్రంథములందు వాడి యున్నారు.

i. తప్పక యాపని జరుగును.

శా. ఔనానే వెలయాలనా యిటులనీ - వాడన్, బళా, చాలు, పో
పో నవ్వే రెవరై న విన్న... (దశావతార చరిత్రము 218).

ii. ఇట్లు చేయవచ్చును.

చ. న,ప్పులు పచరించినట్లు చన-పుల్ నెరపే వది మంచిమాటగా,దు ...
(రంగరాట్టండస్సు. II. 169.)

ఉ. రా, గిల్ల మయూరపింఛ మడి-గే వని పెన్నెరు లంటనిచ్చు ...
(రాధామాధవ సంవాదము. I. పుట. 5.)

iii. అట్లు చేయవచ్చును. కాని చేయకూడదు.

చ. చెలి కలనైన నన్ను మఱ-చేపు నుమీ యెవరెన్ని చెప్పినన్.
(రాధామాధవసంవాదము. III. పుట. 55.)

iv. వర్తమానార్థ బోధకము.

ఉ. ఏమి చూ, చేవని నవ్వుచుం బయట-చే దడియొత్తి ... (రాధామా
ధవసంవాదము I. పుట. 3.)

v. తద్ధర్మార్థబోధకము.

మ. మ, మ్మును గన్నమ్మ యిదేటిబుద్ధి వలదే-మొక్కేము నీకాళ్లకున్.
(పార్వతీపరిణయము.)

మ. మముం జంపఁజూచినఁ జచ్చేమని పల్కినారు (రంగరాట్టండస్సు
II. 245.)

శా. శ్రీకుంభిన్యధికారమిచ్చి కృశియిం-చే వెంతరాజత్వము (పట్టుక వర్తి చరిత్రము, III. 140).

vi. విధ్యర్థమున.

కృష్ణుని దోడి తెచ్చి యతనిం గూర్చేడి (మిత్రవీం. I. పు. 41.)

ఎన్నేపు (దశావ. పు. 6); నవ్వేరు (,, పు. 205); ఒసంగే (,, పు. 158); చచ్చేము (రంగారా. II. 245); అలిగేవేమయ్య (రాధామా. II. పు. 24); వేడుకవచ్చే నన్నాడా (రాధామా. II. 36); నన్నుమఱచేవునుమీ (రాధామా, III. పు. 55); ఎంచేరు (తొండమాన్. పు. 315); చెజీకేవు (ఉషా. క. I. 84).

ఉకారాంత తద్ధర్తారకవిశేషములవై 'అది' చేరి క్రియారూపములును క్రియాజన్యవిశేష్యములును నేర్పడును. అప్పుడు నగాగమము వచ్చి, చేయు నది, చెప్పునది, మొదలగు రూపము లేర్పడును. ఈ రూపములందలి 'ఉనది' అనునది 'ఏది' గా వ్యవహారమునందు గానవచ్చుచున్నది. 'ఏది' రూపమునకు బదులుగ 'ఉనది' రూపమును వాడినచో నర్థస్ఫూర్తి సంపూర్ణము కానేరదు. దీని నాలోచించియే యర్వాచీనకవు లారూపమును యథేచ్ఛముగఁ దమ గ్రంథములందు వాడియున్నారు.

i. క్రియారూపములు.

క. శ్రీరామకృష్ణులకుఁ బని, ధారుణి నెవరైనఁ దమ్ముఁ దలఁచినవారిన్ జేరేదే దయచేతను (రామస్తవరాజము; 18).

ii. క్రియాజన్య విశేష్యములు.

శా. ఈ రీతిం గొనియాడు నారదునిఁ దా-నీక్షించి సత్ప్రేమ నింకా రావ్రాయి వరంబు వేడుమను నా - కాకుత్స్థుతో మాని నిన్ జేరేదిమ్మని కోర నిచ్చె దయతో - శ్రీరామచంద్రుండు (రామస్తవరాజము, పుట. 12.)

క. దిటచెడక దిగులుగొని నట, సొటవ్రావక వెనుక ముందు చూడక బొంకే దెటులని చింతింపక యా, ఘటకుచ తడఁబడక యత్తఁగన్గొని పలికెన్. (హంసవింశతి, V. 186.)

మ. కొలిచేదిం బగలేక నే నడిగితే - కోపించుటే లేక... (దేవకీనందన శతకము, 42.)

ప్రశ్నార్థకమందు వ్యవహారమున 'ఈనా' అనునదిచేరి సూక్ష్మమగు నర్థభేదము ను గలిగించును. వచ్చునా, వచ్చినా, యనురూపముల కర్థమునందు చాలభేదము గలదు. ఒక పనికొఱకు నిరీక్షించుచు, నది కలుగునో లేదో యను

సందేహముతోఁ గూడిన హృదయావేగమును 'ఈనా' రూపము తెలుపును. ఇట్టి రూపములను గవులు వాడియున్నారు.

క. ఇచ్చోటికి మనకృష్ణుడు
వచ్చినా, ప్రియునిగూడి - వరలెడిభాగ్యం
బిచ్చినా, యికదైవము
తెచ్చినా బోటియొకతె - తెఱవలలోనన్.

(కృష్ణలీలావిలాసము. పుట. 26.)

ఒకప్పుడు 'ఆ పనికారు' అను నిశ్చయార్థమును నిట్టి రూపములకుఁ గలుగును:—

క. నాకేమిదేహనుఖము, పు

రాకృతమేకాక నేడు - రాబాయ్యానా ?

(నిరంకుశోపాఖ్యానము. II. 59.)

పలుకనయ్యానని; అడ్డమయ్యానని; కండెలయ్యానని (రాధికా. III. 33.)

థాతువుపై 'ఏ', 'ఏటి' అను ప్రత్యయములుచేరియు వ్యవహారమునఁ దద్ధర్తారక విశేషణము లేర్పడును. ఇట్టిరూపములు మధ్యయుగము నాఁటి నుండియు కావ్యముల కెక్కినవి.

శా. శృంగారంబును దోచుదానిని రచించే మార్గమెల్లందగన్

(ధనుర్విద్యావిలాసము, 161.)

శా. శ్రీమత్పర్వతరాజకన్యను వరించేవేశ (పార్వతీపరిణయము. I. 1.)

శా. పా, టింతుర్పెద్దలు దద్దనమ్మి నుయిదాఁ-టేవానికిం జింతయా

కంతైనం గడమేనియుం గడముగా- దాయంచునూహించుచున్.

(పాండురంగమాహాత్మ్యము IV. 275.)

మ. ... గుడిమ్రుం-గేవానికిం దల్పుల

ప్పడముల్లావు ... (ప్రబోధచంద్రోదయము, 67.)

చ. అటువలె దృశ్య విస్తరణ - నందకశాస్త్ర మనేటి నూతిలో.

(వరాహపురాణము.)

శా. ముందున, న్నేలే రీతిగనేలు నామది కిదే-యిష్టంబు ప్రాణేశ్వరా
(వేంకటేశ్వర మాహాత్మ్యము, పుట. 159.)

శా. పరమార్థమైన సెలవిం-తా లేకపడ్డప్పు డి, చేసిచుం డది పోవ
దుఃఖపడఁ దానిల్లయ్యెనే యేటికిన్ (సానందోపాఖ్యానము, పుట. 30.)

శా. ఈ నేలవైఁ, బాతోచీమలు (రంగారా. III. 243.)

గీ. ఆతనివధూటి శుకఘోటి - నలరుమేటి

యొడయఁ డేలేటి నీమాటి - యొఱపుగోటి

కొన నెగయమీఁడ్లి యిదియేటి - కలుకనేటి

పోటి కెదిరేటి శుభవాటి - నీటుమెఱయ.

(హంసవింశతి, II. 185).

శా. వండే నేర్పులఁ బెక్కురీతులరుచుల్ - వర్తింపవే శాకముల్.

(దేవకీనందనశతకము, 10).

నమ్మేటటి (సురాభాం. పు. 42); కొలిచేటి (సురాభాం. పు. 50); ఉండే (రామరా. 341, 343), ఉండేవారలు (చెన్నబ. పు. 140); తెగించి తిరిగే పుణ్యాత్మనిన్ (రాధామా. II. 31); నేను మెలిగే పాపాన (రాధామా. పు. 45); అడిగేవారు ... మాటాడేటివారో ... తుడిచేవారో (రాధామా. పు. 46); దయచేసేవారు (రాధామా. II. పు. 45).

“తిడుటలు పరంబులగునపు డన్వాదుల నుస్థానంబున నున్నయు. నుండు డులోపంబును విభాషనగు.” ఉదా. అందురు, అనుదురు; అనుట, అంట; ఉండురు, ఉండుదురు; ఉంట, ఉండుట; అను, కను, కొను, తిను, మను, విను, ఇవి యన్వాదులు.—చిన్నయసూరి.

అనుదురు, కనుదురు, కొనుదురు, తినుదురు, వినుదురు—అను రూపములు గ్రంథములందు కాన్పింపవు. మనుదురు, మందురు, అను రెండు రూపములును గలవు. ఇట్లే అనితివి, కనితివి, కొనితివి, తినితివి, వినితివి, -ఈ రూపములును గ్రాంథికములు కానట్లు తోచుచున్నది. మనితివి, మంటివి, ఈ రెండు రూపములను గ్రాంథికములే—అంట, కంట, కొంట, మొదలగు రూపముల గ్రాహ్యములని యధర్వణుననుసరించిన యహోబలుని మతము. నన్నయ తప్ప దక్కిన కవులెల్ల నీ రూపములను దమ గ్రంథములందు వాడిరి.

నీ. స్వప్నభాషితముగా జరుగుచుండును మేలుకొంట యనఁగ మేలుకంట యనఁగ (ఆం. భా. I. 147).

నీ. గీ. తొంట, చెక్కు, తడవ -యంట త్వగాఖ్యయా (ఆం. భా. II. 37).

నీ. ఆకలియన, గొదయనఁగ నా కొంట నా, గను (ఆం. భా. II. 260).

గీ. నిపుణుఁ డయ్యె నటంటకుఁ ద్రిపురజైరి (ఆం. నా. కే. పు. 96. ప. 32).

క. పేల్లె, చను వీక్షించె నటంటకు (ఆం. నా. సం. II. 40.)

ఉ. ఇందు కొక్కమా, టంటయకాదు (ఆము. II. 32.)

గీ. గచ్చులనుకొంట యోమచ్చె - కంటలార (ఇందు. పరి. పు. 33.)

ఉ. ద్వాదశి పుణ్య కాలమునఁదైలప్పునం దలయంటి కొంట (కవి రామనో. పు. 80.)

చ. ఓడల బండ్లు బండ్లనో, డలుఁ జనుదెంచునంట యకటా వినరే (కేయూర. III. పు. 102.)

క. రెండు గన్నులు పొలియం, గొంట యుడుగుటకు నొక క, న్నుంటకు సంతసము నొందు టుచితము నీకున్ (కేయూర. III. 133.)

మ. కృపఁ జేకొంటయుఁ గన్నడ న్నిలుపుము (చెన్న. పు.)

ఉ. జనకప్రభు కూతురి నేలుకొంట యా, రామున కొప్పె. (నిర్వ. ఉ. రా. పు. 23.)

నీ. పనిగొంట నీకుఁ బ్రాభవముగాదె (నైష. III. 126.)

గీ. చెలిమిసేయుట పగగొంట - తెలియనరిది (నైష. III. 159.)

గీ. పలుకకుంట తిరస్కార - కలనముద్ర (నైష. III. పు. 67.)

ఉ. మ్రచ్చు లిట్లునూ, లొంట (ప్రభా. V. 167.)

చ. మానిని కోపము వేడికొంటయుం, దనదు ప్రతిజ్ఞయుం దెలిపె (హరి. II. 74.)

శా. పతింజేకొంట యుక్తంబు (హరి. V. 61.)

చ. వలతురు నాథులంట (భార. ఆర. V. 200.)

ఉ. చత్తునంట దా, మెచ్చగునయ్య (భార. ఆర. VI. 53.)

క. ఇ, ట్లంటంగట్టందగునే, యంటకునగి (అనుశా. I. 26.)

చ. ఆతనిసొమ్ము వుచ్చికొం, టయును. (అనుశా. V. 3.)

చ. పరిశాంతి యొనర్చికొంటయున్ (అనుశా. V. 31.)

చ. ఇ, మ్ముదిత వధింతునంట గడు - మోసముగా దొకొ (భార. ఆర. VII. 142.)

ఉ. పాండునృపాలు పాలు గై, కొంటయ చాలు (ఉద్యో. III. 59.)

ఉ. నుజనవత్సల నీవిటులంట (ఉద్యో. III. 74.)

క. పొలికలనిది, గంట నిధానంబుఁ గంటకాదే. (భీష్మ. I. 62.)

చ. మగుడం బురికొంట (కర్ణ. I. 137.)

క. కృష్ణ గాండీవుల ని, ట్లంట యుడిగి (కర్ణ. II. 85.)

పిలుకుమార్చెదనంట యుదా త్తమైనధైర్యమహిమగాదె

(శల్య. II. 39.)

చ. సకలోర్వియుఁ గైకొనుమంట (శల్వ. II. 115.)

సీ. ఒండొక్క యొడలు, కైకొంట (స్త్రీ. I. 34.)

ఉ. దుఃఖముల్, శత్రుల చెయినంటయును - సన్నతి దా ధనమూల మంటయున్ (శాంతి. I. 207.)

చ. ఇటులంట యుక్తము (శాంతి. I. 346.)

క. కచ్చపంబు - గౌరుం బట్టం, గంట ... (ఆను. I. 220.)

చ. కనుగొంటకుఁ గన్నవలంతి గాదు (అశ్వ. II. 31.)

తరల. విపక్షి కుండెలు తింట లో, పలనెటింగి (భాగ. IX. 158.)

క. చెలువుని గనుగొంట యిందుచే భాగ్యంబో (రాజశే. II.)

ఉ. భానుకులప్రసూతులు గృహపరులంట, యవధ్య హింసకున్
బూనని పుణ్యులంట. గుణభూషణులంట, యథాపరాధ దం
డానుపమానశౌర్య విదులంట, మునిప్రియులంట, నేడయో
కానక కన్న మానుతుఁ బాకారిచి యిన్నియు మిథ్యసేసితే

(రామాభ్యు. II. 52.)

గీ. స్వప్నముననై నఁ గనుగొంట - సందియంబు (రుక్మా. II. 80.)

క. మాలను, గ్రక్కునఁ బట్టుకొని తింట (రుక్మా. III. 27.)

సీ. మొగముమందఱ నంట - మొదలె లేదు (విజయ. I. 85.)

గీ. కీర్తి కాయంబుఁ గైకొంట - కార్తియేల (హరివ. II. 35.)

గీ. నవ్వు బాటు. గాదెయిట్లంట (హరివ. ఉ. భా. III. 47.)

శా. ఆ శక్తివై, కొంటన్ మేనుమలంచి పట్టుకొని (ఉ. హరి. V.

257.)

అనుట, అంట యగుటకుఁ గేతన లక్షణము వ్రాసినను దక్కినవారు
దానిని చేకొనకుంట వింతగా నున్నది.

“క. తినుటకుఁ దింట యగును,

మఱి కొనుటకుఁ గొంటయగుఁ గనుటకును గంట యగున్,

వినుటకు వింట యగును దా,

ననుటకు నంట యగు వలసినప్పుడు గృతులన్”.

తెనుగు మఱుగులు.

వ్యాకరణము భాషాశరీరమును భేదించి తత్తదవయవ నిర్మాణమును
మాత్రము నిరూపింపఁ గలదు. కాని, యా శరీరములోని జీవస్వరూపమును
నిర్ణయించుటకు దానికి సాధ్యముకాదు. భాషాజీవమంతయుఁ బలుకుబడిలో
నిండియుండును. ఆ పలుకుబళ్ల నన్నిటిని విడదీసి బయటఁబెట్టుట కష్టసాధ్యము.

కాలము, దేశము ననుసరించి పలుకుబడియు మాలుచుండుటచే నా యా మఱుఁగులను బహిరంగపఱుచుట యసాధ్యమగు పని. ఆ మఱుఁగులస్వరూప మిట్లుండునని దిక్ష్విదర్శనముగా చూపవచ్చును.

(1) సహాయ క్రియలు.

ఒకొక్కక్రియ యొకొక్కరీతి శబ్దములతో మాత్రము చేరుచుండును. దానిని మఱియొకరీతి పదములతోవాడుట భాషామర్యాద నతిక్రమించుట యగును: ఉదాహరణములు.

నాలుక మొదలంటంబట్టు (హరి. పూ. VIII. పు. 193); పరాజయ మందు (నిర్వ. VII. 71); భయమందు (నిర్వ. VII. 71); ఓలగంబైన దేవేంద్రుండు (శకుం. పరి. I. పు. 15); వివాహమగు (నిర్వ. I. 23. II. 35. 53. 83; పాండు. I. 66; శకుం. పరి. I. పు. 8; వరాహ. VI. 30); పెండ్లియగు (భోజరా. III. 120); చెప్పియంపు (ప్రభా. I. 79); కాలాగు=ఆగు (శకుం పరి. I. 18); అభిషేకమాడు (పాండు. I. 2); అలుగులపాలాడిరి = అలుగుల పాలుచేసిరి; పనుపాడు (పాండు. II. 193); పెండ్లియాడు (నిర్వ. I. 23; పాండు. II. 152); మున్నాడు (శకుం. పరి. III. పు. 59); మేనఱికంబులాడు = పరిహసించు (మను. IV. 94); రేపాడు (కాశీ. VII. 250; ఉ. రా. I. పు. 5); వీడుజోడాడు (శకుం. పరి. I. పు. 1); హెచ్చును గుందునాడు (శకుం. పరి. I. పు. 10); వేణియీటార్చు (హరవి. II. 108); ఉబ్బనిచ్చు = పొక్కినిచ్చు, వైకిరానిచ్చు (కళా. I. 190); పోనిచ్చు = తోలు (కళా. I. 155); ప్రయ్యిడు (కాశీ. V. 163); విపంబిడు (నిర్వ. IX. 3); జీవకళయుట్టిపడు (ప్రభా. I. 137); కెలసముండు (రామాభ్యు. II. పు. 37); కాపుండు, కాపురముండు (కాశీ. V. 14); మంతనంబుండు (కాశీ. V. 295); కొలువుండు (పాండు. IV. 134; II. 195); కోపురంబుండు (మను. III. 54); తపముండు (శకుం. పరి. II. పు. 27; 38); పాలెముండు (భీమ. III. 86); పేరోలగంబుండు (ఉ. హరి. IV. 141); నుభముండు (పాండు. I. 133); కోరికలీరికలెత్తు (రామరా. పు. 14. విక్ర. I. 120); చేవయొక్కు (ఉ. హరి. III. 4); లావెక్కించు = పురికొలుపు (ఉ. హరి. III. 32); ఎదురేగు, చూ ఊరేగు (నిర్వ. II. 8); తపం బొనరించు (కాశీ. V. 332); నిష్ఠీవనంబొనర్చు (కాశీ. III. 154); ప్రేమ యొనర్చు (కాశీ. V. 332); ప్రాణాయామంబొనరించు (కాశీ. V. 209); రణంబొనర్చు (కాశీ. V. 191); సత్కారంబొనర్చు (శకుం. పరి. II. పు. 33); అవసరము కలుగు (ప్రభా. I. 110); ఎడగులుగన్ (కళా. II. 68); అచ్చికాచు (కాశీ. V. 128); అలమటగుడుచు (ఉ. హరి. V. 93); ఓలమానకుడుచు; దిసంతులుకొట్టు (వరాహ. X. 41; మను; కళా); కైకొను (వరాహ. XII. 25=

లక్ష్యపెట్టు); గువ్వకరిగొను (వరాహ. X. 41; శకుం. పరి.); చక్కిలిగింతలు
 గొనె మనంబు (శకుం. పరి. II. 40); మొదలుకొని వినిపించెద (ఉ. హరి.
 IV. 5; కళా. IV. 20); సందుకొను (కళా. IV. 4); అగ్రహంబుచిప్పిలు
 (వరాహ. IV. 71); అంతర్ధాన్యంబుసేయు (కాశీ. VI. 138); ఏకాంతంబుసేయు
 (కాశీ. V. 319); అనచేయు (ఉ. హరి. I. 53. III. 53.); పలుచసేయు (సాండు. II.
 16; 29); పెండ్లి చేయు (కాశీ. VI. 171); వాంతిచేయు (వరాహ. XI. 128);
 వివాహముచేయు (వరాహ. 119); శరణార్థిసేయు (ప్రభులిం. పు. 84); సరి
 దాచు (కళా. .159); వలసలు దీయు (ఉ. రా. V. పు. 92); సేదవీర్పు (విక్ర
 I. 158); చిత్తముఁ గూడదెచ్చుకొను (నిర్వ. IX. 12); మూర్ఖుడెలియు (ఉ.
 హరి. III. 53); తెప్పలదేలు (విక్ర. V. 96; 192); తొప్పగఁడోగు
 (విక్ర. VI. 140); డిగ్గఁద్రావు (నిర్వ. VI. 6; హరవి. VI. 9); చదికిలంద్రె
 ల్లు (ఉ. హరి. III. 52); పండుగ నిండించు = పూర్తిచేయు; - 'పెండ్లినిండినది'
 అనవచ్చునా? (హరి. పూ. VII. పు. 169); చెప్పిపంపు=పిలువ బంపు (కాశీ.
 VI. 139); కంఠబిలంబుపట్టు (కాశీ. VII. 108); కనుపట్టు=కనఁబడు (మను.
 III. 75); కీర్తిపట్టునే (ఉ. హరి. III. 4); చేపట్టు (సాండు. II. 17); దర్పముల్
 వల్కంబట్టదు (కుమా. భాగ. II. 506); బాడుదలపట్టు (వరాహ. III. 33); మాట
 పట్టివుచ్చుకొను (ప్రభా. IV. 30); వ్రతములుపట్టు (వరాహ. II. 176);
 పట్టువలుచు = లొంగఁదీయు (నిర్వ. VII. 57); శంఖముపట్టు, చూ. ఉమ్మ
 తిత్తిపట్టు, శృతిపట్టు (నిర్వ. VI. 144); దరువులుసాడు (వరాహ. IV. 45);
 ఉటుసువుచ్చు (కళా. III. 5); కప్పివుచ్చు (ప్రభా. IV. 37); విద్యలలోనన
 పుట్టివెరిగినట్టి గట్టియోగ్యుఁడు (వరాహ. IX. 43); కానుకకప్పమువెట్టు
 (శకుం. పరి. I. పు. 19); తెప్పవెట్టు=వేయు (వరాహ. IX. 115); లగ్నము
 వెట్టు (వరాహ. III. 27); వెచ్చవెట్టు=అమ్ము, ఇచ్చు (వరాహ. V. 12);
 సల్లఁబెట్టు (మను. IV. 78); అనఁబొడుచు (కళా. III. 194); మూర్ఖులైపు
 (నిర్వ. III. 30); కన్నుఁబ్రాము (ఉ. హరి. II. 6).

‘పడు’ ధాతువు కర్మణ్యర్థమందేకాక యింక ననేకార్థములందును వచ్చును.

అడ్డపడు (నిర్వ. VI. 118; III. 7, 6; I. 37; VI. 77); అగపడు
 (నిర్వ. I. 38); అలపడు (నిర్వ. I. 8); అల్లటపడు (మను. IV. 102);
 అవియంగాఁబడు (దశకు. VI. 51); ఒదుంగుపడు (నిర్వ. III. 20); ఒల్లు
 వడ్డనరసింహునికంటె (కుమా. I. 482); పొగడ్తలాసపడక (నిర్వ. I. 38);
 లంకయాసపడుట (నిర్వ. III. 94); కట్టఁబడు (సాండు. III. 75); కట్టుపడు
 (మను. IV. 27); పులుగడుగంగఁబడ్డ నునుముత్యము (సాండు. III. 9);
 కదియంబడు (దశకు. XII. 65); తారుగలంగంబడిరి (దశకు. X. 60); మీర

లోగలగలబడనేల (దశకు. VI 61); కాటువడు (నిర్వ. III. 76); కాడువడు (నిర్వ. I. 76; కానబడు (నైష. III. 96; మను. VI. 94); కాల్పువడు (కుమా. భా. I. 432); కొట్టువడు (మను. IV. 86); గోరగిల్లబడు (మను. IV 35); చాగలబడు (నిర్వ. II. 76; VII. 108); చాపకట్టువడు (నిర్వ. III. 92); చిక్కువడు (నిర్వ. III. 87); చేడ్పడు (నిర్వ. III. 76); చొప్పడు (నిర్వ. V. 16); చొరంబడు (నిర్వ. III. 24, 34); డిగ్గలబడు (కుమా. భా. I. 367), డిందంబడు (కుమా. III. భా. II. 697); తన్నువడు (నైష. VII. 170); తఱియలబడు (మను. IV. 27); తలపలబడు (మను. IV. 27); తలపడు (నిర్వ. I. 6; III. 7; V. 29); తిట్టులబడు (మను. IV. 86); తిరుగుడునడు (నిర్వ. VI. 129; I. 59); తూటలబడు (నిర్వ. III. 76); తెగలబడు (దశకు. V. 97); తేటపడు (నిర్వ. I. 8); తొట్టువడు (నిర్వ. II. 24); తోగ్రపువడు (నైష. VII. 170); దాటువడు (మను. IV. 27); నాటువడు (కుమా. భా. I. 432); నిలబడు (మను. IV. 59); (నేత్రములు) నిలువులువడు (నిర్వ. VI. 144, 139); నిల్వలబడు (దశమ. VII. 141); పట్టువడు (నిర్వ. VII. 2); మను. IV. 84); పనివడు (ప్రా. పనుపడు ఉ. హరి. III. 5); పరిభవంబువడు (నిర్వ. V. 20); పఱియవడు (మను. IV. 115); బునగలబడు (మను. IV. 79); మొగులు పేరలబడిన విభమునన్ (కుమా. భా. I. 88); పొదియలబడు (కుమా. భా. II. 266); పొదువలబడు (దశకు. XI. 55; మను. V. 71); ప్రాతపడ్డమాటలు (నిర్వ. I. 6), బెగడువడు (నిర్వ. III. 87); బోరగిలబడు (నిర్వ. I. 40); మటుంగువడు (మను. IV. 27); మర్గలబడు (కుమా. భా. II. 912); మాటవడు (నిర్వ. VI. 83); ముచ్చటపడు (కళా. II. 88; III. 99); మునుంగువడు (నిర్వ. III. 24); ముట్టలబడు (నిర్వ. III. 76); మ్రక్కలబడు (కుమా. భా. II. 936); మ్రొగ్గలబడు (కుమా. భా. II. 718); వడియంబడెనొడలు (మను. III. 118); వినంబడు (మను. IV. 115); వీరులనఁ గొందఁ టిమ్మహి వినగలబడిరి (నిర్వ. VII. 127); ఆడుమొఱి వినలబడియెన్ (మను. IV. 66); వేరలబడు (కుమా. భా. II. 437); వేగలబడు (మను. V. 50); సిగ్గువడు (నిర్వ. V. 123).

పడ్డపాటు (నిర్వ. VII. 64); మడివ్రాపు (కాశీ. VII. 76), కలసి మలసి=కలసిమెలసి (నిర్వ. VI. 89); మిడుకుమాలు (ఉ. హరి. III. 52); చిట్టమిడుచు (కాశీ. IV. 288); ఆజ్ఞకుమిగులు (పద్మపు. V. 29); ముచ్చ ముఱుగు (పద్మపు. IV. 74); కూడిమాడు (శకుం. పరి. II. పు. 28; వరాహ. IV. 163); పూరిమేయు (వరాహ. IV. 97); పొయిరాఁజు (పాండు. I. 101; మను. I); వేటవచ్చు (వరాహ. II. 51); విందువచ్చు (హరవి. I. 19).

మందలవిడు (నిర్వ. VII. 68); దండువదలు (పద్మపు. VII. 199); అంతరంగం
బులకువచ్చు (పాండు. I. 98); చేవిడు (కళా. I. 119); చంకల్వేయు
(వరాహ. XI. 92); పాటవైచు (నిర్వ. XI. 92); అజిత నోరువేసెన్ =
మూసెను (ఉ. హరి. IV. 268).

(2) పలుకుబడులు.

ఎట్టెటూ చెప్పము (కళా. IV. 4); నీయుదయంబరయ రెండునెల
లయ్యెనొ కాదో యెట్టువలికితిమ్మెయి = అయినదో లేదో (కళా. V. 8);
అది యటుండనిమ్ము (కళా. I. 180); అరటిపం డొలిచి చేతికి నిచ్చిన రీతి
(కళా. I. 7); అవురుసవురు (కాశీ. VII. 87, 180); ఈవిపట్టున గొంచె
మెఱుంగడు (కళా. I. 95); కయ్యమునకుం గాల్దూచులాగు (కళా. I. 147);
కానుక కప్పము వెట్టరు (శకుం. పరి. I. పు. 19); దండుగదర్శనంబులు
(శకుం. పరి. I. పు. 19); కొంగుముడివేసికొని = తప్పకుండ (ప్రభా. V. 84);
చుట్టుపట్టున = అధు. చుట్టుపట్ల (కళా. III. 85, 178; ప్రభా. III. 146);
తగ్గుమొగ్గులేక (కళా. III. 267); తెకతేరంగ నీ కెగవిడిచిపోయె; ప్రావగ
నాకాణాచియైన వలపులపంటవ (కళా. III. 192); నిన్ను అనత్యవాదినిగా
దలంప నంత వింతవాడనే (కళా. IV. 26); పొక్కిటి తమ్మికడుపు చల్లనై
(కళా. V. 42); వింజమాకిడినట్లు (కళా. V. 10); కుడితోడవై వామపాదం
బిడి యితరముమీద నితరమునిడి నిశ్చలతం గడుగుదురు (కళా. V. 154);
(వాని) రెండవుజన్మంబు గనిపెట్టికొనియుండె (కళా. VI. 70); పడ్డదిపాటుగ
దీరమునింగిపోయిరే (కళా. VI. 75); నేటికి తేపటంతటన్ (ఉ. రా. పు.
112); బట్టతలలు మోకాళ్లు ముళ్లువెట్టు (కళా. VI. 75); రాయరప్ప (కళా.
VI. 80); బంటుబానిస, చేలుచెట్టు (కళా. VI. 80); బైరమువెయ్యలు
(కళా. VI. 80); నీపందెమాడుకొమ్ము (కళా. VI. 115); నీయాట యోడ
వచ్చినది (కళా. VI. 115), నామాటకేమి (కళా. I. 181); నీకు నాతోడు
నుమ్ము (కళా. I. 190); గుచ్చిగుచ్చియడుగు (కళా. I. 198); గరిడిముచ్చు
(కళా. II. 45); వచ్చెనొ రాదో యా కమలవాసిని = వచ్చీరావడముతోనే
(కళా. II. 70); అందుకుదోడు (భోజరా. VI. 142); పంచముపాడునేసె
(వరాహ. I. 30); చూ. పటాపంచలు, పంచబంగాళము; లోతుపాతు
(వరాహ. I. 32); పినవెట్టి! (వరాహ. II. 18); ఎంగిలిచేతఁ గాకినేయఁజాలవు
(వరాహ. II. 146); చెల్లాచెదరైరి—చూ. పంచముపాడు, పంచబంగాళము
(వరాహ. III. 58); పెడబొబ్బలు (వరాహ. V. 21); వస్త్రావృతమెట్లుపట్టె
(వరాహ. V. 15); వేటువెంటడి (వరాహ. VIII. 67); సందిగొంది
(వరాహ. V. 116); పంతంబులు సంతఁబెట్టు (వరాహ. VI. 65); మనసు

చివుకరనన్ (వరాహ. VI. 71); ముచ్చెమురియబలిసి (వరాహ. V. 33);
 ప్రియములపుట్టలు, వినయమణివెట్టెలు (వరాహ. IV. 37); అదనంబుగా
 ధనంబుఁగూడఁబెట్టి, యీఁగకుంఁగాటిక, పామునకుం బలివెట్టక, రట్టునకుం
 దిట్టునకు నొడిగట్టికొని, కట్టిడులై పొట్టలు పోషికొందురు (వరాహ. IV. 123)
 వాయివడ్డతామర (మను. III. 60), తామరతంపము (మను. VI. 118)—
 తామరదంపము' అనవచ్చునా? “తామరతంపర” తప్పా?—మల్లెనట్టినచేను
 (మను. V. 26); జాడుబేడు (శకుం. పరి. I. పు. 6); కసిగొటులుగా (శకుం.
 పరి. II. పు. 43). నిప్పచ్చరంపై నభాషణంబులు (హరవి. VII. 148); నాతోడు=
 ఒట్టు (అహ. సం. పు. 13); విద్యులచైరగల్లు (రాధామా. I. పు. 11); అడ్డ
 దిడ్డులు (కువల. II. 24); ఏటావలగిలిగింతలు (సారం. II. పు. 28)
 వచ్చితురక (సాం. II. పు. 32); వేటాటుతునియలు (సాండు. II. 116)
 గెంటు గుంటునులేక (సాండు. II. 55); నిజాలతోడవు, చుట్టల నురభి
 (సాండు. I. 67); ఆప్రొద్దు ప్రొయిరాజనట్టినిర్పేద (సాండు. I. 101);
 పుండువంటి చీలి (సాండు. II. 29); చదువు సంధ్యలు (సాండు. II. 55)
 కంపలఁ బడ్డకాకి (సాండు. III. 84); గొంతెమ గోరికలు (సాండు. IV. 197);
 తాయివంటి హృదయంబులు (సాండు. V. 212); కోనాలగొంది (సాండు.
 V. 296); సడినన్న (హరవి. IV. 23); తెరువువెసర (కవిక. IV. 121) సరి
 క్రొత్త (కవిక. III. 212); లోఁబడక పోయి రగుటన్ = లోఁబడక పోవుట
 చేత (కవిక. II. 146); వెనుచక్కి పింజవదలం జేపల్లకువచ్చు (ఉ. రా. పు.
 121); ఇంచుక వెలితిచావు (ఉ. హరి. III. 77); తోలితోప్పట వెట్టు (ఉ.
 హరి. I. 43); వక్ష మదరంట వేసెను (ఉ. హరి. I. 46); తలపువ్వు వాడదు
 (ఉ. హరి. I. 21); తలపూ వాడక (విక్ర. VI. 98); బీరపుఁ బొత్తము
 గట్టుకొనిపోయె బోయిన పోకై (ఉ. హరి. I. 32); లేమికి బామ్మ గట్టుఁడే
 (విక్ర. I. 73); అయోధ్యకు బామ్మవెట్టి (విక్ర. VI. 41); గట్టి పుణ్యంబు
 (విక్ర. I. 197); ఎక్కడ కొట్టునో (సమీ. VI. 179); కడుపు చల్లంగ
 వేదాలఁ గన్నతల్లి (కాశీ. III. 186); కడుపు చల్లంగ శ్రుతి విద్యఁ గన్నతల్లి
 (కాశీ. V. 110); కడుపు చల్లంగఁ గాంచె (కాశీ. V. 174); పంచకర వాట్లు
 (కాశీ. IV. 18); చెడ్డయింటి చెదారము (కాశీ. IV. 65); చీటికి మాటికి
 (కాశీ. IV. 270); ఎవ్వనితో నెచ్చోటం జివ్వకుఁ జేసాచవలదు (కాశీ. I.
 109); పట్టి పాలార్పంగ (కాశీ. IV. 266); మట్టి మల్లాడి (ప్రభులిం. పు.
 152); కనుగలిగి యుండు (శకుం. పరి. పు. 51); చెవులు పట్టియాడించు (నిర్వ.
 IX. 22); లోకముతోడి వానిఁగా (నిర్వ. VII. 56); మగువల నొక్కయెడం

గూడబెట్టుడు (ఉ. హరి. I. 53); దానపులమీఁద నడచెన్ (ఉ. హరి. I. 24); కసిగొను (నిర్వ. III. 43) - మొదలయినవి.

(3) సామెతలు.

అలినొల్లని వాడు చా నీలకూర, కుప్పు చాలలేదన్నట్లు (వరాహ. VII. 47).

వేల్పు తేనుఁగునకు వీపు గూనుపోయె (వరాహ. X. 15).

వేద కోపంబెల్ల పెదపులచేటు (ప్రభులిం. పు. 102).

కాసని వానిచేఁ గన్నడియున్నఁ గానంగ రానట్లు (ప్రభులిం. పు. 147) మొదలయినవి.

మీరె వచించినారు (చెన్నబ. పు. 111); మీరున్నారు (సమీ. IV. 5); మీరు ... ఏతెంచినారు (పాండు. IV. 96); మీరు ... అంతటి వారె(హరి. పూ. IV. పు. 204); మీరు వెరిగినారు (హరి. పూ. IX. పు. 205); మీరు శ్రమ మొందినారు (కళా. IV. 111); మీరు పెద్దలగుటన్ (వరాహ. IX. 132); మీరు ... అరుదెంచినారు (వేంక. మహా. శిష్ట. పు. 5, 21); మీరలసినారు (శకుం. పరి. II. పు. 33); మీరు సూచినారు (మను. I. 68); మీరు చేసినారు (వరాహ. III. 95); మీరేగుదెంచినారు (వరాహ. I. 133); విన్నారుగదమ్మ (ప్రభా. III. 120).

కట్టినాడు (కాశీ. II. 101; II. 51; VI. 255); ఎఱిగినాడు (కాశీ. VI. 45); తిన్నాడు (కాశీ. VII. 45; చుట్టినాడు (ఉ. హరి. II. 180); కూడుకొన్నాడు (ఉ. రా. పు. 34); పట్టినాడు (వరాహ. III. 65); నిలిచినాడు (వరాహ. I. 52); తలంచినాడు (కళా. V. 186).

ఉన్నారు (పాండు. I. 110); నిలిపినారు (కాశీ. IV. 66); వచ్చినారు (కాశీ. VIII. 63); దిద్దినారు (ప్రభులిం. పు. 46).

చిక్కగలానె (దశావ. పు. 50). గలాను (సమీ. II. 254); గలాపు (దశావ. పు. 100; సమీ. VI. 48. 148); గలాడు (సమీ. IV. 40. పాండు. IV. 110); గలారు (సమీ. IV. 79. ఉరా. పు. 63); (అవి) గలాపు (సమీ. II. 171).

వాక్యాన్వయము.

ఈ క్రిందివాక్యముల యన్వయమును గమనింప నగును:—

ఆర్ధరు నొక్కొక భూమి పతులగుదురు (నిర్వ. I. X. 64).

నీవుఁ గొడుకును గృహముఁ బాడు నేసితివి (కాశీ. IV. 107).

(నీకు) జోడు లేరు (విక్ర. I. 47).

వాడును నీవు నేమవుదురో (ఉ. హరి. II. 133).

ప్రజలెల్లన్ ... పల్కెడున్ (హరవి. II. 97).

అడవులు దున్నక విత్తక ఫలించును (భిష్టుపు. II. 147).

సఖిజనంబును దానుఁ దద్దేకంబునకు భార్యయ్యె (పాండు. V. 311).

ఇవి యొక్కొక్క వేగంబున కొక్కొక్క సది యేర్పడినవి (వరాహ. X. 157).

నెచ్చెలులుఁ దాను నచ్చెలువ బ్రయాణమయ్యె (కళా. III. 175).

అవధారణము.

అవధారణార్థక 'అ' కార 'ఏ' కారముల వాడుక యందును, నర్థములం దును గొన్ని విశేషములు కానవచ్చుచున్నవి:

కమలాపుఁ డుదయింపకయ మున్న బుటుకున మునుఁగు (పాండు. V. 286).

పోవుచు + అ = పోవుచ (కుమా. భా. II. 66).

ఇప్పనికి + అ = ఇప్పనిక (హరి. పూ. VIII. పు. 193).

ఇంతతోన (హరి. పూ. VI. పు. 171); = దీనితోనే (సరి).

ఇంతన మేమియయ్యె = ఇంతమాత్రము చేత (హరి. పూ. VII. పు. 170.)

తనుదానే ... అంటె=తనకు తానే అంటుకొన్నది (వరాహ. VIII. 26).

తనుదానె కీల్కొన్నవిధము (వరాహ. XII. 29).

కొన్ని సమస్యలు.

భాషలోనున్న వ్యాకరణాదిరూపములను యథాసంభవముగానే గ్రహింపవలెను గాని, సామ్యమునుబట్టి క్రొత్తరూపములను గల్పింపఁ గూడదు. సామ్యముండి వ్యవహారమునఁ గానవచ్చు వానిని నిరాకరింపఁ గూడదు.

ఇన్ని+నాళ్లు = ఇన్నాళ్లు; ఇది గ్రాంథికము. ఇన్ని+నీళ్లు = ఇన్నీళ్లు, అని వ్యవహారమున నున్నది. దీనిని నిషేధింపఁగూడదు.

ఇంత+తనుక = ఇందనుక; గ్రాంథికము; కాని, ఇంత+త్రాడు=ఇంద్రాడు అనురూపము తప్ప; వ్యవహారమునలేదు గనుక.

పెద్ద + తనము = పెత్తనము; గ్రాంథికము; కాని, పెద్ద + త్రాచు = పెత్త్రాచు, అనునది తప్ప; పెద్ద+తండ్రి = పెత్తండ్రి, ఇది బహు, వ్యవహారమున నున్నది గనుక.

చెటి + ఒక = చెటియొక, ఇది గ్రాంథికరూపము; 'చెటొక' అనునది వ్యావహారికము, ఒప్పు.

నాదు + ఇల్లు, అక్క, ఊరు—ఇట్టిచోట్ల సంతి యెట్లు గలుగును?

కుంచము + ఎడు = కుంచెడు; కంచము + ఎడు = కంచెడు, అగును.

కాని, పల్లెము + ఎడు + పల్లెడు అనికాని, గజము + ఎడు = గజెడు, అనికాని కావు; వ్యవహారమున నిది లేవుకావున నవి తప్పు.

'అంతటితో' అనురూపము వ్యవహారముననున్నది; ఇది అర్వాచీన రూపము. ఇందలి 'టి' వర్ణస్వరూపమేమి? అంతటి, ఇంతటి, ఎంతటి, అను రూపములు కన్నడమునందలి అన్తుటు, ఇన్తుటు, ఎన్తుటు, ల నుండికలిగిన వేమో. 'ఎన్నటికి' అనుదానిలో 'కి' చేరినది; 'ఎన్నటిని' అని 'ని'వర్ణమును జేర్చుకొనెడు.

'నిన్నుండి, నీనుండి' అనురెండు పంచమీవిధ క్త్యంత రూపములు వ్యవహారమున నున్నవి. వీనిలో నేది గ్రాంథికము?

నీవెందుకు వచ్చినావు = ఏమికారణమున వచ్చినావు, అని నేటి గ్రంథకర్తలు వాడుచున్నారు. 'ఎందులకు' అనుదానికి గ్రంథములలో 'ఏనలమునకు' అని కానవచ్చుచున్నది. హేత్వర్థమునందు గ్రంథస్థ ప్రయోగములున్నవా? వ్యవహారమున 'ఎందులకు' లేదు. 'అందులకు' అని నేడు హేత్వర్థమున దస్తావేజులలో వ్రాయుచున్నారు.

'అడవికివేటమైనరెగె' (పాండు. V.) అని ప్రయోగమున్నది. దీని సామ్యమున 'వాడిట నదువుమై వచ్చె', 'తిండిమైవచ్చెను తిరుమలయ్య' అనునట్లు ప్రయోగింపవచ్చునా?

'వారెల్లరు' అనునట్లు 'అవియెల్లవి', 'మేమెల్లము' అని అనవచ్చునా? 'ఎల్లజనులు' అనునట్లు 'ఎల్లరుజనులు' అనవచ్చునా? ప్రయోగములు కలవా? వ్యవహారమునలేవు.

'ఎవరికివారేవెద్దలు' అన్నట్లు 'ఎవరికంటెవారేవెద్దలు' అనవచ్చునా; 'నే డేనాళ్లనుండియుఁ దిండిలేకయున్నాను' ఇది గ్రాంథికమా? చూ. పాండు. IV. 153.

జై మిసీభారతమున 'అనవత్యమువంక నీ కూర్మ్యలోకములులేవు' అను ప్రయోగమున్నది. దానిసామ్యమున 'అనావృష్టివంకఁ బంటలు వండవు' అనవచ్చునా?

'నన్నువ్రతము నోమించుము', 'దేవునికి నన్నుఁ బూజనేయింపుము,' అనువాక్యములు సాధువులా? చూ. కాశీ. VII. 60,

‘జిల్లనుబోధించుటకొక కథసెప్పెదను’, ఈ వాక్యముసాధువా ? చూ. శాంతి. IV. 418.

‘వారిసభ్యయనంబు సేయింపుము,’ ‘వారినిబనిసేయింపుము’ అన్నరూపములు సాధువులా ? చూ. శాంతి. VI. 140. .

‘సీ మనస్సు నర్థమునకుం గామమునకుం దొలగించి ధర్మమునకును మోక్షమునకును గుదురుసేయుము’ అనివ్రాయవచ్చునా ? చూ. శాంతి. VI. 78.

‘ఏము నలుగురము’ (నైష.) VII.—ఇట్లు ‘ఇవినాలుగందు నిదుర్తమము’ అనవచ్చునా?

‘పదియింటికి, పదింటికి’ అనునట్లు ‘రెంటియింటికి, మూడింటికి’ అనవచ్చునా? రెండింటికి, మూడింటికి, అనున వర్వాచీన గ్రాంథికరూపములు.

‘పద్మోకండు’ అని వరాహ. IX. 84; పన్నిద్దఱు, పన్నెండు, పన్నిరువురు, అనునట్లు, పన్నొకండు అనఁగూడదు; వ్యవహారమునలేదు గావున—

ఈ క్రిందిరూపములు సాధువులా ? పదునొక్కపుస్తకములు, పదియొక-, పదునొకఁడు-, పదొకొండు-, పదునొకటి-, పుస్తకములు; ఇరువదియొకటి వంకాయలు, ఇరువదియునొకఁడు— మొద. వంకాయలు; ఇరువదియొకటవు, పదునొకటవ, ఒకటవునాఁడు.

నలువదుండ్రుగురు, నలువదుగుండ్రు, నలువదుగుండ్రురు, నల్వదుగురు, నలుబదుగురు, నలుబదువురు, నల్బదుగురు—ఇట్లు ‘నలువదిమంది’ అనుటకు రూపములు సాధువులా ?

ఇరువండ్రిద్దఱు, ఇరువదుగురు, ఇరువదిగురు, ఇరువదురు, ఇరువదుండు, ఇర్వదుండ్రుగురు; నలువదుగురు, నలువదువురు, నలువదిగురు, నలువదివురు, నలువదురు, నలువదుండ్రు, నలువదుండ్రురు—ఈ రూపముల మాటయేమి ?

మా వాఁడు, మా వాండ్రు, మా వారు—వీని యర్థభేదమేమి ?

‘వెక్కింటికి’ అనునట్లు ‘అనేకింటికి’ అనవచ్చునా ? వ్యవహారమున నున్నది. నేటిగ్రంథకర్తలు వాడుచున్నారు.

‘పెక్కురు’ అన్నట్లు ఎక్కురు, పలురు, తక్కురు; పలువురు, పలుగురు, అన్నట్లు ఎక్కువురు, ఎక్కుగురు, పెనుగురు, పెనువురు, కొలఁదిగురు, కొలఁదివురు; వెక్కిండ్రు అన్నట్లు ‘తక్కిండ్రు, ఎక్కిండ్రు’ అనవచ్చునా ?

ఎనమన్నూఱు, ఎనమన్నూఱు, అనవచ్చును; ఎనమన్నూట యొకటి, ఎనవచ్చునా ?

నూటాకటి, నూటయొకటి, నూటయొకటి, అనునవి సాధువులా ?

‘అయిదువేలమంది’ అనుటకు ‘అయిదువేపురు’, ‘ఏనువేపురు’; ‘మూడు వందలమంది’ అనుటకు ‘మూడు నూలుగురు, మూడునూర్వురు’ అన వచ్చునా ?

‘ఇన్నూలు’ అన్నట్లు ‘ఇనువంద, ఇరువంద, రెండువంద, రెండునూలు, ఇరువేయి, మువ్వేయి, మువ్వేలు, మూడువేయి’ అనురూపములు సాధువులు కావు; వ్యవహారమున లేవు గనుక.

గోర్యైచ్చచమురు (పాండు. III. 74)-ఇట్లు, ‘వెచ్చనే గరిటెండువేయి వన్ను’ అనవచ్చునా ?

‘అమ్మేచ్చినది’ అనుటకు ‘అమ్మయిచ్చినది’ అనవచ్చునా ?

‘నీచేచెప్పితి; నీవచెప్పితి; నీవుచెప్పితివే, ఆమాట.’ ‘కాని, నీవుచెప్పితివ యా మాట, నీవుచెప్పిత యామాట’ అనురూపములు సాధువులా ? వాడు రాకమునుపే (వాడురాకమునుప); ఇదేనాది (ఇదనాది); ఇదినాదే (ఇదినాద); అంతకుముందే (అంతకుముంద); ముందుగానే (ముందుగాన); ముందరే (ముందర)-కుండలీకరించిన రూపములు సాధువులా ?

‘ఈ పనిచేసిన దెవరు ?’ ఈ వాక్యము నన్వయమెట్లు ?

‘రాజా, రమ్మ, నీవు, నీ మంత్రులును’ ఇది సాధువా ? చూ. హరి. ఉ. II. 137.

‘మీ రడిగినప్పుడు వా రిచ్చారా? మరి, వా రిచ్చినప్పుడు మీ రివ్వ వద్దూ? - దీనికి గ్రాంథికభాషయేమి ? ఇచ్చిరా ? ఇచ్చిరే ? వలదా ?

‘వాడు లేనే లేడు; రానే రాడు; ఎత్తనేలేడు’ - వీనికి ‘లేనలేడు, రానరాడు, ఎత్తనలేడు, - వీనిని రూపాంతరములుగ గ్రహింపవచ్చునా ?

‘నీవు వచ్చితివేని మేలు’, ‘నీవు వచ్చితివయితివేని మేలు’, ఏది సాధువు ? రెండును. ‘నీ విట్లచెప్పవయితివే’ - ఇది సాధువే.

‘నీవు వచ్చితివేనిమేలు, కాదేని నష్టము కలుగును.’ - ‘కావేని’ అన వలెనా ?

‘మీనాన్ననూరిచ్చారా ? నేను నూరిచ్చానా ? ఆ రెండువందలుపెట్టి ఏదయినా కొనుక్కో.’ - దీనికి గ్రాంథికాంధ్రమేమి ?

చరింపుట (వరా, III. 125) - ఇట్లు, ‘వధింపుట’ అనవచ్చునా ?

‘చెప్పనూ’ అనుటకు ‘చెపునూ’ అనునది గ్రాంథికరూపాంతరము. కప్పనూ, విప్పనూ, అనువానికి కపునూ, విపునూ, అనునవి రూపాంతరము అనవచ్చునా ?

‘కావుట’ అనునట్లు ‘ఈవుట’, ‘కావుడున్’ అనునట్లు ‘ఈవుడున్’ - అనవచ్చునా ?

వేఁగు, వేఁగుదెంచు, అనునట్లు, చేకొను, చేకొనుదెంచు, అనవచ్చునా? ‘ఏఁగించు’ అనునట్లు ‘చనించు’ అనవచ్చునా? ‘చనుదెంచు’ నకు ప్రేరణ రూపము ‘చనుదెంచి’ అగునా ?

‘గూనుగిల్లు’ అనునట్లు ‘కుంటుగిల్లు, చెవుడుగిల్లు, గ్రుడ్డిగిల్లు’ అనవచ్చునా ?

‘అదిగో’ సాధువు. ‘దానిని గో’ అనవచ్చునా ? కూడదు. వ్యవహారమునలేదు గనుక.

‘కోపించు’ నకు ‘కోపించు’ అని రూపాంతరమున్నది.

చిత్తగించు, పంతగించు, లకు మాఱుగ ‘చిత్తించు, పంతించు’ అనువాడవచ్చునా ?

తల్లక్రిందుల, తలక్రిందుల, తల్లక్రిందల, తలక్రిందల;- ఈ జంటలలో నేదిసాధువు ? ‘తలక్రిందయినది’ అనుటకు రూపాంతరముగ ‘తల్లక్రిందయినది’ అని వాడవచ్చునా ?

‘కొంపోవు’ అనునట్లు ‘తింపోవు, కొంతెమ్ము’ అనకూడదు; వ్యవహారవిరుద్ధము గనుక.

‘పినవీరన’, ‘చినసీతారామస్వామి’ అనునట్లు చిననాఁడు, పిననాఁడు, అనవచ్చునా ?

‘ముక్కునఁ బంటి’ అనునట్లు ‘ఱొమ్మునఁ బంటి’ అనవచ్చునా ?

‘నీ మయము, తన మయము’ - ఇవి గ్రాంథిక రూపములు. ‘నెత్తురు మయము’ తప్పందరు. ఏల ?

‘నాఁడు నాఁటికి’ అనునట్లు ‘మాఱుమాటికి’, ‘అప్పు డప్పటికి’ అనవచ్చునా ?

తొల్లి = మొదలు = ఆరంభము = ఆది = ప్రథమము. ‘మొదలు వెట్టు’ అనునట్లు ‘తొల్లి వెట్టు, ఆరంభ వెట్టు, ఆది వెట్టు, ప్రథమ వెట్టు’, అనకూడదు. వ్యవహారమున నట్లనరు గనుక.

మఱునాఁడు, మఱుసనాఁడు, మఱుసునాఁడు, మఱునటి నాఁడు—ఇవి గ్రాంథిక రూపములు; కాని, ‘మఱునేఁడు’ మొదలగు రూపములు లేవు.

‘ఇంటిల్లి పాది’ - ఇది వ్యవహారమున నున్నది. గ్రంథములలో నున్నదా? ఒప్పా? తప్పా?

‘ఇదివఱలో, ఆయూరివఱకు, ఇదివఱకు’ ఈ రూపములు గ్రాంథికములా ? ‘ఇదివఱకటిదాఁకా’ - ఈ రూపము తప్ప ? వ్యవహారమున వినఁబడుచున్నది.

తుచ్చము, తద్భవరూపములు, తొచ్చెము, తొచ్చియము. అట్లే, ‘గుచ్చము’ నకు ‘గొచ్చెము, గొచ్చియము’ తద్భవరూపములు కావు. ‘శేపించు’ నకు తద్భవ రూపము ‘సెపించు’; కాని, ‘శాపము’ నకు ‘శేపము’ తద్భవము కాదు.

‘చెలియ’—దీనికి బహువచన రూప మేమి ?

‘పదండి’, ‘పదుండి’—ఏది సాధువు ?

అర్వాచీన కృతులందును, వ్యవహారమునందును గ్రియల తుమున్నంత రూపములవై సంపూర్ణక్రియలు చేరకయే సంపూర్ణ క్రియలుగ నారూపములు వాడఁబడుచున్నవి.

ఏమిచెప్ప (కాశీ. VI. 256; కాశీ. VII. 234; మను. III. 41; మను. IV. 21; ప్రభా. III. 63; ప్రభా. IV. 85; ప్రభులిం. పు. 112; కళా. II. 128; కళా. IV. 16; కళా. V. 6).

ఏమని చెప్ప (కాశీ. VII. 234, శకుం. పరి. II. పు. 25. వరాహ. VII. 90; ప్రభా. V. 110; కళా. III. 215).

భూతార్థమునఁ బ్రథమ పురుషైకవచనమున ‘ఎన్’ లోని ఎ - కారమును ‘అ’గా నుచ్చరించుట వ్యవహారమున నున్నది. దీని ననుసరించియే యీ క్రింది కవిప్రయోగ మున్నది: ‘అయ్యో నీ నుతు గ్రద్ద దన్నుకొని పో-యన్ భీతి వాపోవఁగన్’ (వేం. పంచ. I. 76).

నన్నయకాలపు భాషయందు ‘ఉండు’ ధాతువునకుఁ గల రూపములు తరువాతి కాలమున నెట్లు మాఱినవో ఈ క్రింద నాయా రూపముల ప్రక్కచూపఁబడియున్నది:—

ఉన్నవాఁడను (ఉన్నాఁడను, ఉన్నాము); ఉన్నవారము (ఉన్నారము, ఉన్నాము); ఉన్నవాఁడవు (ఉన్నాఁడవు, ఉన్నావు); *ఉన్నవారు (ఉన్నారు); ఉన్నవాఁడు (ఉన్నాఁడు); ఉన్నవారు (ఉన్నారు).

ఉండితిని (ఉంటిని - కళా. IV. 143); ఉండితిమి (ఉంటిమి); ఉండితివి (ఉంటివి); ఉండితిరి (ఉంటిరి).

ఉండుదును (ఉందును కాశీ. V. 10); ఉండుదుము (ఉందుము, ప్రభులిం. పు. 85); ఉండుదువు (ఉందువు); ఉండుదురు (ఉందురు, ఉ. రా. పు. 35).

వ్యతిరేకారక క్రియవై ‘అ, ఏ’లు చేరి ప్రశ్నార్థకములై నిశ్చయాత్థమును దెలుపును. ‘కాదు’ అనునది ‘కదు’ అగును. వానిపై ప్రశ్నార్థక

ఆకారై కారములు చేరి 'కాదా, కాదే, కదా, కదే,' అగును. వీని తుది దీర్ఘములు ప్రాస్వములై 'కాద, కాదె, కద, కదె' అగును. ఇట్లే 'కాను + ఏ (ఎ) = కానే, కానె; కాము + ఏ (ఎ) = కామే, కామె; కాఁడు + ఏ (ఎ) = కాఁడే, కాఁడె; కారు + ఏ (ఎ) = కారే, కారె' అగును. కాని, యీ రూపములందలి మొదటి దీర్ఘము ప్రాస్వమయి, కనె; కమె, కవె, కరె, కఁడె మొదలగు రూపములు సిద్ధింపవు. మధ్యమపురుషమునందు కాదే, కాదె, కదే, కదె, కదవే, కదవె, కదరే, కదరె, అను రూపములును, ప్రథమ పురుషమునందు కాదే, కాదె, కదే, కదె, కాదా, కాద, కదా, కద, అను రూపములును కలుగును. ఈ యర్థమునందే వ్యతిరేకార్థక క్రియలపై 'అటవే' అనునదియు మహత్యర్థమునందు చేరును. తుది '-వే' తోడి రూపములు రానురాను మధ్యమ పురుషమున మహత్యర్థమున నెలకొనినవి. 'మీరు చూచితిరి గదా, నేను చెప్పితిని గదా, అను రూపములం దస్వయము కుదురదు. నేను చెప్పితిని కానా, చెప్పితిఁగానె, చెప్పితిఁగదె, అనువాని కాధారము కావ్యములందు కానరాదు. నిల్పంగదవయ్య (దశావ. పు. 21); వినుపింపంగదయ్య (దశావ. పు. 22)-అను రెండు రూపములును గలవు.

మూఁడేకాదా రాత్రులు (కళా. II. 129); పోవంగ లేనేకదా (మను. III. 104); తెల్వఁగదవే (మను. II. 39); కావఁగదవే (మను. II. 75); మేళ వింపఁ గదవే (మను. III. 75); రాగదవమ్మ (విష్ణుపు. IV. 114); విడువంగదే మహాత్మ (విష్ణుపు. IV. 339); కరుణించఁగదె (విష్ణుపు. V. 38); మన్నించఁ గదే (విష్ణుపు. V. 47); ప్రోవఁగదరయ్యా (ఉ. రా. V. పు. 88); నీవేకదయ్యా (సమీ. V. 214); హరింపఁగదయ్యా (సమీ. VII 62); -మాస్వవయ్య (సమీ. VII 62); కావ్యముకాదె కద (సమీ. VII. 95).

'వలయు' థాతువు పూర్వాంధ్రమున సాధారణముగ ఉపక్రియగా నుండు సందర్భములలో నుత్తరాంధ్రమున నది స్వతంత్రక్రియగాఁ గూడ నుపయోగింపఁబడినది. 'వలయును' అనుదానికి 'వలెన్' అనునది యుత్తరాంధ్రరూపము:- వలెన్ (వరాహ. I. 93); వినఁగవలె (వరాహ. II. 31); చూడంగవలె (వరాహ. II. 145); దేవా, వలె మాకునొక్క దళవాయి (వరాహ. VI. 80); కావలె (వరాహ. IV. 103); ఏమివలె (వరాహ. VI. 136); పతిగావలె (వరాహ. VI. 15); చేర్చఁగావలెన్ (శకుం. పరి. II. పు. 28); వలెను (విక్ర. I. 110); కావలె మనకు (ప్రభులిం. II. పు. 47); నేఁగావలె నన్ననాఁడు' (పాండు. II. 210); 'వలయును' అనుటకు 'కావలెను' అనువాడుక చాల నర్వాచీనము. పూర్వాంధ్రమున 'నేవలసినయప్పుడు' అని యుండును.

ప్రార్థనార్థకక్రియలలో 'చెప్పమా' అను క్రియయందలి 'ప్ప'లోని ద్విత్వముపోవును: చెపుమా, చెపుము, మొద. కాని, అట్టిరూపములనే కలిగిన తప్పము, విప్పము, మొదలగువానియందుగాని, కొట్టుము, తిట్టుము; మొదలగు వానియందుగాని ద్విత్వలోపముకలుగదు. '-ఇమ్ము' నకు 'జ్జ' యగును; నవ్వి నన్నవ్వనీ, పోయినం బోవనీ (కాశ. III. 29); పార్వతీ, గిరి కలంగానీ, రమావిష్ణులంగానీ (వరాహ. IX. 62); కానీ (దశావ. పు. 31, 128); కానీర (రాధికా. III. 161).

'చూడుము' అనుటకు 'చూడనవధరింపుము' (వరాహ. XI. 105) అని గౌరవార్థమున వాడబడినది.

'తల ! తల ! మంచివాడవు' (భోజరా. IV. 226) - 'తలఁగుము = వెడలి పొమ్ము' అనుటకు 'తల' అనునది ప్రార్థనార్థకరూపము. నష్టధాతువగు 'తలు' నుండి వుట్టినది.

'పాయు, తొలంగు, మోసరిలు, పాపదమంచు' (కవిక. I. 62); ఇందు 'పాయుము' లోని ము-వర్ణములోపించుట విశేషము. యు-కారాంతధాతువుల మీఁది ప్రార్థనార్థక మువర్ణము వ్యవహారమున తొలఁగును. తొలఁగినప్పుడు ధాతువుపై ఇత్వము చేరును. 'పోయి (పోయ్యి), మోయి (మొయ్యి),' మొద. గ్రంథములందును నిట్టి మువర్ణము తొలఁగుట పూర్వాంధ్రమునఁ గానరాదు.

ఉభయప్రార్థనమునను 'పోవు' ధాతువునకు 'పద' అని వ్యవహారము; కావ్యములందును నీ రూపము గలదు. 'పద,పై 'ము'వర్ణమును చేర్చి క్రియాభూతును ప్రయోగించినాడు. 'పదమా పట్టదమాలికాపరిలసత్పాథోధునీ సంపదాస్పద నానాసలిలప్రవాహ లహరీ సంభార గోదావరీ. భీమ. చూ. మను. III. 34, 94 పదమా; 'పదము' అనుటకు 'పొదము' అని రూపాంతరము. ఇది ఏకవచనము; బహువచనము 'పొదఁడు.' 'పద' కు 'పా' కూడ రూపాంతరమే. 'పొదమని' (పద్మపు. X. 27).

'కానీర, రారా, పోరా' - (చూ. రాధికా. III. 161) అనువానిలోని 'ర, రా'లు మహద్వాచకము, మధ్యమపురుషము ఏకవచనమునందు వచ్చును. ఇట్టి రూపములు ఉత్తరాంధ్ర కావ్యములందుఁ గలవు. వీనికిబహువచనమందు రూపములు కావ్యములందు లేవు కాని, వ్యవహారమున 'కానియర్రా, కానియ్యర్రా, రార్రా, పోర్రా, తేర్రా' అని కలవు.

'లేవే' (సారం. I. పు. 5) - ఇది మహత్వార్థకము, మధ్యమపురుషము, ఏకవచనమున ఉత్తరాంధ్రవ్యవహారమున నెలకొన్నది. 'వే' తోడిరూపములు ఉత్తరాంధ్ర కావ్యములందు మహన్మహత్వార్థకములందు కానవచ్చుచున్నవి.

‘కలపమునొందకువే’ (ఉ. హరి. V. 87); అంత మదింపకువే (కళా. III 195); ఇట్టి నిషేధార్థక ప్రార్థనార్థకరూపములు కొన్ని కావ్యములందు కానవచ్చుచున్నవి. ఇట్టి రూపములు మాండలికములు. గణేశాదిని పుట్టిన పాటలలో తఱచుగ నీరూపములు కాన్పించును.

‘విడముశాయవే, నను విడనాడకువే’ మొద.

“అదేతే ప్రశ్నలక్షణాభవతః” అను నాంధ్రశబ్దచింతామణి సూత్రము చొప్పున ‘తెలియఁడే, తెలియఁడా’ అను రెండు రూపములును ప్రశ్నార్థకములు. నన్నయకృత భారతభాగమున నీరెండు రూపములును లేవు. తరువాతి కవులలో ‘ఏ’ దంతములగు ప్రశ్నార్థకక్రియలు కానవచ్చుచున్నవి. ఆదంతప్రశ్నార్థకములు మధ్యయుగము నాటనుండియుకనఁబడుచున్నవి. — తెలియఁడా (కాశీ. III. 101); పుచ్చుకొనవా = పుచ్చుకొన్నావు కావా (కాశీ. IV. 104); తానేమి బిడ్డలఁగానదా = కనలేదా (కాశీ. IV. 266).

ప్రశ్నార్థమున ‘ఏఁడీ, ఏఁడి, ఏరీ, ఏరి’ అనురూపములు మధ్యయుగముననుండియుఁ గానవచ్చుచున్నవి: ఏరి (రామాభ్యు. VII. 192).

‘కాకేమి’ అనుదానికి ‘తప్పక యగును’ అనునర్థము మొదటనుండియు నున్నది. మధ్యయుగమునుండియు కవులారూపమును ‘కానిమ్ము’ అనునర్థము నను వాడిరి. — విసదయ్యోడుఁ గాకేమి (పాండు. IV. 167).

‘ఈవుత, కావుత’ మొదలగు ఆశీరూపములు రెండువచనములందును వచ్చును. బహువచనమునఁ బూర్వాంధ్రమందు ప్రయోగములు మృగ్యములు. — ‘ఈవుత సుపర్వులందఱు’ (విష్ణుపు. V. 350).

శాపార్థమున ‘తనబుద్ధికాటఁ గలియ’ (హరవి. III. 99); వలరాయా ... నీతలరాయా (యయా. పు. 74); నీవాంఘపాడుగాను (హరవి. III. 22) — అను నిట్టి తుమున్నర్థక క్రియారూపములు మధ్యయుగముననుండియుఁ గావ్యములందును వ్యవహారమునందును గాన్పించుచున్నవి.

ఈ క్రిందిరూపములు నేటి వ్యవహారమున సంతగాఁ గానరావు. — తీఁడి రించె (కాశీ. III. 231); పాపములను డంచెను (కాశీ. III. 108); ఉఱఁడు బృహస్పతి మీయెడ (ఉ. హరి. III 101); చూ. ఉఱఁడు నురేంద్రునైన; తలంత్తు (భీమ. III. 34); ఎంతటికీనోపదు = సమర్థముకాదు (పాండు. III. 42); తిగిచెన్ = తీసెన్ (పాండు. III. 30); ఉక్కెన్ (హరవి. VI. 38). ఈ పదము శ. ర. లోలేదు. — తివిసెన్ (వరాహ. XII. 7); గోమేధయజ్ఞ ఫలంబు ప్రాపింతురు వరాహ. V. 69 — ‘వారికి ఫలంబుప్రాపించును’ అని ‘ప్రాపించు’ అను ధాతువును సకర్మకముగా నేడు వాడవచ్చునా? — వినను = నేను వినలేదు హ. III. 138); ఇంక నెయ్యది పనిచెదవు పనువుము (హరి. పూ. VII.

169- 'పనిచెదపా' అని నేటిరూపము); ఏమిసెప్పంగఁగలదు=చెప్పగఁనేమి గలదు (కాశీ. III. 107); ఒక్క విన్నయంబు వినఁగల దవధరింపుము= వినుట కుఁగలదు (ఉ. హ. III. 108); ఏమనంగ నేర్చువాడను (కాశీ. IV. 113); ఆలింగనము సేయ నగపడరాదు (ప్రభులిం. I. 39); అల్లమ మాయల కగపడ రాదు (ప్రభులిం. II. పు. 45); శాస్త్రముల కగపడువాడు గాఁడు (ప్రభులిం. పు. 49); ననుబోటివారికెన్నటి కగ్గమగును (ప్రభులిం. II. పు. 87); నన్నుఁ బనిచిపనిగొనుము (వరాహ. VII. 90); పనినినె=పోయెను (వరాహ. VI. 77); మీమామలు పుత్తైంచినం బనివింటిని= ఆజ్ఞ ననుసరించితిని (వరాహ. V. 25); మెలఁపుకొనుండు = మెలఁగించు కొనుండు (ప్రభులిం. పు. 105); నీపుగుణశీలురఁ దెచ్చెదునుమ్మ = తేవలదు; ఉత్తరాంధ్రము 'తెచ్చేవునుమా' విష్ణుపు. IV. 112); త్రోవఁగలము = త్రోయఁ గలము (వరాహ. IV. 75); మోవలేను = మోయలేను (వరాహ. VIII. 57); వినుపింతు (కవిక. I. 76) పిలుపిం చెన్ (కళా. II. 22); చూచెదుగాని = చూతువుగాని (ప్రభా. III. 134); ఏమి పనికినై తలంచితివి=ఎందుకు (వరాహ. V. 40). ఏమి గార్యంబుఁ దలంచి విచ్చేసితిరి (వరాహ. V. 40, ఎందుకు). పవరించె = పవ్వలించె (వరాహ. III. 157); వెఱపించుకొనదె=తన్నుజూచి భయపడునట్లు చేయదా (-వరాహ. VI. 31); వెడకం బోవలదయ్యె (కవిక. II. 100); రాయనే ర్తురె (ఉ. హరి. I. 7); ఎఱసె; ఏఱపె (ఉ. హరి. I. 8); చాలెన్ (ఉ. హరి. I. 14, సమర్థుఁడయ్యెను); చాలవేన్ = సమర్థుఁడవు కాకపోతే (ఉ. హరి. I. 17); తిరుగఁబడఁ జొచ్చె = మఱలఁ జొచ్చెను (ఉ. హరి. I. 19) (నేటి వాడుక=ఎదిరించు); సంకుల సమరంబు చెల్లు సమయంబున (ఉ. హరి. I. 27); ఎఱుంగరాదు (కాశీ. II. 43); కూడదంతఃపూజ గురుకృపలేక = చేకూ రదు (ప్రభులిం. పు. 137).

ఈ క్రింది రూపములు మధ్యయుగమునాటనుండియు వచ్చుచున్నవి:-

ఈ రక్కసు నెట్లుసేసెదనో చూడుండు (హరి. పూ. VIII. 192); నిజ పాపంబ కాదు, ఉభయ వంశముల పాపములుఁ బోఁగొట్టునది (కళా. IV. 138). చూ. నేటివ్యవహారము 'ఒక్క నిన్నే కాదు, ఈ లోకములో నెవ్వనినైనఁ గలువఁగలను; ఇచట 'కాదు' న కస్యయమేమి? తెలిసికొనుము (ఉ. హరి. I. 10) పూర్వాంధ్రము 'ఎఱిఁగికొనుము' వారువీరనక యందఱు (కళా. I. 126. 'అనక' కస్యయమేమి?); అందితో=అందితిపా (కళా. I. 143); గయ్యాలించు (కళా. III. 223); కాఁబోలు=పూర్వాంధ్రము 'కావలయు' (కళా. IV. 186); నగిపిం చెన్ (కళా. V. 60); ఇవ్వనిత నీకేమియగును (కళా. V. 114); పోల్చె

(కళా. I. 194, అకర్షకక్రియ); పోయెఁబో (కళా. II. 79); చూడఁబట్టదె (హరి. పూ. VIII. పు. 203); పొందుము విజయంబు (వరాహ. III. 27. పూర్వాంధ్రము 'విజయంబునం బొందుము'); నిండించె (వరాహ. II. 163. పూర్వాంధ్రము 'నించె'); వేసికొంటి (వరాహ. VIII. 25); నేఁడ్డల్లవెల్లఁ బడుదుము (వరాహ. VII. 35); తిరిగినచ్చినది = మఱివచ్చినది (వరాహ. V. 167); అడ్డవెట్టరాదు (వరాహ. II. 15, పూర్వాంధ్రము 'అడ్డవెట్టఁ గాదు = సాధ్యముకాదు); దాటరాదు = దాట సాధ్యముకాదు (వరాహ. IV. 123; పూర్వాంధ్రము, దాటఁగాదు); కావంబోలును (మను. III. 47. పూర్వాంధ్రము, కాచెంగావలయు); ఏను దుర్వ్యసనంబున మృగయా విహారంబునకుఁ గడంగినదిలేదు (శకుం. పరి. II. పు. 26); నా కీపుస్తకములు అక్కఱలేదు; ఈ కుండ నాలుగుకుంచాలు పట్టుతుంది. ఈ పని నాలుగుబోజులు పడుతుంది; ఇట్టి ప్రయోగములు శకుంతలాపరిణయమునఁ గలవు;—మల్లెను తుమ్మెద (సత్య. కృ. సం. I. పు. 27); మోసెన్ (పాండు. III. 21-పూర్వాంధ్రము 'మోచెన్'); మొల్వుడు (పాండు. V. 193); సూర్యుఁ డెండఁగాయును, చంద్రుఁడు వెన్నెలఁగాయును (విష్ణుపు. III. 94-'కాయు' సకర్షకముగా ప్రయోగము); వెన్నెలల్ గాయఁదొడంగె (కవిక. III. 100-అకర్షక ప్రయోగము); ఎల్లుండికిని బ్రాణములు గానిపింతున్ (విష్ణుపు. VII. 117 - 'కొను' ధాతువునకుఁ బ్రేరణార్థకరూపము); వర్షములు వెలిచె (కవిక. II. 60 మాండలికము); ధీశాలికాకకాదు (సమీ. VII. 14); మీవంటి దాంపత్యంబు మాకుఁ గలుగ వరంబు దయసేయుండు=మీ దాంపత్యము వంటిది (వరాహ. III. 108); తల్తురు (కళా. II. 101).

'అగు' ధాతువు.

పూర్వాంధ్రమున 'కాక' అని ప్రయోగించుచోట్ల నుత్తరాంధ్రమున 'కాని' అనుపదము వాడుకలోనికి వచ్చినది. ఉత్తరాంధ్రకవులు 'కాక', 'కాని' అను రెండురూపములను దమ గ్రంథములందు వాడిరి.

అంజెదవుగాక (ఉ. హరి. I. 75); చేసెఁగావలయుఁగాక (ప్రభా. III. 160); ఎక్కడేకాక (కళా. I. 179); మాటలాడింతముగాక (కళా. V. 7); నీవారిని నీవు సన్నుతి గావింపవుగాని (ఉ. రా. పు. 97); ఇనుక యెన్న వచ్చుఁగాని మాయలీలలెఱుఁగరాదు (వరాహ. VII. 54); ఇతండకాని (కళా. II. 74); వెంగళరాయఁ డెంతరణవీరుఁడో కాని (రంగారా. III. 206); మొక్కెదఁగాని (దశావ. పు. 155); నిలుచునో యేమోకాని (కళా. I. 157); ఏగతినిబట్టతలలు మోకాళ్లు ముట్లువెట్టఁగలదో కాని (కళా. IV. 1); లేజిగురుకెప్పుడొకజిగిలేదుగాని (శుకచ. పు. 8, 34); పలుకంగఁదగునెనే

యైనఁగాని (శంక. విజ. పు. 19); ఎవ్వఁడో కాని వీఁడు (విష్ణుపు. III. 285); మీ రారగింతురుగాని (పాండు. IV. 153); నీచరిత్రంబు వినికాని మోహంబు విడువరాదు (వరాహ. V. 68); చూచుకొందము గాని (భోజరా. IV. 185).

పూర్వాంధ్రమున 'కూశని' యనునర్థమున 'కాని'యని యనుచుండిరి; నేటి వాడుకలో 'రాని' అని యున్నది.

తలఁపఁగాని తలంపు = తలఁపరాని (హరవి. IV. 56).

కావున, కాన, అను పదములు 'అగు' ధాతువునుండి కలిగినవని యందురు. కాని, యెట్లు కలిగినవో తెలియదు. 'కృత్వా' అను సంస్కృత క్రియారూపము ప్రాకృతమున 'కాణిణ' అని యగును. అది తెనుఁగు నందలి 'కావున' వలెనే యుపయోగింపఁబడును. ప్రాకృతములోని 'కాణిణ' పదమే తెనుఁగున 'కావున' అను రూపమునఁ బ్రవేశించినదేమో. అదియే 'కాన' అను రూపమును బొందియుండును. వీనిలో 'కావున' ద్రుతప్రకృతికముగాను కళగానుగూడ నుపయోగింపఁబడుచున్నది. 'కాన' పూర్వాంధ్రమునఁ కళ. 'కావునన్' ద్రుతాంతము గావున 'గాన' ను గూడ దాని సామ్యమున ద్రుతాంతముగానే యర్పించినకవులు వాడిరి.

కావున (కళ) (కళా; I. 194; II. 63). కాన (కళ) (నిర్వ; IV. 42. పాండు. II. 228; IV. 96); - కానన్ (ద్రుతాంతము) (వరాహ. II. 146.) కానం జక్రాంకితమునఁ గార్యము గలదే (శంక. విజ. పు. 13).

'అగు' బంధుత్వమును గూడఁ దెలుపును: అయినవారి కావలలోను, కానివారికి కంచాలలోను; అతడు నీ కే మవుతాడు; వనితా! వారు నీకేమి కావలయు ?

అయినకా - అయినా: ఇవి ముందు చెప్పినదానికి విరుద్ధముగా చెప్పఁ బోవుదానిని సూచించును.

'అగు', 'అవు', 'అవును' - ఇవి యంగీకారార్థములుగూడ వగును. వీనిపై 'ర, రా' లు చేర్చిన నాశ్చర్యమును దెలుపును.

అవుఁగాక - ఇది చెప్పినదాని నంగీకరించుచు, దానికిఁగల యాక్షేపణమును సూచించును. 'కానిమ్ము' అను నర్థమునను దీనికి వాడుక కలదు.

'కా' అనునది 'కాదా' అను నర్థమున గ్రంథములు దున్నది.

"అవుగా ! మీ రిటు మున్ను గన్గొననితావు - లేవుగా" (విజయ.)

ఇది నేఁడు మాండలికముగ వాడుకలో నున్నది.

'కదా' అనురూపము 'కాదా' లోని తొలిస్వరమునకు హ్రస్వము కలుగుట వలనఁ గలిగినది.

‘కాకేమి’ అనునది పూర్వాంధ్రమున ‘అయ్యెంగాకేమి’, ‘చేసెంగాకేమి’ అను రీతిని సంపూర్ణక్రియలమీఁదనే ప్రయోగములందుఁ గానవచ్చుచున్నది. నేఁడు దానిని వ్యస్తముగా వాడుచున్నాము. ‘ఎందుకుకాదు, అగుటలో సందేహ మేమున్నది?’ అని యర్థము.

కావున, కాన లకు నేటి వ్యవహారమున ‘కాబట్టి’ అని యున్నది, ‘కాబోలు’ అనుదానికి పూర్వాంధ్రమున ‘అగుఁబోలు’ ననియు రూపముండెను. ‘పోలు’ థాతు వితర థాతువులమీఁదను బూర్వాంధ్రమునఁ జేరుచుండెను. చేయఁబోలు, కొట్టఁబోలు మొద. నేఁ డిట్టి వ్యవహారము లేదు.

కావుట, కావుత, కాత, కదరె మున్నగు ‘నగు’ థాతుజములగు రూపములు నేటి వ్యవహారమునుండి లోపించినవి.

నేటి వ్యవహారమున ‘కదరా’ అనునది మహద్వాచకముల మీఁదను, ‘కదే, కాదే’ అనునవి మహతీవాచకముల మీఁదను వచ్చును. ‘కదవే’, ‘పదవే’ అనురూపములును మహత్వర్థమున వాడుకలో నున్నవి. “వస్తాను పదవే, వడ్డించమనవే.”

అనుబంధము. I.

వ్యవహారములోఁ జాలకాలము నుండియు నిలిచియున్నను, నేఁడు గ్రామ్యముని కొందఱచే నిరసింపఁబడుచున్న కొన్ని రూపములు శాసనము లందు విరివిగ వాడఁబడియున్నవి. అట్టి రూపములలోఁ గొన్ని గ్రంథముల లోనికిని బ్రవేశించినవి. పూర్వ వ్యవహారమునం దున్నట్లు శాసనముల వలనఁ దెలియవచ్చునట్టియు, గ్రంథస్థము లయినట్టియుఁ గొన్ని శబ్ద రూపము లీ క్రింద నీయఁబడినవి.

(1) ఇస్తిమి, చేస్తిమి, చేయిం స్తిమి, రాజ్యంసేస్తుండి, విడిస్తిమి; సమ ర్పిం స్తిమి, పాలింస్తూను, సేవసేస్తున్నాడు మొద.—

12-వ శతాబ్దము యెనమదలలోని నాలుగు శాసనములు, 14-వ శతాబ్దము బెజవాడలోని ఒక శాసనము.— శ్రీనాథునిచాటుధార (1435 సం.); ప్రభులింగలీల (1520 సం.); రామస్తవరాజము (1520 సం.)

(2) పెట్టింది, చేసింది మొద.—

13-వ శతాబ్దము శ్రీకాకుళములోని యొక శాసనము; ధూర్జటి రచించిన కాశహస్తీశ్వర శతకము, గౌరన రచించిన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.

(3) తోంటాను, మొద.—

11-వ శతాబ్దము బెజవాడలోని మూడు శాసనములు; 18-వ శతాబ్దపు నాలుగు శాసనములు; పదుమూడవ శతాబ్దపు రెండు శాసనములు; 14-వ శతాబ్దపు ఒక శాసనము;—ధూర్జటి రచించిన కాశహస్తీశ్వరశతకము (1550 సం.)

(4) రెండున్ను, మరిన్ని, వేయిన్నేనూరు, మొద.—

11-వ శతాబ్దము ద్రాక్షరామమండలి యొక శాసనము; 12-వ శతాబ్దము యెనమదలలోని యొక శాసనము; 13-వ శతాబ్దపు మూడు శాసనములు; 14-వ శతాబ్దపు 15 శాసనములు; 15-వ శతాబ్దపు 12 శాసనములు.—తిక్కన నిర్వచనోత్తరరామాయము (1200 సం.)

(5) ఏంటాను, అనే, అనేటి, దనకా, కూడాను, ఎవ్వరు తప్పినాను మొద.—

11-వ శతాబ్దము బెజవాడ 1 శాసనము; 12-వ శతాబ్దము, యెనమదల 1 శాసనము; 13-వ శతాబ్దము 2 శాసనములు; 14-వ శతాబ్దము

4 శాసనములు; 15-వ శతాబ్దము 23 శాసనములు.—శ్రీనాథుని హరవిలాసము (1435 సం.) వరాహపురాణము (1500 సం.)

(6) ఇరువై, ముప్పై, నలుభై, నలుభయి, ఏంభై, మొద.—

11-వ శతాబ్దము ద్రాక్షరామము 2 శాసనములు; 12-వ శతాబ్దము యెనమదల 6 శాసనములు; 13-వ శతాబ్దము 1 శాసనము; 14-వ శతాబ్దము 6 శాసనములు.—శ్రీనాథుని హరవిలాసము (1435 సం.)

(7) రెండో, మూడో, మొద.—

12-వ శతాబ్దము, ద్రాక్షరామము 1 శాసనము; 15-వ శతాబ్దము 4 శాసనములు.—కంసాలిరుద్రయ్య నిరంకుశోపాఖ్యానము (1620 సం.); అప్పకవి (1660 సం.)

(8) చేనుకొని, చేనుకొన్న, మొద.—

15-వ శతాబ్దము తిరుపతి 4 శాసనములు.—రంగరాట్టండన్న (1790 సం.)

(9) నడపుక వచ్చేటందుకు, మొద.—

15-వ శతాబ్దము, హంపి 1 శాసనము.—పద్మపురాణము (1340 సం.); అనంతనిఘండన్న (1430 సం.)

(10) అందరిచేత, ఇద్దరికి, నలుగురిలో, మొద.—

14-వ శతాబ్దము యెనమదల 1 శాసనము; 15-వ శతాబ్దము 2 శాసనములు.—శృంగారశాకుంతలము (1450 సం.)

(11) దేవున్ని, మొద.—

15-వ శతాబ్దము, తిరుపతి, 1 శాసనము;—రామస్తవరాజము. (1520 సం.)

(12) రాజుకు, ఇందుకు, తూప్పుకు, మొద.—

15-వ శతాబ్దము 7 శాసనములు.—అనంతనిఘండన్న (1430 సం.)

(13) కొమాళ్లు, మొద.—

15-వ శతాబ్దము, బెజవాడ, 1 శాసనము.—సారంగధరచరిత్రము (1630 సం.); హంసవింశతి (1800 సం.)

(14) అనుభవించుము, పాలించక, మొద.—

15-వ శతాబ్దము, తాడిపత్రి, 2 శాసనములు.—మడికిసింగన్న వాసిష్ఠ రామాయణము (1340 సం.); కళాపూర్ణోదయము (1570 సం.)

(15) వెనక, గనక, మొద.—

11-వ శతాబ్దము, బెజవాడ 1 శాసనము; 15-వ శతాబ్దము 4 శాసనములు.—అప్పకవి (1660 సం.)

(16) వల్ల—

15-వ శతాబ్దము, కొండవీడు, 1 శాసనము.—శ్రీనాథుని నైషధము (1435 సం.); మనుచరిత్రము (1530 సం.)

(17) వద్ద—

15-వ శతాబ్దము, బెజవాడ, 1 శాసనము. రంగనాథరామాయణము (1200 సం.); ప్రభావతీపరిణయము (1570 సం.); చిత్రభారతము (1600 సం.)

(18) కిందను—

15-వ శతాబ్దము, గుంటూరు, 3 శాసనములు.—

(19) సంకీర్తనశావ, పండితులచాత, మొద.—

15-వ శతాబ్దము, హంపి, 2 శాసనములు.

(20) యవ్వరు—

15-వ శతాబ్దము, తాడివర్తి, 4 శాసనములు;—శృంగార శాకుంతలము (1450 సం.)

(21) పట్టణం, విశ్వనాథపట్నం—

13-వ శతాబ్దము, యెనమదల, 1 శాసనము.

(22) భంగారం, భావి, భావ, మొద.—

11-వ శతాబ్దము, ద్రాక్షరామము; 12-వ శతాబ్దము; శ్రీకాకుళము 2 శాసనములు; 14-వ శతాబ్దము, యెనమదల, 1 శాసనము; 15-వ శతాబ్దము, బెజవాడ, 4 శాసనములు.

(23) కరణీకం—

15-వ శతాబ్దము, హంపి, 1 శాసనము.

(24) ప్రైకటి, పుత్తరాన, మొద.—

16-వ శతాబ్దము, గుంటూరు, 2 శాసనములు.

(25) మామిడాడ, మొద.—

14-వ శతాబ్దము, యెనమదల, 2 శాసనములు.

(26) బ్రాహ్మలు—

12-వ శతాబ్దము; యెనమదల 1 శాసనము; 14-వ శతాబ్దము, బెజవాడ 1 శాసనము; 15-వ శతాబ్దము, తిరుపతి, 1 శాసనము. — బసవ పురాణము (1320 సం.)

(27) బ్రహ్మశ్రీ—

15-వ శతాబ్దము, గుంటూరు, 1- శాసనము.

(28) ప్రభాని—

11-వ శతాబ్దము, ద్రాక్షరామము 4 శాసనములు.

ఆంధ్రభాషాచరిత్రము.

ఁడ వ న ం పు ట ము.

స వ ర ణ లు

పుట.	పంక్తి.	తప్పు.	సవరణ.
800	24	జ్యోతస్య	జ్యోతస్మి
807	23	దరజాత	పదజాత
841	2	శాలురు	శాలులు
843	25	అరుహుండు	అరుహండు
848	1	(కొమ్మ)	కమ్మ
1053	6	హణుమంతస్య	హణుమంతస్స
1320	7	కీట్లు	కట్లు
1602	22	గావున	గావునఁ
1618	4	ద్వినులోః	ద్వినులోః
1620	2	... }	ఈ పంక్తులను 1619 పుట
1620	3		తుదిని చదువుకొనవలెన
1622	6	పజస్త	అజస్త
1645	26	త్సుః	త్సుః
1649	10	దేశ్యాద్యుష్మ	దేశ్యాన్యద్యుష్మ
1675	12	స్వాఙ్గంచు	స్వాఙ్గేంచు
1676	19	రాదు	రాదు. పార్థనార్థక ము, ము
			లపై వచ్చునని యెట్లయినఁ
			జెప్పికొనవలెను.

GENERAL

No. 16. **Man**—by Rabindranath Tagore.

(Rs. 1.)

ECONOMICS AND POLITICS

No. 1. **The Beginnings of Local Taxation in the Madras Presidency—A study in Indian Financial Policy—1863-71** by M. Venkatarangaiya, M. A., Reader, History, Economics and Politics Department, Andhra University. (Rs. 2-4-0.)

No. 4. **The World Economic Depression—a Plea for Co-operation**—by Sir J. C. Coyajee, B. A., LL.B., formerly Professor, Department of History, Economics and Politics, Andhra University. (Re. 0-12-0.)

No. 5. **India and the League of Nations**—by Sir J. C. Coyajee.

(Rs. 2-4-0.)

No. 12. **Federalism in Government**—by M. Venkatarangaiya, M.A.

(Rs. 2.)

No. 17. **The Evolution of Political Ideas and Institutions since the Great Indian Mutiny**—by C. Y. Chintamani, Editor, 'Leader', Allahabad. (Rs. 2.)

HISTORY

No. 3. **Buddhist Remains in Andhra and the History of Andhra between 225 and 610 A. D.**—by Dr. K. R. Subramanian, M. A., Ph. D., Lecturer in History, Maharajah's College, Vizianagaram. (Rs. 2.)

PHILOSOPHY

No. 9. **Andhra Mimamsa Nyaya Muktavali—A Treatise on Purva Mimamsa Darsana**—by K. Gopalakrishnamma, M. A., L.T., Lecturer in Oriental Languages, Govt. Arts College, Rajahmundry. (In Telugu). (Re. 1-8-0.)

SCIENCE

No. 14. **Viswarupamu (In Telugu)**—by K. Kondayya, M.Sc., Department of Chemistry, Hindu University, Benares. (Rs. 2.)

SANSKRIT

No. 6. **Chitrprabha—A Commentary on Haridikshita's Laghu-sabdaratna**—by B. Hari Sastri—Edited with notes by Mahamahopadhyaya Tata Subbaraya Sastri, Maharajah's Sanskrit College, Vizianagaram. (Rs. 3.)

No. 7. **Sangameswarakrodum—on Jagadisa's Siddhanta-lakshanam**—by G. Sangameswara Sastri. (Re. 0-12-0.)

Nos. 10 & 13. **History of Sanskrit Literature—Parts I and II**—by M. Suryanarayana Sastri, Pandit, University College of Arts, Waltair. (In Telugu). (Each Part Rs. 2-4-0.)

TELUGU

No. 2. **Lectures on Vemana**—by R. Anantakrishna Sarma, Lecturer, Maharajah's College, Mysore. (Re. 0-12-0.)

No. 8. **Kavithwathavicharamu**—by C. Ramalinga Reddy, M.A. (Cantab.), M.L.C., D. Litt., Vice-Chancellor, Andhra University. (Re. 0-12-0.)

No. 11. **A Descriptive Catalogue of the Telugu Manuscripts in the Tanjore Palace Library**—Edited by P. P. S. Sastri, M.A., M.R.A.S. (Cantab), Professor, Presidency College and Curator, Govt. Oriental Manuscripts Library, Madras. (Re. 1-8-0.)

No. 15. **Vaiyakarana Parijatamu**—by V. Ch. Sitaramaswami Sastri, Pandit, University College of Arts, Waltair. (Rs. 2.)

No. 18. **History of Telugu Language (In Two Volumes)**—by C. Narayana Rao, M.A., L.T., Ph.D., Lecturer, C. D., College, Anantapur. (Each Volume Rs. 6.)

Note—Copies of the above publications can be had either from the Registrar or from any leading book-sellers.